BAHAEDDİN ŞAKİR BEY'İN BIRAKTIĞI VESİKALARA GÖRE İTTİHAT VE TERAKKİ

BAHAEDDİN ŞAKİR BEY'İN BIRAKTIĞI VESİKALARA GÖRE

İttihat ve Terakki

Haz: Erdal Aydoğan - İsmail Eyyüpoğlu

ALTERNATİF YAYINLARI

Alternatif Yayınları

ALTERNATİF YAYINLARI: 64
TARİH DİZİSİ: 1

Yayın Editörü
H. Ahmet Eroğlu
Kapak Tasarımı
Mehmet Fidancı
Dizgi, Sayfa Düzeni
Alternatif Dizgi Servisi
Baskı
Başer Basın Yayın
1. Baskı: Ankara, Şubat 2004
ISBN: 975-8356-13-5

Alternatif Yayınları A. Ş.
Çetin Emeç Bulvarı 8.Cad. 75. Sok. No: 12/5
06460 A.Öveçler/ANKARA
Tel: (0.312) 472 26 96 (Pbx) Faks: (0.312) 472 26 99
web: www.alternatifyayin.com.tr
email: bilgi@alternatifyayin.com.tr

Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre

İTTİHAT ve TERAKKİ

Hazırlayan:
Araş. Gör. Erdal AYDOĞAN
Araş. Gör. İsmail EYYÜPOĞLU

Alternatif Yayınları

İÇİNDEKİLER

Önsöz 13
Sunuş 15

BİRİNCİ BÖLÜM

İttihat ve Terakki'nin Oluşum Aşamaları

Cemiyetin Maksadı–Dahili Nizamnâmesi–Vesikala 17
İttihatçı Olabilmenin Şartları Ve Yemin Merasimi 20
Ali Şefkatî Bey ve V. Murat Arasında Geçen İlginç Bir Görüşme 25
Ahmet Rıza Bey 26
Doktor Nazim Bey 30
Prens Sebahattin, Sami Paşazade Sezai ve Ömer Naci Bey Hakkında Kısa Malumat 31
Doktor Bahaddin Şakir Bey 33
Jön Türklerin Cenevre'deki Faalliyetleri 34
Necip Melhame'nin Rolü 38
Ali Kemal ve Necip Melhame Kara Sultan'ın Atıfetine Boğuluyor 38
Doktor Akil Muhtar Bey'den Ahmet Rıza Bey'e Bir Mektup 42
Abdülhamid'e Suikast Teşebbüsü ve Göle Atılan Bombalar 47
Cemiyet Merkezine Gönderilen Jurnaller 50
Refik Nevzat Bey'in Paris'e Gönderdiği Mektup 53
Refik Nevzat Bey'in Karagöz–Hacivat Benzetmesi 56
Darülfünun'u Kim Açtırdı? 59
Sultan Hamid'in Hortumcu (!) Bahriye Nazırı 61
Osmanlı'yı Paylaşma Çabaları 65
Niçin Paris'e Kaçıyorlardı? 68
İngiliz Postahanelerinin Jön Türklere Oyunu 75
Irak'ın Osmanlı İdaresinden Çıkışını Gösteren İlk Alametler: Aşiretlerin Baskını 78
Jön Türkler Arasında Büyük Bir Polemik 82

Ahmet Rıza Bey'e Yapılan Düello Teklifi 86
Ahmet Rıza Bey Çalışırken Abdülhamid'de Boş Durmuyordu 90
Doktor Nazım Bey'e Cenevre'den Yazılan Bir Mektup 98
Meşrutiyet'e Duyulan Özlemi Anlatan Bir Manzume 101
Mizancı Murat Bey'den Sonra Cenevre Şubesi 103
İttihat Terakki ve Ermeni Komiteleri 105
İttihat ve Terakki Çığ Gibi Büyüyordu 106
Girit Türkleri Hıristiyanların Elinden Ne Çekiyordu 111
İslamiyet ve Hristiyanlık Tartışmaları 114
Doktor İshak Sükutî Bey'in En Büyük Üzüntüsü Ne İdi? 119
Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'yi Tahta Geçirme Çabaları 122
Doktor Bahaddin Şakir ve Yusuf İzzeddin Efendi 125
Bir Dayak Hadisesi ve Jurnaller 128
Abdülhamid'in Sonu Gelmeyen Emniyet Tertibatı ve Dahildeki Durum 132
İttihat Terakki'nin Vatan Beyannamesi 133
Meşrutiyet'ten Beklentiler 141
Ermeni Komiteleri Vaziyeti Nasıl Görüyordu? 144
Makedonya Meselesi ve Avrupa'nın Konuya Bakışı 147
Cemiyet Makedonya'daki Müslümanları Abdülhamid'e Karşı Örgütlüyor 150
Arnavutlara Sultan Hamid Aleyhine Dağıtılan Beyanname 153
Diyarbakır Kıtalinde Enis Paşa'nın Rolü 159
İshak Sûkuti Bey'den Doktor Nazım Bey'e Bir Mektup 163
Ahmed Saip Meselesinin İç Yüzü Ne İdi? 169
İshak Sûkuti Bey'in Vefatına Kadar Devam Eden Vaziyet 173
Şûrâ–yı Ümmet Gazetesi'nin Kahire'ye Nakli Meselesi 176
Paris Grubuna Yapılan Para Yardımları 178
Keçecizade İzzet Paşa'nın Ordu Hakkında Layihaları 181
Serhafiye Ahmet Celaleddin Paşa'nın Avrupa'ya Kaçışı 193
İstanbul'un Durumu ve Ahmet Celaleddin Paşa'nın Avrupa Günleri
Jöntürklerin Adem–i Merkeziyet Tartışmaları 195
Bahaddin Şakir Bey Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'nin Özel Doktoru İdi 198
Almanya'nın Abdülhamid'e Desteği 210
Bahaddin Şakir Bey'in Bekirağa Bölüğü'nde Hapsedilmesi 216
Doktor Bahaddin Şakir Bey'in Avrupa'ya Kaçışı ve Faaliyetleri ...219
Altınlar Su Gibi Akıyor Fakat Hiçbir Sonuç Elde Edilemiyordu ...239
Şöhret Peşinde Koşan Sahte Jöntürkler 247

Şûrâ–yı Ümmet Gazetesi'nin Yeni Yayın Politikası 250
İttihat Terakki'nin Anadolu'da Teşkilatlanma Çabaları 256
Jöntürkler Abdülhamid'in Ölüm Haberini Bekliyorlardı 261
Bulgarların Baskısı Karşısında Turkler İttihat Terakki'ye Bağlanıyordu 264
İbrahim Temo'nun Romanya'daki Faaliyetleri 267
Girit Meselesi 269

İKİNCİ BÖLÜM

Meşrutiyetin Ayak Sesleri

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin Selânik'te Kuruluşu ve Paris Grubu'nun Selanik'le Temasa Geçmesi 273
Doktor Nazım Bey'in İstanbul'daki Bomba Davası ve Makedonya'daki Çete Faaliyetleri Hakkındaki Tafsilatlı Raporu.....284
Ahmet Rıza Bey'in İngiltere'de Yapmış Olduğu Faaliyetleri Bir Nimet Olarak Değerlendirmesi 290
Ömer Naci Bey'in Paris'ten İran'a Yolculuğu 292
Terakki ve İttihat Cemiyeti Selanik'teki Osmanlı Hürriyet Cemiyetiyle Bileşmeye Karar Veriyor 304
Bahaddin Şakir Bey İstanbul'dan Yazılan Bir Mektupta Paris ve Selanik Cemiyetlerinin Birleşmesi Nasıl Değerlendiriliyordu?.....307
Ubeydullah Efendi'nin İstanbul'a Döneceği Söylentisi Jöntürkleri Tedirgin Etmişti 310
Girit Kadılığı Meselesi ve Said Kenan Bey 311
Cemiyetin Umum Müfettişliğine Tayin Olan Mısırlı Mehmed Paşa'nın Durum Değerlendirmesi ve Meydana Gelen Tartışmalar.....315
Diran Kelekyan Efendi;Ahmed Rıza, Prens Sebahaddin ve Mahmud Celaleddin Paşa Hakkında Neler Düşünüyordu? 317
Abdülhamid'e Hırka–i Şerif Ziyareti Esnasında Yapılmak İstenen Bir Suikast 326
Diran Kelekyan Efendi'nin Bildirdiğine Göre Yusuf İzzeddin Efendi, Ahmed Celaleddin Paşa Hakkında Ne Fikirler Taşıyordu? 328
Diran Kelekyan Efendi'nin Azınlıklara Bakışı 331

Doktor Bahaddin Şakir Bey ve Diran Kelekyan Efendi Arasında Cereyan Eden Fikir Teatisi 334
Doktor Bahaddin Şakir ve Diran Kelekyan Efendi'nin Mektuplaşması 337
Abdülhamid'e Yeni Bir Suikast Hazırlığı 340
Ahmed Celaleddin Paşa'nın Mali Durumu 345
Doktor Bahaddin Şakir ve Diran Kelekyan Efendi'nin Mektuplaşmalarına Son Vermeleri 346
Doktor Bahaddin Şakir Bey'in Yusuf İzzeddin Efendi'yi Seyahati Hakkında Bilgilendirmesi 348
Trabzon Kumandanı Hamdi Paşa'nın Katli Meselesi ve Trabzon'un Ahvali 353
Erzurum'un Ahvali 362
Kıbrıs'tan Bir Mektup 365
Doktor Bahaddin Şakir Bey'in Kafkasya'da Yaşayan Karadenizlilere Mektubu ve Karadeniz Bölgesi Hakkında Yeni Tafsilat 369
Girit'teki Türklerin Abdülhamid'in Kötü İdaresi Karşısında Düştükleri Zor Durum ve Venizelos'un Abdulhamid Sevgisi..377
Doktor Bahaddin Şakir Bey'in İstanbul'u Gizli Ziyaretinden Sonra İstanbul'da Ahval 381
Paris İle İstanbul Arasında İrtibatı Sağlayan Bir Dost: Mösyö Rouet....383
Gizli Bir Cemiyet "Bârikâ–i Reşâdet"....390
Abdülhamid'in İttihatçı Casusu: Fazıl Bey 392
İtalyan Casusu Bondini'nin Marifetleri 394
Saltanat İçin Tezgahlanan Oyunlar ve Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin Meseleye Bakışı 394
Abdülhamid Trablusgarp'ı Türk Münevverleri İçin Sadece Bir Sürgün Yeri Olarak Görüyordu 398
Abdülhamid Devrinde Bulgaristan Türklerinin Ahvali 401
Terakki ve İttihat Cemiyeti İle Osmanlı Hürriyet Cemiyeti Birleşiyor....404
Abdülhamid'e Karşı Avrupa'da Jön Türklerin ve Gayrimüslimlerin Kongre Çalışmaları....408
1907 Kongresi Başlıyor 420
Kongrenin Çalışmaları Sona Eriyor 424
Kongrenin Sona Ermesinden Sonra Yaşanılan Gelişmeler....427
Gayrimüslimlerin İhtiraslarıyla İttihatçıların Görüşleri Çatışıyordu....429

Kongre'de Prens Sebahaddin Bey'in "Adem–i Merkeziyet" Düşüncesini Özellikle Ermeniler Destekliyordu 432
Meşrutiyet'in Arafesinde Talat Bey'in Gelinen Son Noktayı Anlatan Mektubu 435
Meşrutiyet Arefesinde Manastır'da ve Tüm Anadolu'da İsyan Hazırlığı 436
Van Hadisesi ve Ermenilerin Talepleri Karşısında Kafkaslardan İbret Dolu Bir Cevap 458
Gayrimüslimlerle Türkler Arasındaki Gerginlik Artıyordu 464
İttihatçılar "Nemelazımcılıktan" Şikayet Ediyor 465
Cemiyet, Rum ve Bulgar Eşkiyalarına Karşı Çete Oluşturuyor...467
Abdülhamid'in Bulgar Prensliği İle İlişkisi ve Edirne'deki İkinci Ordu'ya Bakışı 469
Meşrutiyet Arefesinde Halkın İstanbul'a Bakışı 471
1908 Yılının Mart Ayında Ülkenin İçinde Bulunduğu Durumu Anlatan Bir Mektup 472
Paris'ten Selanik'e Yazılan Bir Mektup 475
Cemiyetin İran İle Teması ve Şaha Suikast Teşebbüsü 476
Makedonya Meselesi ve Osmanlı Devleti Açısından Önemi.....476
Ömer Naci Bey'in Faaliyetleri İttihatçılar Arasında Takdir Topluyordu 482
Doktor Bahaddin Şakir Bey'in Kendini Anlatan Bir Mektubu...483
Mayıs 1908 Tarihli Trablusgarp'ta Olup Biteni Anlatan Bir Mektup.....484
Doktor Hikmet Bey'in Bağdat'ta Tutuklanma Hadisesi ve Ortadoğu'da Gelişmeler.....487
Selânik Merkez Kumandanı Nazım Bey'in Vurulması ve İç Çalkantılar.....496
İngiliz Sefiri İle Kâmil Paşa Sultan Hamid'i Öldürecekler miydi?.....498
Resneli Niyazi Hürriyet İçin Dağa Çıkıyor 499
Makedonya'daki Gelişmelerin Avrupa'daki Yankısı.....501
İbrahim Temo'nun Son Gelişmeleri Anlatan Bir Mektubu.....503
7 Temmuz 1908'de Selanik'te Durum ve Terakki İttihat Cemiyeti'nin Beyannamesi 503
İstibdat Yönetiminin Prototipi: Fehim Paşa 505
Reval Görüşmeleri 508
10 Temmuz 1908'de 33 Senelik İktidar Sona Erdi 509
Almanya Aleyhtarı Bir Paşa: İngiliz Kâmil Paşa.....512

İkinci Meşrutiyet'in İlânı'ndan Sonra Cemiyetin İsminin Değişmesi, İç ve Dış Gelişmeler.....512

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRUTİYET'İN İLÂNI VE SONRASI

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul'a Ağırlığını Koyma Gayreti ve Selânik Mebusu Rahmi Bey'e Verilen Talimat 519
Meşrutiyeti Takip Eden Aylarda Bir Çok hadiselere Dair Rivayetler Çoğaldı 522
Cemiyet'in Genel Merkezi Yeni Bir Nizamnâmeye Kavuşuyor.....525
Ahmet Rıza Bey'in Paris'ten Dikkate Değer Üç Mektubu 527
Doktor Nazım Bey Cemiyet İçin İzmir ve Havalisinde Yardım Topluyor 531
İstanbul'da Asker Arasında Huzursuzluk ve Bahaddin Şakir Bey'in Birtakım Politik Gelişmeler Hakkındaki Görüşleri ve Bunlara Verilen Cevaplar 533
Avusturya'nın Balkan Politikası 537
Meşrutiyet'ten Sonra İngiltere'nin Politikasında Meydana Gelen Değişikliklerin Sebebi Ne İdi? 539
Almanya Niçin İslam Birliği Fikrini Destekliyordu 542
Avusturya'nın Bosna Hersek'i İlhakı Üzerine Almanya ve Osmanlı Devletleri Karşı Karşıya Geliyordu 543
Meşrutiyet'in İlanından Sonra Van Ermenilerinin Şikayetleri Üzerine Cemiyet Ne Düşünüyordu 547
Meşrutiyet'in İlanı Sonrası Prens Sebahaddin Bey'in Faaliyetleri.....548
Kâmil Paşa'nın İttihat ve Terakki Şubelerini Kapatma Düşüncesi.....550
Devlette Yolsuzluk Söylentileri Ayyuka Çıkmıştı.....551
İttihat ve Terakki Cemiyeti Vehip Bey'i Erzurum'da Ermenilerle Görüşmeye Memur Etmesi ve "Ağabey" Hamdi Baba'nın Mektubu 553
Bir Abdülhamid Hafiyesinin Sonradan Ateşli Bir İttihatçı Olması.....556
Ahmed Rıza Grubu Acaba Tasfiye mi Ediliyordu?.....564
İttihat ve Terakki Cemiyeti Bütün Ülkede Otoritesini

Güçlendirmeye Çalışıyordu.....566
Mekke Emirliği Meselesi ve Metropolit Hristostomos Meselesi...567
Seçim Meselesi ve Askerlerin Mebus Olma Şartları 570
Şûrâ–yı Ümmet'te Politika Değişikliği ve Times Gazetesi'nin Enver Bey Hakkında Bir Makalesi 571
Belediye Seçimleri ve Rumlar 572
Ömer Lütfi Bey Meselesi 573
Sivas'ta Çerkes Emir Paşa Meselesi 574
İngilizler Ortadoğu'da Arapları Yanlarına Çekmeyi Başarmıştı...575
Bulgarlar Çatalca ve Civarında Rahat Durmuyorlardı.....577
İhmal Edilen Bir Mesele: Orduya Tayinler.....577
Doktor Bahaddin Şakir Bey ve Mevlanazade Rıfat Arasında Tartışma ve Cemiyetin Tutumu.....579
Avukat Baha Bey'in Eleştirisi.....582
İttihat ve Terakki 'nin Kayıtsızlığına Eleştiriler Devam Ediyor...587
31 Mart Vakasından Dolayı İttihat ve Terakki'nin Kendini Sorgulaması ve Bahaddin Şakir Bey'in Konu İle İlgili Bir Mektubu.....589
Ankara ve Tokat'taki Gelişmeler Cemiyeti Son Durumda Bırakıyordu.....591
Şûrâ–yı Ümmet Gazetesi'nin Kapatılması ve Ali Kemal'in Ortaya Çıkması.....593
Gelişmelerden İttihatçı Liderler Rahatsızlıklarını Beyan Ediyordu.....594
Mutaassıp Çevrelerin İttihat ve Terakki Mensuplarının Bir Kısmını Dinsizlikle Suçlamaları.....596
Merkeze Gönderilen Raporlarda Pan–Helenizm Cereyanlarından Nasıl Bahsediyordu? 599
Cemiyet Meclise Seçilen Mebusların Niteliklerini Beğenmiyordu.....601
Arap İzzet Paşa'nın 31 Mart Vakası'ndaki Rolü ve Kendini Temize Çıkarmak İstemesi 602
31 Mart Vakası'ndan Sonra İttihad–ı Muhammedi Cemiyeti'nin Karşı Propaganda Çabası 606
Rusya'nın Osmanlı Devleti Üzerindeki Emelleri ve Balkan İttifakı Projesi.....609
31 Mart Vak'ası'ndan Sonra İngilizlerin Politika Değişikliği 610
II.Meşrutiyet'in İlanı'nın Birinci Yılının Dış Politika Açısından Bilançosu ve Alman Dostluğu'nun Pekiştirilmesi.....613

Büyük Devletlerin Bağdat Demiryolları Hattı Üzerinde Oynadıkları Oyunlar 617
Cavid Bey Avrupa'da Borç Para Peşinde 621
Almanya'nın Osmanlı Bahriyesi'ni Güçlendirme Çabaları ve Bağdat Demiryolları Hattının Son Hali 624
Türk–Alman ve Avusturya İttifakı'nın Oluşumunun Temeli Daha 1911'lerde Atılmıştı 625
Trablusgarp Savaşı 625
Boğazlar Meselesi 633

Sözlük 645

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşum süreci, Osmanlı Devleti'nin son elli yılında yaşanılan devlet ve toplum tecrübeleriyle büyük bir etkileşim göstermiştir. II. Meşrutiyet döneminde içtimai alanda olduğu kadar ülkenin iktisadi, fikri, idari alanlarıda da ciddi hamleler yaşanmıştır. Bu süreç Yeni Osmanlılar'la başlayıp İttihat ve Terakki Partisi'nin ülkenin idaresinde söz sahibi olmasıyla devam etmiştir.

Çağdaş Türk tarihinin bu anlamlı dönemi son yıllarda araştırmacıların ilgisini çekmektedir. Ancak yapılan araştırmaların bir kısmının art niyetli, önyargılı ve amatör bir yaklaşımla ele alınmış olması yüzünden, tarihimize karşı insan ve toplum düşüncesinde bir takım olumsuzluklara sebebiyet verdiği olgusu da göz ardı edilemez. Bu olumsuzluklara bir de yeterince ana kaynaklara ulaşamama sorunu eklendiği zaman dönem gayet girift bir hal almaktadır.

Osmanlı Devleti'nde bu yeni dönemin aydınlatılmasına birinci el kaynaklar (arşiv) kadar bu dönemde yaşamış, devlet idaresinde görev almış, savaş tecrübeleri edinmiş devlet adamlarımızın hatıraları ve bıraktıkları belgeler de son derece önem taşımaktadır.

Biz bu çalışmamızı böylesi kaygılardan yola çıkarak hazırladık. Bu çalışmamız, şimdiye kadar çok az araştırmacının dikkatini çekmiş ve hazırlanması büyük bir emek ve sabır istediği için okuyucuların hizmetine sunulamamıştı. "Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki" isimli bu çalışmamız, Milliyet Gazetesi'nin 4 Nisan–31 Kanun–ı Evvel (Aralık) 1934 tarihli sayılarında A.C. isimli yazar tarafından tefrika edilmiştir. Bu dönemle ilgili oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Bu bağlam-

da yalnızca tarihçiler için değil sosyal bilimlerle ilgilenenlerin de dikkatine mazhar olacağı kanaatindeyiz.

Bu çalışmamızda bizlerden ilgi ve desteklerini esirgemeyen Atatürk Üniversitesi Fen–Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı Prof. Dr. Enver KONUKÇU ve Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. S. Esin DAYI'ya çok şey borçluyuz. Ayrıca bu eserin okuyucuya ulaşmasında büyük payı olan sayın Hayati TEK, Hakkı ÖZNUR, Selim EYYÜPOĞLU ve Alternatif Yayınlarına teşekkür ederiz. Faydalı olması dileğimizle...

Erzurum, Mart 2002
Arş. Gör. Erdal AYDOĞAN
Arş. Gör. İsmail EYYÜPOĞLU

SUNUŞ

Vatan, Millet ve İnsanlık Şehidi; Dr.Bahaeddin Şakir.

16 Nisan 1922 günü Berlin'de patlayan silah sesi bir çınarı daha devirdi. Hain Ermeni eli bu defa Osmanlı Devleti'nin fedakar memurunu aramızdan ayırdı. Bu Mehmed Bahaeddin veya çoğu defa hatıralarda yer ediş şekli ile Bahaeddin Şakir idi.

II. Abdülhamid zamanında İstanbul'da doğmuştu. Meslek olarak tıbbiyeyi seçti. Orduya asker–tabib olarak katıldı. Kısa zamanda İttihadcıların en meşhurları arasına girdi. O tam bir İttihadcı idi, ilkelerini iyi bir şekilde benimsemiş ve uygulamıştı. İçindeki vatan sevgisini, I. Dünya Savaşı yıllarında iyi bir şekilde gösterdi.

Sarıkamış Savaşı öncesi ve sonrasında bir avuç fedakar Türk'le, Ruslara karşı savaştı. Doğu'daki haber alma teşkilatını kurdu ve organize etti. Ermeni çeteleşmesini ilk farkedenlerden biri idi. Antranik, Arınen Cara ve diğer komitacıların korkulu rüyası oldu.

1918 yılı sonları Mondros Mütarekesi imzalandı. Enver, Talat, Cemal gibi o da yurd dışına çıktı. Yakından benimsediği Almanların himayesine girdi. Berlin'de yaşamaya başladı. Ama bu uzun sürmedi. Talat, Cemal ve Said Halim gibi şehadet kervanına o da katıldı.

Dr.Bahaeddin Şakir, Türklüğü ve vatanını çok seven biri idi. Hiçbir şekilde düşmanına, komitelere ve teröristlere aman vermedi.

Şimdi sonsuz uykusunu Berlin Müslüman Mezarlığı'nda uyuyor, Ölünce de rahat bırakılmadı, sürekli itham edildi; hem Ermenilerce ve hem de gerçekleri bilmeyen sözde aydınlarca...

Elimizdeki bu kitap Bahaeddin Şakir'in bıraktığı vesikalardan hareketle hazırlandı. Gazete tefrikasından kitap haline getirildi. Belki bu suretle Bahaeddin Şakir'i değişik yönleri ile anlayabileceğiz. Bu eserin ortaya çıkmasına vesile olan Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Elemanlarından Arş. Gör. Erdal AYDOĞAN ve Arş. Gör. İsmail EYYÜPOĞLU'nu yürekten kutluyorum, tarihi bir görevi yerine getirdiler.

Prof Dr. Enver KONUKÇU

BİRİNCİ BÖLÜM

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN OLUŞUM AŞAMALARI

Cemiyetin Maksadı–Dahili Nizamnamesi–Fedailer

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin nasıl çalıştığını anlamak için onun ilk teşkilatına ait olan dahili nizamnamesine bir göz gezdirelim. Bu nizamnamenin birinci maddesinde Cemiyet'in maksadı hakkında deniliyor ki:

"Vatanı, bugünkü bulunduğu hali vahim ve hattında, milleti, griftar olduğu pençe–i zulüm ve esaretten tahlis ederek insanlığa layık bir surette yaşamak bilafark–ı cins ve mezhep bilumum efrad–ı Osmaniyesi'ni vazife–i mukaddese ve menafi–i bediheleri muktezasından olmakla, bu hukuku mukaddese ve menafi–i milliyenin istihsal ve istikrarı ve milletin muhafaza–i hukuk–u siyasiye ve esasiyesini kafil olan 1293 Kanun–u Esasi'sinin tamamı tatbik ve devamı mer'iyeti Cemiyet'in esas maksadıdır..."

Nizamnamenin ikinci maddesinde bu maksada vüsul için nasıl çalışılacağı atideki suretle izah ediliyor:

"Osmanlılar maksada vüsul emrinde müttehiden çalışmak ve menafi–i kavmiyelerini daima müşterek görmekle mükellef olduklarından cins ve mezhep daiyesiyle tefrika husulüne sai bulunanların hüsulü amaline mani olmak dahi Cemiyet'in esas vezaifindendir..."

Nizamnamenin üçüncü ve dördüncü maddeleri mucibince beş azadan mürekkep olan Merkez–i Umumi Memalik–i Osmaniye dahilinde bulunacak ve fakat bulunduğu mevki hiçbir zaman ilan edilmeyecekti.

Bundan başka Cemiyet'in Heyet–i İdaresi ve Heyet–i Merkeziyesi ve bilhassa Heyet–i Tahlifiyesi bulunacaktı. İttihat ve

Terakki Cemiyeti istibdat devrinde Abdülhamid'in pek şiddetli bir casus teşkilatına karşı kendisini gizleyerek çalışmak, lüzumunu hissettiğinden tahlif ve ceza işlerine fevkalade ehemmiyet veriyordu. Tahlif Heyeti bir reisle iki azadan mürekkep bulunuyordu. Bu heyetler Cemiyet'e dahil olacak zevatın merasimi mahsusası dairesinde icrayı tahlifle muvazzaf idi.

Bu tahlif esnasında Cemiyet'e girecek zata Cemiyet'in esrarını ve mensuplarından bittesadüf öğrendiklerinden hiç birinin ismini en şedit işkencelere duçar olsa da faş etmeyeceğine ve Devlet–i Osmaniye'nin Kanun–u Esasi ahkam–ı dairesinde hakkı hakimiyet, ekber evlada intikal etmek üzere Al–i Osman uhdesinde kalması ve umum efrad–ı Osmaniyenin bilatefriki cins ve mezhep naili "saadet ve hürriyet olması için ömrünün nihayetine kadar çalışacağına ve duçarı felaket olan efrad–ı cemiyete ve ailelerine muavenet eyleyeceğine ve Cemiyet'in mukarreatını tamam ile ifa edeceğine ve şayet hiyaneti tebayyün ederse idam cezasına razı olduğuna dair din vicdan ve namusuna ve Cenab–ı Hakın ismi azametine bir eli mütedeyyin olduğu dinin Kitab–ı mukaddesi ve diğer eli bir hançerli tabanca üzerine mevzu bulunduğu ve gözleri kapalı olduğu halde ahd–ü kasem ettirilecekti.

Nizamnamenin yirmiyedinci maddesinde bahsedilen "yemin" hakkında deniliyor ki:

"Yeminden evvel müessir bir nutuk irad ile milletin gasbolunan hukuk–u sarihası ve vatanın duçarı zaaf olması esbabını delali maddiye ve maneviyesi izah ve tasvir edilecek ve badehu heyet–i tahlifiye tarafından yukarı maddedeki noktaları muhtevi olmak üzere tahrir ve Heyet–i Merkeziye tarafından tasdik edilmiş olan yemin ibaresi kıraat olunacak ve kabul olunan şahsa da harfiyyen tekrar ettirilecektir...

"Yeminden sonra Heyet–i Tahlifiye mezkur olduğu halde kabul edilen ferdin gözleri açılacak ve kendisine Heyet–i Tahlifiye Reisi tarafından, müttehiden çalışmaktaki faydalar ve bu babta efrad–ı cemiyet'e taallük eden vazife–ler tarif ve hakkıle telkin edilecektir. Yeni kabul olunan fert bade'lyemin bazı ifadat ve beyanatta bulunmak arzusunu göstersin göstermesin, herhalde bu Heyetin bir Heyet–i tahlifiye olmak dolayısile vazifesinin

ancak bundan ibaret olduğu ve şayet kendisinin bazı mütalaat–ı mühimmesi varsa, bunu rehberi vasıtasile ait olduğu mahale isal eylemesi luzumu Heyet–i Tahlifiye Reisi tarafından beyan olunacaktır...

Cemiyet'in dahili nizamnamesinde büyük şehirler ve kasabalar için ayrıca büyük teşkilatı nazar–ı dikkate alınmıştı. Bu gibi şehirler on şubeden az ve yirmi şubeden fazla olmamak üzere bölüklere taksim olunarak her bölüğün idaresi, Heyet–i İdarenin nezareti tahtında olmak üzere üçer kişiden müteşekkil bölük heyetlerine tevdi olunacaktı. Bu bölüklerden başka Cemiyet'in ayrıca şube teşkilatı bulunacaktı.

Bu şubeler içinde en ziyade calib–i dikkat olan Fedai şubeleri idi. Bir yerde bölük teşkilatı olsa bile, Fedai şubeleri her yerde doğrudan doğruya Heyet–i İdare tarafından idare olunurdu ve Heyet–i idareden maadası bunların isimlerini bilmezdi. Nizamnamenin 48–55 inci madde–lerinden bu Fedai şubeleri aşağıdaki tarzda tarif ediliyordu.

"Cemiyet'e intisap eden bilumum efrad icab–ı halinde Cemiyet'in maksad–ı mukaddesi uğruna feda–yı hayata mecbur ise de, icraat–i hususiye için sırf arzu–yu vicdanisile fedai olarak yazılmak isteyen efrad mensup bulunduğu şubenin rehberi marifet ile ismini Heyet–i İdare'ye ihbar etmelidir...

"Heyet–i idare, fedai yazılan efraddan mürekkep olmak üzere ayrıca Fedai şubeleri teşkil ederek icraat–ı hususiyeleri ve Cemiyet'in vezaif–i zabıtasını bu fedakarlara tevdi edecektir...

"Fedai bir şube Heyet–i Merkeziyesi tarafından karar verilip Heyet–i İdare'den tebliğ olunacak bir fedakarlığı icra edeceği zaman, icraat–ı mezkurenin ifasına bir ferdin himmeti kifayet ederse, keyfiyet icra–i şube efradından, talip olanlardan kur'a isabet edene havale ve birden ziyade efrad tarafından mevki–i fiile vaz'ı lazım geldiği taktirde şubece icra edilir.

"Fedai bir şube, Heyet–i İdare tarafından tayin olunan müddet zarfında vazife–i fedakaraneyi icraya mecbur olduğundan tavzif ettiği fert fedainin harekat–ı icraiyesini takip edeceği gibi muvaffak olan fedai şubenin harekatı da Heyet–i idarenin nezareti altında bulunacaktır...

"Fedai şubeler, Heyet–i Merkeziye'nin malumatı olmaksızın

mustakilen icraata mezun olmayıp yalnız icra edecekleri fedakarlık hakkında sair şuebat–ı esasiye gibi Heyet–i Merkeziye'ye teklifat ve ihtaratta bulunabileceklerdir..."

Fedai olan bir ferdin veya şubenin vazifesinde tekasulü halinde, hakkında Heyet–i hakimece verilecek karar nihayet yirmi dört saat zarfında ve Heyet–i İdarece tayin olunacak vesait ile icra edilecektir...

"Vazife icra ile mükellef olan efrad bazı esbab–ı fevkalade ve mevani–i meşrua dolayısile muddet–i muayyene zarfında keyfiyeti icray–ı ifaya muvaffak olamadığı taktirde vazifesinde tekasülu görülenler hakkındaki muamele–i şedideye duçar olmamak için, müdellelen esbab–ı mucibe serdile Heyet–i İdareden temdidi müddet talebine mecburdurlar...

"Hayatını tehlikeye ilka ile vazife–i fedakaranesini ifa eden her fedainin hem muhtaç–ı iane olan evlat ve ailesinin maişeti temin edilecek, hem de tecrüme–i hali ve icraat–ı vakıasını musavver olmak üzere bir kitap tahrir ve neşrolunarak nam'a ibka ve tevkir edilecek ve arada sırada metfen–i mubarekine gidilerek heyetçe nutuklar irat ve esraf–ı fedakaranesi yad ve tezkar suretile merasimi mahsus ihtiraniye icra kılınacaktır.

İttihatçı Olabilmenin Şartları ve Yemin Merasimi

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girebilmek için bu dahili nizamnameye pek ağır şartlar konulmuştu. Abdülhamid'in istibdat devrine layık olan bu şartlarda deniliyordu ki:

"Cemiyet'e dahil olmak için tebaa–i Osmaniye'den bulunmak, akıl ve baliğ olmuş, ceraim–i siyasiyeden ve muhafaza–i vekar ve haysiyet uğrunda ihtiyar edilen cürümlerden maada cinayet derecesinde bir fiil ile veyahut sirkat ve dolandırıcılık ve emniyeti suistimal ve sahtekarlık gibi ahlaken mezmun bir cümha ile mahkum, casusluk, hafiyelik ve hükûmet–i hazıraya taraftarlık arzusile alet–i zulüm ve itişaf olmamış bulunmak ve dolandırıcılık ve irtişa ile ve mugayir–i ar ve haya, ahval ve harekat ile meşhur olmamak, kuvve–i müfekkiresini kaybedecek derecede ayyaşlık ve kumarbazlık gibi bir ayıp ve kusur sahibi

bulunmamak şarttır."

"Efrad–ı cemiyetten muhit içtimaisi müsait olanlar terbiye–i siyasiyeden mahrum olan namuslu evladı vatanın dördünü ve beşini bir araya cem ve onları cemiyet fikri ile ünsiyet ve terbiyeye ve bunlar meyanında istidat ve liyakatlerine itimat ettiği zevatı Cemiyet'e tavsiyeye vazifeten mecburdur."

"Her ferdin vücudu Cemiyetçe mukaddes ve kıymettar addedildiğinden onu derhal usulü dairesinde Heyet–i İdareye ihbar eylemekle mükelleftir."

"Efrad–ı cemiyetten ecel–i mevudile vefat edenlerin ibka–yı namı için kendilerinin erbab–ı hamiyetten olduğu ihvana ilan edilecektir."

"Cemiyet'in Teşkilat–ı Hariciye Merkezi şimdilik Paris şehridir ve vasıta–i neşir–i efkarı Türkçe "Şurayı Ümmet" ve Fransızca "Meşveret" gazeteleridir."

Bu Teşkilat–ı Dahiliye Nizamnamesi'nin bir faslı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin usulü muhakemesi ve mücazatı ile meşgul oluyordu. Gerek Cemiyet'ten bulunsun ve gerek hariçten olsun, bir şahsın vücud–u vatanı veya Cemiyeti veyahut efrad–ı cemiyeti tehlikeye düşürecek veya icraat–ı cemiyeti akim bırakacak veyahut maksad–ı cemiyete ceza–i külli zarar ihdas eyleyecek bir hal ve hareketi vukuunda ve alelumum memurin devlet tarafından işkence, zulüm ve gadirlerin irtikabi üzerine emr–i muhakeme heyet–i merkeziyelerce icra olunacaktı. Heyet–i Merkeziyeler derin tahkikat ve adilane tetkikat icrasile Cemiyet'in menafiini kendi adalet vicdaniyesile meczederek maznun–u aleyhin mücrimiyet ve mahkumiyetine veya beraetine ve adem–i mes'uliyetine ittifak veya ekseriyet–i ara ile karar verecekti."

"Eğer iddia olunan fiil kabahat veya cünha derecesinde bir cürüm ise Heyet–i Merkeziye hükmü vermekle beraber hemen mevki–i icraya koyacaktı. Eğer fiil cinayet derecesinden olursa, Heyet–i Merkeziyece hüküm sadır olur olmaz tanzim edilecek ilam Merkez–i Umumiye ita ve irsal olunarak heyet–i mezkurece tetkikat icrasından sonra tasdik veyahut naksedilecekti. Tasdik olunduğu taktirde onun enfüs–i keyfiyeti Heyet–i Merkeziye'ye havale edilecekti. Nakzı halinde yeniden muhakeme icrası için

Heyet–i Merkeziyeye iade olunacaktı. Şu kadar ki hükm–ü vaktin tehir icrası Cemiyet'in menafiini ihlal edecek mahiyet–i haiz olacağına Heyet–i Merkeziyece kanaat–i kamile. hasıl olduğu taktirde bütün maddi ve manevi mes'uliyetler kendilerine ait olmak üzere hükm–ü mezkurü Merkez–i Umuminin tasdikine iktıran etmeksizin icra edilebilecekti."

"Heyet–i hakime muhakemeyi ve hükm–ü maznunun gıyabında icra ve ita edecekti. Ancak fevkalade lüzum olduğu ve imkan müsait bulunduğu taktirde bizzat celp ve isticvap dahi olunabilecekti."

"Merkez–i Umumî'ye veya Heyet–i Merkeziye'ye mensup azaların muhakemesi bulundukları heyetler tarafından icra olunacaktı. Bunlar hakkında verilen hükümler derhal icra edilecekti."

"Kabahat ve cünha derecesinde Heyet–i Merkeziye'den sadır olan hükümlerle cinayet derecesinde sadır olup Merkez–i Umumî Heyet'ince tasdik edilen hükümlerin süratle ve her ne suretle olursa olsun ve hatta mahkum uzak yerlere firar etmiş bulunsun, behemehal infazına Heyet–i Merkeziyeler mecbur olacaklardı."

Cemiyet ve efradı aleyhine irtikap edilecek cürümler kabahat, cünha ve cinayet olmak üzere üç dereceye ayrılmıştı. Kabahatin cezası tevbih ve tekdir, cünhanın cezası gafletin şiddetine göre yarım liradan elli liraya kadar cezay–ı nakdi ve cinayetin cezası ise idamdı.

Ceraim–i adiyeden olan kabahat ile cünhayı burada zikretmeğe lüzum yoktur. Yalnız mühim olan cinayetten bahsedelim. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk nizamnamesinde, esrar–ı cemiyeti veya efradtan birinin veya bir kaçının isimlerini gerek suiniyetle ve gerek vehim ve korku sebebile Hükümete ifşa veya ihbar eylemek, vücud–u Cemiyeti tehlikeye veya maksad–ı Cemiyeti akamete ilka ve duçar edecek şeyleri ihanet olarak yapmak, Cemiyet'in husul–ü maksadı uğurunda icrası Cemiyet nizamnamesi dahilinde merciinden kendisine tebliğ olunan vazifelerin icrasından makbul bir sebep olmadan imtina eylemek, her ne maksat ve niyetle olursa olsun cemiyete dahil olmayan bir veya birkaç şahsın vücut ve efrad–ı cemiyeti keşf maksadile gizli tatbikatta bulunarak Cemiyet'in amal–i mukaddesi vatanperver-

anesini akim bıraktırmağa çalışmak ve memurin ve hademe-i devlet tarafından efrad-ı cemiyete eza ve işkence icra edilmek ve esnay-ı istintak ve isticvapta şiddetli tahkirlerde bulunmak ve zalemeye yaranmak maksadile tahkikatta hilafe ve mübalağalara kalkışmak ve hüküm icra edilen cezalarda muhalif vicdan ifraatlara varmak gibi şahsi, manevi cemiyete veya efradına karşı irtikap olunan harekat idamı istilzam eden cinayetlerden addolunurdu.

Nizamnamenin istibdat devrine ait olan bu sıkı, ağır ve sert maddeleri ilan-ı Meşrutiyet'e kadar devam etmiş ve ondan sonra nizamname değiştirilerek evvela fedailer faslı kaldırılmış, Cemiyet'in maksadı başka türlü izah edilmiş, cezalar hafifleştirilmiş ve yemin sureti de tebdil olunmuştu. Yeni yemin suretinde deniliyor ki:

"Dinim, vicdanım, namusum üzerine yemin ederim ki esas maksadı Kanun-u Esasi'nin tatbikine ve milletin hukuk-u meşrua-i hürriyetini kamilen istihsale ve bilatefrik cins ve mezhep bilcümle Osmanlı akvamının ittihat esası üzerine terakki ve tealisine çalışmaktan ibaret olan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bu andan itibaren dahil oldum. Milletin izdiyad-ı şan ve şevketile memleketin saadet ve refahını her şeye ve hatta canıma tercih eylediğime ve tevdi edilecek esrarı, muhafaza eyleyeceğime ve Cemiyet'in kabiliyetime göre vereceği bütün kararlarını icrada ve uhdeme tahmil ve tevdi edeceği vezaifi tamamen ifade tereddüt eylemeyeceğime ve Cemiyet'e dühul hususunda bir guna itiraz ve menfaat-i hususiye beslemeyip sırf maksad-ı cemiyeti takip ve muhafaza edeceğime ve Kanun-u Esasi'ye ölünceye kadar sadık kalacağıma ve şayet bunca tahahhüdatı namuskaraneye rağmen nakzı ahdedecek olursam, Cemiyet'in nefrin ve telinine müstahak olacağıma şimdiden söz veririm. Vallah ve billah."

Acaba yemindeki bu "... menfaat-i hususiye beslemeyip sırf maksad-ı cemiyeti takip ve muhafaza" edeceğine dini, namusu ve vicdanı üzerine yemin edenler arasında kaç kişi sonraları o yemine sadık kalabilmişti?

Yeni nizamnamenin mücazat faslında sadece denili-yordu ki:

"Efraddan birinin mücib–i müahaza bir hareketi görüldüğü taktirde Merkez Heyet–i İdaresi mevcut ihvan arasından bir heyet teşkil ederek keyfiyeti sureti katiyede hal ve faslettirecektir. Mücazat, Cemiyet'in maksadına irad edeceği tesire göre tenbih, takbih, müvakkat ve daimi tart ve beynelihvan telin ve merkezlere taraim cezalarından ibaret olacaktır."

Yukarıda bahsettiğimiz Cemiyet nizamname–i dahilisinden maada bir de Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Nizamnamesi Esasi'si vardı. Bunun birinci maddesinden deniliyordu ki;

"Şan–ı beşeriyete layık olan hukuktan istifade azm–ı kat'isinde bulunan ve vatan ve milletin selamet ve saadetni istiyen Osmanlı vatanperverleri tarafından İttihat ve Terakki Cemiyeti namile daimi bir cemiyet–i siyasiye–i Osmaniye teşkil olunmuştur."

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hangi sebepler tahtında Terakki ve İttihat namının almağa mecbur olduğu ve ondan sonra ilan–ı Meşrutiyet'i müteakip nasıl yine İttihat ve Terakki Cemiyeti namı altında çalıştığı sırası geldiği zaman izah olunacaktır. Nizamname–i esasi'nin ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci maddelerinden Cemiyet'in maksatları atideki surette izah ediliyordu:

"Her hususta sebeb–i muvaffakıyet olan ahlak–ı hasene–i milliyeyi takviye, ulum ve maarif ve terakkiyat–ı medeniye–i hazırayı, adat–ı kavmiye ve ihtiyacat–ı mevkiyemize tatbikan Memalik–i Osmaniye'de neşir ve tamime çalışmak;

Osmanlı anasırı muhtelifesi arasında iştirak menfa–i esasına müstenit ve ihtisasatı vatanperverane ve insaniyetkaraneden mütevellit bir ittihad–ı samimi vücuda getirerek vatanın terakki ve itilasına Osmanlıları el birliğile çalışmağa sevk ve teşvik etmek;

Devlet–i Alıye–i Osmaniye'nin istiklal–i siyasi ve tamami–i mülkisini muhafaza ile idame–i şevketine gayret etmek;

Hukuk ve servet–i milliyeyi müdafaaya Hanedan–ı Osmanı Makam–ı Hilafet ve Saltanat–ı seniyede kalmak üzere idare–i keyfiye ve müstebide–i hazıranın bir idare–i meşrute ve adileye inkılabına ve 7 Zilhicce 1293 tarihli "Kanunu Esasi"nin tatbiki ahkamı ile ıslahat–ı umumiye icrasına say eylemektir."

Nizamname–i esasi'nin diğer maddelerinde Cemiyet'in teşkilatından, cemiyet azasından ve vazifelerinden, şubelerin ve Heyet–i Merkeziyelerin vazifelerinden, umuru maliyeden bahsediliyordu. Cemiyet'in varidatı aza tarafından Cemiyet'e yapılacak muavenetten ibaretti. Heyet–i Merkeziyeler şubelerin irsalatından başka hususi ianeler dahi ahz ve kabul edecekti.

Cemiyet'in varidatı nizamname–i esasi'nin otuzbeşinci maddesi mucibince aşağıdaki surette sarf olunacaktı:

"Varidat–ı Cemiyet neşr–i marife, icaraat–ı cemiyet'e, lüzum–u mübrem halinde şubelere muavenete, cemiyet uğrunda feday–ı hayat edenlerin muhtacı muavenet ailele–rine ianeye, giriftar bela olanların bulundukları halden tahlislerine ve Heyet–i merkeziyelerce teşebbüs olunacak sair umur–ı nafiaya sarf edilecektir."

Nizamname–i esasi'nin sonunda Heyet–i Merkeziye azalarına teklif olunacak yemin sureti aşağıdaki tarzda gösteriliyordu:

"Sultan Abdulhamid–i saninin idare–i keyfiye ve müstebidesi devamı ettikçe, Kanunu Esasi–i Osmani'nin ahkamı mevki–i icraya vazolunmadıkça, Hükûmet–i Osmaniye'ye arzı dehalet ve hizmet etmeyeceğime, daima mekasıd–ı cemiyet'e sadık ve hadim kalacağıma, esrar–ı cemiyeti İfşa etmeyeceğime ve cemiyet namına gönderilen ianatı derhal cemiyet'e teslim edeceğime din ve namusum üzerine yemin ederim."

Bu yeminin birçok ihtiyatçtan ve hadiselerden doğduğu aşikardı. Yemine "Hükûmet–i Osmaniye'ye dehalet ve hizmet etmeyeceğime, daima mekasıd–ı cemiyete sadık ve hadim kalacağıma" tabirinin ilavesi, maruf cemiyet erkanından bazılarının ileride sırası geldikçe anlatılacağı veçhile Abdülhamid'in vaatlerine kapılarak cemiyeti terketmelerinden ve İstanbul'a geri dönmelerinden dolayı lazım gelmişti.

Ali Şefkati Bey ve V.Murat Arasında Geçen İlginç Bir Görüşme

Jön–Türklerin en kıdemlisi Ali Şefkati Bey'dir. Şefkati Bey, Paris'te kendi başına "İstikbal" namındaki gazeteyi çıkardı ve hiçbir kimse ile alakası olmadığından kendi kendine Abdülhamid

istibdadına karşı mücadele ederdi. Şefkati Bey, Abdülhamid tarafından hal'edilen Sultan Murad'ın yaranından sayılırdı. Hatta Sultan Murad'ın cinnet getirdiğinden dolayı tahttan indirildiğine inanmazdı. Onun için bir çaresini bularak bir gün gidip mahlu Padişah'la Çırağan Sarayı'nda görüşmeğe muvaffak olmuştu.

Bu mülakattan sonra Ali Şefkati Bey, Sultan Murad'ın deli olduğuna tamamile kanaat getirerek Abdülhamid'in bu biçare selefinin yanından pek müteessir olarak ayrılmıştı. Çünkü Sultan Murat O'nun karşısına oturtmuş:

–"Cigara içer misiniz?.. diye sormuş ve aynı zamanda Şefkati Bey'e bir de cigara uzatmıştı. Şefkati Bey, yerle beraber bir temenna çakarak Padişahın elinden sigarayı almış ve yerine otururak kendi sigarasını yakmak için Sultan Muradın da bir sigara yakmasını beklemeğe başlamıştı. Fakat Sultan Murat bir yerine iki sigara almış, birisini dudağının bir köşesine ve ikincisini de öbür köşesine yerleştirdikten sonra sigaraların ikisini de birden yakarak içmeğe başlamıştı. O'nun bu hareketi, mecnun olduğu hakkında Şefkati Bey'e kanaat vermeğe kafi gelmişti.

Ahmed Rıza Bey

Şefkati Bey'in birçok kimselere anlattığı bu vakayı burada kısaca kaydettikten sonra Jön–Türklerin piri olan bu zat hakkındaki hatıralarımızı burada kesiyoruz ve tefrikamızda isimleri geçecek olan bazı zevatın kısaca tercüme–i hallerini naklediyoruz:

Şefkati Bey'den sonra gelen Jön–Türk ve İttihat ve Terakki mensuplarının Avrupa'da bulunan en maruf şahsiyeti Ahmet Rıza Bey'dir. Ahmet Rıza Bey, 1858 senesi Eylül'ünün yirmi sekizinci günü İstanbul'da doğmuştu. Pederi Ali Rıza Bey, Türkiye'nin ilk Ayan Meclisi azasındandı. Ahmet Rıza Bey'in ecdadından birisi Üçüncü Sultan Selim'in Başkatibi idi. O da Hükümdar ile beraber, ıslahat taraftarı olduğundan Yeniçeriler tarafından katledildi...

Ahmet Rıza Bey, tahsilini İstanbul'da Galatasaray Lisesi'nde ikmal ettikten sonra genç yaşında Babıâli tercüme kalemine tayin olunmuştu. Fakat bu vazifesinde uzun zaman kalmayarak 1883 senesinde Fransa'ya giderek "İnstitut National Agronomique"e

girmiştir. Burada tahsilini ikmal ederek son imtihanlarını vermek üzere iken, Osmanlı Parlemantosu'nun Abdülhamid tarafından lağvından beri menkuben Konya'da ikabet etmekte olan pede–rinin vefat ettiğini haber alarak 1887 senesinde Türkiye'ye avdete mecbur olmuştu.

Ahmet Rıza Bey, İstanbul'a geldiği zaman Maarif Nezareti'ne müracaat etmiş ve bu müracaatının bir neticesi olarak Bursa'daki Mülkiye Mektebi Müdürlüğü'ne ve kimya muallimliğine tayin edilmişti. Bu vazifesinde bir sene kaldıktan sonra Bursa vilayet maarif müfettişliği de uhtesine verilmişti. Ahmet Rıza Bey Fransa'da bulunduğu müddet zarfında garbin fikri terakkilerini yakından takip eylemiş olduğundan üzerine almış olduğu hizmetlerde bazı iptidai ıslahat yapmak istemişti. Fakat Abdülhamid devrinin gittikçe artan istibdat muhiti içinde onun telkin etmek istediği fikirler derhal nazar–ı dikkati celbetmiş ve Ahmet Rıza Bey hürriyet taraftarı diye itham edilmeğe başlanmıştı. Böyle bir zan ve şüphe altında kalan bir adamın o zamanlarda Türkiye'de hür yaşayabilmesine imkan yoktu. Ahmet Rıza Bey'de istibdadın boyunduruğu altında memleketine hizmet edemeyeceğini derhal anlamıştı. Onun için 1889 senesinde Bursa'daki vazifelerini terkederek Paris'e dönmüş ve yine orada ikamete başlamıştı.

Ahmet Rıza Bey'in Paris'e avdetinden sonra takip edeceği hatt–ı hareket malumdu: O, uzaktan memleketi için çalışacak ve Abdülhamid'in kurduğu istibdat saltanatının vatan ve millet için ne kadar muzir olduğunu anlatmaya gayret edecekti. Filhakika Paris'e gittikten biraz sonra Padişaha göndermeğe başladığı ihtiramkarane, fakat ciddi raporlarında idare usulünün ne kadar yanlış ve etrafına topladığı insanların gerek kendisi, gerekse vatan için ne kadar zararlı olduğunu anlatmaya gayret etmişti. Fakat bu raporlar hiçbir fayda vermiyordu.

Bunun üzerine Ahmet Rıza Bey, Paris'te "Meşveret" isminde Türkçe ve Fransızca bir gazete neşretmeğe başlamıştı. Bu gazete aynı zamanda (Jeune Turc–Genç Türk) ünvanı altında teşekkül edecek olan siyasi bir fırkanın naşir–i efkarı olacaktı. Bu fırka cins ve mezhep tefrik edilmeksizin bütün Osmanlıların menfaatlerine hizmet eden yeni fikirleri Türkiye'de tatbik etmeğe ve 1876'da

tesis edilen Kanuni Esasi'yi iade ettirmeye çalışacaktı.

"Meşveret"in intişarı, diğer bir çok yazıların onu takip etmesi ve Genç Türklüğün Avrupa'da kök salmaya başlaması Abdülhamid'i fena halde endişeye ve telaşa düşürmüştü. Telaşa düşmekte de haklı idi. Çünkü aleyhindeki neşriyatın ciddiyeti ve ehemmiyeti fevkalade bir suretle artıyordu.

Binaenaleyh bunun önüne geçmek lazımdı. Abdülhamid, Ahmet Rıza Bey tehlikesini ortadan kaldırmak için iki çareye baş vurdu. Fakat ikisinde de muvaffak olamadı. Bunlardan birincisi Ahmet Rıza Bey'e birçok para–lar teklif ve yüksek memuriyetler vadederek onun sükutunu satın almakta. İleride daha mufassal olarak nakledeceğimiz bu vaidleri Ahmet Rıza Bey hiç tereddüde hacet görmeden reddetti. Yıldız'dan gönderilen zevat–ı mahsusa hiçbir şey yapmağa muvaffak olmadan geri döndüler.

Bunun üzerine Abdülhamid, ikinci çareye tevessül etti. Fransa Hükûmeti'ne müracaat ederek Ahmet Rıza Bey'in Fransa'dan tardını istedi. Fakat buna da muvaffak olamadı. Uzaktan olsun hırsını alabilmek için İstanbul mahkemeleri vasıtasile O'nu giyaben küreğe mahkum ettirdi ve hukuku medeniyeden ıskat olunduğuna dair mahkemeden ilam çıkarttırdı.

Fakat Abdülhamid'in bu keyfi ve müstebidane harekatına Ahmet Rıza Bey de "Meşveret"teki yazılarında zalim Hükümdara karşı daha şiddetli bir lisan kullanmakla mukabele ediyordu. Hatta "Meşveret"te çıkan bazı makale–lerden dolayı Abdülhamid o kadar kızmıştı ki yine Fransa Hükûmeti'ne müracaat etmiş ve Seine Mahkemesi tarafından Rıza Bey'in 16 frank ceza–yı nakdiye mahkum edilmesine sebep olmuştu. Bununla beraber o devirdeki Fransız kabinesi Türkçe "Meşveret"in Fransa'da tab olunmasını da menetmişti.

Fakat bu muvaffakiyet Abdülhamid için zahiri bir muvaffakıyetten başka bir şey olamazdı. Çünkü Ahmet Rıza Bey, Fransa Hükûmeti tarafından gösterilen mümaneat üzerine Türkçe "Meşveret"i 1896 senesinden itibaren Brüksel'de de neşretmeye başlamıştı. O devirde Abdülhamid'in hırs ve gazabi ile Ahmet Rıza Bey'in sebat ve ısrarı uzaktan uzağa birbirlerile cenkleşiyordu. Abdülhamid bu sefer Belçika Hükûmeti'ne de müracaatla Brüksel Sefareti vasıtasile yaptırdığı teşebbüsler ve icra ettiği

nüfuzlar sayesinde Türkçe "Meşveret"in lağvi ve başmuharriri olan Ahmet Rıza Bey'in Belçika topraklarına girmemesi için bir hüküm vermeğe Belçika Hükûmeti'ni mecbur etmişti. Belçika Parlamentosu azasından birçok mebusların Ahmet Rıza Bey lehindeki müdahaleleri tesirsiz kalmıştı... Çünkü Türkiye'de bir çok şimendifer, tramvay ve havagazı gibi imtiyazlar peşinde koşan Belçikalıların Abdülhami'de hoş görünmekte büyük menfaatleri vardı.

Ahmet Rıza Bey, Abdülhamid'in bu son darbesinden dolayı da katiyen nevmit olmamış ve hürriyet uğrunda mesaisine daha büyük bir azimle devam etmeğe başlamıştı. O bir taraftan neşriyatına devam ederken diğer taraftan Avrupa'da ki büyük kapıların kapısını da çalmağa teşebbüs etmişti. Bu cümleden olarak Ahmet Rıza Bey, 1899 da La Haye'deki sulh konferansına müracaatla mensup olduğu "Jön – Türk" Fırkası'nın hakiki efkarını konferans riyasetine arzetmişti. O'nun bu teşebbüsü pek iyi bir netice vermiş ve bazı hürriyetperver mebusların yardımile La Haye'de akdedilen aleni bir içtimada Türk ahrarının emellerini ve maksatlarını açıktan açığa meydana koymağa muvaffak olmuştu.

Her ne kadar Abdülhamid, Ahmet Rıza Bey'in bu teşebbüsünü bıraktırmak için Holanda Hükûmeti nezdinde tesirler icrasından geri kalmamışsa da Holanda Hükûmeti Abdülhamid'in istediği bu iltiması reddederk "Jön–Türk" Fırkası Reisi Ahmet Rıza Bey'i hiçbir suretle tazyik eylememişti.

Ahmet Rıza Bey'in Fransızca neşrettiği "Şura–yı Ümmet" Gazetesi Meşrutiyet'e kadar devam etmiş, kendisi Fransızca Auorc, Grande Revue, Revue Occidentale gibi gazetelerde ve mecmualarda; bir çok makaleler yazmış, Türkçe "ıslahat layihaları"nı, "Cevat Paşa'ya Mektup", "Vazife ve mes'uliyet" risalelerini "Crise d'orient" namındaki Fransızca risaleye yazmıştır. Ahmet Rıza Bey'in İttihat ve Terakki ve sonradan teşekkül eden Terakki ve İttihat Cemiyetleri'ndeki rollerini ve yukarıda yazdığımız tercüme–i halinden hariç kalan diğer icraat–ını ve faaliyetlerini kendi imzasile yazdığı ve dostlarına gönderdiği mektuplarından öğreneceksiniz. Bu mektupları sırası geldikçe birer birer neşredeceğiz.

Doktor Nazım Bey

Ahmet Rıza Bey, Paris'e gittikten sonra O'na iltihak edenler meyanında bilahare "İttihat ve Terakki" Cemiyeti'nin siyasi hayatında büyük bir rol oynayabilen zat Doktor Nazım Bey'di. Nazım Bey, müderrisinden Hacı Hamit Efendi'nin oğludur. 1872 senesinde Selanik'te doğmuştur. İptidai tahsilini Selanik'te ikmal ettikten sonra 1889 senesinde İstanbul'a gelerek Askeri Tıbbiye Mektebi'nin idadi kısmına girmiştir. Tıbbiye Mektebi'nde ilk defa "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" tesis edildiği zaman Doktor Nazım Bey de mezkur cemiyete dehalet etmişti. Bunun üzerine Nazım Bey, İstanbul'daki Cemiyet'in naşir–i efkarı olmak üzere Paris'te tesis edilmek istenilen gazetenin tabına memur olmak üzere 1894 senesinde cemiyet tarafından Paris'e gönderilmişti. Nazım Bey, Paris'e geldikten altı ay sonra Ahmet Rıza Bey'in nezareti altında "Meşveret" Gazetesi intişara başlamıştı. Doktor Nazım Bey, o zamandan beri "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin" bazan sandıkları, bazan muhabiri sıfatile daimi surette Cemiyet'in hizmetinde bulunmuştur.

Nazım Bey, Paris'te bulunduğu müddet zarfında fırsattan istifade ederek orada Tıp Fakültesi'ne girmiş ve 1906 senesinden tıp diplomasını almağa muvaffak olmuştur. Ondan sonra Doktor Nazım Bey, aynı senenin nihayetlerine doğru gizlice hoca kıyafetinde Selanik'e gelmiş.oradan İzmir'e geçmiş, İzmir'de bir tütüncü dükkanı açarak Paris ve Selanik cemiyetleriyle olan irtibatını muhafaza ederek Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 senesine kadar İshak Hoca namı altında İzmir'de yaşamıştır. Doktor Nazım Bey'e ait olan sair hatıralarda kendi mektuplarından anlaşılacaktır.

1893 ile 1896 arasında geçen seneler hep Avrupa'ya firar eden Genç Türklerle doludur. Bunlar arasında Meşrutiyet'i müteakip Maarif Nazırı olan Emrullah Efendi, onunla beraber kaçan Refik Nevzat Bey, Mektebi Tıbbiye talebesinden iken Mizancı Murat Bey'le beraber giden Tunalı Hilmi Bey, Cemiyet'in müessislerinden olup Romanya'ya iltica eden ve Romen tabiiyetine girerek orada doktorluk yapan ve Derviş Hima'ya iltihak eden İbrahim Temo, Doktor Akil Muhtar Bey, Arap Ahmet ve

Çürüksulu Ahmet Beyler ve daha bir çok münevver Türk gençleri vardı.

Prens Sabahaddin, Sami Paşazade Sezai ve Ömer Naci Bey Hakkında Kısa Malumat

Türkiye tarihinde hiçbir zaman silinemeyecek kadar kara bir leke bırakarak öbür dünyaya giden Ali Kemal dahi 1896 senesine doğru Suriye'den Fransa'ya kaçmıştı. O, İstanbul'daki uygunsuz harekatından dolayı Haleb'e nefi edilmişti. Oradan bir çaresini bularak kapağı Paris'e atmıştı. Fakat oradaki tarzı hareketi ve arkadaşlarına karşı oynadığı çirkin oyunlar kendisinin nasıl bir akibete duçar olacağını daha o zamandan belli ediyordu. Karilerimiz Ali Kemal'in ne tiynette bir adam olduğunu, Meşrutiyet'ten evvel Avrupa'da nasıl yaşadığını ve hangi tarafta menfaat görürse nasıl o tarafa derhal meylettiğini o devirlerde yazılmış olan mektupları da okuyarak anlayacaklardır.

Paris'te arz-ı endam eden zevat arasında tabii Prens Sebahaddin Bey de vardı. Prens Sebahaddin ve Lütfullah Beyler Damat Mahmut Nedim Paşa'nın oğullarıdır. Mahmut Nedim Paşa Abdülhamid'ten bir imtiyaz istemişti, fakat bu imtiyazı alamamıştı. Bundan muğber olduğu için Avrupa'ya kaçmıştı. Oğulları da beraberin de idi. Bu aile içinde İttihat ve Terakki tarihinde büyük bir rol oynamağa muvaffak olan Prens Sebahaddin Bey olmuştur. O'nun tevsi-i mezuniyet ve adem-i merkeziyet meseleleri etrafında dönen münakaşa-ları sırası geldikçe o zamanlarda yazılmış olan mektuplardan ve neşredilmiş olan beyannamelerden anlayacağımız için kendisini şimdilik kısaca tefrikamızın kahramanları meyanında takdim ediyoruz.

Paris'te İttihat ve Terakki ile beraber çalışan Şura-yı Ümmet intişarında büyük hizmeti dokunan nezih simalardan birisi de Edip Sezai Bey'dir. Sezai Bey, Osmanlı Devleti ricalinden Sami Paşa'nın mahdumudur. 1854 senesinde İstanbul'da doğmuştur. Pederinin nezareti altında hususi muallimlerden ders alarak tahsil etmiştir. Henüz 18 yaşında iken neşrettiği bazı edebi makaleler o zamanın pek ziyade nazar-ı dikkate celp etmiş ve Çamlıca ünvanlı bir edebi tasviri bilhassa takdire mazhar olmuştu. Sezai

Bey yine o esnada Şir namile bir tiyatro kitabı yazmış ve bastırmıştı.

Sezai Bey, henüz yirmi yaşında iken Londra Sefareti İkinci Kitabeti'ne tayin olunarak üç buçuk sene orada kalmıştı. Ondan sonra memuriyetinden infisal ederek İstanbul'a dönmüştü. Bu defa kendisi Viyana Sefareti Katip–liği'ne tayin edilmişse de kabul etmediği için Babıâli hukuk müşavirliği muavinliğine memur edilmişti. Bu esnada neşrettiği Sergüzeşt namındaki romanı da nadir asar–ı edebiyeden addedilerek büyük bir rağbete mazhar olmuştu. Sezai Bey bundan sonra Türkçe'de ilk defa olarak Kücük şeyler namındaki küçük hikayelerini neşretmiş ve bunu da Rümuzüledep isimli diğer bir kitabı takip eylemişti.

Sezai Bey, bu dört eseriyle o devirde kendisini birinci sınıf edipler derecesine kadar yükseltmeğe muvaffak olmuştu. Fakat İstanbul matbuatındaki sansürün tazyi–kinden dolayı uzun müddet bir şey yazamamıştı. Nihayet zulüm ve istibdat içinde çırpınan vatanından ayrılmağa mecbur olarak Paris'e gitmiş ve Terakki ve İttihat Cemiye–ti'ne ittihak eylemişti. Cemiyet'e intisabından sonra Cemi–yet'in Türkçe naşir–i efkarı olan Şurayı Ümmet Gazetesi'nin başmuharrirliğini deruhle etmiş, cemiyet erkan–ı esasiye–sinden olmuş ve Türk matbuatı kısmına riyaset eylemişti. Ahmet Rıza Bey gibi Sezai Bey dahi Abdülhamid'in yüksek tekliflerini ayaklarile çiğneyerek uzun müddet bu cemiyet mesleğine devam eylemişti.

Selanik'te teşekkül eden Osmanlı Hürriyet Cemiye–ti'nin Paris'teki cemiyetle müştereken hareket ettiğini yazmıştı. Bu Cemiyet'in müessis azası yüz kişiydi. Bu aza meyanında meşhur hatip Ömer Naci Bey'de bulunuyordu. Hiçbir yerde uzun müddet oturamayan ve daima dolaşmak isteyen bu zatta Meşrutiyet'in ilanından bir iki sene evvel bir gün Selanik'ten vapura binerek Fransa'ya kaçmış ve Paris'e giderek oradaki müstakbel ittihatçılara iltihak eylemişti. Fakat Ömer Naci, oralarda da uzun zaman kalamamış ve Abdülhamid'in istipdadına karşı mücadele etmek için Batum tarikile İran'a kadar gitmişti. Ömer Naci Bey'in bu seyahatleri esnasında Paris'teki ve Selanik'teki arkadaş–larına gönderdiği mektupları sırası geldikçe okuyarak onun da neler yaptığını ve yapmak istediğini öğreneceksiniz.

Paris'te uğraşan ve çalışan, sonuna kadar sebat eden ve Abdülhamid'e inanarak memleketine geri dönen, şimdiye kadar ölen veya sağ kalan zevatı birer birer saymağa ve tanıtmağa imkan yoktur. Onun için bir çoklarını sırası geldikçe zikretmeğe mecbur kalacağımız yalnız sonuncu olarak Doktor Bahattin Şakir Bey'den bahsederek ondan sonra Avrupa'daki Genç Türklük vekayiine, İttihat ve Terakki'ye, bunun neden dolayı olduğuna, Meşrutiyet'e kadar devam eden hadisata ve Meşrutiyet'in ilk senele–rinden geçen vak'alara naklikelam edeceğiz.

Doktor Bahaddin Şakir Bey

Bize bugünkü büyük tefrikamızı yazmağa sebep olacak kadar birçok vesikalar bırakarak bir Ermeni kurşunile Berlin'de şehit edilen Doktor Bahattin Şakir Bey, İstanbul Tıp Fakültesi'nden mezun, malumatlı bir doktordu. Daha genç yaşında iken Askeri Tıbbiye Mektebine iki mühim ders için muallim muavini olmuştu. O esnada Veliaht Yusuf İzzettin Efendi, hususi bir tabip aradığından Doktor Bahattin Şakir Bey'e kendisine doktor olmasını teklif etmiş ve Doktorda, Abdülhamid devrinde böyle bir vazifenin pek tehlikeli bir şey olacağını bildiği halde bu teklifi kabul etmişti. Çünkü müstakbel Padişahı Meşrutiyet'e hazırlamak istiyordu.

Fakat Doktor Bahattin Şakir Bey Yusuf İzzettin Efendi'nin hususi tabipliğinde uzun müddet kalamamış, 1903 senesinde tevkif edilerek Erzincan'a nefiyedilmişti. Doktor Bahattin Şakir Bey; menfaada bir müddet kaldıktan sonra oradan firar etmiş ve nihayet o da Paris'teki arkadaşlarına iltihak eylemişti. Doktor Baha Bey, Paris'te Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin muhabere memurluğu vazifesini deruhte etmişti. Cemiyet namına yapılan muhaberatı hemen daima kendisi imzalardı.

Meşrutiyet'in ilanından sonra Doktor Bahattin Şakir Bey de diğer arkadaşlarile beraber Selanik'e giderek orada Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne iltihak etmiş ve yeniden doğan İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından İstanbul'a gönderile Heyet–i Mebuse'ye dahil olarak İstanbul'a gelmişti.

Tefrikamızın esasını teşkil eden vesikaların neşrine başla-

madan evvel karilerimize takdim edilmeleri lazım gelen zevat şimdilik yukarıda saydığımız kimselerden ibarettir.

Bundan sonra Abdülhamid'in Paris'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni dağıtmak için yaptığı teşebbüsleri ve bu teşebbüsler neticesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin nasıl dağıldığını ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne inkılap ettiğini sırasile anlatmağa başlayacağız.

Jön Türklerin Cenevre'deki Faaliyetleri

Bir taraftan Ahmet Rıza Bey ile arkadaşları Paris'te Abdülhamid idaresine karşı neşriyatla meşgul olurlarken diğer taraftan da İstanbul'dan Mısır'a kaçan ve oradan Cenevre'ye giden Murat Bey'de Cenevre'de "Mizan" Gazetesi'ni neşrediyordu. Tabii o zamanlar Cenevre'de bulunan bütün Türk gençleri onun etrafına toplanmışlardı. Tunalı Hilmi Bey'de gece gündüz Murat Bey'in yanından ayrılmıyordu.

Yazılarımızın başında Abdülhamid'in suret–i mahsusada Avrupa'ya adamlar göndererek Genç Türkleri kandırmağa çalışmış olduğunu yazmıştık. Bu teşebbüslerin birincisi 1896 senesinde yapılmıştı. O zaman Abdülhamid en ziyade itimat ettiği Serhafiye Ahmet Celalettin Paşa'yı Genç Türkleri susturmak vazifesile Avrupa'ya göndermişti. Ahmet Celalettin Paşa'dan ileride sık sık bahsedeceğiz, çünkü onun bir müddet sonra Genç Türklere iltihak ettiğini ve Mısır'dan Paris'e yazmış olduğu bir çok mektuplarını neşredeceğiz.

1896 senesinde Ahmet Celalettin Paşa memuriyet–i mahsusa ile Avrupa'ya gönderildiği zaman doğru Fransa'nın (Contrexeville) şehrine gitmiş ve oradan Cenevre'de bulunan Murat Bey'e bir mektup göndererek kendisile konuşmak istediğini bildirmişti.

Murat Bey, Ahmet Celalettin Paşa'nın ne maksatla Avrupa'ya gelmiş olduğunu biliyordu. Onun için Cenevre'de bulunan Türkleri, içtimaa davet ederek vaziyeti onlara anlatmış ve gidip Celalettin Paşa ile konuşmasının muvafik olup olmayacağını onlara sormuştu. Bu içtimada Murat Bey'in arkadaşları Abdülhamid namına Ahmet Celalettin Paşa tarafından söylenen

sözlere inanılmamasını, Meşrutiyet ilan edilmedikçe Türkiye'ye avdet edilmeyeceğinin kat'i suretle anlatılmasını Murat Bey'e tavsiye etmişler ve ancak bu tarzda hareket.edeceğine dair vaaid verdiği taktirde gidip Paşa ile konuşabileceğini söylemişlerdi.

Bunun üzerine Murat Bey kalkıp Contrexeville'e gitmiş ve orada Ahmet Celalettin Paşa ile mülakat etmişti. Bu mülakatta neler konuşulmuştu? Orasını Murat Bey'le Ahmet Celalettin Paşa bilirler. Yalnız Murat Bey iki gün sonra tekrar Cenevre'ye avdet ettiği zaman pek müteheyyiç bulunuyordu. Sabırsızlıkla bekleyen arkadaşları Murat Bey'in geri döndüğünü haber alır almaz derhal toplanmışlar ve Murat Bey'den izahat istemişlerdi. Murat heyecanını güçlükle zaptetmeğe muvaffak olan bir adam tavrile arkadaşlarına demişti ki:

– Evlatlar, Ahmet Celalettin Paşa ile konuştum. Bu mülakat neticesinde Paşa bana ateşten bir gömlek giydirmiş oldu. Ben bu gömleği çıkarıp atamazsam cayır, cayır yanacağım. Biz burada bulundukça ve hürriyet fikirlerini neşre çalıştıkça Türkiye'de bizim yüzümüzden bir çok gençler ve mektep talebesi menfalarda bir türlü mahrumiyetler ve eziyetler içinde mahvolmakta, bir kısmı da hapishanelerde çürümektedir. Bizim Avrupa'da yaptığımız neşriyat bundan başka hiçbir semere vermiyor. Ahmet Celalettin Paşa'nın fikrine nazaran başka bir semere vermesinin de imkanı yoktur.

Abdülhamid, esasen memlekete bir parça hürriyet vermek niyetinde imiş. Gazetelerden sansürü kaldırmak gibi bazı serbestilere müsaade etmek ve ıslahat yapmak istiyormuş. Fakat bunu Avrupa'da çalışan bizlerin ve sizlerin ısrar ve talebi üzerine ve mücadelemizin bir semeresi olarak tatmin etmeği şan ve şerefile kabil–i tevfik görmüyor. Ahmet Celalettin Paşa diyor ki: "Şayet siz neşriyatı tatil eder ve İstanbul'a dönerseniz, Abdülhamid Efendimiz bir defa bütün menfileri affedecektir, ondan sonra da Türk matbuatına hürriyet verecektir. Ortalık sükunet bulduktan ve Genç Türk harekatı tamamile söndükten sonra da kendi arzusile Meşrutiyet'i ilan edecektir. Fakat siz Avrupa'da bulundukça ne menfiler affedilecek, ne de Meşrutiyet kazanılmış olacaktır. Bir çok Türk genci menfalarda mahvolmakta ve hapishanelerde çürümekte devam edecektir.

Binaenaleyh, geliniz benim sözümü dinleyiniz, altı yıllık bir intizar devresini kabul ediniz. Bu müddet zarfında Padişah'ın verdiği sözleri tutmadığı ve Meşrutiyet'i ilan etmediğini görürseniz, yine faaliyetinize devam edebilirsiniz."

Evlatlar, ben Ahmet Celalettin Paşa'nın bu sözlerini işittikten sonra ateşten gömleği giymiş oldum. Çünkü burada bir dakika fazla durursam vatandaki ıstırapları da o kadar fazla devam edeceğini anlıyorum. Ben bu ıztırapların temadisine tahammül edemeyeceğim için en kısa bir zamanda memleketime avdet etmek istiyorum.

Murat Bey'in tamamile iğfal edildiğine delalet eden bu sözler Cenevre'de "Evlatlar!" diye hitap ettiği Türk Gençleri azasında pek fena, tesir husule getirmişti. Murat Bey'in o zamanlardaki halet–i ruhiyesi tahlil edilecek olursa, belki kendisini bu gafletinden dolayı affetmek kabil olabilirdi. Murat Bey'e son zamanlarda bir memleket hastalığı gelmişti, o derecede ki kendisini daima hasta zannediyor, memleketten her ne zaman bir mektup gelse çocuk gibi ağlamağa başlıyordu. Memleketine avdet ederse iyi olacağını zannediyordu.

Onun için Ahmet Celalettin Paşa ile konuştuktan sonra, mülakat esnasında söylenen sözlerden ziyade son aylardaki "daüssıla" hastalığı kendisinde büyük bir tehavvül husule getirmiş ve Cenevre'de biran bile fazla kalamayarak İstanbul'a dönmek için şiddetli bir arzu uyanmıştı. Cenevre'deki Türk gençleri de bunun farkına varmakla beraber Murat Bey'in Türkiye'ye avdetini hiçbir suretle kabul etmedikleri için kendisine demişlerdi ki:

" – Murat Bey, Abdülhamid namına gelen Ahmet Celalettin Paşa sizin zayıf noktalarınızı bularak ona göre idare–i kelam etmiş. Sizi tamamile aldatmağa muvaffak olmuş, Abdülhamid'in mecbur olmadıkça Meşrutiyet'i ilan etmeyeceğini bütün Türk milleti bilirken sizin çocuk gibi buna inanmanıza şaşıyoruz."

Fakat Murat Bey, söylenen bu sözleri hiç dinlemiyor ve İstanbul'a avdet etmek hususunda şiddetle ısrar eyliyordu. Münakaşa o kadar şiddet kespetmişti ki orada hazır bulunan gençlerden Doktor Akil Muhtar Bey cebinden tabancasını çıkararak Murat Bey'e demişti ki:

" – Murat Bey, şayet siz İstanbul'a dönecek olursanız ben intihar ederim!"

Akil Muhtar Bey, bu sözleri Murat Bey'e gitmesile bütün hürriyet ve Meşrutiyet mücadelelerinin akamete uğrayacağından mütevellit bir yeis ve nevmidi ile söylemişti. Ve ondan sonra da intihar edeceğini zannederek fena halde korkmuş ve Akil Muhtar Bey'e;

– "Ne demek istiyorsunuz?" Diye telaşla sormuştu. Akil Muhtar Bey sözlerinin yanlış anlaşıldığını farkederek demişti ki:

– "Siz aramızda en ziyade tanınmış olan bir zatsınız. Siz İstanbul'a avdet ederseniz, istikbal için hiçbir ümidim kalmaz, onun için intihar ederim!"

Fakat bütün bu münakaşalar hiçbir fayda vermemişti. Cenevre'deki gençler Murat Bey'i İstanbul'a avdet etmek fikrinde vazgeçirmeğe muvaffak olamamışlardı. Murat Bey, daha o gün eşyasını toplamış, Cenevre'den kalkan ilk trene binerek Contrexeville'e giderek orada Ahmet Celalettin Paşa'ya mülakı olmuş ve O'nunla beraber İstanbul'a avdet etmişti.

Ahmet Celalettin Paşa, Murat Bey'le beraber hareket etmeden evvel Cenevre'de kalan gençlere Murat Bey vasıtasile yaptığı tebligatta neşriyatın altı ay için tatilini rica etmişti. Paşa, bu müddet zarfında Padişah nezdinde teşebbüsatta bulunacak ve Coutrexeville'de Murat Bey'e söylediği veçhile gazetelerde sansürün kaldırılmasını ve Meşrutiyet'in ilanını (!) temine çalışacaktı. Şayet bu altı ay zarfında bir şey yapılamaz, verilen vaatler yerine getirilmezse, neşriyata tekrar devam edilecekti.

Cenevre'de kalan gençler bu sözlerin tamamile kuru vaatlerden ibaret olduğunu ve onlara hiçbir kıymet verilemeyeceğini tamamile biliyorlardı. Fakat buna rağmen Murat Bey'in avdetinden sonra neşriyatı bir müddet için tatil etmeğe karar vermişlerdi. Çünkü memleket gençlerinin menfaatlardan, hapishanelerden kurtulmalarına hürriyetin teessüs etmesine mani olmak gibi bir mesuliyet altına girmek istememişlerdi. Fakat bu müddet geçtikten, istibdat idaresinin Murat Bey'i İstanbul'a çekmekten başka bir şey yapmadığı ve Abdülhamid'in verdiği vaatleri tutmadığı anlaşıldıktan sonra neşriyata tekrar başlanmıştı.

Necip Melhame'nin Rolü

Abdülhamid'in ikinci defa olarak 1897 senesinde, Ahmet Celalettin Paşa'nın Murat Bey'i kandırarak İstanbul'a götürmesinden bir sene sonra Avrupa'daki Jön–Türkleri susturacak ve İttihat ve Terakki'yi dağıtmak için yaptığı teşebbüs Necip Melhame delaletile olmuştu. Müstebit Sul–tanın bu sadık bendesi vasi selahiyeti haiz olduğu halde 1897 senesinde Paris'te zühur etmişti. Ahmet Celalettin Paşa'nın yarım bıraktığı işi şimdi Necip Melhame tamamlayacaktı.

Necip Melhame, Paris'e gelir gelmez kendisine Ali Kemal Bey'de istediği gibi bir mesai şeriki bulmuştu. Çünkü Ali Kemal'in burnu para ve mevki kokusu alıverince derhal Necip Melhame'ye iltihakta gecikmemişti. Ali Kemal'in yapacağı hizmet az değildi. O, Necip Melhamenin verdiği talimat dairesinde Cenevre ve Paris'te bulunan Türk gençlerini toplayacak, kandıracak ve İttihat ve Terakki'den ayırmağa çalışacaktı.

Bunun için Ali Kemal, mükemmel bir liste yapmış ve herkesin işine gelecek bir program çizmişti. Bu listede İttihat ve Terakki'ye mensup olan zevatın tayin olunacağı memuriyetleri ve kendilerine verilecek maaşların miktarları yazılı bulunuyordu.

Ali Kemal, epeyce zaman uğraştıktan sonra Necip Melhamenin memuriyetini mucip olacak bir şekilde kendisine tevdi olunan vazifeyi ifaya muvaffak olmuştu.

Ali Kemal ve Necip Melhame Kara Sultan'ın Atıfetine Boğuluyor

İttihat ve Terakki'nin Avrupa'da bulunan azasından İshak Sükutî Bey Türkiye'nin Roma Sefereti Katipliği'ne, Doktor Abdullah Cevdet Bey, Viyana Sefareti Katipliği'ne ve Hilmi Bey de Madrit Sefareti Katipliği'ne tayin edilmişlerdi. Bundan başka daha bir çoklarına maktu maaşlar bağlanmış ve bu maaş sahipleri her ay alacakları paralara mukabil Abdülhamid aleyhinde bulunmamağa taahhüt etmişlerdi.

Bu mesele halledildikten ve bir çok Türk gençlerinin kalpleri mübayaa edildikten sonra Necip Melhame, Abdülhamid aley-

hinde çıkan gazetelerin hurufatını da satın almıştı. Bu hurufat sandıklara yerleştirilmiş ve bir daha üzere ortadan kaldırılmıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni İstanbul'da Tıbbiye Mektebi'nde genç talebe iken tesis eden İshak Sükutî ve Abdullah Cevdet Beyler gibi hararetli hürriyet ve meşrutiyet taraftarları iskat edildikten sonra tabii İttihat ve Terakki Cemiyeti de dağılmış ve ondan hiçbir eser kalmamıştı. Artık Necip Melhame ve Ali Kemal, zalim Padişah, Abdülhamid'ten istedikleri kadar atifet bekleyebilirlerdi! Çünkü vazifelerini yapmışlar ve İttihat ve Terakki'yi kökünden kazımışlardı.

Fakat hürriyet ve meşrutiyet mücahedesine sarsılmaz bir iman ile bağlı olan ve Abdülhamid'in istipdadına karşı son nefeslerine kadar mücadeleye azmetmiş bulunan Ahmet Rıza, Doktor Nazım, Doktor Akil Muhtar ve Nuri Ahmet Beyler gibi hürriyet aşıklarını ne Necip Melhame, ne de Ali Kemal iknaya muvaffak olabilmişlerdi. Onlar ne rütbe, ne maaş ve ne memuriyet ile kazanılabilmişti. İttihat ve Terakki dağılınca Ahmet Rıza Bey ile arkadaşları toplanarak mefsuh İttihat ve Terakki yerine Paris'te Terakki ve İttihat Cemiyet'ini tesis etmişler ve Meşveret Gazetesini neşretmeğe başlamışlardı. Eski Cemiyet'in muhtelif şubeleri bilhassa Türkiye'deki taraftarları dağılmamış olduğundan İttihat ve Terakki yerine Terakki ve İttihat Cemiyeti aynı şiddet ve hararet, aynı azm–ü metanet ile Abdülhamid'e karşı olan mücadelesine devam etmeğe başlamıştı. İttihat ve Terakki'yi Necip Melhame altüst etmişti. Fakat hakikat halde Cemiyet'in yalnız ismi altüst olmuş, altındaki isim üste ve üstteki isim alta gelmişti, azasından bazılarının kandırılarak ayrılmasından başka Cemiyet'in faaliyetine hiçbir sekte arız olmamıştı.

Bu işte yalnız Ali Kemal, ne tiynette bir adam olduğunu bir kere daha ispat etmiş ve Necip Melhame'nin icraatına alet olmağa layık bir insan olduğunu ispat için fırsat kaçırmamış oluyordu. Esasen Necip Melhame gelmeden evvel dahi Ali Kemal'e Paris'teki Türk gençleri şayan–ı itimat bir adam nazarile bakmıyorlardı. Çünkü yaptığı şeylerden dolayı herkes üzerinde pek fena bir tesir bırakmıştı. Necip Melhame, İttihat ve Terakki dağıttığını zannettikten epeyce bir zaman sonra Doktor Bahattin Şakir Bey'e talebi üzerine yazılan bir mektupta bakınız Ali Kemal meşhur

kartpostal sirkati hadisesi ve şantajcılığı hakkında neler söyleniyordu:

"Kardeşim Baha,

Dinime, vicdanıma, namusuma yemin teklifile Ali Kemal Bey'in kartpostal sirkati ve şantajcılığı meselelerine dair bildiklerimi yazmaklığımı istiyorsun. Bu meseleler hakkında din ve vicdan ve namusum üzerine yemin ederek hakikati meydana çıkarmak emelile – hafızamda kalanı – işte yazıyorum. Şahit sıfatile mahkemeye davet edilseydim, şifahan de bu hatıratımı aynile söylemekten çekinmeyecektim. Şöyle ki:

Cenevre'de Emniyet İdarehanesi'ne Almanya'dan manidar bir ifade ile yazılmış olan bir kartpostal gelmişti. Masanın üzerinde duran bu kartpostalın Ali Kemal Bey, idarehaneyi ziyaret ettikten sonra, masanın üzerinde kaybolduğu anlaşılmıştı.

Kartın ehemmiyetini bilen Ali Kemal Bey'in efal ve harekatından şüphe eden cemiyet efradı telaşa düşmüşlerdi. O zaman gazetede Mürettiplik hizmetini ifa eden Hüsnü Efendinin şehadeti üzerine Müskur kartın Ali Kemal Bey tarafından gizlice alınıp çalındığına hüküm verilmişti.

Bu sirkat keyfiyeti bir iki gün zarfında Cenevre'de bulunan bütün Osmanlılar arasında şayi olmağa başlamıştı. Ali Kemal Bey, bu sırada hükûmetin ve ağlebi ihtimale göre Necip Melhame'nin hizmeti hususiyesine dehalet etmiş bulunduğundan menfeatcuyane bir maksatla kartı idarehaneden çalmış bulunması sözleri Paris'te bulunan Osmanlılar arasında da kuvvet bulmuştu.

Ali Kemal Bey, bu şaiyaların tasniattan ibaret olduğunu ispat etmek ve teberie zimmet eylemek için bir hakem Heyet–inin teşekkülünü talep etmişti. Bunun üzerine kendi arzusile Ahmet Rıza Bey'le ben bu heyete aza intihap edildik. Bir taraftan Cenevre'deki arkadaşlarla Ahmet Rıza Bey azasında o zaman mevcut olan muhalefet–i meslekiyeden, diğer taraftan da müşarünileyhin herkesçe müsellem bulunan istikametinden dolayı vereceği hüküm–de tarafkirlek gibi bir isnadın kimse tarafından nazar–ı itibare alınmayacağını bilen Cenevre'deki Osmanlılar bu teklifi memnuniyetle kabul etmişlerdi.

Bunun üzerine Ali Kemal Bey, Paris'e gedi. Kartın, Ali Kemal Bey, tarafından çalındığını gören mürettip Hüsnü Efendi de

Cenevre Heyeti tarafından şahit olmak üzere gönderildi. Ahmet Rıza Bey'in odasında vukubulan isticvapta Ali Kemal Bey böyle bir kartı ne görmüş, ne de almış olduğunu beyan ile iftiraya uğradığını musırrane iddia eyledi. Mürettip Hüsnü Efendi de Ali Kemal Bey'in yüzüne karşı: "Kartı oturduğunuz masanın üzerinden alıp cebimize attınız. Kartı siz çaldınız!" dedi ve bunu din ve namusu üzerine yemin ile temin etti.

Ali Kemal Bey, bu şehadeti gareze atfederek ve ispat müddea için kafi görmeyerek tebriye–i zimmet varakası istemekte ısrar etti. Ahmet Rıza Beyle olan hususi müzakeremizde bir şahit ile Ali Kemal Bey'in kartı aldığına hükmetmek caiz olamayacağını ve fakat Hüsnü Efendi gibi hakikaten namuslu bir vatandaşımızın da yemin ile tekit eylediği bir şeyi garaza hamletmek hakkaniyete muvafık düşemeyeceğini bilmülahaza diğer bir vesikanın zuhuruna kadar kat'i hükmümüzü tehire karar verdik.

Aradan dört beş gün geçtikten sonra Ali Kemal Bey, Ahmet Rıza Bey'in evine tekrar gelir. Cebinden bir kart çıkararak der ki:

– "Mahut kart bu karttır. Ben bunu Cenova'da İdarehanede bulunduğum zaman alıp cebime koyduğumu hatırlamıyordum. Nişanlım bulunan pansiyon sahibesinin kızının kart meraklısı olduğunu bildiğim için hiçbir maksadı hafi beslemeden kartı önünde oturduğum masanın üzerinden alıp nişanlıma göndermiş olabilirim, diye düşündüm ve nişanlıma keyfiyeti yazdım. Filhakika nişanlım kendisine böyle bir kart getirdiğimi bildirdi ve işte iade etti."

Ali Kemal Bey'in bunu söyleyerek mevzuubahsolan kartı Ahmet Rıza Bey'e teslim eder. Bu hadise üzerine hayretlere düşen Ahmet Rıza Bey'i gönderdiğim zaman mir–i müşarünileyhin hissiyatına ben de iştirak ettim. Bu suretle kendiliğinden meydana çıkan bu ikinci vesika üzerine mürettip Hüsnü Efendi tarafından serdedilen müddei–yatın doğruluğuna hüküm verdim. Bittabi Ahmet Rıza Bey de, ben de Ali Kemal Bey'e tebriye–i zimmet varakası vermekten içtinap ettik...

Ali Kemal'in şantajcılığına gelince, Avrupa'daki eski dostları onu bir şantajcı olarak tanımakta çok haklı idiler. Çünkü Abdülhamid aleyhine çalışan bir Cemiyet'in, İttihat ve Terakki'nin, müzakerelerine huzurile ve çıkardığı gazetelerine

kalemile iştirak ettikten sonra maddi ve şahsi menfaaat mukabilinde evvelce aleyhinde çalışmış olduğu istibdat Hükûmeti'nin teklif ettiği memuriyeti kabul etmişti, bir miktar para mukabilinde Genç–Türklerin zayıf olanlarını satın almak ve satın alamadıklarının ahvalini tecessüs etmek vazifesini kabul eylemişti. Paris'teki Türk Sefareti Müsteşarlığı'na tayin edilmek istenildiği zaman, mazideki seyyiatından dolayı Fransa Hükûmeti tarafından kabul edilmeyen Necip Melhame gibi bir adamın hususi hizmetine girmek gibi bir zilleti irtikap eylemekten çekinmemişti. Buna şantaj denmez de ne denirdi? Ali Kemal Cenevre'deki arkadaşlarile müstebit hükûmete karşı mücedele etmek, hürriyet mesleğinde birlikte çalışmak için söz ve imza verdikten sonra şahsi menfaat mukabilinde kendisini Hükümete satmıştı. Demek ki memuriyet kapmak için Abdülhamid devrindeki "Hamiyetperveran" zümresinde dahil olmuştu.

İşte Abdülhamid'in Necip Melhame delaletile ve Ali Kemal'in yardımile İttihat ve Terakki'ye vurmak istediği ikinci darbe ve İttihat ve Terakki'nin ismini değiştirecek Terakki ve İttihat oluvermek suretile bu darbeden kurtulması vakası bundan ibaretti.

Doktor Akil Muhtar Bey'den Ahmed Rıza Bey'e Bir Mektup

Doktor Akil Muhtar Bey'den yazımızda bahsetmiştik. Mizan Gazetesi sahibi Murat Bey, Abdülhamid'in Serhafiyesi Ahmet Celalettin Paşa'ya, kanarak Cenevre'den İstanbul'a dönmek istediği zaman orada bulunan genç tıp talebesinden Akil Muhtar Bey'in bu hadise üzerine bütün ümidi istikbalin mahvolacağını zannederek cebinden rovelverini çıkarıp intihar etmek istediğini yazmıştık.

İttihat ve Terakki, ilk defa İstanbul'da Tıbbiye Mektebi'nde teşekkül ettikten sonra Avrupa'ya kaçmak için can atanlardan ve bunu yalnız tahsil için değil, aynı zamanda Abdülhamid'in zulmüne ve istibdatına karşı şiddetle mücadele etmek için de isteyenlerden birisi ve belki en hararetlisi Akil Muhtar Bey'di. 1896 senesinde Akil Muhtar Bey, henüz yirmi yaşında idi. Ve Askeri Tıbbiyenin yedinci sınıfında bulunuyordu. Avrupa'ya git-

mek için her şeyini hazırlamıştı. Yalnız yola çıkmadan evvel Genç Türklerin Avrupa'daki piri olan Ahmet Rıza Bey'inde fikrini almak istemiş ve ona bir mektup yazmıştı. 15 Eylül 1896 tarihli olan bu mektubun münderecatı o devirdeki gençlerimizin düşüncelerine, duygularına, arzularına ve ümitlerine çok güzel tercüman olduğu için onun bazı noktalarını aşağıya dercediyoruz: Mektupta "Hamiyetlü Ahmet Rıza Beyefendi'ye" diye hitap edildikten sonra deniliyor ki:

Efendim Hazretleri,

Eğer şu dakikada beni muazzap eden ıztırap – ki halimizin vehameti mahsulüdür – şu kağıdı zaten naçiz gibi yirmi yaşlarında bulunanların tecrübesizliklerinden dolayı ekseriye görülen hatalarla doldurmama sebep olursa, bu kusurlarımı affediniz. Karışık bir zihnin semeresi de karışık olur.

Fakirim, Askeri Tıbbiye Mektebi'nin yedinci sınıf talebesindenim. İsmim Akil Bin Muhtardır. Her bir Genç Türk gibi ben de vazifemin ne yolda olduğunu gördüğüm terbiyeden ve şu son zamanlarda gerek malum olan vak'alardan ve gerek zatialiniz gibi gayyur vatandaşlarınızın hakikat gösterici nasihatlerinden ve teşviklerinden öğrendim. Hatta pek çok manialar karşısında kaldığım halde yine Avrupa'ya gidip ilim tahsil ederek vatanıma hiç olmazsa yük olmamağı kurmuş ve yaptığım teşebbüsler sayesinde oldukça hazırlanmış bir halde bulunuyorum.

Fakat bilmem kaderden mi, yoksa memleketimin parasını Avrupa'ya taşıyarak edeceğim ziyan-ı tahsil ile kapatmak iktidarına ben de bulunmamasından mı nedir, yine karşımda bazı manialer görerek karar veremiyorum: Dört nefer aileme devletten, vefat eden pederimin hakkı olarak alınan sekiz yüz kuruş ile bir de gelip gelmeyeceği şüpheli olan üç yüz şu kadar kuruş bırakıyorum. Ben Cenevre'ye gitmek için ayda yalnız beş lira alıyorum ki bu para oldukça münasip bir mahalde bulunan evlerin aylığı ile hazır olan 150 küsür Osmanlı lirası naktin birleşmesile birikiyor. Mecbur kalınırsa küçük bir evimizde 150 lira kadar bir para ile satılacaktır.

Yazık ki devlet artık aylık veremeyecek hale geldi. Yıldızlılarla Ermeniler tarafından harap edilen biçare Türkler – evet, yalnız Türkler – artık vergi veremiyorlar. Alınan az bir

paranın çoğu Boğazlarında kalan memurların boğazına gidiyor. Kalan kısmı aç ve çıplak bir halde sevkolunan askerin nakliyesine sarfediliyor. Kalan da Ermenilere ihsan!!!! gibi mi desem ne desem, veriliyor. Zaten ecnebi devletlerin bize istikraz vermeyeceği aşikardır. Hain Padişah devletin namını itibarsızlığa kadar çıkardı. İstikraz için karşılık gösterilecek bir şey de kalmadı. Demek istiyorum ki yakında parasız kalacağız.

Bu vaziyet karşısında ailemi böylece mevcudunu elinden alıp açlıktan ölmek tehlikesile karşılaştırmak ihtimali gözlerimi karartıyor. Diğer taraftan ise düşecekleri hale herkeste düşecektir, diyorum. Böyle olduğu taktirde acaba ben orada bir suretle yiyecek tedarik edebilir miyim? Böylece düşünürken hemen cinnet derecesinde arzu ettiğim ilim tahsiline kendimi atayım diyorum. Velhasıl çıldıracak kadar kararsızlık içinde çalkalanıyorum. Aman Efendim, bana imdat ediniz, yol gösteriniz! Şayet bu halim devam ederse ki şimdilik kendimi size teslim ederek müteselli ediyorum, o zaman mutlaka aklımı bozacağım... Hay lanet olsun şu Padişaha ki ahaliyi açlıktan ölecek dereceye getirdi, ölüm uçurumunun yanına yaklaştırdı. Aşağıya yuvarlamak için şimdi tekme vurmaya çalışıyor.

Kararım zat-ı valanızı görmek şerefine nail olmak ve orada ismimi deftere kaydettirmekti. Lakin işler değişti. Lütfediniz de Cemiyet'inizin defterine – eğer bir suretle işe yarayabileceğim hatırınıza gelirse – benim için M. Mehmet ismini geçirip emirlerinizi bildiriniz. (Hakiki isminin yalnız sizlere malum olmasını ailem namına rica ederim) Cism-i natüvanım din ve millet uğrunda feda olsun! Eğer şu dakikada düşündüklerimi yazabilseydim, şimdiki idareden ne derecede nefret ettiğimi anlardınız! Nazım Efendi biraderime gönderdikleri mektuptan dolayı beyan-ı teşekkür ederim.

Beyefendi, halimiz herkes gibi beni de korkutuyor. Elan icraat görmediğimizden dolayı endişedeyiz. Artık hançer vatanın kalbine giriyor. Bıçak yalnız kemiğe dayanmadı, onu kesti bile. Her şeyi sigortaya verinceye kadar yangın etrafı saracak! Devlet mahvoluyor.

Uyuşukluk, çıkardığınız gazetelerle ortadan kaldırılamayacak, karar ile kaldırılacak... gibi geliyor. Kısa aklım bu kadara

yetiyor da kendi kendime bir de saçma plan kuruyorum. Softaları camilere doldurmak... cemiyet adamları da – eğer miktarı kafi ise – softa kıyafetine girmek. Evvela vüzeranın azli ile yerine Kamil Paşa hazeratı gibilerinin nasbi için... sonra da, baki Allah kariben vatanı şu beladan kurtarsın!

İmza: M. Mehmet

Gençlik ve tecrübesizlikle yazılan bu mektubu bugünkü kır saçlı, tecrübeli, alim, fazıl ve yüksek sahibine göstererek neşri için müsaadesini istedik. Dr. Akil Muhtar Bey bizi, fazla meşguliyetine rağmen, kabul ederek mektubu okudu, otuz sekiz sene evvel yazılmış olan bu satırları hatırladı, mektubun kaybolmadan o kadar zaman sonra tekrar eline geçmiş olmasına hayret etti. Bu münasebetle o devirde Cenevre'de yaşanan hayattan bahs açıldı.

Akil Muhtar Bey, bu mektubu yazdıktan bir ay sonra Cenevre'ye gitmişti. Orada bilahare İttihat ve Terakki Fırkası'nın Umumi Katibi olan Mithad Şükrü, Ali Zühtü, Nuri Ahmet Beylere iltihak eylemişti. Bu gençlerin hepsi orada tahsilde bulunuyorlardı. Bilahare Mizancı Murat Bey ve daha birçok Türkler de Cenevre'ye gelmişlerdi. Bir taraftan Paris'te Ahmet Rıza Bey ve arkadaşları ve diğer taraftan Cenevre'de Murat Bey ve arkadaşları İttihat ve Terakki namı altında Abdülhamid'e karşı mücadele ediyorlardı. Cenevre'deki arkadaşlar arasında tesanüt ve sadakat her türlü tarifin fevkinde idi. Bir arkadaşın yapmak istediği bir işe diğer arkadaşın da girişmemesine veyahut birisinde para olupta istenildiği zaman çıkarıp diğerine vermemesine imkan yoktu.

Abdülhamid denilince bütün gençlerin damarlarında kan kaynıyor, hiddetten gözlerinin akları kızarıyordu. Müstebit Padişah'a karşı bütün gençler müthiş bir kin besliyorlardı. Abdülhamid'in olsa olsa beş sene daha yaşayacağı tahmin ediliyor ve mahpus Veliaht Reşat Efendi'nin Padişah olduktan sonra Meşrutiyet idaresini kabul ve ilan edeceği kuvvetle ümit ediliyordu.

Bununla beraber Abdülhamid'in beş sene daha yaşamasına bile tahammül edilemiyordu. Cenevre'deki gençler her an ve her

dakika tel'in ettikleri o Padişah'ın vücudunu bir an evvel ortadan kaldırmak için türlü türlü çareler düşünüyorlardı.

Bulunan bu çareler genç dimağlarda büyüyor, büyüdükçe ehemmiyet kesbediyor ve onların bir an evvel mevkii tatbike konulması için fırsat kollanıyordu.

Bu çareler içinde en ziyade akla yakın olanı Yıldız Sarayı'nı bomba ile atmak görünüyordu. Bu iş için herkes hayatını fedaya hazırdı. Fakat ancak kendilerini geçindirecek kadar paraya malik olan o gençler nereden fazla para bulacaklardı da onunla bomba tedarik edecekler ve onu ta İstanbul'a kadar götürüp Yıldız Sarayı'na alabileceklerdi? Bu cihetler pek o kadar derinden derine düşünülmeden ağızdan ağıza ve fakat gizliden gizliye bir bomba davasıdır gidiyordu.

O aralık İstanbul'dan Cenevre'ye İsviçreli bir doktor gelmişti. Bu doktor uzun müddet İstanbul'da İtalyan Hastahanesi'nde bulunmuş ve Türkleri çok sevmişti. Onun için az zaman zarfında Cenevre'deki Türk gençlerile tanışmış ve onlarla dost olmuştu. Türk gençleri bu doktorla sık sık hasbühal ediyorlardı. Mübahaselerin mevzuu tabii hep zalim Abdülhamid idi. Türk gençleri bir gün o doktora, Abdülhamid'in bomba ile öldürülmesi lazım geldiğinden bahsettikleri zaman doktor, bu iş için bomba bulacağını onlara vadetmişti.

Bu vaat o günlerde tam yerinde gelmişti. Çünkü İstanbul'lu arkadaşlardan birisi yeni bir şey keşfetmişti. Daha doğrusu duymuştu. Bunu arkadaşlarına büyük bir heyecanla anlatırken arkadaşları onu fevkalade bir merakla dinliyorlardı. Bu arkadaş diyordu ki;

"– Bakınız arkadaşlar, size gayet mühim bir sır tevdi edeceğim. Yıldız Sarayı'na Beşiktaş'tan çıktığımı biliyorsunuz. Fakat sarayın bahçesini çeviren duvarlar Ortaköy tepelerine kadar uzanmaktadır. Ortaköy'de duvarın bir noktasında gizli bir kapı varmış. Bu kapı açılırsa uzun bir galeriye giriliyormuş. Bu galeri Yıldız Sarayı'nın bahçesinde ta Abdülhamid'in yatıp kalktığı daireye kadar gidiyormuş."

Arkadaşlardan birisi burada hemen söze karışmıştı:

– Evet, bunu ben de işittim. O galeriyi Abdülhamid yaptırmış. Şayet bir hadise çıkacak olursa, o gizli kapıdan kaçmaya

çalışacakmış."

– Hah işte ben de öyle işittim. Şimdi bizim için yapılacak bir iş var. Burada birkaç bomba tedarik etmeliyiz. İçimizden birisi ben bizzat gitmeye hazırım, bu bombaları alıp İstanbul'a götürmeli, evvela o gizli kapıyı keşfetmeli, ondan sonra bir gece o kapıdan içeriye girmeli, galerinin nihayetine kadar gidip bombaları oraya yerleştirmeli ve ondan sonra bombalar saatli ise saatini kurup yahut fitilli ise fitillerini yakıp kaçmalıdır. Bu işi söylediğim gibi ben yapmaya hazırım. Siz yalnız bombaları bulunuz.

Abdülhamide karşı suikast tertip eden bu üç dört genç artık Karasultan sarayları, debdebesi, tantanası ve zulüm ve istibdadı ile beraber berhava olmuş farzediyorlardı. Gece ve gündüz hep bomba tedarikini düşündükleri için gözlerine uyku bile girmiyordu. Karar verdikleri suikastın bütün teferruatı gözlerinin önünde tecessüm ediyor gittikçe büyüyor ve büyüdükçe heyecan ve asabiyetleri de artıyordu.

Abdülhamid'e Suikast Teşebbüsü ve Göle Atılan Bombalar

Bu aralık o İsviçre'li doktorla konuşurken onlara bomba tedarikini halletmesi hepsini çok sevindirmişti. Filhakika aradan bir iki hafta geçtikten sonra doktor küçük bir çanta içerisinde onlara müteaddit dinamitli bombalar getirmişti. Bu müthiş aletlerin teslim ve tesellümü esnasında korku ile cesaret ve sevinç ile tereddüt arasında çalkalanan genç hisleri uzun uzadıya tarife hacet var mı?

Bombalar bazı Genç Türklerin ikamet ettikleri Madam Escoffier'nin pansiyonunda bir dolaba kilitlenerek saklanmıştı. Şimdi onları artık İstanbul'a götürmek ve Abdülhamid'in beyninde patlamak lazım geliyordu. Fakat kavil ile fiil arasında pek büyük bir fark, pek uzak bir mesafe olduğu yavaş yavaş anlaşılmıştı. İkisini birbirinden ayıran o mesafeyi katedebilmek için uzun uzadıya hazırlıklar yapmak lazımdı. Bombalar hudutlardan geçirilecek, Türkiye hudutlarındaki sıkı kontrole gösterilmeden İstanbul'a sokulacak ve bu zorluklar atlatıldıktan sonra

daha birçok esaslı tertibat alınması lazım gelecekti.

Abdülhamid'i havaya uçurmaya karar veren Akil Muhtar, Mithad Şükrü ve Nuri Ahmet Beyler günlerce bu mühim ve tehlikeli işin teferruatını düşünmüşler, taşınmışlardı. Fakat aradan haftalar, aylar geçtiği halde maksatlarını mevki–i icraya koymaya fırsat bulamıyorlardı. Bu esnada pansiyon odasında gençlerin nazarında daha korkunç hisler uyandırıyordu. Herkesin sulh ve sükuneti içinde yaşadığı ve gündelik işi gücü ile meşgul olduğu bir pansiyonda, bütün binayı içindekiler ve etrafındakilerle beraber berhava etmeğe yetişecek kadar fazla olan bombaların orada ne işi vardı? Elbise dolabını karıştırırken yapılacak yanlış bir hareket bomba çantasının üzerine düşürülecek ağır bir şey derhal bombaları iştial ettirebilirdi. Maazallah böyle bir kaza çıkacak olursa, Cenevre'de bulunan bütün Genç Türklerin pılıyı pırtıyı toplayarak İsviçre'den çıkmalarından başka bir çare kalmayacaktı.

Her gün pansiyondaki yatak odalarına girip çıkan suikastçi (!) arkadaşların asabiyeti bu düşüncelerin tesiri altında o kadar artmıştı ki bombaların dolaba yerleştirildiği tarihten itibaren geçen üç dört aydan sonra onlar artık odalarına giremeyecek bir hale gelmişlerdi. Bu hal böyle devam edip gidemezdi. Onun için üç arkadaş birlikte toplanarak bombalar hakkında bir karar vermeye mecbur olmuşlardı. Bu karar mucibince bombaları Leman Gölü'ne atacaklardı.

Binaenaleyh üç arkadaş bir gün o bomba çantasını almışlar, Leman Gölü kenarına kadar gelmişler ve orada bir sandal tutarak içine binmişlerdi. Arkadaşlardan biri kürek çekiyor ve diğerleri ise bomba çantasını açmağa hazırlanıyordu. Sandal sahilden epeyce uzaklaştıktan sonra bombaların "deryaya tenziline" başlanmıştı. Göle atılan bombalar arasında birkaç yüz metre mesafe bırakılmasına dikkat ediliyordu. Çünkü birbiri üstüne düşerek patlamasından, göl sularının havalara kadar yükselmesinden (!) ve nazar–ı dikkati celp etmesinden korkuluyordu. Nihayet üç arkadaş bu tehlikeli işi hal ve tesviye ettikten sonra sahile avdetle sandalı terkederek müsterihane karaya ayak basmışlar ve aylardan beri devam eden azaptan kurtulduklarından dolayı geniş geniş nefes almışlardı.

Fakat bombalar göle atılırken Abdülhamid'i berhava etmek, memleketi O'nun zulüm ve istipdadından kurtarmak, Türklere hürriyetini verdirmeğe muvaffak olmak ümitleri de müvakkat bir zaman için suya düşmüş oluyordu. Bu müvakkat zaman ne kadar devam edecekti? Abdülhamid daha ne kadar yaşayacaktı? Orasını Allah bilirdi. Hadiseleri ve tesadüfleri evvelinden keşfetmek mümkün olabilseydi dünyanın şekli büsbütün değişirdi. O bombaların suya atıldığı tarihten on sekiz, yirmi sene geçtikten sonra bir gün ne vaziyette kalacağı Akil Muhtar Bey'e o zaman söylenmiş olsa idi, hiç inanır mıydı?

Evet, aradan yirmi sene kadar geçmişti. O müddet zarfında Meşrutiyet ilan edilmiş Abdülhamid tahtından indirilmiş, memleket hürriyetine nail olmakla beraber başından bin türlü felaketler geçmiş dahili ihtilaller, Trablus ve Balkan Muharebeleri memleketi kökünden sarsmıştı. Artık umumi harbin dehşet verici safhaları arasında kıvranıp duruyordu. Bu esnada Hakan–ı mahlu mevkuf bulundğu Beylerbeği Sarayı'nda ölüm döşeğinde yatıyordu. Tutulduğu hastalıktan kurtulmasına imkan yoktu. Aradan geçen o onsekiz, yirmi sene zarfında çoktan beri Avrupa'da tahsilini ikmal ile memleketine avdet eden ve sayılı hekimlerimiz sırasına geçen Profösör Doktor Akil Muhtar Bey de ölüm saatlerini yaşayan Abdülhamid'in baş ucunda bulunuyordu. Yirmi iki yaşında genç bir tıp talebesi iken onu öldürmek için en dehşetli bombaları bile az gören Akil Muhtar Bey, çökmek üzere olan Padişah'ın son saatlerinde duyduğu ıstırapları hafifletmek için şimdi bir hap reçetesi yazıyordu.

Abdülhamid, haplar eczahaneden getirilinceye kadar gitmeyip beklemesini Akil Muhtar Bey'den rica etmişti. Biraz sonra hap kutusu gelmişti. Abdülhamid onu eline almış ve Akil Muhtar Bey'e doğru uzatarak:

–Lütfen bir kere bakar mısınız? Yazdığınız haplar bunlar mıdır? Diye sormuştu. Ölümünün pek yakın olduğunu bilmeyen ve bir zamanlar bütün memleketi titreten müthiş bir zalim iken şimdi biçare bir insandan başka bir şey olmayan sabık Padişah, kırk seneden beri iliklerine kadar işlemiş olan evham ve korkunun hala tesiri altında bulunuyor ve o hapların kendisini öldürmeğe mahsus birer zehir olduğunu zannediyordu. Doktor

Akil Muhtar Bey hap kutusunu kendisine uzatırken Abdülhamid'in ne demek istediğini derhal anlamış ve kutunun içinden çıkardığı güllaçlardan birisini onun gözü önünde yutmaktan çekinmemişti. Tek bir güllacı yutmaktan ne çıkardı?

Abdülhamid ancak Akil Muhtar Bey'in o güllaçlardan birisini almaktan çekinmediğini gördükten sonra kendisi de bir tane yutmağa razı olmuştu. Esasen Akil Muhtar Bey gittikten sonar bir iki saat daha yaşayabilmiş ve ondan sonra ebediyyen gözlerini kapamıştı.

Cemiyet Merkezine Gönderilen Jurnaller

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup olun İstanbul'da gizliden gizliye çalışan ve fakat birbirlerini tanımayan gençler Avrupa'daki Türkleri İstanbul ve bütün memleket ahvalinden haberdar ederlerdi. Hürriyete ve Meşrutiyet'e susamış olan bu İstanbullular Paris'te ve Cenevre'de yaşayan hürriyet mücahitlerine sık sık mektup yazmayı ve Abdülhamid hakkında malumat vermeyi kendileri için büyük bir vazife bilirlerdi.

Verilen bu haberlerin İstanbul gazetelerine aksetmesine imkan yoktu. Onlar yalnız kulaktan kulağa fısıldanarak söylenirdi. Çünkü herkes Abdülhamid'in hafiyele–rinden korkardı. Mektuplar gizli yazılır ve İstanbul'daki ecnebi postahanelerden birisinin kutusuna atılırdı. Türk postahanelerinde şiddetli bir sansür oldğundan tabii bizim postalara emniyet edilemezdi. Mektupların ele geçmesi ihtimali düşünülerek onlara imza da atılmazdı. Paris ve Cenevre'deki İttihat ve Terakki merkezlerile muhabere edenler ya bir nam–ı müstear veyahut cemiyete yazdıkları zaman kendilerine verilen numaraları kullanırdı.

Hafiyelerden korktuğu için gönderdiği mektubu imzalamayan bir zat 1882 senesi Teşrinisanisine ait olan hadiselerden bahsediyor. Son Rus Muharebesi'nden ve 1880 senesinde akdolunan Berlin Kongresi'nden sonra memleket karma karışık bir vaziyete girmişti. 1881 senesinde Tunus elden gitmişti. 1882 senesinde İngilizler İs–kenderiye'ye asker çıkarmışlardı, İstanbul, Rumelin'den kaçan biçare muhacirlerin feryatları içinde çalkanıyordu. 6 seneden beri Osmanlı İmparatorluğu'nun tahtına

kurulmuş olan Abdülhamid ise kendi keyfi ve keyfi hareketlerile meşgul bulunuyordu.

Osmanlı Devleti'nin o devirlerini yaşamış, o günlerini görmüş olan zat Paris'teki ahrarlara mektuplar da diyordu ki:

"Yıldız civarında inşa edilmekte olan büyük kışla hitama yaklaştı. Yıldız Bahçesi'nde yaptırılmakta ve bir seneden beri tersane amelesi işlettirilmekte olan gayet geniş bir lakı (gölü) doldurmak için bütün İstanbul bentlerinin suları Yıldız'a çevrildi. Beyoğlu, Tophane, Beşiktaş, Boğaziçi'nin Rumeli yakası halkı susuzlukla kırılmak derecesine geldi."

"Burada garip bir havadis şayi oldu: Zatişahane nefsi için bir yatak odası yaptırmış. Bu odaya iğreti bir merdivenle çıkılıyormuş. Bu merdiven yukarıya çekildiği zaman başka taraftan odaya girmek imkansız bir hale geliyormuş. Abdülhamid her gece hırsız gibi böyle iğreti merdivenle odasına çıkıp yatıyormuş. Odasının alt katında gayet emin olduğu bendelerinden bir iki kişi yatıyormuş."

"Mısır meselesi buhranlı zamanını geçiyor. Yıldız Sarayı bu bapta Almanya ve İngiltere ile muhabere etmektedir. Fakat bu muhabereler Mabeyinci Reşit ve Galip Beyler vasıtasile icra edilmektedir. Hakikat halden değil vükelanın, hatta Hariciye Nazırının bile haberi yoktur."

"İstanbul'daki muhacirlerin bir patırdı çıkarmak niyetinde oldukları casuslar tarafından Mabeyn'e haber verildi. Vükela Mabey'inde toplanarak bir gece sabaha kadar müzakere ettiler. Nihayet muhacirlerin serian İstanbul'dan defedilmelerine karar verildi. Ertesi günü biçareler vapurlara bindirilerek öteye beriye sevkedildiler. Evvelce gelip de İstanbul'da bir iş tutmuş ve yerleşmiş olanlar lutfen istisna olundu. Mazhar Paşa, bu işte de pek çok mesai sarfetti. Muhacirler öyle külliyetli olmasalardı, Mazhar Paşa onları mavnalarla Sarayburnun'dan denize döküp bir saat evvel İstanbul'u temizlemek istiyordu!"

"Fuat Paşa (Müşir Fuat Paşa olacak) istintak edildikten sonra atiye–i seniye itasıyla salıverilmişti. Sonradan yine aynı sebepten dolayı tevkif edilerek istintak olundu. Fakat dört beş gün sonra yine salıverildi. Bu adamın yakında bir belaya uğraması memuldür." (Sonra Şama nefi edilmişti)

"Geçen gün Padişah'ın kilerci başısı ve pek sevgili cücesi vefat etti. Bu hadise Padişah'ın pek merakına dokundu. Kilerci başının zehirlenerek öldürülmediğine dair on beş yirmi hekim tarafından imzalı bir rapor verilinceye kadar Efendimizin (!) helecanları teskin olunamazdı."

"Yıldızda bulunan Arnavut asker ile Yemen askeri arasında onbeş gün evvel bir kavga çıktı. Bu kavga mukateleye kadar gitti. Beş on kişi telef oldu. Kavganın sebebi belli değil ise de Padişahın pek ziyade telaş ettiği işitilmiştir."

"Nasreddin Hoca'nın hikayelerini havi olan matbu kitabın satılması ve evlerde bulundurulması Saray–ı Hümayun tarafından şiddetle menedilmitir. Bu garip tedbir mezkur kitabın münderecatından ziyade alemi güldürmüştür."

"Padişah bir aya kadar çocuklarını sünnet ettirecektir. Demekki devlet hazinesinin şu müzayakalı halinde büyük bir masraf kapısı daha açılıyor. Dayansın aptal millet!"

"Efendimiz (!) bir de hastahane yaptırıyor. Yeniden hazine soyularak hastahane yapılacağı yerde, mevcut olanların ıslahile bunu idaresine çare bulunsa elbette daha hayırlı olurdu."

İstanbul'a ait olan yukarıdaki haberlerden başka Paris'te çıkan "Şura–yı Ümmet" Gazetesi'nde neşredilmek üzere Anadolu'nun içeri taraflarından da oradaki ahvale dair bir çok mektuplar yazılıyordu.

Bir mektupta evvela huzur–u hakka Anadolu'dan niyaz ile başlanıyor ve deniliyor ki:

"Yarap, sen hami–i hakikisin" mahvımızı ve kahrımızı emir buyuran uluhiyetinin bu kudretindedir. Senelerden beri ahlakımızı külliyen ifsat eden korkaklığı ve tilkiliği ikinci tabiat hükmüne koyan Firavun'un şu günlerde fena surette mahvına, lakin vatanın ve milletin selametine ilahi iradeni vatanımızı ecnebilerin taarruzundan ve tecavüzünden masun buyurmanı niyaz eyliyoruz."

"Abdulhamit Osmanlı askerlerini kuvvetsiz ve kudretsiz bir hale getirdi. Bataryalarını hayvansız ve mühimmatsız bıraktı. Millete para namına bir şey bırakmadı. Vatanın en ücra köşelerinde bile bedhah ecnebilerin fena hareketlerini imtiyazlar vererek taltif etti. Artık esaret zinciri kırılmaz bir hale geldi.

Fenerler, reji, tramvay, tunel, kömür ve orman imtiyazları gittikçe artıyor, o nisbette de memlekette mikroplar çoğalıyor."

"On beş bin asker İran hududunda iki yüz bin Yemen'de, bir o kadarı Rumeli'de, on beş bin asker Rusya hududunda, açlığa ve perişanlığa mahkum bir haldedir. Yalnız son senelerde Yemende öldürülen askerlerin adedi altmış bini geçiyor. Aç ve çıplak olan şehit çocuklarının çıkardıkları masumane avazları işiten yok!"

Arap İzzet, çektiği tehdit telgraflarında valilerden, defterdarlardan para istiyor ve göndermeyenlerin azil ve tardedileceğini bildiriyor. Merkeziyet usulünün ve hükûmetin zaruretlerini kapatma bahanesile İstanbul'a milyonlar çekilerek israf olunuyor. Yıldız işte bu ve buna benzer ihbarat ile Avrupa'daki Genç Türklere memleketin vaziyeti anlatılmaya çalışılıyor ve onlardan imdad bekleniyordu. Erzurum ahalisinin mahvı için çareler düşünüyor. İnşallah bu son çektikleri para ve son aradıkları çareler olacaktı.

Refik Nevzat Bey'in Paris'e Gönderdiği Mektup

Paris'teki İttihat ve Terakki evrakı arasında en eskilerinden birisi 1895 senesinde Refik Nevzat Bey'in Paris'te bulunduğu sıralarda Şefkati Bey tarafından çıkarılan, "İstikbal" gazetesine gönderdiği mektuptur. Bu mektup Abdülhamid'in zulmüne ve istipdadına karşı memlekette ilk defa bir mevcudiyet gösteren ve Tıbbiye mektebinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kuran Tıp talebesinin istikbaldeki vatani vazifelerinden bahsetmektedir. Bu mektubu da kıymetine binaen, zamanımızın üslubuna göre bazı yerlerini değiştirerek aşağıda neşrediyoruz:

"Bütün hissiyatımı topladım, şu mektubu kaleme aldım. Vizdanımdan doğan hislerimi diğer vatandaşlarıma bildirmek için gazetenizi vasıta edinmek istedim. Bu mektubumda yalnız tıp talebesinden bahsetmek isterim. Tıbbiye Mektebi Devletialiye'de beşeri fikirlerin terakki menbaıdır denilse azdır. Bu mektepten yetişen talebe hükûmetin gavamızına, devletin esrarına, milletin şahsiyetine, Padişah'ın zatına vükuf peyda etmeden çıkamaz. Tıp talebesinin mesleği doktorluk olduğu için

siyaset nabzına el uzatmamaları iktiza eder; halbuki millet hasta olursa, nabzını kimin eline verecek; tabiidir ki doktorların! O halde o politika ve fen yatağı olan Darülfünun'da hayatını çürüten bir talebe bir gün milletin nabzını eline alacağını memul eder. Lakin hakkile hizmet edebilmek için de muktedir bir doktor olmak lazımdır. Çünkü hasta olan millettir.

O fen ocağının semere–i hayatı olan; bir vücut aleme, Vükela Heyetinin teşekkülüne, devlet hazinesine, beytülmala dair dimağında küçük bir fikir hasıl eder, o fikir günden güne artar. Hürriyetin manasını istibdat kelimesile mükayese eder. Esaret kisvesini atmağa hükûmetin seyyiatını, Padişah'ın kötülüklerini, millet erkanının irtikaplarını, memurların hodbinane fikirlerini kaplamış olan kesif örtüyü ortadan kaldırmağa vasıta olmak ister. Hakikati söylediği için ya nefi olunur, ya edemabadı fenaya atılır. Kemiklerinin her bir hücresine bakılsa ihtarının ülviyeti, vicdanının safiyeti, kalbinin sükuneti ve dimağının hücreleri muayene edilse, ulviyet–i tab ve hürriyet–i efkar sahibi olduğu ve her bir zerre–i dimağiyesinin "hamiyet" kelimesinden ibaret bulduğu göze çarpar.

Sultan Hamid, bugün hepimizi halim koyunlar gibi istediği yere sürmek istiyor. Zavallı Türkler! Acaba daha ne vakte kadar uyuyacağız! Biz böyle giderse, bütün Avrupa'dan başka Kıptiler bile bize gülerler. Türkiye'yi şimdi Ermeni vakası işgal ediyor. Yarın da Kıptiler kendile–rine Padişah nasbına kalkışacaklar. Yahudiler tabiidir ki memleketteki dahili ihtilalden istifade ederek kendilerine bir vatan edinirler. Ne olursa hep zavallı Türklere olacak! Sebep? Hep milletin canisi olan reisi, hükûmette değil mi? Haris gözlerini devletin hazinesine dikmiş, yırtıcı ellerini beytülmale uzatmak istiyor. Vatana iyilik etmek, Padişah'a hiyanet ve onun canına kasdetmek demek olduğundan akla, fikre gelmeyerek denaati irtikaptan çekinmiyor! O katil, millet maktul! Daha biz gözümüzün önüne çekmiş olan sihirbaz perdesini ne vakit kaldırmağa gayret edeceğiz? Eğer devlet erkanı Padişah'ın amaline hizmet etmemiş olsa idi, Türkiye bugünkü felaketli hale gelmez, Türkiye'nin daraban–ı kabiliyesi bu kadar zayıf düşmezdi! Türkiye'nin başına bunca felaketi getirmeğe sebep olan şey, deni ümeramızın seyyie–i ahvali değil midir?

Sultan Hamid meclis–i Mebusan'ı niçin kapattı? Farzedelim ki kendi entrikalarına muvafık gelmiyordu. Ya ümera ve erkanı millet niçin kabul ettiler? Niçin Padişah'ın zati heveslerine boyun eğdiler? Bunlar gözönünde dururken nasıl olur ki yeni yetişen bu Osmanlı gençlerinin kalplerinde Sultan Hamid'e ve ümerasına karşı muhabbet hasıl olabilir? Bir defa insaf ile düşünülsün. İçlerinde hangisi umumi menfaati şahsi menfaatine feda edebilir? İşte Sultan Hamid gözümüzün önünde müeccem bir nümune! Bütün erkanını kendisine alet ediyor!

Nasıl olur da vicdan sahibi olan bu gençler tabasbus denaetini irtikap ederler? İrtikap etmedikleri için değil midir ki Paris'e firar ediyorlar? Maksat askerlikten firar değil. Padişah'ın istipdadından ve zulmünden canlarını kurtarmaktır. Bu hamiyetli gençler öteki vatandaşlarımıza nümune–i imtisal oldular. Vatan gençlerine yeni çığır açtılar ki bu çığır şimdi Abdülhamid'i epeyce düşündürüyor. Sultan Hamid aldığı tedbirler sayesinde mekteplilerin bu firarına; sert çıkmak istedi fakat çok şükür muvaffak olamadı. Acaba Abdülhamid yeni yetişen bu gençlerden niçin bu kadar korkuyor? Onlar vatanın ıslah–ı ahvali ve Padişah'ın efkar–ı istibdatkaranesini değiştirmesi için her türlü fedakarlıkları göze aldırdılar.

Padişah'ın yaşı arttıkça dimağı da yumuşuyor, ihtiyarladıkça evhamı artıyor aklı azalıyor. Sultan Murad'ın elinden mecnun diye tacını aldılar. Sultan Hamid'e verdiler. Şimdi ise Sultan Hamid şimdiye kadar Osmanlı Padişahlarına rahmet okutuyor. Sultan Hamid'in, Yıldız'ı (Sarayı'nı) hükûmet içinde hükûmet haline getirmesi selamet–i umumiyeyi meş'um bir buhran içine atıyor. Sultan Hamid harici taarruzlardan korunmak için vücudu şahanelerini saklayacak bir köşe aradıkça, dışarıda fikir ihtilafı artıyor. Sultan Hamid ise bu fikir ihtilaflarını etrafına topladı bir takım deni hafiyeler vasıtasile kendi eliyle esrar içinde boğmağa çalışıyor.

Fakat o kuvvet günden güne artıyor. Padişah bu kuvvetin zaman ile arta arta nihayet umumi bir selamet cemiyeti dünyasına yürüneceğini anladıkça, yeni yetişen gençlerin dimağı neşvünemalarını mahvetmeğe, ağızlarına kement ve ellerine köstek vurmağa çalışıyor.

Sultan Hamid'e hala "Zillullahi Alem" diye mi bakacağız? Üzerinden layuhtiliği ne vakit atmağa gayret edeceğiz? O da bizim gibi bir insan değil mi? Acaba Sultan Hamid geçen her günkü hayatına bir defa dönüp de bakmıyor mu? Vatanın ıslahı ve harekatı şahanelerini değiştirmesi için yazılan bunca evrakın cahili mi kalıyor?

Ey Sultan Hamid bu inadında devam et o kuvvette günden güne artsın. Bakalım galebe kimde kalır!

Refik Nevzat Bey, bu mektubu İstikbal Gazetesi'ne gönderdiği zaman Abdulhamid on dokuz seneden beri meş'u istipdadile Türk milletini ezmeğe devam ediyordu. Büyümesi ümit olunan kuvvetin o istipdadı yıkabilmesi için demek ki aradan daha on üç sene geçmek lazım geliyormuş!

Mektup sahibi Refik Nevzat Bey'in bilahare Maarif Nazırı olan Emrullah Efendi ile beraber Avrupa'ya kaçtığını mukaddememizde yazmıştık. Refik Nevzat Bey, Avrupa'ya gitmeden evvel İzmir'de Ahenk Gazetesi'ni çıkarıyordu. Oradan Cenevre'ye kaçmıştı. Bir müddet Cenevre'de Emrullah Efendi ile beraber Abdulhamid'e karşı neşriyatla meşgul olmuş ve oradan Paris'e gitmişti. Avrupa'da iken Abdülhamid tarafından affedilmesi üzerine Emrullah Efendi ile beraber memleketine avdet etmişti.

Refik Nevzat Bey'in Karagöz–Hacivat Benzetmesi

Paris'te hürriyet ve Meşrutiyet için mücadele eden Genç Türklerin akılları, fikirleri hep vatan kaygusu, Abdülhamid'in ve İstipdad erkanının seyyiatı ve casuslarının icraat–ı ile meşguldü. Bundan dolayı aralarındaki müzakereler, yazdıkları yazılar ve Türkler arasına saçmak istedikleri hürriyet fikirleri için intihap ettikleri mevzular bittabi ayni çerçeve içinde kalırdı. Genç Türk muharrirlerinden birisi de bir gün "Karagöz" perdesinden istifade ederek Abdülhamid devrinde İstanbul'daki hayatı ve bir Genç Türk'ün İstanbul'da ne gibi tehlikelere karşı mücadele ettiğini tasvire kalkmıştı. Bu "Karagöz" muharririnin dün bir mektubunu neşrettiğimiz Refik Nevzat Bey, olduğunu kuvvetle tahmin ediyoruz:

Hacivat – Aman Karagöz, böyle telaşla ne tarafa? Elindeki kitap ne kitabı? Sabaha karış Galata cihetinde sana rastgeleceğimi hiç ümit etmiyordum. Yoksa sen de yeni bir memuriyete mi geçtin? Elindeki, kitaba da benzemiyor. İsim defteri olmasın, Paris'ten ne vakit geldin?

Karagöz – Hacivat elimdeki heyet kitabıdır. Eski memuriyetimi bırakmadım.

Paris'ten geleli üç gün oldu. Yarın Cuma olduğu için hem mekteplilerin Yıldız etrafındaki askeri nümayşlerinde bulunmak, hem de Tophane Müşiri ve Umum Mektepler Nazırı Zeki Paşa Hazretlerini görmek istedim.

Hacivat – Karagöz, nasıl heyet kitabı; bizim Heyet–i Vükela'nın esamisini havi olan kitap mı?

Karagöz – Amma yaptın ha Hacivat! Benim Heyet–i Vükela ile ne işim var? Bu kitap feradan, yıldızlardan bahseder.

Hacivat – Karagöz tahsil edecek fen bulamadın mı? Yıldızlardan ne istersin? Semadaki Dübbüekber yıldızlarile Dübbüsağır yıldızlarını öğrenmekle alim mi olacaksın?

Karagöz – Aman Hacivat, ne yapıyorsun? Bağırma, şimdi ikimizi de jurnal ederler. Sen kendini Paris'te mi zannediyorsun? İstanbul o kadar hür değil! Hafiyeler adamı yaka paça ederler, arabaya bindirince pupa yelken doğru Yıldız'a! Orada işin varsa heyetten cevap ver!

Hacivat – Karagöz, Dübbüekberle Dübbüsagir yıldızları dedimse, Yıldız Sarayı'ndan bahsetmedim ya. Hem o yıldız gökte değil ki ondan niçin bahsedeyim? Maazallah ona dil uzatanın dilini keserler.

Karagöz – Amma da izam ediyorsun ha!

Hacivat – Karagöz, şakayı bir tarafa bırak da biraz ciddi konuşalım! Zeki Paşa Hazretleri'nin konaklarında ne yapacaksın? Sabaha karşı Paşa hazretlerini taciz etmekte mana ne?

Karagöz – Sen bilmezsin. O beni çok sever. Eğer vaktim müsait olursa, biraz da Hasan Paşa'yı görmek isterim.

Hacivat – Karagöz Sen artık işi ilerletmişsin. Şimdi hep paşalarla düşüp kalkıyorsun. Sen onlarla düşüp kalkacağına, bırak ta onlar kendi kendilerine düşüp kalksınlar!

Karagöz –Hacivat, bilirim sen sır saklayan bir arkadaşsın.

Ağzını tutar, işittiğini söylemezsin. Bak niçin oraya gittiğimi sana söyleyeyim: Paris'teki aziz arkadaşla–rımdan birisi Zeki Paşa'ya verilmek üzere bana bir mektup verdi. Mektubun hacmi de oldukça büyük Bilmem ki içinde ne var.

Hacivat – Aman şu Zeki Paşa'nın mektubunu ver bakayım içinde bir şey olmasın! Roçild vakası Paris'te zuhur edeliden beri Padişahımız, "Padişah mahremi devlet Sultan Hamit Efendimiz Hazretleri" bile vükelasının takdim ettiği evrakı haremağalarından birisine açtırıyormuş!..

Karagöz ile konuşa konuşa Tophane önüne kadar gelmiştik. Hemen şafak sökmeğe başlamıştı. Tıbbiye Mektebi ile Harbiye Mektebi talebesi Yıldız'a doğru gidi–yorlardı.

Karagöz – Hacivat zannederim ki o devir bugün sonuna erişecektir. Çünkü mekteplilerin gidişi fena (!) iyi niyetle gitmiyorlar. Esaret, çocukların iliklerine kadar işlemiş. Kimisi esaret pençesinden kurtulmak için, Paris'e kaçıyor, kimisi de Padişahın istipdadına nihayet vermek için intikam ve isyan silahına sarılıyor.

Hacivat – Haydi, haydi şu mektubu ver. Sonra başına bir bela gelmesin.

Mektubu elime aldım, merakıma mucip oldu, zarfın bir köşesini yırtmak üzere iken top sadası gibi bir patlama işittim. Hemen zarfı on adım kadar uzağa fırlattım. Halbuki işittiğim gürültü Tophane Meydanın'da atılan topların sadası imiş. Otuz bire kadar sayabildim. Ondan sonra da üzerimde bir ağırlık hissetmeğe başladım. Meğerse iki polis kollarımı sımsıkı tutmuşlar, beni karakola götürmek istiyorlardı. Gitmemek için o derece çabalamışım ki kendime geldiğim zaman tevkifhanede yüz yastığımı sırılsıklam bir halde bulmuştum."

"Karagöz" piyesi burada bitiyor. Onda bahsedilen hadise hakikaten vuka gelmiş ve bir Cuma sabahı müsellah Tıbbiye ve Harbiye talebesi Yıldız civarında bir nümayiş yaparak Kanun–u Esasi'nin iadesini ve Meşrutiyet idaresinin tekrar tesisini istemişlerdi. Bu nümayişin bittabi hiçbir netice vermediğini ve bir çok gencin nefyine ve hapsine sebep olduğunu yazmaya hacet yoktur. Hacivatın Tophane Meydanı'ndan atıldığını işittiği toplar sözde mekteplilerin nümayişi üzerine tebeddül–ü saltanat vuka

geldiğini ve bu münasebetle 101 pare top atılmakta olduğunu delalet edecekti!

Darülfünûn'u Kim Açtırdı?

Avrupa'ya firar eden Türk gençlerinin miktarı arttıkça Abdülhamidi de büyük bir merak ve endişe sarıyordu. Bunun önüne geçmek için zalim Padişah'a her taraftan türlü türlü fikirler veriliyordu.

1896 senesinin ilk aylarında bulunuyorduk. Yıldız'ın Paris Sefir–i kebiri Münir Paşa o zaman atufetlu Salih Münir Bey de Abdülhamid'e bu hususta bir fikir vermek için Paris'ten yazdığı bir arizasında İstanbul'da bir Darülfünun açılacak olursa, firarların bir dereceye kadar önüne geçilebileceğini bildirmişti. Bu fikir müstebit sultanın hoşuna gitmiş ve Darülfünun tesisini "irade buyurmuştu" Artık "saye–i maarifvaye–i Hazreti Padişahi'de" küşadı mukarrer olan İstanbul Darülfünu'nu meselesinden o günlerde İstanbul mehafilinde uzun uzadıya bahsediliyordu.

O zaman Darülfünun meselesi etrafında cereyan eden münakaşaları ve Darülfünun'un ne gibi şartlar altında açılacağını Paris'te bulunan Dr. Nazım Bey'e İstanbul'daki bir arkadaşı mektupla bildirmişti. 20 Nisan 1312 tarihli olan ve İstanbul Darülfünun'un Abdülhamid devrinde küşadına tekaddün eden hadiseler için mühim bir tarihi vesika teşkil eden bu mektubu da aşağıya dercediyoruz. Bu zat diyor ki:

"Geçenlerde – müddetini tayin edemem –Paris Sefir'i kebiri atufetlu Münir Beyefendi.. Zat–ı şahaneye bir layiha takdim ederek bunda talebelerin Avrupa'ya firar etmelerine sebep olmak üzere İstanbul'da bir Darülfünun olmamasını göstermiş ve tahsilin matlup derecede yapılamadığından bahsettikten sonra payiahtta bir Darülfünun açılacak olursa, firarilerin memleketi terkederek Avrupa'ya gitmelerinin bir dereceye kadar önü alınabileceğini yazmış.

Bunun üzerine Hünkar da bir Darulfünun açılması için lazım olan programın ihzar ve tanzimini emretmiş, bittabi program da derhal tanzim olunmuş, olunmuş ama... Anlıyorsun ya, işte tanz-

im olunmuş vesselam!

Eminim ki bu Darülfünun'un açmaktaki maksadın ne olduğunu anlamışsındır. Bilmem hatırlar mısın? Sen burada iken lisan mektebinin lağv ile onun yerine bir Mektebi Siyasi açılması için irade çıkmıştı. Filhakika bu irade üzerine lisan mektebi kaldırılmıştı. Kaldırılmıştı ama, onun yerine Mektebi Siyasi açılmamıştı. Hani ya şu Aşiret Mektebi yok mu, işte o mektebi siyasi yerine kaim olmuştu. Hatırına geldi mi?

İşte şimdi daha tasavvurda olan Darülfünun da aynen Mektebi Siyasi'ye benzeyecektir. Şüphesiz değil mi? Yalnız arada şu fark olacak ki evvelce Mektebi Siyasi açılacak diye yalnız lisan mektebi kapatılmıştı. Halbuki şimdi Darülfünun açılacak diye hukuk mektebi, mülkiye mektebi, yüksek muallim mektebi, mülkiye–i tıbbiye, galiba tıbbiye–i askeriye de hep lağvedilecektir. Bu işler bittikten sonra Darülfünun açılacaktır. O da şüpheli ya açacaklar, ya açmayacaklar! Açsalar bile talebeyi mektebe kabul için o kadar müşkülat çıkaracaklardır ki Darülfünun'un açılıp açılmamasında hiçbir beis yoktur zannederim. Ne ise, bakalım netice neye varacak?..

Mektupta buraya kadar İstanbul Darülfünun'un açılmasından bahsedildikten sonra bermutat İstanbul hakkında bir takım haberler veriliyor ve deniliyor ki:

"Müşir, şüphesini haiz olan Bulgaristan Prensi'ne yaver–i ekremilik sıfatının da verildiğini bugünkü gazetelerde okuduk. Fazla olarak da Mızraklı Süvari Alayı ümerasına mahsus olan üniformayı labis olmaları hakkında da "emr–ü ferman avatıfı beyan–ı Hazreti zıllılahi şerefpaşi sahife–i inayet" buyurularak keyfiyet telgrafla Müşarü–nileyh Prens Hazretleri'ne tebşir kılınmıştır."

"Bir de Babıâli'nde bir teshilat sandığı açılmıştır. Bunun için sandığa beher hafta tediyesi irade–i seniye muktezasından bulunan yüz bin kuruş dünkü gün Maliye Nezareti'nden mezkur sandığa gönderilmiştir. Gazetelerin yazdıklarına bakılacak olursa bu meblağ şimdilik ihsan ve sadaka–i Padişahi olarak sandığa ita edilmiştir."

"Maliye dedim de hatırıma güzel bir (mot pour rire) geldi. (Nasıl Fransızca'yı öğrenmiş miyim?) Bir gece sırası geldi de

(machine pneumatique) lerden bahsolunuyordu, bir kap içindeki havanın muhalliyetülhavalarla tamamile çıkarılamayacağı ve binaenaleyh hala–yı mutlak mümkün olmadığı söylendiği sırada, içimizden birisi:

– "Hala–yı mutlak mümkün değil mi, dediniz? İşte Maliye hazinesi mükemmel bir hala–yı mutlak değil de nedir?" diyince artık sen kahkahaları tasavvur et. Bir türlü kendimi alamıyorum, hatırıma geldikçe hala gülüyorum.

Sultan Hamid'in Hortumcu (!) Bahriye Nazırı

Abdülhamid devrindeki istibdat idaresinin bahriye işlerindeki ataleti, Sultan Aziz devrinden kalan az çok büyük bir donanmayı tamamile ihmal etmesi ve gemileri çürüterek Haliç'ten dışarı çıkarmaması o zulüm devrinin en büyük cinayetlerinden birisini teşkil ediyordu. Senelerce Bahriye Nezareti makamında oturan vicdansız ve bütün manasile hırsız bir nazırın Osmanlı bahriyesini soyup soğana çevirmesi İstanbul'daki Genç Türkleri pek ziyade müteessir ederdi. Onun için Paris'teki İttihat ve Terakki'ye yazdıkları mektuplarda uzun uzadıya Bahriye Nezareti'nin elim ahvalinden bahsederlerdi.

1896 senesinde Bahriye Nezareti'nin ağlanacak vaziyetini, bilhassa Japon sularına gönderilen Ertuğrul Gemisi'nin feci akıbetini ve Girit isyanlarında Bahriye Nezareti'nin aldığı gülünç tedbirleri pek acıklı bir surette anlatan ve bu hadiseler için mühim birer vesika teşkil eden o mektuplardan bazılarını neşrediyoruz.

Mektuplardan birisi 1 Mayıs 312 tarihlidir. Biraz mufassal olmakla beraber Abdülhamid devrinde bir nazırın nasıl yaşadığını, neler irtikap ettiğini Ertuğrul Gemisi gibi facialara nasıl sebebiyet verildiğini gösteren çok kıymetli bir vesika olması itibarile onu aynen aşağıya yazıyoruz:

On beş seneden beri Bahriye Nezareti makamı telvis edip duran ... Paşa, Osmanlı Devleti'nin tarihindeki zalimler fihristinin en yüksek noktasını işgal etse layıktır. Yaşı yetmişe geldiği halde henüz güçlü kuvvetli olduğundan dolayı pençe–i zulmü altında her gün bin türlü acı feryatlar koparmaktan başka bir şey yapa-

mayan biçare bahriye zabitleri onu İblis–i lain sülalesinden zannedecek kadar vehme kapılıyorlar ve kıyamete kadar yaşaması mukadder daimi bir bela imiş gibi tahammülfersa bir teessür ve hüzün içine düşüyorlar. Suphenallah! Bu zalim, bu hain, bu den–i mahlukun insan şeklinde olduğu, ehl–i imandan göründüğü ve alelhusus din ve devlete hadim bir mevkide bulunduğu tazavvur edildikçe insan kendisinin, velev zahiren olsun, ona benzediğine son derecede müteessif oluyor.

"Herif, hiçbir cemiyet–i insaniye, hiçbir cemiyet–i islamiye kabul etmez! Bu İblisi, lainin din ve devlet ve saltanat umuruna ve vazifelerine iştirak ve müdahalesinden daha berbat bir şey tasavvur olunamaz. Allah'ın laneti yüzünden gözünden akan, hiyanet ve denaet ve her türlü şenaet vücudunda adeta tecessüm etmiş olan bu bahis şahsın bu ana kadar kanına girdiği, hakkını gaspettiği biçareler yarınki mahşer günü yakasına yapışsalar her birine, melanetle dolu olan vücudunun ancak bir cüzü ferdi düşebilir.

Mesela Ertuğrul gibi çürük çarık eski bir gemiye bahriyenin en güzide zabitlerini ve en muallem neferlerini doldurarak güya din ve devlete lüzumları yokmuş gibi, cebren Bahrimuhitlere gönderip mahvetti! Öyle bir gemiyi göndermek istemesi, tamir ve ihzarı için verilmesini isteyeceği paradan kendisine bir hisse kapmak fikriyle idi. Filhakika bu yüzden hiç olmazsa ellibin lira sirkat, hayır, gaspetti!

Devlet ve millet ise maddeten 2–3 milyon lira mutazarrır olduğu gibi senelerce para ve emek sarfile besleyip, yetiştirip büyütmüş olduğu en muktedir amirlerinden, en istidatlı zabitlerinden, en zeki mühendislerinden ve en muallem askerlerinden yüzlercesini ebediyen zayi etti! Bu zayi o kadar büyüktür ki bir iki milyon değil, düşünülürse bir iki milyarı bile geçer!

Biçare zabitler bilerek ve ağlaşarak ve çoluk çocuklar ile bildiklerile helallaşarak gittiler! İçlerinde avdet ümidi besleyen yoktu! Hepsi ölmeğe gitmekte olduklarını biliyorlardı. Hele Osman Paşa, kayınpederi olacak hainin, o ahlaksızın ahval ve ef'ali deniyanelerinden külliyen bizar olduğundan dolayı şu vesile ile o aile içinden sıyrılmayı canına minnet bildi ve gelmek nasip olmamasını dua ederek gitti! Ah, işte o gemiyi gark ve

mahveden tayfun değil, kumandan ve kaptan değil, doğrudan doğruya bu biaman zalimdir! Allah kahretsin!

Bu katmerli mel'un o kadar ustalıklı bir sarik ve gasıptır ki bütün bahriye işlerinde en büyüğünden en küçüğüne kadar bilaistisna herkesi sirkat aleti ve gasıp vasıtası olmak üzere kullanmaktadır. Tamirat, inşaat, mübaasat, hasılı dahili ve harici her türlü muamelat biçare milletin zayıf bir parmağile hafif hafif döner bir dolap olduğu halde, bu yezit o dolabı kendine göre çevirmiş, ne akarsa canavar gibi doymak bilmeyen boğazından aşağıya yuvarlıyor!

Tersane vergisi, masrafsız bir malikanesidir! Bir halde ki hariçten başka birinin sarih mülkü olsa, şu zamanda ve şu halde o iblis kadar istifade edemez. Bahriye zabitleri ve neferleri kamilen onun irgatlarıdır. Bu surette ki başka birinin esirleri olsalar, o insafsız alçak kadar onlardan müstefit olamaz.

Vükela denilen eşkıya içinde fikrini, vücudunu, zamanını, hasılı her şeyini din ve devlete hiyanet yoluna vakfeden ve her düşündüğüne muvaffak olan şeytan fikirli bir şeytan varsa o da ancak odur! Her gün her işten, her fırsattan, herkesten mutlaka az çok bir şey yolar. Muntazaman ve devamlı bir surette gaspettiği maaşı ancak 300 lira olduğu halde umum mesarif-i beytiyesi ayda 1500 lirayı buluyor. Hariçteki emlak ve akaratı senede yüz bin liraya yakın varidat getirdiği gibi tersaneden, hayır bahriye malikanesinden senede en aşağı elli bin lira geliyor! Eyvah biçare millet!

Bu herifin babası olacak hainden hemen hiçbir miras yemediği katiyyen muhakkaktır. Çünkü vaktile, yani 25 sen evvel Küçük Mustafapaşada oturduğu evin kirasını aylarca verememiş ve evden de çıkmamıştı. Nihayet ev sahibi damın kiremitlerini kaldırıp götürmek ve birikmiş aylıklardan da vazgeçmek suretile o belalı kiracıdan güçhal ile kurtulabilmişti! Bunu o mahallede oturan ihtiyarların hepsi bilir. Hatta tersane kumandanı oluncaya kadar ailesinin ve kendisinin ihtiyaçlarını bin türlü müşkülat ile defedebilirdi. Birçok yerlere birçok borç etmişti. Bazan süvarisi bulunduğu gemilerin sandığından göz göre göre para alırdı. Maaşını ve güya kimseye sezdirmeksizin çekebildiği eşyayı ve mebaliği ihtiyacatına, israfatına, ezvak ve huzuz-u denianesine

yetiştiremiyordu. Bugün birkaç milyon liralık adam!

Onun çiftlikleri, akarları, gemileri var. Kurduğu sirkat ve gasp dolabı bir düzüye dönüyor, hiç durmuyor. Her gün cebine sirkat ve gasbp tarikile on ile elli, yüz lira giriyor! Hele rüşvet kapısı daha açıktır. Tersaneden, limanlardan, iskelelerden, ve bütün sevahilden her türlü mahsulat ve mamulat... Mütemadiyen akıp gelir. Bir halde ki yalnız rüşvet varidatı nefs–i habisini belegân mabelağ idare eder ve ediyor!

Aman yarabbi! Böyle bir zamanda böyle bir merkez–i saltanat, böyle büyük bir makam–ı nezarette böyle hain, böyle deni, böyle mel'un bir herif, böyle iblisi bile utandıracak, Firavun'a ve Yezid'e bile rahmet okutacak derecede tasavvurun fevkinde melanetler yapıyor! Yazık biçare millete! İdare–i mahsusa dahi din ve devletin hasmı canı olan o mel'un yezidindir. Ne kadar varidat hasıl oluyorsa, hemen hepsini gaspediyor. Bugün idare–i mahsusa şu halde kalmak şartile hariçten birisine verilse, o hain kadar ticaret edemez. Çünkü idare–i mahsusasının kaptanları bahriye zabiti tayfası bahriye neferatıdır. Her türlü levazım tersaneden zahiren idare hesabına ve hakikatle Nazır Paşa namına daima gelir. Tamirat ve saire tersanede yapılır. Hasılı masraf olmaz. Variat kamilen safi olarak onun hazine–i bahriyesine girer.

Bu herif şehvet ve servetten ibaret olmak üzere başlıca iki şiddetli hırsı nefsaninin esiridir. Ezvak–ı hayvaniyesini istediği gibi muntazam ve daimi ve emin bir surette icra edebilmek için servete muhtaç olduğunu bildiğinden, istediği kadar servet sahibi olmak için de mümkün olan meşru vasıtalar kafi gelmediğinden her türlü şen'i sebeplere müracaati yegane vazife edinmiştir.

Yalnız, beytülmalin bir şubesi olan bahriye hazinesinden sirkat ve gasp etmek ve her tesadüf edenden rüşvet almak suretlerile ihtiyacını ve servetini cemetmek mümkün olmadığı için, bahriyenin her noktasını aleti gasp haline getirip kullanmaya ve umum bahriye memurlarının muhassasatından ve her türlü bahriye levazımından ve mevcudatından muhtelif gizli vasıtalarla hisse kapmaya ve bu da kifayet etmediği için yeni yeni membalar tedarik etmeğe çalıştı, çalışıyor ve muvaffakta oluyor.

Bu cümleden olarak memuriyet ve rütbe satıyor. İşine elvere-

cek ahmakları, alçakları milletin hazinesinden doyurarak kullanıyor. Zaruri masraflarının hepsini bedavadan çıkarıyor. Fazla masraflar için mutlaka bir iki misli fazla rüşvet, fazla sirkat buluyor. Mesarifi arttıkça varidatını da daha ziyade arttırıyor. Böyle çalışa çalışa o kadar mükemmel bir dolap kurmuştur ki bugün muntazaman suret ve sühuletle işlemektedir.

İşte Abdülhamid'in devr–i menhusunda yetişen yılan mizaçlı, şeytan fikirli Firavun hırslı, Yezit cüretli, hayvan tabiatlı nevileri muhtelif mahluklar bugün üstatları olan Abdülhamid'in medarı iftiharıdır! Verilen mefsedet ve mel'anet dersinden en ziyade müstefit olan ve binaenaleyh en ziyade işe yarayan Bahriye Nazırı Paşadır. Onun şeytanat ustası, habaset ve denaet rehberi olmak ancak Abdülhamid'e yakışır... Ey koca afet! Taundan, vebadan yüz bin kat tehlikeli olan saltanat gasıbı! Gasp, tegallüp, istibdat, zulüm, hunrizlik, hiyanet, din ve devlete suikast, hırs, cebbarlık, muannitlik gibi her biri yüzlerce fezahate esas olan rezaletleri insaniyete nasıl yakıştırabilelim! Hiç olmazsa taannüde kapılmamak lazım gelirdi.

İfrat–ı sebat adem–i haki hedreyler!

Evet, Allah aziz zuintikamdır! Çekilen ıstırabı azim ve azabı elim ceza–yi Şezaya mukaddime, hayatı hainaneye suishatemedir!"

İşte mektebi Hamidi'nin en serefraz şakirdi şeytanatı olan Bahriye Nazırı... Paşa'nın hususi ve umumi seyyiati ahval ve ef'alini gösteren bundan ibarettir. Gelecek sayımızda bahriyenin ve donanmanın o devirdeki iç yüzünü okuyarak hayret edeceksiniz.

Osmanlı'yı Paylaşma Çabaları

Girit hadiseleri en tehlikeli bir devreye girdiği esnada ve büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ni fena halde sıkıştırdıkları sıralarda Paris'te bulunan İttihat ve Terakki mensupları Osmanlı Devleti'nin yeni bir taksime uğrama tehlikesine maruz kaldığını anlayarak muhtelif Avrupa devletleri nezdinde Abdülhamid'in meş'um idaresi aleyhine ve Osmanlı Devleti'ni korumak kaygusile teşebbüsler yapmaktan geri kalmıyorlardı. Bu münasebetle 1896

senesi Temmuzunun on dördüncü günü İttihat ve Terakki Cemiyeti namına imzaya selahiyettar olan Meşveret Gazetesi Müdürü Ahmet Rıza Bey'in imzasile. "Avrupa kabinelerine ve ecnebi milletlere bir hitapname tebliğ olunmuştu. İttihat ve Terakki Cemiyeti Fransızca olarak tab ettirip bütün Avrupa kabinelerine ve matbuatına dağıttığı hitapnamesinde diyordu ki:

"Tanzimat, Hatt–ı Hümayun, Vilayetler Kanunu ve "düstur" da münderiç bulunan diğer kanunlar ve nizamlar, münhasıran devlet adamlarının teşebbüsleri neticesi olan mühim ıslahat–ı cami bir gül teşkil eder.

Bu ahitler müsavatı, adaleti kuvvetlerin tefrikini, idari adem–i merkeziyeti, mahalli imtiyazları, hürriyet vicdanı vadediyordu.

1840 ile 1876 seneleri arasında terakki seri olmamakla beraber, hissedilecek kadar ilerliyordu. Dahile ve harice karşı takip olunan mutedilane siyaset sayesinde memlekette hasıl olan sükunet, tesis edilen bir akademi ve muhtelif yüksek mektepler, kabil–i itiraz olmayan bir serbesti, vücuda getirilen mükemmel bir donanma ve ordunun ıslahı bu terakkiye işaret ediyordu. Fakat o devirde Padişah yalnız icra–yı saltanat etmekle kalıyor, Babıâli de icra–yı hükûmet ediyordu.

Türkiye hiçbir devleti tehdit etmiyordu, beynelmilel taahhüdatına karşı hiçbir kusur işlememişti. Böyle olduğu halde onun taksimini kollayan karanlık mahiyetli muahedeler akdolundu. Bu suretle, ortada hiçbir meşru sebep, hiçbir şayan–ı kabul şikayet yokken, Bosna Hersek, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ İsyanları tahrik edildi.

Çünkü arzu edilen kanlı müdahale sebepleridi. Mithad Paşa tarafından o kadar büyük bir müvaffakıyetle takip olunan idari ıslahatın önüne geçmek ve devletin askerlikçe kuvvetlenmesine mani olmak behemehal elzem addediliyordu.

Bu hadiseler üzerine tesis olunan Kanun'u Esasi, Padişah'ın istibdadını hukuken tahdit ediyordu. Bu Kanun'u Esasi kanunların tanzimine milleti iştirak ettiriyor; mutedil fakat kafi derecede bir hürriyet–i matbuat bahşediyor, millet vekillerine nazırları denilmek ve bütçeyi münakaşa etmek hakkını veriyordu.

Fakat, itidal ve vekar ile hareket eden ve devam ettiği iki

sene zarfında bir çok hizmetler gören Osmanlı Parlamentosu'nun faaliyeti birden bire kesildi. Çünkü onun mevcudiyeti devletin ihyasına fevkalade nafi olabileceğinden, ne harici düşmanların işine geliyor, ne de istibdat meyillerine set çektiğinden dolayı Padişah'ın hoşuna gidi–yordu. Abdülhamid kendi ihtiyarile kabul ettiği meşruti idareyi bir anda yok etti.

Avrupa'nın Sırplara layık gördüğü ve Rusya'nın Bulgarlara bahşetmek istediği Kanunu Esasi'ye Türkleri layık olmadığı hakkında Avrupa'da bir kanaat husule geldi.

O Avrupa neden hükûmet işlerini Babıâli'ye bıraktırmağa, bir nevi mes'ul birkabine tesisine, tanzimata ve mevcut kanunlara Padişah'ı riayete mecbur etmiyor?

Islahat her tarafta lazımdır, fakat Avrupa şimdiki siyasetinde sebat ettikçe ve Padişah'ın istipdadına el sürülmedikçe bu ıslahatı yapmak mümkün olamayacaktır.

Avrupa, Paris Muahedesi'ne rağmen 1877–1878 Muharebesi'ne müsaade etti. Halbuki evvel ve ahir birçok vaziyetler karşısında yaptığı gibi müşterek arzusunu Padişah'a zorla kabul ettirerek sulhü idameye muvaffak olabilirdi. Türk devletinin tamamiyet–i mülkiyesini temin eden Avrupa, ona muhtelif sebepler tahtında tecavüzden çekinmedi, o yalnız Hristiyanlarla alakadar oluyor gibi göründü; memleketin hukukunu kaç defa ayakları altında çiğnedi; Abdülhamid'in istipdadına karşı müsamaha göstererek milli vekarı tahkır etti.

Bu siyaset, karşılığı büsbütün artırdı, dini ve ırkı ihtirasları zehirledi, hükûmeti zayıf düşürdü ve nihayet o siyaset ne Rumların ne Ermenilerin, ne Protestanların, ne de Katoliklerin işine yaradır.

Bugün her tarafta kandan ve harabiyetten başka bir şey görülmüyor. Vatanperverliğimiz, beşeriyetin ulvi menfaati ve hakkaniyet, kabinelere ve efkar–ı umumiyeye aşağıdaki maddelere inhisar ettirilen programımızı arzetmek suretile memleketimizi kurtarmağa çalışmak için bize yeni bir teşebbüste bulunmağı emrediyor, şöyle ki:

1– Devletin tamamiyet–i mülkiyesinin muhafazası ve kabil–i inkısam olmadığı,

2– Osmanlı hanedanının muhafazası,

3– Gülhane Hattı Humayunu'nun ve Meşrutiyet'in tamamile tatbiki,

4– Diğer bilcümle kanunların ve nizamatın tatbiki,

5– Muahedelere, itilafnamelere, fermanlara ve imtiyazlara riayet edilmesi.

Bu program, mevki–i tatbika konulacak olursa devletin kuvvetlenmesine yarayacaktır. O program hiçbir ırki ve coğrafi mesele ihdas ettirmeyecektir, hiçbir menfaati ve hakkı bozmayacaktır, hiçbir ırkın, milliyetin ve dinin meşru bir itirazına sebebiyet vermeyecektir, çünkü bilatefrik hem müslime, hem de gayri müslime müsavat ve adalet verecektir ve kanunların Heyet–i umumiyeti gibi kuvvetli bir esasa istinat eyleyecektir.

Kolu, budu kesilmiş, fakirleşmiş, maddeten ve manen bozulmuş ve dahili ve harici tasallutlara maruz bırakılmış olan bir Türkiye'nin sebebiyet vereceği hallerden korkulmak lazımgelir. Onun için Türkiye ecnebi milletlerden tarahhum talep ediyor, çünkü Türklerin de bütün diğer milletler gibi yaşamağa hakları vardır. Türkiye, dünyanın her tarafında meçhul bir memleket olarak yaşadığı zamandan beri dini müsamahaya karşı yaptığı hizmetleri hatırlatmakla iftihar ediyor, bazı büyük devletlerin müthiş tehditlerine rağmen bütün memleketlerden kaçan siyasi mülteciler için 1830 senesinden beri sarsılmaz bir melce olduğundan dolayı da bir gurur duyuyor...

Paris 14 Temmuz 1896

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti namına Ahmet Rıza, Meşveret Gazetesi Müdürü, Paris. 48 Monge Sokağı.

Niçin Paris'e Kaçıyorlardı?

Başta Ahmet Rıza Bey olmak üzere Paris'te ve Cenevre'de çalışan Genç Türkler, Türk gençleri arasında hürriyet fikirlerini uyandırırlarken ve bin türlü müzayika ve tazyiklere göğüs gererek Abdülhamid'in kara istipdadına karşı çalışırlarken Osmanlı Devleti'nin her tarafında hürriyet nuru gittikçe parlamağa ve birçok gençleri aynı fikir etrafında toplamağa başlıyordu. Bu gençler arasında Avrupa'ya giderek Genç Türklere ve oradaki İtti-

hat ve Terakki Cemiyeti'ne iltihak eylemek isteyenlerin adedi de o nispette günden güne artıyordu. Avrupa'ya gitmek imkanına ve iktidarına malik olanlar kendilerini dünyanın en bahtiyar adamlarından addediyorlardı.

Bu gençlerin o devirdeki duyguları ne idi. Avrupa'ya kaçmağa hazırlanırlarken ne gibi heyecanlara kapılıyorlardı ve gün geçtikçe bir kat daha inkıraza doğru gidiyor gibi görünen biçare vatanlarından ve bedbaht vatandaşlarından hangi hislerle ayrılıyorlardı? Bu sualin cevabını 1877–1878 Muharebesi'nden sonra Rumeli'nden kaçıp İstanbul'a iltica eden muhacirlerden bir gencin Avrupa'ya gitmek üzere bindiği vapurdan bir arkadaşına yazdığı mektuba bırakıyoruz ve 22 temmuz 1312 tarihli olan bu mektubun bazı parçalarını aşağıya dercediyoruz:

Beynimde füruzan olan envar–ı hamiyet
Bir gün seni mecburu tazallüm eder elbet,
Ey milleti naşadeden alçak; bu gururun
İhzar edecektir sana bin zillü felaket.

Garip tesadüf! Kalbigahı vatanın hazin helecanlar içinde bulunuşunu andırırcasına esen Lodos Rüzgarı'nın iniltilerile büyüyen dalgaları takip edecek yerde, vapurumuz güya deni bir şahsa selam vermeğe kerhen mecbur edilmiş gibi aheste aheste Ortaköy önüne doğru hareket etti.

Paşalimanı'nın sönük bir medeniyet ile parlak bir tabiatın imtizacından teşekkül eden bir noktası hizasında vapur istikametini Marmaraya doğru tevcih etti. Şayan–ı hayret bir şey varsa o da İstanbul'a son olması muhtemel bulunan bu vedanın kalbimde kendisine mahsus bir his hasıl edememesidir. Mamafih pekte edemedi diyemiyeceğim, çünkü ara sıra yoklamak istiyordu.

Allah, Allah! Tahassüs denilen şey bazan ne garip surette tecelli eylermiş! Acaba niçindir ki, şairane hayalata kapıyarak şu dalgalar gözüne bir çocuğun emekleyişi kadar manidar ve latif görünüyor, hele şu Fenerburnu'nun ötesine berisine serpilen kayalarla aldığı garip hal nedendir ki milli bir meselenin hall–i zımnında gelişi güzel hemen inikıat eylemiş bir Meclis–i mebusanın adaletperverane mücadelesi kadar sevimli geliyor? Ha! Acaba neden?...

Mutlaka bu hal veda'ın kendisine mahsus olarak peyda ede-

ceği hislerin başlangıcıdır. Zaten arası çok geçmeden kendisini belli etti. Sonra birden bire kayboldu, artık ne düşündüğümü bilemiyorum.

Önünde nihayetsiz bir deniz var. Denizle semanın baş başa vermelerinden hasıl olan bir hudut görünüyor. Fakat bu hudut zahiridir. Gidersin, gidersin, gittikçe hayat gibi umulmadık hailelere müsadif olursun. Uyursun, uyandıkça denizle semadan ibaret olan bu yeknasak manzaralar hep değişir. Kah evleri harap olmağa yüz tutmuş bir köycağız, kah camileri, minareleri matem rengine boyanmış bir kasaba manzurun olur. Otururbut, o zaman havanın denizle beraber kopardığı gürültüden ve dalgaların iniltisinden yıldızların vecde dalmış muhabetzedeler gibi nurlar taati edişinden başka bir şeyle eğlenemezsin. Tahayyülata dalarsın, vatan halkını milli bir faaliyet içinde seyrederken nagihani bir tebeddül yüzünden vatanın kan tufanları arasında boğulmak derecesine geldiğini, milletin dağlar gibi dalgalarla çarpışa çarpışa hal–i ihtizara girdiğini görür gibi olursun!

Ey layetegayyer kanunların sahibi, her saniyedeki bu tebeddül nedir? Koca bir milletin omuzlarına çökmüş olan bu tahammülfersa yük ne oluyor? Bütün cihana bahşettiğin bunca harikalara karşı mütehayyir kalan bu "ben"i keşke enmüthiş cezalara çarpaydın da, en derin bir merhamete şayan olan şu mağrur milleti her devirde başka bir surette tecelli eden terakkiyat–ı medeniyeden hissedar kılaydın!

Tabii kanunların bahşettiği saadetlerin ahkamı altında yaşaması lazımgelen beşeriyeti her vakit zalim bir ferdin vahşiyane emelleri altında inler, ağlar, ezilir, yerlerde süründürür her navera bir arzuya karşı amade–i icra ve her keyfi emre muti bırakmak ve bu halleri görüp de vicdanen halaskarane bir his peyda etmemek, alelhusus o hissin arkasına düşerek bizeval bir sebat ile her türlü teşebbüse fedakarlık elini uzatmamak, her türlü hemiyetmendane tedbirlere başvurmamak, bir zalimin fıtratında mıhlı olan zulüm ve sitemi nefsimiz ve civdanımız için münasip gördüğümüze ve birliğe saymadığımız büyük bir delil değil midir?

Ah! Terbiyeli bir vicdan üzerinde bu nevi tasavvurların hasıl ettiği tesir latif olmakla beraber ne kadar müthiş ve mühlik imiş!

Ben ölmüştüm, işte hayat buldum. Daha doğrusu ihya edildim. Bana bu manevi hayatı bahşedenler elimden gelmez ki mukabele edeyim..

Zaten ben bu dağdağası bitmez, hayatı mazlum bir cemiyet namına kabul etmiştim. Bundan sonra yine o nama bir takaddüm olmak üzere taşıyacağım. İcabında takdime hazırım. Böyle bir vazifeyi ifa edebilenler ne kadar bahtiyardırlar! Hamiyetperver bir ruhu bir zalimin beynine vura, vura parçalamak kim bilir ne kadar hoştur. Ben böyle bir muvaffakıyete nail olursam, şeref bana değil, esbab–ı evveliyeye aittir.

"Yaşasın vatan, yaşasın millet, yaşasın yeni Osmanlılar, yaşasın yeni Osmanlı yavruları!!"

Kızkulesi önünden geçiyoruz. Üsküdar'ın matemli manzarasını teşkil eden o hazin selviliği görünce uhrevilere de veda etmek niyetile çenemi ellerime dayamış, gözlerimi o selviliğe dikmiş duruyordum. Duruyordum değil, düşünüyordum. Vatanın selameti için can veren ne kadar fedakarları sinesinde saklayan şu kabristan nurları saçacak yerde niçin bu kadar hüzünlü görünüyordu?

Gözlerimi kaldırdığım zaman yanımızdan geçen vapurun matem alameti olarak bayrağını yarıya indirdiğini görünce kalbim meserret hislerile doldu. Fakat heyhat! Meğerse önümüzden geçerken bize selam veriyormuş. Acaba bizi Ortaköy önlerine doğru yaptığımız bir manevradan dolayı mı alkışlıyordu? Bu sırada fikrim yine derin düşüncelere dalmıştı. Bu esnada, tahassürden olacak, yine seni hatırladım ve ağuşu hamiyetime aldım, milliyet taraftarlığını her köşesine nakşettirdiğin o kıymetli dimağının maskesinin cilası olan gözlerinden öptüm...

"Gurup yakındı. Yemeğini bitirinceye kadar gece oldu. Parlak bir mehtap vardı. Güverteye çıktım. Yan tarafımda bir Ermeni ailesi ve bu aile arasında gençliğe henüz ilk adımlarını atmış iki delikanlı vardı. Mehtap galiba bunlara doğru ümit nurları yağdırıyordu ki yanlarında bulunan geniş sandıkların üzerine beşuşane bir vaziyetle uzanarak milli bir marş havasından hiç farklı olmayan bir ahenkle şarkı söylemeğe başlamışlardı.

Ben artık yerimde oturamaz bir hale gelmiştim. Çünkü bizim memlekette bilmem kim tarafından tertip edilmiş olan şu söz-

lerin bestesindeki makam ile bu Ermenilerin nağmeleri arasında bir müşabehet buluyordum:

Kan ağlıyor şanlı vatan,
Ey milletim artık uyan,
Nalesini yok mu duyan! İlah...

Bu şarkıyı hicret zamanında ağlaya ağlaya ihtiyar anneler, gençler ve çocuklar söylerlerdi. Bu hatıra beni epeyce ağlattı. Bu esnada bir Müslüman ezan okumağa başladı. Dini bir his bütün asabımı okşadı. Hicret esnasında yollarda namaz kılmak için öküz arabalarını durdurarak ihtiyarlarımızın verdikleri ezanlar aklıma geldi.

Güverte tenhalaştı. Ben de yattım. Tasavvur ve tahayyül alemlerinde idim, uyuyamadım. Kalktım, daimi ihtifagahına çekilmek üzere bulunan mehtabı seyrettim. İşte bu aralık baş gösteren hissiyatım şunlardı: Gecenin sükuneti arasına çağıltılar koyuveren şu dalgalarla kucaklaşmak istiyordum. Fakat neden bu çağıltılar bana kalbi titreten intiltiler gibi hüzün veriyordu? Çünkü onları milletin her an ve her zaman samiamı tırmalayan iniltilerinin aks–i sadası zannediyorum.

Denizin ta nihayetlerine doğru, geniş geniş yerler tutmuş olan şu dağlar ne garip bir heybete ve azamete malikti. Üzerlerine akseden zulmetli bir nur içinde sakitane ve muattal duruşları bana fazilet ve masumiyetinin aşıkı olduğum bu milletin ataleti mağruranesini hatırlatarak beni mahzun ediyordu.

Ondan sonra gökleri yıldızları seyrediyordum. Onlar seyyare de sabite de olsalar, hareketleri ve sükutları bize görünmez lakin ben onları, biri birlerine bir şey söylüyorlarmış gibi yakınlaşır, uzaklaşır görüyordum. Fakat heyhat, pek aldanıyordum. Bu bir galat–ı rüyetti. Vapurun hareketi bunu intaç ediyordu. Bu galat–ı rüyet olmasa, vatan gençlerinin hamiyetperverane faaliyetlerine benzeteceğim. Fakat şimdi milletin kendilerinden hizmetler ümit ettiği gençlerimizin pek kuru nümayişlerine ve pek esassız cali hareketlerine benzetiyorum. Hüzün ve yeise kapılıp gidiyordum.

Sabaha karşı biraz yattım. İki saat kadar uyuduktan sonra uyandım. Güneş doğuyordu. Onu seyretmeyi bilmem neden istemedim... Çanakkale'sinde durmadan pratikamızı verdik, kayda şayan hale uğramadan geçtik.

Yalnız mahzun bir adamcağız önünden geçerken bütün vücudum derin bir matem hissile sarsıldı, dimağımın her noktası can verici bir feryada kapıldı, hele kalbim süratli bir helecana tutuldu. Çünkü epeyce dalgın olan bu "ben" birisine "burası Midilli mi?" diye sormuştum. Daha evet cevabı ikmal edilmeden yanımdaki dürbüne sarılmıştım. Uğradığım bu müteheyyiç hisler-den dolayı mıdır nedir, Midilli'yi iyice bildiğim halde bu sefer tanıyamadım. Vaktile bana gösterilen bir yeri görmek istiyordum ki bu yer Hazret "Kemal"in bu cennet gibi adada intihap edip oturduğu bir köşktü.

Meğerse biz henüz Midilli'nin köyleri önünde imişiz. Midilli önünden geçmeğe başlayınca ebedi ve hazin bir mateme bürünmüş olan o binayı araya araya görebildim.

Birkaç saat sonra İzmir Limanı'na vasıl olduk. Burada mektubumu size gitmek üzere postaya veriyorum. Baki, bir gün eyler-iz telaki."

Yukarı da ki mektubun yazıldığı zamanlarda 1895 ve 1896 senelerinde Cenevre'deki Türk gençlerinin adedi günden güne artıyordu. Bu suretle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Cenevre şubesini teşkil eden gençler epeyce kalabalıklaşmıştı. Türk genç-leri Cenevre'yi daha ucuz olduğu için Paris'e tercih ediyorlardı. Hatta Cenevre'deki İttihat ve Terakkiciler Paris'tekilerden daha fazla idiler. Her ne kadar Paris'te tahsil eden Türk gençleri çok idiyse de bunların bir kısmı, mesela bilahare Meclis–i Mebusan Reisi ve Hariciye Nazırı olan Halil Bey gibileri o zamanlar İttihat ve Terakki ile ve Jön Türklükle alakadar değildiler. Mama–fih yine onlarla düşüp kalkıyorlar ve dostça geçiniyorlardı.

Cenevre'deki gençler arasında en eskilerinden birisi de Ali Zühtü Bey'di. Bu Türk genci, Şefkati Bey'in "İstikbal" Gazetesi'nde neşredilmek üzere yazdığı bir mektubunda Abdülhamid ile avenesinin Türk milletine çektirdikleri ıstıraplar-dan bahsederken bundan dolayı İstanbul'luları mes'ul tutuyor ve diyordu ki:

"İstanbul'lular yapılan mezalime karşı daima, eyvallah!" der-lerse, Meşrutiyet'in istihsali güçleşir. Mümkün olamaz demiyo-rum. Çünkü umumiyetle İstanbul halkı cebinliğinden dolayı her işe karşı "benim neme lazım!" dese dahi, içlerinde saadeti

hilekarlıkta, dince vatandaş saymakta bilmeyip vicdanımın sevkettiği vazifeyi ifada arayan ve hayatının vatanı kurtarmağa hasretmiş, Türk sütü emmiş ve damarlarında saf Türk kanı cevelan eden İstanbul'lu ve taşralı gençler ve yaşlılar da bulunabilir. Bunlar geçenlerde bir cemiyet teşkile edip çalışmağa başlamışlardır.

Bu cemiyet büyüye büyüye bir zaman gelecek ki zalim hükümdarı kendisi gibi alçak bendelerile beraber defedecek ve umumun arzusile her hareketinden mes'ul bir devlet reisi intihap olunacaktır. Sultan Hamid çok yaşamayıp bir iki sene içinde öldüğü halde bile, yerine kaim olacak yeni Padişah'ın millete hürmet ederek onunla istişare ettikten sonra vatanın umranı için çalışacağı ümit edilmemelidir. Hatta yeni Padişah'ın dini ve namusu üzeri–ne edeceği yemine de itimat olunmamalıdır. Çünkü o kadar cerbeze ile söz veren, yemin eden Abdülhamid'in ne mal çıktığını gördük ve görmekteyiz. İstikbal hakkında bize bir fikir verebilecek olan şey halihazırdaki müşahadelerimizdir. Yeni Padişah ta yani familyadan olacağı için onun tevarüs kaidesince şimdikinin cibilliyetinde ve fikrinde olması kaviyen muhtemeldir.

Bu hükümdarlar ne talim ve terbiye görmüş, ne mükemmel bir mektepten çıkmış, ne de medeniyet alemini gezip dolaşmıştır. Öyle bir iki tırıl hocadan ders almak, dimağı terbiye edip ahlakı değiştiremez. Bugünkü medeniyeti anlamak için o koca filozofların halka–i tedrisinde bulunmuş olmak lazımdır. Talim ve terbiye noksanlığı muhakemesizliği mucip olur. Bu da mefsedetkarane ahlakın devamına sebebiyet verir. Demek ki müstakbel Padişah ta insanı hakların en birincisi olan hürriyeti ve hakkı intibabı vermeyecektir. İstibdat devam edecektir."

Ali Zühtü Bey'in 17 Temmuz 1895 tarihli olan bu mektubunda ati hakkındaki düşüncelerinden de bahsediyor ve diyor ki:

"Fakat bir gün gelecek ki millet, hükûmet demek sultan demek olmadığını, bizzat kendisinden ibaret bulunduğunu anlayacak ve hallerini, ırzlarını, canlarını ve haklarını gaspeden bir haydut çetesinden onları bir gün istirdat eyleyecektir.

Lakin şu mühim nokta unutulmamalıdır ki hürriyetimizin bu suretle kazanılması daha uzun zaman sürecektir. Bu müddet

zarfında koca Osmanlı Devleti'nden yalnız bir Konya vilayeti bırakılıp diğer tarafları belki taksim edilecektir. Hem de bu ihtimal kavidir. Bugün bakınız Ermenistan gitti. Arnavutluk .ta gitmek üzeredir. Bu hal biraz daha devam ederse bütün adaları İngilizler, Suriye'yi Fransızlar, Rumeli'yi Avusturyalılar, Anadolu'yu Ruslar alacaklardır. Arabistan'da ise bir Arap devleti tesis olunması çoktan beri kararlaştırılmıştır.

Ey millet, ey bir vakitler şecaate, hamiyete alem olan Türkler, nedir bu korku, nedir bu uyku, nedir bu denaet! Saadet lezzetini tattığınız yok, her gün tahkir olunuyorsunuz. Öyle olduğu halde mertlikle hürriyetinizi almaktan husule gelecek huzuzatı hala ayaklarınızın altında çiğniyorsunuz. Damarlarınızda o alicenaplık mayası olan Türk kanı artık cevelan etmiyor mu? Bugün en edna tanıdığımız bir millet bile böyle bir hareketi kabul etmiyor, bu zulme tahammül etmeği insanlık haricinde buluyor. Bari bunlar kadar olalım da biz de insani hislerle bir miktar olsun mütahassis olduğumuzu aleme gösterelim!"

Meşrutiyet'in ilan edildiğini, Türklerin naili hürriyet olduklarını ve Abdülhamid istibdadının yıkıldığını biçare Ali Zühtü Bey görememişti. O yukarıdaki mektupta yazdığı gibi "hürriyet ve Meşrutiyet!" feryatlarile milletini ikaza çalışırken 1897 senesinden Cenevre'de tutulduğu bir hastalıktan kurtulamayarak vefat etmiş ve kendisini çok seven arkadaşlarının gözyaşları arasında Cenevre'de defnolunmuştu.

İngiliz Postahanelerinin Jön Türklere Oyunu

"İttihat ve Terakki" Cemiyeti'nin memleket dahilinde gizliden gizliye çalışan ve oldukça faaliyet gösteren şubelerinden birisi de Bağdat şubesi idi. Bağdat'ın muhabiri Dr. Hikmet Süreyya Bey'di. Esas azası on iki kişi idi. Acentelik vazifesini Seccat Haydar Bey yapıyordu. Bağdat şubesinin Diyarbekir ve Musul ile de münasebeti vardı. Diyarbekir bilfiil çalıştığı halde Musul yalnız gönderilen neşriyatı tamim ile iktifa ediyordu.

Bağdat İttihat ve Terakki Şubesi, Paris'te temasını muhafaza etmek için çok zorluk çekiyordu. Çünkü Bağdat'taki İngiliz

Postahanesi Jön–Türkler namına gelen evrakı ve mektuplar mahalli hükûmete teslimde hiç tereddüt etmiyordu. Dr. Hikmet Süreyya Bey, İngilizlerin bu ha–reketleri hakkında Paris'e yazdığı mektuplarda diyordu ki:

"Ali Haydar Mithad Beyefendi kardeşimizin tavsiyesi üzerine aziz kardeşlerimizden Seccat Haydar Bey namına gönderilen mukaddes cemiyetimizin üç nüsha ilannamesi Arapçaya tercüme edilerek yüz elli kopyası icap edenlere dağıldı. Birçok hamiyet erbabı gazeteyi de gördüler. Gazete istiyenler çoktur. Fakat sizin sahte hürriyet muhibbi Avrupalılarınız bizi ürkütüyorlar. Buna karşı cidden bir çare bulamazsanız muhabere etmemiz güçleşecektir.

Sefarethanelerine iltica etmişken beni, Ermeni olmadığım için, arka kapıdan def eden o gaddar İngilizler burada da koca milletlerinin namusuna tevdi olunan evrakı ve mektupları Bağdat Hükûmeti'ne teslim etmeyi üzerleri–ne almışlardır. Bunun böyle olduğu muhakkaktır. Şimdi İngiliz Postahanesi Türkçe veya Fransızca gelen bütün evrakı hükûmet'e teslim ediliyor.

Londra'da Bonnerman Kabinesi'ne, vaktile bize hayırhahlığı dokunan ve Abdülhamid tarafından Ahmet Rıza Bey aleyhine açılan davada Ahmet Rıza Bey'i müdafaa eden Avukat ve Başvekil Clemenceau'ya, İngiliz ve Fransız milletlerinin uluvv–ü cenabına müracaat ediniz. Bu devletlerin hepsi şarkta kendilerine mahsus birer istibdat politikası takip ediyorlar. Hamid'in mezalimi yetişmiyormuş gibi bir de bu şapkalı ve hürriyetperest geçinen Avrupalı Hamitçilerden de bu muameleyi görünce, insan kendisini adeta engizisyon devrinde zannediyor. Avrupalılarda bu denaeti gördükçe Hamid'in cinayetleri nazarında eski dehşetlerini kaybediyor.

Acentelik vazifesini yapan Seccat Haydar Bey, Bağdat'ta İngiliz Konsoloshanesi'nin tercümanı olduğu için en emin vasıta o ve en doğru haber veren yine o idi. Fakat Seccat Haydar Bey bir müddet sonra Bağdat'tan ayrılarak Esbak Efgan Emiri Yakup Han'ın katibi hususisi olmuştu. Kendisi Türk olmadığı halde Türkçe'yi az zamanda iyi öğrenmişti. Hikmet Süreyya Bey'e Türkçe olarak demişti ki:

"Doktor, şimdilik Allahaısmarladık. Genç Türkleri ve Genç

Türkiye'yi hiç unutmayacağım. Kimbilir yakın vakitte inşallah hasta valideniz canlanır. O zaman ben de bana pek ağır gelen İngiliz medeniyetinden, İngiliz boyunduruğundan yakamı kurtarır da hür ve alicenap Türkiye'nin ağuşu şefkatine atılırım."

Dr. Hikmet Süreya Bey posta işinin hallolunması için Paris'e mektuplar yağdırıyor, fakat Türkiye'de istibdadın devam etmesinde alakadar ve menfaattar olan İngilizlere söz dinletmek kabil olamıyordu. Bağdat ile İstanbul şubeleri keza İngiliz Postahaneleri vasıtasile muhabere ederken bir zamanlar bu imkanda ortadan kalkmıştı. Çünkü İstanbul İttihat ve Terakki Şubesi, Dr. Hikmet Süreyya Bey'e gönderdiği şifreli bir mektubunda demişti ki:

"İngiliz postasile artık bir şey göndermeyiniz. Çünkü İngilizler gelen evrakı ve mektupları her yerde Osmanlı postalarına teslim ediyorlar."

Hikmet Süreyya Bey bu mektubu alır almaz yine çok hiddetlenmişti. Paris'e yazdığı bir mektubunda diyordu ki:

"Buradaki İngiliz Merkez Konsolosluğu'na bu mealde talimat geldiği anlaşıldı. Bu namussuzluğu yapan acaba İstanbul'daki İngiliz Sefiri Nicolas O'Cannor mudur? Hayatından nevmit olan bu mariz, birkaç yüz bedbaht Genç Türk'ün mahv ve ifnasını kendi rey–i hasudile mi hediye olarak bırakmak istiyor, yoksa liberal geçinen İngiliz Kabinesi'nin talimatile mi yapıyor, burasını bilemiyoruz.

Abdülhamid'in kurduğu hükûmet, son çılgınlıklarını olanca dehşet ve vahşetile ihtizar günlerinde tatbikten geri durmuyor.

Fransız Akademisi azasından M. Violet'nin oğlu bera–yi seyahat Bağda'da geldi. Kendisine Beyrut tarikile gönderilen Fransız gazeteleri musadere edildi. Haber verdik, fakat Fransız Konsolosu M. Rouet protesto bile etmek istemedi. Bunun sebebini M. Violet'den sorduğumuz zaman aldığımız cevap bizi hayretlere düşürdü. Violet dedi ki:

– "Ne yapayım, burada bulundukça memleketinizin kanunlarına riayet etmek mecburiyetindeyim. Türkiye dahilinde bulunan bütün ecnebi konsolosların gazeteleri Abdülhamid tarafından temin ediliyor. Bu gazetelerin parasını hazine–i hassa vererek onları doğrudan doğruya konsoloslara gönderiyor. Ben de

burada bulundukça M. Rouet'nin gazetelerini okumakla kanaat ederim."

Bu vakalardan sonra dahilde çalışan İttihat ve Terraki azasının ecnebilere ve ecnebi postahanelerine de emniyetleri kalmamıştı.

Irak'ın Osmanlı İdaresinden Çıkışını Gösteren İlk Alametler: Aşiretlerin Baskını

Kürt aşiretlerinin Türkiye – İran hududunu aşarak Türk topraklarına tecavüz etmeleri Abdülhamid devrinde sık sık vuka gelen hadiselerdendi. İran hududuna yakın bir yerde Bedre isminde bir kaza ve bu kazaya merbut Seyit Hasan denilen münit ve mahsuldar bir nahiye vardı. Bir Kürt kabilesi her sene hududu tecavüzle oraya gidiyor ve ekin ekiyordu.

Hasat zamanı yaklaşıncaya kadar Bağdat Vilayeti bu tecavüze karşı hiç sesini çıkarmıyordu. Fakat Kürt kabilesi tam mahsulünü toplayacağı vakit vilayet oraya piyade ve süvariden mürekkep bir kuvvet göndererek kemale gelen ekinleri yaktırıyordu. Hakikatte ise bu müfrezeye kumanda eden alaydan yetişme ve okumak yazmak şöyle dursun, imzasını bile atmaktan aciz olan zabit o aşiretten birkaç yüz lira alarak Bağdat'a dönüyordu.

Fakat Kürt aşiretleri ekinlerini kurtarmak için verdikleri bu paraları vere vere artık usanmışlardı. Bir sene bermutat oraya bir jandarma taburu ile piyade askerinden mürekkep bir fırka asker sevkedilmişti. Bu kuvvet Miralay Tevfik Bey'in kumandasında idi.

O sene Bedre kazasına girip ekin ekmiş olan aşiretin reisi Hüseyin Kulizade Bağdat'tan yola çıkarılan bir fırka askerin yine üzerlerine doğru gelmekte olduğunu haber alınca aşiret ile bir gece o fırkaya müthiş bir baskın yapmış. Abdülhamid'in askerleri müsademe yerinde kırk maktul, elli yaralı ve yüz elli kadar tüfek bırakarak Bağdad'a doğru firar etmişti. Abdülhamid idaresine karşı hissedilen nefret o kadar büyüktü ki milletin gözbebeği olması lazım gelen orduya karşı gösterilmesi şart olan hizmette bile kusur edilirdi. Mesela Dr. Hikmet Süreyya Bey Bağdat'tan İstanbul'daki Terakki ve İttihat Cemiyeti Umuru Dahiliye şube-

sine yazdığı bir mektupta yukarıdaki müsademeden bahsederken "cünudu hezimeti mev'udu cenabı yezidane"tabirini kullanmıştı.

Fakat Abdülhamid ordusunda çok münevver ve çok muktedir zabitlerimiz vardı. Bunlar İttihat ve Terakki Cemiyetiy'le sıkı bir münasebet tesis etmişlerdi. Cemiyet tarafından neşrolunan gazeteleri ve sair risaleleri muntazaman okurlardı. Bilhassa Ahmet Rıza Bey'in neşrettiği "Vazife ve Mes'uliyet" kitabı çok okunurdu. Buna dair Dr. Hikmet Süreyya Bey mektuplarında diyor ki:

"Kerbela Vakası'nda yaralanan askerlerimizi tedaviden sonra Bağdad'a avdetimde mektubunuzu ve gazeteleri aldım. Vazife ve Mes'uliyet fevkalade ehemmiyetle telakki ediliyor. İstinsah edilerek ikinci fırkaya da gönderildi. Bunun fiili eserleri görülmeğe başladı. Zabitlerimizin bir çoğu vazifelerini terkediyorlar. Mesela geçen geceki müsademede askerlerimizin Bağdad'a doğru firar etmeleri üzerine galeyana gelen on kadar zabit ki – bunların hepsi Vazife ve Mes'uliyet'i kopye ederek okunmuşlardı – bundan sonra böyle şerefsiz bir vazifede kalamayacaklarını söyle–yerek ya tekaüde sevkolunmalarını veyahut askerlikten tard edilmelerini istid'a ettiler.

Bağdat Valisi orduda görülen bu hareketten dolayı şaşkın bir hale gelid. Zabitlerin bu cüretkarane hareketlerini hayret ve sükunetle İstanbul'a yazdı.

İran'daki ihtilalin Irak'a da sirayetini menetmek maksadile İran'la vilayet arasındaki münakalat ve münasebat, Sadaret'ten telgrafta verilen emir üzerine katedildi. İki bin askeri bir araya toplamaktan bilhakkın aciz olan mevhum altıncı orduya redifleri silah altında alması da emrolundu. Şimdi vilayet merkezi redif firarilerile şekavet mecmaına döndü.

İngilizler de Irak hakkındaki emellerini artık hiç gizlemiyorlar. İngiltere'nin Benderbuşir Başkonsolosuna "Bahr–i Faris Valiliği" ünvanının verilmesi buraca umumiyetle Irak'ın istilasına bir mukaddime olarak telakki edildi. Bu yeni vilayet, Muhammere, Kuveyt, Bahreyn, Maskat, Linke, Benderbuşir ve Benderabbas'ta açılacak İngiliz mahkemelerile İngiliz zabıtasına nezaret edecektir. İngilizlerin Başkonsolosu yeni yapılacak gümrük binasına ve rüsûmet memurlarına resmen müdahale ederek

onlara emirler verdi."

Bir taraftan İngilizlerin bu istila tehlikesi memleketin nasıl bir akıbete sürüklendiğini efkar-ı umumiyeye anlatırken diğer taraftan Abdülhamid ile taraftarları ve onun bütün idare makinesi her tarafta milleti soymaya devam ediyordu. Dr. Hikmet Süreyya Bey o vasiyeti bir iki kelime ile Paris'te ki İttihat ve Terakki merkezine şu suretle anlatıyordu:

"Asi aşiretler her tarafta memurları, irtikap ve cinayet alaylarını püskürttüler. Semave'den Kaymakam kaçtı. Bir tabur tahsilat müfrezesi abluka edildi, toplar ile silahları alındı. İşte size Irak'ın yakın ölümünü bütün arazile ve çıplaklığı ile gösteren kederli, meşum, eski ve yeni havadisler bundan ibarettir!."

Paris'te, Cenevre'de ve Mısır'da çalışan İttihat ve Terakki azası arasında arada sırada fikir zıddiyetleri eksik olmuyordu. Bu zıttiyetler bazen münakaşalara da sebep oluyordu. Hatta bu münakaşaların İttihat ve Terakki tarafından neşredilen gazetelere kadar intikal ettiği de vaki idi.

Bazan Ahmet Rıza Bey'in şahsi mevzubahis oluyor, bazan bir kasadarın şu kadar bin frank çaldığı şayiası ortaya çıkarılıyor, bazen de Mithad Paşa'nın oğlu Aile Haydar Bey'in veyahut Prens Sabahattin Bey'in fikirlerile asıl İttihat ve Terakki azasının fikirleri birbirlerile çarpışmağa mecbur oluyordu.

Ortada yalnız bir dava ve bir gaye varken ve bundan hürriyet ve Meşrutiyet mücahitlerinin, Abdülhamid'in zulmüne ve istipdadına karşı mücadele etmeleri lazım gelirken, gazetelere kadar sirayet eden o münakaşalar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gizli mensuplarını çok müteessir ederdi.

Bu teessürün saıkile Türkiye'nin muhtelif yerlerinden Paris'teki Genç Türklere mektuplar yazılıyor ve İttihatçılar ittihada davet olunuyordu. Bu mektuplardan birisinde deniliyordu ki:

"Erbabı hamiyetten birkaç zat orada içtimai bir vahdet içinde toplanılarak Cemiyet'in çoğalmasındaki faydaları ortaya koydular ve bunun behemehal yapılmasını rica ettiler. Bu zatlar diyorlar ki:

Yalnız bir cemiyet, bir gazete ve muntazam şubeler teşkil ve tesis edilmesi lazımdır. Böyle müteferrik bir surette uğraşmak ve daha ortada hiçbir şey yok iken münakaşalara kapılmak istibdat

merkezini ve doğrudan doğruya Abdülhamid'i memnun etmekten başka bir şeye yarayamaz. Müteaddit gazeteler çıkarmaktan, ayrı ayrı cemiyetler teşkilinden bir fayda hasıl olması mümkün değildir. "Şura–yı Ümmet" ile "Terakki" gazeteleri arasında cereyan eden münakaşalar doğrusu hepimizi müteessir ediyor."

Bir taraftan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezi bu suretle ikaz edilirken diğer taraftan tefrikaya sebep oldukları zannedilen Ali Haydar Mithad Bey gibi zevata da doğrudan doğruya mektuplar yazılarak herkes birleşmeğe ve elbirliği ile çalışmağa davet ediliyordu. Bu gibi teşebbüslerden oldukça iyi neticeler hasıl oluyordu. Hiç olmazsa epeyce bir zaman için Genç Türkler arasında bir tesanüt husulü temin edilmiş oluyordu. Birleştiği ve aradaki zıddiyetlerin kalktığı hakkında Paris'ten Türkiye'ye gönderilen haberler tabii büyük bir memnuniyete karşılanıyordu. Mesela, bir iki günden beri kendisinden bahsettiğimiz Doktor Hikmet Süreyya Bey Bağdat'ta tevfik edilerek İs–kenderun'a gönderilmişti. Oradan muhakeme edilmek üzere İstanbul'a nakledilecekti. Tevkifinden evvel Genç Türklerin birleştiklerini ve fakat Ali Haydar Bey gibi zevatın buna dahil olmadıklarını haber almıştı. Tarassut altında olduğu ve İstanbul'daki muhakemenin hakkında vereceği tehlikeli kararı herşeyden ziyade düşünmesi lazım geldiği halde bir fırsat bularak İskenderun'dan Ali Haydar Mithad Bey'e bir mektup yazmıştı. "Fedakar–ı vatan Doktor Hikmet Süreyya, imzasile gönderdiği bu mektubunda diyordu ki:

"Mir–i muhteremim Efendim, Bağdat'da bundan üç ay evvel ordu tarafından vukubulan ihanet üzerine tevfik edildim. Evimde yapılan araştırmalar esnasında, sizin Seccat Bey'e yazmış olduğunuz bir mektup bulundu. Keyfiyet İstanbula bildirildi. Beş gün sonra İstanbul'dan gelen bir emir üzerine şimdi payitahtı istibada doğru gidiyoruz!

Tevkifimden bir hafta evvel aldığım ittihad–ı umumi hakkımdaki beşaret–i aver haber beni ne derece sevindirdi ise, zatı asilanelerinin buna karşı göstermiş olduğu istinkaf ta o kadar hüzün ve esef–i badi oldu. Nefsani ihtirasları bertaraf ederek müttehiden çalışılacak bir zaman içinde yaşadığımızı nasıl unutuyorsunuz– İngiliz politikasının halihazırdaki şekil ve mahiyeti

tevekküllerimizi ürpertecek raddededir. Şehid–i azam pederi valaşanınızın ruhu pürfütuhu namı kudsisine, ittihada dahil olmanızı vatanperverlik ve hamiyet hislerile ayaklarınıza kapanarak istirham eylerim. Zira bu elzemdir ve olmalıdır. Bu surette hakkı necibanelerinde hasıl olan umumi iğbirar da ateşlere münkalip olacaktır."

Demek ki İttihat ve Terakki'ye mensup olan Türkler içinde, cemiyeti her an ve her vaziyette asıl işin başında bulunanlardan fazla düşünen fedakarlar vardı. Paris'te ve Cenevre'de Genç Türkler biri birlerile cenkleşirlerken yakayı ele veren ve meçhul bir akıbete doğru giden bir Doktor Hikmet Süreyya Yıldız'da tırnaklarının sökülmesi ve daha bin türlü işkenceler yapılması suretile Cemiyet'in esrarı ifşaya kendisinin mecbur edilmek isteneceğini ve ondan sonra ya bir torbaya konularak Marmara'da denize atılacağını ve yahut kimbilir hangi menfa köşelerinde çürüyeceğini düşünemiyor da Genç Türkler arasında umumi bir ittihat hasıl olduğunu haber aldığına çok seviniyor ve bundan istinkaf eden Ali Haydar Mithad Bey'in de o ittihada girmesini ayaklarına kapanarak istirham eyliyordu.

Jön Türkler Arasında Büyük Bir Polemik

Paris ile Cenevre arasında hasıl olan zıddiyetler en ziyade Ahmet Rıza Bey'in şahsı etrafında dönerdi. Bir gün Cenevre Heyeti Rıza Bey aleyhine bir mazbata tanzim eder ve bundan "Meşveret" gazetesinde çıkan bir iki fıkranın hissiyat–ı Osmaniye'yi rencide ettiği iddia olunurdu. Ertesi günü Ahmet Rıza Bey'in bir vazife ile herhangi bir işe gitmesi mevzubahis olsa, onun Genç Türkleri temsil edemeyeceği ileri sürülürdü.

Öyle zamanlar gelirdi ki bir cemiyet için en ziyade korkulan şey cemiyet işlerine şahsiyet ve şahsi arzuların ve fikirlerin karışması, başlamış gibi görünüyordu. Bu hallerin, ne kadar muzır ve fena olduğu ve umumi menafi üzerine tesis olunan her nevi içtimaların temelini yiyip yıkılmasına sebep olan bir kuvvet teşkil ettiği görülemiyordu. Umumun menafiine taalluk eden meselelerde şahsi cihetlerin meydana çıkarılması, terakkinin alenen aleyhinde bulunmak demekti.

O zamanlarda Londra'da bulunan Türk gençlerinden bir zat Paris'te Doktor Nazım Bey'e yazdığı bir mektubunda diyordu ki:

"Şahsi cihetleri meydana çıkarmaktan umumi bir fayda hasıl olamaz. Bu, ahlaki ifsat eden bir tabiattır. Zaman ile insan öyle muzık bir daire içinde dolaşmağa başlarken ancak civarındakilerin kaşını, gözünü, başı giydiğini, etvarındaki tenevvü-ü tenkit edebilecek kadar durbinlik gösterir. Biz de akilane bir temkin ile "neme lazım kendi işine bak" derler. Böyle bir tabir işsiz gevezeler hakkında musip iken ekseriyetle, yanlış olarak, vazifesini yapan adam hakkında kullanılır."

Ahmet Rıza Bey'i hiç sevmiyenlerden birisi de Rahmi Bey'di. Rahmi Bey tahsil için Avrupa'ya kaçmıştı. Bir müddet Paris'te kalmış, ondan sonra Cenevre'ye gitmişti. Oradan sık sık Doktor Nazım Bey'le mektuplaşıyordu. Ahmet Rıza Bey'in cemiyet'e reis olması ve cemiyeti La Haye'de temsil etmesi hakkında Mısır'daki İttihat ve Terakki şubesinden gelen bir tekliften bahseden Doktor Nazıma Rahmi Bey tarafından verilen cevapta deniliyordu ki:

"Mektubunda bir cümle beni kızdırdı. Birader, sana yüz kere, bin kere tekrar ettim ki Rıza, reis olacak adam değil! Mevcutların hepsinden iyidir, kimse onunla rekabet edemez. Bunları tasdik ederim, fakat Rıza da bu cemiyet'e riyaset edemez. Binaenaleyh Cemiyet umuru Rıza'nın uhdesine bırakılmalıdır sözü fazla, daha doğrusu hakikate pek uzak bir sözdür. Mektubunu biraz tenkit etmek istiyorum.

Evvela şunu söyliyeyim ki bir insan iyi bellediği bir adama hakiki kıymetinden ziyade bir kıymet verir ve onun lehine ne söylenirse memnuniyetle dinler ve senin gibi onun şöhretine de hizmet eder. Fakat senin derecene varmış ne demek olduğunu anlayamadım. Mektubunun üçüncü sayfasını birisi okusa da bunları Nazım yazmış dese, kabil değil beni inandıramazdı.

A birader, Ahmet Rıza'yı methederken tecennün edeceğini düşünerek endişeye düşmeğe başladım. Bilmem bizim Türklükten mi, neden? Tabiatımızde, harekatımızda, sözlerimizde ifrat ile tefritten başka bir şey görülmüyor. Mektubunda diyorsun ki: "Rıza Türkçe Meşvereti çıkarmağa ve Cemiyet'in merkezini Paris göstermeğe başlarsa, hangi tarafa meyil daha ziyade olur?"

Arkadaş, Rıza, Meşvereti çıkarabilir. Kimse iddia edemez ki Rıza'nın Meşvereti tatil etmesi Cenevre'dekilerini bir cem ile veyahut menafi-i umumiyeye bir hizmet içindi. Rıza muktedir olsa idi, tabii Meşverete devam ederdi. Fakat Rıza, Paris'i Cemiyet'in merkezi olarak gösteremez. Çünkü Cenevre ile münasebatta bulunanların cümlesi işin hakikatini bilmiş olacakları için tabii Rıza'ya inanmayacaklar ve aksini işaa edeceklerdir. Binaenaleyh bugün Rıza'ya ne dereceye kadar meyil varsa, yine ondan ibaret kalacak ve artamayacaktır.

Rıza bu yolu tutsa idi, o vakit Cenevre'dekilere itimadı kalmamış derdim, diyorsun. Evvela Rıza bu yolu tutamaz, çünkü Rıza'nın arzusu şöhretperestanesine dokunur. Rıza pek ala düşünebilir ki o bu yolu tutarsa buradakiler de başka bir yol tutmağa mecbur kalırlar. Saniyen, Rıza'nın buradakilere itimadı olmadığını sen kendi ağzınla bana söylemiştin. Bu kadar unutkan olma!

Yine mektubunda diyorsun ki: "Mısır'dan Rıza'ya bir mektup geldi. Bu mektubu gönderen oradaki şube efradı biz sizi Mısır şubesi namına La Hey konferansına memur ediyoruz. Nakdi muavenette bulunmak istiyoruz ne dersiniz? diyorlar. Bundan başka Cami-i Ezhere toplanacak ülemanın vekaletini de teklif ediyorlar. Bunlar hep teveccüh ifadesidir." Doğrusu ya Nazım, bu sözlerini okurken ya fevkalade hamakatine veyahut tarafgirliğine hükmetmek lazım geliyor. Halbuki bu iki sıfattan hiç birisile seni tavsif etmeğe vicdanım razı olmuyor. A saf dil Nazım'cığım!"

"En namuslu tanınmış adamların nazar-ı teveccühünden mahrum kalmağı, bir takım denilerin hükmü teveccühüne nail olmağa tercih etmeyecek hiçbir akıllığı adam tasavvur edemem. Mısır şubesi diyorsun, bu şubenin maderi, metbuu neresi olduğunu düşünmüyor musun? Mısır şubesi bugüne kadar Rıza ile hiçbir münasebette bulunmazken bugün neden bu derece teveccüh emaresi (!) gösteriyor? Mısır şubesinin hali gerek sence, gerekse Ahmet Rıza'ca malum olduğu halde o gibi hainlerin Ahmet Rıza'ya koltuk veren sözlerini sen bir taraftan, Ahmet Rıza bir taraftan hemdesti vifak olarak Rıza'ya olan teveccüh-ü ammeyi (!) ilan zımnında ötede beride işaa etmenizi hiç anlayamadım.

İnsan Ahmet Rıza'nın şahsına mı hizmet etmeli, yoksa bitarafane vatanın ihtiyaçlarını mı düşünmeli? Mısır şubesinin ve Ahmet Rıza'nın indinde ne menfur olan dolandırıcılık ve hatta cemiyet namından istifade ederek dolandırıcılık yolunu tutmuş olan kimselerin elinde değil mi? Onların israfları hesabı aşmış, Cemiyet'in matbaası Salih namında bir uşak bozmasile Kadri Hoca isminde bir katırın dest–i iğtisabına geçmiş cemiyetten matbaanın nevakısını ikmal ve gazetenin hayatını idame için binlerce frank celbedilmiş, Sultan Hamid'den para alınarak ve o paraları ceplere atılarak cemiyet'e hiç haber vermeksizin gazete muvakkat bir müddet için tatil edilmiş, bu edebsizlikler bin türlü yalanlarla kapatılmış değil mi? Bunları yapan, bu hainlikleri irtikap eden ve gazetenin matbaası önüne keyfe mayeşa Matbaat'ül Osmaniye levhasını asan Salih ile Kadri Hoca namlarındaki şahısların Mısır şubesini teşkil etmekte oldukları sence ve Rıza'ca malum iken nasıl oluyor da bunların bu zamanda size yazdığı mektubun ne maksatla yazılmış olduğunu hem sen, hem Rıza anlamayacak kadar aptallık gösteriyorsunuz? Nasıl oluyor da mektubu Rıza'ya karşı bir teveccüh emaresi (!) makamında ilana başlıyorsunuz?

Of, Nazım! Canım sıkılıyor, keşke bunu bana yazmasa idin! Tunalı Hilmi'nin Mısır'a cemiyet tarafından ne maksatla gönderilmiş olduğunu, Salih ve Abdullah Hoca'nın gerek Hilmi'ye ve gerek Cenevre'ye karşı almış olduğu tavır ve hareketin neden ibaret bulunduğunu hem sen ve hem Rıza pekala biliyordunuz. Bildiklerinizi bundan ibaret bile olsa idi, ilerisini düşünmek kafi gelmez miydi?

Nazım, bu gibi hareketlere malik olan bir adamın, yani Ahmet Rıza'nın yegane emeli ne olduğunu kime istersen sor. Rıza'ya şöhret hırsı mı istinat ettiğini, yoksa halisane bir arzu mu atfedildiğini o zaman anlarsın. Bunları kendin anlamayacak kadar tarafgirlik duyuyorsan, o zaman bitaraf bir adama sorup aldandığını anla!

Trablus'tan kaçmağa muvaffak olan Hamid Bey isminde birisi Cenevre'ye geldi. Trablus'tan çıkalı beş ay olmuş ve bu müddeti de Mısır'da geçirmiş. Mısır şubesi (!) ef'al ve harekatını bu zattan dinleseydin, o zaman Salih ile Kadri Hoca'yı daha iyi

anlardın. Salih, matbaanın ve gazetenin sahibi, Kadri Hoca ile Salih'in yanında aylıklı bir muharrir imiş. Orada bulunan diğer bir iki Türk'te boğaz tokluğuna sabahtan akşama kadar matbaa makinesi çeviren birer beygir vazifesini görüyormuş.

Salih, cemiyet namına iane toplar, bir takım risaleleri ve kitapları ücret mükabilinde basar, beş para masraf yapmaz, paranın hepsini cebine atarmış. Bu edepsizliğe de kanaat etmeyerek Sultan Hamid ile pazarlığa girişip aldığı yüz lira mukabilinde gazeteyi iki ay müddetle tatil etmiş. Bu yaptıkları elvermiyormuş gibi Salih bir takım Türkleri cemiyet tarafından gönderiliyormuş gibi göstererek İstanbul'a yolluyormuş, onlara memuriyet verdiriyormuş ve Jön Türk diye İstanbul'a sattığı adamlardan para alıyormuş.

Doğrusu böyle adamların teveccühüne layık olmakla iftihar eden Ahmet Rıza'yı ben de alkışlarım. Her ne kadar Ahmet Rıza, Salih'in bütün bu edebsizliklerini bilmezse de yukarıda yazdıklarımı bilirdi ya! Hüsn–ü niyet sahibi Ahmet Rıza'ya bu hususta ufak bir malumat kafi değil miydi?

Ben Ahmet Rıza'yı yumurta yumurtlamakta olan bir tavuğa benzetiyorum. Şöhret hırsile onun yırtıldığı için ötede beride bağırıyormuş. Fakat horoza ne olmuş ki hiçbir şeyi yok iken o da tavukla beraber bağırıyor?

Ne ise! Şurasını da söyliyelim ki mektubumu teklifli bir adama karşı yazmadığım için kalemimin ucuna gelen sözleri düşünmeyerek karaladım. Ağır bir şey söylemişsem, tabii darılmazsın."

Ahmet Rıza Bey'e Yapılan Düello Teklifi

18 Haziran 1899 tarihli olan bu mektup o esnada Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin iç yüzünü gösteren hoş bir vesikadır. O günlerde Ahmet Rıza ve Doktor Nazım Beyler bir müddet Cenevre'de kalmış oradaki arkadaşlarla La Hey Konferansı işini müzakere etmek için Paris'ten Cenevre'ye gitmek üzere bulunuyordu. Fakat Ahmet Rıza Bey'in yol parası olmadığı için, Cenevre'deki arkadaşlar bu parayı aralarında toplayıp Ahmet Rıza Bey'e vermek üzere Doktor Nazım Bey'e göndermek istiyorlardı.

Ahmet Rıza ve Doktor Nazım Beylerin Paris'ten Cenevre'ye kadar gidebilmeleri Ahmet Rıza Bey için Cenevre'den iki yüz frank tedarik edilerek Paris'e gönderilmesine mütevakkıf bulunuyordu. Çünkü Doktor Nazım Bey seyahate çıkmak için Ahmet Rıza Bey'e o kadar bir paranın gönderilmesi lazımgeldiğini Cenevre'de bulunan Doktor İshak Sükutî Bey'e yazmıştı. Şimdi Rahmi, İshak Sükutî ve Nuri Ahmet Beyler bu iki yüz frangı tedarik etmeye çalışıyorlardı. Sükutî Bey diyordu ki:

Elimizde o kadar para yok. Bankaya gidip tahvilat satmak lazım. Bir iki gün zarfında tahvilatı satacak olursak onların faizini de almış olacağımız için bilmecburiye o güne kadar bekleyeceğiz. Ahmet Rıza Bey'den de Paris'ten ne günü hareket edeceğini bildirmesini sordum."

Rahmi Bey işin iki yüz franga mütevakkıf olduğunu haber alınca madem ki iş parada, iki yüz frankta imiş ve madem ki bir iki güne kadar tahvilat satılarak para tedarik olunacakmış. O halde Cenevre'de bulunan arkadaşlardan Mithad Şükrü, Nuri Ahmet ve kendileri tarafından iki yüz frank toplanıp Ahmet Rıza Bey'e gönderilmiş olacağını ve o arkadaşların sonra bu paralarını geri alabileceklerini serzeniş makamında Doktor İshak Sükutî Bey'e söylüyordu.

Nihayet Doktor Abdullah Cevdet Bey'de beş yüz frank kadar para bulunduğu hatıra gelmişti. Abdullah Cevdet Bey cemiyet'e ait olmayıp bir fedakarlık uğrunda sarfedilecek bu parayı yanında saklıyordu. Bilahare tekrar yerine koymak şartile bu beş yüz frangın iki yüzü Ahmet Rıza Bey'e gönderilmiş ve Rıza ve Nazım Beyler de Cenevre'ye gidebilmişlerdi.

Ahmet Rıza Bey'in Cenevre'ye gitmiş Terakki ve İttihat Cemiyeti azası için büyük bir hadise idi. Jön–Türklerin elebaşısı olan bu zat ile konuşmak için bütün Türk gençleri onun oturduğu pansiyona şitap ediyorlardı. O aralık zuhur eden mühim bir vaka da ayrıca Ahmet Rıza Bey'in şahsile gençlerin daha ziyade alakadar olmalarını intaç ediyordu. Bu vaka Ahmet Rıza Bey'in düelloya davet edilmiş olmasıydı.

Filhakika Abdülhamid'in okumak, yazmaktan mahrum bulunan paşalarından Abdullah Paşa namında birisi Paris'e gelmişti. Ahmet Rıza Bey'in "zat–ı hazret–i Padişahi"ye karşı

tecavüzkarane bir lisan kullanmasına, "Halife–i ruy–i zemini, hakanülberreyn velbahreyn"i tahkir etmesine dayanamadığı için, Efendisi Abdülhamid'in intikamını almak hülyasile Paris'te Ahmet Rıza Bey'i düelloya davet etmişti.

Ahmet Rıza Bey bu düelloyu kabul etmemişti. Çünkü bu daveti kendisini susturmak için Abdülhamid tarafından tertip edilmiş olan üçüncü bir teşebbüs telakki ediyordu. Ahmet Celalettin Paşa ve Melhame kandıramadıktan ve paralar memuriyetler vadederek susturamadıktan sonra şimdi Abdullah Paşa delaletile ve silah kuvvetile ebediyen ağzını kapatmak istediğini zannediyordu.

Ahmet Rıza Bey'in böyle düşünmekte haklı olup olmadığı cay–i sualdi. Herkes Ahmet Rıza Bey'in korkak bir adam olduğunu bildiği için düelloyu kabul etmemesini korkaklığna hamlediyordu. Şayet Ahmet Rıza Bey düelloyu kabul ederse, Abdullah Paşa'nın kendiliğinden vazgeçeceğine şüphe olmadığına Cenevre'deki bütün gençler kani idiler. Fakat Ahmet Rıza Bey düellonun lakırdısını bile ettirmek istemiyordu.

Ahmet Rıza Bey, Abdülhamid'e karşı olan mücadesinde çok cesur ve çok inatçı görünmekle beraber, öyle silah ve bomba işlerine karışacak ve düellolara girişecek tabiatte bir adam değildi. O'nun mücadelesi diline ve kalemine intisar ediyordu. Yoksa düelloyu kabul etmek şöyle dursun, Mısır'da veba çıktığını gazetelerde okuduğu zaman o günlerde Mısır'dan gelen gazetelere, veba bulaşacak diye, elini bile sürmek istemezdi.

Bununla beraber Cenevre'deki Türk gençleri Ahmet Rıza Bey'in Abdullah Paşa tarafından yapılan düello davetini behemehal kabul etmesini istiyorlardı. Genç Türkler, aralarında Abdülhamid'in cahil adamlarından korkacak hiçbir kimse bulunmadığını bu suretle bütün müstebitlere anlatmak lazım geldiğini ileri sürüyorlardı. Cenevre'de bulunan Türk gençleri kat'i olarak biliyorlardı ki Ahmet Rıza Bey düelloyu kabul edecek olursa Abdullah Paşa hemen pılısını pırtısını toplayarak Paris'ten kaçıp gidecekti.

Bu gençler arasında Ahmet Rıza Bey'i en ziyade teşçi eden Doktor İshak Sükutî Bey'di. O Ahmet Rıza Bey'e diyordu ki:

– "Burada Genç – Türklüğün ve cemiyetimizin haysiyeti

mevzu bahsoluyor. Binaenaleyh düelloyu muhakkak surette kabul etmemiz lazımdır."

Fakat İshak Sükutî Bey beyhude uğraşıyordu. Ahmet Rıza Bey, düello bahsi açıldıkça kendisini Paris civarındaki Bolonya ormanının kuytu bir yerinde, etrafı ağaçlarla çevrilmiş bir çayırlık üzerinde görüyor gibi oluyor, tabancaların muayene edildiğini, tarafeyn şahitlerinin fısıldayarak konuştuklarını ve bu esnada tabibin de ilk tedaviyi yapmak için sargıları ve ilaçları hazırlamakla meşgul olduğunu gözünün önüne getirerek:

– "Hayır, hayır. Nafile ısrar etmeyiniz, kabul edemem!" diye bağırıyordu.

Ahmet Rıza Bey'in bu hareketi Cenevre'deki bütün gençleri kızdırmıştı. Doktor İshak Sükutî Bey'in sabır ve tehammülü kalmadığı için hemen o ortaya atılarak demişti ki:

– "Ahmet Rıza Bey, madem ki siz bu düelloyu kabul etmiyorsunuz, o halde sizin yerinize ben kabul edeceğim ve icap ederse Abdullah Paşa ile vuruşacağım."

Ahmet Rıza Bey böyle bir teklife itiraz edemezdi. O, İshak Sükutî Bey'in sözlerine sükutla karşılamaktan başka bir şey yapmamıştı. Fakat diğer gençler Sükutî'yi alkışlamışlar ve Abdullah Paşa ve onun gibilerine mükemmel bir ders vererek öyle küstahlıkların tekerrürüne kat'i suretle mani olmasını Sükutî'den temenni etmişlerdi.

Bunun üzerine Doktor İshak Sükutî Bey oturup Paris'te bulunan Abdullah Paşa'ya bir mektup yazmış ve teklif edilen düelloyu Ahmet Rıza Bey'in kabul edemeyeceğini, fakat onun yerine kendisinin her nerede isterse vuruşmaya hazır olduğunu, Genç Türklük, İttihat ve Terakki ve Abdülhamid'in istibdadına karşı mücadele bahislerinde Ahmet Rıza Bey'le kendisi arasında hiçbir fark olamayacağından Ahmet Rıza Bey namına yapılan bu teklifi bilatereddüt kabul edeceğine emin bulunduğunu bildirmişti.

Evvelce tahmin edildiği veçhile Abdullah Paşa Doktor İshak Sükutî Bey'in bu mektubuna hiçbir cevap vermemişti. Arada bir iki hafta geçtikten sonra Abdullah iki hafta geçtikten sonra Abdullah Paşa'nın Paris'i terkettiği ve İstanbul'a geri döndüğü haber alınmıştı.

Ahmet Rıza Bey Çalışırken Abdülhamid'de Boş Durmuyordu

Abdullah Paşa'nın Ahmet Rıza Beyi düelloya davet etmesi hadisesi kapanmış gitmiş. Ahmet Rıza Bey bu düello işinde muvaffak olamamakla beraber (La Hey) Konferası'nda Avrupa'da bulunan Genç Türkler namına söylediği sözler kendisinin şerefini İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni teşkil eden gençler arasında attırmağa yardım etmişti. Bu gençlerden bir kısmı Cenevre'den Paris'e yazdığı bir mektupta diyordu ki:

"Ahmet Rıza'nın (La Hey) de sebep olduğu gürültü cihanı tuttu. Cemiyet namını işitmemiş hiçbir ecnebi cemiyet işlerinden bahsetmeyen hiçbir gazete kalmadı. Velhasıl cemiyet için öyle bir gürültü oldu ki bir dahası ya olur, ya olmaz."

O Cemiyet'in istikbalde daha ne gürültüler çıkaracağı ne büyük gailelerle uğraşacağı, ne yaman fırka mücadeleleri ile karşılaşacağı La Hey Konferansı esnasında kimsenin hatırına gelir miydi? Onun için Ahmet Rıza Bey'in konferansta söylediği birkaç söz Cenevre'deki Türk gençlerinin kulaklarına birer top gürültüsü gibi aksediyordu.

Ahmet Rıza Bey, bir taraftan bu suretle çalışarak Türkiye'de yeni bir cereyan uyandığını ve Türklerin Abdülhamid idaresi aleyhine çalıştıklarını cihana ilan etmeğe çalışırken diğer taraftan Abdülhamid boş durmuyor ve Pariste'ki Türk Sefareti vasıtasile İttihat ve Terakki mensuplarını sıkı bir tarassut altında bulunduruyordu.

Fakat Paris Sefareti'nin bu faaliyeti Genç Türklere meçhul kalmıyordu. İstanbul'da Hariciye Nezareti'nde çalışan bazı münevverler Paris Sefareti'nin tebligatını derhal Paris'teki Genç Türklere bildirerek onları mükabil tedbirler almağı davet ediyorlardı mesela bu mektuplardan birisinde deniliyordu ki:

"Geçen gün Paris Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne hususi bir tahrirat geldi. Bundan anlaşıldığına göre Paris Sefareti, Ahmet Rıza Bey'in oturduğu apartmanda bulunan hizmetçileri para ile satın almağa muvaffak olmuştur. Bu hizmetçilerin vazifesi, Ahmet Rıza Bey'in odasında müzakere olursa söylenen sözleri gizlice dinleyip Sefaret'e haber vermek veyahut Ahmet Rıza

Bey'in evde yok iken onun evrakını karıştırarak mühim gördükleri kağıtları vesairesini çalıp Sefaret'e teslim etmiş...

Bu işittiğimiz haber gayet mevsuktur. Paris Sefareti'ne karşı gayet ihtiyatlı hareket edilmesi, Ahmet Rıza Bey'in evinde müzakere edilmemesi ve mühim evrak bulundurulmaması lazımdır. Ehemmiyetle nazar–ı dikkatinizi celbederiz.

Abdülhamid'in Avrupa'daki İttihat ve Terakki mensuplarına karşı kullandığı tedbirlerden birisi de menfalara gönderdiği ve zindanlara tıktığı gençler hakkında onların nazar–ı dikkatini celp etmekti. Paris Sefareti'ne mensup olan hariciye katipleri arada sırada Cenver'deki Türk gençlerini Paris'e davet ederek bu mesele hakkında onlarla müzakereye girişiyorlar ve kendilerini kazanmağa çalışı–yorlardı. Bu davetler bir netice vermese bile, hiç olmazsa Genç Türkler arasına tefrika sokmağa vesile oluyordu.

Paris'e gidip mahbuslar meselesini müzakere eden Doktor İshak Sükutî Bey de bir aralık böyle bir ilhama maruz kalmıştı. Cenevre'ye döndükten sonra Paris'te Doktor Nazım Bey'e yazdığı bir mektubunda diyordu ki:

"Veli Bey, bir mektup yazın beni Paris'e çağırmıştı. Mektupta siz gelmezseniz ben gelirim ibaresi de yazılı idi. Ben de cemiyet için hayırlı bir iş vardır zannile kalkıp Paris'e gittim. Veli Bey bana:

– Mahpusların kurtulmasını ister misiniz?.. diye sordu. Ben de:

– "Tabii isteriz!.. cevabını verdim. Bunun üzerine Veli Bey'le bunun şartlarını konuşmağa başladık. Bu esnada bizim Cenevre'de çıkardığımız "Osmanlı" Gazetesi'nin neşriyatını tatil etmek mevzu bahis bile olmadı. Fakat Türkiye'deki mahsupların serbest bırakılması için gazetenin lisanının değiştirmesine muvafakat edebileceğimizi kendisine bildirdim. Ben Cenevre'ye döndüm. Veli Bey arkamdan geldi. Cenevre'de bir çok müzakereler yapıldı, fakat iş bir neticeye bağlanamadı. Veli Bey'in bir hafta devam eden müddet ikameti esnasında ne biz ona bir şey teklif ettik, ne de o bize bir şey teklif etti.

İşte müzakere diye izam edilen mesele bundan ibaretti, maksadımız Türkiye'deki arkadaşlarımızın hapishanelerden, zindanlardan kurtulmaları için bir çere bulmaktı. Bizim Abdülhamid'-

den para alacağımız meselesini de kim ortaya çıkardı? Ahmet Rıza Bey merak buyurmasınlar, Serhafiye Ahmet Celalettin Paşa vakasında yüzlerce, hatta binlerce lirayı dercep edenler bulunduğu halde fakir İshak Sükutî'nin cebine beş para bile girmedi. Şimdi ise Sefir Münir Paşadan para almağa tenezzül etmez.

Bir de mektubunuzda Ahmet Rıza Bey'in Cenev–re'dekilere emniyetleri kalmadığından bahsediyorsunuz. Rıza Bey bunlar yine matbaayı satarlar" diye merak ediyormuş. Onun bu sözlerine doğrusu çok kırıldım. Biz İstanbul'da iken Ahmet Rıza Bey bizi henüz tanımadığı halde itimadını bizden esirgemezdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Murat Bey hadisesi üzerine batmak derecesine gelmişken onu biz kurtardığımız için mi Ahmet Rıza Bey'in teveccühü bizden zail oldu? Bizim para alacağımızı ve aldığımıza, dair havadisler neşreden kimseler cidden yalancıdırlar.

Hakiki maksatlarımızın ne olduğunu soruyorsunuz. Bunu size açıktan açığa söyleyelim: Benim maksadım şimdilik mahpusların kurtarmaktır. Biz Paris ve Cenevre bulvarlarında gezip dururken onlar Trablusgarp, Edirne ve Fizan zindanlarında ölüme mahkum bulunuyorlar. Vicdan ehli olup ta bunların haline acımamak mümkün değildir. Bunları kurtarmak için her kim tarafından bir teklif vaki olursa, gazetemizin lisanını değiştirmeğe razıyım.

Ama siz buna razı olmayabilirsiniz. O zaman mes'uliyet benden gitmiş olur, hiç olmazsa vicdanım rahat eder. Siz de hattı hareketinizi ona göre tayin etmiş olursunuz. Yani ya mahpusları kurtardığım için beni tebrik edersiniz veyahut gazetenin bir ay kadar lisanını tadil ettiğimden dolayı beni Abdülhamid'den para koparmış olmakla itham ve "Sükutî, Abdülhamid'den para dolandır–dı" diye Meşveret Gazetesinde beni teşhir edersiniz.

Ama ben para dolandırmamışım. Zararı yok, bu zamanlarda yekdiğerimizi lekelemek artık moda haline girdi. İşitilen şeylerin ancak binde birisi doğrudur. Cemiyet'in on paraya bile ihtiyacı yoktur. Biz yine geldiğimiz gibi cemiyetten ayda yüz frank alıyoruz. Bu kadar meşakatlere mukabil kardeşlerimizin takdirine mazhar olacağımız yerde onlar tarafından tezyif ediliyoruz. Herhalde "Osmanlı" Gazetesi'nin tatil edilmeyeceğine emin ola-

bilirsiniz."

Yalnız İshak Sükutî Bey değil, diğer Türk gençleri de Abdülhamid'in kendilerine oynamak istediği oyunları anlayamıyorlardı. Onların hepsi, çıkardıkları gazetelerin muvakkat bir zaman için lisanını değiştirecek olurlarsa, Abdülhamid'in de zindanlarda inleyen biçare gençleri serbest bırakıvereceğini zannediyorlardı. Hiç o kadar kökleşmiş olan bir istibdat idaresi öyle kolay kolay dizginleri elden bırakır mıydı? Abdülhamid araya koyduğu adamlar vasıtasile Genç Türkleri oyalamağa ve velev muvakkat bir zaman için olsun susturmağa çalışmaktan başka bir şey yapmıyordu. Ne kadar genç bu vaatlere aldanarak memlekete dönüyor ve affolunduğunu zannettiği halde soluğu yine menfalarda alıyordu. Kaç defa Avrupa'da çıkan İttihat ve Terakki gazeteleri tatil ediliyor veyahut onların tepdili lisanına karar veriliyordu da yine, istipdadın şiddeti zerre kadar bile azalmıyordu. Buna rağmen gençler, her ne zaman Abdülhamid tarafından müzakereye memur olan birisi zuhur etse, onunla anlaşmaktan bir fayda hasıl olacağını ümit etmekten kendilerini alamıyorlardı.

Fakat Abdülhamid yalnız Paris, Cenevre ve Mısır'da değil, dünyanın herhangi bir noktasında kendisine aleyhtar olan bir cereyan görse, onun önüne geçmek için derhal her çareye başvurmaktan geri kalmıyordu. Mesela İshak Sükutî Bey'in Veli Bey'le Cenevre'de ve Paris'te "Osmanlı" Gazetesi için yaptığı müzakereler esnasında, Romanya'da çıkan "Sada–yı Millet" Gazetesi de Abdülhamid'in ısrarı üzerine Romanya hükûmeti tarafından cebren tatil ettirilmişti. Gazetenin bir daha intişar edememesi için mürettipleri para ile elde edilerek İstanbul'a gönderilmişti. Çünkü Türkçe bir gazete çıkarmak için en zor iş mürettip bulmaktı Mürettipler olmayınca gazetenin de neşredilmeyeceği aşikardı.

"Sada–yı Millet" Gazetesi tatil edilince muharrirlerden Ebulmukbil Kemal Bey de paraya tamah ederek İstanbul'a dönmüştü. Bu "Sada'yı Millet" işinde en ziyade mutazarrır olan zat, Romanya'da doktorluk eden İbrahim Temo Bey'di. Bu işte Temo Bey, İshak Sükutî Bey'in bir mektubunda yazmış olduğu veçhile "yüz lira ziyanla şapa oturmuştu."

Doktor İshak Sükutî Bey ile beraber Cenevre'de bulunan diğer Genç Türkler bu yazdığımız vakaların cereyan ettiği zamanlarda, 1897 ve 1898 senelerinde, Paris'in mi yoksa Cenevre'nin mi İttihat ve Terakkiye merkez olması lazımgeleceği hakkında da mücadele ediyorlardı. İshak Sükutî ve Doktor Nazım Beyler bu meseleyi mektuplarında sık sık mevzu bahsediyorlardı. İshak Sükutî bu mektuplarından birinde diyordu ki:

"Bizim maziye karışan vukuat üzerine bir yaldız sürmektir. Bu yaldızı görenler, hiç olmazsa bu adamların arasında birbirlerini kıskanmak gibi bir adilik yokmuş diyeceklerdir. Belki bu sayede şimdiye kadar meşgul olanların ve bize yardım edenlerin ümitleri tazelenir de isteyen Cenevre'deki cemiyet'e, isteyen Ahmet Rıza Bey'e muavenet eder. Mamafih Cenevre merkez olursa Ahmet Rıza Bey'in para ahz ve kabzetmemesini istemeyenlerden değilim.

Paris'te çıkan Türkçe "Meşveret"in kapatılmasına gelince, o gazeteyi Ahmet Rıza Bey isterse terkedebilir. Zaten hem Mısır'da hem Cenevre'de birer gazete çıkarken bir de Paris'te Türkçe "Meşveret"i çıkarmağa lüzum yoktur.

Bundan başka Fransızca "Meşveret"in aylık masrafı da altı–yediyüz frangı buluyor. Bu masrafı bizim cemiyet deruhte edemez. Cemiyet elindeki parasını biraz da icraatla sarfetmelidir. Fransızca "Meşveret" icraat olarak hiçbir işe yarayamaz. Biz yarın belki "Osmanlı"yı da tatil etmek lazım gelirse, edeceğiz. Hamid'i yıldırmak için her türlü vasıtalara müracaattan çekinmeyeceğiz ve çekinmiyoruz da. Daha dün böyle bir iş için bir tarafa bin frank gönderdik. Masraflar gittikçe bu suretle artacak ve arttıkça biz de gazeteyi kısaltmağa mecbur olacağız.

Şimdiye kadar cemiyetimizin harici şubesi çalıştı. Biraz da dahili teşkilatımıza ehemmiyet vermemiz lazımdır. Çünkü dahilde biz bir iş yapmağa muvaffak olursak, o zaman her taraftan Cemiyet'e para gönderilecektir. Bir kere bu kapılar açılacak olursa işimiz çok kolaylaşacaktır.

Bir de mektubunda gazeteler kapanırsa bundan sen mes'ul olacaksın diyorsun. Ben niçin mes'ul olayım? Dünyada beni vicdanım mes'ul etmesin de isterse kainat beni mes'ul tutsun. Ehemmiyet bile vermem. Yalnız dikkat etmemiz lazım gelen bir

nokta varsa o da arada bir kızgınlık hasıl olmamasıdır. Ahmet Rıza Bey'e bunun için ne kadar yalvardığımızı ve rica ettiğimizi elbette hatırlarsın. Halbuki o bizi hayvan yerine koydu ve bize "Sizin böyle şeylere aklınız ermez!" dedi.

Fakat hakikat hal zaman ile anlaşıldı. Kimin hangi işe aklı ermediği meydana çıktı. Biz yine milletin menfaati için elimizden geldiği kadar çalışalım da alem ne derse desin.

Benim millete bir can borcum var. Onu da fedaya hazırım. Bunu da yaptıktan sonra benden daha ne isteyebilirler?.

İshak Sukuti Bey diğer bir mektubunda yine Ahmet Rıza Bey hakkında şunlardı yazıyordu.

"Murat Bey tarafından yazılan mektuba Ahmet Rıza Bey henüz cevap vermedi. Demek ki hala inadında ısrar ediyor. Cemiyet gazetenin parasını mecburen kesecektir. Çünkü bin fedakarlıkla toplanan cemiyet akçası Yunan politikasını terviç eden bir gazeteye sarfedilemez. Biz kendimizi ebediyyen ahlakımızın lanetine maruz bırakamayız. Ben kendim bu işe razı değilim. Cemiyet Ahmet Rıza Bey'e para gönderse bile benim reyim yoktur. Bunu tekmil rüfekaya yazacağım.

Selanik şubesini teşvikten fariğ olmayınız. Çünkü bizim memleketin ahalisi teşviksiz iş görmez. Son zamanlarda Selanik'ten hiç bir haber alamadık.

Pir Efendi inad ile veyahut gaflet ile pişmiş aşa su katıyor. Herkes ef'alinden ve harekatından mes'uldür. Biz Rıza Bey'e o mahut makaleleri neşretmemesini çok rica ettik. Kendisine yalvardık, hatta biraz şiddet de gösterdik. Nadim olacağım, bednam olacağını söyledik. Fakat hiçbir şey kar etmedi. Şimdi her taraftan aleyhime şiddetli hücumlar patladı. Bilmem ne olacak?"

Ahmet Rıza Bey Genç Türklerin piri olduğu, siyasi meselelerde İttihat ve Terakki'yi muvaffakıyetle temsil ettiği ve onun için Abdülhamid tarafından en büyük tehlike olarak telakki edildiği halde, yukardaki mektuplardan da anlaşılacağı veçhile etrafındaki Türk gençlerile bir türlü anlaşamıyordu.

Türkiye'den Avrupa'ya giden Türk gençleri arasında maattessüf bazı ahlaksızlar da bulunuyordu. Bunlar Genç Türklerle ve İttihat ve Terakki Cemiyeti ile hiç alakadar olmuyorlardı. Vatanın maruz kaldığı felaket onları müteessir etmiyordu. Bu ahlaksızlar

memleketin akıbetine karşı yalnız bigane kalmıyorlar, aynı zamanda Türklüğe silinmez lekeler sürecek bir surette yaşamaktan da çekinmiyorlardı. Londra'dan Paris'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yazılan aşağıdaki mektup bu ahlaksız gençlerden birisinin ne dolandırıcılıklar yaptığını, Abdülhamid'in "Mabeyn–i hümayun"una nasıl hülul ettiğini gösteren mühim bir vesikadır. Mektubun serlevhası "Londra'da Mabeyn'in zevali"dir. Mektup sahibi yazısına neden böyle bir serlevha verdiğini şu suretle izah ediyor:

"Bu ne demek mi? Mabey'nin namı meş'umuna nisbet olunan her şeyin nihayet hüsran ve mezelleti bais olacağına işaret demektir! Bundan on sene evvel İzmir'den Londra'ya pek noksan bir iptidai tahsil görmüş olan bu genç gönderilmişti. Bu gencin ailesi çocuklarının Londra'da ticaret muamelesi öğrenmesini istiyordu. Gel zaman, git zaman bu gence kuru yemiş, tütün ve halı gönderilmeye başlanmış ve kendisi bu suretle ticarete teşvik edilmek istenmiştir.

Genç, yaşça ilerlemiş, babası da vefat ettiğinden hissesine bir rivayete göre yirmi beş bin liralık bir miras düşmüştü. Ha şimdi sevinelim değil mi? Çünkü bir Türk genci servete konduğundan, Londra'da serbestçe ticaretini tevsi edecektir, memleket ve millette ondan müstefit olacaktır.

Fakat maattessüf iş öyle değildir. Abdülhamid deri öyle bir ifsat devridir ki müşevveş tıynete malik olan gençler, velev ki Türkiye haricinde bulunmuş olsalar bile, yine ahlak–ı Hamidî ile ifsal edilmekten "el'i yazı billah" kendilerini kurtaramıyorlardı. O İzmir'li gençte iffet ve vekar ile ticarette mümtaz bir mevki kazanmaya çalışacağı yerde nişan almak ve paşa olmak sevdasına düşer. Bir taraftan casuskarane tehditlerle ve diğer taraftan rüşvet teşviklerile, Osmanlı tebaasından bazı ashabın yaptığı gibi "hakipay–i mualla"ya ubudiyetname takdim ettirmek veyahut Mabey'in Başkatibi Tahsin Paşa'ya filan hediyeler göndermek gibi vasıtalarla saraya intisap eder. Londra'nın mümtaz Cemiyeti'ne girecek kıyafet ve terbiyede olmadığı halde kendisini saraya karşı sahib–i nüfuz imiş gibi gösterir. Nişanlar ve madalyalar alır. Hatta İstanbul'dan Londra'ya son avdetinde eline bir de şifre verildiği mervidir.

Şimdi bu herif şifre ile ne hizmet yapacak? Yapabileceği şey malum: Sefaret–ı seniyedeki memurlar gibi Avrupa gazetelerindeki havadislere bina–yi hayal ederek "Mahalli siyaset rivayetleri" tasarlamak ve bunları mevsuk mesmuat, suretine o hak ile yeksan olası "hakipay–i mualla"ya arzeylemek.

Fakat bundan daha mühim her hizmette var: O da Jön Türkler" aleyhinde hafiyelik etmek vatandaşlarını mümkün olduğu kadar iftiralarla manen ve maddeten mutazarrır eylemek. Fasit Sultan için bundan daha mühim bir hizmet tasavvur edilebilir mi? İzmirli genç, kendisine Osmanlı siyasilerinden olduğuna dair sahte bir nam veren ve bu sahte sıfatla öteye beriye mektuplar yazan bir Yahudi ile birlikte Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin Beylerden vesairlerinden mektuplar getirtecek vasıtalar arar. Beklediği mektuplar üzerine "jurnal" denilen rezalet varakaparalerini tanzim etmeğe başlar.

Casusluk mevkiini bu suretle tesis ettikten sonra Türkiye'de bulunan Türk tüccar ile muamelata girişmek ister. Öteden beriden ham eşya getirtir. Fakat sattığı eşyasının bedellerini sahiplerine ödemez. Şikayet edenler "Şura–yı ümmat" ve "Meşveret" gibi milli ıslahat mürevvici olan gazetelerden göndererek bir taraftan da bu gazetelerin o adamlar tarafından celbolunduğunu ihbar ederek onların mahvlarına çalışır. Bu ticaret eshabından birisi Londra'daki Türk Konsoloshanesi'ne müracaat eder. Şehbender bu haysiyet düşkününe bir tezkere yazarak işin tevsiyesine tavassut etmek ister. Herif: "Vay Şehbender benim saye–i şahanede malik olduğum rütbeye göre tezkeresinde elkap kullanmıyor" diye Şehbendere bir tahkirname gönderir. Bundan başka Şehbenderi de Hariciye Nezareti'ne şikayet eder. Bu şikayetnamesinde: "Uğur–u hümayun için kanının son damlasını dökmeğe hazır sadık bendegandan olduğunu kaydetmeyi de unutmaz. Bizim Hariciye Nezareti'nin haline bakmalı ki onun sözüne ehemmiyet vererek Londra Sefarethanesi'nden tahkiki hale kıyam eder."

"Muteber tacir" diye sahte bir nama bürünen bu casus şimdi Londra Şehremini'nin hususi mahkemesi huzurunda sahte frenk sigarası yaptırıp sattırmaktan mahkum edildi. Havana sigaraları olmak üzere sattığı ve nam–ı mahuda izafetle "Elgazi" tesmiye

ettiği sigaraların İngiltere'den ihracına karar verildi. Londra Şehremini hüküm verdiği sırada "sahtekarlığın bu kadar menfur bir nev'i şimdiye kadar huzuruma gelmemişti. S.E. pek merbut bir hal irti-kap etmiş, eğer burada bulunmuş olsaydı, o sahte damgalı on beş bin sigara kendi elimle yakıp mahvederdim" demiştir.

"Tacir-i muteber" Londra'nın en işlek sokağı olan Piccadilly'de dahi bir sigaracı dükkanı açmıştı. Burada sattığı sigaralara "Mabeyn sigarası" nam-ı meş'umunu vermişti. Dükkanın içinde Abdülhamid'in Yunanistan'da basılmış, muhtelif renkli resimleri duvarlarda asılı duruyordu. Bu resimlerdeki nişan ve madalyalar, sırmalı üniformaya ve kaba kılıca bakılınca Abdülhamid tıpkı bir Sefaret kavası gibi görünüyor.

Velhasıl "taciri muteber" in işleri bozuldu. Geçen gün "Piccadilly" civarından geçerken eşyasının, emtiasının, "Padişahım Çok Yaşa" levhasının, Abdülhamid'i ait resimlerin amele tarafından nasıl dükkandan süpürülüp çıkarıldığını ve "Mabeyn" kelimesinin dükkan penceresinden nasıl hakkedildiğini gördüm ve kendi kendime:

Doktor Nazım Bey'e Cenevre'den Yazılan Bir Mektup

Cenevre'den Paris'te Doktor Nazım Bey'e yazılan bir mektupta deniliyor ki:

"Bizim karı ile gayet hoş geçiniyoruz. Geçen gün buraya gelen arkadaşla karıma bir mendil göndermek istemişsin. Birader, bu züğürtlükte icarıma mendil göndermeği düşünürsen sana ahmak derim. Yalnız geleceğin zaman Paris'te bonmarşeye giderek karıma bir şapka alırsın. Şapka garnitürsüz olmalıdır. Burada tüy vesaire çok ucuzdur. Şapkanın bir yanı yere müvazi diğer yanı büsbütün havaya kalkık gayet yüksek olmalıdır. En alası altı frangdır. Paran varsa şapkayı al ve hemen buraya hareket et. Yanına bir aylık çamaşır almağı unutma."

Doktor Nazım Bey'in Cenevre'ye gideceği esnada Nuri Ahmet Bey'de kendisine birkaç satır yazarak diyordu ki:

"Birkaç güne kadar bu tarafa göçeceğini haber aldım. Peşin

pazarlık: Oradan trene binmeden evvel güzel bir traş ol, yoksa vay haline! Mithat Şükrü, tavla oynuyor, pek meşgul imiş. Malum ya sende Selaniklilik var."

Diğer bir mektupta da Doktor Nazım Bey'e şunlar tavsiye ediliyordu:

"Sen Paris'te iki yüz frangla geçinemezsin. Halbuki buraya gelip bir ay kalırsan sana yüz frank kifayet eder. Üçüncü mevki bir bilet otuz bir franktır, gidip gelme altmış iki frank eder. Burada sana kahve parası olarak otuz sekiz frank bol bol yetişir. Benim odamda otursun. Pansiyonda yer içersin. Pansiyon sahibesi peşin para istemeyeceği için ve ben de borçsuz geçinemeyeceğim için burada geçireceğin bir ayda yüz frank kafidir. Rica ederim, aylığını alır almaz hareket et, yüz frangı, borçlarına ver ve kalan yüz frankla yola çık. Teklifimi reddedersen bunu kibir ve azametine hamlederim."

Diğer bir mektupta da Paris'e giden Türk pehlivanlarından bahsediliyor ve deniliyor ki:

"Bizim pehlivanların beklemesi doğrusu can sıkıcı bir şey. Katrancı zaten geçkin bir pehlivan olduğu için ondan ümit yok. Fakat Kurtdereli'nin mağlubiyeti pek tuhafıma gitti. Ne ise inşallah Folies Bergeres'te kazanırlar.

Bizim artist kız Dorville'e gelince, ikinci mektubumun kendisine vasıl olduğuna eminim. Mektubumun şimdiye kadar iade edilmemesi buna delildir. Mektubumun vusulünü inkar etmesi o mektuba yazacak cevap bulamamasından ileri gelmiştir. Ne ise; mademki mektubum cevapsız kaldı, artık kendisine mektup göndermeğe hacet yoktur.

Burada kadınsız kaldım. Benim için daimi bir kadın olması müreccahtır. Şimdi kendime bir tane öylesine arıyorum. Buradaki tiyatroda bir dansöz buldum. Uzun boylu mavi gözlü, sarı saçlı güzelce bir kız. Fakat pek nazlı. Bakalım ilerisini elbette düzeltiriz. Dorville olmazsa bir başkası çıkar."

Cenevre'den Paris'e yazılan bir mektupta cemiyet azası arasındaki tefrika hakkında şu satırla yazılıydı:

"Selanik'ten aldığım bir mektupta buradan Selanik'e dönen Ali Şefik'in ağzına gelen hezeyanları söylediği bildiriliyor. Ahmet Rıza Bey'in yaptığı münasebetsizlikleri – tabii mübalağasile ve

cemiyetteki tefrikayı falan hep ilan ediyormuş. Şefik'in Paris'te yaptığı rezalet kafi gelmiyormuş gibi galiba şimdi Selanik'te onları ikmal etmek istiyor. Yahu! Bu adamda haya utanma denilen şeyden eser yok mudur nedir? Daha Ahmet Efendi ile Mürettip Hüsnü Efendi'den aldığı 70 frangı ve Nuri'nin 90 frangını ödemediği halde utanmadan bir de Rıza Bey'in cemiyet sandığından 35000 frank çaldığını önüne gelene söylüyormuş. Bu adamlar dünyada fesatçılıktan başka bir şey düşünmezler. Allah ıslah etsin, ne diyelim! Selanik'lilerden daha böylesi çıkmamıştı, onu da gördük.

Mülkiye Mektebi vakası doğru imiş. Talebeden yirmi kişi mektepten tard olunmuş. Bizim İhsan Yenikapı Mahallesi'nde Hacı İbrahimağazade Tahsin ve Köprülü Şükrü'de bunların içinde imiş.

Yunanistan'a ilan-ı harp edilmiş. Pek büyük bir heyecan içindeyim. Maazallah üç buçuk Yunan'a da mağlup olursak bizim için ölmek yaşamaktan daha hayırlıdır. Bizim asker hala tesadüfi harekette. Bugünkü telgraflara bakılacak olursa tecavüze geçmesi için İstanbul'dan Ethem Paşa'ya emir verilmiştir. Yarın sabahı dört gözle bekliyorum.

Yunanistan'a ilan-ı harp edildiği günlerde, Nisan 1897 de, Cenevre'deki Genç Türkler bu tefrikamızda bir mektubundan bahsettiğimiz sevgili arkadaşlar, Ali Zühtü Bey'i kaybetmişlerdi. Bu irtihal münasebetile Cenevre'den Paris'e yazılan bir mektupta deniliyordu ki:

"Size Ali Zühtü'nün cenazesinden bahsedeyim. Ali'nin vefatını resmen ilan etmediğimiz halde cenaze alayı epeyce kalabalık oldu. Cenevre'deki Ermenilerin hemen kaffesi, birkaç Bulgar Darülfünun talebesi, on kadar Cenevre'li ve üç kadın cenazeyi mezara kadar takip ettiler. Biz feslerimizi giymiştik. Mezarın başında Sadık'ın İtilafçı kayın pederi – ki altmış yaşında bir pirdir – Bir nutuk söyledi. Müteakiben Tunalı Hilmi de Türkçe olarak kısaca bir nutuk irat etti. İşte bu suretle zavallı Ali'yi muebbeden toprak altına bırakarak geri döndük. Vefatını biraderlerine yazdık Validesine bildirmemek için şimdiki halde ağır hasta olduğunu bildirdik. Bir müddet sonra arkadaşların ianesile Ali'ye bir taş yaptırmak istiyoruz.

Meşrutiyet'e Duyulan Özlemi Anlatan Bir Manzume

Paris'te ve Cenevre'de bulunan İtihat ve Terakki azası arasında yazı yazarak istibdat aleyhine çalışanlar Yıldız Sarayı'nı bomba ile berhava etmek isteyenler, Abdülhamid aleyhine bir kıyam hazırlayanlar memleket memleket dolaşarak zalim Padişah'a karşı propaganda yapmak isteyenler olduğu gibi Abdülhamid'i manzum eserler beyitler ve şiirlerle yumuşatmağa çalışanlar da eksik değildi. Güya katı yürekli ve müstebit ve gaddar Padişah bu manzumeleri okuyarak yelkenleri suya indirecek ve istipdadı kaldırarak Meşrutiyet'i tekrar tesis edecekti. Numune olmak üzere bu manzumelerden birisini aşağıya yazıyoruz:

İşte irfan ve kemalatın budur mahiyeti
Mader–i hürriyetin nevzadı alı fıtrati
Biz ise hala tedenninin esiri mihneti
Haşrederek çekmek revamı böyle mahrumiyeti,
"Padişahım ver şu bedbaht ümmete hürriyeti
"Kaldır istibdad mesut eyle mülk–ü millet"

Bak bu ulvi deha hürriyetin mahsulüdür.
Sani ve banisi halkı alemin makbuludur.
Fakr–u nadanı ise zulmü cefa meçhulüdür.
Tuttuğun meslek senin vicdanının methulüdür.
Padişahım ver şu bedbaht ümmete hürriyeti
Kaldır istibdadı mesut eyle mülk–ü milleti!

Kimsede artık cefa ve sabra takat kalmadı.
Mülkü talan etmedik hiçbir musibet kalmadı.
Saltanatta eski haşmet, eski şevket kalmadı
Merhamet kıl, başka bir tedbir–i satvet kalmadı
"Padişahım ver şu bedbaht ümmete hürriyeti
Kaldır istibdadı mesut eyle mülk–ü milleti!

On sekiz yıldır senin devrinde bir gün görmedik.

Halden bir sahib–i vicdan–ı memnun görmedik,
Kavm–i Osmani kadar mağdur ve mahzun görmedik
Hiçbir halkı cihanda böyle dilhun görmedik.
"Padişahım ver şu bedbaht ümmete hürriyeti
"Kaldır istibdadı mesut eyle mülk–ü milleti"

Milletin ilasıdır tersini devletten garez,
Halka hizmetkarlıktır hakimiyetten garez
Nefsi kılmaktır feda nasa adaletten garez,
Böyle şeylerdir bütün dihimi şevketten garez.
"Padişahım ver şu bedbaht ümmete hürriyeti,
"Kaldır istipdadı mes'ut eyle mülk–ü milleti.

Bir tefekkür eyle ferda–yı hayatı ademin,
Hayr ile geçmek gerektir ömrünün her bir demi,
Elli beş yaşındasın red'it bu veyl–ü matemi,
Siret–i şahanene dembesle eyle alemi.
"Padişahım ver şu bedbaht ümmete hürriyeti
"Kaldır istipdadı mes'ut eyle mülk–ü milleti.

Millete zaf–ü kesel zulmü ezadan geldi hep,
Tacına derd–ü keder cevr–ü cefadan geldi hep,
Mülke evca–ü elem böyle beladan geldi hep.
İngilizler, Ermeniler bedduadan geldi hep.
"Padişahım ver şu bedbaht ümmete hürriyeti
"Kaldır istipdadı mes'ut eyle mülk–ü milleti.

Söyle Kanunu Esasi'yi neden aldın geri?
Naks–ü ahd eyler mi bir kavmin, bu yolda serveri?
Saltanat ta mülk de söndü o saatten beri,
Eyle tashih öyle bir mühlik hatayı ekberi!
"Padişahım ver şu bedbaht ümmete hürriyeti
"Kaldır istipdadı, mes'ut eyle mülk–ü milleti.

İşte tarihi millet, sürmez mezalim çok zaman,
Gün gelirde devr–i istibdattan kalmaz nişan!
İktiza kıl Hazret–i Peygamber'e görsün cihan,

İktisab et adl–ü hikmetle beka–i nam–ü şan.
"Padişahım ver şu bedbaht ümmete hürriyeti,
"Kaldır istipdadı mes'ut eyle mülk–ü milleti.

Halkı azat eyle mihnetten, boşalt menfaları,
Pençe–i kanuna vur casus bipervaları,
Sem'ini incitse de güç et bu vaveylaları
Mahz–ı haktır, söz götürmez milletin davaları.
"Padişahım ver şu bedbaht ümmete hürriyeti,
"Kaldır istibdatı mes'ut eyle mülk–ü milleti.

Canını sıktı vatandan akseden savtı rica,
Belki makbulün olur artık şu Eifelden nida.
Mahv–u izmihlali münticdir bu enva bela,
Verdi zat–ı mülke yoktur başka bir ciddi deva.
"Padişahım ver şu bedbaht ümmete hürriyeti,
"Kaldır istipdadı mes'ut eyle mülk–ü milleti.

Mizancı Murat Bey'den Sonra Cenevre Şubesi

Murat Bey, İstanbul'a gittikten sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Cenevre şubesi hiçbir faaliyet gösteremiyordu. Serhafiye Ahmet Celalettin Paşa, Murat Bey'i kandırarak İstanbul'a göndermişti. Verilen vaat mucibince gazeteler neşrolunmuyordu, bekliyordu ki Abdülhamid menfadaki gençleri serbest bıraksın, Türk matbuatına hürriyet versin ve hala Kanun–u Esasi'yi yeniden ilan etsin!

Fakat Murat Bey İstanbul'a gittiğinden beri aylar geçtiği halde İstanbul'un vaziyetinde bir tebeddül husule gelmemişti. Menfadaki gençler menfada, zindandaki gençler zindanda kalmış, gazetelerden sansür kaldırılmamıştı. İstibdat bütün şiddetile devam ediyordu.

Bu vaziyet karşısında Paris ve Cenvere Genç Türkleri kendileri için yeni bir hattı hareket çizmek mecburiyetinde idiler. İçlerinden bazıları tekrar faaliyete geçilmesini istedikleri halde bazıları da bir müddet daha beklenilmesine taraftar görünüyorlardı. Mesela Paris'te bulunan Doktor Nazım Bey biraz daha bek-

lenmesini istiyordu. Fakat Cenevre şubesinden kendisine yazılan bir mektupta bu mesele hakkında deniliyordu ki:

"Gazetenin çıkmasına dair uzun uzadıya yazmayı münasip görmüyorum. Yalnız şu kadar söyliyeyim ki ellerimiz bağlı durmakla Yıldız'da kendimize taraftar peyda olacağını pek şairane düşünmüşsün.

Murat Bey'in buradan ne garip bir surette İstanbul'a gittiğini çabucak unutuyorsun ve ona ehemmiyet vermeğe kalkıyorsun. Onu kandırarak buradan İstanbul'a götüren Ahmet Paşa'ya bir mektup yazdık ve verdiği vaatlerin nerede kaldığını kendisine hatırlattık. Şimdiye kadar cereyan eden ahval burada tekrar neşriyata başlamak için bize hak vermektedir. Artık bundan sonra İstanbul'da bir şey olacağı yoktur. Böylece bekleyecek olursak cemiyetimiz daima zarar görecektir. Beklemekten bir fayda hasıl olacağını gösterirsen eyvallah derim.

Bak, geçen gün Trablusgarp'tan bir mektup aldım. Oradakilerin hepsi, yani 78 kişi birden, bir kovuş içinde yatıyorlarmış. Bizim arkadaşlardan Ali dahi idama mahkum olanlar arasında imiş. Hal–i keyfiyet bu merkezde iken menfadaki arkadaşlar kurtulacaklar diye daha fazla beklemek muvafık mıdır?

İstanbul'dan gelen haberlere bakılacak olursa Murat Bey orada mükemmel bir hayat geçiriyormuş. Kendisine on bin kuruş cebi hümayundan ve yedi bin kuruş da hazine–i maliyeden maaş tahsis edilmiştir. O, İstanbul'a menfadaki arkadaşlarımızı kurtarmak için gitmişti. Halbuki ceplerini doldurmak için gitmiş oluyor. Menfada sürünenlerle meşgul olduğu yoktur.

Bundan bir ay evvel gelen haberlerde aff–ı umuminin ilan edileceği ve Taşkışla'da mahpus olan arkadaşların serbest bırakılacağı bildirilmişti. Murat Bey'in para aldığı teeyyüt ettiği halde Taşkışla'dakilerin serbest bırakılması şeyle dursun, onlara daha bir çok arkadaşlar ittifak etmeğe mecbur edildiler.

Abdülhamid 1896'da Ermenilerin ihtilali ve 1897 de Yunan Muharebesi ile meşgul olmakla beraber memleket dahilinde ve haricinde uğraşan Genç Türkleri tazyik etmeğe de vakit bulabiliyordu. Onlara karşı müsaadekarane hareket etmeği hatırına bile getirmiyordu.

İttihat Terakki ve Ermeni Komiteleri

Şimdi Genç Türklerle beraber Ermeniler de şiddetle takip edilmeğe başlanınca Avrupa'da bulunan Ermeniler İttihat ve Terakki ile daha sıkı bir surette temas etmek istemişlerdi. 1896 senesi Eylül'ünde İstanbul'da Osmanlı Bankası'na yapılan hücum ile başlayan Ermeni İhtilali'ne takaddüm eden günlerden Cenevre'deki Ermeni Taşnaksagan Komitesi tarafından hazırlanıp İstanbul'da duvarlara yapıştırılacak olan bir beyanname oradaki İttihat ve Terakik mensuplarına da gösterilmişti. Bu beyannameye dair 4 Eylül 1896 tarihli Cenevre'den Paris'e yazılan bir mektupta deniliyordu ki:

"Bu akşam Cenevre'deki Kursaal'a gitmiştim. Ermeni vatandaşlarımızdan birisi eline bir beyanname sıkıştırdı. Bu beyannamede deniliyordu ki:

(Taşnaksagan) Ermeni Cemiyeti'nin İstanbul Şubesi

– İslâm ahaliye davetname –

"Ey İslâm ahali! Sana karşı hiçbir garezimiz olmadığını anlatmak için şu davetname ile sana müracaat ediyoruz. Bu müracaat senden korktuğumuzdan veyahut hususi bir maksada hizmet ettiğimizden ileri gelmiyor. Hayır! Biz cesurane bir nazarla ölüme bakıyoruz. Bunu da senin hükûmetin bize telkin etmiştir.

Ebaan cet seninle beraber aynı maksat için ve aynı vatanda bulunarak sakinane yaşayagelmekte iken günahla halkedilmiş olan Hükûmet şu son vakitlerde gerek seni ve gerek bizi boğabilmek için aramıza nifak ve şıkak saçmağa başladı. Azim cinayetlere iştirak ederek akıtılan bigünah kanlarla bulandık.

Ey Türk kardeşler! Şurasını iyice biliniz ki tarafımızdan ika edilegelmekte olan ihtilal hareketleri sana karşı olmayıp zebunkeş hükûmet aleyhinedir. Onun halihazırdaki sistemi yüzünden en aziz evlatlarının vücudu, meşru olan haklarını istihsal etmeğe çalıştıklarından dolayı, Boğaziçi'nin temiz dalgaları arasında akan seri'ülcereyan sularına atılıyor.

Dostunu ve düşmanını ayırt etmeni bil, Ey İslâm ahali!"

Ben bu beyannamede bir garabet görüyorum. İstanbul'daki

Ermeni vakayi bizim için kaçırılmayacak bir fırsat olduğundan İttihat ve Terakki Heyet–i Umumiyesi fevkalade içtimaa davet edilerek bu davetname müzakere edilmeli ve Ermeni vakayiine dair ve hemen küçük bir risale kaleme alınarak alakadarlara dağıtılmalıdır. Ermeniler üç dört güne kadar Lausanne'da konferanslar vereceklerdir. Bu konferanslarda bizim için de söylenecek sözler varsa onları da kararlaştırıp hemen Cenevre'ye bildiriniz.

Türklerle Ermenilerin Abdülhamid'e karşı müşterek bir cephe vücuda getirmeleri o 1896 senesinde ki vakayi esnasında kabil olamamıştı.

Muhtelif Ermeni ihtilal komiteleri İttihat ve Terakki'nin Paris'te müzakere masasına oturmaları ve müş–terek bir faaliyet programı çizmeleri için bahsettiğimiz ta–rihten on bir sene daha geçmesi lazımgeliyordu.

İstanbul'da Teşkilat Çığ Gibi Büyüyordu

İstanbul'daki İttihat ve Terakki teşkilatı gittikçe büyüdü. İş o dereceye gelmişti ki artık Paris'e yazılarak İstanbul için bir reis intihabı istenilmişti. Bu reisi Paris seçecekti. Çünkü İstanbul'daki aza birbirini tanımıyordu veyahut tanımaması lazımgeliyordu. Hakikat halde ise azanın kısmı azamı yekdiğerini tanıyordu. 1896 ve 1897 senelerinde İstanbul'dan Paris'e yazılan mektupların bazılarını hülasa edecek olursak, o zamanki vaziyeti aşağıdaki surette göstermemiz lazım gelirdi. Bu mektuplardan birisinde İttihat ve Terakki'nin İstanbul azasından ve teşkilatın elebaşlarından Deryadil, Çoban ve Ağabey diyorlardı ki: Cemiyetimize dahil olan her fert bizim kaffemizi tanımakta olduğundan ve azanın adedi günden güne arttığından bir teşkilat vücude getirmedikçe bunun idamesi imkan haricinde kalacaktır. Ahalide hasıl olan havahişi tasavvur etmek mümkün değildir. Mesela geçenlerde hatırı hayalimize getiremeyeceğimiz bir zat cemiyetimizin iktidar ve mevcudiyetini anlamak üzere bizi davet etti. Fakat cemiyetin riyaset meselesi halledilmedikçe bizim bu zevata yaklaşmamız mümkün olamayacaktır. Arkadaşlardan birisi Veliaht Reşat Efendi ise muhabere etmek çarelerini aramaktadır. Sözleri doğru ise Reşat Efendi'nin mahremlerinden

birisi elde edilmiştir. Müstakbel Padişah'a şimdiden tekarrüp etmek faideden hali olmasa gerektir."

Fakat İttihat ve Terakki teşkilatı büyüdükçe Abdülhamid casuslarının faaliyeti de o nisbette artıyordu. Genç Türk kokusu duyulan yerler derhal basılıyor, en ehemmiyetsiz bir şüphe üzerine bu anda birçok gençler tevkif olunuyordu. Bu vaziyete dair 4 Mayıs 1896 tarihinde İstanbul'dan Paris'e yazılan bir mektupta deniliyordu ki:

"Bugünlerde işlerimiz çok fena gidiyor. Üç arkadaş Fransız postahanesinden öte beri alırlarken hafiyeler tarafından yakalandılar. Her ne kadar hafiyeler arkadaş–ların üzerlerinde bir şey bulmağa ve kendilerini ittiham edecek evrak tutmağa muvaffak olmadılarsa da yine mevkufturlar. Şimdi mütemadiyen isticvap ediyorlarmış. Burada bir heyet teşkiline çalışıyoruz. Yakında muvaffak olacağımızı ümit ediyoruz. Mevkuf arkadaşları haber veren posta memurudur. Yani bir adres verinceye kadar bir şey gönderilmemesini rica ederim. Mühim bir şey olursa Küçük Kadri Efendi vasıtasile yollarsınız.

Geçen hafta ve bu hafta postadan bir şey alamadık. Çünkü postahanenin önünde hafiyeler bekliyordu. Fakat namımıza gelen paketlerin, birisi tarafından postadan aldı–rıldığını duyduk. Şüphesiz bunu yapan yezid hafiyelerdir."

Abdülhamid'in yaptığı bu tazyike rağmen İttihat ve Terakki'nin genç azası İstanbul'daki icraatından bir an bile fariğ olmuyorlardı. Hatta içlerinde her şeyi göze aldırmış olan fedaileri bile vardı. Yukarıda bahsettiğimiz Deryadil, Çoban ve Ağabey gibi namı müstearları kullananlardan başka İstanbul'da bir de Harabati vardı. Yazdığı mektupların kargacık burgacıklığına bakılacak olursa hakikaten Harabati olan bu zat İttihat ve Terakki'nin İstanbul'daki en faal azasından birisiydi. Mektuplarına Paris'ten bir müddet cevap verilmediğinden dolayı muğber olan Harabati Bey yaptığı ve yapacağı işler hakkında Paris'e aşağıdaki mektubunu yazmağa mecbur olmuştu:

"On beş gün fasıla ile dört mektup yazdım. Her nedense cevaplarını alamadım. Halbuki meşgul olduğum çok mühim bir vazife günden güne ehemmiyet kesbetmektedir. Şayet bu mektubumun cevabını da almazsam artık katiyen işe karışmaya-

cağım.

Evvela, dört beş aydanberi merkezin ve Tıbbiye Mektebi'nin postahane muamelatıle uğraştım. İsbata hacet yoktur zannederim. Bunu yapan Harabati'dir.

Saniyen, Fransızca "Meşveret"i Beyoğlu'nda vesair ecnebi mehafilinde istediğinizden ala dağıtan Harabati'dir. Salisen, harici işlerle meşgul olan, dahili işlerden baş alamayan ve hususile dahili işleri tercih ile Anadolu'daki şubeyi teşkil eden ve Reisi Dr. Mahmut Reşid'e takdim eden, Gazete işlerini yoluna koyan ve Bulgaristan'dakileri de Mısır'a havale eden yine Harabati'dir.

Rabian, neşriyatımızın en mühimlerini, hususile fetva–yi saray muhafızı Rıza Paşa'ya ve daha bir çok mühim yerlere, medrselere, mahalle imamlarına, velhasıl bulduğu emin vasıtalarla on tanesini de Yıldız'a sokan mağdur Harabati'dir. Bunu ispat için Abdülhamid'e sorabilirsiniz. Abdülhamid iki haftadan beri bir İngilizi yakalamış, onu isticvap ediyor. Bazı mühim hadiseler hakkında ifşaatta bulunursa kendisine üç bin lira vereceğini vadetmiş, fakat İngilizden tek bir söz bile koparamamış.

Hamisen, kırk beş kişiden mürekkep ayrıca bir heyet teşkil ve bu heyet azasından hamiyetleri galeyana gelen on tanesini fedailer sınıfına ithal eden yine Harabati'dir.

Bu mektubumun cevabı tehir olunmaya gelmez. Çünkü vakit pek dardır. Sonra iş işten geçmiş olur. Yapılacak iş ise çok mühimdir. Kimsenin bir şey yapacağı yok. Acizane fikrimi söylemeğe hakkım olduğundan yaptığım ve yapacağım işleri iki kere iki dört edercesine ispat ediyorum.

İşte yine hafiyeler yapılacak işlerimizi haber almışlar, tersaneye bomba atacağımızı çakmışlar, şimdi tersaneye kuş uçurtmuyorlar. Fakat bunun hiç ehemmiyeti yoktur. Siz yazdıklarıma biran evvel cevap veriniz de, ondan sonrası kolaydır.

Şayet bu işte muvaffak olmamı istiyorsanaz Paris'te bunu üç dört kişiden fazla kimse duymasın. Şubelere bile hiçbir şey yazmayınız. Ahbabın ahbabı olur, söyler ahbabına ben bu fikirdeyim. Hele burada iş başında olanlara ketumluk cihetinden hiç itimadım yoktur. Onun için kendilerine bu bomba işini kat'iyyen açmadım ve açmayacağım.

Yapılacak bomba suikasti hakkında burada birkaç arkadaşla

pek muharem bir surette müzakereler yapıyoruz. Bu iş için muhtelif fikirler ortaya atılıyor. Bunları size bildiriyorum. Hangi şekli muvafık buluyorsanız buraya yazarsınız biz de ona göre kendimize bir hat–tı hareket çizeriz.

Fedai arkadaşlardan bazıları diyorlar ki; bu işi biz yapmalıyız. İçimizden bir tanesini kura ile intihap etmeliyiz. Bu arkadaş gidip bombayı atmalıdır.

Suikastin cemiyet tarafından yapıldığı anlaşılmalıdır. Cemiyetin şerefine yapıldığını anlatmak için bombayı atacak olan arkadaşın üzerinde bir vasiyetname bulunmalıdır. Şayet bombayı atarken oda da şehit olursa veyahut yakalanırsa o vaziyetname üzerinde bulunup ta işi cemiyetin yaptığı anlaşılsın. Bilmem buna ne dersiniz? Suikasti cemiyetin yaptığı anlaşılmalıdır, yoksa cemiyet gizli mi kalmalıdır, buralarını bana mufassalan yazarsınız.

Bazı arkadaşlar da başka bir fikir ortaya atıyorlar ve diyorlar ki:

Bu sefer suikasti biz yapalım. Fakat üzerimizde vasiyatname filan bulundurmayalım. Hüviyetlerimiz hiçbir suretle anlaşılmasın. Suikasti yaptıktan sonra yakalanırsak bunda bir beis yok. Fakat hazırlıklarımızı o suretle yapalım ki kat'iyyen yakalanmayalım. Bunu İttihat ve Terakki Cemiyeti bize temin etsin, bize kolaylık göstersin. Yakalanmak zafa delalet ede, halbuki yakalanmayacak olursak, cemiyein kuvvet ve iktidarını daha bariz bir surette göstermiş oluruz. Suikast daha büyük bir tesir husule getirir. Suikastten sonra kendimize "katiller" caniler yakalanmış ve pençe–i adalete teslim edilmiştir!" dedirtmek başka, "suikastin hangi eşhas tarafından yapıldığı anlaşılamamıştır, bombayı atanlar kaçıp kurtulmaya muvaffak olmuşlardır" dedirtmek ise başka bir tesir yapar. Yakalanmayacak olursak İttihat ve Terakik Cemiyeti'nin İktidar ve kabiliyetini meydana çıkarmış oluruz.

Üçüncü kafileyi teşkil eden arkadaşlara gelince, bunlar işi daha esaslı tutmak istiyorlar. Onların maksadı evvela bir fedai heyeti teşkil etmektir. Bu fedai heyetinin devamlı bir teşekkül olmasını ve icap ettikçe işlerin bu heyete havale edilmesini ileri sürüyorlar. Gerek Yıldız'a, gerekse istibdat erkanına karşı yapılacak hareketlerin ve gizli tehditlerin daima böyle bir heyet tarafın-

dan icrası ve fedailer grubunun bir icra vasıtası gibi hareket etmesi muvafık görülüyor. Daimi bir fedailer grubunun mevcut olması bundan sonra yapılacak işleri kolaylaştıracaktır, deniliyor. Çünkü bu gibi işler doğrudan doğruya onlara havale edilecek ve teferrüatın ihzarı fedailere bırakılacaktır. Bilmem bu fikre ne dersiniz?

Herhalde bu mektubumu alır almaz bana izahat vermenizi ve akıl öğretmenizi çok rica ederim. Arkadaşlar tarafından ortaya atılan yukarıdaki fikirleri nasıl telakki ettiğimizi ve benim ne cevap vermem lazım geldiğini bana yazarsınız.

Fedai arkadaşlar arasında tabii evlat ve iyalini düşünenleri vardır. Biz icraat esnasında ölürsek veyahut yakalanırsak ve idam edilirsek çoluğumuz çocuğumuz ne olacaktır, diyorlar. Bununla beraber, içlerinde ekserisi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı büyük bir itimat beslemektedir. Bunlar diyorlar ki:

– Şayet biz bir kazaya uğrayacak ve cemiyetin maksatları uğuruna hayatımızı feda edecek olursak, elbette kos koca bir cemiyet, evlat ve iyalimizi süründürmeyecektir, onlara bakacaktır. Cemiyetin nizamnamesinde yazılı olan maddeleri tatbiken geri durmayacaktır."

Tuhaf değil mi, bu sözleri onlara ben söyleyecekken fedai arkadaşlarımız kendiliklerinden bana söylediler. Cemiyete ne kadar kıymet verildiğini ve ona karşı ne büyük bir itima beslendiğini bundan anlayabilirsiniz.

Tasavvur ettiğimiz büyük işi meydana çıkarmak için bana kolaylık gösteriniz. Kimyaya ait olan cismi oradan tedarik ederek buraya yollayabilir misiniz? Bunu da serian bana bildiriniz. Ben de buradan bulmaya çalışıyorum. Fakat bulmak ümidi pek o kadar kuvvetli değildir. İstanbul'da bir İngiliz var. Kendisine itimat edebileceğim bir adamdır. Ondan sordum. Bir tane bulmaya çalışacağını vadetti. Bakalım bulabilecek mi?

Bu meseleden bir arkadaşın daha malumatı vardır. O da geçenlerde buraya gelen Dr. Çerkes Mehmet Reşit'tir. Kendisine her halde emniyetim olduğu için kimyaya ait olan cismin tedarikini ona da açtım. Çerkes Reşit yanlış anlamış olacak, çünkü yapılacak işin Bahriye Nazırı .... Paşa'ya karşı olmayacağını zannetmiş. Reşit alelacele buradan gittiği için hiçbir işe yara-

madı. Giderken bana "ne yaparsan yap, fakat bir kere Paris'e yaz!" dedi. Ben de size vaziyeti olduğu gibi bildirdim.

İttihat ve Terakki'nin İstanbul teşkilatına mensup olan zevatın ne suretle çalıştıklarını veyahut çalışmak istediklerini gösteren yukarıdaki vesikada bahsolunan suikast tabii yapılamamıştı. Esasen o devirlerde genç dimağlardan doğan bu gibi tasavvurlar kuvveden fiile çıkamıyordu. İlk heyecan geçtikten ve aranılan vasıtalar bulunamadıktan ve Paris veya Cenevre ile de layıkıyla anlaşılamadığından o tasavvurlar yavaş yavaş sönüp gidiyor, fakat bir zaman sonra yeniden alevleniyordu.

Yukarıki mektupta ismi geçen Dr. Çerkes Mehmet Reşit Bey, İttihat ve Terakki idaresi zamanında valilik yapmıştı. Ermenilerin tehçiri esnasında Diyarbakır Valisi idi. Mütarekeden sonra tevkif ve İstanbul Divan–ı harbi tarafından idama mahkum edilmişti. Fakat Reşit Bey mevkuf bulunduğu Bekirağa Bölüğü'nden kaçmağa muvaffak olarak İstanbul'da bir yere gizlenmişti. Maattessüf bu gizlendiği yerden büsbütün kaçamamış ve bir gün Beşiktaş'ta Ihlamur taraflarında görülerek yakalanmak istenmişti. Reşit Bey halas çaresi kalmadığını görünce, derhal rovelverini çıkararak hayatına hateme çekmek suretile cellatlarının elinde kurtulmuştur.

Girit Türkleri Hıristiyanların Elinden Ne Çekiyordu?

Girit'ten Paris'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne sık sık gönderilen mektuplarda Girit Türklerinin adadaki Hristiyanların elinden neler çektikleri pek acıklı bir suretle anlatılıyordu. Abdülhamid idaresinin Hristiyanlara imtiyaz vererek ve Girit Türklerini ihmal ederek ne büyük fenalıklara sebep olduğundan bahseden bu mektuplardan birisinde deniliyordu ki:

"Siz millete hizmet için meydana cesaretle atılmış olan mes'ut bir cemiyetsiniz. Avrupa efkar–ı umumiyesinin sözde hakikati dinlemekten memnun görünen kulaklarına feryatlarını hiçbir suretle isale muvaffak olamıyan Girit İslâmlarına muavenette bulunmak sizin için bir vazife olmalıdır. Malumdur ki şimdi memleketimizde saadet ve refah hal, Hristiyan tebeaya

münhasır gibidir. Hele Girit Hristiyanlarının saadeti için bahşedilen imtiyazları yüzünden İslâm ahalinin uğradığı belalara vakıf olsanız, gözleriniz kanlı yaşlarla dolardı.

Sözde Avrupalılar din ve mezhep tefrik etmeksizin beşeriyetin saadetine çalışmayı en büyük vazife bilirler. Bununla beraber yine Müslümanları beşeriyetten istisna edecek kadar haksızlık gösteriyorlar. Ecnebi ihtilalinde Avrupa gazetelerine akseden yalanlar bu davamızı isbata kafidir. Girid'in elli altmış senelik tarihçe vekayii içinde büyük bir fecayi istatistiğini teşkil eden Hristiyan mezaliminin binde biri bile Avrupa gazetelerinde görülmedi. Fakat bir Hristiyanın burnu bile kanasa, bu vak'a büyük bir kıtal suretinde gösteriliyor.

Ezcümle geçenlerde Halpa yolunda bir çocuk tarafından atılıp kazara Rus Konsolosu'nun arabasına tesadüf eden bir taş İslâmlar tarafından Rus Konsolosu'na tecavüz edildi diyerek ehemmiyetli bir vak'a gibi telgraf suretile Yunan gazetelerine yazıldı, bunu "Tan" Gazetesi de aldı.

Eski Girit ihtilalelerini bir tarafa bırakalım. Yalnız bu vak'a zuhur eden ve yine ecnebilerin eseri tahriki olan ihtilalde köylerdeki İslâm halka karşı Hristiyanlar tarafından yapılan zulümlerin tafsili büyük bir fecayi tarihî meydana getirir. İslâm kadınlarının en şeni bir surette ırzlarına tecavüz, üç buçuk aylık masumlara varıncaya kadar katl-i nüfus, erkeklerin ayna karşısında derilerinin yüzülmesi, köylerdeki İslâm evlerinin yakılması gibi en vahşi canavarların bile cür'et edemeyeceği nice fecayi yapıldı. Bunları Avrupa gazetelerinde gördünüz mü?

Girit Adası'nı emin ve asayiş içinde yaşatan Mahmut Celalettin Paşa'ya kurşun atan ve o vakitten bugüne gelinceye kadar İslâm ahaliden ve Türk askerlerinden beş yüzü mütecaviz nüfusu öldüren hep Hristiyan şerirlerdir. Hristiyan eşkiyanın taarruzundan kurtulabilen İslâmlar yurtlarını terkederek merkezlere iltica ediyorlar. Bununla beraber Avrupalıların nazarında barbar ve mutaassıp olanlar yine Türklerdir!

Su kenarlarında ne kadar asil Girit'li vardır ki köylerdeki emlakının yanına varmazlar. Girit İslâmları arasında bir kişiye tesadüf etmezsiniz ki babası, kardeşi ve yahut akrabasında birisi haksız olarak katledilmemiş olsun! Bu mezalim altmış seneden

beri devam ediyor. Buna rağmen adadaki Hristiyanlar İslâmlara karşı olan şikayetlerini ayyuka çıkarıyorlar.

Hristiyanların şarlatanlıktaki maharetleri, yalan feryatları medeni Avrupa'nın merhametini tahrik ediyor. Neticede mazlum olan İslâmlara "barbarlık" gibi bir bela kabusu çöküyor. Bilmem ne hikmete mebnidir ki Avrupa her meseleye ters tarafından bakıyor.

Bu halleri gördükçe davalarında en medeni geçinen Avrupa'nın da vahşet–i efkarına hükmetmemek elden gelmiyor.

İnsan bütün bu ahvali muhakeme ederken şu neticeye vasıl oluyor:

"Avrupa şahsi menfaatlerini temin için İslâm memleketlerinden çıkan her meselenin yüzüne bir maske geçirerek bakıyor, meydana gelen makus vaziyeti de gönlünün istediği bir renkte görüyor."

Osmanlı hükûmeti ise, bu gailelerin arkasını almak için midir, yoksa Avrupa efkarını tadil için midir, yahut bizim anlayamadığımız sebeplerden midir, nedir? Her gün Hristiyan tebeaya karşı lütuf dairesini tevsi ediyor, İslâmların felaketine acımak istemiyor, yahut elinde gelmiyor. Her dakika ahvalimizin perişanlığı artıyor.

Ezcümle bu defa adadaki asayişi, esasından sarsan Hristiyan şerirlerin hepsi şiddetle tedibe istihkak kesbettikleri halde tediplerinde müsemaha ediliyor. Halbuki hükûmet silahlarını terkederek itaate geri dönecek olurlarsa, bazı temennilerinin ve arzularının terviçinde hükûmet tarafından cömertlik gösterileceğini söylüyor.

Esasen adadaki Hristiyanlar, imtiyazlar verilmesi İslâmların saadet halini yıkmaktan başka bir şeye yaramıyor, çünkü Hristiyanlar o imtiyazları, suistimal etmekten başka bir maksatla istemiyorlar.

Onların maksadı harita üzerindeki Osmanlı boyasını büsbütün ortadan kaldırmaktır. İmtiyazlarını derece derece tevsi etmeleri hep maksada hizmet etmek içindir. O imtiyazlar sayesinde adanın bir çok yerlerinde İslâm kalmadı.

Bu imtiyaz bulutları toplana toplana bir gün müthiş bir şimşek fırtınası halinde İslâmların başına yağmaya başlayacaklar

ve bütün İslâmları adadan muhacerete mecbur edecektir.

Sözde Şakir Paşa adanın bazı imtiyazlarını tahdit etmek istemiş ve yeni nizamlar tesis eylemişti. Bununla beraber idam cezasına mahkum olan bir hayli mefsedet reisleri bugün yine resmen memur bulunuyorlar. İmtiyazlar tevzi edilirse ne olacak? Buna verilecek cevabın hulasası şudur: Riyaset-i umur tamamile Hristiyanlara inhisar edecek. Bugün zaiyadan kurtulamayan İslâmların hakkı o zaman kimbilir ne olacak? Yemin ile iddia edebilirim ki o zaman mahkeme huzurunda boğazlanacak olan bir İslâm hakkında verilecek olan hüküm bile o maktulün aleyhinde olacak, belki de onun naşi de cezalandırılacaktır.

Acaba Hristiyanlarca matlup olan adalet mu budur? Acaba Avrupa efkar-ı umumiyesi o zaman İslâmların mazlumiyetine inanacak mıdır? Hiç zannetmem.

Bu varakamın Türkçe "Meşveret" Gazetesi'nde neşrini ve tercümesinin Avrupa efkar-ı umumiyesine arzını hamiyet-i İslâmiye namına rica ederim."

İslamiyet ve Hrıstiyanlık Tartışmaları

İslâmlık ve Hristiyanlık meseleleri İttihat ve Terakki azası arasında en ziyade Dr. Nazım ve İshak Sükutî Bey'ler arasında mevzubahis olurdu. İshak Sükutî Bey tarih meselelerile çok meşgul olduğu için Paris'te bulunan Dr. Nazım Bey ile uzaktan uzağa tahrir-i münakaşalar yapardı. Dr. Nazım Bey bu mektuplarda diyordu ki:

"Bence Şark meselesi dini bir meseledir. Çünkü Türkler Müslümanlığı kabul edecekleri yerde o zaman Hristiyanlığı kabul etmiş olsalardı, tabii medeniyete daha yakın bulunacaklarından komşuları olan Macarlar kadar olsun terakki edemezler mi idi?"

Mektuplarının bir yerinde de Dr. Nazım Bey aynen şunları yazıyordu:

"Şüphesiz Hazret-i Muhammed ile ashabının yaymış oldukları İslâmiyet mani-i terakki değildir. Fakat bugün çalgı dinlememek için kulağını tıkamak şapka giyiyor diye oğlunu tahsil için Avrupa'ya göndermemek gibi haller, yani hali hazırdaki İslâmiyet manii terakkidir."

Dr. İshak Sukuti Bey, Dr. Nazım Bey'in bu iddialarına aşağıdaki cevapları veriyordu:

"Araplar. Acemistan'a İslâmiyeti soktukları zaman orada büyük bir medeniyet gördüler. Araplarda bir hassa vardı: O da her gördüklerini hemen kabul etmekti. Dünyaya bu kadar müsamahakar bir millet gelmemiştir. Arap'ta taassup yoktur, yalnız asabiyet–i kavmiye vardır. Araplar bu hassa yüzünden terakki ettiler ve imkıraz buldular. Binlerce Müslüman bir zamanlar Arap bir çok Nasrani hocasının karşısında diz çökerek ders okumuşlardır. O talebe içinde bizim dince mukaddes tanıdığımız zevat ta vardı.

İslâmiyet nasıl oldu da bugünkü hale girdi? Ulum ve fünun terakki ettikçe ahali muhtelif fırkalara ayrıldı. Dini fenne tatbike kalkıştılar. Her fırka hükûmeti kendi akidesine çekmek istedi. Daha bir çok seyyiatta başgösterdi. Nihayet Halifeler putperest Türklerden köle getirerek onları asker yaptılar ve Araplara karşı kullandılar. Mongol olan Türklerin dini, bütün Mongollar gibi hükümdara tapınmaktan ibaretti. Türkler eskiden böyle oldukları gibi halen de öyledirler. En sonra Cengiz Han çıktı. Ortalığı yakıp yıktı, mevcut olan medeniyeti mahvetti. Hülagu'nun kılıcının korkusu hala Asya kavminin hatırından çıkmamıştır. Bugün Diyarbakır'a, Hakkari'ye ve Acemistan'a git, çocuklara Hülagu geliyor de, bak nasıl korkup kaçarlar. Annemden zalim ve canavarı tavsif etmek için ilk işittiğim isim Hülagu idi.

Ondan sonra Cengiz'in oğulları İslâmiyeti kabul ettiler. Fakat nasıl İslâmiyet! Kanun yine eski kanun kaldı, yalnız bir namaz ile orucu kabul ettiler. İlim biraz terakki etmek üzere iken arkadan Timurleng'i yetiştirdik, geldi, İslâm memleketlerini ikinci bir katliama uğrattı.

Avrupalıların damascain dedikleri meşhur Şam kılıçları yok mu? Bugün sanata bu derece terakki ettiği ve bıçakçılık İngiltere'de birinci dereceyi bulduğu halde o çeliğin nasıl yapılmış olduğunu hala keşfedemiyorlar. İşte o sanatta o katliam esnasında kayboldu. Ondan sonra Osmanlılar ne yaptılar? Rica ederim, tarih meydandadır. Cengiz'in yaptıklarını kopya etmediler mi? Üç dört yüz sene zarfında ta Tunuslara, Cezayirlere, Faslara kadar bir Yeniçeri dayısına herkesi secde ettirmedik mi?

Cezayir'de bir Yeniçeri Ağası mesela İspanya Sefiri'ni dövüp kovduğu zaman Babıali o Ağa'ya kaftan göndermez mi idi? Hindistan'daki Müslümanlar hep Cengiz ahfadı değil mi? Rica ederim söyle İslâmiyet nerede var? Cengiz ayinine dönmemiş olan bir İslâmiyet göster de beni itham et! Biz Osmanlılar İslâmiyeti ortadan kaldırdık ve kendi eski putperestliğimizi İslâmiyet diye İslâmlara yutturduk. Birkaç tane de uydurma medeniyet bulduk. Oh, işimize baktık. İnsaf et İslâm tarihini bir kere yokla! Hangi Arap Halife kendisine Zillullahifilarz dedirtmiştir? Bunu bir kitapta bulabilirsen o kitapla kafamı yardırmağa razıyım.

Cüzi bir mütalaa ile anlaşılır ki hala Çin'de kalan amcamız kendisine "İbn–i Sema" namını veriyor. İşte görü–yorsun ya, Türkler hala Müslüman olmamışlardır, onların İslâmiyetleri yalandan, riyadan ibarettir. Beyhude İslâmiyete ta'n etmesinler!

Gelelim Macarların meselesine! Macarların bizden ayrıldıkları zamanı tarih bile tayin etmiyor. Bahusus onlar orada Hristiyanığı kabulden sonra Avrupa'nın muhtelif milletlerile asırlarca ihtilat ettiler Putperestlik devrinde de Avrupa milletlerile temas halinde idiler. Onun için Macarlarda huşunet zaile olabildi. Rusya'daki Hıristiyan kazaklardan bir insan yetiştiği vaki midir? Varsa rica ede–rim göster!

İşte azizim, benim fikrim bu merkezdedir; Türkleri İslâmiyet dedikleri bugünkü putperestlikten kurtarmalı ki onların terakki sahasında büyük adımlar atabilmeleri mümkün olsun! Yoksa hakiki İslâmiyet dininin terakkiye mani olabileceğini hiç zannetmem."

Dr. İshak Sükutî Bey Dr. Nazım Bey'le yaptığı bu "tarihi" münakaşalar esnasında Roma'da bulunuyordu. Abdülhamid tarafından Roma Sefareti'ne memur edilmişti. Fakat İttihat ve Terakki ile olan münasebatını kesmemişti. Uzaktan neşriyata ve icraata yardım ediyordu. Hatta sefaretten aldığı maaşının büyük bir kısmını da cemiyeti işlerine sarfetmekten geri durmuyordu. Fakat kendisi sık sık hastalanıyordu. Vefatına tekaddüm eden aylarda Doktorların tavsiyesi üzerine Roma'yı terkederek Roma civarında hastalara mahsus olan yüksek bir tepede ağaçlar ve bahçeler içindeki "Grand Hotel de Frascati"ye gitmişti. Dr. Nazım

Bey'e yazdığı bir mektubunda diyordu ki:

"Yirmi gün kadar burada oturacağım. Sıhhatime dikkat edeceğim, İyiliğe yüz tutarsam burada kalacağım. Yoksa Almanya'da bir hastahaneye gideceğim."

Necip Melhame Paris'te ve Cenevre'de İttihat ve Tearkki'yi dağıtırken ve oradaki gençlerin bazılarına yüksek memuriyetler verdirirken Dr. İshak Sükutî Bey'in de Roma Sefareti'ne tayin edilmiş olduğunu yazmıştık. İshak Sükutî Bey, sabık Genç Türk arkadaşları ile olan münasebetlerini muhafaza ve Abdülhamid'e karşı yapılan mücadeleye devam etmekle beraber yine eski arkadaşlarının hücumuna maruz kalmaktan kurtulamıyordu.

Dr. İshak Sükutî Bey bu hücumlardan dolayı çok muğber oluyordu. Dr. Nazım Bey'e yazdığı mektuplarında diyordu ki:

"İyi bir nazarla bakarak tenkide girişmek bitaraflığı istilzam eder. Onun için bir takım şahsi adavetler gözetenlerin ve şahsiyetle umumiyeti körü körüne birbirine karıştıranların iftiralarını hiçe sayarım. Bu gibilerin hücumları bende zerre kadar tesir hasıl etmez. Çünkü şahsi düşmanlık hakikati daima örter. Onlar isnatlarında mübalağa ederler. Nihayet herkes onların garazkar olduklarını anlar.

Mesela, bugün birisi kalksa da benim hafiye olduğumu söylese veyahut gazeteye yazsa belki bu havadise birkaç aklı kısa inanabilir. Fakat ne rüfeka ve ne cidden beni tanıyanlar – beni cidden tanıyanlar diyorum, dangalaklarla dalkavuklar bahisten hariçtir – o havadise inanamazlar. Bu gibi isnatlardan memnun olacak birisi varsa o da Abdülhamid'tir. Fakat Abdülhamid bile:

– "Sükutî, ne kadar alçak olsa da yine hafiyelik etmekten daha yüksektir" der.

Onun için bana karşı yapılan bedhahlıklardan daha ziyade memnun olmam lazımgelir. Çünkü o isnatları yapanlar asıl kendi mahiyetlerini ortaya çıkarmış olurlar.

Dünyada herkes bir yol tutmakta muhtardır. Tutulan o yolu tenkit etmekte de diğerlerinin muhtar olmaları lazımgelir, fakat o tenkitlerin haddi ve gayesi tecavüz edilirse tenkit garazkarlık şeklini alır. Garazkar bir tenkitçinin canilerden farkı yoktur. Hatta onlardan daha şiddetlidir. Çünkü bir cani ne kadar kana susamış olursa olsun, cemiyeti beşeriyeden olsa olsa yirmi beş kişinin kat-

linè muvaffak olur, yahut olamaz. Nihayette yakayı adaletin pençesinde görür. Fakat garazkar bir tenkitçi belagatile, fasahatile bir heyet–i içtimaiyenin ruhunu öldürmeğe de. muvaffak olabilir, tabii fırsat düşer ve talih te yardım ederse! İşte dünyada bundan büyük cinayet ve habaset tasavvur edilemez.

Halbuki bizim tenkitçilerde böyle bir iktidar ne gezer? Cehil ve garaz onların gözlerini o derece bürümüş ki daha maksatla hafiyeliği birbirinden tefrik etmekten acizdirler.

Mesela Ahmet Saib Mısır'da çıkardığı gazetesinde diyor ki:

"Osmanlı Gazetesi'ni çıkaranlar Dr. Abdullah Cev–det'le Dr. İshak Sükutî'dirler. Ey ahali, bunlar satılmış alçaktırlar!"

Ahmet Saib bu gülünç tezyiflerle dereceli muhake–mesini ve iktidar kemşuuranesini meydana koyuyor. Çünkü bir kere bizi tanımayan birisi bu yazıyı gördükten sonra merak edip bir de "Osmanlı"yı okusa, o adam ne der? Ne diyecek: İshak Sükutî 1500 frank maaşa nail olduktan sonra yine bunun ayda 1200 frangını sarfederek "Osmanlı"yı çıkarması olsa olsa Abdülhamid'den bir imtiyaz koparmak içindir diye hükmeder. Fakat müruru zamanla imtiyaz filan mevzuubahis olamayacağını anlar. Ondan sonra da ya divane olduğumuza karar verir veyahut bu adamların, maksatlarına vasıl olmak hususundaki içtihatları bu yolda imiş der, geçer. Menfaatperest olan bir herif gün bugündür der; aldığı maaşlardan kimseye on para bile göndermez. Bizim halimizi uzaktan tetkik eden bir kimse mesleğimiz hususunda, velev hatalı olsun, doğru bir içtihat takip ettiğimize kanaat getirirse, o zaman Ahmet Saib ile taraftarlarını ne namla yadeder?

İnsaflı düşün Nazım! Bir takım garazkar edepsizler, vicdanları hilafına Ahmet Saib'e taraftarlık edebilirler. Onlarda Ahmet Saib ile hemayar olan heriflerdir. Bunun ötesi yoktur. Bunları uzun uzadıya yazmaya sebep bu kabil heriflerin daha ileri gitmelerin istememden ileri geliyor, çünkü ne kadar ileriye giderlerse, o kadar rezil oluyorlar."

Dr. İshak Sükutî Bey'in Rahmi Bey'den de şikayetleri vardı. Rahmi Bey İstanbul'a gitmişti ve orada İshak Sükutî Bey hakkında güya bazı iftiralarda bulunuyordu. Dr. İshak Sükutî Bey bunlara çok kızdığı için Dr. Nazım Bey'e yazdığı mektubunda diyor-

du ki:

"Rahmi Efendi meselesini açtığımdan dolay kusurıma bakma. Müddet–i hayatımda bana bu kadar tesir etmiş olan bir hadise geçmemiştir dersem mübalağa etmemiş olurum. Çünkü ben Rahmi'ye karşı gösterdiğim safiyet ve ciddi muhabbeti pek az kimselere göstermişimdir. Hatta muhabbetimin derecesi şundan anlaşılır ki Rahmi aleyhimde suikastler tertip ettiği halde bile ben yine onun lehinde idare–i kelam ediyorum. Buna Akil Muhtar Efendi de şahittir. Memuriyeti olmadığını benim mühimsememezliğime atfederek her tesadüf ettiğine aleyhimde namusuma tecavüz edercesine sözler söylenmesini ne ile tevil edelim? Ben yine onun hakkında sesimi çıkarmıyordum.

Vakta ki İstanbul'dan gelenler Rahmi Efendi'nin hakkımda öteye beriye neşrettiği manasız sözleri söylediler. O zaman hayrette kaldım. Ben ne yaptım? Bir adamın emniyet ve itimadını mı suistimal ettim, yoksa dostlarımın hukukuna mı haksız olarak tecavüz ettim?

Sizler de bu meseleyi bitarafane olmayarak muhakemeye koyulduğunuz. Size doğrusu çok kırıldım. Çünkü Rahmi Efendi'yi bu hareketinden dolayı biraz takbih etmeniz lazım gelirdi, bitarafane muhakeme bu yolda olabilirdi.

Ben Rahmi Efendi'yi az zaman zarfında bir birader gibi sevmiştim. Bunu buradaki arkadaşlarım değil, düşmanlarıma bile sorsanız teslim ederler...

Dr. İshak Sükutî Bey'in yazdığı bu mektuplar 1900 senesinde idi. O zaman Genç Türkler arasındaki geçimsizlik bazılarının memuriyet almasından bazılarının ise açıkta kalmalarından ileri geliyordu.

Doktor İshak Sukutî Bey'in En Büyük Üzüntüsü Ne İdi?

İshak Sükutî Bey,

Diğer bir mektubunda arkadaşları arasındaki münasebetleri hakkında diyordu ki:

"Evvelce ben bütün insanları, ziyade gördüğüm şekilde, yani vefakar, doğru, hamiyetli, her yaptığı işi riyasız yapar, hasbinal-

lah çalışır, hemcinsinin imdadına koşar bir surette tanırdım. Fakat zaman bana bunların aksini isbat etti, hayallerim kırıldı.

Şimdi benim birkaç dostum var. Onların sistemi, hatta küfrü bile başkalarının methinden bana evla gelir. Mektubunda sırf şahsıma ait olan nasihatlerinden dolayı teşekkürler ederim. Fakat ben öyle garip bir itikada malikim ki bunu tarif edemem. Zaten beni yakından bile tanımak güçtür. Hatta ben kendim bile ne halde olduğumu layıkile tarif edemem.

Garip olan itikatlarımdan birisi şudur: Alem isterse benim hasm–ı canım olsun, ben aç kalıp dost namı altında yaşayan düşmanlara muhtaç olmam! Belki bu itikadım yanlıştır, fakat yanlış çıksa da gam yemem. Çünkü hayatımı kısaltmak ve uzatmak elimdedir.

"Senin aleyhinde yazıldıkça memnun oluyorum" diyorsun. Bu cümleye ben de memnun oldum. Hiç olmazsa hamiyet yolundan ayrılmayan arkadaşlarımın memnuniyetini celbedecek fiillere tevessül etmiş olduğumu görüyorum. Bu da benim için bir tesellidir. Diğerlerinin hücumuna gelince onları okudukça yüreğim yağ bağlıyor.

Keşke milletin hukukunu müdafaa etmek iktidarını haiz olan yüzbin gazeteci ve beş yüz bin faal adam çıksa da beni Abdülhamid'den daha ziyade terzil etselerdi! O zaman daha ziyade memnun olurum, çünkü millette bir hayat eseri uyanmış olduğunu görürdüm. Bir zamanlar böyle şeyler gücüme giderdi. Ben de şimdiki hamiyetperverler gibi herkesin lisanından bir takdir beklerdim. Fakat o fikrimi değiştirdim.

Şimdi alem bana taarruz ediyor. Benim ise kimseye taarruz ettiğim yoktur. Bir zamanlar gevezelik eder, lisanen söylerdim. Şimdi ona da tövbe ettim. Çünkü evvelce bir kısım insanları kabil–i ıslah bilirdim. Şimdi ise o ıslahtan ümidimi kestim. Niçin ağzımı yorayım? Beyhude mücadelede mana var mıdır?

Ama bir takımları bana, hadd–i menfaat için hafiye derlermiş. İsterlerse vatan haini desinler. O da benim umurumda değildir. Ben vicdanımın emrettiği yoldan giderim. Vicdanım beni tezkiye etsin, kafidir. Alemin tezkiyesine ihtiyacım yoktur.

Sizin tenkidatınıza gücenmem, emin olunuz. Yalnız size karşı Rahmi Bey meselesinden dolayı biraz kırılmıştım. Çünkü ne

kadar fena adam olsam, Rahmi Bey'in son menfaat meselesinden dolayı aleyhimdeki hücumları kadar fena adam değilim, zannederim. İhtimal ki hata ediyorum. Fakat bunu ekseriyet elbette takdir eder.

"Başka yerlere giderek maişetini kendin kazan" diyorsunuz. Bu nu bende vaktile haylice düşünmüştüm. Fakat bazı suiemel sahiplerini memnun etmemek için ismimi mahvederek mesleğimi muhafaza etmeği düşündüm, böyle karar verdim, böyle yaptım. Bir takım bigünahları perişan bırakmaktansa onların da hayatı müreffeh bir surette bu yolda temin edilmiş oldu. Bu da benim için vicdani bir zevktir, değil mi Azizim?"

Doktor İshak Sükutî Bey, çok hassas bir ruha malikti ve arkadaşlarının ifadesine nazaran melek gibi bir adamdı. Müteverrim olduğundan hemen daima hastalıktan kurtulamazdı. Arkadaşlarının tenkitlerine maruz kalması 1500 frank maaşı kabul ederek Roma Sefareti'ne tayinini kabul etmesinden ileri geliyordu. Hatta yukarı ki mektupta da bahsedildiği vechile Doktor Nazım Bey bile Ona "başka yerlere gidecek maişetini kendin kazan" diye yazmaktan geri durmuyordu.

Bununla beraber, Doktor İshak Sükutî Bey vicdanen çok müsterihdi. Çünkü Cenevre'de çıkan ve Osmanlı vatanı için hürriyet mücadelesi yapan Osmanlı Gazetesi, Doktor İshak Sükutî Bey'in her ay maaşından ayırarak Cenevre'ye gönderdiği 1300 frank sayesinde yaşayabiliyordu.

Hasta ve tedaviye muhtaç olduğu halde kendisine yalnız 200 frank tahsis ederek mütebakisini yine Genç Türklük gayesine sarfedilmesini arkadaşlarının takdir etmemelerinden dolayı çok üzülüyordu.

Bu arkadaşlar arasında Rahmi Bey en aziz arkadaşlarından birisi olduğu halde onun iftiraları Doktor İshak Sükutî Bey'e pek dokunuyordu. Doktor Sükutî, arkadaşlarının söylediklerine nazaran oldukça harabati bir zat imiş, yıkanmağa bile üşenirmiş. Rahmi Bey bazen onu zorla musluk başına götürerek hiç olmazsa başını yıkatmağa mecbur edermiş.

Aralarında bu kadar samimiyet olduğu halde Rahmi Bey'in İstanbul'a gittikten sonra aleyhinde bulunmasını Doktor İshak Sükutî Bey bir türlü hazmedemiyordu. Mek–tuplarında hep

Rahmi Bey'den bahsediyor ve diyordu ki:

"Ben vaktile pek dürüstane davranır, cidden kalbimi kıranları bile tayip etmek isterdim. Fakat zaman geçtikçe ve yaş ilerledikçe bu gibi haller bana birer birer veda ediyor. Hasılı Rahmi Efendi'ye karşı olan inkisarım pek güç tadil olunabilecektir. Ama benim gibi mesavi–i ahlak sahibi bir adamın ona karşı olan inkisarından ne çıkar? O'nun benden hiçbir ümidi olmadığı gibi benim O'na ne maddi, ne manevi ihtiyacım vardır.

Haydi ihtiyacım olsa bile, o ihtiyaç belası yüzünden dosta müracaat ederek minnet altında geçirilecek hayat bana nasip olmasın. Şimdiye kadar kimsenin himayesi altında yaşamadım. Bundan böyle de kader beni bu hale giriftar etmez ümidindeyim. Fakat maksadıma hizmet için her türlü minnetlere, her türlü hallere katlanırım. Herkesin kedine mahsusu bir nokta–i nazarı vardır.

Bu mesleğe girdiğim günden beri ahbap zannettiğim yahut tanıdığım bir çok zevatın bana karşı günagun harekatını görmüştüm. Fakat hiç birisi Rahmi Efendi meselesi kadar bana tesir etmemişti. Ne ise ona Allah selametler versin, bize de akıllar ihsan eylesin!"

Rahmi Bey'in 1899–1900 senesinde İstanbul'da bulunmasının sebebi malum değildir. O aralık Rahmi Bey'in Abdulhamid'den bir şifre alarak Selanik'e hareket ettiği söylenmişti, Abdülhamid'in şifre almak, Abdülhamid'e casusluk etmek demek olmakla beraber, Rahmi Bey'in bu hareketi tabii Abdulhamid'e hizmet için değil, bilakis onu aldatmak suretile Genç Türklüğe ve Terakki ve İttihat Cemiyeti'ne yardım etmek maksadile yapılmıştır. *

Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi'yi Tahta Geçirme Çabaları

O devirde Abdülhamid'e yalan, yanlış jurnallar yağıp duruyordu. Bir aralık Genç Türklerin Abdülhamid'i tahtından indirecekleri ve yerine Yusuf İzzetin Efendi'yi geçirecekleri şayiası ortaya çıkarılmıştı. İstanbul'da yüksek sınıfa mensup bir hanımefendi Genç Türklerin atfedilen bu fikir etrafında malumat topla-

makla meşgul oluyordu.

Bu malumat müteaddît kanallardan geçerek Abdülhamid'e bildiriliyordu. Yusuf İzzettin Efendi'nin tahta iclası hakkında Yıldız erkanından birisine verilen bir jurnalda deniliyordu ki:

"Tunuslu Mahmut Paşa'nın kerimesi Emine Hanım cariyeleri taraf-ı kemteriye göndermiş olduğu ufak bir pusulada Galata'da avukat ..... nin yazıhanesinde bir mülakat istemişti. Tayin edilen saatte oraya gittim.

Beş dakika sonra hanım cariyeleri Fazıl Bey'in haremi, Hayriye Hanım cariyeleri de refakatinde alarak geldiler. Odada bizden başka hiçbir kimse yoktu.

Emine Hanım evvelemirde zat-ı devletleri hakkında bazı şeyler sordu. Kendisini temin etmek için zatıdevletlerinin hazret-i şahriyari azimmüşanımıza olan ferd-i sadakatinizi ve başka hiçbir ümit beslemediğinizi delail-i katia ile ispat eyledim.

Bunun üzerine Emine Hanım, gayet gizli tutulmak şartile, Yusuf İzzettin Efendi'nin tahta iclası meselesinde ibrazı hizmet ve sadakat eyleyeceğini beyan etti. Emine Hanım bir buçuk sene evvel Kurenadan Faik Bey'e ve Dördüncü Daire-i Belediye Müdürü Mustafa Efendi'ye meseleyi ihbar eyleyerek evrakları da verdiği halde onların arzı atabe-i ülya edilmemesine elan taaccüp etmektedir. Dördüncü Daire Müdürü olan Mustafa Efendi'nin Şehzade Yusuf İzzettin Efendi'nin has bendesinden olduğunu gerek yeminle, gerekse kat'i ve kaevi delillerle ispata hazır olduğunu Emine Hanım cariyeniz iddia eylemektedir.

Hanımın zevci Hüseyin Bey'in her bildiğini söyleyen bir adam olduğunu anladığım için zat-ı devletlerine bundan iki ay evvel takdim etmiş olduğum raporda bunların köşklerine sık sık devam edersem vazife-i mahsusama dair bir çok istifadeler temin edeceğime ümit var olduğunu arzeylemiştim. Şimdilik Hüseyin Bey, bitaraf ve kendi halinde görüyorum, zevcesi Emine Hanım ise Hüseyin Bey'in haberi olmamak şartile, ibraz-ı sadakatten, vaad-i mucibince geri durmamaktadır. Hanım gayet hafi tutulması lazımeden olan bu meseleyi, bendegandan bildiği kimselere de haber verdiği halde şimdiye kadar hiç aldıran olmamıştır. Bunun üzerine mezkur yazıhanede meseleyi bendenize açtı. Kulunuz da derhal zat-ı devletlerine bir rapor takdim eyledim.

Emr–i devletleri mucibince Emine Hanım ikametgahı alinize gelerek Bahaeddin'in bir mektubile Ahmet Celalettin Paşa'nın 56 numaralı bir mektubunu ve o mufassal projeyi takdim eyledi. Fakat şu şartla ki takdim ettiği ve edeceği bütün evraklar Hazret–i Halife–i Resulü Kibriyaca nazar–ı aliden geçirdikten sonra yine mahallerine iade edilecek ve postaya verilerek yerlerine gönderilecekti. Yani posta ile gelenlerde aynı surette muamele görecekti.

Bundan başka kulunuzun da her yerde ve bütün gireceği yerlerde kendisile beraber bulunmaklığını zat–ı devletinize arz ve müsaade–i mahsusanızı istihsal eylemişti. Bu babta şerefsudur buyrulan irade–i mekremet ade–i şehriyariyi kulunuza tebliğ buyurduğunuz saatte kemterleri hanımın Tophaneli oğlundaki köşküne gittim ve irade–i seniyeyi kendisine tebliğ ettim.

Bunun üzerine hanım yeni elde etmiş olduğu evrakı verdi. Bendeniz de derhal evrak–ı mezkureyi takdim ettim. Zat–ı devletiniz, onları Huzur–u Padişahi'ye arz ve takdim etmek üzere Mabeyn–i hümayuna teşrif buyurdunuz. Şimdi Emine Hanım bu kağıtlar geri verildikten sonra yeni elde etmiş olduğu daha mühim evrakı takdim eyliyeceğini hasbessadaka beyan eylemektedir.

Emine Hanım cariyelerinin mühim ifadelerinden ve elde ettiği kavi delillerden bu sırada Yusuf İzzettin Efendi'nin tahta iclası meselesinin pek ziyade ehemmiyet kesbettiği anlaşılmaktadır. Günden güne elimize geçen evrak ile bu mesele gittikçe tenevvür ediyor.

Emine Hanımın zevci Hüseyin Bey, Serhafiye Ahmet Celalettin Paşa'nın devlete sadık olduğunu her laf açıldıkça beyan ettiği halde hanım bilakis Ahmet Celalettin Paşa'nın başka bir ümit beslediğini ve hatta Yusuf İzzettin Efendi'nin tahta iclasının hususi noktalarından olmak üzere Ahmet Celalettin Paşa'nın maiyet–i saniyedeki Arnavut askerlerini elde ettiğine dair imzasile kağıt gördüğünü, bu kağıdın bir Frenk kadınında bulunduğunu ve bu kadının da Doktor Bahattin Şakir'in metresi olduğunu söylemektedir. Emine Hanım bu kağıdı o Frenk kadınından bir türlü almağa muvaffak olamadığına çok teessüf etmektedir.

Şurasını kat'i olarak arzedeyim ki Emine Hanım cidden hizmet etmek ve sadakat göstermek istiyor ve hizmetini de bilfiil ispat ediyor. Yusuf İzzettin Efendi'nin taraftarları hanımın hanesine devam etmektedirler. Hanımın bendenizi daima yanında bulundurmak istemesi sadakatine ve hizmetine en büyük bir delildir.

İşte bugünden itibaren bendeniz hanımda daima her yerde beraber bulunacağım. Gideceği o hanenin halkıle de ülfet peyda ettiğim taktirde daha mühim neticeler elde edeceğime şüphe yoktur. Şurası şayan–ı kayıttır ki sebebi refah Ümmeti Muhammet olan Şehriyar–ı alişanımız Efendimiz Hazretlerinin, mesele bütün teferrüatıyla anlaşılıncaya kadar hiçbir kimseyi tevkif ettirmemeleri ve bu ailenin sadakatine veya sadakatsizliğine dair verilecek raporlara da şimdilik ehemmiyet atfetmeleri iktizayi haldedir. Çünkü kulunuz emr–i devletinizle bunların hanelerine gidiyorum. Onların sadakatle hizmet etmelerine yardımım dokunuyor.

Kağıtların ve evrakın elde edildikçe peyderpey takdim kılınacağını arz ile..

Abdülhamid devrindeki casusların ne tarzda çalıştıklarını gösteren yukarıdaki jurnalda bahsedilen Şehzade Yusuf İzzettin Efendi'nin tahta iclası meselesi Doktor Bahattin Şakir Bey'in bir tarafdan Paris'te İttihat ve Terakki ile muhabere ederken ve Genç Türklerden olduğu iddia edilirken diğer taraftan kendisinin, Yusuf İzzettin Efendi tarafından gösterilen arzu üzerine onun hususi doktorluğuna tayin edilmesinden ileri geliyordu.

Doktor Bahattin Şakir Bey'in hususi tabip sıfatile daima, Çamlıca'da Yusuf İzzettin Efendi'nin dairesine girip çıkması Abdülhamid casuslarının o kadar nazar–ı dikkatini celbetmişti ki Doktor, nihayet bir gün tevkif edilerek Bekirağa Bölüğü'ne atılmış ve oradan Erzincan'a nefyolunmuştu.

Doktor Bahaddin Şakir ve Şehzade Yusuf İzzeddin Efendi

Bu tefrikada bahsolunan vakaların geçtiği zamanlarda Doktor Bahattin Şakir Bey henüz İstanbul'da bulunuyordu. Yusuf

İzzetin Efendi'nin tabib–i hususisi olması yüzünden başına bir çok bela geleceğinden henüz bihaberdi. Yusuf İzzettin Efendi ile İstanbul'daki İttihat ve Terakki teşkilatı arasında tabii hiçbir münasebet yoktu. Yalnız Doktor Bahattin Şakir Bey'in cemiyet azasından bulunmasından dolayı müstakbel Padişah'la cemiyet biribirine yaklaşmış oluyordu. Yusuf İzzettin Efendi'nin tahta iclası hakkında ortaya çıkarılan şayiaların büyük bir kısmı uydurma idi. Bu şayialar Abdülhamid'den para koparmak için doğrudan doğruya yüksek hafiyeler tarafından tertip ve tasni ediliyordu. Bunun böyle olduğunu Doktor Bahattin Şakir Bey'e gönderilen ve Yusuf İzzettin Efendi hakkında ortaya çıkarılan şayiaları tenvir eden aşağıdaki mektup ispat etmeğe kafidir:

"Taraf–ı muhlisaneme gönderilen mektup reside–i dest–i tekrim oldu. Ayrılık çeşmesinde görüşüp size bir şey söylemek arzusunda olduğumu hatırlayarak bunun sebebini anlayamadığınızı yazıyorsunuz. İşte izah edeyim:

Zat–ı biraderlerini oraya davetten maksadım şu idi: İçinde bulunduğumuz hanenin bu gibi redaete müstait olduğunu biliyordum. Gerek sizi gerekse kendimi sakınmak icap ediyordu. Yazdığınız adamlar geceli gündüzlü o haneden iş–ü işret ettiklerinden sizi de onlarla hem mes'ak ad ve kıyas etmekte haklı idim. Binaenaleyh daveti vakıam sizi ikaz etmek ve daha doğrusu size mes'elemizi tayin ettirmek maksadına müstenit idi. Çünkü o vakit Yusuf İzzettin Efendi'nin fikir ve maksadını onlara söylüyordunuz. Ben de bunun üzerine sizi hamiyetsizlikle itham etmiştim.

Zira gerek şahsınız gerek haneniz tarassut altında bulunduğu halde bunlar bila perva sizin haneye giderek iş–ü nûşaya varıyorlardı. Bu halinizi gören bir adam hakkınızda nasıl hükmederse, ben de o suretle hükmetmiştim.

Gelelim hain peder–i manevimiz bahsine! Gerek sizden ve gerek Ziya nam–ı müstearını taşıyan zat tarafından gelen evrakı beş bin lira mukabilinde Abdülhamid'e satmak üzere evvela kurenadan Faik Bey'in ve sonra da Üryani zade Cemil'in ve bundan maada daha dört beş kişinin vesaitine müracaat edilmiş ise de bu vazifeyi, daha doğrusu bu pazarlığı kabul etmek için Fehim Paşa'dan başka bir kimse zuhur etmemiştir. Bunun üzerine Fehim

Paşa ile şifahi mukaveleyi akdetmek için Kadri namında birisi tayin olmuştur.

Bu müzakere esnasında evvela gelen mektupların Yusuf İzzettin Efendi'ye ne suretle tevzi edildiğini anlamak için araya giren vasıtanın hanesini göstermek üzere iki memurun bunları takip etmesi kararlaştırılır. Bu memurlar, müzakere için gönderilen Kadri ile Tüfekcilerden Ahmet namında birisidir. Bu memurlar Yusuf İzzettin Efendi'ye gidip gelenleri takip ederler. Bunlar doğruca Nuri Bey'in evine girerler. Hafiyelerde köşe başında onların çıkmasını beklerler. Biraz sonra onlar Nuri Bey'in hanesinden çıkacak Rupen'in evine giderler. Hafiyeler de o evden görünmeyecek surette saklanırlar. Vasıta olan adamlar Rupen'in evinden güya evrak–ı hamil oldukları halde çıkarlarken hafiyeler tarafından yakalanarak üzeri aranır fakat evrak namına hiçbir şey bulunamaz. Buna rağmen hafiyeler doğruca Fehim Paşa'nın konağına giderek orada iş ve işrete başlarlar. Bu işte parsayı toplayan Fehim Paşa oldu. diğerlerini yere vurarak Abdülhamid'den paraları O, topladı.

Bunun üzerine, bu işte muvaffak olmayanlar merkum Kadri vasıtasile başka taraflara müracaat ettiler, muhafız Arnavutların Yusuf İzzetin Efendi'yi tahta iclası için elde edildiğini anlattılar, Yusuf İzzettin Efendi için gelecek evrakı bilahare yerine iade edilmek üzere elde edebileceklerini ileri sürdüler, fakat hiçbir şeye muvaffak olamadılar. Muvaffakıyetleri biçare bir kadının ırz ve namusunun ve bir miktar servetinin pay–ı mal olmasına münhasır kalmıştır."

Yusuf İzzettin Efendi'nin tahta iclası meselesi etrafında dönen şayialar bu suretle izah edildikten sonra da aynı mektupta Türkleri Abdülhamid'e karşı gösterdikleri hamiyet ve milli gayreti hakkında deniliyordu ki:

Vatanperver (!) Murad'ın vatana etmiş olduğu hizmet (!) henüz unutulmadı. Zira hedef–i seyyiatı olan yüzlerce ana ve babanın ıstırabı eninleri ve feryatları hamiyetperverlerin kulağını tırmalıyor. Komitenizin servet, eshabından ve nüfuzlu zevattan mürekkep olduğunu iş'ar ediyorsunuz. Vatan onlardan canen fedakarlık istemiyor, onlar ise malen bile fedakarlık gösteremiyorlar, Vakt–i merhumunda acaba bunlara nasıl itimat edebilecek-

tir? İstibdattan kurtulalım derken bunların da şimdiki müstebitlere tagallüp etmekle iktifa eyleyeceklerine nasıl kani olalım?

Biz hürriyet istiyoruz, yoksa intizam ile iktifa etmek taraftarı değiliz. Vatan mevcudun adem ile değil, geleceğin bahşedeceği hürriyetteki hürriyet kelimesinin mana ve mezayatı layıkile anlaşılırsa yükselebilir. Bu bapta bize kim teminat verebilecektir? Milletin ikazı için 1293 tarihinden beri geçen istibdat günleri kadar biz hürriyetin nimetini talim ve takdir ettirecek hangi bir Darülfünun tasavvur olunabilir? Bu mektebi tederrüs bizim için kafi ve vafidir, yakın bir istikbalde, millet bir defa daha ifal edilmeden hürriyetin temin olunması için cemiyet efradının kendilerini fedaya hazır olduğunu söylüyorsunuz. Bu kadar fedakarlığa bizim sokak şerbetçileri de hazırdırlar. Onlar da "yaşasın hürriyet, mahvolsun istibdat!" diye uzaktan bağırabilirler.

Sizin efrad–ı millete hürriyet ilkah etmek istemenizi, bahrimuhitin ortasında dümeni kırılmış, arması devrilmiş, kaptanı boğulmuş, zilamıleyil içinde dalgaların ağuşuna kapılmış bir gemiye sahili selametten Kristof Kolomp'luk etmeğe benzetiyorum. Fedakarlık, istipdadın fetha–i ateşfeşanına karşı göğüs vermek suretile azim ve sebatla ve ric'ati bir zillet bilmekle olur!"

Bir Dayak Hadisesi ve Jurnaller

Fehim Paşa, yalnız Yusuf İzzettin Efendi'nin tahta iclası gibi yalan yanlış haberlerden istifade ederek Abdülhamid'den para çekmeğe çalışmaz, aynı zamanda bazan şehrin muhtelif yerlerine bombalar attırarak da kendisi için kazanç yolları teminine çalışırdır. İstanbul'dan Paris'e İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yazılan bir mektupta Fehim Paşa'nın "icraatına vesair İstanbul haberlerine dair deniliyordu ki;

"Ramazanda Beyoğlu'nda Lüksenburg Gazinosu önünde ikinci defa olarak bir bomba patladı. Bu da haydud–u azam Fehim'in tertip kerdesidir. Vaka sabahı Fehim hayatını tehlikeye sokarak sabahlara kadar civarı saadette gezindiğinden (!) dolayı iki bin lira aldı.

Birkaç gün sonra Fehim'in babası Hünkarın huzurunda bulunduğu sırada Nazif, Sururi ve daha birkaç meşhur casuslar tarafından Fehim aleyhinde Padişah'a jurnal verilir. Hünkar da Fehim'in babası İsmet Bey'e dönerek:

– "Ne dersin? Oğlun hakkında şikayet yağıyor. Bombayı benden para koparmak için kendisi attırmış." der. Bunun üzerine İsmet Bey dahi:

– "Emir Padişahımındır, ferman buyurunuz, isticvap edilsin!: Cevabını verir. Fehim istintakı esnasında bombanın kendisi tarafından atıldığını itiraf eder. O vakitten beri Fehim Paşa evinde mahpustur, dışarıya çıkamıyor, ümmet–i Muhammet'te biraz rahat ediyor.

Beşiktaş muhitinde söylenen sözlere bakılacak olursa bugünlerde mabeyinde politika müttehimleri bir aff–ı umumi sözleri kulaktan kulağa fısıldanarak söylenmekte imiş. Fakat bunun bir neticesi çıkmadı.

Dün akşam Ali Şamil'in biraderi Mehmet Bey Şehremini Rıdvan Paşa'nın ağasını Beyoğlu'nda mükemmel surette pataklamış. Esbabı da kanburun ağasının evi önüne paket kaldırımı yapıldığı ve o cihette toprak ve çamur bulunmadığı halde Beyoğlu caddesinin çamur gölü gibi olması imiş:!

Rusya Sefareti maiyetine memur olan Stationnaire Vapuru'nun mürettebatı geçenlerde Rus ihtilalcilerini taklide çalışmışlarsa da tam surette muvafak olamamışlardır. Geminin mürettebatı hangi sebepten bilmem bir isyan çıkarmışlar. Galiba yemeklerin fenalığından dolayı şikayet etmişler, bu şikayetleri dinlenmeyince geminin tayfası ve zabitlerden bir kaçını direklere asmışlar. Ondan sonra Rusya Sefareti'nin binasını topa tutmak üzere münasip bir mahale gitmeğe hazırlanmışlar. Gemi demirini almak üzere iken hadise diğer sefaretlere mensup olan yatlara akseder. Derhal İngiliz ve Fransız Sefaret vapurlarının zabitleri ve tayfası yetişirler, maatteessüf vakanın önünü alırlar. Şimdi Rus Sefareti maiyet gemisi ortadan kaybolmuştur, nereye gittiği malum değildir.

Sivastopol'da Ruslar iki hacı gemisini topa tutmuşlar, gemilerin içinde 600'den fazla hacı varmış. Hacıların hepsi boğulmuştur.

İstanbul'dan İttihat ve Terakki'ye yazılan diğer bir mektupta İstanbul havadisi olarak Nuri Bey'in kızlarının İstanbul'dan Paris'e nasıl kaçtıkları bildiriliyordu. Pierre Loti'nin Les Desenchantees namındaki meşhur eserinin kahramanları olan bu hanımların firarları şu suretle anlatılıyordu:

"Fransalı Kolonel Şatanöf'ün, nam-ı diğerle Reşat Bey'in mahdumu olup hariciye katiplerinden bulunan Nuri Bey'in iki kerimesi piyano hocaları olan Polonyalı bir madamla birlikte Avrupaya kaçtılar. Bu hanımlardan birisi hariciye memurlarından Safa Bey isminde bir zatın zevcesidir.

Hanımlar Sırbistan hududuna vasıl oldukları zaman vaka Yıldız Sarayı'na akseder. Bunun üzerine onların tevkifi için derhal Sırbistan Hükümetine telgrafla müracaat olunur, fakat Sırbistan hükûmeti iade-i mücrimine dair Hükûmet-i Hamidiye ile akdedilmiş bir mukavelesi olmadığından bahsle firarilerin tevfiki cihetine gidilemeyeceğini beyan eyler. Fakat aradan geçen şu beş saat zarfında hanımlar mevkuf tutulurlar ve bilahare serbest bırakılırlar.

Şüphe yok ki Nuri Bey'in kızları Paris'te bulunan amcalarının nezdine gitmişlerdir. Kendilerile konuştunuz mu? Hanımların terbiyeleri fevkalade iyi olduğu gibi tahsilleri de o derece mükemmeldir. Hatta bilamübalağa diyebilirim ki Nuri Bey'in kızları derecesinde terbiye ve tahsil görmüş gençlerimiz pek azdır. İyi bir muhite yaşayıp akvam-ı medeniye terbiyesi almış olan kızlarımızın bile hükûmet-i hazıranın pençe-i mel'umanesinden yakalarını kurtarıp serbest bir memlekette yaşamağı arzu edecekleri bedihidir."

Paris'e yazılan mektupların bazılarında o devre ait bir çok dedi kodulardan da bahsediliyordu. Bu dedikodu mektuplarında mevzubahsolan Bey'lerin ve paşaların isimlerini bugün dahi aynen yazmamıza imkan yoktur. Fakat buna rağmen onlardan bir tanesini nakletmeden geçmeyeceğiz:

"Sizlere bir vaka daha anlatayım. Fakat bu vaka doğrudan doğruya bir rezalettir. Bundan bir sene evvel Şehremini olan ve kanbur olduğu için çekmeceli bir paşa denilen zatın kerimesi Yunan Muharebesi'ndeki Türk kumandanı eğriboyun... Paşa'nın oğlu ile evlenmişti. Bu münasebetle Kanbur Paşa evlad-ı vatan-

dan çaldığı paralarla kızına şimdiye kadar misli görülmemiş bir düğün yapmıştı. Kız bu düğünden evvel başka birisini sevdiğini babasına ve anasına çok anlatmış ise de bir türlü onları bu izdivaçtan vazgeçirtmeğe muvaffak olamamıştı. Kızın sevgilisi Esvapçıbaşı İlyas Bey'in yeğeni idi ve onunla evlenmek istiyordu.

Çekmeceli Paşa'nın kızı bütün istirhamlarının anası ve babası tarafından nazar-ı dikkate alınmadığını ve esvapçıbaşının yeğenile izdivaca muvafakat edilemeyeceğini anlamakla beraber, yine aşıkına verdiği sözde sebata karar vermişti. Bunun içindir ki kız bundan bir hafta evvel ortadan kaybolmuştu. Yapılan taharriyat hiçbir netice vermemişti. Bunu üzerine Şehremini... Paşa kızının intihar ettiği zannına düşmüş ve deli gibi çırpınmağa başlamıştı. Paşa kızını çıldırasıya sevdiğinden onu kaybederse, yaşamıyacağını söylüyor, hatta Paşa'nın intihar etmesinden korkuluyordu.

Rivayet edildiğine göre kızını İlyas Bey'in yeğenine vermediği için Şehremini Paşa saçını sakalını yoluyormuş. Dün akşam Paşa tabanca ile intihara teşebbüs etmişse de vaktinde yetişilerek menolunmuştur.

Bu hadise münasebetile bir haftadan beri İstanbul'un sokakları da süpürülemiyordu. Çünkü bütün tanzifat memurları ve amelesi etrafa saldırmışlardı hepsi Şehremini... Paşa'nın kızını aramakla meşguldü. Nihayet uzun uzadıya araştırıldıktan sonra kızın aşıkile birlikte Bandırma'ya kaçtığı meydana çıktı. İkisi de Bandırma'dan İstanbul'a geri getirildi. Kız zevcine iade edildi (!) oğlan deliğe tıkıldı. İşte son günlerde İstanbul'un yüksek tabakasını alakadar eden dedikodu bundan ibarettir."

Yukarıdaki dedikodu münasebetile öğrendiğimiz yeni bir şey varsa o da Abdülhamid devrindeki belediye tanzifat memurlarının ve amelesinin icabında polis hafiyesi olarak istihdam edilmeleridir. İhtimal ki çöpçüler çöpler arasında arada sırada inci ve elmas bulmağa muvaffak oldukları için bu gibi kıymettar eşyayı meydana çıkarmak hususunda ihtisasları vardır, diye Şehremini Paşa'nın kızını da taharri için etrafa saldırmışlardır.

Abdülhamid'in Sonu Gelmeyen Emniyet Tertibatı ve Dahildeki Durum

Abdülhamid'in korkusu, Genç Türklerin Avrupa'daki ve memeleket dahilindeki faaliyetlerin artması nisbetinde tezayüt ediyordu. Yıldız etrafında alınan emniyet tertibatının arkası kesilmiyordu. Zalim Hükümdarın Cuma Selamlığı'na çıkacağı zaman yapılan takyidat artık pek gülünç bir şekil alıyordu. Hele her Ramazan'ın on beşinde Padişah'ın Topkapı Sarayı'ndaki Hırka–i Şerifi ziyaret edeceği gün yaklaşınca bütün casuslar güruhu, Zaptiye Nazırı, zabıta ve jandarma teşkilatı günlerce evvel ayaklanıyordu.

İstanbul'dan Paris'teki Terakki ve İttihat Cemiyeti'ne yazılan bir mektupta böyle bir Hırka–i Şerif ziyareti aşağıdaki surette anlatılıyordu:

"Geçen Pazar günü Ramazan'ın onbeşi idi. Her sene olduğu gibi bu sene dahi zalim Padişah Hırka–i risaletpenahiyi ziyaret için deniz tarikini tercih eyledi. Hünkarın geçeceği esnada limanda bulunan bütün ticaret gemileri ile diğer vapurlar Harem iskelesi açıklarında bulunuyorlardı. Marmara ve Boğaziçi'nden gelen vapurlarda liman haricinde demir atmağa mecbur tutuluyorlardı.

Kanlı sultan o derece ihtiyatkarane hareket etti ki vücud–u yezidanesini hamil olan "Söğütlü" Vapuru Sarayı'na vasıl oluncaya kadar limanda polis ve jandarma sandallarından başka hiçbir kaynak bile görülmüyordu.

Söylendiğine göre Abdülhamid, bu Türk katili olan kanlı Hükümdar, yolda son derecede heyecan içinde bulunuyormuş. Bu sene ilk defa olarak topta atılmadı. Çünkü Abdülhamid "Söğütlü"nün kasten topa tutulmasından korkmuş...

Abdülhamid hayatını korumak için böyle bin türlü tedbirlere başvururken diğer taraftan binlerce, yüz binlerce insan ya onun vücudunu cebren ortadan kaldırmağa çalışıyor veyahut gece gündüz biran evvel ölmesi için dua ediyordu. Bununla beraber, milyonlarca Müslüman da onun memleketine yaptığı fenalıklar müdrik olmadığından, gece gündüz Abdülhamid'e dua ediyor, hatta ekseriyetle ismini abdestsiz iken ağzına almağı bile cesaret edemiyordu. Telakkilerde, düşüncelerde ve hislerdeki müthiş

tezat daha ne kadar devam edecekti? Avrupa'daki Genç Türkler bu müddeti kısaltmak için bütün kuvvetlerile çalışıyorlardı. Memleket dahilindeki arkadaşları da onlara bu hususta çok yardım ediyorlardı.

Fakat istipdadı yıkmak için memleket dahilindeki bütün anasırın ittihat etmesi lazımdı. Genç Türkler bunu bildikleri için teşkilatta en kuvvetli gördükleri Ermenilerle sık sık temas ediyorlardı. Ahmet Rıza Ermeni komitelerile müzakereler yapıyor ve bu müzakerelerin neticelerini arkadaşlarına bildiriyordu.

Maamafih bu müzakerelerden kat'i bir netice hasıl olmuyordu. Komiteler yalnız bir noktada pek tabii olarak birleşiyorlardı. O noktada "şimdiki emelimizin önümüzdeki istibdatı yıkmak"tan ibaret olmasında idi. Sair hususlar hakkında deniliyordu ki:

"Vereceğimiz kararların yarın teşekkül edecek olan Millet Meclisi'nde kabul edilip edilmeyeceği meşküktür."

İttihat Terakki'nin Vatan Beyannâmesi

Bu vaziyet karşısında Terakki ve İttihat Cemiyeti Osmanlı vatandaşlarını ittihada davet etmek için güzel bir beyanname ile ortaya çıkmağı ve bütün Osmanlıları icraata sevketmeği muvafık görmüştü. Bu beyannamede deniliyordu ki:

"Vatandaşlar,

Bunca seneden beri menhus ömrü azaldıkça zulmü artan ve ahalinin fakirliği ve sefaleti çoğaldıkça zulüm hançerini İslâm ve Hristiyan bilaistisna bütün ahalinin sine–i sefaletine salayan Abdülhamid ve hükûmetinin takip ettiği bu murdar ve murdar olduğu kadar hunhar idaresinden kurtulmak ve İslâmiyetin emrettiği meşveret kaidesi üzerine müesses bir hükûmet–i meşrute tesis eylemek için yalnız boş sözler etrafında dolanmıak değil, icap ederse Cemiyet–i Osmaniye'ye yakışan bir mertlikle can vermek zamanı geldi.

Bu mukaddes yolda yürümekle bir parça daha gaflet edecek, altında kendi kendimizi boğduğumuz mel'anet kabusuna bir lahza daha teslim–i nefsedecek olursak, o büyük tarihimizle, o büyük milliyetimizle, namusumuzla beraber mahv ve münkariz olmak asla şüphe görünmeyecek derecede mukarrerdir.

Bunca seneden beri tahammül ettiğimiz, zulümlerine göz yumduğumuz bu mülevves idareye, bu kardeşi kardeşten, evladı anadan, insanı mukaddes vatan hissinden mehcür eden ve biçare ahaliyi aç ve sefil bırakan memleketimizi müthiş bir zindan haline koyan, velhasıl ettiği Cengizane mezalimin tarihte bir misline daha tesadüf eylemek muhal hükmünde olan bu rezil hükûmetten yakamızı kurtarmak ve adil bir idareye kavuşmak için ne yapmak lazım gelirse şimdiden, hemen hiç durmayarak çalışmak hamiyet hissile mütehassis olan her Osmanlı'ya ait bir vazifedir.

Vatandaşlar! Malumunuzdur ki millet umumi bir aile demektir. Eğer bu ailenin efradı ve eczası arasındaki irtibat ve iştirak teessüs etmeyecek ve cins ve mezhep ayırmaksızın Türk, Arnavut, Ermeni, Rum ve Arap bütün Osmanlıların hepsi birden vatanın selameti için kavi bir itimatla bağlanmayacak olurlarsa, önümüzdeki maksada memleketimizi hür ve azat ederek terakki etmek maksadı mukaddesine vusulün imkanı yoktur."

Beyannamede bütün Osmanlı unsurları bu suretle ittihada davet edildikten sonra Abdülhamid idaresinin memlekete yaptığı fenalıklar birer birer sayılarak ve zalim hükümdarın müstebit idaresini ne suretle idameye muvaffak olduğu anlatılarak deniliyordu ki:

"Rum'u Bulgar'la, Bulgar'ı Rum'la, Kürd'ü Ermeni ile, Ermeni'yi Türklerle, velhasıl bütün Osmanlı milletini kudurmuşçasına birbirile boğuşturmak politikası altında kanlı bir nifak içine sokan Abdülhamid idaresi bunca senelerden beri neye yaradı? İyice düşünelim ve vicdanen mulal mülahaza edelim.

Vatanımızda bununla adalet mi teessüs etti. Rahat ve hürriyet mi kazandık? Milli istikalimize kuvvet mi geldi? Ecnebilerin taarruzundan ve tasallutundan mı kurtulduk? İnsanı cihan nazarında makbul ve muteber mi, yoksa merdut ve menfur mu olduk? Umumi ticaret ve servetimiz ileri mi gitti?

Bunların hiç birisi varit değildir, yalnız ileri giden bir şey varsa o da yakan, yıkan, hanüraanlar söndüren bu müstebit hükûmetin zulmü, istibdadı ve merhametsiz–liğidir. Biz de körü körüne böyle bir hükûmete alet oluyoruz.

Namuskarane itiraf edelim: bu mezalim şeceresini biz gafi-

lane bir hareketle ve kendi elimizle besledik ve büyüttük. Hürriyet, adalet ve sevdayı Meşrutiyet ümitleri etrafında ittihat ve içtima eden otuz milyonluk bir milletin karşısında Abdülhamid bütün zalimane vasıtalarile, kanlı kuvvetlerile beraber yine bir gölgeden başak bir şey değildi! İşte biz bunca seneden beri o kızıl gölgeden, meyus ve perişan kaçıyoruz!

Fakat ey bedbaht millet, bir kere dur ve düştün. Vicdanlarımızı, zihinlerimizi, zehirli parmaklarına takan, zehirli tırnakları ile yırtan o hainle, o istibdat ile bir kere yüz yüze gel! Eğer bu zulüm, bu istibdat seni vuracaksa varsan göğsünden vursun! Fakat kaçarken arkadan vurulmak?... Bu muydu senin sıfatın biçare Türk milleti?! Senin o aslanlara yakışan sebat ve metanetine nasıl halel geldi?

Bir zamanlar Allah korkusundan, vatan muhabbetinden başka hiçbir şeye makar olmayan kalbini şimdi zalim bir hükûmetin korkusu ile mi dolduracaksın?

Vatandaşlar! Bir dakika akilane ve bitarafane düşünecek olursanız Abdülhamid idaresinin gerek Ermenilere, gerekse diğer Osmanlı unsurlarına karşı olan düşmanlığının her şeyden ziyade istibdatını devam ettirmek istemesinden ileri geldiğini anlarsınız. Bizi biribirimize boğazlatarak vakit kazanıyor.

Halifenin ve imam-ı asrın zalim olduğu taktirde hal'ine cevaz-ı dini olduğunu beyan buyuran ahkam-ı mukaddeseyi geçenlerde İstanbul'da bir gece zarfında hafiyelerine toplattıran ve kamilen yaktıran ve amir-i Meşrutiyet olan ayet-i celileyi tekzibe kadar cüret eden böyle bir adamın İslâmiyet dinile ne münasebeti olabilir ki gaddarane harekatını mazur görebilelim?

Bunca seneden beri zındanları, hakkımız olan Kanun-u Esasi'yi, Meşrutiyet'i isteyen namuslu kardeşlerimizle dolduran ve bu yüzden binlerce vatanperver aileleri tarümar eden Abdülhamid değil midir? Bu kere Erzurum'da zulüm, açlık ve sefalet yüzünden tahammülü kalmıyarak kıyamı eden ve adaleti isteyen Müslüman erbabı hürriyetin ifnasına kalkan Abdülhamid değil midir?

Geçen Rus muharebesinde kaybettiklerimiz şöyle dursun, daha dün muharebede galip geldiğimiz halde Girid'i de düşmanlarımıza veren ve nihayet bugün de Rumeli'yi içinde meskun olan

milyonlarca İslâm ahali ile birlikte alçakça bir korku ile ecnebilere teslim etmek üzere olan yine Abdülhamid değil midir?

Vatandaşlar! Emin olunuz ki Abdülhamid'in ve hükûmetinin bütün taarruzları Ermeni'ye Ermeni olduğu için değil, son zamanlarda Türklerle birlikte istibdattan kurtulmaya çalıştıklarını gördüğü içindir!

Dünyanın her tarafında uzun bir hayhuyü terakki görüyoruz, ümit ve zafer teraneleri işitiyoruz. Memleketimizde ise ağlayan ninelerin figanı, yetim çocukların ve dul kadınların "bir dilim ekmek!" diye inliyen istimdat nidasını ve istibdat zincirlerinin şakırtısını duyuyoruz!

Eğer bu kadar geri kaldığımızın acısını umumi ve fedakarane bir gayretle şimdiden telafi etmeyecek olursak, bütün tarih–i insaniyetin, bütün dünyanın yüzümüze tükürdüğünü görmek ve buna sabretmek zilletine uğramış olacağız. Eğer zulüm taraftarı isek, vatanımızın Abdülhamid'in elinde parça parça olmasına, ırz ve namusumuzun Girit'te ve Rumeli'nde olduğu gibi ayaklar altında çiğnenmesine razı isek, bunu açıktan açığa söyleyelim.

Zalimlerin kafalarını kırmayı emreden ferman–ı ilahiye bir parça itaat etseydik, bütün bu zulüm ve hiyanetleri, bütün bu alçaklıkları ateşle, demirle karşılardık. Böyle milliyet ve insaniyet düşmanı bir hükûmeti başlarımız üstünde tutmazdık. Bütün Osmanlılar ittihat ederek bir zafer hamlesile onu ayaklarımızın altında kırar ve hurdahaş ederdik!.

Terakki ve İttihat Cemiyeti o devirde vatanı kurtarmak için umumi surette nasıl işe başlanması lazım geleceğini aşağıdaki surette düşünüyor ve bunları bütün Osmanlı vatandaşlarına tavsiye ediyordu:

1– Her şeyden evvel elbirliğile Hükümeti müstebideyi milli kuvvetimize ram ve mağlub etmek için gizli dahili teşkilatımıza kuvvet ve vüsat vermekliğimiz lazımdır. İşte bu maksada hizmet etmek üzere Avrupa'da vesair memleketlerde ki Türk ve Ermeni fırkalarının ahrarları arasında yalnız icraat–ı inkılabiyeye mahsus kavi bir itilaf husule getirildi.

Rivayet muhtelif olsa da maksudun bir olması, yani hükûmet–i hazıranın zulmünden kurtularak memleketimize selametbahş olmak noktasında Türk ve Ermeni hepimizin

müşterek bulunması kaziyesi bu umumi itilafa o kadar kuvvet verdi ki bu hususu şüphe ve tereddütle karşılamaya sevk için "Ermeniler şu aralık istiklal istiyorlar, padişahlık yapacaklar!" tarzında hükûmet tarafından rivayetler işaa ettirildi. Müsbet deliller ve fiili teşebbüsler olmadıkça, bu rivayetler efkar-ı umumiye üzerinde müessir olmamalıdır.

Zira herkes düşünebilir ki Ermenilerin hükûmet-i Hamidiye'den uğradıkları taarruzlara, katliamlara mukabil, Türkler de Girit'te ve Rumeli'nde katliamlar görmüşler ve hükûmet-i hazıranın onlar kadar taarruzlarına düçar olmuşlardır.

Karşımızdaki düşman bir olduktan ve aldığımız yaralarla gördüğümüz felaketler aynı cinsten bulunduktan ve menfaati bugünkü hükûmetin istibdat tarzında gören zelil bir fırka-i kalili, ki ekseriyeti hafiyeler ve hükûmet adamlarıdır, müstesna olduğu halde cümlemizin müşterek düşmana karşı müştereken hareket etmemizi icap ettirecek kavi bir sebep olduğu düşünüldükten sonra selim bir vicdana ve doğru bir muhakemeye sahip olanları ikna için fazla uğraşmak zaittir.

Bununla beraber hain hükûmet iş bu ittihat teşübbüslerinin memleket dahilinde nüfuz ve tesirini azaltmak için yine halk arasına mesela "Genç Türkler din düşmanlarımızla ittihat etmek gibi bir küfürde bulundular. Bunlar zaten fikirleri muzir adamlardır. Sözlerine asla itibar etmeyiniz!" tarzında hainane işaalarda bulunuyor.

Maksadımız dini bir meseleyi halletmek olmayıp Osmanlılık mecmuası dahilinde yaşayan unsurların tamamen ittihadile insaniyete şîn olan böyle zalim ve müstebit bir hükûmetten kurtulmak ve yerine meşrutî ve adil bir hükûmet tesis etmektir.

2- İnkılap fikirlerinin bir memlekette yerleşmesi ve ilerlemesi ancak icra kuvvetine malik gizli teşkilatın vücuduna mütevakkıftır. Yalnız sesle ve sözle istibdadı yıkmaya imkan yoktur. Onun için memleket dahilinde mevcut olan hafî cemiyetlerin şubeler halinde memleketin her noktasına teşmili lazımdır. Bunlar arasında daimi bir irtibat ve münasebet tesisi fevkalade ehemmiyetlidir. Merkezi cemiyetlerde olduğu gibi iş bu şubelerde de cemiyetin maksadına muzir adamların veyahut cemiyet

efradından görünerek hakikatte hükûmete casusluk edenlerin derhal idamını icra etmek üzere miktar–ı kafi gizli polis teşkilatına malik olmalıdır.

Şubeler tatil–i umumi veyahut müsellehan kıyam gibi esaslı emirleri cemiyet–i merkeziyenin silsile–i teşkilatına riayet ederek almaya mecbur tutulacaklardır. İnkılabın umumi olması hükûmeti kat'i bir şaşkınlığa düşürerek bizzarur–ı zebun ve mağlub edeceğinden ihtiyatsızlık eseri olarak vaktinde evvel bir mahalde hususi bir ihtilal vücuda getirilerek hükûmeti şiddetli tedbirlere müracaat ettirmemeğe son derecede dikkat etmek lazımdır.

Gizli cemiyetler lüzum gördükçe Ermeni vatandaşlarımıza mensup inkılap fırkaları ile de iştirak–i mesai ve istişare–i maslahat etmek üzere muhtelit bir cemiyet teşkil edebilecektir.

3–Şimdiye kadar hükûmete verilen vergilerin yalnız milletin selameti aleyhine bir istibdat kuvveti vücude getirmek üzere ve bir takım vatan ve millet haini olan hükûmet adamlarının mel'un heveslerini tatmin yolunda sarfolunduğundan başka bir şeye yaramıyor bu paralarla ne yolların, fabrikalar, şimendiferler inşa edilmekte ve ne milli ticaret ve servetimize ait tesisat vücude getirilmektedir. Nafia işleri de kasden ve hiyaneten ihmal edilerek ahali fakir ve sefil bırakılmaktadır. Bunlar umuma anlatılacak ve memlekette adil ve meşrut bir hükûmet teessüs edinceye kadar vergilerin verilmemesi hakkında halka telkinat yapılacaktır.

4– Osmanlı Ordusu, bilhassa vatanın istiklal ve namusuna karşı hariçten yapılacak bir taarruzu defetmeğe mahsus milli bir kuvvet olup istibdat erbabının elinde bir zulüm ve hunkarlık aleti olmadığı ve ordu bu suretle kullanılacak olursa ordumuza, milli ve insani şerefimize ebedi bir leke sürülmüş olacağı, bunun müthiş bir cinayet eseri teşkil edeceği fikr–i hakiki askerler arasında neşr ve tamim olunacaktır. Hürriyet ve adalet uğurunda millet tarafından yapılacak umumi kıyama karşı ordunun hükûmet için bir cinayet baziçesi olmaması ve bilakis hakiki kardeşleri, derd ve felaket ortakları olan bilumum vatandaşlarla birlikte silah bedest olarak mücahedeye iştirak etmeleri kaziye–i mühimmesi temin edilecektir.

İş bu esaslı maddeler milli efkara şimdilik umumi surette neşr ve tamim edilmekle beraber sair inkılap hususatına dair teferruatta yavaş yavaş cemiyet tarafından tertip olunarak mevki–i fiil ve tatbika konulacaktır.

5– Meclis–i Mebusa'nın şer'i ve akli lüzumu ve müstebid bir idare–i vahidenin din, millet ve vatanın inkırazı için yegane bir sebebi meş'um olduğu en sade ifadelerle ahali arasında neşr ve tamim olunacak Meşrutiyet ve adalet yüzünden vatanımızın bir çok saadetlere ve bahtiyarlıklara, servet ve ticarete, emniyet ve asayişe mazhar olacağı öğretilecektir.

6– Ahaliden toprak sahibi olmayanları ihtiyaçlarının tesviyeye kafi derecede arazi verileceği gibi gelecek hükûmet–i meşruta tarafından bunlara her suretle fevkalade muavenet olunacağı telkin edilecektir.

7– Hizmet–i askeriye müddetinin ekser, mütemaddin devletlerde olduğu gibi iki seneye indirileceği ve bundan fazla hiçbir ferdin bir gün bile silah altında bulundurulmayacağı ve efradı askeriye maaşatının kırk kuruşa ve beş liradan aşağı maaş alan zabitlerin maaşlarının bu miktardan fazla bir dereceye çıkarılacağı anlatılacaktır. Terfi icrasında herkesin kıdem, meziyet ve liyakati nazarı dikkate alınacağı, iltimas ve himayenin katiyen kaldırılacağı da söylenecektir.

8– Gelecek hükûmet–i meşrutanın riyasetinde bulunacak olan ve şimdiki halde sarayında mahpus tutulan veliaht bedbaht Reşat Efendi Hazretlerinin tab'an ve hissen taraftarı hürriyet ve milliyet olduğu ve millet–i Osmaniye'ye terettüp eden vazife–i İslâmiye ve insaniyenin müşarünileyhi biran evvel zulüm ve esaret zindanından kurtarmak noktasına matuf olması lazımgeleceği her fırsattan bilistifade umum ahaliye tefhim olunacaktır. Yaşı yetmişe yaklaşan Abdülhamid ile beraber münkariz olmasına şüphe edilmemesi lazım gelen avenesinin mel'unane desiselerine tama etmemeleri umum ahaliye, hükûmet ve zabıta memurlarına anlatılacaktır."

Bu ve buna benzer beyannameler gizliden gizliye bastırılarak memleketin her tarafına tevzi ediliyor, ekseriyeti uyumakta olan Osmanlı milletinin uyandırılmasına çalışılıyordu. Bu beyannamelerde yapılan vakaatlerin Meşrutiyet'ten sonra İttihat

ve Terakki Hükûmeti tarafından tutulup tutulamadığını tetkik edecek değiliz. Tetkik edersek tutulamadığı neticesine vasıl olmamız lazım gelir, ondan sonra da niçin tutulamadığını tetkik etmemiz icap eder. Biz ise uzun uzadıya tetkikat yapmayıp elimizdeki vesikaya müstenit bir tarihçe yazmağı vadettiğimiz için, bu gibi tenkitlere saparak çizdiğimiz hududun haricine çıkmak istemiyoruz. Herhalde muhakkak olan bir şey varsa o da vaatlerin Meşrutiyet'in istihsaline çok yardım etmiş olmasıdır!

İttihat ve Terakki Cemiyeti Meşrutiyet'in ne suretle istihsal edileceğini tabii evvelinden tayin edemiyordu. Zannediliyordu ki Abdülhamid ölmedikçe ve yeni bir Padişah tahta geçmedikçe Türkiye'de Kanun–u Esasi'nin ilanına da imkan yoktur. Genç Türklerin bir çoğu Veliaht Reşat Efendi'ye bel bağladıkları halde bir çokları da, bundan evvel neşrettiğimiz bazı Genç Türk mektuplarında yazılı olduğu veçhile Osmanlı Hanedanından hiçbir şey beklenemeyeceğini, onların birbirinden farklı olamayacağı ve müstebit Abdülhamid gittikten sonra yerine müstebit bir Sultan Reşat veyahut Yusuf İzzettin geçeceği kanaatinde idiler. Onlar istikbal hakkında umumiyetle şöyle düşünüyorlardı:

"Yalnız istipdad–ı hazırı yıkmak Osmanlıların saadetini idameyi tekeffül edemez. Ati için hür ve adil bir idare tesisini de temine lüzum vardır. bu idare acaba ne gibi şartlara istinat ettirilmektedir? Memleket dahilindeki muhtelif unsurlar arasında itilaf husulüne en ziyade bu nokta hakkındaki tereddütler mani olduğundan, bu madde hakkında bazı izahat itasına lüzum vardır:

Memleketin müstakbel kanunlarını tayine fert itibarile hiç kimse selahiyettar değildir. O hak doğrudan doğruya ahalinin heyet–i umumiyesine aittir. Ahali kendi milletlerinden istifadeye muvaffak olduğu anda memleketin idare suretini binnefs kendisi tayin ederse, şimdiden bir kanun yaparak ileride mer'iyetini iddia etmek ahalinin hukukuna tecavüz demek olacağından hiçbir hürriyetperver böyle bir cürette bulunamaz.

Ancak müstakbel idarenin rüknünü teşkil edecek olan yeni Kanun–u Esasi'nin tanzim suretlerini memleketin içtimai şartlarına göre şimdiden tayin eylemek devlet ve milleti zafa duçar edebilecek yeni ihtilafların önünü alacağından, bu babta umum

tarafından kabul edilebilecek bir program hakkında itilaf akdi elzemdir.

Bu itilaf atîdeki maddelere istinat edebilir:

İstibdattan kurtulmak için bu kadar fedakarlıklar yapmakta olan millet talî ve istikbalini bir defa daha yeni bir hükümdarın keyfine talik etmek istemeyeceğinden yeni Padişah'ın hukuk-u ahaliyi ahd-ü kasem ile tasdik etmesi ve 1293 senesinde neşredilen Kanun-u Esasi'nin hikmet-i Meşrutiyet'in mantık-i mukteziyatı dairesinde tadil-i ahaliye vasi haklar bahşedecek surette yeni bir Kanun-u Esasi tanzimine muvafakatini bir Hatt-ı Hümayun ile ilan eylemesi lazımdır.

Meşrutiyet'ten Beklentiler

Yeni Kanun-u Esasi bir taraftan umum Osmanlı unsurları arasında ve diğer taraftan Osmanlılarla hükümdarları arasında bir mukavelename teşkil edeceğinden, şimdiki istipdada nihayet verilmesini müteakip bu bapta bir layiha tanzimi Babıali tarafından ve umum Osmanlı unsurlarının cemaat meclisleri idaresinden tayin olunacak vekillerden mürekkep bir encümene ihale olunacak ve bu suretle vücuda getirilen layiha 1293 senesinde neşrolunan Kanun-u Esasi'nin 65 nci maddesinde yazılı olduğu gibi beher elli bin kişi için bir mebus ittihabı suretile teşkil edilecek umumi mecliste tetkik ve tasdik olunduktan ve Padişah tarafından kabul edildikten sonra mer'iyet kesbeyliyecektir."

İttihat ve Terakki'nin ta bidayet-i teşekkülünden umumi harp nihayetine kadar devam eden icraatına taalluk eden evrak tetkik olunduğu zaman, o teşekküle dahil olan zevatın mutlaka dar düşünceli ve bir çok hususlarda muhafazakar kimselerden mürekkep olduğunu kabul etmek lazım gelecektir. Bakınız, Meşrutiyet'ten daha hiçbir eser olmadığı ve Meşrutiyet'in ne suretle istihsal edileceği de bilinmediği zamanlarda memleketin Osmanlı padişahlarının zulümlerinden neler çekmiş olduğu ve o esnada Osmanlı Devleti'nin tahtını işgal eden son Padişah Abdülhamid'den de neler çektiği düşünülmüyor ve bu fenalık membaının kökünden temizlenmesi lazım olduğu hatırlarına gelmiyordu. Genç Türklere bakılacak olursa, bu devletin devam

ve bekası Meşrutiyetle idare olunmakla beraber, saltanat ve hilafetin de ibkasile mümkündü!

Müstakil Osmanlı idaresi hakkındaki düşüncelerinde Genç Türkler diyorlardı ki:

"Yeni Kanun–u Esasi'nin ahalinin şahsi ve içtimai haklarına ve Saltanat–ı Saniye namına bugüne kadar vukubulan taahhüdat–ı tesmi–ye ahkamına muvafık bulunan tabii olup ezcümle 1293 Hatt–ı Hümayun'unda taahhüt edilegelmiş olduğu veçhile Hilafet–i kübera–yı İslamiye ve Sal–tanat–ı Osmaniye'nin hukuku ve Osmanlıların hürriyet ve müsavatı ve vükela ve memurinin mesuliyet ve salahiyeti ve Meclis–i Umumi'nin hakkı vukufu ve mahkemelerin istiklal–i kamili ve müvazene–i maliyenin sıhhati ve idare–i vilayetçe hukuk merkeziyeti muhafaza etmekle beraber tevsi–i mezuniyet usulünün ittihazı ciddi ve esaslı bir surette temin kılınacaktır.

1293 senesinde neşrolunan Kanun–u Esasi'de diğer bir çok hususlarla beraber vilayetlerde tevsi–i mezuniyet maddesi müphem bırakılarak şartlarının tayini nizamname–i mahsusuna talik edilmiş ve bu hal bir çok tereddütlere ve sui tefsirlere sebep teşkil ederek pek ziyade mazarratı görülmüştü. Yeni Kanun–u Esasi'nin böyle müphem maddeleri kavi olmasına bilhassa itina edilecek ve vilayetlerin tevsi–i mezuniyeti maddesinde 1293 tarihli Kanun–u Esasi'de birinci maddeyi teşkil eden "umum Memalik–i Osmaniye'nin yekvücut bulunması" esası muhafaza edilmekle beraber, vilayetlerde içtimai hayatın teyit ve tevsiine çalışılacaktır. Fakat bu tevsiat umumi surette olacak ve infirada vesile teşkil edemiyecek bir zeminde icra edilecektir."

Bilahare İttihat ve Terakki'nin başına bin türlü belalar getiren ve türlü türlü muhalif fırkalar halinde meydana çıkan hürriyet–i efkar hakkındaki bir kararında deniliyordu ki:

"İdare–i müstakbeleye ait mevat hakkında her fert ve fırkanın beyan–ı efkara ve ahalerî kendi fikirlerini kabule ikna için meşru vasıtalarla çalışmak hakkı der'ar bulunduğunda Saltanat–ı seniyenin bekasına muteriz olmayan, yani serdettiği müddeiyatı devletin bekasile meşrut bulunan her fert ve fırka ittifakı hazıra dahil olabilecektir."

Genç Türklerin ittihat için uzattıkları eli Ermeniler tutmak

istemiyorlardı. Beyannamede her ne kadar Ermenilerle ittihat husule geldiğinden bahsolunuyorsa da, bu ittihat lafzından ibaret kalıyordu. Abdülhamid hükûmeti, Genç Türklerin Ermenilerle birleşmelerini Genç Türkler aleyhinde propaganda yapmak için bir silah olarak kullanıyor ve onların din ve millet düşmanlarımızla, vatandan ayrılarak kendi başlarına bir devlet teşkil etmek isteyenlerle ittihat ettiklerini ileri sürüyordu. Fakat Genç Türklük aleyhinde ortaya çıkarılan bu şayialar o kadar hakikatten uzak değildi. Çünkü Ermeni ihtilalcileri, istibdat idaresi yıkılsa da yıkılmasa da Türkiye'den ayrılacak gibi hareket ediyorlardı.

Ermenileri bu hatalı yollarından çevirmek isteyen Ermeniler az değildi. Bunlar gerek Avrupa matbuatında, gerekse Kafkasya'da çıkardıkları gazetelerinde ve mecmualarında diyorlardı ki:

"Ermeni ihtilalcileri Türkiye'de nüfus kaydı muamelesinin fıkdanından istifade ederek Ermenilerin hakiki nüfusu hakkında gerek kendi millettaşlarını, gerekse Avrupa efkar–ı umumiyesini küstahane bir cesaretle aldatmağa muvaffak oluyorlar. Ermeni ihtilalcilerin kavline göre Ermeniler meskun olan Türk arazisinde nüfusun ekseriyeti Ermenilerdedir. Onun için herkes o havalide aynı zamanda böyle bir ihtilafın muvaffakıyetle neticeleneceği itikadı hususle geliyor.

Fakat istatistikler meydandadır. Hem de Ermeni muhibbî olduklarına şüphe edilmeyen seyyahların netice–i tetkikatı olan istatistikler! Bu seyyahlar Abdülhamid tarafından Ermenilere karşı irtikap edilen cinayetleri takbihte nasıl muttehit iseler, Türkiye'deki Ermeni adedinin ehemmiyetini pek mübalağalı bir surette arttırmak isteyen Ermeni ihtilalcilerinin bu hareketini ayıplamakla da o derecede hemfikirdirler.

Zaten bu hususta ki itirazlar ve tenkitler bugünün meselesi değildir. Daha 1878 senesinde toplanan Berlin Kongresi'nde İngiltere Hükûmeti Osmanlı memleketindeki konsoloslarının raporlarına istinat ederek İstanbul'daki Ermeni Patrikliği tarafından Ermeni nüfusuna dair tertip edilen yanlış tebligatı protesto etmişti.

İngilizlerin bu protestosu üzerine o zaman Patriklik makamını işgal etmekte olan Patrik Nerses Efendi, nüfus mese-

lesinde aldatılmış olduğunu anlayarak meselenin hakikatini anlamağa karar vermiş ve Ermenilerle meskun olan Türk vilayetlerinde derinden derine tedkikat yapmak üzere Metropolit Sirvancıyan Efendi'nin riyaseti altında bir komisyon teşkil ettirmişti.

Ermeni Komiteleri Vaziyeti Nasıl Görüyordu?

Yukarıda adı zikredilen komisyon derhal tetkikata girişmiş ve elde ettiği neticede Ermenilerin, en ziyade kesif bulundukları vilayetlerde bile Türk vesair anasırın ancak üçte birisini teşkil edebileceklerini meydana çıkarmıştı. Bu tetkikat Abdülhamid devrinde Ermenilere karşı yapılan katliamlardan evvel yapılmıştı. Halbuki ondan sonra o katliamlardan, fakr-ü zaruretten, hastalıklardan dolayı Ermenilerin nüfusu daha ziyade azalmıştı.

Hal-i keyfiyet bu merkezde iken Ermenilere karşı olan muhabbetlerini tarafkirliğe vardıracak kadar ileri götüren Lynch gibi seyyahların bile Ermeni nüfusunu nisbetsiz bir surette fazla göstermelerinden dolayı Ermeni ihtilallerini tenkit etmeği kendileri için bir vazife bildiklerine nasıl taaccüp edelim? Ermeni ihtilalcilerinin menfaati de bu hakikati itiraf eylemekten ibarettir. Eğer Ermeni ihtilalcileri samimi adamlar iseler ve muvaffakıyetle neticelenebilecek ciddi bir mücadeleye girişmek istiyorlarsa mücadele meydanına yalnız başlarına atlamanın muvaffakıyetsizliğe mahkum olacağı evvelinden bilmemeleri gayr-ı mümkündür.

Silahsız olan, bir çok sebeplerden dolayı silah kullanmaya selahiyettar olmayan ve her taraftan göçebelerle ve adetçe kendilerinden üç defa fazla İslâm ahali ile muhat kalmış olan Ermenilerin milliyet esasına müstenit bir ihtilal hareketi yapmaları hiçbir zaman muvaffakıyetle neticelenemez. Her Ermeni, hatta en müteassıp ihtilalci Ermeni bile bu hususta katiyen şek ve şüpheye düşmemelidir.

Ermeni ihtilalcileri karşılarına çıkarak olan müşkülatı büyük devletlerin müdahalesile halledilebileceklerini zannediyorlar. Ermeni milleti bu ecnebi müdahaleye çok ümit bağlıyordu. Avrupa'daki büyük devletlerin Ermeniler lehinde müdahale

etmelerini çok bekledi.

Nihayet bu intizarın bir hayalden başka bir şey olamayacağına kanaat getirdi. Ermeni ihtilalcileri şunu bilmelidirler ki Avrupa devletlerinin müdahalesile Ermenistan da bir Ermeni devleti teessüs etse bile Ermeni ahali bundan hakiki istifade edemiyecektir. Her taraftan başka unsurlarla muhat olan bir millet müstakbel idaresini kendi başına temin edemezse o idareyi ileride yine kendi başına muhafazaya da muvaffak olamaz.

Bu böyle olduğu halde nasıl oluyor da Ermeni ihtilalcileri kendileri için yegane selamet çaresinin her ne suretle olursa olsun, Türk vesair İslâm anasırla birleşmekte olduğunu takdir edemiyorlar?"

Ermeni milletinin hakiki menfaatinin nerede olduğunu görenler Dıkran Elmasyan vesaire tarafından yapılan bu neşriyatta ortaya konulmuş olan ve daima Türklerle müttehiden hareket etmeği istilzam eyleyen fikirlere riayet edilmediğinden dolayı Ermeniler acaba nadim olmuşlar mıdır? Meşrutiyet'ten çok evvel vukubulan bu ihtarlara kulak açan ve bütün ümitlerini büyük devletlerin müdahalelerine bağlayan Ermeni ihtilalcilerinden bugün de berhayat olanlar elbette vardır. Bunlar bugün acaba ne düşünüyorlar?

Şüphesiz genç Ermenilerin Genç Türklerle müttehiden çalışmalarına mani olan bazı fikr–i zıddıyetleri vardı. Bu zıddıyetlerin başlıcası Abdülhamid'in idaresine karşı yapılacak hareketin tarz–ı icrasıydı. Genç Türkler gerek dahilde ve gerek hariçte yalnız Gazetelerinde neşriyat yapmak suretile tanınmışlardı. Onlar umumiyetle cebri vasıtalara müracaattan, suikastlardan, ihtilal çıkarmaktan geri duruyorlardı. Onlar, Ermeni ihtilalcilerinin nazarında memleketlerinin saadet ve terakkisini zuhuratın şüpheli yardımından bekliyor gibi görünüyorlardı. Halbuki Ermeniler cebir icraata başvurmak, milleti isyana teşvik etmek ve her türlü tethiş vasıtalarını kullanmak suretile Abdülhamid'in istipdadına karşı çalışmak fikrinde idiler.

Bununla beraber Ermenilerin hakiki menfaatlerini görür gibi olanlar diyorlardı ki:

"Madem ki Ermenilerin yalnız başlarına hareketlerinden iyi bir netice istihsal mümkün değildir, büyük devletler tarafından

yapılması beklenilen müdahalelerin artık masallar sırasına geçtiği bir zamanda o müdahaleyi bekleyerek vakit geçirmede ne mana vardır? Bir de Ermenilerin ihtilaf nokta-i nazarında Türklere kat kat tefevvük ettikleri katiyen zannolunmamalıdır. Ermenilerin her tarafta ne kadar büyük bir zaafla, nasıl bir tevekkül ile kendilerini kestirdiklerini ve yalnız "Zitan" müstesna olmak üzere, hiçbir tarafta küçük bir mukavemet eseri göstermediklerini herkes bilir.

Şayet Ermeniler ihtilalleri hakkında hasıl olan şüpheleri ortadan kaldırmak için lazım gelen çarelere başvursa idiler, o zaman Türklere karşı olan şikayetleri için kendilerine hak verilebilirdi. Halbuki Ermeniler böyle çarelere başvurmaktan başka İstanbul'un en büyük mekteplerine varıncaya kadar bütün Ermeni talebesini hala şayan-ı nefret bir dini ve milli taassüb ile terbiye ediyorlar.

Türkiye'deki Ermeniler en iptidai malumat-ı içtimaiyeden bile bihaberdirler, onlar tamamile din kavaidine tevfikaten yetiştirilmiştir. Ermeni ahali yeni fikirlere muvafık bir terbiye verilmekten başka ihtilalci fırkalar bir taraftan beynelmilel sosyalizm nazariyelerini kabul ederlerken diğer taraftan ahalinin eskiden kalma bir takımı yanlış fikirlerine hürmet etmeyi de kendi menfaatleri iktizasından zanneyliyorlar.

Bu ihtilalci fırkaların naşir-i efkarı olan Droşog ve Hinçak gibi gazetelerin sayfaları açılsa da parlak sözlerle dolu olan makaleler arasında ahalinin fikirlerini tenvire ve batıl ve hatalı itikatlarını tashihe hizmet edecek makaleler aransa, beyhude vakit kaybedilmiş olurdu.

Rus ihtilalcilerinin Rusya'daki sair anasıra karşı gösterdikleri muameleyi Türkiye'deki Ermeni ihtilalcileri Türklere karşı göstermek istemiyorlar. Bu böyle olunca Türklerin onlara karşı itimat göstermemelerine taccüp etmemek lazımgelir. Ermeniler evvela tarz-ı hareketlerini değiştirmeli, maksatlarını dini ve milli batlı fikirlerden tamamile kurtarmalı ve ondan sonra Türklere el uzatmalıdırlar. İşte yalnız o zaman Türklerin yardımını kazanmağa ve bu sayede cebri bir mücahedeyi iyi bir neticeye is'ale muvaffak olabilirler.

Münevver Ermeniler tarafından Avrupa matbuatında ortaya

atılan bu fikirler, Ermeni milletini emperyalist arzularının temini uğruna doğratan büyük devletlerin Ermeni ihtilalcileri nezdinde yaptığı nüfuz ve tesirden dolayı hiçbir zaman revaç bulamıyordu. Esasen Terakki ve İttihat Cemiyeti ile Ermeni ihtilalcilerin takip ettikleri gayeler arasında dağlar kadar fark vardı. Ermeniler yalnız Ermeni milletinin hal ve atisile alakadar oldukları halde Terakki ve İttihat Cemiyeti Osmanlı Devleti'nin Heyet–i mecmuasını düşünüyordu. Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin azası Osmanlı Devleti'nin atisini kurtarmak, Avrupa devletleri arasında mütasavver olan taksime mani olmak için çalışıyordu. Osmanlı Devleti'nin mevcudiyetini idameye matuf olan bir harekete bir beyannameye iştirak etmek lazımgelse idi, bunun için tek bir Ermeni ihtilalci bulunacağına şüphe yoktu.

Binaenaleyh, gerek Genç Türkler, gerekse Ermeniler, tarafından bütün Osmanlı unsurları birleşmedikçe Abdülhamid'e karşı olan mücahedenin muzafferiyetle neticelenmesine imkân hasıl olamayacağı söylenmekle beraber, Türk ve Ermeni unsurlarının bu mücadelede birleşmeleri daima bir lâfızdan ibaret kalıyordu.

Makedonya Meselesi ve Avrupa'nın Konuya Bakışı

Terakki ve İttihat Cemiyeti aradan seneler geçtikten sonra 1908 inkılâbına sebebiyet verecek olan Makedonya meselesiyle ciddi bir surette meşgul olmağa başlamıştı. Büyük devletler, Balkan devletlerinin tam ortasında kalan bir yanar dağ gibi kaynamaya başlayan Makedonya meselesini iyice parmaklarına dolamışlardı. Vaziyet, Osmanlı Devleti'nin taksimine Makedonya'dan başlanılacak gibi gösteriyordu. Bu işi en ziyade kurcalayan yine Rusya Devleti idi. Terakki ve İttihat Cemiyeti uzun bir lâyiha kaleme alarak bunu, Rusya Devleti hariç olmak üzere büyük devletlerin vekillerine takdim etmişti. Bu lâyihada deniliyordu ki:

Bugün seyirci olduğumuz manzara gariptir. Şimdiye kadar çare gösterenler hep büyük bir lütufkârlık takınan ecnebilerdir ki bunlar tarafından gösterilen çareler gayri kabili tatbik olan şeylerdir. O halde memleketlerini ve onun marazlarının ecnebi-

lerden daha iyi bilen Osmanlıların bu babta söz söylemeye hakları olmak lazım gelir.

Avrupa'nın Makedonya'daki ıslahat mesaisi hiçbir netice vermedi. Hatta Makedonya ahvali beter oldu, iğtişaşlar çoğaldı. Bu hakikat karşısında Avrupa şerefiyle işten çekilip müşkülâtı arttırmaktan başka bir şeye yaramayan her türlü müdahaleden ferakat edeceği yerde Makedonya'yı bilâhare daha ziyade belâlara duçar edecek olan bir tecrübegâha çevirmek istiyor.

Evet elemle haber aldık ki İngiltere Hariciye Nazırı Sir Edvard Grey, Makedonya ihtilâlinin bastırılması, oraya müstakil bir vali tayiniyle mümkün olacağı fikrini ileri sürmüştür. Petresburg kabinesi de Makedonya meselesinin beynelmilel bir idare teftişiyle halledilmesini düşünüyormuş.

Son derecede kat'i ve emin olarak diyebiliriz ki bu iki türlü tedbirin ne biri, ne diğeri şayanı kabül değildir. Çünkü her ikisi de Makedanya'nın Osmanlılık mecmuasından büsbütün ayrılmasını intaç edecektir. İslâm ve Hıristiyan bilumum vatandaşlar vatanlarını ecnebi müdahalelerinden korumak, şahsi ve siyasi hürriyetlerini şimdiki müstebit hükûmetin elinden almak için birleşerek "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti namı altında toplanmışlardır."

Bu cemiyet memleketimizin umumi inkırazını intaç edecek olan bu gibi teşebbüslere karşı milli haklarımızın müdafaasına katiyen azmetmiş olduğu cihetle, bu uğurda her türlü vasıtalara baş vuracağımızı ve adalet ve medeniyetle kabil–i telif olmayacak bir suretle ecnebilere bazice olmağı katiyen kabul etmeyeceğimizi arz ederiz.

Avrupa'nın maksadı Makedonya'nın saadetini temine matuftur deniliyor. Avrupa bunca mesaisine rağmen şimdiye kadar bu maksadımıza muvaffak olamamıştır. Avrupa'nın gayesi ortaya bir nevi Makedonya hükûmeti veyahut Makedonya mümtaz eyaleti çıkarmaktır. Bunların ikisi de tehlikelidir. Belli başlı bir Makedonya bundan iki bin seneyi mütecaviz bir zamandan beri mahvolmuştur. Eski Makedonyalılardan bugün eser bile kalmamıştır. Makedonya tarihî bir hatıradan başka bir şey değildir. Ancak o imparatorluğun hayatiyle kaimdir. Makedonya'yı teşkil eden üç Rumeli vilâyetinin talihi diğer yirmi

yedi vilâyetin talihine bağlıdır. Bunların hepsi birden Osmanlı Devleti'ni teşkil eder, yapılacak başka bir taksim yoktur.

Madem ki Avrupa maziyi ihya etmekte bu kadar gayret gösteriyor, neden meselâ Polanya Devleti'ni yeniden kurmuyor? Polonya henüz yakın zamanlara kadar mevcuttu.

Makedonya'ya taalluk eden tedbirlerin kâffesi ölü doğmuş çocuk mesabesindedir. Avrupa Makedonya'nın hastalığını bilmiyor, yahut bilmek istemiyor. Zevahire bakarak yanlış neticelere varıyor. Zannediyor ki Makedonya'da iki türlü halk var: Bir tarafta Müslümanlar yani cellâtlar ve diğer tarafta Hristiyanlar (bilhassa Bulgarlar) yani bigünah mazlumlar! Bu sebepten dolayı Hristiyanları yani Bulgarları Müslümanların güya vahşet ve taassuplarından korumak için tedbirler alarak Makedonya'ya çaresiz olduğunu zannediyor."

Terakki ve İttihat Cemiyeti tarafından yazılan bu beyannameden beri aradan otuz sene geçmiştir. Bugün Makedonya'nın aldığı hal malûmdur: Makedonya'lı Bulgarların bir çoğu Bulgaristan'a iltica etmiş bulunuyorlar ve orada bizzat Bulgarlar tarafından kesiliyorlar, hapislere atılıyorlar, açlık ve sefalet içinde çalkanıyorlar. Bugün Osmanlı idaresine avdeti isteyip istemedikleri kendilerine sorulacak olsa idi bunu büyük bir sevinçle kabul edeceklerine şüphe yoktur!

Beyannamede Terakki ve İttihat Cemiyeti bir Makedonya milleti yoktur demekle hata etmiş oluyor. Makedonya milletinin mevcudiyetine sarsılmaz bir imanla kani olanlar bugün bile Makedonya muhtariyeti için geceli gündüzlü çalışmaktadırlar. Osmanlı Devleti zamanından beri Bulgarlar Makedonya meselesinde iki de bir ayrılırlar, Sofya emperyalizmi, Makedonya'nın Bulgaristan'a ilhakı için çalıştığı halde Makedonyalı mefkûreciler, Türklerde dahil olduğu halde Makedonya'nın muhtariyetini temin etmek isterler. Terakki ve İttihat Cemiyeti bu muhtariyetçi–lerle teşriki mesai etmiş olsa idi, Makedonya'da Bulgar emperyalizmine karşı muvaffakiyetle mücadele etmiş olacaktı ve Makedonya muhtariyetçilerini Sofya emperyalistlerine karşı kullanmanın yolunu bilse idi, belki Balkan muharebesi bile zuhur edemeyecekti. Çünkü Makedonya muhtariyetçileri, Balkan ittifakına karşı şiddetle aleyhtar idiler, bu ittifakın

Makedonya'nın taksimini intaç edeceğini biliyorlar ve o zamanki İttihat ve Terakkî Erkânı'nı ikaza çalışıyorlardı. Ne çare ki iş işten geçmişti, İttihat ve Terakki Hükûmeti düşmüş ve düşünceye kadar da Makedonya muhtariyetçileriyle iyi geçinmenin yolunu bulamamıştı. Meşrutiyet'i takip eden senelerde İttihat ve Terakki Makedonya'da vukua gelen kanlı hadiselere en ziyade Kral Ferdinand'ın sebep olduğunu ve Bulgar emperyalizminin İstanbul'a kadar uzayan büyük bir Bulgar Devleti kurmağı tasavvur ettiğini, Makedonya muhtariyetçilerinin ise yalnız muhtar bir Makedonya tesisini arzu ettiklerini ve bu muhtariyet Makedonya dahilinde kalacak olan Türklerin de müsavi hukuka malik olacaklarını anlayamamıştı. Anlamış olsa idi, birini diğerine karşı kullanmanın çaresine bakardı. Makedonya muhtariyetçilerinin, bütün Makedonya'yı kat'î surette Yunanistan Sırbistan ve Bulgaristan arasında taksim edildiği halde bile o muhtariyet fikrinden kat'iyen vazgeçmedikleri nazar-ı dikkate alınacak olursa, onlarla müştereken hareket etmenin ne büyük faydalar temin etmiş olacağı kolaylıkla anlaşılır.

Halbuki gerek Meşrutiyet'ten evvel gerek sonra Türk jandarması ve Türk askeri, Bulgar emperyalizmine mensup Bulgar çetelerile Bulgar muhtariyeti için mücadele eden Bulgar çetelerini birbirinden ayırmıyor ve iki tarafı da tepelemeğe çalışıyordu. Muhtariyetçi çeteler Makedonyalı Türkleri Makedonya milletinden addettikleri için Türklere katiyen düşman değildirler. Balkan Muharebesi'nde Türklere karşı yapılan katliamları bir çok yerlerde menetmek suretile de Türklere dost olduklarını ispat eylemişlerdi.

Cemiyet Makedonya'daki Müslümanları Abdülhamid'e Karşı Örgütlüyor

Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin nazarında Osmanlı Devleti dahilinde zuhur eden fenalıkların membaı hep Abdülhamid ve onun kurduğu istibdattı. Onun için Avrupa'daki büyük devletlere gönderdiği bu beyannamesinde Makedonya vekayiini esaslı bir surette tahlile girişmeden onları da istibdat idaresine atfediyor ve diyordu ki:

"Yalnız Mekadonya'nın değil, Osmanlı Devleti'ni teşkil eden bütün vilayetlerin fenalıklarına yegane sebep hükûmet–i hazıranın zalim istipdadıdır. Ortalığı bu hale getiren, bu derece tahammülfersa kılan şey mülki ve siyasi hürriyetin kati eksikliğidir.

Anadolu'yu, Arabistan'ı ve yahut Trablusgarb'ı muztarip eden aynı maraz Makedonya'ya da müstevlidir. Türk, Arap, Arnavut, Çerkes, Kürt, Ermeni, Ulah, Yahudi, Sırp Rum ve Bulgar'dan mürekkep olup Osmanlı namile bihakkın yadettiğimiz ne kadar unsurlar varsa kaffesi aynı meşakkati çekiyorlar aynı boyundurukta inliyorlar. Ne Makedonya'da ne de sair vilayetlerde mümtaz ve mazlum olarak iki çeşit halk vardır.

Avrupa, Makedonya'lıları bahtiyar kılmak istiyorsa yapacağı şey meydandadır. Makedonyalılar da dahil olmak üzere bütün Osmanlıları mesut edecek surette şimdiki istibdadı yıkmak ve hürriyete, aydınlığa çıkmak için bize tesir yaparak yardım ediniz. Yoksa yalnız Makedonya namile başlı başına biz fenalık görmekten ibaret olan nokta–i nazarınızı biz hiçbir vakit kabul edemeyiz.

Makedonya'da Hıristiyanlar aleyhine mevcut olan bir Müslüman taassubundan bahsolunuyor. Bu iddia her türlü esastan uzak olan bir ürcüfeden ibarettir. Bu kadar fena, bu kadar az bilinen Müslümanlar Makedonya'ya yeni gelmiş adamlar değildirler. Tarih bize gösteriyor ki Türklerden müteşekkil müteaddit kabileler Makedonya daha padişahlar tarafından fethedilmezden çok evvel gelerek oraya yerleşmişlerdir. O halde Makedonya'da Türklerin hayli eski tarihi hakları vardır. Eski Türklerle sonradan gelen Türkler oradaki Hristiyanlarla asırlarca müştereken yaşamışlardır. İslâm ve Hristiyan orada daima birbirine yardım etmiştir.

Fakat Makedonya'daki Müslümanların akıbeti kendilerinin bu derece hesaba katılmamalarına artık tahammül edememeleri ve kendi mahv ve helakları hazırlanırken seyirci kalmamaları pek tabii ve belki de pek yakındır. Müslümanlar Makedonyalıların kısm–ı azamını teşkil ederler. Ahalinin yüzde ellibeşi Müslümandır. Böyle iken kendilerini hiç düşünen olmadığı gibi bilakis Avrupa'nın olanca müdahaleleri onlar aleyhine tevcih

ediliyor. Umumi asayişi ihlal ve Avrupa devletlerinin Makedonya işlerine doğrudan doğruya müdahalelerini teshil ettiklerinden dolayı ıslahat denilen şey Avrupa'nın Bulgarlara vadettiği muzir bir hediyedir.

Hala cali din ve Ortodoksluk maskesi altında Ruslar bizim için pek muhataralı bir takım emeller beslemekte ve dini buğzu tahrik ederek muhtelif milletleri biribiri üzerine hücum ettirmekten ve dahili harpler uyandırmaktan ibaret olan siyasi yollarından kâtiyyen ayrılmıyorlar. Rusya'nın Makedonya'daki sivil memurları, konsolosları hep birer iğtişaş ocağıdır, açıktan açığa Hristiyanları dindaşları aleyhine ve vatandaşları olan Müslümanlar aleyhine din muharebesine sevkeden birer acentedir.

Makedonya ıslahatı tabir olunan bu feci neticeli komedyada alemli ve şayan–ı hayret bir cihet varsa o da Avrupa'nın gösterdiği tecahül ve tarih–i nisvandır. Avrupa hatırlamak istemiyor ki kendisi daha bundan kırk elli sene evvel, tevsi–i memalik politikasını tatbike vakit gelmiş zan–neden Ruslara karşı bizzat Türklerle omuz omuza harb etti. O halde şimdi niçin Rusların emellerine hizmet ediyor?

Beyannamenin sonunda Makedonya'da ihtilaller çıkarak çetelerin Sofya, Belgrad ve Atina hükûmetleri tarafından idare edildikleri ve o çeteler Bulgaristan'dan Sırbistan'dan ve Yunanistan'dan yardım görmeyecek olursa kendiliklerinden ortadan kalkmış olacağı beyan edildikten sonra Makedonya için devletler tarafından alınan tedbirlerin esassız olduğu hakkında bir kere daha o devletlerin nazar–ı dikkatleri celbediliyor. İstanbul'da tazyik yaparak müstebit idarenin taşkınlıklarına nihayet verdirilmedikçe, Padişah'ın zulüm ve istibdadından Osmanlı milletleri kurtarılmadıkça bulunan bütün sureti tesviyelerden müfit bir netice çıkamıyacağı anlatılıyordu. Beyanname şu suretle bitiyordu:

"Avrupa bize karşı takip ettiği hatalı siyasette devam eder. Makedonya'ya vali–i umumi tayinine, oradaki Osmanlı Ordusu'nun tahdidi miktarına teşebbüs suretile müdahalede ileri giderse, o halde zatıalilerine arzederiz ki artık sabrımız tükenmiştir ve şerefli bir ölümü sefilane ve zelilane bir hayatı tercih

ederiz.

Fakat bu son harekete lüzum kalmazdan evvel ümit ederiz ki zatıalileri metalibatımızın Meşrutiyet'ini lütfen teslim buyururlar ve bir tufan zuhurunu men için elden geldiği kadar çalışarak şu iki kelimede hülasa eylediğimiz ümidimizi mevkii fiile çıkarmak için bizi tenezzülen serbest bırkırlar:

Arnavutlara Sultan Hamid Aleyhine Dağıtılan Beyannâme

Terakki ve İttihat Cemiyeti bir taraftan Avrupa devletleri nezdinde bu ve buna benzer muhtıralar ve teşebbüsler yaparak Makedonya'nın Türkiye'den ayrılmasını men etmeğe çalışırken diğer taraftan da Rumeli'ndeki İslâm ahaliyi ikaza ve Abdülhamid aleyhine tahrike uğraşıyordu. Bu münasebetle "Arnavut kardeşlerimize" de bir beyananme hazırlamıştı. Arnavut milletinin bütün hislerini tahrik edecek cümlelerle dolu olan bu beyannamede deniliyordu ki:

"Ey cesaretile dünyayı titreten Arnavut milleti, ey aslan yürekli Arnavut Bey'leri!Görmüyor musunuz içimize hainler doldu. Mülk ve millet elden gidiyor. Namusumuza dokunulmak isteniyor. Ey Arnavut aslanları, daha ne zamana kadar sabredeceksiniz? Kur'an–ı azimüşşanı düştüğü yerden kaldırmaya bütün vatanı ve İslâmiyeti kurtarmaya sizin gibi aslanlar çalışmazsa kim çalışacaktır? Bugünkü hükûmetten hayır beklemeyecek kadar akıllı olduğumuzu ispat ettiniz. Zira emin olunuz ki Sultan Hamid'le sarayındaki adamlar İslâmların en büyük düşmanıdırlar. Rumeli'yi görmüyor musunuz? Oraya ecnebilerin gelmesine kim sebep oldu? Koca bir milleti ecnebi kumandası altına kim soktu? Eğer vatanımızı, hükûmetimizi biz ıslah etseydik adaletle iş görseydik başımıza bu haller gelir miydi? Evlatlarımızı, ırz ve namusumuzu Karadağlılara kim çiğnetti? Bulgarlar eşkiyalığa başladıkları zaman hükûmet ordular getirtti, Rumeli'yi askerle doldurdu. Her tarafa Müslüman kanı seller gibi akıyordu. Hükûmet İslâmlara bakmadı, Bulgarların kılıcından kurtarmadı. En büyük kolordusu ile Arnavutluk'un üzerine yürüdü.

Ey din kardeşlerimiz, o vakit görmediniz mi, ibret almadınız

mı? Sultan Hamid, en büyük düşmanlığının İslâmlara karşı olduğunu gösterdi. Ömer Rüştü Paşa, Nasır Paşa askerle üzerlerinize yürüdüler. Kosova'da, Manastır'da Bulgarlar İslâm kanı içerlerken sultan Hamid Arnavutluk'u vurunuz diye Ömer Rüştü Paşa'ya telgraflar çekiyor ve emirler veriyordu. Yakova'yı çiğnediler, İpek'e, Prizre'ne yürüdüler.

Ey Arnavut milleti, gözlerinizi açınız, dostu düşmandan seçiniz. Felaket günleri geliyor. Rumeli elden gidiyor. Siz de elden gideceksiniz. Arnavutlar gibi serbest ve yiğit bir milletin hala uykuda kaldığına dünya taaccüp ediyor.

Bosna ve Hersek ne oldu? Sultan Hamid'in oradaki Müslüman kardeşlerimizin başlarına getirdiği felaketi, sizin de başınıza getirmeyeceğinden emin misiniz? Orada İslâmın şerefi, namusu elden gitti. Nemçe Hükûmeti Boşnakların silahlarını ellerinden aldı. Büyüklerini, Beylerini ortadan kaldırdı. Kimisini hapsetti, kimisini sürdü. Sekiz Boşnak evine ancak kör bir balta verildi. Din kardeşlerimiz kadın gibi bırakıldı. Kadınların ırzına geçildi. Bütün İsklamiyet esir oldu. Buna inanmayan içinizde kim var? Bunların başına gelenleri görmediniz mi?"

Yukardaki beyannamenin Arnavut milletinin hislerini okşayan cümlelerden istenen rolü oynadığı inkar edilemez. Beyannamenin aynı zamanda Arnavut milletini galeyana getirecek bir tarzda yazıldığına itina edildiğine şüphe yoktur. Terakki ve İttihat Cemiyeti, Boşnakların ellerinden silahları alındı, kadın gibi bırakıldı demekle aynı akıbete yakında Arnavutların da maruz kalacağını bütün Arnavut milletine anlatmak istiyordu. Abdülhamid tarafından sevkedilen orduların Arnavut topraklarını çizmeleri altında çiğnemekte oldukların Arnavut milletine hatırlatıyordu. Bu tahrikamiz sözleri ortaya atmak Arnavutları Abdülhamid'in zalimane idaresine karşı ayaklandırmak için şüphesiz faydadan hali değildi. Yalnız, atılan bu galeyan tohumlarının hasadı hangi zamana tesadüf edeceğini de hesaba katmak lazımdı. Maatteessüf bu tohumların mahsulü Meşrutiyet'ten sonra iş başına İttihat ve Terakki idaresi zamanında olgun bir hale gelmişti, o vakit Abdülhamid orduları yerine Meşrutiyet orduları Arnavutluk'u çiğnemeğe ve Nemçe idaresi yerine Meşrutiyet idaresi Arnavutların silahlarını toplamağa başlamıştı.

Bunları yazmaktaki maksadımız Arnavut isyanlarından dolayı o zamanki İttihat ve Terakki idaresini meş'ul tutmaktan ziyade yukardaki beyannameyi yazarak. Arnavut–lara dağıtan Meşrutiyet'ten evvelki Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin düşünceler-ile Meşrutiyet'ten sonraki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin icraatı arasında ne büyük tezatlar hasıl olduğu hakkında nazar–ı dikkati celb etmektir.

Terakki ve İttihat Cemiyeti Arnavutlara hitap eden bu beyan-namesinde bakınız daha neler yazıyordu:

"Hergün Rumeli'yi, Anadolu'yu paylaşmak, Arnavutluk'u İslâm hükûmetinden ayırmak için hesaplar yapılıyor. Avrupa Gazetelerine yazılar yazılıyor. Sultan Hamid gizli gizli müzak-ereler devam ediyor. Ah o Sultan Hamid, İslâmiyetin başına belalar açtı! Daha da ne belalar açacak! Eğer bunlardan ibret alıp uyanmayacak olursanız artık Rumeli'ye Allah rahmet eylesin demekten başka çare kalmıyor."

Ey Arnavut kardeşlerimiz! Pekala bilirsiniz ki insan bu dünyada ırz ve namusu ve vatanı için yaşar. Irz ve namusun düş-man ayakları altında, din ve vatan hainleri elinde kaldığını görüyor musunuz? Öyle ise ne bekliyorsunuz? Din ve vatan uğrunda siz ölmekten çekinmezsiniz. Sizin kefenleriniz boy-nunuzdadır. Ey Ümmet–i Muhammed gayrete geliniz aranızda besalar yapınız, Allahın birliği önünde birleşiniz, ölünceye kadar ayrılmayınız.

İşte ıslahat diye Priştine Sancağı'na girdiler, yarın İpek'e, Prizre'ne, ve İşkodra'ya da gireceklerdir. Hepimizi ellerinde esir edecekler, aklımızı başımıza toplayalım. Biz kendimizi ıslah ede-mez miydik? Bizim akıllı adamlarımız yok muydu? Bunlar hep zalim Abdülhamid'in yüzünden gördüğümüz felaketlerdir. İhti-mal ki yakında bütün Rumeli'nden askerlerimizi de kovacaklar, hepimizi rezil ve esir edecekler. Siz ki hakikaten Müslümansınız, siz ki hakikaten Allah'ın en namuslu kulları, Peygamberimiz Efendimizin en cesur ümmetisiniz, siz ki din ve millet uğurunda ölmekten korkmazsınız, artık sabretmeyiniz. Sultan Hamid'e itaat etmek küfürdür. Zira Mısır'ın, Hind'in en büyük uleması bu hain Padişah'ın haline fetva verdiler. Kur'anlar, ayetleri cemil-erde, medreselerde okunmayan, hadis–i şerifleri sildiren, İslâmın

mülküne düşmanları sokan, milleti hain mürtetler elinde bırakan bir Padişah'a itaat caiz değildir, dediler. Gelecek Padişahımız Reşat Efendi Hazretleridir."

Beyannamenin burasında bir daha tevakkuf ederek İttihat ve Terakki idaresinin Meşrutiyet'ten sonra da milletteki taassubu bir kuvvet zannetmekle ne büyük bir hata işlemiş olduğunu hatırlatmak istiyoruz. Meşrutiyet idaresi kuvvet zannetiği o kara cehaletten doğan taassuba el sürmekten çok korktuğu için terakki yolunda atabileceği birçok adımları atmaktan son derece çekinmekle vakit geçirmişti. Madem ki beyannamede yazıldığı vechile yalnız Arnavutlar "hakikaten Müslüman" idiler, o halde Türklerin o taassuba son derece riayet etmelerine ne lüzum vardı?

Arnavut milletine karşı birçok komplimanlardan ve Arnavutları alakadar eden dedikodulardan bahis olan bu beyannamenin sonunda deniliyordu ki:

"Toska Arnavutları da uykudadır. Maazallah bu cesur kardeşlerimiz de bu gidişle mahvolacaklar. İsmail Kemal gibi şimdi Atina'da Yunan hükûmetinin parasile geçinen bazı alçak Bey'ler Arnavutluk'u satmağa çalışıyorlar. Kendi menfaatleri için İslâmların namusunu berbat ediyorlar. Ey Arnavutlar, iyi biliniz ki en büyük düşmanlarımız kendi aramızda, kendi içimizdedir. Evvela içimizdeki bu düşmanların vücutlarından milletimizi kurtaralım!

Nemçe hükûmeti aranıza saldığı gizli adamlarile Latinleri, bulup Arnavutluk'u zaptetmeğe çalışıyor. Sultan Hamid ise cesaretinizi muhafaza edeceği yerde ellerinizden silahları almak, sizi diri diri düşmanlara teslim etmek istiyor. Ey Müslümanlar, avunmayınız, beyhude şeyler için biribirinize düşman olmayınız, din kardeşlerinizin kanını dökmeyiniz, birleşiniz. Vatanımız elden gidecek, esir olacağız!

Ey Mahmut Beyoğulları, Ey Gosinalı Ali Paşalar, Ey Hacı Zeynel Beyler, Ey Tepedelenli Ali Paşalar gibi meşhur arslanlar yetiştiren Arnavut milletinin namuslu Beyleri! Düşmanları mülkümüze saldırtacak ihtilaflar ve vesileler ihdas edeceğiniz yerde İslâm milletinin ittihadına çalışınız. Vatanımızı satmak isteyen düşmanların vücutlarını ortadan kaldırmağa el birliğile gayret edelim, bu zalimlere hadlerini bildirelim. Madem ki İslamız o halde elele vererek kuvvetli olalım canlarımızı feda

edelim.

Yalnız zalimlere boyun eğmeyelim.Vatanımızı düşmanlara çiğnetmeyelim.. Zalim bir Padişah'ın keyfine kurban olmayalım.. Eğer insan gibi yaşamak istersen Millet Meclisi'ni açalım. Sultan Hamid millete düşman olduğu için Millet Meclisi'ni dağıttı. İslâm ümmetinin hakkını tanımadı.

Cenab–ı hak Kur'an–ı Kerim'de hükûmetleri, milletin akıllılarıyla meşveret ederek idare etmek lazımgelir diye emir buyurduğu halde Sultan Hamid, Allah'ın emrine karşı gelerek milletin akıllılarını istemedi, sözlerini dinlemedi. Etrafına topladığı bir sürü mürtedlerle cümlemizi mahvetmeğe çalışıyor. Hakkımızı yiyor. Nerede namuslu müderrisler, hocalar, alimler varsa, hepsini nefyetti (!)

Bütün İslâmiyeti, bütün Osmanlıları kurtaracak ve Avrupalıların müdahalesini vatanımızdan çıkaracak yalnız bir çare vardır ki o da Millet Meclisi'ni istemektir. Bu Millet Meclisi'ne gidecek olan akıllı adamları yine millet seçip göndereceğinden her iş yolunda olur ve milletin şevket ve kudretini yükseltir. Padişah'la hükûmet memurları istedikleri gibi hırsızlık yapamazlar ve milletin hakkını gasbedemezler. Bilakis şimdi olduğu gibi herşey Sultan Hamid'in elinde kalırsa, mülkümüz ve vatanımız parça parça olacaktır. Maazallah Rumeli elden giderse Arnavutlukla hilafet makamı olan İstanbul'un arasına düşman girmiş olacağından sonu cümle–i millet için felakettir. Öyle ise ey İslâm ehilleri, artık uyanalım. Artık gözlerimizi açalım, çünkü düşmanlar başımıza bindi, mahvoluyoruz. Bu fena hükûmetten kurtulmak için Millet Meclisi ile idare olunan adaletli bir hükûmet isteyelim. Bu uğurda icap ederse kanlarımızın son damlasına kadar feda edelim."

Bu beyannameyi yazanlar acaba bugün berhayat mıdırlar? Berhayat iseler o zamandan beri Arnavutluk'la hilafet makamı arasına neler girdiğini, hilafetin hurafata karıştığını ve o hurafat etrafındaki döküntüler de ortadan kaldırıldıktan sonra, yalnız İslâmlardan ve Osmanlılardan bahseden yukarıdaki beyannamede isimlerinin yazılmasına tenezzül edilmeyen Türk milletinin hakiki Türk vatanını nasıl yeniden kurmağa muvaffak olduğunu gördükleri zaman ne düşünüyorlar?

Beyannamenin sonuna şakuli vaziyette bir kılınç resmi tersim edilmişti. Bu resmin altında aşağıdaki cümle yazılı idi..

"İş bu vasiyetnameyi Allah aşkına hem kendiniz okuyunuz, hem de başka Müslüman kardeşlerimize okuyup anlatınız. Birer tanesini de camiişerif kapılarına yapıştırınız, taki bütün ümmet–i Muhammed'in okuyup gözü açılsın."

İttihat ve Terakki Cemiyeti gerek hariçte gerekse dahilde bu suretle bir taraftan Abdülhamid idaresine karşı mücadele ederken ve diğer taraftan da memleketin parçalanmaması için elinden geldiği kadar çalışırken cemiyetin ilk müessislerinden bulunan ve müessisler içinde cemiyetin meydana gelmesinde en ziyade hizmeti görülmüş olan Doktor İshak Sükutî Bey verem hastalığının gittikçe artmasından dolayı hayatının son aylarını yaşıyordu.

Burada şunu kaydetmek isteriz ki Doktor İshak Sükutî Bey'le tıbbiyeli arkadaşları İstanbul'da ilk defa 1891 senesinde Abdülhamid'e karşı gizli bir cemiyet kurdukları zaman bu cemiyetin ismi yoktu. Yalnız öyle bir cemiyetin teşekkül ettiği Paris'te bulunan Ahmet Rıza Bey'e bildirilmişti. Ahmet Rıza Bey gelen cevapta cemiyete "İttihat ve Terakki" isminin verilmesi muvafık olacağı yazılmıştı. Bunun üzerine tıbbiyeli arkadaşlar kurdukları cemiyete "İttihat ve Terakki" namını vermişlerdi.

Ahmet Rıza Bey'in İstanbul'daki cemiyete bu namı vermesi nereden aklına gelmişti? Ahmet Rıza Bey genç yaşında iken o devirde yeni ortaya çıkmış olan Auguste Comte ve Stuart Mille gibi filozofların eserlerini okumuştu. Auguste Comte felsefede Positivizmi tesis etmişti. Ahmet Rıza Bey de felsefe ilmindeki bu yeni cereyana kapılmıştı. Positivistlerin düsturu "ordre et progres" idi. "İntizam ve terakki" manasına gelen bu düsturu Ahmet Rıza Bey İstanbul'daki cemiyete vermek istemiş, fakat Osmanlı Devleti'ni bir birçok unsurlardan mürekkep olduğunu nazar–ı dikkate alarak düsturdaki "intizam" kelimesini çıkarıp onun yerine "İttihat" kelimesini koymuş ve cemiyeti bu suretle "İttihat ve Terakki" tesmiye etmişti.

Şimdi o "İttihat ve Terakki"nin ilk ve en hazaretli azasından biri olan İshak Sükutî 1901 senesi iptidasında müptela olduğu verem hastalığından dolayı o kadar zayıf düşmüştü ki

arkadaşlarının mektuplarına bile pek güçlükle cevap verebiliyordu. İshak Sükutî Bey "İttihat ve Terakki" cemiyeti taraftarlarının nazarında daima mistik bir şahsiyet olarak yadedilir. O'nun melek haslet bir zat olması, cemiyetin bidayeti teşekkülünden kendi vefatına kadar cemiyete ve umumi işlere ait meseleleri büyük bir dirayet ve ihata ile kavraması, akıl, zeka ve ilimce bütün arkadaşlarına üstün olması ve nihayet fedakarlığı son dereceye kadar ilerleterek verem olduğu halde nefsini düşünmeyip 1500 franktan ibaret olan maaşının 1300 frangını "Osmanlı" Gazetesi'nin neşrine tahsis etmesi, tedaviye şiddetle muhtaç iken ayda iki yüz frankla geçinecek kadar fedai–i nefs göstermesi ve nihayet Meşrutiyet'ten çok zaman evvel vefat ederek en büyük emeli olan Meşrutiyet'in istihalini görememesi onun müruru zamanla İttihat veTerakki ailesi efradı arasında mistik bir şahsiyet halin almasına sebep olmuştu.

İshak Sükutî Diyarbakırlı bir Kürt idi. 1901 senesi başlangıcında Diyarbakırde büyük bir isyan olmuş, üç gün üç gece Diyarbakırlı Türkler, Kürtlerle Ermeniler bir birlerini kesmişlerdi. Doktor Nazım Bey Roma civarında Frascatti'de oturan İshak Sükutî Bey'e yazdığı bir mektubunda Diyarbakır hadiseleri hakkında tefsilat istemişti. O zaman ahvali pek güzel tasvir eden 20 şubat 1901 tarihli cevabında İshak Sükutî Bey diyordu ki:

"Vali ile Fransız Konsolosu arasındaki adavet, malum ya her vilayetimizde olduğu gibi, Diyarbakır'da da hükümfermadır.

Ecnebi konsoloslar, valilerden ziyade hüküm sürmek isterler. Fransa'nın Diyarbakır konsolosu ise zaten Fransızların en adi cinsine mensup olduğundan, irtikap etmediği edepsizlik kalmıyordu. Sonra tebaasından olmadığı adamları himaye vesaire gibi bin türlü fesatlara sebep olmakta idi.

Diyarbakır Kıtalinde Enis Paşa'nın Rolü

Diyarbakır Valisi Enis Paşa ise bu gibi şeylere göz yummadığından aralarındaki adavet geçenlerde, ihtilaf zuhuruna sebep oluyor. Halbuki Diyarbakır vak'asının zuhurundaki sebeplerden birincisi Ermeni komitelerinin faaliyeti ise, ikincisi de

Diyarbakır'da zaptiye kumandanı olan Azimet Bey namında bir Çerkes'tir.

Azimet Bey zaptiye kumandanı olduğu halde maiyetinde hırsız çeteleri kullanır, ahaliyi soydurur. Hatta Hacı Mustafa Hoca namında bir zatın saray ahlakına aseza büyük bir konağını zaptederek biçare merhumun ailesini sokak ortasında bırakmıştır. Bir ehl–i hamiyet kalkıpta şimdiye kadar şu davayı meydana koymamış ve mezkur haneyi ailesine iade etmemiştir.

İşte bu Azimet Bey öyle bir yadigardır ki Diyarbakır ahalisini soyup Sivas Vilayeti'nde cesim cesim çiftlikler satın almaktadır. Her halde vukuata başlıca sebep bu herifin yağmacılığı olmuştur. Eğer Azimet Bey arzu etmiş olsaydı, vukuatın evvelce önünü almak imkan dahilinde idi. Hiç olmazsa vilayet halkı bu kadar zarar ve ziyana duçar olmazdı. Eğer arzu ederseniz Vali ile Konsolos arasındaki ilişkilerin hakiki sebeplerini Diyarbakır'dan tahkik edeyim. Fakat cevabın gelmesi iki buçuk aya mütevakkıktır.

Enis Paşa'nın bir kabahati varsa o da Azimet Bey'i vakayı müteakip muhakeme altına aldırmamasıdır. Eğer aldırmış olsaydı bugünkü felaket başına gelmezdi. Her ne kadar Azimet Bey İstanbul'daki hempalarının yardımile yakasını adalet pençesinden kurtarmağa muvaffak olabilirdiyse de hiç olmazsa Enis Paşa da kendisine karşı yapılan isnatlardan kurtulurdu.

Diyarbakır'daki askerin miktarı ancak iki yüz kişi idi. Enis Paşa bu kadarcık bir kuvvetle ahaliyi nasıl teskin edebilirdi? Hükûmet Diyarbakır'da bulunan askerin miktarını daha evvel azaltmış olduğu için ahaliyi müdafaa–i nefse doğrudan doğruya hükûmet mecbur etmiştir. Ortada hükûmet namına bir kuvvet görülemeyince kıtal üç gün devam etmiştir. Burada Enis Paşa için ithama medar olabilecek bir şey daha vardır ki o da etrafta vukuat başladığını ve tekerrür ettiğini gördüğü ve işittiği için Diyarbakır'da da öyle bir isyan çıkacağına emin olması idi. Böyle olduğu halde Diyarbakır'ın muhafazası için hükûmetten neden kafi miktarda asker istemedi?

Benim işittiğime göre o istemiş ama hükûmeti göndermemiş. Kendisinin asker istediğine dair çektiği telgrafların numaraları elde edilmiş olsa, o vakit Enis Paşa mükemmel surette beraat

eder. Hasıl-ı umum Diyarbakır ahalisinin fikri Enis Paşa lehinde ve Azimet Bey aleyhindedir. Çünkü vukuat esnasında birçok İslâm evleri de yağma edildi. Şimdi buna ne demeli? Hasılı bu vukat sırasile tasnif edilecek olursa Enis Paşa için güzel bir beraat vesikası medana çıkar. Fakat işi kuvvetleştirmek için Paşa'nın İstanbul'a çektiği telgrafların bir veya ikisi elde edilse çok mükemmel olacaktır.

Bir de bir vilayette valinin icra kuvveti zabıtadır. Eğer zabıta fesadın zuhurunu kolaylaştırırsa vali ne yapabilir? Hatta şehirde ahali birbirini keserken zabtiye kumandanı şehrin bütün zaptiyelerini toplayarak yalnız Ermeni zenginlerinden birisinin konağını abluka ederek kurtardı. Bu hizmetine mükafat olarak o Ermeni'den ikibin lira aldı. Öte tarafta ise fakir fukara birbirini doğramıştır.

İşte bu kadar azizim, şimdi benim de senden bir ricam var; Halil Ganim Efendi'nin "Osmanlı Sultanları" isminde bir kitabı çıkmış. İki buçuk frangın varsa ver de al bana gönder. Posta parasile beraber ne tutarsa sonra yollarım. Buralara da kar yağdı. Öksürüğümün bir türlü geçtiği yok."

Yukarıda ki mektup 20 Şubat 1901 de yazılmıştı. Bu tarihten dört gün sonra İshak Sükutî Bey, Paris'te Doktor Nazım Bey'den aldığı cevap üzerine yazdığı diğer bir mektubunda Avrupa'daki Genç Türkler arasında yeniden yeniye kurulan fırkalardan ve Genç Türkleri alakadar eden sair mühim şeylerden bahsolunuyordu. Doktor Sükutî Bey istediği kitabı gönderdiğinden dolayı Nazım Bey'e teşekkür ettikten sonra diyordu ki:

"Osmanlı"da çıkan iki makaleyi beğendiğine çok memnun oldum. Onlar hakikaten bitarafane ve hakikati hale göre yazılmıştı. Zaten bundan sonra Osmanlı'nın mesleki, umum milletin menafiini devletin menafi ile bitarafane meczederek müdahaleden ibaret olacaktır. Benim hükmüm böyledir. Bunda tamamile muvafak olmamayışına sebep benim iş başından uzak kalmğa mecbur olmamdır.

Benim Müneccimbaşlığını istida ettiğimden bahsediyorum. Bunu da kim icat etti? Yoksa Sait Bey mi? Yoksa latife olmak üzere mi yazdın? Eğer hakikaten böyle bir şeyin varsa biraz tafsilatlı yaz da ben de güleyim.

Mitranların ne matah olduklarını bilenlerdenim. Onların Veliahtla münasebete girişmiş olduklarına inanamam. Belki Abdülhamid'den para koparmak için böyle bir şey ihtira etmişlerdir. Bir de kimbilir bizim şehzadeler böyle edaniyi bulup onlara iltifat ederler. Zaten başka kimi bulabilecekler? Her halde şurası muhakkaktır ki, değil yalnız Mitranların, onlara mensup olanların bile parmakları Osmanlı'ya giremez. Şimdi Osmanlı'da o eski karışıklıktan eser kalmadı. Osmanlı idarehanesi muntazam bir şekle konuldu, hatta konuşmak için bile yabancı adamlar idarehaneye kabul edilmiyorlar.

Paris'te şimdi ne gibi dedikodular işitiliyor? Şu davulcular kim? Bunların maksatları nedir, ne oluyor? Hele "Liberal Ottoman Fırkası"? Allah emsalini müzdat buyursun! İfrat ve mübalağada acemleri bile geçtik, ya İntikamcılar. Her tarafta herkes birer fırka teşkil ediyor. Elbette bir gün gelir, bu kargaşalığın hayırlı bir neticesi görülür, hepsi esaslı metin bir fırkaya münkalip olur. Sakın beni optimistlikle itham etme ha!Ben pesimist bir adamım.

Mektubunun bir yerinde diyorsun ki: Herkes ben böyle düşünüyorum, şöyle yapacağım diye sahibi zaman olan Abdülhamid'in cinnetinden istifade ediyor. Onun için istediğimi kimseye söylemeyecek bir hale geldim." A kardeşim, mütelaan doğrudur. Fakat bu bizim için varit değildir. Başkalarının ötede beride atıp tutmaları sahib–i zamanın kulağına gitsin içindir, bizi aklımıza gelenleri birbirimize söyleyelim ki bu gibilerin damına düşmeyelim.

Makedonya'da Bulgarların çektikleri merhamete şayandır. Fakat ne yapayım? Zaman bazan sırf hakikat olan bazı şeylerin örtülmesini istilzam ettiriyor. Çünkü Rusya'nın politikasına hizmet etmekten ben çok korkuyorum. Vallahi'azim, elime kalem aldığım zaman o kadar dikkat ediyorum ki aman Rusya'nın iddiasına terviç eden bir kelime yazmış olmayayım.

Burada soğuklar dehşetlendi. Hiç bir sene Roma'da böyle soğuk olmamış imiş. Kar yağdı, bilmem ne haltetti. Bugün sıcak, yarın soğuk derken sıhhatim cidden bozuldu.

İsmail Kemal Bey meselesine gelince ben o mesele için daha bir hüküm veremedim. Eğer sırf Arnavutluk'un istiklali için

uğraşıyorsa pek beyhudedir. Fakat ben onda derin bir İslâmiyet hissi görüyorum. Bu fikirde olan bir adam nasıl oluyor da istikbal hevesinde kapılıyor, anlayamadım? Maamafih şimdiden hüküm vermeğe cesaret edemem. Çünkü zaman beni seri hükümlerimden dolayı o kadar ezdi ki bugün ayan bir şey hakkında hüküm vermek için bile aylarca düşünmeğe mecbur kalıyorum. Sabredelim. Zaman herşeyi meydana çıkarır. Çok sürmez, İsmail Kemal kendi fikrini kendisi meydana kor da bizim istediğimiz hükümlerden daha evvel kendisi hükmünü verdirmiş olur. Zaman acip şeylerin anasıdır. Bir de bakarsın ki bugün hüküm verdiğimiz şeylerin yarın aksi zuhur eder. Sözü uzatmaktan maksadım: Ben bu zat hakkında mükemmel beyanı mütalaa etmek için hayli zaman düşünmeğe ve tasavvuratınını tetkik etmeğe muhtacım."

İshak Sükutî Bey'den Doktor Nazım Bey'e Bir Mektup

İshak Sükutî Bey 7 Nisan 1901 tarihinde Doktor Nazım Bey'e yazdığı bir mektubunda bu İsmail Kemal Bey meselesile daha yakından meşgul oluyor. Aynı zamanda kendisinden ve ahval–i sıhhiyesinden de bahsettiği bu mektubunda diyordu ki:

"Ben bir buçuk aydan beri bir Enfloenza yüzünden baki kalan bronşiti tedavi ile meşgulüm. Bu bronşit neticesi bir "katar bronşit" teşekkül etti, bir türlü geçmiyor. Beni tedavi eden Doktor buranın en meşhur emraz–ı dahiliye muallimidir. Bunun için seyahate falan iktidarım yok ki imkan tasavvur edilebilsin. Bir gün galiba öleceğim de herkes şaka yapıyorum zannederek inanmayacak. Garip değil mi?

Çıkarsa nam–ı mey aşamlıkla bir kişinin
Elinde abı görünce şaraptar derler.

Beytini pek güzel bulmuşsun. İşte bizim halimiz!

İhtilaflarımızın şahsiyetten doğduğu bahsine gelince dünyada ne kadar ihtilaflar varsa hemen cümlesinin esası şahsidir diyebilirim. İnsanlar yakından tetkik olunursa kendilerinde benlikten başka bir eser görülemez.

Fakat tefavüt, hilkat, mecburiyet, terbiye bu benlikleri dere-

cata taksim eder. En yukarıda kalan benlik mesaviden müteşekkildir ki ona mutlak istibdat derler. Bu kabil adamlar her ne hususta olursa olsun, fırsat bulurlarsa en gaddar bir şahıs olurlar. Gadir yalnız müstebit hükümdar gibi herkesin kafasını ezmeğe ıtlak olunmaz. İnsan fikren, kalemen de gadir yapabilir.

En aşağı tabakası ise meskenettir. Şimdiye kadar benim tuttuğum tarik bu meskenet tariki idi. Bu da iş yürüsün emeliyle idi. Şimdi bu tariki katiyyen reddettim.

Mısır'da çıkan Ahmet Saib'in gazetesinden Osman-lı'ya bent nakline gelince, dünyada o kadar fazilet sahibi olmuş olsaydım, bugün şantajcı, rezil Sükutî olmaz, Hazret-i Sükutî olurdum. Yahut ben de Kürtlerin peygamberiyim diye bir dava ile ortaya çıkardım. Halbuki peygamberlik davasına niyetim olmadığı gibi şimdilik vücudum mariz ise de o maraz dimağıma sirayet etmediği için hamdolsun aklımı da bozmadım.

Senin hatırlattığın fazilet, o fazileti takdir edebilecek adamlara karşı yapılır. Zaten fazilet sahibi olan bir kimse Ahmet Saib gibi izandan mahrum olamaz ki böyle hatalar eylesin! O'nun tulumbacıvari küfürlerine o kadar memnun oluyorum ki tarif edemem. Fakat bizimkiler b... yediler de o gazetenin ismini Osmanlı'ya geçirmekle Osmanlı'nın bir nüshasını telvis ettiler.

İşte azizim, fazilet, fazilet ashabına karşı yapılırsa semeredar olur yoksa denaet ve garaz ashabına karşı gösterilecek olan fazilet aynile meskenettir. Meskenet ise suiahlaka medar olur. Suiahlak'ta bir milletin yegane ba'si izmihlale inkırazıdır.

Eğer Ahmet Saib bizzat fazilet sahibi ise O Osmanlı'dan bentler nakletsin de bize mahçup olmaya.

İsmail Kemal Bey meselesine gelince: Buraya geldi, O'nunla konuştum. Kendisi fevkalade umuraşina ve cidden siyasi bir adam! Çünkü benim fikrime kalırsa siyaset, hangi fikrin taraftarı olduğunu muhatabından setredebilmek meselesi demektir. Kim buna muvaffak olabilirse o benim nazarımda en büyük diplomattır. Hitap olunan zat bir mevzuu bahis meseleyi yarımyamalak anlarlarsa bunun ehemmiyeti yoktur. Esasen siyasette sabit bir meslek tutmak fikrimce, abestir. Fakat bundan insanın büsbütün mesleksiz olması lazımgeldiği fikri çıkmasın. Ortada yine sathi bir esas bulunmalı. Mesela Osmanlı Hükûmeti'nin sabit bir poli-

tikası bulunur. Halbuki o politikanın teferruatı layüadtır. O teferruat o siyasi şahsın zekasile halledilecektir. Onları halletmek için yapacak hareket, bence muhatapların nazar-ı dikkatini daima o meselenin zıddına celbetmek, sonradan kendi emelini güya hah ve nahah kabul ediyormuş gibi göstermektir. İşte İsmail Kemal Bey bu kabil efrattandır. Onun halihazırdaki durumu üzerine mütaleada bulunamam. Çünkü hata etmiş olurum. Bunun için sabrediyorum. Zira zaman sabırsızdır. Bir gün onun fikirlerini zaman bütün bütün meydana çıkarıyor. Geçen ki mektubumda bu sebepten dolayı beyan-ı mütalaa etmemiştim. Şimdi de hala fikrimi bildirmekten çekiniyorum.

Ali Kemal Bey'in "Mesel-i Şarkiye"sini okudum. Bilmem ki aramızda adavet var da ondan dolayı mı bana öyle geliyor? Bu çocuğun kemalinden bu kadar saçma bir mukaddime meydana atabileceğini hatırıma getirmezdim.

Dr. İshak Sükutî Bey'in bu mektubuna Dr. Nazım Bey'den gelen bir cevapta Avrupa'da "Azadeser" firması altında yeni doğan ve egoisme esasına istinat eden yeni bir felsefe cereyanından bahsolunmuştu. Dr. İshak Sükutî Bey böyle bir cereyanın Şarklılara muvafık gelemeyeceğini Dr. Nazım Bey'e yazdığı 27 Nisan 1901 tarihli mektubunda aşağıdaki surette tahlil ediyordu:

"Hastayım" yataktayım. Elime kalemi bile almaya iktidarım olmadığı halde mektubun beni mecbur etti. Pek halsiz olduğum için kusura bakma.

Evvela Azadeserlerin taksimatını okudum. Biz Şarklılar bu taksimatı kabul edemeyiz. Sebebini söyleyim: Çünkü bir defa bu bahisle Şarklılara esas, enaniyet değildir. Egoizm kelimesini enaniyet, hodperesti diye lisanımıza tercüme ediyoruz. Enaniyet bizce merduttur. Bizim Şarlıklar bu bahiste nefis kelimesini esas tutarlar.

Her insanda memleket-i akliyeden başka bir de nefis denilen bir his vardır. O histe kaffeten hüceyratın kuvva-yı muhassasalasıdır. Bu nefis ihtiyaca nispetle mütenasiptir. Bu nefis denilen hissi de ahlakiyun birkaç kısma ayırmışlardır. Bu taksimat iyi hatırıma gelmiyor, o kitaplar da yanımda yok ki müracaat edeyim. Hatta İslâm alimler derler ki; Hazret-i Adem yalnız bulundukça tekalif yoktu. Yani insani vazifeler malum değildi. Vakta ki

Havva ile birleşti, o zaman tekalim başladı. Oğlu Habil, Kabil'in hemşiresini almak için başka yol bulamayınca nefse tabi olarak kardeşini katletti. O zaman katil için ceza icap etti. Çünkü bir şeyin vücudu meydanda olmazsa def'i çaresinin tasavvuru da imkan haricindedir.

Bu hikaye dini olmakla beraber bizim için ilmi bir misal de olabilir. İnsanların hilkatın iptidasında hayvanlar gibi yalnız geçirdikleri bir devir olmuştur. O devirde insanlar aharın zararını nef'ini idrak edecek menzelede değildiler. Yalnız nefislerinin muhafazasına çalışıyorlardı. Fakat yavaş yavaş karı koca birlikte yaşamaya başladılar, bir gün karısı hasta olan adam, ava gidecek olursa karısını vahşi hayvanlara karşı müdafaa edecek bir kimse bulunmadığını hissetti, bu his bir çoklarında da hasıl oldu, üç beş aile birleştiler, bir zaman sonra intizamın temini için bir şeyin noksan olduğunu anladılar, bey'inlerinde aralarında bir karar verdiler, işte ilk kanun–u beşeriyet bu suretle meydana çıktı. Sonra bu kanun maddi ve manevi kısımlara ayrıldı. Ahlak Halim yok, nöbet içindeyim!

... İşte azizim, insanlar iptida da anarşist imişler, o hal–i tabiatın icbarile terketmişler. Halbuki şimdi yine o hale ricat kabil midir? İşte buna aklım ermiyor. İnsanlar evvela çıplak geziyorlardı. Şimdikiler de evvela şunu bir kere tecrübe etseler de sonra dünyadan merhamet ve mürüvveti, insaniyeti ve alicenaplığı kaldırsalar!

Eğer halihazırdaki felsefe aharin zararından ve faydasından bikayit bulunarak yalnız kendi istifadesini düşünmek esası üzerine müesses ise" bizim İstanbul halkının Avrupa'dan daha müterakki, daha mütemeddin olması lazımgelmez mi? Vükelanın içinde kim birinin zararını, diğerinin menfaatini düşünüyor? Herkes kendi menfaatine bakıyor. Öyleyse yakında biz terakkide umum dünyayı geçeriz, Azizim.

Yunan hakimine hitapta bulunan Avrupa'lı bunu düşünmemiştir, doğrudan doğruya Yunan hakiminin mesleğine taarruz etmiştir. Bunun için ispat istersek edebiyatta kinaye ve tariz bahsini şahit olarak gösterebilirim. Eğer Avrupa'nın eski ve yeni kavimleri bu felsefeyi üss–ü hareket ittihaz etmiş olsalardı, bütün bu mektepler, bu tedavi yurtları, maluller ve fakirler için barı-

nacak yerler bulunur muydu? Bunların hepsi başkasının menfaatini, yani cemiyete karşı borçlu olduğumuz vazifeyi düşünmek yüzünden vücuda gelmiştir.

Eğer azadeserlerin itikadına tabi olsaydın ve servetim de bulunsaydı, ne mektep yaptırırdım, ne hastahane! Bir dağın tepesinde beş altı milyon lira sarfile acayib–i alemden kendim için bir türbe yaptırırdım, bu suretle daha ziyade namımın idamesine hizmet etmiş olurdum ve parası çok aklı yok binlerce Amerika'lı veya İngiliz seyyahı her sene beni ziyarete gelirlerdi. İşte bunda kimseye bir zarar olmadığı gibi bir menfaatte yoktur.

Fakat beşeriyet sırf maddi olamaz. Çünkü insanlar milyonlarca sene zarfında bu hale gelebilmiştir. Bu halin ortadan kalkması için de yine milyonlarca sene lazımdır. Gayet rahatsız olduğum için mektubumu burada kesiyorum... Eğer nöbetim geçerse devam ederim, yoksa mektubumu böyle yarım göndermeğe mecbur olacağım."

Görülüyor ki Dr. İshak Sükutî Bey verem hastalığının son dereceye gelmesinde dolayı kendisine yazı yazmak için bile kuvvet kalmamıştı. Yukarıda felsefeden bahis olan 28 Nisan 1901 tarihli mektubunu bu yüzden yarım bırakmaya mecbur kalmış ve ona ancak 3 Mayıs'ta devam etmeğe muvaffak olabilmişti. Doktor, maddiyun hakkındaki fikir ve mütalaaların şu suretle teşrih ediliyordu:

"Bugün 3 Mayıs biraz rahatım. Onun için yine yazmaya devam ediyorum. Yukarıdaki maruzatımdan Şarklıların böyle maddi felsefeden gafil ve yalnız maneviyata kail oldukları neticesini çıkarmaktayız! Abbasilerin hilafeti devrinde zuhur eden Hurremiye tayfası sırf madi bir felsefe üzerine cemiyetlerini bina etmek yoluna saptılar. Bunlar umum kanunlar aleyhine kıyam ettiler. Hatta kadınlar bile kimsenin malı olmayacak her kim hangi kadının gönlünü yapmaya muvaffak olursa o akşam O, onunla yata–cak, sabahleyin hayvanlar gibi hasıl olan çocuklarını ise cemiyet–i beşeriye besleyerek onlarda ana, baba ve aile hissi hasıl edilmeyecekti.

Bu sayede cemiyet–i beşeriye gittikçe basitleşerek, herkes kendi nefsinin müstakil hakimi olacaktı. Hürremiye tayfasının riayet ettikleri daha birçok kaideler varsa da şu izdivaç bahsinde

diğer fikirlerini de kolayca anlamak kabildir. Tatvile vaktim yoktur. Hürremiye tayfası da, bugünkü anarşistler gibi mesleklerine iktidarlar ile muhalefette bulunacakların kanları helaldir, diye ilan ettiler. İslâm memleketleri altmış yetmiş sene kanlar içinde yüzdü. En nihayet Abbasilerden El Mutasam dehşetli bir ordu ile bunların kalelerini bastı, eline geçirdiği Hurremiyi idam ettirdi, bu suretle altmış bin kişi kesildi. Geri kalanlar perişan bir surette kaçmaya muvaffak oldular ve gizlendiler. Kor-kularından mesleklerini gösteremedikleri için mahvoldular.

Demek ki bu fikir Şarkta Hristiyanlardan altı yedi yüz sene evvel İslâmlarda zuhur etmişti. O zaman Avrupa halkı daha ormanlarda yaşıyordu, fikrin esası maddi olduğu için temel tutturamadı. Vakıa hayat bir mübarezedir. O mübarezede yaşamak için yekdiğerini mahvetmek demektir. Fakat madem ki insan şerafet-i akliye ile mümtazdır, o halde hayvanlıktan ayrılması elbette elzemdir. İnsanlar gittikçe de hayvanlıktan ayrılıyorlar. Mesela eski muhaberelerde ele geçen esirler idam edilirlerdi, şimdi izaz olunuyorlar. Şehirler yağma edilirdi, şimdi Avrupa'da olursa, muhafaza olunuyor. Çin gibi uzak mahallerde ehemmiyet verilmiyorsa da bugünkü Terakki'nin lisanı olan matbuatta mırıldanmaktan geri durmuyor. Hatta bazı Gazeteler açıktan açığa lanetler, nefretler yağdırıyorlar. Bunlar hep ahlaki Terakki'nin birer bühranıdır."

Dr. İshak Sükutî Bey hastalığından dolayı bu mektubu ikmal edemeyerek yarım bir halde Dr. Nazım Bey'e göndermişti. Ondan sonra uzun müddet Nazım Bey'le İshak Sükutî arasındaki muhavere inkıtaa uğramıştır. Buna İshak Sükutî Bey'in hastalığından ziyade Dr. Nazım Bey'in Mısır'da gazete çıkaran Ahmet Saib Bey'in tarafını iltizam etmesinden, Dr. İshak Sükutî Bey'in ise Ahmet Saib Bey'i hiç sevmemesi sebep oluyordu. İshak Sükutî Bey vefatından evvel 21 Teşrinievvel 1901 tarihinde Dr. Nazım Bey'e yazdığı son mektubunda Dr. Nazım Bey'e karşı da kendisini müdafaa etmeğe ve Nazım Bey'in hücumlarından dolayı muğber olarak Türklükle Kürtlüğü birbirinden ayırmaya mecbur oluyor ve diyor ki:

"Ben sizinle ahlak mübahasesine girişmedim ki doğrudan doğruya ahlakıma taarruz ediyorsunuz. Ben ne kadar ahlaksız

olsam Bizans ahlakı daha Elcezire cihetlerine uğramamıştır, bununla müteselliyim."

Ahmet Saip Meselesi'nin İç Yüzü Ne İdi?

İshak Sükutî Bey, Ahmet Saib Bey mevzuuna değinerek şunları yazıyordu:

"Sizin Ahmet Saib ile muhaberede bulunduğunuzu kimsenin bana söylemesine hacet yok. Geçen sene iptidalarında kendisi Mısır'da kahvede otururken Hoca Kadri'nin vesair birtakım Türklerin huzurunda Ahmet Rıza Bey ile ve sizinle muhabere ettiğini kendi ağzından kaçırmış. Orada bulunan arkadaşlardan birisi buna bana yazmıştı. Rıza Bey ile muhabere etmesi bertaraf, sizinle muhabere etmesinin tabii Paris muhabirliği üzerinize yükletmek maksadına müstenit olacağını düşünüp bulmak için büyük bir zekaya ihtiyaç olmayacağını zannederim. Halbuki Paris'te hiçbir Türk yoktur ki Ahmet Saib ile muhabere etmesin. Hal ve keyfiyet bu merkezde iken herkes sizi onun Paris muhabiri zannederse bir kabahat mi işlemiş olur?

Ahmet Saib kahvehanenin ortasında yaşına bakmayıp göbek atarak: İshak Sükutî ölüyormuş bana Paris muhabirim yazdı!" diye şenlik yapmaya kalkışırsa bunu yazanın kim olduğunu uzun uzadıya düşünmeğe hacet kalır mı? Bunu bir daha muhakeme etmek, acaba O mudur değil midir demek en büyük hakimin hatırına gelir mi? Bunu senden istifsar edecek olursam neden ahlaksız olmam icap ediyor? Yoksa hakikati araştırmaya çalışanların ahlaksız olduklarına dair yeni bir hakikat mi keşfolundu?

Azizim, herkes miktarına doğru söyler. Fakat ben umuma ait olduğu için zarar iras edecek doğruyu söylemenin aleyhindeyim. Benim mesleğim budur. Ama sizin mesleğe göre bu adilikmiş ne yapayım!

Bir de bazı doğru sözler vardır ki bunları kabil değil ben söyleyemem. Bin kere hakikat olduğunu bilsem yine söyleyemem. Mesela sizlerin "Mağmumi hakkında söylediklerinizi" ben o sırada söyleyemem. Çünkü rikkatim manidir.

Nazım, bir de sen ne ham fikirler taşıyorsun? Sen hala Mağmuminin, bilmem kimin yaşarlarsa millet tarafından

mücazat göreceklerine mi inanıyorsun? Eyvah! Halbuki onlar herkesten ziyade aziz olacaklardır. Kalemleri sayesinde millet nezdinde gayet iyi bir nam bırakacaklardır. Bugün İstanbul'da hürriyet–i matbuat olsun (çok değil, mehma emken), Mağmuminin yazacağı en adi şeyler Ahmet Mithat'ın eserleri gibi yağma edilecektir. Ben vilayetlerin ahvalini, milletin edebiyatça hangi cihete meylettiğini bilirim. Mağmumi tam Türklerin ruhunu okşayacak surette kalem sallar, millet kalkıp ta Paris'te şöyle olmuş böyle olmuş diye düşünmez bile!

İşte Ahmet Saib meselesi bundan ibarettir. Ben bunu size çoktan beri yazacaktım. Muhabereyi kestiğiniz için yazamadım.

İşte şimdi anladım ki o muhabere meselesi bu kağıttan ibaret imiş veyahut Ahmet Saib'in hani benim de Paris'te adamlar var gibi çocukça bir iftiharından başka bir şey değilmiş. Bu adam hakikaten çocuktur da. Cüz'i bir şeyden çocuklar gibi memnun olur. Gayet garip tabiatli bir adamdır.

Bir de benim için "işte senin nihayeti olmayan merakını teskin için şu müsveddeyi gönderiyorum!" diye yazıyorsun. A azizim, benim sizin işlere ait bir merakım yoktur ki! Olmadığını efalim de tastik eder. Nenizi tecessüs edeceğim? Ben kendi derdile uğraşan, dünyadan el çekmiş bir adamım. Fakat bir takım adamlar hala hiddetlerinden çatlamak derecesindedirler. Bunların hiddetini teskin etmek ne ile olur? Ölümle değil mi? İşte o kadar.

Dünyada intikamın manası nedir, sana soruyorum? Mutlak mahvetmek değil mi? Ya bir adamın namusun mahvetmek, ya haysiyetini veyahut memuriyetini, hasılı mutlaka işin içinde bir mahvetmek vardır. Öyle ise rovelver bahsine gülüşün haksızdır. Madem ki intikamın neticesi mahvdır, mahv ise ölüm demektir, o halde intikamın neticesi de ölümdür. Şimdi hal böyle olunca ölmeyi ehemmiyetsiz addedenle etmeyen arasında katil vukubulduğu dakikada bir fark yoktur azizim.

Bir de ben size ne yazdım? "Siz Ahmet Saib'e Sükutî ağır hastadır diye yazmışsınız veyahut "Ahmet Saib Bey'e kahvehaneye giderek göbek atıp Sükutî gidiyormuş, memnun olalım" gibi harekette bulunmayı Ahmet Saib'e siz öğrettiniz dedim mi? Yazmadımsa bu ölümle intikam bahsini nereden bulup

çıkardınız? İnsaf ediniz: Haydi farzedelim ki siz Onun muhabiri bile olunuz, öyle bir cümle yazmanızdan bir suiniyet çıkarılabilir mi? Bunu herkes arkadaşına göndereceği bir mektuba yazabilir. Buna o kadar hiddet edip beni Türk mesavi–i ahlakının mücessem bir nümunesi olarak göstermeğe kalkışmana hayret etmemek elimden gelmedi. Var ol Nazım. Cidden kalbim kırıldı, işte bu kadar."

Fransız müşteşriklerinden Ernest Renan öleli on sene olmuştu. O'nun Hazreti İsa'nın hayatına ve Elsine–i Samiyeye dair yazdığı eserler o devirde çok mevzuubahsoluyordu. Dr. Nazım Bey'in son mektubunda Renan'ın bu eserlerine dair yazdığı bir mütalaa ve Ahmet Mithat Bey'in Renan'a verdiği bir cevap hakkında Dr. İshak Sükutî Bey diyordu ki:

"Renan şimdiki Hristiyanlığı terzil etti. Çünkü bu Hristiyanlık hakikaten Çinliler gibi putperestlikten ibarettir. Hiç farkı yoktur.

Fakat Renan'ın eserleri dikkatle okunursa görülür ki O, Hristiyanlığın başlangıcını yüksek buluyor ve İsa'ya bir büyüklük isnat etmekten kendini alamıyor. İsa'yı büyük görüyor, halbuki onun en ziyade İbrani ve Fenike lisanlarında ihtisası vardı. Yani Elsine–i Samiye alimlerinden idi. Öyle olduğu halde İbranilerin en kıymettar eseri olan Josephus tarihinde İsa'nın ismi bile geçmediğini, İsa'nın şüpheli bir adam olduğunu zikretmek bile istemiyor.

Renan, vakıa Hristiyanlığa karşı kılıç salladı. Fakat hal–i hazırdaki İslâmiyete de sathi bir nazarla öyle bir balgam attı ki Tuna Nehri'nde yıkamağa kalkışsak bile yine temizleyemeyeceğiz. Çünkü temizlik için Renan derecesinde yıkayıcılar lazım. Onlar ise bu gidişle Türkiye'de yetişemeyecek!

Ahmet Mitat, Renan'a cevap vermek istedi. Fakat o Renan'a cevap vermek iktidarını haiz değildir, çünkü şarlatandır, malumatı yoktur. Renan kim, Ahmet Mitat kim? Ona cevap verebilecek bir adam ancak bir Cemalettin Afgani merhum olabilirdi. Bak o bir cevap yazmış olsaydı, o zaman Renan derakap kağıdı, kalemi alır, Cemalettin Afgani'ye karşı bir cevap verirdi. Neden? Çünkü yazılan şeyler, bir ilim, bir ruh, bir fikir, bir zeka korurdu. Bunlar Renan'ı cevap vermeğe mecbur ederdi. Yoksa Ahmet Mitat

gibilere cevap olmak üzere "daha fikrimi anlayamamış" der geçer. Bu ne tahkirdir. Ona fikrimi anlamadan cevap yazmaya kalkışıyorsun, demek! Fakat Ahmet Mitat utanmaz!

Hastalıktan zihnim perişan, fazla yazamıyorum. Bu bahis çok mütelaa ister. Ah bir sene evvel bu mübahaseye başlamış olsa idik ve her ikimiz de ciddi tetebbü ederek ben de İslâmiyete ait kitaplar celp ederek muhabereye koydursa idik, o zaman alemin gözönüne konulabilecek faydalı bir mektup koleksiyonu vücuda gelir ve okuyanlar da müstefit olurlardı. Fakat ben şimdi hastayım, zihnim perişan, beş dakika bile bir şey okuyamıyorum. Okumağa devam edecek olursam anlamamaya başlıyorum. Onun için ciğerim sızlı–yor. Hasta olmasa idim, o zaman ibarelere de dikkat ederdim. Millet için faydalı bir eser vücut bulurdu. Aynı zamanda herkesin kulağı da böyle dini tenkitlere alışmış olurdu. Aman yine müteessir oldum...

Mısır'a yazdığım mektubun müsveddesini leffen iade ediyorum. Rica ederim, benim, hakkınızda tecessüslerim falan yoktur. Eğer öyle bir şey hissederseniz, yazınız da ıslahı hale gayret edeyim.

Mektubunda bir de milletten bahsediyorsun. Millete gelince onu da sana anlatayım: İstanbul'da birkaç kişi vardır ki istikbalin en güzide ümerasını teşkil edecek, hürriyet devrinde bunlardan alim, bunlardan faal, bunlardan ahlaklı adam millet içinde bulunmayacak, millet bunları mecburen en büyük memuriyetlerde kullanacaktır.

İşte bu gibi zevat samimiyet–i sematın Doktor Abdullah Cevdet'te birkaç mektuplarını gördüm. O zevat mektuplarında evvela Abdülhamid'e sövüp sayıyorlar, ahlaksızlıklarını yazıyorlar. Sonra o berbat mesleği terkettiğinden ve maaşı kabul eylediğinden dolayı Abdullah Cevdet'i tebrik ediyorlar. İlme çalışın diyorlar, laklakıyat ile iş bitmiyor, büyüklük, millete hizmet her şeyi bilmekle kaimdir, şayan–ı tebriksin, diyorlar şimdi bunların Cevdet'e emniyetleri olmasa, Hamid'e karşı o küfürleri savurmazlar. Demek ki bu tebrik vicdanı... İşte millet!."

İshak Sükutî Bey'in Vefatına Kadar Devam Eden Vaziyet

Doktor İshak Sükutî ve Doktor Abdullah Cevdet Bey'ler Melhame'nin Paris'e gelmesi üzerine memuriyeti kabul ederek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ayrılmış idi–ler. Evvelce de yazdığımız veçhile Abdullah Cevdet Bey Viyana Sefareti'ne, İshak Sükutî Bey'de Roma Sefareti'ne tayin edilmiştiler. Fakat Sükutî ile Abdullah Cevdet arasında bu memuriyetin kabul edilmesi meselesinde büyük bir fark vardı. Abdullah Cevdet Bey, aldığı maaştan kimseye on para bile vermezken Sükutî Bey, gizliden gizliye "Osmanlı" Gazetesini neşre devam ediyordu. Osmanlı Gazetesi İshak Sükutî Bey, Roma Sefareti'ne tayin edilinceye kadar Cenevre'de çıkıyordu. Memuriyeti kabul ettikten sonra gazetenin İsviçre'de neşrine artık imkan kalmamıştı. Çünkü, Abdulhamid, Sükutî Bey'i gazetenin neşriyatını tatil etmesi ve istibdat idaresine karşı çalışmaması için memuriyete tayin etmişti. Onun için "Osmanlı" Gazetesi'nin İngiltere'nin Folkstone şehrinde neşrine devam olunmasına karar verilmişti. Gazeteyi çıkarmağa memur edilen Nuri Ahmet Bey de Folkstone şehrine giderek orada ikamete mecbur olmuştu. "Osmanlı" da neşrolunan makaleleri eli kalem tutan Genç Türkler temin ediyorlardı. O devirde Paris'te bulunan Hüseyin Siret Bey'de arada sırada "Osmanlı"ya bazı yazılar yazıyordu.

Bu vaziyet Doktor İshak Sükutî Bey'in vefatına kadar böylece devam etmişti. Sükutî Bey'in her ay aldığı 1500 frank maaşından ayırdığı 1300 frangı Folkstone'a göndermesi sayesinde "Osmanlı'nın neşri temin olunuyordu. Fakat İshak Sükutî Bey'in hastalığı gittikçe ağırlamıştı. Nihayet daha esaslı bir surete tedavi edilmek üzere kendisi San Remo'ya gönderilmişti. Fakat senelerden beri ilerlemiş olan verem hastalığı artık son derecesine vasıl olduğundan tedavisine orada da imkan görülmemiş, İshak Sükutî Bey 22 şubat 1902 tarihinde San Remo'da irtihal eylemişti. Onun vefatı bütün arkadaşlarını çok müteessir etmişti. Avrupa'daki Genç Türklerin ve Meşrutiyet'ten evvel Abdülhamid'e karşı mücadele etmiş olan İttihat ve Terakki azasının Doktor İshak Sükutî Bey'i çok sevdikleri onun ilmine, irfanına hayran oldukları

ve merhumun bütün arkadaşları arasında çok iyi bir nam bıraktığı, Meşrutiyet'i müteakıp cenazesinin İstanbul'a nakledilerek burada defnedilmesinden anlaşılabilir. Bu suretle İshak Sükutî Bey'in daima mefkuresinde yaşamış olan hür Türkiye'nin topraklarına ancak onun naşı kavuşmuş oluyordu.

Doktor İshak Sükutî Bey'in vefatından sonra "Osmanlı" Gazetesi de neşriyatını tatile mecbur olmuştu. Fakat bir müddet sonra, Prens Sebahaddin Bey tarafından gösterilen maddi yardım üzerine tekrar intişara başlayabilmişti.

"Osmanlı" Gazetesi Doktor İshak Sükutî Bey'in vefatından biraz evvel Abdülhamid'e karşı bir fetva ile bir mütalaa neşretmişti. Bu fetvada Abdülhamid'in, memleketi felakete sürüklediğinden dolayı halli lazım geldiği yazılıyor ve aynı zamanda hilafet meselesine de temas ediliyordu. Bu fetvanın intişarı "Osmanlı" okuyucularını pek alakadar etmişti. Okuyucuların bir çoğu Paris'teki "Terakki ve İttihat" merkezine mektuplar göndererek fetva ile el altındaki mütalaa hakkında izahat istiyorlardı. Bu mektuplar içinde en ziyade şayan-ı dikkat olanı ve o zamanki telakkilere tercümanlık eden Kandiye'den "İsmail Hakkı" imzasile gönderilen bir mektuptu. Bu mektupta deniliyordu ki:

"Osmanlı Devleti'nin en şevketli devrinde muvaffak olunabilen tevhid-i İslâmın, İslâmiyet alemince ne derece hayırlı olduğunu mütekabilen menfaattadırlar. Binaenaleyh hilafet ile Saltanatın bir elde bulunması yalnız avam-ı nasça değil, belki bütün halkça meşruttur.

Şu mülahazadan sonra fikra ile onu takip eden hüküm ve teklif hakkında fikrimizi beyan edelim:

Evvela, fetva-yı şerif yolundadır. Filvaki şimdiki zamanda devletin umuru bir kişinin elinde kalmakla bittabi sekteye uğramış ve Osmanlı memleketi asrımızın terakkilerinden mahrum edilerek Avrupa için sade bir istifade cevelangahı olmuştur. İsraf ve sefahat, tecessüs ve irtişa son merte beye varmıştır.

Devletin vezirleri Halifenin meşrebine uygun bir surette hareket ediyorlar, her bir hususu velevki devletçe mazarat tevlit etse bile Padişah'ın rızasına muvafık bir surette takip eyliyorlar, ekseriya cehalete duçar olup ağyar arasından nüfuz ve haysiyetlerini zayi ve devlet ve milleti de mutazarrır ediyorlar.

Şu zulüm ve istibdat, koca bir ülkenin bütün işlerini keyfi bir kalıba dökmekle layık olduğu surette hallolunmuş addetmek gibi batıl bir iddiaya ve ham bir hevese kapılmış olan hükûmet reisinin idaresinden doğuyor. Bu surette mesuliyet umuru kendisine raci oluyor ve binaenaleyh bu usulen mukaddes iken müahezeye maruz kalıyor.

Sultan Aziz'i hallettiren sebeplerin yeni Padişah'ta görülmeyeceği zannolundu ise de mezkur sebepleri şimdiki Padişah'ın aklı ya kavramadı veyahut kavramak istemedi.

Sefahat eski mecrasını buldu ve aştı, vezirlerin nüfuzları arttırıldı, milletin haysiyeti hiçe indi.

Abdülhamid Abdülaziz'den hayırlı ibret alacağı yerde kalbine hiyanet yerleşti. Yani makamını, milletin nüfuzunu imha etmekle kuvvetlendireceğini zannetti. Fırsat bekledi, buldu ve nihayet milletin nüfuzunu ayakları altında ezdi. Fakat hain haiftir kavlince vücudunun muhafazası için koca bir ordu ve bir casus alayı tertip ve ihdas etti ki bunlar şimdi milletin kanını emmekle birbirlerine rekabet eylemektedir.

Osmanlı Devleti'nde böyle fena bir istibdat idaresi kuran bir Halife'nin meşru bir Halife ve mergup bir Padişah olamayacağı aşikardır. Onun için şimdiki Halifeyi hallederek yerine veliahdı geçirmek umum milletçe mukaddes bir vazife bilinmelidir. Böyle olur, hem Osmanlı Devleti, hem de İslâm milleti gayr–i meşru bir Halifeye tabi olmaktan kurtarılarak bütün İslâmiyet alemine bir hizmette bulunmuş olur.

Fakat saltanatı zayıf düşürmek için onu hilafetten tecrit etmek kat'iyyen musip değildir. Böyle bir şey şimdiki Halifeyi halletmekten daha güç ve neticeleri gayet vahimdir. "Mühür kimde ise Süleyman odur" ve "İki Padişah bir iklime sığmaz" gibi sözler geçen asırlarda mücaz idiyse de zamanımızda caiz değildir. Tefrikayı ve nifakı davet edeceğinden tensip olunamaz.

"Osmanlı" Gazetesi'ne emniyetimiz olmasa idi" yazılan şeyler için de bir ecnebi parmağı bulunduğunu farzedecektim. Çünkü İngiltere'nin öteden beri bu babta Meke Şerifi ile müzakereler yapmakta olduğu malumdur:

Belki veliaht olan şehzade de bu şerait tahtında padişah olmak ve makamını tehlikeye tehlikeye düşürmek istemeyecektir.

Madem ki kocaman bir Türk milleti bir adamın hakkından gelemiyor, o halde bu işte sabretmek lazımdır. Vakıa sabır ve intizar acıdır, amma ehven–i şerdir, ne vakit olsa Saltanat yeri münhal kalacaktır...

Şûrâ–yı Ümmet Gazetesi'nin Kahire'ye Nakli Meselesi

Terakki ve İttihat Cemiyeti İshak Sükutî Bey'in vefatından sonra artık Paris'te ve Cenevre'de hiç, Türkçe gazete çıkamıyordu. "Osmanlı" Gazetesi Folkstone'da neşredilirken Türkçe "Şura–yi Ümmet" Gazetesi de Kahire'de çıkarılıyordu.

"Şura–yı Ümmet"in Kahire'ye nakline Paris'teki Türk Sefareti'nin Genç Türklere oynadığı oyunlardan dolayı mecburiyet hasıl olmuştu. Terakki ve İttihat Cemiyeti ne zaman yazı dizmek için bir Türk mürettip tedarik etmişse Paris Sefiri Ziya Paşa bu mürettiplere Terakki ve İttihat Cemiyeti'nden daha fazla maaş vererek onları kandırmağa muvaffak olmuştu. Bu hal böyle devam ettikçe gazetelerin neşrine de daima intizamsızlık giriyordu. Çünkü yeniden mürettip tedarik edinceye kadar epeyce zaman geçiyordu.

Nihayet Türk Sefareti'nin bu entrikalarına nihayet vermek için "Şura–yi Ümmet'in"de Kahire'ye nakline karar verilmişti. Gazete orada Ahmet Saib Bey'in nezareti altında çıkıyordu.

İshak Sükutî Bey'in vefatından sonra Ahmet Saib Bey'le Paris arasındaki münasebet düzelmişti. Hatta 20 Nisan 1902 tarihinde Paris'ten Ahmet Şaib Bey'e yazılan bir mektupta, deniliyordu ki:

Şuray–ı Ümmet Gazetesi'nin zamanın ihtiyaçlarına muktezıyatına uygun bir tarzda intişarına ait tertibatı kabul ederek gösterdiğiniz himmet ve hamiyet eseri cümlemizi memnun etti. Bütün arkadaşları bu suretle davamızı ve vatan ve milletimizin haklarını müdafaaya çalışmak için gayret ve hamiyete ihtimam eylemenizi sizden rica ediyorlar...

Yine 26 Mayısta yazılan bir mektupta Ahmet Saib Bey'e tekrar teşekkür ediliyor, deniliyordu ki:

"Şura–yı Ümmet'in üçüncü nüshası da diğer nüshalarına tekaddüm ederek pek güzel çıkmıştır. Şimdiye kadar Avrupa'da

neşrolunan Türkçe gazetelerden hiç birisi bu mükemmeliyet derecesine varmamıştı. Bu babta sarfedilen himmet ve gayretten dolayı gerek size gerek Hamdi Efendi biraderimize teşekkür ederiz.

Abone bedelinin on Frank olarak yazılması münasip olmaz. Türk gazetesinin fiatını bildiren meskukatın da Türk parası olması lazımdır. Kırkbeş kuruş manidardır, hatırda kalır. Semahat erbabı ve daha samimi olan hamiyet sahipleri on frank ile kırkbeş kuruş arasındaki farkı aramazlar."

Fakat aradan, bir iki ay geçtikten sonra Paris ile Ahmet Saib Bey arasındaki münasebet bozulur gibi oluyordu. Çünkü Ahmet Saib Bey başına buyruk hareket etmeğe başlamıştı 23 Haziran 1902 tarihinde Paris'ten kendisine yazılan üçüncü mektupta deniliyordu ki:

"Şura–yı Ümmet'in beşinci nüshasında birçok hatalar gözümüze çarptı. Bunları zat–ı biraderanelerine göstermek için arkadaşlarımızdan Nazım Efendi tarafından verilen ve heyet huzurunda okunan varakayi lutfen gönderiyoruz.

Mamafih gazetenin çıkmasından bu ana kadar göstermiş olduğunuz himmetler ve hamiyet eserleri cümlemize malum olduğundan beşince sayıdaki vaki hataları keyifsizlik vesaire gibi bir sebeple gazetenin bu defa ki sayısını bir başkasına havale ettiğinize hamlediyoruz. Çünkü birçok ibarelerin sizin kaleminizden çıktığına şüphemiz vardır. Bir de gazetenin bu defaki ince kağıdı evvelki kağıt nevinden olmayıp 15 gramdan fazla geldiğinden yine evvelki kağıdı kullanmanızı rica ederiz, biraderimiz...

Şura–yı Ümmet Gazetesi Kahire'ye nakledildikten sonra Terakki ve İttihat Cemiyeti yaptığı neşriyatın heyet–i umumiyesi hakkında yeni kararlar almıştı. Bu kararlarını 9 Teşrinisani 1902 tarihli mektubunda Ahmet Saib Bey'e atideki [illegible]ette bildiriyordu:

"Cemiyetimizin, umumi menafie taallük eden eserlerin teksirine imkan ve kudret dairesinde daima çalışmakta ve bu hususta her fırsattan istifade etmek azminde bulunduğu malumdur. Bu maksada hadim neşriyattan olmak ve mümderecatı heyetimizce tetkik olunmakla beraber cemiyetin muayyen bir neşir vasıtası sayılmak üzere evvelce çıkarılan ilave tarzında bir de eğlence

gazetesi çıkarılmasına ekseriyetle karar verilmiştir. Şura–yı Ümmet'in zaruri masraflarına asla yük olmaması icap eden bu gazetenin masrafları buraca temin edilmiştir. Bu gazetenin muayyen zamanlarda neşri meşrut değildir. Arada sırada mümkün olursa ayda bir kere ve "Nasrettin Hoca" serlevhası altında neşredilecektir.

Bir de Şura–yı Ümmet kütüphanesi namile bir neşri–yat silsilesi ihdas etmek ve bu silsilede Şura–yı Ümmet'te basılamayacak kadar büyük olan makaleleri ve müfit eserleri, tevzi ve ithalinde bir kolaylık olmak üzere, kah küçük ve kah büyük harflerle neşreylemeği tasavvur ediyoruz. Bu kütüphaneye girebilecek eserler ve makaleler oraca da yazılırsa cemiyet merkezinin tetkikine konulmak üzere buraya göndermeğe ve bu neşriyatın her ikisi hakkındaki fikirlerinizi ve mütalaalarınızı bildirmeği himmet buyurunuz."

Paris Grubu'na Yapılan Para Yardımları

Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin gerek bazı faal azasına her ay verdiği maaşlar, gerekse bu neşriyat için yaptığı masraflar bir taraftan Osmanlı Devleti dahilinde ve haricinde bulunan azasının gönderdiği aidat ile diğer taraftan da bu aidat haricinde bazı hamiyetli zatların arada sırada yolladıkları paralarla temin olunuyordu. En ziyade Girit'teki ve Bulgaristan'daki Türkler tarafından para gönderiliyordu. Ondan sonra Selanik geliyordu. Cemiyetin hesap defterine bakılacak olursa İstanbul'dan gayet az para yollanıyordu. Gazetelerin abone paraları en ziyade İsmail Mahir Efendi ve Mithat Şükrü Bey'ler namına geliyor ve onlar tarafından Paris merkezine teslim olunuyordu.

Bu aidat haricinde cemiyete fazla miktarda para verenler Mısır Prenseslerinden Nazlı Hanım, Nazime Hanım ve Mısır Prenslerinden Mehmet Ali Paşa idiler. Bunlar arada sırada biner, beş yüzer frank gönderiyorlardı. Bir de arada sıra Osmanoğlu isimli bir zatta bin beşyüz Frank gibi o zaman oldukça yüksek sayılan paralar yollu–yordu. Bu Osmanoğlu denilen zat Rodos Hapishanesi'nde mevkuf olan bazı hürriyet taraftarlarının kurtarılması için de birkaç defa paraca cemiyete yardım etmişti.

Onun herhalde cemiyet nezdinde epeyce sözü geçiyordu. Avrupa'da bulunan ve arada sırada Jön Türklerle muhabere eden, Mısır'a da gidip gelen Reşit Bey (sonradan Dahiliye Nazırı olan Reşit Bey'dir) bir Frenk tarafından sırf Abdülhamid'–den nişan almak maksadile yazılmış olan bir eser için bir mukaddeme vermişti. Bu mukaddemenin yazılış tarzı Paris'teki Genç Türklerin hoşuna gitmediği için Reşit Bey şiddetle tenkit edilmeğe başlanmıştı. Osmanoğlu denilen zat bunun üzerine Cenevre'den Paris'e yazdığı bir mektubunda diyordu ki:

Ruso isminde bir Frenk bilhassa nişan almak için bir kitap yazmış.. O vakit Paris'te bulunan Reşit isminde bir Türk beş yüz Frank mukabilinde bu herife bir mukaddeme vermiş. Reşit Bey bu mukaddemesinde Paris Sefiri Münir Paşa hakkında "emineut diplomate" tabirini kullanmaktan başka şimdiki hükûmet için tabasbusluğa bir kelime bile sarfetmediği halde Reşit Bey'e otuz seneden beri hafiyelik eden bir herifin eseri derecesinde rezil nazarile bakmanıza teessüf olunur.

Evet, bu kitapta bir takım gençlerden bahsolunuyor. Bu gençler mekteplerini ancak bitirmiş olan bir alay züppe takımıdır. Reşit Bey sizlerden bahsetmiyor. Zannetmem ki sizler de bu züppe takımından madut olasınız. Kitabı dik–katle okursanız söylediğinizin zanlardan ibaret olduğuna kanaat getirirsiniz. İstanbul'da yok mudur öyle gençler ki daha sultaniyeden çıkmadan atıp tutarlar, bir şeyi beğenmezler, her gördüklerini tenkit etmezlerse kendilerinin medeni olmadıklarını sanırlar. Alafrangalık göstermek azmile namaz kılmazlar, oruç tutmazlar.

Zannederim ki Reşit Bey onlardan bahsetmek istemiştir. Çünkü sizin söylediğiniz gibi Reşit Bey sizleri sever, sizlere hürmet eder. Böyle olmakla beraber Reşit Bey'in her fikrinizi kabul etmek mecburiyetinde olması lazım gelmez. Liberal olmak mutlaka constitutionel olmağa mütevakkıf değildir. Memleketi, vatanı sevmek behemehal bir hükûmet tarzını tercih etmek demek değildir.

Herhalde Reşit Bey'in 45 sayfalık mukaddemesinde şimdiki hükûmet hakkında methe benzer bir kelime bulunmaması kendisi için bir namus ulusu iken bunun başka suretle tefsir edilmesi şayan–ı teessüftür. Şunu unutmamanız lazımdır ki Reşit Bey

tekrar İstanbul'a döneceği için istediğini açıktan açığa yazamaz. Bu şartlar altında onun kadar cesur olan birisini daha gösterebilir misiniz? Reşit bu kadarcık yazdığı için bile hemen hemen istikbalini mahvetmiş gibi bir şeydir. O şimdi, karantinaya konur gibi bir halde bulunuyor.

Evet azizim, cesaret, hiçbir fırkaya intisap etmeksizin kendine mahsusu efkar sahibi olmak demektir. Reşit Bey mukaddemeyi yazarken size demiş ki:

"Bundan ne muhafzakarlar, ne de jönler memnun olacaklardır, fikirler kendimindir. Bunlar belki sağı, solu, her tarafı kıracaktır. Fakat ben böyle düşünüyorum, ne olursa olsun! Benim yerimde başka birisi olsa idi ya Paris'lilerin yahut Abdülhamid'in tarafını iltizam ederdi. Cesaret, şahsiyeti ispat etmek demektir. Şahsiyet göstereni kimse sevmez. Nasıl ki öyle oldu. Hiçbir taraf memnun kalmadı.

Fakat Fransızca'yı iyi anlayanların ve memleketi iyi tanıyanların hükümlerine güveniyorum. Bitaraf olan birkaç kişi mukaddemeyi tasvip ettiler. Rica ederim, mukaddemeyi tekrar okuyunuz. Sizlere isnat olunmayarak yazılan şeylerin kendinize hitaben yazıldığına sahip olmak için ortadan hiçbir sebep yoktur. Hakkımda ne yazarlarsa yazsınlar, bırakınız. İyi düşünenler zannetmem ki söylediğiniz kadar adi, cahil, ahlaksız olduğuma hükmetsinler.

Kitabın aslına gelince, onun muhteviyatından Reşit Bey hiçbir veçhile mesul olamaz. Russo'yu Reşit Bey'e temsil etmek hususunda adeta tarafkirane bir fikir olur.

Reşit Bey'in bahsedilen mukaddemesinde neler yazıldığını bilmediğimiz için Osmanoğlu Bey'in yukardaki müdafaanamesinde haklı olup olmadığını tayin edemeyiz, fakat, bir insanın yalnız kendi fikrile yaşamasını bir cesaret gibi göstermesi ve hiçbir fırkaya intisap etmemeği bir meziyet telakki eylemesi doğru değildir. "Memleketi, vatanı sevmek mutlaka bir hükûmet tarzını tercih etmek değildir." Fikrinin, sevildiği iddia olunan vatana karşı bir alakasızlık, bir lakaydi göstermekten başka bir suretle tefsir edilemeyeceğini anlamaması da herhalde yanlış düşündüğüne delalet eder.

Yukarda bahsedilen Russo gibi adamlar Abdülhamid

devrinde eksik değildi. Birçok adamlar Abdülhamid'i methederek ondan rütbe, nişan ve ihsan alırlardı. Bazıları da Abdülhamid'in hoşuna gitmeyen meseleleri karıştırıyormuş gibi görünerek ondan bir hakk–ı sükut istediklerini zalim Padişah'a zımmen anlatmağa çalışırlardı. Bu ikinci kısmı teşkil edenlerin birincilerden farkı şu idi ki yaptıkları tenkitlerle hiç olmazsa memleketi alakadar eden meseleler hakkında istibdat ricalinin nazarı dikkatlerini celp etmiş olurlardı.

Keçecizâde İzzed Paşa'nın Ordu Hakkında Layihaları

O devirde Osmanlı Devleti'nin Madrit Sefiri olan Keçeçizade İzzet Fuat Paşa'nın bu ikinci sınıfı teşkil eden zevat arasında bulunduğu iddia olunurdu. Arada sırada "atiye–isaeniye"ye nail olmak için İstanbul'da muhtelif makamlara mühim meselelere dair layihalar gönderdiğinden bahsedilirdi. Bu layihalardan birer suretini de Paris'teki Terakki ve İttihat merkezine göndermesi herhalde Paşa'nın Avrupa'daki Genç Türklerle temasta bulunduğuna delalet eder. Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin Paris'teki evrakı arasında elimize geçen bu layihalardan birisinde Keçecizade İzzet Fuat Paşa "Teftiş–i Askeri Komisyonu Reis–i Sanisi devletlu Ethem Paşa Hazretlerine" diyordu ki:

"Malum–u ali asıfaneleridir ki Rusya ile vukubulan son muharebede harp sanatına asla vukufu olmayanların muzır ve mütemadi müdahaleleri eski düşmanımızı İstanbul kapılarına kadar getirmişti. Bu müdahaleler yapılmamış olsa idi düşmanımızın o muharebede mağlup olmuş olacağı fennen ve Rusya generallerinin o zamanda vakı olan hatalarına binaen şimdiki askeri ilim erbabı nezdinde tahakkuk eylemiştir.

Şimdi bizim için tutulacak intibah yolu gerek düşman cihetinde ve gerek bizim tarafta yapılan büyük hataları tetkik ve münakaşa ve ileride tekerrürünü men'e çalışmak ve gelecek muharebeye muntazaman ve fen dairesinde hazırlamaktan ibarettir.

Halbuki zannımızda mezkur hataları aramak şöyle dursun, arayanlar bile türlü türlü cezalara layık görülmektedirler. Hatta

geçenlerde "Fevt Olmuş Fırsatlar" namındaki eserimi Fransızca'dan Türkçe'ye nakleden bir biçare Mülazım Selanik'ten Fizan'a kadar sürüldü. Taklit etmek istediğimiz Almanya ordularında ise 1870–1871 muharebesinin hatlarına dair şimdiye kadar yüzlerce binlerce eserler vücuda getirildi.

Harp sanatına riayet etmek sayesinde Asya'nın öte başında küçük ve zayıf addolunan Japonya Devleti ise az bir müddet zarfında tertibatını ikmal ederek ve büyük ma–veralar sayesinde ordu kumandanları yetiştirerek en kuvvetli zannolunan Rusya Devleti'nin mağlub etmektedir.

Japonya'nın denizde ve karada kazandığı büyük ve şanlı muzafferiyetler aynı zamanda müstebit Rusya Devleti'nin ne gibi illetlere ve marazlara tutulmuş olduğunu ortaya koydu. Asker tensikatının birçok eksikliklerini ve bütün memurlarının memleketi ne suretle saymakta ve satmakta olduklarını meydana çıkardı.

Eski can düşmanımızın düştüğü şu musibetli hali, Osmanlı Devleti için teselliye ve sevince yarar bir şey olsa gerektir. Çünkü eski düşmanımız şimdi duçar olduğu hezimetin ve zafın tesirile bir hayli zaman ıslahatımıza mümaneat edemez; demek oluyor ki Japonya'lılar, tasavvurlarının haricinde olarak bize de hizmet ettiler de biz hala ondan istifade etmek, uyanmak istemiyoruz.

Fakat vicdanı büsbütün mahvolmamış ve vatan muhabbetleri sönmemiş olanlar düşünsünler ki şu fırsat ve dakikalardan kaçmak ve yapılacak şeyleri yapmamak aynı cinayettir. Vakıa Ispanya'nın bir köşesindeki bir acizin bu gibi sözlerinin ne derece tesiri olacağını ve bizim eski nazarlar eski menfaatler ve eski hatalardan katiyyen vazgeçmeyeceğimizi gereği gibi bilirsem de yine susmak elimden gelmiyor. Filolarının toplarını payitahtımıza çevirmiş olan canavarın tehditlerile İstanbul büsbütün müdafaasız bırakılmış oluyor. Hiç olmazsa şimdi kapı ve pencerelerimizi kapıyalım.

Rusya Sefareti'nin programından olmak üzere Boğaziçi'nde sahillerde gezmek dahi Osmanlılar için yasak olduğundan İstanbul ve taşra halkı İstanbul'un bu derece müdafasız olduğunu bilmiyorlar. Herkesin zannınca Boğaz İstihkamları Payitahtı muhafazaya gereği gibi kafi olduğundan hiç olmazsa bu cihetten

rahat uyuyabilir. Esef olunur ki şimdi, mevcut olan müdafaa vasıtalarının vürutlarile adem–i vücutları arasında asla fark yok gibidir. Rumeli cihetinde Kilyos sahillerinin müdafaasına Cenevizlilerin bin yıl evvel kurdukları kadim kalenin dökülmekte olan duvarları üzerine yedi kıta büyük Krup topu yerleştirilmiş olması, mücerret o sahilden geçen gemilerin hakkımızda türlü türlü istihzalarını celbetmekten başka acaba neye hizmet edebilir?"

Hem de Boğazda istihkam olup ta arkasının açık kalması neye yarar? Bu şartlar içinde İstanbul'un müdafası aynı Nasrettin Hoca'nın türbesine benzer... Anadolu cihetinde Rive'de "Elmas Tabya" tabir olunan gayet ehemmiyetsiz bir redocete var, bir de "Elmas Tabya'dan daha zayıf diğer bir tabya vardır ki bunlardan hiçbiri sahile yeni asker çıkarmak niyetinde olan bir düşmanın hiçbir hareketini menedemez.

Bir de gariptir ki milyonlar mükabilinde satın alınan harp sefineleri ve torpidolar mübayaa meselesi bitinceye kadar mübalağa ile methedilip ondan sonra muzir aletlerden sayılarak Haliç'te veyahut Çanakkale'de midye ve yosun tutmaktan başka bir vazife ile tavzif edilmemektedirler.

Bu haller, bu suistimaller Padişahımız Efendimiz Hazretlerine ve devlet–i aliyelerine karşı ihanet ve cinayetin en şeni ve en azimidir. Şimdi Rusya'nın duçar olduğu felaketlerin kaffesi orada da buna benzer yollardan gidilmesinden ileri geldiği şüphesiz değil midir?

Otuz kırk sene evvel Japonya bizden çok geri ve bin kere daha mutaasıp bir heyet ve batıl fikirlerinde bizden daha ziyade ısrar eden bir millet iken halini ıslah etmeyi mantıkan ve cidden isteyerek bugün en kuvvetli devletler sırasına geçti. Vatanının mudaddes haklarını büyük bir metanet ve intizamla müdafaa ediyor. Eğer o da bizde olduğu gibi sathi taklitçilikle iktifa ederek ordularını talim ve manevradan mahrum ve filolarını limanlarda çürümeğe mahkum etse ve geçen hatalardan ibret almasaydı acaba Japon namı coğrafi bir tabirden başka bir şeye delalet eder miydi? Öyle ki devletin ismi tarihten başka bir yerde görülür müydü?

Mançurya ovalarında, Çin denizlerinde ciddi malumatlarile

ve fevkalade ehliyetlerile Mikado'nun bayrağını zaferden zafere götüren Japon kumandanları ve amiralleri sulh zamanında mecalis–i aliyede, devair–i sairede ve köşklerde vakit geçirmiş, meşgalelerini safaya ve duaya hasreylemiş olsalardı, şimdi harp mevkiinde lazım olan evsaf–ı haiz bir kumandan veya bir amiral gibi mi ispat–ı vücut ederlerdi, yoksa kimi şair, kimi derviş, kimi müdahin, kimi mihre–i maliyun fikrinde ve emellerinde mi tecelli eylerlerdi?.. Haşmet ve debdebesini Allah tarafından müeyyet ve ebedi addeden korkunç bir heykeli birkaç ay zarfında hak ile yeksan eden Japonya'nın gösterdiği misal bizim için en müessir ve en büyük bir ibret ve istikbal dersi olmalıdır. Azamet ve şerefin, şan ve haysiyetin hep intizamla hasıl ve kaim olduğunu anlayarak ona göre davranmalıyız. Bu yüksek himmetler Japonya'lılara nasıl komşuları bulunan Çin'liler gibi afyon dumanile rüyasında kamerle izdivaç ederek kendilerini güneşin damadı farzettirdiyse ve bütün akıl kuvvetlerini ve insani faziletlerini vatanın muhafazasına ve istiklali uğruna ne suretle sarfettirdiyse biz de o aynı niyetle ve himmetle o yolu tutmalıyız. Birkaç muhataraya birden maruz olan memleketimizin yanında hemen Japon kadar gayyur ve müterakki bir heyetin gece ve gündüz hazırlanmakta olduğunu bir dakika unutmayalım!

Devletimizin duçar olduğu gunagun müşkülat malumdur. Fakat acaba bu müşkülatı ortadan kaldırmaklığımız lazım gelirken onları bizim davet ve icat ettiğimiz de inkar edilebilir mi?.. Mevad–ı askeriye haricine çıkmak caiz olmadığından bu babta daha ziyade izahat ve tafsilata giremeyecekse şunu da ilaveye mecburum ki Heyet–i Vükela ve bütün büyükler dahil olmak üzere mevzu ve mevcut kanunların tamamile tatbikine ve memurların vazife ve mesuliyet emr–i mühimminin takdir ve tayinine ve mükafat ile mücazatın iltimassız ve istisnasız adilina bir kaide dahilinde icrasına katiyyen ve cidden karar verilecek olursa memalik–i mahrus–i şahanenin az bir müddet zarfında her hususca kuvvete intizam kesbeyleyeceğini ve Avrupa'nın müdahaleleri gibi malum olan vasıtalar fevkinde ve bizim kalbi temennilerden belki de daha yüksek bir surette ıslahat yapmaya ve istikbali temine muvaffak olunacağı aşikardır. Uhteye düşen vazifenin hiç olmazsa kısmen ifası emelile iş bu layihayı arz ve

takdime mütecasir oldum."

Keçecizade İzzet Fuat Paşa'nın Etem Paşa'ya gönderdiği yukarıdaki layihasını bir de Tophane Müşürü Zeki Paşa'ya yolladığı ikinci bir layiha takip etmişti. İzzet Fuat Paşa, bu ikinci layihasında Osmanlı ordusunun 1904–1905 senelerinde, Rus, Japon Muharebesi esnasında ne kadar ihmal edilmekte olduğunu uzun uzadıya anlatarak Zeki Paşa'ya diyordu ki:

"Biçare vatanı balta ile temelinden yıkanlardan olduğunuzu çoktan beri görmekte isem de gençlik ve harp arkadaşlarımdan birisini – zaman ile ıslah olur ümidile – itham etmek istemiyordum. Lakin görüyorum ki tecrübesiz–lik zamanlarında filiz vermeğe başlayan ahvaliniz gittikçe devlet ve millete tehlikeli bir surette muzir olmaktadır.

Onun için bundan ziyade susmak arkadaşlığı umumun menafiine takdim ve tercih etmek olacaktır ki bu da caiz olamaz. Hatta... sükut şöyle dursun, hasbelvazife sizi muahaze ve itham edeceğim!

Hatırınızda olmak gerektir ki taraf–ı eşref–i kumandan–ı azamiden uhdenize Tophane–i Amire Nezareti tevdi buyurulduğu sırada Karadeniz sevahilinde bairade–i seniye gezerek İstanbul'un o cihetten müdafaası hakkında layiha vermiş ve size selamlık resm–i alisinde tesadüfle devlet ve milletin hayatı mesabesinde olan bu meseleden bahseylemiş ve tarafınızdan birçok takdirlere ve vaatlere mazhar olmuştum.

Halbuki sizin bu esnada bana azim bir rüçhaniyetiniz varmış ki ben ona o zaman katiyyen vakıf değildim. Sonradan anladım ki siz benim İstanbul'un müdafaası hakkındaki fikirlerimi tasdik ve tasvip eder gibi göründüğünüz sırada bu meseleden bahsedilemeyeceğine ve Rusya Sefareti'nin entrikalarına vakıfmışsınız! Bu derece diplomat olduğunuzu doğrusu bilmediğimden cumaları selamlık mevkiinde zat–ı samilerine tesadüf ettikçe bu mesele hakkında söyler durur ve her ne kadar rahatsız ettiğimi görürsem de esbabını büsbütün başka şeylere atfederdim.

Cevaben diyeceksiniz ki: "Başka türlü hareket edemezdim. Ben itaatli bir askerim. Esen havaya göre hareket ederim." Paşam! Askeri itaatin bir derecesi vardır ki onu Meşrutiyet'i evamir tayin eder!.. İtaatli asker olmak hesabile birimize deseler

ki: "Vicdanını sat! Bu hanümanı söndür! Haysiyetini çigne" Şu adamı boğ! Bu kadını kes! Vatanını sat!.. Mücerret itaat maksadile şu yoldaki emirlere bilaşart itaat edebilir miyiz? Biz mukaddes bir vazifenin icra vasıtalarıyız, uşak ve cellat değiliz!

Payitahtın müdafaasındaki eksikliklere vakıf olan ve Tophane Müşürü bulunan bir zat için ihmal etmek, göz yummak ve böyle mühim ve müthiş bir meselede muhtelif şahsi menfaatleri umumi menfaatlere ve hatta devletin hayatına tercih ile sükut riyasını iltizam etmek Cenab–ı Hakka ve Padişah'a karşı henüz ismi bile mevcut olmayan kabahatlerdendir. Fakat bu gibi meselelerde tekasül ve kabahatleri görülenleri cezalandıracak mahkeme dahi aynı sebeplerle müttehim ve mahkum ve umumun cezası meşiyet–i ilahiyeye vabeste bulunmaktadır.

İstanbul'un Karadeniz tarafından müdafası için benimle beraber Koca Bialmont ile meşhur Goltz'ta bar bar bağırdılar!... Bifaide ki ortada dönen hal bir komedyadan ibaretmiş! Kulağı tıkalı, gözü bağlı, kayıtsız ve korkak ve henüz hukuk ve vazifesini bilmez bir halk, hala bu dehşetli ledünyaya vakıf değildir. Vakıf olarak feryat edenler benim gibi Haleb'i, Bağdad'ı, Fizan'ı gözlerine kestirerek tebit olundular. Sizin gibi birçokları da Mekkizade poryazına karşı keyif çatmaktan vazgeçemeyerek yukarıda biraz tasvir eylediğim şartlar içinde İstanbul'da kaldılar!..

Gariptir ki Japon ve Rus vukuatı harikuladesini her nasılsa gazeteler yazdıkları halde memleketimizde henüz kimse uyanmak istemiyor ve telaş buyurmayınız! uyanamayacak; bu halde demek ki ıslahımız külliyen heyet–i ida–reye muhavvel kalıyor. Halbuki bir heyet ıslahatı kendisinin en amansız düşmanı addettiğinden hiçbir vakadan istifade etmeyi, ibret almayı istemez. Sırf bize mahsus olan kayıtsızlık kaidelerine tebaan istikbali asla nazar–i itibara almamak gibi ağır bir hatadan kurtulamaz.

Büyük paşalarımız muvakkat bir hayatın ve ona bağlı olan bir refah–ı halin ve saadetin devamı uğrunda memleketi parça parça ederek yakayı kurtarmak maksadile ecnebilerin eline geçirmek ve iktidarsızlıkları yüzünden devlet ve milleti ecnebi müdahalelerine ve taarruzlarına kurban eylemek suretile yine şimdi Babıail denilen dairülcühelada veyahut halkın hanümanları enkazından vücuda getirilen yalı, köşk ve konaklardan mahza

hayvanat bahçelerinde görülen ve başka bir yere layık olmayan sefihane hayatlarını imrar eylemektedirler!

Fakat sizin askeri meseleler hususundaki tekasülünüz sairlerden daha ziyade müahazeyi müstelzimdir. Çünkü siz mütefennin ve Avrupa terakkiyatına oldukça vakıf bulunan zatlardansınız. Vükela heyetin'den bir Zihni Paşa, bir Memduh Paşa ve hatta cehaletile beraber gayyur ve terakkiperver geçinmekte olan Seraskerimizden ve Sadrazam'dan türlü türlü taassup eserleri ve her türlü yanlış fikirler beklenilebilir. Fakat bunlar sizden sadir olursa, kabahat nisbet kabul etmez derecede vahim olur. Size, ne ben, ne de benim gibi yakın bir istikbalin sinesindeki elemleri ve muhataraları takdir edenler, Padişah'a karşı sadakatsizlik ve ihanet tavsiye etmezler. Böyle mezmum ve şeni ahvali, namusları satın alınabilenler tarafında aramalıdır.

Düşününüz ki nefyime sebep olan layihayı bugün meydana koyacak olsam, mazideki ve istikbaldeki vukuat güneş gibi kendisini gösterir. Müthiş bir hastalığı teşhis ve tedavisi lüzumunu gösteren bir tabib, insaf edilsin, hastanın düşmanı addolunabilir mi? Bilakis her şeye "aynı keramettir!." demek ihanetlerin en büyüğüdür!

Düşününüz ki Rusya İmparatoru'nun mevki-i haşmetini teşkil eden bunca yaldızlı, nişanlı, kordonlu istibdat çiçekleri hükümdarlarını da milleti de (çünkü birini diğerinden tefrik kadar cinnet yoktur!) mühiş bir girdaba sevkettiler, büyük muhataralara uğrattılar. Çar'ın keyfi muamelelerinin eseri olarak nail oldukları rütbelere ve mevkilere lazım olan iktidarın nefislerinde mevhibe olarak mevcut bulunduğuna kendileri de itikat etmek denaetini işleyerek velinimetlerine dünyayı başka türlü gösterdiler.

Rusya'da bizden de fazla olarak vükela heyeti ve hükûmet daireleri her türlü hüküm ve nüfuzdan mahrumdur. Her şey İmparatorun grandükleri ve gözdeleri tarafından emir ve tertip olunduğundan bu tarzdaki keyfi idarenin feci akıbetleri görüldü.

Buna mukabil Asya'nın öbür ucunda sesiz, sadasız akıllı bir hükûmet teceddütkarane tedbirleri sayesinde ve milli kontrolün feyizli eserlerile vücuda gelen muazzam bir askeri hükûmet, horozlara beygirlere varıncaya kadar alemi İslavlaştırmayı poli-

takısı ittihaz eden Rusya'nın manevi ve maddi istilasına bir set çekiverdi; ordularını ve donanmalarını mahv–ü perişan eyledi. Sadede gelelim:

Vaktile en mühim hayati meselelere dair size vaki olan ihtarlarımdan hiç birine kulak asmadıktan başak suyun akıntısına tabi olarak "jurnalcılık" gibi sakin bir mesleğin haricine çıkmadınız. Hatta bunu meşru, akilane ve hatta medar–ı iftihar bir kurtuluş ve ikbal yolu dercesine çıkarıp mütemadiyen herkesi tecessüs ve jurnal ettiniz. Nezaretlerini inhizar altına aldığınız mekteplere teslim olunan vatan evlatlarını Cengizane muamelelerle misken ve iblisane tedbirlerle ahlaksız etmeğe ve yüksek fikirlerini ve vatanperverane hislerini bir daha uyanmayacak şekilde söndürmeğe çalıştınız.

İstikbal ve terakki demek olan bu gençleri bugünkü ahlaksızlık içinde boğmaktan çekinmediniz. Dünyada ne kadar namussuz hazele ve uşak makulesi varsa göğüslerine birer "kanun" işreti koyarak namus ve haysiyet erbabını canavar avlar gibi senelerden beri tazyik ve takip etmektesiniz. (Büyük pederim Fuat Paşa merhumun Seraskerliği'nde tertip ve vazolunan kanun talimatına müracaat buyurula!"

Gençliğimizde Nurullah Bey mesahebesi dairesinde hulya ettiğiniz konak ve köşklerde safa sürmeyi şu manevi sellatlık sayesinde temin etmekten çekinmediniz. Kendinizin cidden mütelezziz olarak gizi gizli okuduğum Avrupa matbuatını okuyan talebeyi Fizan'a kadar sürdürdünüz İsmail ve Rıza gibi iki mel'anet nümunesine dahiliye zabiti, yani mürebbi namile bir sürü hayasızı terfik ederek askeri mektepleri birer haylaz ocağına çevirdiniz. General Goltz'un faydalı mesaisinden artık eser kalmadı. Hatta onun en ileri gitmiş şakirtlerini ve onlar meyanında geçen Yunan muharebesinde askeri hareketleri, fırka kumandanlarının cehaletlerine rağmen, iyi idare ve temin edenler şimdi iş görmekten uzaklaştırınız.. Velhasıl her türlü maddi ve manevi kıymetin aman kabul etmez bir düşmanı kesildiniz.

Mektep programlarını umumiyetle lüzumsuz bir takım vesaire ile öyle bir hale getirdiniz ki neticesi talebeyi sersem etmekten veya aciz ve yeis saikasile külliyen cahil bırakmaktan ibaret oldu. Mühendis sınıfile harp sınıfını ayırmadınız. Hele

bütün programlarda harp sanatını ihmal ettiniz.

Binaenaleyh Halep'te kumandama tesadüf eden mekteplilerde malumat–ı seferiyeye malik zabitlere nadiren tesadüf edebildim. Burgaz ve Kağıthane tepelerinden, Çobançeşme çayırlarından başka bir yerde seferiye tatbikatı görmeyen bir genç heyet–i askeriye, mütemadiyen büyük ve küçük tabiye ameliyatında tecrübe kesbetmemiş bir heyet–i zabitan Japonların elde ettikleri neticeleri mi elde ederler, yoksa Rusya'lıların düçar oldukları hezimetleri mi tevlit ederler?

Şimdiye kadar İstanbul kapılarının kapanmasına Rusya Sefareti mani oluyordu. Artık ortadan o korku da kalktı. Rusya birçok zaman için kimseyi tehdit edemez bir hale geldi. Allah kendimizin Ruslardan intikam almaya muktedir olmayacağımızı görerek Japon'u bu işe memur etti. Fakat unutmayalım ki payitahtımızın yanıbaşında, gayet faal ve ciddi bir Japon, yani Bulgar hükûmeti zuhur etti ki bizim inat ve taassubumuza nazir bir himmet ve süratle terakki etmektedir.

Çatalca hattından da asla emin değilim. Hatta muvazi şimendifer ve caddeler inşa olunmadıkça oradaki tahkimat hiç makamında demektir. Tophane–i amir'de top imal etmiş olduğunuzu gazeteler ilan ediyorlar. Bunlar ne cins toptur? Ne kadar vakitte imal ettiniz? Kaça maloldu? Tecrübelerde kimler bulundu? Eğer sahra topu ise koşulup birkaç günler mütenevvi arazi üzerinde manevralar yapıldı mı? Yoksa böyle şeylere ne hacet mi?..

Bu toplarında tecrübe edilmeyerek sairleri gibi depolarda muhafaza edilmek için imal edilmiş olmaları bedihidir. Hatta bu gibi muamelatın yine sizin hafiyeler tarafından dolayısile muzir bildirilerek ciddi tecrübe ve muayene korkusundan salim olacakları sizce de rana–ı malumdur.

Sizin imal ettiğiniz toplarda bir gün istifade olunmayacağı fennen sabit olduğu cihetle bu gibi vahi ve pahalı davalardan sırf–ı nazarla lütfen ve merhameten iktidarınız dairesinde bulunan müstacel imalata nazar atfediniz! Nakliye eshabı ve vesaiti mevcut olmadıkça ordularımız ne kadar muallem bulunsa, ne derecelerde ala silahlara malik olsa harp taarruzu yapamaz, halbuki mütemadiyen tedafüi halinde kalmağa bugün cinnet ve

cinayet tabir olunur.

Binaenaleyh, nakliye ve seyyar hastahane ve köprü edevatı, seyyar telgraf vesaire için devlet birçok arabaya muhtaçtır. Bunların zatıalinize onbeş sene evvel de birkaç kereler ihtar etmiştim; siz top imalini tercih ettiniz! Memleketimizde demden ziyade ağaç bulunduğundan lüzum gösterdiğim şeyler, Tophane–i Amire'de mükemmel surette imal edilerek orduyu hümayunların yüzde doksan muvaffakıyetlerini temin etmiş olur.

Bazı mutaassıp ve mutearrızlar derler ki: "Arabadan evvel yolları yapınız!" Evet, yolları da devlet, valilerine yaptırsın. Fakat herhalde şimdi darülharpte sahra toplarının seyr–ü hareket ettikleri mevkilerin ve yolların hepsinde nakliye arabaları dahi hareket ederler. Ve zaten sahra toplarının geçemedikleri mevkilerde muharebe yapılması da caiz değildir. Eğer ayrıca ve bilhassa dağ muharebesine kıyam olunursa, o zaman mekkari kullanılsın.

Mekteb–i Harbiye–i Şahane'den ya şahadetnameli zabit olarak çıkan Efendileri kur'a ile ordulara sevkediyorsunuz. Bu iş adalet ve müsavat dairesinde yapılsa, bir diyecek olamaz. Fakat neden hiç biri hassa ordusu hümayununun İstanbul'daki kısımlarına kabul olunmuyor? Ne sebebe mebni bu zabitler ikinci fırkada, yani "Garde İmperiale"de bulunmak şerefinden mahrum bırakılıyor? Bunun tashihinin şu zamanda çaresi olduğu malum ise de hiç olmazsa bakaya–yi vicdanınıza müracaatla ordulara yerleştirdikleri zamanı haklarında iyi muamele yapılmasını temine gayret ediniz.

Evet, bir kerecik o taraflı da tecessüs buyurulacak olursa anlaşılır ki mektepli olmayan kumandan ve zabitlerimiz, yani askerliğe külliyen bigane bir takım cühela ve ukala nezdinde biçare genç zabitlerimiz "Merkepli! Frenk! Abukat! Muzır! Müfsit ve şarlatan!" ünvanlarile yadolunuyorlar! Ve mektepte öğrenip gördükleri şeylerin hiç birini tatbik edemiyorlar. Bunları şu halde ibka etmekten ve bir takım uşak mukavelesi igavatın himaye ve sevaiki saire ile diğerlerinden evvel büyük büyük rütbelere nailiyetlerini mütemadiyen güdüp tecdit etmekten ise mektebin lağvı daha ziyade adalete muvafık olmaz mı?

Ordu–yu hümayunların şayet İstanbul üzerine hareket ede-

bilmeleri gibi vahi mülahazalarla beyhude talim ve manevradan muhrum kalmaları gibi daha bir çok inat ve cinayetlerden dolayı doğrudan doğruya sizi müvahaze etmemekle beraber, daha bir çok kabahatlerinizi sayacağım:

Zeki Paşa Hazretleri! Tophane–i Amıra Müşiri olduğunuz günden beri bir kerecik olsun Boğaziçi sevahilindeki müdafaa vasıtalarımızı görüp teftiş ettiniz mi?" İzzet Paşa burada evvelce Etem Paşa'ya yazdığı şeyleri tekrar ediyorum.

Zeki Paşa Hazretleri! Bunca seneden beri bu mevkide bulunarak beytülmaldan size geçen birçok paralara ve nail olduğunuz türlü türlü hediyelere vesaireye mukabil ne gibi ciddi hizmetler gördünüz? Tophane–i Amire icraat ve imalatı hesaba dahil olamaz. Zira o dava, o inat, o beyhude masraflar, o çiftlik sizden evvelde mevcuttu. Öyle bir dava, öyle bir inat ki İngiltere, Fransa ve Almanya da bile yok: Onların toplarını Armstronglar Ceruzotlar Kruuplar imal ediyor. Bunları siz de bilirsiniz; yalnız benden zeki olduğunuz için beyhude yere akıntıya karşı kürek çekmezsiniz... Bahusus mahut yalıda bir hayli zamanlar çımacıları temaşa buyurmuştunuz!

Saadet halinize zerre kadar gıpta edenlerden olmadığını tasdikte asla tereddüt etmeyeceğinizi bilirim, hatta daha ziyade mes'udiyetinizi, yani cidden bahtiyarlığınızı temenni ederim, şu kadar ki talihin bu muavenetine, Cenab–ı hakkın inayetine, Padişah'ın hadsiz, hesapsız atıfetine ve milletin kemal teselliyet ve emniyetine karşı teneke toptan başka daha ciddi icraat beklenir.

Rusya İmparatoru'na karşı da bu türlü imalat, bu nevi icraat ve bu gibi tensikat davasında bulunan sadık bendeler güruhu koca Rusya'yı tamahkarane hislerine feda ederek öyle azim bir muhataraya sevkettiler ki bugün cebr–i mafat hususunda herkes mebhut kalmaktadır. Bizim vükela ve seramdan bendegana pek benzeyen bu zevata zatıalinize ne isim takacaksınız? Bugün alemin lanet ve nefretle yadettiği böyle yadigarları yarın tarih nasıl muhakeme ve teşhir edecek?

Dünyada muhatarasız vazife, vazifesiz insan tasavvur olunamayacağı gibi hiçbir kuvvet, vicdan sahibi olan insanları vazifeşinas olmaktan menedemez. Hele namuslu bir askerin sefer ve

hazer vaktinde hayatını ve rahatını feda eylemesi en ali bir şeref, pek mukaddes bir mecburiyettir. Hem de doğru söz söylemekten niçin çekinmelidir? Bu ihanetkarane meskenete sebep ne? Acaba Haleb'i, Bağdad'ı, Fizan'ı göze aldırmamak mı ve hesaplara ve tasavvurlara diğer cihetin daha ziyade tebessüm etmesi mi? Bahusus Padişah Hazretleri doğru sözden niçin memnun olmasınlar?

İş öyle değil: Maatteessüf birçok senelerden beri vatanperverlik, tamahkarlık ve cehalet ve taassup birçok hususta iyi şeyleri fena, fena şeyleri iyi göstermek, muzir olanları nafi ve olmayanları muzir bildirmek mesleğini o derece ileri götürdü ki, şimdi aksini beyanda barika–i hakikat müthiş surette gözleri kamaştıracağından ve müsavi–i hazırayı meydana çıkaracağından riya–ı füruşan heyeti şimdi isteseler bile artık mesleklerini değiştiremiyorlar!

Zeki Paşa Hazretleri! Tekrar ediyorum! Pahalı ve işe yaramaz top yerine ucuz ve işe yarar nakliye vasıtaları imal ediniz. Muharebe zamanı maiyetinde bulunduğunuz Süleyman Paşa'nın cinayetkarane ısrarına feda olan yaralılarımızı Balkanlarda o mahut vicdansız valilerin yapmadıkları veyahut yapıp muhafaza etmedikleri dehşetli yollar üzerinde yaysız öküz arabalarile Ağustosun cehennemi günlerinde ve kışın sıfırdan aşağı on derece soğuklarında çıplak ve omuzları açık olarak şerha şerha inlete inlete bitmez tükenmez nakliyat ile vahşiyane, bîrahmane telakki ettiğimizi unuttunuz mu?

Ara sıra nakliye arabası, seyyar hastahane vesaire nümunelerinin Yıldız'a çıkarılarak manzur–u şahane buyurulup imal edilmeleri hakkında sadır olan irade–i seniyelere vakıf isem de herbir nümuneden birkaç tane yapılmakla iktifa edildiği de malumdur; fakat acizi bu gibi cüz'i şeyler olmayıp bütün ordu–yu hümayunun ihtiyacına kafi surette amel olunması kaziyesidir.

Sizden bisiklet, telefon bölükleri, otomobil arabaları, balon takımları, pahalı köprücü edevatı, muhabere lambaları, telsiz telgraf levazımı gibi elyevm her bir muntazam ordudan bulunması şart–ı azam olan fevkalade şeyler talep olunmuyor. İstenilenlerin cümlesi ordumuzun ilk ve esaslı tertibatındandır ki onlar da olmazsa bir ordunun adem–i vücuduna katiyyen hükmedilebilir.

Ve zaten ordularımızın şimdiki haline asla muntazam ordu denilemiyeceği de nezd-i alilerinde musaddaktır.

Binaenlayeh bu mühim ve pek çok olan eksiklerin bir dakika kaybedilmeden cidden ikmal ve tensikine ve Rusya'nın duçar olduğu zaaftan bilistifade müdafaa hatlarımızın tertip ve tanzim edilmesine ve orduların emniyet ve hayatının temin olunması için her orduda müstakil süvari fırkalarının vücuda getirilmesine ve her ordudan sunuf-u selase ile manevralar ve seferiye tatbikatı yapılarak büyük zabitlerimizin mümkün olduğu kadar harbe alıştırılmaları gibi daha bir çok askeri terakkilerin istihsal ve istikmali emrinde nüfuzu müşiranelerinin fedakarana buyurulmasını rica ederim."

Keçecizade İzzet Fuat Paşa'nın bu layihalarını İstanbul'a gönderiği 1904, 1905 seneleri zarfında İstanbul'dan Avrupa'ya birçok mühim zevat firar etmeğe muvaffak olmuşlardı. Bunların içinde Abdülhamid'in Serhafiyesi Ahmet Celalettin Paşa, Erzincan'a nefyedilen Doktor Bahaddin Şakir Bey ve Samipaşazade Sezai Bey gibi mühim şahsiyetler vardı.

Serhafiye Ahmed Celaleddin Paşa'nın Avrupa'ya Kaçışı

Ahmet Celalettin Paşa, Abdülhamid'in gençlik arkadaşı sayılırdı. Zalim Padişah ona o kadar itimat ediyordu ki Paris'te ve Cenevre'de kendisine karşı alışan Genç Türkleri susturmak için Ahmet Celalettin Paşa'yı iki defa Avrupa'ya göndermişti. Bu seyahatlerinden birisinde Ahmet Celalettin Paşa'nın Mizancı Murat Bey'i kandıracak İstanbul'a getirmeğe muvaffak olduğunu yazmıştık.

Fakat Ahmet Celalettin Paşa Abdülhamid'in kendisine verdiği bu vazifeyi, İttihat ve Terakki cemiyeti sustuktan ve neşriyatını tatil ettikten sonra menfada ve hapishanelerde çürüyen Türk gençlerini affedeceğine ve matbuata da yavaş yavaş serbesti vereceğine dair yaptığı vaatler üzerine ifa etmiş ve kendisi de Avrupa'da kalan İttihat ve Terakki mensuplarına o şekilde vaatlerde bulunmuştur. Ahmet Celalettin Paşa bu vaitlerin kuru laflardan başka bir şey olmadığını ve aradan geçen seneler

zarfında Türk geçlerinin daha fena vaziyetlere düştüğünü ve istibdadın bilakis gittikçe arttığını görünce Serhafiyelik vazifesini terkederek Avrupa'ya kaçmağa karar vermişti. Belki zengin olan Mısır'lı refikasının Paris'te, Mısır'da ve Avpura'da yaşamak için ayrı bir cazibe teşkil ediyordu.

Fakat her ne sebepten ileri gelirse gelsin, Ahmet Celalettin Paşa, İstanbul'dan kaçmak için bütün hazırlıklarını ikmal etmişti. Mihran Efendi'nin neşrettiği "Sabah" Gazetesi'nde muharrirlik yapan Diran Kelekyan Efendi de kendisine refakat edecekti. Diran Kelekyan Efendi'nin Ahmet Celalettin Paşa ile beraber hareket etmesi şu sebepten ileri geliyordu: Bir kere Ahmet Celalettin Paşa'nın okuyup yazması kıt olduğu için yanında daima hususi bir katibe ihtiyacı vardı. Sonra Ermeni meselelerinde –Diran Kelekyan Efendi büyük tehlikelere maruz kaldığı zaman, onu Ahmet Cemalettin Paşa himayesi altına almış ve Kelekyan Efendi'nin hayatını kurtarmıştı. Fakat yine her an Diran Kelekyan Efendi'nin başı etrafında bir bela dolaşıyordu. Ahmet Celalettin Paşa Avrupa'ya firar edecek olursa, himaye etitiği Kelekyan Efendi'nin de vücudunun ortadan kaldırılacağına şüphe yoktu. Bu sebepten dolayı ikisi bir arada kaçmağa karar vermişlerdi.

Ahmet Celalettin Paşa'nın Yıldız Sarayı'nda kendisine mahsus bir Serhafiyelik odası vardı. Bütün hafiye jurnalları odada Ahmet Celalettin Paşa'ya teslim olunurdu. Ahmet Celalettin Paşa o jurnalların mühimlerini, "atabe–i ülyaya arz" edilmek üzere, ayırır ve diğerlerini Yıldız Sarayı'nın odalarında bulunan ve yatak takımlarını koymağa mahsus olan büyük ambarlardan birisinin içine atardı. Bir gün firar hazırlıkları bittikten sonra Ahmet Celalettin Paşa Yıldız'daki bu jurnal odasından çıkmış, gece Diran Kelekyan Efendi'yle buluşmuş ve evvelce karar verildiği veçhile sandala binerek Fransa Sefareti'nin maiyet vapuru olan Vautour ismindeki gemiye çıkmışlardı. O tarihte Vautour gemisinin süvarisi olan meşhur Fransız edibi Claude Farrer eserlerinden birisinde Ahmet Celalettin Paşa ile Diran Kelekyan Efendi'nin bu firarlarından bahsetmiştir. "Vautour" gemisi ertesi sabah firarileri, hamilen İstanbul'dan hareket etmiş, Çanakkale Boğazı'ndan geçmiş ve zannedersem onları Pire Limanı'na çıkardıktan sonra

İstanbul'a dönmüştü.

Ahmet Celalettin Paşa'nın kaçtığı Abdülhamid'e haber verilince Padişah son derece telaşa düşmüştü. En sadık zanettiği bendesinin kendisine böyle bir oyun oynamasını bir türlü hazmedememişti. Verdiği bir emir üzerine Ahmet Celalettin Paşa'nın Yıldız'daki odası kilitlenmiş ve mühürlenmiş ve içindeki eşyası olduğu gibi kalmıştı. Bu oda Meşrutiyet ilan edildikten, otuz bir mart vakası zühur ettikten, Hareket Ordusu'nun İstanbul'u zaptettikten sonra Abdülhamid'in haline kadar öylece kapalı kalmıştı. Ancak Yıldız Sarayı bu hadiselerden sonra araştırılırken o zaman İstanbul'da bulunan Ahmet Celalettin Paşa da Yıldız'a gitmiş, odasını kilitli ve mühürlü olduğunu görmüş, odayı kendi eliyle açarak orasını dört sene evvel bıraktığı gibi bulmuş ve ambardaki jurnalları toplayarak Çamlıca'daki köşküne götürmüştü. Abdülhamid devrinde mühim roller oynamış olan bazı zevat tarafından verilmiş olan o jurnallar Ahmet Celalettin Paşa'nın Çamlıca'daki köşkle beraber bir gün yanıp kül olduğundan jurnal sahiplerinin endişeye düşmelerine mahal yoktur.

Ahmet Celalettin Paşa'nın firar ettiği günlerde İstanbul'dan Paris'e yazılan bir mektupta Yıldız'daki telaş ve endişe ile İstanbul'un umumi vaziyeti şu suretle tarif ediliyordu:

"Padişah'ın başında şimdilik üç ateş var. Bunları da atlatırsa memleket bakiyesinin yarısı daha fedaya hazırdır. Bu ateşlerden birisi Mısır'dan Ahmet Celalettin Paşa'yı İstanbul'a geri getirmek, diğeri kıyam etmiş olan Diyarbekir ahalisini iskat etmek ve üçüncüsü de İstanbul'da zühur eden kolerayı kendisine sirayet ettirmemektir.

Mabeyn ile Mısır arasındaki telgraf hatları ve posta çantaları Ahmet Celalettin Paşa'yı İstanbul'a avdete imtina için kullanılmaktadır. Fakat kafesten kaçan kuşun bir daha o kafese girmeyeceğine şüphe yoktur.

İstanbul'un Durumu ve Ahmed Celaleddin Paşa'nın Avrupa Günleri

İstanbul'un bugünlerde halini görenler kendilerini bir matemhanede zannederler. Zavallı vatanın çeşit çeşit sefaletleri

hep gözümüzün önünde görünüyor. Anadolu'da kıtlıktan kaçıp İstanbul'a gelmiş olan binlerce çocuk bütün Ramazan geceleri sokaklarda dilendiler. Yalnız Şehzadebaşı'nın o mahut piyasa mahalleri, Mabeyn ahali–i muhteremesinin (erkekli kadınlı) mutantan arabalarına dolarak ve yaşamağa cidden müstahak olmayan bu cizcinası çiğneyerek şenleniyordu. Zira ben o fikir ve itikattayım ki Allah herkese fıtri istidadı nisbetinde iyilik veya kötülük verir. Biz zavallı Türkler ise saadet yüzü görmek şöyle dursun, şu kara toprak üstünde nefes almağa bile müstahak değiliz. Dinimiz bize saadet ve selamet yolunu göstermişken hala Cuma namazlarına taşınıp halifeye dua ile meşgulüz. Herşeye razı, her felakete hamulüz. Binaenaleyh herşeye tahammül ediyoruz. Biz her belaya, her cefaya katlandıkça rahat yüzü görmeyeceğiz. Geçenlerde de yazmıştım, Alman filozofu Nietzche'nın tasvir ettiği "superhomme (olağanüstü insan) yani volonte sahibi içimizden bir Abdülhamid çıktı, hüküm onundur!

Abdülhamid devrinin otuz seneden beri tesis ettiği denaat mektebinin yetiştirdiği zamane gençlerinin terbiyesinden pek meyusum. En ziyade itimat ettiğim bir zata çıkardığınız ve bana gönderdiğiniz Gazetelerin bir nüshasını verdim. Büyük bir dikkatle okuduktan sonra sobaya atarak gözümün önünde yaktı. Bunu yaptığı yetmiyormuş gibi bir de nasihate kalkarak dedi ki:

– "Şayet nazarımda pek muhterem bir zat olmasa idiniz, sizi derhal ele verirdim. Fakat bu seferlik sükut ediyordum!"

Bunu işitince az kaldı yüzüne tükürüp başıma bir iş açacaktım. Birader, kimsede emniyet kalmadı. Hatta kocasını jurnal eden kadınlar bile yakın zamanlarda görülmeğe başladı!

Bu müşkül vazifeleri müşkülatı nisbetinde atlatanlar, zavallı vatanın saadetine o nisbete hizmet etmiş olmakla vazifelerini hakkile yapmış olacaklardır, buna eminim.

Yukarıda bahsettiğim zat son mektubunuzu getiren arkadaşı da bir tesadüf eseri olarak gördü. Gerçi benden şüphelenmedi ama o arkadaşın müvezzi olduğunu anladı sanıyorum. Bir müddet semtime uğramamasını o müvezzi arkadaşa yazınız. Pek mühim olmadıkça sizde bir müddet bana bir şey yazmayınız. Ben azmettim çalışacağım, ben size daha sık yazarım."

Yukarıda ki mektupta bahsedildiği veçhile Abdülhamid'in

bütün kuvvet ve nüfuzunu sarfetmesine rağmen Ahmet Celalettin Paşa, Meşrutiyet'in ilanına kadar bir daha İstanbul'a geri dönmemişti. Bilakis Paşa Mısır'a gittikten sonra oradan Paris'e geçmiş bir zamanlar Abdülhamid hesabına kandırarak İstanbul'a götürmek istediği Terakki ve İttihat Cemiyeti azasile konuşmuş ve anlamış, onlarla yeni esaslar kurarak bir arada çalışmağa karar vermişti. Ahmet Celalettin Paşa parası bol bir arkadaş olduğu için memleket için yapılan mücahedeye onun da iştirak etmesinin memnuniyetle kabul olunduğunu yazmağa hacet yoktur. Keza bu işte kendisine müşavirlik yapacak olan zatın Diran Kelekyan Efendi olacağını da karilerimiz kolaylıkla takdir ederler.

Yalnız kafesten yeni kurtulan kuş galiba hürriyet lezzetini biraz fazlaca tatmağa başlamıştı. Çünkü Ahmet Celalettin Paşa'nın Paris'teki hayatından bahseden ve Ahmet Rıza Bey tarafından Paşa'nın bir arkadaşına yazılan bir mektupta deniliyordu ki:

"Paşa biraderimiz koç katımı fırtınasına tutulmuş, heyecan ve helecan içinde, intizamsız bir halde ömrünü, parasını telef ediyor. Bakalım o da bir gün Fuzuli gibi:

Bana derlerdi o bir melektir sevdiğim amma
Görenler ben fakire gökten inmiş bir bela derler,

Diyecek mi, dese de doğru olmaz, çünkü kendisini aldatan, soyan kadınlar gökten inmiyorlar, kaldırımlardan çıkıyorlar."

Fakat Paşa'nın tutulduğu bu "koç katımı fırtınası" bereket versin çok zaman devam etmemişti. Paşa bir müddet sonra İskenderiye'ye dönmüş, yeni hevesle cemiyet için mühürler kazdırmış, kağıtlar bastırmış ve faaliyete geçmişti. Fakat Paşa'nın bu faaliyetini sekteye uğratan hadiseler eksik olmuyordu. Nereden ve ne suretle çıktığı pek malum olmayan bu hadiselerden bahseden ve İskenderiye'den Paris'teki arkadaşlara gönderilen bir mektubunda Ahmet Celalettin Paşa onları aşağıdaki surette tasvir ediyordu:

"Yeni cemiyete program ittihaz edilmek üzere hazırlanan melfuf beyannameyi resmi mühürle mühürleyerek tarafınıza göndermek üzere iken Ali Saip Bey nezdine geldi ve Paris'teki arkadaşlarından aldığı bir mektuptan bahsederek bazı şeyler söyledi. Bu sözler ne ben Paris'te iken cereyan eden müzak-

erelerimize, ne de sonradan yapılan işarata uygun olmadığından beyannameyi resmi mühürle göndermekten vazgeçtim. Yalnız sizce Ali Saip Bey'in sözleri hakkında kendisine verdiğim cevap dairesinde size bazı mütalaalarımı bildirmeği münasip görüyorum.

Jön Türklerin Adem-i Merkeziyet Tartışmaları

Ali Saip Bey saffet-i kalp ve hulus-u niyet erbabından olduğundan kendisini şahsen takdir ederim. Nezdime geldiği zaman vukubulan ifadelerini mümkün olduğu kadar terbiye ve nezaketle yaptı. Onun için verdiğim cevabın kendi şahsına taalluku yoktur, asaleten vekaleten söylediği mütalaalara mukabele hükmündedir. Söylediği şeylere gelince; Her ne kadar kendisi ve arkadaşları beni tanıyorlar ve samimiyetimi biliyorlarsa da, şahsıma ve hisleri memleketçe henüz tamamile bilinmediğinden herşeyden evvel cemiyet sandığına nakden mühim bir miktarda fedakarlıkta bulunmaklığı lüzumunu beyan etti ve muhalefet politikasında bir mevki tutmuş olan Ahmet Rıza Bey ile diğer bu gibi zatları okşayarak kendini tanıtmak için onların refakatinden ve hüsn-ü şehadetinden istifade etmekliğim lüzumunu zımmen anlattı.

Bir de kendisile arkadaşları bu uğurda bunca zamandan beri çalıştıkları halde şimdi beni reis diye tanımlarının izzet-i nefislerine dokunacağını ve onun için her ne kadar yine benim fikirlerime muvafık surette hareket edilecekse de mesaime iştirakimin bir dereceye kadar mahrem kalması lüzumunu ileri sürdü.

Bu sözler tabii beni taaccüplere düşürdü. Çünkü ben memleketin hayrı için elimden geldiği kadar maddeten ve manen fedakarlık yapmaktan çekinmezsem de vicdani kanaate ve tarafeynin yekdiğerini takdir eylemesi esasına istinadı lazım gelen böyle bir işte bana arkadaş olacak adamların peşinen bir miktar para verilmesini refakate şart koşmaları akıl ve hikmete uygun olamayacağı gibi tarafımdan da arkadaş edinmek değil, esir ticaretine muadil bir muameleyi ihtiyar eylemek hükmünü

alacağı aşikardır.

Halbuki benim maksadım böyle para kuvvetiyle iş görmek olmayıp cemiyet saikiyle devlet ve millete hizmet etmek isteyenlerin birleşmesine çalışmaktır. İşin maddi, fedakarlık ciheti bir şart olmayıp tutulan mesleğin mukteziyatı ve neticesi hükmünde kalmak lazımgelir.

Memleket dahilinde tanınmış olup olmadığım maddesine gelince; Başka her ne söylense bu kadar taaccüp etmezdim. Çünkü memleketimizde beni tanımayan adam kalmamışken kendimi tanıtmak için bu zatların şehadetine ve kendilerini okşamaya lüzum ve mecburiyet gösterilmesi doğrusu pek garip bir iddiadır. Eğer benim Osmanlı heyet–i içtimaiyesi arasında bir mevki tutmaklığım başkalarını okşamak sayesinde vuku bulacaksa, ben öyle bir şereften şimdiden vazgeçerim. Çünkü kendimi böyle bir ihtiyaçtan vareste biliyorum."

Ali Saip Bey'in Paris'teki Terakki ve İttihat Cemiyeti namına Ahmet Celalettin Paşa'ya bu tarza bir müracatta bulunmasını muhik gösterecek bir vesika yoktur. İhtimal ki Paris'tekiler evvela Paşa ile anlaştıktan ve ona yeni cemiyetin riyasetini vermeği kabul ettikten sonra, Paşa'nın o devre kadar Abdülhamid'in serhafiyesi olarak tanındığını düşünmeği ve birden bire cemiyetin riyasetine geçmesini muvafık bulmamışlardı. Ahmet Celalettin Paşa'nın bir müddet gizli kalarak çalışmasını ve kendisini tanıttıktan sonra meydana çıkmasını isteyerek meseleyi bu suretle Paşa'ya anlatmasını Ahmet Saip Bey'den rica etmişlerdi. Paşa'nın bundan dolayı Paris'tekilere kızmağa hakkı yoktu. Çünkü onu memlekette vakıa tanımayan yoktu, fakat yalnız serhafiye diye tanınıyordu. Abdülhamid'in istibdadına karşı çalışan ahrardan biri sıfatile değil!

Ahmet Celalettin Paşa'dan para istenmesi meselesine gelince, bunu Ali Saip Bey'in kendi hesabına yapmış olması ihtimal dahilinde idi. Bir de Paşa'nın bir gün yine İstanbul'a dönerek tekrar Abdülhamid'in hizmetine girmesi ilk zamanlarda müstebat görülmediğinden, Paşa'nın hiç olmazsa maddeten cemiyete bağlanması düşünülmüş olabilirdi.

Fakat Ahmet Celalettin Paşa, Ali Saip Bey'in bu müracaatından dolayı o kadar kırılmıştı ki mektubunda cemiyeti atıp tutuy-

or ve diyordu ki:

"Ali Saip Bey kendi cemiyetlerinden onun nüfuzundan falan bahsediyor. Halbuki cemiyetin kaç kişiden ibaret olduğu ve onların da ellerine giydikleri eldiven bu ana kadar süt gibi bembeyaz kalmışken birçok vatan evlatlarının Trablusgarp'da ve Fizan'da inlemelerine sebep olmaktan başka bir semere gösteremedikleri pekala bildiğim ahvaldendir. Gerek maddi fedakarlık ve gerek kendilerine göstermek ve muhalefet politikasını faaliyetle şereflendirmek işi benden beklendiği halde üç kişiden ibaret olan bir cemiyet namına böyle iddialara kalkışmak fahiş düşmez mi? Ben kendi mevkiimle bu zatlara arkadaş olmaya muvafakat ettikten sonra, onların bunu memnuniyetle kabul etmeleri lazım gelir zannederim. Halbuki güya mevki, iktidar kendi ellerinde imiş de ben acizmişim gibi muamele ettikleri görülüyor."

Ahmet Celalettin Paşa'nın bu iddiasına bakılacak olursa, senelerden beri Yıldız'da serhafiyelik ettiği ve gelen jurnalları makamına isal etmek yüzünden herkesin karşısında el pençe divan durduğu bir zamanda kazandığı "yüksek" mevkisini, itiyadın sevkile, İskenderiye'ye kadar sürükleyip getirdiği evhamına kapıldığı kolayca anlaşılır.

Ahmet Cehalettin Paşa, mevki meselesi hakkındaki nokta–i nazarını kendi bildiği gibi, daha doğrusu Diran Kelekyan Efendi'nin fikrine göre izah ettikten sonra yeni cemiyetin ismiyle de biraz meşgul oluyor ve diyordu ki:

"Yeni cemiyetin "Jeune Turquie" namı altında hareket etmesi lüzumundan bahsolunuyor. Buna da muvafakat edemezsem beni mazur görünüz. Benim zannıma göre bu nam gerek dahilde, gerekse Avrupa nazarında o derecelerde lekelenmiştir ki eğer bu namı kabul etmek istersek, pek çok teveccühlerden mahrum kalınacağı ve pek çok cihetlerin emniyetini celp edileceği bence muhakkaktır. Yeni cemiyet için zaten bir nam kabul olunmuştu. O nam altında pekala hareket edilebilir. Eğer öyle olursa, ben de resmen iştirake hazırım. Yok eğer "Jeune Turquie" namı kabul edilecekse ben yine nakdi muavenette bulunmakla beraber açıkta kalırım. Bu işte hüsn–ü niyet sahipleri bulunduğunu bildiğim için muavenetim baki kalır, fakat kendim "Jeune Turquie" namı-

na mensup olamam."

Yukarıda da yazdığımız veçhile Ahmet Celalettin Paşa bunları Diran Kelekyan Efendi ağzından yazıyordu. Kelekyan Efendi Ermeni olduğu için "Turquie" ismine yanaşmak istemiyordu. Belki Ahmet Celalettin Paşa da Çerkes olduğundan dolayı Kelekyan Efendi'nin bu fikrini muvafık buluyordu. Kelekyan Efendi'nin maksadı Osmanlılıktan ayrılmamak idi. Mektupta bahsedilen ve Diran Kelekyan Efendi tarafından kaleme alınan beyannamede de Osmanlı Devleti'ni teşkil eden unsurların tevhidinden bahs olunuyordu. Ahmet Celalettin Paşa bu mesele hakkında mektubunda izahat vererek diyordu ki:

"Sizce malumat alınmak üzere hususi surette gönderdiğim program hakkında bazı mütalaalar serdine lüzum görüyorum: Bu program tanzim edildiği sırada devletin birliği düşünülmüş ve yekvücut halinde bulunması emrindeki hikmet takdir edilmekle beraber, umum müşteki heyetleri birleştirmek gayesi de unutulmamış vatan ve devletin mukaddes haklarından hiçbir şey feda edilmeyerek bütün Osmanlıların ittihadına çalışılmıştır. Gayrimüslim vatandaşlarımızı bize yaklaştırmak maddesini tezkara bilhassa lüzum görüyorum.

Bu husus hakkındaki teşebbüslerin cümlesinden olarak müşteki, iki mühim Ermeni cemiyetile ciddi surette müzakereye girişilmiştir. Yakın zamanda müfit bir netice alınması kuvvetle memuldür. Memleketimizde bulunan bütün unsurların bir şikayet bayrağı altında birleşmesi gerek dahilden muhalefet politikasının kuvveti nokta–i nazarından, gerekse hariçte politika aleminin Osmanlı hürriyeti davasına teveccüh ve itimadı cihetinden o kadar büyük bir ehemmiyete haizdir ki teşebbüslerimizden hasıl olacak maddi ve manevi faydalardan istifadeye çalışmamak için bir dereceye kadar zaf–ı iltizam demek olur. Tabiidir ki ittihat hasıl olsun diye memleketin birliğini bozacak ve bazı unsurların ayrılmak emellerini kolaylaştıracak şartlar kabul olunamaz. Fakat böyle neticelerde karar kılmayıp bilakis şimdi uzaklaşmak meylini gösteren memleket aksamını yaklaştıracak vesilelerin kabulünde hiçbir beis yoktur. Bilakis bunlara müracaat eylemek basiret ve hamiyete muvafıktır.

Gönderilen layihada şikayetçi muhtelif unsarların devletin

mülki birliğini tasdik eve "Osmanlı" ünvanını halisane kabul ederek bizimle birleşmelerini kolaylaştıracak sebepler izah olunmuştur.

Merkeziyet ve Adem–i merkeziyet meselesine gelince: Bu layihada vasat bir yol tutulmuş olduğu görülecektir. Vilayetlerin kendi dahili işlerinde mezuniyete haiz olmaları idarenin hikmet–i iktizasından olup medeni memleketlerin bir çoğunda kabul ve tatbik edilmiştir. Bu esas bir dereceye kadar Mithad Paşa'nın Kanun–u Esasi'sinde de vardır. Ancak bu mezuniyetin siyasi bir manaya haiz olmaması lazımdır. Askeri, siyasi ve mali işle merkezin elinde bulundukça vatanın birliği tehlikeden tamamile salimdir. Bir mahallin nafiaya ve maarife ait ihtiyaçlarını ve vilayet bütçesinin idaresi suretini umumi vilayet meclisinin merkezden daha iyi anlaması ve idare edebilmesi pek tabiidir.

Ahmet Celalettin Paşa'nın Diran Kelekyan Efendi tarafından verilen fikirler üzerine yazdığı yukarıda ki mektupta bahsolunan ve bütün Osmanlı unsurlarının tavsiyesile çalışılmasını kararlaştıran layihanın hangi noktaları ihtiva ettiğini anlatmadan evvel Ahmet Celalettin Paşa'nın reisliği altında kurulmak istenilen yeni cemiyetten bir parça daha bahsedeceğiz. Paşa Paris'te iken yapılan müzakerelerde yani cemiyetin "Cemiyet–i Ahdiye–i Osmaniye" olması kararlaştırılmıştı. Fakat Terakki ve İttihat Cemiyeti azası bu ünvandan vazgeçerek evvelce de yazdığımız veçhile cemiyetin "Jeune Turquie" olmasını teklif etmişlerdi. Halbuki Jön Türklüğün 1904 ve 1905 tarihlerinde artık pek ziyade itibardan düşmüş bir halde idi. Ahmet Celalettin Paşa bu ciheti Paris'tekilere anlatmakla mektubunda diyordu ki:

"Jeune Türk ünvanına itiraz eden yalnız ben değilim. Benim derecemde ve halimde olan, yani devlet ricali arasında bulunan arkadaşlarım da bu ünvanı kabul etmezler. Madem ki izzet–i nefisden bahsolunuyor, memleketin ahvaline ve ümuruna vukufları ve memleket dahilinde kazandıkları mevki itibarile ilk tabakada bulunan zatların, çoluk, çocuk elinde kalarak pek küçülmüş olan bu unvan altında hareket etmeye razı olmamaları niçin istibat edilsin? Bilakis bu cihet tabii görülmelidir. Zaten ne ben, ne de arkadaşlarım ilancılık nevinden olan, yani aleme karşı isim ve şahıs ilan şeklini alan bir faaliyete muvafakat edemeyiz.

İstanbul'daki büyük kuvvetlere karşı uğraşmak, mahremiyet dairesinde çalışmakla olur. Ortada efrat ismi değil, azası müçhul bir cemiyet ismi bulunmak lazımgelir. O isim de lekelenmiş bir isim olmayıp aleme karşı ciddi faaliyeti ile şeref kazanabilecek bir isim olmalıdır. Bu nokta bizim için gayet mutena ve vazgeçilmesi caiz olmayan bir şarttır.

Şunu da söyleyelim ki beşer arkadaş kabul etmek hususunda tereddüt etmek lazımgelirse o tereddüt Ali Saip Bey ve refikleri tarafından değil, bizim tarafımızdan olmak icap ederdi. Çünkü mevkiimiz elbette onlara faiktir. Halbuki bu iş şahsi bir iş olmayıp umumi bir iş olduğu için biz buralarına bakmıyoruz. Şimdi kalkıp onların bu yolda iddialara girişmeleri pek tuhaf olmaz mı? Ben Ali Saip Bey'in sözlerini hüsn–ü niyetine atfettiğimden başka söz söylemiyorum. Eğer öyle olmayıp da altında başka manalar gizlenmişse, o halde hiç kabul edemeyeceğim aşikardır.

Ahmet Rıza Bey'i okşamak maddesine gelince: Evvelden beri söylemiş olduğum gibi Ahmet Rıza Bey bana arkadaş olabilir, fakat dost olamaz. Umumi işte beraber çalışabiliriz. Fakat şahsi münasebetlere gelince ben kendi hislerimi muhafaza ederim. Bunu da zannedersem, kimse çok göremez.

Gazete meselesine gelince; Gazetemizin ismi yine "Şûrâ–yı Ümmet" altına Cemiyet–i Ahtıye–i Osmaniye'nin vasıta–i neşriyatıdır" cümlesi de ilave edilmelidir."

Ahmet Celalettin Paşa ile Diran Kelekyan Efendi'nin yeni teşkil edilen cemiyette çalışmaları için koştukları şartları ihtiva eden muhtırada deniliyordu ki:

"Mukaddes vatanımızın şimdiki idaresinden şikayetçi olarak halen hariçte bulunan ahrarın birleşmesi ve toplanması emeliyle bazı teşebbüsler yapıldığı memnuniyetle haber alınmaktadır. Sultan Hamid gibi bir zalimle mel'un avanesine karşı ilan edilen muharebede bütün şikayetçi unsurların savaşlarını birleştirmelerinden büyük faideler doğacağı aşikar olduğundan bu mesele hakkında bazı mütalaalar yürütmeği hamiyet vazifesi iktizasından biliyorum:

Osmanlılık namına yapılan hürriyet teşebbüsleri iki esasa tutunmaktadır: Birincisi, yalnız Türklerden, yahut İslâmlardan

mürekkep bir teşkilata vücuda getirmek,

İkincisi, İslâm olmayan tebaa sınıflarının da iştirakini kazamak.

Bu teşebbüslerin her ikisi de başka başka görüşlerden haklı ve kovalanacak maksada göre kendi şümulünün dairesi içinde bir manası ve ehemmiyeti vardır.

Ermenilerin, Rumların, Bulgarların, Arapların ve Arnavutların muhtelif emelleri ve komiteleri bulunduğu gibi Türklerin, yahut İslâmların da kendi başlarına bir komite yapmalarına hakları oldğunu kimse inkar edemez. Fransa'da, bile ondokuzuncu asrın sonunda bir nasyonalizm çıkarılıp Yahudilerden birtakım hakların esirgenmek istenildiği düşünülürse, saltanatın teşekkülünden şimdiye kadar "hakim millet" esasını gütmüş olan Türk ırkının memleketimiz için istediği hürriyeti kendi tefevvuku şartına bağlamak istemesine taaccüp etmemelidir. Nice hakim milletler memleketlerine meşveret usulünü soktukları sırada bu esas nasıl muhafaza etmişseler, Türkler arasında da tefevvuku idame etmek emelini besleyen bir fırka bulunabilir. O halde Türklerin İslâm olamayan unsurlara teklifleri onları "şahsi müsavat" esası üzerine bir ittifaka davetten ibarettir.

Acaba İslâm olmayan unsurlar bu ittifakı kabul edecekler mi? On senelik bir tecrübe kabul etmeyeceklerini gösteriyor. Bir memleketin hayat ve istikbaline ait meselelerde boş ümitler beslemek caiz olmayacağından, bu hakikati şimdiden gözönüne getirmek ve teşkilatın faydalarını ve istikbalini ona göre muhakeme etmek lazımdır. Her şeyden evvel tetkik etmek lazımdır ki acaba yalnız Türklerden mürekkep bir teşkilat içeride yapmak istediğini yapmaya ve Avrupa ahrarı ve siyasileri arasında emniyet ve teveccüh kazanmaya muvafak olabilir mi?

Abdülhamid'in saltanatı sonuna eriştikten sonra vücuda gelecek idare, yenilik tensikatına isterse fevkalade iyi niyetlerle başlasa bile semere gösterebileceği bir zat–ı aleme itimat göstererek o idareyi rahat bırakacak mı? Yeni hükûmet, diğer unsurların metanet ve sebatla müdafaa edegeldikleri davalara ve o davaları iltizam için Avrupa'da gösterilen tarafgirliklere dayanabilecek kadar kuvvetli olabilecek mi? Eğer bu noktalar

gözönüne getirilmekle beraber "Nasyonalist" bir politika takibi yine menfaatlere uygun görülürse öyle yapmaktan hiç çekinmemelidir.

Bir fikir uğruna sarfolunan gayretlerin hepsi mukaddes olduğundan Türklerin böyle bir meslek takip etmelerine kimse bir şey diyemez.

Yalnız "şahsi müsavat"ı kafi görmeyip "ırki ve içtimai müsavat" isteyen unsurlar da tabii bildikleri ve beğendikleri gibi hareket ederler.

Bununla beraber, memleketin şimdiki karışıklığa bir nihayet verdirerek yeni Padişah'ın bir sükunet ve itilaf devresinde işe başlayabilmesini hazırlamak için bütün Osmanlı unsurlarile itilaf ve ittifak akdetmek suretinin, devlet ve saltanatın menfaatleri nokta–i nazarından daha faydalı görülmesi de ihtimal dahilindedir.

Avrupa'da gerek efkar–ı umumiye ve gerek diplomatlar Arnavutlara varıncaya kadar bütün şikayetçi unsurlara teveccüh göstermekte ve davalarını iltizam eylemek oldukları halde "hakim millet" iddiasına bel bağlamış olan Türk ahrarının kendisine taraftar bulamadıkları ve efkar–ı umumiyenin teveccühünü celp ve davete muvaffak olamadıkları pek açık bir surette görülmektedir.

Onun için Osmanlı hürriyet davasını Avrupa efkar–ı umumiyesine ciddiyetle telakki ettirecek ve şark meselesinin bütün şikayetçi unsurlarca kabul edilmiş bir program dairesinde içeriden yani ecnebi müdahalelere mahal bırakılmaksızın hallini temin edecek bir ittifakı tercih edenler bulunması da istibat olunamaz. Hususiyle böyle bir politikanın, İngiltere, Fransa ve İtalya gibi esasen Türkiye'nin mülkî birliğini muhafaza etmek istedikleri halde Türklerin müsavata ve esaslı ıslahata razı olmalarından ümitlerini kestikleri için küçük unsurların yavaş yavaş istiklal politikasını iltizam eden devletlerin de müzaharetine mazhar olacağı hatıra gelebilir.

Bundan başka bütün şikayetçi unsurların bir şikayet bayrağı altında birleşmeleri şimdi muhalefet politikasının kuvvetini arttıracağı gibi, ileride de yeni idarenin yenilik faaliyetini kolaylaştıracağından bu faydaların takdiri Türk ahranından bir kısmını

ikinci sureti tercihe sevkedebilir.

Eğer o suret tercihe şayan görülürse yalnız bir itilaf–ı zemin vardır ki o da şahsi hürriyette ilave olarak yukarıda yazıldığı gibi ırki ve içtimai müsavatı kabul etmektir. O halde hakimiyet sıfatı memleket içinde yaşayan bütün unsurlara müsavi surette şamil olacağı ve Osmanlı Devleti tabiri birçok unsurlardan mürekkep bir vücuda delalet eyleyeceği cihetle, hiçbir tarafın şikayete hakkı kalmayacağı aşikardır."

Diran Kelekyan Efendi'nin kaleminden çıkan ve yeni Ahdiye–i Osmaniye" için bir esas olmak üzere Ahmet Celalettin Paşa tarafından Paris'teki eski Terakki ve İttihat Cemiyeti azasına gönderilen layihanın bu satırları okunduğu zaman Meşrutiyet'in ilanını takip eden senelerde Osmanlı Devleti'ni teşkil eden muhtelif unsurların sebep oldukları belalı ve felaketli hallerin neden ileri geldiği kolaylıkla anlaşılmış oluyor. Diran Kelekyan Efendi gibi Ermeni unsuru içinde en mülayim görüneni cemiyetten dört beş sene evvel yazılmış olan bir layihasında bütün Osmanlı ırkları için ırki ve içtimai müsavat isterse ve Ahmet Celalettin Paşa'nın kısa aklı ve fazla parasından hasıl olan mevkiinden istifade ederek bu fikrini Terakki ve İttihat Cemiyeti'ne kabul ettirmeğe kalkışırsa, Divan Kelekyan Efendi'den daha çok azılı olan diğer elebaşıları neler istemezlerdi? Burada İslâm olmayan unsurlara ırki ve içtimai müsavat verilmesi ve Türk milletinin hakim millet olmaktan vazgeçmesi muvafık olup olmayacağını tetkik edecek değiliz. Yalnız, Meşrutiyet'ten evvel muhtelif unsurların liderleriyle senelerce temas etmiş olan İttihat ve Terakki erkanının onlardaki bu gibi düşünceleri Meşrutiyet'ten evvel bilmiş olmaları lazım geleceğini ve onun için Meşrutiyet'ten sonra o unsurlar tarafından çıkarılan hadiselerin önüne geçebilecek surette hareket eylemiş olmaları icap edeceğini hatırlatmak isteriz.

Diran Kelekyan Efendi layihasında bu müsavatı talep ettikten sonra diyordu ki:

–Mesele bu noktaya erişince aşağıdaki üç sual fikirleri tırmalıyor: Birincisi, acaba bir taraftan hilafetin mevkii ve menfaatleri ve diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin mülki birliği ve istiklal hakları tehlikeye düşürülmeksizin böyle bir ittifakı vücuda

getirmek mümkün müdür?

İkincisi, böyle bir ittifak, içeride acaba ne suretle karşılanır? Üçüncüsü, bu program memleketin şimdiki teşkilatına ve kanunlarına kolaylıkla uydurulabilir mi?

Bütün Osmanlı unsurlarını tam bir müsavata kavuşmalarına muhalefet edenler, Osmanlı hanedanının hilafet hakkına da malik olduklarını ileri sürerek hilafet haklarının İslâm olmayan unsurların idare ve mürakebesine tabi tutulamayacağını söylerler. Eğer Osmanlı Devleti dini bir devlet sayılıyorsa, eğer bu devletin politikası hilafet menafiine tabi farzediliyorsa, eğer "İslâm İttihadı" fikri manevi rabıtalar nokta–i nazarından değil, maddi bir kuvvet vücuda getirmek emeliyle takip olunuyorsa o halde yukarıdaki üç itirazın birincisi haklıdır.

Şu kadar ki Osmanlı Devleti şimdi değil, hilafet hakkını yeni kazandığı zamanlarda bile dinî bir devlet olmamıştı. Devlet ne hilafet, ne de İslâmiyet namına hiçbir harbe girişmemiştir ve hareket hattını daima mülki hükûmetin – daha doğru bir tabirle cismani hükûmetin – menfaatlerini uydurmuş olduğundan hilafetin saltanata değil, bilakis saltanatın tefevvuku ta ilk zamanlardan beri meydandadır. Bundan sonra hilafet kuvvetinin tefevvuk edebilmesi ihtimal dahilinde değildir. Onun için evvela pek mühim gibi görünen ilk itiraz, işin biraz derinliklerine varılınca ehemmiyetini kaybediyor. Kaldı ki muhtelif Osmanlı unsurlarının mürakabesi hilafet kuvvetini değil, sırf saltanat idaresine şamil olacaktır. Dini işler ve hilafetin manevi nüfuzu yine halife ile Müslümanlara kalacaktır.

Osmanlı memleketlerinde neşredilecek müsavat sırf mülki idare nazırına olacağından bunun münhasıran Osmanlı Padişahı'na taalluku vardır. Halife İslâm alemile manevi münasebetlerinde – dini işlere tecavüz etmemek şartile – daima müstakildir. Eğer Osmanlı İslâmları arasında bundan sonra din namına muharebe ve cihangirlik etmek ümitleri besleyenler varsa, bu tabii onlarca mahzurlu görülür. Öyle olmayıp da bilakis eğer hilafetin bundan böyle İslâm kavimleri arasında rabıtaların artmasına ve medeniyet eserlerinin teatisine hizmet eden manevi bir kuvvet olmasına muvafakat ediliyorsa, daha doğrusu eğer bundan başka bir şey yapmak zaten mümkün olama–yacağı ve

Avrupa'nın bundan fazlasını hiçbir zaman bırakmayacağı takdir ediliyorsa o halde böyle bir ittifak her türlü mahzurdan salimdir.

Şimdi İslâm unsurların ırki ve içtimai müsavata nail olmaları guya içerideki itirazlara uğrayacağı iddiasına gelelim: Benim zannıma göre bu iddia Abdülhamid unsurunun taassubkarane tesirlerine mağlup olanlar arasında kök salmış batıl bir zandan ibarettir. Pek çok hakikat taraftarları böyle bir zannın ileri sürülmesini Türk kavminin medeniyetkarane şiarına karşı bir hakaret sayarlar malumdur ki Tanzimat Hatt–ı Hümayunu şimdiki zamana nisbetle yüzlerce kat daha fazla taassup hüküm sürdüğü bir zamanda neşredilmişti. Halbuki o Hatt–ı Hümayu'nun neşri hiçbir maddi itiraza uğramamıştı. Eğer o zamanın ricali biraz fazla teceddüt ve faaliyet fikrine malik olsa ve Hatt–ı Humayunu'n hükümlerini tamamile yerine getirirse idiler, devletin pek çok felaketlerden pek çok zararlardan kurtarılmış olacağı muhakkaktı.

Bundan otuz sene evvel Kanun–ı Esasi'nin neşri de – hürriyet fikri nokta–i nazarından mühim bir adım olmakla beraber – İslâm ahali tarafından itirazlarla değil, bilakis hasretlerle karşılanmıştı. Türk kavmi her vakit zamanın muktezayitını takdir etmiş ve politikanın icabatını kabul eylemiştir. Devlet ve saltanatın helaktan kurtarılması için elzem olan şeyleri reddetmek için milletin taassubunu siper olarak kullanmak ancak Abdülhamid asrına layık olan teşebbüslerdendir. Çünkü Türk milleti muteassıp değildir.

Üçüncü maddeye cevap vermeden evvel tetkik edilmek lazım gelir ki acaba ırki ve içtimai müsavat demekle ne anlaşılır. İsminden de anlaşılacağı veçhile Kanun–ı Esasi, bir memleketin idari ahvalince ancak mevadd–ı esasiyesi şamil olup mevadd–ı münderricesinden hemen her biri bir ve hatta birçok kanunname ve nizamnamelere esas olmak üzere tanzim edilmiştir. Bizdeki Kanun–ı Esasi de bu suretle yazılmış olup vakıa esasen ırki ve içtimai müsavatı temin edecek ahkamı haiz ise de, bunların daire–i şümul ve ehemmiyeti ancak hürriyet perverane bir surette tatbik edilmek sayesinde gösterilebilir ki zaman buna müsaade edememiştir.

Ezcümle mezkur kanun, vilayetlerin teşsi–i mezuniyetlerine ve medeni memleketlerin ekserisinde görüldüğü gibi, siyasal ve

askeri umurdan gayri işlerde, mesela Maarif, Nifia Maliye ve Mülkiye'nin bazı cihetlerinde idari muhtariyeti haiz olmalarına müsait bulundurduğu halde sonradan bazı Türk ahrarı bu hususları inkara kalkışmışlar ve Meşrutiyet usulünün tatbikini nizam dairesinde ekalliyetin ekseriyete tahakkümünü mütezammın olan şiddetli bir merkeziyete istinat ettirmek istemişlerdir.

Onun için eğer Meşrutiyet usulü Mithad Paşa'nın Kanun–ı Esasisi'nin hürriyetperverane tefsirile telakki edilir ve o zamandan beri cereyan eden ahvalin ve devlet namına vukubulan taahhüdatın icabatı da nazar–ı dikkate alınırsa, memleketin mülki birliğine ve saltanatın istiklaline halel getirmeksizin bütün unsurları hoşnut edebilecek bir program tanzimi kolaylaşmış olur.

Benim yirmi senelik meşhudat ve tetkikatıma göre Osmanlı unsurlarından bazısının dahilde şimdiki hükûmetin ve onun teşvikile ahalinin bir kısmından gördüğü muamele ve hariçte dahi Osmanlılık namına gösterilen taassuplar sebebile nevmit olarak, istedikleri imtiyazların ve ayrılmış temayüllerin önünü almak – velev müşkül bile olsa – henüz imkan haricinde değildir. Bu husus, dahili politikayı büyük bir hürriyetperverliğe ve kat'i bir adalet istinat ettirmekle mümkün olabilir. Eğer öyle yapılırsa, ecnebi intirakalarının bu temayülattan istifade eylemelerinin de önü alınır. Bunu yapmak için tefevvuk ve hakimiyet iddialarından vazgeçerek vatanı müşterek addetmek ve "hakim" yerine "şerik" olmakla iktifa eylemek icap eder. Böyle yapılırsa itilaf mümkündür. Yoksa – Padişah değişse bile şimdiki ihtilafların ve rekabetlerin devam eyleyeceği ve Şark meselesinin daima mukasemeye doğru yürüneceği kemali teessüfle anlaşılmaktadır."

Diran Kelekyan Efendi'nin burada hatırına getiremediği veyahut getirmek istemediği bir nokta vardı: İslâm olmayan unsurlara ırki ve içtimai müsavat verilmesi esası kabul olunsa idi, Şark meselesinin mukasemeye doğru yürümesi durdurulacak mı idi, yoksa o yürüyüş daha ziyade süratle mi ilerleyecekti? Türk olmayan unsurların şikayetçi olmaları istibdat idaresinin zulmünden ve hakim millet diye tavsif ettiği Türklerin onlara karşı olan muamelesinden mi ileri geliyordu, yoksa bir asırdan fazla

bir zamandan beri Türkiye'yi paylaşmağa kat'i surette karar vermiş olan büyük devletlerin onlar nezdinde yaptıkları tahrikattan mı doğuyordu?.

Şurası muhakkaktır ki Avrupa Devletleri'nin bu tahrikatı yok iken ve o tahrikata alet olan elebaşıları henüz meydana çıkmamışken ecnebi unsurları ile hakim millet dedikleri Türk milleti arasında mükemmel bir sulh ve sükunet devam ediyordu. Çünkü hakikatte ortada hakim bir Türk milleti yoktu. Memleketin hayat damarları kendilerini mahkum millet addeden unsurların elinde bulunuyordu. Türk olmayan unsurlar da Osmanlı vatanını benimsediklerine dair bir parça alaka eseri görülmüş olsa idi, Diran Kelekyan Efendi'nin bahsettiği ırki ve içtimai müsavatın kendiliğinden hasıl olacağına şüphe yoktu.

Paris'teki Terakki ve İttihat Cemiyeti azası da böyle düşündükleri için Ahmet Celalettin Paşa'nın Diran Kelekyan Efendi ağzında ortaya attığı bu fikirleri kabul edemeyeceklerini bildirmekten çekinmemişlerdi. Bu suretle vaziyet büsbütün karışmıştı. Şimdi ortada bir Terakki ve İttihat Cemiyeti vardı, bir de "Jeunne Turquie" diye yeni bir teşekkül doğmuştu, ondan sonra da Ahmet Celalettin Paşa'nın "Cemiyet–i Ahdiyesi Osmaniye"si geliyordu. Bu son cemiyete kısaca Ziya Bey'in Cemiyeti deniliyordu. Çünkü Ahmet Celalettin Paşa "Ziya" nam–ı müstearını kullanıyordu.

Bahaddin Şakir Bey Şehzâde Yusuf İzzeddin Efendi'nin Özel Doktoru İdi

1904 ve 1905 senelerinde Paris'te Cemiyetin muhabere işlerini Sami Paşazade Sezai Bey deruhte etmişti. Sezai Bey arada sırada "Şûra–yi Ümmet" Gazetesi'ne makalelerde yazıyordu. Cemiyetin İstanbul'daki azası arasında en faal olanı Doktor Bahaddin Şakir Bey'di. Bahaddin Şakir Bey o esnada Şehzade Yusuf İzzettin Efendi'nin hususi tabibi olduğundan onun sarayına sık sık gidip geliyor ve Yusuf İzzettin Efendi'nin arada sırada cemiyete nakden yardımını da temine muvaffak oluyordu. İstanbul ahvali hakkında Paris'e haberler gönderiyor ve bu haberlerin Mısır'da neşrolunan Şûra–yi Ümmet gazetesinde çıkmasını temin

ediyordu.

1905 senesi iptidasında Abdülhamid Mısır'da çıkan Şûra–yi Ümmet gazetesine dahi el uzatmağa muvaffak olmuş ve onun müdahalesi üzerine gazete kapatılmıştı. Sami Paşazade Sezai Bey 13 Şubat 1905 tarihinde İstanbul'a yazdığı bir mektubunda bu hadiseden bahsederken diyordu ki:

"Şûra–yi Ümmet bir sekteye uğradı. Abdülhamid'in teşebbüsü ve Hidiv ile Muhtar Paşa'nın tavassutu üzerine, Mısır'da nezaret eden Ahmet Saip Bey tevkif ve gazete tatil edilmiştir. Buradan Lord Cromer'e çektiğimiz bir telgraf üzerine hemen Ahmet Saip bırakıldı, gazete intişara başladı. Gazetede "Ahmet Saip Bey'in mevkufiyeti, ünvanile yazdığım makalede tefsilatımı görürsünüz.

İstanbul'a gönderilecek gazetelerimizin yüksek makamlara isali, sizce şayanı emniyet olanlara tevzii en büyük hizmettir. Gazeteye ne kadar isterseniz yazınız...

Bilmem gazetede gördünüz mü? Ben bir iki defa "Hamidiler" diye makale yazmış ve o haşaratın hal ve hareketlerini, ahval–i ruhiyetlerini bildirmiştim. Onlar da cevap olarak bize: "Reşadiler, Reşadiyun!" diyorlar.

Gerek Reşat Efendi, gerekse Yusuf İzzettin Efendi milletin gaspedilen haklarını ve Kanun–ı Esasisi'ni iade edecekleri cihetle onlara hizmet etmeği bir iftihar biliriz...

Sezai Bey 10 Nisan tarihli diğer bir mektubunda Şûra–yi Ümmetin neden Avrupa'da çıkamadığını izah ederek diyordu ki:

"Gazetemizin dahili havadisler kısmı lütuf ve himmetinizle fevkalade bir ehemmiyet kespediyor. Sefaretler bile dahili havadis almak için gazetelerimizin çıkmasını bekli–yorlarmış. Maatteessüf gazetemiz Mısır'da çıktığı için biraz geç kalıyor. İngiltere'de, hatta İsviçre'de çıkarmaya düşündük. Bilir misiniz en büyük mani nedir? Mürettip bulmak! Çünkü Avrupa'da çıkacak gazete için öyle bir mürettip bulmalı ki Hükûmet–i Hamidiye satın alamasın. Onu nereden ve nasıl bulalım? Çünkü burada sefaret bizim mürettibi almak için binlerce frank vermeye hazır. İşte sırf bundan dolayı gazetemizi Avrupa'da çıkarmıyoruz."

Sezai Bey, Yusuf İzzettin Efendi'nin Paris'e para göndermek istediğinden bahis olan bir mektuba verdiği cevabında şunları

yazıyordu:

"Cennet mekanın varisi maalisi olan zat–ı maalisemat tarafından mesleki acizanemizi lütfen takdirlerine bir nişanı olmak üzere ihsan buyrulacak bin frangı "Kredi Liyone"ye teslim ile alınacak çeki bir zarfa koyarak her zaman yazdığınız adrese, yani bendenize gönderirsiniz. Biz de "Şûra–yi Ümmet"e, geldiği makam–ı ali anlaşılmasın diye: "Bir zarf içinde gazetemize bin frank geldi. Gelen yer malum olmadığından paranın alındığını bildirmek için gazetemize yazmağa mecbur olduk." Mealinde bir şey dercederiz. "Kredi Liyone"den alacağınız çek isterseniz nam–ı hakikimi, yahut "H. Tefels" ismine yazılsın.

Bizim para hususunda ne kadar kani, ne kadar müstağni olduğumuzu alem bilir. Hatta Abdülhamid ile etrafı buna hayrette kalıyorlar. Fakat gelecek bin frank bir zat–ı maalisematın nişane–i takdir ve iltifatı olduğu için hakikaten hazineler değer."

Sezai Bey bu mektubu yazdıktan üç gün sonra 13 Nisan 1905 tarihinde bin frank yerine iki bin franklık bir çek almıştı. Bunu kısaca İstanbul'a bildirerek diyordu ki:

"Şimdi bir mektubunuzu ve melfufu olan iki bin franklık çeki ahz ile kesb–i mefharet ettim. İki bin frank alındığını gazete'ye yazacağım..."

Bu paranın "Şûra–yi Ümmet"le ilan edilmesi meselesi Ahmet Rıza, Doktor Nazım ve Sezai Bey'ler arasında biraz münakaşa edilmişti. Ahmet Rıza Bey neşrolunmasını, parayı İstanbul'dan gönderen Doktor Bahaddin Şakir Bey'in tehlikeye maruz kalmaması için istemişti. Fakat Ahmet Rıza Bey'in sözü geçmemiş ve paranın geldiği Sezai Bey'in mektubunda anlattığı şekilde ilan olunmuştu.

Nisan 1905'te Paris'te bazı zevat daha bulunuyordu. Bunlar doğrudan doğruya Abdülhamid'in bendelerinden oldukları halde güya hayatlarının tehlikede olduğunu zannederek İstanbul'dan kaçmağa mecbur olmuşlar ve Paris'e kadar gelmişlerdi. Bu yeni firarilerin birisi Mabeyinci Arif Bey, ikincisi Ahmet Şevket Paşa ve üçüncüsü Rıza Paşa idiler.

Sami Paşazade Sezai Bey bu zatların Paris'te ne yaptıklarına dair İstanbul'da Doktor Bahaddin Şakir Bey'den mektupla sorulan bir suale 15 Nisan tarihli mektubunda şu cevabı vermişti:

"Mabeyinci Arif Bey, Ahmet Şevket ve Rıza Paşalar bir müddetten beri Paris'te iseler de, bizim semtimize uğramadılar. (Biz dediğim Ahmet Rıza Bey, Prens Mehmet Ali Paşa, Nazım Efendi, bir de hamiyetinizin, vatanperverliğinizin şükürgüzarı olan bu senakarınızdır.)

Ben zannediyordumki kendilerini ölümle tehdit eden istibdattan kaçar kaçmaz bizim fırka–i hürriyette müracaat ederler. Bize değil, Sefarete gittiler. Paris'te, aynı Yıldızı da oturur gibi havf ve ihtiraz içinde ömür geçiriyorlar.

Münir'in daire–i nüfuzundan uzak kalmalarını nasihat ve ihtar suretile diyorsunuz ki bu sözünüz aynı hakikat ve kendilerine büyük bir hizmettir. Öyle bir mektup gönderirseniz hemen kendilerine isal ederim.

Bunların yaşayış suretlerine ve bizden terakki ve ihtirazlarına bakılırsa, onlardan bir şey beklenmemek lazım geldiği anlaşılıyor. Münir'in daire–i nüfuzundan uzak kalmaları arzu–yu hamiyetinde bulunuyorsunuz. Halbuki tamamile o nüfuzu meş'unun altında, o daire bir demir halka gibi boyunlarına takılmış.

Beni meyus eden bir şey var. Arif Bey, Abdülhamid'i, Yıldız'ı ve bahusus Yıldız'da hamisi olduğu için Sefir Müniri herkesten iyi bilir. Demek bile bile yapıyor. Bir çok tecrübeler yapmadıktan sonra hüviyetinizi onlara tanıtmamanızı suret–i mahsusada rica ederim. "Şûra–yi Ümmet" muhabirini kimse bilmesin. İnşallah tanınacak zaman gelir. O zaman açık olan alnınızı istikbal takdir ve takbil eder.

"Anjin de puvatrin" den vefatını ve yahut menzul olduğunu işittiğiniz Daire–i Belediye Müdürü Koca Mustafa, başında şık bir şapka, ağzında bir sigara ve elinde eldiven, Paris bulvarlarında dolaşıp duruyor. Bir kere bana gösterdiler, görüp de gülmemek mümkün değil!

Söylemeği unuttum: Sefaret, Arif Bey, Şevket ve Rıza Paşaların yanına meşhur–u alem Ermeni Kantar Zeki'yi tayin etmiş, yanlarında bir iki katip de varmış. İstanbul'da nasıl tarassut altında iseler burada da arzu–yu mahsussalarile kendilerini bu yolda tarassut altında bulunduruyorlar. Bu zevata dair bir makale–i mahsusa yazacağım. İş'ar ve ihtarınız veçhile aleyhlerinde bulunmayacağım, hali tasvir edeceğim.

Sizden gelen mektupları ben beyan ederim. Ondan sonra mektubun aslını yakarım. Gazeteye gelen mektup için ittihaz ettiğim usul budur.

Almanya'nın Abdülhamid'e Desteği

Almanya İmparatoru meselesine gelince: İmparator vakıa Abdülhamid'i tutuyor, çünkü bütün kuvvet onda, Memleketlerimizde menfaatinden başka bir şey düşünmü–yor. Bu da tabi. Fakat Cenab–ı Hakk bu millete ankarip göstersin. Abdülhamid'in yerinde Reşat Efendi Hazretleri, Yusuf İzzettin Efendi Hazretleri de bulunsa İmparator aynile onları da tutacak! O cihetle bunun bize çok menfaati olur. Bugün Merakkeş'i Fransız istilasından kurtaran Almanya İmparatoru'dur. Bugün bütün Avrupa'da az çok bize muavenet edecek bir kimse varsa o da Almanya İmparatoru'dur. Onun için gerek siz, gerek biz, aleyhinde yazmalıyım.

Mısır'da "Baraka–i Saadet" nam–ıile Abdülhamid'i "Tercümanı Hakikat"ten ve "Sabah" gazetesinden ziyade, fakat onlardan daha eblehane ve rezilane bir surette müdafa eden bir gazete çıkıyor. Görmediniz mi? Geçen gün bize göndermişler, gördüm. "İşitmesin sözü kulaklar, Aludesi olmasın dudaklar!"

Bu gazetenin sahibi merhum Mustafa Fazıl Paşa dairesi adamlarından ve Acem Kürtlerinden bir edepsizdir ki muttasıl Prens Burhanettin Efendi'nin veliaht olması için çalışıyor. Hatta merhum Paşa bu Mehmet İhri namındaki herifi edepsizliğinden dolayı iki kere kovmuştu."

Sezai Bey'in mektubunda Almanya İmparatoru'nun Abdülhamid' i himaye ettiğinden bahsolunmasını şu sebepten ileri geliyordu:

Abdülhamid, gerek Reşat Efendi'nin, gerekse bilhassa Yusuf İzzettin Efendi'nin kendisi öldükten sonra istibdat idaresine devam etmeyeceklerine ve Meşrutiyet'i ilan eyleyeceklerine kanaat getirdiği için senelerden beri Avrupa'da aleyhinde çalışan Genç Türklerin öldükten sonra dahi muzaffer olmamalarını temin etmek maksadile oğullarından Burhanettin Efendi'nin veliahtlığını kabul ettirmek teşebbüsünde bulunuyordu. Terakki ve

İttihat Cemiyeti bunu haber alınca Avrupa'da Abdülhamid'in bu son iblisane niyeti hakkında neşriyata başlamıştı. Mısır'da Ahmet Celalettin Paşa ile Diran Kelekyan Efendi dahi aynı maksat çin ortaya atılmışlardı. Diran Kelekyan Efendi verais meselesi hakkında Paris'e yazdığı bir mektubunda diyordu ki:

"Veraset meselesi hakkında ahiren Manchester Guardian'da neşrolunan yeni bir fıkra nazar–ı dikkatini celp ettiğinden onu gönderiyorum. Bu fıkra Yusuf İzzettin Efendi'nin İngiltere'ye muhabbeti, mevsuk malumat üze–rine ve kendi ağzından işitilmiş gibi yani kendisile münasebatı onların verdikleri teminat üzerine yazılmıştır. Bu fıkra fevkalade iyi bir tesir hasıl etti. Maamafih veraset meselesinin bugün bulunduğu hal sizce meçhul olacağından bu hususta tafsilat vermeği münasip görüyorum:

Abdülhamid bu işte en ziyade Almanya'nın himayesine güvendiği, hatta mahdumu Burhanettin Enfendi'yi bir iki kere Almanya'nın İstanbul Baron Mareşallık nezdine gönderdiği malumdur. Bu ahval İstanbul'da bulunan bazı hamiyetli zatların nazar–ı dikkatini celp ettiğinden bunlar İngiltere Sefiri nezdinde teşebbüsatta bulundukları gibi Londra'ca teşebbüsat yapılması nihayet İngiltere'nin İstanbul ve Berlin Sefirleri Almanya'nın bu meseledeki politikasını anlamak üzere İngiltere saltanat–ı seniye nezdindeki sefirile Almanya Başvekili Prens Bülono'dan izahat istemişlerdi. Bu izahat üzerine Almanya Hariciye Nazırı umum ecnebi devletler nezdindeki sefirlerine gizli bir tahrirat göndererek Almanya'nın güya Burhanettin Efendi'nin veliahtlığını iltizam eylediği hakkında dolaşan şayiaları tekzip etmiş ve nim–resmi surette kendileri de tekzip ettirmelerini istemiştir.

İşte bu sebepten dolayı nim–resmi Alman gazeteleri "veraet meselesi Türkiye'nin dahili işlerinden olduğu ve Almanya Devleti'nin Burhanettin Efendi'nin veliahtlığını iltizam etmediği" yolunda makaleler yazmışlardır.

Bu işte bendenizin mahremane faaaliyeti pek ziyade işe yaramışsa da bundan bahsetmeğe lüzum görmem; çünkü tafsilatını veremeyeceğim. Herhalde buradaki gazetelerden birisinde neşrettiği makale size bu bapta bir fikir verebilir. Almanya Hariciye Nazırının mahramane muhtırasını bendeniz haber

almağa muvaffak oldum. İstanbul'daki dostunuza da (Doktor Bahaddin Şakir Bey'e) yazdım. O da şimdi bu mesele hakkında tahkikat yapmakla meşguldür.

Bu muvaffakıyetimiz tabii Almanya'nın Burhanettin Efendi'ye bütün bütün terketmesi manasını ifade etmez. Kendi teveccühünü resmen inkar etmesinden ibarettir. Bir devletin gizlice yaptığı bir işi resmen inkar eylemesi sık sık görülmüş olan ahvaldendir. Bu işte öyle oluyor. Mamafih şimdi iş Abdülhamid için fevkalade güçleşti. Çünkü Almanya kendisince zararı olmayacak umurda teşvikatta bulunursa da, Abdülhamid'in hatırı için fedakarlık yapamaz. Almanya, İngiltere ve Fransa'ya karşı bu işleri ihtiyatla hareket etmeğe mecbur olmuştur. Eğer İngiltere ve Fransa biraz daha sıkıştırılırsa Almanya'nın Burhanettin Efendi'yi büsbütün bırakmağa mecbur olacağına şüphe etmeyiniz."

Bahaddin Şakir Bey'in Bekirağa Bölüğü'nde Hapsedilmesi

Abdülhamid'in çocukları içinde en ziyade sevdiği oğlu Burhanettin Efendi'nin veliahtlığını ilan etmeğe muvaffak olmadığı malumdur. Doktor Bahaddin Şakir Bey senelerden beri Paris'teki Terakki ve İttihat Cemiyet ile muhabere ve temasta idi. Kendisi İstanbul'da Tıbbiye Mektebi'nde muallim muavinliği yapıyordu. Aynı zamanda, Şehzade Yusuf İzzettin Efendi tarafından gösterilen arzu üzerine onun hususi tabipliğini de kabul etmişti. O devirde Şehzadelerin saraylarına girip çıkmak tehlikeli olduğundan Doktor Bahaddin Şakir Bey, Abdülhamid'in casusları tarafından takip edilmeğe başlanmıştı. Nihayet Doktor Bahaddin Şakir Bey Yusuf İzzettin Efendi'ye gidip geldiğinden ve Avrupa ile de muhabere ettiğinden dolayı bir gün Yusuf İzzettin Efendi'nin Çamlıca'daki köşkünden çıkarak Üsküdar'a doğru inerken yakalanmış ve Bekirağa Bölüğü'ne hapsedilmişti. Bereket versin yolda giderken Avrupa'dan aldığı mektupları yırtıp atmağa muvaffak olmuştu.

Bahaddin Şakir Bey bir iki gün İstanbul'da Bekirağa Bölüğü'nde mevkuf kaldıktan sonra vapura bindirilerek Trabzon'a çıkarılmış ve oradan Erzincan'a gönderilmişti. Bu

hadise 1905 Temmuz'unun ilk günlerinde vukua gelmişti. Bahaddin Şakir Bey'in Erzincan'a nefyedildiği Paris'te ve Mısır'da duyulduğu zaman, büyük bir teessür hasıl olmuştu. Bir taraftan doktoru çok seven Ahmet Celalettin Paşa ile Diran Kelekyan Efendi onun Erzincan'dan kurtarılması için Trabzon'daki Terakki ve İttihat mensupları ile temasa giri–şirlerken diğer tarafta Ahmet Rıza Bey de doktorun hangi sebepten dolayı yakalanmış olabileceğini araştırıyordu. 15 Temmuz 1905 tarihli bir mektubunda bu tevkifi Doktor Bahaddin Şakir Bey tarafından gönderilen paranın Şûra–yi Ümmet gazetesi ile neşrolunmasına atfediyor ve diyordu ki:

"Korktuğum çıktı. Gelen Fransızca bir mektupta doktorun tevkifi ve Erzincan'a nefyedildiği bildiriliyor.

Buna paranın Şûra–yi Ümmet'te ilanından başka bir sebep aramak hatadır. İki bin frangın Paris'e hangi vasıta ile gönderildiği tahkik edilmiş, meydana çıkarılmıştır. Ben bu fikirde – on beş senelik tecrübesi üzerine – ısrar edecek olursam, bana müstebit deniliyor. Fakat vukuat nasılsa daima beni tasdik ediyor. Gazeteye bir şey yazılmamasını iki defa söylemiştim...

Bundan sonra artık büsbütün müstebiddane hareket edeceğim. Arkadaşlarımın bana emniyetleri varsa, beraber çalışırlar, yoksa ben yine mesleğimde yalnız devam eder giderim."

Ahmet Rıza Bey'le arkadaşları doktorun tevkifi sebebini böylece araştırarak kabahati birbirlerinin üzerine atmakla vakit geçirirlerken Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin Trabzon'daki fedakar taraftarları onun menfadan kurtarılması ve Trabzon'dan vapura bindirilerek Avrupa'ya kaçırılması için lazım gelen hazırlıkları yapmışlardı. Bu hazırlıklar 1905 senesi Eylül sonlarına doğru tamam olmuştu.

Doktor Bahaddin Şakir Bey İmeret'i namındaki Fransız vapuruna bindirilecekti. Bu vapurun kaptanı olan Mösyö Boulle birkaç sene evvel Damat Mahmut Paşa ile oğulları Sabahattin ve Lütfullah Beyleri de İstanbul'dan kaçırmıştı.

Bahaddin Şakir Bey, Erzincan'dan kaçarak ve günlerce araba içinde mesafe katederek Trabzon'a gelmiş ve orada arkadaşları tarafından gizlenmişti. Nihayet vapurun Trabzon'dan hareket edeceği günün gecesi gizlendiği yerden çıkarılmış, bir sandala

bindirilmiş ve vapura götürülmüştü. Doktor Bahaddin Şakir Bey vapura Batum'dan binecek ve Fransız gibi hareket edecek, hiç Türkçe konuşmayacak ve kimseye görünmemeğe çalışacaktır.

Arkadaşları doktorun harekatını uzaktan takip etmek ve icabında kendisine yardımda bulunmak üzere vapura bir arkadaşlarını daha götürmüşlerdi.

Vapurun İstanbul'a muvasalatında bir aksilik çıkacak olursa, o arkadaş yanındaki bir evraka istinat ederek Fransız Sefareti vasıtasıyla kurtarmaya çalışacaktı.

Doktor Bahaddin Şakir Bey, gemide iken yerine şapka giymeyi tehlikeli bulduğundan Türk sularından ayrılıncaya kadar başı açık gezmeğe karar vermişti. Ondan sonra kendisine ait eşyayı kamarasında bırakmamış ve kaptana teslim etmişti. Bu eşya zaten kendisi vapura girdikten sonra arkadaşları tarafından gönderilmişti.

Sonra doktor, kamarota beş lira vadederek soran olursa kendisinin Batum'dan vapura bindiğini söylemesini tembih etmişti, çünkü her vapurda olduğu gibi Imeretie Vapuru'nda da Abdülhamid'in casuslarından birisinin bulunacağına şüphe yoktu. Filhakika, vapurda Abdülhamid'in müthiş ve deni hafiyelerinden "Mösyö Mehmet Ziya" namı verilen bir habis bulunuyordu. Zaten bu hafiye hakkında Dr. Bahaddin Şakir Bey'in nazar-ı dikkati celbedilmişti.

Fakat doktor her şeyi düşünmekle ve kendisini gizlemeye yarayacak bütün tedbirleri almakla beraber, vapura Trabzon'da bindiği yine duyulmuştu. Çünkü vapurda emanetçilik vazifesi yapan Türk tebaasından, Frenk Katoliği, Ermeni bozması, genç kara kaşlı, kara gözlü, esmerce ve Yunan serpuşu kullanan Pierre isminde rezil bir adam vardı. Hafiye Mösyö Mehmet ona müracaat ederek şahsından şüphelendiği Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in kamarasındaki eşyasını, fırsat bularak araştırmasını tembih etmişti. Pierre denilen bu emanetçi nadiren kamarasından çıkan ve yemeğini kamarasında yiyen doktorun bir aralık dışarıda bulunduğu sırada kamarasına girmiş, fakat orada bir şey bulamayarak yine çıkmış ve bunu Mösyö Mehmed'e anlatmıştı. Bununla beraber Abdrülhamid'in hafiyesine yaranmak ve onun emrini yerine getirmek için doktorun Batum'dan değil,

Trabzon'dan vapura binmiş olduğunu hafiyeye söylemişti. Bir de doktorun kamarasında Türkçe bir mektup yazdığı görülmüştü.

Bu suretle Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in firar halinde olduğu anlaşılmıştı. Onun için vafur İstanbul'a gelir gelmez Mösyö Mehmet denilen hafiye doğru Zaptiye Nazırı'na koşarak meseleyi anlatmış ve Trabzon'dan vapura binen Şakir Efendi Marsilya'ya kaçıyor demişti.

Bunun üzerine Zaptiye Nazırı Imereti'e Vapuru'na bir Nizamiye Kaymakamı göndermişti. Bu kaymakam, Dr. Bahaddin Şakir Bey'i vapurdan indirmeye teşebbüs etmişse de Damat Mahmut Paşa'nın hamisi olan Kaptan Boulle, doktoru teslim etmemişti. Zaptiye Nezareti'nin Fransa Sefareti'ne müracaatından de bir semere hasıl olamayınca, Abdülhamid'in kanlı zabıtası kollarını kavuşturarak uzaktan Fransız Vapuru'nu seyretmekle kanaate mecbur olmuştu.

Doktor Bahaddin Şakir Bey'in Avrupa'ya Kaçışı ve Faaliyetleri

Bu suretle Dr. Bahaeddin Şakir Bey hayatını Abdülhamid'in zulüm pençesinden kurtararak Marsilya'ya çıkmaya ve oradan doğru Paris'e gitmeye muvaffak olmuştu. On, on beş seneden beri Paris'te Cenevre'de ve Mısır'da çalışan Türk ahrarı Dr. Bahaeddin Şakir Bey'le gayet ciddi çalışan vazifesini bilen ve çalışmaktan yorulmayan kıymetli bir yardımcı kazanmış oluyorlardı. Doktorun, Avrupa'daki Genç Türklere İltihakı, Abdülhamid'e karşı sarfedilen gayretlerin tevhidi için atılmış olan büyük bir adım olarak telakki edilebilir. Çünkü birbirlerinden ayrılmış olan ve dağılmak üzere bulunan kuvvetleri Dr. Bahaeddin Şakir Bey Paris'e geldikten sonra tekrar birleştirmeye muvaffak olmuştu.

Doktor, Paris'te Otel Nasyonal'e edinmiş ve oradan Diran Kelekyan Efendi'ye mektuplar yazarak muvasalatını bildirmiş ve firarına ait tafsilat vermişti.

Diran Kelekyan Efendi'nin bu mektuba verdiği 26 Teşrinievvel 1905 tarihli cevap Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in şahsı, tevkifi, nefyi ve firarı hakkında birçok hakikatleri ihtiva ettiğinden onu aşağıya dercediyoruz:

"Paris'e muvasalatınızı müteakıp gönderdiğiniz mufassal mektubu memnuniyetle aldım, teşekkür ederim. Erzincan'a gönderdiğim son mektuba "aşk ve alaka" ve "izdivaç" sözleri karıştırılması, eğer mektup kazaen başka ele geçerse, size bir fenalık gelmesin diye yapılmış olan bir saniadan ibaretti. Vakıa vasıta emin ise de, yine ihtiyaten mektuplarda tehlikeli söz bulundurulmaması lüzumunu Fransız dostumuz bendenize bildirmişti. Fransız muallimeyi murat etmek bile hatırımdan geçmedi. Bendenizin şahsi işlerle uğraşmayacak kadar hürriyetperver olduğunu elbette siz takdir edersiniz. Nefyedilmenizi müteakıp casus Kadri edepsizinin muallime nezdinde yaptığı bazı teşebbüslerini dostumuz yazmış olduğundan hükûmetin eline hiçbir ciddi delil geçmediğini ve nefye sebep, adi şüphe ve casus entrikası olduğunu – İstanbul'un talebi üzerine – Ziya Bey'e (Ahmet Celalettin Paşa'ya) bildirdiğim sırada mezkur entrikalar hakkında malumat verdimse de muallime meselesi ile bundan fazla meşgul olmadım.

Tehlikeden son derece çekinmek mesleğin iktizasından olduğundan, zatıalinize takdim ettiğim mektuplara daima mutedil bir şekil vermek istiyordum. Son mektubumda oradaki casuslardan birile kağıt oynayıp veyahut arkadaşlık edip kavga çıkarınız, fizanızı bilahare merkumun düşmanlığına atfediniz ki başka şüpheye mahal kalmasın" demek istediğimden, bunu ifham suretile tefhime yeltendim. Mektubun bundan başka manası yoktur.

Sergüzeştinizi, geçirdiğiniz kazaları okuduğum sırada erliğinizin, yiğitliğinizin yeni baştan hayranı oldum. Buraları bendenizce zaten müsellemdi. Fakat doğrusu talih, metanetinizi lüzumundan fazla tecrübeye koymuş: Galebe çalmanız sizinle beraber bize de büyük bir şereftir.

Hele Sadettin Paşa haylazının vapura gönderdiği "Sefir"e verdiğiniz cevaptan dolayı başkaca şayan–ı tebriksiniz; İstanbul'un sahte saray nezaketi hürriyet arayanların işine gelemez. Açık söz lazım; verdiğiniz cevapta: "Kanlı Padişah'ın kurduğu zulüm ve istibdat yüzünden kendi memleketimin sularında bir Fransız vapuruna, Fransız bandırasına sığınmaya mecbur olduktan sonra sen kim oluyorsun?.. gibi sözler söylenmeli ki o edep-

sizler kollarındaki yaldızlı şeritlerle kendilerini aldatmayıp mevkilerini anlasınlar!

Arzunuz veçhile sergüzeştinizi bir baştan bir başa dünkü posta ile İstanbul'daki dostumuza yazdım. Memnun olacağına eminim. Xavier de Moutepin'in romanları kadar hadiselerle dolu olan seyahatinizi Avrupa gazetelerine yazmak mümkündü. "Şevketmeab Efendimize" keyif bağışlamak için en az değeri olanlar hakkında bile satırlar doldurduğum halde, sizin gibi muazzer bir kardeşim hakkında bir söz bile yazmadım. Sebebini elbette takdir edersiniz.

Zatıaliniz şimdi Avrupa'da kimseyi tanımaz, adeta ne yapacağını şaşırmış bir gurbetzede gibi bulunmalısınız ki başka cihetle bir zarar gelmesin. İlk zamanların tesiri de, tehlikesi de büyüktür. Şu birkaç hafta geçtikten sonra İstanbul sizi Avrupa'da bilmeğe alışır. Ondan sonra her şeyi yazmak mümkündür.

İstanbul'dan aldığım haberler orada işlerin iyi halde bulunduğunu gösteriyor. Sizin Avrupa'da gayet ihtiyatlı davranmanız icap eder. Yeni bir usul kurulacağı sırada; Ahmet Celalettin Paşa meselesi hakkında "Üstad Hazretleri" tabiri kullanılan Yusuf İzzettin Efendi'ye yazacağını vadetmişti. Mısır'a avdetinden sonra Paşa tarafından doktora yazılan bir mektupla bu para meselesine dair deniliyordu ki

"Zatıalinize ait madde hakkında Üstat Hazretleri'ne yazacağım, müsterih olunuz. Bundan evvelki posta ile size harçlık olmak üzere bin franklık mandapost gönderdim"

Bu satırlardan da anlaşılacağı veçhile Ahmet Celalettin Paşa Dr. Bahaeddin Şakir Bey'e nakten yardım ediyordu. Diran Kelekyan Efendi ise doktora kayda şayan ve hususi bir maksatla yazılmakla beraber kıymetleri inkar olunamayan nasihatlerine devam ederek diyordu ki:

"Ziya Bey (Ahmet Celalettin Paşa) buraya geldi. Vapurdan sizinde çıkmadığınızı görünce mahzun oldum. Zatıalinizin bir kere Mısır'a teşrifimizi arzu etmekliğim mutlaka burada kalmanız için değil, aranızda bir mülakat yapılması içindi. Yoksa mukaddes maksat nokta–i nazarından Paris'te kalmanız buraya gelmenizden daha hayırlıdır; Paris'te iş görmek için daha geniş bir meydan vardır. Keşke ben de Paris'te kalabilseydim! Fakat talih beni öyle

bir hale getirdi ki vaktimin mühim bir kısmını bayağı ihtiyatlara riayet etmekle geçiriyorum.

Her ne hal ise, şimdi siz Avrupa'ya geldiniz, bu benim için büyük bir bahttır. Sizinle muhabere ve müşterek gizli bir faaliyetle müteselli oluyorum. Bu kış esnasında Paris'e gelmeye ve sizinle görüşmeye gayret edeceğim. Herhalde siz şimdilik bir şey yapmayınız. Yani bu bapta Ziya Bey nezdinde vesayada bulunmayınız. Bendeniz icabını tertibe uğraşırım.

İsminizi yalnız Doktor Bahaeddin diye kullanmayınız, İstanbul'da yaptığınız gibi Dr. Bahaeddin Şakir suretinde istimal ederseniz daha muvafık olur. Fransızlar gariptir; ecnebi isimlerinde hatalar ederler. Bir Osmanlı'nın mektubunun dikkatsizlikle diğerine götürülmesi, Paris'te çok kereler vaki olmuştur. İsminizdeki tavsiyem bu ihtimale mahal bırakmamak içindir.

Bir de mektubunuzu daima taahhütlü olarak yollayınız. Çünkü Yıldız usulleri Paris'lere, Kahire'lere kadar sirayet ettirildi. Başkasının mektubunu çalmak, birisinin mektubunu sahte imza koyarak almak meşru işler gibi yapılıyor. Bu gibi rezaletlerin önünü almak ancak muhaberede taahhüt usulünü kaide–i külliye makamında kabul etmek sayesinde mümkündür. Elhasıl orada bütün kağıtlarımızın daima kilit altında saklanmasını müsaade–i biraderanenize mağruren rica eylerim. Çünkü Abdülha–mid'in renk renk casuslarından başka şimdi Avrupa'da bir takım başka tarafların casusları da vardır.Memleketi guya kurtarmaya yeltenenler de her tarafta casus ikamesine başladılar. İşte ricam bu hikmete mebnidir.

Siz benim kardeş kadar sevdiğim muhibbim olduktan başka bir de meslek arkadaşımsınız.

Biz hariçten beyhude şüpheler hasıl ederek fazla tazyika sebep olmamalıyız. Usul tesis edildikten sonra değiştirilmesi zordur. İşte şu sırada iştigalimiz hakkında ihtiyat ve sükutu tecviz etmekliğimin sebebi budur. Maamafih emir buyurduğunuz makaleyi yazıp gelecek posta ile göndereceğim. Bu makalenin Ramazanın onbeşinden daha doğrusu bayramdan sonra neşrinde mahzur görmem. Çünkü o zamana kadar siz de hariçte eskimiş olursunuz. "Şevketmeabımız" çok şeylere alıştığı gibi, zatialinizi hariçte bilmeğe de alışır. Onun için üç hafta kadar sabretmenizi

rica ederim.

Bittabi gizli konuşulacak veya muhabere edilecek birçok şeyler vardır. Fransa'da mı kalacağınızı, yoksa buraya mı geleceğinizi anlamak için mektubunuzu bekliyorum. Eski şifre alelacele yazıldığından pek noksandı, şimdi mükemmel bir şifre hazırlamak üzereyim. Eğer orada kalacağınız teayyün ederse şifreyi taahhütlü mektupla takdim ederim.

Avrupa'da kalmanız tekarrür ettiği taktirde münasebatınızı tevsi etmeniz için işaratta bulunmaklığımı tabiidir. Eğer o suret tercih olunursa, zatıaliniz Avrupa'da "elçimiz" olursunuz; Hem hastanelere devam, hem de siyasetle iştigal edersiniz. Yapılacak iş çoktur. Paris'te cidden uğraşan bir elçiye kat'i lüzum vardır. Demek ki Avrupa'da oturmanız da pek münasiptir. Yalnız bir kere görüşmekliğimiz lazım gelir. İşte onun için Mısır'a gelmenizi istiyorum.

Kardeşim! Şimdi artık cidden çalışacak zaman geldi, inşallah el ele vererek çok şeyler yaparız. Bizim gibi saffeti, hülusuniyeti olanlara muvaffakıyet daima muhakkaktır. Sizden yalnız etrafınızda dolaşması tabii olan entrikalardan çekinmenizi kardeşime rica ederim. Avrupa'da gördüğünüz adamların büyük bir kısmı entrika sayesinde yaşar. Bunlar arasında sözü başka, meramı başka olanlar çoktur. Bu gibi hokkabazlara karşı mümkün olduğu kadar ihtiyatlı bulunuz.

Figaro gazetesinin sizin firar meselesine dair yazdığını leffen takdim ediyorum. Hikayede zannedersem hata var."

Diran Kelekyan Efendi, Dr. Bahaeddin Şakir Bey'i kendi tarafına celbetmek maksadile bu satırları yazıyordu. Paris ile Mısır, Ahmet Rıza, Dr. Nazım Beyler ile Ahmet Celalettin Paşa ve Diran Kelekyan Efendi fikir ve hareket itibarile biribirlerinden ayrıldıklarında, Dr. Bahaeddin Şakir Bey gibi yeni gelen genç, faal bir unsurun Mısır tarafına çekilmesi tabii çok faydalı olacaktı. Esasen Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in menfadan kurtulmasına Ahmet Celalettin Paşa nakten yardım ettiği ve Avrupa'da bulunduğu müddetçe de yardım edeceği için, doktorun, Ahmet Celalettin Paşa'dan ayrılmasına imkan yoktu.

Dr. Bahaeddin Şakir Bey Paris'e geldiği zaman Ahmet Celalettin Paşa'da orada bulunuyordu. Binaenaleyh doktor ilk

yardımı Paşa'dan görmüştü. Her ne kadar Yusuf İzzettin Efendi, şayet hususi tabipliğini kabul ettiğinden dolayı başına bir kaza gelecek olursa doktora daima bakacağını vaktile vadetmişse de, Şehzade'nin bu vaadinde durup durmayacağı belli değildi.

– Politika arkadaşlığı fikir arkadaşlığı demektir – benim nazarımda kan kardeşliğinden daha yüksek bir rabıtadır.

Binaenaleyh siz menfada bulunduğunuz zamanda cereyan eden ahval ile bütün Avrupa'da Osmanlı hürriyetperverliği meselesini ve benim şimdiki mevkiimle iştigalleri mufassalan size anlatmak isterdim. Aramızda gizli bir şey olmamasını sizin bütün işlere vakıf olmanız lüzumunu en ziyade takdir edenlerdenim. Siz Paris'e iyice yerleştikten sonra bunu yapacağım, biraz sabır buyurmanızı rica ederim.

Bir de şurasının ilavesine lüzum görüyorum ki Paris'te bulunan zevat hakkında kanaat hasıl eylemekte acele etmeyiniz. Size, şahsi düşmanlıklar saikasile hakikaten muvafık olmayan sözler söylenmiş olabilir. Fakat vereceğim tafsilatı bekleyiniz. O zamana kadar şu altı ay zarfında Paris'te cereyan eden komedyalara dair bitaraf, namuslu adamlardan malumat edinmeğe çalışınız. Anlaşılması elzem o kadar garibeler vardır ki zamanınızı boşuna sarfetmiş olmazsınız. Zaruri bir ihtiyatın beni şimdilik mühim meselelerden bahsetmekten meneylediğine çok teessüf ediyorum.

Paris'te geçireceğiniz hayat hakkında fikir mi soruyorsunuz. Zannederim ki en münasip hakikat tarzı müşterisi yedi, sekizi geçmeyen bir pansiyona girmektir. Vatandaşlarla ülfet etmek tabii olmakla beraber, oturduğunuz yerde vatandaş bulunmamasına dikkat etmeniz Fransızca tekellümde çabuk terakki etmeniz için lazımdır. Maamafih bizim vatandaşların bir kısmı ekseriya teklifsizliklere cüret ettiklerinden bazısı da herkesin ne yaptığını anlamağa uğraştıklarından oturduğunuz yerde başka vatandaş bulunmaması bu nokta–i nazardan da ihtiyati bir tedbirdir.

Fakat Fransızca'yı tahsil için bu kadarı kifayet etmez. Beher dersi bir saatten eksik olmamak üzere haftada iki üç ders almanız lazımdır. Guya Fransızca hiç bilmiyormuşsunuz gibi granmaire'den başlayarak yeniden tahsil etmeli ve biraz da litterature oku-

malısınız.

Haftada iki gece tiyatroya gitmekte şarttır. En evvel "Ambigu" "Nouveautes", "Gymmase", "Chatelet", "Cluny" gibi oyunları kolay anlatılır. Tiyatrolardan başlarsınız dört beş ay sonra "Odeon"a "Theatre Français"ye yani "Comemie Française" devam edersiniz. Eğer bu dediklerimi yaparsanız, Fransızca'nız hem tekellüm, hem de kitabet nokta–i nazarından büyük terakkiye mazhar olur.

Tıp cihetine gelince: bana kalırsa bir speecialite tesbit etmek üzere hastahanelere devam eylemek pek münasiptir. Zannedersem siz İstanbul'da dahili hastalıklar müttehasısı idiniz. Bu ihtisas her yerde geçer. Yalnız cerahlığa da biraz ehemmiyet verilmelidir. Çünkü meselâ şimdiki istibdat idaresi devam eder ve Mısır gibi yerlere gelirseniz cerrahlıkta yapabilmek pek kârlı bir iş olur.

Bendenizin en büyük arzum, sizin Fransız Milleti'nin tarzını öğrenmektir. Bu da bu milletin zaten meydanda olan milli hayatına karışmakla olur. Sonra Avrupa'ya gelirsem beraberce iki üç hafta İngiltere'ye gideriz. Bir de İngiliz Milleti'nin –yani milli hayat itibariyle Avrupa'nın en müterakki unsurunun– yaşayış tarzını görürsünüz. Bu mukayesede öyle bir ders vardır ki bunu dünyada hiçbir tahsil insana bahşedemez, madem ki Avrupa'ya çıktınız, garp medeniyeti hakkında –bizim vatandaşların büyük kısmında görülen yanlış fikirlerden âri olarak– bir fikir edinmeniz ileride memleket için pek hayırlı olacaktır. Şark'ta –hususiyle bedbaht Türkiye'de– yaşamış olanlar, zulümden ne kadar şikayet ederlerse etsinler, hürriyeti tamamiyle anlamış olamazlar. Hürriyet nimetinin yüksekliği Avrupa –hususiyle İngiltere– hayatına cidden iştirakle anlaşılır. Halbuki bizim vatandaşlar şark ahlakını gittikleri yerlere naklettikleri ve Paris veya Londra'da İstanbul hayatı yaşadıkları cihetle, senelerce Avrupa'da kaldıkları halde fikri terakkiler nokta–i nazarından yine şarklı olarak geri dönüyorlar. İşte bunun için zatıâli–i biraderanelerine mümkün olduğu kadar yerli –fakat müterakki kısmiyle– ülfet etmenizi rica eyleyeceğim.

İstanbul'dan gelen haberlere bakılacak olursa Avrupa'ya azimetinizin hiçbir kimseye zararı dokunmamıştır. Paris'te

dolaşan dalkavuk nevinden, rütbeli rütbesiz heriflerden ihtiraz eylemenizi rica ederim, Paris'te emin adam pek azdır.

Refikam selâmlarınıza teşekkür ediyor. Duçar olduğunuz felâket ne kadar teessüfü mucip olduysa, selâmetle kurtulmanız da kendisini o nisbette memnun etti."

Diran Kelekyan Efendi, Mısır'da bulunduğu müddet zarfında gerek muamelelerinde gerekse muhaberelerinde o kadar ihtiyata riayet ediyordu ki, onun bu ihtiyatını korkaklığına hamletmek lazımdır. Meselâ Abdülhamid'in son müstebid Sadrazamı olan Ferit Paşa'nın akrabasından Fazıl Bey isminde bir zat, Doktor Bahaddin Şakir Bey'in yardımıyla vaktiyle Paris'e kaçırılmıştı. Bu Fazıl Bey, Sadrazam vasıtasıyla İstanbul'a avdet için Abdülhamid'ten müsaade almağa muvaffak olmuştu. Diran Kelekyan Efendi muhabere vesaire dolayısıyla bu Fazıl Bey'le alakadar olduğundan, onun İstanbul'a dönmesinden çok korkuyordu. Doktor Bahaddin Şakir Bey, Paris'e gelir gelmez Diran Kelekyan Efendi kendisine yazdığı bir mektupta bu Fazıl Bey meselesi hakkında diyordu ki:

"Şimdiki hürriyetini fedakârlığınıza borçlu olan bu ahlâksız adam arada sırada İstanbul'a dönmek emelinde bulunuyormuş. Eğer şimdiki maişet tarziyle kalacak olursa, sonunda bunu yapmaya mecbur olacaktır. Çünkü şahsını ve parasını idareden âciz olduğu sizce de malûmdur. Bununla beraber bu adamın bu hale düşmesine sebep olanlar da vardır. Paris'e geldikten sonra biraz iyi idare olunabilirdi, vakıâ esasen ahlâkı fena ise de, hiç olmazsa fena hareketleri tadil olunabilirdi. Buraları nazar–ı dikkate alınamadı. Çünkü Fazıl'ın hatalara düşmesinde menfaat görenler oldu.

Şimdi zatıâlinizden mahremane ricam şudur ki Fazıl'ı –İstanbul'a geri dönmesini güçleştirmek için– önümüzdeki kış mevsiminde kendi hesabına olarak Mısır'a aşırmak, mümkün olmadığı takdirde yanında Fransız, dostumuzun mektubu var mıdır? Varsa mühim midir? Buralarını mahirâne anlayıp imkân görürseniz mektupları almaktır. Fakat bu işte ne derecelerde mahirâne harekete lüzum olduğunu, bittabi takdir edersiniz. Fazıl, bu mektupların ehemmiyetli olduğunu belki anlayamamıştır. İstanbul'a dönse bile belki o mektuplardan istifade etmeyecektir. Eğer biz

mektup meselesini doğrudan doğruya ortaya atarsak, âdeta kendisini uyandırmış oluruz. Söz ve muhabbet iş ve işret arasında hafif bir tahrikat icrası muvafık olur zannederim.

Fazıl'ın İstanbul'a avdetinden Fransız dostumuz için bir tehlike tasavvur etmem. Hususiyle zatıâlinizin Avrupa'ya azimeti tehlikeyi azaltmıştır. Arada bir kişi eksildiğinden, ithamları kavl–i mücerrette kalacaktır.

Yaptığım tecrübelere göre biz de hükûmet pek az avdet edene "Nasıl kaçtın? Seni kim kaçırdı?" diye soruyor. Meselâ ben iki defa aff–ı umumî ile İstanbul'a geri döndüm. Her ikisinde de buralarını soran olmadı, Fazıl'ın avdet müsaadesini biraderinin kayınpederi olan Sadrazam istihsal etmiş. Eğer öyle ise, meselenin pek hafif geçmesi ağleb–i ihtimaldir. Maamafih bize ihtiyatla hareket teveccüh ettiği aşikârdır.

Kardeşim! Bu kadar âdi meseleler hakkında bile böyle mahramâne muhabereye lüzum gördüğüme taaccüp edeceksiniz. Ondaki hikmeti size ileride görüştüğümüz zaman arz ederim."

Doktor Bahaddin Şakir Bey, Paris'e geldikten sonra gördüğü vaziyet karşısında şaşırıp kalmıştı. Birçok seneler Avrupa'da fedakârane çalışan Genç Türklerin muhtelif gruplara ayrıldıklarını, kimsenin kimseyi çekemediğini, herkesin benlik iddiasında bulunduğunu ve bu gidişle Avrupa'da uyanan hürriyet cereyanının tamamiyle söneceğini anlayarak çok meyus olmuştu. Bu şaşkınlık ve meyusiyet için de hatta Ahmet Rıza Bey'i bile gidip ziyaret etmemişti. İstanbul'da ve Türkiye'nin her tarafında Avrupa'daki hürriyet mücahitlerine bağlanan ümitlerin bu kadar çürük bir temele yaslandığını kat'iyen hatırına getirmemişti. Avrupa'daki mücahitlerden Türkiye için büyük ümitler ve parlak bir istikbal beklendiğinden dolayı memleketin her köşesindeki münevverler bu kadar gayretler sarfediyorlardı, hapishanelerde ve menfalarda çürüyen gençler de Avrupa'daki mücahitlere yardım ettiklerinden mütevellit bir memnuniyetle o meşakkatlere ve mahrumiyetlere katlanıyorlardı.

Doktor Bahaddin Şakir Bey, Avrupa'daki vaziyetin, bu fedakârlıkların hiçbirisine lâyık olamayacak kadar karışık olduğunu görünce ye'sinden doğan bu nevmidî içinde bunları İstanbul'daki ve Trabzon'daki arkadaşlarına bildirmişti. Doktorun

bu mektuplarına oralardan gelen cevaplarda herşeyden ziyade hissin hakim olduğu görülüyordu. Doktorun Trabzon firarında çok yardımı dokunan "Mihrabî" diyordu ki; Cemiyetin timsali, Heykeli Ulü'lâzim Cenab–ı Ahmet Rıza'yı şimdiye kadar ziyaret edemediğine, bu büyük adamın ellerini öpmediğine cidden teessüf ederiz. Müşarünileyh hakkında hürmetimiz ebedidir, lâyezaldir "Hüsnü zannımız yoktur deme; biz teeddüp ederiz. Sebatı, eserleri, hareketleri bizlere hürriyet ve hamiyet için rehnümâdır. Senin fikir ve mesleğini bilmesem, bu zat hakkında "ayıp ediyorsun, günah ediyorsun!" derdim. Onunla mülâkatını bize bildir. Rıza'nın maksadını, fikrini, neşriyatını dahil ve hariçte şimdilik ne yapılmak arzusunda bulunduğunu ve sonra kendi hususî mütâlaalarını ve aradaki efkâr–ı umumiyenin hülâsasını açık surette bu kardeşlerine anlat –Adres emindir– Hüseyin Siret; bu melek haslet kardeşimiz hakkında da rıza–yı mübeccele dair olan hitabımı tekrar ederim: Siret; o büyük ve metîn ve necip vicdaniyle kendini burada, insaniyet ve fazileti mahveden vaşetgâhta, bu insan maktelinde zalim ve müstebitlerin, o kana susamış olan gaddarların sırrı melânetlerine yıldırımlar gibi hakikat ve hürriyet nurları serperek mübeccel ve mukaddes zatını pek güzel tanıttırmıştır. Siret, Avrupa'daki neşriyatiyle de uhde–i hamiyetine mevdû vazifeyi tamamen ifâ etmiştir. Mektupları, şiirleri, sebat ve metanetine delil olan menfâsından firarı ve bugüne kadar mesleğinde pabercâ oluşu ve müşkülatı iktiham edişi... Bırakın vatan aşkına, hürriyet namına bırakın şiir şahsiyatı, ve hem seni bu en muhterem zevat hakkında bu gibi yalan telkinlerle yoran kim!? İttihat ve imtizaç kardeş. Vatanın saadetine, milletin istiklalini istihsâline istibdadın imhâsına muhtelif yollardan gitmek. Efkârda ittihat olamamak neden ileri geliyor? Mademki maksat birdir:

Hep levs–i riya, levs–i haset, levs–i teneffü'
Yalnız bu... ve yalnız bunun asâr–ı tereffü'
Demekte hak kazanıyorum ki bu olmamalı aziz kardeş."

Görülüyor ki, Doktor Bahaddin Şakir Bey mektuplarını, Ahmet Celâlettin Paşa ile mülâkatının ve Diran Kelekyan Efendi'den aldığı mektupların bıraktığı tesirler altında yazmıştı. Bu mektuplarında Paris'te kimleri tenkit ve Mısır'da kimleri

methettiği "Mihrabî" tarafından yazılan mektubun son kısmından anlaşılıyordu. Burada deniliyordu ki:

"Ahmet Celâlettin Paşa hakkındaki tebşirâtın vicdanımızı sürûr nurlariyle doldurdu. Fikrimiz ve maksadımız vatan ve milletin itilâsı ve istibdât ve cinayetin imhası olduğundan, bu necat mesleğine pirev olacak ve riyaset edecek Paşa Hazretleri gibi zevatı millet hamisi sayacağımıza, muhterem namını lisan–ı tebcil ile yadedeceğimize elbet şüphe etmezsin.

Fakat biz de hariçte ne oluyor bilelim, ona göre hareket edelim. Ermeni komitesinden gelen kâğıdı tercüme ettiğini yazıyorsun. Münderecatı nedir? Paşanın fikri ve maksadı ne yapmaktır? Niçin bilmeyelim? Bildir ve bundan sonra muntazam bir program takip edelim. Ne sen, ne Sezai Bey yazdığımız şeylere cevap vermiyorsunuz ki bu olamaz. Emin ol, vallahilkerim dilimden kurtulamazsın.

Bu yazdıklarım yalnız benim fikrim değildir. Arkadaşlar da aynı fikirdedir. Bizi memnun kılacak şey, oradaki kardeşlerle ittihat üzere hareket, teyid–i müveddet ve ibrazı metanettir. Paris'in, Brüksel'in, Marsilya'nın benât–ı kehkeşâniyle zevk–u sefa bizleri unutturuyorsa, sana yazık ve hezâr–ı teessüf! Maamafih bunu zaman tayin edecektir.

Mektuplarımızı mahvet, ehemniyetini haiz bir nokta olursa, yazınla bir yere işaret eyle. Ben de öyle yapıyorum. Buradaki kitapların ve eşyanın bakiyesi gönderilecektir.

Trabzon, Avrupa'dakileri böylece ittihada ve çalışmaya davet ettiği gibi, İstanbul'dan da aynı feryatlarla dolu mektuplar gönderiliyordu. Bu mektuplardan birisinde deniliyordu ki:

"Çalışmak, vatana hizmet etmek hepimizin en mukaddes ve en büyük vazifesi değil midir? Sevgili vatan uğrunda feda–yı cana her ân ve her dakika hazırım. Elden geldiği kadar hizmet ve muavenetten geri durmam.

İttihat meselesi dediğin gibi mühim bir meseledir. Bunun hüsn–ü neticeye müncer olmasına gayret ve himmet et. Müttehit olmaksızın hiçbir şey yapamayız. Vatandaşlarımız orada ayrı ayrı gazete neşredip de şöhret kazanmak ve yahut ileride tebeddülât vukuunda büyük mevkiler işgal etmek, fikir ve maksadı batılânesinde bulunmamalıdır. Fikir ve elbirliğiyle çalışmalıdır. Böyle

olmadıkça maksadımıza, şimdiki devrin sükûtuna nail olamayız.

Bilirsin ki burada dost peyda etmek pek müşküldür, kimseye itimat edilemiyor. Casusluk bizde o derece terakki etti ki baba oğlu, ana kızını jurnal ediyor. Maamafih vatan için herşeyi göze alır. Arkadaş bulmağa gayret ederim.

"Action" gazetesine yine, Türklerin lehinde olarak "Jura" Mebusu tarafından yazılan makale görüldü. Siz işte böyle erbab–ı kalem, Fransız kavminin ileri gelenleriyle münasebet peyda etmelisiniz. Vatanımızın ne halde inlediğini onlara bildirip Türklere muhabbetlerini celbetmeğe çalışmalısınız. Onların imzalarıyla Paris'in büyük gazetelerine makaleler yazdırmalısınız. Bir Türk'ün kendi memleketi hakkında yazdığı makale okunmaz, fakat yabancı olan birinin Türkiye'ye ait yazacağı fıkralar memnuniyetle okunur."

Doktor Bahaddin Şakir Bey, menfada iken meşhur Yıldız Vak'ası olmuş ve Abdülhamid'e Ermeniler tarafından bomba atılmıştı. Yukarıdaki mektubun yazıldığı günlerde İstanbul'da o bomba hadisesinin muhakemesi cereyan ediyordu. Mektup sahibi bu muhakemeden bahsederken diyordu ki:

"Hünkâr, Yıldız Sarayı'nın etrafını ikinci bir duvarla ihata ediyor. Yıldız, âdeta dehşetli bir kale şeklini alıyor, eski zamanın müstahkem mevkilerini andırıyor. Padişah'a karşı yapılan ve fakat maatteessüf iyi bir netice vermeyen suikast faillerinin muhakemeleri İstanbul paçavralarını işgal ediyor. Gazetelerde başka hiçbir havadis görülmüyor. Meselâ dünyanın en büyük akrebi, Amerika'nın meşhur milyoneri gibi rezaletler gazete sütunlarını dolduruyor.

Suikastla alâkadar olanlardan lokantacı Nişan isminde bir herif ki, İstanbul'da Hınçak Ermeni Komitesi Riyaseti'ni ihraz etmişti, diğerlerine nümune–i imtisâl olmak üzere istintakta karnı ağırdığını bahane ederek yanındaki iki zabtiye bulunduğu halde abdesthaneye girip orada bulunan köhne bir ibriğin borusuyla karnını, boğazını ve sonra iki kolunun kan damarlarını keserek hayatına hatime çekmişti. İşte bu adam yalnız Ermenilere değil, biz biçarelere de nümune–i imtisal teşkil ediyor..

Bu mektuplar yazıldığı esnada Paris ile Mısır arasındaki

karışıklık vaziyeti devam ediyordu. Mısır'da çıkarılan "Şûrâ–yı Ümmet" gazetesi için para bulmak da zorlaşmıştı. Doktor Bahaddin Şakir Bey, İstanbul'da kalmış olsaydı, Yusuf İzzettin Efendi'den para alarak her ay Paris'e gönderecek ve bu suretle gazetenin devamı intişârını temin edecekti. Fakat şimdi o da yoktu. Sezai Bey, bu vaziyete dair İstanbul'daki bir arkadaşına yazdığı mektupta diyordu ki:

"Bu tasavvur fiile çıkmış olsaydı, gazetemiz bir Mısır'lıya muhtaç kalmaktan kurtulurdu. Bir gazete için Avrupa'da bir Mısır'lıya muhtaç olmak! Bunun ne elim, ne müthiş bir şey olduğunu tasavvur edemezsin. Meselâ içlerinde en iyisi sayılan Mısırlı Mehmet Ali Paşa ikide bir de "Ben artık Şûrâ–yı Ümmet'i çıkartmayacağım. Yalnız Fransızca Meşveret'i çıkartırım" gibi sözler söylüyor.

Bir kere düşün! Şûrâ–yı Ümmet gibi vatan ve millete hizmet uğrunda her an ayağına gelen servet ve sâmânı pâmal eden bir gazeteye karşı böyle sözler işitmek ne cangüzâr şeydir! Bu sözler aramızda kalmalıdır. Başka bir kimsenin işitmesi kat'iyen caiz değildir. Yalnız bu sözleri Efendimiz'e (Yusuf İzzettin Efendi) ismâ edebilsen... Ona da şimdilik imkân yok. Hem iki bin frank tahsisat çok. Onun yarısı da kâfidir. Eminim ki o zat maâli semân bu hale vakıf olsa, hemen is'âf eder. Fakat ona imkân göremi–yorum. Ben para kredisini açmağı bir türlü yapamıyorum, elimden gelmiyor... Aman sana gülecek bir havadis vere–yim. Abdülhamid bana İstanbul'dan bir adam göndermiş. Bu adam da her ne istersem, her ne dilersem is'âf olunacağını söyleyerek benimle konuşmak istedi, kabul etmedim."

Tabii Ahmet Celâlettin Paşa, ortaya attığı fikirler kabul edilmediği için "Şûrâ–yı Ümmet"in tab'ı için lâzım olan parayı vermiyordu. Esasen Paşa, kafasını buyruk bir surette hareket etmekten hoşlanmağa başlamıştı. Hatta Diran Kelekyan Efendi'nin de sözlerine aldırmıyordu. Bu yüzden Kelekyan Efendi'yle de arası açılmıştı. Diran Kelekyan Efendi, Doktor Bahaddin Şakir Bey'e yazdığı ve ondan aldığı mektupları Ahmet Celâlettin Paşa'dan gizli tutmağa mecbur oluyordu. Diran Kelakyan bu vaziyeti anlatan bir mektubunda Bahaddin Şakir Bey'e diyordu ki:

"Mektubunuzu alır almaz size harçlık yetiştirmenin çarelerini aradım. Paşa'nın gizli muhaberelerimizden haberdar olması caiz olmayacağından sizden mektup aldığımı söylemedim. Çünkü ekseriye bu gibi mektupları görmek, okumak ister bendeniz ise gizli mektuplarımdan kimseye, hatta zevceme bile bahsetmem. Onun için gûya İstanbul'daki dostumuzdan aldığım malûmata atfen harçlıksız bulunduğunuzu söyledim. Size bin frank gönderdi. Pasaportsuz olduğunuz için para tahsilinde falan müşkülâta uğrarsanız, nüfus tezkerenizi buraya gönderirseniz, Mısır'dan namınıza bir pasaport almak mümkündür.

Paşa ile münasebetim şimdi yolundadır. Hususiyle Paris'ten avdetimden beri bir kat daha müveddet gösteriyor. Ne çare ki bu hal birtakım koca koca hataları görmemek, vicdanımı inuzdarip eden ahvalden hiç bahsetmemek sayesinde istihsal olunuyor. Eğer bu ahvalin biri hakkında ufak bir söz söylesem, münasebetimiz yine bozulur. Bu cihetten artık tamamiyle nevmit olduğum için hiçbir söz söyleyemiyorum. Her ne yaparsa "pekâla" diyorum. Bu sayede münasebat iyi yürüyor. Fakat siyasî faaliyet yok! Mevcut hal ise dünyaları gücendirecek hatalardan ibaretti.

Sizden bir ricam var: Paşa'nın Paris'te bıraktığı Asaf Bey –ki dalkavukluğu sayesinde– onun pek ziyade teveccühünü kazanmıştır.

Pek âdi bir casustur. Paris'te vazifesi, oradaki Osmanlıların ahvali hakkında Paşa'ya jurnal göndermekten ibarettir. Görüyorsunuz ya! Türkiye'den çıktık ama, jurnaldan kurtulamadık. Çünkü ahlâkımıza girmiş, vazgeçilemi–yor. Her ne hal ise, bütün muamelelerinizi o edebsizden, kendisine kat'iyen belli etmeden, saklayınız. Mahremiyetin en ziyade ona karşı muhafazası lazımdır. İstanbul'dan oraya kaçan paşalar memuriyet dilencileridirler. Zannıma kalırsa bunlara söz söylemek bile hatadır. Rıza Paşa hakkında İstanbul'da iken hüsn–ü zannım vardı. Avrupa'ya çıkmasıyla beraber mahiyetini gösterdi. Paris Sefareti vasıtasıyla Saray'a haberler gönderdikleri bence muhakkaktır. Bunlara karşı da ihtiyat edilmesini temenni ederim. Velhasıl Ahmet Celâlettin Paşa'nın Paris'te Asaf'tan başka birkaç ufak tefek casusları daha varmış. Ben onları tanımı–yorum, orada tedarik edilmiş, elbette anlamışsınızdır. Bunlara karşı da irtikâp

ettikleri denaetkârane vazife muktezasına göre muamelede bulunulması tabidir.

Ne kadar teessüfe şayandır ki Abdülhamid'in daire-i zulmü haricinde yaşadığımız halde, kıymettar zamanımızın bir kısmını münasebetsiz kaprislere mutavaata, bir kısmında bu gibi ihtiyatlara sarfetmek mecburiyetinde bulunu-yoruz. Bana kalırsa Abdulhamid'in âdab-ı milliyemizi, o saf, pâk ahlakımızı ne derecelerde ifsât etmiş olduğu için bundan büyük delile hacet yoktu."

Bu vaziyet arasında Avrupa'da yarın yüzümüzü güldürecek ümitlerimizi arttıracak bir şey varsa, o da Abdülhamid'in çok hasta olduğuna dair İstanbul'dan alınan haberlerdi. Bu haberleri Paris'e bildirenler "Cenab-ı Hak milleti biran evvel kurtarsın!" gibi sözleri yazmakla iktifâ ediyorlardı.

Filhakika 1905 Teşrinievvel'inde Paris'in tanınmış doktorlarından Langaubagen, İstanbul'a giderek Abdülhamid'i tedavi etmişti. Her ne vakit zalim Hükümdarın hasta olduğu duyulsa, Avrupa'daki Terakki ve İttihat azası onun bir iki gün zarfında öleceği ümidine kapılarak seviniyorlardı. Fakat bu defa ki sevinçlerine Burhaneddin Efendi'nin veliaht olması korkusu karışmıştı. Bir taraftan bu sevinçle korkunun bir arada hasıl ettiği tesir ve diğer taraftan böyle mühim bir anda bütün Osmanlı unsurlarını İttihada davet etmek kaygısıyla derhal Fransızca bir beyanname bastırılarak alâkadar olabilecek her cemiyete ve her şahsa dağıtılmıştı. Bu beyannamede deniliyordu ki:

"Otuz seneden beri cezasını görmeyen Abdülhamid ölüm halindedir. Onun bir iki dakika için sefirlerden birisini kabul etmesi ve sarayına bir iki adım uzakta olan camiye araba ile gidebilmesi ağır hasta olmadığına delâlet edemez. Sultan Mahmut da camiden avdetinde atın üstünde ölmüştü, Sultan Mecit ise hastalığının son safhasına kadar ayakta durmuştu. Hatta Sultan Mecit, bayram merasimine de iştirak etmiş ve merasim bittikten sonra son nefesini vermişti.

Şayet selamlık resmine gitmeyecek olursa, bunun halk üzerinde fena bir tesir hasıl edeceğini bilen şimdiki Padişah da dini merasimi yapmak için geri kalan bütün azmini sarf ve ecnebi sefirleri huzuruna kabule devam eyleyecektir.

Alman haberlere nazaran Abdülhamid böbreklerinden

kanser hastalığından muzdariptir. Tedavisi mümkün olmayan hastalıktan biraderi Kemalettin Efendi de altı ay zarfında vefat etmişti.. Abdülhamid'in çok hasta olduğunu bütün Avrupa matbuatı ve bunlar içinde vaziyetten en iyi haberdar olması lazım gelen Alman gazeteleri uzun uzadıya bahsetmektedirler.

Abdulhamid'in ölümü bütün Osmanlılar için büyük bir şenlik olacaktır. Çünkü bu hâdise onların kurtuluşunu ve terakkilerinin başlangıcını teşkil edecektir. Bununla beraber, bu sürur saatlerinde ağır tehlikeleri de göz önünde bulundurmak lazımdır. Duyacağımız hasret bizi sarhoş etmemeli, uyanık kalmalıyız, itidalimizi muhafaza etmeli–yiz.

Abdulhamid, otuz senelik saltanatı zarfında memleketi mahvetmiştir, vatanın yarısını düşmana vermiştir, donanmamızı tahrip etmiştir, ordumuzu bozmuştur; halkı sefalete sokmuştur; medeniyet, maarif ve idari teşkilât namına memlekette bir şey bırakmamıştır; işe yarayabilecek devlet adamlarını ortadan kaldırarak onların yerine eşkıyayı ve hainleri koymuştur ki bunlara istediklerini yaptırabilsin!

Abdulhamid'in vücudu ortadan kalkar kalkmaz, karışıklıklar zuhuru beklenmelidir. Bu fırsattan istifadeye kalkışacak olan bazı yabancılar ve bazı düşman ihtilalciler birçok entrikalara başvuracaklar, ecnebi müdahalelerine sebebiyet vermek için kargaşalıklar çıkaracaklardır. Onun için İslam ve Hristiyan bütün vatandaşlarımızın dikkatli bulunmalarını ve aşağıdaki noktaları nazar–ı dikkate almalarını tavsiye ederiz:

1–Abdülhamid'in yardımcıları ve ortakları mevkilerini muhafaza etmek ve müstahak oldukları cezalardan kurtulmak için memleketin kanunlarına ve temayüllerine aykırı olarak Abdülhamid'in dördüncü oğlu Burhaneddin'i, ölürse babasının yerine geçirmeğe çalışıyorlar. Şayet onlar bu menfûr entrikalarını mevki–i icraya koyacak olurlarsa, yalnız Veliaht Reşat Efendi'yle diğer şehzadelerin hakları çiğnenmiş olmayacak, yalnız onların kanları akıtılarak, milli tarihimiz lekelenmeyecek, aynı zamanda milletin istikbaline ve mevcudiyetine de bir ölüm darbesi vurulmuş olacaktır."

Ey Osmanlılar! Otuz seneden beri vatan ve milleti mahveden bir idareden kurtulmak, insanlara layık bir surette yaşamak,

canımızı, halimizi, namusumuzu, dinimizi düşmanların eline vermemek için Mehmet Reşat Efendi'nin haklarını muhafaza hususunda birleşmemiz bizim için mukaddes bir vazifedir. O hakları her neye mal olursa kanımızla, canımızla müdafa etmeliyiz, veraset usulünü bozmak isteyen hainleri cezalandırmalıyız.

2–Ecnebi bir müdahaleye sebebiyet vermek için kargaşalık çıkarmak isteyen vatan düşmanlarına karşı icap eden tedbirleri almalıyız; memleketimizin misafirleri olan ecnebilerin haklarına tecavüz edilmemesini temin etmeliyiz; devletin tesisatına düşman olmayan Hıristiyan vatandaşlarımıza zarar gelmemesine çalışmalıyız; icap ederse bu hususta ruhanî makamlara ve sefaretlere tahrirî teminat vermeliyiz.

3–Vatanımızın saadeti ve istikbali istibdat idaresinin yıkılmasıyla ve 1876 Kanun–u Esasi'nin tekrar ilânıyla kaim olduğundan, İslam ve Hristiyan bütün vatandaşların bu Kanun–u Esasi'nin mevki–i icraya konulmasını hakikaten istemeleri lâzımdır. Merkezde ve vilayetlerde bulunan bütün ulema ve eşrafın sadrazam ve valiler vasıtasıyla yeni Padişah'tan Kanun–u Esasi'nin ilanını istemeleri lazımdır.

Ey İslam olmayan Osmanlılar; biz sizi aynı vatanın evlâdı olarak tanıyoruz. Vatana karşı olan haklarımız ve vazifelerimiz birdir. Abdülhamid idaresinin gerek size, gerek bize yapmış olduğu fenalıkları elbirliğiyle tamir etmek istiyoruz. Geliniz! Hürriyet mücadelesi meydanında bizimle beraber çalışınız. Şayet içinizde şahsi menfaatlerini gözeterek sizleri doğru yoldan ayırmak isteyenler varsa, onları niğfalatına kulak asmayınız, hatta onları cezalandırınız. Eğer adalet ve hürriyet esasına istinat eden bir idare istiyorsanız, bizimle beraber hareket ediniz. Biz beşerî hakları yalnız Müslümanlar için değil, bütün Osmanlılar, bütün vatandaşlarımız için istiyoruz.

Ey İslam Osmanlılar! Şu zamanda devlet ve millet hayat ile memat arasındadır. Ya büsbütün mahvolacağız veyahut kurtulacağız. Her ikisi de alacağımız tedbirlere bağlıdır. Ecdadımızın bize bıraktığı mukaddes miras, vatanımız, hem içeriden, hem dışarıdan tehdit ediliyor.

Ey aynı memleketin çocukları olanlar! Birleşelim, bu fırsatı kaçırmayalım. Erler gibi yaşayalım, yahut kahramanca ölelim!"

Bu beyannamede bahsedilen dahilî tehlike Burhaneddin Efendi'nin veliaht olması için yapılan entrikalar ise harici tehlikede o günlerde Almanya ile İngiltere arasındaki politikanın Türkiye'yi paylaşmak meselesinde pek ziyade şiddet kesbetmiş olması idi. Mısır'dan Paris'e yazılan bir mektupta bu hususa dair deniliyordu ki:

"Siyaset nokta–i nazarından İman politikasının Türkiye için nasıl muhataralar teşkil ettiği gittikçe anlaşılıyor. Çünkü işaa edilmek şartıyla mahremane bir membadan aldığım malûmata göre, Alman İmparatoru, Acem Körfezi'nde Almanya'ya bir mahal terkedilmesi için doğrudan doğruya Abdülhamid'e müracaat etmiş ve bu babda çok ısrar etmekte bulunmuştur. Bu havadis gayet mahrem ve fakat o nisbette de muhakkaktır."

Diran Kelekyan Efendi yukarıdaki haberi verdikten sonra kendisinin İngiliz politikasını terviç ettiğini gösteren ve Paris'teki İttihatçıları da İngiliz politikasına imâleyi istihdâf eden şu satırları da ilave ediyordu:

"Üstadın (Yusuf İzzettin Efendi'nin) İngiltere politikasına meyyâl olduğu ve herşeyden evvel İngiltere ile münasebetlerin takviyesini iltizam ettiği hakkında İngiliz gazetelerinde bir fıkra görüldü. Bu fıkra nimresmî surette gibi yazılmıştı. Gerek Avrupa'da ve gerek Mısır'daki İngiliz gazeteleri tarafından da basıldığına bakılacak olursa, burada da iyi bir tesir hasıl etmiştir."

Doktoru elden bırakmak istemeyen ve ne olursa olsun kendi tarafına çekmek isteyen Ahmet Celalettin Paşa, doktora 1905 senesi nihayetlerine doğru yazdığı bir mektubunda diyordu ki:

"Üstat Hazretlerine Ramazan tebrikatı vesaireye ait olmak üzere yazılan mektuplara elan cevap alamadık. Tabii bayram tebriki de yapılacaktır. Şayet kendisinden hiç cevap alınmaycak olursa biz de aynı suretle sükut–u ihtiyar ederek, teahhüratın sebepleri malum oluncaya kadar muhaberatı tatil edeceğiz.

Sizin şahsınız hakkında endişeye düşmeğe mahal yoktur. İhtiyacatınızın temin olunduğunu bilerek tahsilinize vesair meşguliyetlerinize devam ediniz. Size gönderilmesi lazım gelecek tediyat için bana zamanında malumat vermeniz kafidir.

Avdetimde Sezai Bey'i görüp veda edemediğimden dolayı meyus isem de kendilerine olan kalbi hislerimizden emin bulun-

duklarını ümit ettiğimden bu gibi adi merasim cihetinden husule gelen tekasülün nazar–ı dikkate alınma–yacağını zannederim. Kendisinin gözlerinden öperim. Bu selamıma şu cümleleri de ilave ediniz: Şimdiye kadar beyhude değilse de, pek ehline vermemiş oldukları zahmeti kalemiyelerini hakkile takdir eden namusperverane bir rufeka heyeti ile isabetkarane gidecek yolcuların muhterem azasından birisi bulunacaklarını ve bu hususta bir haftaya kadar kendilerin tafsilat vereceğimizi şimdilik malumat olmak üzere söyleyiniz.

Ahmet Rıza ile olan mülakatınıza gelince: Zamanınızı suistimal ettiğinizi, daha doğrusu tenezzül edilmiş olduğu kanaatini elbette size göstermiştir, ümidindeyim. Bizden memul etmediği işte on altı seneden beri kendisi ne eserler göstermiştir? Zaten utanmakla sıkılmanın olmadığı yerde hakikat mahkumdur.

Sabahattin ile olan mülakatınıza gelince; cali olan nezaketinden ve şimdiye kadar vaki olan ehemmiyetinin devamından ibaret bulunduğuna şüpheniz kalmadığını zannederim.

Terakki ve İttihat Cemiyeti'ni içinde bulunduğu müzayakadan kurtarmak için parası çok olan Ahmet Celalettin Paşa gibi bir zat ortaya çıkmıştı. Fakat maatteessüf aklı kısa olduğu için ondan da bir fayda hasıl olamayacağı anlaşılıyordu. Paşa'nın yapılan işlere aklı ermediği halde, on onbeş seneden beri Avrupa'da çalışan ahrarı idaresi ve kontrolü altına almaya kalkmasını herkes çok garip buluyordu. Paşa o kadar fazla bir büyüklük hastalığına tutulmuştu ki oturduğu yerde Abdülhamid'e tahkiramiz telgraflar yağdırıyor ve bununla pek büyük işler gördüğüne kail bulunuyordu. Albdülhamid'i hayli titrettiğini zanneden bir adam nasıl olur da Ahmet Rıza, Dr. Nazım Beyler ve saireleri gibi küçük adamlara ehemmiyet verebilirdi!

İşlerin bu tarzda yürüyemeyeceğini Diran Kelekyan Efendi anlamıştı. 9 Kanunuevvel 1905 tarihinde Dr. Bahaddin Şakir Bey'e yazdığı bir mektubunda diyordu ki:

"Avrupa'ya teşrifinizi müteakip takdim ettiğim mektupta isimlerini saydığım zatlar istisna edilirse şimdi hariçte eli sıkılabilecek hemen hemen hiçbir kimse tanımıyorum. Muhalefet politikası aleminde asırlık tecrübemin semeresi olarak size bir kaide arzedeyim: Muayyen bir iştigali olmayan, esen rüzgara göre dost

ve fırka değiştiren, bahusus bütçesi mütevazin ve ihtiyatkar olmayıp haddinden fazla masraflara kalkışan adamlardan çekinmelidir. Şahsi işlerinde mesleği, hesabı, intizamı olmayıp da umumi işlerde meslek ve intizam sahibi olmak mümkün değildir. Bu adamlar ekseriyetle siyasiyatın serserileridir. Onlar politika ile mahza gösteriş ve menfaat için iştigal ederler. Velev ki pek parlak görünseler bile, bu gibi adamlardan fevkalade çekinmelidir.

Kardeşim! Sizi "kardeş" kelimesinin hakiki manasile manevi mevcudiyetimizin bir parçası bildiğim cihetle bütün ahvalı açıktan açığa arzedeceğim. Bunlar arasında pek cazip hallere, pek acıklı hakikatlere tesadüf edeceksiniz. Hepsini derin derin düşünmenizi rica ederim. Fakat hiçbir hal sizi nevmit etmesin. Biz harbe girişmiş asker vaziyetinde olduğumuzdan, ümitsizliğe düşmeğe hakkımız yoktur. Ne kadar büyük müsademelerle karşılaşırsak karşılaşalım, daima ileriye doğru yürümek vazifesile mükellefiz.

Biz vatan ve hürriyet gönüllüleriyiz. Gönüllü manen muvazzaf askerden daha büyük fedakarlık göstermeğe mecburdur. Çünkü cenk meydanına rızasile atılmış olduğundan, kanının son damlasını verinceye kadar fedakarlık göstermezse, vakarı sahte bir adam olduğunu ispat etmiş olur. İnsan kendiliğinden milyonlarca vatandaşının şikayetlerine ve emellerine tercüman sıfatını alırsa, nefsine ne büyük bir paye tevcih edilmiş olur!Bu payeyi biz kendi şahıslarımıza verdik. Şimdi ona layık olduğumuzu ispat etmeliyiz. İşte bunun için biz şimdi gerek vatandaşlarımıza gerek kendi vicdanımıza karşı büyük mes'uliyet altında bulunuyoruz. Ben namusun ve iki evladım üzerine yemin ederim ki her ne yapıyorsam daima büyük mes'uliyeti gözönünde bulundurarak yapıyorum.

Şimdi size her şeyden evvel Ahmet Celalettin Paşa hakkındaki fikirlerimi ve mütaalalarımı arz edeyim. Çünkü bu zatın da bize ve bizim de kendisine karşı ne tarzda muamele olunacağı hakkında müttefik bulunmalıyız ki yazacağım şeyler iyice anlaşılsın.

Ahmet Celalettin Paşa hakkındaki fikrimin İstanbul'dan ayrılmadan evvel ne olduğunu bilirdiniz. Sonradan geçen ahvali de size yazmıştım. Paşa'nın şimdiki vaziyetini ve temayüllerini de

Paris'te kendiniz gördüğünüz gibi elbette bu hususta bir çok malumatta elde ettiniz. Bunlardan anlamış olacaksınızdır ki Ahmet Celalettin Paşa külliyen herhangi bir işi kavramaktan aciz bir adamdır; eğer bugün tekmil Avrupa'daki hürriyet mücadelelerini, doğrudan doğruya Avrupa'yı ve hizmet etmek iddiasında bulunduğu davayı zerre kadar anlamamış ve anlamaya da büsbütün iktidarı olmayan birisi varsa, o da Ahmet Celalettin Paşa'dır. Dikkat buyurunuz ki Mısır'a geleliden beri gerek politikaca, gerek komitecilikle az çok bir iş görülebildi ise behemehal Paşa'ya karış onun fikirlerine göz yummak sayesinde mümkün olabilmiştir. Paşa'ya şimdi garip bir megalomani gelmiş olduğundan, yalnız kendisi faydalı hiçbir iş görememekle kalmıyor, başkalarına iş görmesine de mani oluyor. Malumat füruşluğuna o derecede mağluptur ki kendi iştiraki haricinde az çok gizli bir şey yapıldığını anlar anlamaz bunu yapanlara karşı düşman oluyor ve yapılmakta olan işi bozmak için bazen mühim paralar fedasından geri durmuyor.

Altınlar Su Gibi Akıyor Fakat Hiçbir Sonuç Elde Edilemiyordu

Mesleki işlerde bütün bütün nefsine bağlanmak ve şanperverliğine hizmet ettirmek istediğine, muhakeme sahibi olan hiçbir fert şüphe edemez. Vatan menafii Paşa'nın nazarında kendisine şeref kazandırmaktan ibarettir. Bu zat tamamile şahsi menfaatler takip ediyor. İşte bu hakikatlere mebnidir ki İstanbul'dan çıktığı günden beri binlerce lira sarfettiği halde hiçbir hayırlı iş görememiştir. Avrupa'da bulunan vatandaşlarımızdan hiçbir namus ve meslek sahibile anlaşamadıktan başka hepsini de gücendirdi. Dalkavuk ve dolandırıcı olanlar kendisinden istifade edebildiler. Fakat namus erbabından hiçbiri kendisile hulus ve saffet dairesinde ciddi bir işe girişmeye muvaffak olamadı.

Ben harice çıktıktan sonra bir seneden beri mütemadiyen siyasi hatalardan muhafazası ve ciddi bir meslek ihtizamı hususuna bütün kuvvetimle çalıştım. Saffetle söylediğim sözlerin manası pek yanlış telakki edildiğini, hulusla gösterdiğim meslekte bir takım emeller arandığını gördüm. En yabancı ve ancak

Yıldız alemine yakışan muamelelere hedef oldum. Bunun üzerine hulusumun bedbahtlığımı mucip olmaktan başka bir semere vermediğini görerek ve mahrerane bir faaliyetten başka bir çare kalmadığını anlayarak, bu ciheti size de yazdım."

Ahmet Celalettin Paşa'nın takındığı tavırlardan bir fayda hasıl olamayacağı anlaşılınca onun avutularak idare edilmesine ve parasından memleket için istifade olunmasına karar verilmişti. Çünkü nasıl olsa Paşa'nın etrafını alan bir takım şarlatanlar ve dalkavuklar parasını az zamanda yiyip bitireceklerdi, iş bununla da kalmayacak, belki o paralara bilerek bilmeyerek vatanın zararına sarfedilmiş olacaktı.

Terakki ve İttihat Cemiyeti, Dr. Bahaddin Şakir Bey'le Diran Kelekyan Efendi de dahil olduğu halde, Ahmet Celalettin Paşa'nın; aklı yetse bile yine Avrupa'daki hürriyet mücadelesinin başına geçmesini istemiyorlardı. Çünkü Paşa, Avrupa'ya firar etmiş olmakla beraber, yine senelerce Abdülhamid'in fena idaresini en yakın bir mevkiden terviç etmiş ve zalim Padişah'ın Serhafiyeliğini yapmış olmakla tanınmıştı. Avrupa'da bulunan Genç Türklerin' kredisi esasen bozuk olduğundan, bir de Celalettin Paşa'nın emri altına girecek olurlarsa, onlarda haysiyet ve şeref namına hiçbir şey kalmayacağına şüphe yoktu. İttihat ve Terakki Cemiyeti dağıtıldıktan ve mühim erkanı maaşlarla şuraya buraya kayırıldıktan sonra onun itibarını Ahmet Rıza, Dr. Nazım ve sonradan iltihak eden Sezai Beyler gibi zevatın azim ve sebatları kurtaralabilmişti. Senelerden beri devam eden bu fedakarlıklar tabii Ahmet Celalettin Paşa'nın büyüklük hırsına feda edilemezdi.

Filhakika bir zaman sonra Paşa'ya karşı gösterilen sahte mutavaat ve onun izzet–i nefsi okşanması sayesinde takip edilen maksat husule gelmeye başlamıştı. Bu sayede bazı vatandaşların menfaalardan kurtarılması ve bazılarının da muzayakalarını hafifletmek mümkün olabiliyordu. Diran Kelekyan Efendi artık Ahmet Celalettin Paşa'ya selamet tarikini göstermek fikrinden vazgeçerek adi bir katip gibi onun işlerini görüyor ve Paşa her ne söylerse "pek münasiptir, aynı keramettir Efendim" deyip geçiyordu. Bu hareketin pek kolay bir iş olmadığını itiraf eylemek lazımdır. Çünkü bir insanın tekmil kibrini, tekmil vukuflarını,

muhakemelerini, tecrübelerini ve zekasını bir tarafa bırakarak bir adama karşı daima onun meslek ve harekatının hayranı gibi görünmesi mevcudiyetini ezer, bitirir. Hürriyete taraftar olan bir adam, daima bir dalkavuk gibi "keramet buyurdunuz" diyebilir mi? Hürriyet için sarfedilen mesaide fikir ve rey hürriyeti cari olmak lazım gelirdi. Memlekette meşveret usulünü tesis etmek emelinde bulunanların bizzat meşveret usulünden vazgeçmemeleri icap ederdi!

Ahmet Celalettin Paşa daha İstanbul'dan hareketini müteakip işin en büyük kumandasını alacağını söyleyerek kendisini avutuyordu. Diran Kelekyan Efendi ise lisana aşina, ısrnı kat'iyyen lekelenmemiş bir zatın cemiyetin başına geçirilmesini teklif etmişti. Halbuki Paşa bu teklifi kat'iyyen kabul etmemiş ve demişti ki: "Ben kendime ait olan şan ve şerefi başkasına veremem! Onun için şimdi Paşa'nın ittifaka dahil olarak yukarıda yazılan esaslar dahilinde kendisinden istifade olunması tekerrür etmişti.

Bu kararın birisi de çıkarılacak gazetelerin tevhidini istihdaf ediyordu. "Şûra–yi Ümmet" gazetesi son senelerde vazifesini layıkiyle ifa edememişti. İfa edememesi Ahmet Rıza Bey'in bir milletle nasıl iş görülebileceğini bilmemesinden ve memleket dahilinde fikir neşretmek için ciddi teşkilat vücuda getirilmemesinden ileri geliyordu. Bir de muharrirleri Paris'te, matbaası Mısır'da olan bir gazete, gazeteden ziyade eskici torbasına benziyordu. Yazılan yazılar bazen İstanbul'dan Paris'e Paris'ten Mısır'a gönderiliyor, gazete basıldıktan sonra Mısır'dan Paris'e ve Paris'ten Türkiye'ye yollanıyor, bu yüzden yazılar eskiyordu.

Bundan başka "Şûra–yi Ümmet" gazetesi'ni neşredenler kendilerini Babıali'de ay sonunda maaş almaktan başka bir şey yapmayan memurlardan fazla yormuyorlardı. Bu kadar az bir rahatla görülen işin semeresi de tabiatile fazla olamazdı. Bununla beraber "Şûra–yi Ümmet"in oldukça işe yaradığı da inkar edilemezdi. Çünkü Ahmet Rıza Bey'in – birçok kusurlarına rğmen – umumun emniyetini celbetmiş olan namusperverliği ve umumen takdir edilen bir meslek sadakati vardı. Gerek dahilde, gerekse hariçte buna herkes inanmıştı. Ahmet Rıza Bey'in bu şöhretinden doğan tesir gazeteye muayyen bir meslek veremiy-

ordu. Fakat her ne olsa "Şûra–yi Ümmet" bir havadis gazetesi olmaktan kurtulamıyordu. Çünkü münderecatanın büyük bir kısmını dahilden gönderilen haberler teşkil ediyordu. Halbuki cemiyete bir fırka gazetesi lazımdı.

Doktor Bahaddin Şakir Bey, Avrupa'ya gittikten sonra meydana çıkan birleşme fikri Ahmet Rıza Bey'in riyasetten çıkarılmasını icap ettirecek gibi görünüyordu. Yeni teşkilatta Ahmet Rıza Bey'in ismi olmayacaktı. Fakat eski teşkilat yerine yeni teşkilât ne olacaktı? Ahmet Rıza, onbeş seneden beri tanınmış olan ismi ortadan kaldırılacak olursa bunun dahilde ve hariçte fana bir tesir yapacağına şüphe yoktu. Ahrardan bir zat bu vaziyet karşısında diyordu ki:

"Herhalde başka bir isim lâzım. O ismin yanında da bir fırka gazetesine siyasî fikriyle direndisliğiyle gayretle müdürlük ve rehberlik edebilecek bir adam lâzım. Eğer bunlar mevcut ise eski teşkilatı yıkmağa hiç tereddüt etmeyelim. Çünkü faydası zaten mahduttur. Fakat, şayet o isim yoksa, az çok faydası dokunan şimdiki teşkilatta beyhude mahvedilmesin.

Benim kanaatime göre; bir taraftan onun garip emelleri için milletin menfaatlerinden bir zerre bile feda etmemek lazımdır. Bu iki hususun mesleğimize umumi düstur teşkil etmesi zaruridir. Eğer gizli bir faaliyetle hayırlı bir iş vücuda getirmek mümkünse yapalım, yoksa beyhude yürümeyelim.Çünkü ciddi bir mesleği ve o meslekte istiklâli olmayan bir gazete, faydadan ziyade zarar getirir. "

Yukarıdaki vesikaları neşrettikten sonra 1905 senesi nihayetinde Paris'te bir Terakki ve İttihat Cemiyeti vardı ki, dağılmak üzere bulunuyordu. Ondan başka bir Genç Türkiye Cemiyeti ortaya çıkmıştı. Üçüncü bir cemiyet de Ahmet Celâlettin Paşa'nın mahut cemiyeti idi. Bu cemiyetleri teşkil eden aza arasında ahenk ve ittihat yoktu. Aynı zamanda parasızlık ta hükmünü icra ediyordu.

Ahmet Celâlettin Paşa'dan yüzüne gülmek ve "fikirleriniz aynı isabettedir" demek sayesinde arada sırada para koparılabiliyordu. Yusuf İzzettin Efendi yardım edeceğine dair evvelce vaatlerde bulunduğu halde bu vaatlerinden hiçbir şey çıkmıyordu. Ahmet Celâlettin Paşa, Yusuf İzzettin Efendi, Doktor

Bahaddin Şakir ve Diran Kelekyan Efendi birbirleriyle muhabere ediyorlardı. Bu muhaberelerden müsbet bir netice çıkmıyordu. Yalnız Diran Kelekyan Efendi'yle, Bahaddin Şakir Bey İttihada ve ittifaka esas olabilecek fikirler teati ediyorlardı.

Bu vaziyet karşısında Doktor Bahaddin Şakir Bey, Abdülnamid'e karşı senelerden beri devam eden mücadelenin devam edemeyeceği ve söneceğini hatırına bile getirmemiş ve geceli gündüzlü çalışarak, Paris'te bulunanlara sözünü geçirerek ve Mısır'daki Ahmet Celâlettin Paşa'yı, Diran Kelakyan Efendi'nin teveccüh ettiği gibi kullanarak mühim denilebilecek kadar muvaffakiyetler elde etmişti.

Bu muvaffakiyetlerin neden ibaret olduğu Doktor Bahaddin Şakir Bey'in neler düşündüğü ve ne suretle hareket ettiğini O'nun Şehzade Yusuf İzzettin Efendi'ye yazdığı acıklı bir mektubundan anlaşılmaktadır. Bahaddin Şakir Bey, bu mektubunda diyordu ki:

"Saadetiniz ve müdafaa–i hukukunuz için herşeyimi feda ettiğimi ve bu yüzden defa'atle hayatımı tehlikeye soktuğumu zikre hacet yoktur. Gerek Efendimiz, gerekse bendeniz bu hususatı pek iyi bildiğimiz gibi bütün âlem, hattâ Avrupa matbuatı bile biliyor. Bendeniz sadakatimi, âlemin şahadetiyle hiçbir zaman ve mekânda ret ve cerh olunmayacak surette ibat ettim.

Mamafih bendeniz bunlardan uzun uzadıya bahsedecek değilim. Yalnız Avrupa'da Efendimize ifa etmiş olduğum hizmetleri burada birkaç sözle kısaca savacak ve efendimizin bendeleri hakkındaki tarzı muamelelerinin muhakemesini vicdan–ı devletlerine havale ederek, ebedi bir surette veda ile vad–ü sükûte dalacağım.

Bendeniz Avrupa'ya geldiğim zaman Efendimizin yakınları istedikleri gibi idare–i kelam ediyorlardı. Ziya Bey (Ahmet Celâlettin Paşa) fırkası, Jön Türk Fırkası vesaire gibi bir iki fırka, aralarında mevcut olan birçok ihtilaflardan dolayı birbirlerine muhalif denilecek kadar araları açık bulunuyordu. Hatta bilhassa "Şûrâ–yı Ümmet" ve "Meşveret"i idare eden Terakki ve İttihat Fırkası bile, azaları arasına giren ihtilâflardan dolayı üzere bulunuyordu. Bütün hanedan–ı saltanat azası arasında en ziyade Mecit Efendi'nin namı ortada dolaşıyordu.

Bendeniz Paris'e geldiğim zaman vaziyeti bu merkezde bul-

dum. Terakki ve İttihat Cemiyeti ile senelerden beri olan münasebetim, Ziya Bey'le olan dostluğum ve şimdiye kadar siyasiyat âleminde, yani komitecilikte, pek iyi tanınmış bulunmaklığım sayesinde, evvela İttihat ve Terakki Cemiyeti azası arasındaki ihtilâfı ortadan kaldırdım. Hepsini birleştirdim, muhtelif şubelere ayırdım. En mühim teşkilat şubesi olan dahili işler şubesini kendim üzerime aldım. Muatta bir hale gelmiş olan "Şûrâ–yı Ümmet"i meydana intişara koydum. Trabzon'da, Selânik'te, Bulgaristan'da şubeler teşkiline muvaffak oldum. Yakında İstanbul'da da gayet mühim bir şube açmak üzere bulunu–yorum. Bu şubeye İstanbul'un en mühim adamlarından beş, altı kişi dâhildir. Şimdi bu zevatla muhaberedeyim. Cemiyetin şimdiye kadar bir idarehanesi yok iken bir yazıhane tesis ettim. Yakında "Şûrâ–yı Ümmet" matbaasını Mısır'dan Paris'e nakledeceğiz. Hurufat ısmarlamakla meşgulüz kısa bir zaman sonra Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti eski şevketini iadeye muvaffak olacaktır. Yakın da bunun âsarı görülecektir.

Terakki ve İttihat Cemiyeti ile Ziya Bey Fırkası arasındaki ihtilâfları da hallederek iki cemiyeti birleştirdim. Hatta bu defa yeni idarehanenin tesisi ve matbaanın nakli hususunda Ziya Bey tarafından dahi yüz lira iane getirttim. İstanbul'da mevcut olan gizli komite ile münasebet temin etmek üzereyiz. Komite, doğrudan doğruya bendenize müracaat etti. "Şûrâ–yı Ümmet"le "Meşveret"i kendisine neşriyat vasıtası kabul etti.

Bunlardan başka üstadanelerinde istediklerini söylemekle alışmış ne kadar eşhas varsa, bunların bazıları bendenizin mevcudiyetinden dolayı lisanlarını tadil ve tahvil ettiler, bazılarını da vukuluban şiddetli mübahaseler ve münakaşalarla sükûtu ihtiyara mecbur ettim. "Şûrâ–yı Ümmet" ve "Meşveret" gazeteleri şimdi hakkı devletlerin de her vesile ile neşriyatta bulunmaktadır. Bununla da iktifa etmeyerek bazı Avrupa gazeteleriyle de münasebet tesis ettim. Bundan böyle istediğim yazıları kendi ismimle neşredebilecek hale getirmeğe çalışıyorum. Cemiyet umur–u dahiliyesinin doğrudan doğruya bütün teşkilatıyla bendelerinin elinde bulunması buna çok yardım ediyor.

Gördüğüm hizmetlerin dördüncüsü de şudur: Efendimize

cesim meblâğlarına kadar lüzumu olduğunu bildiğim için, burada bulunan ve münasebetim olan bazı mühim zatlar vasıtasıyla gizlice yirmibin liradan kırkbin liraya kadar Avrupa prenslerine verilen müsait şartlar da–hilinde, bir istikrazın esaslarını hazırladım. Bu suretle hak–k–ı devletinizde yapılacak en ufak haksızlığı Avrupa'da Türkçe ve Fransızca matbuatla kıyamet koparacak ve dai–ma sıhhat ve hayat devletleri üzerine ecnebilerin nazar–ı dikkatini celbedecek bir halde idim.

Geçen Rus muharebesinde Rumeli ordusunda erkan–ı harp reisi olan Rus generalinin bu defa vefat etmesi üzerine hatıratı neşrolundu. Bu hatırat arasında, Efendimizin o zamanlarda bu general ile vaki olan muhaberatında veyahut Efendimiz namına yazılan mektuplarda Efendimiz için meydana çıkması muvafık düşmeyen bazı yazılar vardır. Cemiyete mensup olan bir zat bu mektupları tercüme ve neşretmek istediği halde, bendenizin şedit müdahalem üzerine ve cemiyete mensup olması itibarile emrimiz haricine çıkamayacağı için onları neşrinden feragate mecbur oldu.

İşte Üstad–ı Ekrem Hazretleri, ben Efendimize bilvasıta birçok hizmetlerde bulundum. Bu gün temin ettiğim mevkiin ehemmiyetinden Efendimiz müstefit oldukları ve "Şûra–yi Ümmet" ile "Meşveret" gazeteleri Efendimiz lehinde neşriyatta bulunduğu ve bulunacağı halde, Efendimizin bu bendeleri hakkındaki muameleleri nazar–ı dikkat ve insafa alınacak olursa, arada bir nisbet bulmak kabil olamaz.

Avrupa'daki maişetimi taahhüt buyuran Efendimiz şimdiye kadar bir defa elli lira gönderdiler ki bu da biriken maaşlarımın bir kısmını teşkil ettiğine şüphe yoktur. İhtimal ki hane kirası ve daha bazı işler için para verildikçe lüzumlu lüzumsuz senetler alınmıştır. İhtimal ki bu paralar biriken maaşlarıma karşılık tutulmuştur. Onun için biriken maaşlarım birkaç yüz lira tuttuğu halde hepsinin gönderilmemesi bundan ileri gelmiştir.

Halbuki Efendimiz elbette pek iyi tahattür ederler ki "benim hizmetimde iken benim sebebime size bir fenalık gelirse, siz kendinizi kurtarmağa bakınız, bir kere nefsinizi kurtardıktan sonra size maaşınızı göndermek, ihtiyaçla–rınızı tasviye etmek benim için vicdani bir borçtur" buyurmuştunuz. O kat'i vaat nerede?

Vicdani hislerinizin ve necibane hasletlerinizin eserleri neden görünmüyor?

Bendenize aleme avuç açtırmak asaletinize muvafık düşer miydi? Bendenize verilecek olan para bu kadar feda olunamaz bir para mıydı? Biz her şeyimizi üstad–ı ekremleri için feda edecek kadar sadakat ve namuskarlık gösterebildiğimiz halde, zat–ı üstad–ı ekremlerinin hiç ehemmiyeti olmayan bir meblağı ihsan etmemeleri ve bu veçhile mürüvvet ve alicenaplık göstermemeleri fevkalade hayreti–i mucip olmaktadır.

Eğer Efendimiz dahi bazı manilerin mevcudiyeti yüzünden münasebetin kesildiğini zikretmek isterlerse buna karşı bir çare bulmak için alınacak ek çok tedbirler bulunduğunu pekala bilirler. Mektuplarım ve muhaberatım Efendimize kadar vasıl oluyor da Efendimizin lütfu niçin bize kadar vasıl olamıyor?

Bahusus Efendimizin bu gaileden bir defa kurtulması çaresi vardı. Bendelerine ihsan edecekleri maaşın altı aylığını, bir seneliği bir defada göndererek bu suretle her türlü mania ortadan kaldırılmış olurdu.

Aramızda vasıta olan zatın son defa gönderdiği mektup nezdinde mahfuzdur. Bir gün gelip de Efendinize tesadüf olunursa ve biriken maaşlarım meselesi açılırsa, onu Efendimize irad etmek ve o mektubun yerine para irsali daha kolay olabileceğini söylemek üzere saklıyorum.

Bendeniz hakikati anladım, Efendimiz. Zat–ı üstad–ı ekremleri için para, sadık ve fedakar bendegandan daha kıymetli imiş. Bu hakikati anladıktan sonra artık Efendimizi tacize devam etmek bendenizin ahlakında asla mütenasip değildir. Kalbinde Efendimizin muhabbet ve hatıratını hıfzeder ve fimabaat Efendimizi asla taciz etmeyeceğimden emin olmalarını istirham eylerim.

Uğuruna herşeyi feda etmiş olduğum bir Efendiden aldığım dersi intibah bendeleri için kafidir. Bundan böyle hakiki velinimet olan vatan ve millete hazır–ı vücut ederek çalışacağım arzile ebedi resmi selamımı icra eylerim Efendimiz.

Doktor Bahaddin Şakir Bey'in, yukarıdaki mektubu Şehzade Yusuf İzzettin Efendi'ye yazdıktan sonra ondan mektup aldığını gösteren bir vesikaya tesadüf edilememiştir. Şu halde o tarihten

itibaren doktor, Yusuf İzzettin Efendi ile Meşrutiyet'e kadar arası açılmış olduğunu kabul etmemiz lazım geliyor.

Dr. Bahaddin Şakir Bey'in muvaffak olduğu İttihat tabii her tarafta iyi bir tesir husule getirmişti. O andaki hislere gayet iyi tercüman olan bir mektubundan Nuri Mehmet Bey diyordu ki:

"Mektubunuzu aldım. Tebşir ettiğiniz ittihadın beni ne derece memnun ettiğini tasavvur edemezsiniz. Demek ki emellerimden birine nail oldum. İnşallah yakında tam bir muvaffakıyete nail oluruz. Bu ittifakın husulünü son derece arzu ediyordum.

Abdülhamid'in istibdadına bir set çekmek üzere bundan on iki sene evvel çalışmağa başlamıştık. Heyhat! Bu uzun müddet zarfında ciddi bir şey yapmağa muvaffak olunamazdı. Bidayette işin başında bulunanlar şahsi menfaatlerini herşeye müreccah gördüler.

Şöhret Peşinde Koşan Sahte Jöntürkler

Riyaset kavgasına girişenlerin hiçbirisi, üzerine almak istediği mesuliyeti takdire yanaşmadı. Tuttukları mevkiin doğuracağı tehlikelerden kaçmak ve kolayla şöhret kazanmak maksadile gizli cemiyet kurarak gazete idarehaneleri açtılar. Garibi şu ki gittikleri yolun çıkmaz bir yol olduğunu hemen hepsi biliyorlardı. Fakat geri dönüldüğü taktirde gününde alınması tabi olan fedakarlığa hiçbirisi yanaşamıyordu. Kimisi kabahati diğerine, kimisi de milletin sırtına yükletmeğe çalıştılar. Abdülhamid'in sokmağa muvaffak olduğu ahlak fesadı yüzünden çirkin manzaralar husule gelinceye kadar bu yolda devam edildi.

İlk iki sene zarfında maddi menfaatler takip edenler olmadı dersem gerektir. Fakat şahsi menfaatlerini şöhret kazanmakta gördüklerinden bunca gençler mavh ve ifna edildi. Halbuki bunları ehlinin eline düşmüş olsalardı, onları müthiş bir silah olarak kullanmak kabildi. Ne çare ki bunca gayretler heba oldu. Onun için bidayette işin başında bulunanlar indimde en büyük haindirler.

Ondan sonra, bu çirkin manzaralar arasında bir iki ciddi teşebbüs görüldü ise de azanın hem meslek ve azim, sebat sahibi

olmamasından dolayı hiçbir şeye muvaffak olunamadığı gibi teşekkül eden cemiyetler de devam edemedi. Fikir ve menfaatlerini makusen mütenasip heterojene azadan mürekkep meclislerin hiçbir şeyde muvaffak olamayacakları tabiidir.

Prens Sebahattin insan tanımak hususundaki melekesi ilmi derecesinde olsaydı, pek çok şeylere muvaffak olurdu. Herhalde onda cevher vardır. Fakat tecrübesizlik yüzünden onun gayretleri de akim kaldı.

Şimdiye kadar hiçbir dersten istifade edilmedi. Bu hususta gösterilen istidatsızlığa şaşmamak elden gelmiyor. Ne hariçten ibret aldık, ne de kendi hatalarımızdan mütenebbih olduk. İtikadımca herşeyi göze almış beş, altı genç biraraya gelip çalışmış olsa idi, bu mesainin bugün birçok eserlerine tesadüf edilirdi. İnşallah şimdi yeni bir devre giriyoruz. Bu on iki sene zarfında zühura gelen elim hatıralarla dolu inkılaplar arasında birçok zamanlar birbirimizi kaybettik. Nihayet bugün doğru yolda buluşuyoruz. İnşallah sonuna kadar sizi takip etmeğe müyesser olurum.

Doktor Bahaddin Şakir Bey'in Yusuf İzzettin Efendi'ye yazdığı mektupta Mısır'da çıkan "Şûra–yi Ümmet"in Paris'e nakline karar verilmesinden bahsetmesi meselesine gelince bu nakil keyfiyeti şu sebepten ileri geliyordu:

"Yeni teşkilatın naşir–i efkarı olmasına karar verilen "Şûra–yi Ümmet"e bir şekil vermek lazım geliyordu. Bu maksatla Prens Mehmet Ali Paşa, Sami Paşazade Sezai Bey, Doktor Bahaddin Şakir Bey'e Nazım Efendi (Doktor Nazım Bey'e daima Nazım Efendi diye hitap ediliyor!) Sezai Bey'in evinde toplanarak aşağıdaki maddeleri kararlaştırmışlardı:

Şûra–yi Ümmet, evvelce olduğu gibi Mısır'da Ahmet Saip Bey'in nezareti altında ayda iki defa neşredilecekti. Gazeteye yazılacak olan esaslı şeyler, makaleler Paris'te müzakere edilecekti. Mısır telgraf havadislerini ve bazı kere de cemiyetin programına muzır olmayan müstacel mektupları, Paris'teki cemiyet merkezine müracaat etmeden basabilecekti.

Yazılan makalelere imza konmayacaktı. O tarihten itibaren neşrolunacak ilk Şûra–yi Ümmet nüshasına cemiyetin eski adresi, yani "Meşveret" idaresinin adresi yazılacaktı.

Gazetenin tahrir nezareti Sezai Bey'e havale olunacaktı. Dahil ile yapılarak muameleler ve muhaberelerle Doktor Bahaddin Şakir Bey'le Nazım Efendi meşgul olacaklardı. Hesap işlerine, Prens Mehmet Ali Paşa'nın nezareti ve mes'uliyeti altında Nazım Efendi bakacaktı. Ecnebi işleri ise – muvafakat hasıl olursa – Ahmet Rıza Bey'e havale edilecekti. Nihayet cemiyette kimsenin diğerinden fazla bir selahiyeti olmayacaktı.

Bu kararlar Ahmet Saip Bey'e gönderildiği zaman o yazılan makalelere imza konulmamasına itiraz etmiş ve demişti ki:

"Buna asla razı değilim. Paris'te söylediğim gibi tekrar arzederim ki Şûra–yi Ümmeti imzasız neşretmek muvafık değildir. Zaten böyle imzasız bir gazete neşrini katiyyen deruhte edemem. Gazete'nin neşri için para gönderdiğiniz halde neşrinden imtina etmemin sebebi budur. "Şûra–yi Ümmet"in tahriri heyeti istediği zaman imzasını koyabilmelidir."

Bundan başka Ahmet Saip Bey "Şûra–yi Ümmet"e Cemiyetin eski adresinin konulmasına itiraz ediyor ve bu mesele halledilinceye kadar gazeteyi neşr'etmeyeceğini de yazıyordu. Bu vaziyet karşısında yeni teşekkül eden Cemiyet "Şûra–yi Ümmet"i işte Mısır'dan tekrar Paris'e nakletmeğe karar vermişti. Bu maksatla Ahmet Saip Bey'e müracaat edildiği zaman ondan aşağıdaki yazılı olan sert bir cevap alınmıştı:

"Gazeteden ayrılmam ancak şu suretle mümkün olabilir. Birincisi; ettiğim gayretlerden sarfınazar, "Şûra–yi Ümmet"e sarfettiğim paralar tamamile bana iade edilmelidir. Şayet gazete tekrar sizin elinize geçecek olursa, aramızdaki hangi sebeplerden dolayı ihtilaf çıktığı gazetede ilan olunmalıdır. Bu ilan benim mütalaam alındıktan sonra gazeteye basılmalıdır.

Eğer cemiyeti'niz bu maddeyi kabul etmeyecek olursa tarafeyn arasında birer hakem tayinine razıyım. Benim fikrime kalırsa bu ihtilafı başka türlü halletmek mümkün değildir. Şayet siz bu hakem tayinine de razı olmayarak doğrudan doğruya gazeteyi çıkartmak isterseniz, o zaman "Şûra–yi Ümmet"in her hafta benim tarafımdan da çıkarılacağına emin olabilirsiniz.

Hakikati hal bundan ibarettir. Ben maksadım açıktan açığa yazıyorum. Siz nasıl isterseniz o suretle hareket edebilirsiniz. Benim yukarıda yazdığım surette hareket etmem muhakkaktır.

Bir de sizden şunu rica ederim ki o pek tanımadığım zevatın imzasile mektup gönderilmemesini cemiyetiniz tarafından temin olunsun. Ben yalnız "Şûra–yi Ümmet" heyetini tanırım. Onların bu işe müdahaleye hakları olduğunu tasdik ederim. Fakat Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin müdahaleye hakları yoktur.

Bu gazete için can siperane çalışan, gazetenin masrafını temin eden, gazete yüzünden bin kere tahkirlere maruz kalan ve hatta bir kere de hapse giren Ahmet Saip değil midir ya? O halde "Şûra–yi Ümmet" gazetesi benim reyim olmadan başka bir cemiyetin mürür–u efkarı nasıl olabilir? Buna benim aklım ermiyor. Eğer bunu zorla yapacaksanız, yapınız da görelim! İttihat Cemiyeti hünerini göstersin!"

Bu mektuptan anlaşılacağı veçhile Ahmet Saip Bey "Şûra–yi Ümmet"in Mısır'dan Paris'e nakline razı olmuyor, onu kendi gazetesi tanıyor ve hususile Doktor Bahaeddin Şakir Bey'in yeniden vücuda getirdiği Osmanlı Terakki ve;

Şûrâ–yı Ümmet Gazetesi'nin Yeni Yayın Politikası

Cemiyetin kitabet işlerini gören Sami Paşazade Sezai Bey Ahmet Saip Bey'den aldığı bu mektup üzerine kendisine lazım gelen nasihatleri vererek demişti ki: "Elele verelim, açık alınla, gözlerimiz vasi ufuklara müteveccih olduğu halde garaz gibi hiddet gibi yürümemize mani şeyleri çiğneyerek istikbale doğru gidelim."

Tabii "Şûra–yi Ümmet" gazetesi bir müddet sonra Ahmet Saip Bey'in elinden alınarak büsbütün başka bir şekilde neşrolunmağa başlanmıştı. Doktor Bahaeddin Şakir Bey'le arkadaşları yalnız "Şûra–yi Ümmet" değil, her hangi bir neşriyatı halka okutmak için takip edilecek usul hakkında şunları düşünüyorlardı

"Şûra–yi Ümmet menfaatperest, insanlıktan mahrum, zalim, mes'ul bir hükûmetin adamlarile mağdur, lakayt, meyüs, cahil bir millet efradına okutturulmak ve her iki tarafı da selamet yoluna sevketmek maksadile neşredildiği için münderecatının mütenevvi olması zaruridir.

Şimdiye kadar çıkan Şûra–yi Ümmet nüshalarında hükûmetin mes'uliyeti, zulmü hakkında uzun uzadıya bahisler cereyan etmiş, lakin o mes'uliyette hisseleri olanların kimler olduğu layıkile tayin edilmemiştir. Padişah zalimdir, memleketi tahrip ediyor. Onu bu zulüm bu tahribe sevk eden sebep nedir? Yalnız Padişah'ın hain olması hükûmetin bu derece tenezzülüne kafi gelir mi? Vükelanın, vüzeranın, mülki ve askeri ricalin ef'al ve harekatı şiddetle muahaze olunmaya layık değil midir? Osmanlı Hükûmeti'nden memnun olmayan Osmanlı tebaasının "biz sultanın ef'alinden ziyade Türk hükûmetinin muamelelerinden müştekiyiz, demelerinde kısmen olsun hakları yok mudur?

Zalim bir padişaha alet olan, hırsızlık eden, sayesinde yaşadığı milletin hakkını gaspeden bir memurun casusluk gibi dünyanın en fena bir mesleğile o zalim hükûmete hizmet eden bir adamın yaptığı şeylerden şiddet müaheze edilmiyor? "Şûra–yi Ümmet"in en mühim vazifesi milli ahlaka hizmettir. Bu hizmeti yapmak için her türlü ahlaksızlık irtikap edenleri terzil ve onlar hakkında herkesin nefretini celbetmekten hiçbir vakit tekasül gösterilmemelidir. Avrupa matbuatının bir cinayete lüzumundan fazla ehemmiyet vermesi caniyi teşhirden ziyade cinayete nefret hissini uyandırmak mülahazasına müstenittir. Bu yolda yazılacak makalelerin tesiri muharririn kalem kuvveti nisbetinde olacağı için heyetimiz her türlü vasıtaya müracaatla büyük ediplerimizin muhabbet ve teveccühünü celbe gayret etmelidir.

Bir memlekette hükûmet zalim olursa millet bittabi mağdur olur. Cehalet ve kayıtsızlık sebebile millet duçar olduğu bu mağduriyetten kurtarmak için tesirli çareleri bildiren makalelerin herkesin anlayabileceği bir surette her nüshaya basılması elzemdir. Bu yolda şimdiye kadar yazılmış olan makalelerin tesirsiz kalmasına başlıca iki sebep vardır. Birisi hükûmetin kasti olarak ilka ettiği meyusiyet fikri, diğeri de tamah hissinden mahrumiyettir. Vatandaşlarımıza istikbal için ümit verilmez ve her türlü terakkiye vasıta olan tamah hissi ilka edilmezse yazılan makaleler ne kadar güzel olsa da hiçbir tesiri görülemez.

İşte bu mülahazaya mebni "Şûra–yi Ümmet"e bir taraftan milletimizin mahvolmak tehlikesinden kolaylıkla kurtulabileceği-

ni, arazimizin zengin, milletimizin zeki ve her türlü fedakarlığa müstahak olduğunu, diğer taraftan da garbin terakkiyatına hizmet eden büyük adamların muhtasaran ahvali tarihiyelerini yazmak icap eder. "milli mefahir" namı altında Osmanlılık aleminde velev ki nadir olsun yetişen hamiyet ve liyakat ashabını misal olarak kaydetmekte elbette fayda vardır. Kemal Bey merhumun "Kanije" seferi hakkındaki eserinin okuyanlar üzerinde bıraktığı tesir inkar edilemez.

"Şûra–yi Ümmet" i okuyanların ekseriyetle memur ve vatan haricinde kalmış Müslümanlar olduğu düşünülürse bunların fikri seviyelerde ahlaklarını yükseltmeğe hizmet edecek makalelerin kaydında birçok faydalar husule geleceği aşikardır.

Şimdiye kadar çıkan "Şûra–yi Ümmet" nüshalarında en ziyade göze çarpan kusur payitaht ve taşra ahvaline ait malumatın, mektupların az olmasıdır. Gerek bu nokta üzerine, gerekse bazı nüshaların baştan aşağı siyasi makalelerle doldurularak yeksenak bir şekil alması üzerine tahrir heyetinin nazarı dikkati celbedilmelidir."

Yeni tarzda neşri tekarrür eden "Şûra–yi Ümmet"in Türkiye'de valilere, mutasarrıflara, kaymakamlara, müşirlere, fırka kumandanlarına, livalara, ümera–yi askeriyeye, mektep müdürlerine, defterdarlara, muhasebe mümeyyizlerine, mektupçulara, evrak müdürlerine, vilayet idare meclislerine,maarif, belediye ve mahkeme azalarına, müftülere ve daha birçok memurlara gönderilmesi tasavvur ediliyordu. Fakat bu irsalat fazla posta ücretine mütevakkıf olduğu için irsalatın iki kısma ayrılması lazım gelmişti. Çıkan her nüshanın bir miktarı münavebe ile iki ayda bir kere gönderilebiliyordu. "Şûra–yi Ümmet" matbua olarak değil, zarflar içinde gönderildiği için posta ücreti çok tutu–yordu. Dahildeki memurlardan maada gazete hariçteki sefirlerimize ve konsoloslarımıza da yollanıyordu.

Abdülhamid'e karşı yapılan bi neşriyatın tevsii için bir çok yerlere başvurulmuştu. Her şeyden evvel zengin Mısırlılara müracat edilmiş ve onlar tarafından nakti muavenet teminine çalışılmıştı. Neşriyat için fazla para tedariki mümkün olursa bu para ile bir de Arapça gazete çıkarılacak ve Araplarla meskun

olan memleketlere ve bilhassa hacılara dağıtılacaktı. Fakat bu teşebbüs hiçbir netice vermemişti. Deniliyordu ki:

"Mısırlılar evet zengindirler. Sefahatleri için milyonlar sarfederler. Fakat bu nevi Mısırlılardan hiçbir istifade ve muavenet memul değildir. Eserleri bunu ispata kafidir.

Mısırlıların cahil kısmı ile uğraşmak ise hem kabil değildir ve hem de neticesizdir. Çünkü onlarda akıl yok, para yok, muhakeme yok.

Mısırlıların münevver kısmı kendi dertleriyle, kendi siyasetleriyle uğraşmaktadırlar. Bu da İngilizleri Mısır'dan tardetmektedir. Bu şiyaset muktezası, bizim arzumuz hilafına, bilakis Türkiye'ye hilafet makamına ve sultana istinat etmektedirler.

Onun için Mısır'da Osmanlı ve bilhassa Türk alemi – ki ne kadar inkılaplar geçirirsek geçirelim hükûmetimizin, saltanatımızın ruhu, esası bu kavimdir– için yapılacak hiçbir şey yoktur.

Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin Mısır'da değil şube halinde çalışması, belki eğlenmek üzere haftada bir defa üç beş Türk, hatta Mısır'daki bütün Türkler birleşseler bile iyi bir netice elde etmeğe muvaffak olamazlar, işsiz kalırlar.

Aynı sebepten dolayı Arapça neşriyattan da hiçbir fayda çıkamayacaktır. Çünkü bu neşriyatın Arap olmayanlara faydası yoktur. Arapların aşağı tabakasını teşkil edenler o neşriyattan bir şey anlamazlar, yüksek tabaka ise başka türlü bir siyaset derdile meşguldür. Yüksek sınıfı teşkil eden Mısırlılar kendileri için maddi faydalar temin etmek üzere uğraşırlarken hayali ve uzak bir gaye arkasından koşamayacakları da pek tabiidir.

Arapça neşriyat ile değil yalnız Mısır'da, hatta Suriye, Hicaz, Yemen ve Trablus'ta bir hizmet görülmesine imkan yoktur. Çünkü bu havalide yaşayan Araplar gerek Abdülhamid'in fena idaresinden, gerekse milli fikirler beslemelerinden ve ecnebi teşvikatına kapılmalarından dolayı zaten lüzumu kadar Türk hükûmetine düşmandırlar. Onlara hükûmetin ayrı milletin ayrı şeyler olduğunu anlatmak, bu maksatla beyannameler dağıtarak yeni bir cereyan husule getirmek, deveye hendek atlatmaktan güçtür. Onların nazarında hükûmet, saltanat, halife ve hilafet hep aynı şeylerdir.

Hacılara gelince bunların yüzde yetmişi Rus ve garplıdır. Türk hacılarının yüzde doksanı hazine–i hassanın lütfile seyahat ederler. Geri kalanları da salabet–i diniye sahibi, yani halife ve Abdülhamid muhibidirler...."

Arapça neşriyat hakkında bu neticeye vasıl olanlar diyorlardı ki:

"Türklüğün, saltanatın esası ve ruhu olan Anadolu'da heyecan husle getirmek herhangi bir teşebbüsten daha ziyade faydalı olur. Onun için bütün gayret ve faaliyet Anadolu'ya tevcih edilmelidir. Oraya muharrik müşevvik göndermeye matuf bulunmalıdır. Şayet böyle yapılacak olursa, iş yalnız "Şûra–yi Ümmet" gibi bir gazeteyi neşre inhisar etmezse, derhal para bulmak kabildir. Buna, bu maksada para hazırdır. Fakat neşriyat ve saire gibi işler için kimsenin para vermeğe arzusu yoktur.

Abdülhamid'i devirmek için bütün Osmanlı İmparatorluğu'nu ayağa kaldırmaya asla lüzum yoktur. Paranın, askerin membaı olan Anadolu işlenmelidir. Şayet burada muvaffak olunursa, o zaman neşriyatı da arttırmalıdır. O zaman bir taraftan teşvikat, diğer taraftan da neşriyat ile hükûmet mütemadiyen iz'aç edilmiş olur. Bizim ailece göreceğimiz işlere Osmanlı İmparatorluğu'nun matbu değil, tabi milletleri karıştırılmamalıdır."

Anadolu'yu ayaklandırmak için ortaya atılan fikir doğru ve muhik olduğu kadar zordur ve tatbiki kabil değildi. Çünkü birçok defalar yazıldığı veçhile kimsenin kimseye itimadı kalmamıştı. En hararetli hürriyet taraftarı ve Abdülhamid aleyhtarı gibi görünen Karadeniz havalisi hakkında bile büyük ümit beslenmiyordu. Yapılacak teşkilat hakkında o havaliden gelen bir mektupta ahalinin halet–i ruhiyesi hakkında deniliyordu ki:

"Hayli zamandan beri sükut edişime kimbilir ne manalar vermişsinizdir. Ben burada istediğiniz gibi bir cemiyet teşkil etmek ve ondan sonra size malumat vermek istiyordum. Fakat maatteessüf muvaffak olamadım, çünkü münferit kaldım. Cemiyetin nizamnamesini birçok kimselere gösterdim ve teşvik dahi ettim. Neticesinin ne olacağı bence malumdu. Çünkü bizim Türklerin hissiyatına ve ahval ve harekatına vukufum vardır. Otuz seneden beri istibdat altında ezilmiş, zulme, hakarete,

sefalete tahammül etmeğe alışmış olan bir milletin uyandırılması kolay değildir.

Vatanımızın ruhu demek olan birçok mühim parçalarını düşmanlarımız harpsiz olarak aldılar. Padişah onları babasının malı imiş gibi ötekine berikine bağışladı. Vatanın hakiki sahibi olan millet hiç ses çıkarmadıktan başka, Padişaha her gün duada da kusur etmiyor. Padişah'ın herkesçe malum olan seyyiatını saymağa ne lüzum var? İşte hayli zamandan beri biçare vatan, Padişah'ın çiftlikleri sırasına geçti. Vatansız, milletsiz kalan biçare Osmanlılık heyetinin tutmuş olduğu bu meslekten mazarattan başka ne beklenilebilir?

Abdülhamid ordular besliyor. Fakat bu ordular Abdülhamid'in çiftliği olan vatanı müdafaa etmek için değil, sırf Osmanlılık ittihadını ezmek için besleniyor. Bu hain Padişah'ın vücudunu ortadan kaldırmak her Müslümana farzdır. Buna teşebbüs etmek elzemdir. Hatta bu mukaddes vazife yapılsa bile, millet yine ondan tamamile intikamını almış olmaz. Bununla beraber hiç olmazsa iyi bir tesir hasıl etmiş, uyanık ve canlı olduğunu meydana koymuş olur.

Acaba benim bu fikrimi kabul ve ona iştirak edecek Müslümanlar bulunabilir mi? Ben bundan on sene evvel de bu fikri ortaya atmıştım. Millete hizmet etmek istiyordum. Meseleyi birkaç arkadaşa açmış ve teklif etmiştim. Onları ne kadar teşvike gayret ettimse de, muvaffak olamadım. Yalnız muvaffak olamamakla kalmadım, o arkadaş zannetiğim adamlar beni Abdülhamid'e jurnal ettiler. Buna taaccup edersiniz değil mi? Yalnız siz ve ben değil, beni jurnal edenler bile o zaman benim kurtulabildiğime hayret etmişlerdi. İsbatlar, deliller ve müteaddit şahitler olduğu ve Padişah'ta benim kendisine karşı suikast yaptığıma kanaat getirdiği ve tevkifimi emrettiği halde bir gün sonra tahliyem emrini vermişti. Öyle zannediyorum ki ben o zaman bu tehlikeden hüsn–ü niyetim sayesinde kurtulmuştum.

Bunları size uzun uzadıya anlatmaktaki maksadım, buradaki adamlarla ittihat ederek bir cemiyet teşkilinin imkansız ve faidesiz olduğunu size izah etmektir. Bugün öyle bir zamandan bulunuyoruz ki baba oğluna ve oğul babasına emniyet edemiyor. Şayet burada biz ittihat edecek olursak ve Abdülhamid'de bunun

farkına varırsa, netice ne olacak bilir misiniz? Birçok Türkler haklı haksız, Abdülhamid tarafından telef ettirilecektir ve bizim arkadaşlar buna karşı yerlerinden bile kımıldamayacaklardır."

İttihat Terakki'nin Anadolu'da Teşkilatlanma Çabaları

Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in Anadolu'da açmak istediği şubeler için oralarda seçtiği arkadaşlarından işte aşağı, yukarı bu mealde cevaplar geliyordu. Bununla beraber Abdülhamid idaresi aleyhine çalışmak, samimiyetle çalışmak isteyenler az değildi. Bunların mevcudiyeti sayesinde Trabzon'da ve sair yerlerde Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti namı altında Paris'teki merkezin şubeleri tesis olunabilmişti.

İstanbul'a gelince, orada da keza Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in teşvikatı sayesinde eski cemiyet taraftarları daha fazla faaliyet göstermeğe sevkedilmişlerdi. Bu faaliyet, bir taraftan Paris'ten gönderilen evrakı ve gazeteleri alakadarlara tevzi etmek ve diğer taraftan cemiyet için yeni ve ciddi taraftar kazanmak işlerine inhisar ediyordu. Yeni taraftarlar ekseriye şu suretle merkeze takdim ediliyordu:

"Size şimdi bir vatanperver daha takdim ediyorum. Bu zatta bizim gibi hergünkü tedennimize ve perişanlığımıza ah ediyor. Kendisinin namusuna ve ahlaki metanetine, mazisinin temizliğine katiyen emin bulunduğum için, her şeyine kefalet ederim. Bu namusu mücessem ve halim zatın aramızda bulunması lazımdı. Kendisi tahsilini bitirdikten sonra diğer gençler gibi mülahazasızca ve rezilane bir netice hazırlayan hükûmet memuriyetine girmeği, Abdülhamid hükûmetinin seyyiatına az çok alet olmağı kabul etmediğinden, tüccar katibi olmağı her şeye tercih etti.

Kuvvetle ümit ediyorum ki takdim ettiğim Mehmet Şükrü Efendi'nin fırkamıza dahil olmak üzere cemiyetimize kabulü münasip görülecektir. Mumaileyhin elyazısiyle yazdığı yemin sureti kazaen takdim edilmiştir."

İstanbul teşkilatının sair işlerde nasıl çalışıldığına gelince bunu aşağıdaki mektup kafi derecede izah etmektedir:

"Gazete ve sair matbuları daha emin ve külliyetli alabilmek için iki yol gösteriyorsunuz. Birisi İngiliz ve Avusturya postahanelerinde kutu kiralamak ve diğeri de doğrudan doğruya hane veya daireye teslim edilmek.

İngiliz ve Avusturya postahanelerinde kutu kiralamak zor değildir. Fakat arzu ettiğiniz gibi araya konulacak, ecnebi dostumuz yoktur. Mamafih yine kendimiz uydurma bir ecnebi ismi takınarak kutuları o nama kiralarız. Nitekim bir zamanlar Fransız postahanesindeki kutunuz da bir ecnebi namına muharrerdi.

Yalnız şu nokta unutulmamalıdır ki Fransa'dan gelen posta, İstanbul'daki ecnebi postalarına Türk posta idaresinin delaletiyle tevzi olunmaktadır. İngiliz ve Avusturya postalarında kutu kiralamadan evvel bu cihetin düşünülmesi lazımdır.

Gazetelerin ve matbuaların evlere veya daireye teslimine gelince, teslim edecek olan zatın gayet emniyetli ve namuskar olması gerek sizce ve gerek bizce bilinmelidir. Eğer tevziatı yapacak olan adamın namus ve ahlakı hakkında tam bir emniyet hasıl edecek olursak, tevziatın bu suret–le yapılması daha muvafıktır. Evlerimiz şehirden uzak ve vapurla gidip gelinmesi zor olduğundan; kendisi ile şehrin en yakın ve münasip bir yerinde de buluşabiliriz. Biz iş adamı olduğumuzdan ve daima evde bulunmadığımızdan, bazı gelişlerinde bizi evde bulamayarak geri dönmesini, evrakı eve bırakacak olursa ailenizi şüpheye düşürerek maksadımızın akamete uğramasını istemeyiz.

Zannetmeyiniz ki evlerimizin adresini korktuğumuz için vermek istemiyoruz. Bizi tanıyan ve niçin ve ne maksatla çalıştığımızı bilen bir adam, evimizi tanımasa dahi, bize karşı istediği fenalığı yapabilir. Son zamanlarda sizden gazete ve matbua gelmediği için bunların muzır evrak diye iade edilmiş olmasına ihtimal vermiyoruz.

Bir de tıbbiye, mülkiye ve harbiye mekteplerindeki talebe ile tanışmamızı tavsiye ediyorsunuz. Size maatteessüf itiraf etmeğe mecburuz ki bütün mektepler şimdi hafiye sürülerile doludur. Hocalık kürsülerini işgal edenlerin bir çoğu da hafiye, yoluna sevkedildiler. Bunların birçoklarını tanıyoruz: Sultan Hamid'den aldıkları paralarla öyle rezilane geçiniyorlar ki hamiyetli olup da bunların hallerine acımamak kabil değildir. Onların bütün arzu-

ları gece ve gündüz hafiyelik yapmak, bu faaliyetlerinin semerelerini elde etmek ve yavaş yavaş bu sayede servet ve itibar (!) kazanmaktır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk teşekkülü zamanında mevcut olan eski vicdanlı talebe nerede? Yeni talebenin kısm–i azamı ruhsuzdur, hafiye sözünü işitir işitmez kaçacak delik arar, korkaktır ve şecaatten külliyen mahrumdur. Mekteplerin, hususile yüksek mekteplerin ne halde bulunduğunu, mektep sıralarından uzaklaşalıdan beri çok zaman geçtiği için, pekala biliyoruz. Bununla beraber yüksek mektep talebesinden namuslarile ve vicdanlarile temas ettikçe refah ve hürriyet yolunu kendilerine göstermekten geri durmuyoruz.

Vatanı, vukuu yakın olan müthiş felaketten kurtarmak için kuvvet ve kudretimiz yettiği kadar gayret, metanet ve hamiyet göstereceğimiz tabiidir."

Doktor Bahaddin Şakir Bey İstanbul'da en ziyade Doktor Ali Hüseyin Bey'le muhabere ediyordu. Doktor Ali Hüseyin Bey, Abdülhamid idaresine karşı birleşen Türk gençlerinin İstanbul'da çalışan en faal azasındandı. Bahaddin Şakir Bey, Doktor Ali Hüseyin Bey'e yazdığı mektuplarından birisinde diyordu ki:

"O kadar meşgulüm ki bir fikir hasıl edemezsiniz. Evvela ciddi tahsil ile meşgulüm. İnstitut Medico–Legal'e talebe kabul edildim. Morg, laboratuvarlar, nazari dersler ile akliye derslerini takip etmek vaktimin büyük bir kısmını dolduruyor. Saniyen, Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'–nin muhaberat ve teşkilat kısmına memur olduğumdan fevkalade meşgul oluyorum."

"Füyuzat"ın dilnişin bir kisvede zuhuru, münderecatının ciddiyeti, bahusus Mithad Paşa ve İran usul meşveretinin müesisi gibi zevatın resimleriyle müzeyyen bulunması hakikaten, onu nadirülemsal kılmaktadır. Devamı muvaffakiyetini cümlemiz can ve dilden temennî etmekteyiz. Mecmuanızın sahibi olan Hazret–i Zeynelabidin'in hergün bir suretle milletine arzı hizmet ettiğini görerek büyüklüğünü takdir ediyoruz. Bu gibi millet hamileri, vatan ululaı, İslamlar, Türkler için pek lâzımdır. Çünkü adetleri pek azdır, nadirdir.

Doktor A.C. hakkında yazdığım sözlerde, meseleyi tamamen bilmediğinden hata ediyorsun. A.C'nin divanelikleri cünun

mütealisi diyorsun, cinayetleri demiyorsun.

A.C. milli haysiyeti, mili namusu düşmanlarımız olan ecnebiler arasında terzil eden bir şahıstır. İsviçre'den şantaj yaptığından dolayı tardolundu. Avrupa'da ecnebiler arasında istihza ve hakaretle zikrolunuyor. Bu adam kangren olmuş bir uzuvdur. Fesat ahlakın nümunesidir. Vatanın ve milletin selâmeti namına bu adam ortadan kalkmalıdır. A.C. namı bütün Osmanlıların ağzında lanetle yadediliyor. Rica ederim, size cidden söylerim ki Dokt[illegible] A.C. namiyle gazetemizi kirletmeyiniz. Onun hakkında gazetenize bir kelime yazmak, onun bir satırını gazetenizde neşretmek sizin için silinmez bir lekedir. Bana inanmıyorsanız iyice sorunuz, öğreniniz.

İranlıların cemiyet–i hayriyeler tesis ettiklerinden bahsediyorsunuz. Buna cidden mesrur olduk. İslamların, Türklerin uyanması, Avrupa Ehl–i Salibi'ne karşı kendilerini müdafaa edebilecek bir hale gelmeleri bizim sizin İranilerin yegâne emeli olmalıdır. Bunlar hakkında sizden malûmat isterim. Acemlerin hürriyetperver fırkaları orada varsa ve onlarla aramızda bir rabıta teşkil etmek mümkünse, buna himmet buyurmanızı rica ederim. Çünkü bizim Acem vesair İslamlara yekvücut olarak kuvvetli ve samimi bir ittihat vücuda getirmemizin esaslarını temin etmek, Türklerle Acemler arasında cehalet yüzünden mevcut ihtilâfları kaldırmak bize ve Acemlere farzdır."

Memleket dahilindeki teşkilât yukarda gösterildiği veçhile pek yavaş ve korku içinde çalışabilirken bir derece–ye kadar memleket harici sayılan Bulgaristan'daki ve Girit'teki Türkler daha serbest bir surette hareket etmeğe muvaffak oluyorlardı.Meselâ Bulgaristan'da Rusçuk ve bilhassa Kızanlık şubeleri ve Girit'te de Hanya ve Kandiye şubeleri, Terakki ve İttihat Cemiyeti ile pek ziyade alakadar oluyorlardı. Bir taraftan devletin merkezinden uzaklaştıkça hürriyet hareketide o nisbette arttığından ve diğer taraftan Bulgaristan ve Girit gibi Türkiye'den ayrılmak üzere olan kıtaların büsbütün elden gitmesinden korkulduğundan dolayı o kıtılarda oturan Türklerin memleketi istibdattan kurtarmayı vaadeden bir cemiyet ile daha ziyade alakadar olmaları gayet tabii idi.

"Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti" şubelerinin kendiler-

ine mahsus nizamnameleri vardı. Bu nizamnamelere nazaran şubenin, Cemiyet Nizamname–i Esasisi'nde yazılı şartları kabul eylemesi ve cemiyetin maksat ve emellerinin husule gelmesine gayret etmesi lazımdı. Kızanlık şubesinin nizamnamesinde vazife olarak şunlar gösteriliyordu.

"Vatanın selâmet ve saadetini isteyen Osmanlı hürriyetperverleri arasındaki uhuvvet ve samimiyet rabıtalarını arttırmak;

Kasabamızda ve civarında mevcut mektepleri ıslah ve yeniden mektepler, kıraat salonları ve kütüphaneler küşat ederek maarifin neşir ve tamimine çalışmak.

Merkezden gönderilecek evrakı, gazeteleri ve beyannameleri alakâdar olan kimselere dağıtmak."

Cins ve mezhep tefrik edilmeksizin kadın ve erkek bütün Osmanlılar, Bulgaristan ve Şarki Rumeli ahalisi dahil olduğu halde cemiyetin Kızanlık şubesine aza olabileceklerdi. Azalığın şartı; mazisi temiz, âkil ve reşit ve iyi ahlâk sahibi olmaktı. Aza, cemiyet esrarını son derecede gizli tutacaklardı. Cemiyet azasından hiçbirisine tahammülünün fevkinde vazife havale olunmayacaktı. Nizamnamenin bir maddesinde: "içtima esnasında mugayir–i edep hareketler ve sigara ve kahve içmek gibi keyyifetin memnu olduğu" yazılı bulunuyordu.

Kızanlık Şubesi'nin Müdürü Hayri Efendi isminde bir tüccardı. Bu Hayri Efendi, Anadolu'da memuriyetlerde bulunduktan ve Beyoğlu Komiserliği'nde istihdam edildikten sonra Kızanlık'a gelmiş olan bir zat idi. Paris'e yazdığı bir mektubunda kendisini Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti merkezine şu suretle takdim ediyordu:

1312 senesinden beri kendi emlâkinin umur–u hususatına bakarken ötede beride ahrarın neşriyatını okudum. Ahrar tarafından gösterilen yolun doğru bir yol olduğunu anladım. Fakat ne çare ki Murat Bey gibi bir yalancının paraya tamah ederek mesleğini terkedişi, birçok hürriyet taraftarlarının iştahlarını kesti. Bununla beraber ötede beride kendileriyle hasbıhal edecek ihvan eksik değildi. Burada çıkarılan Türk gazetesi de paraya tamah eden muharrirleri tarafından terkedildi. "Sizin yapacağınız Jön Türklük bundan ibaretti!" "Hanginize para gönderilmiş de kabul edilmemiş, en birinciniz işte Murat Bey değil

mi?" gibi birtakım sözlere tahammül edemiyordum. Nihayet Kırcaali Kumandanı Ahmet Paşa'ya çattım. Arada sırada gelen vasıtalarla elde ettiğim gazeteleri oraya göndermeye başladım. Nihayet sizinle münasebet peyda etmeğe muvaffak oldum. Burada gizli bir cemiyet teşkil etmek için yaptığınız teşvikat üzerine buradaki şubeyi açmaya muvaffak oldum. Burada bir bakkal dükkanım var. Cemiyet orada gizlice toplanıyor. İnşallah Abdülhamid ölürse, dükkanı birisine devrederek buradan ayrılırım.

Ara sıra İstanbul'dan imzasız mektuplar alıyorum. Bu mektuplarda beni o kadar tahkir ediyorlar ve o kadar ağza alınmayacak laflar kullanıyorlar ki eğer bir gün elimize bir kuvvet geçerse o mektup sahiplerine herhalde "Yemen ellerinde Veysel Karani" okutmayı unutmayalım. Mektupların kimler tarafından yazıldığını biliyorum."

Bu Hayri Efendi, Paris'e yazdığı mektuplarında Bulgaristan'daki Türklerin ahvali hakkında Terakki ve İttihat Cemiyeti merkezine şayan-ı dikkat haberler veriyordu. Bulgaristan'da yaşayan Türklerin o zaman dahi çekmekte oldukları ıstıraplar hakkında bu mektuplarda deniliyordu ki:

"Kazanlık redif zabitlerinden Topuzot isminde bir zabit, Ali Osmanoğlu Mehmet Efendi'yi celbederek kendisine gûya nasihat yollu birkaç söz söylemiş, İstanbul'dan gelen vaiz hocalarıyla münasebette bulunduğunu, Türkiye'ye casusluk etmekte olduğunu şayet bu ahvaldaki Rumlar aleyhine yapılan bir kıyamın Türklere karşı yapılacağını anlatmış."

Jöntürkler Abdülhamid'in Ölüm Haberini Bekliyorlardı

"Geçenlerde bir kahvede oturmakta olan on beş yirmi Bulgar genci Bulgaristan'ın terakkisinden, Türkiye'nin ise geri kalmasından bahsederlerken şu günlerde bir kargaşalık olsa da Türklerin evlerine girsek (Gül Ayşe'm), (Gül Fatma'm) diye o narin Türk hanımlarını aguşu visalimize alsak gibi sözleri yüzümüze karşı söylemekten çekinmemişlerdir. İşte Bulgaristan'da medeniyet denilen şey bu suretle kendisini gösteriyor."

"Tüccardan Ahmet Hamdi Efendi'nin dükkanına hırsız girerek yüz frank aşırdı. Ahmet Hamdi Efendi istida ile hükûmete müracaat etti. Bunun üzerine kasabamızın muteber esnafından Nalbant Hüseyin Efendi ile Veysioğlu Emin Efendi, hırsız diye paldır küldür hapse atıldılar. Niçin? Çünkü Bulgar Çavuşu, Emin ve Hüseyin Efendileri vaka gecesi saat dört raddelerinde camiişerif civarında görmüş!"

"Sultan Hamid'in ağır hasta olduğunu gazeteler yazıyorlar. Şayet Padişah ölürse, siz bunu Paris'te daha çabuk haber alacağınız için ölüm haberini telgrafla bize bildirmenizi rica ederiz. Telgraf parası şubemiz tarafından ödenecektir.!

Abdühlamid'in hastalığına dair çıkan haberler inşallah sahihdir. Sultanın sol ayağını fena halde şişmiş olduğu haberini, telgraf havadislerine istinaden "Balkan" gazetesi de ilan ediyor. Şu herifin ebedi gaybubeti haberini mutlaka telgrafla bekleriz."

"Bulgaristan'da bir seneden beri kibrit ve sigara kağıdı inhisar altına alındı. Şimdi Bulgar kolcuları bu inhisarı fırsat edinerek mütemadiyen İslâm evlerini basıyorlar ve kadınlarımızın bile cebren üzerlerini araştırıyorlar. Geçen gün beş kolcu eşraftan Emin Bey'in evine girerek kadınların üzerine hücum ettiler. Emin Bey'in haremi ve gelini korkularından bayılarak birer tarafa serildiler. Fakat kolcular hiç insaf etmediler. Hatta bayılanların imdadına koşanları bile evden içeri bırakmadılar."

"Bu vahşi millet hiçbir fenalığı üzerine almaz. Her fenalıkta kendilerinin haklı olduklarını iddia ederler. Bulgaristan'da yaşayan muhtelif milletlerin ne canı, ne malı, ne de ırzı emniyet altındadır. Bir gün biz Türklere tecavüz edilecek olursa hangi merhamet kapısını çalacağız? Ana, baba ocağıdır diyerek terkedemediğimiz emlakimizi mahv ve perişan edecekleri gibi en nihayet bir gün bizi de katliam edeceklerine hiç şüphe yoktur. Ey Osmanlılar, günümüzü açalım, zevk–u sefadan başka bir şey düşünmeyen Abdülhamid'in zulüm ve istibdadına bir nihayet verelim. Abdülhamid bir gün başımıza böyle bir felaket gelmesinden korkmaz. O ne kadar Müslüman kanı akarsa o kadar mütelezziz olur."

"Bura gazetelerinin yazdığı veçhile şayet Abdülhamid inşallah yakında ne kendi etti rahat, ne aleme verdi huzur; yıkıldı gitti

bu alemden, dayansın ehli kubr" diyerek sanduka mekan olursa, bizim burada takip edeceğimiz hatt–ı hareket ne olacak ve ne iş yapılmak lazım gelecek? Bu tebşiratı havi olarak tarafınızdan gelecek telgraf gizli mi tutulacak, yoksa telgrafı alır almaz şubemizce bir şenlik mi tertip edilecek? Abdülhamid geberecek olursa yapılacak işler hakkında birçok şeyler hatıra geldiğinden bu hususta bizi tenvir etmenizi rica ederiz."

Bulgaristan'dan Paris'e gönderilen mektupların yukarıdaki hülasaları Bulgaristan Türklerinin düşüncelerini ve vaziyetlerini göstermeğe kafidir. Tabii her tarafta olduğu gibi Bulgaristan'da dahi Türkler arasında bir anlaşamamazlık görülüyordu. Fakat bu ihtilaflar bir iki kişiye inhisar ediyordu. Ortalığı karıştırdıkları söylenen bu bir iki kişi Etem Ruhi ve Ali Safi Beylerdi. Etem Ruhi ve Ali Safi Beyler cemiyet teşkili hususunda Bulgaristan'daki Türkleri aldatmış ve yes'e düşürmüş olan kimselerdi. Kazanlık'tan Paris'e yazılan bir mektupta deniliyordu ki:

Rumeli gazetesi baş muhariri Etem Ruhi Bey ziyaret maksadile kasabamıza geldi. Kendisile konuştuğumuz esnada Ruhi Bey, Tuna gazetesile olan münakaşalarından bahsetti. Bir aralık, evvelce teşkil edilmiş olan cemiyetin neden dağılmış olduğunu kendisinden sorduk. Etem Ruhi Bey aslen, yani anası babası Ermeni olan Ahmet Rıza Bey'in bu cemiyetin dağılmasına sebebiyet verdiğini söyledi ve Ahmet Rıza Bey aleyhinde bir takım galiz kelimeler kullandı. Ahmet Rıza Bey firari değildir, Paris'te tavuttun etmek üzere İstanbul'dan kaçmıştır, dedi. Bir de Ahmet Rıza Bey'in "Meşveret" gazetesini bir ecnebiye terkettiğini, çünkü kendisinin Fransızca gazete çıkaracak kadar Fransızca'ya vakıf olduğunu anlattı.

Biz evvelce de size yazmış ve işin içinde böyle insanların bulunmamasını rica etmiştik. Hakikaten biz Ahmet Rıza Bey'in layihalarını okuduğumuz zaman kendisinin Bursa Maarif Müdürlüğü'nden firar ettiğini öğrenmiştik. Onun nasıl bir İslâm olduğunu bildiğimiz ve kendisine pek ziyade hürmet ve riayet ettiğimiz için Cemiyete girmiştik. Bir de Ermeni komitelerile hiç münasebetiniz olmadığına dair verdiğiniz kavi teminata kapılmıştık. Eğer hakikat Etem Ruhi Bey'in dediği gibi ise, Allah ve Resulullah aşkına işin doğrusunu bildiriniz de biz de böyle bir

cemiyetten vazgeçelim. Zira ortada bir çok kiylükaller dönüyor. Cemiyetten şimdilik aza haricinde kimse haberdar değildir. Böyle iken bu işten sarf-ınazar etmek hayırlıdır. Sonra istibdada galebe çalındığı bir zamanda "haydi şuradan, siz Ermeni komitelerine yardım ettiniz!" gibi bir takım ciğeri haşlayacak sözler işitmektense şimdiden vazgeçmek daha hayırlıdır.

Biz, Ahmet Rıza Bey'in Ermeni evladı olduğunu hiç zannetmiyoruz. Daha geçenlerde Meşveret gazetesinde Kuran–ı Kerim'in faziletlerini takdir ederek Avrupalılara karşı fedakarane mukabeleler yapan Ahmet Rıza Bey gibi bir hamiyet sahibi nasıl bir Hristiyan evladı olabilir? Etem Ruhi Bey'in sözlerine Allah bilir o kadar canımız sıkıldı ki muarrızlarımıza karşı sükut etmekten başka bir şey yapamadık, ağlamak derecelerine geldik.

Herhalde Şûra–yi Ümmet gazetesinde ya Sezai Bey'in kalemile veyahut ne suretle olursa olsun bu işin hakikati ortaya konulmalıdır ki biz de burada müsterihane işimize bakalım. Zira bir cemiyet meftunuyuz. Şûra–yi Ümmet'e yazılacak olan makalede Ahmet Rıza Bey'in hangi Ermeni'nin oğlu olduğu Etem Ruhi Bey'den sorulmalıdır. Çünkü onun söylediği sözler bizi pek meyus etmiştir."

Bulgarların Baskısı Karşısında Türkler İttihat ve Terakki'ye Bağlanıyordu

Bulgaristan'daki Türklerin mutaassıplarından istifade edilerek ortaya atılan bu gibi şayiaların onların üzerinde ne fena tesirler husule getirdiği yukarı ki mektuptan kolayca anlaşılabilir. Kızanlık Türkleri ancak "İslâmiyet'in son dereceye kadar takviyesiyle milli haklarımızın müdafaası ve Ermenilerden mümkün olduğu kadar çekinilmesi, umumi ahlakın tebdili çarelerinin düşünülmesi, Sultan Hamid sandukmekan olduktan sonra rüşvetin ortadan kalkması, tesettüre riayet edilmesi", gibi şartlar altında cemiyete girmeğe razı olurlarken Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin elebaşısı sayılan Ahmet Rıza Bey'in bir Ermeni çocuğu olduğu ortaya atılırsa bunu Bulgaristan Türkleri arasında fena bir tesir hasıl edeceğine şüphe yoktu.

Bununla beraber Bulgaristan Türklerinin mütemadiyen

Bulgarlar tarafından tehdit edilmeleri, cemiyet için yapılan propagandanın iyi neticeler vermesine ve aza adedinin artmasına sebep oluyordu. Bulgarlar, Türklere hücum etmek için hiçbir fırsatı kaçırmadıklarından Türkler bütün ümitlerini Paris'te çalışan Terakki ve İttihat Cemiyeti'ne bağlamışlardı. Bu cemiyetin kendilerini Bulgarlar tehdi–dinden kurtaracağı zannediliyordu.

Bu esnada Bulgarlar, aralarında yaşayan Türklere hücum etmekle berdevamdılar. Bulgarların tehdit ve tahkirlerine dair Paris'e mütemadiyen mektuplar yazılıyordu. Bu mektuplarda deniliyordu ki:

"Kasabamıza yarım saat uzak olan ılıcalar vardır. birkaç arkadaşımız oraya gitmişlerdi. Bulgar eşrafından Gidof ve Çavdarof'ta orada bulunuyorlarmış. Arkadaşları–mız ılıcaya girmek üzere iken ağızlarında sigara olmasını bahane eden o iki Bulgar, bütün Türklerin Japonyalılar gibi çingene olduklarını, geçenlerde İstanbul'da ileri gelen bazı ailelerin Abdülhamid'e bir istida vererek kadınların taşımakta oldukları feraceyi atmalarına ve bu suretle çingenelikten kurtulmalarına müsaade olunmasını istirham eylediklerini istihza makamında söylemişler, daha birçok tahkiramiz sözler de ilave etmişlerdir. Bu sözlerden çok meyus olan İslâmlar ılıcadan çıkıp geri dönmüşlerdir.

Bir vahşi millet acaba hangi kavm–i necibe mensuptur. Biz onların hangi nesilden olduklarını her an isbata hazırız. Bizim çingene olmamıza gelince, Türklüğün bu derecelere kadar tahkir edilmesine Abdülhamid sebep olduğu için, o herif geberinceye kadar sabredip sesimizi çıkarmamamız lazım geliyor. Padişahların elide her türlü kuvvet varken bizi bugün tahkir edenleri kafalarını kesmiş olsalardı, şimdi bu halkı vuku bulmazdı.

Japonların da çingene olmalarının sebebi, Rusların kafasını ezmeğe muvaffak olmalarından ileri geliyor. Bulgarlar, hamileri olan Rusya Çarlığı'na Japonlar tarafından mağlup edilmesini bir türlü hazmedemedikleri için Japonları da çingene yapmağa kalkışıyorlar. Halbuki asıl adi olanlar kendileridir. Bulgar ismi, eski Roma İmparatorluğu devrinde Bulgarların "vulgares" tesmiye edilme–lerinden doğmuştur. Latince'de "vulgares, bugünkü Fransız lisanında "vulgaire" manasına gelir ki Türkçesi

"adi" demektir. Bulgarlar bize çingene demeden evvel kendi isimlerinin manasını tahlile uğraşsalar hangi tarafın adi millet olduğu daha çabuk meydana çıkar."

"Bayramın ikinci gecesi yedi Türk delikanlısı, birkaç seneden beri askeri depo haline konulan Kızanlık'ın "Ağalar" Camii civarındaki yoldan geçip evlerine giderler. Yarım saat sonra yirmi yaşlarında bir çingene çocuğu da kendi evine giderken depoyu bekleyen nöbetçi asker çocuğun üzerine iki el silah atar ve çocuğu kolundan yaralar. Derhal hadise mahalline Bulgar jandarmaları yetişirler ve meseleyi nöbetçi askerden tahkik ederler. Asker: "Şimdi Türkler depoyu basmak için üzerime hücum ettiler, ben de ateş açmaya mecbur oldum!" cevabını verir.

Bunun üzerine biraz evvel oradan geçmiş olan yedi Türk delikanlısını evlerinden alırlar. Hapse tıkarlar ve her türlü ihtilattan menederler. Delikanlıların ne kabahat işlediklerini öğrenmek üzere hapishaneye gidenleri türlü türlü tehdidlerle kovarlar. Delikanlılar jandarma dairesinde isticvap edilirler, iki zabıt tarafından ifadeleri alınır. Bir gün sonra yalın kılıçları elde sekiz jandarmanın ortasında bu yedi Türk delikanlısı Eski Zağra'ya ve buradan İslâmiye'ye sevkedilirler. Gençlerin akıbetleri meçhuldür. Kurban Bayramı olduğu için bizim İslâm Mektebi menfaatine kurban derileri toplanıyordu. Bulgarlar, Türklerin askeri depoyu basmak için evden eve dolaşarak tahrikat yaptıklarını söyleyerek bütün Bulgarları ayaklandırdılar. Şimdi bütün Türkler baş başa vererek dertleşiyorlar ve : "Halimize ne olacak? Bundan yirmi beş sene evvel olduğu gibi kadınlarımızı Bulgarlarına kucaklarında mı göreceğiz?" diye hasbihal ediyorlar.

Biz bu felaketlerden ne zaman ve ne suretle kurtulacağız? Abdülhamid'in gebereceğine dair ortaya çıkan haberler bize biraz ümit veriyor. Şehzade Burhanettin Efendi'nin veliaht olacağı da işitiliyor ama ne yapalım insan ölümü gördükten sonra sıtmaya nasıl razı olursa, bizim de Burhanettin Efendi'yi Padişah olarak kabul etmemiz lazım gelecek. Bu heriften bıktık, usandık. Kanun–ı Esasi ilan edilsin de kim halife olursa olsun, herhalde yeni halife İslâmlara Abdülhamid kadar hakaret etmeyecektir."

Kızanlık'tan yazılan mektuplardan birisinde de deniliyor ki:

"Size üç şişe gülyağı gönderiyoruz. Şişelerin birisi Ahmet

Rıza Bey'e, ikincisi Doktor Bahaddin Şakir Bey'e ve üçüncüsü ise Nazım Efendi'ye mahsustur. Sami Paşazade Sezai Bey'e de ufak bir hediye göndermek istiyoruz. Paris'te midir, yoksa Mısır'a mı gitti? Lütfen bunu bize bildiriniz.

Abdülhamid'in hastalığına dair ortaya çıkan haberlerin neticesi gelmiyor. Onun habis vücudundan İstanbul'un temizlenmesi çaresi bulunamıyor mu? Oralarda bir fedai yok mu gitsin bir bomba ile Abdülhamid'in meş'um hayatına bir hateme çeksin: Böyle bir hal vukuunda tebşiratınızı havi telgrafınızı bekleriz.

Bu yaz dahi böyle geçerse bu herif ihtimal ki yüz sene daha yaşar Hemen Cenab–ı Hak onu yakın vakitte sandukmekan eyliye."

İbrahim Temo'nun Romanya'daki Faaliyetleri

İlk defa İstanbul'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Tıbbiye Mektebi talebesi tarafından tesisine iştirak etmiş olan Doktor İbrahim Temo Bey mektepten çıktıktan sonra Romanya'ya gitmişti ve orada doktorluk yapıyordu. Bu maksatla Köstence'de tavattun etmişti. Fakat uzaktan Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin işlerile meşgul oluyor, Romanya'da ve Bulgaristan'da bulunan Türklerin tenvirine çalışıyor. Paris'ten gönderilen "muzır evrakı" Köstence tarikile İstanbul'a gönderiyordu. İbrahim Temo Bey'in bu faaliyetini, Köstence'den 1906 senesi iptidalarında Paris'teki arkadaşlarına gönderdiği aşağıdaki mektubundan öğrenebiliriz:

"Mektubunuzu ve gazeteleri, sonradan da nizamnamelerle beyannameleri aldım. Bahriye zabitlerinden Kırımizade Ali Rıza Efendi'nin inzimam eden gayretile on seneden beri Dobruca'da teşkil ettiğimiz şube her ne kadar bu son iki sene zarfında her tarafta görülen ittihatsızlığın ve intizamsızlığın tevlit ettiği meyusiyetle bir dereceye kadar faaliyetini kaybetmiş ise de, gerek ben, gerekse Kırımizade vicdanımızı ve cemiyeti lekedar etmeyecek hususi hizmetlerden ve fedakarlıktan haddimiz olmayarak biran hali kalmamıştık. Hatta beyannameler gelir gelmez İstanbul'a gönderildiği gibi Cemiyet ait gazetelerle fikir uyandırıcı sair evrak da arada sırada dahile sevk–edilmiştir.

Şimdi tam millete ve vatana hizmet edebilecek bir sıradayız. Biz de hatta ahrardan geçinenlerimiz de bile hakiki bir azadelik fikri uyanmamıştır. Bu bataet ve teenni ile daha yirmi, otuz sene çalışmalıyız ki ancak bu halde bulunan umumi vicdanı bir noktaya toplayabilmiş olalım; vakıa bu zaman kısadır. Lakin bu menhus idare devam ettikçe hergünü bir asra bedeldir.

Bir buçuk asırda kazanılan Girit, o güzelim "Mülke–i Bahri Osmani" bir haftada elden çıktığı gibi, beş asırdan beri Osmanlı Devletinin yedd–i emini mesabesinde olan Rumeli bakayasına yirmi dört saatte veda etmek ihtimali de pek uzak değildir. Demek isterim ki İktidar mevkiinde bulunan vicdansızların yüklendikleri ve yüklenmekte oldukları ağır mes'uliyet yükünü kale almayarak ahrarın uhdesine terettüp eden mes'uliyeti sırtımızdan atmak için biraz kımıldanmalıyız.

Biz Ruslar kadar iş görecek bir halde değiliz. Fakat bir asrın yapamadığı şeyi bir saat yapabilir. Onun için bu nazik dakikaları kaybetmeyelim. Herkesin nazarı bu saatte Yıldız'da can çekişen cadıya münatıftır. Gerek vefatından evvel, gerek sonradan derakap yapılması icap eden şeyleri biran evvel karar altına almalıyız. Teferruatı bu anda bertaraf ederek senelik, benliğin kaldırılmasile ve tam bir azadelık fikrile bütün Osmanlıları mümkün olduğu kadar birleştirmeğe ve muhtelif fırkaları münasip ilanlarla davete çalışmalıyız. Abdülhamid'in hastalığından bahis olan beyanname fevkalade güzeldi. Buna benzer ve bundan şumulluleri bir hafta veya iki haftada bir kere ince kağıtlara basılarak dağıtılmalıdır.

Merkez heyetinin daveti üzerine biz şubeyi tecdit ettik. Ali Sedat Bey'de iştirak etti. Burada tam serbesti olmadığı için ve mevkiin vatana yakınlığı münasebetile görebileceğimiz hizmete sekte getirmemek düşüncesile mesele üç beş kişi arasında kalacak, sairlerinden abone toplamak, gazete okutup fikir tamim ettirmek gibi hizmetler beklenecektir. Ahrarın azlığından ve bura ahalisinin fikr–ü halinden dolayı paraca buradan büyük bir hizmet beklememeli."

İbrahim Temo Bey bu mektubuna Köstence'de başlamış ve Ruscuk'ta bitirmişti. Ruscuk'ta yazdığı kısmında diyordu ki:

Biz buradan ufacık ve fakat bu sırada neşir ve tamim–i ehem

olan evrakın ithali hizmetini bir dereceye kadar deruhte ederiz. Adam bulup gidip gelme, etrafa para yedirme masrafını da hazırlarız; fakat dahilde mühim yerlere atacak ve elden ele verip iş görebilecek memurlara ve yüksek mektep talebesine okuturabilecek İstanbul'da emniyetli adamımız yoktur. Yoktur demekliğim cidden çalışan nüfuzlu adamımız yoktur demektir. Yoksa orta takıma olanlarla hergün okutturmaktayız. Yalnız benimle sevkolunacak ve teslim edilecek adamın tanınması şartile İstanbul vesair sahilde bulunan ve Köstence'ye münasebeti olan şehirlerin herhangisinde adamınız varsa, hususi bir parola ile görüşmek üzere taahhütlü bir mektupla isminizi ve ünvanınızı ve ne tarzda gidip o zatı görebileceğini bana bildiriniz.

Şu kadar var ki cemiyet işlerile uğraşmağa başladığım on yedi sene zarfında bizim umumi terbiye noksanlığı neticesi olarak hem fikrimiz zannolunan bazı sebatsız ve kansızlardan vicdanıma yerleştirilen darbeler pek çok olduğundan, tarafınızdan gösterilecek adamların hıyanetinden ve ihtiyatsızlığından şubemiz mes'ul olmayacağı gibi bizimkilerin fenalıklarından da merkez heyeti azade bulunacaktır. Maamafih iş görmek için ufak şeylerden ihtiraz caiz değildir. Çünkü bizim için bu kuvvetler "vakit nakit" değil "vakit hayattır" Kurban Bayramı'nızı tebrik ederim. Cenab–ı kuvve–ikül vatanda id–i kebir–i millinin hep beraber icrasına muvaffak buyursun!"

Girit Meselesi

Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin Bulgaristan'da ve Romanya'da çalışan şubelerini tanıdıktan sonar şimdi Kandiye ve Hanya şehirlerinde çalışan şubelerini de biraz tetkik etmek lazım geliyor. Burada her şeyden evvel şunu kaydetmek icap eder ki Girit'teki Türklerin çektikleri sıkıntı ve maruz bulundukları tehlikeler Bulgaristan Türklerinin çektikleri meşakkatlerden kat kat fazla idi. Onun için Hanya ve Kandiye şubelerinin Paris merkezine yazdıkları mektupların her birisi Girit Hristiyanlarının Türklere karşı yaptıkları zulümlerden dolayı şikayetler ve feryatlarla dolu idi. Bir tarafta Türklüğün ve İslâmiyetin ve diğer tarafta Yunanlılığın ve Hristiyanlığın o devirde ne derin bir

taas–supla birbirlerile mücadele ettikleri Hanya'dan 18 Mart 1904 tarihiyle ve Faruk imzasile Paris'e gönderilen aşağıdaki mektuptan anlaşılmaktadır:

"Nahiye Müdürü Doktor Skamenaki'nin taassubkarane bir tecavüzü. Hanya haricinde "Kumkapı" namlı mahalde her munsıfin, her vicdan sahibinin insaniyet–karane hislerini ezecek mertebede şeni' bir tecavüze, nameşru bir tasalluta sebep oldu. Bundan yirmi beş sene evvel kendi arzusile ihtida ederek bura İslâm zadeganından birisile evlenen ve yedi çocuğa malik olan bir kadın, üç gün evvel vefat eder. Bu kadının validesi Osmanlı Hükûmetinin idaresi zamanında kendisini İslâm gösterirken inkılaptan sonra tekrar Hristiyanlık dinini kabul etmişti. Şimdi kızı vefal edince bu kadın kızının İslâm olmayıp Hristiyan olduğunu iddia ederek bunu Nahiye Müdür Skamenaki'ye bildirir.

Nahiye Müdürü vazifesi haricinde olan bu işe müdahale ederek cenaze evine, naşın Hristiyan kabristanına defni için icap eden papaz ve sair levazımı gönderir. Bu şayia şehir içinde duyulur duyulmaz, cenazenin Hristiyan kabristanında defni icap edersе cebr–ü şiddet göstermek üzere Hristiyanların büyük bir kısmı cenazenin bulunduğu yerde toplanır.

Merhum kadının 15, 16 yaşlarındaki çocukları büyük validelerinin iddialarını şiddetle reddederek validelerinin İslâm olduğunu ve hatta hali ihtizarda iken bir kadın hoca getirilerek tekrar kelime–i şehadet getirdiğini feryat ederek söylerler. Çocukların bu vaveylaları ve feryatları üzerine galeyana gelen İslâmlar da bir tabut götürerek cenazeyi almağa kalkışırlar.

İşte bu suretle bir cenaze yüzünden çıkan ihtilaf üzerine her iki taraf hazırlıklar yapmağa başlar. Cenaze evinin kapısının bir tarafını papaz ve diğer tarafını hocalar muhafaza altına alırlar. Bu garip manzaraya masum çocukların acıklı feryatları da inzimam eder.

İşten haberdar olan jandarma kumandanlığı vaka mahalline yetişerek tahkikata girişir. Zuhur etmek üzere olan büyük bir kargaşalığın Nahiye Müdürü'nün salahiyeti haricinde müdahale etmesinin sebebiyet verdiğini anlar ve toplanmış olan ahaliyi dağıtmaya başlar. Hanya Müftülüğü ile kadı vekaletinde bulunan

Mehmet Ceylani Efendilerin gösterdikleri gayret ve faaliyet neticesi olarak gece yarısından iki saat sonra cenaze İslâm mezarlığına defnedilir. Dr. Skamenaki tarafından sebebiyet verilen bu gasb–ı emevat hadisesinin Meşveret ve Şûra–yi Ümmet gazetelerinden neşrini rica ederiz."

İKİNCİ BÖLÜM

MEŞRUTİYET'İN AYAK SESLERİ

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin Selânik'te Kuruluşu ve Paris Grubu'nun Selanik'le Temasa Geçmesi

Terakki ve İttihat Cemiyeti Paris'te senelerden beri çalışmakta iken Selanik'te de bir "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" teşekkül etmişti. Bu Cemiyetin teşekkül sureti aşağı yukarı şöyle olmuştu:

Ahrarane fikirlerinden dolayı Edirne'de hapse mahkum edilen posta memurlarından Talat Bey isminde bir genç hapishaneden çıktıktan sonra Selanik'e gelmişti. Talat Bey Selanik'te dahi hürriyet uğruna çalışmak istiyordu. Fakat kimseyi tanımadığı için buna muvaffak olamıyordu. Talat Bey bu maksadına nail olmak için mevcut bir teşekküle girmeğe karar vermişti. Orada kendisine taraftar kazanacağını ve fikrini daha çabuk ve daha kolaylıkla kabul ettireceğini ümit ediyordu.

Talat Bey'in hatırına gelen ilk zümre Bektaşilerdi. Bektaşilerin hür fikirli insanlardan olduklarını biliyordu. Ondan intisap ederse, Abdülhamid'in istipdadına ve zulmüne karşı mücadeleye girişilecek arkadaşları onların arasında seçmek güç olmayacaktı diye düşünüyordu.

Talat Bey, bu suretle meşgul iken evvelce Paris'te ve Cenevre'de bulunmuş olan bir iki zatı tanımıştı. Bunların içinde bir iki zabitte vardı. Bu yeni arkadaşları Selanik'te askeri rüştiyesi Fransızca Muallimi Kolağası Naki Bey, Sanayi Mektebi Müdürü İsmail Mahir Efendi Avrupa'da bulunduktan sonra Selanik'e avdet etmiş olan Rahmi ve Mithat Şükrü Beyler ve bir de Müftüzade İhsan Bey'di. Talat Bey nihayet hem mason olmuş ve hem bu arkadaşlarla anlaşarak "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni

kurmağa muvaffak olmuştu.

Bu birkaç arkadaş müzakerelerini Selanik'in kule kahvehanelerinde toplanarak icra ediyorlardı.

"Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" Talat Paşa tarafından teşkil olunduğu esnada Selanik'te bulunan bazı zabitler de kendi aralarında gizli bir cemiyet kurmuşlardı. Bu Cemiyetin ismi yoktu. Yalnız maksadı malumdu. Günden güne devleti uçuruma doğru sürükleyen Abdülhamid'in idaresine bir nihayet verdirmek!

Bir zaman sonra Talat Bey'in teşkil ettiği Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile zabitlerin kurdukları bu cemiyet birleşmişlerdi. Zabitlerden mürekkep olan Cemiyetin en ileri gelenleri Ömer Naci, Hüsrev Sami, Sapancalı Hakkı Beylerdi. Bu zabitlerin gizli bir Cemiyet kurmalarına evvelce Avrupa'da bulunan ve sonradan Selanik'e gelen Ali Şefik Bey sebep olmuştu.

Ömer Naci Bey bir zaman sonra bu arkadaşlar arasından ayrılarak Paris'e gitmişti. Bu ayrılma bir gün Ömer Naci Bey'le Rahmi Bey arasında çıkan bir ihtilaftan ileri gelmişti. Ömer Naci Bey herhangi bir sebepten dolayı Cemiyetin, bir içtimasında hazır bulunamamıştı ondan sonraki içtimada Rahmi Bey içtimaa gelmediğinden dolayı Ömer Naci Bey'e biraz çıkışmış ve bu tevbih ikisi arasında bazı nahoş sözler söylenmesine sebep olmuştu. Bunun üzerine Ömer Naci Bey darılarak Cemiyetten ayrılmış ve Paris'teki arkadaşlarla beraber çalışmak üzere Selanik'ten Paris'e kaçmıştı.

Selanik'te teşekkül eden bu iki cemiyet henüz birleşmemiş iken Doktor Nazım Bey de Paris'ten Selanik'e gelmiş bulunuyordu. Nazım Bey "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" ile temas etmeğe memurdu. O, Cemiyeti kuvvetli ve muntazam bir halde görürse, bu hususta yazacağı rapor üzerine Paris'teki "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti" ile Selanik'teki "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" birleşeceklerdi. Nazım Bey, Selanik'te hoca kıyafetinde dolaşıyordu. Selanik'e geldiğini akrabasına bile haber vermemişti. Selanik'ten "Mehmet" imzasile Paris'e yazdığı ilk mektuplarından birisinde zabitler tarafından teşkil olunan komite hakkında diyordu ki:

"Burada sekiz on kişi bir komite tesis etmişler. Efradının içinde bir iki zabıt, Naci'nin tanıdığı bir polis, birkaç ta mülkiye

memuru vardır. Biz o komitenin efradından değilken efradının hüviyetlerini biliyoruz. Buna da sebep komitenin ihtiyatsızca hareketleridir. Yarın bunları hükûmette bilecektir. Evrak getirtmek için vasıta gibi kullandıkları adamı dahi hükûmet haber almış. Bizim cemiyetin efradından birisi o adam nezdinde taharriyat yapılacağını bize bildirdi, biz de ihtiyatsız komiteye keyfiyeti bildirdik. Burada politika meselesinden dolayı tevkifat yapılması şimdi bizim işimize gelmez. Cemiyetimizin efradını ve bunlar sayesinde maddi ve manevi kuvvetimizi artırmak devrinde bulunuyoruz. Hükûmetin nazar–ı dikkatini nazarını celbetmeden evvel cemiyet efradını dört, beş yüz kişiye çıkarmağa şiddetle ihtiyacımız vardır. Bu noktaya erişmeden evvel hükûmetin takibatına maruz kalarak vakit kaybetmemeliyiz.

Halbuki bir ihtiyatsız komite üç beş kişiye evrak okutacağım diye hükûmetin dikkat nazarına çarpacak hareketlerde bulunuyor. Geçen gün bir kahvehane masasının üzerine nizamnamenin son sayfasındaki yemin suretini yazıp mazrufen bırakmışlar. Bunu imza ettirmek suretile cemiyete efrat kaydetmek tedbiri burada para etmez ve edemez. Bu usul Türkiye haricinde kalan mahallerde takip edilebilir. Halbuki dahilde hiçbir kimse isminin bir yerde mukayyet olduğunu görmek istemez. Böyle ihtiyatsız çalışan bir cemiyet kimsenin itimadını da kazanamaz.

Velhasıl kardeşim, bu acemi zevatın sellemehüsselam hareketleri bizim cemiyetimizin terakkisine sekte vuracağını nazar–ı dikkate alarak bunlara nasihatte bulununuz, fakat bizim cemiyetin vücudundan harf–i vahit bile yazmayınız. Zira bunların içinde Naci'nin tanıdığı ve maatteessüf cemiyet hakkında malumat edindirdiği o müptezel çocukta var. Bunlara kat'iyen itimat caiz değil.

İçlerinde hamiyetli, namuslu zevat yok değil. Lakin kurunun yanında yaş ta yanar darb–ı meselini hatırdan çıkarma, biz bunlardan işe yarayanlarını biliyoruz. Yavaş yavaşbunları içimize alacağız. Fakat heyet–i umumiyesiyle münasebete girişmek hiç te işimize menfaatimize gelmez."

Bu mektuptan anlaşılacağı veçhile gerek "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" gerekse zabitler tarafından teşkil olunan gizli komite birbirlerinin mevcudiyetlerinden haberleri olmayarak Paris ile

muhabere ediyorlardı. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti tahlif işinde o esrarengiz seremoniye riayet ettiği halde diğer komite tahlif meselesine ehemmiyet vermiyor ve hatta kahvehanelere bıraktığı yemin suretlerile aza kazanmağa çalışıyordu, Doktor Nazım Bey, Paris'te Bahaddin Şakir Bey'e gönderdiği mektubunun sonunda bu mesele hakkında diyordu ki:

"Sen bunlara icra–yı nüfuz et ve nasihat ver. Onları ihtiyata davet et. Hele yemin suretine imza kondurtmak usulünden behemehal vazgeçirt.

Bura vasıtasile Anadolu işlerine evrak sevkinde bu ihtiyatsız komite size çok hizmet edebilir. İçlerinde fedai varsa, fedakarlık hislerinden bilfiil vatanı müstefid ettirmelerini tavsiye et. Bunların içinde Sapancalı Hakkı Bey namında bir mülazım varmış. Geçenlerde Merkez Kumandanı Nazım Bey hafiyelik hizmetinde kullanmak için mülazım Hakkı Efendi'yi yanına çağırtmış, kendisine namusile kabili telif olmayan bazı talimat vermiş. Hakkı Efendi bundan müteessir olmuş, arkadaşlarından birisine vakayı anlatırken gözlerinden sel gibi yaş akmış. Hakkı Efendi arkadaşlarından birisinin yanında ağlayacağına ya Nazım Bey'i haysiyetşikenane teklifi üzerine öldürmeli veyahut sükut edip Nazım Bey'i aldatmalı ve bir kapana düşürmeliydi. Komitecilikte bazan böyle hileli harekette lazım oluyor.

Bu vakayı seni vaziyetten haberdar etmek için yazı–yorum. Bu komitenin hevesini kırmak elbette kar–ı akıl değildir. Fakat onların ihtiyatsızlığı yüzünden, fevkalade terakkiye müsait olan cemiyetimizin durmasına sebep olacak yolsuzlukların tamirine ve tadiline de çalışmak bizim için farzdır. Bunları kullan vesselam!

Ben burada kalmaya kat'iyen karar verdim. Bu hususta buradakilerle de anlaştım. Benim burada bulunmaklığıma lüzum kalmadığı taktirde başka bir yere gönderilmekliğim kararlaştırılmıştır.

Ömer Naci Bey benim evimde otururşa fena olmaz. Evin üç aylığı yüz franktır. Üç frank da bahşiş vardır. Uzun zamandan beri Paris'te görünmemekliğimin şüpheyi davet etmesi muhakkaktır. Bunun için, münasip ise, Şûrâ–yı Ümmet ile aşağıdaki tarzda bir ihtarda bulunmanızı hepinizden rica ederim:

Rüfekamızdan Doktor Nazım Bey açık denizlerde seyrüsefer

eden bir vapurun Doktorluk vazifesini deruhte eylediği için, onun uhdesinde bulunan sanduktarlık vazifesi .....e tevdi edilmiştir.

Böyle bir ihtar Paris Sefareti'nde husule gelebilecek şüphelerin bir dereceye kadar izalesine hizmet edebilir. Beni soranlara da, ismini vermemek şartile bir Fransız vapurunun üç yüz elli, dört yüz frank maaşla hekimi olduğunu söylersiniz.

Beni sorarsa bir aydan beri benden hiçbir haber almadığını ve hatta bir kazaya uğramaklığımdan korktuğunu ima edersin.

İstanbul ne alemde? Oraya gitmekte birçok faydalar görüyorum. Bir ay sonra oraya gidebilirim. Buradan hamiyetperver bir arkadaşla İstanbul'a gitmek mümkün olduğunu hatırından çıkarma.

Paraca nasılsınız? Matbaa işi ne oldu? Terziye borcumu verdin mi? Vermedinse ver ve ne verdiğini bana yaz ki sana göndereyim. Borcum zannedersem otuz beş franktır. Burada rahatım iyidir. İhtiyari mahpusluk ağır gelmiyor. Ahmet Rıza ve Sezai Beylerin ellerinden Naci ve Kenan Beylerin gözlerinden öperim."

Doktor Nazım, Bahaettin Şakir Bey'e yazdığı üçüncü bir mektubunda da vaziyeti ve Selanik'teki ahval hakkında şunları bildiriyordu.

"Kemal–i istirahatle burada çalışmak için oraca maddi, manevi alakam kesilmek lazımdır. Zengin değilim. Uzunca bir seyahat yaptım. Bu seyahat cebimden on on beş liranın çıkmasına sebep oldu. Dişimi sıkarak sana beş, altı lira gönderebileceğim. Bundan başka para yollamak benim için hemen muhal hükmündedir. Gayret et, her şeyi beş altı lira ile tesviye et.

Ailemle eskisi gibi bilvasıta muhaberedeyim. Onların hiçbir kimsenin benim burada olduğumdan haberi yoktur. Herkes eski meşguliyetimde berdevam olduğuna kanidir. Onun için herhangi bir vesile ile olursa olsun, onları mektup yazmaktan çekin.

Her şeyden ziyade sevdiğim milletimin yakından felaketine iştirak etmek benim için en büyük bahtiyarlıktır. Burada kaldığıma memnunum. İşlerim yolunda gidiyor.

Yanya ile münasebetiniz varsa orada Mülazim Yakup Efendi ismindeki zabitin hafiyelik etmek üzere İstanbul'a gitmesine Saray'dan telgrafla müsaade istediğini oradaki arkadaşlara

bildiriniz.

Verdiğin müstear namlardan istifade edemiyorum. Zira buradaki Fransız ve Avusturya postahanelerinde öyle memurlar vardır ki beş altı liraya mukabil buradan Avrupa'ya yazılan mektupların adreslerini ve oradan buraya mektupları gelenlerin ikametgahlarını ve hatta mektuplarını hükûmete teslim edecek kadar alçaklık gösteriyorlar.

Merkez kumandanı Kaymakam Nazım Bey ki İstanbul'da Çerkes Kabasakal Mehmet Paşa'nın maiyetinde idi, burada bairade bu işlerè memur edilmiştir. Bu babta ye'dimizde kat'i delail vardır. Bu zat her ne kadar bizi meydana çıkarmak için öteye beriye baş vuruyorsa da şimdiye kadar bir ipucu elde etmeğe muvaffak olamamıştır.

İstanbul'un umum valilere gönderdiği gayet garip bir tebligatı vardır. Bu tebligatta Jön Türklerin Osmanlı memleketinin her tarafından kesbettikleri kuvvetten ve yaptıkları teşvikattan bahsedildikten sonra bu muzır fırkanın dahilde bu derece ehemmiyet kesbedebilmesi için valilerin ve büyük memurların onlara karşı mümaşatkarane ve hatta tarafgirane hareket etmeleri icap eylediği bir lisan–ı suzişle bildiriliyormuş.

Şimdi siz bütün vilayetlere bu mealde emirnameler gönderildiğini nazar–ı teemmüle alarak umum valilere ve mutasarrıflara ve kumandanlara hitaben cemiyet namına bir mektup sureti kaleme alınız. Bunda yukarıdaki mealde, emirname sudur ettiğini bildirdikten sonra:

"Ey memur efendi, vali veya kumandan paşa, Sultan Hamid'in bir ayağı çukurdadır. Meş'um idare hüzranın pek yakın bir zamanda Sultan–ı hazırın vücudile beraber ortadan kalkacağına ve namuslu bir hükûmetin kaim olacağına şüphe yoktur. Beş, altı ay gibi kısa bir müddet istirahat için bütün istikbalinizi mahvetmek, hatta yarınki hükûmetin pençe–i kahrında ezilmek isterseniz, şimdiki hükûmetin son emirlerine inkiyaden vatanın namuslu ve hamiyetli evlatlarını ezmeğe gayret ediniz." Mealinde bir şeyler ilave ederek bunu bastırdıktan sonra Paris'in Bonmarşe, Louvre gibi mağazalarına mahsus zarflar içinde vali veya kumandan Paşa'nın refikaları Hanımefendi'ye diye Fransızca adreslerle valilere ve kumandanlara gönderiniz

Valilerden, kumandanlardan, velhasıl şüpheli olmayan tüccarlardan başka her kime Avrupa'dan bilhassa Paris'ten mektup gelirse, posta müdürü o mektupları açmağa ve muzır evrak çıkarsa yakmağa selahiyettardır. Bu noktayı derhatır ederek beyhude posta masrafı yapmayınız. Fakat her ne tabederseniz behemahal bir tanesini bütün vilayetlere göndermeyi ihmal etmeyiniz. Çünkü posta müdürlerini ve memurlarını bu neşriyattan haberdar etmekte de menfaat vardır. Bunların içinde bazıları hamiyetli, bazıları da boş boğazdır. Ekseriya postahanede açılan bir mektup yahut bir gazete seksen kişinin gözünden geçtikten sonra mahvedilir.

Vilayet salnamesini elde etmeğe çalışınız. Mühim tüccar ve bankerlere kapalı mektup suretinde göndereceğiniz bütün evrak bizim posta memurlarının eline geçmeden sahiplerine varıyor. Fakat bu kaide İzmir, Selanik, Beyrut gibi ecnebi postaları olan yerlere aittir. Bu suretle yüzlerce, belki binlerce Türk'e evrakları okutturabilirsiniz. Bu hususta ayrıca nazar-ı dikkatinizi celbederim. Hele göndereceğiniz zarfların üzerinde bir ticaret evinin adresi bulunursa istenilen kimseye vusul daha kolay olur."

Dr.Nazım Bey 1907 senesi Temmuz'unda Selanik'e gelmişti. Fakat aradan aylar geçtiği halde "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" hakkındaki raporunu Paris'e göndermemişti. Paris sabırsızlanıyor ve Dr. Nazım Bey'den raporun bir an evvel gönderilmesini istiyordu. Başında sarık, arkasında cübbe ve elinde kocaman bir şemsiye olduğu halde uzun sakalı ile Hoca Mehmet Efendi nam-ı müsteazını taşıyarak Selanik'te dolaşan Dr. Nazım Bey bu rapor meselesine dair Paris'e Dr. Bahaettin Bey'e yazdığı dördüncü mektubunda diyordu ki:

"Sabırsızlık etme!" Burada boş durmadığımızdan elbette eminsin." İşler yolunda gidiyor. Kuvvet günden güne artıyor. Eserlerini henüz görmemekle ataletimize hükmetme. Raporumu yazmağa artık çok kalmadı. On, on beş gün sonra raporu alırsın.

Merkez Kumandanı Nazım Bey için tafsilata hacet kalmadı. Müttehizat-ı mülkiyeden bir zatın şifahi tehdidi üzerine İstanbul'a gönderdiği raporunu şu suretle yazdı:

Burada iş'ar buyurulduğu veçhile komite filan mevcut değildir. Muzır evrakta muntazam surette gelmiyor. Ara sıra

Atina'dan gelen yolcularla bir iki memnu gazete ithal ediliyor. Fakat bu da o kadar nadiren vuku buluyor ki nazar–ı dikkate alınacak kadar ehemmiyeti haiz değildir.

Mason Cemiyetine gelince, bu cemiyetin, dünyanın her tarafında olduğu gibi Memalik–i Osmaniye'nin büyük şehirlerinde de şubeleri vardır. Fakat Mason Cemiyetleri içtimalarında politikadan ve dinden bahsetmemeyi en esaslı şartlarından addetmişlerdir. Bu cihetle Masonluk meselesinde de telaş edilecek bir nokta yoktur."

Raporun bu suretle tanzim edilmesi hamiyetten ziyade korkudan ileri gelmiştir. Bir adam bu iklim de her suretle rahat yaşayabilmek için hafiyelik etmemeğe kendisini mecbur görüyor. Nazım Bey de Jön Türklük meselesini tahkik için Mabeyinden emir ve tahsilat almışken ve burada muzır bir iş yapmağa muktedir iken korku saikasile raporunu yukarıda bildirdiğim tarzda tertibe mecbur kalmıştır.

Bu halde Merkez Kumandanı Nazım Bey hakkında kararımız değişmiştir. Valiye gelince o da İstanbul'dan gelen ihtara şu yolda cevap vermiş:

"Bunada Jön Türklük ve Masonluk filan yoktur. Diğer vilayetler de ahalinin Jön Türklük işlerile meşgul olmaması isteniyorsa, muzır evrakın ithal edilmemesi matlubu ali ise, o halde vilayetlere namuslu valiler gönderilsin!"

Vali vakıa hırsız değil, fakat öküz gibi bir adam. Böyle nazik bir vilayete bu kadar iktidarsız, izansız bir valinin nasp ve tayin edilişine hayret etmemek için insan yıldızın ne olduğunu bilmemek lazım.

Burada, işittiklerine nazaran müfettiş Hikmet Paşa tab'an zeki, fakat politika ve hukuk işlerinde pek biçare imiş. Hele hamiyete pek laubali. Sultan Hamid'in küçük bir nümunesi. Kendisini yakından tanıyanlar veçhen de Sultan Hamid'e müşabehetini iddia ediyorlar. Postahanelerde hafiyelik edenlerin isimleri bizce meçhuldür. Ancak hafiyeliğin yapıldığına kati kanaatimiz vardır.

Yanya'da Mülazim Yakup Efendi hakkında bir şey yazmayınız. Yakup Efendi ile sirkat meselesinden dolayı tevkif edildiği için kurtulmak ümid ile Yıldız'a o telgrafı çekmeğe

mecbur olmuş. Bu gibi hilelere müracaat edenler nadir değildir.

Selanik'te cebinde siyanür taşıyanlar tanıdım. Müşkül mevkide kalacak olurlarsa bununla intihar etmek niyetinde imişler. Siyanür gibi eziyet vermeden öldürecek bir zehir tanıyıp tanımadığını benden soruyorlar. Eroin ağızdan alınınca intiharı zahmetsizce husule getirir sanırım. Bu bapta senin daha ziyade malumatın vardır. Sualimi cevapsız bırakma."

Dr. Nazım Bey'in çok muktesit olduğu malumdu. Selanik'ten Paris'e dönmediği için ev kirasının işlemesine çok canı sıkılıyordu. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti namına Paris'te muhabere eden zat Sair Bey idi. Sair, Talat Bey'in kullandığı nam-ı müsteardı. Sair imzasile Paris'e yazılan bir mektupta, Mehmet Efendi'nin (Dr. Nazım Bey'in) hane kirası olarak teraküm eden borcuna verilmek üzere Fransız postahanesine teslimen iki yüz frank namımıza gönderilmiştir. Tabii iktizasını ifa buyurursunuz" deniliyordu. Mehmet Efendi Selanik'te çok gizli yaşadığı için para başkası tarafından yollanıyordu. Dr. Nazım'ın yukarıda bahsettiğimiz mektubunun sonunda bu ev meselesi hakkında Dr. Bahaettin Şakir Bey'e diyordu ki:

"Evi bırakmayı münasip görürsen, mutfaktan itibaren yatak odasına geçerek salondaki hava gazı lambasına kadar uzanan kurşun boruların benim olduğunu ve binaenaleyh onları çıkartmayı unutma. Zira bunlar için ben yirmi yirmibeş frank sarfettim. Boruları çıkarırken tekerlek tarzında büktür ki sen de kullanabilesin. Hava gazı saatinin üzerinde asılı gördüğün zincir de benimdir. Onu da unutma! Naci Bey'i oraya yerleştirseydin, daha ziyade memnun olurdum. Zira ailem bir gün o adrese bir mektup gönderebilir veya buna benzer bir hadise çıkabilir. Arkadaşlardan biri orada oturunca bu gibi hadiselerden çıkabilecek mahzurları defetmek daha kolay olurdu.

Dr. Nazım Bey'in Selanik'te bulunduğunu birkaç arkadaştan başka hiç kimsenin bilmediğini yazmıştık. Bununla beraber Nazım Bey sokaklarda dolaştıkça ne kadar debdil-i kıyafet etmiş olursa olsun yine görülüp tanınmak tehlikesine maruzdu. Nitekim bir gün böyle bir tehlike zuhur etmişti.

Dr. Nazım Bey'in Paris'ten beri tanıdığı Burla Efendi isminde bir doktor vardı. Nazım Bey'le Burla Efendi Paris'te beraber tıp

tahsil etmişlerdi. Onun için Burla Efendi Nazım Bey'i çok iyi tanıyordu. Burla Efendi tahsilini ikmal ettikten sonra Selanik'e gelerek doktorluk yapmağa başlamıştı. O, Nazım Bey'in hala Paris'te olduğunu zanediyordu.

Fakat bir gün Selanik'te hoca kıyafetinde bir zatın önünden gitmekte olduğunu görünce yürüyüşünden onun Dr. Nazım Bey olduğunu derhal anlamış ve arkasından;

– Nazım Bey... Nazım Bey... Doktor..!" diye bağırmaya başlamıştı. Doktor Nazım Bey birisi tarafından isminin bağırılarak söylendiğini duyar duymaz fena halde ürkmüş ve tabana kuvvet kaçmıştı.

Doktor Burla kaçan zadın Doktor Nazım Bey olduğuna o kadar emindi ki bunu müşterek bir dosta da söylemişti. Bu dost da gelip meseleyi tesadüfen cemiyet azasından birisine anlatmıştı. Tabii Doktor Nazım Bey'in Selanik'te bulunduğu o zata karşı derhal inkar edilmişti.

Bununla beraber Doktor Burla'nın susturulması lazım geliyordu. Yoksa o, bir fenalık yaptığının farkına varmadan meseleyi herkese anlatacaktı. Bu vazifeyi Talat Bey üzerine almış ve doğru Doktor Burla'nın muayenehanesine gitmişti. Burla, Talat Bey'i tanımadığı için onu bir hasta zannile muayene odasından içeriye almıştı. Talat Bey odaya girdikten sonra kapıyı kapayıp Doktor Burla'ya sormuştu:

– "Doktor Nazım Bey Selanik'te imiş, siz onu görmüşsünüz, öyle mi?"

Doktor Burla hemen cevap vermişti:

– Ya, dün sokakta rastgeldim! Hoca kıyafetine girmişti. Fakat hangi kıyafete girerse girsin, ben eski mektep arkadaşımı hiç tanımaz mıyım? Yürüyüşünden onun Nazım olduğunu derhal anladım. Arkasından bağırınca kaçıp gitti. Bu da isbat eder ki gördüğüm zat Doktor Nazım'dı."

Bunun üzerine Talat Bey gözlerini açmış, tehdit makamında şehadet parmağını yukarıya doğru kaldırmış ve Doktor Burla'ya demişti ki:

– "Evet, Doktor Nazım Bey Selanik'tedir. Fakat onun burada bulunduğuna birkaç arkadaşından başka kimse bilmiyor. Şimdi bir de siz biliyorsunuz. Şayet Doktor Nazım tevkif edilecek olur-

sa, bu felakete sizin gevezeliğiniz sebep vermiş olacaktır. Onun için Doktor Nazım tevkif edildiği anda siz de kendinizi yok bilin-iz. Ve Doktor Nazım tevkifhaneye nakledilirken sizin de mezara götürüleceğinize kat'i surette emin olabilirsiniz!"

Doktor Burla hiç beklemediği böyle bir tehdit karşısında fena halde korkmuş ve:

– "Söylemem, söylemem! Neme lazım benim..." diye feryat etmeğe başlamıştı. Doktor Burla aradan seneler geçtikten sonra anlattığına nazaran, Talat Bey'in gözlerini açarak kendisini tehdit etmesinden çok ürkmüş ve Talat Bey muayenehaneden çıkıp gittikten sonra Nazım Bey'in görülerek tevkif edilmemesi için gece, gündüz dua etmekten hali kalmamıştı.

Doktor Nazım Bey'i ikinci bir görülme tehlikesinden kurtaran yine Talat Bey olmuştu. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti azası arasında o günlerde kıymetli bir arkadaş daha girmişti. Bu zat Avukat Manyasizade Refik Bey'di. Refik Bey Kavala'da bulunuyordu. Bir gün Talat Bey Drama civarına yaptığı bir seyahatten avdet ederken trende Refik Bey'le aynı kompartımanda buluşmuşlardı. O güne kadar birbirlerini tanımayan bu iki zat birkaç saat devam eden sohbetleri esnasında gayet samimi iki dost olmuşlardı. Talat Bey Manyasızade Refik Bey'in fikirlerini çok beğenmişti. Kendisine Kavala gibi dar bir muhitte yaşayacağından Selanik'e gelmesini ve orada Avukatlık yapmasını tavsiye etmişti. Refik Bey bunun maddeten mümkün olamayacağını anlatınca Talat Bey Selanik'teki arkadaşların kendisine her hususta yardım edeceklerini söylemişti.

Talat Bey Selanik'e geri döndüğü zaman Manyasizade Refik Bey'i tanıdığını ve kendisine Selanik'te yerleşmesini teklif ettiğini bildirmişti. Refik Bey Selanik'te de tanınmış bir zat olduğundan Selanik'in güzel bir yerinde "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin yardımile bir yazıhane açılmış ve maroken koltuklarla falan döşenmişti. Ondan sonra Refik Bey Kavala'dan Selanik'e naklet-miş ve bu yazıhanede muvaffakıyetle avukatlık yapmağa başlamıştı. Tabii kendisi, Selanik'e geldikten sonra bir akşam merasimle tahlif edilerek Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne alınmıştı.

O vakitten beri Talat, Nazım, Mithat Şükrü, Rahmi ve İsmail Canbulat Beyler ve daha sair Cemiyet azası akşamları toplanarak

müdavele–i efkar ediyorlardı. Bir akşam böyle içtimadan çıkılmıştı. İçtima mahalli olan dar sokaktan geniş bir caddeye doğru gidiliyordu. Önde Mithat Şükrü Bey yürüyor ve arkadan diğer arkadaşlar takip ediyorlardı. Doktor Nazım Bey en geride idi.

Mithat Şükrü Bey, tam köşeyi dönerek caddeye çıktığı zaman Selanik'li Sabri Bey'le karşılaşmıştı. Sabri Bey Doktor Nazım Bey'in Selanik'te ilk mektepten beri çocukluk arkadaşı idi. Nazım Bey'i görecek olursa derhal tanıyacağına şüphe yoktu. Onun için Mithat Şükrü Bey aralarındaki parolayı kullanarak öksürmek suretile tehlike olduğunu arkadan gelen arkadaşlara bildirmişti. Bunun üzerine Talat Bey hemen ileriye atılmış ve Sabri Bey'i görünce sarhoş taklidi yapmağa başlamış:

– "OOO, Sabri'ciğim, nasılsın, "iyi misin!" diye bağırarak onu kucaklamış ve kafasını koltuğunun altına sıkıştırmıştı.

Talat Bey, sözde Sabri Bey'le bu suretle şakalaşırken Doktor Nazım Bey'e elle işaret ederek hemen geçip gitmesini anlatmıştı. Nazım Bey de, Sabri Bey koltuk altında; "boğuluyorum" yapma birader!" diye bağırırken koşa koşa onların önünden geçip caddenin karşı sırasında bulunan Mithat Şükrü Bey'in evine ilticaya muvaffak olmuştu. Nazım esasen Selanik'te bulunduğu müddet zarfında Mithat Şükrü Bey'in evinde oturuyordu.

Ertesi günü Sabri Bey, dostlardan birisine rast geldiği zaman ona:

– "Dün akşam Talat Bey amma sarhoştu ha! Beni koltuğunun altında az kalsın boğacaktı!" diye şikayet etmişti.

Doktor Nazım Bey'in İstanbul'daki Bomba Davası ve Makedonya'daki Çete Faaliyetleri Hakkındaki Tafsilatlı Mektubu

Doktor Nazım Bey'in Terakki ve İttihat Cemiyeti evrakı arasından çıkan ve Meşrutiyet'ten evvel yazılmış olan bir mektubu daha vardır. Nazım Bey bu mektubunda, İstanbul'da devam eden bomba davasına, Makedonya'daki çete harekatına ve zabitlerimizin hamiyetlerine ve fedakarlıklarını dair dikkate şayan olan aşağıdaki tafsilatı veriyordu:

"Sana evvela Necip Melhamenin vahşetinden bahsedeyim: Yıldız'da atılan bombadan dolayı, bir istintak heyeti teşekkül etmiştir. Bu heyeti Necib'in riyaseti altında, bir Başmüdde–imumi, müdde–imumi Necmettin Molla Bey ve daha birkaç kişiden mürekkepti. Bilmem hangi taraftan yapılan bir ihbar üzerine o zaman Avusturya Hastahanesi'nde kapıcılık yapan bir Ermeni de tevkif olunmuştu.

Necip Melhame bu kapıcıya bildiklerini söyletmek için engizisyon zamanında bile hatıra gelmeyen işkenceleri yapar,, sivri bıçakla kapıcının her tarafını delik deşik ettikten sonra o yaraların hasıl ettiği iltihaplar üzerine kudurmuş bir vahşi gibi basar sopayı; o derecede ki zavallı kapıcının vücudu şişmiş bir tuluma döner. Bu halden müteessir olan Necmettin Molla Bey, bu işkencenin hukuk–u umumiyeye muhalif oluğunu öne sürerek Başmüdde–iumumi ile birlikte şikayet için Ragıp Paşa'ya müracaat ederler. Ragıp Paşa'nın bunlara verdiği cevap.

"– Kudurmuş Arab'a beni de mi dövdürmek istiyorsunuz?" dan ibaret kalır.

Ben bu vakayı müştekilerin birinden emin bir vasıta ile işittim. Hiçbir isim zikretmeyerek yalnız Necip Melhame'nin kapıcı Ermeni üzerinde icra eylediği bu vahyişane muameleyi Ermenilere anlatınız.

Makedonya meselesinde Türkler zannettiğiniz gibi kolları bağlı kalmamışlardır.Rum komitelerine çok hizmet etmişlerdir. Efradı arasında Türk bulunmayan Rum çetesi nadirmiş. Bu çetelere giren Türkler tabii Rumların parasile çalıştıkları için milliyet hesabına şayan–ı iftihar değilse de, Rumların menafii – bu meselede – Türklerinki ile bir gibi olduğundan çeteye giren Türklerin sayelerinden Türk milleti de doğrudan doğruya müstefit olmuştur.

Türklerin sayi buna münhasır kalmamıştır Vakalardan mütenebbih olan İslâm ahali birçok kazalarda ittihat etmiş, aralarından güzide ifradı çete suretinde kazaları dahilinde gezdirerek İslâm haklarını müdafaa etmişler. Tiküş, Doyran gibi kazalarda Bulgarlar tarafından öldürülen bir İslâm'a mukabil otuz, kırk Bulgar öldürmüşler ve o derece şiddetle intikam almışlar ki o havalide bulunan Bulgarlar evlerinden dışarı çıka-

maz olmuşlardır.

Bundan başka bize mensup hamiyetli zabitlerden birkaçı, hatta cebinden para sarfile tedarik eylediği tüfeklerle çeteler teçhiz etmişler, kaza kaza dolaştırıp İslâm'ın rahat ve asayişini temin ettikten başka kat'i delillerin eksikliğinden dolayı resmen tevkif edemedikleri Bulgar müfsitlerini bu çetelere öldürtmüşlerdir. Ben bu yolda çete teşkil eden zabitlerden üç kişi tanıdım. Şimdi Doyran, Koçana, Kökülü ve havalisinde Gemici Hüseyin, Martin Mustafa, Arap... vesaire kumandanlarından dört beş Türk çetesi vardır. bu çeteler, Bulgarlar nerede bir Türk öldürürlerse, orada en aşağı beş Bulgar öldürmek üzere çalışıyorlar. Bu çeteler bir Bulgarı öldürdükleri zaman ekseriya cesedi üzerine o kazanın kaymakamına hitaben bir mektup bırakıyorlar ve diyorlar ki: "Kaymakam Bey, bu gavuru öldüren Arap... yahut Martin Mustafa'dır... Filan yerde öldürülen İslâm'ın intikamıdır."

Gemici Hüseyin'in programı da şudur: Bir Müslüman öldürüldüğü zaman ona mukabil on Bulgar'ı öldürmektir. Ve bunun için bir intihap tarzı yoktur. Önüne geleni, Bulgar kadını olsun, erkek olsun, ihtiyar olsun, çocuk olsun, on adet doluncaya kadar hiçbir Bulgar gemici Hüseyin'in satırından yakasını kurtaramıyor. Gemici Hüseyin birkaç kazanın Allah'ı kesilmiş. Bulgarlar bu ismi işittikleri zaman titriyorlar.

Tensikata memur zabitlerin ve sivil ajanların tazyikile Hükûmet, Gemici Hüseyin'i öldüren veya tutan zabite iki rütbe birden terfi ile bilmem ne kadar nakdi mükafat vadediyor. Yine Gemici Hüseyin tutulmuyor.

Geçen sene Sırp komitesinden yüz kişilik bir çetenin icra edemeyeceği bir fiili Gemici Hüseyin, tayfasından üç dört İslâm ile beraber yapabilmiştir. Bu çetelerin Bulgarlar üzerindeki tesiri hükûmetin çıkardığı yüz bine yakın askerin tesirinden daha büyüktür. Çünkü bu çeteler, hükûmetin tevkif edemediği komite organizatörlerini öldürüp komitenin faaliyetine büyük sekte vuruyorlar.

Ondan sonra Bulgarlar Müslümanları öldürmekten çekiniyorlar. Çünkü biliyorlar ki bir Müslümanı öldürürlerse köylerinden hiç olmazsa on Bulgar öldürülecektir. Şimdiki halde Müfettiş Paşa'yı en ziyade düşündüren bu Türk çeteleri meselesidir. Türk

çeteleri Bulgar çeteleri gibi kolay kolay imha edilemiyor. Buna da birkaç sebep vardır. Esasen Türkler Bulgarlardan ziyade cesur, çevik ve nişancı ondan sonra çeteyi teşkil edenler ekseriya askerlikten firar etmiş, takip müfrezelerinin harekatını tamamile bilir kurnaz adamlardır. Buna bir de icra–yı nüfuz ettikleri havalideki köylü Müslümanların ve takibe memur müfreze zabitlerinin muavenetleri inzimam ediyor.

Ekseri mahallerde Bulgarların kuvve–i maneviyeleri pek ziyade kırıktır. Hudud boyundaki birkaç kaza, ki burada Bulgarlar Müslümanlardan sekiz on defa fazla bulunuyor, istisna edilirse diğer taraflarda Bulgarlar fena halde ezilmişlerdir ve eziliyorlar. Müslümanlar uyurken yani Makedonya meselesinin bidayetinde komiteler İslâmı hakikaten korkutmuşlardı. Lakin bu korku pek çok zaman sürmemiş İslâm dahi ekseri yerlerde uyanmış, ölen Müslümanların şiddetli bir surette intikamını almağa başlamıştır. O zamandan beri Bulgar eski kuvvetini kaybetmiştir.

Bundan başka askerin de hali değişmiştir. Neferler o derece idman hasıl etmiş ki bir çeteye tesadüf ettikleri zaman nadiren o çeteden bir kişi kurtulabiliyor. Askerin ne müsademede verdiği telefat Bulgarların telefatına nisbetle onda birdir. Takibata memur Türk zabitlerinden hakikati şifahen dinledim. Yunanistan'daki zabitlerin bir kaçından ve dahilde bir köyde bulunduğum zaman aynı köyde o gece gizlenmiş bulunan altmış kişilik bir Yunan çetesinin kumandanı bulunan bir yüzbaşı Yunan zabitinden kulağımla işittim.

Yunan zabitleri bana Türk askerinin cesaret ve çevikliğinden defaatla bahsettiler. Muhterem Sezai Beyefendi'ye söyle,. Türk askeri yine eski bildiği aslan yürekli askerlerdir. Dört beş senelik takibat ve tecrübe neticesi bu askerler dünyanın hiçbir milletinde bulunmaz bir dereceye varmıştır. Gazetelerde hükûmetin ilan ettiği telefat adedi yalan değil hakikattir. Bu ilanlarda Bulgarların telefatı 50 ise bizim askerin telefatı 4–5'tir.

Türk askerinin cesaretinden ve meharetinden bahsederken genç zabitlerimizi unutmak adeta bir küfran–ı nimet olur. Neferler bile mektepli genç zabitlerin cesaret ve fedakarlıklarını bir lisan–ı sitayişle yadediyorlar.

Bizim orduda bozuk olan uzuv başında bulunanlardır. Genç

zabitlerin hiç olmazsa nısfı milletin medar–ı iftiharı olacak bir terbiye ve metanete haizdir. Buraya geleliden beri pek çok zabit gördüm. Uzun uzadıya görüştüm. Vakıa benim gördüğüm zabitlerin hemen umumu bizden olduğu için, ahlak ve metanetçe ve samimiyetçe elbette ordumuzun en güzide olanlarıdır.

Bununla beraber, bu adamların ahval ve harekatı beni hayrette bırakıyor. Gözlerimizden meserret yaşları akıtıyor. Bazı meclislerde muhterem Sezai Bey'imizin bulunmasını, bu gençleri dinlemesini gönül arzu ediyor. Baha'cığım, Türk'ün kanı donmamış, hükûmetin bu kadar seyyiat ve ifsadatına rağmen Türkün damarlarında ecdadındaki kan cevelan ediyor. Zabitler diyorlar ki:

"Aylığımız azdır; muntazaman çıkmıyor, fakat bunda bir beis yoktur. Biz ki vatanımız için kanımızı akıtmaktan çekinmeyiz, bizi müteessir eden şey ordumuzda liyakatsiz amir kullanılmasıdır."

Hem de bunu diyenler Bulgarların bombalarına karşı kılıcını çekip askerin önüne düşen zabitlerdir. Bu zabitler senelerce mekteplerde kafa patlattıkları, altı yedi sene vatanları uğrunda defaatla ölümün yanından geçtikleri halde henüz mülazimlikten kurtulamamışlardır.

Bu kadar metanet ve fedakarlık gösterecek bir zabit acaba Almanya ordusunda var mıdır? Yunan gibi fakir bir hükûmetin mülazimleri 200 frank maaş alıyorlar, muayyen bir zamanda yüzbaşı olacaklarından emin bulunuyorlar. Bizim zabitler gibi Rumeli Balkanlarında dolaşmıyorlar. Halbuki zavallı Türk zabitleri o kadar biçare, o kadar parasız ki insan bunları görüp de müteessir olmamasın kabil değil!

Hamiyetsiz, cahil! Müfettiş Paşa, senede yedi bin lira ve vali dört beş yüz lira aylık alıyorlar. Bir bunları düşünüyorum, bir de civarımda oturan bir yüzbaşı ailesinin fakr–üzaruretini görüyorum. Sebep olanlara lanet etmeden kendimi alamıyorum.

Bah'acığım Gustave Lebon "Evolution des peuples" namındaki kitabında milletleri bir mahruta teşbih ediyor da diyor ki: Ahali mahrutun kaidesini, aydınlarda zirvesini teşkil ederler. Bir milletin zirvesinde bulunanlar, mesela Fransız ulema ve hükemasından iki yüzü ifna edilse, Fransa medeniyet ve saadetini yarı

yarıya kaybeder. Ben de diyebilir ki Türk aydınlarından iki yüz kişi darağacına çekilse, Türkler on misli mes'ut ve müterakki olurlar.

Müfettiş Paşa, Sultan Hamid'i taklit etmiş, dairesini Mabeyn'e benzetmiş, bir Müslüman serbestçe girip arz–uhal veremiyor. Bu adam üç dört senedir burada bulunuyor. Kendi ağırlığından ziyade maaş alıyor. Henüz Osmanlılığa hiçbir hizmeti dokunmamış. Yıldız'ın emrine itaatten, Frenklere tabas-bustan başka bir şey yaptığı yok. Eşkıya meselesinin önüne bir set çekmek için hudut boyundaki kazalardan bir kaçına bir kaç düzine İslâm köyleri tesisi hakkında kendisine defaatla raporlar verildiği ve oralarda arazisi bulunan kimseler pek ucuz fiatle yerlerini terke razı edilmiş olduğu halde seksen yüz bin lira gibi ehemmiyetsiz bir fedakarlıkta yalnız hal için değil istikbal için de memlekete kat kat faydası olacak bu gibi teşebbüsler Müfettiş Paşa'nın bir günlük vaktini bile işgal edemiyor. Bu adama karşı olan adavetim günden güne arttığı için bunun hakkında seninde başını ağırtıyorum. Nasıl ağrıtmayayım ki elinde – ecnebilerin muaveneti hesabile – fevkalade bir iktidar olduğu halde bundan milletini memleketini istifade ettirmek istemiyor. Yalnız azamet satmakla vakit geçiriyor.

Maiyetine verilen bir zabit, arabasının tevakkufünde kapısını açmadığı için o zabite çıkışıyor. Zabitte diyor ki:

– "Efendim, benim vazifem sizi muhafazadır; kapı açmak, kapamak değildir. İzzet–i nefsi kırılan bir zabit elbette nazik meselelerde hayatını feda etmekten çekinir."

Eğer Müfettişte zerre kadar hamiyet olsaydı, bir zabite hizmetçi vazifesi yaptırmadan çekinip zabitin yukarıda da yazdığı gibi verdiği cevaptan memnun olması lazım gelirdi.

Halbuki Rumeli Prensi (ahali istihza makamında Müfettiş'e bu lakabı veriyor) zabitin kendisine hizmetçilik etmek istemeyişine fevkalade kızmış, yanından kovacakmış.

Vali'ye gelince; evvelce yazdığım gibi merdiven altında külahlı evliya çıkartacak kadar cahil! Bundan evvel Selanik'te Hasan Paşa isminde bir vali varmış. Transval muharebesi zamanında muharebeden bahsolunduğu bir gün: "Ben kendi kendime İngiliz bizden bu Transval'i aldı ama, bunun cezasını

görecektir demiştim. Bak nasıl tahminim doğru çıktı!" diyerek yanındakileri hayretler içinde bırakmış. Böyle adamlar Selanik gibi Avrupa şehri halini alan bir memlekete vali tayin olunuyor, hayret!

Bunları gazeteye havadis olsun diye yazmıyorum. Gazeteye makale yazmak için burada bir tahrir heyeti teşekkül etmek üzeredir. Maksadım hasbıhaldir."

Ahmet Rıza Bey'in İngiltere'de Yapmış Olduğu Faaliyetleri Bir Nimet Olarak Değerlendirmesi

Dr. Nazım Bey, Selanik'te o kadar gizli yaşıyordu ki bazan Paris'teki arkadaşları bile kendisinin nerede bulunduğunu bilemiyorlardı. Mesela Ahmet Rıza Bey, Paris civarında bir köyden 26 Ağustos 1907 tarihinde Paris'e gönderdiği bir mektubunda diyordu ki:

"Mehmet Ali Paşa'dan bir mektup aldım. Nazım Efendi'nin İstanbul'da tutulduğunu Evian kaplıcalarına gelen Halil Halit Efendi'den işitmiş, beyan–ı teessüf ediyor!"

Halil Halit Efendi denilen zat Cambridge Üniversitesi'ndeki Halil Halit Bey'di. Bu zatta "Şûrâ–yı Ümmet" gazetesine arada sırada makaleler yazıyordu. Fakat Laidri imzasını kullanıyordu.

Bir defa "Şûrâ–yı Ümmet" gazetesinde bu usule riayet edilmediğinden dolayı Halil Halit Bey muğber olmuş ve Paris'e aşağıdaki mektubu yazmıştı:

"Bugün Şûrâ–yı Ümmet'i aldım. Orada benim makaleden sonra derhal "Cezayir Hatıratı" ilanının dercedildiğine taaccüp ettim. Vakua gelen iltimas üzerine Şûrâ–yı Ümmete birkaç makale yazdımsa, menfaatimi muhil bir hal vuku bulsun demedim.

Benim "Laidri" diye imza koymaklığım tanınmamak maksadile idi. Halbuki o makaleden sonra ismimin konulması beni açıktan açığa meydana çıkarıyor. Benim korktuğum Abdülhamid'in hükûmeti değildir. İngiltere'nin Osmanlılığa ne kadar dehşetli bir düşman kesildiğini herkesten iyi bilecek bir mevkide bulunuyorum. Fakat istikbali yine İngiltere'de bulduğum için açıktan açığa onlara hücum etmekten elbette korkarım.

İngiltere'de bulduğum nimet sayesindedir ki tam on iki senedir Osmanlılığı müdafaaya çalışıyorum. Mingayrihaddin biraz hizmete de muvaffak oldum. Halbuki vatanımdan zerre kadar muavenet mümkün olmadığı gibi vatandaşlarımdan dahi iyiliğe bedel adavet, haset gördüm.

Yalnız beni müteselli eden şey kendim gibi bazı bedbahtların ve hassas vatandaşların iltifatıdır.

Ben yine naçizane hizmetimde uğraşıp giderim ve İngilizlere karşı münasip surette müdafaalara dahi devam ederim. Lakin onlara karşı öyle harp açarsam sonra ekmeğimden olurum. Osmanlılığı müdafaaya da fırsat bulamam.

İngilizlerin Sultan Hamid'den ziyade casuslar var, her şeyi öğrenirler. Sultan Hamid bundan evvel bazı İngiliz memurlarına benim ehl–i fesattan olduğumu söyledi. Hatta kendi menfaatlerine karşı yazıp çizdiğimi haber verdirdi. Bunu yine İngilizler vasıtasile öğrenmeğe muvaffak oldum. Akabe meselesinde İngiltere'nin taarruz mesleğine karşı yazdığım bir makale üzerine İstanbul'daki İngiltere Sefareti memurlarından birisi pek nazik, fakat manidar bir ihtarda bile bulundu.

Şûrâ–yı Ümmet için bir makale daha göndermek istiyordum. Fakat Laidri kelimesinden sora ismimin zikri gibi sarih bir ima doğrusu hiç hoşuma gitmedi. Bu cihetle bir daha yazmaktan bizzarur vazgeçtim. Şûrâ–yı Ümmeti neşreden arkadaşlarınızın namus sahibi adamlar olduğuna katiyen şüphem yoktur. Onun için o hal emniyeti suistimallden ileri gelmemiştir. Şu kadar ki diğerlerinin şahsi menfaatlerine taalluk eden bir meselede o kadar ihtiyatsızlık gösterilmesine teessüften dahi kendimi alamadım."

Halil Halit Bey'in bu mektubu yazdığı 1907 senesi Teşrinievvelinde Şûrâ–yı Ümmet artık tekrar Paris'te intişar etmeğe başlamıştı.

Doktor Nazım Bey Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti hakkında tedkike meşgul ve o Cemiyet'le beraber çalışmakta iken Paris'teki arkadaşların adedi de artıyordu. Ömer Naci Bey'in Selanik'ten Paris'e gittiğini yazmıştık. Biraz sonra Hüsrev Bey'de Paris'e gitmişti.

Ömer Naci Bey'in Paris'ten İran'a Yolculuğu

Paris'e yeni gidenler arasında Ömer Naci Bey orada uzun müddet kalmak istememişti. Kendisine her zaman yeni bir faaliyet sahası arayan Naci Bey bir müddet sonra İran'a kadar gitmek üzere Paris'ten ayrılmıştı.

Naci Bey'in bu seyahatine ait tafsilat yoldan ve İran'dan Paris'e gönderdiği bir iki mektubunda yazılıdır. Naci Bey ilk mektubunda diyordu ki:

"Paris'ten hareketimden bu ana kadar gelen vekayiin ve teşebbüatımın tarihçesini yapmak zamanı geldi.

Marsilya'da, vapurun teehhürü hareketi münasebetile üç gün kadar kalmıştım. Bu müddet zarfında Amerika'ya gitmek üzere Anadolu'nun muhtelif cihetlerinden gelen İslâm muhacirlerinin ki adedi dörtyüze karip idi, ziyaretlerine gittim. Evvel emirde beni bir nazar–ı tereddütle kabul ettiler.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup olduğumu ve vazifemiz ne gibi şeyler bulunduğunu bildirmekliğim üzerine emniyet–i kat'iye geldi. Hükûmet–i hazıranın mezalimi binihayetinden ve Abdülhamid'in bu mezalime esas olduğundan bahis açıldı. İçlerinde 15, 16 yaşında çocuklar bile hakayik–i fecia–i içtimaiyemize akılları erdiğini ve fakat buna karşı ne suretle hareket lazım geldiğini tayin etmekte mütehayyir bulunduklarını beyan ettiler.

Ertesi gece hepsinin vasi bir odaya cemolunmasını ve kendilerine bu ahvalin esbabı ve asarından ve hakikat ve netayicinden bahsedeceğimi söyledim. Bunu maalmemnuniye kabul ettikleri gibi beni nezdlerinde misafir alıkoydular. Vadettiğim veçhile mezkur gece otuz senelik mezalimi binihayetten bahsettim. Bu ahvale ve vatanın duçar olduğu felaketlere hüngür hüngür ağladılar.

Sonra içlerinden, para kazanarak Amerika'dan memleketlerine avdet etmekte olan sekiz Anadolulu ile daha ziyade tesisi münasebet eyledim ki bilahare bunlarla aynı vapurda Samsun'a kadar refakat eyledik.

İş bu refakat müddetince kaffesine gittikleri memleketlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin makasıdından, kuvvetinden,

Abdülhamid'in zulmünden ve buna karşı teşkil–i ittihat ile hükûmet–i hazıranın tekalif–i zulmiyesine müttehidane ve silah kuvvetile cevap vermek lüzumundan ve kariben teşebbüsat–ı cedideye girişileceğinden ve reisimizin (!) pek büyük bir zat olduğundan bahseyledim.

Vapurumuz İstanbul'da iki gün kaldı. Vapur rıhtıma yanaşır yanaşmaz hafiyeler, polisler içeri doldular. Ben ise kamarama çekildim. Vapura vasıl olduğumuz zaman bilet alırken ismim ve pasaportum Marsilya'da vapur kumpanyası tarafından sorulmuştu. Ben de ismimin Derviş olduğunu söylemiştim. Böyle Derviş isimli bir adamın seyahat etmesi İstanbul Hükûmeti'nin nazarı dikkatini celbetmiş olacak ki arzettiğim gibi Amerika'dan gelen Müslümanlara benim nasıl bir adam olduğumu sormuşlar, tafsilat verirlerse haklarında hayırlı, vermezlerse fena olacağını söylemişler. Bunlar ise başımda şapka olduğunu ve cins ve milliyetim hakkında zerre kadar malumatları olmadığını beyan etmişler.

Elhasıl vapurun etrafında takayyüdat iki gün eksik olmadı. Ben ise uzaktan handan bir surette bu hale nekran oldum. Vapur İstanbul'dan Samsun ve Trabzon iskelelerine ekserisi Kürt, Erzurum'lu ve Laz olmak üzere iki yüzden ziyade yolcu aldı. Bunlar memleketlerinden İstanbul'a para kazanmak fikrile gelmiş hammal ve bakkal gibi esnaf biçaregan idi ki bayram üzeri olması dolayısile bera–yi sıla memleketlerine gidiyorlardı.

Vapur İstanbul'dan hareket eder etmez, şapkayı fese tahvil ettim ve Amerika'dan gelen o sekiz Müslümana bu yolcular arasında propagandaya başlamalarını ve fakat evvelemirde gayet ihtiyatkarane idare–i lisan etmelerini, Amerika ve Avrupa'da gördüklerini ve ora ahalisinin esbab–ı mes'udiyetlerini ahvalimize kıyasen söyleyerek fikirlerini hazırlamalarını tenbih ettim. Bir iki gün bu suretle işaatta bulundular.

Vapur Zonguldak'ın iskelesi olan Karadeniz Ereğli'sine geldi. Burada kömür almak üzere bir buçuk gün kalacağını tahkik ettim. Paris'ten Tahran'a gitmek üzere vapurda bulunan bir Fransız Doktor ile peydayi münasebet etmiştim. Benim Türk olduğum halde Çanakkale'ye çıkmayışım ve Paris'ten gelmekliğim nazarı dikkatini celbetmiş olacak ki Jön Türk olduğuma

kendi kendine intikal etmişti. Halbuki kendisi de İsviçre'den müebbeden kovulmuş bombacı arkadaşlardan imiş. Aramızda hasbelmeslek sıkı bir dostluk hasıl olmuştu.

Vapurun Zonguldak'ta bir hayli kalacağını hesap ederek birer at tutup madenlere ve bu vesile ile daha ileride bulunan Kastamonu köylerine beraberce gitmeği tasmim ettik ve hemen vapur durur durmaz yolculardan Tiflisli Rusya Ermenilerinden bir zatın pasaportunu alarak iskeleye çıktık ve tezkerelerimizi alelusul polis merkezine irae ve teslim eyleyerek yolu tuttuk.

Bu küçük seyahat zarfında madenin iki saat arkasında bulunan bir İslâm köyüne kadar gittik. Cebimde gizli duran fesi şapka ile mübadele ettim. Köy kenarında hasır örmekle meşgul bir cemiyetin yanına gittik. Altımıza derhal yeni bir hasır sürdüler. Ahvalden ve saireden bahis açtım.

Mesele valilerin mezalimine kadar geldi. Cümlesi bir ağızdan bu ahval–i elimeden yana yakıla şikayet ettiler. Nihayet kim olduğumu kendilerine anlattım. Yakında bu mezalimin defolacağını ve Meclis–i Mebusan küşat edileceğini, kimsenin kimseye zulmedemeyeceğini ve ahalinin para kazanarak mesut olacağını izah ettim.

Kendi malları olan bu kömür madenlerinin nasıl ecnebilerin eline bırakıldığını ve milletin bu türlü hukuku gasbedilerek düşmanlarımıza teslim olunmasaydı şimdi bu madenlerin kendilerine ait olacağını anlattım. Abdülhamid'e lanetlerle beraber sözümü kamilen tasdik ettiler ve Cemiyetin muvaffakıyetine dualarda bulundular. Nihayet akşama doğru vapura avdet ettik.

Amerika'dan gelen Müslümanlar benim hükümdar–ı müstakbele mensup olan bir Cemiyeti azime ve hafiyenin azasından bulunduğumu vapurdaki Müslümanlara ihsas etmişler. Bunlar ise muhakkak benimle görüşmek üzere gece beni yanlarına davet ettiler. Cümlesine vapurun güvertesinde bir konferans verdim. Ahval–i hazıranın levsiyatından ariz–ü amik bahisler açtım. Efkarıma iştirak etmeyen bir fert bile yoktu.

Bunlara memleketlerinde efkar–ı ahalinin galeyana getirileceğini, ittihat faidelerini ve böyle giderse vatanın mahvolacağını ve dinin de elden gideceğini söyledim. Vapurdaki frenkler benim kim olduğumu bildikleri cihetle kabiliyetsiz addettikleri

Müslümanların inkılaba istidatlarına mütehayyir olarak selamet–i Osmaniye namına bilahare beni tebrik ettiler.

Yolculara nutuk söylediğim sırada cesimüccüsse Kürd'ün birisi (Erzincanlı ve İstanbul'un hamal başılarından olduğunu tahkik ettim) bir savlet–i nagühani ile üzerime sıçrayarak yüzümü gözümü öptü ve halka karşı dönerek zalimler aleyhine çalmaktan bir an hali kalmayacağını Allah'a kasem ederek temin etti.

Bu yolcuların cümlesi iskelelerine vasıl olup müfarakat ettikçe gelip elimi öpüyorlardı! Zonguldak'ta olduğu gibi Trabzon'a da aynı pasaportla çıktım. Eğer elimde esami–i matlube (!) olsa idi, çok muvafık olacaktı. Naci merhumun idam edildiği Misak meydanına gittik. Hamdi Paşa'nın kızı ve haremi gelip merhumun naşi mübarekine tükürmüşler.

Kayıkçılar vesaireden vapurda bilahare ettiğim tahkikattan bunun suret–i idamı hükûmetçe işaa olunduğu gibi maaş meselesinden olmayıp bizim komitenin sevkile olduğunu, merhumun idamı ahali üzerinde hükûmete karşı yeniden bir nefret hasıl ettiğini anladım.

Batum'a vüsulüm az kaldı tehlikeli oluyordu. Zira pasaport muamelesi Rusya'da o kadar şiddetli ki vapura polisler, gümrük memurları ve jandarmalar geliyorlar. Evvela ahaliyi tepeden tırnağa kadar arıyorlar, sonra da pasaportların muamelesi icra olunuyor. Eşkal–i umumiye birer birer tetkik edildiği gibi en ziyade yaş meselesine ehemmiyet veriliyor.

Polis evvela benim pasaportumu okudu. Ben uzakta idim. Birinci defa tetkike maruz olmanın kıymetini derkettiğim cihetle tehiri muvafık buldum ve sesimi çıkarmadım. Eşyamı hazırlamak bahanesile kamarama girdim. Bu esnada polislerin "Hacı! Hacı!" diye bağırdıklarını işittim. Cemiyetin varaka–i mahsusa ile şifreyi derhal yırtıp denize attım. Bu sada üzerine epeyce telaşa düştüm. Hamdolsun ki aranılan hacı ben çıkmadım. Pasaportundan şüphe edilen diğer bir hoca imiş. Bunu tahtelhıfız hapishaneye götürdüler. Daha üç kişiyi bu suretle tevkif ettiler.

Nihayet pasaportumu talep etmek üzere polisin yanına gittim. Tamam üç saatten beri pasaport muayene ve kaydetmek ve üstbaş aramakla meşgul ve yorgun bulunan polis:

–"Bu senin ki mi?" diyerek ve eşkâlimi tatbika vakit bulmayarak pasaportumu elime tutuşturdu.

Eğer 37 yaşındaki kaydı nazarına çarpmış olsaydı,muhakkak ben de evvelâ mahbese ve sonra ekseriyetle Rusya'da vâki olduğu üzere, hükûmeti Hamidiye'ye red ve teslim edilmiş olacaktım.

Batum'da birbuçuk ay kadar olan müddeti ikametimde geçen vukuat ehemmiyeti itibariyle şayan–ı tezkârdır. Oçamçere'deki arkadaşlarımız cidden hamiyetli adamlardır. Batum'a geldiler ve görüştük. Fakat Oçamçere'nin Osmanlı hududundan vapurla 16 saat uzak bir mevkide bulunması harekât–ı icraiye sırasında bunlardan edilecek istifadeyi kısmen tahdit etmektedir. Mamafih, dahile kağıt götürmek ve göndermek hususunda bunlardan istifade edilmektedir.

Sancakbeyzâde diye meşhur olan Batum Ahali–i İslamiyesi üzerinde fevkalade nüfuzu bulunan erbab–ı hamiyet ve gayretten Mehmet Bey'i evvelâ evinde ziyaret ettim. Fakat kendimi ve mensubiyetimi iptida ifşa etme–dim. Paris'ten geldiğime nazaran mükâleme Jön Türklere ve fırkalarına intikal etti. Mehmet Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı baridane bir surette idare–i lisan etti.

Birkaç mülakattan sonra anladım ki mumaileyh Sabahaddin Bey'le muhaberede bulunduğu gibi Mısır'dan İsmail Hakkı namında bir zat gelmiş ve Rıza Bey'e dair bir çok müfteriyat–ı kâzibede bulunmuş. Mülakatlarımızın teaddüt ve tevalisi mumaileyhten bu zehabı sildi. Ve hakikat–i esasiyeyi anlattı. Faaliyete ait ittihad–ı mesai evvelemirde mumaileyhle oldu. Bunun icrası İlkbahara talik edildi.

Şimdi mumaileyh, Sabahaddin Bey'e ait temayülü izale etmemekle beraber, fikren ve mesleken bizim tarafa maildir. Bu zatın vücudundan çok istifade olunması memuldür. Sabahaddin Bey'le dahile yapılan muhaberatın merkezi mutavassıtıdır. Fimabaat kendisine daha ziyade evrak irsal edilmesi lazımdır.

Geçen hafta isimlerini ve makbuzlarını gönderdiğim zevat ise, geçen seneler Rusya ihtilali zamanında İslamları tahrik etmek üzere kıyam eden ve bir kazak zabitiyle iki neferi öldüren ve idama mahkûmiyetleri cihetiyle Osmanlı hududuna atlayan dört eşkıyadır. VeSaid–i hafiye ile bunlarla köylerinde görüştük. Ve

baharda benim de kendilerine Selmas'tan badelavdet iltihak edeceğim kararlaştırıldı.

Şimdi kendileri Hopa'da ve köylerde hareketlerine devam ediyorlar. Herbirisi birkaç adam öldürmüş olan bu adamların kuva–i fiiliyelerinden istifade memuldür.

Rusya'nın Erzurum ve Trabzon hududu üzerindeki nekatı, yani mühim İslam köylerini gezdim. Bunların tahdid–i efkârı için ileri gelenleriyle mükâlematta bulundum. Her iki taraf İslam ahalisinin arasında temas meselesi temin edildi. Binaenaleyh fimabaat bunların hepsi, Batum Vilayeti dahilinde Urcak Köyü'nde Şükrü Efendi diye kapalı olmak üzere 15, Artvin Kazası'nda "Firari" Mahmut Efendi'ye 10, Murgul Kazası'nda Mehmet Efendi'ye 5 ve Batum'da Giritli oğlu Ahmet Efendi vasıtasıyla İsmail Ağa'ya, bu adam fevkalâde cesurdur ve işimize yarayacaktır, 10 adet gazete irsali şimdilik kâfidir. Yine Batum'da eşraftan Şerif Bey'e de birkaç nüsha gönderilmesi lazımdır.

Kariyesi merkezi istinattır. Rusya'dan açık ibare ile mektup yazmayışım pek tabiî idi.Zira Hükümet ecnebilerin memalik–i ecnebiye ile olan kâffe–i muhaberatını sansüre veriyor. Hürriyet, Rusya'da şimdi bir kuru sözden ibarettir. Hatta az kaldı, para gönderdiğimiz mektupları açacaklardı. Batum'da arkadaşlığını kazandığım bir Gürcü sosyalistin posta memuruna vukubulan gizli tebliği üzerine meseleyi kapattık. Avdetimde Batum'da ne suretle muhabere edileceğini arzederim.

Şimdi iki aydır Selmas'tayım. Evvelemirde buranın Van ve Bitlis vilayetleriyle sıkı ve ehemmiyetli bir teması vardır. Osmanlı hududunu şimdi gözümün önünde görüyorum. Son, Kürtlerden veSaid–i kâfiye istihzarı kuvve–i karibeye gelmiştir. Fakat İran İhtilâli'nin en buhranlı bir zamanında olmaklığımız ve Selmas'ın birbuçuk aydır âdeta mahsur denilecek bir hal–i keşmekeşte olması bu teahhuru intaç etti. Cemiyetin, Tebriz ve Tahran meclislerine vukubulan beyanatı çok muvafık oldu.

Selmas'ın ileri gelenlerine takarrüp ettikçe Kürtlerden veSaid–i mukteziye tedariki kolaylaşıyor. Hatta Selmas'ta muhtelif zevata gönderilen Şûrâ–yı Ümmetleri toplayarak ve Van'a giden bir hususi zata teslim ederek geçenlerde dahile gönderdim.

Kürtler üzerinde Şeyhlik dolayısıyla nüfuzu küllisi bulunan Selmas eşrafından ve Meşayih–i kiramdan Efendi Ağa'nın yakında fevkalhat veSaid–i mezkûrenin ihzarı için himmetinden çok ümitvarım. Kendisine yine cemiyet tarafından bir teşekkürname gönderilse fena olmaz. Encümeni Milli Reisi Hacı Pişenemaz Ağa'nın himmetinden istifade olunması memuldür.

Geçen hafta Cuma günü hududa yakın Kalesr nam köyde oturan Ermeni Komitesi Reisi M. Samson ile gidip görüştüm. Fakat kendisiyle resmen konuşabilmek için henüz bir salâhiyet–i resmiyem olmadığından bahs–i esasa teşmil edemedim, Ermeniler hissiyatıma göre baharda bir kıyama hazırlanıyorlar ve Van'da Sabahülhayır namındaki cemiyetten çok ümitvar bulunduklarını söylüyorlar.

Ermeni rüesası burada, içtima için olacak, kâmilen toplanmaktadır. Van'da Ermenilerin kıyamı haberi buralarda devran etmekte ise de neticesini hâlâ tamamen anlayamadım. Elhasıl bahara kadar burada hakiki bir istasyon teşkil edeceğimi ümit ederim. Nazariyatta insan herşeyi çabuk hallediyor. Fakat hakikatte, daha doğrusu mevkii ameliyatta öyle değil. Bahusus benim gibi hediye (halı) tedarikiyle iş görmeye mecburiyet olursa,Allah aşkına söyleyiniz, beni beş parasız bırakmaz, bilmem nasıl bir mâna ifade eder? Sabahaddin Bey'in halı tüccarı bedavacılık yapmadığı için benden evvel menabi–i lâzimeyi tutmuş!.

Üstümdeki elbise parça parça oldu. Teşrinisani maaşını Batum'dan Selmas'a yol harçlığı yaptım. Şimdi burada inayetle geçiniyorum. Ermeni komite heyetile görüşmeğe gittiğim zaman ariyet bir İran abası tedarik ettim. Yoksa dilenci zannile kapıdan kovacaklardı.

Ne ise açta kalsam vazifemdeki sebatıma zerrece halel gelmez. Fakat işlerin cereyanı bunu icap eder. Hiç sermayesiz para kazanacak kadar vakıf–ı iktisat olmadığımı itiraf ederim. Az sermaye ile çoğu kazanmağa ise aklım erer, geçelim.

Bahara bir buçuk ay kadar var. Bu müddet zarfında Batum'a avdet veya buradan işe başlamak şıklarını ihtiyarda işarınıza muntazırım. Ermenilerin elinde bütün bütün oyuncak olmamak için mümkün olduğu kadar istiklal ile hareket muvafık

olacak. Bunun için ise Batum'da olduğu gibi burada da bir cemiyet–i hususiye teşkili esas emelimdir. Bu da hamdolsun husul bulmak üzeredir.

Rıza ve Sezai Beylerin ellerinden öperim. Mektubuma serian cevap veriniz. Parasızlık ve tasaddukla geçinmek canıma kar etti. Bu para meselesindeki imsak doğrusu şevkimi kırıyor.

Kardeşim Hüsrev, Kenan, Recep ve Talha Kemali'ye selam–ı mahsus ederim. Bizim aileden hiçbir havadis alıyor musunuz? Allah aşkına yazınız. Hasan beni unutmasın!"

Terakki ve İttihat Cemiyeti tarafından Tebriz ve Tahran milli encümenlerine gönderildiği Ömer Naci Bey'in yukarıki mektubunda zikrolunan beyannameler Dr. Bahaddin Şakir Bey'in imzasını taşıyordu. Bu beyannamelerde deniliyordu ki:

"Muhterem dindaşlarımız;

15 Ramazanülmübarek 1325 tarihli cevapnameniz vasıl olarak heyet–i merkeziye azası huzurunda kıraat edildi. Hissiyat ve efkarımızdaki müşareket–i samimiye hepimizi memnun ve mahzuz eyledi. Millet Meclisi'nin küşadına, Kanunu Esasi'nin tatbikine ve mer'iyet–i ahkamına muvaffakıyetinizden dolayı sizi tekmil kalbimizle tebrik eder ve şevket ve saadetinizi temenni eyleriz. Bizimle hemhudut olan ve dindaşımız bulunan bir devlet–i İslamiyenin ahkam–ı mukaddese–i diniyemize teban usul–ü idare–i meşveret ve Meşrutiyet'i mülkünde vaz' ve tesis eylemesi, yalnız bizi değil, bütün alem–i İslamiyeti de memnun ve şadan eylediğine şüphe yoktur. Serhat meselesi münasebetile hasıl olan heyecan ve endişeyi tedabir–iakilane ile teskine himmet eylediğinizden dolayı şayan–ı tebriksiniz.

Malumdur ki kürrei zemin üzerinde yaşayan her mümin biri birinin kardeşidir. Hak Teala ve Tekaddes Hz. Kur'an–ı azimüşşanında "Elmüminun uhuvvelün" buyuru–yorlar; fakat Osmanlı taç ve tahtında oturan Sultan–ı hazır Abdülhamid nice evamir–i ilahiyeyi isga etmediği gibi bu hikmet–i celileyi dahi idrak edemeyecek kadar aciz, mecnun bir adamdır. İşte her iki taraf bunu bilerek biribirile kardeşçe yaşaması, birbirine dest–i uhuvvet ve ittihadı uzatarak birlikte çalışması mukteziyat–ı diniyemizdendir.

Abdülhamid'in harekat ve icraat–ı mecnunanesinde mil-

letin reyi, arzusu yoktur. Millet ile Abdülhamid ayrı ayrı şeylerdir. Emin olunuz ki tercüman–ı hissiyat ve efkarı olduğumuz millet–i Osmaniye içinde bu serhat meselesinden dolayı sizin kadar meyus ve müteessir olmuşlardır. Abdülhamid'i bu suretle ikaı cinayete sevkeden esbap ve müessirattan birincisi, tarif ettiğiniz veçhile dahili İran'da başlayan ef'al–i inkılabiyenin memlak–i Osmaniye'ye vehm–i sirayeti, ikincisi de şu son zamanlarda Anadolu'da sözde zuhur olan vekayi–i kıyamiyenin saltanat–ı katilanesine nihayet vermeğe müstaid olan dehşetidir. Milleti bir vaka ile oyalayarak fikri hürriyet ve adaletin intişar–ı seriine mani olmak istiyor.

Bizim vazifemiz her iki millet–i islamiye efradına hakikati meselenin tefhimile hadisat–ı fecianın zuhuruna meydan vermemektir. İşte Cemiyetimiz bu maksatla Osmanlı zabitanına hitaben bir beyanname neşretmiş ve vesatet–i hamiyetkaranenizle hudutta bulunan ümera ve zabitana tevzi ve irsal kılınmak üzere bir miktarını da heyet–i muhteremeniz namına göndermiştir. Vüsulünde Osmanlı ümera ve zabitanına tevziat icrasile lisan–ı Farisiye dahi tercüme edilerek vatandaşlarınız arasında neşr–ü tamimine himmet buyurunuz.

Ey heyet–i muhtereme–i İrani'ye! Biz bilmeliyiz ki bu serhat meselesi muvakkat bir gaile–i Hamidiyedir. Bugün gerek İran'ın, gerekse Hükûmet–i Osmaniye'nin izmihlal ve indirasına çalışan ve bütün İslam milletlerinin ebedi ve hakiki düşmanı olan İngiltere veRusya Hükûmetleridir. Aramızda çıkan adi ihtilafları kemal–i sür'atle tevsiye ederek bunların istila teşebbüslerine karşı müttehit bir kuvve–i müsellaha tesis etmeğe çalışmalıyız. İslamiyet'in istiklali bu iki hükûmet–i İslamiyenin derece–i faaliyet ve mesaisine merbuttur. Binaenaleyh gerek bu fikrin bütün vatandaşlarınız arasında neşr–ü tamamiyle melhuz olan her felakete, her tecavüze karşı Osmanlılar destbedest ittihat ve ittifak olmaları esbabını tehiye edeceğinize ümidimiz berkemaldir.

Sultan Hamid'in saltanatı müstebide ve hainanesine nihayet verildikten sonra iki devlet–i İslamiye biribirinin kardeşi olacak ve bunların açtıkları livayi ittihat altında, şimdi perişan bir surette Avrupalıların esir ve mahkumu olarak yaşayan diğer

vatandaşlarımız da toplanacak ve İslamiyet şevket–i kadimesini bulacaktır. Her şeyden akdem İran, Kanunu Esasisi'nin bahşettiği emniyet ve hürriyet içinde esbab–ı terakki ve tealisini sulh ve müsalemette aramalıdır. Her halde mesainizde muvaffakıyat ve teshilat–ı suphaniyeye mazhar olmanızı dua eder ve cümlemiz heyet–i muhteremenize selam ve ihtiram eyleriz."

Türkiye–İran hududunda çıkan karışıklıklar o esnada İstanbul ile Tahran arasında notalar teatisini mucip oluyordu. Fakat İran'da Meşrutiyet–i idare teessüs ettiğinden, Abdülhamid ise istibdat idaresine sımsıkı sarıldığından bu notalara Babıâli tarafından verilecek cevapların şekli hakkında ekseriye ihtilaflar çıkıyordu. O günlerde, Teşrinisani 1323'te, İstanbul'dan Paris'te Terakki ve İttihat merkezine gönderilen bir mektupta bu meseleye dair şu izahat veriliyordu:

Teşrin–i saninin yirmi dördüncü gecesi Sadrazam konağı hercümerç içinde idi. Zira Pazar günü Vükela Meclisi'nde hudut vilayetlerinde çıkan iğtişaşın mahalli emniyete iras ettiği zarardan bahisle acilen buna karşı bir çare–i tesviye bulunması lüzumuna dair İran hükûmeti tarafından tebliğ olunan notanın müzakeresinde Sadrazam Ferit Paşa:

– "İran'ın halihazır idaresine nazaran zemin ve siyakı sabıktaki ifadatımızdan İran bir şey anlamaz. Binaenaleyh bu noktaya verilecek cevabı Paşa Hazretlerinden bekleyelim!" diyerek Maarif Nazırı Haşim Paşa'yı gösterince, Haşim Paşa bundan münfail olmakla beraber belki bir külah kaparım fikrile bunu Sultan'ına arzeder.

Bunun üzerine daha gündüzden, Sadaret'te tebeddül olacağına dair bir şayia işitildi. Fakat o gece kabak yine Sadrazam'ın başına patladı. Neticede, Abdülhamid yeniden kendisine mürevviç tedarikindeki müşkülatı görerek Ferit Paşa'nın ibkasına ferman buyurdu! Dikkat olunuyor ya notaya verilecek vecaa dair hiçbir söz yok. Asıl mesele zülfüyare dokunmamak.

Ömer Naci Bey İran'da İranlı mücahitlerle çok çalıyordu. Bu mücehedesi esnasında birkaç defa hapse atılmış, idama mahkum olmuş, fakat dostları tarafından kurtarılmıştı. Bu çektikleri yetmiyormuş gibi bir de tifoya tutularak bir ay hasta yatmıştı. Paris'e yazdığı diğer mektubunda vaziyetini ve İran'ın vaziyetini şu sure-

tle arkadaşlarına bildiriyordu:

"Humma–yi tifoitten kalkalı dört gün oldu. Tam otuz bir gün yatağa mahkum oldum. Az kaldı diyar–ı ademe gidiyordum! Şimdi hamdolsun iyiyim. Dimağıma malik bir halde değilim. Rıza ve Sezai Beyefendilerin ellerinden öperim. Hüsref, Kenan, Recep kardeşlerime de ayrı ayrı mektup yazacağım, fakat hiç halim yok.

Selmas ve Tebriz ateşi inkılap içinde yanıyor. Selmas istibdat erbabı tarafından muhasarada idi. Üç dört gündür refolundu.

Rica ederim, gerek teşebbüsat–ı atiye sırasında, gerekse ekmeğim için beni parasız bırakıp rezil etmeyiniz. Sebahaddin Bey buradaki adamlarına ayda beş altı yüz frank veriyor. Eğer Selmas ahalisinin yardımı olmasaydı, aç kalacaktım. Bana yalnız bir maaş gönderdiniz. Rıza Beyefendi icap ve ihtiyacı ahvali mülahaza buyurarak ve namusuma itimat ederek kesr–ü tasir tavsiye buyurmazlar ümidindeyim.

Gelecek hafta postasile Selmas erbab–ı hamiyeti tarafından cemiyetimize umumi bir teşekkürname gelecektir. Mektuplarınızın adresini yalnız Naci diye yazınız. Bekir Derviş ismi burada fena tesir yapıyor, ihtiyat istemez. Batum'a çıkardığım bir kıta fotoğrafımı Cemiyete bir hediye–i naçiz olarak gönderdim. Arkadaşlara da birer tane göndereceğim. Fakat cebimde miktarı kafi para yok! Kardeşim Hüsrev'e ve Receb'e mektuplarında gösterdikleri teveccühten dolayı teşekkürler ederim. Kendime buradaki Osmanlı Şehbenderi'nin nazar–ı dikkatinden kurtulmak için muallim süsü verdim. Zira Osmanlı hükûmeti, mahza Ermenilerin buradaki teşebbüslerini menetmek için burada konsoloshane açmıştır.

İcraat için Selmas ile Batum'dan daha mükemmel bir nokta–i istinat Ermenilerin fırka reisi Osmanlı hududuna yakın bir köydedir. Havaların fevkalade soğuk ve kış olması, benim arıza–i vücudiyem, Rusya'dan gelenlere manza sirayeti veba değil, sirayeti inkılabı menetmek için mevzu karantinanın bazı eşyayi hususiye! nakline mani olması, arkadaşlarımın bazı esbap dolayısile mecburen geç kalmaları ancak baharın gelmesile işe başlanmasını mecburi kıldı.

Sabahaddin Bey'e bilmünasebe söylemek mümkün ise kendilerinin buradaki hal–i ticari biraz daha itidal ve ihtiyat ile hareket

etmiş olsa, muvafık olurdu.

Cemiyetimizin İran Meclisi Meb'usanı ile Tebriz Encümeni'ne vukubulan müracaatları ahalinin efkarı üzerinde fevkalade mühim tesirler icra etti. Hududun ötesi feverana muheyyadır. İran hudut meselesi karışıktır. Vali Tahir Paşa Urumiye, dedir. Kenan bilir, bizim Çerkes Kazım beraberinde, Onunla hafiyyen görüştüm. Çünkü Urumi–ye'ye giderken buradan geçtiler. Kafi vaatler aldım."

Ömer NaciBey'in parasız kalması ve sıkıntı çekmesi onunla Paris arasındaki muhaberenin güç olmasından ileri geliyordu. Paris'ten yazılan mektuplara bakılacak olur Cemiyet Oçamçıra'daki şubesi vasıtasile Naci Bey'le muhabere ediyor ve para yolluyordu. Muhabere ticarethaneden ticarethaneye iş mektubu yazılıyormuş gibi yapılıyordu. Bu suretle muhaberedeki siyasi maksadı gizlemek mümkün oluyordu. İhtilal beyannameleri "mağazanın ilanı" bomba ve silah tedariki ise "eşyayi ticariye" tesmiye ediliyordu. Bu mektuplardan birisini nümune olarak aşağıya yazıyoruz:

"Muhterem Vatandaş;

Dostumuzla görüştüğünüzü ve ticaret işlerinin iyi gittiğini haber vermenize pek ziyade memnun olduk. Orada bizim için kıymetli halılar bulduğunuzu da öğrendik. Mübayaa etmek üzere şu on gün zarfında memurumuza gönderilen para hariç olmak üzere bu kere de sizin vasıtanızla iki yüz frank leffen banknot halinde gönderildi. Kendisine yollayınız. Sizin oranın ahvali ticariyesine pek ziyade vukufunuz olduğu için arkadaşımıza son derece yardım ediniz. Memurumuz mağazamızın salahiyeti kamilesini haiz olduğundan kendisi ne cins seccadeler satın almak isterse derhal muavenet ediniz. Paralar vasıl olur olmaz, derhal mübayaaya başlayarak iktiza eden yerlere yollayınız. Ancak nerelere gönderdiğinizi tefsilatı ile bize bildiriniz. Her halde aldanmamak için fevkalade dikkat ve ihtiyat etmeniz elzemdir.

Mağazamızın ilanında arzu ettiğiniz tadilatı yapacağız. Yalnız sizin gayretiniz, namusunuz, istikametiniz bize kafidir. İstifademizin pek ziyade olacağına şüphe yoktur.Mektuplarınız muntazaman geliyor. Rüfeka selam ederler. Baki Cenab–ı Hak

işlerinizde muvaffakiyet ve ticaretinize vüs'at ihsan buyursun:"

Ömer Naci Bey'in İran İhtilali'nde oynadığı rol Selanik'ten Paris'e yazılan bir mektupta şu suretle izah ediliyordu:

"Kardeşimiz Naci'nin İran İnkılabı'nda husule getirdiği faaliyet–i ihtilaliyeyi bilmem işittiniz mi? Naci, "Zalim Şah" tarafından üç defa idama mahkum edilmiş, üç ay hapsolmuş ve nihayet her üç hükümde de firar etmiş. En nihayet, İran İnkılabı'na mes'udunu şimdiki hal–i muzafferiyetine getirmiştir."

Terakki ve İttihat Cemiyeti Selanik'teki Osmanlı Hürriyet Cemiyeti İle Birleşmeye Karar Veriyor

Terakki ve İttihat Cemiyeti Dr. Nazım Bey'den aldığı raporlar üzerine Selanik'teki Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşmeye karar vermişti. Bu münasebetle Bulgaristan'da, Girit'te, Kıbrıs'ta, İstanbul'da ve Anadolu'nun sair yerlerindeki şubelerine birer tamim göndererek Türkiye'nin bir noktasında teşekkül eden ve bine yakın azası olan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile birleşmeğe karar verildiğini bildirmiş ve bu hususdaki fikirlerini bildirmelerini şubelerden rica etmişti.

Bu tamime gelen cevaplarda birleşme meselesi hararetle kabul olunuyordu. İstanbul'daki şubeden gelen bir mektupta deniliyordu ki:

"Elbette tehlike karşısında ittihatsızlık affedilmez azim bir kabahattir. Biz ise artık bu tehlikenin karşısında değil, içinde bulunuyoruz ve gayet kıymettar günler zayi ediyoruz. Şüphe yok ki ittifaka ihtiyacımız bugün gayet şedittir. Lakin hala, bir kısım zavallı halkımızın hem şimdiki idareden şikayet ettiklerini, hem de davet edilince; benim nemelazım dediklerini görüp dilhun olduğumuz için, eğer şayan–ı itimat ise ve gönderdiğiniz memur–u mahsusun kayd–ı fahrüm–ü bahatından salim bulunuyorsa, velev adedi az olsun, "Hürriyet" Cemiyeti'nin iltihakına memnun olduk.

Ancak bu hususa ait efkarımızı da tahrire lüzum gördük: Biz de gönlüne vatan aşkı varlığı gibi tesir edip ölümün bile kendisini bu sevdadan ayıramayacağını hisseden ve mevcudiyetini bu

yolda feda edebilen hamiyetli insanlar tarh edilirse, vatanımızda selametine çalışır gibi görünen ve erbabı hamiyeti arayan iki kısım halk vardır. Bunların birincisi şimdiki idareden istifade edemediğine muğber olanlar ve haset sevkile hükûmet–i hazıraya aleyhtarlık edenlerdir. İkincisi ise bugün iktidar mevkiinde bulunanların bir kısmıdır ki, yalnız Sultan Hamid öldükten sonra kendi sukutlarını bildiklerinden, bugünkü ikballerinin muhafazası için erbab–ı hamiyete iltihakı arzu edenlerdir. Lakin şu iki fırkanın her ikisinin de gönüllerini altın gülle rahnedar eder ve bugün sürurla kabul edilen bir ittihat yarın felaketi bais olur. Neticede hamiyet erbabının ümit şulesi bütün bütün söner.

Şunu itiraf etmek lazımdır ki bizim hayli senelerden beri devam eden ikdamatımız neticesinde hala dört buçuk kişi beşe iblağ edilememiş ve adetçe terakkimiz gayet batî bir surette vücuda gelmiştir. Eğer bugün esrarımızın hakikatine vakıf bin kişi varsa, bu gayet azim bir nimettir ve fazla bir şey beklemek icap etmez. Her türlü icraat için bu adet kafi raddede demektir. Lakin bu bin kişi bütün mana ve şümulü ile hamiyet sahibi olmalı ve ne halde ne istikbalde nefsi için bir mükafata intizar etmeyip sadece sevda–yi vatanla hareket etmelidir ki cemiyetimizin bina–yi hazırı tehlikeden masun kalsın.

Şu halde gönderdiğiniz memur–u mahsusun azasını bine iblağ ettiği heyet, ne fikir insanlardan mürekkeptir? Bunlar meyanında Rüştü, Ahmet Muhtar, Cevdet, Ahmet Şuayip, Talat, Sadık Han (İran tebaasından), Nevruz (keza), Aram, Mehmet Ali var mıdır? Ve Edebiyat–ı Cedide'ye mensup zevattan bazıları dahil midir? Kimlerdir? İşarınıza intizar ederiz. Şüphe ve ihtiyatımız yanlış telakki buyurulmasın! Pek güç mesai ile vücuda gelen varlığımızın ifşası bize korku veriyor. Bunun için ihtiyat ve teyakkuza lüzum görüyoruz.

İttihatname müderecatına gelince; vakıa bizce pek münasip ise de yalnız ikinci addenin (esası Mithat Paşa tarafından vazedilen Kanun–u Esasi'nin zamanın ihtiyacatına tatbikan tebdilile kabulü) suretinde ifadesi daha münasib olur. Çünkü bu Kanun–u Esasi'ye de Sultan'ın bazı efkarı karışmıştır, zannolunur. Faraza 5 inci ve 7 nci maddelerinde olduğu gibi."

Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin Selanikte'ki Osmanlı

Hürriyet Cemiyeti ile birleşmesi hakkındaki fikrini yukarıki tarzda Paris'e bildiren zat "Ağabey" denilen zattı. Bu zatın asıl ismi Hamdi Bey'di ve Paris'le muhabere eden İstanbulluların en eskisi idi. Hamdi Bey o günlerde Paris'e yazdığı diğer bir mektubunda diyordu ki:

"Sultan'ın hastalığı hakkında elde edilen malumata göre Abdülhamid geçen Cuma günü arabasına güç bindirilmiş, zafı artmaktadır. Hatta çehresinin teşhis edilemeyeceek bir halde olduğu rivayet ediliyor.

Jurnallar ve evrak–ı saire Burhanettin, Serasker, Başkatip ve Arap İzzet'ten mürekkep bir komisyonda tetkik ediliyor. Pek fevkalade ahval kendisine arzolunuyor.

Bize vasıl olan gazeteler vesair evrak sokaklara ve sayfiyelerin dahiline dağıtıldı. Bu evrakın semereleri görülüyor. Ahali arasında küçük cemiyetler teşekküle başlamıştır. Hiçbir şubeye mensup olmayan bu ufak heyetlerin birer birer elde edilmesi vakıa pek kolay ise de İstanbul'da gayet mühim muhaliflere galip bir cemiyetin vücuduna kail olan bu adamların birden bire karşılarına çıkmak bizce şimdilik münasip görülmedi. Fenerbahçe mevkii civarında vukulan içtimada bütün hamiyet erbabına hitaben bir intibah varakası neşri muvafık görülmüşse de matbaa olmadığından bunu yapmak mümkün olamamıştır. Siz de bunu münasip görüyorsanız gayet muhtasar olmak şartıyla bu intibah varakalarından tab ettirip göndermenizi rica ederiz.Sabahaddin'e yazdığınız cevaplar pek haklıdır. Şu mübarek, şu mukaddes vatanın zerre kadar hukukunun, bir avuç toprağının zıyanına razı olacak bir Türk tasavvur edilemezken hanedanlarının, baka–yi saltanatlarının devamına hizmet eden bu biçare ümmetin kanları pahasına kazanılan yerlerden altı vilayetin tefrikine rıza göstermek, ancak şu müstebitlerin ahlakına yakışacak ahvaldendir. Babası Damat Mahmut Nedim Paşa Bağdad Demiryolu'nun imtiyazına nail olamadığından hamiyet–i habesetine perde edip iaşesini eyyadi–i muhibbanına terk ile mazhar–ı ikab–ı ukba olmuştu. İllah, İllah..."

Bahaddin Şakir Bey'e İstanbul'dan Yazılan Bir Mektupta Paris ve Selânik Cemiyetlerinin Birleşmesi Nasıl Değerlendiriliyordu?

İstanbul'da Paris ile temasta bulunan iki üç şube vardı. Bu şubelerden birisi tarafından Dr. Bahaddin Şakir Bey'e yazılan birmektubda Paris ve Selanik Cemiyetleri'nin birleşmesi hakkında deniliyordu ki:

"Birleşme meselesi de son derece memnuniyet–i mucip oldu. Efkar ve ef'alde ittihat olmadan bir şey yapılmasının gayr–i kabil olduğunu izaha hacet yoktur. Bu gidişle istikbal parlak olacaktır. Hemen Cenab–ı Hak, mel'unun vücudunu ortadan kaldırarak senelerden beri Hamid'in mezalimi içinde inleyen biçare Türklere geniş nefes aldırsın.

Burada bir iki günden beri bir rivayet dolaşıyor. Bu rivayet Osmanlı Devleti'nin ikinci derecede devletler sınıfına indirildiğine dairdir. Berlin Kongresi'nde Osmanlı Devleti'ne, düvel–i muazzama işlerine müdahaleye hak ve salahiyeti olmamakla beraber, büyük devlet nazarile bakılmaya karar verilmiş imiş. O vakitten beri Osmanlı Devleti bu nam ile yad olunuyormuş. Halbuki bu defa ikinci bir devlet zümresine inmesi Mabeyin halkını birbirine geçirmiş. Bir aralık Abdülhamid, Devlet–i Osmaniye'nin düvel–i muazzamadan olduğunu iddia etmek için Hariciye Nazırı' nı Avrupa'ya göndermeğe kalkışmış ise de müddeasının bir netice vermeyeceğini anladığından bu boş fikirden vazgeçmiştir. Biz, şimdiki halde değil düvel–i muazzamadan madut olmak hatta ikinci derecede devlet bile olamayız. Belki ileride istikbal bize eski Osmanlı şerefini iade ettirir.

Sultan Hamid, Yusuf İzzettin Efendi'nin Jön Türklerle muhaberat ve münasebatta bulunduğuna kat'iyyen kanaat getiridiğinden casuslarına muhaberatın kimler vasıtasile yapılmakta olduğunu behemehal öğrenmelerin emretmiş. İşte bu sebepten dolayı Zaptiye Nazırı Şefik, Askeri Mektepler Müfettişi İsmail, Çerkes Mehmet ve Üsküdar Mutasarrıfı Hamdi nam eşhasın adamları Yusuf İzzettin Efendi'nin kaşanelerini abluka etmişler, geleni, gideni derhal jurnal ediyorlar. Diğer taraftan Yusuf İzzettin Efendi'nin akaretleri de tarassut altında bulun-

duruluyor."

İstanbul'dan Paris'e gönderilen her mektupta olduğu gibi bu mektubun sonunda da Abdülhamid'in hastalığından ve yakında öleceğinden bahsedilerek deniliyordu ki:

"Bugünlerde Sultan Hamid'in hastalığı artmış ve tehlikeli bir hal almıştır. Hatta o derecede ki ancak iki ay kadar yaşayabileceği tahmin ediliyor. Abdülhamid'in gebermesine intizardan evvel ehemmiyetle telakki edilecek bir mesele varsa o da maazallah Burhanettin Efendi'nin saltanat tahtına geçmesidir. Pek çok kimselerden duydum ki Abdülhamid Şehzade Burhanettin Efendi'yi veliaht yapmak için hala çalışıyormuş. Bunun şimdiden bir çaresine bakılmayacak olursa, az sonra iş işten geçmiş olur. O zaman hiç şüphe yok ki şimdiki devri ararız.

Mevsuk bir membadan aldığım bir haberi garabet–i cihetle sana yazmak istiyorum. Sultan Hamid, ibriktarı aleyhinde bir ihbarname alır. Bu jurnalda ibriktarın bazı şen–i efalinden bahsolunur. Sultan pür hiddet kesilerek birkaç Doktorla beraber ibriktarı huzuruna çağırtır ve ibriktarın Doktorlara muayene ettirir. İşin asıl ve esas olmadığı ve jurnalın yalnız şahsi garezler yüzünden verildiği anlaşılınca ihsan–ı şahane ile ibriktarı hatırı tatyip edilir.

Padişah'ın hastalığı Said Paşa tarafından tedavi ediliyormuş. Abdülhamid'in başka kimseye emniyeti yokmuş. Geçen selamlık resminde halsiz olduğu görülmüş, on bir ayak merdiveni Burhanettin Efendi'nin yardımı ile çıkabilmiş."

Bu Burhanettin Efendi'nin veliahtlığa tayin edilmesi keyfiyeti Terakki ve İttihat Cemiyetini endişeye düşürüyordu. Şubelerden gelen ve Avrupa matbuatında bu meseleye dair çıkan haberler de o endişeyi büsbütün artırıyordu. Onun için Cemiyet, elinde yegane müdafaa vasıtası olan neşriyatla buna mani olmağa çalıştığı gibi İstanbul'da büyük devletlerin Sefirlerine Fransızca birer beyanname göndermişti. Cemiyet bu beyannamesinde diyordu ki:

"Bütün memleketler gibi Türkiye dahi, dahili işlerle meşgul olabilmek için sükunet ve asayişe muhtaçtır. Karışıklıklar, türlü türlü sefaletler milleti alt üst ettiği gibi halende devam etmektedir. Hasıl olan tam bir anarşi bütün terakki hareketlerini atalete

mahkum etmiştir.

Osmanlı milleti vaziyetten dolayı müthiş ıztırap çekmektedir. Türkiye'de ticari ve mali alakaları olan ecnebiler dahi şimdiki idarenin doğurduğu vaziyet yüzünden mutazarrır olmaktadırlar. O halde gerek yerlilerin, gerekse ecnebilerin memlekette intizamın teessüsünü istemeleri lazım gelir.

Memleketleri harap eden bu vaziyetin, mevzu kanunların ve nizamlarını tatbik edilmesinden ileri geldiği zat–ı alileri de meçhulü değildir. Şimdiki hükûmet, devleti mahvetmek için her fenalığı irtikaptan geri durmadığı gibi şimdi de kanunlarımızın en müthiş bir surette ihlali için yeni hazırlıklar yapmakta olduğu temin edilmektedir.

Sultan Abdülhamid, temsil ettiği idareyi devam ettirmek için veraset kanununu değiştirmek ve dördüncü oğlu Bürhanettin Efendi'yi tahta namzet göstererek yeni saltanatı kurmak niyetindedir. Bu gayeye vasıl olmak için Padişah'ın yakınında olanlar bir cinayet işlemekten ve şimdiki veliahtla diğer şehzadelerin vücutlarını ortadan kaldırmaktan bile çekinmeyeceklerdir.

Biz Osmanlı milletine hitaben bir beyanname neşre–derek milleti maruz bulunduğu tehlike hakkında ikaz eylemeği kendimiz için bir vazife bildik. Aynı zamanda zat–ı devletlerinin bu hususta nazar–ı dikkatinizi celbetmeği ve böyle keyfi bir muamelenin beynelmilel menafii sekteye uğratacak pek vahim neticeler tevlit edeceğini hatırlatmağı da bir vazife biliyoruz.

Meşru taht namzetlerinin müdafaaları,bütün mes'uliyetleri Padişah'a ve Yıldız Köşkü'ndeki eşhasa atı–yorlar. Bu yüzden bir ihtilal çıkacak olursa, komitemiz şahsa hürmet ettirmek ve ecnebilerin haklarını ihlal ettirmemek için bütün kuvvetini sarfedecektir.

Karışıklıklar çıkmasına mani olmak ve Osmanıl devleti dahilinde intizamı tesis eylemek için meşru hududun haricine çıkılmamasının, yani an'anatımıza riayet edilmesinin ve başta 1878 Kanun–u Esasisi olmak üzere mevcut kanunların tatbik edilmesinin kafi geleceğine kanaatimiz berkemaldir."

Ubeydullah Efendi'nin İstanbul'a Döneceği Söylentisi Jön Türkleri Tedirgin Etmişti

1906 senesi Temmuzunda Paris'te bulunan yeni şahsiyetler içinde Ubeydullah Efendi de bulunuyordu. Ubeydullah Efendi'nin İstanbul'a döneceğine dair ortaya çıkan yanlış haberler bazı zevatı endişeye düşürmüştü. O zatlardan birisi Brüksel'de bulunan S.. Bey'di S.. Bey Paris'e yazdığı bir mektubunda diyordu ki:

"... Ubeydullah Efendi'nin İstanbul'a avdeti şayiasındaki musibete bir de İstanbul'dan beklenilen mektup gelmeyecek olursa, hacaleti ender hacalet olacağı şüphesizdir. Artık bendeniz bir diyar–ı meçhule şedd–i rahletmekten başka bir çare tasavvur edemem... Şu satırları yazarken bir telgraf geldi, Ubeydullah Efendi Paris'e muvasalat etmiş ve Otel Canlon'a nazil olmuş, mealindedir. Büyük bir nefes aldım. İnşallah intizar olunan mektupta gelir, aleyhtarlarımızın güfte ve gularini bilffiil tekzip etmiş oluruz. Ubeydullah Efendi'nin teamül–ü azimeti ve ondan mütevellit düşmanların çevirdikleri entrika bendenizi fena halde düşündürmekte idi. Hamdolsun o da bertaraf oldu."

Paris'e muvasalatından on ay sonra, Mayıs 1907'de, Terakki ve İttihat Cemiyeti tarafından Ubeydullah Efendi'ye Girit Kadılığı'nı kabul etmesi teklif olunmuştu. Bu maksatla kendisini Paris'te oturmakta olduğu Rue de Grenelle'de 195 numaralı hanede ziyaret eden zat, Ubeydullah Efendi'yi evinde bulamadığından ziyaretinin sebebini bir karta yazarak bırakmıştı. Ubeydullah Efendi bu karta verdiği cevabında diyordu ki:

"Bıraktığınız kartvizitin üzerine yazdığınız cümlelerden niçin aradığınızı anladım. Bendeniz Paris'e geleli on ay oldu. Geldiğimden beri ayda beş altı yüz frank kazanmakta ve kemal–i refah ve rahat içinde geçinmekteyim. Binaenaleyh Girit Kadılığı'na para için tamah etmekliğime imkan yoktur.

Maamafih şu sözü, bu hizmeti reddetmek için söylemiyorum. Evvela müsaade buyurunuz da hakkımda ibraz buyurduğunuz hissiyat–ı hayırhahaneye ve teveccüh–ü alicenabaneye teşekkür edeyim. Bendenizin kadılığa iktidar ve istihkakım sizin hüsn–ü nazarınızdan ibarettir. Bu hüsn–ü nazardan dolayı cidden iftihar eder ve kendimi size minnettar bilirim.

Saniyen şurası kat'iyen malumunuz olsun ki dünyada aksayı emelim birinci derecede mensup olduğum Türk milletine, ikinci derecede Müslümanlara ve üçüncü derecede insanlara müfit olmanın yolunu bulmaktır. Girit Kadılığı gibi bir hizmet fikrimce muvaffakıyetli netice verecek olsa, hem Türklüğe, hem Müslümanlığa, hem de insanlığa nafi olmak için o vazifeyi kabul ederdim. Ben o neticenin husulünden emin olsam, iki yüz frank değil, iki kuruş verseler yine giderim. Binaenaleyh teklif buyurduğunuz hizmeti reddetmiyorum. Kabul etmek için bazı şartlar koymak isterim. Şu halde mülakatınızı arzu ederim. Bera–yı mülakat benim size gelmekliğim iktiza ederse de, sinnime ve görüp gösterdiğiniz kadılık istihkakına mağrur olarak teşrifinizi istida edeceğim."

Girit Kadılığı Meselesi ve Said Kenan Bey

Bu Girit Kadılığı meselesi Mayıs 1907 de mevzubahis olmuştu. Terakki ve İttihat Cemiyet o esnada faaliyetini gittikçe arttırmakta olduğundan Cemiyetin katibi olan Said Kenan Bey'i Osmanlı memleketine bitişik olan memleketlerde bir cevelan yapmağa ve orak dağıtmağa memur etmişti. Said Kenan Bey'e yol parası olmak üzere 300 frank verildikten sonra Temmuz 1907 de yola çıkarılmıştı. Bu propaganda seyahatinin neticelerini öğrenebilmek için Said Kenan Bey'in Pire'den ve Atina'dan Paris'e yazdığı mektupların bazı yerlerini aşağıda naklediyoruz.

"Vapurumuz limana girer girmez yüzlerce sandal etrafımızı çevirdi. Kayıkçı haşarati vapura tırmandılar. Çok şükür heybemi kaptırmadan gümrüğe çıkabildim. Zira yerli Rumların bile birçoğu paltolarını ve şemsiyelerini çaldırmışlardı. Gümrüğe yakın en adi bir otele indim, fakat bir buçuk franktan aşağı yatak bulamadım. Bu küçük kasaba, Paris'ten bile pahalı.

Sabahleyin kalktım, sokakta dolaşırken yol üzerinde iskemle atmış olan bir ayak kahvecisinden bir gazoz içeyim dedim. Bu aralık üç kişinin Türkçe konuştuklarını işittim. Derhal yanlarına yaklaştım. Onların kim olduklarını anladım. Birisi İstanbul'da İhsaniye cihetinde şiirler ile, daha doğrusu saçma sapan hicivlerile meşhur olan ayyaşlardan Arif Hikmet Bey imiş. Şimdi sefil bir

halde burada kunduracılık yaparak hayatını kazanıyor. İkincisi gemilerde ateşçilik yapan bir adamdır. Üçüncüsü ise henüz on sekiz on dokuz yaşlarında haddehaneden firar etmiş bir mektep efendisidir. Üçünün de ceplerinde on para yoktu. Bunlardan etrafı tahkik ettim. Pire'de Jön Türk namına layık olacak hiçbir kimse yoktur.

Kundura boyacısı Arif Hikmet Bey, Rumların nefretine uğramamak için vaftiz olmuş, şimdi ismi Manol'dur. Diğer ikisi de iş bulabilmek için yakında vaftiz olacaklarmış. Bu üç Türk'ten maada Pire'de eli ayağı düzgün birkaç Türk daha varmış. Fakat Sefaret tarafından ellişer lira veri–lerek İstanbul'a gönderilmişler, henüz genç ve ahlakı bozulmamış olan haddehaneli efendiden evrak tevzivinde istifade olunabileceğini anladım. Arif Hikmet Bey'de Pire'ye uğrayan Türklere para mukabilinde gazete satabilecektir.

Pire'ye hergün vapurlar geliyor. İçinde köylü, asker, memur her türlü adam çıkıyor. Dün genç çocukla beraber bunlara epeyce gazete dağıttık. Burada bir şube açılsa çok iş görülebilecek, fakat şubeyi idare edecek adam yoktur. Elimizdeki bir sarhoş ve iki haylazla Türkçe konuşana rast gelirsem hemen masanın önüne bir gazete koyuyorum.

El altından burada İsmail Kemal hakkında tahkikat yaptım. Şimdi Napoli'ye gitmiş fakat herifin burada itibarı var. On beş güne kadar Arnavutların kıyam etmeleri bekleniyor. Bu maksatla propaganda yapmak üzere bir Ermeni'nin Golosa ve oradan hududa gittiği söyleniyor. Ermeni'nin elindeki evrak Türkçe olduğundan, onun Sabahaddin Bey hesabına gezmekte olması muhtemeldir. Sabahaddin Bey'in neşrettiği "Terakki" Gazetesi buraya da geliyor. Rumlar vasıtasile Makedonya'ya aşırılıyormuş."

"Dün gece Atina ile Pire arasında bulunan bir yere gittim. Orada bir gazinoda başları fesli birçok gençlere tesadüf ettim. Bunlar mektep tatili münasebeti ile İstanbul'dan Girid'e dönen mektep talebesi imiş. Derhal evrakı önlerine döktüm. Evvela korktular, sonra kartımı görünce mutmain oldular. Kendilerine milli bahislere dair bir nutuk verdim. Bu efendiler bana şunu anlattılar: Bundan birkaç ay evvel adliye binasındaki Meclis–i

Mebusan salonu ta o zamandan beri mühürlü durmakta iken nasılsa müruru zamanla ipi falan çürüyerek kapısı kendi kendine açılmış. Kapının açıldığı görülür görülmez derhal Mabeyine jurnallar yağmur gibi yağmağa başlamış. Yıldız'dan sürü ile yaver domuzları koşup gelmişler ve tahkikata girmişler. Kapının kendi kendine açılması adeta büyük bir mesele olmuş.

Pire'de iskele boyunda Osmanlı sancağını hamil bir yelken gemisinin kaptanı ile konuştum. Bu zat Rize'li Mehmet Ali Kaptan'dır. Kendisine "Hayyalelfelah" eserimizin bazı yerlerini okudum. Kaptan kabına sığamaz oldu. Bizim Türkler bazı şeyleri bizden daha iyi biliyorlar. Trabzon'da ahaliyi ayaklandıran Hasan kaptan isminde birisi imiş. Bu adam: "Ben vergi veririm." Fakat o mahsulü meydana getiren ineğe ve öküze de vergi verememiş, demiş, dayanamamış, kimse bir şey yapamamış.

Pire'de rastgeldiğim bir hocanın önüne gazete koydum. Meğerse herif Atina Sefareti'nin imamı imiş. Hoca gazeteyi eline aldı, "Şûrâ–yı Ümmet" ismini okur okumaz elinden attı ve koşa koşa kaçıp gitti.

Buradaki Ermeniler bana Abdülhamid'in adamlarından daha ziyade düşman nazarıyla bakıyorlar Evrakımızı Mehmet Ali kaptandan başka birkaç Türk'ü daha okutmuştum. Ermeniler fiskos etmeğe başladılar. Nihayet bir Ermeni papazı gelerek o Türklere dedi ki: "Sakın bu evrakı okumayınız, sonra İstanbul'da ağır cezalara çarpılırsınız" ondan sonra defolup gitti. Mehmet Ali Kaptan'la Trabzon'a bir miktar evrak göndereceğim.

Bu bahsettiğim Ermeni papazı ile Sefaret imamı önlerine gelene istibdat dersi veriyorlar ve Abdülhamid'e boyun eğmek için halk arasında propaganda yapıyorlar. Pire'de Kosti isminde bir Rum var. Vaktiyle davul, tokmak vesaire gibi en eski cemiyet gazetelerini Pire'de sürermiş. Herif Jön Türklerin tarihine benden ziyade vakıf, "Cemiyet beni unuttu!" diyor. Bu adamı gözü açığa benziyor. Herhalde günde on beş gazete kadar satabilecektir.

Buraya gelirken vapurda Suriye'li bir adamla konuştum. Bu zat on bir lisan biliyor. Abdülhamid'in kötülüğü hakkında dört gün müdavele–i efkar ettik. Daima sözlerimi tasdik ediyordu. Fakat ben karaya inerken bana Beyrut vali–sinin ahbaplarındanım. Sizin gibi vatanını seven bir gencin böyle garib'ül diyar

dolaşması yazıktır. Vali'ye söyleyeyim de sizi aff–ı şahaneye mazhar etsin, ailenize de kavuşursunuz, ben size yazarım!" demesin mi? Ben kendisine lazım gelen cevabı verdim. Herifin ya mutlaka hafiye veyahut saf bir adam olduğuna hükmediyorum.

Bugün Samsun'dan gelen bir Rum ile buluştum. Bu adam Anadolu'da Ermeni Komitelerinin çevirdikleri fırıldakları hakkında bazı şeyler söyledi. Diyordu ki: İzmir'de, Samsun'da, Trabzon'da, Sivas'ta vesair yerlerde teşkil edilen Ermeni komitelerine Türk polisleri para mukabilinde hizmet ediyorlar."

Atina ve Pire Abdülhamid'in hafiyelerile kum gibi doludur. Bunlar yetişmiyormuş gibi bir de Ermeniler Türklerin gözleri açıldığını ve Türklük için propaganda yapılmasını istemiyorlar ve mani olmağa çalışıyorlar. Bugün yine iki Türk'e rastgeldim. Yanlarına bıraktığım gazeteleri heyecanla okuduklarını görünce onlara yaklaştım. Birisi Tunus tebasından Ahmet Keşfi diğeri de Abdülhalim Fikri Efendilerdi. İkisi de maişetlerini temin etmek için sefalet içinde Romanya'ya gidiyorlardı. Sefaret imamı ile hafiyeler huzursuz oldular. Benim burada zuhur edişim onlari fena halde endişeye düşürdü. Bakalım ne halt edebilecekler? Ermenilerin hainane nazarlarla bana baktıklarını gördükçe kanım beynime hücum ediyor. Dünyada bu kadar kızdığımı bilemem. Hemen Allah yardımcımız olsun!"

"Prens Sabahaddin Bey'in prensipleri buralara kadar sirayet etmiş. Bazı kimseler tarafından tasvip ediliyorsa da ekseriyet yine Şûrâ–yı Ümmeti okumaktan lezzet alıyor. "Patris" gazetesi Mısır'da Jön Türklerle Ermenilerin bir kongre yapacaklarını yazıyor. Fakat buradaki bazı boş boğaz Ermeniler yakında "kan olacaktır" deyip duruyorlar."

Cemiyetin katibi Said Kenan Bey yukarıdaki mektup–larında yazdığı işleri gördükten ve bir müddet parasız kaldıktan sonra Paris'e geri dönerek vazifesine devam etmişti. Bu esnada Doktor Bahaddin Şakir Bey cemiyetin inkişafına ve şube teşkilatının tevsiine bütün gayretiyle çalışıyordu.

Cemiyetin Umum Müfettişliği'ne Tayin Olan Mısırlı Mehmed Said Paşa'nın Durum Değerlendirmesi ve Meydana Gelen Tartışmalar

Cemiyetin umumi müfettişliğine tayin olunan Mısırlı Mehmet Said Paşa Mısır'dan Paris'e yazdığı bir mektubunda diyordu ki:

"Şubeler teşkili hususundaki muvaffakıyetinize cidden pek memnun oldum. Zira Cemiyetimizin nüfuz ve tesirini tezyit etmek için bundan müessir bir teşebbüs olamaz. Mazlum vatanın selametine hizmette sabit–i kadem oldukça elbette muvaffakıyet bizden ayrılmaz."

Mısır şubesi hakkında cemiyetimizin ne fikir beslediğini bilmem lazım geliyor. Mısır şubesinde ne gibi hizmetler bekleniyor? Çünkü memleket dahilinde efkar–ı umumiyeyi tadile çalışmak beyhudedir. Olsa olsa mevkiden bilistifade Türkiye'ye evrak ithali gibi bazı hizmetleri dokunabilir. Mektubunuzda şubenin terakkisinden bahsediyorsunuz. Bunun manası nedir? Mısır şubesinin te–rakkisi ve ehemmiyet kesbetmesi aza adedinin artması demekse, böyle bir emelin husulü kolaydır ve muvakkat bir zaman için aldatıcı bir nümayiş olabilir. Lakin tehlikeden salim kalmaz.

Malumdur ki Mısır'daki Osmanlıların hemen herbiri kendi başına ıslahatçı kesilmiş acibü'l ahval kimselerdir. Bunların bazıları cemiyete sokulacak olursa, müruru zamanla onları idare etmek kabil olmaz. Cemiyetle şube arasında münazaa eksilmez.

Mısır'ın yerlilerine gelince politika ile meşgul olanlar ve alelhusus Osmanlı politikası ile münasebet peyda etmiş olanları Hamid'in ve Hidiv Abbas'ın mektebinde yetişmiş müfsit ve menfaatperver bir takım muzır şahıslardan ibarettir. Bunların Cemiyete iştirakinden bir hayır beklenilmez. Hasılı, reyime kalırsa Mısır şubesinin azası ne kadar artarsa o nisbette faaliyeti sekteye uğramış, o nisbette münazaa ve münakaşaya sebebiyet verilmiş olur. Hele Mısır'ın bu zamanki hali nazar–ı dikkate alınırsa, Hamid ve Abbas taraftarları böyle bir fırsattan istifade ederek cemiyetimizin asıl sıfatını ve hususi haysiyetini bozmak emeli ile şubeye girmek için her türlü teşebbüsten geri kalmayacaklarına

şüphe edilemez. Hülasa kaş yaparken göz çıkarmayalım.

Nakdi iane meselesine gelince, ümit ederim ki sayim pek semeresiz kalmayacaktır. Gerek mukarrer olan ıslahatın yapılması ve gerek labedit görülen bazı teşebbüslerin kuvveden file çıkarılması için ne kadar paraya ihtiyaç varsa bildiriniz."

Bu Mehmet Said Paşa'nın Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin umumi müfettişi olduğu gizli tutuluyordu. Said Paşa'nın müfettiş olması Paris'le Ahmet Celalettin Paşa arasındaki münasebatın kesilmiş olduğuna delalet ederdi. Fakat "Tuna" Gazetesi'nin cemiyet işlerini karıştıracak neşriyatta bulunması yüzünden Said Paşa'nın umumi müfettiş olduğunu ilan etmeğe mecburiyet hasıl olmuştu. Said Paşa bu ilandan dolayı biraz kızmıştı. Paris'e yazdığı bir mektubunda diyordu ki:

"Madem ki matlub olan bu vazifenin Ahmet Celalettin Paşa'ya ihale olunmadığını ve Paşa–yı müşar'ün ileyhin cemiyetimizle asla bir alakası bulunmadığını bildirecekti, o halde resmi bir tekziple iktifa olunsa idi, hem bizce maksat hasıl olur, hem de Tuna gazetesinin kurnazlığı semeresiz bırakılırdı."

"Said Paşa cemiyetin meftunu olan bir zattı. Her ay cemiyete iki yüz frank verirdi. Cemiyet tarafından Prens Sabahaddin Bey'e karşı yazılan reddiyeleri hararetle takdir ederdi. Cemiyetin işleri ile yakından ve uzaktan meşgul olmaktan hoşlanırdı. Mektupların sonunda "bu posta ile beş aylık yekunu olan bin frangı gönderiyorum" veyahut "üç aylık biriken 600 frank borcum yollanmıştır" diye yazılı bulunurdu.

Said Paşa'nın mektubunda yazıldığı gibi Cemiyetle Ahmet Celalettin Paşa'nın arası büsbütün açılmıştı. Doktor Bahaddin Şakir Bey Cemiyetin işlerinden onu haberdar etmekte devam eylemekle beraber, aralarında artık müşterek bir çalışma yok gibi bir şeydi. Doktorun, Ahmet Celalettin Paşa ile münasebetini tamamıyla kesmemesi Paşa'nın nakden yardıma devam etmesinden ileri gelmiş olması muhtemeldir. Çünkü Şehzade Yusuf İzzettin Efendi, Bahaddin Şakir Bey'le Diran Kelekyan Efendi'nin maaşlarını göndermediğinden, ikisi de Ahmet Celalettin Paşa'nın yardımına muhtaç olacak kadar müzayeka içinde bulunu–yorlardı.

Diran Kelekyan Efendi, Ahmed Rıza, Prens Sebahaddin ve Mahmud Celaleddin Paşa Hakkında Neler Düşünüyordu?

Diran Kelekyan Efendi daima Mısır'da çalışıyor ve Paşa'nın yanından ayrılmıyor ve bermutat uzun mektuplarla Doktor Bahaddin Şakir Bey'e telkinat yapmaktan geri kalmıyordu. Diran Kelekyan Efendi Selanik'teki Osmanlı Hürriyet Cemiyeti ile Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin birleşmesi hakkında Bahaddin Şakir Bey'e şöyle yazıyordu ki:

"Şahsi malumatım ve tecrübelerim oldukça elemli ise de sizin gibi bir kardeşimin halisane ve saffetle başladığı bir teşebbüste elimden gelen her muavenette bulunmak benim için mukaddes bir vazifedir. Muvaffakiyetinizi ansanmimülkalp temenni ederim. Acaba tesadüfü zaruri olan bütün manilere galebe edecek miyiz? Velev muvaffakıyet müyes–ser olmasa bile, bu vesile ile büyük bir tecrübe elde etmiş olursunuz.

Ben siyasette her kanaatin bilfiil tecrübe ile husulü taraftarıyım. Ancak kuvvetli kanaatlerdir ki iş görebilen adamlar yaratır. Politika tuhaf bir şeydir. Bazan öyle ümit haricinde tahavvüller husule gelir ki insan mesleğine bütün bütün yeni bir istikamet vermeğe mecbur olur. Onun için politika ihtilaflarına şahsi husumet şekli vermemenizi rica ederim. Her kim olursa olsun, zati münasebetleri ileride her türlü irtibatı imkansız bırakacak şekle sokmamalıdır. Bu ihtiyat zaten hürriyetperverliğin de muktezasındandır. Kim bilir ne olur? İhtilah, efkar dairesinde döndükçe zati münasebetlerin daima muhafaza edilmesi herhalde hayırlıdır."

Diran Kelekyan Efendi bu mektuplarında Doktor Bahaddin Şakir Bey'e karşı büyük bir hüsn–ü niyet ve hulus göstermekle beraber, kendisi adem–i merkeziyet taraftarı idi ve Sabahaddin Bey'in icraatını ve fikirlerini Osmanlı Devleti için muvafık görüyordu. Ahmet Rıza Bey'in on beş senelik faaliyetini sıfıra indiriyor ve diyordu ki:

"Ahmet Rıza Bey, iyi saatte olsun, Osmanlı ahrarının Avrupa'ca şerefini sıfır derecesine kadar indirmişti. Bugün tekmil Avrupada Rıza Bey'e bir hürriyetperver nazarıyla bakan iki ciddi

muharrir, ciddi diplomat, elhasıl nüfuz sahibi insan bulamazsınız. Eğer Osmanlı ahrarının davası Rıza Bey'in şimdiye kadar Fransızca Meşveret vasıtasile müdafaa ettiği dava ise, o dava – esas değil, tarzı müdafaası itibarı ile Avrupa nazarında çoktan beri kaybetmiştir. En iyi dava bile fena bir avukat elinde kaybedilir. İşte Osmanlı hürriyetperverliği davası da Rıza Bey'in eline düştüğü için böyle oldu."

Diran Kelekyan Efendi Sabahaddin Bey hakkındaki fikrini de şu suretle izah ediyordu:

"Bu zat davamızı yeniden ihya etti. Avrupa'da Türklük namına büyük teveccühler kazanmağa muvaffak oldu. Ben kendisine karşı bir muhabbet beslemem bundan ileri geliyor. Fakat eğer bunun altında bir oyun olduğu – öyle zannıyla değil, bilfiil deliller gösterilerek – ispat edilirse, iş başka bir renk alır. Ben bu yoldaki oyunları sevmem. Sırf şüphe üzerine gayret esbabından bir zata karşı çıkmak, vicdanen caiz göremeyeceğim bir şeydir. Sabahaddin Bey'in vaktiyle pederi tarafından Abdülhamid'e karşı açılmış olan intikam siyasetine devam ettiği zannıyle kendisine karşı husumet gösteriliyor. Bizim asıl vazifemiz bu yanlış fikirleri tamir ve tashih etmektir. Böyle vaktile ekilmiş bir muzır tohumun mahsulü bir hata için bir adam mahkum edilemez. Fikrini tashihe çalışmak lazımdır. Ben onun usulünde en ufak bir ihanetini görürsem, hemen yelkenleri çeviririm. Fakat siz de takdir buyurursunuz ki sırf zan ve şüphe üzerine tedbirlere müracaat etmek ancak Abdülhamid'e ve onun etrafındakilere yakışır."

Tabii Diran Kelekyan Efendi, adem–i merkeziyet usulü diye Sabahaddin Bey tarafından ortaya atılan fikirlerde bir ihanet tasavvur edemezdi. Şarkta altı vilayetin elden gitmesi ve yavaş yavaş bir Ermenistan vücude gelmesi onun esasen arzu ettiği ve gizliden gizliye husul bulmasına çalıştığı bir mefkure idi. Böyle olmasa idi, Meşrutiyet'ten evvel o kadar dost olduğu Doktor Bahaddin Şakir Bey, Diran Kelekyan Efendi'nin umumi harpte kafasının ezilmesine sebep olur muydu?

Diran Kelekyan Efendi Yusuf İzzettin Efendi'den tahsisatını alamayınca bir zaman sonra onun aleyhinde de dönmüş ve İngiliz gazetelerinde Şehzade Abdülmecit Efendi ile Sabahaddin Bey lehinde makaleler neşretmeğe başlamıştı. Bu para meseleler-

ine dair Doktor Bahaddin Şakir Bey'e yazdığı bir mektubunda diyordu ki:

"Ben dört aydan beri Yusuf İzzettin Efendi'den para almadığım gibi size de gönderilmemiş olduğunu mevsukan haber aldım. Belki gelecek hafta para irsali memul olduğunu İstanbul'dan yazıyorlar. Bu para meselesi ki zat–ı aliniz ve bendeniz için maişet meselesi demekti" fevkalade haiz–i ehemmiyettir. Vakıa şimdi mecburiyet hasıl oldukça Ahmet Celalettin Paşa'ya müracaat ediyorsak ta, bu hal istiklali maişete mani olmasıyla istiklali faaliyete de hal teşkil ediyor. Bilmem maişet meselesini temin etmek lüzumunu edep ve ihtiram dairesinde Yusuf İzzettin Efendi'ye nasıl arzedebiliriz. Her ikimizin de rahat ve selameti için bu meselenin hallini takip etmek elzemdir.

Ahmet Celalettin Paşa bize yardım ediyor ama, yine aklı ermeden bir takım işlere girişmeğe kalkışıyor. Benimle iki günden beri müzakereler yapıyor. Maksadı size yeni bir layiha hazırlamaktır. Bu yeni layihada bundan çok evvel size mahremane bildirdiğim layihanın aynı olacaktır. Çünkü Paşa, gayrimüslim komitelerle görüşmüş, cümlesinden de benim maruzatım dairesinde cevap almış. Şimdilik siz onun mektubunu bekleyiniz. Benim bu işaratım gizlidir. Paşa'nın beyan edeceği fikirlere göre kendi mütalalarınızı doğrudan doğruya yazarsınız"

Diran Kelekyan Efendi kendisinin Ahmet Rıza Bey ile Şehzade Yusuf İzzettin Efendi aleyhinde ve Prens Sabahaddin Bey'le Şehzade Abdülmecit Efendi lehindeki neşriyatını gizliyor ve bunları başkaları tarafından yapılı–yormuş gibi göstererek Doktor Bahaddin Şakir Bey'e yazdığı mektubunda diyordu ki:

"Osmanlı ahrarının dahilde ve hariçte takip edecekleri meslek hakkında fikirlerimi mufassalan arzeylemiş olduğumdan, bu babta yeniden mütalaa yürütmeği zait görürüm. Yalnız bir taraftan Şehzade Mecit Efendi ile Prens Sabahaddin'in matbuat ve siyasiyat aleminde nail oldukları teveccüh ve alkışları diğer taraftan da Ahmet Rıza Bey'in neşriyat ve teşebbüsatının her tarafta takbih edilmekte olmasını nazar–ı dikkatinize arzederim. Son posta ile gelen Avrupa gazetelerinde yeniden bu yolda takbihlere tesadüf eyledim.

Avrupa efkar–ı umumiyesine ehemmiyet vermemek pek

büyük bir hatadır. Türkiye'nin istikbal ve istiklali memleketin ahalisi kadar Avrupalıların da elindedir. Çünkü uhud–u atikadan başka yeni ahitnameler de,. memleket umur–u dahiliyesine müdahale için birçok haklar vermiştir. Böyle fiiliyat nevinden olan ahval karşısında yalnız nazariyelerle iş görmek büyük felaketleri mucip olur."

Ahmet Celalettin Paşa'nın mali vaziyeti gittikçe fenalaşıyordu. O nisbette de Cemiyetin riyasetine geçmek arzuları azalmağa başlıyordu. Bununla beraber yine Paris'teki ahrara yardım etmekten geri durmuyordu. Diran Kelekyan Efendi, Ahmet Celalettin Paşa hakkında verdiği izahatında diyordu ki:

"Geçen gün Paşa'ya bir teklif vaki oldu. Denildi ki: Paris'teki yeni idare heyetine nakten mühim bir fedakarlıkta bulununuz, cemiyetin resmen riyasetini talep etmeyiniz, yalnız işe gizli bir suretle rehberlik ediniz. Bu işlerde kıdemi olan Ahmet Rıza Bey ve emsali zevatın gönlünü kırmayıp bilakis onlarla hoş geçininiz.

Bu sözlere Paşa'nın Paris'teki arkadaşlarının da iştirak ettikleri kendisine anlatılmış. Fakat Ahmet Celalettin Paşa bu şartları kendisine karşı münasebetsiz görerek size bu babta bir mütalaaname yazmak emelindedir. Paşa itiraz–larını gayri caiz görüyor. Her ne kadar pek açıktan açığa söylemiyorsa da bu itirazlara çok güceniyor. Evvelce de size yazdığım veçhile bu zatın emeli cemiyetin riyasetine geçerek gururlanmaktadır. Kendisiyle inkilapçı ve ihtilalci usullerine tevfikan bir iş tutmak imkan haricindedir. Binaenaleyh yegane yapılacak şey kendisi ile iyi geçinerek ve katiyen gönlünü kırmayarak mahremane bir faaliyetle işi ileri götürmektir. İşi hüsn–ü idare etmek en münasip çaredir. İşte onun yaptığı nakti muavenetle Şûrâ–yı Ümmet gazetesi çıkıyor. Diğer cihetlerle de bu faaliyeti takviye etmeli ve tevsiine uğraşmalı. Başka bir şey yapmağa lüzum yoktur, zannederim. Çünkü talih–i na–saz (uygunsuz talih) bizi başka şeyler yapabilecek bir hal ve mevkide bulundurmuyor."

Filhakika, Ahmet Celalettin Paşa birkaç defa Diran Kelekyan Efendiyle istişare ettikten sonra Avrupa'daki ahrarın alacakları yeni vaziyet ve mesai tarzı hakkında Doktor Bahaddin Şakir Bey'e bir layiha göndermişti. Bu la–yihanın Kanun–u Esasi'ye taalluk eden cihetleri tamamile Diran Kelekyan Efendi tarafından söyle-

nilmiş ve yazdırılmış olan fikirlerden ibaretti. Fakat o layihada aynı zamanda Ahmet Celalettin Paşa senelerden beri Avrupa'da bulunan ahrara itilafa çalışıldığı bir sırada kabahatler ve mesuliyetler isnat ederek bununla o zamana kadar yapılmış olan işlerin yanlış ve kendisi tarafından gösterilen usulün doğru ve muvafık olduğunu anlatmak istiyordu. Parası olduğu ve işlere nakten yardım edebildiği için layihasında yazdığı fikirlerin de en doğru ve en muvafık fikirlerden madut olacağını ve onların behemahal kabul edilmesi lazım geleceğini zannediyordu.

Doktor Bahaddin Şakir Bey yapılacak işlerin çok paraya mutavakkuf olduğunu Celalettin Paşa'ya yazdığı zaman Paşa, hemen telgrafla cevap veriyor ve diyordu ki: "mektubunuzu aldım. Yazdığınızdan daha mühim masrafları bile kabule hazırım. Elverir ki, maksatlarımız için müfit olsun."Böyle her masrafı kabul eden bir adamı güçendirmek doğru olmayacağından Diran Kelekyan Efendi, Doktor Bahaddin Şakir Bey'e tekrar ve tekrar şunu tavsiye ediyordu:

"Ahmet Celalettin Paşa tarafından gönderilen mektubun münderecatı evvelce vuku bulan mülahazatımın kabulünden başka çere olmadığını size ispat eylese gerekir: Yani bu zatla hoş geçinmeli, onun ufak tefek zaaflarını okşamalı, fakat siyasi işte beraber çalışmaktan vazgeçerek işleri gizlice ileriye götürmeğe uğraşılmalıdır. Siz Avrupa'ya geleliden beri bu fikri daima ileri sürdüm, bundan başka bir yol göremiyorum.

Maamafih mutlâka bu suretle hareket ediniz demem. Sizce başka bir çıkar yol varsa o yolu takip ediniz.

Siyasi işlerde başkalarının kanaatiyle değil, bittec–rübe vicdani kanaat hasıl edilerek hareket olunmasına taraftarım. Onun şu son maruzatımı da mahza bir fikrin beyanından ibaret addediniz. Eğer bir tecrübe yapmayı daha münasip görürseniz, ona da başvurunuz. Her halde bu zatla müzakere kapılarını açık bırakınız. Çünkü başka suretle hareket etmekte bir fayda yoktur."

Bu mektuptan da anlaşılacağı veçhile Diran Kelekyan Efendi, Ahmet Celaleddin Paşa'dan azami surette istifade edilmesini tavsiye ediyordu. Zaten Ahmet Celalettin Paşa'nın refikasından kalan büyük bir miras erimek üzere bulunuyordu. Paşa bir takım işlere girişmiş, birçok paralar sarfetmiş ve hesabını, kitabını

bilmediği için yakında parasız kalmak tehlikesine maruz kalmıştı. Paşa'nın bu vaziyeti Diran Kelekyan Efendi'yi çok endişeye düşürüyordu. Çünkü zaten İstanbul'dan Yusuf İzzettin Efendi'den para gelmiyordu. Bir de Ahmet Celalettin Paşa membaı kuruyacak olursa, o zaman ne yapılacaktı. Diran Kelekyan Efendi bu vaziyeti vaktinden evvel görüyor ve Doktor Bahaddin Şakir Bey'i şu suretle ikaza çalışıyordu:

"Kardeşim! Size gayet mahremane arzederim ki, Ahmet Celalettin Paşa'nın umumu maliyesi gittikçe fenalaşıyor. Daha bir buçuk ay evvel aktettiği binlerce liralık istikrazdan da bir şey kalmadı. Şimdi piyasada o kadar borcu vardır ki, bu borç mevcut emlakinin kıymetinin nısfından fazladır. Zaten şimdi emlakinin bir kısmını satmağa çalışıyor. Bu gidişte yakında Paşa, parasız kalacaktır. Bugün o kadar ağır mali mesuliyetler altına girmiştir ve işlerini öyle bir hale getirmiştir ki, ben Paşa'nın atisini pek karanlık görüyorum.

Bizim halimiz ne olacak? Eğer ona bel bağlayıp durursak, pek yakın zamanda, çok çok bir sene sonra, müthiş bir meçhul ile karşılaşacağız. Benim bu zatın üzerinde mühim haklarım vardır. Öyle haklar ki, istihsali her zaman mümkündür. Fakat kendisini gücendirmemek için şimdilik bir şey açmıyorum. Fakat hal gittikçe fenalaşıyor. Onun için her ikimizin elele vererek bir çare bulmaklığımız zaruridir.

Eğer istiklal–i maişetimiz olsa idi aylardan beri ne işler görürdük? Şimdi yine az çok bir ümit, bir yardım var. Eğer yarın o da kesilirse yahut bütün bütün intizamsız bir hal alırsa, o zaman nasıl çalışacağız? Yusuf İzzettin Efendi'den yardım beklemek ümidi gittikçe kayboluyor. İstanbul'daki son hadiseler üzerine Efendi'nin sıkı bir tarassut altında bulundurulması, bizimle muhabere ettiğinin Abdülhamid tarafından haber alınmasını müteakip Yusuf İzzettin Efendi'nin sarayına girip çıkanların derhal jurnal edilmesi onunla olan her türlü münasebetimizi kesecek gibi görünüyor.

Ahmet Celalettin Paşa işlerinin fena gittiğini hariçte bilinmesini hiç istemiyor. Ben bunları size ileriyi düşünelim de bilahare birdenbire felaket karşısında kalmayalım diye yazıyorum. Siz evvela benim birader–i hayatım olduğunuzda ahvali bilm-

enizi, sonra da bir an evvel bu halleri nazar-ı dikkate alarak başımızın çaresine bakmanızı isterim. Her ne kadar birkaç ay, belki de bir sene için tehlike yoksa da, aylar çabuk geçer. Şimdiden düşünmeli ki, ileride mahcup olmayalım, zayıf tarafımızı aleme, hususile İstanbul'daki zalim düşmana göstermeyelim!"

Doktor Bahaddin Şakir Bey'le Diran Kelekyan Efendi arasında cereyan etmiş olan uzun muhaberelerden anlaşıldığı veçhile Ahmet Celalettin Paşa Mısır'da artık bir Padişah gibi hareket etmeğe başlamıştı. Etrafını saran bir sürü dalkavuklardan ve dolandırıcılardan birisini başvekil gibi kullanıyor ve diğerlerini de güya nezaretlere tayin ediyordu. Bu yadigarlar iş görüyorlarmış gibi hareket edi-yor, bir takım Ermeni vesaire hafiyelerle temasları olduğundan bahsediyorlar ve bu vazifelerine mukabil Ahmet Celalettin Paşa'nın kalan paralarını da çekerek her gün yeni para tuzakları icat ediyorlardı. Bir gün Abdülhamid'e karşı bomba atmak için tertibat aldıklarını, bazı fedailer elde ettiklerini ve bombaların hazırlandığını söyleyerek Celalettin Paşa'dan paraları sızdırıyorlar, ertesi gün de güya bastırdıkları ihtilal beyannamelerini Türkiye'nin her tarafında dağıtmak için İstanbul'a vesair mahallelere adamlar göndermek istediklerini ileri sürerek saf düşünceli Paşa'yı kesenin ağzını açmağa mecbur ediyorlardı. Bunların katiyen asıl ve eşası olmadığı halde Celalettin Paşa, bir iş, daha doğrusu mühim işler görmekte olduğuna kanaat getirerek paralarını onlara dağıtıyordu. Paşa, muazzam işlere giriştiğine o kadar kaniydi ki, onları gizli tutuyor ve ne Diran Kelekyan Efendi'ye bir şey söylüyor, ne de Paris'e Doktor Bahaddin Şakir Bey'e de işler hakkında mektup yazıyordu. Fakat Diran Kelekyan Efendi yine o oyunları haber alarak vaziyet Bahaddin Şakir Bey'e bildiriyordu. Bir mektubunda diyordu ki:

"Bu oyunları Paşa'ya anlatmağa çalışmak beyhude husumet davet etmek demektir. Onun için bunları size kati mahremiyet altında yazıyorum. Tekrar ederim ki, bu adamı yola getirmeğe çalışmak beyhudedir. Çünkü arkadaş aramıyor, daima dalkavuk arıyor. Dalkavuk ayarında olan adamların yardımını, hizmetlerini takdir ediyor. Biz bu ahlakta olan bir adama nasıl yararlık gösterebiliriz.

Her ne ise, defaatle arzettim ya, bu zat kendi delaleti ve riyaseti haricinde rüzgarın bile vezan esmesine razı değildir. Anlaşılan biz bu istipdatları çekmek için vatanımızı terkedip buralara düşmüşüz!!

Paşa, her zulmünden fazla olarak bir de bize daima para sıkıntısı çektiriyor. Muavenet etmiyor diyemem amma öyle vakitsiz, mevsimsiz ve keyfi bir surette yapıyor ki daima müzayaka içinde kalıyoruz. Bilmem akibet ne olacak? Eğer bu cihete bir intizam veremezsek halimiz yaman! Kendi işlerinde intizam olmayan bir adamdan bize karşı olan muamelesinde nasıl intizam bekleyebiliriz? Teessüf olunur ki Yusuf İzzetin Efendi maişet cihetinin ehemmiyetini takdir edemezdi. Zaten öyle mevkide bulunanlar daima öyle olurlar. Başkalarının halinden anlayamazlar. Efendi, bize karşı biraz fedakarlık yapıp bizi istiklal–i maişete nail etse idi büsbütün başka bir halde olurduk. O zaman hakikaten çalışabilirdik. Fakat burasını Yusuf İzzettin Efendi'ye nasıl anlatmalı, onu nasıl inandırmalı?

Bunu mutlaka yapmağa mecburuz. Çünkü Ahmet Celalettin Paşa'da arzettiğim gibi pek yakın bir zamanda on para bile kalmayacaktır. Dalkavukları yüzünden yaptığı israf yetişmiyormuş gibi bir de şimdi 3000 lira vererek bir klüp, daha doğrusu kibarlara mahsus bir kumarhane açtı. Böyle şeyler politika ile iştigal eden bir zata yakışır mı? Kumarhanenin doğrudan doğruya kendisi tarafından açtırıldığı duyulmaması mümkün değildir.

Yarın herkes neler diyecek? Bundan başak bu yerin vücudu kendisinin kumara meyli dergar olduğuna nazaran ne kadar tehlikelidir?"

Diran Kelekyan Efendi bir aralık çok endişeli zamanlar geçirmişti. Çünkü Ahmet Celalettin Paşa, Doktor Bahaettin Şakir Bey ve Diran Kelekyan Efendi ile İstanbul'da Yusuf İzzettin Efendi arasındaki muhabereyi temin eden Hüseyin Bey isminde bir zatla refikası tevkif edilmişlerdi. Evleri araştırıldığı zaman Ahmet Celalettin Paşa'nın bazı mektupları çıkmıştı. Derhal Hafiye Fehim Paşa tahkikata girişerek bazı şahısların cemiyetle münasebetleri olduğu zannedilen zevatın isimlerini araştırmağa başlamıştı. Diran Kelekyan Efendi bu tetkikatı haber alınca derhal vaziyeti Bahaettin Şakir Bey'e yazmış demişti ki:

"Acaba ipin ucunu Yusuf İzzetin Efendi'ye kadar varacak mı? Bu hadise pek ağır bir felaket ise de her ikimize terettüp eden vazife, kemal–i metanetle uğraşmak olduğundan futur getirmemekliğimiz icap eder. Bir taraftan pek muazzez kardeşlerimiz olan taraftarlarımızın selametine çalışmalı ve diğer taraftan da hürriyet fikrinin tamamiyle zalimlerden intikam almağa gayret etmeliyiz. Elhasıl, asıl bu gibi zamanlarda metanet göstermek lazım geldiğinden ona göre tedbir alınmasını rica ederim.

Bu tevkifatın nereden ileri geldiğini anlamağa lüzum var. Ben bir Paris'te bulunan Şevket Paşa'dan, bir de şimdi pek fena bir hale düşmüş olan Kazım Bey'den fevkalade şüpheleniyorum."

Diran Kelekyan Efendi bir hafta sonra Paris'e yazdığı ikinci bir mektubunda bu meseleye dair şu tafsilatı veriyordu:

"Son haftayı nasıl ıztıraplar içinde geçtirdiğimi tarif edemem. Hüseyin Bey'le hareminin tevkif edildiklerini haber alalıdan beri geceleri uyku uyuyamıyorum. Nihayet bu sabah İstanbul'dan gelen haberde tevkif olunanların tahliye edildiklerini haber alarak fevkalade sevindim. Fakat nasıl olmuş, tahkikat ne netice vermiş, Yusuf İzzettin Efendi'nin ismi meydana çıkmış mı? Kendisi rahatsız edilmiş mi? Buraları malum değil.

Çünkü tevkifat yapılalıdan beri Yusuf Efendi ile irti–batımız büsbütün kesilmiştir. Yalnız bildiğimiz bir şey varsa o da sizin ve benim tahsisatımıza dair Efendi'nin el yazısıyla yazılmış bir hesap kağıdının dahi Abdülhamid'in casusları tarafından alınmış olmasıdır.

İstanbul'daki arkadaşlarımız bu işin içinde bir denaet olduğuna hükmediyor. Ya Fazıl'ın zevcesi veyahut Paris'teki firari paşalar tarafından yapıldığı zannediliyor. Böyle mühim bir işin sadece hitam buluvermesi de beni ayrıca endişeye düşürüyor. Bunun hikmeti ne? Acaba yakayı kurtarmak için bir oyun mu çevrildi? Yoksa tutulan yolda zaaf göstererek başkalarını mı tehlikeye soktular? Hiçbir şey bilmediğim için hiç rahat değilim. Bu tevkifat hakkında burada Ahmet Celalettin Paşa'ya İstanbul'daki vekilinden aldığı mektuplar haricinde pek ihtiyatlı olarak malumat veriyorum. Mesela hesap kağıdı meselesinden hiç bahsetmedim. Çünkü Paşa, Abdülhamid'in kendisini ve beni öldürt-

mek üzere Mısır'a adamlar gönderdiğini zannettiğinden zaten telaş içindedir ve ona göre tedbirler almaktadır. Şimdi bizim hesap pusulası meselesini de açacak olursam bilirsiniz ki hem itiraz etmeğe başlayacak, hem de telaşı artacaktır.

Paris'e Avukat Celal Bey isminde birisi geliyor. Bu zat bir dereceye kadar şüpheli olanlar zümresine dahil bulunduğundan ve hususiyle şu aralık Ahmet Celalettin Paşa'nın etrafında dolaşarak para çarpmak gayretinde bulunduğundan kendisine tesadüf ederseniz ona göre lisan kullanırsınız."

Abdülhamid'e Hırka-i Şerif Ziyareti Esnasında Yapılmak İstenen Bir Suikast

Bu aralık Doktor Bahaddin Şakir Bey, Abdülhamid'e karşı yeni bir suikast hazırlamak için Diran Kelekyan Efendi ile müzakerede bulunuyordu. Bu suikast Ramazanın on beşinde Abdülhamid Hırka-i Şerifi ziyaret etmek maksadıyla Sarayburnu'na geçerken yapılacaktı. Bu maksatla Söğütlü yatının geçeceği yerlere birkaç mayın dökülecekti. Bunu ancak Ermeniler yapabileceğinden Doktor Bahaddin Şakir Bey Mısır'daki Ermenilerden bu işi becermeğe kabiliyeti olanlar bulunup bulunmayacağını soruyordu.

Diran Kelekyan Efendi bu iş hakkında uzun uzadıya tetkikat yaptıktan sonra Doktor Bahaddin Şakir Bey'e verdiği cevabında diyordu ki:

"Dersaadet'te zalim aleyhine yeni bir teşebbüs icrasına gelince taraf-ı alinizden söylenen şey yapılamaz. Çünkü Ramazanın onbeşinden evvel deniz dalgalanıyor. Fakat denize mayın dökmek kabil olamazsa bu teşebbüsümüzden vazgeçilmesini istilzal etmez. Burada yeni bir bomba ihtiram edilmiştir. Bu ihtiram tatbiki mümkün şeylerden olduğuna geçenlerde yaptığım ufak bir tecrübe ile kanaat hasıl ettim. Eğer lazım olan para bulunursa, ben bu işi başa çıkarabileceğime eminim.

Buradaki icap eden tahkikatı yaptım. Yıldız nişine karşı yapılacak yeni teşebbüs, muhtemel ve gayri muhtemel masraflar dahil olmak üzerede yüzbin ile yüzellibin frank arasındadır. Bu paranın içinde gayet ince yapılmış makineler (bombalar) bedeli

de vardır. Yeni teşebbüs elektrik kuvvetinin gayrimemul ve bütün nevicat bir tatbikine müstenit olacaktır. Bu babtaki tedarikatı icabı halinde binnefis kendim yaparım. Çünkü yeni usulün nazariyesi tamamiyle gizli tutulmaktadır."

Diran Kelekyan Efendi'nin yeni ihtira edildiğinden bahsettiği makineli elektrikli bombalar ile Doktor Bahaddin Şakir Bey çok alakadar oluyor ve onlar hakkında tafsilat istiyordu. Diran Kelekyan Efendi, bu ihtira hakkında tafsilat verdikten sonra diyordu ki:

"Yeni faaliyet hakkındaki projelerin fenni cihetini elbette dikkatlice okumuşsunuzdur. İhtiraın ne kadar mühim olduğunu anlamışsınızdır. İhtiraın bizim işte tatbiki usulü ise daha mühim ve daha mükemmel olarak düşünülmüştür. Eğer tütün tabakası hacminde üç dört kutuyu Saraya ithal edip münasip yerlere vazedecek emin bir adam bulunursa projenin muvaffakıyetle neticelenmesi katiyen emindir.

Maamafih, emin bir adam bulunamazsa bombaların uçurtmalar uçurtarak Saraya ithal edilmeleri de imkan dahilindedir. Bendenizin bu işleri tamamiyle bilir ve her gün tecrübeler ve tetkikat–ı fenniye ile uğraşır. Avrupalı dostlarımdan aldığım haberler muvaffakıyeti fen, nokta–i nazarından muhakkak göstermektedir. Fakat henüz bazı masraflı tecrübeler lüzum vardır. Eğer cidden bir şey yapılmak arzu olunursa fenni tetkikat için on bin frank ve ihtiraın bilfiil tatbiki için de yüzbin franktan iki yüzbin franga kadar bir masraf ihtiyar eylemek lazımdır. Bu masraf yapılabilirse muvaffakıyet ümit olunabilir. Yoksa birkaç para ile bir şey yapılması istenilirse hiçbir semere hasıl edilemez.

Bizim rical gariptir. Böyle ciddi işlerin hokkabaz oyunu gibi başa çıkarılmasını arzu ederler. Onun için birkaç lira çarpmak emelinde bulunan maceraperestler onlarla muameleye girişip hemen muvaffakıyet kazanmak vaadiyle biçareleri kolaylıkla aldatırlar. Biz bittabi bu gibi oyunlara yaklaşamayız. Fen de, onun tatbikatının verebileceği ümitlerde meydandadır. Sizin gibi fenle uğraşmış bir zat kolaylıkla hesap edebilir ki işte ne derecelere kadar ümit vardır. Fakat şurasını unutmamalı ki bu ıhtira bizim tatbikat için icat edilmemiştir. Arzu ettiğimiz işe tatbiki yeni tecrübelere, yeni tetkiklere muhtaçtır. Bu tetkitatı yapacak

adamlar da ne kadar fikir ve maksat takip eden zevattan olsalar, kendileri zengin olmadıklarından tecrübeleri ceplerinden ödeyemezler. Hatta bizim için çalışacakları zaman maîşetlerini de temin etmek lazım gelir.

Eğer hokkabazlık değil, cidden iş arayan bir hamiyetkar çıkarsa, bendeniz diğer cihetlerin tertibatiyle binnefs meşgul olmayı taahhüt ederim. Fakat öyle bir hamiyetkar zuhur edeceğine ümidim pek zayıftır.

Filhakika öyle bir hamiyetli adamın çıması ümidi yalnız pek zayıf değil, muhal idi. Nitekim öyle de olmuştu. Yüz, ikiyüz franklık işleri, zorlukla görebilen Terakki ve İttihat Cemiyeti, yüz, ikiyüzbin franklık bir işe iki yüz bin franklık bir işe girişemeyeceği için Abdülhamid'e denizden, karadan ve uçurtma ile havadan yapılması tasavvur edilen yeni icat edilen bomba suikastleri tamamiyle akim kalmıştı.

Terakki ve İttihat Cemiyeti için yine zalim hükümdarın ölümünü beklemekten başka çare kalmamıştı.

Diran Kelekyan Efendi'nin Bildirdiğine Göre Yusuf İzzeddin Efendi, Ahmed Celaleddin Paşa Hakkında Ne Fikirler Taşıyordu?

Diran Kelekyan Efendi bu işlere dair olan uzun ve mufassal mektuplarının tehlikeli kısımlarını çok karışık ve içinden çıkılması imkansız olduğunu zanettiği bir şive ile yazıyordu. Bu şifrenin anahtarı da Doktor Bahaddin Şakir Bey'in evrakı arasında çıktığı için o şifrelerin de hallederek tefrikamıza ilave etmeğe muvaffak olabiliyoruz. Diran Kelekyan Efendi daha bir çok meraklı haberler yazıyor ve diyordu ki:

"İstanbul'dan aldığım haberlere nazaran Doktor Ömer Ata Paşa'nın zevcesi nezaret altında imiş. Ahmet Celalettin Paşa bunu kendisinin yaptırdığını, güya bu suret–le Şehzade Yusuf İzzettin Efendi'ye bir hizmet göstermiş olduğunu söyledi. Filhakika Paşa, Mahut Asafı Berlin'e göndererek oradaki Sefaret vasıtasiyle verdirdiği bir jurnalda bu hanım hakkında birtakım sözler münderiç olduğunu ve bunu da hanımın Şehzade Mecit Efendi ile hükûmet–i seniyye taraftarı olduğu için yaptığını başka bir

taraftan haber aldım. Bendeniz her kim aleyhinde olursa olsun, bu jurnal usulünü kat'iyen sevmediğim cihetle cidden teessüf ettim. Çünkü bu gibi teşebbüsler dolayısile Yusuf İzzettin Efendi'nin şerefini lekeliyor. Ahmet Celalettin Paşa guya Avrupa'da Yusuf İzzettin Efendi'nin şerefini lekeliyor. Ahmet Celalettin Paşa güya Avrupa'da Yusuf İzzettin Efendi'nin vekili olduğunu övünerek rastgeldiği yerde söylüyor. Şimdi böyle şeyler işitilince "bakınız Yusuf İzzettin Efendi'nin adamları neler yapıyorlar!" diyorlar. Nitekim bu işin diğer bir kısmından mutazarrır olan Halim Paşazadelerle Hidiv'de işitmişler. Şimdi pek fena söylüyorlarmış. Bendeniz bu adamların hiç birisini sevmem. Ne çare ki söylenen sözler haklı. Böyle hürriyetperverlik olmaz! Bu adeta Abdülhamid ahlakı" Namuslu adamlar böyle şeyler yapmazlar!

Bu gibi şeyler hep bizim zararımızadır. Bu kadar gayret, bu kadar fedakarlık beyhude gidiyor. Yarın Yusuf İzzettin Efendi ile karşı karşıya gelirsek, ne cevap vereceğiz? Yusuf İzzettin, Ahmet Celalettin Paşa hakkında pek mübalağalı fikirler besliyor. Onda hiç mevcut olmayan bir takım faziletler ve iktidarlar görüyor. Biz ise adi çömez makamında kalıyoruz. Ahmet Celalettin Paşa bir şey yapabilen bir zat olsa idi, zararı yoktu. Bendeniz şeref ve mevki iddiasında bulunmuyorum. Fakat Paşa da, yaptığı hatalardan bir adım bile geri gitmiyor."

Anlaşılan Diran Kelekyan Efendi, Ahmet Celalettin Paşa'nın yalnız para vermekle kanaat (!) ederek başka bir işe karışmamasını istiyordu. Hem onun parası ile yaşadığını itiraf ediyor, hem de her mektubunda Paşa'nın aleyhinde bulunuyordu. Eski mesleği Abdülhamid'in serhafiyeliği olan bu zattan daha fazla hürriyetperverlik beklenmeyeceğini düşünemiyordu.

Bu aralık Hüseyin Bey'le zevcesinin tevkifi meselesi tevazzuh etmişti. İstanbul'dan gelen bir habere atfen Diran Kelekyan Efendi bu işi Paris'e aşağıdaki surette bildiriyordu:

"İstanbul'dan aldığımız haberler bize bir takım müthiş şüpheler verdi. Binbaşı Gürcü Ahmet Bey, Hüseyin Bey'in zevcesini fena yola sevketmiş, yani Saray'la münasebata girişmeye teşvik eylemiş gibi zannolunuyor. Çünkü mumaileyha tevkif olunduktan sonra keyfiyet Fehim Paşa tarafından Saraya bildirilmiş. Biraz

sonra Saray'dan birisi gelmiş. Fehim Paşa'ya bir takım gizli sözler söylemiş, bunun üzerine Hanım serbest bırakılmış."

"Bu nasıl olur?. Bu gibi vakalarda bu derecelerde semahat emsali görülmemiş ahvaldendir. Görünüşe nazaran şu netice çıkıyor ki bunun zaten Saray'la mümkün hata girişmiş imiş. Halbuki Fehim Paşa bunu bilmediğinden kadını takip ettirerek tevkif altına almış. İşi Saray'a bildirildiği zaman Saray'dakiler işlerini bozduğundan dolayı Fehim Paşa'ya dehşetli kızmışlar ve hanımın hemen tahliyesini emretmişler."

Ahmet Celaletin Paşa'nın Paris'te bir takım casusları bulunduğunu biliyorsunuz. Bunlardan birisi (bilmem ismi Osman mı, Kemal mi, yoksa başka bir şahıs mı) Paşa'ya bir mektup yazmış. Bu mektubunda size dair de bir takım sözler varmış. Güya siz Paris'te Yusuf İzzettin Efendi hakkında şüphe hasıl edecek vaziyetlerde bulunuyormuşsunuz. Bendeniz bunu size tabii gayet mahremane olarak yazıyorum. Ahmet Celalettin Paşa hakkınızda biraz söylenmeğe başladı. O arada İstanbul'da bahriye yüzbaşılarından Osman veyahut Hıfzı Bey'den gelen bir mektupta Paşa'nın hiddetini artırdı. Çünkü bu mektupta Çamlıcada'ki eczacının nezdinde bir fotoğrafınızla bir mektubunuzun tutulduğu ve bunu üzerine eczacının sorguya çekildiği bildirili–yordu. Bunun üzerine Paşa, size bir telgrafname göndererek o eczacı ile muhabereyi kesmenizi istedi.

Kuzum kardeşim, Ahmet Celalettin Paşa'nın mesleği hakkında artık size fazla izahat vermeğe lüzum yoktur. Fakat kendisini gücendirmekten de – hususu ile şu sıralarda – fevkalade çekinmek lazımdır. Velev bizi gücendirecek şeyler yazsa bile, onu iyi idare ediniz de şu fena zamanları geçirelim."

Diran Kelekyan Efendi'nin verdiği fikirlere istinaden Ahmet Celalettin Paşa tarafından Paris'e gönderilen ıslahat layihası Paris'teki Terakki ve İttihat Cemiyeti tarafından kabul olunmamıştı. Ahmet Celalettin Paşa reislik istiyordu. Bu reddedilmişti. Hıristiyan unsurlara bazı hakların ve–rilmesinden bahis olan maddeler şayan–ı kabul görülmüştü. Fakat Diran Kelekyan Efendi bu kadarcık şeyle kanaat edilmesini İslam olmayan unsurlara karşı bir haksızlık yapılmış gibi telakki ediyor ve daha fazla imtiyazlar iste–yerek diyordu ki:

"Her ne kadar bu layiha Ahmet Rıza Bey'in programından hayli farklı ve gayrimüslim tebaaya daha müsaid ise de itilaf husulüne kafi değildir. İtilafın mümkün olması için biraz daha vasi bir Adem–i Merkeziyet lazımdır. Politikaya şumulü olmamak ve sırf mahalli muhtariyet dairesinde kalmak üzere vilayetlerin imtiyazlarını biraz daha tevsi eylemeği, ezcümle memuriyetlerin tevcihi, vilayet bütçesinin müzakeresi ve tayini hususları nokta–i nazarından vilayetlere daha ciddi haklar verilmelidir. Diğer taraftan memleketin resmi lisanı Türkçe olmak ve resmi muhabereler münhasıran Türkçe yapılmakla beraber vilayet işlerinde hükûmetin ahaliye tebligatında (yani hükûmet namına yazılan ilanlar, resmi gazetelerinde ve emsalinde) sair mahalli lisanlarda kullanılmalıdır.

Geçenlerde muhtelif unsurların "izzet–i nefsi" tabirinden maksat ne olduğunu sormuştunuz. İşte mezkur unsurların izzet–i nefsine riayet kendi lisanlarını hükûmet işlerinde muameleyi karıştırmayacak derecede kabul ederek ırki müsavatı göstermekten ibarettir. Bunu zaten devlet şimdi Adalar Denizi'nde ve Yanya'da Rumlar'a; Trablusgarp'ta, Suriye'de, Beyrut'ta Araplara karşı yapıyor, bu imtiyazdan istifade etmeyenler Arnavutlarla Ermenilerdir. Onlara karşı da bu usul tatbik olunur ve metin bir esasa istinat edilerek hem manası gösterilir, hem de suistimali menedilirse, muhtelif unsurlarla itilaf ve ittifak yolunda mühim bir adım atılmış olur."

Diran Kelekyan Efendi'nin Azınlıklara Bakışı

Diran Kelekyan Efendi'nin Meşrutiyet'ten sonra "Sabah" Gazetesi'nin Baş muhariri sıfatıyla Meşrutiyet devrinde mühim bir rol oynadığı inkar edilemez. Memleke–timizde Araplara ve Rumlara verilen lisan imtiyazının on–larla anlaşmak yolunda mühim bir adım teşkil edemediği de inkar olunamaz.

Bilakis imtiyaz onların devletten ayrılmaları yolunda mühim bir adım teşkil etmiş olabilir. İttihat ve Terakki bunu bildiği halde Diran Kelekyan Efendi'ye yalnız "Sabah" Gazetesi'nde yazı yazmasına müsaade etmiyor, onu yüksek mekteplerimizde siyasi tarih muallimi olarak da kullanıyordu.

Diran Kelekyan Efendi Osmanlı Devleti dahilindeki muhtelif unsurlara ait nokta–i nazarını şu suretle izaha devam ediyordu:

"Bu lisan meselesini mahza bir mütalaa olmak üzere arzediyorum. Refiklerinizin bu mütalaalara yanaşmayacaklarını bilirim. Fakat vukuat onlara memleketin ancak böyle bir hürriyetperverlikle kurtulabileceğini yoksa İslam olmayan tebaayı Türkleştirmek esasına müstenit bir hürriyetperverliğe kimsenin aldanmayacağını gösterecektir. İslam olmayan tebaa "Osmanlı olmağa razıdır, çünkü kavmiyetlerini muhafaza ederek,kavmiyetlerin Osmanlı'lığın bir şubesi makamında tanıtarak Osmanlı olabileceklerini ümit ediyorlar. Fakat yavaş yavaş ırklarını unutarak "Hıristiyan Türkler" olmak hiç birisinin işine gelmez.

Bununla beraber, gönderilen program kabul edilip ilan olunsa bile, Fransızca "Meşveret"in husule getirdiği hoşnutsuzlukların büyük bir kısmı zail olacaktır. Bir kere şu münaferet ortadan kalkarsa ondan sonra itilaf zeminleri aranabilir. Münaferetin, hoşnutsuzlukların izalesi de memleket için büyük bir hizmet demektir.

Bu maruzatın cümlesi de ittifak meselesine aittir. Muhalefet politikası nokta–i nazarından Abdülhamid'in hükûmetine karşı cenkleşmek için bendeniz her kim olursa olsun dost elimi uzatmaya her zaman hazırım. Bu babtaki hulus–u niyetime emin olabilirsiniz. Hatıra gelmişken şurasını da arzedeyim ki "Şûrâ–yı Ümmet" pek garip bir surette çıkıyor. Kitaba benziyorsa da gazeteye hiç müşabeheti yoktur. Hele "Ziton"da Ermenilerin zabitleri, askerleri zehirlediklerine dair jurnal şeklinde çıkan havadislere gülmemek mümkün değil. Çünkü Ermeniler şayet "Ziton"da Türk askerlerini zehirlerlerse, Abdülhamid'in hükûmeti onları rahat bırakmaz. Zehirlemek şöyle dursun eğer Ermenilere böyle bir bühtan atarak onları sıkıştırmak mümkün olursa Yıldız mahsulü memurlar bu fırsatı da elde kaçırmazlar. Halbuki o kadarına bile imkan görülmemiş olmalıdır ki devlet "Ziton"da hayli casus saklamakta olduğu halde bu zehirlemek meselesinden dolayı kimse tevkif edilmemiştir. Bundan sonra tevkif edilirse bilmem. Böyle esasi olmayan isnadat dikkati celbeder. Bittabi husumet komiteye tevcih olunur ve bu da itilaf işini güçleştirir.

İstanbul ile işlerin henüz sırasına konulmamasına pek

teessüf ettim. Elbet çaresine bakarsınız. Yusuf İzzettin Efendiler rabıtalarımızı iade için bir çare bulamazsak hali-miz pek yamandır. Müşterek dostumuz Hüseyin Bey'in zevcesinin hergün serbest serbest Beyoğlularında falan dolaştığını, hatta ecnebi avukatı da ziyaret ettiğini ve kendisine bir haber göndermek için bin çare bulabilirken o cihete hiç yaklaşmadığını yazıyor. Bu ecnebi avukat Saray ile daimi münasebeti olan ve Levant Herald gazetesi vasıtasıyla hergün Abdülhamid'i sitayiş etmekle meşgul bulunan Mösyö Missi'dir. Bu kadın hakkındaki şüphe o kadar kuvvetlendi ki hemen onu artık fikren mahkum edeceğim geliyor. Maamafih ihtiyaten kendi tarafından bize bir izahat verilmesini bekliyorum. Tabii biz kendisine tebligat yapamayız. Haber de gönderemeyiz. Çünkü şayet kadın bir denaet irtikap ediyorsa, netice pek fena olur."

Diran Kelekyan Efendi'nin mektuplarında bahsettiği müşterek dost, Mösyö Rauet isminde bir zattı. İstanbul'da büyük bir faaliyet gösteriyor, o da Yusuf İzzettin Efendi ile irtibatı temin ediyor ve oldukça çalışıyordu. Bu zatın zevcesi o aralık Paris'e gitmişti. Doktor Bahaddin Şakir Bey o kadın hakkında Diran Kelekyan Efendi'den izahat istemişti. Diran Kelekyan Efendi bu meseleye dair şunları yazıyordu:

"Müşterek dostumuzun orada bulunan zevcesi hakkında malumat istemiştiniz. Müşterek dostumuz fakir bir aileye mensup olan bu kadını vaktiyle ailesinin rızası olmaksızın nikahı altına almıştı. Onun için akrabası öteden beri onunla görüşmezlerdi. Şimdi Paris'e gitmesi bir kıskançlık yüzünden ileri gelmiştir. Bunu bir cihetten haber aldım. Belki siz de anlamışsınızdır. Dostlarımız biraz zamparadır. Kadın, mumaileyhin münasebetleri hakkında bazı şeyler haber almış. İstanbul'da kalmak istemeyip Paris'e hareket etmiş, şimdi dostumuz kendisine bir maaş gönderiyor. Maamafih kadın yaz mevsiminde İstanbul'a dönecekmiş. Her ne hal ise bu mesele ailevi sebeplerden ileri geldiğinden endişe edilecek bir şey yoktur."

Diran Kelekyan Efendi bu kadın meselesinden bahsederken Doktor Bahaddin Şakir Bey'e mühim bir haber de veriyor ve diyordu ki:

"Size gayet mahremane arzeylerim ki yakın bir zamanda

İstanbul'da yeni bir muvafakkıyet bekleniyor. Şayet siz o yolda bir haber alırsanız sakın kimseye bir şey söylemeyiniz. Faaliyetin hangi taraftan geldiğinin anlaşılmaması lazımdır. Çünkü eğer az çok şüphe hasıl olursa, adamlarımız tehlikeye duçar olurlar."

Doktor Bahaddin Şakir Bey ve Diran Kelekyan Efendi Arasında Cereyan Eden Fikir Teatisi

Diran Kelekyan Efendi ile Doktor Bahaettin Şakir Bey arasında devam eden bu muhaberede Asaf Bey denilen zat gittikçe daha ziyade mevzuu bahsediliyordu. Asaf Bey hakkında Diran Kelekyan Efendi diyordu ki:

"Asaf'tan ve diğer o makule mahlukattan ne kadar çekinilse sezadır. Size bahsettiğim şüpheler gittikçe kuvvet kesbediyor. Babasının İstanbul'da güya yakalandığı doğru mu? Kendisi işae etti ama benim bundan şüphem var. Zaten tevkif edilse de kendi namusperverliğine delil teşkil etmez. Çünkü bence casusların da böyle hallere giriftar oldukları görülmüştür. Asaf'ın Berlin'e gönderildiği, oradan Abdülhamid'e onun vasıtasile bir jurnal gönderildiği doğrudur. Asaf'ın bir zaman Ahmet Celalettin Paşa'nın talimatile böyle şeyler yaptıktan sonra şimdi Saray hesabına casusluk etmekte olduğu benim nazarımda hemen tamamıyla tahakkuk etmiştir. Dikkat buyurunuz ki böyle bir ahlakı meçhul, hiçbir prensibi olmadığı irtikap ettiği dalkavukluklarla müsbet bir çocuk, Ahmet Celalettin Paşa'nın katipliğini yapmak sayesinde Yusuf İzzettin Efendi ile olan irtibatı biliyordu. Biz İstanbul'daki kadını itham ediyoruz. İthama da hakkımız var, çünkü mesleği neler yaptığını meydana çıkarıyor. Fakat acaba bu taraftan da ihbar vuku bulmadı mı? Acaba ipin ucu Ahmet Şevket Paşa ile Asaf tarafından gösterilmedi mi? Geçen yaz mevsiminde bütün işler bunların gözleri önünde cereyan etmekte idi. Ben artık Ahmet Celalettin Paşa'nın her yaptığından ümidi kestiğim için bir şey demiyorum. Çünkü ona doğru yolu göstermek kendi felaketimi hazırlamak, beyhude imtizacsızlıklara sebep olmak demek olacağına kanaat getirdim. Eğer şimdi çektiğimiz halin manevi müsebbibleri aranılırsa, tahakkuk edecek pek büyük mes'uliyetler

mevcut olduğuna emin olabilirsiniz. Benim elimde yapılan tedbirsizliklerin maddi delilleri vardır.

Size gayet mahremane yazıyorum. Biz işimizi bilmeliyiz. Yoksa Yusuf İzzettin Efendi biçaresi her gün yeni tehlikelere maruz kalır. Ahmet Celalettin Paşa'nın kendi kaprislerine neler feda etmeğe muktedir olduğunu belki siz tamamile bilmezsiniz. Ben maatteessüf pekala bilirim. Yusuf İzzettin Efendi'ye hizmet etmek bu zat için bir bahanedir. Maksat kendi kaprislerini ileri götürmektir. Ne çare ki asıl işin sahibi bugün bu büyük hakikatleri haber alabilecek bir halde bulunmuyor. Bana kalırsa, biz herhalde Yusuf İzzettin Efendi ile münasebetlerimizi ibka etmeliyiz. Hem artık onunla muhaberemiz Ahmet Celalettin Paşa'ya karşı gizli tutulmalıdır. Eğer iş görmek istiyorsak böyle yapmamız lazımdır. Yoksa her gün başka bir felaketle karşılaşabiliriz.

Malumunuz olduğu veçhile Sinapyan isimli casus şimdi Paris'te bulunmaktadır; Ahmet Şevket Paşa ile arası pek iyi imiş. Bana İstanbul'dan bir Türk membaından bildirildiğine göre ikisi de Saray'a jurnal yağdırmakta imişler. Asaf'ın Paris'ten Londra'ya gittiği, daha doğrusu gönderildiği yazılıyor.

Bu adamlar bir takım işler çeviriyorlar, maksatlarını anlayamıyorum, dikkat ediniz.

Buradan Paris'e giden yüzbaşı T... Bey'i elbette gördünüz. Bu zat Fransız ordusuna gönüllü girmek istiyordu. Ama muvaffak olup olamayacağını henüz haber alamadım. Herhalde şimdilik Paris'tedir ve işittiklerini Ahmet Celalettin Paşa'ya bildirmekle meşguldür. Bunu size gayet mahremane yazıyorum. Kendi mahrem işlerimizi ona göre idare edersiniz."

Yazdığımız veçhile "Şura–yi Ümmet" Paris'te çıkıyordu. Fakat bu mesele daimi bir tehlikeye maruzdu. Fransız hükûmetinin, Paris Sefiri Münir Paşa tarafından yapılacak bir teşebbüs üzerine gazeteyi kapatması her an mümkündü. Diran Kelekyan Efendi bir mektubunda bu gazete meselesi hakkında şunları yazıyordu:

"Şimdi Mösyö Clemenceau, Dahiliye Nazırı olduğundan Paris'te çıkan gazete tehlikeye maruz değildir. Fakat bu hal her zaman devam etmez. Yarın bir tebeddül–ü vükela olur, yeni Dahiliye Nazırı, Paris Sefareti'ne bir müsaadekarlık yapar. Gazeteyi Avrupa'da çıkardıkça daima mürettip meselesinden de

gaile çekeceksiniz. Bu mürettip meselesinin gaileleri göze aldırıldıktan sonra matbaanın hiç olmazsa İsviçre'de tesisi daha münasiptir. Çünkü Abdülhamid hükûmeti istese bile, ne matbaayı, ne de gazeteyi kapatamaz. Matbaanın Fransa'da bulunmasını hiç caiz görmem. İngiltere'de tesisi de pek muvafiktır. İngil–tere'de hükûmeti istese bile matbaayı ve gazeteyi kapatamaz. Fakat Fransa'da Dahiliye nazırı bir hükm–ü karakuşi ile gazeteyi derhal menetmeğe muktedirdir. Bu bapta elyevm mevcut olan kanun değiştirilmedikçe Fransa'da matbaa tesis etmemeliydi."

Bu aralık İstanbul'dan alınan haberlerde Türklerin ve Ermenilerin nezaret altında bulundurulmalarına dair olan talimatın yeniden teyit edilmiş olduğu bildirilmekte idi. Abdülhamid, Londra'ya ve Paris'e pek ziyade ehemmiyet veriyordu. Yeni yeni casuslar satın alıyordu. Onun için Terakki ve İttihat Cemiyeti muhaberatın muhafazası işinde fevkalade dikkatli ve ihtiyatlı hareket ediyordu. Mesela evrak adi dolaplara konulmuyordu. Casusların eline geçmeyecek bir surette saklanıyordu.

Bundan başka postaya verilen mektuplarda doğrudan doğruya Bahaddin Şakir Bey veyahut yakın arkadaşlarından birisi tarafından postahaneye gönderili–yordu. Çünkü Abdülhamid'in casusları onları takip ediyorlar. Ve kendileri de postaya mektup veriyormuş gibi yapa–rak gönderilen mektupların adreslerini okumağa çalışıyorlardı. Bu gizli adresleri behemehal casuslara göstermemek lazım geliyordu. Çünkü o adresler öğrenilecek olursa kendilerine mektup gönderilen zevatın hali yamandı.

Velhasıl Yıldız'ın, Avrupa'da tesis ettiği casusluk pek ziyade genişletilmişti. O casusların her küstahlığa kalkışacakları anlaşılıyordu. Casuslar arasında bulunan Sinapyan gayet mahirane hareket ediyordu. Mesela ortaya bir rivayet çıkarılmıştı. Güya Sinapyan, İstanbul'a geri çağrılmıştı. Halbuki O, Sadrazam'ın bu emrine itaat şöyle dursun, bilakis Sadaret'e çektiği bir telgrafnamede Sadrazam'ı açıktan açığa tahkir etmişti. Bunun üzerine Sinapyan'ın azil ve rütbesinin refedildiği İstanbul'dan Paris Sefareti'ne bildirilmişti. Hatta o zaman gazetelere de aksetmişti.

Hakikat halde bütün bu şayialar, vaka yazıldığı gibi cereyan etmekle beraber, Sinapyan'ın İstanbul hükûmeti ve Saray ile alakası olmadığını göstermek için kasden ortaya çıkarılıyordu. Bütün mesele bir şayiadan ibaretti. Rütbesinin refi Sinapyan'ın Avrupa'da Osmanlı ahrarlarına yaklaşmasını kolaylaştırmak için tertip olunmuştu. Bunların hep mürettep olduğu şundan da anlayışılıyordu ki Abdülhamid o zamana kadar asdikasından her kim Sadrazamı tahkir etmişse, onun bu hareketi nazar–ı şahanede makbule geçmişti. "Asdika–yi şahane"den olanlar Sadrazamı, Seraskeri, hatta Mabeyin ricalini bile tahkir etseler hiç ceza görmüyorlardı. Onun için Avrupa'daki Osmanlı ahrarı, Sinapyan, hakikaten "gazab–i şahane"ye uğramış olsa bile, o heriften çok çekiniyorlardı.

Doktor Bahaddin Şakir ve Diran Kelekyan Efendi'nin Mektuplaşması

Bu aralık Diran Kelekyan Efendi'den Doktor Bahaddin Şakir Bey'e varit olan haberlerde Ahmet Celalettin Paşa'nın vaziyeti maliyesinin gittikçe fenalaştığı bildiriliyordu. Paşa'nın borcu seksen bin Mısır altınını bulmuştu. Artık çiftlik satılığa çıkarılmıştı. Diran Kelekyan Efendi, Paşa'nın vaziyetini kurtarmak için onu Sudan'da bir altın madeniyle alakadar ettirmişti. Diran Keleykan Efendi bu işe dair diyordu ki:

"Maden keşfedilmek üzeredir. Oraya gönderilen adamlardan alınan haberler gayet müsaidtir. Eğer iş neticelenirse ahval–i maliye yeniden düzelecektir. Her ne kadar madene ait keşif muamelatı iki senede biterse de, iş ciddi bir hal alırsa hiç olmazsa şimdiki endişelerimiz zail olur."

Demek ki Ahmet Celalettin Paşa'daki para suyunu çektikten ve Yusuf İzzetin Efendi ile olan rabıta ve alaka kesildikten sonra şimdi bütün ümitler Sudan'daki mevhum altın madeninin keşfine bağlanıyordu. Bu ümitte, belki iki sene sonra tahakkuk edebilirdi!

Diran Kelekyan Efendi, Ahmet Celalettin Paşa'nın yakında Paris'e gideceğini bildiğinden onun Paris'te bulunduğu müddet zarfında yapılacak işler hakkında Bahaddin Şakir Bey'i ikaz

etmekten geri kalmıyor ve diyordu ki:

"Paşa, yirmi, yirmibeş güne kadar Avrupa'ya hareket edecektir. Ben de bu yaz Paşa'dan biraz sonra gelip sizi kucaklamak zeminin gereği gibi hazırladım. Bunları bittabi gayet mahremane olarak yazıyorum. Bu arıza ile ricam, orada işleri iyi idare etmenizdir. Paşa'nın ahlakını bilirsiniz. Şunun bunun sözlerine kolaylıkla inanır. Binaenaleyh gerek kendinizin ve gerek bendenizin mahrem münasebatımız hakkında fevkalade ihtiyat lazımdır. Orada Cemiyet ve zatıalinizin o Cemiyetle olan münasebatı hakkında da ihtiyat lazımdır. Çünkü Paşa, Terakki ve İttihat Cemiyeti ile bağlanmak istemeyip kendişinin riyaset etmesi davasında ısrar eyleyecektir.

Her ne hal ise biz hamiyet vazifesinde kusur etmemekle beraber, şu felaket aleminde maişetimizi de bozmamağa mecbur olduğumuzdan fevkalade ihtiyatla hareket etmemiz ve mahremiyetten ayrılmamız iktıza eder. Oradaki arkadaşların cümlesi namuslu zatlar ise de, bunlar arasında mahremiyetin vücub derecesini ve en ufak bir ihtiyatsızlığın ne gibi zararlar verebileceğini bilmeyenler olabilir. Bunlarla münasebetiniz de arzettiğim hususları temin ile şimdiden ihtiyatlı bulunmanızı bilhassa ehemmiyetli görürüm. Çünkü onlar bir dereceye kadar müstakil oldukları halde siz ve ben namus belası olarak müstakil bulunmuyoruz.

Binaenaleyh bu yaz mevsiminde, işlerin iyi bir suretle cereyanını ve ardına soğukluk girmemesini temin etmenizi size bırakıyorum. Hiç telaş göstermeksizin, fakat manevi tehlikelere, yani lüzumsuz sözler söylenmesine mahal bırakmaksızın şimdiden zemini hazırlamak lazımdır. Demek istiyorum ki işlerinizi ve işlerimizi o hale getirmelidir. Bu babta eğer lüzum görürseniz mahremane Sezai Bey'i ikaz ediniz. Nasıl elzem görürseniz öyle yapınız.

Yusuf İzzettin Efendi meselesi herşey yapılabildi mi? Burada maliye cihetiyle pek fena bir halde bulunuyorum. İş'aratınızı bekliyorum."

Görülüyor ki Diran Kelekyan Efendi ile Doktor, Ahmet Celalettin Paşa'yı oyalıyorlar, aralarında gizlice muhabere ettiklerini ona çaktırmıyorlar, hatta Paris'teki Terakki ve İttihat

Cemiyeti ile Doktor Bahaddin Şakir Bey arasında sıkı bir münasebet olduğunu da söylüyorlardı. Çünkü Paşa, Cemiyetin riyasetine geçmek istediğinden, Cemiyet ise bunu kabul etmediğinden Doktorun, Cemiyette mühim bir rol oynadığını anlar anlamaz, Ahmet Celalettin Paşa'nın Doktora her ay gönderdiği beş yüz frangı keseceğine şüphe yoktu. Her ne kadar bu para muntazaman gönderilmese bile, arada sırada yollanması bile Doktor Bahaddin Şakir Bey'in mümkün mertebe Paris'te yaşayabilmesini temin ediyordu. Diran Kelekyan Efendi'nin mektuplarında ekseriya bu para meselesi mevzu bahis olunu–yordu. Mesela bir tanesinde diyordu ki:

"Emir buyurduğunuz para meselesini birkaç gün zarfında yetiştiremediğimden dolayı affınızı istirham ede–rim. Zemin müSaid değildi, yani Ahmet Celalettin Paşa'da para yoktu. Fakat bir iki güne kadar bir şey yapabileceğimi kuvvetle ümit ediyorum. İyi niyetimden elbette eminsiniz. Ahmet Celalettin Paşa'nın maaşları kesileceği rivayetine gelince; böyle sözlere ehemmiyet vermeyiniz, bu gibi sözler bazan söylenirse de icra olunmaz. Öyle bir tasavvur yoktur. Size karşı hisleri pek yolundadır. Müsterih olunuz."

Diran Kelekyan Efendi'nin bu mektupları çok korkarak yazdığı anlaşılıyordu. Çünkü en ehemmiyetsiz meselelerden bahsederken bile şifre kullanıyor, her zaman mahremiyeti ve teyakkuzu hatırlamaktan geri kalmıyor, imzasını "Bedri" diye atıyor ve bu Bedri'yi de bazan şifre ile yazıyordu. Bununla beraber, Dr. Bahaddin Şakir Bey'in bir çok hususlarda şüphesiz pek ziyade işine yarıyordu. Hatta Dr. Bahaddin Şakir Bey'e icabında Mısır'dan pasaport bile tedarik ediyordu. Bu pasaport işi hakkında Diran Kelekyan Efendi bir mektubunda diyordu ki:

"Bendenize sipariş etmiş olduğunuz pasaportu leffen takdim ediyorum. Buradaki Fransız Konsoloshanesi'nden de vize edilmiş olduğundan tamamile muteberdir. İsminiz "Mehmet Bahattin" yazıldı. Fransızca'sında Baha–el–dine yazdılar. Mısırlılar böyle yazarlar. Başka suretle yazdırılmak mümkün değlidir. Diğer taraftan Fransızca tarafına pederinizin ismi yazılmadığında teessüf ettim. Fakat çare yoktu. Çünkü Fransızca tarafında peder ismi için yer yoktu. Mektup ve emsali üzerinde yavaş yavaş

isminizi bu Mohamed Baba –el–dine şekline tahvil eylemeli.

Böyle kendiniz Mısır'a gelmeksizin pasaport çıkarıldığını kimseye söylememenizi rica ederim. Çünkü hükûmet buna karşı da müşkülat çıkarır. Biz şimdi bu usulden fevkalade istifade ediyoruz. Bu istifademizin kesilmesi işimizi fevkalade bozar.

Paşa'nın taallukatından Rakime Hanımı bilirsiniz. Maiyyetile birlikte bu kere Fransa'ya hareket etti. Paşa da on beş gün sonra hareket edecektir. Bu seyahati size mahremane bildiriyorum. Çünkü Rakime Hanım belki Paris'e muvasalatını kimseye bildirmez. O halde tarafınızdan onu aramak filan münasebetsiz olur. Bunlar bir dereceye kadar Avrupa'da da mahremiyet–i islamiyeyi muhafaza ederler. Her halde şunu bildirmek isterim ki; bendeki bu kadına bir şeytan nazariyle bakarım. Binaenaleyh münasebatımız, muhaberatımız ve emsali hakkında fevkalade ihtiyat lazımdır. Yalnız kendisine karşı ihtiram ve nezaket göste–rilmekte iktifa edilmelidir.

Benim seyahatime gelince; Paşa Hazretleri yol masrafını vadetti. Onun için aile ile gelmek niyetindeyiz. Fakat Dünyanın hangi tarafında dört kişilik bir aile beş yüz frank–lık bir bütçe ile yaşayabilir? Her ne hesap edilse, dört ayda iki bin frank açık hasıl oluyor. Fakat ne olursa olsun diyip gelmek emelindeyim. Elbette Allah bir şey yapar.

Siyasi işlerimiz öyle bir hal aldı ki artık görüşmeğe kat'iyyen lüzum var. Ah eğer bizim mütedahil maaşlar gönderilse idi, ne kadar iyi olurdu! Fakat bizi düşünen var mı? Ancak biz başkalarına karşı vazifelerle, ahitlerle filan bağlı bulunuyoruz!!

Benim Avrupa'ya gitmemi menetmek için birçok taraflardan, hususile İstanbul'un gayriresmi Paris Sefirleri olan tulumbacı paşalar tarafından entrikalar çevrildiğini işitiyorum. Asaf çapkını da buna çalışıyormuş. Binaenaleyh seyahat tasavvurumun gayet gizli tutulmasını rica ederim."

Abdülhamid'e Yeni Bir Suikasd Hazırlığı

Diran Kelekyan Efendi Dr. Bahaddin Şakir Bey'in Abdülhamid'e karşı yapılacak bomba suikasti için lazım olan paraya tedarik edebileceğini ümit ettiği için o işle meşgul olmak-

la devam ediyordu. Terakki ve İttihat Cemi–yeti faaliyete karar vermiş olduğundan Diran Kelekyan Efendi bu suikast meselesinin de o faaliyet programına dahil olduğunu tahmin ve parasının da hazır bulunduğunu zannediyordu. Onun bu faaliyet meselesindeki son tetkikatının neticesini Dr. Bahaddin Şakir Bey'e yazdığı ve üzerine "gayet mahremane ve nefsinize muhsustur" kaydını ilave ettiği mektubunda şu suretle bildiriliyordu:

"Sigara kutusu hacminde bir kutuyu veyahut bunlardan birkaç adedini Yıldız'a veya Hamidiye Camii'nin münasip yerlerine vazedecek bir adam tedarik edeceksiniz. Bu zat bittabi Müslüman olmalıdır. Yapacağı hizmet, eğer kendisi zaten tanınmış ve emniyeti celbetmiş bir adam ise, tehlikeden tamamile aridir. Çünkü infilak kendisi avdet ettikten çok zaman sonra ve – evvelce arzettiğim üzere –/ telsiz telgraf usulü ile verilecektir.

Bu usul kat'iyyen emindir. Yalnız icap eden aletlerin bir sigara kutusu kadar ufak bir kutuya sığdırılıp sığdırılamayacağı henüz tecrübe edilmemiştir. Sığdırılabilmesi kaviyyen memuldür. Yalnız bu iş için tecrübeler yapmak lazım geliyor ki bu da yüzyirmi, yüzotuz liralık bir masrafa mütevakkıftır.

Demek oluyor ki bu hediyeleri yerine götürüp bırakacak zatı eğer siz bulabilirseniz, düşünecek başka iş kalma–yacaktır. Tecrübeler için mesarif–i iptidaiyeyi göze aldırmalı ve ondan sonra da müteaddit kutuları hariçte, mesela, Beşiktaş veya Beyoğlu'nda bulunacak olan bizim adamımızın getireceği aletlerin imal ettirilmesi lazım gelir. Benim hesabıma göre bu iş başa çıkarılıncaya kadar yüz bin frank, belki daha ziyade masraf gidecektir.

Tarafınızdan tedariki lazım gelen şahıs yalnız yukarıda tarif ettiğim vasıtadır ve aletleri yerlerine koymak vazi–fesile mükelleftir. Diğer cihetler için benim vasıtalarım vardır. Bu vasıtaların gayet ciddi olduğu da ifade ederim. Bu işin bugüne kadar gelebildiği hal, mahza fenni tetkikat için bazan kendi fedakarlıklarımızla yapılan şeyler, bazan de başkalarının himmetinden istifade sayesinde mümkün olabilmiştir. Meydanda para olmazsa, işi bundan daha ziyade ileriye götürmek mümkün değildir."

Evvelce de yazmış olduğumuz veçhile böyle yüz bin frangı göze alarak sarfedecek bir babayiğit mevcut olmadığından o

suikastin yapılması mümkün olamayacağı aşikardı. Ahmet Celalettin Paşa da artık o kadar parayı veremeyecek bir hale gelmişti. Esasen kendisine böyle bir şeyin açılmayacağına şüphe yoktu. Çünkü her teşebbüs ondan gizli olarak yapılıyordu. Diran Kelekyan Efendi, yavaş yavaş iflas etmek üzere olan Ahmet Celalettin Paşa'nın halini Dr. Bahaddin Şakir Bey'e şu suretle anlatıyordu:

"Paşa'nın ahvalini hiç sormayınız. Biz taraftan kumar, bir taraftan borsa oyunu, üçüncü taraftan da israf öyle bir hal husule getirdi ki bundan sonra ıslahı behemehal bir mucizeye mütevakkıftır. Geçenlerde yeni bir istikraz akdettiği halde o da tükenmiş gibidir. Paris'e gelebilmesi pamuk fiyatına bağlıdır. Şimdi borçları hemen seksen bin lirayı buldu. Eğer çiftliği satarsa eline ancak seksen bin lira geçecek ki onun gibi bir zat için bu da pek ehemmiyetsiz bir şeydir.

Vakıa bundan evvel bahsettiğim altın madeni işi ciddi olup onda büyük ümitler varsa da, henüz bir çok ameliyata, mühendisler göndermeğe, sermayedar bulmağa, elhasıl on, onbeşbin lira masrafla bir buçuk sene sabretmeğe lüzum vardır.

Size para gönderilmesi için bir iki defa söyledim. Vadetti ise de şimdiye kadar asar-ı fiiliyesini göremedim. İşleri istediği gibi gitmediğinden ekseriya konuşulamıyor. Onun için ya doğrudan doğruya yazmanızı, yahut geçen defa ki gibi telgrafla istemenizi düşünüyorum. Eğer bu mektubun muvassalatına kadar parayı alabilirsem telgrafla bildiririm.

İstanbul'da Hüseyin Bey ile refikası hakkında fena haberler dolaşıp duruyor. Bunların ahvali, yazdığınız gibi gittikçe şüpheyi davet ediyor. Bir zaman Ahmet Celalettin Paşa'nın dairesinde vekilharçlık etmiş olan bir Yusuf vardı. O da bilhassa bizlere ait işlerle iştigal etmek üzere casus yazılmış. Elhasıl bu cihetlerle de halimiz tamamıyla gayr-i müsaidtir.

Yusuf İzzettin Efendi sayfiyesine taşınmış, pek rahatmış. Kendi rahatına diyecek yok ama acaba başkalarını da düşünüyor mu? Düşünüyorsa niçin bir meveddet eseri göstermiyor? Düşünmüyorsa, şimdi bize karşı olan şu muamele tuhaf tuhaf mülahazalara meydan açmaz mı? Her ne hal ise bunlar ne sizi, ne de beni ümitsizliğe düşürecek ahvaldendir. Fakat o gibi ahvali

bittabi muhakemeden kendimi alamam."

Ahmet Celalettin Paşa ve Diran Kelekyan Efendi 1906 senesi Temmuz ve Ağustos'unda Paris'te bulunmuşlardı. Diran Kelekyan Efendi'nin orada Dr. Bahaddin Şakir Bey'le neler konuştuğu malum değildir.

Bu müzakerelerin atideki görülecek işlere, Yusuf İzzettin Efendi ile olan münasebata ve Ahmet Celaletin Paşa'nın karanlık istikbaline ait olduğuna şüphe yoktur. Ahmet Celalettin Paşa ise biraz da israf yaptıktan ve altın madeni için tetkikat yapmak üzere bazı Fransız maden mühendisleriyle mukaveleler akdettikten sonra yine Mısır'a dönmüştü. Fakat Paşa, gayet elim bir vaziyette bulunuyordu. Paşa, Mısır'a avdetinde vekili Mösyö Tomson'u azletmişti. Çünkü Paşa'nın gaybubetinde Tomson, yaptığı muameleler yüzünden Paşa'yı onüçbin lira kadar bir zarara sokmuştu. Paşa bundan başka gizlice Amerika pamuğu muamelatına girişmiş ve üç gün zarfında altı bin lira daha kaybetmişti. Avrupa'da iken yaptığı bir kağıt işinde kaybettiği onbirbin lirayı da henüz ödememişti. Diran Kelekyan Efendi diyordu ki:

"Malumualiniz olduğu üzere bu paraların cümlesi çakıltaşı değil, Paşa'nın merhum zevcesi biçare prensesten mevrus İngiliz liralarıdır. Üç seneden beri o canım liralar işte çakıltaşı gibi israf edildi. Nihayet çiftlikte elden çıktı. Bana kalırsa Paşa'nın ancak yirmi bin lira kadar, belki de daha eksik, bir serveti kalmıştır. Altın madeninin kar getirmesi iki seneye mütevakkıf. Paşa ise her gün bir fikir ve bir müşavir değiştiriyor. Paşa, yalnız vekili Tomson'u azletmekle kalmadı, "tedarik-i ıslahiyesini, daha ileri götürerek şimdi ihtiyar Reşit Bey'i de gücendirip istifaya mecbur etti. Daha doğrusu öyle baridane muamelede bulundu ve o kadar bilvasıta haberler gönderdi ki Reşit Bey namusunu kurtarmak için istifaya mecbur oldu. Şimdi daire müdürü Nuri Ahmet Bey'dir. Cenab-ıhak muvaffak eylesin. Fakat iş bu yine müşavirler sırasına geçti. Böyle bir adamla konuşan zatın hususile bizim Ahmet Celalettin Paşa gibi bir sade dil olursa, daha ne belalar göreceğini kolaylıkla takdir edersiniz.

Koskoca Türk milletini ıslah etmeğe kalkışan ve bazı zevat-ı kiramca Mabeyin Müşürlüğü'ne layık görülen Ahmet Celalettin Paşa'nın zati işlerini bu hallere getirdiği nazar-ı dikkate alınırsa,

Allah vermesin eğer eline en ufak bir millet kuvveti geçerse o milletin hali ne olacağı kolaylıkla takdir olunur.

Maamafih, bunun böyle olacağını düşünerek bulup çıkarmağa lüzum yoktur. Çünkü Türkiye'nin bugünkü bulunduğu hali Padişah'ın etrafında olan adamlar yaptılar. Hatta Ahmet Celalettin Paşa'nın o cihetle ebedi mes'uliyetler altında olduğunu, velev bazı hürriyetperverlerimiz unutsalar bile, vicdanı umumi hiçbir zaman unutamaz. Paşa Bursa'da son bir altıbin lira zarara düçar olalıdan beri hastadır."

İşte Diran Kelekyan Efendi ile Dr. Bahaddin Şakir Bey arasında cereyan eden muhabere hep Ahmet Celalettin Paşa, Veliaht Yusuf İzzettin Efendi ve maişet derdi etrafında dönüyordu. Bu meyanda arada sırada, bilhassa kulağı delik olan Diran Kelekyan Efendi tarafından memleket hadiselerini dair bazı kayda şayan haberler de veriliyordu.

Yusuf İzzettin meselesi ile çok alakadar olan Dr. Bahaddin Şakir Bey bir gün Figaro Gazetesi'nde ona dair bir makale görmüş ve bunun kimin tarafından yazıldığını Diran Kelekyan Efendi'ye sormuştu. Bahaddin Bey Paris'te ve Diran Kelekyan Efendi Mısır'da oldukları halde Paris'te çıkan bir makalenin kimin tarafından yazılmış olduğunu Kelekyan Efendi daha doğru olarak tayin edebiliyordu. Mektubunda diyordu ki:

"Yusuf İzzettin Efendi hakkında Figaro'da neşrolunan makalenin muharriri (yahut o makaleyi yazdıran) kanaatime göre Paris Sefiri olduğu şüpheden azadedir. Mithat Paşa davasının müretiplerinden olduğundan dolayı hürriyet devrinde taht-ı muhakemeye alınması tabii ve zaruri olan bu zat birkaç aydan beri hürriyetperverlerin fırkasına çatmak, daha doğrusu istikbalde kol ve kanat bulmak için bir takım siyasi entrikalara müracaat ediyordu. Bu husus bendenizin keşfiyle değil, bazı diplomasi raporlarıyla sabittir, siyasi devair-i ecnebiyenin malumat-ı tahtındadır. Böyle cinayetlere bilfiil karışmış adamlara yüz vermek milletin kalbi üzerinde çizmelerle yürümek demektir.

Yusuf İzzettin Efendi'ye bendeniz için bazı şeyler yazmanıza teşekkürler ederim. Fakat bundan sonra bu gibi müracaatlarda bulunmamanızı çok rica ederim. Bundan böyle artık kendisine

her müracaatle öyle bir tavrı vardır ki ben o kadar yüzsüzlüğü kabul edemem. Böyle sadaka vermekten daha büyük istiğnalarla gönderilen bir parayı beklemek gibidir küçüklüğü de kabul edemem. Badema, Efendi ile münasebatımızı iade etmek onun tarafından bir adım atılmasıyla kabil olabilir. Ben bir adım değil, bir parmak bile ilerleyemem. Her ne kadar onunla aramızda mevki itibariyle büyük bir fark varsa da izzet–i nefis mevkiine değil, insanın zati hislerine bağlıdır. Eğer ben para için öyle yüzsüzce her kapıyı çalan bir adam olsaydım şimdi bu halde bulunmazdım.

O esnada Arnavutluk'ta yine bir kıyam olmuş ve Arnavutlar bermutat bazı metalipte Yıldız'a müracaat etmişlerdi. Diran Kelekyan Efendi bu fırsattan bilistifade merkeziyet ve adem–i merkeziyet meselelerini ortaya atarak diyordu ki:

"Arnavutlar bu kıyamlarında Saraya gönderdikleri tekliflerde mekteplerini kendileri idare etmeleri ve Arnavut lisanının tedrisi şartı da mevcut olduğu hakkında mevsuk olarak aldığım malumata nazar–ı dikkatinizi celbederim.

Bunlar Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin iddiasına göre İslam ekseriyetine mensup ve merkeziyet taraftarı olacaklardı. Halbuki iş öyle çıkmıyor. Herhangi bir yerde ahali uyanırsa mahalli idare istiyor. Nitekim Erzurumluların son hareketi hakkındaki tafsilatta vilayetin hukuku müdafaa edilmiş olduğunu gösteriyor.

Gerek Rusya Ermenileri arasında, gerekse buradaki Ermenilerde İslamlarla ittifak için ciddi bir meyil vardır. Nitekim son bir ay zarfında bu maksatla Tiflis'te altı gazete tesis edilmesi ve burada bir Cemiyet teşkil olunması buna delalet eder. Bunların hepsi umumi ıslahatı kabul ederler. Fakat bu umumi ıslahat tabirinden bir çok hususi ıslahat manasını çıkarırlar. Umumi ıslahat işte o hususi ıslahatın, adem–i merkeziyetin, neticesi yahut heyet–i mecmuası olacaktır."

Ahmed Celaleddin Paşa'nın Mali Durumu

Bu ahval ve şerait içinde 1906 senesi nihayet bulmuştu. Ahmet Celalettin Paşa'da para artık hemen tamamile suyunu çekmiş gibi bir şeydi. Paşa, himaye ettiği zevata ültimatomunu ver-

miş ve demişti ki:

"Bir kere daha tahsisat göndereceğim. Fakat bundan sonrakiler için nazikane bir surette anlatmalı; evvelki halim olsa bütün vatandaşlarına yetişmek, kendilerini ihtiyaçtan ari bulundurmak isterdim. Fakat ahval meydanda. Onun için herkes başının çaresine bakmalı. Bazıları yanıma gelmeli, bazıları da başka bir çare aramalıdır. Velhasıl benim de çaresiz kalmama meydan verilmemelidir."

Doktor Bahaddin Şakir ve Diran Kelekyan Efendi'nin Mektuplaşmalarına Son Vermeleri

Bu vaziyet karşısında Dr. Bahaddin Şakir Bey için Paris'ten çıkıp Mısır'da Ahmet Celalettin Paşa'ya iltihak etmekten başka bir çare kalmıyordu. Dr. Bahaddin Şakir Bey, Terakki ve İttihat Cemiyeti ile beraber çalıştığından bunu yapmasına imkan yoktu. Onun için Paşa ile olan münasebetini kesecek ve Paris'te Abdülhamid'e karşı açılan mücadeleye devam eyleyecekti. Diran Kelekyan Efendi ise gazetelere yazı yazmağa başlamıştı. Kendi ifadesine nazaran Avrupa matbuat alemindeki mevkiini ihya etmek üzere idi. "Birkaç ay sonra benim kim olduğumu, benimle muamelelerini ipka–yi esaret mesleğine istinat ettirenler görür ve anlarlar." diyordu.

Artık Yusuf İzzettin Efendi'den ümit kalmadığı için ondan bahsederken o zamana kadar muhafaza ettiği nezaketi de bir tarafa bırakarak diyordu ki:

"Esas itibariyle bu adam hakkında hayalata kapılmak "gönüllü olarak esareti kabul etmek" demektir. Bu zatın insanlar hakkındaki fikri, ecdadına mensup azanın besledikleri "esir sürüsü" fikrinden ibarettir. Bunlar insanları "taahhüt" sözleriyle aldatırlar. Yoksa kendi nazarlarında "taahhüt" yoktur. Ancak "lütüf", "merhamet" ve "ihsan" vardır. Biz bu esasa karşı ilan–ı harp ederek yola çıkmış olduğumuzdan bu adamın sahtekarlıklarına karşı milletin hukukunu tanır ve milleti kurtaracaktır gibi safsatalarla alemin gözünü boyarsak bize hem deni, hem de eşek derler. Taahhüt hakkındaki böyle bir fikir besleyen bir adam, mükemmel bir Sultan Hamid'den başka bir şey olamaz. Yusuf

İzzettin Efendi gibi bir adamın lütfü de, saltanatı da varsın kendisinin olsun. Ona karşı zamanı gelince, yani şimdiki gibi bize nisbetle zayıf değil, elindeki hükûmetle bizi ezmeğe muktedir olduğu vakit yapılacak şey, şimdi nasıl Sultan Hamid'e karşı mücadele ediyorsak, onunla da cenkleşmektir."

Diran Kelekyan Efendi, Yusuf İzzettin Efendi hakkında böyle düşündüğü halde Dr. Bahaddin Şakir Bey onun bu fikrine iştirak etmiyor ve Yusuf İzzettin Efendi'yi müdafaaya çalışıyordu. Buna karşı Diran Kelekyan Efendi diyordu ki:

"Sizde eğer vicdani bir kanaat kaldıysa bunu, gördüğünüz tecrübeye değil, emellerinize binaen düşündüğünüze hamlederim. Benim ahlakım, asarı yalnız kendi hakkımda değil, bizzat sizin hakkınızda da görülen ahdşikenliği hüsn–ü tevile müsaid değildir. Şark milletlerinde körü körüne bir "sadakat" varsa da bendenizin bu cihetlerle pek az şevkli olduğumu bilirsiniz. Vicdanı ikna edecek izahat ve taahhüdatın ifasında bir ciddiyet görülünceye kadar benim yapabileceğim şey "Allah selamet versin!" demektir. Tabii dün beyaz dediğim şeye bugün siyah demem. Fakat artık "beyazdır" demeye de iddiama devam eylemem. Belki gözlerim beni aldatmıştır... Varsın o "beyazlığı" biraz da başkaları öyle atiye ait emellerden değil, kanaat hasıl edebilecek bir delil arayıp ondan istidlal eylesinler."

Muhabere bu şekle girdikten sonar Doktor Bahaddin Şakir Bey'le Diran Kelekyan Efendi artık mektuplaşmağa nihayet vermişlerdi. Mart, Nisan 1907'den sonra birbirlerine hemen hiç mektup yazmamışlardı. Diran Efendi son mektuplarından birisinde diyordu ki:

"Size olan şahsi irtibatım ebedi olduğundan her ne halde, her nerede bulunsam haberlerinizi almak, muhabere etmek, elimden gelen her hizmeti yapmak benim için bahtiyarlık olacağına hiç şüphe etmeyiniz. Efkarımın zıddını iltizam etmek benim için imkansızdır. Ben politik ile şahsi münasebetler birbirinden ayırabilecek derecede hürriyetperverim. Politikaca faaliyetimiz birleşmedi bu husus hiçbir zaman muhabbetimize, kardeşliğe mani olamaz. Politikada size yapabileceğim şey düşmana karşı muharebede düşmanı izaç edecek muamelatta yardımdan ibarettir. Buna her zaman hazırım. Şahsi müvedde-

timizde ise sizin için yapacağım hiçbir şey yoktur. Benim dostluklarım siyasi kanaatlerim kadar metindir."

Terakki ve İttihat Cemiyeti harici merkez heyeti Ahmet Rıza Bey'i Mısır'a göndererek oradaki vaziyeti tetkike memur eylemişti. Bu seyahat bir iki raporun cemiyet evrakı arasına girmesinden biraz para toplanmasından ve Mısır gazetelerinde bir iki makale neşrinden başka bir netice vermemişti. Esasen matlub olan bu, olduğu gibi ondan fazla bir şey de beklenemezdi. Diran Kelekyan Efendi, Mısır'da Ahmet Rıza Bey'le konuşmamayı tercih etmiş ve gidip onu görmemişti. Çünkü Diran Efendi, Ahmet Rıza Bey'in siyasi kanaatlerini kabul etmiyordu.

Doktor Bahaddin Şakir Bey'in Yusuf İzeddin Efendi'yi Seyahati Hakkında Bilgilendirmesi

Ahmet Rıza Bey, Paris'e geri döndükten sonra Doktor Bahaddin Şakir Bey de bir teftiş seyahatine çıkmış ve her tehlikeyi göze aldırarak bu seyahatini İstanbul'a kadar temdit etmişti. Doktorun, İstanbul'da iken Yusuf İzzettin Efendi'ye gönderdiği mufassal bir mektup bu teftiş seyahati ve o seyahatle takip edilen gayeler hakkında çok şayan–ı dikkat tafsilatı ihtiva eylemektedir. Onu aynen aşağıya yazıyoruz:

"Maruz–u bendei kemterlerîdir.

Bir frank bile fazla masraf yapılmaması için birçok nezaretlere ve teftişlere tabi olan cemiyetin umur–u maliyesi, Ahmet Rıza Bey'in Mısır seyahatinden avdetinden sonra cemiyetin unsurunu ve teşkilatını tetkik ve teftişe ve zat–ı ali–i necabetpenahilerine hususi maruzatta bulunmağa bendenizi memur etti ve seyahatim için 1500 frank tahsis ederek yola çıkardı. Bendeleri dahi başını koltuğunun altına alarak vatanım ve velinimetim için yapacağım bu hizmetten dolayı mesrur ve mağrur olduğum halde ve maruz kalacağım müthiş tehlikeleri düşünmekten kuvve–i müfekkiremi men'ile buraya geldim.

Cemiyetin maksadı bendelerine hatırnak bir tenezzüh icra ettirmek olmadığı gibi menafi–i zatiyem de, pençe–i gadrinden mucize nevinden bir kere tahlisi garibane muvaffak olduğum bir canavarın kana susamış ejder ağzına tekrar atılmamak olacağı

bedihidir.

İmdi, bendenizin bu mahuf seyahati icradaki maksad–ı sadikanem, ne gençlikten, delikanlılıktan, mütevellit vukufsuzluk, ne de bir sevk–i menfaat olabilir. Belki deruhte ettiğim vazifenin icap ettirdiği bir fedakarlık vicdanının emrettiği bir hizmettir.

Hayatın kıymet ve lezzetini takdir etmeyecek, maruz olduğu tehlikenin ehemmiyetini anlamayacak kadar noksan tahsil, ne de fıktanı muhakemeye malikim. Bir taraftan ecdadımın kanıyle ıslatılmış olan bu mübarek vatanın selameti, diğer taraftan nimet ve nezaketiyle vaktiyle taltifine mazhar olduğum ve vatanım için en faydalı olacağını ümit ettiğim bir velinimetin saadeti bendelerini bu tehlikeyi nazar–ı dikkate almağa sevketti.

Vatanın bir karış toprağını müdafaa ve Osmanlı haysiyetini muhafaza maksadile sevine sevine kanını dökmeğe giden bir Osmanlı neferinin azminden geri kalmayı arzu etmem. Bahusus vatanıma, efendime gayretim ve fedakarlığım ile pek çok askerlerden ziyade nafi olacağımı anladığım anda tehlikeyi kulunuzun gözü görmez ve aklı muhakeme etmez. Reislerinden bulunduğum bir heyete karşı verdiğim sözden rucu ve nükul ise bendelerince kabil olamaz.

Bu teşebbüste velinimetimin mevkiini duçar–ı tehlike etmek meselesine gelince, Efendimizce malumdur ki ef'al–i hayatiyenin en basitleri bile tehlikeden vareste olamaz. Yürüyen bir şahıs da ayağını kırmak, taam eden bir zatta boğulmak tehlikelerine her an maruzdur. Fakat bu melhuz tehlikelere rağmen hiçbir fert ve yürümekten ne de yemekten vazgeçer.

Bendeniz nefsime gelecek fenalıktan kat kat ziyade Efendimizi zerre kadar rahatsız etmemeği her şeyden evvel düşünürüm. Hüseyin Bey'den bize bir zarar geldiyse, onu vasıta–i muhabere ittihaz edenin bendeleri olmadığı Efendimizce müsellemdir.

Tehlikeden yüz çevirmem, fakat kemali ihtiyatla mücehhez olmayı asla feramuş etmem. Mukadderat olarak bi kazaya hedef olduğum taktirde ise, derimi yüzseler ne Efendimize ve ne ahare zarar getirecek bir sözü ağzımdan alamazlar.

Bendeniz sözümün erbabı olduğuma ve yapacağım bir şey-

den asla bahsetmeyeceğime Efendimiz artık kanaat getirmişlerdir. Efendimiz bir tehlike vukuunda ve yahut her ne vakit emrettikleri halde ifa–yı hizmet için derhal İstanbul'a geleceğimi evvelce arzetmiştim. İfade–i sadıkanem belki bir hulus olmak üzere telakki edilmişti. İfadatımı fiilen isbata muvaffak olduğumdan dolayı kulunuz mesrur oldu, Efendimiz de mutmain olmuşlardır.

Şu mukaddeme–i ifadatı serdetmekteki maksad–ı acizanem, Efendimizin gençlik hiffeti olmak üzere telakki buyurdukları bu hareketimizin bir hürmet–i dindarane ile tazim ettiğim hubb–ül vatan ve vazife–i sadakat olduğunu lutfen kabul buyurmalarını rica ve deruhte ettiğim vazi–fenin bilvasıta olsun icrasına müsaade buyurmalarını istirhamdan ibarettir. Yoksa asla nefsime lutuf üstad–ı ekremilerine nail olmak ümidiyle değildir.

Bendeniz delik potin ve yağlı setre ile gezmeğe ve peynir ekmek yemeğe alıştım. Fakru zaruret benim namusumdur. Hakk–ı aciziye ait bulunan ve üstad–ı ekremilerine arz–ı teşekküratı bigayat eylerim ve bendenizin hal ve maişetim vicdan ve haysiyet–i necabetpenahilerine ait bir keyfiyet olmakla bu gibi vezaif–i mevdua ve hizmet–i vataniye arasında bunun asla kaale almayacağım tabiidir.

Sultan Hamid'in cinayetleri memleketi harap ettiği kadar efkar–ı milliyeyi de perişan etmekle bu meyanda bir taraftan şantaj maksadıyla memleketten çıkarak maksatlarına nail olamayınca işi hürriyetperverliğe dökerek vasi vasi adem–i merkeziyetlerle Memalik–i Osmaniye'nin taksimi esasını telkin ve hilafetin hükûmetten ayrılmasını alenen ilana kıyam eden Prens Sabahaddin Bey gibi teşkilat–ı Osmaniye'nin yıkıcısı ve Efendimizin düşmanı hainler, muhalif anasırı Hristiyaniyeden aldıkları muavenet sayesinde neşriyat ve telkinatla halkın fikrini zehirlemekte ve muhtelif anasır–ı Osmaniye arasına nifak tohumu saçmaktadır.

Diğer bir kısım menfaatperestler Avrupa usul verasetinin kabulünde ki muhassemattan bahsetmekte Sabahaddin dahi bu fikirdedir ve bu hususta aleni neşriyatta bulunmaktadır. Bazıları da büsbütün umum hanedan–ı saltanat aleyhine muhasemata kalkışarak neşriyatta bulunmaktadır. Doktor Abdullah Cevdet'te

bunların içindedir.

Diğer taraftan ise Abdülhamid ve makrebleri olanca kuvvet ve tedbirleriyle tebdil–i veraset için uğraşmakta ve fırsat gözetmektedirler. Bu defa İstanbul'a vüsulümde görüştüğüm zevat meyanında mevsuk'ulkelem bir zat, birkaç gün evvel Mecit Efendi'ye Yıldız Sarayı tarafından ebediyyen hakk–ı saltanattan feragat ettiğine dair bir kağıt imzalaması teklif olunduğunu söyledi. Mecit Efendi bu teklife verdiği cevabında:

"Ben nöbet ve sıra itibarile saltanatta çok gerideyim. Evvela, bu hususun teklifi bana düşmez, saniyen, istikbaldeki bir haktan vazgeçmekliğime de bir sebep yoktur" demiş. Mecit Efendi bunu mutemetlerinden birisine aynen anlatmıştır.

Aynı zamanda teşkilat–ı Osmaniyeyi yıkmak isteyen Ermeni komitecileri Abdülhamid'in vefatında gösterecekleri son faaliyet için şimdiden tedarikatta bulunmakta ve bu husus için altıyüzbin lira toplamak teşebbüsündedirler.

Bulgarlar ve Rumlar da aynı suretle hazırlanıyorlar. Avrupalılar dahi bu buhrandan istifadeyi gözetmektedirler. Görülüyor ki Abdülhamid daha yaşayacak olursa memleketin tahribatı devam edecek, hanedan–ı saltanat hukukunun payimal edilmesi tehlikeleri daima mevcut olacak ve artacaktır. Abdülhamid'in ölümünde ise muhtelif fırkaların ayrı ayrı maksatlarla faaliyetleri, ecnebilerin müdahaleleri, komitecilerin icraatı memleket dahilinde bir herc–ü merç husule getirerek hanedan–ı saltanat hukukunu sarsacak, milleti ve memleketi rahnedar edecektir.

Bunca müşkülata ve bu kadar fenalıklara karşı hakikati neşre, millete doğru yolu vaizle, memleketi canilerin elinde halasa, usul–ü verasetin muhafazasını üss'ülesas hareket tanımağa, bir taraftan Abdülhamid ve şerir–i erkaniyle uğraşıp diğer taraftan komitecilerin icraatını hükümden iskata gayretle ve hanedan ve millet menafii esasları üzerine müstenit bir program dahilinde Avrupalılara karşı müdafaa ile meşgul olan ve bahusus rüesa–yi cemiyetten bulunmaklığım hasebiyle Efendimizin menafiini asla nazar–ı dikkatten dur tutmamak suretiyle memleketin milletin, hanedanın menafiine çalışan ve aza–yı esasiyesi maruf ve namuslarına cihanın şehadet ettiği zevattan mürekkep

yegane haiz–i itibar ve ehemmiyet bulunan bir fırka varsa o da Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'dir.

Bu cemiyetten Efendimizin halihazırda ve istikbalde ne kadar müstefit olacaklarını söylemek beyhudedir. Cemiyetimiz hem telkinat, hem neşriyat ve hem icraat ile meşguldür. Şubeler tesis edilmekte ve faal fırkalar vücude getirilmektedir. Her şubeden evvel Trabzon şubesinin muvaffakıyeti görülmüştür.

Sultan Hamid'in vasıta–i zulüm ve istibdadı olan Trabzon Kumandanı Hamdi Paşa, şubenin 7 numaralı ferdi deposu memuru, mülazim Naci Efendi tarafından kahramanane bir surette itlaf edildi. Bu fedakar, istintakında "ben vatanımın saadet ve selameti için bu zalimi öldürdüm" demekten başka bir şey söylemedi.

Ahmet Rıza Bey'in Mısır seyahati, kulunuzun İstanbul seyahati ve müteakiben Bulgaristan, Romanya, Bosna Hersek'te mevcut şubeleri teftiş ve tetkik ve ita–yı malumat hususatı, bilahare vuku bulacak İsviçre ziyareti gibi teşebbüsatı Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin nelere muktedir olduğunu yakında gösterecektir.

Kulunuz bir haftadan beri burada bulunduğum için şuabat–ı cemiyete lazım gelen hususları tesviye ettim. Mümkün olsaydı bunları zat–ı üstad–ı ekremilerine şifahen arzetmek isterdim.

Saltanat–ı Osmaniye'nin büyük varislerinden bulunan zat–ı necabetpenahileri bu hallere ve teşebbüslere karşı seyirci kalamayacağı tabii olduğundan cemiyet namına metalib–i atiyenin is'af buyurulmasını istirhama memur edildim. Cemiyetin umur–u idaresi dört reisin elindedir. Ahare şuyuuna meydan verilmeyeceğini Efendimize Cemiyet namına taahhüt eyleriz:

1– Cemiyetin matbaasını tevsi etmek ve devlet ve milletin saadet ve selametine sarfedilmek üzere ya her ay cemiyete muayyen bir tahsisat gönderilmesi ve yahut bir miktar ianede bulunulması;

2– Devlet ve milletin selamet ve saadeti için gayyurane ve fedakarane arz–ı hizmet edenlerden vazife esnasında hapse ve nefye düçar olacaklarını, yani siyasi müttehimlerin, saltanat nöbeti Efendimize gelince affını temin ve onları himaye etmek;

3– Meşveret usulünün tesisini ve Kanunu Esasi'nin tatbikini vaat buyurmak."

Doktor Bahaddin Şakir Bey'in Yusuf İzzettin Efendi'ye yazdığı bu mektuptan anlaşılıyordu ki Şehzade onu huzuruna kabul etmemişti. Yusuf İzzettin Efendi'nin Sarayı daima Abdülhamid'in casusları tarafından tarassut altında bulundurulduğundan ve Bahaddin Şakir Bey ise Avrupa'da Abdülhamid'e karşı çalışan maruf Jön Türklerden birisi olduğundan, her ne kadar kıyafetini tebdil ederek gitse bile, yine teşhis edilmesi tehlikesi mevcut olduğundan Yusuf İzzettin Efendi, Doktoru görmekten vazgeçmeğe mecbur olmuştu. Hatta yalnız kabul etmemekle kalmamış, onun İstanbul'a gelmesinden dolayı çok korktuğu için Doktorun bu hareketini çocukluk tavsif etmişti.

Trabzon Kumandanı Hamdi Paşa'nın Katli Meselesi ve Trabzon'un Ahvali

Doktor Bahaddin Şakir Bey'in bu son müracaatına Yusuf İzzettin Efendi'nin ne cevap verdiği malum değildir. Fakat Doktor Bahaddin Şakir Bey'le Yusuf İzzettin Efendi arasındaki münasebatın Meşrutiyet'ten sonra da devam ettiği nazar–ı dikkate alınırsa, bu münasebatın hiçbir zaman inkıtaa uğramadığını kabul etmemiz lazım geliyor.

Doktor Bahaddin Şakir Bey'in yukarıdaki mektubunda bahsettiği Hamdi Paşa'nın katli hadisesine gelince, bu mesele hakkında esaslı bir fikir elde etmek için Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin Trabzon şubesi tarafından Paris'e gönderilmiş olan mektupları tetkik etmemiz lazımdır. Bu mektuplara bakılacak olursa hakikaten Trabzon şubesi diğer şubelerden daha büyük bir faaliyet göstermiş ve daha cesurane hareket etmiştir. Abdülhamid'in şiddetli tazyikleri oradaki şube azasını hiçbir zaman korkutmamıştır.

Trabzon Kumandanı Hamdi Paşa'nın katlini Paris'te Terakki ve İttihat Cemiyetine bildiren iki mektup vardır. Bu mektuplardan birincisinde deniliyordu ki:

"Fevkalmemul vuku bulan bir hadise üzerine şu arizamı acele olarak takdime mecbur oldum.

Cemiyetimizin 7 numarasına mukayyet Trabzon deposu memuru Naci Efendi namında bir mülazim vardır ki kendisi

tarikate müntesip bulunuyordu. 27 Şubatta kendisiyle derinden derine konuşurken lakırdı icraat işlerine başlamak fikrinde bulunduğumuza intikal etti. İdam edilmesi lazım gelen birkaç kişi saydım.

Bu mülakatımızdan sonra bu cesur arkadaş bir iki gün düşünmüş, taşınmış ondan sonra ben işe başlıyorum! Diye bir pusula gönderdi. Bu işe başlamanın ne demek olduğunu o gün öğrendik.

Kardeşimiz Naci, 2 Mart 1323 Cuma günü kumandan Cuma namazından çıkarken tabancasını çekerek kumandanı çenesinin sol tarafından yaraladı. Mermi kumandanın beynine kadar nüfuz etti ve bu zalim kumandan aldığı yaranın tesiriyle 20 dakika sonra öldü.

Naci Efendi tabii derhal yakalandı. Cesur ve kahraman arkadaşımız isticvap edildiği zaman:

– "Ben arkadaşlarımı zulümden kurtardım. Allah'ın emriyle Osmanlıların istirahatleri için küçük bir hizmette buludum" sözlerinden başka hiçbir şey ifşa etmedi. Yalnız ağzından:

– "Daha çok matemler göreceksiniz!" ihtarını da kaçırdı ki bunu söylemesi hiç muvafık değildi. Her ne ise, kat'iyyen ümit edilmediği halde şu veçhile bir muvaffakıyet kazanmamız pek büyük bir şeydir. Teşekkül eden divan–ı harp, Naci'nin idamına karar verdi. Mabeyin ifadesini ve mazbatasını istiyor. Naci'nin müebbet kürekle yakayı sıyırabileceğini zannedniyorum.

Türklerde böyle birkaç yüz hamiyetli olsaydı, işleri–miz ne kadar güzel giderdi? Bir hamiyetli daha ele geçirirsem bir kişiyi daha öbür dünyaya göndereceğim.

Şimdi düşünülecek bir nokta var. Zavallı Naci'nin çoluğu, çocuğu ne olacak? Ben dün kendilerine biraz para gönderdim. Arkadaşlarla beraber onları beslemezsek çok fena olacak. Bendeniz hisseme düşeni yapmağa çalışacağım.

1323 senesinin böyle muvaffakıyetle girmesini fal–ihayir addediyorum. Şimdilik benim için bir tehlike yoktur. İleride çıkarsa bilmem. Yaptığım hareketin muvafık olup olmadığını ve devamının tasvip edilip edilmeyeceğini bendenize yazınız. Efkar–ı umumiye lehimizdedir.

Hamdi Paşa'nın katline dair olan ikinci mektupta ise aşağı-

daki tafsilat veriliyordu:

"Geçende acele olarak takdim ettiğim arizada bahsettiğim vukuat şu veçhile cereyan etmiştir. Şubat'ın yirmi yedinci Salı günü muhterem Naci ve bir refikimiz beraber olduğu halde ahvali görüşüyor ve dertleşiyorduk. Naci kumandanın herhalde vurulması lazım olduğunu ve kendisine çok defalar iyilik ettiği halde bile, umuma karşı olan hainane ve zalimane hallerinden dolayı onu vurmak istediğini söyledi.

Ben Naci'nin bu sözlerine verdiğim cevapta meselenin düşünülmesi icap edeceği ve yalnız kumandan değil, daha bazı kimselerin idamı muvafik olacağını anlattım. Bunun üzerine bizim Hoca Efendiye de bir kere danışmağa karar verdik. Burada bizim bir hocamız vardır ki şer'i işlerde bize çok iyi nasihatler verir.

Bunun üzerine gidip hocamıza danıştık. O da kumandanın katli caizdir fetvasını verdi. İdam hükmünün infazı için münasip bir vakit beklenmesini ve fırsat gözetilmesini kararlaştırdık ve ayrıldık.

Bizden ayrıldıktan sonra fedaimiz düşünmüş, taşınmış, hiçbir kimseye haber vermeden arzettiğim veçhile ağzının içine yapıştırmış. O gece divan–ı harp teşkil edilerek muhakemeye başlandı. Muhakemenin neticesini büyük bir heyecanla bekliyorduk. Muhakeme gece saat sekizde neti–celendi. Kardeşimiz Naci ifadesinde.

– "Cenab–ı Hakkın, muzırları, hainleri öldürünüz, emri celiline ittibaan devlet ve millete mazarrat vermekten başka bir şey düşünmeyen o hainin vücudunu ortadan kaldırmak için bir kurşun attım. Muvafak oldumsa bahtiyarım. Olamadımsa teessüf ederim!" Sözlerini harfetmiştir.

Abdülhamid muhakeme evrakını Yıldız'a istetti. Bunun üzerine evrak hemen gönderildi. Bugüne kadar tamam dokuz gün geçtiği halde henüz bir haber yok. Ailesi efradı kesir olan muhterem fedaimiz kat'iyyen müteessir değildir. Ailesinin idaresi için iane topluyoruz ve yaşamalarını temin ediyoruz."

Mülazım Naci Efendi'nin Trabzon Kumandanı Hamdi Paşa'yı katletmesi senelerden beri Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin, neşriyat ve vesair suretle yatığı propaganda üzerine elde ettiği ilk icraat

muvaffakıyetiydi. Onun için muvafakıyetten azami surette istifade ediyor ve icraatın başladığını bütün şubelerine bildiriyordu. Tabii Naci Efendi'nin ailesini unutmayarak Trabzon şubesi vasıtasiyle ona para gönderiyordu. Cemiyet bir de Naci Efendi'nin fotoğrafını istemişti. Bu işlere dair Trabzon'dan yazılan bir mektupta deniliyordu ki:

"İrsal buyurulan evrak ve akçeyi aldım. Para şu sıralarda 7 numaralının öyle imdadına yetişti ki ailesi size ilelebet minnettar kalacaktır.

Naci'nin resmini istiyorsunuz. Fakat arkadaşımız o kadar sofudur ki bu yüzden hemen hiçbir resim çıkarmamıştır. Yalnız bundan yedi sene evvel bir arkadaşıyla beraber çıkartmış olduğu bir resim varmış, onu bulursam derhal yollayacağım. Maamafih o zamanlar Naci biraz şişmanca idi. Şimdi ise hem zayıf, hem de sakallıdır.

Gönderilen parayı ailesine azar azar veriyorum. Para bittikten sonra hepsi için bir makbuz alarak takdim edeceğim. Parayı birden ellerine verecek olursam, akılları ermediği için borç vermeğe falan kalkışacaklar ve nazar-ı dikkati celbedecekler.

Yeni vali bizi çok tazyik ediyor. Postahanelere, kosoloshanelere müteaddit memurlar tayin etti. Vali bu tazyikatı böyle artırmakta devam ederse, ona da bir adet dizanteri hapı takdim edeceğim!

İran'dan Trabzon'a bizde tahsil görmüş bir doktorla bir sivil geldiler. Bunlar bizdeki efkar-ı umumiyeyi anlamağa memur edilmişler. Doktor, Şah hanedanına mensup imiş. İsmi Hasan Han'dır. Ben bu İranilere bizim de yakında İran gibi Kanun-u Esasiye'ye malik olacağımızı anlattım. Bu sözleri mal bulmuş mağribi gibi derhal memleketlerine bildirdiler. İraniler bizim, Ruslar gibi istibdattan ayrılmak istememizden korkuyorlarmış. Onlara bu gece mükemmel bir ziyafet vererek ikisini de sarhoş yapacağım. İfadelerini aldıktan sonra size ayrıca bildiririm."

Trabzon şubesinin Abdülhamid devrinde nasıl çalıştığını ve Trabzon eşrafının lakayıdlığından nasıl şikayet ettiğini gösteren atideki mektuplar da kayda şayandır. Bunlardan birisinde deniliyordu ki:

"Gönderilen evrakı tevzi ettim. Fazla olarak iki harekette

bulundum ki bilmem caiz miydi? Yolladığınız ilanlardan iki tanesi iki istidaya rapt ederek mazrufen birisini Valiye diğerini de kumandana gönderdim. Bu istid'aların ikisinde de aynen şunlar yazılıydı:

"Ey kendinizi bir şeyler zanneden hayvanlar! Artık boynunuz da takılı duran saman torbalarını çıkarınız. Arsız çocuklar gibi bir iki cicili bicili nişana aldanıp milleti istilaya çalışan gayyurları mahva kalkışmayınız. Yanlış zehaplarınızla zannettiğiniz işlerde dahil olmayarak bunları zorbalığınızla zalimane ezmeyiniz. İktidarınız varsa takdim ettiğim şu istid'anın sahibini arayıp bulunuz. Anlayınız ne kadar iktidarsız olduğunuzu ki sizin birkaç para için aç hayvanlar gibi aradığınız ve muzır evrak dediğiniz şeyleri işte ben size rapten gönderdim. Bunların hepsini yapan benim. Gücünüz yetiyorsa beni bulunuz!"

Trabzon kumandanı nişan aldığı ve valinin maaşında da zam yapıldığı için bunları yazmağa mecubur oldum. Ben bunları mevkuf olduğum halde yapıyorum. İleride daha serbest kalırsam daha neler yapacağım

Trabzon da İstanbul'dan daha berbat bir hale geldi. Müstebit idarenin faaliyeti son dereceye vardı. Burada yirmi beş tane casus var. Fakat hepsini bir araya getirseniz bir adamın yerini tutamazlar.

Mevkufum demekten maksadım gündüzleri dışarıya çıkamadığımı anlatmaktır. Fakat gece olunca şükür Allah'a her tarafa yetişiyorum."

Diğer bir mektupta gönderilen evrakın sağlam bağlanmaması yüzünden paketlerin postahanede açık çıkmasından şikayet ediliyor ve deniliyordu ki:

"Böyle bir hal vukuu caiz değildir. Malum ya burası Türkiye'dir Efendimiz buralarını da orası gibi zannediyor. Ben kendi hesabıma hiçbir şeyden çekinmem. Lazım gelirse milletim için kurban vermek değil, kendimi bile kurban ederim. Yalnız başladığımız işi nihayetine kadar yürütmeden gidersem buna acırım. Onun için gönderilen zarfların muntazam olmasına dikkat buyurunuz.

Geçen arizamda valiyi ve kumandan sıkıştırdığını arzetmiştim. Bu yazılarımda valiyi o kadar korkuttum ki nihayet istifaya

mecbur oldu. Vali feryatnameleriyle Mabeyni taciz ede ede nihayet onu buradan kaldırıp Konya'ya gönderdiler. Şimdi buraya Mezahip Müdürü Ziver Bey geliyor. Bakalım onunla da ne pandomima oynayacağız!

Buradaki efkar–ı umumiye pek başka türlü, Nemlizadelerden Eyüpzadelerden, Hacı Hafızzadelerden ve daha bilmem ne zadelerden Trabzon'da hüküm ve nü–fuzları olan her hangisine müracaat ettimse hiç birisine derdimi anlatamadım, onlara:

– "Biraz siz de gayret etsenize? Hamiyet–i milliyeniz yok mu?" diye sorunca cevap olarak diyorlar ki:

– "Biz kurulmuş olan değirmenimizi bozup ta yeniden inşaata başlayamayız. İstibdat bizden kalkarsa, hiç işimize gelmez!"

Herkesten aşağı yukarı hep bu cevabı alıyorum, yazık! Teessüf... Bu türlü türlü zadeler bir tarafı kendilerine medyun kılmışlar, Hükumetimizin fıkaraya yaptığı eza ve cefa azmış gibi bir de bu zadeler onları ikinci bir esarete düşürmüşler. Zavallı bir adam bütün silsilesi ile tam bir sene çalışıyor, neticede malını mülkünü onlara verdikten sonra her sene de ayrıca borcunun artmasından başka eline bir şey geçmiyor.

Haydi bu zadeler böyle kendi istifadeleri için milleti kurban etmekten çekinmiyorlar. Ya şuradaki yirmi beş kişiye baliğ olan menfilere ne diyelim? Bunların ne yaptıklarını bilseniz hayret edersiniz. İçlerinden bazılarına müracaat ettiğim zaman bana dediler ki:

– "Haydi kuzum git işine! Biz bir defa nasılsa sizin sebebinize yandık ta buralara düştük. Bir kere daha başımıza iş açıp diyar diyar gezmeğe niyetimiz yok!"

Bu cevapta hoş değil mi? Bilmem vicdan ve hamiyyet ne demekmiş? Millet ve hürriyet ne imiş?... İşte Efendim, biz yine birkaç namuslu arkadaşla beraber yine kuvvetimiz yettiği kadar çalışmakta sabit–i kademiz."

Trabzon'dan Paris'e yazılan başka bir mektupla da Terakki ve İttihat Cemiyeti Trabzon şubesi azasının düşünceleri ve hafiyeler hakkındaki fikirleri başka suretle hülasa ediliyordu:

"Burada hafiyelerin hepsi biribirinden daha vicdansız ve kalpsiz adamlardır. İnsanları, hanımanları söndürmek için en

küçük şeyleri bile bahane ederek zalim idareye teslimden çekinmiyorlar. Kimisi 5 kuruşluk bir madalyaya bir aileyi feda ediyor. Kimisi birkaç para için birkaç kişiyi idama, ama nahak yere idama göndermekten çekinmiyor. Esasen insanlıktan mahrum olan şu erazil güruhu her türlü habaseti icradan utanmıyor ve usanmıyor.

Ondan bu haksızlıkları ve tazyikleri arttıkça biz de daha ziyade cesaretleniyoruz. Biz efkar–ı umumiyeyi oldukça celbe muvaffak olduk. Onlar ise herkesin teveccühünü kaybettiler, nefret kazandılar. Bilmem "cülus–u hürriyet"ten hangi deliğe saklanacaklar?

Burada duyulmasına imkan olmayan bazı vakaların Paris'ten Yıldız'a ve oradan buraya ihbar edildiğine delalet eden emareler vardır. Zannedersem orada nezdinizde dehşetli bir Abdülhamid casususu var. Dikkat ediniz. En ziyade Ahmet Şevket Paşa'dan şüphe ediyoruz.

Buraya gönderdiğiniz gazetelerin efradımız arasında o kadar kıymeti vardır ki bunun derecesini tasavvur edemezsiniz. Gazeteleri pek büyük bir iştiha ve lezzetle oku–yoruz. Efradımız yüz kişiden fazla olduğu için gönderilen gazeteler kafi gelmiyor. Zarf içerisinde olmak üzere birkaç nüsha fazla yollanırsa bizi idare edecektir. Gazeteleri nasıl okuduğumuzu görseniz gülmekten bayılırsınız. Gazeteleri yanımıza alıyoruz müsellah olarak kırlara çıkıyoruz, bir tarafta ateş yakıyoruz ve o ateşin etrafına geçerek büyük bir hevesle okumağa başlıyoruz. Fakat zannetmeyiniz ki bu suretle hareket etmemiz tutulmaktan veya ölmekten korktuğumuzdan ileri geliyor. Hayır, asla böyle bir şey hatırımıza gelmiyor. Milletimize yarayabilecek bir iş görmeden murdar bir ölüme mahkum olmayı istemiyoruz. İçimizde öyle vicdan sahipleri vardır ki milletin selahı için kendisini kurban etmeğe vesile arıyor. İhtiyatımız son derecededir. Allah muvaffak ederse az zamanda kıymetli arkadaşlarımızın bu havaliyi büyük bir terakkiye mazhar edeceklerine ümidim vardır.

Unutmadan şunu da yazayım: Biz Fransızları pek başka türlü tanırdık. Halbuki buradaki Fransız postahanesinde bir Fransız posta memuru var ki serbestiye mani olmağa pek ziyade heveskardır. Şüphelendiği bir paket eline geçerse bunu hemen

hafiyelere teslim ediyor. Teessüf ederim o Fransızlara ki uyanmak isteyen bir millete morfin şırınga ediyorlar!"

Trabzon'da çalışan şube elebaşılarının mektuplarından kendilerinin cesur oldukları kadar hali ve atiyi iyi kavradıkları da anlaşılıyordu. Bir mektupta deniliyordu ki:

"Yeni Valimiz eski Mezahip Müdürü Ziver Bey şimdilik mülk–ü milletin terakkiyatına hadim olacak bir surette hareket ediyor. Böyle devam ederse pek fena değil. Abdülhamid idaresinin insafsızlığına şaştım. Biz herifi saman torbalariyle alkışladık. Hükûmet ise onu Edirne gibi mühim bir vilayete tayin etti. Acaba hangi hareketleri takdire mazhar oldu, hangi hizmetine mükafat olarak yapıldı, bunu bir türlü anlayamadık.

Ahalimiz eski eşekliklerinde yaşıyor. Bunca gayretle–rimiz heba olup gidiyor. Zenginlerimize Allah imdat eylesin. Geçenlerde buraya birkaç tane İngiliz ve Alman mühendisleri geldi. Bunlar maden araştırıyorlar. İşittikleri–mize göre bunlara maden imtiyazları verilecekmiş. Neden bu imtiyazları Almanlar ve İngilizler alsınlar?

Buradaki ağniyadan birkaç kişinin fikirlerini yokladım. Dedim ki:

– "Şu şirketi teşkil etsenizde, şu ecnebiler para–larımızın kısm–ı azamını alıp götürmeseler iyi olmaz mı?"

– "Ne cevap alsam beğenirsiniz? Bana dediler ki:

– "Adam sen de! Yolunda giden işlerimizi bozalım da yeniden iş mi arayalım? Hele dur bakalım ecnebilerin ne yapacaklarını bir kere görelim!"

Öyle ya, niçin teşebbüs etmeli? Köylülerden iyi madenci olur? Hem de madenin canlısı! Böyle ahaliye bu kadar hamiyetli (!) zenginler çok bile değil mi? Bir teceddüt devrine girmeğe ve herkese hürriyet ve serbesti veren, idareye kavuşmağa çalışmakta ne mana var? Şu sırada böyle uykuda ekmeğe razı olan bir halk kütlesi dururken, para kazanmak, emlak edinmek bu kadar kolayken, herkese nüfuz etmek usul–ü cari iken, mezar taşlarımızla iftihar etmek varken ortaya bir müsavvat çıkarmak, bir takım yeniliklerle kendimizi tanıttırmak Müslümanlığa yakışır mı? Dedelerimiz öyle mi yaptılar?

İşte belki buradaki zenginlerin düşünceleri bundan ibarettir.

Bu halleri gördükçe ne yapacağımı, ne düşüneceğimi ve ne yazacağımı unutarak sadetten harice çıkıyorum. Burada müsaade ederseniz bir mütalea beyan edeceğim. Ahalimiz de garip bir fikir vardır. Herkes "benim" diyip gidiyor. Acaba bu fikirden istifade edilemez mi? Mesela muhterem "Şûrâ–yı Ümmet" cemiyetimizin falan şubesi şu hareketlerde bulunuyor, şu teşebbüsatı şu kadar ilerletmiştir. Lazistan şubesi valiler ve kumandanları tehdit ediyor, biz de bunları ahaliye okutsak o zaman eminim ki, birçok kimseler bu işte "benim" de parmağım olsun diye cemiyete koşacaklardır. "Benim" diyenler arasında açılan müsabakadan cemiyetimiz istifade edemez mi? Biz de burada bazı neşriyat yapmak istiyoruz, bu aralık "Şûrâ–yı Ümmet " gazetemizde bizim sözlerimizi tasdik etmiş olur. Herhalde rey cemiyetimizin reislerindedir."

Doktor Bahaddin Şakir Bey tarafından Trabzon hakkında istenilen bir liste kendisine aşağıdaki mektup suretinde gönderiliyordu:

"İstanbul'da Avukat Baha Bey'den bir mektup aldım. O'nda bu tarafın bir listesi isteniyordu. Bu listeyi işte takdim ediyorum:

Vali Ziver Bey, Hakim Bahaddin Efendi, Mektupçu Süreyya Bey, Defterdar Abdurrahman Efendi, Ağniyadan Nemlizade Hacı Osman, Şükrü, Belediye Reisi Cemal, Mehmet Salih ve Şevki Efendiler, Kethüdazade Galip Bey, tüccardan Samancızade Ziya Efendi, Barutçuzade Ahmet ve Arif Efendiler, Kırzade Şevket Efendi, Kozinzade Fevzi Efendi, Eyüpzade Ali Efendi, Arnavutoğlu Hasan Efendi, Hacı Bilaloğlu Osman Efendi, Hamamcıoğlu İhsan Bey, Rize'de tuzcuzade Rifat Efendi.

Ağniya kısmı oldukça efkar–ı cedide eshabıdır. Bu isimlerin üzerinde çizgi olanlar (Belediye reisi Cemal Bey, Hacı Bilaloğlu Osman Efendi) bizdendir. Zait çizgili olanlar (Şevki Efendi, Kaptan Bey, Tuzcuzade Rıfat Efendi) müşevviklerdir, altında çizgi olanlar (mektupçu) ise diyerlerindendir.

Aslen Erzurum'lu olup Mısır'da ikmali tahsil eden ve 7 numaradaki Fedai arkadaşımız fetvayı vermek suretiyle büyük yardımı dokunan Hoca Şevket Efendi Mısır'a gitmek istiyor. Evvelce Baha Bey'in vadettiği akçayı bu gibi hususlara sarfa mezun isem hem ona sarfedilmek ve hem de buraca icabeden

yerlere verilmek üzere paranın Trabzon'da otelci Şükrü Reisinoğlu Reşat Efendi adresine gönderilmesi elzemdir.

Evvelki parayı 7 numaraya tahsis etmiştim. Ondan ikiyüzkırk kuruş kaldı. Onu da verdikten sonra makbuzunu takdim edeceğim. 7 numaranın ailesi sayenizde refah içinde yaşıyor. Bizzat Naci Efendi ise maiyetine verilen bir iki hem mesleğinin gayretiyle emniyet ve saadet içindedir.

Piyade mülazimliğinden istifa eden ve neticede işsizlik yüzünden jandarma zabitliğine talip olan birisi İstanbul'a gitmişti. Orada rüşvet vasıtası olan "Rodos'lu Ali Bey" namında birisine müracaat eder. O da kendisini Ebülhüdaya götürür. Ebülhüda jandarma zabiti tayin ettirmek için Trabzon'lu zattan iki yüz altın ister. Tabii veremez. Ondan sonra Hacı İlyas'a götürür. O da derki: "Abdülhamid çok hasta."

Hatta bütün iradeler İzzet Paşa ile Başkatip Tahsin Paşa'nın ellerinde. Benim ise onlarla aram açık. Onun için bir şey yapamam!"

Bunun üzerine jandarma zabitliğine namzet arkadaşımız Cuma selamlığında derdini anlatmağa karar verir. Bu maksatla camiye gider, bekler bekler, ne gelen var ne giden! Namaz kılınır, herkes çıkar. Fakat çıkanların içinde Padişah yok! Bunları gördükten sonra arkadaşımız döner Trabzon'a gelir. İşte İstanbul'un hali bu merkezde!

Hocayı Mısır'a yolladıktan sonra buradaki menfaları da birer birer kurtaracağım. Hocam bize burada fevkalade hizmeti dokundu. Avukat Baha Bey'in tensibi üzerine gönderilen adreslere vuku bulacak teşebbüsat semeresiz kalamaz. Bir de Hacı Ali Hafızzade İbrahim, Mehmet Salih ve Ömer Efendiler vardır. Bunlar da epeyce yola getirilmiştir."

Erzurum'un Ahvali

Trabzonlular bu suretle çalışırlarken 1907 senesi Eylül sonlarına doğru Erzurumluların da kıyam etmeleri Paris'teki Terakki ve İttihat Cemiyeti'ni memnun edecek hadiselerden sayılmıştı. Üç seneden beri istibdat hükumetinin her türlü hainane icraatına mukavemet eden Erzurumluların ittifakı takdire şayan bir aza-

metle kendisini göstermişti. İlk ve Sonbahar mevsimlerinde o havali mahsulatının kar altında kalması üzerine hükumet ahaliye para için insafsızca tazyik etmeğe başlamıştı.

Ahalinin bu suretle ihtiyacı bir taraftan artmakta iken diğer taraftan muhtekirler yazın ucuza satın aldıkları zahireyi kışa doğru yüksek fiyatlarla satıyorlardı. Bu vaziyet karşısında muztar kalan ahali, hükumetin muhafaza etmediği meşru haklarını kendi kendine müdafaaya karar vermişti.

Erzurum ahalisi kış mevsiminde karların altında açlıktan ölmeğe mahkum edilen fukarayı o müthiş beliyyeden kurtarmak için, o zamana kadar hep öyle iblisane bir surette servet toplamış olan gaddarlardan zahireleri meşru fiyatlarla satmalarını istemişti. Bu sırada hükumete müracaat etmiş olmamak için vilayetten de yardım istemişlerdi.

Bu teşebbüslerinden bir semere hasıl olmayacağını gören halk, nihayet o zamana kadar birkaç defa kuvvet ve kudretini denediği sağlam sopalarına müracaatla muhtekirlerin birkaç tanesini öldürmüştü. Sağ kalanlar da ancak kışlalara iltica etmek suretile hayatlarını güç hal ile kurtarabilmişlerdi. Bu hadiseye dair Erzincan'dan Paris'tdeki Terakki ve İttihat Cemiyeti merkezine yazılan mektuplarda deniliyordu ki:

"Görülüyor ki Erzurumlular, umumi hakların müdafaası için umuma, memleketin en ücra bir köşesinde gayret, hamiyet, fedakarlık numuneleri gösteriyorlar. Onlar gayretlerinin ve fedakarlıklarının semeresini gördüler. Bütün Osmanlılar kendilerine medyun–u şükran! Tekmil insaniyet alemi teşebbüslerine hayran!

Hiçbir memur Erzurum'da kanun ve nizam, adalet ve intizama muğayir bir işte bulunmağa cesaret edemiyor. Eski irtişa ve irtibatlar ahalinin şiddetli hükümleri karşısında günden güne azalıyor. Vali Ata yediği tekmeler ve sopalar, gördüğü hareketler şimdiki hükûmet memurlarına bir ibret misali oluyor.

Erzurumlular hakikaten bugünlerde, cehalet zulmeti içinde çalkanıdıkları halde taktire layık derecede münevver fikirli olduklarını isbat etmişlerdir. İsimlerini yazmak bilmeyen Osmanlı dilaverleri medeniyetten, Abdülhamid idaresinin fenalığından, hürriyetten, terakkide ve umumi hakların müdafaasından

hareketle bahsediyorlar. Bitlisliler, Trabzonlular komşularının bu fedakerane gayretlerine karşı lakayit kalmıyorlar. Görülüyor ki ahali isterse hükûmete istediğini yaptırabiliyor. İşte Erzurumluların üç seneden beri devam eden müttehit hareketlerinden hasıl olan netice buna bir misaldir.

Her seneki mahsullerinin bir kısmı ve bahusus sığır ve koyunlarının ekserisi Dersim eşkiyası tarafından gaspedilen Eğinliler ve Kemahlılar hükûmete birkaç defa müracaat etmişlerdi. Bu müracaatlarından bir netice hasıl olamayınca içlerinden bazıları ahalinin vekilleri sıfatiyle İstanbul'a gittiler ve Mabeyin'e müracaat ettiler, fakat zavallılar tevkif edildiler. Şimdi ne olacakları, malum değil! Ahali kazandığının bir kısmını hükûmete vergi olarak verir ve kalanını da eşkiyaya gaspettirirse kendisi aç mı yaşayacak? Her taraftan zaruret ve sefalet feryatları İstanbul'a kadar şiddetle aksetmeğe başladı. Erzurumlular nasıl müdafaa–i hukuk için ileri atılmışlar, menfaya gönderilen hemşerilerini nasıl geri getirtmişlerse, Eğinliler ve Kemahlılar da şimdi İstanbul'da mevkuf bulunan hamiyetli hemşerilerini öylece kurtarsınlar!"

Diğer bir mektupta Erzurum isyanının neticesi şu suretle izah ediliyordu:

"Eyvah, geçenlerde kadınları bile Rus muharebesine iştirak etmiş olan Erzurumlular şimdi hapishanelerde dayak atılarak öldürülüyorlar. Bunlar adalet istiyorlardı. İmdat! diye Erzurum'da bağırmışlar ve konsoloshanelere müracaat etmişlerdi. Ne çare ki memleket bir buçuk arşın kadar altında ve sıfırdan aşağı yirmi derece soğuk içinde titrediğinden, halk ısınmak için mahrukat bulamadığından hürriyet fedaileri şaşırıp kaldılar.

Bu sayede isyanı bastırmağa muvaffak olan Abuk Paşa Birinci Ferik oldu. Daha bir çokları da rütbeler aldılar. Ebucehil Vali, emellerine nail oldu."

323 senesi nihayetlerine doğru vilayetlerin birçok yerlerinde kıyamlar zuhur etmekte olduğu bildiriliyordu. Halep'te de ahali ayaklanmıştı. Askerlerle halk arasında kanlı müsademeler olmuştu. Şam'dan ve Gaziantep'ten taburlar sevkedilmişti. Yakalanan hürriyetperverler bodrumlara tıkılmışlardı. Birçok gece sabaha kadar dayak yemişler ve ölmüşlerdi. Bunların akrabası ertesi sabah babalarını, kardeşlerini veyahut kocalarını aramağa gittik-

leri zaman onlara arananların Ziton'a filan gönderildikleri ve orada muhakeme edilecekleri söylenerek avutulmuşlardı. Hakikatte ise cesetleri henüz bodrumların içinde bulunuyordu. Paris'e yazılan bir mektupta soruluyordu:

"Erzurum'da vesair mahallerde öldürülen yüzlerce, binlerce Türk'ün sahibi yok mudur? Türkler hakikaten kimsesiz midirler? Bakınız Erzurum'da Ali isminde Rus tebaasından birisi de varmış. Bu adam da kıyam eden Erzurumlularla beraber hapse atılmış. Halbuki Erzu–rum'daki Rus Konsolosu, Ali'nin muhakemesinde hazır bulunmak ve onun hukukunu müdafaa etmek için emir almış. Bizim de böyle bir sahibimiz neden yok? Yegane sahibimiz olan Allah–ü azimü'şşan neden intikamımızı almıyor? Neden o zalim Abdülhamid'i neden biran evvel yok etmi–yor, kahretmiyor?

Halep'te zulüm gören ahalinin bir kısmı Arap İzzet'e müracaat etmiş. Netice; müracaat edenlerin hepsi Akka'ya nefyolunmuşlar!"

Kıbrıs'tan Bir Mektup

Merkezi Trabzon'da olan Terakki ve İttihat Cemiyeti Lazistan şubesi tarafından Trabzon ve havalisine dair bu yolda mektuplar yazılırken diğer şubelerde kendi dairelerine ait haberleri esirgemiyorlar ve Cemiyetle sık sık muhabere ediyorlardı. Bu şubelerden birisi de Kıbrıs şubesiydi. Orada çalışanlar arasında muharirlerden Vassaf Kadri, Mehmet Salihi, Milaslı Ethem Safi, İsmail Zeki ve Ali Sıtkı Bey'ler bulunuyorlardı.

Bir de Bahriye erkan–ı harp reis–i sabıkı Faik Paşa'da Cemiyete girmek istemişti. Cemiyet bu zat hakkında tahkikat yaptığı zaman onun Cemiyete girmeğe layık olmadığı anlaşılmıştı. Bunun sebebini, Şair Eşref'in mütaleatiyle beraber Mehmet Salih Bey, Cemiyete aşağıdaki surette anlatıyordu:

"Hemen bir seneye yakın bir zamandan beri Larnaka'da oturan Faik Paşa'nın ahvali Cemiyet tarafından sorulmuştur. Bu babta bazı hakikatlerin arzını vicdanım emrettiğinden müsaadenizle bunları bildireceğim.

Bendeniz dahi bu Ağustos'un on dokuzuna kadar Faik Paşa'yı

Cemiyetimizin bildiği gibi ahrardan ve vücudiyle iftihar olunur zevattan addederdim. Hatta Hicivguyanı asırdan Eşref Efendi Hazretlerinin Nedimof fabrikasında nahrar yetişmez. Bunda mutlak bir melanet olmalıdır diye mükerreren vuku bulan ifadesine itiraz ederdim. Hazreti Eşref ise ne mal olduğunu boyasını atınca anlarsınız derdi.

Hakikatten Hazreti Eşref'in hakkı varmış. Zira mal kendini hararetin şiddetinden 19 Ağustostaki cülus–u hümayun günü gösterdi. Şöyle ki: Larnaka'da köylülere komisyonculuk ederek maişetini temin etmekte olan Hacı Halil Ulemavi isminde birisi vardır. Faik Paşa bir gün Hacı Halil'i yanına çığırarak: "Ben cülus–u hümayunda donanma yapmak istiyorum. Bu vazifeyi size havale edeceğim. Eğer arzum veçhile donatırsanız, size bir çavuş nişanı yazar getirtirim" demiş. Zaten Hacı Halil de Paşa gibi rütbe ve nişan budalalarından olduğundan "emriniz başüstüne" der ve ertesi günü maiyetiyle beraber tenviratı hazırlamağa başlar. Paşa'nın müsteciren oturduğu evin önüne birkaç sütun diker balkona birkaç bayrak asar ve ortasına sülus yazı ile "Padişah'ım çok yaşa" levhasını yerleştirir.

Paşa o geceye mahsus bir çalgı lüzumunu da düşünerek bir gramofon kiralar. Cülus günü Paşa Efendimiz bir de fotoğraf aldırmayı düşünür ve Hacı Halil'e fotoğrafçının çağrılmasını emreder. Fotoğrafçı gelir. Paşa, Hacı Halil'in eline bir tüfek, öbür eline bir bayrak vererek evin kapısı önünde durması emrini verir. Fotoğrafta o suret–le alınır. Akşam olunca fenerler yakılır, gramofon, elan belasını çekmekte ve istibdat zulmü altında ezilmekte olduğumuz adamın o meş'um marşını çalmağa başlar. Fakat Paşa meydanda yok. Paşa'nın bu hali gerek buradaki İngilizlerin, gerekse ahrarın ve münever fikirlilerin hayretlerine mucip olur.

Paşa'nın ubudiyet ve sadakatin fenerlerdeki mumların sönmesi gibi sönse güzel. Fakat aradan üç dört gün geçtikten sonra Larnaka Osmanlı Telgraf Memuru Giritli Şakir Efendi, vatanlarında bu kadar zulüm ve taaddi gördüklerinden dolayı Paşa gibi Abdülhamid'in bendaganından olduğu cihetle, Paşa tarafından çağrılır. Şakir Efendi acaba Paşa Hazretleri zat–ı şahaneye telgrafla bir ihbaratta mı bulunacak diye derhal Paşa'nın evine koşar. Paşa: "Şakir Efendi, fotoğrafçıdan şu bizim cülus donan-

ması resimlerinden birini alınız, zira yarın ki posta ile hak–i pay–i aliye takdim kılınmak üzere başkatip, Tahsin Paşa Hazretlerine göndereceğim" der. Telgraf memuru: "Ferman Efendimizindir!" diyerek gidip fotoğrafçıdan bir resim alır ve Paşa'ya teslim eder.

Paşa, bu resimle beraber başkatip Tahsin Paşa'ya yazdığı arizasında der ki: "Kulları her ne kadar burada bulunuyorsam da Jön Türklerle münasebetim yoktur. Onların hainane maksatlarına kat'iyyen iştirak etmiyorum. Ubeydane vazifem, farize–i zimmet bildiğim velinimetimin dua–yı şehriyarileriyle meşgul olmaktır. Ubudiyetimin derecesini göstermek için burada da cülus–u hümayunlarında saye–i şahanelerinde çakerhanelerini donattım. Isbat–ı müddea zımmında fotoğrafını da aldırdım. Bunların bir tanesi manzur–u tacidarileri buyurulmak üzere leffen arz ve takdim kılındı."

Paşa'nın aldırmış olduğu fotoğrafın bir tanesini sadakat ve ubudiyetini isbat için nasıl Abdülhamid'e göndermişse, ben de yazdıklarımın sıhhatini isbat için o resimden bir tanesini Cemiyetimize yolluyorum.

Faik Paşa burada bulunan bazı zevatı Jön Türkler'in naşir–i efkarı olan "Şûra–yi Ümmet" gazetesi okuyorlar ve Hünkarın aleyhinde bulunuyorlar diye mükerreren jurnal etmiştir. Bu zat memuriyeti zamanında Nedimof'un uşaklarından olup bilahare zalim sultana musahip olan kapı yoldaşı Lutfi Ağa'ya arkasını vererek Hünkara her türlü sadakat ve teminatta bulunmuş ve hatta Bahriye Nazırı olacağım diye esbak Bahriye Nazırı Hasan Paşa'ya karşı bile mütecavizkarane harekette bulunmağa başlamış. Vakta ki Lutfi Ağa vefat eder, yani elinden istinat vasıtası gider. Hasan Paşa'da onu fena halde tahkire başlar. Faik Paşa, bu tahkirlerin, Hünkarın emriyle yapıldığını zanneder. Hasan Paşa'nın Lutfi Ağa'nın vefatından istifade ettiğini anlamağa Tevfik Paşa'nın evhamı mani olur. Bunun üzerine Tevfik Paşa vücutça ve daha ziyade zihince rahatsız olduğu için İstanbul'dan firar eder.

Buraya geldiği zaman herkese der ki: "Bahriye Nazırı Hasan Paşa beni zehirledi. Ben zat–ı şahaneye her türlü sadakat ve teminatta bulunduğum halde yine yaranamadım. Nihayet bu hal başıma geldi. Onun için sebeb–i felaketim Hasan Paşa'dır." Bunu söylerken hem Hasan Paşa'ya lanet okur, hem de bizim gibi

Hünkarın aleyhinde bulunur. Fakat bu aleyhtarlığı birkaç ay devam edebilir. Zira üç dört ay sonra Hasan Paşa'nın oğlu bahriye kaymakamlarından Fazıl Bey gelerek "Royal" Oteli'ne nazil olur. Hasan Paşa'nın şiddetle aleyhinde bulunan ve beni zehirleyinceye kadar uğraştı ve sebebi felaketim oldu diyen Faik Paşa, daha o gün Fazıl Bey'in misafir bulunduğu otele gider ve Fazıl Bey'le konuşur. Her ne sebebe mebni ise onu otelden alarak kendi evine misafir eder. Ondan sonra da gerek İngilizlere, gerek eşraf–ı beldeye Bahriye Nazırı Hasan Paşa'nın mahdumu Fazıl Bey oğlumuz diye takdim eder.

Bu zatlar, Paşa'nın hikayesini mükerreren dinlemiş olduklarından bu haline taaccüp ederler. Sonra Fazıl Bey Paşa'nın babası aleyhinde söylemiş olduğu sözleri işitir ve Paşa'ya darılarak evini terk ile otele gider. Bu komedyayı ben kendi gözümle müşahade ettiğim gibi birçok zevatta görmüştür.

İki üç ay evvel Faik Paşa'nın İskenderiye'deki ahbaplarından biri geldi. Musahabe esnasında söz Paşa'ya irtikal etti. Ben yukarıda yazdıklarımı bu zata da anlatınca bu zat bana dedi ki:

"Efendim Paşa'nın mesleği filan yoktur. Bir dalda durmaz. İskenderiye'de bulunduğunu zamanlarda da her iki üç ayda bir kere Jön Türkleri sermaye–i makal ederek jurnallar gönderirdi. Fakat "Yıldız Baykuşu", Paşa'nın mahiyetini çoktan beri bildiğinden bu jurnallara ehemmiyet vermezdi. Şurası gariptir. İskenderiye'de iken Paşa'nın rahatsızlığını işittim. Hatırını istifsar için nezdine gittiğim zaman Paşa, yatak odasında karyolasının içinde oturuyordu. Birden bire gözüm karyolanın başucunda asılı duran ve feriklik alametini, haiz bulunan bir setreye ilişti. Biraz konuştuktan sonra Paşa setresine hitaben "Ey Faik, sen Devlet–i aliyenin koca bir Amiralı iken bak ne hale girdin!" diye setre ile hasbühale başladı.

Faik Paşa şimdi de yeni Bahriye Nazırı Rami Paşa'ya "biz arkadaşız, affıma delalet ediniz" diye birkaç posta ile mektuplar yağdırıyor.

Faik Paşa milletin nam–ü nimetiyle perverde olarak Bahriye mektebi'nden erkan–ıharp çıktığı ve merhum Sultan Abdülazizin zamanındaki Ali ve Fuat ve şehit Mithat Paşalar gibi vükelanın müstakim mesleklerini bizzat müşahade ettiği halde bu gibi adi-

likleri yapmasını Hazret–i Eşref'in söylediği gibi Nedimof fabrikasından çıkmasında aramak lazımdır. Gerek o, gerekse telgraf memuru Şakir Efendi, Abdülhamid tarafından kabul edilmediğini bildikleri halde yine utanmadan jurnalcılık ediyorlar. Bu gibiler de vatan ve millet muhabbetinden eser yok."

Yukarıda yazdığımız dedikodulu mektup haricinde Kıbrıs'ın Terakki ve İttihat teşkilatının faaliyeti Paris'ten Mısır tarikiyle gönderilen gazeteleri etrafa dağıtmağa inhi–sar ediyorduk. Kıbrıs'ta birisi Larnaka ve diğeri Lefkoşe'de olmak üzere iki şube vardı. Bunların birbirleriyle münasebetleri yoktu. Lefkoşe şubesi cenub–i Anadolu sahillerine kadar kol atarak oradaki zabitlerimiz arasında Cemiyet'e aza kazanmağa çalışıyordu. Lefkoşe'de faal bir rol oynayan Milaslı Ethem Safi Bey, İzmir ve civarı ile olan münasebetlerinden istifade ederek gizlice Çakırcalı'ya gönderdiği bir mektupta onu kandırmak istiyor ve şekavet yolunda gösterdiği faaliyeti Abdülhamid idaresine karşı sarfederek bu suretle memlekete müfit olması lazım geldiğini ona hatırlatıyordu.

Doktor Bahaddin Şakir Bey'in Kafkasya'da Yaşayan Karadenizlilere Mektubu ve Karadeniz Bölgesi Hakkında Yeni Tafsilat

Doktor Bahaddin Şakir Bey Cemiyetin şurada burada teşekkül eden şubelerini faaliyet halinde bulundurmak için onları mütemadiyen ikazdan hiç geri durmuyordu. Onun imzasıle şubelere yazılan mektuplarda herkese vatani vazifeleri hatırlatıyor, milli hisleri okşanıyor ve umumi ahvale göre en münasip bir lisan kullanılıyordu. Şark hududuna ve İran'a yakın olduğu için hem Erzurum'a ve Trabzon'a muzır evrak gönderilmesine hizmet eden, hem de İran'da bulunan Naci Bey'le temasta bulunan Oçameçre şubesi Lazistan'ın hariç şubesini teşkil ediyordu. Abdülhamid istibdadının Lazistan havalisine gönderdiği askeri ve mülki memurların zulmünden ve şekavetinden bizar olarak Kafkasya'ya kaçan bir çok Lazlar oralarda çalışarak hayatlarını kazanmağa mecbur oluyorlardı. Doktor Bahaddin Şakir Bey bunlara hitaben yazdığı bir mektubunda diyordu ki:

"Sevgili vatanımız hakkında gösterdiğiniz muhabbet ve

fedakarlık vicdanınızın temizliğine ve kalbinizin doğruluğuna cidden şehadet etmektedir. Vatanını anasından, babasından, karısından, çocuğundan ziyade muhabbetle seven ve onun için gece gündüz çalışmağı vazife edinen adamı takdir için söz bulmak kabil değildir ki bu vatanpervarane hareketinizi hakkı ile, zavallı memleketimizi bir baştan diğer başa kadar istila eden bu karanlık gecelerden kurtarmak ne kadar lazımdır. Maarifsizlik yüzünden dost ile düşmanı birbirinden ayıramayacak kadar gözleri kararmış olan ve bu zalim hükûmetin hergün ayaklarımızın altında uçurumlar kazdığını, kanımızı emdiğini anlamayan ahalinin gözlerini açmak, belini doğrulamakla, aklını başına getirmek ve ona "işte selamet yolu, doğruluk kabesi, Allah kelamı, peygamber kulu budur!" demek bu gün aklı başında olan her Müslümanın en birinci farzıdır.

Zira bu gidişle maazallah yakında mahvü harap olacağız. Zavallı Müslüman milleti artık uyanmayacak ve selametini düşünmeyecek olursa dünyada ve ahirette ebediyen bednam kalacaktır. Memleketimizin neresine bakılsa orada ah ve eninden, açlıktan, yoksulluktan başka bir şey görülmüyor. Bütün dünya bütün milletler şimendifer süratiyle ilerleyip yükseliyor. Halbuki biz yerimizden kımıldamak, boynumuzdaki esaret zincirini kırmak istemiyoruz. Bizim başka milletlerden nemiz eksiktir? O zinciri kıracağımız yerde zalimlere ve secde, hainlere kölelik, cellatlara yardımcılık ediyoruz. Mülk ve millet, din ve devlet mahvoluyor. İslamiyet elden gidiyor. Halbuki biz hala düşmanlarımız kimdir, bu gidişle sonumuz ne olacaktır. Bilmek istemiyoruz. Doğruyu söyleyenlerin sözlerini dinlemekten korkuyoruz. Kırım'daki, Kafkasya'daki Rumeli'ndeki Müslümanların uğradığı felaketlerden ibret almak istemi–yoruz.

İşte muhterem vatandaşlar,sizin gibi memleket dahilinde kolaylıkla girip çıkabilen dini bütün vatan kardeşlerimizin yapacakları en büyük vazife, halkı elden geldiği kadar uyandırıp nerede zalimler varsa, onların aleyhine şimdiden hazırlamaktır. Hamdolsun Allah'a ki her tarafta Müslümanların yavaş yavaş uyandıklarını görmeğe başladık. Biraz daha gayret etsek, biraz daha el birliğiyle çalışmış olsak, yakın bir zamanda her şeyin yoluna girdiğini görmek müyesser olacaktır.

Lazistan ahalisi dünyanın en doğru, en cesur bir milletidir. Bir ufak balıkçı sandaliyle açık denizlerde büyük fırtınalarla çarpışacak kadar cesaretli bir milletin, korkusundan kat kat duvarlar içine gizlenen, gölgesinden ürken miskin Sultan Hamid'den çekinmesine ihtimal verilemez. Yalnız yetişir ki biraz onların gözlerini açalım, kanlarını oynatalım ve onlara dost budur, düşman odur diyelim. O vakit bu arslanların önünde dünyalar duramaz.

Lakin bunları size anlatmağa hacet yok. Bakınız, ne güzel diyorsunuz: "Demir kızarmayınca dövülmez!" Evvela onların fikirlerini açalım, heyecana getirelim, doğru sözlerle onların kalplerini rikkate getirip ağlatalım. Ondan sonra: "Ey vatandaşlar, yalnız ağlamak yetişmez, bizi bu fena hallere getiren düşmanlarımızdan, bu zalim hükûmetten intikam alalım, adil bir hükûmet isteyelim. Bizim de her mes'ut millet gibi bir Kanun–u Esasi'miz olsun, bir Meclis–i Mebusamız olsun, bir tek Padişah'ın keyfine kurban olmaktan kurtulalım.

"Haydi ey Müslümanlar, haydi ey mertoğlu mertler gün bugündür. Milletimizin namını, vatanın şanını yükseltelim. Bütün dünya bize kansız diyor, cahil diyor, kansız ve cahil olmadığımızı dünyaya ispat edelim" diyerek onları kükremiş arslanlar gibi her tarafa saldıralım. Şimdi kudurmuş köpek gibi milletin üzerine saldıran zalimlerin o zaman korkularından nasıl titreyeceklerini göreceğiz. Şimdi vatanımızı ellerinde esir eden, milletin malını, mülkünü, hayatını,namusunu çalıp mahveden katillerin o zaman çarpılacakları ceza ne kadar müthiş, ne kadar büyük olacaktır.

Mektubunuzun en ziyade memnuniyetle görülen fıkrası, ahalimizin gönderdiğimiz gazeteleri kendiliklerinden sorup aramalarıdır. Dakika kaybetmeyip bundan istifade eylemek lazımdır. Bu da ancak ahalinin akıllarını yavaş yavaş ve gayet ustalıkla Cemiyetler teşkiline aldırmakla olur. Zira Cemiyetsiz ittihat edilemez. Çobansız sürüden kurtlar nasıl istifade ederse, Sultan Hamid'te milletin intizam altında ve akıllı adamların kumandasında bulunmadığını görür görmez onları hile ile dağıtır ve susturur. Eğer millet kendisine ne yapacağını, nasıl hareket edeceğini anlatacak gizli bir Cemiyetin emri altında iş görecek olursa kabil değil, Sultan Hamid bir şey yapamaz. Hem de görülen

işten pek büyük fayda hasıl olur.

Bakınız Abdülhamid milleti esir etmek için nasıl Hafiyeler Cemiyeti yaptı, bunları memleketin her tarafına dağıttı. Ahalinin cehaletinden istifade edip kendisine dua ettirmeğe alıştırdı. Kendisinin zalim olduğunu anlatmak, ahalinin gözlerini açmak, aldandığını anlatmak isteyenlerin vücutlarından haber alır almaz bunları ortadan kaldırdı. Vatanımızı namuslu ve akıllı adamlardan mahrum bıraktı. Halkın zihnini açacak kitapları yine hafiyeler vasıtasiyle arattı, buldurdu, bunların hepsini yaktı, kül etti. Milleti cahil bıraktı. Pekala bilirsiniz ki bir milleti cahil bıraktıktan sonra ona istediği gibi kumanda etmekten kolay bir şey yoktur.

İşte Abdülhamid türlü türlü kıyafetlere sokarak veyahut Vali, Mutasarrıf, Kumandan, Kaymakam, Alaybeyi gibi ünvanlar altına giydirterek zehirli çekirgeler tarzında memleketimizin her bucağına dağıttığı hafiyeler sayesinde milletimizin kanını emdi. Onu adeta cansız bir mahluk haline getirdi. Mademki biz bu zulmü kaldırmak, bu hainliği meydana çıkarmak, milleti uyandırmak istiyoruz, öyle ise biz de işte evvela gizli Cemiyetler yapmak, sonra bu cemiyetler büyüdükçe onlara şubeler açmak suretiyle başlayalım, her tarafa seyyah, vaiz, müderris, hatta dilenci kıyafetinde memurlar, adamlar gönderelim.

İnşallah memleketimizin her tarafından yakın zamanda böyle gizli cemiyetler teşekkül etmiş olacaktır. Emin olunuz ki buna geceli, gündüzlü çalışmaktayız. O zaman ahali tamamiyle ateşlendirilecek ve umumi merkezden verilen bir emir üzerine her taraftan bu zalim Padişah'ın zalim hükûmetine karşı birden kıyam edilecektir.

İnşallah sizin gibi gönüllü vatanperverlerin himmet ve hizmetinden bu millet çok faydalar görecektir. Cenab–ı Hak emsalinizi artırsın. Vatanperverane hareketinizi en büyük reisimize bildirdik. Cevaben memnuniyet beyan buyuruyorlar, tebşir ederiz.

Mektubunuzda Rusya'ya nefyedildiklerini bildirdiğiniz 60.000 kişinin efkarını açmak, onları vatan muhabbetile süslemek, vatanımıza 60.000 fedakar kazandırmak demektir.

Elde bu kadar kuvvet olduktan sonra o taraflarda pek büyük

işler görmek kabildir. Hem Rusya'da bir dereceye kadar tehlikeye uğramadan bu yolda pek güzel işler görülebilir. Onun için bu 60.000 kişi arasında akıl ve vicdanına cidden güvenilebilenler kimler ise, onların hemen şimdiden birleştirilmesine başlamakta elbette muvafık ve lazımdır. Herhalde bu 60000 kişi içinde din ve vatan uğruna hizmet ederek ölmekten çekinmeyecek hiç olmazsa 60 fedakar tedarik olunsa, otuz seneden beri milleti kahr ve zulm altında mahveden müsebbibin vücudu pek kolay ortadan kaldırılmış olurdu.

Mesela bu fedakar adamlardan mürekkeb kuvvetler kısım kısım memleketimizin her tarafına yayılmış olsa ve başlarında sözü dinlenen cesur ve akıllı adamlar bulundurularak ahaliye hakikat anlatılsa derhal işin rengi değişir ve vatanın selametine pek çabuk çare bulunmuş olurdu. Yunanistan'dan, köylerden giden birkaç Hristiyan'ın himmet ve fedakarlığiyle Rumeli'ndeki bütün Rum ahali isyan ettirildi. Şimdi bunlar her tarafta silahlanmış, vatanımızı hükûmetin miskinliğinden bilistifade zaptetmek hülyalarına kadar cüret ediyorlar.

Bulgarlar da aynı suretle hareket ederek koca memleketlerimizi tehlikeye koydular. Ermenilerin Kürdistan'da yaptıklarını pekala bilirsiniz, uğradıkları müşkülata rağmen, cesaret göstermekten geri durmadılar. Halbuki İslamlar kan dökmeğe ve ev, bark yıkmağa hacet kalmaksızın bütün köylüleri, bütün ahaliyi derhal uyandıracaklarına şüphe yoktur. Bahusus herkes uyanmış ve bıçak kemiğe dayanmıştır. Bizim sevgili evlatlarımız ve kardeşlerimiz olan askerlerin ve zabitlerin ise her hakikatı anlatmağa za–limlerin ümitlerini katiyen dinlemeyerek bilakis ahaliye el birliğiyle yardım edecekleri muhakkaktır.

Bu mektupta bahsedilen 60.000 kişi hakikaten Türkiye – Rusya hududuna civar olan vilayetlerimizden gerek kaçmak; gerekse nefi edilmek suretile Rusya tarafına geçmiş bulunuyordu. Abdülhamid ile onun zalim idaresi bu vatandaşları sevgili vatanlarını terke mecbur etmişti. Bir kere Rusya'ya geçtikten sonra bunların hiçbirisi Türkiye'ye geri dönmek istemiyordu. O havaliden Pariste'ki Terakki ve İttihat Cemiyeti merkezine yağan feryadnamelerde Abdülhamid'in yüzünden nice kadınların dul kaldığı, nice hanelerin viran olduğu, nice ana babanın kan

ağladığı, Lazistan milletinin mahvolduğu acıklı bir lisanla anlatılıyordu. Deniliyordu ki:

"Bugün yine vatanımızdan birkaç kişi geldi. Memleket hakkında ne haber var diye kendilerine sorduğumuz zaman yine redif ve bakaya askerlerinin toplandıklarını söylediler. Yarabbi, bu hayata millet dayana–bilir mi? Vatanımızdan Rus hududu yarım saat uzaktır. Halkımızın geçinme işi çok acınacak bir haldedir. Bir kile mısırı olan parmakla gösteriyorlar. Bibere varıncaya kadar her şeyi Rusya'dan gönderiyoruz. Lazistan ahalisi umumen Rusya'da gibi bir şeydir. Kimisi alışverişle, kimisi kayıkçılıkla geçinmeğe çalışıyor. Ancak iki senede bir defa vatanlarına gidebiliyorlar. Ailelerine kavuştukları vakitte redif ve yahut bakaya diye onlara rahat vermiyorlar. Yine gerisi geriye Rusya'ya kaçıyorlar. Ancak Rusya'ya geçtikten sonra geniş nefes alabiliyorlar.

Türk olduğumuz halde bizi Rusya'da koruyan hiçbir kimse yoktur. Kutayis'de yedi sekiz Türk'ün dükkanı basıldı. Keyfiyet hem şehbendere, hem Sefire, hem de Babıaliye bildirildi. Şehbender şifre ile telgraf verdim diyor, Sefaret Babıali'yi haberdar ettim diyor, Babıali de işinize bakılıyor, cevabını veriyor. Fakat aradan haftalar aylar geçtiği halde hiçbir taraftan ses çıkmıyor.

Bize Türk tebasıyız diye pasaport veriliyor. Türk tebaası isek neden haklarımız müdafaa edilmiyor? Tebaasının haklarını koruyamayan bir Padişah nasıl Padişah olabilir? Ermeni patriği kadar bile olamıyor. Yazık Osmanlı milletine, hangi tarafa baş vursa, orada eziliyor.

Buradan Trabzon ve Hopa taraflarında oturan ailemi–ze erzak gönderemezsek ailemiz açlıktan ölür. Yukarıda yazdığım gibi ailesini iki senede üç senede, hatta altı senede bir kere görenler vardır. Çünkü memlekete gitmek az para ile kabilse de oradan tekrar bu tarafa geçmek için çok para lazımdır.

Bu para nereye gidiyor diye sorarsanız anlatayım: Evvela köyün imamı birkaç manaz alır, ondan sonra kaymakam ve nüfus memuru hisselerini isterler, dördüncü olarak zaptiye mülazımı gelip para ister, ondan sonra zaptiyeler ve redif daireleri gelirler.

Bu haller her sene tekerrür eder, kazanılan paraları dağıt-

mak lazımdır. Bunu yaptıktan sonra üç ay kadar rahat oturabilirler. Bu üç ay geçtikten sonra yine yalandan asker toplandığına dair şayialar duyulur duyulmaz yine paraları hazır etmek lazım gelir. Para verebilen ailesinin yanında kalır, veremeyenler ise tekrar Rusya'ya kaçmağa mecbur olurlar.

Bu haller her sene tekrar eder, her sene redif istenir. İstenmeyecek bile olsa rüşveti her an hazır bulundurmak icap eder. Çünkü redif toplandığı nasıl olsa ilan edilir. Bu ilan üzerine parası olmayanlar mahşer gününden kaçıyorlarmış gibi dağları tepeleri aşarak Rusya'ya iltica ederler. Kimisi on beş günlük gelinini bırakıp kaçar, kimisi nişanlısını terke mecbur olur. Koparılan vaveyalaları ve akıtılan göz yaşlarını görüp te beraber ağlamamak kabil değildir.

Emin olunuz ki bu kaçaklar asker kaçağı değildir. Halkımız Abdülhamid devrinde asker olmamaya yemin etmiştir. Çünkü Yunanistan'la harbettik. Yerler zaptettik. Fakat Abdülhamid onları yine düşmana geri verdi. Vatan için her an canımız feda olsun. Redif olmaktan hiç birimiz kaçmayız. Ancak muharebe ile kazandığımız yerler geri verilirse ve Yemene giden askerlerimiz gazab-ı şahane yüzünden oralara kadar yaya olarak sevkedilirlerse, vatan evlatları daha yollarda bu yüzden askerlikten alıkonulurlarsa o zaman tabii herkes kaçar.

Yarabbi bu ne haldir? Geçinmek mi düşüneceksin? Askerliği, redifliği düşüneceksin? Bu dertlere nasıl dayanılır? Bizim memleketlerde rediflik meselesi çıkar çıkmaz müstebitler ve zalimler bir şenlik yaparlar, ziyafetler verirler. İmam, kaymakam, mülazim, nüfus memuru, hafiyeler ve kumpanyaları hemen o gece bir bir mukavele yaparlar ve redif efrattan alınacak rüşvetleri bu mukavele ile aralarında taksim ederler. Mukaveleyi imza ettikten sonra daha o gece yarısı evleri basarlar, ellerine geçirdikleri redif lerden on liradan bin liraya kadar rüşvet alırlar. Bu pazarlığı ekseriya imamlar yaparlar. Bu suretle bir iki gün zarfında binlerce lira toplayıp aralarında taksim ederler. Öyle zavallılar vardır ki üç sene geceli gündüzlü hariçte çalıştıktan ve gurbette kaldıktan sonra bir ay olsun çoluğum ve çocuğumla bir ay olsun beraber bulunayım diye memleketlerine gelirler, halbuki zalim müstebitler biriktirip evine getirdiği parayı ellerinden alırlar.

Yarabbi bu kadar gaddarlık olur mu böyle bir zavallının bir ay olsun ailesiyle rahat yaşamasına müsaade etmezler. Biçare kadınlar senelerce dul gibi yaşarlar. Yeni gelinler, nişanlılar senelerce güveylerini nişanlılarını göremezler.

Şayet kaçmayacak olursa ve askere giderse o zaman ailesi ne yapsın; Abdülhamid'in hükûmeti onları vaktinde terfi ettirmiyor ki! Senelerce asker kalıyorlar. Aileleri açlıktan, sefaletten perişan oluyor. Bir kile mısırı olan parmakla gösterilirse o ailelerin başlarında erkekleri bulunmazsa ne hale gelirler?

Fakat artık millet gaflet uykusundan uyanıyor. Biz buralarda çok kimselerin gözlerini açtık. Kendilerine hergün telkinat yapıyoruz. Buna elimizden geldiği kadar icabında canımızı feda ederek devam edeceğiz."

Bu acıklı mektupları yazan Lazistan hariç şubesinin reisi Hüseyin Hüsnü Efendi isminde bir zattı. Hüseyin Hüsnü Efendi o kadar faaliyet gösteriyordu ki Paris'ten yollanan intibahnameleri, gazeteleri vesair muzır evrakı toplayıp İstanbul'a kadar götürmüş ve orada da dağıtmıştı. Bir zaman sonra Lazistan şubesi aşağıdaki mektupta bildirildiği derecede Abdülhamid idaresine karşı kıyama hazırlanmış bulunuyordu. Bu mektupta deniliyordu ki:

"Gönderdiğimiz risaleler ve gazeteler bermutat bütün vatandaşlara okundu. İçlerinde gece, gündüz Abdülhamid'e lanet etmeyen yoktur. Çünkü zalim hükûmetin şimdiye kadar yaptığı fenalıklardan müteessir olmayan yokur. Ne çare ki ahalimizin cehaleti ve ilim ve maariften mahrum edilmesi evvela hepsine bir korku hissi telkin ediyor. Fakat say–ü gayretimizin semeresi olarak, Rusya'da bulunan gençlerin yarısından fazlası teşkilatımıza sokulmuştur. Bir iş vukuunda bunların hepsi ayaklanacaktır.

Şimdi Türkiye'de bulunan Hüseyin Hüsnü Efendi evrakı dağıtmakla meşguldür. Avdette Trabzon, Erzincan ve Erzurum'a da uğrayacaktır. Buralarda lazım olduğu kadar fedai de tedarik edecektir. Hamdolsun silaha ihtiyacımız yoktur. Her evde birer ikişer Rus tüfeği ve Osmanlı Manliherleri vardır. Kıyam olursa, kendimizi birkaç ay müdafaa edebilecek vaziyetteyiz. Sandığımızda da epeyce para birikti. Bu parayı burada mı sarfedeceğiz, yoksa size mi göndereceğiz, Lütfen bildiriniz.

Zalim hükûmete haddini bildirmek zamanı gelmiştir. Zaten bugünlerde kur'a bakiyeleri aranmakta ve rüşvetçiler her tarafa dağılıp halkın parasını ve malını gasbetmekte olduğundan ahali galeyandadır. Artık çektiğimiz azap kafidir."

Lazistan ahvaline dair Paris'e yazılan bu mektuplarda ismi geçen imam vefat etmişti. Bu vefat haberini alan Lazların nasıl şenlikler yaptıkları Terakki ve İttihat Cemiyeti'ne şu suretle bildiriliyordu:

"Millet düşmanı, rüşvetçi ve zalim imam geçenlerde vefat etti. Vefat ettiği ailesi feryat ve figan ederken vefatını haber alan millet, "imamın canı için" nidalarıyle altı saat mütemadiyen silah attı. Hurra sadalarıyla şenlikler yaptı. O gün adeta bir bayram günü gibiydi. Önce ahali imam belki hortlar diye korkmuş ise de bu endişe ve telaş çok sürmedi. İmamın vefat ettiğini Rusya'daki Lazlar haber alınca onlar da aynı suretle şenlikler yaptılar, ziyafetler verdiler. Şimdi artık zalim Sultanın da öldüğünü bize bildirecek haberi her an bekliyoruz.

Girit'teki Türklerin Abdülhamid'in Kötü İdaresi Karşısında Düştükleri Zor Durum ve Venizelos'un Abdülhamid Sevgisi(!)

Lazistan şubesi, Lazistan havalisindeki ahalinin Abdülhamid idaresinin zulmünden neler çektiğini bu mektuplarla Paris'e anlatırken Giritte'ki Hanya ve Kandiye şubeleri de oradaki Türklerin, yine Abdülhamid idaresinin gösterdiği zaaf yüzünden ne büyük felaketlerle çarpıştıkları ve Girid'i Osmanlı Devleti'nden ayırmak için nasıl hazırlıklar yapıldığı bütün tafsilatıyla Terakki ve İttihat Cemiyeti'ne bildiriliyordu.

Tabii asılıp kesilen, malları gasbpedilen Türklerin haddi hesabı yoktu. Türkler artık şehir haricindeki tarlalarına, bağlarına, emlak ve akarlarına hiç gidemez olmuşlardı.

Türkleri katleden katiller zabıta tarafından yakalansa bile adanın Yunan Kralı tarafından tayin edilen Umumi Valisi Prens Jorj o katilleri birer birer hapisten kaçırtıyordu. Mektuplardan birisinde deniliyordu ki:

"Şehirlerde mahsur bir halde kalan İslamlar meyuz ve

makhur iken geçenlerde İngiliz Başvekili tarafından parlamentoda irat edilen bir nutukta Adaya yeni komiserin vüruduyle beraber her türlü şekaveten önü alındığı ve sükun ve asayişin teessüs ettiği söylenmesi doğrusu yalnız şayan-ı teessüf değil aynı zamanda hayret-i mucib asrın en harikulade garabetinden addolunmağa sezadır. Hergün Türkler birer birer şehit edilirken dahildeki İslamlardan bilakis bu gidişle tek bir adam kalmayacağına şüphe yoktur.

Biz bütün mezalimi daima protesto ettik. Ne "Allah-ü Yensur İngilizi!" avazeleriyle iki tabur İngiliz askerini kabul eden dokuz milyon Mısırlı'ya, ne de gaflet uykusu arasında İngilizleri istikbal eden Kıbrıslılara benzemek istemedik. Girit İslamları hiçbir teşebbüsten ve şikayetten geri kalmadılar. Yalnız feci bir katilden değil, hatta cüz'i bir celh, bir tahkir, bir tecavüz maddesinden dolayı konsoloslara, sefirlere, hatta hükümdarlara hergün şifahen ve tahriren, birçok kereler şiddetli lisan kullanarak şikayetlerde bulunduk ve bulunuyoruz. Fakat bu teşebbüslerimize mukabil nazik ve cevap almaktan, mültefit bir muamele görmekten başka bir netice elde edemedik. Bütün Avrupa medeniyetinin ve insaniyetperverliğinin bütün vaatleri hülasa edilecek olursa, nazik bir cevaptan, mültefitane bir muameleden ibaret kalır. Bununla beraber, Allah versin, Girid'in bugünkü hali Osmanlılar nazarında bir ibret heykeli teşkil eylesin de biz yine o müthiş mezalimden dolayı kalplerimizde kapanması kabil olmayan o yaraları ebedi bir muhabbetle seveceğiz."

Yunanlılar Girit'teki Türk unsurunu ortadan tamamiyle kaldıramayacaklarını anladıkça Türkleri fırsat düştükçe Hristiyan olmağa davet ediyorlardı. Türklerin Yunanlılaştırılması için esasen ortada bir din ihtilafından başka bir mani yoktu. Fakat bu Hristiyanlığa davet teşebbüsleri yalnız bir davetten ibaret kalıyordu. O devleti icra şekline sokmağa bir türlü cesaret edemiyorlardı. Meşhur Triso İsyanı'nda olduğu gibi 1907 nisanında Resmo Sancağı despotu olan Grigov dahi İslamları tanassura "Embros" gazetesi diyor ki: Girit Türkleri aslen Yunanlıdırlar. Bunlar Girit'te bulundukça Girit Yunanistan'dan uzaklaşıyor. Bunları ya mahvetmekten veyahut Hristiyanlığa sokmaktan başka çare yoktur."

Girid'in istilasında nasıl birkaç genç Rum erkek ve kadın

İzmir'e kaçarak orada İslam olmuşlarsa, Girit'te de birçok İslam kadın ve birkaç Genç Türk, bunların içinde Resmo Nakşibendi Şeyhi İzzet Efendi'nin oğlu tanassur etmişlerdi.

Venizelos'un yaptığı muhalefet sayesinde Prens Jorj Girit'ten kaldırıldığı zaman Girit Türkleri çok müşkül bir mevkide kalmışlardı. Çünkü Prens Jorj Türklerin yüzünden Girit'te kalamadığını zannederek Girit Rumlarını eskisinden daha ziyade Türkler aleyhine tahrik ediyordu. Prens Jorj'un Tük düşmanlığı bazen pek çirkin şekillerde kendisini gösteriyordu. Mesela Prensin iki atı vardı, onlara "Ali" ve "Mehmet" isimlerini koymuştu. Atına bineceği zaman uşağına "Sen Ali'ye bin, ben de "Mehmed'e bineyim!" derdi.

Bir taraftan Prens Jorj uzaktan bile Türk düşmanlığını izhar edip dururken diğer taraftan Venizelos'ta Türklere düşman kesilmişti. Onun bu düşmanlığı Türklerin Venizelos fırkasını terkederek Tarafkiran Fırkası'na geçmelerinden ileri gelmişti. Venizelos İslamlara diyordu ki:

"Ben Prens Jorj'u Girit'ten kovdum ve hürriyeti tesise muvaffak oldum. Şimdi iktidar mevkiine gelmek üzere iken beni bırakıp ta müstebit olan Hilafkiran Fırkası'na iltihak etmeniz affolunmaz bir cinayettir. Çünkü fırkamda kalmış olsaydınız, fırkalar arasında tesavvi–i ara hasıl olacağından intihap feshedilecekti ve yeni intihapta ben kazanacaktım."

Bu vaziyet karşısında Girit Türklerinin menafiini gözetmek için lazımgelen tedbirleri almağa muvaffak olabilecek bir Türk yoktu. Yıldız dahi başına gaile çıkaran (!) Girit İslamlarıyla meşgul olmak istemiyordu. İslamların mahvı için onların düşmanlarıyla ittifak etmişti. Esasen İslamları kurtarmak için ayaklanır gibi olanlara, Genç Türklerle temasa girişenler Girit'li İslamların bir çoğu kafir nazariyle bakıyordu. Pek azı istisna edilmek şartiyle Girit ulemasının hepsi hain ve menfaatperest idiler.

1907 Temmuzu nihayetinde vaziyet İslamlar için büsbütün vehamet kesbetmişti. Çünkü İzzettin Kalesi'ndeki umumi hapishanede mahpus olan 72 katil, Girit hükûmeti tarafından suret–i mahsusada alınan tedbirler sayesinde kaçırılmıştı. Ortalığı büyük bir dehşet ve korku istila etmişti. Bütün İslamlar artık hayatlarının büsbütün tehlike–ye düştüğünü anlamakta güçlük çek-

memişlerdi. Çünkü ekseriyetle Türk katili olan bu 72 cani serbest bırakıldıktan sonra İslamlara neler yapmazlardı!

Yunanlıların köylerde bu kadar çok faaliyet göstermeleri Türk vatanperverlerinin mesaisinden bir semere beklemelerinden ileri geliyordu. Bu meseleye dair Hanya'dan 1907 nihayetine doğru yazılan bir mektupta deniliyordu ki:

"Osmanlıların düşmanı olan Yunanlılar, Türk ahrarının son vatanperverane hareketlerinden dolayı düşünmeğe ve ahrarın vatani teşebbüslerini her ne suretle olursa olsun akim bıraktırmağa kalkışmışlardır. Bir çok Yunan gazeteleri heyecan içindedirler. Bu gazeteler diyorlar ki: Karadeniz sahillerinde teşekkül eden Genç Türk komitaları aleni bir surette Kanun–u Esasi'nin icraya konulmasını büyük bir cesaret ve metanetle istiyorlar, her tarafa beyannameler dağıtıyorlar. Bu komitalara mensup azanın bir çoğu tevkif edilmiş ise de bu gayyur ve fedakar Türklerin yaptıkları teşkilat Osmanlı Devleti'nin gerek Avrupa, gerekse Anadolu vilayetlerine dal budak sarmış olduğundan, Hristiyanların yegane istinatgahı olan Abdülhamid ile avenesi bu müthiş hürriyet ve intibah cereyanının önünü alamayacaklardır. Bizim vazifemiz bu işte Abdülhamid'e yardım etmektir. Çünkü bu Genç Türkler milli emellerimize karşı demirden bir set çekeceklerdir. Avrupa efkarı umumiyesinin teveccühünü kazanacaklardır. Biz bunları nazar–ı dikkate alarak ona göre hareket etmeliyiz. Bunun zamanı gelmiş ve hatta geçmiştir.

Bir de bizim Yunanlılar, ecnebilerin Avrupa'daki Türk vilayetleri işlerine müdahalelelerini nasıl temin ve tesir etmişlerse, şimdi de aynı şeyi Anadolu için yapmakla meşguldürler. Fakat Yunanlıların bu ikinci gayelerini Türkler henüz hissedip o teşebbüslerimiz aleyhinde gazetelerinde neşriyata başlamamışlardır. Biz şimdilik Anadolu'daki "Umumi İttihat Yunan Şubeleri"ne hususi ta–limat vermekle meşgul bulunuyoruz."

Arada sırada Yunan komiteleri tahrikat yapmaktan geri kalmıyorlar. İzmir'de bir Türk polisi bir Rum çocuğunu öldürmüştü. Bunun üzerine Yunan komiteleri, siyasi emellerinin tervici ve Türklerin intikam almağa sevkolunmaları için Rum çocuğunun katledildiği yerde bir Türk çocuğunu öldürmüşlerdi. Fakat anlaşılan bizim Türkler, işin içinde fırıldakları anlamış olduk-

larından intikamcuyane hiçbir harekette bulunmadılar. Bilakis Rum çocuğunu öldüren polisi şiddetle takbih ettiler.

Yunan komiteleri Türklerdeki bu disiplini gördükçe çıldırmak derecesine geliyorlar. Artık Türkler uyanmağa başladıklarından hoşafın yağı kesildiğini büyük bir esefle söylüyorlar. Bununla beraber Yunan komiteleri gayretlerine devam ederek Genç Türklerin teşebbüslerini semeresiz bıraktırmağa geceli gündüzlü çalışıyorlar. Biz, Türklerin buna karşı gözlerimizi dört açmamız lazımdır."

Doktor Bahaddin Şakir Bey'in İstanbul'u Gizli Ziyaretinden Sonra İstanbul'da Ahval

Bu mektupların Paris'e yazıldığı Nisan–Temmuz 1907'de Giritte'ki Türkler İstanbul'daki gizli teşkilattan taş basması ile bazı risaleler almışlardı. Bu risalelerde yakın bir zamanda İstanbul'da Kanun–u Esasi'nin ilan edileceğinden bahsolunuyordu. Bu risalenin bir çok nüshaları İstanbul sokaklarına da atılmıştı. Bu işleri becerenler İstanbul'da gittikçe büyüyen Terakki ve İttiha'da mensup yeni aza idi. Dr. Bahaddin Şakir Bey'in gizlice İstanbul'a girmesini ve oradaki arkadaşları ile müzakere ettikten ve yeni kararlar alındıktan sonra oradan çıkıp gitmesini müteakıp İstanbuldaki Genç Türklerin faaliyeti oldukça artmıştı. Sokaklara yapıştırılan beyannamelerin ardı arkası gelmiyordu. Abdülhamid'in casusları ve zaptiyeleri de bunlara mani olamadıkları için zalim Padişah, Zaptiye Nazırı'nı azletmişti. Bu halden pek müteessir olan bu hafiyeler kahyasına bu sükut üzerine nüzul isabet etmişti. Artık yürüyemeyecek bir hale geldiğinden evinde kalmağa ve yataktan çıkmamağa mecbur olmuştu. Abdülhamid bunu haber alınca kendisine acıyarak memuriyetini iade etmişti.

İstanbullular Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin bu faaliyetinden dolayı epeyce sıkıntı çekiyorlardı. Çünkü hafiyeler halkı gittikçe daha ziyade sıkıştırıyorlardı. Artık politika, vatan gibi kelimeler ağza alınamaz olmuştu. Biçare ahalinin o kadar gözü yılmıştı ki herhangi bir kim–senin yanında politika veya vatan kelimelerini kullanacak olsanız, "bu adam mutlaka casustur, beni yakacak!"

diye kaçıp gidiyor ve artık selamı kesiyordu. Cesur Türk milleti, Abdülhamid'in otuz seneden beri devam eden zalim idaresi yüzünden korkak ve çekingen bir millet olmuştu. Abdülhamid'in milleti sıkıştırması nisbetinde etrafındaki avenesinin şekavet hırsı da artıyordu. Bu meseleye dair İstanbul'dan Paris'e yazılan bir mektup'ta deniliyordu ki:

"İstanbul'da kırk beş paraya satılmak lazım gelen ekmek şimdi 40 paraya satılıyor. Bakınız nasıl oluyor: Zirai ve ticari ahval yüzünden buğday ve un piyasasının gerginliği malum. Onun için bizim ekmeklere beş para zam yapmak icap etti. Anadolu'da, Rumeli'nde iki keçili bir kariye bırakmayan, mezalimi ile milyonlarca halkı sefalet ve esaret altında inleten Hamid bu zamma muvaffakat etmedi. "Fakir ahali benim evlatlarımdır, beş para fazla vermekle mutazarrır olmasınlar!" dedi.

Nihayet fırıncılar grev ilanıma teşebbüs ettiler, Abdülhamid yine razı olmadı. Bunun üzerine "beş para fakir ahaliden çıkacağına zengin olan beytülmal, Müsliminden çıksın dedi. Bugün İstanbul'un bahtiyar sakinleri beş parası hazineden verilmek üzere eskisi gibi kırk paradan ekmek yiyorlar. Şehremini Reşit Paşa ile oğlunun kayınpederi Ahmet İzzet Paşa fırıncılara böyle ekmek başına beş para sadaka verecekleri yerde hazineden herkese birer maaş verilseydi daha münasip olurdu. Çünkü fırınlardan çıkan ekmeklerin adedini ve binaenaleyh okka başına verilecek beş para tazminatın hesabını ancak Cenab–ı Mevla bilir.

Musul Vilayeti dahilinde eşkıyanın tahrip ve sekene–sini katliam ettiği köyleri ve çiftlikleri mal bulmuş mağribi gibi hazine–i hassasına ilhak eden; Yanya ve Manastır dahilinde senevi onbin lira irat getiren yetmiş beş çiftliği sonradan hazine–i hassa ile maliye hazinesi arasında irat masraf edilmek üzere cem'an onbeş liraya satın alıp, içerisine ağnam ve aşar kaçakçıları doldurmak suretiyle senede laakal ayrıca, kırk, elli, belki de ikiyüzbin lira istifade temin eden Abdülhamid gibi bir deni şahsın bu beytülmal hesabına gösterdiği semahate develer güler, kaz...

Bu semahatin (!) sebebi şu oluyor ki guya bereketsiz–lik yüzünden halk müşteki imiş, ekmek narhına beş para zammedilirse ahali belki söylenirmiş diye jurnal verilerek ken-

disini korkutmuşlar. Hakiki sebep ise bu hesabı, kitabı malum olmayan ve olması da mümkün görünmeyen beşer paradan Şehremini ile Arap İzzettin günde bir kaçar yüz lira ziftlenmeleridir."

Paris İle İstanbul Arasında İrtibatı Sağlayan Bir Dost: Mösyö Rouet (!)

Abdülhamid casuslarının İstanbul'daki şiddetli tazyıklarına rağmen Paris'le olan muhabere bazı ecnebi dostların tavassutu sayesinde mümkün olabiliyordu. Bu ecnebi dostların en faali, evvelce de bahsettiğimiz Mösyö Rouet idi. M. Rouet bir taraftan Yusuf İzzettin ve Mehmet Reşat Efendiler, diğer taraftan da Paris'te Dr. Bahaddin Şakir, Mısır'da Ahmet Celalettin Paşa ve Diran Kelekyan Efendi arasında muhabereyi ve irtibatı temin edebiliyordu. Dr. Bahaddin Şakir Bey'in İstanbul'a girip çıkmasına da o yardım etmişti.

Mösyö Rouet'nin bir kabahati varsa o da Ahmet Rıza Bey'den ziyade Prens Sabahaddin Bey'e taraftar olması ve Bahaddin Şakir Bey'i Sabahaddin Bey'e meylettirmeğe çalışmış olmasıydı.

Bu hareketi bazan onunla İstanbul'da çalışan bazı Terakki ve İttihat mensupları arasında ihtilaflar çıkmasına sebep oluyordu. Bu ihtilaflardan birkaç tanesi bir mektupta Paris'e şu suretle anlatılıyordu:

"Mösyö Rouet ile şahsi münasebetlerim etkisi gibi samimidir. Ancak iş hususunda fikirlerimiz külliyen zıttır. Son dört beş ay zarfında bu zıddiyeler dört meselede kendisini göstermiştir. Birincisi, asar–ı atike işinde kullanılacak elde ancak iki alet vardı. Bunların tesir derecesinde eski emniyet hiç kalmadığından dostumuz Atina'daki ahbabı vasıtasile ve benim verdiğim tarife mutabık bir alet getirtmesi hakkındaki iltimasımı is'af etmedi. Bunun içindir ki o iki aletten ne dereceye kadar emniyet caiz olduğunu belegan mabelağ gösterdi.

İkincisi, Şehzade Yusuf İzzettin Efendi'den tahsisat alamadığından dolayı fevkalade muğber olan Diran Kelekyan Efendi geçen kış esnasında İngiliz gazetelerinin birinde Şehzade Abdülmecit Efendi ve Prens Sabahaddin Bey lehinde makaleler

neşretti. Bu makalelerini neşr etmekte berdevamdır. Kelekyan'ın bu suretle hareketetiği Mısır'dan Mösyö Rouet'ye yazdığı mektupların münderecatından anlaşılmaktadır. Ben bu hususun Yusuf İzzettin Efendi'ye arzını lazım geldiğini birkaç kere Mösyö Rouet'ye teklif etti. Mösyö Rouet bunu dinlemedi. Diran Kelekyan Efendi'nin yazdığı makalelerden Yusuf İzzettin Efendi'yi haberdar etmek istemedi.

Üçüncüsü Veliaht Reşat Efendi'nin benim ismimi bildiğini ve kendisi için çalıştığımı Mösyö Rouet nasılsa haber aldı. Bundan dolayı çok muğber olarak benim tarafımdan Reşat Efendi'ye yazılacak mektupların kabul edilmemesi bilvasıta Efendi'ye bildirdi. Bununla beraber, Reşat Efendi'ye kendisi tarafından arzedilecek mektupları bana yazdırmak istedi. Ben evvelce hakkımda Reşat Efendi'yi bildirdiği şeyden dolayı oldukça kızdırmış olduğumdan ve Efendi'ye yazdırmak istediği şeyleri esasen fikirlerime muvafık bulmadığımdan o mektupları yazmak istemedim. Neticede Veliaht Reşat Efendi ile şimdi hiçbir münasebetim kalmadı. Mösyö Rouet'nin Yusuf İzzettin Efendi ile münasebeti bakidir. Ona mektuplarını Fransızca yazabiliyor.

Dördüncüsü, geçenlerde Diran Kelekyan Efendi Rouet'ye "Yeni fikir" gazetesinden ikiyüz nüsha gönderdi. Mösyö Rouet bu gazetelerini İstanbul'da muhtelif zevata tevzii işini bana havale etti. "Terakki ve İttihat Cemiye–ti'nin" naşir–i efkarı olmayan bu gazeteyi ben dağıtmak istemeyerek o nüshaları Mösyö Rouet'ye geri verdi.

Diran Kelekyan Efendi ile Doktor Bahaddin Şakir Bey arasında cereyan eden uzun muhaberelerde İstanbul'da bulunduğundan bahsedilen ve Yusuf İzzettin Efendi'den para alınmasına delalet ettiği yazılan "ecnebi dost" bu Mösyö Rouet idi. Bu ecnebi dost iki de bir de Doktor Bahaddin Şakir Bey'e yazdığı mektuplarda ya:

"Yusuf İzzettin Efendi'nin kahyası, gerek sizin ve gerek Kelekyan Efendi için para yollayacağını vadetti. Fakat henüz on para gelmedi. Zannedersem beklemek beyhudedir."

Diyor ve yahut:

"Size ve Kelekyan'a para verilmesi hususunda yaptığım mütevali müracaatlar üzerine Yusuf İzettin Efendi'nin adamı

bana kırk lira verdi. Terzinin oğluna on lira daha tahsil ederek bana tevdiini emretti. Bu 10 lira henüz gelmedi. Bu parayı hanginize göndereceğimi bilmiyorum. Onun için paranın nasıl taksim edileceğini tekrar sormağa mecbur oldum. Fakat cevap gelinceye kadar size yüz frank gönderiyorum. Eminim ki çok işinize yarayacaktır.

Satır aralarıyla vaziyeti bildiriyordu. Yusuf İzzettin Efendi'nin Genç Türklerle olan muhaberesini kesmesi ve parayı göndermemesi korkusundan ileri geliyordu. Bu korkusu sarayına girip çıkan bir kadının çantasında bazı evrak yakalanmasından ileri gelmişti. Diran Kelekyan Efendi'nin mektuplarını naklederken bildirdiğimiz bu hadise hakkında Mösyö Rouet Paris'e yazdığı bir mektubunda şu tafsilatı veriyordu:

"Madam Li Takozla ile Fazıl Bey'in Hanımı, benden çıkarlarken tevkif edildiler ve doğru Fehim Paşa'nın nezdine götürüldüler. Fakat üç, dört saat mevkuf tutulduktan sonra serbest bırakıldılar. Halbuki Fehim Paşa'nın elinde bu hanımlara müteaddit defalarda verilmiş vesikalar bulunu–yor. İstihbaratım muhakkak surette doğrudur.

Sizin ve Ahmet Celalettin Paşa'nın bu hanımlara karşı beslediğiniz kat'i itimadı bildiğimden onları ithama cesaret edemiyorum. Bununla beraber şüphelerimi size bildirmeğe mecburum. Bana gelince, beni hiçbir kimse ne rahatsız etti, ne de sorguya çekti. Belki beni daha emin bir surette tarassut altında bulundurmak için böyle hareket etmeği muvafık buluyorlar. İleride daha tedbirli hareket etmeği bilecek olursak bizim için bundan daha mükemmel bir vaziyet tasavvur edilemez.

Bahsettiğim hanımlar tutulalıdan beri onların tarafından hiçbir haber gelmedi. Ben onlara Yusuf İzzettin Efendi'ye verilmek üzere bir kartvizitimi vermiştim. Bu kartta doktor için para göndermenizi rica ederim diye yazmıştım. Hanım isticvabı esnasında Yusuf İzzettin Efendi için kullandığımız "üsat" tabirile kocasının kasdedildiğini söylemiştir. Kartvizitin üstünde ismim yazılı olduğu halde şimdiye kadar gelip benden bir şey soran olmadı, zanne–dersem Fehim Paşa benim hudut haricine çıkarılmamı isteyecekmiş. Buna muvaffak olamayacağına şüphe yoktur.

Şimdi ne yapacağız? Yusuf İzzettin Efendi ile muhabere

etmek için başka bir vasıtanız var mıdır? Şimdilik ondan şüphe edilmiyor. Perşembe günü sizin için Efendi'den para gelecekti, ne fena tesadüf!

Fehim Paşa, Yusuf İzzettin Efendi'nin bu intrikalardan hiç ha–beri olmadığını söylüyormuş. Onun nazarında Efendi, bigünah imiş. Bundan bu tertibat Yusuf İzzettin Efendi'den para koparmak için o hanımla benim aramda alınmış imiş. Fehim Paşa'nın bu kanaatte olması çok iyidir.

Hanımlar hakkında neden şüphe ettiğime gelince bunları size anlatayım. Hanım çantasında bulunan kartını yolda pekala yırtabilirdi. Bir de Fehim Paşa tarafımdan yapılmış olan bir listeyi ele geçirmiştir. Bu listede Şehzade Burhanettin Efendi'nin veliahtlığı aleyhinde makaleler yazdığım on bir gazetenin ismi vardı. Listeyi hanımefendi tarafından gönderildiğini beyan ile Yusuf İzzettin Efendi'ye verecekti. Hanım tevkif edilmeden bir ay evvel o listeyi Yusuf İzzettin Efendi'ye verdiğini ve Efendi'nin bana teşekkür ettiğini söylemişti.

Bir de Kelekyan Efendi'nin 66 numaralı ve Yusuf İzzetin Efen–di'ye hitaben gönderdiği bir mektup Fehim Paşa tarafından ele geçirildi. Ben bu mektubu Efendi'ye verilmek üzere Nuri Ağa'ya teslim etmesini 6 hafta evvel hanımefendiden rica etmiştim. Hanım, mezkur mektubu yerine verdiğini tevkifinden iki hafta evvel bana söylemişti.

Bu kat'i hakikatlerin manasını bir türlü anlayamıyorum. Siz Paris'e gitmeden evvel bu hanımın Yusuf İzzettin Efendi ile münasebeti olup olmadığını iyi biliyor muydunuz? Biz herhalde onlara karşı hiçbir şey bilmiyormuş gibi hareket etmeğe mecburuz. Bakalım ne netice çıkar. Size verdiğim bu haberleri Paris'te hiçbir dostunuza bildirmemenizi çok rica ederim. Bunları yalnız biz ikimiz bilmeliyiz.

Ben Yusuf İzzettin Efendi ile teması olanlara artık buradan müracaat edemiyorum. Fakat siz oradan bir mektup yazarak bunu Efendi'ye gönderebilirsiniz. Mektubun Nikoli Birahanesi sahibine yollanması kafidir. Birahane binası Yusuf İzzettin Efendi'nin akarından olduğundan, birahane sahibi mektubu Efendi'ye göndermenin çaresine bakar. Aynı vasıta ile para da istersiniz. Efendi bu parayı ister bana yollasın, isterse doğrudan

doğruya size göndersin."

Mösyö Rouet her hususta Doktor Bahaddin Şakir Bey'e yardım etmeğe çalışmakla beraber O'nu Prens Sabahaddin Bey tarafına çekmeğe de çok uğraşıyordu. Paris'te bulunan Akrabasından birisine yazdığı bir mektupta Mösyö Rouet diyordu ki:

"Bahaddin Bey'in Prens Sabahaddin Bey'e yaklaşmak istediğini ve onunla mülakat edeceğini haber alarak memnun oldum. Bu suretle Bahaddin Bey, daha pratik bir yoldan gitmiş olacaktır ki, işin esası da budur.

Sabahaddin Bey bir şef, bir grupun merkezi olabilir. Ahmet Rıza Bey terakkiye hadim olamayacak fikirler temsil eder, o bir idealisttir, faaliyet adamları için lazım olan evsaf ondan yoktur. O hiçbir zaman fırka adamı olamayacaktır. Sarfedilen say–ü gayretler Sabahaddin Bey'e doğru müteveccih olmalıdır. Yalnız Sabahaddin Bey'in de lüzumundan fazla garplı olan fikirlerini tadile çalışmak lazımdır. Avrupa matbuatı yalnız Sabahaddin Bey'e iyi nazarla bakıyor. Avrupa matbuatının yardımı ihmal edilecek bir şey değildir.

Ahmet Rıza Bey'in mevkii iyi değildi, Avrupa efkarı ona müsait görünmüyor, İslam olmayan bütün Osmanlılar Ahmet Rıza Bey'e düşmandırlar. Onun için Ahmet Rıza Bey etrafında toplanmak doğru olamaz."

Mösyö Rouet'nin mektubundaki bu ihtarat bir ehemmiyet–i mahsusaya haizdir. Çünkü adem–i merkeziyet taraftarları olan Sabahaddin Bey'in Türkiye'den ayrılmak isteyen gayrimüslim anasır tarafından sevildiği adem–i merkeziyeti kabul etmeyen Ahmet Rıza Bey'in ise onlar tarafından sevilmediği bir kere daha anlaşılmış oluyor. Prens Sabahaddin Bey, fikirlerini kabul ettirmek için lazım olun para cihetinden Terakki ve İttihat Cemiyeti gibi sıkıntı çekmediğinden, bu parayı İslam olmayan anasır teşkilatından istediği gibi tedarike muvaffak olduğundan ve nihayet o anasırın Türkiye'den ayrılmasıyla Avrupa devletleri de alakadar bulunduğundan, Sabahaddin Bey'in Avrupa matbuatı tarafından fazla takdir edilmesi ve gayrimüslim anasır tarafından sevilmesi kadar tabii bir şey olamazdı.

Mösyö Rouet, Diran Kelekyan Efendi'yi de mevzuba–his

ederek diyordu ki:

"Doktor Bahaddin Şakir Bey'in bilmesi lazımdır ki Ahmet Celalettin Paşa'da Ahmet Rıza Bey'e iyi nazarla bakmıyor ve onun Genç Türk fırkası için meş'um olduğunu söylüyor. Paşa'nın bu fikri yabana atılamaz.

Ermeni olan Kelekyan Efendi, Ahmet Rıza Bey'i çok tenkit etmekle beraber onun hakkındaki düşünceleri daha müsaittir. Kelekyan Efendi ile muhaberesini ihmal etmemesini Bahaddin'e söyle. Kelekyan tutulacak yolda kendisine çok pratik nasihatlar verebilir. Kelekyan Efendi yüksek bir kıymeti haiz, gayet samimi gayet mahviyetiperest bir zattır. Osmanlılar içinde öylesine nadiren tesadüf edilir. Kelekyan Efendi vatanının şiddetli aşıkıdır, Ermeni vatanperveri olduğu halde her şeyden evvel Osmanlı'dır. Onun için bütün teşekküller arasında en sadık ve en münasip bir zabıta olabilir."

"Terakki ve İttihat Cemiyeti" ve onunla beraber Cemiyetin en mühim rüknü olan Doktor Bahaddin Şakir Bey ademi merkeziyete taraftar olanlarla müştereken çalışmayı hiçbir zaman kabul etmediklerinden gerek Mösyö Rouet gerekse başkaları tarafından yapılan bu gibi teklifleri ve nasihatleri tabii hiç dinlemiyorlardı. Fakat, dinlememekle berber Abdülhamid'e karşı çalışmak hedef ve gayesinde her teşekkül birleştiği için onlara kat'i ret cevabı vermeye–rek işi idareye çalışıyorlardı.

Yusuf İzzettin Efendi'nin, son tevkifat üzerine ele geçirilen vesikalardan dolayı izaç edilmemesi bir mucize telakki ediliyordu. Fakat bu mucize çok zaman devam etmemişti. Efendi'nin adamları daha sıkı bir tarassut altında bulunduruluyordu. Bu tarassudat neticesinde Fehim Paşa, nihayet Yusuf İzzettin Efendi'nin vasıta olarak kullandığı adamlardan birisinin ve belki en faalinin arabacısı olduğuna kanaat getirmişti. Onun için bu arabacıyı öldürtmeğe karar vermişti. Fehim Paşa, bu gibi cinayet işlerinde kullandığı azılı adamlarından birisine arabacıyı öldürmesini emretmişti.

Bu casus, emri aldıktan sonra bir gün arabacıyı tenha bir yerde yakalayarak döğmeye başlamıştı. Bu döğmek herhangi bir döğmek manasına alınmamalıdır. Fehim Paşa'nın adamları birisini döğerlerse bu öldüresiye döğmek demektir. Filhakika arabacı

da ölü bir halde yere düşmüştü. Bunun üzerine Fehim Paşa'nın adamı onun öldüğünü zannederek oradan ayrılıp gitmişti.

Fakat arabacı ölmemiş, yalnız ağır surette yaralanmıştı. Aradan birkaç saat geçtikten sonra arabacı oradan kaldırılmış ve doğru Şişli'deki Mecidiye Hastahanesi'ne nakledilerek orada tedavi altına alınmıştı. Fehim Paşa'nın öldürtmek istediği bir adamın Mecidiye Hastahanesi'nde tedavisine ihtimam olunması şu sebepten ileri geliyordu: Jön Türkler arasında vasıtalık yaptığını zannettiği halde o arabacı hakikat halde Fehim Paşa'nın haberi olmadan Yusuf İzzettin Efendi hakkında Abdülhamid'e jurnallar veren Yıldız'ın gizli casuslarından birisi idi. Binaenaleyh onun Fehim Paşa tarafından öldürtülmek istenirken ağır surette yaralandığı Yıldız'ca haber alınır alınmaz, arabacı derhal Mecidiye Hastahanesi'ne kaldırılmıştı.

Garibi şu ki arabacıyı döğen ve katline teşebbüs eden adamın kim olduğu bilindiği halde onun kılına bile dokunulmamıştı. Çünkü Abdülhamid'in, adamlarına karşı kullandığı siyaset böyle bir hareketi icap ettiriyordu. O katil sırası gelince başka işlerde de kullanılacaktı. Onun için kendisini gücendirmemek lazımdı. Yalnız, arabacı hadisesi üzerine Fehim Paşa, Yıldız'a çağrılarak lüzumundan fazla gayret gösterdiğinden dolayı biraz tekdir edilmişti. Fehim Paşa'nın bu gibi vaziyetlerde verdiği yegane cevap şu idi:

– "Yanlış oldu!"

Her ne vakit Yıldız'a karşı böyle müşkül bir mevkide kalsa, daima bu iki kelimeyi sarfederek işin içinden sıyrılıp çıkardı.

İstibdat zamanındaki ahval gözönüne getirilecek olursa casusların sıkı tarassutlarına rağmen gerek Veliaht Reşat ve gerek ikinci Veliaht Yusuf İzzettin Efendilerin Avrupa'daki Genç Türklerle muhabere etmek için yine fırsat bulabilmelerine Hayret etmek lazım gelir. Demek ki Abdülhamid'in her tarafı kaskas kavurması şehzadeleri saraylarına hapsetmesi ve araba ile gezmeğe çıktıkları zaman da arkalarından atlı casuslarla takip ettirmesi onları tamamiyle harice karşı tecrit etmek için kafi gelmiyordu. İstanbul'dan Paris'e yazılan öyle mektuplar vardı ki bunlarda mesela Yusuf İzzettin Efendi'nin takip edilecek harici siyaset hakkında Doktor Bahaddin Şakir Bey'e talimat verdiği bile

vaki oluyordu. Bir mektupta deniliyordu ki:

"İngiltere Devleti'ne karşı idare–i kelam edilmemesi lüzumuna dair evvelce tarafımdan vuku bulan ihtarın neden ileri geldiğini soruyorsunuz. Bunu anlatalım. Beş altı aydan beri Yusuf İzzettin Efendi bazı mühim sebeplerden dolayı İngiliz politikasına gayet mütemayil görünmektedir. Osmanlı Devletiyle İngiliz Devleti arasında bir mukarenet husule gelmesini cidden arzu etmektedir.

Bunu Efendi Hazretlerinden gelen bir varakanın münderacatından anladığım için keyfiyeti size bildirmeğe mecbur oldum."

Gizli Bir Cemiyet "Bârikâ–i Reşâdet"

Şehzadeler hapishanelerinde bir taraftan kendi hesaplarına devletin harici riyasetlerini idareye yeltenirlerken diğer taraftan da biribirlerinin ayakları altına karpuz kabuğu koymağa kalkışırlardı. Yusuf İzzettin Efendi, Reşat Efendi, Abdülmecit Efendi veraset meselesinin değişti–rilmesine taraftar olmakla beraber, birbirlerini atlatmak için can atarlardı. Mesela İstanbul'da "Barika–i Reşadet" namı altında gizli bir Cemiyet vardı. Bu Cemiyet'in maksadı ve gayesi diğer şehzadeler tarafından çevrilen entrikalara mani olmak ve Reşat Efendi'nin saltanat haklarını müdafaa ve muhafaza etmekti. Cemiyet'in riyaseti, Mısır'da bulunan Diran Kelekyan Efendi'ye tevdi olunmuştu. Cemiyet'in riyasetinde Diran Kelekyan Efendi'nin bulunması, bir çok manalar ifade edibilirdi. Filhakika, aradan çok zaman geçmeden Cemiyet'in maksadı teşekkülü meydana çıkmıştı. O Cemiyet, Reşat Efendi'nin meşru haklarının müdafaası için ecnebi devletlerin müdahalesini davet, daha doğrusu talep ve istirham eylemeğe karar vermiş ve mesaisini bu yoldan yürütmeğe başlamıştı!

Otuz iki seneden beri müstetibliğini idame ettirmekten usanmayan mevcudiyetini muhafaza için en zalimane vasıtalara müracaattan çekinmeyen Abdülhamid bu aralık galiba artık çok yorulmuştu. Çünkü ikide bir de hastalanı–yor, Avrupa'dan doktorlar getiriyor, fakat bunlar ameliyattan bahsedecek olursa ameliyata yanaşmayarak onları defediyor ve tedavisini yine Nafiz Paşa'ya bırakıyordu.

Birgün 1907 senesi Ağustos nihayetlerine doğru Abdülhamid bayılmıştı. Artık onun bir daha ayılmayacağı zannolunduğundan bütün şehzadeler, o zamana kadar mahpus ve tarassut altında bulunanları da dahil olmak üzere, hep Yıldız Sarayı'na çağrılmışlardı. Yalnız Veliaht Reşat Efendi içlerinde yoktu. Hanedan içtimaından maksat, Abdülhamid büsbütün gözlerini kapamadan evvel veraset meselesini halletmekten ibaretti. Çünkü Yıldız avenesinin yegane kaygusu istibdadın elden gitmemesine çalışmaktı. İçtima esnasında Abdülhamid tekrar gözlerini açtığı için avenenin endişesi bertaraf olmuş ve şehzadeler de, kısa bir müddet Yıldız'ın debdebe ve tantanasını görüp ağızlarını sulandırmağa fırsat bulduktan sonra yaldızlı kafeslerine avdet etmişlerdi.

Şehzadelerin bu yaldızlı kafeslerine girip çıkan ve adetleri pek mahdut olan kimselerin, Paris'te Terakki ve İttihat Cemiyeti ile irtibatı temin etmeleri için fevkalade itinada şayan olmaları lazım gelirdi. Halbuki arada sırada bu itimat, irtibatın meydana çıkmaması ve casuslar tarafından duyulmaması mevzuu bahis oldukça fazlasıyla vardı. Ama şehzadeler tarafından gönderilen atiyelerin yerlerine teslim edilmesi işlerinde onun yoksunluğu bazen kendisini gösteriyordu. İfadesine nazaran Ermeni olduğu anlaşılan ve Mösyö Rouet ile beraber çalışan birisi tarafından Doktor Bahaddin Şakir Bey'e yazılan bir mektuptan bu itimadın hangi işlerde caiz olmadığı güzelce anlaşılıyor. Mektupta deniliyordu ki:

"Ben istifa ettikten sonra burada yerime kaim olması lazım gelen Mösyö Rouet bazı sebeplerden dolayı çok faaliyet gösteremeyeceğinden, eski kararımda ısrar ettiğim taktirde Cemiyet'in İstanbul ile alakası büsbütün kesilmiş olacağından ve şu suretle Cemiyet'e muhalif olup asıl istifama sebebiyet veren adamların maksatlarına hizmet etmiş olacağından, istifamın kabul edilip edilmediği hakkındaki cevabınızı beklemeden onu geri alıyorum.

Zaten istifamı icap ettiren sebeplerden biri zail oldu. Keyfiyet şu idi; Reşat Efendi acizleri tarafından vaki olan kemterane hizmetlere mükafat olmak üzere bendenize bir yüzük hediye ederler. Fakat bu yüzük bendenize vasıl olmadan evvel iki, üç kişinin elinden geçer. Bu iki, üç kişinin elinden geçerken de her

nasılsa yolda başkasının malı olur.

Bendeniz bunu haber alınca hakkımı aramak için derhal bazı tedbirlere müracaat ettim. Yüzüğün kimde olduğunu meydana çıkardım. Nihayet hakkımı ihkaka muvaffak oldum."

Demek ki Terakki ve İttihat Cemiyeti, İstanbul grup–larından birisine mensup olan bu zatın, Cemiyet'ten istifa etmesi için Reşat Efendi tarafından hediye edilen bir yüzüğün başkası tarafından gaspolunması kafi geliyordu.

Abdülhamid'in İttihatçı Casusu: Fazıl Bey

Terakki ve İttihat Cemiyet'iyle alakasını münhasıran şahsi menfaatle inhisar ettiren bu gibi aza eksik değildi. Hatta bunların pek tehlikeli olanları bile vardı. Çünkü onlara vaktile Cemiyet esrarı faş edilmişti. Onlar Cemiyetten ayrıldıktan sonra bu esrarı meydana çıkarmaktan çekinmiyorlardı. Bereket versin bu gibilerine pek nadir tesadüf ediliyordu. Meşrutiyet'ten evvel Cemiyet'in esrarına vakıf iken Paris'te ve Mısır'da bulunduktan sonra İstanbul'a dönen ve Abdülhamid'e casusluk etmeğe başlayan bir Fazıl Bey vardı. Sözünden dönenler içinde azılı olanı bu Fazıl Bey'di.

Fazıl Bey İstanbul'a geldikten sonro doğru gidip Beşiktaş Muhafızı Vasıf Paşa'yı görmüştü. Yıldız'ın Beşiktaş'ta olması dolayısıyla istibdat devrinde Beşiktaş Muhafızlığı gayet mühim bir rol oynardı. Fazıl'ın İstanbul'a gelir gelmez gidip Vasıf Paşa'yı görmesi nazar–ı dikkati celbetmişti. Onun İstanbul'a gittiği Paris'ten İstanbul teşkilatına yazılmış olduğundan Fazıl Bey adım adım takip edili–yordu. Bereket versin Cemiyet'in İstanbul teşkilatına mensup olanlar içinde Fazıl Bey'in dostları vardı. Fazıl Bey bu dostlarının Cemiyet'e mensup olduklarını bilmediğinden bunlar kendisiyle derhal temasa gelerek sözünden dönen ve Abdülhamid'e sır ifşa ederek para kazanmak isteyen bu eski dostlarının fikirlerini öğrenmeğe başlamışlardı. Öğrendiklerini aşağıdaki suretle Paris'te Terakki ve İttihat merkezine bildirmişlerdi:

"Fazıl, Beşiktaş Muhafızı Vasıf Paşa vasıtasiyle Cumartesi günü sabahleyin saat üçte (alaturka saat) Mabeyine götürülecektir. Bu iş için Vasıf Paşa'ya bir irade gelmiştir. Fazıl'ın bundan böyle Vasıf Paşa'nın maiyetinde istihdam edileceği söylenmekte-

dir. Arkadaşlarımızdan birisi Fazıl'dan şunları öğrenmeğe muvaffak olmuştur:

Fazıl, Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin Veliaht Reşat ve Şehzade Yusuf İzzettin Efendilerle muhabere ettiğini bildiğini ve ciddi vesaikiyle isbata muktedir olduğunu söylemektedir, Paris'ten İstanbul'a gönderilen ve şehzade–lere ait olan mektupların "Rouet" ve Voltaire" namlarına İstanbul'daki Fransız postahanesine geldiğine vakıftır. Bu namlar için kiralanan posta kutuları araştırıldığı taktirde mektupların derhal meydana çıkacağını anlatmaktadır. Fransız postahanesinde memur olan Türk tebaasından bir Musevinin bu işlere vakıf olduğunu ve onun para ile elde edilmesi kabil olacağını söylemektedir.

Paris'te sizinle beraber çalışan ve kitabet vazifesini yapan bir Ermeni vardır. Fazıl'ın ifadesine nazaran bu Ermeni, şayet istediği yüksek bir meblağ temin edilecek olursa Paris'ten İstanbul'a gelerek Cemiyetin bütün esrarını Abdülhamid'e bildirecekmiş.

Fazıl, vakitiyle Abdülhamid'e karşı atılan bombanın sabık Serhafiye Ahmet Celalettin Paşa tarafından tertip ettirildiğini ve Paşa'nın bu iş için kırk bin lira sarfettiğini de biliyor. Bundan başka Abdülhamid'in ve dördüncü oğlu olup veliaht yapmak istediği Şehzade Burhanettin Efendi'nin zehir verilerek öldürülmelerinin mukadder olduğuna ve bu işin kimler tarafından yapılacağına da vakıftır.

Fazıl, ifadatında daha ileri giderek bu işler için Seraskerin elde edildiğini bile söylüyor. Şehzadeler tarafından Paris'e gönderilen tahsisatın nasıl ve kimler vasıtasiyle yollandığını da Fazıl'ın bildiği şeylerdendir.

Biz bu ifadelerin sahih olup olmadığını bilemiyoruz. Onun için keyfiyeti derhal size yazıyoruz. Şayet Fazıl bir mazarat yapmağa muktedir ve bu mazaratın ref'i lazım ise kendisini takip etmek için tedbir alalım. Fazıl'ın arkadaşlarımızdan birine fevkalade itimadı olduğu için bundan sonraki harekatını da takip etmemiz kolaydır."

Fazıl Bey, hakikaten bahsedilen o Cumartesi günü Yıldız'a gönderilmişti. Orada neler söylediği tabii malum değildir Yalnız muhakkak olan bir şey varsa o da Fazıl'ın, şayet yaptıysa, ifşaatından Cemiyet'e bir zarar gelmemiş olmasıydı. Çünkü İstan-

bul'dan vuku bulan ihbarat üzerine lazım gelen tedbirler alındığından Abdülhamid'in casus teşkilatı Fazıl'ın iddialarını isbat edecek olan vesikaları elde etmeğe muvaffak olamamıştı.

Bu hadiseden sonra Fazıl ortadan kaybolmuş ve bir müddet sonra Mısır'da zühur etmişti. Onun Abdülhamid tarafından casus olarak Mısır'a gönderildiğine muhakkak nazariyle bakıldığından kendisine karşı tabii gayet ihtiyatlı bir surette hareket ediliyordu.

İtalyan Casusu Bondini'nin Marifetleri

İstipdat devrinde böyle dalaverecler yapanlar içinde bir de Bondini isminde bir İtalyan vardı, bu Bondini, La Turquie, namında yarısı Fransızca ve yarısı İtalyanca bir gazete neşrediyordu. İstanbul'dan Paris'teki Cemiyet merkezine yazılan bir mektupta Bondini hakkında denili–yordu ki:

"Bondini İtalyan Sefareti ile diğer Sefaretlere münasebet peyda etmiştir. Onlardan muhassasat almaktadır. Geçenlerde Babıali memurlarından birisiyle bir mukavele akdeterek para mukabilinde o memurdan evrak satın almağa ve bunları Sefaretlere satmağa başlamıştır.

Bondini esasen Başkatip Tahsin Paşa ile Paris Sefiri Münir Paşa'ya mensup adi bir muhbirdir. Hem devletin esrarını ifşa etmekte, hem de diğer taraftan Abdülhamid'e jurnallar yağdırmaktadır."

Bu mektubun Paris'e yazılmasına sebep olan keyfiyet, Bondini, Terakki ve İttihat Cemiyeti'ne mensup olan ve Babıali'de yüksek bir mevki tutan bir zat ile münasebet peyda etmesi ve bu münasebeti de istismara kalkışmıştı. Mektupta o zatın Paris'ten yazılacak bir mektupla ikaz edilmesi tavsiye olunuyordu.

Saltanat İçin Tezgâhlanan Oyunlar ve Terakki ve İttihat Cemiyeti 'nin Meseleye Bakışı

İstanbul'dan Paris'e yazılan mektuplarda daha neler tavsiye ediliyordu ama, bunların hepsi tavsiyeden ibaret kalıyor ve hiç birisi tatbik olunamıyordu. En ziyade Şehzade Burhanettin Efendi'nin Abdülhamid'in yerine geçmesine mani olmak için

yapılan bu tekliflerde, Burhanettin Efendi'nin zehirlenmesinden vesair suretle öldürülmesinden bahsedildikten başka deniliyordu ki:

"Veraset–i saltanat usulünün tebdili meselesi günden güne ciddiyet kesbetmektedir. Arap İzzettin'in mahremlerinden birisi diyor ki: Abdülhamid güya bazı mühim işlerle meşgul olamıyormuş. Onun için oğlu Burhaneddin Efendi'yi niyabet makamına geçirtmek istiyormuş. Abdülhamid, oğlunun niyabetini ve sonra da hilafet ve saltanata çıkarılmasını ahalice hüsn–ü telakki ettirmek için güya Burhanettin'in cülusunu bir takım ıslahat–ı esasiyenin tatbik mebdei gibi gösterecekmiş. Buna dair çıkaracağı şayialarla ahaliyi oyalayacakmış.

Keyfiyet derhal tarafımızdan Veliaht Reşat Efendi'ye bildirildiği zaman, Abdülhamid'in teşebbüsatını akim bıraktırmak için tedbirler ittihazından kendisinin aciz olduğunu, fakat Burhanettin niyabet mevkiine geçecek olursa o vakit belki bazı teşebbüsler yapabileceğini ve Avrupa'ya memur–u mahsusu göndereceğini söyledi. Yoksa Hünkar'ın tasavvuratı kat'i kararlar halini bile alsa, o karar bilfiil tatbik edilmedikçe hiçbir şey yapamayacağını tekrar eyledi.

Diğer taraftan Anadolu'da ve bilhassa İstanbul'da bulunan hamiyetli adamlar Abdülhamid'i bu tasavvurundan vazgeçirtirmek için ahalinin hoşnut olmadığını mümkün mertebe hissettirmeğe çalışıyorlar. Büyük devletlerden İngiltere bu meseleyi lakaydane telakki etmemektedir. Bunu da Babıali'ye anlatmaktan geri durmamıştır. Şu halde vesair bazı sebeplerden dolayı Abdülhamid'in mutlaka muvaffak olacağına hükmedilemezse de her ihtimale karşı bazı ihtiyat tertibatı almak lazımdır. Bu, Cemiyet'in belki en birinci vazifesidir.

Bize kalırsa alınacak en güzel tedbir şu olabilir: İstanbul'dan ve taşradan tedarik edilecek hamiyetli ve müsellah altıyüz kişi arasında bir Cemiyet teşkil edilmelidir. Ondan sonra bu Cemiyet günün birinde Babıali cihetinde küçük ve ayrı müfrezelere ayrılmalı ve aynı saatte bu müfrezeler Heyet–i Vükela müzakere halinde iken oraya hücum ederek nazırların cümlesini esir etmelidir. Babıali'yi muhafaza eden otuz, kırk kadar müsellah ve fakat fişeksiz asker ve yirmi kadar polis vardır. Bunlar hiçbir şey

yapamazlar. O sırada bu azim muvaffakıyet derhal etrafa şayi olacağından bir iki saat zarfında bu beş altı yüz kişiye belki yirmi bin kişi iltihak etmiş olacaktır. Askerlerin pek çoğu onların tarafına geçecektir.

Bu ihtilali sevk ve idare edecek beş, altı müdebbir ve cesur reis bulunursa bunca senelerden beri neşriyat ile takip edilmekte olan maksat dört, beş saat zarfında istihsal edilmiş olacaktır. Yaptığımız tahkikata nazaran bu iş, hasıl olacak neticenin ehemmiyetine nisbetle az bir zaman zarfında kolayca tertip edilebilir."

Bu fikirler ve tavsiyeler iyi olmakla beraber onları tatbik edebilecek beş, altı babayiğit bulmak kabil olamıyordu. Bulunsa bile birçok eksikliklerden dolayı onların tazyiki cihetine gidilemiyordu. Onun için iş yine beyannameler dağıtmaya ve tehdit mektupları göndermeğe inhisar edi–yordu. Bu beyannamelerin nasıl kullanıldığını anlamak için bir mektuptan aşağıdaki satırları yazıyoruz.

"Evvelki gece Beyoğlu'nda doğru olan yolda vesair sokaklarda duvarlara yapıştırılan beyannameleri ertesi günü saat ona kadar binlerce kişi okumağa muvaffak oldu. Saat ona doğru keyfiyet zabıtaca haber alınması üzerine yapıştırılan beyannamelerin bir kısmı toplattırıldı. Fakat iç sokaklardaki yaftalar ancak akşam üstü polislerce görülüp kaldırıldı.

Bu beyannamelerin Beyoğlu'nda yapıştırılması ve bu suretle münderecatının hemen herkese bildirilmesi gerek Burhanettin Efendi meselesi hakkında, gerekse Cemiyetimizin nüfuz ve iktidarını tanıtmak nokta–i nazarından pek çok faydaları görüldü. Onun için derhal elli beyanname daha gönderilmesini rica ederiz."

Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin Paris merkezi Abdülhamid'in daha çok zaman yaşamasına kani olduğu için onun vefatına kadar beklemeği muvafık bularak Abdülhamid'in öldürülmesi cihetine gidilmesini istemiyordu. İstemiyordu değil, bunu zaten beceremiyordu. Çünkü her ne vakit ona teşebbüs etmişse muvaffakıyetsizlikten başka bir şey elde edememişti. Tabii bu muvaffakıyetsizliklerden sonra bütün ümidi onun ölümüne bağlamaktan başka bir çare kalmıyordu. Alınan haberlerde Padişah'ın hasta olduğu sık sık bildirildiğinden bu ümit de gün geçtikçe daha

ziyade kuvvetleniyordu. O derece ki Cemiyet Abdülhamid'in vefatında derhal neşredilmek üzere bir beyanname bile hazırlamağa başlamıştı. Bu beyanname hakkında İstanbul'dan Paris'e yazılan bir mektupta denili–yordu ki:

"Geçen hafta arkadaşlarla mülakat ettiğimiz esnada Abdülhamid'in vefatı günü tahta çıkacak yeni Padişah'ın vazifelerine vesaireye dair olmak üzere Cemiyetce ahaliye hitaben bir beyanname neşri mukarrer bulunduğunu konuştuk. Hatta bu beyannamenin matbu nüshalarının şimdiden hazır tutulduğunu öğrendik.

Bunun üzerine burada fevkalade itimada şayan ve fikirlerinden istifade olunacak bir zata müracaatla bu beyanname hakkındaki fikrinin neden ibaret olduğunu söylemesini rica ettik. Veliaht Reşat Efendi ile sıkı münasebeti olan bu zat dedi ki: Reşat Efendi hazretleri Osmanlı tahtına cülus eder etmez ilk vazifesi Kanun–u Esasi'yi derhal mevki–i icraya koymak olacaktır. Ondan sonra şimdi iktidar mevkiinde bulunan ve Abdülhamid'in mezalimine, istipdadına alet olan adamların hepsini azledecek ve cezalandırılması lazım gelenleri şiddetli cezalara çarpacaktır.

O zatın yukarıdaki ifadesinden çıkan neticeye bakılırsa, Cemiyetin yeni Padişah'tan neler isteyeceğini iyice düşünerek taşınarak kaydetmesi ve bunu kabul ettirmek üzere Veliaht Reşat Efendi'ye arzedilmek için buraya göndermesi lazım geliyor. Bu yazılacak şeylerde bütün Osmanlı memleketlerinde yaşayan İslam ve Hristiyan bütün anasırın yeni hükümdardan neler istedikleri tamamiyle mukayyet bulunmaktadır.

Bunları biran evvel tesbit ederek buraya gönderecek olursanız Abdülhamid'in vefatı günü neşrolunacak beyannameye en münasip şeklin verilmiş olacağına şüphe yoktur."

İstanbul'da sarfedilen mesainin böyle beyannamelere münhasır kalması, Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin bütün şubelerini müteessir ediliyordu. Şûra–yi Ümmet gazetesi memleketin her mıntıkasına gönderildiğinden ve memleketi alakadar eden hayati meseleler ondan neşrolunduğundan, istibdattan ne vakit kurtulacağız, icraat ne zaman başlayacak!" sualleri Paris'e gönderilen mektupların ekserisinde yazılı bulunuyordu. Cemiyet, uzun müddet uğraştıktan sonra nihayet Yıldız bahçesine bir bomba koy-

mağa muvaffak olmuştu. Fakat o da patlamadığından, olduğu gibi yerinden kaldırılıp denize atılmıştı. Bundan biraz evvel neşrettiğimiz İstanbul mektuplarından birisindeki asar–i atika meselesi ve asar–i atika tahribatında kullanılacak iki aletin şayanı itimat olmadığının meydana çıktığından bahsedilmesi de bu idi.

Bu bomba hadisesi Yıldız'ı o kadar tedhiş etmişti ki onların kimler tarafından Yıldız'a konulduğunu meydana çıkarmak için ta Trablusgarp'ta ve Bingazi'de tetkikat yapılmıştı. Trablusgarp'tan yazılan bir mektupta "Mabeyin–de çıkan bomba meselesine dair burada derinden derine tetkikat yapılıyor. Şayet Cemiyet'in menafiine muğayir değilse, vakanın suret–i cereyanını gazetelerimizde mü–kemmel surette neşretmenizi ahrar mahfili şiddetle bekli–yor" diye yazılıyordu.

Abdülhamid Trablusgarp'ı Türk Münevverleri İçin Sadece Bir Sürgün Yeri Olarak Görüyordu

Trablusgarp ve Fizan, Abdülhamid devrinde en berbat menfa yerleri olduğundan oralara birçok ahrar nefyedilmişti. Bunlar gizliden gizliye Paris'teki Cemiyetle yine bilvasıta muhabereye muvaffak oluyorlardı. Menfada bulunanlar sıkı bir nezaret altında bulundurulmakla beraber bazen meçhul bir semte doğru kaçıp kayboluyorlardı. Bir defasında Bahriyeli Sami Efendi, Rusya'lı Hafız İsmail Efendi, Sinop Müftüsü, beş Arnavut ve iki Rum Fizan'daki ateşin menfalarından, tüfekleriyle mücehhez ve kafi miktarda para ile yüklü oldukları halde, kaçmağa muvaffak olmuşlardı. Mahalli hükûmet "tavşana kaç, tazıya tut" kabilinden onları takibe kıyam etmişse de izlerini bile keşfedememişti.

Bir taraftan İtaylanlar Trablusgarb'ı yutmağa hazırlanırlarken ve geceli, gündüzlü bunun için tedarikatla meşgul olurlarken Abdülhamid'in orasını genç, münevver fikirli Türk evlatları için ancak bir menfa yeri diye telakki etmesi ve Trablusgarb'ı müdafaa için hiçbir şey yapmaması işlediği en büyük cinayetlerinden birini teşkil ediyordu. İtalyanlar, Bingazi'de iki erkek, bir kız mektebi açmışlardı. Bir de eczahane tesis etmişler ve doktor göndermişlerdi. Doktor meccanen

muayene ediyor, eczahane meccanen ilaç dağıtıyordu. Mekteplerde erkek ve kız çocukları İtalyanca ve Arapça okutuluyordu. Çocukların çoğu tanassur ettirili–yordu. Böyle olduğu halde milyonlara baliğ olan İslam alemi Halife ve Zillullah diye Abdülhamid'e secde ediyordu. İtalyan eczahanesi meccanen ilaç vererek halkın muhabbetini celbederken Bingazi'deki Belediye Eczahanesi müracaat eden fukaraya bir parça müshil ilacı vermek için bin türlü müşkülat çıkarıyordu. İtalyan doktoru fakir hastaları büyük bir memnuniyetle muayene ederken Belediyenin Ermeni doktoru onlara gayet fena muamele ediyor ve geceleri çağrıldığı zaman yerinden bile kımıldamıyordu.

Bütün bu müessif hadiseler acı feryatlar halinde Paris'te Terakki ve İttihat Cemiyeti'ne yazılıyor ve Abdülhamid'in yalnız kendi şahsını düşündüğü, o menfur şahsını korumak için memleketlerimizi birer birer feda edeceği hatırlatılıyor ve buna karşı acil bir karar alınması rica ediliyordu. Bunun üzerine Şûra–yi Ümmet gazetesinde Trablusgarp hakkında bazı makaleler yazılıyordu. Bu neşriyatın bazan tesiri görülüyor ve Bingazi'ye "Mekke" Vapuru ile on altı bin mavzer tüfeği, muhimmatı ve erzak gönderildiği" vaki oluyordu.

Fakat bu ufak tefek tedbirler Trablus'un günden güne daha büyük bir tehlikeye girmesine mani olamıyordu. İtalyanlar şehirlerin haricindeki araziyi emlak sahiplerinden satın alıyorlardı. Bu esnada Abdülhamid Hükûmeti büyük bir gaflet uykusu içinde bulunuyordu. Bingazi'den bir saat uzakta "Fevhat"nam mahalde İtalyan papazları da faaliyete geçerek zenci çocuklarını okutmağa ve Hristiyanlığa göre yetiştirmeğe başlamışlardı. Çocuklar Hristiyan usullerine göre ibadet ediyorlar ve dualar oku–yorlardı da Halife olduğunu iddia eden Padişah'ın adamlarından buna karşı sesini çıkaran bile olmuyordu. Bingazi'de büyük bir şube açan "Banko di Roma" da haneleri ve tarlaları satın alıyordu. Bunların satış muameleleri bittikçe İtalya'dan aileler celbedilerek oralar yerleştiriliyordu.

Trablus'a ait olan bu haberler Şûra–yı Ümmet gazetesinde neşredilmeğe başlayınca Abdülhamid, o haberleri okuyarak onlardan ders almak ve icabına bakmak şöyle dursun, derhal Trablus'un mühim noktalarına itimat ettiği casuslardan birkaç

tanesini göndererek o haberlerin kimler tarafından yazıldığını meydana çıkarmağa çalışıyordu. Bingazi'den bu meseleye dair Paris'e gönderilen bir mektupta deniliyordu ki:

"Burada tahkikat yapmak üzere Ebülhüda haininin akrabasından sarıklı ve cüppeli şık bir hafiye Bingazi'ye gönderilmişti ise de, iki ay oturduktan sonra bir şey keşfedemeksizin defolup gitti."

Böyle bir casus hiçbir iş görmeğe muvaffak olmazsa, hiç olmazsa uydurma bir jurnal ile sadakat göstermekten geri durmuyordu. Böyle bir jurnalın bir çok ailelerin mahvına sebep olacağı o vicdansız hafiyeler tarafından hiç düşünülmüyordu. Casuslardan birisi Trablus'a giden ve Genç Türkler tarafından gönderilen muzir evrakın Bingazi'de oturan Ermeniler tarafından dağıtıldığını Yıldız'a bildirmişti Bu jurnalın Bingazi'de ne neticeler doğurduğu oradan Paris'e yazılan bir mektupta şu suretle anlatılıyordu:

"O gün Trablusgarp'tan İtalyan vapuru ile Mabeyinden Muta–sarrıflık makamına şiddetli bir emir geldi. Bunun üzerine bütün Ermeni vatandaşlarımızın dükkanları kapatılarak dükkan sahiplerinin hepsi askeri bir müfrezenin muhafazası altında polis dairesine götürüldü. Ondan sonra Polis Komiseri Kürt Hüseyin Bey yanına bir iki polis alarak Ermenilerin evlerini ve dükkanlarını birer birer muayene etti. Fakat oralarda muzir evrak namına hiçbir şey bulamadı. Bunun üzerine Ermeniler uzun bir sorguya çe–kildiler ve nihayet serbest bırakıldılar. Bu harekete Bingazi'ye fazla miktarda muzir evrak ithal edilmekte olduğunun yeni gelen iki hafiye tarafından Mabeyne bildirilmesi sebep olmuştur. Şimdi gerek İtalyan postahanesi, gerekse buraya gelen İtalyan vapurları sıkı bir tarassut altında bulundurulmaktadır.

İtalyanlar iyi muamele ve yardımla halkı kazanmağa çalışırlarken Abdülhamid yalnız bu gibi zulümlerle tebaasını kendisinden uzaklaştırmağa çalışmıyor, aynı zamanda Arap kabilelerini de birbirleriyle çarpıştırarak ve onlardan zorla vergi almağa çalışarak onları adeta İtalyanların kolları arasına atıyordu. Onlara karşı tabur tabur as–ker sevkediliyor ve bu askerler bir çok telefat verdikten sonra hiçbir şey yapmağa muvaffak olamadan geri geliyordu.

Arap kabileleri muntazaman Yunan kaçakçıları vasıtasiyle silah ve cephane tedarik ediyorlardı. Bu kaçakçılığa mani olmak için istibdat idaresinin aldığı tedbirler çok gülünçtü. Bu tedbirler hakkında Paris'e yazılan bir mektupta deniliyordu ki:

"Esleha vesaire kaçakçılığını menetmek üzere bugüne kadar Haliç'te lengerendazı meskenet olan Donanma–yı Hümayun'dan bir torpito buraya geldi. Bunun üzerine buradaki Araplar esleha yüklü Yunan gemilerinin başka bir noktadan kaçak eşyayı sahile çıkarmalarını mektupla Yunanistan'a bildirdiler.

İki seneden beri fırtınadan karaya oturan "Şems" vapuru yerine geçmek üzere bairade–i seniye "Hidayet" istimbotu tersaneye girmişse de hala oradan çıkıp ta buraya gelemedi. Burada karaya oturan "Şems" vapuru iki seneden beri kumlar üzerinde istirahat etmektedir. Her Cuma günü vapura sancak çekilerek temevvüç ettiriliyor!"

Abdülhamid'in casusları, elimizden gitmek üzere olan memleketlerde başka suretle kullanılabilirdi. Mesela Trablus'ta İtalyanların nüfuslarını nasıl tevsi ettikleri gizli teşkilat ile tahkik olunabilirdi. Halbuki istibdat casusları bunu yapacakları yerde faaliyetlerini yalnız Abdülhamid'in şahsını alakadar eden meselelere tahsis ediyorlardı. O esnada memleketin bir kısmı daha elden gitse, ne zararı vardı? Elverir ki müstebit Padişah'ın hayatı korunmuş olsun!

Abdülhamid Devrinde Bulgaristan Türklerinin Ahvali

İstibdat casusları aynı şeyi Bulgaristan'da da tatbik ediyorlardı. Zaten Bulgarların tazyikinden bizar olan oradaki Türkler bir de Abdülhamid'in casusları ile uğraşmağa ve İstanbul'daki Zaptiye Nezareti Tahkik Heyeti tarafından arada sırada Bulgaristan'a gönderilen hafiyelere karşı ihtiyatlı hareket etmeğe mecbur kalıyorlardı. Esasen Abdülhamid'in Bulgaristan için tayin ettiği fevkalade komiser, belki Bulgarlardan daha ziyade Türklerin canını yakıyordu. Bulgaristan'dan Paris'te Terakki ve İttihat Cemiyeti'ne gönderilen aşağıdaki mektup bunun böyle olduğunu ispata kafidir:

"Hiçbir liyakat ve iktidarı olmadığından elde birkaç seneden beri Bulgaristan Türklerinin başlarına musallat edilen Bulgaristan Komiseri Paşa, bu kere bir kadını türbedar tayin etmek suretiyle de yeni bir iş güzarlık göstermiştir. Bakınız nasıl oldu:

"Sofya'ya üç çeyrek saat mesafede kain ve buralarca namı ve şöhreti fazla olan Bali Efendi namındaki veliyüllahın türbedarı geçenlerde vefat etti. Komiser Paşa, koca komiserlik havası olan hafif meşrep bir kadını, 11 yaşındaki gayrimeşru çocuğuna vekaleten türbedar tayin etti. Böyle bir şey şimdiye kadar ne görülmüş işitilmiş, ne de şer–i şerife muvafıktır.

"Şehrin müftüsü ve hakimi, İslam cemaati bulunduğunu ve türbedar tayin etmek bunların vazifesi olduğunu bilmek istemeyen Komiser Paşa, askerlik ve diplomatlık mesleklerinin büsbütün haricinde, olarak bu suretle şer'i işlere müdaahaleden çekinmedi. Komiser Paşa'nın bu hareketinden dilgir olan Türkler, Sofya'daki camide toplanarak ülemadan sabık mektep muallimi Hoca Osman Efendi'yi dirayetine binaen türbedar intihap ettiler.

"Bu intihap kararı Sofya ülemasında bir zat tarafından Komiser Paşa'ya tebliğ edildiği zaman Osmanlı Komiseri ünvanını taşıyan bu Paşa, ağza alınmayacak kadar galiz laflar söyleyerek o zatı kovar.

Bakınız! Bugün Osmanlı Devleti'nin ve milletinin hayatı kadar mühim olan Bulgaristan'ın komiserliğinde bulunan bir Arap, keyfi için şer–i şerifi ayaklar altına alırsa ecnebi milletler acaba bize ne nazarla bakarlar? Paşa bağırarak derki:

"– Sofya'da bir İslam cemaati olduğunu ben tanıyamam. O cemaati teşkil edenlerin hep devlet haini olduklarını zaten biliyorum. Ben Bulgaristan komiseriyim. İstediğim gibi hareket ederim."

Bu adam, Bulgaristan'da komiserlik yapalıdan beri birçok tezvirler uydurarak Bulgaristan'daki Türkleri birer vatan haini diye İstanbul'a bildirmektedir. Sofya'da çıkan "Şark" gazetesi müdür ve muharriri Yörükoğlu İsmail Efendi, Komiser Paşa'nın Bulgaristan'daki İslam evkafından ceplerini doldurmakta olduğunu yazarak bu sirkate mani olmak istediğinden, Paşa Bulgar hükûmetine bir nota vere–rek İsmail Efendi'nin

Bulgaristan'dan tardını istedi, gazetede çıkan fıkrayı istediği gibi Bulgarca'ya tercüme ettirerek hükûmete vermekten utanmadı ve İsmail Efendi'nin devlet haini olduğunu İstanbul'a bildirdi. Acaba Komiser Paşa'dan daha büyük bir devlet haini tasavvur edilebilir mi?"

İşte Bulgaristan'daki Türkler, bugün olduğu gibi bundan otuz sene evvel de aynı tazyikata maruz bulunuyorlardı. Şu farkla ki otuz sene evvel onları hem Bulgarlar, hem de Abdülhamid tazyik ederler iken, bugün yalnız Bulgarların takibatına hedef oluyorlar. 27 Haziran 1907 tarihli Meşveret ve Şûra–yi Ümmet gazetelerinde neşredilmek üzere Bulgaristan'dan Bulgar Prensi'ne hitaben gönderilen bir açık mektup o devirde Bulgar Türkleri'nin çektikleri zulümleri anlatması itibariyle kayda şayandır. Onun için mektubun bazı parçalarını aşağıya yazıyoruz:

"Bizler bu vatanın eski ahalisindeniz. Devlete ve vatanımıza sadakatimizi şimdiye kadar yaptığımız hizmetlerle gösterdik. Bulgaristan teşkil olunduğu zaman kariyemiz hudut üzerinde kaldığından bugüne kadar hiçbir gün zulümden azade kaldığımız yoktur. Müslüman olmaktan başka bir kabahatimiz olmayan biz biçarelerin Bulgar komşularımızdan ve Bulgar askerlerinden çekmekte olduğumuz eziyet ve işkence artık sabır ve tahammülümüzü tüketti. Onun için zat–ı fahimanelerine kadar tazallümü hale mecbur olduk.

"Biz o kadar acınacak bir halde bulunuyoruz ki Bulgaristan Meşrutiyet'le idare edildiği ve Türkiye'de ise koyu bir istibdat idaresi hüküm sürdüğü halde, Bulgaristan'ı terk ile Türkiye'ye avdet–i ihtiyar ediyoruz. Müstebit ve zalim bir idareyi tercih ve oraya iltica eden hiç görülmüş müdür? Kendisine taarruz edilmezse hangi kuş bahtiyar yuvasını terkeder? Binlerce Türk Bulgaristan'daki yurtlarını bilmecburiye işte terkediyorlar. Ellişer, yüzer, iki yüzer haneden mürekkep olan Türk köyleri birer birer boşalıyor. Bunların hepsi bin türlü işkenceye maruz kaldıkları için sevgili vatanlarını bırakıp kaçıyorlar. Bunun sebeplerini anlatalım:

İki sene evvel mart 1905 te köyümüzde bir Bulgar hem karasını hem kendisini öldürmüştü. Evvelden beri Türklere karşı müthiş bir kin ve nefret duyan Bulgar komşularımız bu intihara

bir katil süsü vererek en ziyade düşman oldukları Kara İmam, damadı Hasan, oğlu Kasım, Fettah, İbrahim ve Raşid'i itham ettiler, biçareleri canavarlara bile yakışmayacak bir hunharlıkla "biz yaptık!" dedirtinceye kadar dövdüler ve hapse attılar. Altmışı mütecaviz olan biçare imam daha vak'a günü Bulgar mektebinin mağazasında sopalarla öldürüldü. Diğerleri mecalsiz bir halde Dobriç hapishanesine atıldılar. Bir takım yalancı şahitler getirterek muhakeme ettirdiler. Neticede bazıları idama, bazıları da müebbet küreğe mahkum oldular. Belediye bahçesinde yapılan bu muhakeme esnasında samiin sıfatiyle hazır bulunan üç yüzden fazla Bulgar komşularımız, mahkemenin kararını şiddetle alkışladılar.

"Bu bikeslerin ah ve eninleri, kendilerini himaye için Allah'tan başka kimseleri kalmayan evlat ve eyallerinin feryatları ve şikayetleri bütün kainatı titretecek kadar acıklı olduğu halde, Bulgaristan adaletinin kulağına varamadı. Artık bunların af ve tahliyeleri merhametinize kalmıştır, Prens Hazretleri!

"Bu bigünahlar hakkında reva görülen haksızlıktan ve vahşetten korkan Türklerin birçoğu Türkiye'ye mühace–ret etti. Burada kalanlarımız ise tavşanın avcıdan sakındığı gibi korka korka, işlerimize gidebiliyoruz. Hal ve keyfiyet bu merkezde iken bu paskalya günü Bulgar askerleri tarafından yapılan cinayet cümlemizi dehşetler içinde bıraktı.

Bazı köylerde ekseriyet Hristiyan ve ekaliyet İslam ise de büyücek arazi ve emlak İslamların elinde bulunmaktadır. Bulgar komşularımız o emlaki yok pahasına elde etmek için şimdiye kadar bir çok vasıtalara müracaat ettiği halde muvaffak olamayınca 25 Mart 1905 te vaki olan intiharı İslamlara atf ile bir dereceye kadar emellerine nail oldular. Bu gibi iftiralardan lezzet almış olacaklar ki bu kere Bulgar askerleri tarafından yapılan cinayeti yine Türklere atfetmeğe kalkışıyorlar."

Terakki ve İttihat Cemiyeti İle Osmanlı Hürriyet Cemiyeti Birleşiyor

Terakki ve İttihat Cemiyeti'ne mensup şubelerin muhaberelerini birer birer hülasa ettikten sonra artık Paris'teki

merkezle Selanik'te teşekkül eden Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin birleşmesinden sonraki vaziyeti nakletmeğe başlıyoruz. Doktor Nazım Bey'in bir müddet Selanik'te bulunduktan ve vaziyeti tetkik ettikten sonra Paris'e gönderdiği rapor üzerine iki Cemiyet'in birleştiğini yazmış ve Doktor Nazım Bey'in Selanik'teki hayatına dair bazı tafsilat vermiştik. O zaman Selanik'te Jandarma Merkez Kumandanı olan Nafiz Bey, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne ve Dr. Nazım Bey'e ait hatıralarından bahisle bize gönderdiği bir mektuplarında diyorlar ki:

"Nazım Bey'i Selanik'e geldiğinin ertesi günü sabahleyin erken merhum Talat Bey (Paşa), Mithat Şükrü Bey ve Rahmi Bey evime getirdiler ve bana misafir olacağını söylediler. Doktor Nazım Bey'de aynı lafı tekrar etti. O günden itibaren tarafımdan İzmir'e seyahati temin edilip Yakub'un nüfus tezkeresi ile gönderilinceye kadar Nazım Bey evimde misafir kaldı. Bu müddet zarfında iki nihayet üç gece hariçte yattı.

"Doktor Burla vak'asına gelince; Dr. Burla, Nazım Bey'in mektep arkadaşı olmayıp Avrupa'da tanıştığı bir zattır. Selanik'in Yılan Mermeri ahalisinin tabib–i hususileri olan Dr. Burla, Nazım Bey'in Selanik'e geldiğinin ikinci günü kıyafetini tebdil etmeden ve Hoca Mehmet Efendi olmadan tam Yılan Mermeri önünde kendisine tesadüf etmiş ve seslenmişti. Nazım Bey, Dr. Burla'nın kendisini teşhis eylediğini hissedip aralık sokaklardan kaçarak evime geldi. Bunun üzerine arkadaşlarla görüştükten sonra ben bizzat Dr. Burla'nın Yanık mahkeme caddesindeki eczahane ve muayenehanesine giderek Yılan Mermer civarında tesadüf ettiği şahsın kim olduğunu sordum. Kendisi külliyen inkarda bulundu. Israrıma karşı da inkarında teannüt etti. Ben de "bana söylemediğin gibi doktor hakkında kimseye bir şey söylemeyeceksin, şayet söylersen hakkında iyi olmaz" dedim ve çekildim. Talat Bey (Paşa), merhumun ihtaratta bulunduğu zat, Dr. Burla olmayıp tıbbiye talebesi iken Şeref vapuru ile Trabluşgarb'a teb'it edilenler arasında bulunan Aşer Salem'dir. Aşer Salem, Trablus'tan firarından sonra Fransa'da hukuk tahsil etmiş ve affedilerek Selanik'e gelmiş ve Avukat Yanko Teodoridis Efendi ile mesaisini birleştirerek çalışmağa başlamıştır. Bu zat Dr. Nazım Bey'in Selanik'e gelmesinden iki ay sonra Paris'e gitmiş ve orada

Dr. Nazım Bey'in memleketine ve ağleb–i ihtimal Selanik'e gittiğini öğrenmiştir. Avdetinde Selanik'te Dr. Nazım'ı aramağa başlamıştır.

"Gizli Cemiyet teşkil eden Ali Şefik Bey'in tıbbiyede sınıf arkadaşı ve hemşehrisi olan Aşer Salem'in Ali Şefik Bey'i doktorun Selanik'te bulunduğundan haberdar edebileceği ve kendisini bulmak için araştıracağı hissedildiği için, Talat Bey (Paşa) kendisine ihtaratta bulunmuştu. Dr. Burla ile Aşer Salem'in birbirine karıştırılması birinin Doktor diğerinin tıbbiyeli olmasında ileri gelse gerektir.

"Şefik Bey'e gelince; bu zat gazetenizde isimleri mezkur zatlarla bir Cemiyet teşkil etmiş ve çalışmağa başlamıştı. Bunlardan Ömer Naci merhum Avrupa'ya firarından evvel Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne ihtihak etmiş ve hatta Alatini Tuğla Fabrikası civarında evde yerleşmişti. Kendisi faaliyet sahasını küçük görerek firar etmiş ve Hüsrev Sami Bey'i de beraber götürmüştü. Ali Şefik'in arkadaşları Sapancalı Hakkı, Enis Avni (Aka Gündüz) Beylerdi. Dr. Nazım'ı Avrupa'da zannederek Terakki ve İttihat Cemiyeti'ne bir şube yapmak isteyen Ali Şefik Bey, Avrupa'ya ve doktorun adresine birkaç mektup yazmış imiş. Aşer Salem gelinceye kadar Dr. Nazım Bey'in vapur doktorluğu ile uzun seyahate çıktığı cevabı verilmek suretiyle idare edilmişti. Lakin Aşer Salem'in doktorun Selanik'te olduğunu Şefik Bey'e öğretebileceği varit olduğundan bilmüzakere Şefik Bey'le görüşmemi ve arkadaşlarını öğrenmemi ve binnetice kendisini Cemiyete kaydettirmemi münasip görmüştük. Ben Yonyo gazinosunda bir öğle tatili esnasında Şefik Bey'le birleştim. Arkadaşlarını öğrendikten sonra kendisini alabileceğimizi mamafih arkadaşları hakkında fert fert muamele yapmak usulümüzden bulunduğunu söylerdim. Uzun mücadeleden sonra Şefik Bey'in muvafakatı alınarak Şefik Bey'in o gece tahlifini yaptırdım. Sapancalı Hakkı Bey bir müddet sonra İşkodra'ya memur edilmiş ve azimetine tekaddüm eden gece tahlifi yapılarak o zaman İşkodra'da bulunan Cemiyet efradından Yüzbaşı Kazım Bey (İzmir Valisi Kazım Paşa) ile teşrik–i mesai etmesi kendisine tebliğ edilmişti.

Müteakıben Enis Avni (Aka Gündüz) Bey'in de tahlifi icra edilmiş ve Cemiyet'e alınmıştı. Selanik'te kahvelere yemin sureti

bırakan Cemiyet efradı, Ali Şefik Bey'in arkadaşları olmayıp hukuk talebinden birkaç zat, Berber Mustafa isminde birisi ve o günlerde Cemiyetimize ithal edilen Nesimi Sarım Bey'den ibret bir teşekküldü. Bunlar bir zaman yakalanmış ve tevkif edilmişlerdi. Aralarında Nesimi Sarım Bey bulunduğu için gece bizzat tevkifhaneye giderek metanet tavsiye etmekle beraber Nesimi Sarım Bey'e de ketumiyet tavsiyesinde bulundum."

Dr. Nazım Bey, iki Cemiyet birleştikten sonra Selanik'ten Kavala'ya gitmiş ve oradan, yukarıdaki mektupta Nafiz Bey tarafından da bildirildiği vechile, İzmir'e giderek İstanbul'lu Avukat Baha Bey'in yardımı ile orada Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin İzmir şubesini teşkil etmişti.

Cemiyetler birleştikten sonra Paris'le Selanik arasında sık sık muhabereye başlanmıştı. Paris merkezinin kopya defterine geçirilmiş olan bu mektuplarda evvela yapılan ve yapılacak olan işler hakkında izahat veriliyordu. Bir kere İstanbul'daki şube teşkilatının tevsii tavsiye olunuyordu. Deniliyordu ki:

"Bizim İstanbul'da birkaç ufak gruplarımız varsa da bunlar mühim ve mükemmel teşkilattan sayılamaz. Tabii hariçten sevk ve idare olunan teşkilatta tam bir intizam temin edilemez. Eğer sizin ve bizim memurlarımız orada birleşerek teşkilata başlarlarsa işleri ileri götürmek kabil olur. Dr. Bahaddin Şakir Bey'i Trabzon vapuruna bindiren iki zattan birisi İstanbul'dadır. Bu zat her cihetçe şayan–ı emniyettir. Sizin Anadolu seyyar memuruna şiddetle tasviye ederiz. Memurunuzun gidip kendisini İstanbul'da bulacağı evvelce bildirilmişti. Seyyar memurunuz bu zata gittiği zaman parola olarak:

"– Efendim, efendim siz misiniz? – Ben size Erzurum'lu Şakir Efendi gönderdi!" diyecek, o zat ta şu cevabı verecek;

– "Evet, Bahaddin tarafından geldiğinizi biliyorum!"

Ondan sonra iki kişi gayet mahrem olarak konuşacaklardır. Edirne için istediğiniz liste Hüsrev Bey tarafından tertip edilmiştir. Leffen gönderiyoruz. Memurunuz Edirne'de konuşacağı zatı temin etmek için Hüsrev'in melfuf mektubunu gösterecektir.

Arkadaşlarımızdan Ömer Naci hariç, Lazistan şubesine yakın olanlar İran'a gönderilmiştir. Naci, Kafkasya, Azerbaycan, Rusya

ve İran Türkleri ile rabıtalar temin edi–yor. Faaliyeti Erzurum havalisine kadar uzuyor. Her ne ka–dar bu gibi azim teşebbüsler için bütçemiz müsait değilse de yine fedakarlık yapmaktan geri duramıyoruz. Çünkü memleketin en faal ahalisiyle meskun olan bir kıtasını ken–di haline terketmek tabii büyük bir kusur olurdu. Trabzon, Erzurum, Erzincan, Kafkasya ve İran'da bildiğiniz ve emniyet ettiğiniz zevat varsa tavsiye vermenizi rica ederiz"

Abdülhamid'e Karşı Avrupa'da Jön Türklerin ve Gayrimüslimlerin Kongre Çalışmaları (1907)

Paris'teki Terakki ve İttihat Cemiyeti, Prens Sebahaddin Bey fırkası da dahil olmak üzere Ermeni ve Rum komitelerinin iştirakiyle Paris'te bir kongre akdetmeğe karar vermişti. Bu kongre de Abdülhamid'e karşı icraat itibariyle tek bir cephe teşkiline çalışılacaktı. Paris'ten Selanik'e yazılan bir mektupta toplanacak olan bu kongre hakkında aşağıdaki malumat gönderiliyordu:

"Osmanlı Hristiyan unsurlarının komiteciler denilen kısmı ile program ve meslek hususunda birleşmek imkanının mevcut olmadığı ve olamayacağı mezkur komiteler tarafından gönderilen programlarından anlaşılmıştır. Aktettiğimiz müteaddit içtimalarda imkansız–lığı kaydetmekten başka bir şey yapamadık.

Nazariyet cihetinde mümkün olmayan itilafın belki fiiliyatta tevaffuku mümkün olur, ümidiyle böyle bir kong–renin toplanmasını tasvip ederek onun için teşebbüslerde bulunduk.

Bu kongreden maksat, herkesin programı kendine kalmak şartıyla yalnız umumun nefret ettiği ve zarar gördüğü şimdiki istibdat idaresini yıkmak için faaliyeti tevhid etmek ve ahenk için yürütmek azmi ile bir müzakere açmaktır. Bunun için ilk teşebbüs Terakki ve İttihat Cemiyeti tarafından yapıldı. Merkezi Cenevre'de olan Droşak Ermeni Komitesinden kongre tertibatını müzakere için birkaç güne kadar bir memur gelecektir. Bu hususta, sizlere de dahili heyeti merkeziye olmanız itibariyle malumat verilecek ve reyiniz alınacaktır. Bu işe dair yazılacak bir şeyiniz varsa şimdiden bildirmenizi rica ederiz."

"Terakki ve İttihat Cemiyeti" bu kongreye en ziyade Ermeni komitelerini iştirak ettirmeğe ehemmiyet vermişti. Onlarla anlaş-

mak imkanı pek görülmediği halde Abdülhamid'e karşı müttehit ve cephe vücuda getirmek için o komitelerin de kongrede hazır bulunmaları şiddetle arzu ediliyordu.

Bu maksatla Cemiyetin reisi olan Ahmet Rıza Bey, Cenevre'ye giderek Ermeni komiteleriyle müzakere etmişti. Oradan Paris'e gönderdiği bir mektupta bu müzakereler hakkında diyordu ki:

"Ermenilerle dört gün uğraştım. Pek muazzep oldum. Ömrümde bu Rus Ermenileri kadar kaba, dikbaşlı, kalın kafalı adamlar görmedim. Programlarını aldım, gönderiyorum. Dikkatle mütalea edersiniz.

Bu heriflerle biz hiçbir vakit birleşemeyiz. Ancak Cemiyetleri muntazam, paraları çok ve her tarafta adamları vardır. Bu kuvvetten istifade etmeği düşündüm. Cümlemize fenalık eden şimdiki idareyi devirmek için icraatta ittifakın lüzumunu anlattım. Buna razı oldular. Bu işin planını tertip etmek için muhtelif fırkaların mebuslarından mürekkep bir kongre teşkilini teklif ettiler. Kabul ettim."

Ahmet Rıza Bey bu müzakereleri bitirdikten sonra Paris'e dönmüştü. Ermenilerin Droşak Komitesi Reisiyle Hınçak Komitesi erkanı Paris'te toplanarak beraber derhal müzakerelere başlamıştı. Bu Ermeni komiteleri o tarihte, 1907 senesinde, aşağı yukarı yirmi senelik bir faaliyet tarihine maliktirler. Teşkilatları, neşriyatları ve faaliyetleri şu suretle hülasa edilebilirdi:

1– Paris'te Murat Efendiyle refiklerinin neşrettikleri bir "Hınçak" gazetesi vardı. Bu gazete, "Eski Hınçak" tesmiye edilen ve Türkiye'de Ermeni kıyamını gözönünde bulunduran ve eğer mümkün olursa bu isyanı diğer unsurlarla ittifak ederek başa çıkarmak emelinde olan fırkanın vasıta–i neşriyatiydi.

2– Cenevre'de "Droşak" temsiye edilen bir gazete neşrolunuyordu. Bu gazete, "müttehit Ermeni ihtilal Cemiyetleri" tesmiye edilen ve şubelerinin muhtariyet–i idaresi esasına müstenit bulunan Droşak Fırkası'nın vasıta–i neşriyatıydı. Bu fırka hem Rusya'da, hem Türkiye'de Ermenilerin ihtilali taraftarı olup her iki cihette faaliyeti görülüyorsa da, bu iki faaliyet maksat itibariyle biribirine bağlı değildi. Droşak Komitesi Rusya'da Kafkasya'nın muhtariyetini, Türkiye'de ise Ermenilerle sakin olan

vilayetlerin büyük devletlerin resmi taahhütleri dairesinde idaresini istiyorlar ve bu maksatlar için ayrı ayrı çalışıyorlardı. Bu komite gerek Türkiye'de gerekse Rusya'da Türk vesair unsurlarla ittifaka hazırdı ve bunun için birkaç kere de müzakerata girişmişti. Fakat gerek Türklerde ihtilalci bir heyetin mevcut olmamasına ve gerek ekser Türk ahrarının şiddeti milliyetperver olmalarına binaen bu müzakeratın neticeleri mahdut kalmıştı.

Droşak Komitesi en evvel Ermenilerin menfaatlerin düşünmekle beraber ne Rusya'da ne de Türkiye'de Ermenilerin rüchanı ve muhtariyeti emelinde değil gibi görünüyordu. Güya Kafkasya'da ve Osmanlı vilayetlerinde oturan ahalinin müsavat üzerine haklara nail olmalarını iltizam eylemekte idi. Rusya'da oturan Türklerle yaptığı müzakereler hep bu esasa istinat eyliyordu.

3– Bir de Marsilya'da "Armenia" namında bir gazete neşrolunuyordu. Bu gazetenin ufak bir komitesi vardı. Türkiye'de ve Amerika'da yaşayan Ermeniler arasında biraz taraftarı bulunuyordu. Bu komite, Ermeni komitelerinin en zayıfı idi. Komitenin takip ettiği meslek ihtiyatkarane idi. İcrası mümkün mahdut ıslahat ve müsaadat istiyordu. Yalnız Abdülhamid idaresine diğer Ermeni fırkalarından daha ziyade aleyhtar görünüyordu.

4– Eski Hınçak Fırkası'nın naşir–i efkarı olan Paris'teki Hınçak gazetesinden maada bir de "Yeni Hınçak" Fırkası'nın neşriyat vasıtası olmak üzere Amerika'da bir Hınçak gazetesi çıkarılıyordu.

Bu Amerika'daki Hınçak Komitesi, yalnız Türkiye dahilinde teşkilata malikti ve Ermeni komiteleri içinde en ziyade şiddete taraftar bulunuyordu. Hatta ekseriya Ermeni ağniyasından bin türlü vasıtalarla tehdit yapmak suretiyle para koparıyordu. Hınçak komitesinin esas itibariyle diğer Osmanlı unsurlariyle itilafı kabul ettiği söyleniyordu. Fakat ihtilalci bir heyetin mevcudiyet ispat edilmedikçe ve Türklerin Ermenileri parlak sözlerle aldatmak emelini terk ile ciddi bir müsavat kabul eylediklerini müsbet delillerle meydana getirilmedikçe müzakerata girişmeyeceği bildiriliyordu.

Bu Yeni Hınçak Komitesi'nin Mısır'da "Azadpem" namında nim resmi diğer bir neşriyat vasıtası olduğu gibi Droşak

Fırkası'nın Bulgaristan'da "İravank" namında gayri resmi bir gazetesi vardı. Bir de yukarıda bahsedilen dört fırkanın Amerika'da ayrı ayrı gazeteleri çıkıyordu, fakat bunlar asıl fırka gazeteleri kadar mühim değildi. En ziyade havadis ve mübahasa gazeteleriydi ve ekseriyetle fırkaların dahili ihtilaflariyle meşgul oluyorlardı.

Bu Ermeni komiteleri, Prens Sabahaddin Bey'in fırkası vesair Osmanlı komiteleriyle temas eyledikten sonra kongre hazırlıkları ile meşgul olmak üzere bir teşkilat bürosu ihdas olunmuştu. Bu büroya "Terakki ve İttihat Cemiyeti" Selahattin Bey'in "Teşebbüsü Şahsi, Adem–i Merkeziyet ve Meşrutiyet" Çemiyeti ve Ermenilerin "Ermeni İhtilal Federasyon"u 2 şer aza göndermişlerdi. Büronun vazifesi, Osmanlı milletini teşkil eden unsurlar arasında, müşterek düşman olan Abdülhamid'e karşı bir tesanüt husule getirecek olan kongre hakkında kararlar almaktı.

Bu teşkilat bürosu derhal işe başlamıştı. Gönderilen aza yirmi içtima akdederek kongreye bir şekil vermeğe muvaffak olmuşlardı. Daha ilk içtimalarında komitelerin icraat programlarının esaslı noktaları hakkında bir itilaf husule getirmişlerdi. Her grubun kendi siyasi programını terviç ettirmeğe çalışmasından dolayı o zamana kadar bir anlaşma mümkün olmadığı nazar–ı dikkate alınarak teşkilat bürosunda komitelerin siyasi programlarının mevzu–bahis edilmemesi bidayette tekarrür etmişti. Kongre işlerini sekteye uğratacak manialar bu suretle tamamen ortadan kaldırılmış oluyordu.

Unsurlar arasındaki tesanüdü layik olduğu derecede parlak göstermek için teşkilat bürosu Osmanlı Devleti dahilindeki bütün unsurlara müracaat etmeğe karar vermişti. Bu müracaatlarda muhtelif teşekküller kongreye murahhas göndermeye davet olunmuştu.

Kongrenin toplanma tarihi 20 Kanunuevvel 1907 olarak tespit edilmişse de evvelinden görülemeyen bazı maniler dolayısıyla bazı komitelerin o tarihte gelemeyecekleri anlaşılarak 27 Kanunuevvele tehir olunmuştu.

Teşkilat komitesi üç şekil davetname göndermeğe karar vermişti. Biri; dahili teşkilat komitelerine, ikincisi, propaganda komitelerine üçüncüsü de; komitelerin harekatını tasvip etmekle

tanınmış zevata: dahili teşkilat komitesi, Yunan komitesi, Makedonya komiteleri, Hınçakist komiteler ve Arnavut komiteleri idi.

Davet olunan propaganda komiteleri Mısır Musevi Komitesi, Siyonist Komitesi, Dogovoryan Ermeni Komitesi, Marsilya'daki Armenakan Komitesi, Londra'daki Hilafet Komitesi idi.

Kendilerine davet gönderilen zevat; Aleko Paşa, Şahanazar Efendi, Hoca Kadri Efendi, Zeki ve Reşit Beyler, Minas Çeraz Efendi, Basmacıyan Efendi, Kürt Beylerinden Hikmet Bey, Dr. İbrahim Temo Bey, Kahire'de Mahir Efendi, Mısırlı Ferit Bey, "Armenia" gazetesi muharriri Portakalyan Efendi, Mısırlı Mahmut Bey, Salim ve Mahmut Bey, Bini Ayaz ve Doktor Osman Bey, Galip, Ali Haydar Mithat Bey Muzurus Bey vesaire idi.

Bu komitelerin ve zevatın bir çoğundan muvafakat cevabı gelmişti. Daveti kabul etmeyen belli başlı teşkilat Yunan Komitesi'ydi. Paris'te ki "L'Hellenisme" Komite–si'nden "Adonides" imzası ile teşkilat bürosuna gönderilen bir mektupta deniliyordu ki:

"Münhasıran hususi mahiyette bulunan bazı ahvalden dolayı fevkalade meşgulüm. Bu meşguliyetim başımdan aştı denilecek kadar fazladır. Bir de bir haftadan ziyade bir zaman için seyahate çıkmağa mecburum. Tabii bu ahval ve şerait tahtında sizinle beraber bulunamayacağıma teessüf ediyorum. Çünkü aldanıyorsam gelecek hafta kongreniz toplanacaktır. Bununla beraber kalben sizinle beraberim, muvaffakıyetler, dilerim."

Yunanlıların iştirak etmeleri beklenmediği için "Adonides" imzasıyla gelen bu mektup hayret–i mucip olmamıştı. Esasen o günlerde Yenişehir'den Paris'e gönderi–len bir mektupta deniliyordu ki:

"Yunan zabitlerinden Roka namında birisine, dahile gönderilmek üzere "Şûra–yi Ümmet" nüshaları yollanmaktadır. Görülen lüzum üzerine bir gün hudut üzerindeki Yunan gümrüğüne gittik. O nama gelen gazetelerin masa üzerine örtü ve şeker külahı gibi şeylerde kullanıldığını bizzat müşahede ettik. Tabii çok teessüf ettik.

Emin olunuz ki bugün size dest–i ittifakını uzatacak Yunanlı yoktur. Biz kendi başımızın çaresine bakalım. Onların istikbali

şems–i münevver, bizimki ise karanlık bulutlara bürünmüş kanser gibidir. Şu saatte hal bu merkezdedir. Sonrasını Allah bilir. Onlar bizden istifade etmek şartiyle bize hizmet edebilirler. Bu zeminde söylenecek çok söz vardır. Yalnız o kadar zahirperest olmayalım. Onların vad–ü vaatleri dipsiz kile boş anbar hükmündedir."

Murahhas gönderemeyenler içinden Yunanlılardan maada bir de Mısır'daki Musevi Komitesi verilir. Fakat bu komite kendisine vekalet etmesini Ahmet Rıza Bey'den rica etmişti. Makedonya Komitesi mani dolayısıyla gelemeyeceği cevabını vermişti.

Kongre için hazırlanan programın esaslı noktaları şu idi:

1– Abdülhamid idaresinin yıkılması,

2– Meşrutiyet idaresinin tesisi,

3– Bu neticelerin elde edilmesi için sulhperverane veyahut ihtilalkarane vasıtalar aranması.

Birinci nokta hakkında teşkilat bürosu azası, Abdülhamid'in zorla terk–i saltanata mecbur ettirilmesi ve bu gayeye erişilinceye kadar silahların elden bırakılmaması hususunda tamamile müttefiktirler.

İkinci noktaya gelince, aza istibdat idaresinin gayri layık olduğunu tasdik etmişler ve onun yerine milletin haklarını, hürriyetini ve herkes için müsavatı temin eden bir Meşrutiyet idaresi istemişlerdi. Araya bir istikraksızlık sokması muhtemel olan her türlü müşkülattan tevekki etmek için teferruata girişilmeyerek umumiyet itibariyle bir meşrutî idareden bahsetmişlerdi.

Asıl üçüncü noktaya gelince, teşkilat bürosu azası bunun için daimi bir büro tesisini ve bu büronun kongre tarafından verilecek kararları icra mevkiine koymakla mükellef bulunmasını istemişlerdi. Bu daimi büro azası, teşkilatı dahiliye komitelerinden birisine mutlaka mensup olacaktı. Propaganda komitelerinden veyahut hususi zevattan kimse intihab olunmayacaktı. Gayesiz münhasıran icraattan ibaret bulunacak olan bu komite, kongre programı mucibince birleşen teşekküller arasında mutavassıt vazifesini görecekti. Her teşekkül maadası bir sene devam etmek üzere bir murahhas seçecekti. Bu daimi komitenin kendine mahsus bir nizamnamesi olacaktı. Teşkilat bürosu icra

vasıtası olarak aşağıdaki tedbirleri kabul ile onları kongrenin tasvip nazarına arzetmeğe karar vermişti:

1– Osmanlı vilayetlerinde umumi isyanlar çıkarılması,.

2– Hükûmete karşı müsellah mukavemet (faal mukavemet grupları teşkili), gayr–i müsellah mukavemet; polisleri, şimendifer memurlarını vesaireyi greve teşvik ederek siyasi grevler hazırlamak,

3– Vergileri vermekten istinkaf etmek,

4– Orduda propaganda yapmak, yani orduyu hükû–mete karşı muhalif komiteler lehine kazanmak, ordunun memlekete hizmet etmeğe çalışan ahaliye ve vatan evlatlarına karşı hareket etmesini temin eylemek.

İcraat herhangi şekilde olursa olsun müşterek vatanın evlatları tarafından tanzim ve icra edilecekti. Teşkilat bürosu daha başlangıçta bir muvafakıyetsizlikle karşılaşmamak için alınan bütün kararları kat'i surette gizli tutmağa karar vermişti. Bilhassa icraat işlerine ait olan kararların şayi olmamasına son derece dikkat edilecekti. Onun için bu hususta verdiği kararların teferruatına ve alacağı tedbirlerin ne mahiyette olduğuna dair tafsilat vermiyordu.

Teşkilat bürosu ihanete mani olmak için lazım gelen bütün çarelere başvurmuştu. Şayet birisinin ihanet yaptığı meydana çıkacak olursa, bundan tevellüt edecek bütün mesuliyetleri ve neticeleri üzerine alacaktı.

Kongre mukarreratını tanıtmak için komitelerin gazeteleri vasıtasiyle bu mukarrerat aynen neşrolunarak vasi mikyasta propaganda yapılacaktı. Bundan başka mezkur mukarrerat, kongreye iştirak eden bütün komiteler için bir hatt–ı hareket düsturu makamına geçecekti. Teşkil olunacak daimi komite, komite gazeteleri arasında kongre mukarreratının hilafında hareket edenler bulunursa, onlara karşı hareket etmeğe selahiyettar olacaktı. Bununla beraber mezkur gazeteler kongre mukarreratı aleyhinde olmamak üzere o kararları istedikleri gibi tefsir etmekte serbest kalacaklardı.

Kongre üç gün devam edecekti. Ruzname, teşkilat bürosu tarafından tanzim edilmişti. İçtimalar aleni olmayacaktı. Fakat verilen kararlar, kongre dağılır dağılmaz neşredilecekti. Kongre

esnasında ihtilaf zuhuruna sebep olmamak için teşkilat bürosu tarafından tesbit edilen esaslı noktadan başka bir şey müzakere olunmayacaktı. Kongreye iştirak edenler Osmanlı Devleti'nin tamamiyet–i mülkiyesini kabul ettiklerini tasdik edeceklerdi. Kongre reisleri münakaşaları idare için tam salahiyete malik bulunacaklardı. Kongre kararları ekseriyet–i ara ile kabul edilecekti.

Kongrenin küşat içtimasında her fırkaya mensup birer azadan mürekkep büyük bir komisyon teşkil edilecekti. Bu komisyon kongreye arz ve kongrede müzakere edilecek kararları tanzim ile meşgul olacaktı.

Son içtimadına, alınan kat'i kararlar okunacak ve ondan sonra daimi komisyon azası seçilecekti. Bütün kong–re azası, evvelce büyük komisyona kabul ettirmek şartı ile teklifle bulunmak hakkına haiz olacaklardı.

Gelecek kongrenin toplanma tarihi kongrede kararlaştırılacaktı, fakat daimi komisyon icab–ı hale göre umumi içtimai daha evvel yaptırmak hakkına haiz olacaktı.

Nihayet teşkilat bürosu içtimasında kongre için üç reis namzedi göstermeğe de karar vermişti. Bunların üçü de birer gün riyaset edeceklerdi.

Bütün bu hazırlıklar ikmal edildikten sonra kong–renin Kanun–ı uevvel'in yirmi yedinci günü öğleden sonra saat üç buçukta toplanmasına karar verilmişti. Bu hazırlıkların tamam olduğuna dair alakadarlara gönderilen bir tamimin sonunda deniliyordu ki:

"Cümlenizi hep bir arada görmek saadetine nail olacağımızdan dolayı çok seviniyoruz. Hepimiz muazzez bildiğimiz aynı gaye için çalışıyoruz. Bundan dolayı kendimizi ne kadar tebrik etsek azdır. Bu büyük işin muvaffakıyetle neticelenmesi ve o işten bedbaht memleketimizin vasi mikyasta müstefit olmasını halisane temenni ederiz"

Bu tamim gönderilinceye kadar gayet uzun ve şiddetli münakaşalar olmuştu. Bu münakaşalar 25 gün devam etmişti. "Osmanlı Muhalefet Fırkaları Kongresi" namı veri–len bu toplantı için hazırlanan ruzname şu idi:

1– Kongrenin küşat merasimi,

2– Kongre azasının mandalarının muayenesi,
3– Reislerin intihap olunması,
4– Teşkilat bürosunun raporu,
5– Kongre komisyonu azasının intihabı,
6– Kararnamelerin okunması,
a) Abdülhamid idaresinin devrilmesi,
b) İştişarî bir idare tesisi,
c) Bu gayeye vasıl olmak için müracaat olunacak ihtilalcuyane ve sulhperverane vasıtalar,
7– Bu üç meseleye dair münakaşalar yapılması,
8– Kongrenin son ve kat'i kararları,
9– Muhtelif tekliflerin tetkiki,
10– İcra komitesinin tayini. Daimi komitenin nizamnamesi.
11– Gelecek kongre içtimasının tarihi,
12– Kongrenin kapatılması.

Bu meseleler üç gün zarfında münakaşa edildikten sonra kongre azasına bir ziyafet verilecek işler tatlıya bağlanacaktı.

Teşkilat bürosu işleri hal ve kongre içtimaını hazırlayıncaya kadar geçen 25 gün zarfında münavebe ile bir gün Terakki ve İttihat Cemiyeti dairesinde bir gün de Prens Sabahatin Bey'in idarehanesinde toplanıyordu. Büroya Terakki ve İttihat Cemiyeti tarafından Ahmet Rıza ve Sezai Beyler, Prens Sabahaddin Bey tarafından Fazlı ve Dr. Nihat Beyler tayin edilmişlerdi. Ermeni Droşak Komitesi namına Mamulyan Efendi hazır bulunuyordu. Diğer Ermeni komiteleri namına Sarafyan ve Anneghyan Efendiler gelmişlerdi.

Terakki ve İttihat Cemiyeti bu teşkilat bürosuna yaptığı tekliflerinde diyordu ki:

Maksada vüsul için kanunî ve ihtilalî vasıtalara müracaat edilecektir. Bu vasıtalar hakkında şunlar söylenebilir:

1. Gazeteler ve beyannamelerle bütün muhalif fırkaların şimdiki hükûmeti istemediklerini ve bunun esbab–ı mucibesini yeknesak olarak ilan etmek,

2. Muhtelif Osmanlı unsurlarının, şimdiki idareyi yıkmak ve Meclis–i Meb'usan'ın toplanmasına çalışmak maksadiyle birleştiklerinin ilanı,

3– Ecnebilerin müdahalesini kat'iyyen reddettiğimiz bütün

devletlere gönderilecek müşterek bir nokta ile beyan ve gazetelerle de ilan etmek,

4– Tethiş ile memleketi ateş içine sokmak, bu suretle ecnebilerin müdahalesini davet etmek ve yahut müstebit hükûmeti daha ziyade şiddet göstermeğe sevketmek usulünün kat'iyyen reddedilmesi,

5– Münferit isyanların ve icraatın her ikisi tatbik olunabilirse de bunun için icraat mıntakaları tayini, bilhassa Erzurum'da vesair mahallerde bizim tarafımızdan muvafakat vuku bulmadıkça umumi ihtilal hareketlerine Ermenilerin iştirak etmemeleri...

Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin Paris'teki harici merkezi, Selanik'teki dahili merkezine gönderdiği bir mektupta kongre hazırlıkları hakkında aşağıdaki malumatı veriyordu:

"Görüleceği veçhile davetnameler, programdan ve nazariyattan kat'iyyen bahsedilmemek üzere ve tesanüdü bozmamak azmile tanzim edilmiştir. Kongrede müttehiden tam bir ahenk içinde çalışılacağını zannediyoruz. Böyle bir itilafa giriştiğimizden dolayı asla aldanmış değiliz, belki menfaatler bile temin edeceğiz.Bir kere idare–i hazırayı yıkalım, Meclis–i Meb'usan'ın toplanmasına muvaffak olalım, ondan sonra muhtariyet–i idare almak sevdasında gezenlere söz anlatmak kolay olur. Çünkü o vakit maddi ve manevi kuvvetlerimizi felce uğratan istibdat ortadan kalkmış olacağından bu gibi hallere karşı mukavemet göstermek için yegane çare olan milletin hayat kuvvetlerini ihya etmek mümkün olacaktır.

Şimdilik komisyonda tek bir ihtilaf noktası vardır: "Meclisi umumi" yerine "Meclis–i Müessesan" tabirini kullanmak istiyorlar. Prens Sabahaddin Bey'e kalsa o bu tabiri daha dünden kabul edecek. Fakat bu kelimenin tarihi ma–nası ehemmiyetli olduğundan, ileride ve en ziyade sükuta ihtiyacımız olduğu bir zamanda bir ihtilafa sebep olmamak için biz kabul etmiyoruz. Şimdi müzakere bu tabir etrafında cereyan ediyor. Bu ihtilaf ta bertaraf edilirse komisyon esas vazifesini bitirmiş olacaktır.

Müzakere esnasında Mamulyan Efendi dedi ki: "Bu senenin Mayıs ayında vuku bulan umumi içtimamızda Türklerle beraber çalışmak çarelerinin araştırılmasına karar verildi. İşte onun için

biz bu kongre müzakerelerine giriştik." Demek ki Ermeniler artık bizim dest–i ittifakımızı kendiliklerinden istemek lüzumunu hissetmişlerdir. Binaenaleyh müzakerelerimizin iyi bir netice vermesi ümit olunabilir.

Üç Ermeni komitesinden Paris'teki müstesna olmak üzere Mısır ve Amerika'dakiler kongreye dahil olacaklarını bildirdiler. Rum komitelerinden henüz bir cevap alamadık. Rum komitelerinin asıl merkezi hakkında malumatınız varsa lütfen bildiriniz.

Kongrenin birinci gününde idare–i hazırayı umumi bir protesto ile reddettiğimizi ilan ve bunun esbab–ı mucibesini ahval ve vekaiye istinaden şerh ve izah edeceğiz. O idareyi devirmekten hasıl olacak muhasenatı anlatacağız. Abdülhamid'in saltanattan el çekmesini teklif edeceğiz. Bu işlere dair evvelinden tanzim olunan bir muhtıra okunacaktır.

İkinci günü teşri–i idarenin menfaatleri ve iyilikleri anlatılacak, bu idarenin tesisi halinde memleketimizden suistimallerin ve fenalıkların çaresi bulunacağı gösterilecektir. Bunun için ayrı bir layiha tanzim edilmiştir.

Üçüncü günü icra vasıtalarının envarından ve lüzumundan bahsedilecek, fakat teferrüata girişilmiyecektir. Kongrede irat edilecek nutuklar mahdut ve evvelinden kabul edilmiş olacaktır.

Her içtima günü için Türk muhibbî bir Fransız, reis tayin edilecek ve ayrıca biri İslam ve diğeri Hristiyan olmak üzere iki reis muavini intihap olunacaktır. Kongre toplantısı bitinceye kadar gizli kalacaktır. Çünkü aleni yapılacak olursa Fransız hükûmetinin müdahalesinden korkuluyor.

Teşkilat bürosunun müzakereleri esnasında "Meclis–i Müessesan" tabirinin kullanılması meselesi şiddetli münakaşalara mucip olmuş, hatta müzakere bir müddet için tatil edilmişti. Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin o tabiri kabul etmemek hususunda gösterdiği ısrar ve inat üzerine Droşak Komitesi namına hareket eden Mamulyan Efendi arkadaşlarına telgraf çekerek onların muvafakatını almağa mecbur kalmış ve ancak onlardan gelen muvaffakat cevabı üzerine müzakereye devam etmek imkanı hasıl olmuştur.

Kongre hazırlıkları hakkında mütemadiyen Paris'ten tafsilat

isteyen ve alan Selanik'teki dahili merkez, Paris'e gönderdiği cevabında verilen kararları tasvip ederek diyordu ki:

"Kongreye teklif edilmek üzere tertip edilen madde–ler Cemiyetimizin haldeki ve atideki maksatlarını temine kafi görüldüğünden şimdilik ilave olarak dermeyan edilecek fazla bir mütalaa ve mülahaza yoktur."

Maksada vüsul için alınacak tedbirler hakkında dahi büronun müzakereleri esnasında bir çok ihtilaflar çıkmıştı. Ermeniler müsellah ve gayrimüsellah mukavemeti dört kısma ayırıyorlardı. Bunların birisi; hükûmetin gayrimeşru tekliflerine ve icraatına boyun eğmeyi ahaliye telkin etmek, ikincisi; vergi vermemek, üçüncüsü; çeteler teşkil etmek ve dördüncüsü; asker vermemek idi.

Terakki ve İttihat Cemiyeti bunlardan çete teşkilatının şartlar dahilinde olmasını ve adî eşkıya çetesinden ibaret bulunmamasını beyan etmişti. Asker vermemek için yapılan teklif yalnız Terakki ve İttihat Cemiyeti tarafından şiddetle reddedilmişti. Memleketin düşmanla muhat olduğunu, onun için böyle bir tehlikeli silahla hiçbir vakit oynamayacağını, ordumuzun za'fını mucib olacak her türlü hareketten şiddetle geri durulacağını ve askerimizin her ihtimale karşı hazır bulunması icap ettiğinden ve vatanımıza hariçten bir tecavüz vukubulursa asker tahsidatı yapılamadığından bu gibi vasıtalara müracaat etmeğe muhalif olduğunu bildirerek o teklifi kat'iyen kabul etmemişti.

Keza Ermenilerin İstanbul'da, Bulgaristan ve Selanik'te yaptıkları tarzda umumi tedhişten kat'iyyen vazgeçilerek tedhişin şahsi surette yapılmasını kabul ettiği Cemiyet tarafından beyan olunmuştu. Ermeniler bu tedhiş işini de umumi ve şahsi olarak ikiye ayırıyorlardı. Sabahaddin Bey, gerek çete teşkilatını ve gerek muzır şahısların itlafını kabul etmeyecek bu gibi işlerin kendi fırkası tarafından yapılamayacağını bildirmişti. Sabahaddin Bey, esasen bu yolda hiçbir teşkilat olmadığını söylemişti.

1907 Kongresi Başlıyor

Kongre, nihayet tayin edilen günde toplanmıştı. Kongre Sami Paşazade Sezai Bey tarafından açılmıştı. Ondan sonra Sabahaddin Bey fırkasına mensup olan Nihat Bey, teşkilat bürosunun raporunu okumuştu. İlk günü kongreye Sabahaddin Bey, ikinci günü Mamulyan Efendi ve üçüncü günü de Ahmet Rıza Bey riyaset etmişlerdi. Kongre tarafından müştereken verilen kararda deniliyordu ki:

"Türkiye'de icra–yı hareket eden muhalefet fırkalarından mürekkep olup 27–29 Kanun–ıe vvelde toplanan kong–re, memlekete yükletilen ve şimdiki hükümdar ikinci Abdülhamid tarafından işlenilen korkunç cürümlerle cihan tarafından tel'in edilen istibdat idaresinden muzṭarip olan bütün Osmanlı milletlerinin tesanüdünü istihsal edeceğini beyan eyler.

Otuz seneden beri devam eden bu idare, umumen yanlış bir surette telakki edildiği gibi yalnız Padişah'ın kendi menfaati için tazyik ve katlettiği Hristiyanlar için felaketli olmamış, aynı zamanda bizzat Müslümanlar dahi harap olmuşlar, nefy–ü tağrip edilmişler, öldürülmüşler ve nihayet, Padişah ile etrafındaki avenesi tarafından beşeriyete karşı yapılan suikastlardan dolayı medeni milletler nazarında mes'ul tutulmuşlardır. Devlet dahilindeki bütün milletler mütevaliyen Abdülhamid'in caniyane ve mecnunane hareketlerine kurban olmuşlardır. Abdülhamid onları mutevaliyen birbirlerine karşı tahrik etmiş Türkler, Ermeniler, Rumlar, Bulgarlar, Ulahlar, Araplar, Museviler, Dürzüler, Kürtler arasında ırki ve dini ihtilafları tasniat ile galeyana getirerek o milletlere takibatın, nefy–ü tağribin ve katliamların tatlarını tattırmıştır.

Abdülhamid bu cürümlerden başka Türkiye'nin canlı kuvvetlerini tedricen mahveden aheste bir tahrip siyaseti takip etmiştir. Onun yüzünden fikri, iktisadi ve içtimai her türlü hayat felce uğratılmıştır.

Abdülhamid maarifin düşmanıdır ve tahsile atılmak isteyen milletlerin elinden tahsil vasıtalarını almıştır. Mektepleri kapatmış, hocaları hapse atmış, talebiyi menfalara sürüklemiş ve mevcut mekteplerde de tahsil usullerini görülmemiş bir sansüre tabi

tutmuştur.

Aynı zamanda matbuat ta bir esarete mahkumdur. Gazeteler yalnız müsaade edilen veyahut sansür tarafından uydurulan haberleri neşre mecburdur. Bu suretle Abdülhamid'in yüzünden Türk devleti bir cehalet ve yalan duvarı ile muhat kalmıştır.

Abdülhamid her şeyden kıymetli olan fikri inkişafa mani olmamış aynı zamanda milletinin maddi refah halini esaret altında dahi olsa düşünmekten uzak kalmıştır. Bu itibarla da harabiyet, sefalet ve açlıktan başka bir şey görülmemektedir. Vilayetlerimizde Abdülhamid'in vicdansız memurları tarafından tarhedilen vergiler halkı soyup soğana çevirmektedir.

Abdülhamid tarafından otuz seneden beri takip edilen meş'um siyaset yüzünden devlet gittikçe küçülmekte ve devletin eczası birer birer kaybolmaktadır. Bu hal böyle devam ederse az zamanda Arnavutluk, Makedonya, Arabistan, Ermenistan'da elden gidecektir. Arazilerini tevsi etmek isteyen, müstemleke edinmek niyetinde olan veyahut mali menfaatler teminine çalışan devletler bunları birer birer elimizden alacaklardır.

Bu ahvalden dolayı çıkan ihtilal hareketleri şimdiye kadar münferit bir şekilde idi. Bugün ise Türkler ve Hristiyanlar müştereken hareket etmektedirler. Memleketin muhtelif noktalarındaki halk, ıstırapları çekemeyecek bir hale geldiğini anlatmıştır; Padişah'ın kendilerini bir uçuruma doğru sürüklediğini artık biliyor. Bugün az çok muhakemesi olan bir kimse, devletin büsbütün inkırazına ve bir felaket zuhuruna mani olmak için yegane çarenin tebeddül–ü hükûmet olduğunu takdir ediyor. Onun için bu kadar fenalıklara sebep olan bir idareyi her türlü vasıtalara müracaat ile devirmek lazımdır. Onun için biz aşağıdaki şeyleri istiyoruz:

1– Abdülhamid'in tahtından feragat etmesi,

2– Şimdiki idarenin esaslı bir surette değiştirilmesi,

3– Kanun– Esasi'nin tatbiki.

Her türlü ıslahat için birinci şart şimdiye kadar yapılan bütün fenalıkların başlıca müsebbibi olan Abdülhamid'in ortadan kalkmasıdır. O giderse onunla beraber istibdat idaresi ve politikası, zabıtanın tethiş harekatı ve diplomaside yalancılık ta zail olacak ve bir Meşrutiyet idaresi teessüs ederek bütün millete

müsavi haklar bahşelleyecek, herkese adalet ve hürriyet temin edecektir.

Bütün milletin arzusuna istinat eden Kongrenin kat'i arzusu budur. Aynı toprakta eken ve biçen, aynı ıstırapları çeken Osmanlılar kendi hisselerine isabet eden saadet–i hali ve hürriyeti müttehit bir hareketle istihsale azmeylemişlerdir.

Biz müşterek bir mücadele için birleşirken her teşkilat kendi istiklalini muhafaza edecektir. Biz dostça, kardeşçe birleşiyoruz ve mücadeleye hazırlanıyoruz. Hiçbir zaman zaaf eseri göstermeyeceğimizi birbirimize karşı taahhüt ediyoruz. Padişah'a karşı da şunu beyan ediyoruz ki Türkiye için yeni bir devir açmağa muvaffak olmadan silahlarımızı elden bırakmayacağız.

Bu çetin fakat şerefli işte bize yardım edilmesi için herkese müracaat ediyoruz. Çünkü yapacağımız teşebbüsler için yalnız yorulmak bilmeyen bir azim değil, aynı zamanda ağır fedakarlıklar da lazımdır. Herkese, her türlü müstasil ve hür tetkikattan mahrum edilen bütün fen ve ilim adamlarına hitap ediyoruz, şehirlerde ve tarlalarda çalışan ve topraktan ve ekmekten mahrum kalan, gayr–i kanuni vergilerin tazyiki altında ezilen, vergi memurları tarafından işkence edilen işçilere; emin bir surette ticaret yapamayan tacirlere, maaşlarını alamayan, giydirilmeyen, beslenmeyen ve hain Hükümdar tarafından her fırsatta hemşerilerine karşı cebren sevkedilen askerlere, işkence altında ezilen bütün Osmanlı milletine hitap ediyoruz. Bu mukaddes mücadele için herkes ittihat etsin şinar ve zulüm idaresi olan Abdülhamid'in istibdadına karşı ancak hürriyet, ıslahat ve ihtilal fikirleriyle mücadele edilebileceğini herkes anlasın, ellerinden gelen her kuvveti bu uğurda sarfetmekten çekinmesin. Mükemmel surette mücehhez olan otuz senelik bir zulüm idaresine karşı sulhperverane vasıtalarla mücadele edilemeyeceği acıklı tecrübelerle anlaşılmıştır. Abdülhamid, tebaasının her arzuhaline, her ricasına cebir ve kuvvetle, nefy, hapis ve katliamlarla muka–bele etti.

Kongre'de hasıl olan umumi kanaat şudur ki bütün muhalif gruplar bundan böyle ihtilalkarane vasıtalara müracaata mecburdurlar. Ancak bu vasıtalar cesaret verici neticeler temin edebilir. Türk ve Ermeni grupları tarafından Anadolu vilayetlerinde umu-

miyetle yapılan ihtilal hareketlerinden hasıl olan neticeler bunu ispat eder. İktidar mevkiinde bulunanların yaptıkları zulüm ve şiddet ihtilali muhik gösteriyor. Şimdiki idarenin icra ettiği cinayetler bizi ihtilale sevkediyor.

Onun için aşağıdaki tedbirleri kabul ve tavsiye ederek, tatbika hazır olduğumuzu beyan ediyoruz:

1– Hükûmet idaresine karşı müsellah mukavemet;

2– Memurların, zabıtanın vesairenin siyasi ve iktisadi grevleri gayr–i müsellah mukavemet;

3– Vergi vermekten imtina;

4– Orduda propaganda; askerlerin ahaliye ve ihtilalcilere karşı yürümeleri için tenvir olunmaları;

5– Ahvalin icabatına göre başka türlü vasıtalara müracaat;

6– Umumi kıyam.

Şayet istibdat idaresinden muztarip olanların hepsi o idareyi devirmek hususunda aynı azim ve metaneti gösterirse, Abdülhamid idaresi yakın bir istikbalde mahvolacaktır. O idare öyle bir mail–i inhidam duvarıdır ki ona bir omuz vererek devirmek müşkül bir iş değildir. O duvar devrilirse Osmanlı Devleti müsavat ve adalet nurlarına garkedilmiş olacaktır.

Şimdiye kadar birleşik olmayan milletler ittihadı yaşasın!

Yaşasın ihtilal kuvvetleri ittihadı!"

Bu beyannameden binlerce nüsha bastırılarak bütün Avrupa kabinelerine, İstanbul'da ve Paris'te ecnebi Sefirlere, konsoloslara gönderilmişti. Bir gün sonra umum matbuata tevzi edilmişti. Teşkilat bürosu faaliyetini tatil etmeyerek muhtelit, daimi ve gizli icraat komitesi işe başlayıncaya kadar kongrenin bıraktığı bu işleri görmekle meşgul olmuştu.

Rumlardan ve Rum teşkilatından hiçbir ses çıkmamıştı. Paris'teki Rumlar evvelce de yazıldığı gibi kong–rede içtima etmemişlerdi. Fakat bununla da kalmayarak muhtelif grupların birleşmesine mani olmak için ellerinden geldiği kadar çalışmışlardı. Paris'te "Hellenisme" gazetesini çıkaran Adosides münasebetsiz bir makale yazmaktan geri durmamıştı.

Kongre'nin Çalışmaları Sona Eriyor

Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin Manastır şubesi de kongre için çok çalışmış ve Makedonya'daki Ulahların kongreye murahhas göndermelerini temine muvaffak olmuştu. Cemiyetin Selanik'le birleştiği zamandan beri büyük bir faaliyet gösteren Manastır şubesinin aradan sekiz on ay geçtikten sonra nelere muvaffak olacağı tabii o zaman kestirilemezdi.

Paris'teki Terakki ve İttihat Cemiyeti, kongre bittikten sonra şubelerine mesai arkadaşlarına gönderdiği tamimlerde Ermenilerle müşterek hareket edilmesini mazur göstermek için diyordu ki:

"Biz maksadımızın husulünü silah ile, ölüm ile, kan ile tacil etmek istiyoruz. Memleketimizin tekamülünü ve dimağ–ı inkişafını beklemek yakın olan muhataralara karşı vatanı terketmek demektir. Şimdiye kadar çalışanlar inkılap tarihini ya tetkik etmemiş veya ihtilal düsturlarını tatbik için nefislerinde kuvvet bulmamış Türklerden mürekkebti. Biz, mazinin bu eski hata yarasını kapatmağa uğraşıyoruz. Neşriyattan ziyade teşkilata ehemmiyet veri–yoruz. Teşkilat, işte Azizim bizi kurtaracak kuvvet! Vatanın davası silah ve baruttur. Muhtelif milletlerin içtima–i ihtilalleri tetkik edilirse netice hep budur, hep ölümdür, hep kandır. Emin olunuz bugün Cemiyetimizin teşkilatı pek vasidir. Bugün Makedonya'da kuvvetli, hem de pek kuvvetli bir Cemiyetimiz olduğu gibi Anadolu, bahusus Erzurum, Bitlis, Van ve Trabzon cihetlerinde yine o kadar kuvvetli şubelerimiz vardır. Hatta Cemiyetimiz, ileride anlaşılacaktır, takdise şayan fedailer de verdi.

Otuzbir seneden beri en denî vasıtalarla sevgili vatanımızı bir zindan haline getiren Abdülhamid hükûmetinin hainane ve hakimane kuvvetini inkılabı bir bozgunluğa sürüklemek için vatanperverane bir azimle hürriyet uğruna müsaraa meydanına atılan muhtelif fırkaların şimdiye kadar bazı ehemmiyetsiz ve nazari sebeplerden dolayı ayrı ayrı çalışmaları gayeye vusulü geciktirmekten başka bir netice vermediği uzun bir mesai devrinin tecrübeleriyle anlaşıldı. Abdülhamid hükûmeti, fırkaların bu adi ihtilaflarından istifade ederek zalim kuvvetini o

kadar şiddetle tesis ve ikmal eyledi ki, bugün bu sağlam istibdat binasını yıkmak büyük, hem de pek büyük bir fedakarlık sayinin vücuduna bağlıdır.

İşte bu nokta–i nazardan hariçte vatanın selametine çalışan İslam fırkalariyle birleşerek bir ittihat kuvveti tesis ettik. Bundan başka lüzumsuz bahanelerle kan döken ve ikide bir de milletin istiklal hayatı için pek muzır olan ecnebi müdahalelerini davet eden Ermeniler de bu ittihat çenberi içine alındı. Ermenilerin en büyük ihtilal fırkası olan Droşaklar bu zalimane idareyi yıkmak için bizimle birleştiler. Ancak bu ittihat yalnız fiiliyata münhasıp olup her fırka yine eski programında müstakilen hareket edecektir. Bunun memleketimiz için iki faydası vardır. Birincisi; lüzumsuz ve kan döken ecnebi müdahalelerini celbeden fırkaların muzır hareketlerine set çekmek, ikincisi de müşterek menfaatlere malik olan Hristiyan unsurların kuvvetinden istifade etmektir. İttihadın hududu Abdülhamid idaresinin yıkılmasiyle Mebusan Meclisi'nin açılmasına kadar devam edecektir.

Ondan sonra her fırka kendi programının tatbikinde serbest kalacaktı. Biz bir kere hükûmeti yıkıp Mebusan Meclisi'ni açtıktan sonra milli hakim kuvvetimiz sayesinde ne bir avuç Ermeni'den, ne de Abdülhamid hükûmetini tehdit eden Avrupa hükûmetlerinden korkumuz kalmayacağı tabiidir.

Artık şube muamelatının tevsi–i azasının tezyidi vatanperverane hizmetlerinizden beklenir. Tecrübelerimize nazaran şunu söylemek isteriz ki Osmanlı ordusunun genç zabitleri bu gibi işlerde en kabiliyetlidirler. Onları elde etmek en faydalı bir usuldür. Bulunduğunuz mevki buna müsait olduğundan gayretimizin en büyük kısmını buna hasretmeniz temenni olunur. Hacı Niyazi Efendi "saye–i adalet vaye–i Hamid'i de yüzbaşı olmakla zannederiz ki eski namusunu kaybetmemiştir. Kendisini tanıyan arkadaşı Hüsrev Sami Efendi bu itikattadır."

Ermenilerle aktedilen itilafa dair Türkiye dahilinde bulunan şubelere hep bu mealde mektuplar yazılarak keyfiyet bildiriliyordu. Yalnız Kafkasya şubesine yazılan mektubun şekli, oradaki İslamlarla Ermenilerin arası çok açık olduğundan dolayı başka idi. O mektupta deniliyordu ki:

"Ermeniler hakkında yazdığımız malumat bizi müstefit etti.

Ermenilerin şu son zamanlarda vaziyetleri fenadır. Ne İran'da ne Türkiye'de, ne de Rusya'da ümitleri kaldı. Bizimle müştereken çalışmaktan başka onlar için necat çaresi yoktur. Zannederiz ki memleketi kana boyamaktan kendilerinin zarar gördüklerini anladılar. Bizi bu defa Ermenilerle bir ittifak akdettik. Bu itifak yalnız şimdiki idareyi yıkmak içindir. Bu idareyi yıkıp Meclisi Mebusan'ı açtıktan sonra bizim ne Ermeni'den, ne Bulgar'dan, hatta Rus'tan korkumuz olabilir.

Ermenilerle ittifak ettiğimizi görerek bizim dûrendişliğimizden vatanperverliğimizden elbette şüphe etmezsiniz. Memleketimizin menafii bunu icap ettiriyor. Memleketimizdeki muhtelif milletler arasındaki kavga sevgili vatanımızı düşman ayakları altında bırakmaktan başka bir şeye yaramıyor, biz kardeşlerimizden ibret alınız, intikamı bir tarafa bırakınız asıl hakiki düşmanın müstebit hükûmet olduğunu unutmayınız.

Biz Droşak Komitesi ile ittifak ettiğimizden Ermenilerin size fenalık etmesine "ittifak mani olabilir. Onlar size bir fenalıkta bulunurlarsa bize bildiriniz. Biz o fenalıkların önünü alarak kan dökülmeksizin sizi muhafaza etmek isteriz. İyi biliniz ki lüzumsuz kan dökmek asla caiz değildir. Ermenilerin silahlanması cidden doğru ise nere–lerde ve ne maksatla olduğunu süratle bize bildiriniz ki biran evvel önünü almağa gayret edelim. Bu ittifaka dair vesair hususa ait meselelerde ne biliyorsanız bize zamanda bildirmenizi rica ederiz."

Kafkasya'daki şubelere gönderilen bu tarzdaki mektuplardan birisine gelen cevapta deniliyordu ki:

"Ermenilerle yaptığınız ittihattan dolayı son derece mesrur olduk. Ümit ederiz ki, bu ittihat sayesinde Türkiye'de bir çok işler görülür. Buradaki Ermenilerin ittihada mugayir hareketlerini yazmak bizce vazifedir."

Terakki ve İttihat Cemiyeti tarafından vaki olan bir teklif üzerine Kongre, İran Parlamentosu Riyasetine de bir beyanname göndererek demişti ki:

"Muhalif fırkalardan mürekkep olmak üzere Avrupa'da toplanan Kongre, İran milletinin parlamentosuna samimi selamlarını gönderir. Kongre, Türkiye'de bir Meşrutiyet idaresi teessüs ettikten sonra iki komşu milleti birbirine bağlayan rabıtaların

kuvvet kesbedeceğine ve şarkın inkişaf ve tekamülü için her iki milletin elele vererek çalışacaklarına emindir. Yaşasın İran Parlamentosu!"

Kongre tarafından bu beyanname gönderildiği esnada İran ahvali çok karışıktı. Bir taraftan Türkiye, İran hududunda mühim hadiseler çıkmakta olduğu gibi diğer taraftan İran Şahı da parlamentoyu dağıtmak için bir çok entrikalar çeviriyordu. Selmastan Paris'e gönderilen bir mektupta bu hadiseler hakkında deniliyordu ki:

"İran'da bu son inkılaba sebep olan şey, Şah'ın ve etrafının melanet hayalleriydi. Kaç aydan beri yaptıkları hazırlıklarla Meclis'i dağıtmak istiyorlardı. İran'da bunun üzerine umumi bir tatil–i işgal oldu. Tahran'da da beşbine yakın bir köhneperest fırkası Tophane meydanında toplanarak Meclis'e hücum etmek istedi. Fakat Tahran'da bir iki bin müsellah ahrar Meclis'in etrafını kuşattı. Kazvin ve Reşt şehirlerinden de onbin kadar müsellah ahrar Tahran'a geldi.

İran'ın umum şehirlerinden meclise telgraflar yağdırıldı. Şah'ın azlı istenildi. Gönüllülerden beş nefer Şah'ın huzuruna girip ihtilalin iskatını talep ettiler. Şah, bunun üzerine anlaşmağa mecbur oldu. Bundan sonra Kanun–u Esasi'ye sadık kalacağına Kur'an'a el basarak yemin etti. Şimdi İran ahvali iyileşti.

Ömer Naci Bey, Selmasta'dır. Mektubunuzu yarın kendisine vereceğim. Naci Bey, şimdi orada tesis olunan medresenin müdürüdür."

Kongre'nin Sona Ermesinden Sonra Yaşanılan Gelişmeler

Kongrenin mukarreratı bu suretle bütün şubelere dağıtıldıktan sonra Paris ile Selanik arasında uzun muhabereler cereyan etmeğe başlamıştı. Bu muhabere–lerde yapılacak işler birer birer tespit olunuyor ve aynı zamanda gelip geçen vukuattan Selanik dahili merkezi haberdar ediliyordu. Doktor Bahaddin Şakir Bey'in imzasını taşıyan ve Kanunusani 1908'de yazılan bu mektuplarda deniliyordu ki:

"Gizli Daimi Muhtelit Komisyon" henüz teşekkül etmedi.

Fakat bu günlerde teşkil edilecektir. Buradaki aza çok meşgul olduğundan dahildeki işlerle münasebeti ve vukufu olan bir zata lüzum görülüyor. Bu hususta Mehmet Efendi biraderimiz (Doktor Nazım Bey) münasip bulundu. Aziz refikimiz için vasati ayda bir defa Yunanistan, Bulgaristan gibi yakın memleketlerden birine çıkarak birkaç gün kaldıktan sonra tekrar dahile girmek veya tamamen hariçte kalmak mümkün olup olmadığının tarafımıza bildirilmesi rica olunur.

Sabahaddin Bey fırkası çete teşkilatı, muzır şahısların ifnası hususlarında hiçbir iştirak ve muavenette bulunma-yacağını bildirdi. Onun için Sabahaddin Bey fırkasının gizli komisyona alınıp alınmayacağı meçhuldür. Her ne kadar bu gizli komitenin faaliyetini dahili merkezimize bildirmek lazımsa da bu gibi işlerde tekarrür eden planların mahdut kimseler tarafından bilinmesi matlup olduğundan gizli komitenin icraatından bizim merkezimizde yalnız Doktor Bahaddin Şakir Bey malumattar olacaktır. Sizce bir kişi intihap edilirse icraat hakkında malumat yalnız onda kalmak üzere keyfiyeti sıra geldikçe kendisine bildiririz. Bu kararı da sizin de münasip ve muvafık bulacağınıza eminiz.

Erzurum vukuatının esası hakkında malumat istiyorsunuz. Bu iş evvela şimdiye kadar tarafımızdan yapılan ve pek çokları tarafından nafile olduğu iddia edilen ahrarane neşriyat ve sonra istibdat hükûmetinin gönderdiği menfaların telkinatile yavaş yavaş hazırlanmıştır.

Esbab-ı mucibeye gelince bunlar bir taraftan İran'da ve Rusya'da vukua gelen inkılap hareketlerinin yakınlık dolayısıyla Erzurum havalisinde intişarı diğer taraftan şahıs ve hayvan vergilerinin konulmasıdır. Evvela Seyfettin Efendi isminde bir avukatın mezkur vergilerin itası gayr-i mümkün olduğundan bahisle şikayet etmesi bu teşvik ve telkinin diğer ahali tarafından da hüsn-ü kabule mazhar olması ile başlamıştır.

Vergilerin şer'i şerife muhalif olduğunu protesto etmek üzere halk Müftüye müracaat etmiştir. Müftü esasen halim ve muhteriz bir zat olduğundan ahaliye hükûmetin emrine itaattan başka çare olmadığını bildirmiştir.

Halbuki hükûmet, ahali ile Müftü'nün müşterek olduğunu zannederek Müftü'nün nefyine teşebbüs eylemiştir. Bunu haber

alan ahali Alay Mektebi ve Polis Müdürü'nü katletmek suretile Müftüyü menfasından geri çevirtmişlerdir. Haksız yere hükûmetten cefa gören ve ahali tarafından himaye edildiğini gören Müftü, hadiselerin sevkiyle kıyam edenlerin tarafına geçerek mühim rol oynamıştır. Bu kıyam esnasında hamiyetli zabitlerimizin de büyük tesiri olmuştur.

Bu suretle başlayan hareketin siyasi bir şekil alması Erzurum'da ki arkadaşlarımızın gayreti sayesinde mümkün olmuştur. Bu arkadaşlarımızdan birisi iki vak'adan sonra evvela Erzincan'a, sonra Trabzon'a nefyedilmiştir. Kendisi Trabzon şubemize merbuttur. Diğer birkaç arkadaşta Erzincan'daki memurumuz vasıtasiyle bize merbuttu. Maatteessüf oradaki teşkilat dahili heyetin teşkilatı gibi tam bir intizam halinde olmadığından Abdülvahhap Paşa'nın gelmesi ve Dördüncü Ordu Müşiri Mehmet Zeki Paşa'nın hainliği ile ahiren tevkif olunmuşlardır.

Halbuki Mehmet Zeki Paşa, vukuatın başlangıcında askerin müdahale etmemesini emrettiği için kendisine harici heyet–i merkeziye tarafından bir teşekkürname gönde–rilmişti. Fakat son hadiselerde sabık valinin ahalinin efkarından ürkerek heyecandan dolayı asker gönderilmesinin münasip olamayacağına dair yazdığı tahriratta rağmen redif askerlerinin gönderilmesini tasrih etmiş olması Erzurum vak'alarının gamlı bir safhaya girmesine sebebiyet vermiştir.

Şayet teşkilatımız yolunda olsaydı da kumandan ile vali imha edilebilselerdi, harekatı canlandırmak imkan dahiline girecekti. Esasen Ömer Naci Bey, İran mıntıkasına bu gibi hizmetleri görmek üzere gönderilmişti.

Gayrimüslimlerin İhtiraslarıyla İttihatçıların Görüşleri Çatışıyordu

Cemiyetimizin Ermenilerle ittihadı ne kadar şükrana şayan ise bu ittihadın Rumlara, Bulgarlara ve Ulahlılara da teşmil–i lüzumu o kadar aşikardır, diyorsunuz. Maatteessüf emelimiz, hiç olmazsa şimdilik, sırf bir hayalden ibaret kalacaktır. Bulgarların "Veçerna Goşta" gazetesi ve daha sair Bulgar gazeteleri 25 Kanunuevvel tarihli nüshalarında "Bulgarlar böyle bir ittihada ne

muvafakat, ne de iştirak edebilirler" diye yazılıdır. O halde, Ermenilerin Droşak Komitesi, Bulgarların ittihattan uzak kalmayacaklarını temin ettiği halde, İslam köylerini birer birer yakmakta olan Bulgarlardan ümidimizin kesilmesi lazım geliyor.

Rumların ve Bulgarların birer hükûmet olduğu ve Rum, Bulgar komitelerinin o hükûmetlerin hariciye nezaretleri tarafından idare edildikleri sizce de meçhul olmasa gerektir. Bu komiteler Osmanlı Devleti'nin menfaatlerini düşünmek şöyle dursun, kendi milletlerinin menfaatlerini çiğnemeyi göze aldıracak kadar o hariciye nezaretlerinin tesir ve nüfuzu altında bulunuyorlar. Onların arada sırada İslamlara hitaben de beyannameler neşretmeleri İslamları aldatmak içindir. Yoksa esas maksatları evvela istiklallerini kazanmak ve ondan sonra kazandıklarını Bulgaristan'a veya Yunanistan'a ilhak ettirmektir.

Doktor Bahaddin Şakir Bey, Paris'te Madeleine civarında bir evde oturmuştu. Bulgar komitelerinin reisi Sarafot, Paris'e geldiği zaman o da aynı evde ikamet etmiş, tezkerelerini orada yazmış, Makedonya Cemiyetinin mührünü hane sahibinin yardımıyla beraber tanzim etmiş. Mühür bir küre–i musattahaya bir arslan pençesi atıldığını gösteriyor. Bunun manası şudur: Arslan pençesi Bulgarları temsil ediyor, küre–i musattaha ise dünyanın payitahtı olmağa layık İstanbul'u ifade ediyor. Gaye–i hayali İstanbul'u almak olan bir komite bizimle ittihat edebilir mi?

Maamafih yukarıda ifadelerimizden bizim Bulgarlardan büsbütün ümidimizi kestiğimiz ve naümit olduğumuz manası çıkarılmamalıdır. Biz yine elden geleni esirgemeyeceğiz. Diğer taraftan dahili heyet–i merkeziye Bulgarlarla son derecede uğraşmayı, çete teşkilatını ikmal etmeyi, Makedonya komitesinin esas teşkilatını her suretle mahvedecek tarzda gizli faaliyette bulunmayı bir an bile nazar–ı dikkatten ayırmazsa belki Bulgarlarla ittihat etmemizi bu suretle tesri etmiş olur.

Keza Atina Hariciye Nezareti tarafından idare edilen Rumların dahi hüsn–ü niyetlerinden emin olmamak ve her türlü ihtiyatı ele almak mümkünse Yunanistan ile alakadarının kesilmesine çalışmak bilhassa tavsiye ve rica olunur. Gayet mevsuk bir membadan Ahmet Rıza Bey'e yazıyan bir mektupta deniliyordu ki:

"Kongre'de hasıl olan ittihat üzerine hürriyetperverane harekete mani olmak için "Yunan Umumi İttihadı" tarafından Osmanlı memleketlerindeki Rumlara gizli suretti talimat verilmiştir. Bu gizli talimata göre Yunanlılar Abdülhamid idaresinin idamesine hizmet ve muavenet edeceklerdir."

"Rum ve Bulgarlara karşı yapılacak kat'i hareket Bulgarlara asla ihdas ettirilmemelidir. Ancak bu suretle o harekette muvaffakıyet hasıl olabilir.

Bir de Arnavut Balkan Komitesi dahi zannımıza göre şüpheli şahıslardan mürekkeptir. Bunlara karşı dahi tam bir itimat gösterilmemesi lazımdır.

Ubri'deki, Emin çetesinin Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti, Ubri şubesine münasebeti olduğuna dair Bulgar gazetelerinde yazılan fırkalara cevaben hazırladığınız mektup gözden geçirilerek o mektubun dahilden Brüksel'de çıkan İndependance Belge gazetesine gönderilmek üzere tarafımıza iade edilmiştir. Sizin oradan bu makaleyi göndermenizde fevkalade bir ehemmiyet vardır. Gerek gazete, gerekse okuyanlarca tesiri mühimdir. Paris'teki gazetelere gelince bunların ekserisi Abdülhamid tarafından satın alınmış olduğu için fevkalade fedakarlık ihtiyar edilmedikçe onlara bir şey dercettirilemiyor. Yalnız dercedilmek üzere gazetelere gönderilecek mektupları imza ederken mektup–ların Terakki ve İttihat Cemiyeti tarafından yollandığı dikkatle kaydedilmelidir. Yalnız "Osmanlı denildikçe Prens Sabahaddin Bey fırkası zannediliyor."

Bu yazılardan anlaşılacağı vechile kongre toplandıktan ve icraata da dair güzel kararlar verdikten sonra muhtelif anasırın teşkil ettiği fırkalar arasında bir ittihat değil, tabiatında ittihadın ismi, eseri bile yoktu. Her ne kadar kongre icraat hakkında ittihat etmeğe karar vermişse de, gayet büyük fedakarlıklar, samimiyte müstenit sıkı bir rabıta bulunmasını emreden bu icraat, esas meselelerde hakiki bir tesanüt olmadan nasıl mevki–i tatbika konulabilirdi? Abdülhamid'in müşterek düşman olması bu icraat tesanüdünü temine kafi değildi. Çünkü şöyle bakılacak olursa kongreye iştirak eden fırkalar ve gruplar, Abdülhamid'e karşı olduğu kadar birbirlerine karşı belki aynı derecede düşmandırlar. Terakki ve İttihat Cemiyeti, Türk olmak ve Türk vatanına

gönülden bir muhabbetle bağlı bulunmak itibariyle Türk olmayan ve Türkiye'den ayrılmak isteyen gayrimüslim gruplara düşmandı. Aynı zamanda gayrimüslim teşekküllerin tarafını iltizam eden Sabahaddin Bey fırkasını da hiç sevmiyordu. Diğer taraftan Sabahaddin Bey fırkasiyle gayrimüslim gruplar da Terakki ve İttihat Cemiyetini, Osmanlı Devletinin tamamiyet-i mülkiyesini her şeyden evvel ileriye sürdüğünden dolayı, hakikati halde hiç istemiyorlardı. Bu vaziyet karşısında kongrenin vermiş olduğu bir fayda varsa o da Abdülhamid'i biraz daha fazla endişeye düşürmesi, biraz daha korkutması olabilirdi.

Kongre'de Prens Sabahaddin Bey'in "Adem-i Merkeziyet" Düşüncesini Özellikle Ermeniler Destekliyordu

Prens Sabahaddin Bey, takip ettiği politikanın doğruluğunu ispat etmek için gerek neşriyatı, gerekse beyanatı vasıtasiyle şu fikirleri tamim etmeğe çalışıyordu:

"Elim ve medit senelerin tetkikatı ve tahlilatı neti-cesinde edindiğimiz kanaatlerin tashihine çalışırken, bunların "Şûra-yi Ümmet"lerin dilsiz ittihamlarına karşılaştığını görünce hilafgiran muhitinde biri ekseriyet, diğeri ekalliyet olmak üzere iki muhalif cereyan önünde bulunduğumuzu gördük.

Fakat maruz kaldığımız en çirkin iftiraları bile, Yıldız cinayetleri karşısında görmemeğe, bilmemeğe cebri nefsettik. Daha Erzurum ve civar isyanlarının zuhuru anında Paris "İttihat ve Terakki" Cemiyeti'nin aleyhimizde dahile gönderdiği gizli mektuplardan şikayet edenlere ve bu iftiralar, Avrupa'da Türk münevverleri arasında ittihat olamayacağını isbat ediyor iddiasında bulunan muhabirlere karşı demiştik ki:

"Eminiz ki hiçbir Türk münevveri, bugün herç ve merç ve izmihlal içinde yaşayan vatanın halasına nefeslerini vakfetmiş vatandaşları aleyhinde böyle bir hareketi kabul etmez. Ahalimizi Abdülhamid'in hükûmeti aleyhine ciddi hazırlıklara davet ederkende vatandaşlarımız, teşebbüsü yalnız bizden beklemekle kalmamalı, şubelerimizin bulunduğu mevkidekiler onların kuvvetini arttırmağa, bulunmadığı yerdekiler yeni şubeler teşki-

line teşebbüs eylemelidirler. Siyasi ve ictimai fikirlerimize iştirak edemeyenler de mesleklerini fikirlerine daha uygun gelen diğer hürriyetperver arkadaşlarımızla çalışmalı, fakat hiçbir vakit boş durmamalı. Çünkü bu boşluk namus–u millimize karşı affolunmaz bir sukiast teşkil ediyor!"

Paris'te Osmanlı muhalif fırkalar kongresinin muvaffakıyetle neticelendiğini tebşir eden aşağıdaki satırlar, Sabahaddin Bey'in muhalifleri hakkında beslediği hisselere alenen tercüman olduğu iddia ediliyordu:

"Bu ittihat bir kısmımıza münhasır kalmasın, büyüsün, milli bir kıyam ile medeni bir idare tesis eylesin! Buna muvaffak olmak için evvela Türklerin kendi aralarındaki vifak ve ittihadı artırmaları, artıracak teşkilatı usul ve intizam dairesinde her gün daha büyük bir teşebbüs, daha büyük bir azimle tevsi etmeleri lazım!

Bahtiyarız ki evlatlarının cümlesine büyük bir incizap merkezi olması icap eden vatanımızda, şimdiki hükûmet muhtelif unsurlara karşı anilmerkez bir tesir icra ediyorsa Türkler son hareketleriyle ilelmerkez rolünü çevirmeğe çalışıyorlar. İşte Anadolu, içtima–i mevcudiyetini göstereliden beri birbirlerinden ancak mezarlarıyla ayrılan Ermenilerle Türkler, bu eski ve yeni dostlar, adalete me–yilden doğan karşılıklı bir incizap ile birleşiyorlar! Bu hareketin devamı şüphesiz diğer unsurları da çekecektir. Bugün en büyük ittihadın küçük bir nümunesini arzeyleyen kongremiz azasını tebrik ederken kendisini unutamayacağımız bir sınıf var: Teşkilatımız içeride can pahasına canlandıran kahraman refiklerimiz! Hangi fırkadan olursanız olunuz, en ziyade tebrike şayan olan sizlersiniz!... Siz, koyun sürüsünden farkı olmayan milyonlarca insan içinde insanlığımızı ispata azmettiniz ve bu müteaffin hayattan müterakki bir medeniyet çıkarıyorsunuz!..Türkiye'de dağlar gibi baş kaldıran müstebitler, kaygısızlığa vurduğunuz muttarit darbelerle tir tir titriyor!.. Kalbinizle ısıttığınız milli zeminden kopacak kıyametnümun bir zelzele ile onlar hep göçecek... Ve göçtükleri topraktan bir say ve saadet cihanı doğacak!..."

Görülüyor ki Sabahaddin Bey "Tekrakki" gazetesi vasıtasiyle oturduğu yerde parlak sözler yazmak hususunda oldukça

meharet eseri gösterebiliyordu. Dahilde çalışanların kalplerini kazanmak için onları memnetmenin yolunu da biliyordu. Fakat dahilde çalışanların Abdülhamid'e karşı "canlar pahasına"canlandırdıkları hareketi icraata kalbetmek mevzuubahs olunca onlara kat'iyyen yanaşmıyordu.

Sonra Sabahaddin Bey'in yukarıdaki ifadesinden, onun Türklerle Ermeniler arasında tam bir ittihat hasıl olduğuna kanaat getirdiği neticesi çıkıyordu. Halbuki Terakki ve İttihat Cemiyeti, Selanik'e gönderdiği mektup–lardan anlaşılacağı veçhile, bu ittihada kat'iyen inanmıyor ve Ermenilerin, yalnız müşterek düşman olan Abdül–hamid'e karşı icraat hususunda yardımlarından istifade edilebileceğini bildiriyordu. Şu halde aktolunan kongre yalnız icraat işlerine münhasır kaldıkça ve hakiki bir ittihat olmadığından bu icraatın da muvaffakıyetle tatbikına kavi imkanlar mevcut olmadıkça Prens Sabahaddin Bey'in kong–re münasebetiyle kendi tuttuğu meslek için bir hisse çıkarması hiç doğru olamazdı.

Prens Sabahaddin Bey'in bu yanlış düşünceleri bilhassa Ermeniler tarafından pek güzel bir surette istismar ediliyordu. Bilhassa Sabahaddin Bey'in kongrede söylemiş olduğu şu sözler Ermeni komiteleri tarafından ikide bir de Türkiye aleyhine mükemmel surette kullanılıyordu. Sabahaddin Bey, Ermeniler tarafından takip edilen tedhiş politikası, ecnebi devletlerinin Türkiye işlerine müdahalelerini mucip olunduğu ileri sürülerek kongrede İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından tasvip edilmediği zaman demişti ki:

"Ecnebi devletlerin dahili işlerimize karışmaları her zaman reddedilmiş olmakla beraber, memleketimizde ecnebi müdahelesi olmadan ıslahat yapılabileceğini tasdik edemeyiz. Biz ancak ecnebi devletlerden çekinerek bizimle beraber yaşayan Hristiyanları muhafaza ebebildik. Ecnebi devletlerden korkmasaydık bütün Hristiyanları, bilhassa Ermenileri, tek bir kişi bırakmayıncaya kadar katle–derdik..."

Kongrenin mukarreratına aleyhtar olan Ermeni komiteleri ile kongreye iştirak etmeyen diğer unsurların Türklerle teşrik–i mesai caiz olmayacağını ve hatta icraata iştirak etmek bile fayda vermeyeceğini yazıyorlardı.

Meşrutiyet'in Arefesinde Talat Bey'in Gelinen Son Noktayı Anlatan Mektubu

Kongrenin toplandığı Cemiyet'in şubelerine Kanun–ı sani'nin ilk günlerinde, aşağı yukarı aynı mealde yazılan mektuplarla haber verilmiş ve şubelerden güzel cevaplar alınmıştı. Bu cevaplar gelinceye kadar Kanun–ı sani ayı da geçmişti. Bu aralık Selanik merkezi Manastır ile temas ederek oradaki teşkilatı tevsia muvaffak olmuştu. Aynı zaman da Edirne'de dahi yapılan teşkilat, büyük bir süratle ilerliyordu. Manastır şubesi hem dahili merkez olan Selanik, hem de harici merkez olan Paris ile muhabere ediyordu. 12 Mart 1908 tarihli bir mektubun da "Sai" nam müstearını kullanmakta devam eden Talat Bey (Paşa) Selanikte'ki vaziyeti Paris'e şu suretle bildiriyordu:

"Buradan İzmir'e giden Mehmet Efendi (Dr. Nazım Bey) biraderimiz tamamen emin ve salim bir vaziyettedir. Buradan kendisine sıkça gönderilen memurlarımız vasıtasıyla oraca teşebbüs eylediği meham–ı umumun tashiline çalışılmaktadır. Dün kendisinden alınan bir mektuba göre pek az zamanda büyük muvaffakıyetler elde edilmesi kaviyyen memul bulunmaktadır.

Edirne taraflarındaki teşkilatımız pek memnuniyete şayan bir devreye girmiştir. O teşkilat çok muktedir ve hamiyetli bir gencin yed–i gayret ve hamasetine tevdi edilmiş olduğundan yakın bir atide Makedonya kadar mühim tevessüat husulü muhtemel görülmektedir. Binaenaleyh Hüsrev Bey kardeşimizin Karacaali ve Edirne taraflarına geçmesine ve henüz zamanı gelmeden tehlikeye girmesine kat'iyyen lüzum yoktur. Bize kalırsa iki aya kadar Rumeli taraflarındaki teşkilat her türlü ümidin fevkinda bir kemal mertebesine vasıl olacaktır.

Dün aldığımız mektubunuzda "Presse Associee" telgraf ajansının malumatına atfen Selanik tevkifatı hakkında beyan buyurulan havadis pek mübalağalıdır. Bu meseleye dair bundan evvelki mektubumuzda etraflı tafsilat vermiştik. Tevkif altına alınanlar Cemiyetimizle hiçbir münasebetleri olmayan üç hukuk talebesiyle iki sivil ve dört zabitten ibarettir.

İki sivilden birisi berber Mustafa'dır. Onun tevkifi Hüsrev Bey biraderimizin tanıdığı kitapçı İsmail Efendi'nin çırağı Boşnak

Cemil Çavuş'un ihanetiyle olmuştur. Merkez Kumandanı Nazım Bey'den almış olduğu elli liraya mukabil bu Cemil bazı evrak ve gazeteleri Berber Mustafa'ya ait olduğunu söyleyerek daha bundan beş altı ay evvel hükûmete teslim etmişti. Bunun üzerine Mustafa yakalandı. İkinci sivil ise Kara Karyeli Nesimi'dir.

Zabitlere gelince bunlar; Topçu Mülazımı Vefik, Cemil İstihkam Mülazımı Muhtar ve Eczacı Mülazımı Hüseyin Efendilerdir. Gerek Nesimi'de ve gerek zabitlerde zerre kadar bir varaka çıkmamış ve bu zabitlerin yegane kabahati tevkifi için katiyyen bir delil bulunamayan Nesimi ile münasebetleri olmalarından ibarettir. Bu tevkifata ait istintak ve tahlik evrakı adliyeye teslim edilmiştir. Aid olduğu mahkeme de yakında davaya başlanacaktır.

Yine tekrar ediyoruz ki Cemiyetimiz pek mühim bir devreye girmiştir. Yakında bir iki şiddetli icraata başlamamız mukarrerdir. Onun için sizlere verilecek karar ne merkezde ise serian bildirmenizi rica ederiz. Bundan evvel de yazdığımız veçhile kongreden sonra teşkili kararlaştırılan "Daimi Hafi Muhtelit Heyeti" bir an evvel vücuda getiriniz ve teklif ettiğimiz gibi ya "Golos" veyahut Yenişehiri bu heyet için merkez intihap ediniz. Biz şimdilik bu heyete dahili merkezden bir aza intihap edemeyiz. Bunun intihabı ve oraya izamı mümkün değildir. Onun için Cemiyetimiz namına harici heyet–i merkeziye azasından bir zatı sizin intihap etmenizi bilhassa rica ederiz."

Meşrutiyet Arefesinde Manastır'da ve Tüm Anadolu'da İsyan Hazırlığı

Selanik merkezi Paris'e bunları bildirirken Manastır heyet–i merkeziyesi keza Paris'e yazdığı mufassal bir mektubunda Terakki ve İttihat Cemiyet'inden bir çok şeyler istiyordu. 11 Mart 1908 tarihli olan bu mektubun muhteviyatı Manastır heyeti merkeziyesinin mevcut teşekküller içinde en kuvvetlisi olduğunu ispat ettiğinden ve aradan dört beş ay geçmeden bu kuvvet ve kudretini de hakikaten göstermeğe muvaffak olduğundan mektubu aynen aşağıya dercediyoruz:

"Manastır Heyet–i Merkeziyesi, Osmanlı Terakki ve İttihat

Cemiyeti'nin harici heyet–i merkeziyesinden atideki hususları rica eder:

1– Şu son günlerde Selanik'te vaziyet biraz müşkülata maruz kaldığından, dahili merkezi umumi vazifesini istediği gibi sür'at ve sühuletle ifa edemiyor. Bu veçhile dahili merkezlerle umumi merkez ve dolayısıyla harici merkez arasındaki irtibat ve muhabere tehlike ve müşkülatla cereyan ediyor. Bu sebebe binaen harici merkez imkanın müsaadesi halinde diğer merkezlere de gazete vesair evrakı göndermek, mühim ve az zamanda intişar ve tamimi istenilen havadis ve tebligatı ita eylemek lütfunda bulunmalıdır.

2– Posta hizmetini tanzim ve teshil maksadiyle Manastır heyeti; Alasonya – Tırnova, Meçova – Yanya, Loros – Narta, Loros– Preveze, Yanya – Sarandos, Elbasan – Dıraç – Tiran yollarını açmak teşebbüsünde bulunmuştur. İnşallah az zaman da muvaffak oluruz. Bu sayede Osmanlılık, bilhassa İslamlık aleyhinde hareket eden Toskalılar, Manastır – Ohri – Debre – Elbasan – Tiran – Diraç hattiyle Kesriye – Gazebine – Sarandos – Yanya – Meçova hattı arasında mahsur kalarak Kega'larla Çam'lardan ayrılmış bulunacaklardır. Bu veçhile bu mıntıkaya da hulul ve nüfus imkan altına alınmış olacaktır.

Şimdiki hadise birinci hattın Elbesana kadar olan kısmı bizde olduğu için Takalık amalinin şimale sirayetine mani olunmaktadır. Hattın kalan kısmı ise inayeti hakla yakında elde edilerek maksada vüsul müyesser olur.

Zaten Kega'lara telkin edilen ihtar sayesinde de, Osmanlılık ittihad–ı umumiyesine yanaşmaktan kat'iyyen imtina eden Toska'lara karşı sarsılmaz bir nefret vücuda getirilmiştir. Onun için bunların şimalde emellerini neşr–ü tervice muvaffak olmaları kabil değildir. Bu halde, yukarıda bahsedilen hat bizim cenuba doğru nüfuzumuza, terak–kiperverane emellerimizin tevessüüne ve hariçle irti–batımızın teminine yarayacaktır.

Cenubtaki hatta gelince burada elimize girmemiş yalnız Meçova kalmıştır. Bunun yakınlarda girmesi kaviyyen memuldür. Bu halde Toskana'ya uğramaksızın Yanya ile ve oradaki Avusturya ve İtalya postaları vasıtasiyle hariçle her türlü muhabere temin edilmiş olacaktır.

Yanya – Sarandos yolu henüz açılmamıştır. Bu, biraz zamana tevakkuf edecektir. Bu maksadın temini için de cenubî Arnavutluğun, yani Çam'lığın elimize geçmesine kat'i ihtiyaç hissedilmiştir. Buna binaen Margaliçe, Aydonat ve Filat'tan birer mühim zatın buraya celbine teşebbüs olunmuştur. Az zamanda oralarını Osmanlı ittihadına sokacakları kat'i ve kavi surette memuldür.

Süni olan şu iki kavi unsurun arasında kalmış olan Toska vatandaşlarımızın ister istemez bu ittihada girecekleri şüphesizdir. Binaenaleyh, şu maksatları temin için gazetelerimizde münasip makaleler neşri rica olunur.

3– Cemiyet efradının teslihi zaruridir. Umum efradın aynı silahla teçhiz ve teslihinde de daha büyük fayda vardır. Bunun için – mümkünse – hariçten silah getirilmesi umumi merkeze yazılmıştı. Muvafık görüldükleri halde henüz cevap gelmemiştir. Biz ise Cemiyet efradını, aynı sistem silah gelecek diye avutmaktayız. Eğer kabilse Barabellum ve Webley Scolt rovelverlerinin fabrikaları ile muhabere ediniz. Bunlardan her birini yüzer dom-dom kurşunu ile kaça vereceklerini öğreniniz. Manastır mıntıkası için şimdi en aşağı 500 rovelvere ihtiyaç vardır. Bu işte tüccarın edeceği karı Cemiyetimiz edeceğinden ilk ağızda 500 lira kadar fazla bir varidat temin edilmiş olacağı gibi yukarıda bahsettiğimiz tabancalar da balistikiyet hassaları cihetiyle en iyi silahlardan maduttur. Bunların memleket dahiline serian ithali hakkında müzakere ederek neticeden haberdar edilmemizi rica eyleriz.

Bu tabancalarla beraber dinamit ve bombalar da nazar-ı itibara alınsın! Bunların, ziyade miktarda bir defada veya azar azar ithali çareleri düşünülsün, fabrikalarla müzakere edilsin. Onların tesirleri ve suret-i istimalleri hakkında bir muhtıracık tabettirilmesi de muvafıktır.

Ordu dahilinde bir çok mevkilerde eski toplara mahsus dökme demirden içi boş muhtelif çapta bir çok yuvarlak mermi vardır. Bunların ne ile, ne yolda ve ne nisbetle imal edilecekleri ve nasıl ateşlenip istimal olunacakları bildirildiği halde bu ihtiyaçta bertaraf edilmiş olur.

Şayet bunların hariçten ithallerinde atlatılamayacak

müşkülat varsa ve imal ve istimal tarzları mahir ve ustanın vücuduna mucip ise Ermeni vatandaşlarımızdan bunların imal ve istimaline aşina muktedir bir zatın buraya gönde–rilmesini arzu ederiz. Biz o zatı burada inayet–i hakla istediği gibi saklarız.

4– Müslüman vatandaşlarımıza namiyle cebe sığacak kadar ufak hacimde, açık ibareli muhtasar ve müfit bir risaleye kat'i ihtiyaç vardır. Bu risalede Abdülhamid'in şahsından seyyiatından bahsedilmemek üzere tekmil fenalıklardan ve bunların şeriat–ı İslamiye'ye muvafık olmadığı ve Hristiyan vatandaşlarının hürmet ve riayetin dinen bize borç olduğundan bahsedilsin.

Hristiyan vatandaşlarımıza namiyle böyle ufak bir risaleye lüzum vardır. Bunda da ittihattan, vatanın selametine çalışmaktan, harici hükûmetlere aldıkları para mukabilinde hizmet etmekte bulunan komitelerin telkinatına kulak asmayıp Müslümanlarla elele vermeleri lüzumundan bahsedilmelidir.

Bu gibi risalelerin ahali üzerinde pek büyük tesiri olduğu tecrübe edilmiştir. Onun için imsak ve ihmal olunmayıp bunların serian ve fazla miktarda irsali kemal–i ehemmiyetle rica olunur. Zira bu ihtiyaç bundan takriben üç ay evvel hissedilerek umumi merkeze yazılmış ve tabedilmekte bulunmuştur.

5– Abdülhamid'in şahsi aleyhindeki makaleler henüz neşvünema bulmamış efkarda şüphe yok ki millet, nispet kabul etmez bir ekseriyetle bu halde suitesir hasıl ediyor. Onun için gazete ve neşriyatta şahıs hakkında lisanın tadil buyurulması veya hiç şahsından bahsedilmemesi hassaten rica olunur.

Gazetelerde saray hayatından, onun metanet ve denaetinden bahsolunacak yerde hamaset–i milliyemizi, mefahir–i kavmiyemizi ihya edecek makalelerden, ahlaki faziletlerimize, uluvvücenabımıza şahit olacak tarihi vakalardan, bahusus Müslümanların Hristiyan vatandaşlarına karşı borçlu oldukları hürmet ve riayetten ve bu hususiaki tarihi misallerden bahis buyurulması acilen lazımdır.

6– Yukarıdaki mütaleattan anlaşılacağı vechile gaze–teye şiddetli ihtiyaç vardır. Bunun sürat ve intizamla irsali çarelerinin tedariki son derece lazımdır. Bu, bütün ahrarın hergün gazetenin vürudu hakkında malumat almak için sordukları mütehalikane sualleriyle de sabit olmaktadır.

Kongre muhteviyatını neşreden yalnız bir tek meşveretten sonra buraya gazete gelmediği taaccüp ve hayretle arzolunursa, zamanın ne kadar sabırsızlıkla geçtiği kolayca anlaşılır.

Manastır merkezi, gazetemize arzettiğimiz makaleleri hazırlamak için bir tahrir heyeti teşkil etmiştir. Gazetelerin gelmemesi üzerine bu da yüzüstü kaldı. Her ne kadar burada müstensihten ibaret olmak üzere üç ufak matbaası varsa da, bunlar bizzat kasabada bulunan yüz kadar şube ile bir çok kaza idarelerine, zabt–ü rahtın temini vesair işlerin kolaylaştırılması maksadıyla vücuda getiri–len tamimlerin neşrine ancak kifayet edebiliyor.

Bundan başka müstensihlerle neşredilecek bir makale ile hurufatla neşrolunması arasında manevi tesir itibariyle pek büyük bir fark vardır. Bununla beraber bu son içtimada vilayet teşkilatının ikmalinden sonra vilayet içindeki heyetlere ve şubelere ait olmak üzere her on beş günde bir çıkmak, hükûmetin Cemiyet hakkındaki takikatı ve icraatından, efradın tehzip ahlakından vesaireden bahsetmek üzere bir gazetenin neşri karar altına alınmıştır. Onun için hariçte çıkan gazetenin de muntazaman gönde–rilmesi lüzumunu tekrar hatırlatıyoruz.

7– Tabii malumunuzdur ki dahili teşkilat nizamnamesi yapı–ldığı zaman Cemiyetimiz bu kadar terakki etmemişti. Şimdi ise yeni ihtiyaçlar baş gösterdiğinden tali–matın bazı cihetlerinin noksan olduğu görülüyor. Her şeyin yavaş yavaş tekemmül etmesi şüphesizdir. Onun için bu noksan, iktidarsızlık seyiesidir gibi bir iddia da bulunduğumuza hamledilmiştir. Komitecilikte dehşetli adımlar atan tecrübeli Bulgarların bile talimatı her sene, noksanlarının ikmal maksadiyle bir çok tadilata ve ilavelere tabi tutulmaktadır.

Şimdilik en büyük ihtiyaç vilayet teşkilatında görülüyor. Bu ihtiyaç, teşkilatı bilen kazaların çokluğundan dolayı bütün kuvvetiyle baş gösterdiğinden, umumi merkezin reyi ile vilayet teşkilatı karar altına alınmış ve 1324 senesi birinci gününden itibaren icra ve ilan edilmesi tamim olunmuştur. Binaenaleyh, buranın mührü nefs–i kaza ve civar köyleri heyetine teslim edileceğinden vilayet merkez heyeti için Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti Manastır Vilayeti namiyle yeni bir mühre şiddetle lüzum vardır.

Evvelce umumi merkez vasıtasıyla yazıldığı gibi teş–kilatı ikmal edilmiş olan Resne, Ohri, Debre, Elbasan, Florine, Pirlepe, Kırçova, Kesriye, Nasliç, Grenye, Alasonya, Serfiçe, Kozane, Kayalar kazalarına ait 14 mühürle beraber vilayet mühürünün ve armasının süratle irsali müsterhamdır.

8– Harici merkezimizce talimatla tadilat yapılması muvafık görüldüğü taktirde, Makedonya'da teşkilatı olan komitelerin dahili talimatı ve bilhassa Bulgarlarınki tetkik edilsin. Bu meyanda Ermeni vatandaşlarımızın talimatı da nazar–ı dikkate alınarak ceza kısmı ile beraber bir proje tanzim edilsin. Burada umumi maksat açık bir suretle belli olsun. Buna vusul için sırasiyle tutulacak yollar gösterilsin. Umumi vaziyete ait fikirler burada tasrih edilsin.

Yine bu nizamnamede teşkilata son derecede ehemmiyet verilsin. Vilayet, liva, kaza, nahiye ve köy teşkilatı kabul olunsun. Her birisinin hususi ve umumi vazifeleri kat'i surette muayyen olsun. Fevkalade ahvalde dahi umumi maksatı vefa edecek surette kudretlerine göre iş görebilmeleri salahiyeti derecelerine göre bu heyetlere bahşedilsin.

Tahlif heyetlerinin vazifeleri meyanında havas, avama ve askeri efrat ile Hristiyan vatandaşlarımıza ait olmak üzere birer kısa, fakat tesirli nutuk tahlif suretinin bulunması muvafıktır.

Posta hizmetleri ve vazifeleri postacıların intihabı ve fedakarlıkları gayet vazih olarak yazılmalıdır. Fedailerin Cemiyet zabıtası sıfatiyle haiz oldukları vazifeler kat'i bir surette tasrih edilmelidir. Çetelerin ve çete reislerinin vazi–feleri ve icraatı da bütün teferruatı ile bilinmelidir.

Cemiyet efradından birinin veya bir kaçının birden tevkifleri halinde yapacakları işlerle diğer efradın bu hususiaki vazifeleri keza mukarrer ve kat'i olmalıdır. Bu meselelere dair seri cevabınızı bekliyoruz.

9– Talimatın ceza kısmında dayak meselesinin nazar–ı itibara alınmamasını, yani vahşet alaimi ile nizamnamemizin lekelenmemesini rica ederiz.

10– Yeni projede köy idarelerine ve köy muhafaza çetelerine büyük bir ehemmiyet atfedilmelidir. Köyler fevç fevç gelmektedir.

11– Köylülerin muhafaza ve hukuku ve tekmil vatan-

daşlarımız arasında bir uhuvvet ve adalet tesis ve firarileri–mizin himaye ve muhafazası mühim postaların nakli maksadiyle şimdilik efkarı tenvir edilmişse ki, köylü ve şehirli reislerin ve ileride tecrübeli genç ve faal zabitlerin idaresinde çeteler teşkiliyle gezdirilmesine karar veril–miştir. Bunda siyasi bir mahzur olup olmadığını lütfen bildiriniz. Bizim çete teşkil etmemiz Avrupa efkarında nasıl bir tesir husule getirecektir? Bu hareketimizi emellerine muvafık görmeyen hükûmetlerin bu hususta ki müdahaleleri ve tesirleri ne neticeye mucip olacaktır? Abdülhamid, Mabeyin ve İstanbul hükûmeti buna hangi nokta–i nazardan bakacaktır? Velhasıl bu çetelerin umumi maksada ne derece tesiri olacaktır? Buralarının lütfen iş'arı rica olunur.

12– Haricen bazı konsoloshanelere veya Sefarethanelere müracaat edilirse acaba evrak ve eslihanın memleket dahiline sokulmasına delalet ederler mi? Bu hususta İngiltere, Fransa ve Romanya konsoloshanesinden yardım beklenebilir mi? Bu babtaki mütalealarınızı ve teşebbüslerinizin neticesini bildirmenizi rica ederiz.

13– İngiltere Konsoloshanesi hemen iki aya yakın bir zamandan beri her gün bandıra çekiyor. Bundaki maksat nedir? Hariçten ve dahilden İngiliz Konsoloshanesi'ne müracaat edilerek Bulgarlarla yapıldığı gibi İslam ahalinin de idareten tevkif olunamamaları tavassutu istenilse acaba bundan bir mahzur doğar mı?

14– Ulahlar da ittihada talip olmuşlardı. Bu hususta Selanik merkezi umumisi kendileri tarafından gösterilecek zevat ile Selanik'te müzakere edeceğini vaad eylemişti. Fakat aradan epeyce bir zaman geçtiği halde bu müzakere yapılamadı. Onun için Ulahlar ümitsizlik eseri göstermeğe başladılar. Çok şükür dün akşam Selanik'ten gelen memurla bugünden itibaren müzakereye başlandı.

Yunun hududundaki Ulahların komitelerini muhafaza etmek suretiyle de büyük istifadeler memul olduğundan, bu işin bir an evvel halli lazımdır. Ulahlar, kendileriyle beraber Toskalarla Bulgarların bir kısmını da bu ittihada sokacaklarını vadediyorlar. Bu ittihat, Romanya Konsoloshanesi'nin evrak vesaire ithalinde yardım etmesine mucip olacaktır.

15– Bilfarz bir kasabada hükûmetin Cemiyetimize, velev

hafif olsun, bir darbe vurmak istediği bir zamanda o mevkide veya civar birkaç mevkide asakir ve ahalinin umumi maksadın tatbiki, zamanından evvel silaha sarılarak o resmi makamı abluka etmeleri, hatta daha ileri giderek şehri bombardımana tutmaları haricen ne gibi mazaratlar tevlit edebilir? Bu hususta da mufassal mütaleanızı isteriz.

16– Mıntıkamızda bulunan kıtaların hemen hepsi elimizdedir. Şimdi küçük zabitleri bile Cemiyetimize ithal ediyoruz. Efrat ise umumi maksada yardım için fikren hazırlanmaktadır...

17– Erzurum ve Diyarbakır'dan halı ticareti maksadıyla buraya birkaç büyük zat celbedilecektir. Bunlar gayet mühim zevat imiş.

18– Manastır heyeti, Cemiyet namına gizli bir kütüphane tesis arzusundadır. Milletin fikri istikbal için hazırlanmalıdır. Bu hakim millet, vakit geçtikçe cehli yüzünden mahkum millet derekesine inecektir. Onun için efkarın tenvirine hadim ciddi kitapların ve gazetelerin kolleksiyonlarından birer tanesinin irsaline inayet buyrulması çok rica olunur.

19– Mektubumuzun cevabını en kısa ve en seri bir surette gönderiniz. Bu mektubumuzu Yanya'da postaya teslim edilmek üzere yolluyoruz. Memurumuz, Yanya'da yapacağı tahkikata göre İtalyan ve Avusturya postahanelerinden hangisi daha emin ise oraya vermesi ve ceva–bını yine aynı postahaneden (M.A.) adresine beklemesi ve diğer postaya da mektubumuzun filanca postahaneye tevdian gönderildiğine dair harici merkeze gitmek üzere ayrı bir mektup vermesi memurumuza suret–i mahsusa da tenbih edilmiştir. Memurumuz Yanya'da bekleyecektir. Cevabınızı aldığınız posta ile yukarıda yazılı olan (M.A.) ya göndermenizi rica ederiz.

20– Size biraz da bu havali hakkında havadis verdim:

Makedonya'da bulunan Hristiyan unsurlar Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin vücudunu hissettiklerinden ve kuvvetini dehşetli gördüklerinden pek ziyade kuşkulanıyorlar. Üsküp'te ki Bulgar reislerinden birisi:

– "Artık bütün emellerimiz mahvoldu!" diye ağlamaktan kendisini tutamamıştır. Diğer bir Hristiyan reis te:

– "Çok büyük hata ettik, çünkü Müslümanları da

uyandırdık!"

demiştir.

Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin kuvvetlenmesinden en ziyade kuşkulananlar ve müteessir olanlar Rumlardır. Rum teşkilat merkezleri, Bulgar komitelerine karşı olduğu gibi, Terakki ve İttihat Cemiyeti aleyhine de şiddetle hareket etmeğe karar vermiştir. Rum çetelerinin ileri gelen Cemiyet azasını itlaf etmek ve Türk askerine karşı bundan böyle silah kullanmak için emir aldıkları söylenmektedir.

Bundan bir iki gün evvel Manastır'a bir saat uzak olan bir köye giden bir müfrezemiz o köydeki Rum çeteleri tarafından ağır bir hücuma maruz kalmıştır. Rum çetelerinin açtığı şiddetli ateş üzerine Mülazim Mehmet Ali Efendi ile bir nefer yaralanmıştır. Yaralıların ikisi derhal hastahaneye kaldırılarak tedavi altına alınmışsa da hastahanede şehit olmuşlardır.

Bu vaziyet gece cereyan ettiğinden çete firarı muvaffak olmuştur. Fakat ertesi günü çetenin takibine çıkan müfrezemiz Rum çetesini bulmuş ve vuku bulan müsademede çete efradından ikisini mecruh olarak yakalamıştır. Diğerlerinin de birkaç gün içinde mahvedileceklerine şüphe yoktur.

Mehmet Ali Efendi merhum, Cemiyetimizin muhterem efradındandı. Cemiyet'in teşekkülü zamanından bugüne kadar Cemiyet efradından yalnız bir kişi vefat etti. Bu kıymettar vücudun vefatını Cemiyet efradının hemen ekserisi ve bahusus heyet-i merkeziye vaktiyle haber alıp cenazesinde bulunamadığından dolayı son derece de müteessirdir. Bunun üzerine tesirli bir tamim neşrederek merhumun rahmetle yadını, ailesine hemen külliyetli bir iane cem'ine ve bundan sonra Cemiyet efradından vefat edenlerin heyet-i merkeziyeye haber verilmedikçe hemen kaldırılmamasını ve umum Cemiyet efradının bu gibi dini merasimde hazır bulunmaları lüzumunu ilan ve beyan ettik. Toplanmakta olan iane epeyce bir yekun tutacaktır...

Paris'teki harici merkez o esnada Anadolu'da bulunan ve şayan-ı itimat oldukları bilinen zabitlerimizi bir listesini Manastır merkezinde istemişti. Manastır böyle bir liste tanzim ederek yukarıdaki mektubun sonunda onu Paris'e bildirmişti. Bu listede yazılı olan isimler arasında Erzincan'da Harbiye Mektebi Müdürü

Erkan–ı Harp Kaymakamı Fuat Bey, Ders Nazırı Muavini Binbaşı Şevki Bey, Topoğrafya Muallimi Kolağası Mustafa Şerif Bey, Tabiye Muallimi Erkan–ı harp binbaşısı Yusuf İzzet Bey (bu zat süvari fırkasını kamilen elde etmek için lazımdır), Erzurum'da hudut kumandanı ve serkomiseri Erkan–ı Harp Kaymakamı Fahri Bey (bu zat gayet lazım imiş), Mamuretilaziz'de Saraç Hakkı Efendi (bu zat Dördüncü Ordunun canlı haritasıdır). Siverek Kumandanı Süvari Kumandan Emin Bey, Diyarbakır'da Süvari Mülazımı Sancaktar Kazım Efendi, Bitlis'te Erkan–ı harp Kolağası Fahri Bey, Muş'ta Süvari Kaymakamı İbrahim Bey, Van'da Süvari Miralayı Tayyar Bey, Deli Ali Rıza Paşa, Mardin'de Süvari Kaymakamı Cemal Bey, Aziziye'de Kolağası Refet Bey, Biksar'da Mülazım–ı evvel Nuri Efendi, Trabzon'da Erkan–ı harp Kolağası Asım Bey, Askeri Rüştiye'de Mülazım Halit Efendi, Halep'te Süvari Binbaşısı Ratip Efendi, İzmir'de eşraftan Uşakizade Tahir Bey, İzmir'de Bezazzade Hacı Osman Efendi, Musulluzade Abidin Bey, Manisa'da Redif Taburu Mümtaz Kolağası Fethi Bey gibi zevatın isimleri yazılı bulunuyordu.

Manastır heyet–i merkeziyesinin istediği şeyler derhal, mümkün olduğu derecede, yapıldığı gibi yukarıda veri–len isimlerde mektuplar yazılarak memleketin maruz kaldığı tehlikeli vaziyet onlara anlatılıyordu. Bu işler için yazılan mektuplar, Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin şubeleri–ne nasıl talimat verdiğini ve nasıl çalışılacağını anlatması itibariyle şayan–ı ehemmiyet olduğu için onlardan bir tanesini aşağıya dercediyoruz:

"Vatanperverane himmetinizde hudutta hamiyetli, şeci, namuskar zabitlerin mürekkep olmak üzere teşkiline muvaffak olduğunuz şubeden dolayı evvela vatan namına teşekküratımızı takdim ettikten sonra bu şubenin Cemiyet nizamnamesine tefikan tesis ve tevsii zımmında bazı mütaleat dermeyan edeceğiz:

Malumdur ki vatanın selameti namına çalışan gençlerin şimdiye kadar fiili bir muvaffakıyet husule getirememeleri teşkilat fikrine ehemmiyet vermelerinden ileri geliyor. Sade neşriyatla meşgul olmak mermisiz bir silaha benziyor. Mermisiz bir silah ise hiçbir zaman kurtarıcı bir alet olamaz. Şimdiye kadar gözümüzün önünde, vatanımızın felaket sinesinde cereyan eden

vak'alar ve facialar yine, acı acı gösterdi ki teşkilatsız neşriyatla bir millet kurtarılamaz. Cemiyetimizin gaye maksat ve teşekkülü, teşkilat ve icraata matuftur. Bizce neşriyat ikinci derecede ehemmiyete haizdir.

İşte buna binaen son iki üç ay zarfında bütün mesaimizi, bütün teşebbüslerimizi vatanın her köşesinde hamiyet ve gayret erbabından küçük şubeler teşkiline hasrettik. Çok şükür bu gün şayan-ı hayret ve memnuniyet ne-ticeler elde ettik. Osmanlı memleketlerinin içi; muvasala şebekesi haline getirildi.

Şube teşkilatı hakkında Cemiyetimizle kabul edilen usul şudur

1- Şube erkan-ı esasiyesinin intihap ve tayini (intihap hakkı şubeye aittir).

2- Şube vazifelerinin erkan-ı esasiye arasında taksimi (bir reis, bir katip, bir tevzi memuru, bir sandıktar.)

3- Melfuf yemin suretinin tekmil şube azası tarafından imza edildikten sonra imzalanan nüshaların merkeze gönderilmesi.

Bu üç maddeyi izah edelim:

Şubenin erkan-ı esasiyesi dört zattan mürekkep olacaktır. Bu dört zat yalnız birbirini tanımalı. Diğer dahil olan aza, şube heyeti idaresinin kimlerden ibaret olduğunu bilmemelidir. Bu bilmemek keyfiyeti mahalli istidata göre olabilir.

Vazifelerin taksimi kolaylık içindir, aynı zamanda bu taksim sayesinde ihtisasta temin edilmiş olur. Reis, şubenin umum işlerini, katip; merkezle olan muhabereyi, tevzi memuru; gönderilen evrakın neşir ve tevziini sandıkdar da; mevcut Cemiyet azasının her ay mali kudretleri nisbetinde verecekleri ianelerin hesabını temin ederler. Maamafih herkes şube efradının arttırılması vazifesiyle mükelleftir. Şubeye sokulacak zatın muhrip, namuskar olması ve laakal Cemiyete mensup iki zatın teklifiyle ithal edilmesi şarttır.

Tahlif merasimi, şube erkan-ı esasiyesi tarafından da, daima cebren icra ettirilmelidir. Mesela bir masanın üzerine bir Kelam-ı kadim, bir tarafına da rovelver, kama, Osmanlı bayrağı gibi bir şey konularak tahlif edilenin bir eli Kur'an'a, diğer eli o eşyaya mevzu bulunduğu halde bir taraftan okunan yemin sureti kendisine yüksek sada ile tekrar ettirilmelidir. Merkeze gönderilmesi

usulden olan imzalı yemin suretleri, şube erkanının imzalı yeminlerinden ibaret olacaktır. Sair azanın tahlifnamelerini şube erkanı saklar.

Şubelerimizin ekser mahallerinde tahlif merasimi ve ithal sureti esrarengiz bir surette cereyan eder. Şöyle ki: tenha ve emin bir tahlif mahalli (bir hane, bir orman vesaire gibi) hazırlanır. Şubenin erkan–ı esasiyesi baştan aşağıya kadar ve yalnız görmeğe mahsus iki deliği olan uzun bir kırmızı kumaş giyerler. Tahlif edilecek olan zat, gece gözleri bağlandıktan veya gözlerine içi doldurulmuş bir gözlük takıldıktan sonra hazırlanan mahalle sevkedilir. Oraya geldiğinde gözlerindeki bağ veya gözlük çıkarılır. Karşısında gördüğü kırmızı kıyafetli adamlardan birisi tarafından yemin ettirilir.

Ondan sonra bu adama bir numara verilir. Artık daima o numara ile yadedilir. Bu ithal usulü memleketimizin bugünkü haline pek muvafıktır. Çünkü aza–yı esasiyeyi kimse tanımaz. Bununla beraber aza arasında mutlak bir ketumiyet cari olur. Herkes yalnız kendini ithal edeni bilir. Bir fenalık çıkarsa bile iki kişi arasında kalır. Bu usulün teşkilata faydası ve tesiri pek büyüktür. Şimdiki hükûmetin hürriyet fikirlerine galebe çalması, malik olduğu teşkilattan ileri geliyor. Onun kuvve–i zabıtası ve memurları var. Bizim de ona karşı bir icra kuvvetimiz ve hususi memurlarımız teşkil olunmuştur. Osmanlı zabitlerinin genç ve münever ashabı, hamiyetten doğan bir şevk ve galeyan ile akın akın şubelerimize iltihak etmektedir. Bu hal, betbaht memleketimiz için yeni bir hürriyet beşaretidir."

Evet, bir taraftan Terakki ve İttihat Cemiyeti şubeleri gerek adet gerekse aza itibariyle artmakta iken diğer taraftan Ermeni komiteleriyle de icraat hakkında çizilen programın tatbiki için hazırlıklar yapılıyordu. Fakat arada sırada bu Ermeni komiteleriyle ihtilaflar çıkıyordu. Mesela Ermeniler, Bulgarların dahi bir gün ittihada gireceklerini ileri sürerek Bulgar komiteleri aleyhinde yazılar yazılmamasını istiyorlardı. Bu meselelere dair Cemiyet tarafından "Droşak" Komitesi'ne yazılan bir mektupta deniliyordu ki:

"Memleket dahilinde dağıtılmak üzere elli nüsha Şûra–yi Ümmet istediğinizi yazıyorsunuz. Her çıkan nüshadan mı elli

nüsha gönderilecek; yoksa fırsat buldukça mı göndermek lazımdır? Bunu lütfen bildiriniz.

Göndereceğiniz neşriyat–ı inkılabiye listesini bekliyoruz.

Tebriz'deki zevat için verilecek parolayı da lütfen bildiriniz. Bitlis, Erzincan ve civarına vasıtanızla gönderilecek mektuplar için ne suretle hareket edilecektir?

"Meşveret" gazetesinde Sarafof aleyhinde yazılan makalenin Bulgarlarla olacak ittihadı işkal edeceğini refikimiz Mamulyan Efendi teessüfle beyan etmişti. Halbuki "Meşveret"in çıkmasından evvel Sofya'da intişar eden Bulgarların Necema Posta namındaki gazeteleri Bulgarların bizim ittihada ne muvafakat ve ne iştirak edebileceklerini kat'iyyen ilan etmiş ve hatta kongre esnasında Bulgarların icraat komitesi Makedonya'da bir çok İslam köylerini yakmıştır. Bu komite tarafından o köylerde bırakılan Bulgarca beyannamelerin tercümesi dahili merkezimiz tarafından bize gönderildi. Bu beyanname–lerde ahalinin masum ve memurların mes'ul oldukları beyan edildiği halde yine bigünah ahali öldürülüyor ve evleri yakılıyor!

Bu son cinayetler kongrenin gönderdiği davetname–lerden sonra ika edilmiş olduğundan Bulgarların maksadı pek açık bir suretle anlaşılmış oluyor. Senelerce gösterilen hüsnüniyete rağmen Bulgarlarla itilaf bizim için mümkün görünmüyor."

Paris merkezi, Droşak Komitesi'nce bunları yazmakla beraber Bulgarlarla anlaşma yolunu bulmak ve aramaktan da geri durmuyordu. Selanik'teki dahili merkeze verilmek üzere Sai Bey'e (Talat Paşa) yazdığı bir mektubunda diyordu ki:

"Bulgar komiteleri tarafından bırakılan beyannamelerin tercümesini aldık. Mektubumuza geç cevap verildiğinden ve "Şûra–yi Ümmet"in çıkmamasından dolayı şikayet ediyorsunuz. Cevabımızın teahhürü sizin için hakkettirmekte olduğumuz mühürleri beklememizden ileri gelmiştir. "Şûra–yi Ümmet"e gelince; elimizde kafi miktarda hurufat bulunmaması ve sipariş edilen harflerin mukavele hilafına hala gelmemesi şimdiye kadar "Şûra–yi Ümmet"in tab'ını tehir etmiştir. Elde bulunan hurufat ancak sekiz sayfalık nüshayı dört defada ikmali tab'a kafidir. Yani bu defa ki gazete dört defa tertip edilerek basılmağa verilmiş, basılmak için sıra beklemiş ve dört defa da dağıtılmıştır. Yakında

gelmesi beklenilen harfler sayesinde bu mahzurlar kalkmış olacaktır.

Dahili nizamnamenin, gönderilen ceza faslındaki bazı noktalara heyet azasından bazıları, ihtar kabilinden, itiraz ettiler. Şöyle ki: "Madde 3 – Heyet–i hakime muhakemeyi ve hükmü maznunun gıyabında icra ve ita eder; ancak fevkalade lüzum hasıl olduğu ve imkan müsait bulunduğu taktirde maznun bizzat celp ve isticvap oluna–bilir" deniliyor. Bir mücrimin cürmünden haberdar edilmeyecek isticvap ve müdafaası bilinmeyerek mahkum edilmesi caiz olamayacağı; Dreyfus meselesinin esası ve divan–ı harbi askerinin umum tarafından takbihi, cürüm vesikası addolunun kağıdın mumaileyhe gösterilmemiş olmasından ibaret bulunduğunu zikr ile bu hususun tekrar dahili heyet–i merkeziyenin nazar–ı dikkatine arz olunmasını talep ettiler.

Mehmet Efendi (Dr. Nazım Bey) biraderimizin İzmir'de müşkülata maruz kaldığından bahsediyorsunuz. Bunun böyle olacağı pek tabii idi. Çünkü bu aralık Abdülhamid hükûmeti her şeye fevkalade dikkat ediyor. Mithat Paşazade Ali Haydar Bey'in dikkatsizliğinden ve Sabahaddin Bey fırkasının ihtiyatsız harekatından dolayı hükûmetin mikropları ecnebi postahanelere girip çıkanlardan bazılarının üzerlerini aradılar ve bir çok kimseleri tevkif ettiler. Tevkif edilenlerden bazılarının ifşaatta bulunmuş olmaları ihtimal dahilindedir.

Bundan evvelki tahriratımızda "Nikola Manolof" ismindeki bir Bulgar hakkında tahkikat yapılmasını rica etmiştik. Kendisine verilecek olan vazifeye binaen bu tahkikatın imkan dercesinde dikkatle yapılmasını suret–i mahsusada rica ederiz. Biz bu "Manolof"un özü sözü doğru bir adam olduğunu zannediyoruz. Şayet tarafınızdan yapılacak olan tahkikat bunu teyit edecek olursa biz bu adamı Bulgar fırkalarını ve komitelerini yakından tazyika memur edeceğiz. Bu sayede epeyce malumat elde edebileceğimez şüphe yoktur. Kendisine bu iş için aydan aya veri–lecek olan otuz Frank, zannedersek umur–u adiyedendir. Ancak bu adamın Bulgar Hükûmeti'nin bir hafiyesi olması fikri yegane düşünülecek noktadır. Manolof çoktan beri bizimle münasebette idi. Hüsnüniyet sahibi olması memuldür. Bulgar Hükûmeti namına hareket eden bir hafiye olsaydı, bu kadar ihti-

yata riayet etmesine hacet kalır mıydı?

Biz Bulgaristan vasıtası ile de Manolof hakkında tahkikat yapacağız. Bu zat hakkındaki kanaatınızın ve kararınızın ne merkezde olduğunu bildirmenizi bekliyoruz.

Biz burada Fransızların büyük muharilerinden ve natıkaperdazlarından birkaç tanesinin iştirakiyle birkaç miting hazırlıyoruz. Bulgar komiteleri tarafından bırakılan beyannameler bu mitingte çok işimize yarayacaktır. Şayet o beyannamelerden birkaç tane daha tedarik edebilirseniz hemen gönderiniz ve mitingte söylenmesini istediğiniz şeyler varsa onları da lütfen bildiriniz.

Abdülhamid'in bu sene bayram muayedesini Yıldız Sarayı'na yapmak istediğini ve Dolmabahçe Sarayı'na inmek istemediğini yazarak bunun hastalığından ileri geldiğini zannettiğiniz, yazıyorsunuz, bize kalırsa Abdülhamid'in bu kararı hastalıktan ziyade korkusundan ileri gelmektedir. Paris'te toplanan kongrenin icraata karar verdiğini Abdülhamid elbette haber aldı. Bu icraatın nelerden ibaret olacağını Abdülhamid'in korku hastalığıyla dolup taşmış olan dimağı kavramıştır. Onun için Dolmabahçe Sarayı'na kadar inmeğe cesaret edemiyor.

Mehmet Efendi'nin (Doktor Nazım Bey'in) Paris'te oturduğu apartmanın kontrat müddeti bittiği için eşyasının bir kısmını idarehaneye naklettik, bir kısmını Ahmet Rıza Bey ve bir kısmını Doktor Bahaddin Şakir aldılar. Elbise vesaire gibi şeyler de idarehanede bulunan arkadaşlara ve–rildi. Ev kirası olarak gönderilen 200 Frangın makbuzlarını leffen yolluyoruz. Kiranın bir kısmı ile nakliye vesaire masrafları heyet–i hariciye bütçesinden tesviye edildi. Bunları Mehmet Efendi'ye bildirmenizi rica ederiz.

Drama'da redif mülazimlerinden Beylerbey'li Hasan Efendi (hoca namiyle maruf) bir zabitin herhalde namuslu ve faal olduğu haber alındı. Mümkünse bu zatla münasebet tesis etmeniz rica olunur.

Mektubumuza nihayet vermeden evvel Arnavut Komitesi hakkında nazar–ı dikkatinizi celb etmek istiyoruz. Bu komite, malum olduğu gibi kısm–ı azamı İtalya'nın tesiri ve nüfuzu altında bulunan Hristiyan Arnavutlardan mürekkeptir. Komite son defa Romanya'da bir kongre ak–detmişti. Bu kongrede,

Arnavutluk'ta bulunan şubelerimiz–in takip edilmesinin karar altına alındığını istihbar ettik. O–nun için gerek Manastır, gerekse Yanya cihetlerinde bulunan şubelerimizin fevkalade ihtiyatla hareket eylemeleri lü–zumunun oralardaki arkadaşlara bildirilmesini rica ederiz."

Bu mektupta bahsedilen Arnavut Komitesi Hristiyan Arnavutların Papazları tarafından idare olunuyordu. İslam Arnavutlar, bunlara karşı bir şey yapamıyorlardı. Olsa olsa İslam Arnavutlar arada sırada Mabeyine telgraf çekiyorlar ve bu telgraflarında gerek bu komitenin faaliyetlerinden gerekse Bulgar ve Sırp komitelerinin zulümlerinden şikayet ediyorlardı. Bunun üzerine Padişah, sadık Arnavut tebasının bu şikayetlerini dinlemek üzere paşalarından birisini Arnavutluk'a gönderiyordu. Bu Paşa, Arnavutların tahriri ve şifahi şikayetlerini tebliğ ediyor ve ondan sonra Yıldız Sarayı'na geri dönüyordu. Tabii komitelerin faaliyeti yine eskisi gibi devam edip duruyordu. Mesela böyle bir münasebetle Yıldız'dan Gusina'ya gönderilen Şakir Paşa'ya şehrin eşrafı tarafından verilen ve bir sureti Paris'te Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin eline geçen bir "ariza"da deniliyordu ki:

"Rumeli Vilayeti selasesinde bir çok senelerden beri şekavet yapan Bulgar komiteleri gittikçe dairelerini büyülttükleri gibi bu kere bunlara Sırp komiteleri dahi iltihak etmiştir. Bir taraftan da Yunan eşkiyası zuhur eylemiştir. Bütün muti ve sakin sekenenin rahat ve huzuru kaçmıştır. Geçenlerde, Rusya'nın ve Avusturya'nın teşvikatiyle yanlarında birer katip bulunduğu halde, "Arnavut Komitesi" namı altında bazı papazların vilayetlerimizin her köşesini dolaştıkları, Ortadoks Hristiyanları ile bütün Katolik vatandaşlara silah tevzi ettikleri, para ve nakliyat hususunda yardımlarda bulundukları, velhasıl her türlü fedakarlıklardan geri durmadıkları anlaşılmaktadır.

Bu yüzden, bugüne kadar aynı vatan evlatları gibi vatanımızı muhafaza ettiğimiz, milli adetlerimizi müştereken koruduğumuz Katolik Arnavutların, ellerine mükemmel silahlar geçtikten sonra hal ve tavırları büsbütün değişti.

Sırp komiteleri de ekseriyetle İslamlarla meskun olan Arnavut şehirlerine kadar girerek orada Osmanlı askerleriyle bile çarpışmaktan geri durmamaktadırlar. Bütün gayrimüslim ahalim-

izin fikirleri çevrilmiştir. Hristiyan komitelerinin maksatlarını istihsal için gösterdikleri azim ve sebat, gerek Katolik gerekse Ortadoks papazların Hristiyanlar üzerinde yaptıkları telkinleri, onlarda milli taassubu uyandırmaları ve İslamlara düşman etmeleri herhalde çok fena neticeler doğuracaktır.

Bugüne kadar maariften hakkiyle feyiz iktişaf etmeyen ve yalnız Osmanlı Devletine sadakat göstermekten başka bir şey bilmeyen Katolik vatandaşları ile İslam ahaliyi her suretle birbirine düşman etmek isteyen müşevvikler hergün daha ziyade maksatlarına nail olmaktadırlar.

Şimdi Karadağ komşumuz dahi bulanık suda avlanmak hevesine düşmüş olmalıdır ki şimdi, 1295 senesini muharebesinde istihsal edemediği muvaffakıyeti, yani o vakit zaptedemediği Gusina ve Plava'ya ve belki daha ilerlerini elde etmek tamahına düşmüştür. Bu memleket dahi gayr–i layık harekata başlanmış ve bu cümleden olarak bir çok vakalar ihdas etmeğe başlamıştır.

Mesela Kolaşin İslam ahalisinden bir kız, Karadağlılar tarafından kaçırılmıştır. Bundan başka Gusina ve Plava cihetlerinde Karadağlılar hududumuza tecavüz ederek gerek hudut askerlerimizi gerekse ahaliden bazılarını haksız olarak katleylemişlerdir. Şimdi Karadağlılar hudutta bulunan bütün dağlıları yeni silahla teslih etmekte oldukları gibi mezkur şehirlerdeki Hristiyan Arnavutlara da silah dağıtmaktadırlar.

Bütün bu cihetler Metroviçe Fırka Kumandanı Ferik Şemsi Paşa tarafından tahkik edilmiştir. Onun için bu bapta fazla tafsilat vermeğe lüzum görmüyoruz. Yalnız şu nokta hakkında dikkati celbetmek istiyoruz ki dört tarafımızı saran Bulgar ve Sırp çetelerinin faaliyetleri, Karadağlıların tecavüzleri, Katolik ve Ortodoks papazlarının tahrikatı yakında İslam ve Hristiyan Arnavutları boğaz boğaza getirecektir.

Hiç istenilmeyen böyle bir hadisenin vukuunu menetmek için yegane çare İslam Arnavutlar azasından elleri silah tutabilen otuzbeşbin kişinin.

Askerliklerini bu havalide yapmak ve hudutlara tahşit edilmek üzere asker kıyafetine sokularak teslih etmektir. Bu suretle burada Hamidiye Piyade Alayları teşekkül ederse bunlara

lazım olan kışlalar ve askeri depolar, mesarif, ahali tarafından verilmek üzere inşa edilecektir. Bu depolarda kalmak üzere yeni silahlar mevcut bulundurulması lazımdır. Şayet yeni silahlar yoksa Avrupa devletlerinden birisine müracaatla bu silahlar satın alınmalıdır. Vatan uğrunda tesbit edilenlerden bu kere Padişah'ın affına mazhar olanlardan maada Anadolu ve Arabistan cihetlerinde ve Avrupa'da aç ve bîilaç dolaşmakta olanların af buyrulmaların istirham ederiz."

Tabii bu istirham, istirhamdan ibaret kalıyordu. Avusturya ve İtalyan ajanları yine memleketi bir baştan öbür başa dolaşarak Arnavutluk'u kıyama ve Türkiye'den ayırmağa hazırlıyorlar ve Hristiyan Arnavutlardan mürekkep olan Arnavut Komitesi bu işe çok yardım ediyordu. Hatta Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin vücudunu ortadan kaldırmasını da karar altına almıştı.

Paris merkezinin Manastır ve Yanya'daki şubelere dikkatli davranmalarını tavsiye etmesi bu endişeden ileri geliyordu. Cemiyet, şube teşkilatı hakkında gönderdiği şiddetli tamimlerde diyordu ki:

"Şubenize intisap edecek Cemiyet efradına gelince bunların şimdilik devlet hizmetinde bulunup bulunmamalarının ehemmiyeti yoktur. Ancak Cemiyetin maksadına hadim olacaklarına, millete, memlekete ve bunların tealisine çalışan Cemiyetimize ihanet etmeyip ellerinden gelen hizmet ve fedakarlığı göstereceklerine vicdan namus ve dinleri namına yemin ettirmek ve bu yolda ellerinden imzalı birer kağıt alarak şubede saklamak lazımdır.

Cemiyet azası kendilerini meydana çıkarmamalıdırlar. Serbest bir memlekette değil, İstanbul'da Abdülhamid'in casusları arasında teşkilat yapıyorlarmış gibi kendilerini gerek mahalli hükûmetten, gerek komiserlikten ve gerek ahaliden tamamıyla saklamaları lazımdır.

Cemiyet azasından en şöhretlisi kendisini diğer Cemiyet azasından daha az gizleyebilir. Fakat diğerlerini kimse tanımamalıdır. Çünkü icabında İstanbul'a girip çıkmak ve bir şey göndermek için kullanılmaları mümkün olabilsin.

Muhaberatımızda geçecek mühim meseleler için daima şifre kullanılmalıdır. Gönderilen evrakın bir kopya–sını saklamak

lazımdır. Mühür, şifre, kopya defteri gibi Cemiyet şubesinin esrarına ve namusuna müteallik şeyler küçük bir çekmece içinde muhtelif anahtarlarla kilitlenerek gayet emin bir yerde saklanmalıdır.

Şube aldığı ianeleri, azasının vereceği paraları, gazetenin abone bedellerini velhasıl varidatını ve masraflarını tarafımızdan gönderilen deftere muntazaman bir suretle kaydetmelidir. Şube azası haftada bir veya iki defa toplanarak şube işleriyle meşgul olmalı ve lazım gelen kararları vermelidir.

İdare heyetini teşkil eden Cemiyet azasından her biri bir kolbaşı olmak itibariyle kendilerinin bilip tanıdıkları ve namuslarına itimat ettikleri şahısların Cemiyete sokmağa, Cemiyete girenleri yalnız kendileri bilip onları başka azaya tanıttırmamağa mecburdurlar. Her kolun kendisine mahsus bir sıra numarası olacaktır. Bu numaralar sırasıyla yeni alınan azaya verilecektir. Efradın birbirlerini tanımamalarına son derece dikkat edilecektir."

Cemiyet, bir taraftan bu ihtaratı yapmakta beraber diğer taraftan bu ihtarata riayet etmeyenleri tehditten de geri durmuyordu. Mesela Cemiyet azasından birisine yazdığı bir mektupta diyordu ki:

"Kendinizi müdafaa ettiğinizden dolayı memnun olduk. şüphesiz ki hakkını müdafaa etmek dünyada en mukaddes bir vazifedir. Fakat bu hususta istinat ettiğiniz esaslar bizce makbul değildir. Yalnız, bizim nokta–i nazarımız nedir? Siz bizim malumatımız haricinde bize verdiğiniz adresi bizimle bir alakası olmayan diğer bir Cemiyete daha vermişsiniz. Verdiğiniz Cemiyetin hakiki mahiyetini bilmezsiniz değil mi? Siz bu işte bir itiyada istinaden hareket ediyorsunuz. Bir gün hükûmetin isminizi ve adresinizi haber alması ve sizi postahaneden çıkarken yakalaması ihtimali mevcut değil mi? Pekiyi! Siz bu felaketin hangi cihetten geldiğini bilmeyeceksiniz ve hem de bilmek mümkün olmayacaktır.

Ahiren İzmir'de tevkif olunan biçarelerin de felaketlerine sebep olan şey nedir, biliyor musunuz? İşte böyle bir itimat ile bir saffet–i kalptir. Biz sizin namus ve vicdanınızdan hiçbir zaman şüphe etmedik ve etmeyiz. Fakat bu gaflet hareketinizi size hatırlatmak Cemiyetin en mukaddes vazifesidir. Hatırlıyorsunuz ki

Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti'ne karşı icra ettiğiniz tahlifte "... mezun olduklarından gayrısına Cemiyet esrarını..." kaydı vardı.

Siz diyorsunuz ki bu denaati kabul etmem. Kabul etmeyeceğinizi biz biliyoruz. Fakat ifşa mutlaka kasden değil, işte böyle bir gafletle de vuku bulabilir. O vakit mes'ul olarak ortada kim tutulacaktır? Felaketin nereden geldiğini kim bilecektir? Bakınız biz o zaman ne kadar müşkül bir mevkide kalacağız.

Cemiyetin son teşkilatı mucibince "kuvve–i zabıta" tesis olunmuştur. Cemiyet efradından ve azasından birisinin başına böyle bir felaket gelirse derhal lazım gelen tahkikat yapılacak ve mütecasirin ceza–yı sezası tatbik olunacaktır. Cemiyetin bu iş için para ve hatta bir insan feda edeceği hiçbir zaman unutulmamalıdır.

Görüyorsunuz değil mi? Ufak bir gaflet ne mühlik bir netice verebilir? Bu nokta–i nazardan sizi düşünmeğe davet ediyoruz. Siz de iki şahsiyet vardır. Biri kendiniz, diğeri Cemiyetin mukaddes maksadıdır. Hareketlerinizde, münasebetlerinizde bu iki şahsiyeti de düşünmeğe mecbursunuz ve mecbur olmalısınız. Ef'alinize ikisi de hakim olmalıdır.

Makam–ı müdafaada: "Muhaberenizde Cemiyeti–mizin harici Cemiyetler tarafından çıkarılan gazetelerin mütealası men edilmemiştir. Cemiyet nizamnamesinde hiç böyle bir kayıt yoktur ve olamaz" diyorsunuz. Şüphesiz ki Cemiyete intisap ile hiç kimsenin böyle garip ve menhus bir kayıt altına girmeğe mecburiyeti yoktur. Ve hiçbir Cemiyet hiçbir kimseye karşı bu garabeti teklif edemez. Bilakis Cemiyet, azasını harekat–ı fikriyeden, her türlü ahval ve asardan haberdar etmeğe mecburdur. Bu vazifeyi birçok kimselere, ifa ettiğimiz gibi size de ifaya müheyyayız. Hülasa.

Arzu ettiğiniz eserleri Cemiyetimiz vasıtasıyla aldırmanızı ve harici Cemiyetlerle temas etmiş ve onlara adres vermişsiniz şimdi adresinizi değiştirmenizi rica ederiz. Bunlar size karşı yapabileceğiniz en samimi tekliflerimizi teşkil eder. Gazete veya kitap gibi ne olursa olsun bize yazdığınız takdirde derhal göndeririz. Adresinizin değişti–rilmesi mühimdir, bunu ihmal etmeyiniz. Bunu münasip bir surette yapınız ve bize de haber veriniz. Ufak bir gaflet vahim neticeler tevlit edebilir. Sizi ikaz etmek

Cemiyetimizin vazifelerindendir."

Cemiyet tarafından Giresun'a yazılan diğer bir mektupta yapılacak teşkilat işleri hakkında deniliyordu ki:

Bulunduğunuz mahallerde Çerkes ve Laz çoktur. Bunların içinde mert ve namus sahibi adamlar da vardır. Bunlar ister alim, ister cahil olsun maksada mazaratları dokunmaz. Bir kere söz verdikten sonra ondan geri dönmezler ve ihanet etmezler. Bunlardan bir iki kişi elde edilirse dahile evrak göndermekte ve bir takım hususatta kendilerinden istifade olunur.

Mektepli zabitlerle tabiplerin içinde namus ve hamiyet erbabı çoktur. Bunları da hadde-i tetkikten geçirmeği unutmayınız. Hükümetin dikkat nazarını celbetmemek için, evrakı, bulunduğunuz yerden ziyade içerilere göndermeğe çalışınız. Bu hususta sandalcılardan ve gemicilerden çok istifade edebilirsiniz.

"İlkbahara dikkat!" diyorsunuz. Filhakika ilkbahar bize bir çok ümitler vadediyor. Fakat istediğimiz gibi teşkilat olmazsa bu kıyamlardan bir netice çıkmaz. Nitekim vakalar bunu ispat etti. Diyarbakır ahalisi de son kıyamda bir şey yapamadı. Bu gibi kıyam hareketleri bir teşkilata istinad etmelidir. Bu teşkilat malumat ve zeka sahibi zevat tarafından idare olunmalıdır. Hükûmetin hürriyet fikri taşıyan müfrit kitleye karşı şimdi galebe çalması malik olduğu teşkilatın kuvvetinden ileri geliyor. Hürriyet istihsal etmek bir mücadeleye bağlıdır. Düşmanımız olan Abdülhamid teşkilatı bu mücadeleden çekinmiyor. Neticeyi elde etmek için bizim o teşkilattan daha kuvvetli bir teşkilata ihtiyacımız vardır. Onun için şimdi biz böyle bir teşkilatın teessüsüne ve tevsiine çalışıyoruz.

Şimdi Cemiyetimizde bir "zabıta kuvveti" teşekkül etti. Cemiyete ihanet edip millete zulüm ve gadrederek Cemiyetin maksadını bozmağa çalışanlar bu "zabıta kuvveti"nin cezasına çarpılacaklardır."

Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin Paris'te toplanan kong-rede Sabahatin Bey'in Adem-i Merkeziyet fırkasiyle birleştiği ileri sürülerek bunun Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin tuttuğu prensiplerle ne dereceye kadar kabil-i telif olduğu sorulması üzerine Cemiyet diyordu ki:

"Sizlerce malum olduğu üzere bizim vatanın, milletin

saadetinden gayrı bir emelimiz yoktur. Vatana iyilik olacağını katiyen ümit ettiğimiz için şahısları, izzet–i nefsimizi unutarak bir ittifak addettik. Çünkü memleketin nasıl bir uçuruma doğru yuvarlandığı hariçten daha iyi görülüyor. Buna, bu seri inhidama belki bu gibi ittihatlarla çaresaz oluruz ümidindeyiz. Evet, bu ittihattan bizim ümidimiz iki suretledir. Evvela, müteferrik kuvvetler birleşirse şimdiki hükûmeti yıkacak kafi bir kuvvet edinilmiş olur. Sonra Ermeniler memleketin en gaileli ve buhranlı zamanlarında kıyamlar çıkararak milletin hayatını, memleketin istiklalini tehlikeye koymaktadırlar. Yine bu ittihat ile onların muzır hareketlerine set çekmek mümkün olur ve ağızlarına bir gem vurulabilir.

Buna mukabil bizim taraftan ise programımız hilafına asla bir taahhüt vuku bulmamıştır. Biz programımızdan bir nokta bile terketmedik. Ermenilerin programı olan, müttehit hükûmetler usulünü ve ne de bu mühlik usulün mukaddemesi, yani inkısamın başlangıcı olan vasi Adem–i merkeziyet esasını kabul ettik. Yalnız bu meselleri sükunet–le geçerek inkılabın ferdasına ve mebusların içtimaına kadar birlikte iş görmeği taahhüt ettik. Ermeniler mevcut Kanun–u Esasi'yi red ile bir "mucip müessesat" teşkilini ve bu heyetin yeni bir Kanun–u Esasi yapmasını ve mevcut kanunların feshi ile yeniden tanzim etmesini istediler. Biz de milli adetler, ruhi ahval, dini ahkam esaslarına istinat eden kanunlarımızın karma karışık edilmeyerek yalnız mevcut Kanun–u Esasi'nin zamanını ihtiyacına ve ahkamına muvafık bir surette tadilini istediğimizi söyledik.

Bu mesele bittabi halledilmediği ve bahusus nazari–yata, atiye müteallik olduğu için yeni ihtilaflara meydan vermemek maksadı ile şimdilik "Meşrutiyet Usulü" umumi tabiriyle iktifaya mecburiyet hasıl oldu. Esasen bir kere millet Abdülhamid'in zulmünden kurtulursa ondan sonra kendi kanunlarını kendisi yapacak ve vasi Adem–i Merkeziyet usulüne taraftar olanların gösterdikleri fikirlerin ne kadar muzır olduğunu anlayacaktır.

Bize gelince, her daim olduğu gibi Türkiye'nin vahdetinden, mevcut Kanun–u Esasi'nin tatbikinden, yani Sarayın muhrip nüfuzuna bedel, milletin hükûmet üzerine kontrolünden başka bir emelimiz yoktur."

Van Hadisesi ve Ermenilerin Talepleri Karşısında Kafkaslardan İbret Dolu Bir Cevap

Bu dönemde yani, 23 Mart 1908'de Van havalisinde yeniden bir takım karışıklıklar zuhur etmişti. Ermeniler yeniden kıyam etmişlerdi. O mıntıkada yine Ermeniler Türkleri, Türkler de Ermenileri kesmişlerdi. Bunun üzerine, Ermeniler tarafından kongrede aktedilen kararlar hilafına yine büyük devletlere müracaatlar vaki olmuştu. Bir de Van'da oturan Ermenilerden 3500 imza ile bütün ecnebi konsoloslara, İstanbul hükûmetine ve Ermeni Patrikliği'ne biz beyanname gönderilmişti. Ermeniler bu beyannamede hallerini kendi nokta–i nazarlarına göre aşağıdaki surette anlatıyorlardı:

"23 Martta vukua gelip sükut ile geçiştirilen, birçok masumların ölümüne sebep olan ve birçok ailelerin felakete sürüklenmesine sebep olan fecayiden sonra, biz berhayat kalan Ermeniler, yeni felaketlerin zuhurundan korkarak evlerimize kapandık. Biz hep bir arada mazide, halde ve istikbaldeki vaziyetlerimizi tetkik ederek aşağıdaki neticeye vardık:

Yakın bir maziyi düşündüğümüz zaman Marmirtank, Kızan, Sparkerd, Garkar gibi bundan kırk, elli sene evvel zengin ve kalabalık olan köylerimizin bugün kamilen metruk bir halde olduğunu görüyoruz. Bu havalide oturan Ermenilerin hepsi uzak memleketlere muhacerede mechur oldular veyahut Van şehrine iltica ederek orada sefalet içinde yaşamağa mecbur kaldılar. Bu mülteciler temin–i maişete bile muktedir bir halde değildirler" toprakları, evleri Kürtler tarafından yağma edilmiştir. Bu emlak Kürtler tarafından ya hiç pahasına satın alınmış veyahut gasbolunmuştur.

Bundan otuz sene evvel, harp esnasında Ermeniler ekmek, erzak ve elbise vermek suretiyle Türk askerlerine yardım ederlerken, hayvanlar ve öküzleriyle orduya ait nakliyatı temin eylerlerken ve Ermeni köylüleri Türk askerlerini ve Kürt gönüllülerini meccanen beslerlerken Kürtler en ufak meseleleri bahane edecek binlerce Ermeniyi öldürdüler, köyleri yağma ettiler ve gösterilen misafirperverliğe mukabil vergi olarak diş kirası istemeğe

kalkıştılar. Bu diş kirasını veremeyen biçareleri katletmekten çekinmediler.

Aynı zamanda idi ki Van pazarı yağma edildikten sonra yakıldı ve yüzlerce Ermeni ailesi yangın enkazı üzeri–ne gözyaşları dökmekten başka bir şey yapamadılar. Bu yangının neticelerinde zuhur eden açlık ve bu açlığın sebep olduğu felaketler unutulmayacak hakikatlerdendir.

Şimdi iktisadi ve siyasi sahada hasıl olan menfur vaziyeti kargaşalık çıkaranlara atfediyorlar. Bundan yirmi, otuz sene evvel vukua gelen buna benzer hadiseler esnasında bunlar nerede idiler?

Daha yakın hadiselerden bahsedilmek lazım gelirse 1895–96'da Ermenilerin Babıali'ye vukubulan şikayetleri ileri sürülebilir. Bu şikayet ve protesto, yüz binlerce Ermeni'nin kesilmesiyle mukabele görmüştü. Arçek, Alçavaz, Agtak, Nortus gibi Ermeniler tarafından meskun olan kalabalık köyler tamamiyle yağma edilmiş Çulamerk, Pervar, Levi vesaire gibi kazalarda bulunan halk, Kürtler tarafından kesilerek ölenlerin yerine hep Kürtler geçmişti. Buralarda berhayat kalanlar Kürtlere kölelik etmeğe mecbur kalmışlardı.

Van şehrinin ekseriyetle Ermeniler ve Türkler tarafından meskun olan mahalleleri Türkler tarafından temizlenmişti. Diğer mahallelerde oturan Ermeniler ise konsolosların bulundukları mahallelere kaçmışlardı. Burada, ecnebi bayrağının himayesi altında biçareler bir dilim ekmek kazanabileceklerini ümit ediyorlardı.

1896 senesinde vukua gelen hadiseler geçici olmakla beraber Ermenilerin içinde bulundukları vahim vaziyet hep devam ediyordu. Fakat Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin sadık tebaası sıfatıyla bir gün Kanun–u Esasi'nin ilan edileceğini ve herkesin müsavi haklara malik olacağını bekliyorlardı. İşte bu esnada 23 Mart hadisleri zuhur etti. Şehirden köylerine geri dönmüş olan birçok zavallılar katledildiler, bunların cesetleri bile ortadan kaldırıldı.

Onun için bir aydan fazla bir zamandan beri evleri–mizde kapalı bir halde oturuyoruz, bir taraftan açlık, diğer taraftan her an yeni fecaatlerle karşılaşmak korkusu bizleri mahvediyor.

Katliamları tertip edenlerden bir kişinin bile cezalandırılmadığını görüyoruz. Bütün bu felaketlerimizin din ve ırk ihtilafından ve kanunların yanlış tefsir edilmesinden ileri geldiğini bu kadar tecrübelerden sonra anlıyoruz.

Kıtlığın bütün fecaati gözlerimizin önünde tecessüm ediyor. Çünkü şimdiki vaziyetin devamı ancak umumi bir kıtlık doğurabilir. Bütün Ermeni aileleri baharda olduğumuz halde bütün ekinlerini metruk bir halde bırakmışlardır. Ortada hiçbir münakale imkanı yoktur, her türlü emniyet zail olmuştur.

Bizi istismar edenleri Türk milleti cezalandırılacağı yerde, bilakis orılara silah taşıma hakkına malik bulunuyor, bizi her an tehdit edebilecek bir vaziyettedirler. Bundan başka iki üç misli artan vergiler yaşamağa da imkan bırakmamaktadır.

Hal ve keyfiyet bu merkezde iken çıkan kargaşalıklardan yine Ermeni milleti mes'ul tutulmaktadır. Türk milleti ise her zaman bizlere karşı tehditkar bir vaziyet almakta ve silahsız dolaşan masum Ermeni milleti kesilmeğe devam etmektedir.

Kanun muvacehesinde bütün Osmanlı milletleri aynı hukuka malik oldukları, Türk ve Kürt milletleri silahlı gezdikleri halde Ermenilere, kendilerini müdafaa etmeleri için küçük bir bıçak taşımalarına bile müsaade edilmemektedir.

İki, üç misli artan vergiler Ermeniler tarafından hiç ses çıkarılmadan ödendiği halde yine onlara fena gözle bakılmakta, hapislere tıkılmakta ve orada senelerce işkencelere tabi tutulmaktadır. Tahkikat ve mahkumiyet kararları senelerce uzatılmaktadır. Onun için bir çok Ermeniler mahkemelerden kurtulmak için kaçmağa mecbur olmaktadır.

Namusumuza, hayatımıza, malımız ve mülkümüze kat'iyyen hürmet ve riayet yoktur. Her gün dinimize hakaret ediliyor, kiliselerimiz kirletiliyor, tahrip ediliyor, yakılıyor. Hayatımızı korumak imkansız olduğu halde bile şikayet etmemize müsaade olunmuyor.

Onun için zat–ı asilanelerine müracaata mecbur kaldık. Gerek Babıali'ye, gerekse İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesi'ne içinde bulunduğumuz hali anlatarak bunlara nihayet verilmesini temin etmelerini söylemenizi rica eyliyoruz.

İsteklerimiz şunlardır:

1– Bu memlekette insan gibi ve aynı hakka malik tebaa olarak Osmanlı Devleti'nin himayesi altında yaşamak;

2– Namusumuzun, hayatımızın ve münakale vasıtalarımızın emniyet altına alınması ve bunun bir irade–i şahane ile ilanı;

3–Meçhul kimseler tarafından yapılan hareketlerden Ermeni milletinin mes'ul tutulmaması;

4– İstanbul'un ve Türkiye ile ecnebi memleketlerdeki diğer ticaret merkezlerinin Ermeni milletine de açık bulundurulması;

5– 23 Mart facialarına sebep olanların kanun muci–bince cezalandırılmaları.

Şayet yukarıdaki protestomuz ve meşru taleplerimiz is'af edilmeyecek ve bu müracaatımız da neticesiz kalacak olursa başka bir memlekete muhaceret etmemize müsaade etmesini ve bunun için bize nakti muavenette bulunmasını Osmanlı Devleti'nden rica etmenizi istirham eyleriz:

Bu istirhamları daha ne istirhamlar ricalar, tavassutlar, ecnebi devletlerin müdahaleleri takip etti. Fakat Paris Kongresi'nde Ermeni komiteleri tarafından ileri sürülen müddeiyat zaman ile daha şiddetli şekillerde ortaya atıldığından ve ecnebi devletlerin nüfusları altında kalan bu Ermeni komitelerinin istekleri Osmanlı Devleti'nin devam ve bekası ve tamamiyet–i mülkiyesi ile kabil–i telif görülemediğinden nihayet bu kusurlu ve yanlış yoldan hareket Ermeni milletinin başına bin belalar açmağa ve bugünkü hale gelmesine sebep oldu.

Ermeniler bir taraftan Kürtlerin hücumlarından ve yağmakerliklerinden şikayet ederlerken diğer taraftan Ermenilerin de, Rusya tarafından yapılan teşvikat neticesi, aynı muameleleri Kafkasya'daki İslamlara yaptıkları haber alınıyordu. Rusların bu tahrikatı hakkında Kafkasya'nın Gence Şehrinden Paris'e gönderilen bir mektupta deniliyordu ki:

"Mutaassıp Rus gazeteleri Türkiye'nin Rusya Devleti'ne karşı muharebe açıp Kafkasya'yı zaptedeceğini yazıyorlar. Günü gününe çıkan bu haberler her tarafta heyecan uyandırıyor. Rusya'nın Kafkasya'da az askeri bulunduğu malumdur. Gazeteler, bu vaziyette bir muharebe çıkacak olursa Rusya'nın mağlup olacağını ileri sürüyorlar. Diyorlar ki: "Ecdadımızın kanları ile zaptolunan Kafkasya'mızın bir karış yerini bile Osmanlı Devleti'ne

terkmedemeyiz."

Bu mutaassıp ve iftiracı gazeteler her gün sayfalarında "Ey Ruslar! Kafkasya elden gitti. Türkler baş kaldırıyorlar! Vatan tehlikededir. Rusya mağlup olacak! Kafkas Müslümanları dindaşlar, Osmanlılara yardım edip umumen isyan edecekler! Bu isyan esnasında Kafkas'taki umum Hristiyanları kesecekler! Bu sayede İslamlar, Osmanlı Devleti'nin himayesi altına girmeye çalışacak!" diye heyecanlı yazılar yazıyorlar.

Bunları yazmaktan maksatları Kafkasya'daki Hristiyanları ve bilhassa Ermenileri İslamlar üzerine saldırtmaktır. Gazeteler bu iftiralı yazılarında daha ziyade ileri giderek diyorlar ki: "Kafkasya'nın her tarafı Müslümanların elindedir. Muharebe başlar başlamaz bir taraftan askerlerimiz harbederlerken diğer taraftan Müslümanlar demiryollarını, köprüleri dağıtıp askerleri–mizin Osmanlı hududuna gitmelerine mani olacaklar. Binaenaleyh Hristiyanlık tehlike içindedir. Vatan gidiyor. Siz de ona göre silahlanınız. Kafkas İslamlarını katl ve mallarını yağma ediniz. İntikamınızı alınız. Yoksa son pişmanlık para etmeyecektir. Rus askerlerine yardım ediniz. Rus hükûmetini de ikaz ediniz ki Rusya'nın muhtelif noktalarından Kafkasya'ya asker apartsın. Ta ki Kafkasya elden gitmesin. Şayet Kafkas Müslümanlarının isyanlarına mani olamazsanız siz de mukabil isyan çıkararak onları eziniz. Hanelerini, yurtlarını ateşe veriniz.

İşte Kafkas gazeteleri insaniyete yakışmayan heyecanlı sözler yazarak Rusları ve Ermenileri, İslamlara karşı ayaklandırmaya çalışıyorlar. Tabii bu yüzden İslamlar da Ermeniler ve Ruslara karşı düşman oluyorlar.

İşin fenası şu ki Kafkas hükûmeti bu iftiralara inanı–yor ve Kafkas Müslümanlarını azap içine sokmaktan geri kalmıyor. Hatta hükûmet bütün Kafkasya'yı örf–i idare altına almış gibi bir şeydir. Her taraf teftiş ediliyor. Geçenlerde bizim Gence şehri de teftiş edildi. Bu teftiş esnasında öyle ciğer yakan, öyle insaniyete ve İslamiyete yakışmayan haller oldu ki bunları görüpte ağlamamak kabil değildir.

Mesela Hükûmet Müslümanların köylerini ve evlerini teftişle kanaat etmeyerek kabristanları da araştırdı. Mezarlarımızı açtırdı. Ölülerimizin kemikleri dışarı çıkarıldı. Mezarların içleri

araştırıldı. Aman Yarabbi bu ne zillettir! Bu ne vahşettir! Bunun sebebi güya Müslümanlar silahlarını ve cephanelerini mezarlara gizliyorlarmış!"

Bu rezaletlerden dolayı kaç defa hükûmete şikayet ettik, fakat hiç aldıran olmadı. Hatta hükûmet erkanı şikayet için gelen Müslümanlara itibar bile etmedi, huzurlarına çıkartmadılar.

Kardeşler! Ermenilerle ittihat edip hürriyet ve Meclis–i Meb'usan istemek olmaz! Ermenilerin bizim başımıza getirdikleri ve daha getirecekleri belalardan ibret alarak bundan vazgeçiniz!"

Rus hükûmetinin bu şiddetli teftişlerinden ve Türkler baş kaldırıyor diye yaptığı takibattan dolayı bir müddet (.....) şubesi faaliyetini tatile mecbur kalmıştı. Oradan Paris'e yazılarak evrak ve gazete irsalatının hiç olmazsa üç ay için tatil edilmesi rica olunmuştu. Ve deniliyordu ki:

"Böyle dikkatli teftişler ancak üç ay devam edebilir. Ondan sonra kendileri de yorulup vazgeçerler. O vakit evvelki gibi yine her şeye devam etmek kabil olur. Şimdi ise vaziyet pek muhataralıdır.

Arkadaşlarından aldığımız haberlere bakılacak olursa Abdülhamid'de Uçamçıra'ya bir casus gönderecekmiş. Bunun kim olduğunu henüz bilmiyoruz. Gelecek casus, gönderdiğiniz gazetelerin kimin namına geldiğini tahkik edecek gazeteler hangi adamlar vasıtasıyla Türkiye hududundan içeriye sokuluyorsa onları anlayacak ve Türkiye'ye girer girmez yakalatacakmış.

Biz bu adamın kim olduğunu öğreneceğiz ve öğrendiğimiz andan itibaren yirmi dört saat zarfında onun vücudunu ortadan kaldıracağız. Bizim öyle adamlarımız vardır ki bu işi mükemmel surette başarmağa muktedirdirler. Bizim korktuğumuz adam Abdülhamid'in göndereceği casus değil, o casusun buraya gelmesine sebebiyet verecek derece ihbaratta bulunan şahıstır. Bu şahıs aramızda olanlardan birisi ise onu da yaşatmayacağımıza emin olabilirsiniz. Siz şimdilik herhalde bizden yeni haber amadan gazete vesaire irsalatını kesiniz."

Gayrimüslimlerle Türkler Arasındaki Gerginlik Artıyordu

Görülüyor ki Abdülhamid memleket haricinde kalan Türkleri ve İslamları korumak veyahut korumak için teşebbüste bulunmak şöyle dursun, onların dertlerini arttırmak maksadıyla kendi hafiyelerini göndermekten bile geri durmuyordu. Bu esnada ise memleketin her tarafı inim inim inliyor. Hristiyan unsurların Türklere karşı yaptıkları fenalıklar ve haysiyetşiken hareketler gittikçe artıyordu. Bunların ne derecelere kadar ileri gittikleri Kavala'dan Paris'te Terakki ve İttihat Cemiyeti'ne gönderilen mektup–lardan pek acıklı bir surette anlaşılmaktadır. Bu mektuplarda deniliyordu ki:

"Buraya ve her yere Polis namiyle gönderilen "affedin" fahişelerin menfur derekelerini kabil değil görmeden takdir edemezsiniz. Zira hiçbir namuslu adam yoktur ki bu kadar rezillik tasavvur edebilmeğe tenezzül etsin ve muktedir olsun.

Burada Rumlar hergün bir Bulgar öldürüyorlar. Alenen tabanca ile vuruyorlar. Aralarında ittihat o kadar taammüm etmiş ki şimdiye kadar iki sene zarfında Kavala'da, Yunanistan'dan bilhassa cellatlık etmek üzere celbolunmuş ve çoğu bu maksatla hapislerden kaçırılmış haydutlar tarafından otuzu mütecaviz günahsız Bulgar alenen, ekseriya yirmi, otuz yerinden vurularak vahşiyane idam olunuyor da katilleri bulunamıyor.

Vakia bu hususta hükûmetin hainane müsamahası en büyük sebep olduğu malum ise de birkaç yüz kişi huzurunda pervasızca tabanca ile vukubulan bir katlin faili hatta tayin bile olunamazsa ve katili kimse görmemiş olursa onları himaye eden heriflerin birbirlerine ne derece merbut oldukları anlaşılır.

Arada hiç teklif tekellüf yok! Vuran katil pervasız adımlarla uzaklaşıyor ve kalabalığa katılıyor. Hiç müşkülat görmeden kiliseye sığınıyor. O meva–i fezail ve hatta kabe–i melekutte dünyevi adaletten değil uhrevi azaptan bile aman vardır. Papazın bütün günahlarını üçer dakikada izale ile insaniyete, musamiyete değil mülkiyete icra ve ala eylediği bir adama hükûmet ne ceza verebilir? Herif mücrim değil ki... Melek!

Rumlara ecnebi postaları serbesttir. Kimsenin söz söylemek

haddi değil. Bir Türk üç defa ecnebi postahnesine gitti mi derhal tarassut altına alınır. Rumlar muzır denilen gazeteleri apaşikare sokaklarda okurlar. Bir Türk artık eskimiş bir havadisi ağzına alıp ta işitildi mi derhal kimden işittiği sorulur. Bir Rum bir Müslümanı yaralarsa faili sadece yakalanır,bir Türk bir Rum'a ağır söz söylerse o Türk tüfek dipçikleri vurularak hapse atılır. Rumlar tarafından getirilen son sistem binlerce harp tüfeği serbestçe tevzi edilir. Müslümanların çifte av tüfekleri ise müsadere olunur.

Bu paskalya, Kol gazen polis ve jandarmaların ve hatta Kaymakamın gözleri önünde Rumlar nöbet ateşi ta–limleri yaptılar. Yunan Konsoloshanesi'nde bin ağızdan birden "Zito Kostatino" diye bağırdılar. Devriye neferlerinin ve polis efradının ayakları dibine o altı kere patlayan kağıt fişeklerinden attılar. Hükûmetin haysiyetini her suretle terzil ettiler mahkeme erkanı saye–i şahanede asayişin kemali muhafazasına muvaffakıyetinden dolayı İngiliz zabitlerini alkışlamağa, tabasbus ile onlara yaranmağa uğraşıyor.

Bu Paskalya'da Rumlar tarafından atılan silahın haddi hesabı yok. Yunanistan'dan suret–i mahsusa'da gönderilmiş ve getirilmiş olan Mavromat namında bir Yunan erkan–ı harp miralayının nezareti altında Doksat, Drama, Pravişte, Kavala Rum mektepleri şakirtleri geçit resmi yaparlarken postahaneye gelmiş olan 50 numaralı bir posta paketinin hangi Türk tarafından alınacağını öğrenmek üzere Drama Mutasarrıfı Saadetlü Paşa, Kavala'ya kadar ihtiyar–ı sefer ediyor ve bu parlak geçit resminde bulunarak Rum eşkıya reislerine iltifatlarını esirgemiyor. Yemin ede–rim ki Müslümanların katliam edilmesi Rumların bir nevi rüçhana müsamahalarındandır."

İttihatçılar "Nemelazımcılıktan" Şikayet Ediyor

Türk olmayan unsurlar bu suretle çalışırlarken Türkler arasındaki birleşme ve teyakkuz hareketi Terakki ve İttihat Cemiyeti'ne mensup olan birkaç yüz veyahut birkaç bin kişiye münhasır kalıyordu. Bu uyuşukluğu gidermek ve uyandırmak

için Cemiyetin şubeleri tarafından yapılan teşebbüsler ekseriya akim kalıyordu. Ordudaki mektepli zabitler hariç olmak üzere Cemiyetin takviyesine çalışanlar, aza adedini arttırmağa gayret edenler pek azdı. Bir mektupta bu halden şikayet ediliyor ve deniliyordu ki:

"Dervişlerin bir sözü vardır: "Dertli dermanını bulur, derssize kim çare bulsun?" müteessir olana, hak isteyene, hakikat arayana teselli, ümit, nur gelir. Fakat nemelazım diyenlere, kaygusuzlara karşı içimden kan gidiyor.

Cahil ve gafil olan marifetle uyandırılır. Bilen ve fakat görmek istemeyenlere tehlikeyi kim göstersin? Onlar göz yumarlar, kulak tıkarlar. Yazık, çok yazık! Bunların indinde ibret gaflettir, gayret hamakattir, vazifekarlık meskenettir. Onlarda hikmet neme lazımdır, ibret menfilerin sefaletidir, gayret sefahettir. İzzet–i hakka inkiyattan beri bulunmaktadır.

Şimdiye kadar güttükleri neme lazım tariki küfra küfürden rücu onlarca öyle bir meskenettir ki böyle bir tenezzülü (!) ihtiyar etmemek için hak ve hakikate düşman oluyorlar. İçlerinden en naziki: Haklısın beyim, fakat herkes bir hilkatte değildir. Siz sizsiniz, biz de biz, diyor.

"Ne kansızlıktır ki bu söze karşı sert cevaplar verirsiniz ve nihayet hakaret edersiniz de muhataplarınız miskinane sükut ederler. Siz ayrıldıktan sonra arkanızdan hemen Onun başında kavak yeli eser! fetvasını verirler. Allah ıslah eylesin."

Türklerdeki bu kansızlık devam edip dururken bakınız Rumlar, yine Kavala'dan Paris'e yazılan bir mektuba nazaran ne kadar bağlı bir surette hareket ediyorlardı:

"Sokakta sarhoş marhoş dolaşmakta olan bir Rum müfsidine polis tesadüf eder. Edebiyle yoluna gitmesini ihtar eder. Bu ihtara kızan sarhoş Rum polise karşı silah teşhir eder. Bunun üzerine Rum yakalanarak karakola getirilir. Fakat aradan on dakika geçmeden üç yüzü mütecaviz Rum karakolun önünde toplanır, karakol binasından içeriye hücum eder ve mevkufu cebren kurtarır. Bakınız burada Rum Cemiyeti ne demektir?

Bir taraftan Abdülhamid hakim Türk milletini bu suretle ezdirirken diğer taraftan o asil milleti avutmak için bin türlü çarelere baş vurmaktadır. Mesela şimdi Kavala'da altı polis var.

Bunların adeti yirmiye iblağ edilecekmiş! Yalan. Susuz yerlere su getirtmek için bir Su Komisyonu teşkil olunmuş, halbuki seneler geçer, susuz yerlere bir katre su getirilmez. Sokakların tanzimi için ayrıca bir komisyon faaliyete başlayacakmış. Bu da laftan ibaret! Olsa olsa komisyon azası her içtimada huzuriye alırlar, yoksa yol filan yapılacak değildir."

Cemiyet, Rum ve Bulgar Eşkıyalarına Karşı Çete Oluşturuyor

Cemiyet, Rumların ve Bulgarların teşkilatına karşı bir mukabelede bulunabilmek için Türk çeteleri teşkil ediyordu. Bu işlerle Selanik ve Manastır merkezleri meşgul olu–yordu. Bir taraftan Sofya'ya yazılarak Bulgaristan hükûmetinin vaziyeti tetkik edilirken diğer taraftan faaliyete geçerek Türk çeteleri hakkında talimatnameler hazırlanı–yordu. Sofya'ya yazılan mektupta deniliyordu ki:

"Tavsiye edilen adreslerle görüşerek vesair menbalardan malumat alarak Bulgarların harekat–ı askeriyesini ve imaret bütçesini tetkik ediniz. Her gün bizim Sofya'daki komiserliğe devamla Türkiye ile Bulgaristan arasındaki münasebatın alacağı şekli hemen bize bildiriniz. Sofya'da askeri ve siyasi hangi ecnebi memurlar varsa bunları soruşturup mümkün ise kendileriyle mülakat ediniz. Avrupa gazetelerinin Sofya'da hususi muhabirleri bulunuyorsa bunları da Cemiyetimiz hakkında, kuvvet ve kudreti hakkında tenvir etmeğe çalışınız. Bulgaristan efkarını, bahusus Darülfünun talebesinin fikriyle oralarda oturan Rum ve Sırp unsurlarının hissiyatını ve hareketlerini de bildiriniz. Bulgarların askeri depolarında ve imalathanelerinde ne derecelere kadar faaliyet görüldüğünü tetkik ile bunlar hakkında malumat gönderiniz. Orada Bulgar komiteleri ve bilhassa Makedonya komiteleri ne yapmak istiyorlarsa onlar hakkında da haber veriniz.

Teşkil olunacak Türk komiteleri hakkında hazırlanan talimatnamede deniliyordu ki:

"1– Her biri 8–12 kişiden ibaret olmak ve birer şefin idaresi altında bulunmak üzere lüzumu kadar gruplar teş–kil edilecektir.

2– Her kişiye bir flinta, biri toplu ve diğeri otomatik iki tabanca, her birine iki yüz atım hesabiyle fişek verilecek ve grup şefinin emri altında olmak üzere müteaddit ebatta bombalar bulundurulacaktır.

3– Merkezi heyetle yalnız grup şefleri temasta bulunacaklar, diğerleri ne merkezi heyeti, ne de diğer grupların efradını tanıyacaklardır. Ancak, icabında birbirlerini tefrik için hususi birer alametleri olacaktır.

4– Her grup kendi şefinin nezareti altında haftada bir defa, fevkalade hallerde daima muayyen mahallerde toplanarak mesleklerine ait hususat hakkındaki fikri ve bedeni terbiyelerine sarf–ı mesai edecektir.

5– Her grubun bir tahassungahı olacaktır. Bunlar münasip mahallerde intihap edilecek ve grubun silahları ve cephanesi oralarda muhafaza olunacaktır.

6– Acele alınacak tedbirler esnasında kullanılacak hususi işaretler grup efradının adediyle mütenasip olacak ve bunlar şeflerin malumatı altında yalnız tehlike esasında efrada tevzi edilecektir.

7– Komite efradiyle diğer Cemiyet efradı arasında hiçbir fark gözetilmeyecektir. Efrat arasında bir rüçhan bulundurulmamasına son derece dikkat edilecek, efrat beyninde tefrikaya kat'iyyen sebebiyet verilmeyecektir.

8– Vazife esnasında komite efradının ihtiyaçları komite sandığından tedarik olunacaktır. Efrattan birisi; felakete maruz kaldığı taktirde ailesi hakkıyla himaye altına alınacaktır.

9– Komiteyi ya doğrudan doğruya merkezin emri altında bırakmak veyahut komite işlerine ihtisası olan mücerret zevattan mürekkep bir idare heyeti tesis edilecektir."

Türk çeteleri teşkili için yapılan bu hazırlıklar en ziyade Bulgar çetelerine karşı idi. Çünkü en ziyade faaliyet gösteren, en çok mazaratları dokunan o çetelerdi. Bulgarlar 1880 senesinde Şarki Rumeli'yi zahmet çekmeden ele geçirdikten sonra bu büyük muzafferiyet Bulgar milliyetperverlerinin hülyalarını bir kat daha kuvvetlendirmişti. Abdülhamid'in tuttuğu dahili ve harici siyaset millet ve memleketi umumiyet itibariyle tahrip ettiği kadar Makedonya iğtişaşını da alevlendiriyordu. Eğer Abdülhamid

hükûmeti Berlin Kongresi'nde vadedilen ıslahatı otuz sene gibi uzun bir müddet zarfında icra etseydi, Makedonya'da ne bu kadar can ve mal telef olacak, ne de mesele ecnebilerin müdahalelerini icap ettirecek bir şekil alacaktı.

Fakat maattessüf Abdülhamid Makedonya meselesinde dahi bir kahve ocağı politikası takip ediyor, oralara ehliyetsiz valiler gönderiyor, Makedonya işlerini istişare ettiği insanlar da etrafında bulunan tüfekçi Arnavutlardan ibaret kalıyordu. İşte Bulgarlar bu gibi ahvalden istifadeden hali kalmıyorlardı. Onların haksızlıkları her veçihle aşikar olmakla beraber Avrupa devletlerinin mazhariyetine nail oluyorlardı. Ecdadımızın kaniyle yoğrulmuş ve üzerinde her cihetle hak ve hakimiyetimiz olan o canım memlekete ecnebi memurlar ve zabitler tayin ettirmişlerdi.

Bir aralık mali mürakabeyi kabul edemeyeceğimizi bildirmemiz üzerine büyük devletler bahr–i nümayişler yaparak o mürakabeyi Babıali'ye cebren kabul ettirmişlerdi. Abdülhamid bu Avrupa mıntıkasındaki Osmanlı vilayetlerini çoktan beri gözden çıkarmış olmalı idi ki bu suretle hareket etmekte bir mahzur görmüyordu. O vilayetlere "Vilayatı Selase" namı verilmesi de oralarının artık elimizden gitmekte olduğuna delalet ediyordu.

Abdülhamid'in Bulgar Prensliği İle İlişkisi ve Edirne'deki İkinci Ordu'ya Bakışı

Abdülhamid Rumeli'ndeki isyanları teskin etmek maksadıyla oralarda senelerce iki yüz bin asker beslemiş, daha doğrusu vatan evlatlarından iki yüz bin kişiyi aç ve biilaç Rumeli dağlarında ve bayırlarında dolaştırmıştı. Hükûmet parasız kaldıkça aktolunan istikrazlar hep bu uğurda sarf ve israf olunmuştu. Velhasıl devleti zayıf düşürmek için ne lazımsa Abdülhamid idaresi bunu yapmakta kusur etmemişti.

Bulgarlar bu vaziyetten istifade ettikçe Abdülhamid her sene Münir Paşa'yı veyahut Necip Melhameyi Bulgaristan Prensi Ferdinand'ın hak–i payına gönderiyordu. Onunla itilaf çareleri arıyor ve bu çareleri, bulamayınca dayak yemiş bir çocuk gibi ağlayarak, sızlayarak Avrupa kabinelerine müracaat ediyordu. Abdülhamid'in koca Osmanlı İmparatorluğu'nun Padişah'ı,

Ferdinand'ın ise küçücük Bulgaristan emaretinin Prensi olduğu düşünülürse, bu müracaatların Osmanlılık namına elim bir zillet olduğu kolayca anlaşılır.

Arada sırada Bulgar emaretiyle Babıali arasındaki vaziyet vahamet kesbetmekten geri kalmıyordu. O zaman Abdülhamid hükûmeti, vatanı kurtarmak için değil, istibdadı kaybetmemek için biraz aklını başına alıyor ve bazı askeri tedbirler almağa kalkışıyordu. Fakat maatteessüf o zaman da bir çok askeri levazımının noksan olduğu görülüyor ve bunların alelacele tedarikine çalışılıyordu. Mesela top ve süvari beygirleri satın alınıyordu. Zannediliyordu ki bu beygirlerle derhal harbe girmek kabil olacaktır. Unutuluyordu ki bu hayvanların talim ve terbiyesi altı aya mütevakkıftır.

Sonra süvari, yeni tüfeklerle teçhiz olunmak isteni–yordu. Bunun için Bertier Paşa bir erkan–i harp zabitiyle beraber Fransa'ya gönderiliyordu. Halbuki kendisinden ümit ve yardım beklenen bu Bertier Paşa'nın Fransız ordusunda çilingir, bizim ordu da ise Ferik Bertier Paşa, olduğu nazar–ı dikkate alınmıyordu.

Bulgaristan'a karşı sevkolunacak kuvvetimiz Edirne'deki İkinci Ordu idi. Bulgarların devlet için bir tehlike teşkil ettikleri her an görüldüğü halde bu ordu yine ihmal ediliyordu. Çünkü ordunun birçok teçhizatı ve levazımı eksik bulunuyordu. Bundan başka daha fena bir şey vardı ki, o da İkinci Ordu'ya mensup olan mektepli ve muktedir zabitlerin oradan uzaklaştırılması ve memleketin diğer ordularına teb'it olunmaları idi. Abdülhamid merkezi Edirne'de bulunan İkinci Ordu'nun bir gün Yıldız Sarayı üzerine yürümesinden korktuğu için bir taraftan muktedir zabitleri oradan uzaklaştırırken diğer taraftan da İkinci Ordu'nun süvari ve topçu levazımını ikmal ettirmiyordu. İkinci Ordu Kumandanlığına da askerlikte yalnız idare işlerini bihakkın ifa edip askeri malumatı olmayan sadık bendelerinden Arif Paşa'yı tayin etmişti.

Görülüyor ki devletin hayati meselelerinde, memleketin maruz kaldığı en tehlikeli vaziyetlerde bile vatandan, milletten ve memleketten ziyade daima Abdülha–mid'in şahsı, etrafındakilerin menfaatı gözetiliyordu. Varsın Bulgarlar hazırlanarak

hududu geçip Edirne'yi zaptetsinler, bunun ehemmiyeti yoktu. Elverirdi ki İkinci Ordu hep muktedir zabitlerin elinde bulunmasın, teçhizatı mükemmel olmasın da bir gün Yıldız Sarayı üzerine yürümeğe kalkışmasın!

Meşrutiyet Arefesinde Halkın İstanbul'a Bakışı

Devletimiz, milletimiz 1908 senesi ilk aylarında hakikaten büyük bir buhran geçiriyordu. Abdülhamid can çekişiyor, Mabeyinciler, nazırlar, Sefirler Avrupa fabrikaları ile ortak olarak milletin zararına top, tüfek ve barut parasını çalışıyorlardı. Askerimiz Yemen'de, İran hududunda çarpışıyor, istibdat idaresinin israfatına para yetiştirmek vazifesi yalnız Anadolu ahalisine kalıyordu. Ahali sefaletten inliyor, zulüm ve kahırla vatanın bir köşesinde, yahut yeis ve hiddetle gurbet diyarında bulunan hamiyetliler bu hale kan ağlıyordu.

Bu hamiyetliler içinde yazı yazabilenler, manzum, mensur yazılarıyla, gizliden gizliye Abdülhamid'e karşı hissettikleri tehevvürlerini kağıt üzerine dökerek onları dostlarına ve arkadaşlarına dağıtıyorlar, bunların birer suretini de "Şûra–yi Ümmet" gazetesinde intişar etmek üzere Paris'te Terakki ve İttihat Cemiyeti'ne gönderiyorlardı. Abdülhamid'e yazılan bu manzum küfürlerden bir tanesinin bazı parçalarını, o zamanki galeyanı, okuyucularımıza anlatmak üzere aşağıya yazıyoruz:

" Bir takım ehli garaz tetbir–i pünhan eylemiş
Yol bulup öyle yezidî mülke Sultan eylemiş
Nesl–i Osman'dan deyyu dünyaya ilan–ı eylemiş
Hayf ol mazlum millet, hayf bunca sadıkan
Hayf ol masum ahali, hayf bunca kahraman
Zulüm zalimden müyesser olmayıp ilan şan
Akıbet mahvoldu bitti kalmadı namus ve şan
Kahr–u berbat etsin ol mel'unu Rabb–i Zülcelal
Adeti her kardadır tavrı Yezide imtisal
Bulsa layıktır belasın ol deni–i bed faal
Kalmadı inkara artık kimse de takat (Kemal)"

Başka birisi de Paris'e gönderdiği bir mektupta Abdülhamid

hakkında diyordu ki:

Sultan, istibdat ve esaret fikrini tamim etmek için mektepler açar, kitaplar yazar, ihya eder, öldürür, misal gösterir, lutfeder, kahreder.

O bugün istibdat isterim demeğe hak kazanmıştır. Çünkü matlabının mevkufu aleyhi olan erbabın temin ve ihzarında anuttur, gayyurdur. Biz hürriyet isteriz diyebilmek için kendimizi ona layık kılmaktan başka yolumuz var mıdır? İstemek, istenen şeyin sebeplerini hazırlamaktır. O, istediğinin sebeplerini himaye ediyor. Biz de ona çalışmağa mecburuz.

Bizim mekteplerimiz yok, kitaplarımız mahbus, taltifimiz yok, tehdidimiz yok, misalimiz az. O kuvvete ne ile galebe edeceğiz? Bizim bir tek silahımız var: Hak göstereceğiz. Onun gösterdiklerinin kaffesini istihkar edeceğiz. Bize bakanlara öyle bir ulvi hakikat göstereceğiz ki onun mükerrem mealiyle insaniyeti telif edenler bütün omuşaşa alakaların felsefi kayıtlardan ibaret olduğunu anlayacaklar, Hak taali edecek. Öyle ise gösterelim, hem de öyle mafevkalbeşer azim bir insani azimle gösterelim ve ihtimam edelim ki sair cihetlerde aczimizi hak ve hakikatin ab–ı sehariyle tatmin edelim. Yapabileceğimiz bir ilan–ı haktır. Dini hakikattir, onu da ihmal edersek..."

1908 Yılının Mart Ayında Ülkenin İçinde Bulunduğu Durumu Anlatan Bir Mektup

Bu satırların yazıldığı günlerde 1908 senesi Mart sonlarında bilmem kaçıncı defa olarak memleketten Fransa'ya kaçan ve Marsilya'ya çıkan bir Türk genci memleketin vaziyetini şu mektupla anlatmaya çalışıyordu.

"Abdülhamid'in kurenası şeamet ve nühuset devrinin tamamen söneceğini görerek ta Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar maden araştırmak için mühendisler göndermektedir. Şimdiye kadar Almanlara ve Ruslara birçok imtiyazlar verildi. Maden taharriyatında valilere ve mütasarrıflara maksadın tahsili yolunda lazım gelen vesaya tebiliğ olunmaktadır.

Anadolu'da jandarma tensikatı artık felah gününe, felah bayramına kaldı, halbuki en ziyade fitret–i dai, müteselsil şer

işleri badi seyyiatın masdarıdır. Alay beyleri, tabur ağaları zaten ahçılıktan, kölelikten gelme menhus avare ve serserilerdir. Yegane emelleri igtişaş arasında malikanelerini tevsi etmektir. Yerli ahalinin, daha doğrusu servet erbabının şu yoldaki ikdamları memnuniyet–i mucip halden ise de, fakir ahalinin hedef olacağı gaddarane itisafa hudut ve payan olamıyor.

Reji Nezareti imtiyaz müddetini tahdit için mütehalikane çalışmaktadır. Eşrafa ve hanedanlara bol bol maaş vererek onları istihdama sai olması muvaffakıyetine delalet eder. Rejinin kullandığı hileler ve desiseler sayesinde ise bugün Canik mülhakatı mücadele ve muhaseme halindedir. Çoluk çocuk bahçe etrafında kadınlar taşlarla, ihtiyarlar sancaklarla gençler silahlarla mukabele ve mukavemettedirler! Şu sayede ümit ederim ki aşar mültezimlerine de isyan silahı hazırlanıyor!

Ulema ve hocalar, Padişah aleyhinde tefevvühat–i lisaniyelerinden dolayı bir çok gençlerimizi ihbar ve resmen şehadetle mahkum ettirdiler. Şeriat gaza–yı Ahmediye'nin cerri menfaate alet olması modası geçtiğinden son maişet çaresi hilafet–i islamiyeyi müdafaaya kaldı. Umumun iyiliğine çalışmaları lazım gelen hocaların manevi vazifeleri ancak halkı perişan etmekten başka bir şey değildir.

Hükûmet askeri tedarikatla meşgul. Bu tedarikat evvela Erzurum ihtilaline karşı idi. Halbuki ordu merkezinden harice de teşmil ediliyor. Bu tedarikatın Anadolu'da bir katliama karşı yapıldığına şüphe yoktur. Ta ki Abdülhamid şahsını sair hükûmetlere karşı mesuliyetten kurtarabilsin.

Birçok yerlerde tabur zabitleri değiştirildi. Evlad–ı vatan taarruzları yüzünden birçokları da divan–ı harplerdedir. Viktor Hugo "Sefiller" namındaki eserinde zikrolunduğu gibi, divan–ı harp reislerini kim mesul edecek?..

İdare–i mahsusamızın sayılası kabil olmayan suistimallerinden olmak üzere iki Rum hırsızından "Ünye Vapuru" namındaki Yunan bandırasını hamil olan vapur satın alındı. Her ne kadar ahaliyi ikaza çalıştımsa da bir semere hasıl olmadı. Vapur satın alındıktan sonra, Yunan bankerleri tarafından haczedildi. Maamafih Yunan tüccarları hisselerini istirdada muvaffak oldular! Diğer Trabzon vapurları vesaireleri de birkaç ihtikar ve

melamet esbabının elinde menfaat temin etmektedir."

Bu mektubu Marsilya'dan Paris'e yazan zat, Topalzâde Osman imzasını kendi ifadesine nazaran Marsilya'ya firar edinceye kadar yapmadığ işler kalmamıştı. Diyor du ki:

"İdadi mekteplerinde okumakta iken heccavlık yüzünden defaatla tard ve ihraç edildim. İstanbul'da mütemadiyen zabıtanın nezareti altında bulundum. Musa Şefkat Bey'in elde edebildiği evrakı hem şehrilere, camilere, medreselere tevzi ettim. Bu yüzden çok kere memleketime firara mecbur oldum. Fransız mekteplerinde devam ettimse de oralardan da çıkarıldım. Fransız vapurunda Abdülhamid'in yaverlerindenNecip Bey'le muhavere ve mücadele yüzünden ihbar edildim. Muhacir eşkıya aleyhinde ahaliyi isyana davet ettiğim için beş ay dağlarda dolaştım, ondan sonra Fransa'ya kaçtım. Ahali'nin me–ralarını zapteden Rum tüccarın evlerini yağma ettim, yıktım ve tahrip ettim. İkinci defa yine kaçmağa muvaffak oldum. Kahvehane ve kıraathanelerde sarhoşlukla irat ettiğim nutuklar yüzünden birkaç defa hapse girdim. Aşar iltizamiyle biçare ahaliyi esaret altında tutan bütün ailem efradının evlerini şehir içinde alenen kurşuna tuttum. On martin ile iki rovelverim müsadere edildi. Üç ay hapsedildim. O zamanki maiyetim hala mahkumdur.

Her tarafta süriş ve ihtilal çıkarmağa çalıştım. Sayısız telgraflar,mektuplar, layihalarla resmi makamları tacizden geri durmadım. Evrak ve muharreratım kitabet nümunesi olmak üzere valilerin ve mutasarrıfların masalarında mahfuzdur.

Reji aleyhindeki son kıyamın çıkmasına yegane sebep olan da yine bendim: Bu son kararın, söylenmeyen bir sır üzerine mevkufen izamım için vilayetten verilen emir üze–rine vuku buldu.

Şimdi para tedarikiyle meşgulüm. Bunu elde edersem ilk teşebbüsüm Karadeniz ticaretini sektedar edecek tedbirler almak olacaktır. Bu sayede Rumlara, saniyen vatan haini olan hükûmet memurlarına tedricen cezalar tertip edeceğim. Para tedarik edemezsem bilmecburiye burada bir tüccar maiyetinde maişet teminine mecbur kalacağım."

Osman Bey mektubunun nihayetinde kendisine para verilirse hizmette kusur etmeyeceğini, cidden müzaherete muhtaç

bir halde olduğunu yazıyordu. Fakat Selanik'ten Paris'e gelen haberlerde Cemiyet teşkilatının gittikçe büyüdüğü, muktedir ve fedakar zabitlerin hümmalı bir faaliyetle çalışmaktı oldukları bildirildiğinden Cemiyetten para isteyen bu zata yardım ederek onu Karadeniz sevahiline götürmeğe lüzum görülmüyordu.

Paris'ten Selanik'e Yazılan Bir Mektup

Paris'ten Selanik merkezine yazılan bir mektupta deniliyordu ki:

"Selanik'te yapılan tevkifat hakkında Avrupa gazetelerinde çıkan haberler üzerine endişeye düşmüştük. Gelen mektubunuzda verdiğiniz izahat bizi teskin etti. Muhterem heyetiniz için daimi bir tehlike teşkil eden Merkez Kumandanı Nazım Bey hakkındaki tasavvuratımızdan, ihbar ve ifşaatı yapan hainden malumat vermenizi sabırsızla bekliyoruz.

Dahili merkez teşkilatının gittikçe büyümekte olmasına çok sevindik. Ulahlarla ittihat teşebbüsünün hayli ilerlemiş olması da şayan-ı memnuniyet havadislerdendir. Şimdiye kadar Bulgarlarla beraber çalıştıkları zannolunan Ulahların kazanılması ehemmiyeti haizdir.

• İzmir'de mühim teşkilata muvaffak olunduğu ve Mehmet Efendi (Dr. Nazım Bey) kardeşimizin muvaffakıyetleri haberi bizi çok sevindirdi. Bu teşkilatta yardımı dokunan hastahane Sertabibi Faik Paşa esasen namuslu ve vicdanlı bir zattır.

İkinci Ordu'daki teşkilatta Hüsrev Efendi'nin biraderi Eyüp Efendi'ye müracaat sayesinde işin kolaylaşacağı tekrar temin olunuyor. Ne yapılacaksa bir an evvel başlanması her halde elzemdir. Çünkü İngiltere Hariciye Nazırı Edward Grey tarafından yeniden irat edilen nutuk pek müthiştir. Makedonya'nın kat'i istiklalini temin hususunda İngiltere'nin son dereceye kadar çalışacağını bildiriyor. Hatta Makedonya Bulgar Komitesi bu nutuktan dolayı İngiltere'ye teşekkür etmiştir."

Cemiyetin İran İle Teması ve Şaha Suikast Teşebbüsü

Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin harici ve dahili teşkilatı Türkiye dahilinde henüz icraat yapmağa muvaffak olamamakla beraber Ömer Naci Bey'in İran'daki faaliyeti sayesinde İran'da Kanun–u Esasi'ye darbe vurmak isteyen Şah'a karşı, bomba atılmasına muvaffakiyet hasıl olmuştu. Bu münasebetle Paris'ten İran'a yazılan bir mektup ta deniliyordu ki:

"Naci Bey'in medreseye müdür olması münasebetleri–mizin genişlemesine, oradaki Türk kardeşlerimizle aramızdaki rabıtanın kuvvetlenmesine hizmet edecektir. Şah'a atılan bombanın Türk kardeşlerimiz tarafından yapıldığı ecnebi gazeteler tarafından ilan ediliyor. Herhalde Türk kardeşlerimizin bu fedakarlıkları, bu vatanperverlikleri sitayişe şayandır.

İran Mebusan Meclisi'nin şimdiye kadar memleket dahilinde ıslahata muvaffak olamaması esbabının Şah'ın muhalefetinden ileri geldiğini zannediyoruz. Biz İran kardeşlerimizin beyhude münakaşalarla değil, genç ve kavi bir ordu teşkil etmeleriyle iftihar ederiz. Mebusan Meclisi münakaşaya devam etsin. Fakat bir taraftan da vakit kaybetmeden "milli asker" teşkiline de hemen başlamalıdır.

Bilirsiniz ki hükûmetin şevket ve istiklali askeri kuvvetine istinat eder. Bu babta hiçbir şey esirgemeyeceğinizi biliriz. Biz İran'ı kuvvetli görmekle iftihar ederiz."

Makedonya Meselesi ve Osmanlı Devleti Açısından Önemi

Terakki ve İttihat Cemiyeti İran'a gönderdiği bu mektuptan sonra Paris'te bir toplantı yapmıştı. Bunda 1908 se–nesi ilk aylarında mahuf bir şekil alan Makedonya meselesi hakkında müzakeratta bulunmuştu. İngiltere Makedonya'yı Osmanlı Devleti'nden ayırmak için kat'i teşebbüslere tevessül ediyordu. Avrupa konserini teşkil eden devletlerden bir kısmı İngiltere'nin arzusuna mümaşat etmek üzere idi. Evvelce de bildirildiği veçhile İngiltere Hariciye Nazırı tarafından irat edilen nutukta

Osmanlı Devleti'nin inkisamını ve Türklerin Avrupa'dan çıkarılmasını açık bir surette mevzubahs ediyordu. Bunun için ortaya atılan dört esas şunlardan ibaretti:

1– Makedonya'ya büyük devletler tarafından seçilmiş bir umumi vali tayin edilecek ve bu vali o devletlerin rızası olmadan azledilmeyecekti.

2– Makedonya'dan Türk askeri çekilecek ve buna mukabil beynelmilel jandarmalar arttırılacaktı.

3– Makedonya'da bulunan ecnebi memurların muhassesatı mezkur vilayet menabiinden tediye olunacaktı.

4– O zamana kadar Makedonya'da mevcut olan ecnebi imtiyazlar ve tesisat idame ve ipka edilecekti.

Bu dört madde büyük devletler tarafından kabul ve tatbik edildiği taktirde Avrupa vilayetlerindeki Türk hakimiyeti sükut etmiş olacaktı. Osmanlı Devleti'nin Avrupa hududu hemen hemen İstanbul kapılarına dayanacaktı. O zaman tabiatiyle İstanbul payitaht olarak kalamayacaktı. Paris'ten bu meselelere dair Selanik'teki dahili heyet–i merkeziyeye gönderilen bir mektupta deniliyordu ki:

"Payitahtımızın Avrupa'dan Asya'ya nakli bizi Avrupa devletleri arasından çıkararak ikinci ve üçüncü derecede bir Asya devleti haline koyar. Yalnız siyasi nüfus ve ehemmiyetimizin mahvı değil, maddi kuvvetlerimizde madum hükmüne girmiş olur. Rumeli'nde halkın toplu bulunması ve nakliye vasıtalarının binnisbe mükemmel olması, yolların ve şimendiferlerin mevcudiyeti sayesinde Osmanlı Ordusu'nun nısfını teşkil eden askerlerini süratle tahşidini temin eder. Tahşidatın süratle yapılması devletin maddi kuvvetinin esasını teşkil eder. Maazallah Rumelimiz elden çıkarsa, Anadolu'nun genişliği, ahalinin dağınık bulunması, yol ve şosemiz olmaması mevcut askerimizin bir noktada tahşit edilmesi hiç olmazsa altı aya ihtiyaç hissettirir. Bunun üzerine Osmanlı hakimiyeti İran kuvveti derekesine inmiş olur.

Bu husus takdir eden Avrupalılar, kan dökülmesine meydan vermeden Makedonya Meselesi'ni halletmek sayesinde bizi müzmahil etmek istiyorlar. Ondan sonra taksimin bakiyesini de tamamlamak tabii çok kolay olacaktır. Makedonya Meselesi Türklerin mevcudiyet meselesi olduğundan bu hususta her bir

fedakarlığın göze aldırılması lazım geldiğini, Makedonya'yı kaybetmekten ise azim bir muharebeye girişmeği tercih etmenin icap eyleyeceğini zannediyoruz. Talihimizi tecrübe etmek atıl kalmağa kat kat müreccahtır.

Fakat heyhat! Bu murdar hükûmetten ne bekleyebiliriz? Ancak halk bir mevcudiyet eseri gösterirsen hükûmet o zaman müdafaaya mecbur kalabilir. Zaten Avrupa konserini teşkil eden devletler ki esasen aralarında tam bir ittihat mevcut değildir meselenin muharebe ile halledileceğini görecek olurlarsa her teşkil ettikleri o konser kendiliğinden dağılır. Navarin de Osmanlı Donanması'nı yakan ittihadı bugün husule getirmek mümkünsüzdür. Bugün hükûmetler parlamentolar vasıtasıyla idare olunduğundan ve Avrupa'da şahsi hayat kıymet kesbettiğinden Makedonya gibi tali bir mesele için hiçbir parlamento kırk elli bin Avrupa'lının ölmesine muvaakat edecek salahiyeti hükûmete veremez.

Bu gibi meselelerde Türkler şiddetle muhalefet eseri gösterirler ve bunun üzerine hükûmetimizin muharebeyi göze aldıracağı taayyün ederse Avrupa konseyinin notası ve hatta ültimatomu da bile halisane temenniyat derecesini geçemez.

Bu vaziyet karşısında harici heyet–i merkeziyemiz atideki maddelerin icrasını, acil bir çare olmak üzere, elzem görüyor:

1– Muhtelif mahallerde İslamların telgrafhaneleri işgal ile şimdiki hükûmete ecnebi veya müstakil bir vali kabul etmeyeceklerini ve hiçbir suretle vatanlarının taksimine ve ecnebi idaresi altına girmesine razı olmayacaklarını bildirmeleri,

2– Orada bulunan büyük devletlerin siyasi memurlarına ve konsoloslarına Cemiyet halinde gidilip ecnebi hükûmetlerin vatanlarını ellerinden almak için vuku bulan teşebbüslerine mevcudiyetleriyle mukabeleye ve Osmanlı hükûmeti muvaffakat etse dahi kendileri, kanlarını son damlasını dökmeğe karar verdikleri, Rumeli'ye yetmiş kişi ile geçmiş olan Osmanlıların yine o kadar kalınca yedek Rumeli'ni terketmeyeceklerini bildirmek;

3– Muhtelif unsurların şikayetleri eğer hükûmetin zulmünden ve kötü idaresinden ileri geliyorsa Hristiyanlar kadar Müslümanların da bundan müteellim oldukları ve ancak şimdiki

kıtallere Abdülhamid hükûmetinden ziyade ecnebi müdahalelerinin sebep olduğu anlatılacak;

4– Muhtelif unsurların maksatları istiklal temin etmek değil de hüsn–ü niyetle ıslahat ve adalet talebinden ibaretse, şakaveti terk ile ekseriyeti teşkil eden Türk vatandaşlarıyla beraber kanunların tatbik ahkamını hükûmetten şiddetle talep eylemeleri hakkında beyannameler neşriyle hüsumeti terk ve ittihada avdet etmek lazım geldiğinin izahı burada Kanun–u Esasi'nin tatbik olunmasının da talep edilmesini muvafık bulmuyoruz. Çünkü Kanun–u Esasi'yi istemek maksadıyla vuku bulan her nümayişi Abdülhamid'in dehşet ve kanla bastıracağı ve belki ecnebi metalibatına karşı memleketin ziyanına muvafakat eder mülahazası mevcuttur.

5– Cemiyet azasından bulunan zabitlerimize gerek Rum, gerek Bulgar ve gerek Sırp eşkıyasına faaliyetlerine meydan vermeyecek suretle hareket ve imhalarına son derecede gayret etmeleri hususi umumi tahrikat ile cümlesine te'kiden bildirilmek zira Avrupa ricali siyasiyesi tekmil nutuklarında eşkiyanın icrayı şakaveti hükûmetin men'e muktedir olamamasından ileri geldiğini ileri sürerek bunu müdahaleye vesile ittihaz ediyorlar. Bu sebeple Cemiyet erkanının Rumları bedema himaye etmemesi şimdiki müthiş buhran icabatındandır. Eşkıya'nın tenkiline çalışmak vatanı kurtarmağa çalışmak demektir. Bu hususta gerek doğrudan doğruya ve gerek bilvasıta son derecede faaliyet gösterilmesi harici heyetimizin başlıca ihtar ve istirhamatındandır."

Yine Paris'ten bir iki gün sonra Selanik'e yazılan ikinci bir mektupta da şunlar yazılı bulunuyordu:

"Makedonya'ya bir Umumi Vali tayini hakkında İngiltere'nin büyük devletlere gönderdiği notaya henüz bir muvafakat cevabı almadığını gazetelerde okuyoruz. Diğer taraftan Rusya'nın da Makedonya için yeni bir ıslahat projesi hazırlamakta olduğu işitiliyor. Makedonya meselesi için Avrupa parlamentolarında münakaşalar cereyan etmektedir. Bu cümleden olarak Fransız Parlamentosu dahi o meseleyi müzakere ediyor. Vükela'nın meseleyi istizah etmeği deruhte eyleyen Mebus Denis Cochin'i, Ahmet Rıza Bey Cemiyetimiz namına ziyaret ederek memleketimizde Kanun–u Esasi'nin tatbiki lehinde idareci kelam edeceğine dair

mumaileyhten vaad oldu. Bu hususta Denis Cochin için bazı vesikalar da tedarik edildi.

Ecnebi jandarma zabitlerinin ve sivil memurların Makedonya'daki eşkiyayı himaye ettiklerine ve çetelerle nasıl münasebette bulunduklarına dair bize mümkün olan malumatı serian bildiriniz ki biz de buradaki siyasi ricalin bu hususta nazar-ı dikkatlerini celbedelim. Vereceğiniz malumatta isim, vaka, mahal, tarih ve netice hakkında mütememmim tafsilat bulunması bilhassa şayanı ehemmiyettir. Makedonya Meselesi'nin geçirdiği buhran hali baharın hululiyle eşkıyanın faaliyetini arttırmaları zamanına müsadif olduğundan eşkiyaya karşı alınacak tedbirlerin teşri-i elzem olduğu Cemiyetimizi mensup zabit arkadaşlarımıza bildirilecek olursa çok iyi olur. Bir de köylerimize tebligat yapılması, memleket eşrafına hakikatin ne müthiş olduğunun anlatılması pek muvafıktır.

Vilayetin diğer mevkilerinde teşkilatın zeminini hazırlamak ve memur-u mahsus gönderildiği zaman az vakitte muvaffakıyetini temin ve ihzar için Cemiyet azasına sair mevkilerde bulunan arkadaşlarına şimdiden sık sık teyid-i müveddet ve uhuvetti ve eski mektep arkadaşlığını samimane bir surette tecdide teşebbüs eylemeleri için tebligat yapılması muvafıktır zannediyoruz. Bundan ileride nafi semereler alındığı tecrübe ile sabit olmuştur.

Dr. Nazım Bey, burada iken bir gün Polonya'lı bir ihtilalci ile konuşuyorduk. Bu ihtilalci demişti ki: "İnkılabı hazırlamak için zürradan pek az istifade ediliyor. Halbuki fabrika ameleleri arasında hürriyet duygularını tamim etmek pek süratle kabil olabilir" hakikaten zürrayı toplu bir halde bir yere cemetmek kabil değildir. Halbuki bir köy ahalisi bir fabrikada bir araya gelebilir. Münferit yaşayanlar ahval-i aleme karşı bigane kaldıkları halde toplu bir halde bulunanlar her şeyden süratle haberdar olurlar ve memleketlerini hal ve istikbalini düşünmeğe tabiatiyle alışırlar. Bu sebepten dolayı Cemiyet azasının fabrikaların içine nüfus etmesi ve amele arasından taraftar bulması pek lazımdır.

Şimdi tütün mevsimi yaklaşıyor. Biraz sonra Kavala, Drama, İskeçe'deki tütün fabrikalar binlerce amele ile dolacaktır. Bilhassa İskeçe fabrikasına gelen amelenin Rodop Dağları ahalisinden ve

ekseriyetle okuyup yazma bilenlerden olduğunu refikimiz Hüsrev Efendi söylüyor. Bu hususa lüzumu kadar ehemmiyet atfolunmasını rica ederiz.

Keza istibdal ve kur'a zamanı da gelecektir.Saray muhafazasına alınan askerler ekseriyet Jakova, Preşova, Prizen, Mitroviça'daki Arnavutlar arasından intihap edilecektir. Oradaki Arnavut eşrafının bu intihapta azim tesirleri görülür. Acaba bu suretle bunların arasında bir iki fedai veyahut yıldızların ahvalinden bizi haberdar edecek bir iki memur sokturulamaz mı? Bu hususun lazım gelenlerle müzakeresi icap edeceği zannında bulunuyoruz. Bakınız Rus ihtilalcileri bu usulden çok istifade ediyorlar.

Doktor Nazım Bey'e bildiriniz: İhtiyatsızlık ederek öteki beriki ile muharebeye kaşkışmasın. Arkadaşı olan Yahudi Toledo'nun Edirne'de bulunan biraderine mektup yazmış. Bunu mübrem bir ihtiyaç ve cümlemize müfit bir maksatla yaptı ise zararı yok. Fakat sırf bir dostluk sebebiyle yaptıysa büyük bir tedbirsizliktir. Çünkü Toledo, Türkiye'ye gitmişti. Orada amcası, Doktor Nazım Bey'den mektup aldığını ve kendisinin İzmir'de bulunduğunu bir salon dolusu halk müvacehesinde söyleyivermiş. Böyle mektupları yazmak ve yazıldığı halde evvvela buraya gönderip Paris'ten irsal ediliyormuş gibi buradan postaya vermek elzemdir.

İstanbul'da adresini verdiğimiz Leons Efendi bugünlerde tarassut altında bulunduruluyor. Şimdilik kendisi ile mektuplaşılmaması tavsiye olunur."

Paris'ten yapılan bu ihtarat üzerine Selanik dahili merkezi umumisi Makedonya Meselesi hakkında bir muhtıra hazırlayarak bunun birer nüshasını konsoloshane–ler ve postaya tevdian resmi makamlara göndermişti. Bu işe dair Selanik'ten Paris'e yazılan bir mektupta "şimdiye kadar hükûmetin, yani müfettişin" valilerin ve hafiyelerin, ne derecelere kadar bu muhtıra hakkında malumat edindiklerine dair bir şayia zuhur etmedi. Muhtıranın kimler tarafından gönderildiğini meydana çıkarmak için yakında icraata intizar olunabilir" deniliyordu.

Ömer Naci Bey'in Faaliyetleri İttihatçılar Arasında Takdir Topluyordu

Selanik'teki dahili merkezi umumi, Ömer Naci Bey'in Şarki Anadolu'ya nüfuz etmek için İran'dan yaptığı teşebbüsleri de fevkalade takdir ederek diyordu ki:

"Anadolu'ya Şaktan nüfuza başlayan kardeşimizin hürriyetperverane mücahadeleri burada derin bir taktir hissi hasıl eylemekte vaziyetlerine dair haberlere heyecanla intizar olunmaktadır. Ömer Naci Bey, dahile girdikten sonra da kendisiyle muvaşale ve muhaberenizin münkati olmayacağı tabiidir. Mumaileyhin bunda Cemiyetin son nizamnamesinden birkaç nüshası da mevcut olmak tabii bulunduğundan muvafık gördüğü yerlerde teşkilat yapacağına şüphe yoktur.

Şu kadar var ki teşkilat icrası kafi değildir. O teşkilatın dahili merkezi umumiye raptı lazımdır ki bütün memleket dahilindeki ahrarane teşebbüslerde vahdet ve mücaneset hasıl olabilsin. Onun için gayyur kardeşimiz teşkilatını yaptığı vilayet merkezinde behemehal Paris'le muhabereyi temin edebilecek birer emin ve mahrem adres tedarik etmelidir ki bunlar herhalde konsoloslarda ya bizzat konsoloslar veya tercümanlar ve kavasları olabilecekleri gibi Ermeni vatandaşlarımızın gizli muhabere vasıtaları dahi bu hususta kabili istifade olabilir. Van, Bitlis, Erzurum, Erzincan gibi merkezler bir kere Paris'te irtibat peyda ederek adresleri Selanik'e yazılacak olursa tarafımızdan kendilerine gönderilecek mühür vesaire ile teşkilat ikmal edilmiş olur. Ondan sonra oraları dahi artık Rumeli halini alır.

Yakında buradan iktidarı mütavasıt, fakat teşebbüsata şedit bir zat kafi talimat ve izahat ile Anadolu'nun Şark vilayetlerine gönderileceğinden bu sayede gayyur müca–hidimiz Ömer Naci ile görüşebileceğimizi ümit ediyoruz. Mücahidimizin dahildeki teşebbüsatını kolaylaştırmak için bizce mümkün olan muavenet; kendisinin muhaceme yolunda tesadüf edeceği mevkilerde namus ve hamiyetleri ile tanınmış zatların isimlerini vermekten ibaret olup mezkur isimleri melfuf liste ile bildiriyoruz.

Doktor Bahaddin Şakir Bey'in Kendini Anlatan Bir Mektubu

Ömer Naci Bey tarafından hürriyet ve Meşrutiyet için sarfolunan gayret ve fedakarlık ile Doktor Bahaddin Şakir Bey'in Trablusgarp'ta bir doktor arkadaşına yazdığı bir mektubun münderecatı arasında sıkı bir münasebet vardır. Çünkü bu mektupta vatana arzedilecek hizmetler hakında yürütülen mütalealar Ömer Naci Bey'in icraatına çok uygundur. Bahaddin Şakir Bey bu mektubunda diyordu ki:

"Şube teşkilatındaki imkansızlığı bildirerek yalnız neşriyata yardım edeceğinize dair vuku bulan beyanatınıza teşekkür ederiz. Bizim için vatana arz–ı hizmetin büyüğü küçüğü yoktur. Herkes gayret ve hamiyet hissesine düşen vatan vazifesini yapar. Size olan ricamızı ve bu hususun vücubundan bahis olan bazı fikraları şahsınıza tariz zannederek infial ve teessür göstermişsiniz.

Azizim, biz damarlarında Türk kanı olan bir zata cinayet isnadından varisteyiz. Sözlerimiz bizlerde görülen medeni cesarete aittir. Cesaretle bu nevi cüret arasında farklar vardır. Bir Ermeni, Türk kadar cesur değildir ve olamaz. Altı yüz senelik tarihimizde şan ve şerefin bize bıraktığı şecaate ne bir Ermeni ne de bir diğeri, varis olamaz. Ancak onlar bizden ziyade medeni cesarete malik olduklarını bilfiil isbat ediyorlar. Bizde aile ve sefil hayat gaileleri, geçici kayıtlar birçok mühim teşebbüslere mani oluyor. Bahsettiğiniz İngilizlerin teveffuk ve muvaffakıyetleri teşebbüs sahibi olmalarından ileri geliyor. Bu telakki kuvvetini ne aile, ne de sair ihtiyaçlar sarsabilir. Aile hissinin ve aile mihnetinin kemali Çinlilerde görülür. İşte onun içindir ki dört yüz milyonluk azim bir içtimai kütle dört buçuk Avrupalının önünde hakarete düçar oluyor.

Bundan sonra Dr. Bahaddin Şakir Bey, kendisinin ve Paris'te bulunan diğer arkadaşlarının Abdülhamid'in zulüm pençesinden masun olarak çalışırlarken Türkiye'de bulunanlardan daha ziyade tehlikeye atılmalarını istediklerinden dolayı yapılan tahtiayı reddederek diyor ki:

"Bendenizin hususi ahval–i hayatiyemi iyi bildiğiniz için bu

zannınızda yanılıyorsunuz. Ben Abdülhamid'in ikinci derecede ehemmiyet verdiği bir yerde değil, onun sarayının içinde çalışırdım. Onun pençe–i hayatiyetine her zaman maruzdum. Mektepten beri Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin en candan çalışan hadimlerindenim. Bu münasebetin kuvvetli ve samimi olmasındandır ki Avrupa'ya geldim ve heyet–i merkeziye erkanı arasına alındım.

Abdülhamid, Prens Yusuf İzzettin Efendi vasıtasıyla tehditler ve tekdirler gönderdiği halde ben yine korkmadan vazifeme devam ediyorum. Mektepten çıkarıldım, vazifemden çıkarıldım, tehdit edildim, hatta sürgüne gönderildim. Bunların hiç birisi beni mesleğime devamdan alı koyamadı. Erzincan'da menfada iken hiç boş durmadım. Sonradan görülen lüzum üzerine hem heyeti merkeziyede bulunmak, hem de tahsilimi ikmal etmek üzere Paris'e geldim. Benim fedakarlık yapıp yapmadığımı mazi gösterecektir. Paris'te ki heyet–i merkeziye, memleket dahilinde bulunan vatandaşlarına kendilerinin maruz bulundukları tehlikelerin ancak onda birini teklif ederler. Amiyane bir darb–ı mesel vardır: "İğneyi kendine, çuvaldızı başkasına sok!" derler. Biz işte çuvaldızı kendimizde tecrübe ediyoruz.

Vatan, Osmanlı Terakki İttihat Cemiyeti'nin değil bütün Osmanlıların olduğu için aile hususunda mütevekkil olarak vatanımızın kurtarılması için çare aranılmasını herkese daima ve ebediyen teklif edeceğiz. İçimizde hayati kuvveti ziyana uğramış tek bir fert yoktur. Hepimiz yaşı–yoruz. Hülasa, dahildeki vatana karşı hissizlikle itiham edilmemiz bizim için müthiş bir azaptır. Herhalde yakın bir ati bunun aksini ispat edecektir."

Mayıs 1908 Tarihli, Trablusgarp'ta Olup Biteni Anlatan Bir Mektup

Bu mektubun Trablus'a yazıldığı zamanda, Mayıs 1908'de, bütün Trablusgarb'ın vaziyeti gittikçe vahim bir hal arzetmekte idi. İtalyanlar gün geçtikçe oraya yerleşiyorlardı. Bankalar açıyorlar, hususi şahıslar namına arazi satın alıyorlar ve arazi üzerine binalar kuruyorlardı. O aralık Bingazi'den Paris'e gönderilen bir mektupta deniliyordu ki:

"Buradaki ahalinin, İtalya tarafından yapılacak, istilaya karşı mukavemet işleri nokta–i nazarından kabiliyet–i askeriyeleri şudur: Halk birbiriyle kavga ederken ekseriya sopalarla yekdiğerini öldürür. Yerliler cesarette kusur et–mezler. Fakat bunları bir araya toplayıp bir kumanda altına vermek cehaletlerinden ve taassuplarından dolayı zordur. Şayet burada bolca muvazzaf asker bulunursa ve yapılacak harekat kısmen bunlarla tevhit edilirse İtalyan istilasına karşı bir müddet mukavemet imkan dahiline girer.

Ahalinin elinde tek tük martin vardır ve kamilen denilecek derecede piyade ve süvari grataklitleri ile müsellahtırlar. Fakat mevcut kuvvetler içeriye doğru çekilecek olursa bunların uzun müddet mukavemet etmeleri kabil değildir. Çünkü yerlilerin tevekkülü meşhurdur. Her şeyi Allah'tan bilirler, ilerisine gitmezler. Hatta esir düşecek olsalar bile bunun da Allah'tan geldiğini kabul ederek hiç ses çıkarmayacaklarına şüphe yoktur. Zaten iaşe ve mühimmat celbi meseleleri de gayet müşküldür. Dahilde hiçbir şey yoktur. Hariçten de hiç gelemeyeceğine nazaran Mehmetçikler daha ikinci günü açız diye feryada başlayacaktır. Her ne kadar İtalyanların nüfuz dairelerini tevsi etmeleri görevi ise mukavemetten dolayı müşkül olunması da bir kere Trablus'a ayak bastıktan sonra imali nüfuz etmeleri ihtimali çoktur.

Bingazi'deki muvazzaf asker mevcudu şudur: Bir taburu Derne'de olmak üzere beş piyade taburu, biri Cebel ve diğeri Sahra bataryası olmak üzere iki bölük topçudan, kale namı verilen ve Sultan Mahmutkari ağızdan doldurulan iki tunç topla mücehhez bir harabezade topçu kuvvetini teşkil eden mülazım Miftah Ağa ile maiyeti olan beş topçu neferinden ibarettir. Beher tabur için bu defa gelen altıyüz mavzer tüfeğine bakılacak olursa beş taburun umum mevcudu üç bin neferden ibarettir.

İtalyanlar memleketi istila ettikleri takdirde Bingazi merkez olacağından buraya cenub–u şarkide ve cenupta bulunan ahalinin kaffesi yardıma koşacaklardır. Bunların mevcudu ilk hamlede on bin kişiyi bulabilir. Şayet Şeyh Sünusi kabilesi dahildeki Araplarla birlikte gelirse mevcutun yirmibine kadar çıkması muhtemeldir. Sunusilerin her halde İtalyanlara karşı bizimle beraber harp edeceklerine şüphe yoktur.

Fakat bunların hiç birisi Trablus'un müdafaası için kafi değildir. Buranın idamesi için bazı yerlerin tahkimine ve kuvvetli bir donanmaya ihtiyaç vardır. Abdülhamid'in idaresi ortadan kalkacak ve idaresizlik zail olacak olursa bunların tamamiyle temin edileceğini biliyoruz. Yalnız İtalyanların Abdülhamid'in bu idaresizliği zamanında Trablus'a el uzatmalarıdır.

Bir iki gün evvel buraya İtalyanların Varese Krovazörü geldi. Biz de derhal mevcut askere mavzer tüfekleri tevzi ederek talimler yaptırdık. Fakat akşam üzeri bu mavzer tüfekleri yine askerin elinden alındı. Güya yarım gün askerin mavzerle dolaşması kafi bir nümayişmiş gibi!

Hemen talih, hamiyetli ve namuslu vali ve kumandanımızı üzerimizden eksik etmesin. Recep Paşa sayesinde hürriyet havası teneffüs edebiliyoruz. Afrika'nın şu haşin çıplak sahilinde vatan iftiraları acılarını, bu garipnüyaz büyük zatın lütufkar icraat–i adilanesiyle tahfif ediyoruz. İstanbul gibi bir şiir ikliminde istibdatla pençeleşmekten ise burada melik–i hürriyetle hasbihal evladır. Rezilane mevcudiyetinin son devirlerini yaşayan Abdülhamid hükûmetinin mutat olan denaetkarane ef'alinden cüret alan İtalyanlar küstahlıklarını ayyuka çıkarmağa başladılar. Cebren arazi istimlakine teşebbüs ettiler, bahri nümayişlerin bini bir paraya, İstanbul'a kalsa Trablus çoktan İtalyanlara satar. Fakat Arap İzzettin entrikalarına burada metelik veren yok. Mahalli hükûmetimizin mahirane bir diplomasisi sayesinde Arapların dindarane hisleri galeyana getirilerek İtalyan bankasına arazi satılmasının önüne geçildi ve İtalyanlara da cevaben:

"Siz arazi satan olursa sakın almamazlık etmeyiniz. Trablus hükûmeti ferağ ve intikal muamelesini İstanbul'un hainane emirlerine riayetle icra edecektir" denilip dahili ve harici düşmanlarımızın teşebbüsleri hiçe indirildi! Hatta bugün Araplar İtalyan istilası tehlikesinden o kadar kuşkulanmışlardı ki, kendiliklerinden askeri hizmeti kabul edeceklerine dair hükûmete mazbatalar yağdırmağa başlamışlardır. Bütün mahrumiyetler içinde cüzi bir namus ve hamiyet bakınız ne kadar mühim işler gördü"

Trablus'tan gönderilen her mektupta daima Recep Paşa methediliyordu. Böyle bir mektupta yine deniliyordu ki:

"Vali ve kumandanımız, Enver'un hükûmetimizin cebr ile

gayr–i ihtiyari yaptığı bazı işler müstesna olmak üzere, Türkiye'nin şimdiki deni ricalinin en afifi, en vicdanperveri, en hali meşrebi ve en söz anlayanıdır. Ona arz edilen istidalar istibdadın ayağı altında çiğneyerek ezilmez ve tahkir edilmez. Ciddi, müstakim bir hükûmet adamı, metin bir askeri kumandandır. Bila riya diyebilirim ki, Trablus'un saadeti Paşa'nın vücuduna vabestedir. İtalyanlar Trablus'ta Paşa'nın mevcudiyetine rağmen bir şey yapmağa muvaffak oluyorlarsa bunu hain İstanbul hükûmetinin cebhane mümaşatı sayesinde yapabiliyorlar. Hükûmet kur'a efradının en çürüğünü buraya göndermekte berdevamdır.

Zabitler alaydan yetişme, kılıksız, kıyafetsiz ayyaşın güruhundan mürekkeptir. Askeri malumat sıfır. Hepsi efkar–ı hamidane ile meşhu bir alay beyinsiz!"

Doktor Hikmet Bey'in Bağdat'ta Tutuklanma Hadisesi ve Ortadoğu'da Gelişmeler

Yalnız Trablus'ta değil, Abdülhamid idaresi koca Osmanlı Devleti'nin her köşesinde her bucağında tamamiyle tefessüh etmiş bir hale gelmişti. Devletin tutulacak hiçbir yeri kalmamıştı. Bu acıklı hale rağmen istibdadın casus teşkilatı bütün kudret ve şiddetiyle memleket dahilindeki Terakki ve İttihat taraftarlarının vücudunu ortadan kaldırmağa çalışıyordu. Son zamanlarda nefi edilenlerin haddi ve hesabı yoktu. Zan ve şüphe altında bulunanların evleri basılıyor, muzir evrak çıkarmak için şiddetli taharri–yat yapılıyor ve ele geçirilebilen en ehemmiyetsiz bir kağıt parçası bile bir adamı sürgüne göndermek, hapise mahkum etmek ve hatta vücudunu ortadan kaldırmak için kafi bir delil addolunuyordu.

Böyle bir vakayı, Bağdatta bulunan ve tevkif edilerek İskenderun'a gönderilen Doktor Hikmet Bey, İskenderun'dan gizli bir vasıta ile Paris'e yazdığı bir mektubunda pek canlı bir surette tarif ettiği için uzun senelerden beri Bağdat'ta Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin en faal azası olarak çalışmış olan Doktor Hikmet Bey'in bu mektubunu aşağı dercediyoruz:

"Tevkifimizin esbabına ve suret–i vukuuna gelince: 1908

senesi Martının dokuzuncu Pazar günü öğleden yarım saat sonra hükûmet dairesinde sıhhiye işlerine müteallik bir madde hakkında üç ay evvel vermiş olduğum bir muhtıranın muamelesi görmek için dolaşırken takılıp kaldığı daireden kurtarılması ile uğraşırken Kürdistan hanedanından ve kadim Babanzade efradından Hamdi Bey'le birlikte oturduğum evin ordu erkanı tarafından basıldığını haber alınca hanesinde ikamet ettiğim ve hususi fikirlerini bildiğimden dolayı hasbelnezake haklarını muhafaza ile mükellef bulunduğum bir zatın emniyetini suistimal eylememek üzere hiçbir yerinde bir şey bulama–yacaklarına emin bulunduğum nehir sahilindeki meskenimize doğru hareket eyledim.

Mahallede fevkalade bir hal vukua geldiğine delalet edecek heyecan eserleri görülüyordu. Sahilhale sokağının müntehasında idi. O sokağın başı bir sıra müsellah asker tarafından kesilmişti. Bu suretle teşekkül eden hattın önüne yığılmış olan ahali bütün Karbaşı caddesini doldurmuştu. Hane gerek karadan, gerekse sahilden abluka altına alınmıştı.

Ben muhasara hattını yararak evin kapısı önüne kadar ilerleyebildim. Kapının önüne diklen nöbetçiler beni içeriye bırakmak istemediler. Nihayet onlara ismimi vererek yukarıya çıktım. Kütüphane salon, mesai odası, yatak odası haşarat–ı şahane ile dolu idi. Bunlar arasında Merkez Kumandan Yusuf Bey'i, kumandan yaveri ve şifre katibi Fehmi Bey'i kanun Kolağası Muharrem ve Mülazımları Abdüllkadir ve şimdi muhafızımız sıfatıyla bize refakat eden İbrahim Efendileri tanıyordum.

Hamdi Bey, pek müteheyyiç bir halde salonda bir koltuğa uzanmıştı. Herifler her tarafı alt üst etmişlerdi. Üç dört yüz cilt kitap, mecmua, haritalar sefilane bir lakaydi ile karma karışık olarak sandıklara atılıyordu. Bir çeyrek saat sonra vilayetten de polis müdürü Ata Bey'le iki refiki geldiler. Bunlar da kendi hesaplarına her tarafı aradılar. Fakat taharriyatın ordu tarafından yapılması askerlere başka bir gurur verdirmekte idi.

Vatanın muhafaza ve müdafaası gibi mukaddes bir vazife ile mükellef olmaları lazım gelen erkan ve ümera–yi askeriyenin böyle bir hizmette kullanıldıklarını görmek ne kadar teessüfe şayandı!. Bu sözüm acı ve ağır olmakla beraber söylediğim

zaman ne dereceye kadar tesir yaptığını bilemiyorum. Yalnız içlerinde üç tanesinin son derecede müteessir olduğunu hissettim.

Taharriyat bittikten sonra sandıklar hamallara yüklendi. Bizde Hamdi Bey'le beraber arabaya bindirildik. Kumandanlık dairesinde Vali Hazım Bey'le mıntıka Kumandanı Sıtkı Paşa bizi bekliyorlardı. Kitaplarımızın ve evrakımızın tetkik ve tahkikine cihet–i mülkiyeden vilayet tercümanı Beyrutlu Maruni Yusuf Raci ile Polis Müdürü, cihet–i askeriyeden Kolağası Fehmi ve Muharrem Efendiler tayin edildiler.

Araştırma akşama kadar devam etti. Bir şey olmadığına o kadar emindim ki, şüphe üzerine tevkif edilmezsek tahliyemizin muhakkak olacağını görüyordum. Bir de bu sırada bir kitap içinden Ali Haydar Mithat Bey'in Simav Haydar Bey'e gönderdiği 24 Kanunuevvel 1907 tarihli ve Otel Jena –Roosvelt damgalı mektup çıkıvermesin mi? Bu mektubu Fehmi buldu, onu okudu ve usulca cebine indirdi. Halbuki heyet huzurunda bize gösterilmesi meşrut ve elzem idi:

Ben bir takrip Fehmi Bey'in yanına yaklaşarak bulduğu mektubu hamiyet namına bana iade etmesini istedim. Fehmi Bey:

–"Sen merak etme. Ben onu hiç ortaya çıkarmam" dedi. Bununla beraber iblisane maksadını anlatmış oldu. Nihayet taharriyat hitam buldu. Fehmi, mutlaka bizi aldatmak için olmalı ki, her ikimize ait muhabere evrakı arasında âdi birkaç kağıtla bir iki fotoğrafı elinde tutarak arkadaşlarına hitaben:

–"Beylerin evrakı içinde şu ehemmiyetsiz birkaç mektupla fotoğraflar bulundu. Bari bunları olsun gösterelim" dedi. Fakat verirken Ali Haydar Mithat Bey'in mektubunu da diğerlerinin arasına karıştırdı.

Gariptir ki, diğer arkadaşlarına bile göstermeden zarfı onlara mühürleterek gönderdi. On dakika sonra Kumandan'la Vali'nin yanına gittiğimiz zaman o mektubu ellerinde gördük. İlk işim o mektubun nerede ve ne zaman bulunduğunu ve bize kimin huzurunda gösterilmiş olduğunu sormak oldu. Ondan sonra, mektubun gerek arkadaşlarımın, gerekse benim düşmanlarımıza alet olan taharri memurlarından birisi tarafından evrak içine karıştırıldığını ve mektubu "kim buldum" dedi ise cihet–i

vurudunu da onun bilmesi lazım geleceğini iddia ettim. Ahmak heriflerin yaptıkları hatadan bu suretle istifade etmek istiyordum. Fakat isticvabımız ertesi güne bırakılarak refikimle beraber tevkif olunduk.

Size felâket refikim olan Babanzade Hamdi Bey'den biraz bahsedeyim. Hamdi Bey, yirmi altı yaşındadır. Irak'ta malik olduğu emlâk ve arazinin bizzat idaresi için üç sene evvel Bağdad'a gelmişti. Kendisiyle ilk mülâkatım Kerbelâ'da Belediye Tabibi iken vuku buldu. Sonra Bağdad'a aldırıldığım vakit ara sıra görüşürdük. Birlikte ikametimiz dizanteriden kucağımda teslim-i ruh eden validesinin ihtizar gecesinde bu zavallı gence refakat etmeğe mecbur olduğum geceden başladı.

Hamdi, yalnız kalınca, ailesi efradından amcazade ve enişte-si Selim Bey'in entrikalarına karşı ciddi bir arkadaşa ihtiyaç hasıl olması üzerine birlikte ikamet etmeğe başladık. Onunla, birbuçuk senedir beraber yaşıyorduk. Asalet ve servetine mağrur, zevk ve eğlence heveskârı her-ca-i meşrep, ciddi tahsilden mahrum, fakat gayet afif, nazik ve alicenap, biraz da lüzumundan fazla dindar bir gençtir.

Tevfik edilir edilmez ikimiz başbaşa vererek bu denaetin kimin tarafından yapıldığını düşünmeğe başladık. Hamdi Bey, eniştesi Selim Bey'le eşraftan Cemilzade İsa Efendi'yi ve vasıta olarakta akrabasından Kanun Mülâzımı Abdülkadir Efendi'yi itham ediyor ve taharririn ordu mari-fetiyle yapılmış olmasını buna atfediyordu. Hamdi Bey mektubun taharriyat esnasında bulunmadığını kuvvetle zannettiğinden ben bu babta son dakikaya kadar sırrı saklamağa ve mahkûmiyetimizin tekarrür edeceğini anlar anlamaz meseleyi itirafa taraftardım. Onun için ben de itham hususunda Hamdi Bey'in nokta-i nazarını kabul ettim. Filhakika ihbarın o adamlar tarafından yapılmış olması muhtemeldi. Fakat ben kendi hesabıma Sıhhiye Müfettişi Ömer Fuat Bey'i itham ediyordum. Çünkü bu zatla aramız açıktı. Ancak bu bir faraziyeden ibarettir. Meselenin hallini atiye bırakmak evladır. Fakat herhalde Fehmi Efendi'nin alçaklık yaptığı muhakkaktır.

Ertesi gün biri hüviyetimize ve diğeri mektup meselesine müteallik olmak üzere kısaca isticvap edildik. Ben mektubu

bulan kim ise onun bu hususta cevap vermesi lâzım geleceğini kısaca bildirdim. Arkadaşım Hamdi Bey, akrabasını itham ederek, o ana kadar akrabası tarafından kendisine karşı kullanılmış olan hileleri ve desiseleri sayıp döktü.

Aradan beş gün geçtikten sonra İskenderun tarikiyle İstanbul'a gönderileceğimize dair emir geldi. Mart'ın onyedinci Cumartesi günü Dicle'nin coşkun mecrasından karşı yakaya geçip, istibdat payitahtına doğru Fırat'ın ıssız sahilini takibe başladık. Alayımız müdebded idi; iki büyük dairenin tayin ettiği muhafaza memurlarının nezareti altında kıymettar bir koli postal gibi gönderiliyorduk. Cihet–i askeriye'den bir Kanun Mülazımı'nın kumandası altında iki Türk askeri bulunduruluyordu. Birinin ismi Mustafa ve diğerinin Osman olan bu iki Türk askeri Yemen'e gönde–rilmişken oradan kaçarak yaya olarak Bağdad'a kadar gelen ve büyük bir macera geçiren zavallı iki vatan yavrucağı idi. Vilayet tarafından ise serkomiser Mahmut ve polis Selman Efendiler tayin olunmuşlardı. Hepimize biner kuruş yol parası (!) tayin buyrulmuştu (!) bu paraları daha Bağdat'ta iken arabalara vermiştik. Para bitince yol parasını ceb–i merkumanemizden tesviye etmek sayesinde on üç gün zarfında Haleb'e geldik. Hakkımızda harikûlade bir takyit yapılıyordu. Çünkü kimin olduğu ve nereden geldiği belli olmayan ve meşhur Mithat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Bey'den bir mektup mevzubahisti! Abdülhamid, memleketin ve halkın sefaletiyle meşgul olacağı, halkın refahına çalışacağı yerde o tek bir mektupla meşgul bulunuyordu. Hak varsın açlıktan ölsün, memleket aksamı varsın, birer birer elden gitsin! Elverirdi ki istibdat idaresi baki kalsın, Abdülhamid ile menfur avenesi ceplerini doldurmakta ve kâşanelerinde yaşamakta devam eylesinler. Yolda uğradığımız kaza ve liva merkezlerinde bir çok kimseler, hangi müthiş müstevli maraza tutulmuş olduğumuzu haber alır almaz, tabii bizden kaçıyorlardı. Bize yaklaşmaktan bize selâm vermek ve bizimle konuşmak derhal ayni maraza tutulmak için kâfiydi. "Asr–ı refahiyet hasrı cenab–ı mülûkânede" böyle bir hareket zaruri olmakla beraber, bir çok hamiyet erbabı tarafından da hüsnü kabul görüyorduk. "Hamiyet"in üzerimizdeki veba mikroplarının sirayetine mâni olmak için kâfi birdeva, müessir bir aşı olduğu

anlaşılıyordu.

Haleb'e vasıl olunca orada otelde oturmamıza müsaade olunmadı. Bize hükûmet dairesinde mefruş bir oda tahsis edildi. Yalnız yol levazımı tedarik etmemiz için şehirde dolaşmamıza müsaade edildi. Halep'te dört gün kaldık. Halep, cebri bir terakki ile şehrah temeddünde ilerlemektedir. Fakat burasını "menfiler karargahı" diye tevsim etmek daha doğru olur. Halepte ekseriyetle Veliaht Reşat Efendi'ye mensup oldukları için nefyedilmiş ikinci sınıf menfilerden üç yüze yakın zavallı vardır. Bunların yegane kabahatleri Reşat Efendi mensuplarından olmaktan başka bir şey değildir.

Halep'ten hareket ettikten sonra Nisanın beşinci günü İskenderun'a geldik. Her merkezde olduğu gibi İs–kenderun önünde süvariler tarafından karşılandık. Bu İstiklal, valilerinin karşılamasına benziyordu. Bazen o kadar tuhaf oluyordu ki, Mesela kaza kaymakamı niçin geldiğimizden haberdar bulunmuyordu ve Hamdi Bey'in yüksek bir aileye mensup olduğunu veya irade–i seniye izam edildiğini öğrenince hakkımızda asar–ı ihtiram göste–rilmesini zaptiyeye emrediyordu. Bir taraftan mevkufen sevkedilirken, diğer taraftan zaptiye memurlarının bize karşı resmi selamı ifa etmeleri o kadar garip görünüyor ve halimize karşı o kadar büyük bir tezat teşkil ediyordu ki, bunu görmeyen kolaylıkla anlayamaz.

Şimdi iki aydan beri İskenderun'dayız. Buraya geldiğimizi burada memurlar telgrafla bildirmişlerdi. Bağdat ve Halep valileri de yazmışlardı. Fakat bugüne kadar hiçbir haber çıkmadı. Mabeyin sükut ediyor. Öyle zannediyoruz ki, bizim kimlerle muhaberede bulunduğumuzu tayin etmek için Paris Sefareti vasıtasıyla tahkikat yapılıyor Binaenaleyh dikkat!

Ben burada cavidani bir istirahat içindeyim. Çünkü tevkifimden bir hafta evvel Paris'te fırkaların ittihat ettiğini haber almıştım. Yalnız Ali Haydar Mithat Bey'in tarz–ı hareketi bizi cidden müteessir etmişti. Maamafih yine celbine çalışmak lazımdır. Zannedersem kendisini ikna etmek mümkün olur.

Burada geçen iki ay zarfında firar için elime gayet iyi fırsatlar geçti. Fakat şimdi vatan dahilinde pek acınacak bir halde bulunan zavallı milletime hizmet etmek elzem olduğundan kaç-

mağa lüzum görmedim. Şimdi yegane emelim, Masum bulunan bu mukaddes vahdete layık olmayan arkadaşımı kurtarmaktır. Zaten Mabeyin'de isticvap edilirsek Hamdi muhakkak surette beraat edecektir. Çünkü Mabeyin'de Nazif Süruri, Necmettin Beylerle Tüfekçi Tahir, Yaver Şakir, Müfettiş Zülüflü İsmail Paşalardan mürekkep bir fevkalade komisyon varmış. Orada muhakeme edilmemiz muhtemeldir. 1897 ve 1900 senelerinde iki defa mahkum edildiğim ve Tıbbiye Mektebi'nin son sınıfından tardolunduğum nazarı itibare alınırsa benim mahkum olmam muhakkaktır.

Size geçtiğim yerler hakkında biraz da havadis vereyim. Dirzor'da bulunduğumuz sırada İbrahim Paşa'nın aff–ı şahanesi geldi. Hususi posta ile Bagi'ye gönderdiler. Halep zabıtası şimal–i Kürdistan'ın müstakbel hakimine gönde–rilen silahların araştırılması ve tutulmasıyla meşguldür. Biz geçerken Halep'te heyecan fevkalade idi. Biz İskenderun'a geldikten sonra Haleplilerin bir kere daha kıyam ettiklerini haber aldık. Suriye dahi Irak gibi sallanıyor. Müthiş bir inkılabın hazırlanmakta olduğu vatanın her tarafında görülüyor. Dün İskenderun limanına uğrayan "Taif" vapurunun hamil olduğu efrad–ı cedideden bir kısmı kendilerini denize atarak sahile çıkmağa ve oradan firara teşebbüs ettiler. Aç ve çıplak olan asker her tarafta isyan ediyor. Bu hal gittikçe sari bir şekil alıyor. Artık iyi günlerin yaklaştığını tebşir eden eserler her yerde hissolunuyor."

Doktor Hikmet Bey, bu mektubu tutuklandıktan sonra yazmış ve temin ettiği gizli bir vasıta ile postaya göndererek, Paris'e göndermeğe muvaffak olmuştu. Hikmet Bey Yıldız'a gönderilerek orada mahkum edileceğini düşünüyordu. Nihayet Haziran 1908 olmuştu. Abdülhamid idaresinin devrilmesine ancak iki üç hafta kalmıştı. Senelerden beri gizliden gizliye ve her türlü mahrumiyetlere katlanılarak yapılan faaliyet semeresini vermek üzere idi.

Fakat Terakki ve İttihat Cemiyeti muzafferiyetin bu kadar yakın olduğunu bilmiyordu. Paris'teki harici merkez yine "Şûra–yi Ümmet"ini, intizamsız da olsa çıkartmakta devam ediyor ve bu gazete vasıtasıyla yaptığı neşriyat sayesinde vatanın dertlerine deva bulacağını zannediyordu. O günlerde Girit mese-

lesi tekrar alevlendiği için gazete Girit meselesiyle meşgul oluyordu. Gazetenin başmakalelerini ekseriya Sami Paşazade Sezai Bey yazmaya devam ediyordu. Mayıs nihayetlerine doğru Girit meselesi hakkında yine bir başmakale yazması rica edilmişti. Rahatsız olduğu için birkaç günden beri evinden çıkmayan Sezai Bey arkadaşlarına gönderdiği bir mektupta diyordu ki:

"Girid'in Yunanistan'a ilhakına dair ne yazayım a birader? Şimdiye kadar bunlara dair söylenecek sözlerin hepsi, hatta hepsinden ziyade söylendi."

Her şey yazılmış ve söylenmişti ama Girit Türklerinin feryatları eksilmiyordu. Hanya'dan ve Kandiye'den Paris'e gönderilen mektuplarda Girit Türklerinin çektikleri ıstıraplar, kendilerine karşı yapılan zulümler bitip tükenmiyordu. Bu mektuplardan birisinde deniliyordu ki:

"Haziranın on birinde geceleyin saat sekiz buçuk sularında herkes yerli yerinde otururken birden bire ortalığı bir kalabalık, bir gürültü kapladı. Avrupa'lı askerlerin ayrılmalarıyla ellerine terkedilmemiz muhammen olan vatandaşlarımız: "Pis İslamlar, bir milis neferimizi sekiz yerinden yaralayarak öldürmüşler. Daha ne duruyo–ruz? Bunları ne vakte kadar içimizde yaşatacağız?" gibi ne vatandaşlığa, ne de insaniyete yakışır vahşi bir lisanda kıyametler koparırak fevç fevç İslam mahallelerine yayıldılar. Bütün şehri dehşet içinde bıraktılar. Biçare Türkler sabaha kadar o dehşetli geceyi, kasabın satırım bekleyen masum kuzular gibi bekleşerek geçirdiler.

Meğerse sabahleyin vaka mahallinin etrafındaki evlerin birinde oturan iffet ve asalet sahibesi bir Türk kadınını şehit edilmesi üzerine bir milis neferinin kendi kendini yaraladığı tahakkuk etti. İşte bununla, kollarını büyük bir kıtal için sıvamış, hazırlamış olan alicenap (!) vatandaşlarımızın taheyyüç ve galeyanı bir dereceye kadar sükunet buldu. Bununla beraber sabahleyin ortaya çıkan bu habere inanmak istemeyenler çok oldu. Hatta o gün umumi mecliste azadan M. Manos, kürsüye çıkarak İslamların irtikap ettikleri böyle bir cinayetle çanakları kırmak isterlerse, sonunda zararın ucu yine kendilerine dokunacağını müteassıbane bir lisansla söyledi.

İslamlara isnat edilmek istenilen bu iftira günlerce muhtelif

renkler alarak gazetelere sermaye oldu. Halbuki neferin kendisini cerhettiği bıçak, vaka mahallinin yanı başında bulunan Ağa Camii makberesi içinde bulundu ve muayenesi neticesinde o bucağın milis mutfağında kullanılan bıçaklardan olduğu anlaşıldı. İslam kadınının da o bıçakla şehit edildiği meydana çıktı.

Meselenin bundan ibaret olduğu konsoloslara kadar aksedince istintak heyeti işi artık gizlemeyip nihayet memleketimizi kasden ateşlere vermeğe cüret eden bu müfsit herifin kendi ikrar ve itirafiyle kendini yaraladığı hakikati meydana çıkarıldı. Buna binaen dört beş gün evvel umumi meclis azasından Kamil Efendi'nin riyasetten keyfiyeti istizah etmesi üzerine hükûmet reisi Papa Mastoroki milis neferinin bazı aile meselelerinden dolayı kendini yarala–dığını resmen beyan ve vaka gecesi Hristiyanlar tarafından yapılan hareketi takbih etti.

Bunu müteakip muhaliflerin reisi Venizelos ki vaka gecesinde en çoğu kendi fırkası mensuplarından bulunmuş olan erbab–ı kıyama karşı "sabredin, bir şey yapmayın. İslamların bu harekatı evvelden tasmim olunmuş şeylerdir." Gibi asılsız yalanları ortaya atmaktan geri kalmamıştı, hükûmet reisinin ifadelerini teyit eder bir nutukla vuku hali takbih ederek o da teessüf beyan eyledi.

Halbuki hakikati hal büsbütün başkadır. Bu yadigar milis neferi sokağın bir köşesine çekilerek yaralarının ancak birisi bir parça kanamak suretiyle üzerini, daha doğrusu elbiselerini beş altı yerinden paraladıktan sonra sokak ortasında bir ölü gibi yatar. Başına Hristiyanlar toplanarak: "seni İslamlar mı vurdular?" diye sormalarına ceva–ben birkaç dakika sonra can çekişirmiş gibi ağır bir sesle; Evet, beni uzunca boylu esmer bir İslam yaraladı!" der. Bu suretle hayatı umumiyeyi fesat ve fitneye düşürmek istemesi dikkatle düşünülürse o zaman pek vazih bir surette anlaşılır ki neferin bu hareketi aile meselelerinden değil, Sisam kıyamı üzerine türlü türlü yalanlarla vaveylalarını göklere çıkaran Yunan matbuatının husule getirdiği galeyan ile vatanımızı muhafaza ederek olan milislerimiz dahi öfkelerini bizden almağa koyulmuş olmalarından ileri gelmiştir.

Bu gibi hadiseler hiç eksilmiyor. Son altı ay zarfında bütün

adada on beşten ziyade masum İslam katledildikten başka bu ay zarfında da bir iki ay içinde birkaç kişi yaralanmış, üç kişi de hançerle şehid edilmiştir. Biçare İslamlar namus ve hayatlarını nasıl muhafaza edeceklerini bilmiyorlar. Herkes bütün emlak ve akarını Hristiyan komşularının gasip ellerine bırakarak memleketin içine çekilmeğe mecbur olmuştur. Şimdi büyük bir fakr–u zaruret içinde yaşamaktadırlar."

"Girit Adası'ndaki Osmanlı hukuku hükümranisinin muhafazası maksadiyle Suda Adası'nda münasip bir askeri müfreze kalması İngiltere tarafından teklif edilmişse de Clemenceau'nun Fransa namına mezkur teklifi reddettiğini işittik. Eğer bu doğru ise ve sizler de münasip görürseniz, hürriyet ve müsavat hamisi olduğu iddiasında bulunan Fransa'nın Başvekili M. Clemenceau'ya hariçte hazırlanan ve bu cihetle bütün bütün mahvolmak üzere bulunan kırk bin musibetzede İslam namına Oeuvre Gazetesi marifetiyle namımıza arz–ı teşekkür ediniz(!).

Filvaki adada yirmi, otuz neferden ibaret ecnebi bir müfrezenin kalması kırk bin İslamın hayatı istikbalini temin edemez, fakat Hristiyanların cinayetler ika etmekteki cesaretlerini oldukça kırmağa hizmet ederdi. Bir de İslamlar için bulundukları yeis karanlığı arasında küçük bir ümit nuru teşkil ederdi. Girid'in Yunanistan'a ilhakı zamanı gelince mezkur müfreze de kaldırılırdı. Biz doğrudan doğruya kendi imzamızla M. Clemonceau'ya yazacaktık. Fakat bununla Hristiyan vatandaşlarımızın adavetini celb ve davet edeceğimizi düşündük, bilmecburiye yazmadık."

İşte bu suretle Girid'in Osmanlı Devleti'nden ayrılması için icap eden hazırlıklar büyük devletler tarafından tamamlanmış oluyordu.

Selânik Merkez Kumandanı Nazım Bey'in Vurulması ve İç Çalkantılar

Osmanlı Devleti'nin bu tehlikeli anlarında Selanik Merkez–i Umumisi faaliyetini azami derecede arttırmış, "Şûra–yi Ümmet" gazetesi de 15 Haziran 1908 tarihli nüshasında Selanik Merkez

Kumandanı Nazım Bey'in vücudunun ortadan kaldırılması lazım geleceğinden açıktan açığa bahsediyordu. Halbuki Nazım Bey o tarihten evvel Selanik'te vurulmuştu. Bu hadiseye dair Paris'e yazılan bir mektupta deniliyordu ki:

"Onun vurulduğundan malumatınız olmadığı anlaşılıyor. Fakat Nazım Bey'in vurulduğunu 15 Haziran'dan evvel haber almak için en doğrusu haber vermek için vakit dardı. Nazım Bey, vurulduktan sonra İstanbul'da Hamidiye Hastahanesi'ne gönderildi. Şimdi oradadır. Hem de maatteessüf yarası pek hafiftir. Fakat zararı yok. Biz vurur olduğumuzu gösterdik. Artık onun hayatıyla ölümü arasında fark yoktur.

Nazım Bey'in vurulduğu İstanbul'da o kadar ehemmiyetle telakki olunmuş ki Sisam'da bacağından vurulup keza Hamidiye Hastahanesi'ne yatırılan İsmail Mahir, derhal Selanik'e azimet için emir almıştır. Maiyetinde Hasta Ordusu'ndan yirmi beş kişi var.

Manastır'dan Topçu Kumandanı Mirliva Mustafa Kerim Paşa ve Selanik'ten yine Topçu kumandanı Hasan Rıza Bey kardeşlerimizi İstanbul'a gönderdi. Bunlar bizim için pek kıymetli birer vücut idi. Şimdi İkdam gazetesinde okunduğuna göre Mustafa Kerim Paşa, Hicaz hattının Medine'ye vüsulü resmi küşadını icra edecek heyete memur olmuş.

Garip şey, henüz hat bitmediği halde şimdiden resmi küşatçı gönderiliyor! Paşa'nın izale–i vücudu için bunun bir vesile olması çok memuldür. Hasan Rıza Bey'e dair ise çıt yok.

Nazım Bey'i vuran bir zabittir. Manastır'da Polis Müfettişi Hüseyin Sami de tepelendi. Edirne Valisi ve Müşiri Nazır Paşa'nın da parça parça edildiği mesmu ise de henüz teeyyüt etmedi.

Bu mektuptan da anlaşılacağı vechile Selanik'te, Manastırda ve Edirne'de faaliyet pek ziyade artmıştı. Yalnız Nazır Paşa'nın Edirne de öldürüldüğü teeyyüt etmemişti. O günlerde Manastır'dan Paris'e yazılan bir mektupta en seri vasıta ile Manastır'a iki takım peruk gönderilmesi isteniliyordu. Bunlar Cemiyetin fedaileri tarafından kullanılacaktı. Vücutlarını ortadan kaldırmak istemekle, Abdülhamid adamlarını öldürecekleri esnada tebdil–i kıyafet için de perukalardan istifade edeceklerdi. O mektupta deniliyordu ki:

"Bu kere Resne, Ohri, Debre teşebbüsatı ve Manastır'dan esaslı bazı zevatın gaybubeti gibi ciddi işlerin baş vermesi her tarafta sermaye–i fahr–ü mübahat olmuş, herkes bu babta amali fikre dalmıştır.

Evet, şu şecere–i ısrarın böylelikle nermin baharlarını ve pek yakında mahsulat–ı latifesini idrak için bütün his erbabı hazır ve amade bulunuyor. Sai, muvaffakiyet"

İngiliz Sefiri İle Kamil Paşa, Sultan Hamid'i Öldürecek miydi?

Bu aralık Abdülhamid'in ne kadar büyük korkular geçirdiğini İstanbul'dan Paris'e yazılan aşağıdaki mektup pek güzel izah ediyor:

"Muayedenin bu sene Yıldız Sarayı'nda yapıldığını haber almışsınızdır. Bunun hangi sebeplerden ileri geldiğini size anlatayım:

Her ne kadar evvela Dolmabahçe Sarayı'nın bundan on sene evvel vuku bulan hareket–i arzda duvarlarının çatladığı ve o vakit tamir edilmişse de... gibi sebepler ileri sürülmekle beraber Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'ndan çıkmaması başka sebeplerden ileri gelmiştir. Zalimlerin zalimi olan Abdülhamid, evvela Diyarbakırlıların birisi Şeyhülislam'a ve diğeri de Padişah'a hitaben çektikleri telgrafnamelerden korkmuştur.

İkincisi; Padişah tarafından yapılan mezalim birkaç seneden beri takat edilmeyecek bir hale geldiğinden dolayı Jön Türklerin, Osmanlı namını taşıyan muhtelif milletlerin cins ve mezhep tefrik etmeksizin el blirliğiyle şu hale bir netice vermek üzere Sultan Hamid'i hal'e karar vermeleri de muayedenin Yıldız'da yapılması için irada çıkmasına sebep olmuştur.

Diğer bir rivayete göre muayedenin Yıldız'da yapılması korkak Padişah tarafından, İstanbul'un köpeklerinden daha mebzul olan jurnalcılarından birinin verdiği jurnal üzerine emir ve irade verilmiştir. Bu jurnalda, muayede esnasında İngiltere Sefiri ile İzmir Vali–i sabıkı Kamil Paşa'nın ittifak ederek Padişahı öldürecekleri arzolunmuştur. Bunun üzerine Abdülhamid'in etekleri tutuşmuştur.

Fakat dessas, zalim Padişah İngiliz Sefiri ile Kamil Paşa'nın kendisini öldürmelerini menetmek için ikisini de suret–i mahsusatla muayede de hazır bulunmağa davet etmiştir. İngiliz Sefiri Sir Nikola cenapları muayedenin hitamına kadar bir an bile gözünün önünden ayırmamış, muayede bittikten sonra Sefir'le gayr–i resmi surette mülakat etmiştir. Kamil Paşa ise; Padişah'tan şimdiye kadar görmediği derecede iltifata nail olmuştur. Paşa'nın arzusu üzerine, akrabasından bir hanıma birinci rütbeden şefkat nişanı vereceğini ve o hanımı Saraya göndermesini söylemiştir. Fakat Kamil Paşa, Padişah'ın arzusuna kulak asmayarak o hanımı, Yıldız Sarayı'na yollamaktan vaz geçmiştir. Bunun üzerine nişan Mabeyincileriden birisiyle Kamil Paşa'nın konağına gönderilmiştir.

Bu muayede de Sadrazamı hiç iltifat–ı şahaneye mazhar olmamıştır. Biçare ciğerci Arnavut teessüf ve kaderinden bayramın birinci ve ikinci günleri hiçbir kimseyi kabul etmemiştir.

Resneli Niyazi Hürriyet İçin Dağa Çıkıyor

Abdülhamid, hayatı etrafında dönen tehlikeleri böyle sinsi düşünceler ve çocukça tedbirlerle izaleye çalışırken Rumeli'nde başlayan galeyan, Abdülhamid'in artık önüne geçemeyeceği bir şiddet ve azametle çoğalmakta devam ediyordu. Paris'teki Terakki ve İttihat Cemiyeti 1908'de ilan–ı Meşrutiyet'e takaddüm eden günlerdeki, vaziyeti şubelerine ve azasına aşağıdaki beyanname ili bildiriyordu.

İcraatınız artık başladı. Tafsilatını – velev nakıs olsa bile – mahalli ve ecnebi gazetelerde tabii okuyorsunuz. Selanik'te Merkez Kumandanı Cemiyetimizin fedaileri marifetiyle yaralandıktan sonra Abdülhamid şiddetle Cemiyetimiz aleyhine yürüdü. Selanik'i ve etrafını hafiyelerle doldurdu. Nazım Bey vakasını tahkik etmek üzere Selanik'e gelen üç Abdülhamid paşası Cemiyetimiz tarafından kovuldu.

Abdülhamid namuslu, fedakar erkan–ı harbiye kumandanlarını, zabitlerini ve paşalarını casusların jurnalları üzerine birer birer avlamağa cüret ettiği için artık sükut edilemezdi. Selanik'e gelen Paşalar kovulduktan sonra Manastır'da da Polis Müfettişi

Sami idam edildi. Hükûmet bu idam hadisesi üzerine daha ziyade şiddet göstermeğe başladı. Fakat hükûmete her taraftan lazım gelen mukabelelerde bulunuldu. "Resne" mevkiinde Manastır Avcı Taburu Kolağası Niyazi Bey, iki yüz kişiden mürekkep mücehhez ve mükemmel bir çete teşkiliyle dağa çıktı. Dağa çıkması esbabını bir mektupla Padişah'a bildirdi. Yazdığı mektupta:

"Hürriyet ve adalet namına muharebe ediyorum. Müslüman, Hristiyan cümlesinin müşterek haklarını istihsal edeceğim" dedi

Dedi. Abdülhamid hükûmeti fevkalade dehşeti içinde kaldığından o ahrarın takibine Ferik Şemsi Paşa'yı memur eti. Şemsi Paşa alaylı zabitleri intihap ederek iki taburla hareket eyleyecekti. Fakat postahaneden çıkarken fedailerimiz tarafından atılan kurşunlardan biriyle haki nedamete serildi, beş dakika sonra da öldü.

Eğer bu adam sağ bırakılmış olsaydı, Cemiyetimizin kuvve–i maneviyesi bozulabilirdi. Fakat bu vakanın zuhuru, Yıldız'ı büsbütün korkuttu. Hafiyelerinden ve saadetli beylerinden İkisini Selanik'e gönderdi. Bunlardan birisinin ismi Hacı Hakkı, diğerinin Hacı Osman idi. Cemiyetimizin fedailerinden birisi Hacı Hakkı ile katibi üzerine ateş etti. Katip Şuayip aldığı yaranın tesiriyle öldü. Fakat Hacı Hakkı'ya atılan kurşun maatteessüf namlu içinde kaldığından merkum muvakkat bir zaman için kurtuldu. Bu suikasti Hacı Hakkı kendisiyle beraber gelen diğer hafiye Hacı Osman'a atfetmiş olduğundan Hacı Osman derhal Mabeyin tarafından geri çağrıldı.

Bunları takiben Selanik'te Manastır topçu alaylarının birinde müftü olan Mustafa Efendi hükûmetten aldığı bin kuruşa mukabil hafiyelik ettiğinden İstanbul'a gideceği sırada İstasyon civarında idam edilmiştir.

Sadık Fazıl Paşa namında bir ferik'in Fransız Vapuru'yla İstanbul'a giderken vapurun içinde bir fedai tarafından cerhedildiği bugün ecnebi gazeteler tarafından ilan edildi. Bu hadiseye dair henüz tafsilat alınamamıştır.

Seyfullah Paşa ile damadı Kemal Paşa İşkodra'dan kovuldular. Cemiyetimizin kuvve–i maneviyesi yerindedir. Dahili teşkilatımız o kadar vasi, o kadar kavidir ki, Abdülhamid hükûmeti bu

kuvvet karşısında hiçbir şey yapmağa kadir olamayacaktır.

Şayan–ı teşekkürdür ki, ahali ta köylülere varıncaya kadar Cemiyetimizle müştereken hareket ediyor. Rumeli vadilerinde hürriyet ve inkılap şuaları parlıyor. İstanbul hükûmeti bu inkılap hareketini adi bir isyan, Hristiyanlar ve ıslahat aleyhine bir taarruz gibi göstermek istiyor. Bu sayede Avrupalıların müdahalesini celbe çalışmaktan utanıyor.

Makedonya'daki Gelişmelerin Avrupa'daki Yankısı

Paris'teki harici merkezi umumimiz Fransız gazeteleri nezdine bir heyet–i mahsusa göndererek Abdülhamid hükûmetinin bu hilekarane teşebbüslerini ilan ve protesto etti. Matin, Humanist, Petite Republique, Action, Siecle, Radical namındaki Fransız gazeteleriyle ekseri Alman ve Avusturya gazeteleri Cemiyetimiz lehine neşriyat yaptılar.

Biz Avrupa efkar–ı umumiyesini kazanmak için ne lazım ise yapıyoruz. Bu teşebbüslerimize devam edeceğiz. Canlarını feda eden kardeşlerimizin fedakar namı ipka ve milletimizin mukaddes hakları müdafaa edilecektir.

Abdülhamid hükûmetini Anadolu'da 30.000 kişiyi silah altına aldığı yazılıyor. Bunların din kardeşlerine karşı silah kullanmayacakları kuvvetle memuldür. İstimal etmek isteseler bile, onlara karşı lazım gelen müdafa, merdane bir suretle hazırlanmıştır. Hükûmetin mutlaka mağlup edileceğine hiç şüphemiz yoktur.

Aziz refiklerimiz, Cemiyetimiz bu suretle icraat ve faaliyet devresine geçmiş oluyor. Son vazifelerinizi can siperhane bir surette yapmaktan geri durmayınız. Vatan, kurtulmak için bunu sizden bekliyor!"

Paris'teki harici merkez–i umumi bu beyannameyi neşrederken ilan–ı Meşrutiyet'in arfesinde olduğunun hiç farkında değildi. Çünkü Makedonya'da başlayan kıyamın derecesini uzaktan tahmin ve tayin edemezdi. Hatta Paris'ten uzakta bulunan Sezai Bey, Temmuz iptidasında Paris'e yazdığı bir mektubunda diyordu ki:

"Bugün Paris'ten gelen gazetelerde bir telgraf okudum. Şemsi Paşa isminde birisi bir zabit tarafından vurulmuş. Bu Şemsi Paşa'nın kim olduğunu bana yazar mısınız?"

Sonra, Terakki ve İttihat şubelerinden biri de yine vaziyete layıkıyle vakıf olmadığı için, Paris merkezine aşağıdaki teklifleri yapıyordu. Diyordu ki:

"Madem ki memleketi kurtarmak için Abdülhamid'in saltanatından feragat etmesi lazımdır, o halde bunu temin için aşağıdaki maddelerin tatbiki icap eder.

Evvela, tertip ve ihzar edilecek fedailer vasıtasıyla, Rusya'da ve İran'da olduğu gibi Türkiye'de dahi o vatanın mikropları olan hain vezirlerden birkaçının itlaf edilmesi, sonra bu icraat esnasında Sultan Hamid'e hitaben ihtarname gönderilerek tahtından feragat etmezse neticesinin kendisi için vahim olacağının bildirilmesi lazımdır. Sadık bendelerinden bir kaçının bir iki gün zarfında itlaf edildiğini gören Abdülhamid, o müstebid–i azam, fena halde tethiş edilmiş ve korkutulmuş olur."

Böyle bir teklifi yapmağa hiç hacet yoktu. Cemiyet bunları çoktan beri düşünüyordu. Hatta bu iş için bazı fedailerde hazırlanmıştı. Bu fedailerden birisi Paris'e yazdığı bir mektubunda diyordu ki:

"Kuvvetim, kudretim, cesaretim ve hissiyatım hakkında benden sualler soruyorsunuz. Bir insan fedailikle yapılacak bir işi tahriren bildirir mi? Ben evvela Cemiyetimizde bulunan vatandaşlarımı görmeliyim. Onların hakikatten icraata muktedir olup olmadıklarını anlamalıyım. Söylediğim şeyleri yapmağa hazır olduklarını kendi kulaklarımla işitmeliyim. Bunlara kanaat getirdikten sonra üzerime aldığım işi yaparken hezimete mi uğrayacağım, yoksa muvaffak mı olacağım göstermek bana ait olacaktır. O zaman marifetimi, cesaretimi ispat ederim.

Bunları şimdi yazmışım, bundan ne fayda çıkar? Benim Cemiyete mensup olduğumu ne İstanbul'da, nede başka bir yerde hiçbir kimse bilmemelidir. Zira dünya gariptir. Her yer hafiye ile sarılmıştır. İş ağza düşerse hiçbir şey yapılamayacağına emin olunuz. Benimle beraber çalışacak olan vatandaşlardan maada hiçbir kimsenin duymayacağı yeminde temin edilmelidir. İşte ben ancak o zaman yapacağım işi tamamiyle söyleyebilirim. Bunu da

tahriren yapamam. Bir yerde sizinle konuşup anlaşmam lazımdır. Her ne isterseniz yapmağa muktedir olduğumu namusum üzerine yemin ederek temin ederim.

İbrahim Temo'nun Son Gelişmeleri Anlatan Bir Mektubu

Hadiseler artık bu fedailiklere hacet bırakmayacak bir suretle birbirini takip ediyordu. Paris bu hadiselerden ancak dolayısıyla haberdar oluyordu. Mesela Köstence'de bulunan İbrahim Temo Bey, Paris'e gönderdiği bir mektubunda diyordu ki:

"Şimdi Ohri'den bir mektup aldım. Bir Hristiyan vasıtasıyla gönderilen bu mektupta deniliyor ki: İşler mihveri matlubunda gidiyor. Bize iltihak etmeyenleri tazyik ediyoruz. Hocalarımızın ve ağalarımızın yüzde altmışı bizimle beraberdir. Ahali heyecan içindedir. Herkes hükûmetten bizardır. Zabitlerimizin pek çoğu hareketimize iştirak etti. Şimdilik defterde dahil bulunanlar yalnız bizim kazada altı yüzü tecavüz etti.

Ahali, alenen hükûmete karşı düşmanlık göstermekten çekinmiyor. Şimdiye kadar Abdülhamid hükûmetinin emriyle üzerimize asker sevkedilmedi. Fakat her halde bir müsademe olması bekleniyor. Köylerde de gittikçe taraftar kazanmaktayız. Karışıklık gittikçe ilerliyor. Vaziyetin nasıl bir netice vereceği pek kestirilemezse de Kosova Vilayeti, ezcümle Debre ve Elbasan Sancakları da iştirak ederse muvaffakıyetimiz mutlaktır. Çünkü Toskalık ciheti zaten hazırdır."

Ben vasıta buldukça o taraflarda ara sıra teşvikattan geri durduğum yoktur. Vasıtasını bulursanız onlara nasihat ediniz. Türklük, Arnavutluk filanlık fikirlerini ortaya sürmesinler, sırf sosyal fikirler yürütsünler. Mühim bir şey varsa yazınız, tembellik etmeyiniz. Bu sırada faal olmanız lazımdır. Kosova'ya ehemmiyet veriniz, çünkü orası silahlıdır ve Arnavutlar müttefiktirler."

7 Temmuz 1908'de Selanik'te Durum ve Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin Beyannâmesi

Temo Bey'in, bu tavsiyelerine de artık hacet yoktu. Çünkü bu

mektup Paris'e gidinceye kadar galeyan büsbütün artmıştı. Heyecana gelen halk Selanik'te geceleri silah atmağa başlamıştı. Bunun üzerine oradaki dahili heyet–i merkeziye 7 Temmuz'da bir beyanname neşrederek bunu Selanik şehrinin sokaklarında bazı yerlere yapıştırmıştı. Abdülhamid hükûmetinin otoritesi o kadar zayıf düşmüştü ki şehrin içerisi Abdülhamid'in casusları ile kaynarken, ecnebi devletleri tarafından tayin edilen Hüseyin Hilmi Paşa, orada henüz Vali–i Umumi iken ve büyük devletlerin siyasi memurları entrikalarını çevirmekte devam ederlerken, Cemiyet adeta serbest denilecek bir surette hareketten çekinmiyordu. Dahili merkez–i umumi tarafından neşrolunan o beyannamede deniliyordu ki:

"Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti birkaç istibdat askerinin geceleyin atmış olduğu tüfeklere mukabil bila sebep her taraftan bir hayli silah atılmış olmasına beyanı teessüf eder. Cemiyetin esas maksadı ahalinin temin–i refah ve istirahati ve devletin idame–i kuvveti iken birtakım cahillerin sevki gafletle herkesi havf ve heyecana düşürecek ve ahal–i Osmaniye'nin medeniyetten mahrum olduğuna delil olarak ecnebilerin bu gibi vakaları sermaye–i mekal ittihaz etmelerine sebebiyet verecek olan buna mümasil ihtiyatsız–lığın bir daha vukua getirilmemesini şediden ve kat'iyyen emreder.

İş bu beyannamenin neşrinden sonra ahaliden herhangi bir kimse, mücbir bir sebep görmeden silah atarsa veyahut bir sebeli müsbir üzerine silahı atanı takliden o da silah endahtına cüret ederse, Cemiyetimizin selamet–i umumiye komisyonu tarafından istihdam edilen müteaddit hafi memurları vasıtasıyla tahkik ettirilerek şedit cezalarla tecziye edileceği halisane ilan ederiz.

Bundan sonra yangınlarda bile yalnız çıkan yeri haber vermek için bir iki el silah atılmasına müsaade vardır. Bundan başka etraftan silah atılması külliyen memnudur. Herkes gece ve gündüz edep ve terbiyesini takınmakla mükelleftir. Terbiyesiz olanı tedip için Cemiyetin kuvveti her vakit kafidir.

Kimseye taarruz edilmeyecek, hiçbir veçhile nümayiş yapılmayacaktır. Herkes selamet ve istirahat içinde vakit geçirecektir işi ve gücü ile meşgul olacaktır. Bu emre muhalif hareket edenlerin veballeri kendi boyunlarına! İş bu ilanname 7 Temmuz 1324

tarihinde tahrir olunmuştur."

Otuzüç seneden beri devam etmiş olan Abdülhamid istibdadının son günlerini yaşadığı Terakki ve İttihat Cemiyeti tarafından sokaklara yapıştırılan bu ilan ile kat'i surette anlaşılıyordu. Uzun seneler devam eden bir mücadeleden sonra Cemiyet artık gayesine erişmek üzere bulunuyordu. Fakat Abdülhamid'in saltanatı yalnız Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin o devamlı ve azimli mücadelesi sayesinde mi yıkılıyordu?

Bu suale doğrudan doğruya "evet" cevabını vermek kolay değildir. Çünkü 1902 senesinden beri Avrupa devletleri Makedonya meselesini mütemadiyen kurcalamamış ve Osmanlı Devleti'nin o mühim ve kıymetli parçasını devlet bünyesinden ayırmak için bütün diplomasi entrikalarını sarfederek çalışmamış olsaydılar, Terakki ve İttihat Cemiyeti daha çok seneler o mücadelesine devam etmek mecburiyetinde kalırdı.

İstibdat Yönetiminin Prototipi: Fehim Paşa

Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin son bir iki sene zarfında teşkilatını tevsis, aza adedini artırmağa ve bilhassa ordu zabitleri arasında taraftar kazanmağa muvaffak olması artık Abdülhamid idaresinin tutunacak hiçbir yeri kalmamasından ileri gelmişti. Gece ve gündüz namazında Abdülhamid'e dua etmekte devam eyleyen cahil kütle bir tarafa bırakılacak ve Abdülhamid idaresinin nimetinden istifade ederek mütemadiyen ceplerini dolduran avene ve avenenin avenesi hesaba katılmayacak olursa Türk münevverleri içinde istibdattan yaka silkmeyen hiçbir kimse kalmamıştı. Bu münevverler memleketi kurtaracak bir mucizenin doğmasını her an bekleyip duruyorlardı.

1907 senesinde Abdülhamid'in casus teşkilatını idare edenler o kadar ileri gitmişlerdi ki büyük devletlerin Sefirleri Abdülhamid nezdinde şiddetli teşebbüslerde bulunarak Serhafiye Fehim Paşa'nın kaldırılmasını istemişlerdi. Bu teşebbüs üzerine Fehim Paşa'nın birden bire sükut etmesi ve o zaman bütün İstanbul'u büyük bir hayrete düşürmüştü.

Abdülhamid'in teşkil ettiği Saray kamarilasının karanlık şahsiyetleri içinde Fehim Paşa,en ziyade korkulanı ve en çok korku-

tanı idi. O, devrin bir diplomata tarafından söylendiği veçhile "yerli halkın gulyabanisi" idi. Casus teş–kilatının reisi olduğundan ve bu sıfatla Abdülhamid'in şahsını korumakla muvazzaf bulunduğundan zalim Padişah onun her istediğini yapıyordu. Fehim Paşa da, bu kuvvete bel bağlayarak hiçbir tehditten, hiçbir cinayetten çekinmi–yordu. Ondan ziyade korkanlar Veliaht Reşat ve ikinci Veliaht Yusuf İzzettin Efendilerdi. Bütün Türkiye'de, Abdülhamid'in avenesi içinde Fehim Paşa'dan ziyade nefret edilen bir şahsiyet yoktu.

1907 senesi kışında Fehim Paşa bir Alman'a ait olan bir mağazaya vaziyet ederek mağaza içindeki eşyayı kendi hesabına sattırmıştı. Bunun üzerine Alman Konsoloshanesi tarafından yapılan bütün teşebbüslerden hiçbir netice çıkmamıştı. Fehim Paşa Alman'ın mağazasından çıkartarak sattırdığı eşyanın bedelini bile geri vermek istemiyordu.

Bunun üzerine Almanya'nın o zamanki Sefiri Baron Mareşal Von Bieberstein fena halde kızmıştı. Sefir, derhal Yıldız'a gitmiş ve sırkatten başka bir şey olmayan bu işe mücaseret edenlerin şiddetle tecziyesini Abdülhamid'den kat'i surette istemişti. Baron Mareşal, efkar–ı umumi nazarında bu sırkatin "Yaver–i has Hazret–i Şehriyari" tarafından yapıldığının söylendiğini de ilave etmişti.

Fakat Abdülhamid, sevgili serhafiyesi rencide etmek istemediğinden Alman Sefirinin bu müracaatına ehemmiyet vermemişti. Sefirin protestoları da tamamiyle akim kalıyordu. Abdülhamid, serhafiyesini o kadar seviyordu ki Baron Mareşal'ın tehditlerinden kurtulmak için Mabeyn vasıtasıyla doğrudan doğruya Berlin hükûmetine müracaat etmişti. Almanya İmparatoru İkinci Wilhelm dostluğuna iltica ederek İstanbul'daki Sefirin susturulmasını istemişti.

İmparator Wilhelm, Abdülhamid'i kızdırmak istemediğinden ve hatta Makedonya ıslahatı için Babıali'ye verilen notalara bile Almanya hükûmetinin iştirakini zorla kabul ettiğinden bu defa Fehim Paşa hadisesi üzerine dahi Almanya Hariciye Nezareti'ni itidale davet etmişti. Onun için bir taraftan Baron Mareşal, Fehim Paşa'nın mutlaka tecziyesini ve teb'idini şiddetle talep ederken diğer taraftan Berlin Hariciye Nezareti Sefire vaki olan tebli-

gatında Fehim Paşa'nın yalnız İstanbul'dan teb'idine kanaat ederek tecziyesi cihetine gitmemesini ihtar eylemişti.

Görülüyor ki bu Fehim Paşa hadisesi, on seneden beri Almanya'nın İstanbul Sefaretinde bulunan Baron Mareşal gibi büyük bir Alman diplomatının mevkiini bile sarsmağa sebep olmuştu. Fakat Alman Sefiri, Fehim Paşa işinde mağlup vaziyetine düşmeği kat'iyyen hatırına getirmediğinden, Abdülhamid'in İstanbul'daki Alman Sefareti'ni hiç nazar–ı itibara almadan doğrudan doğruya Berlin'e müracaat ettiğini haber alınca bu sefer Abdülhalimid'e ültimatom mahiyetinde bir nota vermiş ve bunda "ya Almanya Devleti'nin mümessilinden veyahut sevgili Serhafiyenden vazgeçsin!" demişti.

Almanya Sefiri'nin bu sonuncu teşebbüsünü İstanbul'daki İngiliz Sefiri de himaye ettiğinden Abdülhamid nihayet işin çıkar yolu olmadığını anlamıştı.

Malum olduğu üzere, Alman ve İngiliz Sefirlerinin müdahaleleri üzerine Fehim Paşa, nihayet İstanbul'dan Bursa'ya nefyedilmişti. Meşrutiyet ilan edildiği zaman Fehim Paşa, Bursa'da bulunuyordu. Onun Bursa halkı tarafından Meşrutiyet'in ilk günlerinde nasıl linçedildiği de malum olduğundan burada o hadisenin tefsilatına girişmek istemiyoruz.

Yalnız, Alman Sefiri Baron Mareşal, neden Fehim Paşa'nın İstanbul'dan uzaklaştırılmasını istemekte o kadar inat ve ısrar ettiğini biraz araştırmak lazımdır. Bunu, o zamanki İngiliz Sefiri Sir Nicholas O'Conor hatıratında pek güzel izah ediyor. İngiliz Sefiri Türklerin Almanya'yı hiç sevmediklerini ve Almanların yalnız Abdülhamid ile avenesi tarafından sevildiklerini anlattıktan sonra diyor ki:

"Baron Mareşal, Fehim Paşa gibi kendisinden nefret edilen bir adamdan Payitahtı kurtaracak olursa bu hadise–nin memlekette Almanlara karşı gösterilen alakasızlığı izale etmeğe yardımı dokunacağını biliyordu. Baron Mareşal'ın bütün İstanbullular ve bilhassa iki veliaht tarafından çok sevildiğine şüphe yoktu.

Şu halde kurnaz bir İrlandalı olan İngiliz Sefiri Baron Maraşal'in, Fehim Paşa aleyhinde teşebbüsünden faydalı neticeleri hasıl olacağına o kadar emin bulunuyordu ki o faydaların

bir kısmını İngiltere tarafına celbetmek için Alman Sefiri'nin Yıldız'daki teşebbüsüne iştirakte hiç çekinmemişti. Görülüyordu ki Alman ve İngiliz Sefirleri de Abdülhamid'in artık nüfuzunun zail olduğunu ve aradan çok geçmeden Genç Türklerin iş başına geçeceklerini ve Meşrutiyet'in ilan edileceğini anladıklarından o zamana kadar hakimi mutlak olan Abdülhamid'den yüz çevirerek yavaş yavaş halka temayül etmeğe başlamışlardı.

Bu yazdıklarımızı hülasa edecek olursak diyebiliriz ki Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin 1895 senesinden, yani 13 seneden beri devam eden say–ü gayreti ve bu say–ü gayretin Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyetiyle birleşmesi sayesinde fevkalade tevessü ve inkişaf etmesi, Rusya, Avusturya ve İngiltere Devletleri'nin Makedonya ıslahatını ileriye sürerek devleti taksime uğraşmağa çalışmaları yüzünden vatan kaygularının fevkalade artması ve yukarıda bahşettiğimiz Fehim Paşa meselesi gibi bir çok çirkin meselelerin köhne istibdat idaresini pek mütefessih bir hale getirmesi Meşrutiyet'in ilanını artık çok olgun bir vaziyete sokmuştu.

Reval Görüşmeleri

Kanun–u Esasi, 1876 senesinden beri mahfuz olduğu karanlık inzivagahında o kadar olgunlaşmıştı ki birden bire Makedonya havalisinde, büyük devletlerin Türkiye'den ayırmak istedikleri o mıntıkada kopan bir fırtına o olgun meyvayı Terakki ve İttihat Cemiyeti'nin kucağına düşürüvermişti.

Bunun böyle olabilmesine sebebiyet veren en son hadise Reval Mülakatı idi. 9 Haziran 1903 tarihinde İngiltere Kralı yedinci Edvard ile Rusya Çarı Nikola Reval' de buluşmuşlardı. Bu mülakatta hükümdarlarla nazırları arasında Makedonya meselesi müzakere edilerek bu işin müşterek cebri bir hareketle hallolunması kararlaştırılmıştı. Makedonya hakkında verilen bu kararda artık Türkiye'nin fikri bile sorulmayacaktı. Makedonya'da tam bir muhtariyet–i idare tesis edilecek ve bu suretle Almanya ve Avusturya devletlerinin Balkanlardaki nüfuzlarına karşı bir set çekilecekti.

Bu haber Türk vatanperverleri arasında ve bilhassa orduda

şayi olunca büyük bir heyecan ve endişe husule gelmişti. Çünkü kanlar akıtılarak ele geçirilmiş ve kanlar akatılarak o zamana kadar muhafaza edilmiş olan koca bir memleket elden gitmek üzere bulunuyordu. Bu olduğu taktirde devletin inkırazı muhakkak olduğu gibi Osmanlı Devleti yeniden küçük düşürülecekti. Çünkü devletler Türkiye'nin kendi işlerini kendi eliyle halletmeğe muktedir olmadığını ilan ediyorlardı.

O zaman ki İngiliz Sefirinin hatıratında yazılı olduğu vechile "haklı ve şayan–ı takdir hislerle meşhur olan" Türk vatanperverleri, dahilde ıslahat yapmağa ve harice karşı mukavemet göstermeğe muktedir olmayan bir hükûmet ve onun zalim menbaı olan Abdülhamid istibdadını kökünden kazmağa tamamiyle azmetmişlerdi.

10 Temmuz 1908'de 33 Senelik İktidar Sona Erdi

Bu azmin Abdülhamid'in doğum günü olan 27 Eylül'de büyük bir inkılaba sebep olacağı Haziran sonlarında İstanbul'daki ecnebi mahafilinde söylenip duruyordu. Fakat o inkılap zan ve tahmin edildiğinden daha evvel kendisini göstermiş ve bir gün zarfında, 10 Temmuz 1908'de 33 senelik Abdülhamid idaresini alt üst etmişti. Çünkü o zalim idare, ne halk kütlesine, ne de sadık bir orduya istinat ediyordu. Bilakis Abdülhamid saltanatı mülevves, seciyesiz, ne oldukları belirsiz casuslara bağlı bulunuyordu. Tehlike anında böyle mütefessih bir kuvvetin işe yaramayacağı tabii idi. Kuvvetini menfaate müstenit taraftarlıklarda arayan ve bulunduğunu zanneden her çürük idare gibi, Abdülhamid idaresi de hürriyet dalgaları arasında derhal boğulup gitmişti.

Fakat daha ilk günlerde yeni işe yanlış başlandığı anlaşılıyordu. Bıçak bıçağa birbirine düşman olan muhtelif unsurların kucaklaşması yanlıştı. Kanun–u Esasi'yi "ihsan buyurduğundan" dolayı Abdülhamid'e teşekkür edilmesi yanlıştı. Halkın sokaklarda "Padişah'ım çok yaşa", diye bağırması yanlıştı. Yıldız Sarayı önündeki meydana toplanan binlerce halkın Abdülhamid'i otuz üç seneden beri tebaasının iyiliğinden başka bir şey istemediği halde etrafındaki habislerin fena müşavirlik yapmaları yüzünden

tebasına hakiki babalık etmeğe muvafak olamamış zannetmeleri yanlıştı, çünkü Abdülhamid, 4 Ağustos 1909 tarihinde İngiliz Sefiri Lowtber'in İngiltere Hariciye Nazırı Edward Grey'e yazdığı bir raporunda bildirdiği gibi, Abdülhamid "asrın en büyük sahne artisti" idi ve Yıldız Sarayı önüne şitap eden halkla ustalıklı bir rol oynuyordu.

Ondan sonra Abdülhamid'in Tahsin Paşalar, İzzet Paşalar, Hafiye Paşalar vesaire gibi avanesinin ortadan kaldırılmasını müteakip otuz üç sene zulümden başka bir şey yapmamış olan Padişah'ın faydalı bir dekorasyon şekli olarak muhafaza edilmesi yanlıştı. Terakki ve İttihat erkanı uzun seneler bin türlü mahrumiyetler, tehlikeler için de Meşrutiyet uğruna çalışırlarken Abdülhamid'in kendilerine yaptığı fenalıkları, nasıl unutabilirlerdi?

Hürriyete susamış binlerce Türk gencinin Abdülhamid'in yüzünden menfada çürümelerini, perişan olmalarının ve ölümlerini nasıl affederlerdi? Abdülhamid'in Meşrutiyet'e sadık kalmasına nasıl ihtimal verebilirlerdi?

Nihayet, Abdülhamid devrinde yetişen devlet adamlarına Meşrutiyet'ten sonra devlet işlerini tevdi etmeleri de yanlıştı. Onların ne zihniyette olduklarını pek acı tecrübelerle görüp öğrenememişler miydi?

Bütün bu yanlışlıklar Meşrutiyet'in ilanına sebebiyet veren hadiselerin pek ani olarak zuhur etmesinden ve gerek Paris'teki harici merkez, gerekse Selanik'teki dahili merkez azasının pek şaşkın bir hale gelmelerinden ileri geliyordu. Yalnız Terakki ve İttihat Cemiyeti değil, Avrupa diplomatları bile şaşırıp kal–mışlardı.

Mesela Almanya'da bulunan Alman Sefiri Baron Marşal'ın derhal İstanbul'a gitmesi İmparator Wilhelm tarafından arzu edilmişti. Fakat Berlin Hariciye Nezareti, bunun Almanya tarafından Abdülhamid'e müzaheret etmek istediği şeklinde telakki olunacağı düşünülerek Sefir'in geri dönmesinden vazgeçilmişti. Abdülhamid'in şahsiyle en ziyade alakadar olan Almanya vaziyetin ciddiyetini ve ehemmiyetini takdirden o derece acizdi ki Makedonya'daki ihtilalin askere ve zabitlere maaş verilme–mesi yüzünden çıktığını zannederek derhal Berlin mali

mahafili ile müzakereye girişmişti. Alman bankalarından toplanacak para kıyam halinde bulunan zabitlere ve efrada tevzi edilecek olursa kıyamın önü alınacağı, Meşrutiyet'in geri kalacağı ve Abdülhamid nüfuzunun ibla olunacağı tahmin edilmişti. Almanya Devleti tarafından neşrolunan resmi vesikalar içinde o zamanla Hariciye Nazırı Von Schon'ın Başvekil Prens Bülow'a 25 Temmuz'da, yani ilan–ı Meşrutiyet'ten iki gün sonra bu para meselesi için yapılmış tahriri bir teklifi de vardır.

Her halde Almanya, o günlerde her şeyden evvel Abdülhamid'i muhafaza etmek istiyordu. Fakat eski vaziyete rücu hareketinin çok müşkül olduğunu ve o yolu takip etmek için Abdülhamid'in hayatını ve tahtını tehlike–ye koymak lazım geldiğini anlayarak bundan bilahare vazgeçmişti. Vazgeçtiği Sefir Vekili olan Kiderlen'in 26 Temmuz'dan itibaren Abdülhamid'e verdiği vaatlere sadık kalmasını ve artık Kanun–u Esasi'ye riayet eylemesini tavsiye etmesinden anlaşılıyordu. Menfaati nerede görürse o tarafa dönmek kaidesine riayet eden Avrupa diplomasisi ve bilhassa Alman diplomasisi, şimdi Türk efkar–ı umumiyesini kazanmağa çalışıyordu. Bu maksatla Alman diplomasisi Türk Kanun–u Esasi'nin Avrupa'daki büyük devletler tarafından tekeffül edilmesi için bir teşebbüs yapılmasını teklif etmek istemişti, bu suretle Almanya'nın Abdülhamid' e dost ve Genç Türklere düşman olduğu hissi ortadan kaldırılmış olacaktı. Daha doğrusu, ilan–ı Meşrutiyet günlerinde Fransa'ya ve İngiltere'ye gösterilen temayülün ve Abdülhamid'in dostu zannedilen Almanya'ya karşı gösteri–len hoşnutsuzluğun önüne geçilmiş olacaktı. Fakat böyle bir teşebbüsün münasip olmayacağı düşünülerek bir müddet sonra ondan vazgeçilmişti.

Fakat Avrupa'daki devlet ricalleri arasında Alman devlet adamları endişeden kurtulamıyorlardı. Almanya İmparatoru şimal seyahatini keserek Berlin'e geri dönmüştü. İmparator hakkında neşrolunan siyasi vesikalara bakılacak olursa o Türk inkılabından dolayı memnun görünüyordu. Çünkü bir kere Makedonya hakkında verilen İngiltere–Rusya kararları artık hükümden sakıt olmuştu. İnkılabı müteakip Almanya aleyhine hasıl olan cereyan gelince, İmparator Wilhelm buna da ehemmiyet vermiyordu. Vaziyet hakkında İstanbul'dan gelip siyasi

raporlardan birine yazdığı derkenarda diyordu ki:

"Bu geçici vaziyete o kadar ehemmiyet vermeğe lüzum yoktur. Türk inkılabı son seneler zarfında Paris'te ve Londra'da yaşamış olan Genç Türkler tarafından değil, ekseriyetle Almanya'da tahsil görmüş olan Türk zabitleri tarafından vücude getirilmiştir."

Almanya Aleyhtarı Bir Paşa: İngiliz Kâmil Paşa

İstanbul efkar–ı umumiyesi gittikçe İngiltere'ye ve Fransa'ya meyletmekte devam eyliyordu. Türkiye'de Meşrutiyet idaresinin teessüs etmesine Almanya'nın daima taraftar olduğuna dair gerek Alman gazetelerinde çıkan makaleler, gerekse imparator Wilhelm'in emri üzerine Alman rical–i siyasiyeti tarafından yapılan beyanat İstanbul'da handelerle karşılanıyordu. Alman taraftarlığıyla itham edilen Sadrazam Ferit Paşa'nın Meşrutiyet ilanı üzerine yerine geçen yeni Sadrazam Kamil Paşa, "İngiliz" Kamil Paşa, Fransız gazetelerine vuku bulan beyanatında Alman dostluğunun şimdiye kadar Türkiye'ye hiçbir fayda vermediğini, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya temayül etmesi lazım geldiğini açıktan açığa söylüyordu. Yeni İngiliz Sefiri Sir Gerard Lowther 30 Temmuzda İstanbul'a geldiği zaman onun için sokaklarda büyük tezahürat yapılmıştı.

İkinci Meşrutiyet'in İlânı'ndan Sonra Cemiyetin İsminin Değişmesi, İç ve Dış Gelişmeler

Terakki ve İttihat Cemiyeti Paris merkezi, Avrupa efkar–ı umumiyesini kazanmak için Meşrutiyet'e takaddüm eden günlerde çok çalışmış, beyannameler hazırlamış ve bunları matbuata ve Avrupa kabinelerine dağıtmıştı. Bu beyannamelerde deniliyordu ki:

Manastır'da Genç Türk fırkasına mensup olan zabitlerin çıkardıkları isyan hakkında Avrupa gazetelerinde bazı telgraflar neşrediliyor. Viyana'dan çekilen böyle bir telgrafnamede Türk

zabitlerinin isyanından dolayı o havalideki Hristiyanların fevkalade heyecana düştükleri, çünkü isyanın Hristiyanlık aleyhinde olduğunu zannettikleri yazılmaktadır.

Bir taraftan Sultan Abdülhamid, diğer taraftan bazı devletler istibdat idaresinin kalmasında alakadar olduklarından Genç Türkler tarafından yapılan bu vatanperve–rane hareketi Hristiyanlara ve ecnebilere karşı bir kıyam şeklinde göstermek istiyorlar ki şayet o harekete karşı da bermutat şiddetli tedbirler almağa lüzum görürlerse bunu Avrupa efkar–ı umumiyesi nazarında muhik gösterebilsinler.

Halbuki Genç Türk fırkası, şimdiye kadar vaki olan neşriyatın hiç birisinde cins, mezhep ve milliyet katiyen tefrik etmemiştir. Bilakis Cemiyet'in istediği şey, bütün Osmanlı milleti için refahı hal ve aynı hukuk dahilinde yaşamak için lazım olan bir idare tesis etmektir.

Genç Türk Cemiyeti aynı zamanda mütekabil esaslara müstenit olmak üzere ecnebilerin imtiyazlarına da riayet edeceğini ilan eylemektedir. Adalete ve hürriyete müstenit olan bir idarede ecnebilerin Türk milletinin ihyasına maddi manevi yardım etmeleri daha ziyade kolaylaşmış olacaktır.

Halbuki bazı telgraflarda Genç Türk ihtilaline esrarengiz ve korkunç bir mahiyet verilmesine çalışılmaktadır. Genç Türk fırkası apaşikar çalışmaktadır. Fırka yapacağı şeyleri şimdiye kadar müteaddit defalar ilan etmiştir. Programını sonuna kadar tatbike çalışmaktadır."

Diğer bir beyannamede şöyle yazılıyordu:

"Havas ajansının bir telgrafına nazaran Fransa'nın Petersburg Sefiri Amiral Tauchard, Rusya Hariciye Nazırı İzvolski ile mülakat etmiş ve bu mülakatta Makedonya'daki vaziyet müzakere olunmuştur. Neticede, şayet Türkiye, Makedonya isyanını kendi kuvvetleriyle bastırmağa muvaffak olamazsa alakadar devletlerin müdahale etmesine karar vermişlerdir."

Öyle zannediyoruz ki bu haber bir tecrübe balonundan ibarettir ve Osmanlı Devleti'nin maddi ve manevi ihyasına çalışan Makedonya'lı kardeşlerimizin mesaisini akim bıraktırmak maksadına müstenittir. Yoksa kendilerini hiçbir suretle alakadar etmeyen vatanperverane bir harekete ecnebi devletlerin müda-

hale etmek istemelerine bir mana göremiyoruz.

Hariçten Osmanlı topraklarına gelen çeteler şehirleri yakarken, köylüleri katlederken ve bütün Makedonya'nın altını üstüne çevirirken müdahale etmeyen devletler, bu köylülerin müdahalesini ele almak ve adaleti tesis etmek için çalışan Türk vatanperverlerinin önüne set çekmek isterlerse pek aşikar bir haksızlık yapmış olurlar.

Milletler kendi işlerini kendi aralarında görmek hakkına maliktirler. Bu sarsılmaz bir haktır ki bütün dünya tarafından tanınmıştır. Şayet ecnebi müdahaleye maruz kalırlarsa kendilerini müdafaa hakkına da maliktirler.

Avrupa devletleri, Abdülhamid'e Makedonya'daki mali kontrolü kabul ettirmek için donanmalarını Midilli Adası açıklarına göndermekten çekinmediler. Fakat bu suretle Türk milletine de anlattılar ki Abdülhamid ancak kuvvet önünde boyun eğer. Devletlerin bahri nümayişleri ve müsellah müdahaleleri hiç hukuk–u düvel kavaidine muvafık değildi, fakat komitemizin halihazırda istibdat idaresinin zalimane icraatına karşı müsellah mukavemeti tamamiyle meşrudur.

Öyle ümit ederiz ki Avrupa'nın medeni milletleri, İran'da olduğu gibi, tek bir Rus zabitinin bile Türkiye'ye gelerek hürriyet ve adalet fikirlerini milletin kanı içinde boğmasına artık müsaade etmeyecektir.

Ecnebilerin hukuk ve imtiyazlarına riayet edileceğini ve Hristiyanların hayatı mümin olduğunu şimdiye kadar bir çok defalar ilan ettik. Bunu böyle olduğunu icraatımızla da ispat edeceğiz. Fakat, şayet ecnebi müdahale vukua gelir de vaziyet birden bire bu yüzden vehamet kesbederse, o zaman bunun mes'uliyetini müdahaleyi yapan devletlere terkediyoruz."

Manastır'da ihtilal hareketi başladığı zaman İngiliz efkar–ı umumiyesini tenvir etmek üzere Londra'da bulunuyordu. Gazetelere tevzi edilmek üzere yukarıdaki beyannamelerden bir miktarı ona da gönderilmişti. Ahmet Rıza Bey, 15 Temmuz tarihiyle Londra'da Paris'e yazdığı bir mektupta diyordu ki:

"Yolladığınız beyannameleri dağıttık. Fakat Daily News'den başkası neşretmedi. Standard ve Times gazetelerinin başmuharrilerini ve Fransızca anlayan katiplerini bulamadık. Arkadaşım

İngilizce'yi pek yavaş söylediği için meramımızı anlatmak kabil olamadı. Herifler "Meşveret" gazetesinin ismini bile bilmiyorlar.

Yanlış hareket etmiş olduk. Evvela burada tanıdığım İngilizlerle konuştuktan sonra beyannamelerin onlarla birlikte gazetelere götürülmesi lazımdı. Bu suretle beyannamelerin bütün gazetelerde neşrini temin edebildik. Acele ettik, hata ettik.

İngiliz Ermeni Komitesi'nin katibi ve parlamentoda nüfuzlu bir adam olan komite reisi, beni akşam yemeğine davet ettiler. Liberal Fırkası'na mensup bir zattan da şimdi bir mektup aldım. Benimle görüşmek istiyor. Pozitivistler Cemiyeti de beni akşam yemeğine çağırıyor. Öyle ümit ediyorum ki bu yemekleri de birkaç kişiyle konuşmak ve meramımızı anlatmak mümkün olacaktır.

Ermeni Cemiyeti'ne ve Ermeni Gazetesi Müdürü'ne bu sabah birer mektup yazdım. Ucu bucağı olmayan Londra sokaklarında birkaç gün döndük dolaştık. Kiminle konuştuk herkesin Ermenilere acıdıklarını gördüm ve anladım. Türklerden nefret ediyorlar. İngiltere hükûmeti, Osmanlı Devleti dahilinde Sultan Hamid'in şahsından başka hükûmet, nezaret olmadığını anladığından şimdi Padişah, ele almağa ve Rusya'dan ayırmağa çalışıyor diyorlar."

Sami Paşazade Sezai Bey'de 16 Temmuz'da yazdığı bir mektubunda Manastır harekatından dolayı İngiltere'nin ve Rusya'nın müdahale etmelerinden korkarak diyordu ki:

"Mektubunuzda müteşekkir ve ümitbahs necat olan muhteviyatından dolayı müftehirim. Buna karşı Abdülhamid'in ve Abdülhamid'e muin olacakları muhakkak olan Rusya ve İngiltere'nin ve hatta diğer devletlerin ne tedbir ittihaz edeceklerini düşünüyorum. Şüphe yok ki o tedbirler harekat-ı aliye-i vatanperveranenin aleyhinde olacak.

Avrupa kuvvet gördüğü yere uğramaz, onun için Allah versin de o âli kuvvet, ittihadını yalnız muhafaza değil, tezyit eylesin. Cemiyetimiz bu harekete dair gayet düşünerek, Matin'e bir mekale yazsa fena olmaz. Bu aralık Matin, o makaleyi başmakale olarak derceder.

Cemiyetimizin gazelere verdiği beyanname pek güzel, pek munasip oldu. Pekiyi de yazılmış. Siz göndermeden evvel Matin

gazetesinde okumuştum.

"Terakki Cemiyeti'nden kimseyi gördünüz mü? Ne diyorlar? Arkadaşların hali nasıldır? Biz burda Paris gazetelerini ve bir gün sonra okuyoruz. Valandin geçen sene ki gibi değil. Gök kapalı, rüzgar şiddetli, inziva ve sükunet ise son derecede. Bununla beraber ben yemekle doyamıyorum.

Her yerde ve bilhassa böyle azim ve amik bir sükuneti inziva içinde gelmenizi sabırsızlıkla bekliyorum. On veya on iki güne kadar burada görüşürüz değil mi?

Sizden bir şey rica edeceğim. Yazıya biraz dikkat edin. Mesela "ortadan da kalktılar" ben "Edirne'den kalktılar" okudum. Bir gün bu fikirde bulundum. Sabahı, Edirne değil orada olduğunu anladım. Hele "muvaffakıyetler", "tevfikler" okunuyor. Şimdi, bari kendi yazısı bir yazı olsa içim yanmaz, dersin."

Meşrutiyet'in ilanını takip eden ilk günler zarfından korkulan şey, ecnebi devletlerin Abdülhamid lehine müdahale etmeleri, vukua gelmemişti. Bilakis devletler Abdülhamid'in elden gittiğini ve zalim Padişah'ın nüfuzunu kaybettiğini görünce Türk efkar–ı umumiyesini kazanmak için birbirleriyle rekabet etmeğe başlamışlardı. Yalnız Abdülhamid'e itimat edilebilir miydi? O, bir irtica hareketi yapmağa teşebbüs etmeyecek miydi? Cemiyet'in faal azasından olup Meşrutiyet günlerinde Bulgaristan'da bulunmuş olan bir zat vaziyeti uzaktan pek güzel tahli ediyor ve Paris'e yazdığı bir mektubunda diyordu ki:

"Geçen ki mektubumda Abdülhamid'in yalanlarına aldanmamayı tavsiye etmiştim. Fakat son nümayişleri gerek gazetelerde, gerek hususi olarak gelen mektuplarda okudukça bundan sonra Hamid ejderha olsa bir halt edemeyeceğine ve ister istemez milletin arzusunu yerine getirmeğe kanaat getirdim. Bütün nühuvvet–i müstebidanesini ayağı altına alarak milletin kanından ziyade kendi cancağızına acıyarak birden bire Kanun–u Esasi'nin ilanına mecbur oluvermesine yine bravo!... Akılsız adam değilmiş, mamafih hüsnüniyetine kat'iyyen şehadet edilemez ya!..

Cemiyetimizin asıl iş yapacak vakti şimdiden sonra hulul etti kanaatindeyim. Cemiyet–i merkeziyeden bir kısmının Selanik'e gelip dahili daha yakından idare etmesi faydalı olduğu gibi

Avrupa efkar–ı umumiyesini lehimize celbetmek için lazım gelen şeyleri yapmak üzere bir kısmının Paris'te kalması fena olmaz sanırım. Gurbet elinde vakit geçirmeyi kimse istemez ve herkes vatanın bugününü görmeyi arzu ederse de, her ihtimale karşı ihtiyatla hareket etmek hayırlıdır.

Ermeni Komitesi'nin, Abdülhamid'in hal'i meydana gelmedikçe ise bitmiş nazarıyla bakmak istemediğine dair bugünkü Bulgar gazetelerinde bir fıkra okuduk. Ermenilerin işlere ne kadar yardımları olduğu bizce meçhul ise de, her halde bu mesele İstanbul'u altüst edebilmek ve düşmanların entrikalarına yol açabilmek ihtimaline haiz olduğundan, şimdilik o kadar ileri gitmeğe razı olamayacağınızı zan ve tahmin ederim.

Kanun–u Esasi'nin ilanı ve Makedonya denilen yerlerde Müslümanlarla Hristiyanların yekvücut olduklarına ve bundan sonra komiteciliğe filana tenezzül etmeyerek vatanın tealisine çalışacaklarına dair yemin etmeleri, öpüşmeleri, Bulgar siyasi ricalini bahusus Ayastefanos Muahedesi'nin tatbikini isteyen matbuat efradını derin bir sükunet ve hayrete düşürmüştür. Fakat Makedonyalı olanlar bu hale açıktan açığa seviniyorlar. Bulgarlık fikrini besleyenler, bahusus zabitler, bu halden hoşnut olmadıklarını açıktan açığa gösteriyorlar. Kolayını bulsalar menetmeğe kalkışacaklar gibi duruyorlar."

Bu mektupta edilen tavsiyeler tabiatiyle yapılıyor. Doktor Bahaddin Şakir Bey'le birkaç arkadaşı evvela İstanbul'a gelmişler ve oradan Selanik'e giderek dahili bir heyet–i merkeziye tarafından parlak bir surette karşılanmışlardı. Evvela Cemiyetin ismi değiştirilerek Necip Melhame'nin Paris'e gelip Cemiyeti dağıtmasından sonra kabul olunan "Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti" yerine asıl eski ismi olan "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" ismi kabul olunmuştu.

Ondan sonra İstanbul'a bir heyet–i murahhasa gönderilmesine ve merkezin Selanik'te kalmasına karar veril–mişti. Bu heyet–i murahhasa; Rahmi, Necip Draga ve Hafız İsmail Hakkı Beyler'den mürekkepti.

Bu heyetin İstanbul'a gitmesine şiddetle lüzum vardı. Çünkü İstanbul yeni baştan karışıyordu. Arada sırada, gazetelerde İttihat ve Terakki Cemiyeti namına neşredilen ilanlar pek ruhsuz

gibi geliyordu. Yapılan nümayişlerde bir intizam yoktu. Bir de yoktan gazeteler ve nümayişçiler hep Abdülhamid'e "Padişah'ım çok yaşa" diye yazmakta ve bağırmakta devam ediyorlardı. Abdülhamid'in bundan cesaret alarak yine eski yola çalışması ihtimal dahilinde idi.

Zaten Abdülhamid sevgili dostlarından kimisini resmen teb'it ettirmiş, kimisini de kaçırtmıştı. Kimisine de gazetelerde Kanun–u Esasi lehine yazılar yazdırarak onları beraat ettirmeğe ve yanında alıkoymaya çalışıyordu. Babıali'de iki defa Vükela tebeddül etmişti. Velhasıl vaziyet eski hamam eski tastı. Eğer Abdülhamid'de hüsnüniyet olsaydı mutlaka gençlerden, yahut hiç olmazsa genç fikirli ihtiyarlardan mürekkep bir Vükela Heyeti teşkil edilmesine razı olur ve yanındaki rezilleri def'e çalışırdı.

Bütün bunlar yapılmadığı gibi gazeteler ruhsuz yazılar, şahsiyata taalluk eden makeleler yazıyorlardı. Dahilde yapılması lazım olan ıslahata dair makalelere lüzum varken gazeteler Avrupa hükûmetleri aleyhinde yazılarla meşgul oluyorlar ve Bulgaristan'ı da kışkırtıyorlardı. Memleket zoru zoruna harici tehlikelere atılıyordu. Ne olduğu İttihat ve Terakki erkanınca belli olan Ali Kemal, yeni İngiliz Sefiri Sir Lorothev'i Sirkeci İstasyonu'nda karşılayarak alkışlayanların başında bulunuyordu. Adem–i Merkeziyet ve Teşebbüs taraftarı olan ve ne fikirler beslediği İttihat ve Terakik Cemiyeti'nce bilinen Prens Sabahaddin Bey'in parlak bir surette karşılanması için hazırlıklar yapılıyordu. Otuz üç seneden beri hiç tamir edilmediği için pek çürük bir hale gelen dahili ve harici siyaset binaları çökmek üzere idi. Pek şaşkın bir hale gelen "Osmanlı İttihat ve Terakki" Cemiyeti bu binaları yerinde tutabilmek için lazım olan destekleri kurabilecek mi idi?

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİNCİ MEŞRUTİYET'İN İLÂNI VE SONRASI

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul'a Ağırlığını Koyma Gayreti ve Selânik Mebusu Rahmi Bey'e Verilen Talimat

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meşrutiyet'ten sonraki icraatına dair yazacağımız bahisler, o Cemiyet'in on sene devam eden Meşrutiyet hayatının bıraktığı yegâne vesikalara istinat eder. Çünkü Selânik Merkez–i Umumisi'ne ait vesikalar yakıldı. İstanbul Merkez–i Umumisi vesikalarının ne olduğu belli değildir. Yalnız Dr.Bahaddin Şakir Bey, gerek Selanik'e ve gerek İstanbul'a ait vesikalardan mühim gördüklerini saklamıştır. Bu vesikalar da eserlerimizin mevzuunu teşkil etmektedir.

Onun için, Meşrutiyet'in nasıl ilan edildiği, ilânı müteakıp yapılan nümayişler vesaire hakkında lüzumsuz tafsilât vermeyerek doğrudan doğruya elimizdeki vesikalara istinaden yazılarımıza başlıyoruz. Evvelce bildirdiğimiz gibi İstanbul'da, Selanik'ten gönderilen bir Heyet–i Mebuse bulunuyordu. Bu heyet Rahmi Bey'in riyaseti altında idi. Heyetin gönderilmesindeki maksat, merkezi Selânik'te kalan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul'da da temsil edilmesi idi. Çünkü İstanbul'a böyle bir heyet gitmedikçe cemiyetin orada ismi var cismi yok gibi birşey oluyordu. Bulgaristan'daki Türk ahrarı, Cemiyet'i tebrik için bir vapur tutup İstanbul'a gitmek istiyordu. Fakat İstanbul'a kime ve nereye müracaat edileceği, kimler tarafından karşılanacağı belli değildi. Bu ziyaret hakkında yazılan bir mektupta deniliyordu ki:

"Cemiyetin henüz resmi bir yeri bulunmadığı için bizi vapurdan kim karşılayacak ve cemiyet namına kime gidilecek? Bugün

arkadaşlardan Muallim Hafız Abdullah Fehmi Efendi (Etem Ruhi Bey'dir) bilhassa bu mesele için İstanbul'a gönderildi. Ben kendi imzamla Hüseyin Cahit Bey'e bir mektup gönderdim. Fakat Hüseyin Cahit Bey, Cemiyet–i Merkeziye namına bizi kabul edebilmek hakkını haiz midir? bilmem. Herhalde bu Efendi'ye yol göstermesini rica ettim. Şayet yakın vakitte sizlerden biriniz İstanbul'a giderseniz ve resmen Cemiyet–i Merkeziye'ye mahsus bir daire tutarsanız bunu bize derhal bildiriniz de biz de o vakte kadar İstanbul'a gitmemizi tehir edelim. Zira İstanbul'a gitmekten maksadımız ne bedtiynet Sultan'a arz–ı ububiyet ne de Vükela–yı Hazıra'ya dalkavukluk etmektir. Mahza Cemiyeti Merkeziye'yi muvaffakiyetlerden dolayı tebrik etmek ve ona cesaret vermek istiyoruz. Biraz da İkdam gazetesinin makalelerinden ürküp askerlerini toplamaya, İkdam gazetesinin dühûlunu menetmeğe ve Müslümanlar arasına hafiyeler sokup efkârını anlamağa çalışan Bulgar Hükümeti'nin keyfini yapmak için gitmek niyetindeyiz. Güya iki hükümet arasındaki dostluğu kuvvetlendirmek için bazı nümayişler yapacağız.!

Fakat bu mektupta bahsedilen karışıklık Rahmi Necip Draga ve Hafız İsmail Hakkı Beylerden mürekkep Heyet–i Mebuse'nin İstanbul'a gitmesi üzerine vaziyet oldukça değişmişti. Artık Selânik'teki merkez bu Heyet–i Mebuse vasıtasıyla hükümet ve devlet işlerine müdahale ediyor ve Cemiyet'in kuvvet ve nüfuzunu göstermeğe başlıyordu. Bu tesirat Selanik'in müteaddit metalibi ile kendisini gösteri–yordu. İstanbul'a gönderilen bu metalip listelerinden birince bakınız neler vardı:

"Cemiyet tarafından Mebusen, Dersaadet'e izam kılınan Rahmi Bey'in hükümet nezdinde tervicini takip ve icrasını talep edeceği mevat:

1–İngiltere'nin Mısır'daki Gümrük muamelâtını ıslah eden Çıti Bey'in gümrüklerimizin ıslahı için Devlet–i Aliye hizmetine celbi.

2–Polis umurunun tensik ve ıslahı için İngiltere'den münasip miktarda polis memurunun celbi.

3–İstibdat efradının uygunsuz hareketlerine meydan bırakılmamak için zamanı gelince hemen terhisleri hususuna lazım olan paranın vakit ve zamanıyla tedarik ve ihzarı; Üçüncü Ordu için

icab eden paranın Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa tarafından tediyesi vadolunmuştur".

4– Hükümetçe, Cebel–i Lübnan'dan askeri ve mülki mekteplere otuz kadar talebe kabulünün karşılaştırılması "cemiyetin intihabıyla ve mahalli Hükümet'in marifetiyle bu talebe eşraf evlâdı arasından seçilecektir":

5– İmtiyazları muhafaza edilmek suretiyle Lübnanlıların mebus göndermeleri hususunun tezekkürü ve muvafık görüldüğü takdirde Lübnan Mutasarrıflığı'na tebliği suretiyle ilânı;

6–Lübnan mutasarrıfları üzerinde pek çok nüfuz tesisine muvaffak olmakta bulunan Lübnan Tahriratı Türkiye Kâtip ve Müdürü Lübnanlı Ortodoks Nasıf Bey'in hemen azliyle ondan evvel olduğu gibi İstanbul'dan Türk olamazsa her halde Lübnanlı olmayan birinin tayini için Babıâli'nin nazar–ı dikkatinin celbedilmesi.

7–Mutasarrıf'ın mümkün olduğu kadar tadili meslekle Lübnan'da Meşrutiyet fikrinin tamim ve intişarına gayret etmesi hususunun biraderi olan Hariciye Müsteşarı marifetiyle kendisine halisane ve mahremane tevsiye ettirilmesi;

8–İngiltere Sefareti'nin halen Lübnan'da Meşrutiyet'in ilan ve tatbiki taraftarı olmadığı Beyrut'taki İngiliz Genel Konsolosu Mösyö Kenberbeç'in beyanatından anlaşılmakta ve sefaretin şu tarz–ı hareketi Konsolos'un iş'arat ve metalibatından neşet ettiği veçh ile Sadrazam Paşa Hazretleri'nin (Kâmil Paşa'nın) pek samimi ve pek kâdim olan mumaileyh konsolosla merbutiyet ve muhabbetinden bu bapta istifade olunması ve bu veçhile sefaretin tadil–i hareketi cihetine gidilmesi;

9–Hürriyetin ilanında hapishanelerden tahliye edilen adî cürümler erbabı hakkında atiyen bir teşebbüs yapılacak mıdır? Rodos vesaire gibi kalelerde ve mevkilerde henüz tahliye edilmeyen adî cürümler erbabı hakkında ne muamele yapılacaktır.

10–Karadağ hududundaki münazaalı meselelerin hala muallak kalması umum Karadağ halkını meyus etmekte olması cihetiyle bunun bir komisyon tarafından katiyyen tahdidi esbabının istikmali;

11–Hassa Ordusu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa'nın

tadat olunan ahvali üzerine hemen işbu memuriyetten kaldırılarak yeniden Erkân–ı Harbiye Reisi İzzet Paşa'nın tayini ve İstanbul'daki Erkân–ı Harp Feriki Fuat Paşa'nın Altıncı Fırka Kumandanlığı'na tayini esbabının istikmâli;

12– Azil ve tebdili kat'iyyen tekarrür eden Şeyhülİslâm halk mesnedine sahip Molla Bey, Adliye Müsteşarı Şükrü, Evkaf Müsteşarı Hüsnü, evsaf ve kemâlatı bergüzidesi tadat olunan Mısır Kadısı Yahya Efendilerden hangisinin münasip olacağı Cemiyetimizce mensup İstanbul Cemiyet–i İlmiyesi'nden tahkik edilerek icabının icrası;

13–Şehremanetine Mısırlı Sait Paşa'nın ve Posta ve Telgraf Nezareti'ne Fabrika Müdürü Ferit, Salih Zeki veyahut Müze Müdürü Halil Beylerden birisinin tercihi hususu Sadrazam'a arzedilecek, Maarif Nezareti'ne Azmi veya Emrullah Beylerden birisinin tayini;

14–Erkân–ı Harp Binbaşısı Hüseyin Kadri Bey'in Bulgaristan kitabet vazifesine, Kolağası Edip Bey'in Romanya ve Zipgçe Kapı Zabiti Refet Bey'in Sırbistan Sefaretleri ataşemiliterliklerine tayini;

15–Erkân–ı Harbiye'ce icra edilecek teşkilat ve tensikat için ordularda tecrübeleri sebkedenlerin istihdamı ile şimdiye kadar dairelerden ayrılmamış olan ümera ve zabitanın tayinleri;

16–Manastır'da Polis Komiseri Fahri Bey'in Karadağ Sefareti kitabetine tayini;

17–Ferik Fahri Paşa'nın Beşinci Ordu Kumandanlığı ile Vali Vekâleleti'ne tayini hususu ve olamadığı takdirde yalnız vali olarak tayini;

18–Sultan Hamid'in kayınbiraderi Ferik Kâzım Paşa Bağdat'tan geliyor. Bunun hakkında bir karar ittihaz olunması.;

Bu talepleri daha diğerleri de takip ediyordu. Heyet–i Mebuse bunları birer birer intaç ettirerek Selânik Merkez–i Umumisi'ne vaziyeti bildiriyordu.

Meşrutiyeti Takip Eden Aylarda Bir Çok Hadiselere Dair Rivayetler Çoğaldı

Meşrutiyet'i takip eden günler bütün Temmuz ve Ağustos

ayları hep hadiselerle dolu olduğundan bu hadise–ler Selânik'e ve İstanbul'a hatsiz, hesapsız mektuplar ve telgraflarla bildiriliyordu. Kimisi Resne'de dağa çıkan Niyazi'ye mükemmel bir kılıç imali için orduda ve ahali arasında iane toplandığını, kimisi Üçüncü Ordu askerlerinin ve Hüseyin Hilmi Paşa'nın Kanun–u Esasi'yi himaye edeceklerine yemin ettiklerini bildiriyordu. Gelen bu haberlere nazaran Hüseyin Hilmi Paşa'dan Makedonya isyanının bastırılması sorulduğu zaman Paşa; "Bende asker yoktur. Makedonya'da üç buçuk milyon ahali var. Cümlesi Genç Türktür" cevabını vermişti.

Rum Patriği Yovakim, Kanun–u Esasi'nin ilânından ve Rumların Kanun–u Esasi için Patrikhane'de nümayiş yapmalarından memnun olmadığını alenen göstermesi üzerine istifası için Rumlar bir nümayiş hazırlamakta idiler.

Abdülhamid'in hafiyelerinden Zeki, Çerkes Mehmet, Kenan Paşaların İstanbul'dan çıkıp Bursa'ya gitmeleri Zaptiye Nazırı tarafından tavsiye olunmuştu. 4.300 hafiye açığa çıkarılmıştı. İkinci Veliaht Yusuf İzzettin Efendi fevkalade alkışlanmıştı.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde kırk kadın azâ bulunduğu, gazete ve mektup tevziinde bunların çok işe yaradıkları anlaşılmış idi. Arnavutların takındıkları tavır ve hareket te Işkodra'daki İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezi tarafından şu suretle bildiriliyordu:

"Kanun–u Esasi'nin kabulü üzerine Meclis–i Mebusan'ın açılacağı İşkodra'da ilân edildi. Fakat bu haber İşkodra'da suitelâkkiye mucip oldu. Gazetelerimizde Abdülhamid aleyhinde fıkralar bulunması bura ahalisinin cemiyet efradı hakkında iğbirarına mucip oluyor. Şayet bu yolda makaleler yazılması zaruri ise bu gazetelerin Işkodra'ya gönderilmemesini rica ederiz."

Trablus'ta, Rodos'ta, Yemen'de vesair mahallerde bulunan menfalara telgraflar çekiliyor ve bunlarda ya "aff–ı umumi ilân edildi, tebrik ederiz" yahut "Padişahımız aff–ı umumi ilân etti, kurtuldunuz" diye yazılı bulunuyordu.

Memleketin her tarafında yapılan nümayişlere dair mektuplarda gelmeğe başlıyordu. Menfada bulunan bir zat, bu nümayişler hakkında yazdığı bir mektupla diyordu ki:

"Manastır, Selânik vukuatı ecnebi gazetelerde okundukça

yavaş yavaş heyecan kabarıyor, ümitler uyanıyordu. Cuma günü akşamı alaturka saat on raddelerinde Mebusan'ın küşadı telgrafla ilan edilince etrafa meserret avazesi koptu. Ne yalan söyleyim, birtakım sebeplerden dolayı artık kımıldamamağa azmetmişken ben de kendimi tutamadım. Hemen o gece bir nümayiş alayı tertibine karar verdik. Sancaklar, fenerler, müteaddit yaşasın hürriyet, adalet, müsavat levhaları yazdırdık. Kemal'in; amâlimiz, efkârımız ikbali vatandır.., şarkısını talim etti. Gece saat birde tekrar mektepte toplanarak alayı tertip ettik. Tedarik edebildiğimiz kırık dökük bir saz takımını da önümüze kattık. Yaşasın hürriyet, adalet, müsavat Meclis–i Mebusan ve Kanun–u Esasi ve arada bizzarur "yaşasın Sultan Hamid avazeleriyle Vali'nin Konağı önüne geldik. Vali, kapının önüne çıktı. Kemal'in şarkısı iki defa okundu. Uzunca bir nutuk ta söylendi. Nidalarımızla etrafı çınlattık. Konsoloshaneler önünde de suret–i mahsusada durularak ayin gece yarısından üç dört saat sonraya kadar devam etti.

Nümayişi yapanlar iki bin kişi kadar vardı. Ekseriyeti Türkler teşkil ediyordu. İçimizde Yahudi hemen yok gibi bir şeydi. Sonradan haber alan Araplar da büyük bir alay halinde bize iltihak ettiler. Bu hadiselerden istifade etmek lazımdır. En büyük fayda Arapları Türklere ısındırmak ve hepimizin kardeş olduğunu ruhlarında kökleştirmektir.

Fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti böyle dahili işlerle meşgul olabilecek bir vaziyette değildi. Çünkü cemiyetin erkânı daha ilk şaşkınlıklardan kurtulmağa vakit bulmadan harici darbeler inmeğe başlamıştı. Cemiyetin bütün o hadiseleri uzaktan seyretmesi, hükümet işlerine yalnız uzaktan müdahale ederek doğrudan doğruya iş başına geçmekten çekinmesi zuhur eden hadiseleri bütün ehemmiyetiyle kavrayabilmesine mani oluyordu. Kanun–u Esasi ilan edilmişti. Fakat Hükümetin şekli hiç değişmemişti. Salhurde paşalar kendi bildikleri gibi siyaset yapmakta berdevamdılar. Bulgarların İstanbul Mümessili Geşof'un ziyafete davet edilmemesinden çıkan ihtilaf ne idi ve Babıâli buna karşı ne tedbirler alıyordu? Selanik'teki umumi merkezin bunlardan kat'iyyen haberi yoktu. 9 Eylül 1908 tarihinde Merkez–i Umumi tarafından Cağaloğlu'nda Heyet–i Mebuse'ye

çekilen bir telgrafnamede deniliyordu ki;

"Geşof hadisesinden dolayı Heyet–i Vükelâ ne suretle hareket ediyor? Netayicin ne renk kesbedeceğini mübeyyin mufassal tahriratınıza ilk posta ile intizar ederiz."

Meşrutiyet'in ilanını müteakip bir yığın mesele çıktığı halde bunları İstanbul'a gönderilen üç kişinin takip edip anlayabilmesi ve Merkez–i Umumi'yi vaziyetten haberdar etmesi bekleniyordu. Yukarıdaki telgraf bunun böyle olduğunu ispata kâfi bir delildir

Cemiyet'in Genel Merkezi Yeni Bir Nizamnâmeye Kavuşuyor

Bu aralık Merkez–i Umumi yeni vaziyete göre bir nizamname hazırlamakla meşguldü. Alelacele tanzim olunan yeni nizamname el yazısı ile taş üzerine basılarak alakadar olanlara dağıtılmıştı. Her tarafta şubeler açarak faaliyete geçmek için bir nizamnamenin elde bulunmasına lüzum vardı. Bu yeni cemiyetin maksat ve mesleği hakkında o nizamnamede deniliyor ki:

"Meşrutiyet'i idarenin tamamını temin, cins ve mezhep ayırmaksızın bütün Osmanlıların bir ittihad–ı tâm dahilinde istikmal–i refahıyla nail–i hürriyet olmalarına çalışmış olan "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, bundan böyle de Kanun–u Esasî dairesinin ayni maksatla sây'ine devam edecektir."

Bu cümle pek açık bir mana ifade etmemekle beraber onu aynen olduğu gibi neşrediyoruz. Belki aceleye gelerek onu daha vazih olarak yazmak kabil olamamıştı.

Nizamnamenin ikinci maddesi mucibince cemiyetin, mevkii gayri muayyen bir Merkez–i Umumisi ile her vilâyet, liva, kaza ve kariyede müteşekkil heyetler tarafından idare olunan bir veya müteaddit merkezler bulunacaktı.

Merkez–i Umumi mevkiinin gayr–i muayyen olması cemiyetin henüz vaziyetten emin olmadığına ve tamamiyle meydana çıkmak için bir müddet daha beklemek istediğine Selânik'te kalması ve meydana çıkması münasip görülmüştü.

Nizamnamenin kırk yedinci maddesi cemiyete girmek için yapılacak tahlif muamelesinden bahisti. Bu tahlif merasimi de Meşrutiyet'ten evvel olduğu gibi ibka edilmişti. Deniliyor ki:

"Kabulüne karar verilen fert, gözleri kapalı olduğu halde heyet–i tahlifiye tarafından merkez dahilinde ve fakat ayrı bir mahalde âtideki mevada riayet edeceğine dair tahlif olunacak ve müteakiben merkeze getirilip gözleri açık olarak ihvana takdim olunacak ve defter–i mahsusunda mukayyet yeminini imza ettikten sonra efrad–ı cemiyetten madut olacaktır. Tahlifi icra kılınan zat, heyet–i tahlifi–yeye tanımayacaktır".

Yeni vaziyete göre değiştirilen yemin sureti şu idi:

"Dinim, vicdanım, namusum üzerine yemin ederim ki esas maksadı, Kanun–u Esasi'nin tatbikine ve milletin hukuk–u meşrua–i hürriyetini kâmilen istisale ve bilâtefrik cins ve mezhep bicümle Osmanlı akvamının ittihat esası üzerine terakki ve tealisine çalışmaktan ibaret olan "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" ne bu andan itibaren dahil oldum. Milletin esdiyadı şan–ü şevketiyle memleketin temin–i saadet ve refahını herşeye ve hatta canıma tercih eylediğime ve tevdi edilecek esrarı muhafaza eyleyeceğime ve cemiyetin kabiliyetime göre vereceği bütün kararlarını icrada ve uhdeme tahmil ve tevdi edeceği vezaifi tamemen ifada tereddüt eylemeyeceğime ve cemiyete dühul hususunda bir gûna itiraz ve menfaat–i hususiye beslemeyip sırf maksad–ı cemiyeti takip ve muhafaza edeceğime ve Kanun–u Esasi'ye ölünceye kadar sadık kalacağıma ve şayet bunca taahhüdat–ı namuskâraneye rağmen nakise ahdedecek olursam cemiyetin nefrin ve tel'inine müstahak olacağıma şimdiden söz veririm, vallah billah.

Nizamnamenin cemiyet efradı da taalluk eden diğer maddelerinde şunlar yazılı bulunuyordu.

"Efradın vücudu cemiyetçe mukaddes ve kıymetdar addedildiğinden her fert, şahsen bir felaket hisseylediği anda derhal merkez heyeti idaresine keyfiyeti ihbar eylemelidir."

"Vezaiften maada hususatla, hatta Merkez–i Umumi Heyeti azasıyla en son dahil olan efrat arasında zerre kadar fark yoktur.

"Efrad–ı cemiyetten ecel–i mevuduyla vefat edenlerin ibka–yı namı için kendilerinin erbab–ı hamiyetten oldukları ihvana ilan edilecektir.

Cemiyet efradı meyanından maksad–ı cemiyet uğrunda duçar–ı felaket olanların ve eğer vefat etmiş ise muhtac–ı

muavenet bulunan ailelerinin maişetlerini ve evlatlarının tahsil ve terbiyelerini cemiyet mütekeffil olduğundan sarf–olunacak mebaliği Merkez–i Umumi tederik ve tevdiaya memurdur.

"Cemiyete hidematı fevkalade ibraz eden her ferdin vefatından sonra Merkez–i Umumi'nin kararıyla hem muhtac–ı iane olan evlat ve ailesinin maişeti temin edilecek, hem de hidemat–ı güzidesini musavver olmak üzere bir kitap yazılarak namı ibka ve tevkir ve ismi sütun–u hakikate hakkedilecektir."

Evvelce cemiyetin nizamnamesindeki mücazat fasıllarında yazılı bulunan idam cezası da tabii kaldırılmış ve onun yerine denilmişti ki:

"Mücazat, cemiyetin maksadına iras edeceği tesire göre, tenbih, takbih, muvakkat ve daimi tart ve beynelihvan tel'in ve merkezlere tamim cezalarından ibaret olacaktır."

Ahmet Rıza Bey'in Paris'ten Dikkate Değer Üç Mektubu

Selanik ve İstanbul bin türlü gaile içinde çalkalanırken Paris'te kalan eski merkez unutulmuş ve ihmal edilmişti. Sezai Bey gelip, Vaniköyü'nde yalısına yerleşmişti. Doktor Bahaddin Şakir Bey de Selanik'ten İstanbul'a geçmiş ve Heyet–i Mebuse'ye, iltihak etmişti. Paris'te yalnız Ahmet Rıza Bey'le Mısırlı Prens Mehmet Ali Paşa kalmışlardı. Ahmet Rıza Bey'in Paris'ten pek güzel anlattığı için 7, 10 ve 24 Ağustos 1908 tarihli olan üç mektubu sıra ile aşağıya dercediyoruz.

"On bir gün devam eden gayet şiddetli ve hiddetli bir intizardan sonra kartınızı ve mektubunuzu aldım. Müsterih oldum. Selanik'e üç mektup yazmıştım. Vusülünü bildirmiyorsunuz. Sağlam bir adres bulmak nasip olursa mütalealarımı tekrar yazarım. Bahusus diplomasiye ait vereceğim malumat pek mühimdir.

Sezai Bey'e Vaniköy'deki adrese mektup gönderdim, cevap alamadım. Cemiyete gelen mektupları açıyorum. İcap eden muameleyi Nihat Bey'le birlikte yapıyoruz. Lakin namınıza gelen, bahusus Monges Sokağı'na gönderilen mektupları açmadım, ne yapacağım?

Şerif Paşa'yı görmek için Nişantaşı'daki konağına lütfen gidiniz. Reşit Bey'i de orada bulacaksınız. Hiç ruy–i infial göstermemek Cemiyetimiz hakkında iyi olur.

Dün Prens Sabahattin Bey'le görüştüm. Birkaç güne kadar İstanbul'a gidecek ve orada bir kongre yapacaktır. Terakki, gazetesini yevmi olarak İstanbul'da çıkaracaktır. Kendisi artık umuru siyasiye ile uğraşmayacağını söylüyor. Fakat fırkasından ayrılmıyor ve bir de intihap zamanında Adem–i Merkeziyet fikrini müdafaa edeceğini söylüyor.

Tafsilatını sonunda arzederim. İstanbul'da birçok gazete çıktığını işitiyorum. Bazılarını burada ötekinin berikinin elinde görüyorum. Bana ve cemiyete bir gazete bile gönderen olmuyor.

Dün Sebahaddin Bey, bazı efalimizi muaheze sırasında: "Sizin aranızda da ittifak yok. İstanbul Heyeti, Paris'i tanımıyor dedi. Delil olarak 5108 numaralı İkdam gazetesini gösterdi. İkdam'a İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından gönderilen bir tekzipnamede İstanbul'daki Cemiyet'in Paris'te münasebeti olmadığı bildiriliyor. Vakia bundan maksat merkezin umur–u dahiliyesince demek olacak, lakin ifadeden o anlaşılmıyor.

Manyasizade Refik Bey'in "Tan" gazetesi muhabirine verdiği mufassal malûmatta Paris Cemiyeti, hiç kaale alınmıyor. Bunları bir sitem olarak yazmıyorum. Biz methedilmek, mükâfat almak için çalışmadık. Ancak Paris Heyeti'ni bir yabancı gibi tutmak halk arasında kilukali mucip olur. Ahassi emelimiz olan ittihada sekte verir.

"Bu sabah gazetelerde Manyasizade Refik Bey'in, Zaptiye Nezareti'ne tayin edildiğini büyük bir sevinçle okudum. Ancak bana muhabere için onun adresini bırakmıştınız. Şimdi o nazır olduktan sonra mektupları kime göndereceğim.

Burada, Paris'te iken işler biraz acele gidiyordu, onun için muntazam olmuyordu. Bundan sonra temenni ile hareket buyurmanızı rica ederim. Namınıza gelecek mektuplardan hangilerini açabileceğimi bildiriniz."

"İngiltere Hariciye Nazırı'ndan cevap geldi. Sir Grey hakkımda tatlı birkaç kelimeden sonra benimle konuşmak istediğini yazıyor. Fakat bugünlerde Londra'ya gelemeyeceğinden seyahatimin bir müddet tehiri mümkün olursa memnun kalacağını

bildiriyor.

Mülâkatın böyle geri kalması iyi oldu. Dün bir şey işittim. Alman Sefiri, beni bilen bir zatla konuşurken "Evet, Ahmet Rıza'yı tanıdım, pek memnun oldum. Lâkin Jön Türklerin birkaç reisi var ve harici politikada bunların biri diğeriyle müttefik değil" demiş.

Reisler, Prens Sabahattin, Ali Haydar Mithat vesaire olacak. Bu rezalete nihayet verilmedikçe benim Sefirlerle, hariciye nazırları ile görüşmem hata olur. Çünkü her kafadan bir söz çıkarsa cemiyetin hariçte itibarı kalmaz.

Bu akşamki "Tan" gazetesinde Cemiyet'in beni Fransa Hükümeti'ne karşı mahcup edecek büyük bir hatasını daha gördüm ve okudum.

Jön Türkler, Fransa Sefareti'ne gitmişler, içlerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından da mebus varmış; Mösyö Constans'a Türkiye'ye yaptığı hizmetlerden ve bilhassa Mekteb–i Sultani'nin inşasından dolayı teşekkür etmişler.

İngiltere Hariciye Nezareti tarafından gelen zatın Marsilya'da Sefir Mösyö Constans'a Jön Türkler tarafından yapılan nümayiş hakkındaki sitemini size söylemiştim. Bu yeni nümayişe dair fikrimi soran olursa ne diyeceğim?

Ah arkadaşlar, arkadaşlar! Abdülhamid beni sizin kadar üzmedi! İngiltere Sefiri'ne Şerif Paşa ile birlikte gitmiştik. O da bizden Cemiyetimizin Müdür–ü Mes'ulü kim olduğunu sordu.

Dünkü "Matin" gazetesi şu havadisi neşretti.

"Reisi Prens Sabahattin Bey olan Adem–i Merkeziyet Komitesi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından neşredilen bir beyannamede müşterek gaye için iki cemiyetin müştereken çalışacakları bildirilmiştir.

Akşam çıkan "Tan" gazetesi ise işi büsbütün karıştırarak Paris'teki Cemiyet'le İstanbul'daki Cemiyet'in birleştiklerine dair bir haber neşretti. Bu muğlâk ve müphem şeyleri gazetelere kim veriyor?

Prens Sabahattin Bey'in bana söylediklerini size tekrar edeyim: "Biz artık politika ile uğraşmayacağız. Milletin terbiyesiyle meşgul olacağız" dedi. Fakat arası çok geçmeden, intihap zamanı gelince Adem–i Merkeziyet fikrini müdafaa edeceğini söyledi.

Şimdi "La Turquie Nouvelle" gazetesini de İstanbul'da yevmi olarak neşredecektir. Sabahattin Bey'in bu hareketiyle sözlerinde hiç samimiyet olmadığı anlaşılıyor. Hınçaklar bir Arnavut Fırkası ve Arabistan Araplarındandır" diye Necip Azuru gürühu hep Sabahattin Bey'le birleşmişler.

Bizimle ittihat ettiğini ilan eylemesi şu maksatlara müstenittir.

1–Sabahattin Bey, Çarşamba günü deniz tariki ile İstanbul'a geliyor.

2–Hakiki hale vakıf olmayan cemiyetimiz muhiplerini birleştik diye aldatmak istiyor.

3–İntihap zamanında gene bu desise ile refiklerini Meclis'e sokmak niyetindedir.

İki cemiyetin birleştiği ilân edilmeden evvel aşağıdaki şeyler mutlaka yapılmalıdır.

1– Adem–i Merkeziyet cemiyeti kâmilen lağvedilmelidir.

2–Öyle bir fırkaya mensup olmak üzere "Terakki, namında bir gazetenin neşri men olunmalıdır.

3– Bugüne kadar Adem–i Merkeziyet Fırkası'na mensup olanların İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne alenen girmeleri ve yemin etmeleri lâzımdır.

Ben İstanbul'a geri döndüğüm zaman önüme büyük bir haset ve garez bataklığı çıkacak, beni vatanıma huzur–u kalple çalışmaktan menedecek sanıyorum.

Vatanı cidden sevenlere söyleyiniz: Bende cüz'i bir kuvvet görürlerse, o kuvveti milletin malı, manevi bir sermayesi farzederek vatanın hayrına kullansınlar.

Niyetim on, onbeş gün sonra İstanbul'a girmek, fakat kimseye haber vermeyerek girmek, doğruca Makriköy'üne gitmektir. Cemiyetin bundan sonraki vazifeleri hakkında muntazam bir program ve intihaplar için de bir beyanname tertip edildikten sonra Eylül'ün nihayetine doğru gene Avrupa'ya dönmektir. Eğer o vakte kadar cemiyetimiz mükemmel bir program dahilinde yekvücut olarak hareket etmenin lüzumunu takdir eder ve anlarsa Almanya, Fransa ve İngiltere hariciye nazırlarıyla görüşmenin başka türlü tesiri olacağına şüphe yoktur.

Lâkin bana öyle geliyor ki bu lüzumu bir çok kimseler anla-

mayacak ve Paris'te on üç sene beni harap eden münazaalar orada vatanda da başlayacaktır. Size şifahen söyledim tahriren de tekrar ediyorum: Yaşım artık bu gibi cenk ve cidalle uğraşmağa müsait değildir. Şu aralık cemiyetten istifa ederek çekilmek hem çirkin ve hem fena olur. Pek yorgun ve biraz hasta olduğumu öne sürerek artık cemiyete müteallik işlere karışmak istemiyorum. Vatan tehlikeden kurtuldu. Bundan sonra hisseme düşen vazifeyi başka yolla ifaya çalışacağım, kardeşim"

Yukarıya yazdığımız Ahmet Rıza Bey'in bu üç mektubu, ancak birkaç haftadan beri alenen ortaya çıkmış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti üzerinde karanlık bulutların nasıl toplanmağa başladığını uzaktan yapılan bir bakışla pek güzel anlatıyordu. Türk olmayan unsurların nam ve hesabına hareket eden ve memleket için muzır olacağı muhakkak addedilen Adem–i Merkeziyet usulüne taraftar olan Prens Sebahattin Bey'in İstanbul'a hareket etmesi vatan ufuklarında görülen tehlike bulutlarına dahili bulutlarını da katmağa başlıyor demekti.

İzmir civarında bir teftiş seyahati yapan Doktor Nâzım Bey, Doktor Bahaddin Şakir ve Talat Beylere yazdığı bir mektubunda diyordu ki:

"Sabahattin Beyefendi ne âlemde? Burada onun sakin mesleğine karşı efkâr–ı umumiye pek şiddetlidir. Kendisine lânet edenler pek çok. Hattâ bu havalide Sabahattin'e suikast yapmayı düşünenler, bu suretle fedakârlık göstermek için İstanbul'a gitmek isteyenler de bulunduğunu işitiyorum."

Doktor Nazım Bey Cemiyet İçin İzmir ve Havalisinde Yardım Topluyor

Doktor Nazım Bey, o esnada cemiyete iane toplamak maksadıyla İzmir ve Aydın havalisinde dolaşıyordu. Mektuplarında cemiyeti alâkadar eden iane vesair mesele–ler hakkında diyordu ki:

"İane toplamak maksadıyla Aydın'a geldim. Dinledim ve anladım ki iane yekûnunu artırmak için bir iki çare vardır. Bunlardan biri istibdal olunacak askerlerin hükümette olan alacaklarını tediye ettirmektir. Bu suretle cemiyetimize hasıl olacak

temettü yalnız Aydın Sancağı için beş bin lira tahmin ediliyor. Bütün vilayette iane yekûnu belki yirmi bin lirayı tecavüz edecektir.

İkincisi, burada mutasarrıf vekâletinde bulunan Mirliva Arif Paşa'nın hiç olmazsa daha iki ay kadar mutasarrıf vekâletinde bulunmasını temindir. Bundan cemiyetimiz birkaç suretle müstefit olacaktır. Bir kere bu zat muktedirdir. Sonra vekâlet maaşını cemiyetimize terketmiştir. Üçüncüsü de iane meselesinin cemiyetimiz menafiine hâl ve tesviyesine fevkalâde çalışmaktadır.

Bahacığım, Talatçığım, geliniz biraz da beni dinleyiniz. Herşeyin ruhu paradır. Çok para lazımdır. Gürültü çıkarmak isteyecek menfaatperestleri susturmak para ile olacaktır. Milletin muhtaç olduğu maarifi, sükûneti, asayişi daha bilmem neyi temin edecek hep paradır. İane meselesi her gece rüyama giriyor. Çalışalım, ianenin yekûnunu bir milyon liraya çıkaralım, daha ziyade toplayalım. Cemiyetin bundan sonraki en büyük kuvveti, sandığındaki para olacaktır.

İzmir iane dercine fevkalâde hizmet eden eşraftan bir iki zat, vali muavinliği memuriyetine kendilerinin sevdiği Fuat Bey'i tayin ettirmek için cemiyetin muavenetini talep ediyorlar, hem de pek musırran talep ediyorlar. Fakat bu Fuat Bey, o kadar muktedir değildir. Bahusus pek genç olmak hasebiyle dedikodu mucip olacaktır. Bu tahkikatıma göre muhakkaktır. Fuat Bey, Kâmil Paşa'nın akrabasındandır. Burada uzun zamandan beri Umur–u Ecnebiye Müdüriyeti'nde bulundu. Elân da o memuriyettedir. Bu zatın böyle mühim bir vazifeye tayini Sadrazam Kâmil Paşa'nın da menfaatine muvafık değildir. Zira akrabasından bulunmak hasebiyle gazeteciler Kâmil Paşa'ya tecavüzkâr bir lisan kullanacaklardır.

Buradaki eşrafın hatırını kırmamak için biz size Fuat Bey'in Vali Muavinliği'ne tayini için bir iltimasname göndereceğiz. Siz bunu aldıktan sonra icap ederse Fuat Bey'in kendisini görür, gazetelere Kâmil Paşa aleyhinde söz söylemeğe meydan vermemek için bizim tavsiyanamemizi nazar–ı dikkate almamak mecburiyetinde kaldığınızı söyler ve bize de bu mealde bir cevap yazmağa himmet edersiniz. Bu ricalarımı kabul et, buralarını

başka türlü idare etmek güçtür, kardeşim."

Doktor Nazım Bey, Bahaddin Şakir Bey'e atlatma usulünün nasıl tatbik olunabileceğini yukarıdaki nümunesiyle anlattıktan sonra Talât Bey'e hitap ederek diyor ki:

"İzmir Postahanesi Müdürü liyakatsiz bir adam imiş. Melhamelere ve Telgraf Nezareti Sabık Mektupçusu Hafiye Bekir'e mensubiyeti hasebiyle Türkçe güzel söylemeye ve yazmaya muktedir değilken, buraya tayin edilmiş. Halbuki postahanede evrak–ı mevrude Başmemuru Hasan Efendi, İzmir merkezinin ruhu mesabesindedir. Bu zat, menfiyen, on seneye yakın bir zamandan beri İzmir Postahanesi'nde bulunuyor. Müdüriyete bu zatı geçirmek sizce mümkün ise aman Talatçığım (nasıl kavuk sallıyorum görüyorsun ya) bu himmeti bizden esirgeme. Buradaki zatı da Suriye tarafına bir yere gönderin, o da memnun kalır. Zira Araptır".

İstanbul'da Asker Arasında Huzursuzluk ve Bahaddin Şakir Bey'in Birtakım Politik Gelişmeler Hakkındaki Görüşleri ve Bunlara Verilen Cevaplar

Doktor Nâzım Bey, İzmir havalisinde dolaşırken İstanbul'da Şurâ–yı Ümmet gazetesi neşrolunmağa başlamıştı. Selânik'ten İstanbul'a gelip yerleşen Doktor Bahaddin Şakir Bey, Selânik Merkez–i Umumiyesi'yle mütemadiyen muhabere ederek Selanik'in verdiği emirleri icraya çalışıyordu. Onun Selanik'e geldiği ve Selânik'ten aldığı telgrafların bazılarını, aşağıya dercediyoruz. Bahaddin Şakir Bey, evvelâ Taşkışla'da vukua gelen bir hadiseden bahsederek diyordu ki:

"Taşkışlada İkinci Fırka'ya mensup seksen asker arasında istipdal için müttefikan müsellâh bir kıyam vaki olmuştur. Bunlar üç günden beri kışlayı terkederek kışla meydanında silah çatmak suretiyle istipdallarının icrasını talep etmekte ve verilen nasihatleri asla dinlememekte idiler. Bu cürmün tecziyesi avcı taburunun vüruduna talik edilmişti. Tabur gelir gelmez onlara karşı şiddetle hareket edileceğine dair Harbiye Nazırı'ndan vaad alınmıştı.

Dün akşam Avcı Taburu geldi ve Taşkışla'ya yerleştirildi. Asker bu sabah talim için meydanda toplanmıştı. Âsiler

önlerinden geçen Avcı Taburu'nu tahkir ve üzerlerine ateş etmeğe cüret ettiklerinden derhal mukabele olundu. Üçü öldürüldü, üçü yaralandı ve diğerleri yakalanarak hapse tıkıldı. Büyük bir mesele çıkarmak istidadını haiz olan vaka bu vechile kolaylıkla ve muvafakıyetle neticelendirildi.

Ben Beşiktaş'ta idim, silâh sesini işitince derhal Taşkışla'ya gittim. Ayni zamanda Erkân–ı Harbiye Reisi Halil Paşa dahi gelmişti. Asker cem'edildi. Evvelâ Halil Paşa tarafından, sonra tarafımdan vazifelerini hüsn–ü ifa eden askerlere ve zabitlere teşekkür edildi. O hale cüret edenlerin nefyolunacakları söylendi. Bu sözler askerler üzerinde mühim tesir bıraktı.

Mevkuf askerler oradan nakledildi. Avcı Taburu'nun Binbaşısı olan Heyet–i Mebuse'den Remzi Bey'le sair zabitlerin gösterdikleri gayret ve himmet şayan–ı takdirdir.

Bu vaka gerek Efkâr–ı Umumiye üzerinde, gerekse müteredddit bulunan İkinci Fırka üzerinde büyük bir tesir bırakmıştır. Asilere karşı silah kullanan Avcı Taburlarının, ahalinin kıyamı halinde de ne kadar şiddetli hareket edeceklerine güzel bir numune olmuştur. Müşevvikler şiddetle tahkik edilecektir."

Doktor Bahaddin Şakir Bey, Avcı Taburları hakkında verdiği bir hükmünde yanıldığını 31 Mart Hadiseleri'ne o taburların da iştirak ettiğini görünce anlamış olacağına şüphe yoktur. Doktor ertesi günü Sadrazam Kâmil Paşa ile bu meseleyi konuşmuş ondan sonra Selânik'e aşağıdaki telgrafı çekmişti:

"Dünkü icraatın İkinci Fırka üzerinde tesiri mühimdir. Sadrazam, pek memnundur. Şimdiye kadar Avcı Taburlarını getirmediğine nadimdir.

Bulgar Maarif Nazırı murahhas olarak İstanbul'a geliyor. Müzakerelerde benim de hazır bulunmaklığım hususundaki ısrarıma rağmen bir muvaffakat cevabı alamadım. Bugün Enver tarafından gönderildiği söylenen beş Bulgar çocuğu geldi. Bunlar hakkında ne yapılacak?

Şimdi Boşnaklar bir cem–i gafir olarak Devlet–i Aliye'nin Bosna ve Hersek üzerindeki haklarının asla terkedilmemesini istemek için Babıâli önünde bir nümayiş yaptıktan sonra Yıldız Sarayı'na gittiler.

Keçecizade İzzet Fuat Paşa, Rumeli Süvari Müfettişi oldu.

Heyet–i Mebuse'den Remzi Bey tabur başındadır. Diğer arkadaşlar henüz işe alınmadılar. Herşeye yalnız ben koşuyorum. Sizin bu kadar suratle hareketiniz için esbab–ı mucibe göremiyorum.

Trablusgarp Valiliği'ne tayin edilen Abdullah Paşa bir iki güne kadar oraya hareket ediyor. Abdullah Paşa, Cemiyetimize mümaşaat ediyor. Bizim Paris Merkezi Kâtibi Kenan onun akrabasındandır. Şayet Kenan'ı Abdullah Paşa ile beraber gönderecek olursak cemiyetin emirlerini Paşa'ya icra ettirmeğe sarf–ı gayret eyleyeceğini taahhüt ediyor. Maiyetine bir sivil muavin de vermek mümkündür.

Maliye Nazırı, tarafından tanzim edilip Nesim Ruso Efendi vasıtasıyla takdim kılınan ıslahat projesi hakkında suratle mütaleanızı bildirmenizi bekliyoruz. Maliye Nazırı, mesaisinin makbul olup olmadığını soruyor.

Murat Bey'le rufekası teb'it edilecektir. Kalem gazetesi hakkında yapılan muamele Sadrazam'ın emriyledir. Hata derhal tashih edilmiş ve zaten gazetenin memleketin menafi–i siyasiyesine muhalif neşriyatı takibe şayan görülmüş olduğundan bu hususta Zaptiye Nazırı hakkında emir buyrulan teşebbüsattan sarf–ı nazar edilmesinin mümkün olup olmadığını bildiriniz.

Müfettiş–i Umumi Hüseyin Hilmi Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne tayinini Sadrazam Kâmil Paşa kendisinden sormuştur. Fakat Hüseyin Hilmi Paşa, Manastır Merkezi ve Cemiyet bu tayinden memnun olmaz diye istiğna göstermiştir. Bu hususta fikriniz nedir? Hüseyin Hilmi Paşa'nın tayini münasip ise kendisini tatmin etmek muvafık olur. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Abdülhamid'e fartı merbutiyetinden bahsettiğim zaman Sadrazam Yıldız'ın artık hiçbir iş görecek bir halde olmadığından bahisle beni temine çalıştı.

Erkân–ı Harbiye–i Bahriye Riyaseti'ne tayin edilen Hüsnü Paşa, tebdil ettirildi. Bahriye'de bir hadise oldu. Mesudiye Zırhlısı'nın Karadeniz'e çıkması emrolundu. Fakat bu emrin meşkûk olduğunu gören Bahriye zâbitleri bir bahane bularak o emri infazdan çekindiler. Verilen emrin bir suiniyetten ileri geldiği bugün anlaşıldı. Bu hâdise, bahriye zabitlerimizin cemiyetimize olan fart–ı merbutiyetlerini göstermesi itibarıyla

bilhassa takdire şayandır.

Paris'teki Korkmazof buraya geldi. Orada mektep nezaretine veya başka bir memuriyet tayini mümkün olacak mı?

Heyet–i Mebuse'den benden gayrısının Droşaklarla müzakere etmesi ve yapılacak intihabat hakkında yazmış oldukları mektuba cevap verilmesi rica ediliyor.

Sadrazam, Bosna'ya adam gönderilerek orada propaganda yapılmasını teklif ediyor. Bu tekliflere ne dersiniz? Şerif Abdullah Paşa vefat etti. Yerine kimin tayini münasiptir? Şeyhülharem tayin olunan ve hareket etmek üzere bulunan Muhtar Bey hakkında vereceğiniz talimat var mıdır?

İstanbul'daki Heyet–i Mebuse namına doktor Bahaddin Bey tarafından çekilen bu telgrafnamelere Selanik Merkez–i Umumisi lazım gelen cevapları veriyor ve birçok meseleler hakkında verdiği kararları bildiriyordu. Diyordu ki:

Droşaklar hakkında Heyet–i Mebuse'ye cevap yazılmıştır. İntihabat hakkında oranın ahvaline göre herhalde İslâmlardan altı mebus temin etmek şartıyla çalışınız. Manastır ve Yanya'dan Rumlar mebus intihabında oyun oynadılar.

Bulgar çocuklarından beş, altı kişi askeri mektèplere girmek istiyor. Bunları İstanbul'da sınıf–ı mahsusa kaydettirmek üzere göndermek istiyoruz. Bunların kabulü fevkalade iyi tesir hasıl edecektir. Mekâtib–i Askeriye Nazırı'nı görerek emrini istihsal ediniz ve bize bildiriniz.

Oraya gelen beş Bulgar firarisi, oraya kendilerine bir iş bulmak üzere gitmek istediklerinden gönderildi. Birisi jandarmaya ve dördü yevmiye ile mızıkaya girmek istiyorlar. Bunlara karşı Enver Bey'in hiçbir taahhüdü yoktur. Maamafih kendilerine muavenette bulunulması lazımdır. Yeni Şerif ve Müfettiş–i Umumi Meselesi'ni Heyet–i Mebusiye'ye yazarız. Keza Zaptiye Nazırı'yla Muhtar Bey meselesi de müzakereye muhtaçtır. Bosna'ya gidecek olan iki kişi buraca hazırlandı. Bunların tahsisatını hükümet hazırlasın. Sizin İstanbul'da kalmanız muvafık görüldü. Korkmazof'un şimdilik orada kalması lâzım geliyor. Burada yer yoktur. İleride belki bulunursa buraya alırız.

Avusturya'nın Balkan Politikası

Bulgaristan'ın krallığını ilan etmesi, Bosna ve Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni çok müşkül mevkide bırakmıştı. Selânik Merkez–i Umumisi, Babıâli'nin bu meseleler için ne yaptığını mütemadiyen soruyor ve İstanbul'daki Heyet–i Mebuse'ye talimat veriyordu. Bu münasebetle çekilen telgrafnamelerden bazılarını aşağıya dercediyoruz:

"Romanya ve Sırbistan'a heyet izamı mutasavverdir. Bu mesele üzerine bu gece Merkez–i Umumi'de müzakere edilerek cevap verilecektir, İtalya ne meslek ihtiyar ediyor? Rusya ile İngiltere devletleri Avusturya ve Bulgaristan'ın muamelelerine ne yolda cevap verecekler, ne yolda muamele edeceklerdir? Sadrazam'ın efkârı ne merkezdedir? Heyet izamıyla tabii zaman geçecek. Bu müddet zarfında biz yalnız protesto ile mi iktifa edeceğiz? Bugün Bulgaristan, vaki hareketiyle yalnız bize değil, ayni zamanda Berlin Muahedesi'ne vaz–ı imza eden devletlerin hukukuna da taarruz etmiş oluyor. Binaenaleyh bizimle beraber onların da şiddetle protesto edeceklerini yazdık. Bunun kâfi olduğunu zannediyoruz. Daha şiddetli bir lisan kullanalım mı? Halkı tehyiç etmeyelim mi? Yoksa aksi ciheti mi iltizam edelim? Bura gazetelerinin yarın çanları nasıl öteceğini bilemiyoruz. Gazeteciler bizim mütealamızı sormağa geldiler.

Tatmin edici bir cevap veremedik. İttihat ve Terakki gazetesinin nâşir–i efkârı olan gazete namına da birinin gönderilmesini bu gece müzakere edeceğiz.

"Sadrazam Paşa'yı görünüz. Burada Avusturya Maliye Delegesi Mösyö Rapoport, Hükümet–i metbuasından aldığı emir üzerine bizimle konuşmak istedi. Biz de ilhak meselesinden konferansınıza konulmasından evvel aramızda anlaşmamızı muvafık bulduk. Kendisine aşağıdaki teklifleri yaptık.

Bosna ve Hersek'in kat'i olarak terkine mukabil Avusturya'nın devletimize, Düyûn–u Umumiye'den isabet eden hisse de dahil olmak üzere vereceği malî tavizin tayini,

Avusturya'nın Yenipazar Sancağı üzerindeki hukukundan kâmilen vazgeçmesi,

Avrupa–yi Osmani'de tamamiyet–i mülkiyemizin teminini Avusturya'nın taahhüt etmesi,

Bosna ve Hersek'te bulunan Müslümanların hukuk–u medeniyelerinin ve Vakıflar idaresinin taht–ı temine alınması ve bunlara dokunulmaması,

"Arnavutluk'ta Katolikler üzerinde Avusturya'nın eski ahitler ve teamüller ile mevcut bulunan hakkı himayesini kaldırması,

Türkiye'de mevcut bütün Avusturya Postahanelerinin kaldırılması,

Kibrit, oyun kâğıdı, sigara kağıdı ve petrol gibi mevat üzerine Devleti Osmaniye'nin inhisar koyabilmesi,

Gümrük resminin, ticaret muahedelerinin aktine kadar yüzde onbeşe çıkarılmasına müsaade olunması ve Rumeli'ye mahsus olan yüzde üç resmin nazar–ı dikkate alınmaması,

Kapitülasyonların yeniden tetkiki beklenirken patent rüsumu vaz'ı hakkının tanınması,

Bu son iki madde Avrupalılardan istenildiği vakit Avusturya'nın muvafakat etmesi, fakat diğer maddeleri şimdiden kabul etmesi,

Bu tekliflerimize mukabil Avusturyalılar tarafından verilen cevap bizden evvel hükümetlerden alınmış oldukları âtideki maddelerdir.

Devlet–i Osmaniye lehine olarak, Yenipazar Sancağı üzerindeki hukukumuzdan vazgeçiyoruz, bu sancak, diğer büyük devletlerle birlikte tamamiyet–i mülkiyesini tahtı temine aldığımız Memalik–i Osmaniye'nin ayrılmaz bir cüz'udur.

Biz yukarıdaki maddelerin hilafında bir mukabele akdedemeyeceğiz. Bizim teklifin sair maddeleri hakkında Mösyö Rapoport'un gayet müsait davranmakta olduğu görülüyor. Bu mukaleme gayet mahrem cereyan etmektedir. Netice–i mukalemenin Avusturya namına Hükümete teklifi müzakere olduğundan Sadrazam Paşa tarafından işin mahrem tutulması fevkalade lazımdır.

Selânik Merkez–i Umumisi'nin Sadrazam Kâmil Paşa'ya pek büyük bir itimat ve samimiyet gösterdiğine delâlet eden bu telgrafnamedeki mahrem tebligatın sonunda deniliyordu ki:

"Bir de Bulgarlarla müzakere var mıdır? Onlarla sadaret

arasında müzakere cereyan ettiği için cemiyetimiz Bulgarlarla yapmakta olduğu temaslardan vazgeçmişti. Babıâli'ce şimdiye kadar ne netice hâsıl oldu? Bizim Bulgarlarla tekrar müzakereye girişmemiz münasip midir? Buralarını da Kâmil Paşa'dan sorunuz. Bir de Babıâli'nin büyük devletlere verdiği programı isteyiniz. Sadrazam Paşa Hazretleri'nin başka mütaleaları var mıdır? Sizce de söylenecek diğer bir şey var mı? Bu gece isterseniz sabaha kadar muhabere edelim."

Bu telgrafların münderacatından anlaşılacağı veçhile Selânik Merkez–i Umumisi kendi nam ve hesabına Osmanlı Devleti'nin dahili ve harici siyasetini alakadar eden meselelere müdahale etmeğe başlamıştı. Cemiyetin, doğrudan doğruya kendi adamlarını iş başına getirmeyerek uzaktan müdahale etmesi ve bu suretle ileride birçok dedikodulara sebebiyet vermesi, Meşrutiyet'i takip eden ilk aylarda ve yukarıdaki telgrafnamelerin münderecatından anlaşıldığı veçhile başlamış olsa gerektir.

Meşrutiyet'ten Sonra İngiltere'nin Politikasında Meydana Gelen Değişikliklerin Sebebi Ne İdi?

Bu aralık Abdülhamid'i kaybettikleri için Genç Türkleri kazanmak isteyen Avrupa devletleri ve bilhassa İngiltere, birçok işlerde Genç Türklere yardım eder gibi görünüyorlardı.

Halbuki cemiyet erkânından bazılarının gazetecilere vukubulan beyanatı bu müzahereti bozacak mahiyette görünüyordu. Mesela Enver Bey, Türklerin, Mısır'ı ve Mısırlıları unutmadıklarını gazetecilerden birine söylemesi üzerine o zaman "Times gazetesinin İstanbul muhabiri olan Graves, Selânik Merkez–i Umumisi'ne aşağıdaki telgrafı çekmeğe mecbur olmuştu.

"Enver Bey Mısır milliyetperverleri hakkında verdiği beyanatında onlara karşı cemiyetin temayül gösterdiğini söylüyor. Bir Mısır meselesi çıkarmamanızı halisane temenni ederim. Mısır milliyetperverleri Jön Türklere hiçbir zaman yardım etmediler. Onlar Arap İzzet ile Ebulhüda'nın para ile tutulmuş ajanları idi. Sizin onlara karşı temayül göstermeniz Londra'da

endişe uyandırıyor ve bilhassa Times gazetesinde hoşnutsuzluk husule getiriyor. Halbuki Times gazetesi Türk liberalizmini beynelmilel irticaa karşı müdafaadan geri durmuyor. Meseleyi yakında tenvir edeceğinizi ümit ederim."

Filhakika İngiltere'nin Türkiye politikasında Meşrutiyet'in İlânı'nı müteakip pek esaslı bir tahavvül husule gelmişti. Abdülhamid devrinde vukua gelen Ermeni meseleleri, Makedonya hadiseleri ve Makedonya planları tamamıyla unutulmuştu. İngiliz gazeteleri, İngiltere politikasının hiçbir zaman Türkiye'ye aleyhtar olmadığını, yalnız Abdülhamid'e aleyhtar olduğunu yazmağa başlamışlardı. İngiliz Hariciye Nazırı Sir Edward Grey, Avam Kamarası'ndaki beyanatında "Genç Türklerin memleketlerinde daha hür, daha sabit, daha bitarafane bir idare tesis etmeğe çalıştıklarını, ileri sürerek İngiltere'nin çok mütemayil olduğunu açıktan açığa söylemişti.

İngiliz politikasındaki bu tahavvülün sebebini Alman rekabetinde aramak lazım geliyordu. Çünkü İlan-ı Meşrutiyet'ten evvelki son seneler zarfında Almanlar, İngilizleri Osmanlı piyasasından hemen tamamıyla denilecek kadar çıkarmışlardı. İnkılâp olup ta Genç Türkler iş başına geçince İngilizler Genç Türkleri kazanmak suretiyle Türkiye'deki İngiliz menafiini artıracaklarını ümit ediyorlardı. Bu aralık Genç Türk hareketinin Mısır'da ve Hindistan'da aksi tesirler husule getirmesi ihtimali İngiliz-ler tarafından nazar-ı dikkate alınmıyor gibi görünüydu. Çünkü Genç Türklerin tamamıyla İngiltere'ye temayül edeceklerine muhakkak nazarıyla bakılıyordu. İngilizler tarafından neşrolunan siyasi evrak arasında Sir Grey'in İstanbul'daki İngiliz Sefiri'ne yazdığı bir mektup vardır ki, İngiliz Hariciye Nazırı bu mektubunda böyle bir kanaat hâsıl ettiğini gizlememektedir. İngilizler, Genç Türklerin himaye olunmasını tasvip etmekle beraber, Meşrutiyet'ten biraz evvel Reval'de Türkiye'nin taksimi hususunda İngiltere ile Rusya arasında husule gelen anlaşmadan dolayı Türkiye'ye karşı gösterilen dostluğun mümkün olduğu kadar gizli tutulmasını istiyor ve İngiltere'nin eski politikasına geri dönerek gene Türkiye'yi Rusya'ya karşı bir set gibi kullanmak isteyeceği hakkında Petersburg'da bir kanaat hasıl olmasını arzu etmiyordu.

İngilizler, Türkiye'ye İngiliz sermayesinin girmesine ve meşhur Willcooks'un Irak'taki sulama projeleri için Genç Türkleri kazanmağa da çalışıyorlardı. 25 Ağustos 1908 tarihli bir mektubunda İngiltere Sefareti'nin meşhur tercümanı olan Fitzmaurice tarafından yazılan bir mektupta deniliyordu ki:

"Top ayağımızın önünde duruyor, Alman dostlarımız buna çok kızıyorlar. Demir kızdı, onu hemen dövmek lâzım. Yoksa soğursa hiçbir şey yapamayız.

Genç Türklerin, İngiltere'ye karşı gösterdikleri temayyül işte bu suretle İngilizleri sevindiriyordu. Onlar Alman nüfuzunu ortadan kaldırmağa muvaffak olduklarından dolayı çok memnun görünüyorlardı. İngiliz Sefiri Dowler, Hariciye Nazırı'na yazdığı bir mektubunda diyordu ki: "Mezun memleketinde bulunan Alman Sefiri'nin buraya döndükten sonra nasıl bir muameleye tabi tutulacağını görmek enteresan olacaktır. Çünkü Sefir'in bütün dostları hapiste. Her halde Alman Sefiri, çok müşkül mevkide kalacaktır.

Alman Sefiri, 25 Ağustos 1908'de İstanbul'a dönmüştü. Sefir'in ilk defa Yıldız'a giderek Abdülhamid'in huzuruna kabul olunması herhalde çok hazin bir manzara arzediyordu. İstanbul'dan ayrılmadan evvel mutlak bir hâkim vaziyetinde bıraktığı Abdülhamid'i Baron Marşal birdenbire Karadeniz'de gemileri batan bir bezirgân halinde görmüştü.

Alman Sefiri Baron Marşal'ın o günlerde Almanya Hariciye Nezaretine gönderdiği raporlar dahi neşredilmiştir. İmparator Wilhelm'in takdirine mazhar olan bu raporlarında Sefir, Abdülhamid idaresinin sukutunu o idarenin casus teşkilatına istinat etmesinde ve bir de Makedonya'da yapılmak istenilen ıslahat emellerinde bulunuyordu. Baron Marşal, ilk aylar zarfında görülen heyecanın ve gösterilen taşkınlıkların çabuk zail olacağını ve muhtelif ırklar arasında yeniden kanlı hesap vermeler başgösterece ğini de o raporlarında zikrediyordu. Sefir'in fikrine göre, eski imtiyazların muhafazasını isteyecek olan Hristiyan unsurlarla hakim millet olan Türk unsuru arasında yeni mücadeleler çıkmamasına imkân yoktu. Bundan başka Baron Marşal Osmanlı Devleti işlerine büyük devletlerin müdahalesi cihetine gidilmemesini, yoksa böyle bir müdahalenin bütün İslâm

aleminde büyük bir galeyan uyandıracağını yazıyordu.

Almanya Niçin İslâm Birliği Fikrini Destekliyordu?

Alman harici siyasetin uzaktan idare eden İmparator Wilhelm bu İslâm âlemiyle çok meşgul oluyordu. Osmanlı Devleti'ne yapılacak bir fenalığın bütün İslâm aleminde de aksi tesir hasıl edeceğini tasavvur etmekten pek zevk alıyordu. İttihat ve Terakki tarafından vücuda getirilen hürriyet inkılâbının İslâm aleminde İngiliz siyasetine karşı birçok müşkülat çıkaracağını düşündükçe İmparator Wilhelm fena halde seviniyordu. Türkiye hakkındaki düşüncelerini de o İslâm ittihadına göre tanzim ediyordu. Bu İslâm ittihadına ve cihadı mukaddeseye yalnız İmparatoru değil, bütün Alman diplomasisi de Umumi Harb'e kadar inandılar. İstanbul'da Meşihat Kapısı önünde açılan Sancak-ı Şerif etrafında tek bir İslâmın bile toplanmadığını ve bütün o İslâm ittihadı fikrini mevhum bir kuvvet olduğunu görünceye kadar da o imanlarından ayrılmadılar.

İngilizlerin, Genç Türklere karşı dostluk ilan etmelerinden Almanlar bir dereceye kadar memnun oluyorlardı. Çünkü Meşrutiyet'in ilanına kadar Türkiye'ye dost görünen yalnız bir Almanya Devleti kalmıştı. Diğer devletler, Fransa, İngiltere ve Rusya Devletleri Türkiye'yi aralarında çoktan beri taksim etmişlerdi. İngiltere ile Rusya arasında mevcut olan zıddiyet de Reval mülâkatından sonra ortadan kalkınca Almanya büsbütün tecerrüt etmiş oluyordu. Onun için İngiltere'nin de Türkiye'ye dost görünmesini Almanlar, o tecerrütten bir nevi kurtuluş tarzında telâkki ediyorlardı. Alman Sefiri Baron Marşal bu hususa dair Berlin Hariciye Nezareti'ne gönderdiği bir raporunda diyordu ki:

Almanya ile İngiltere, siyasi sahada tuttukları yolların birbirine zıt olmasına hacet kalmadan Türkiye'ye dost kalabilirler.

Bir kere açık kapı prensibi ve serbest rekabet usulü tatbik edilmeğe başlanırsa koskocaman Osmanlı devlet dahilinde iktisadi sahada her devlet için çok meydan vardır. Biz başka yerlerde İngiliz rekabetine mukavemet ettiğimiz gibi bunu Türkiye'de yapabiliriz.

Alman Sefiri, Türkiye'de İngiliz dostluğuna mukabil bir Alman düşmanlığı mevcut olmasından dolayı Almanya'nın Türkiye'deki istikbalini karanlık görüyordu. Bir kere kendisinin Meşrutiyet'ten evvel Hafiye Fehim Paşa'yı İstanbul'dan attırmağa muvaffak olmasını İttihat ve Terakki'nin kendisini dost bilmesi için bir sebep telâkki ediyordu. Bir de ordudaki yüksek zabitlerden bir çoğunun Almanya'da tahsil görmüş olmaları Almanlara emniyet veriyordu. Esasen 1908 Ağustos'unda İttihat ve Terakki'nin yüksek mahafili Alman Hükümeti'yle doğrudan doğruya temas etmeğe başlamışlardı. Bu temasa delâlet eden yegâne vesika Alman Başvekili Prens Bülov'un neşrettiği hatıratıdır. Prens bu hatıratında 3 Eylül 1908'de Nonderney'de Ahmet Rıza Bey ile vaki olan mülâkatından bahsetmektedir.

1908 Eylül'ünde vukua gelen bir hadise bir aralık İngiliz dostluğuna darbe vurmuş ve İttihat Terakki'nin tekrar Almanya'ya meyletmesine sebep olmuştu. Bu hadisede, Londra'da akdedilmek istenilen bir milyon Türk liralık bir istikrazdı. İngiltere Hariciye Nazırı Sir Grey bu istikrazın akdini temin etmek için çok çalışmış ise de İngiliz sermayedarları yakın şarka para yatırmak istemediklerini kat'i surette söylediklerinden Hariciye Nazırı'nın bu teşebbüsü akim kalmıştı.

Bunun üzerine İttihat ve Terakki Erkânı'nın nazarları gayri ihtiyarı olarak Almanya'ya dönmüştü. Bu fırsattan istifade edilerek İstanbul'daki Alman mevkiinin tekrar kuvvetlendirilmesi mümkün olacağından Alman Sefiri Baron Marşal derhal istikraz işiyle hararetli bir surette meşgul olmağa başlamıştı. Fakat bu aralık siyasi ufuk birden bire değişmişti. Bu değişiklikte tamamıyla Almanya aleyhinde idi.

Avusturya'nın Bosna–Hersek'i İlhakı Üzerine Almanya ve Osmanlı Devletleri Karşı Karşıya Geliyordu

5 Teşrin–i evvel 1908'de Avusturya, Bosna ve Hersek'i ilhakını ilan eylemişti. Milli arzularını yerine getirmeğe canla, başla çalışan Genç Türkiye için bu hadise pek büyük bir darbe idi. Çünkü Genç Türkler 1878 senesinden beri elden gidiyor gibi

görünen bu iki vilayeti Meşrutiyet'ten sonra geri alacaklarına kani bulunuyorlardı. Avusturya Hariciye Nazırı Baron Rehrentbal, Rusya Hariciye Nazırı Isvolski ile anlaştıktan sonra bu ilhakı ilan edivermişti. Rusya ile yapılan itilâf mucibince ilhak esnasında Rusya'nın bitaraflığı muhafaza etmesine mukabil Avusturya, Boğazlar Meselesi ortaya atıldığı zaman Rusya'ya yardım edecekti.Bu suretle İttihat ve Terakki İlan–ı Meşrutiyet'ten sonra yalnız üç ay kadar Türkiye'yi harici güçlerden korumağa muvaffak olabilmişti. Ondan sonra Abdülhamid'in çürük bir hale getirdiği devlet binasının temelleri yavaş yavaş çökmeğe başlamıştı. Avusturya Hariciye Nazırı, bu ilhak fikrini 26 Eylül'de Almanya Hükümeti'ne de bildirmişti. Tabii Almanya'nın müttefiki Avusturya'ya sadık kalacağından emin bulunuyordu.

Bu ilhak hadisesiyle hemen aynı zamanda vukua gelen Bulgar istiklâli Avrupa'da müthiş bir galeyan uyandırmıştı. Bir taraftan Sırplar harp sözleri söylerken Ruslar ve İngilizler de tehditkâr bir vaziyet alıyorlardı. Londra gazeteleri "şekavetten" ve "beynelmilel ahlaki kaidelere vurulan ölüm darbesinden" bahsediyorlar ve Berlin Muahedesi'ni bozduğundan dolayı Avusturya'yı mesûl tutuyorlardı.

İlhak hâdisesi Rusya'da dahi büyük bir galeyan uyandırmıştı. Slâv ittihadı taraftarları ilhaktan dolayı kıyamet koparıyorlardı. Fakat Avusturya Hariciye Nazırı'yla anlaşmış olan Rusya Hariciye Nazırı Isvolski bu galeyana karşı hiçbir şey yapamıyordu. Fakat bütün bu galeyanlar ve tehevvürler en ziyade Almanya'ya karşı temerküz ediyordu. Herkes Avusturya'nın Almanya tarafından teşvik edildiğini ileri sürüyor ve Almanya'nın bu suretle Cermenliği Şark'a doğru yürütmek istediğini söylüyordu. Tabii Avusturya Hükümeti bu fikri tekzip etmek için hiçbir şey yapmıyordu, yapmak ta zaten hiç işine gelmezdi.

Bosna ve Hersek'in ilhakına dair Almanya Hükümeti'ne gelen raporlara İmparator Wilhelm'in yazdığı derkenarlar çok hayati kayıttır. İmparator bu derkenarlarında "Türkiye'yi bir koyun sürüsü zannediyorlar, isteyen o sürüden bir koyup çalıp götürüyor! Hele şu yalancı iki yüzlü Ferdinand'a bakınız! İhtiyar İmparator François, Josef'le birlikte, mehtap kibritleriyle tenvir

edilen bir sahnede Türkiye'ye soyan hırsızlar rolünü oynuyorlar." gibi yazılardan sonra hep Türkiye'nin çok sıkışacağı ve bu vaziyette mukaddes harbi ilan edeceği kaygıları görüyordu. İmparator diyordu ki: "Padişah cihad–ı mukaddes ilân ederse o zamanlar Balkan Hristiyanları günlerini görürler!"

Fakat mütalealarının sonunda, "ilhak aleyhinde hiçbir teşebbüste bulunmayacağımız tabiidir" kaydını koşuyordu. Bununla beraber bir taraftan Türklere dost, diğer taraftan da Avusturyalılarla müttefik olmasından hasıl olan karışık vaziyeti bir derkenarında şu suretle izah ediyordu: "Türk nokta–i nazarından bakılacak olursa öyle bir vaziyet hasıl oluyor ki tarafımdan yirmi seneden beri dost politikası takip edildikten sonra, Türkiye'nin taksimi için ilk işaret en birinci müttefikim tarafından veriliyor."

İttihat ve Terakki Cemiyeti, İlan–ı Meşrutiyet'i müteakip hasıl olan şaşkınlıktan sonra henüz kendine gelememişken, Bulgar istiklâlini ve Bosna ve Hersek'in ilhakına bir de 8 Teşrinievvel 1908'de Girid'in Yunanistan'a iltihakını istemesi takip eylemişti. İstanbul'da vaziyet çok gerginleşmişti. Aradan birkaç gün geçmeden Rusların da Boğazların açılmasını istemeleri üzerine vaziyet büsbütün vehamet kesbetmişti. Çünkü Rusların bu talebi, diğer hadiseleri gölgede bırakacak kadar tehlikeliydi. Türk Millleti Meşrutiyet'in tadını tatmağa vakit ve fırsat bulamadan Türk Devleti yıkılmak üzere bulunuyordu. Boğazlar Meselesi'nde Avusturya ile Rusya ittifak etmiş olduklarından ne Fransa, ne de Almanya Türkiye'ye yardım edebilecek bir vaziyette bulunuyorlardı.

Bu aralık Bosna ve Hersek meselesi de pek had bir şekil almıştı. Avusturya, ilhakın Babıâli tarafından tanınmasını istemiş. Babıâli bunu şiddetle reddetmiş, galeyan artmış ve Avusturya emtiasına karşı bütün Türkiye'de boykot ilan edilmişti. Bu boykot o kadar büyümüştü ki Avusturya Hükümeti Türkiye ile diplomasi münasebetlerini kesmeği bile düşünmeğe başlamıştı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, evvelce yazdığımız vechile bir taraftan Selânik'te Avusturya mümessili ile müzakere ederken diğer taraftan boykotun bütün memlekete sirayet etmesine çalışıyordu. Fakat boykotu ilân etmek kolay, onu tatbik eylemek

ise çok zordu. Memlekette sanayi namına hiçbir şey yoktu ki Avusturya fabrikalarının gönderdiği mamulât yerine yerli sanayi bir şey yapabilsin. Hatta bazı yerlerde Avusturya vapurlarının yerine geçebilecek başka bir vapur bile tedarik olunamıyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İşkodra merkezinden Selanik'teki umumi merkeze çekilen bir telgrafnamede deniliyordu ki:

"Avusturya ve Bulgaristan Hükümetlerinin Osmanlı Devleti'nin en sarih haklarını ayaklarıyla çiğnemiş olmalarından müteessir olan Işkodra İslâm ve Hristiyan muteber tüccarlar ticaret odasında toplanarak 11 Teşrinievvel 1324 tarihinden itibaren vapurlara yükletilmiş olan Avusturya ve Bulgar mallarının kabul edilmeden ve boşaltılmayarak geri gönderilmesine karar vermişlerdir. Bu karar ticaret odası reisliği vasıtasıyla resmi bir tezkere ile cemiyet merkezine bildirilmiştir. Bundan sonra Avusturya kumpanyaları vapurlarına eşya ve yolcu da verilmemesini karar altına alınmıştır.

Halbuki Adriyatik sahilindeki iskelelerimize yalnız Avusturya vapurları işlemektedir. Her ne kadar İtalya'nın Polgia kumpanyası da vapur işletiyorsa da bu İtalyan vapurları pek muntazam bir surette gelip gitmiyor. Bundan başka İtalyan vapurlarının istediği yolcu ve eşya ücretleri de mahalli ticareti sekteye uğratacak kadar yüksektir. İtalyanların karşılarında rakip görmeyince bu ücretleri tekrar arttıracaklarına şüphe yoktur.

Onun için verilen boykot kararının tutulabilmesi bu sahildeki iskelelere haftada veyahut onbeş günde bir kere ucuz ücretlerle bir vapur işletilmesine mütevakkıftır. Bu vapurun Şenkin İskelesi'ne kadar getireceği yolcu ve eşyayı İşkodra'nın iki saat uzağında ve Boyana nehri sahilinde Abot İskelesi'ne kadar,. Avusturya kumpanyasının işlettiği gibi, yüz elli iki yüz tonluk ve dört kadem su çeker altı düz yalnız bir vapurun nakletmesi lazımdır. Bu vapur, ya idare–i mahsusaca veyahut Osmanlı Sancağı altında işleyecek diğer bir kumpanya tarafından temin edilmelidir. Şimdi cemiyetimize müracaat eden ticaret odası reisi bunu bizden istiyor."

Tabii idare–i mahsusanın böyle vapurlar tedarik etmesine imkân yoktu. O devirde idare–i mahsusa denilen müessese, Abdülhamid sükut edinceye kadar şunun bunun menfaatine

hizmet etmiş olan hurda birkaç gemiden başka bir şeye malik değildi.

Meşrutiyet'in İlanı'ndan Sonra Van Ermenileri'nin Şikayetleri Üzerine Cemiyet Ne Düşünüyordu?

İttihat ve Terakki, Meşrutiyet'in İlanı'ndan daha iki üç ay geçmeden bir taraftan böyle pek mühim harici gailelerle karşılaşırken diğer taraftan da dahili zorlukların arttığını görerek gittikçe daha şaşkın bir hale geliyordu. Bir kere Ermeniler bazı isteklerle ortaya atılmışlardı. Van ve Bitlis vilayetlerinde bulunan Kürt beylerinin, Abdülhamid adamlarının ve daha birçok kimselerin uzun senelerden beri oralardaki Ermenileri zulümleri altında inlettikten sonra hâlâ yerlerinde kaldıklarını ve hiçbir cezaya çarptırılmadıklarını gören Daşnaksütyun Komitesi, Van ve Bitlis Vilayetlerinden gelen telgrafları hülasa ederek tecziyele–rine talep ettiği Türk ve Kürt kimseler hakkında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İstanbul Merkezi'ne bir liste dayamıştı.

Bu listede kırk elli kişinin isimleri yazılıydı. Mesela Van Vilayeti'nden Musa Bey, umumi katli tertip ve icra eylediğinden, sonradan da bir çok zulümler yaptığından birçok araziyi gasp ve zaptettiğinden ve Meşrutiyet idaresine de muhalif bulunduğundan dolayı azli, muhakeme altına alınması ve getirtilerek muhakeme edilmesi isteni–yordu.

Sonra diğer on, onbeş kişi hakkında şöyle söyleniyordu. Bunlar istibdat zamanında irtikâpları, cürümleri ile şöhret kazanmışlardır. Kendilerini mes'ul tutacak deliller ve vesikalar vardır. Meşrutiyet idaresine de düşman oldukları halde hâla vazifelerine devam ediyorlar.

Aynı zamanda eski hareketlerine devamdan çekinmiyorlar. Bunlar memuriyetlerinde kaldıkça ve ellerinde eski kuvvet bulundukça Van havalisindeki hiçbir ıslahı hal ve kanuni teşebbüs yapılmasına imkân yoktu. Meşrutiyet idaresi de daimi bir tehlike altındadır. Hüsn–ü hareketi malûm olan Kâvaş Kazası Kaymakamı'nı tardettirmeleri bu iddiamıza bir delildir. Bu adamlarda derhal İstanbul'a geti–rilerek muhakeme altına alın-

malıdırlar."

Ondan sonra yedi Kürt reisinin ismi zikrediliyor ve bunlar hakkında da şöyle yazılıyordu:

"Bunlar da bir çok cürümler işledikleri, insanları katlettikleri halde şimdiye kadar yakalanıp muhakeme altına alınmamışlardır. Onun için müstebitliklerine devam eylemektedirler. Yerli ahali, şimdiki Meşrutiyet idaresinden ve adaletten istifade ümitlerini keserek yeniden muhacerete hazırlanmaktadırlar. Yerliler tarafından intihap edilen zevat hükümet kapıları önünde sürünerek hiçbir şey yapamamakta iken, bu adamların zulümlerine devam etmeleri caiz değildir. Hükümet bu hale bir nihayet vermek için hiçbir teşebbüste bulunmamaktadır."

Ondan sonra Hüseyin Paşa namında bir Kürt reisinden bahsediliyor ve deniliyordu ki: "Mütevalî cürümleri, zulümleri, gazapları ile meşhur olan bu adam liva merkezine celbedildikten sonra tevkif ve muhakeme edilmeksizin avenesiyle birlikte serbest bırakılmış ve evine geri dönmesine müsaade edilmiştir. Bu adam yakalanarak tahtelhıfz İstanbul'a getirilmeli ve muhakeme olunmalıdır."

Sonra Bitlis vilâyetinde meşhur Musa Bey biraderi, Kasım Bey'den bahsolunuyor ve deniliyordu ki:

"Geçen sene Şubat ayında üç kişiyi öldürmüş, Karslı bir ihtiyarı ve diğer bir adamı daha kuyuya atmış, ikincisinin zevcesini şimdiye kadar yanında saklamış, bir çok kadınların ırzına geçmiş ve daha birçok cürümler işlemiştir."

Memleketin her tarafı otuz üç seneden beri Abdülhamid'in adamlarıyla doldurulmuş olduğundan ve bunlar yavaş yavaş kaldırılıp yerlerine Meşrutiyet taraftarları ikame edilmedikçe âdilâne iş görülmesi imkansız bulunduğundan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Meşrutiyet'in de ilk aylarında, Şark Vilayetlerindeki Kürt aşiretlerine karşı bir kuvvet ve nüfuz eseri göstermeyeceğine ve Ermenilerin isteklerini yerine getiremeyeceğine şüphe yoktu.

Meşrutiyet'in İlanı sonrası Prens Sebahattin Bey'in Faaliyetleri

Sabahattin Bey'in "Teşebbüs–ü Şahsî, Meşrutiyet, Adem–i

Merkeziyet Cemiyeti" memleket dahilinde faaliyet göstermeğe başlamıştı. Bu cemiyetin merkezi Fransa'da Paris civarında "Suresne"de bulunuyordu veyahut öyle demek lâzım geliyordu.Çünkü muhabere vesaire için kullandığı evrak üzerinde henüz o adres yazılı idi. Bu kağıtlardan bazıları da İttihat ve Terakki evrakı arasından çıkmıştır. Bunlardan birinde deniliyordu ki:

"Tıbbiye Mektebi müdavimlerinden Hasan Rıza Bey, Cemiyetimizin muhalif seyyar azâsından olup, ahali ve memurinin kendisine her veçhile itimat etmeleri aşağıdaki mühürmüzle tasdik olunur."

Filhakika bu kâğıdın altında "Teşebbüs–ü Şahsi, Meşrutiyet, Adem–i Merkeziyet Cemiyeti, İstanbul Dahilî Merkezi" yazılı olan bir mühür basılmıştı. Fakat cemiyet namına mührün yanına atılmış bir imza yoktu. Bundan da anlaşılıyordu ki, Sabahaddin Bey mümkün olduğu kadar gizli çalışmak istiyordu.Tıbbiye talebesinden Hasan Rıza Bey'e verilen o vesika Sabahaddin Bey'in ilk icraatına mani olmak için, her nasılsa Hasan Rıza Bey'den istirdad edilerek Doktor Bahaddin Şakir Bey tarafından saklanmıştı. Fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti, Sabahaddin Bey'in cemiyete karşı ufak tefek işlerde muvaffak olsa dahi, Adem–i Merkeziyet Cemiyeti'nin de ona büyük bir gaile çıkarmak istidadında olduğu inkâr edilemezdi.

Meşrutiyetin ilânından beri iki ay kadar geçtiği halde istibdat idaresinin her tarafta henüz kuvvet ve şiddetini göstermesi de İttihat ve Terakki'yi çok müşkül bir mevkide bırakıyordu. Memleketin dört tarafından İstanbul'a yağan şikâyet telgraflarına ve mektuplarına cevap yetiştirmek müşküldü, nerde kaldı ki o şikayetler nazar–ı dikkate alınsın da fenalıkların önüne geçmek için lâzım gelen tedbirlere başvurulsun. Bu şikayetlerdeki tenevvüü anlatmak için onlardan bazılarını dercediyoruz. Diyarbekir'deki İttihat ve Terakki merkezinden bir telgrafnamede deniliyordu ki:

"Hürriyeti müdafaa ettiğinden dolayı Maarif Sandık Emini Nâzım Efendi'yi iki jandarma yüzbaşısının huzurunda katleden Sabri'yi derdest etmek için bugüne kadar zabıta tarafından hiçbir teşebbüste bulunulmadı. Kanun–u Esasi'nin ilânından sonra da bu gibi katillerin takibinde gevşek davranılması, buradaki

memurların Meşrutiyet'i ne yolda korumak istediklerini meydana koyuyor. Katilin tutulmaması fena bir misal teşkil edeceğinden adaletin yerine getirilmesi için Dahiliye ve Adliye Nezaretleri'nden ait olduğu dairelere şiddetli emirler verilmesini rica ederiz."

Adana civarında bulunan ulemadan Müderris Mustafa Remzi Efendi, İttihat ve Terakki Merkezi'ne şöyle bir telgraf gönderiyordu:

Hamiyet sevkiyle tamim ve tahkime çalıştığım İttihat fikri, Cebel Müftüsü'nün gayrimeşru emellerine muhalif olduğu için hayatı kurşunlara hedef edildi. Canileri tarafından üç kurşunla tehlikeli surette yaralandım. Müftü'nün efkârını terviç eden Mutasarrıflık tahkikata lüzum görmedi. Bu uğurda şehadeti cana minnet bilirim. Vücudum, akan kanlara bulanan kefenle mahşerde cennet şehitlerine ittihak etmek isterim. Yetim kalacak evlat ve ayalimi milletin şefkat nazarına tevdi eder, adalet beklerim.

Kâmil Paşa'nın İttihat ve Terakki Şubelerini Kapatma Düşüncesi

Musul'dan İstanbul'da İttihat ve Terakki Merkezi'ne gönderilen bir telgrafnamede de Sadaret'ten bir emir üzerine cemiyet kulüplerinin kapatıldığı aşağıdaki surette haber veriliyordu:

"Rumeli'deki İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni takliden taşralarda kendiliklerinden teşekkül eden şubelerin hükümet işlerine müdahalelerini red ile her tarafta eskisi gibi vazifeye devam olunmasını ve müdahalelerin men'i için icap ederse askerden yardım istenmesi ve bunun için Harbiye Nezareti'nden kumandanlıklara talimat verildiği hakkında Sadaret'ten vilayete tebliğ edilen telgrafname münderecatı yeniden Abdülhamid devrine yol açtı. Çünkü, Valimiz bu telgrafı alır almaz vatanın selâmet ve saadeti için buraca teşekkül etmiş olan ve o maksadın temini yo–lunda çalışmaktan başka müaheze edilecek bir hali görülmeyen cemiyetimizin devamına artık mahal olmadığını tezkere ile ihtar etti.

Sadrazam Paşa'nın bu telgrafnameyi ne maksatla çektiğini

bilmiyoruz. Herhalde o emir, milleti esarete iade etmek ve istibdatı yenilemek için verilmiş olsa gerektir. Fakat telgrafnamenin ilanı ve bunun üzerine cemiyetin dağılması hakkında vali tarafından emir verilmesi ahaliyi meyus etti, her tarafta şiddetli bir hüzün ve endişeyi mucip oldu. Efkâr–ı teskin için ciddi tedbirler alınması elzemdir. Cemiyetimizin devamına mahal olmadığı hakkında vilayetten kanun hilafına verilen emrin tadili arzolunan tedbirler cümlesindendir."

Bu meseleye dair birçok telgrafnameler yağıyordu. Sadrazam Kamil Paşa'nın bir emriyle bütün İttihat ve Terakki kulüpleri kapatılacak gibi görünüyordu. Bu telgrafnamelerden birisinde deniliyordu ki:

"Meşrutiyet ve müsavatı zati menfaatlerine münafi gören hürriyete düşman olan bir çok müstebit ve mütegallibenin ve daha iki gün evvel vaaz kürsüsünüde umumi musavatın şer–i şerife mugayir olduğunu avama telkin ettiren meusların merkezi bulunan şehrimizde "İttihat ve Terakki Kulübü'nü taşımak doğru değildir"

Cebelibereket'ten Selânik Merkezi'ne gönderilen bir telgraf namede şöyle bir istirhamda bulunuluyordu."

Livamız Mutasarrıfı iken şen–i mahlûkattan olması hasebiyle azledilen Mahmut Nedim infisal ettiği halde gitmeyip hala memleketimizde oturuyor ve Mabeyn hafiyelerinden Faik Bey'e mensup Tahrirat Müdürü İlmi ile beraber bazı haşaratı başlarına topluyorlar bu hareketleri evvelce ekmiş oldukları fesat tohumunun mahsulünü toplamak, yani ahaliyi yekdiğeri aleyhine tahrik ile mukatele vukuuna sebebiyet vermektir. Mutasarrıf Vekaleti'nin muktedir bir zata tevdi olunmasını sabık Mutasarrıf'la Tahrirat Müdürü'nün memleketimizden çıkarılmasını Adana Vilayeti'ne emir ve ferman buyurmanızı istirham ederiz."

Devlette Yolsuzluk Söylentileri Ayyuka Çıkmıştı

Selânik Merkezi'nden İstanbul'daki Heyet–i Merkeziye havale edilmekle iktifa edilen bu telgrafnamelerin içinde bazı Ermenilerin de feryatnameleri vardı. İstibdat devrinde neler

yapılmış olduğunu ve fenalıkların Meşrutiyet'ten sonra da nasıl devam ettiğini anlatan böyle bir şikayet telgrafında deniliyordu ki:

Âh halâ zulmet içindeyiz. Telgraf Nezareti Mektupçuluğu'ndan feragat edilen Bekir Efendi'nin biraderinin oğlu olup hafiye ve Antakya Telgraf Müdürü Vasfi ve muzir tercümanı sahte Dava Vekili Manak Efendilerin teşkil eyledikleri kumpanya töhmetler tertip ederek ve yalancı şahitler bularak birçok paralarımızı çekti. Bu kumpanyadan ve mükerrer ceraim erbabından bir şahsın mahkemedeki evrakı yok ettirildi. Şimdi bu adam yırtıcı canavar gibi üzerimize saldırmaktadır. Biz artık istibdat öldü diye tekrar mahkemeye müracaat ettik. Fakat istibdatın henüz ölmediğini anladık. Çünkü mücrim olan o adam bu gece saat dörtte tevkifhaneden çıkarıldı. Adalet nurunun intişarına canını feda ederek çalışan mukaddes cemiyet bize de baksın. İstibdat devrinin zulmünden dolayı yavrularını terkederek ecnebi diyarına gidip alın teriyle kazandıkları parayı bir zarf içinde çek olarak ailelerine gönderen vatandaşlarımızın o mektupları, muzır evrak diye açılarak içindeki paralar alınıp hep sarfedilmiştir. Merhamet ve vicdani muavenet bekliyoruz."

Bu şikayet telgrafları yalnız istibdat idaresinin devam etmekte olduğunu anlatmıyor, aynı zamanda yeni idarenin, Meşrutiyet'in ve Kanun–u Esasi'nin adalet, hürriyet ve müsavvat temin edemeyeceği hakkında halka yavaş yavaş kanaat gelmekte olduğunu da isbat ediyordu ki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en ziyade nazar–ı dikkate alması lazım olan cihet bu idi. Birçok yerlerde polis komiserleri, polis memurları eski zihniyette muamele yapmaktan hiç çekinmiyorlardı. Bunların hep birden azledilmelerine imkân yoktu. Yerlerine kimler getirilecekti ve idari işlerde tecrübesi olmakla beraber Meşrutiyet'e sadık kaç kişi bulunabilecekti? Bunları yapmak mümkün olmadığı için devlet işlerini demir elle idare etmek lazımdı.

Halbuki bütün işler başta Sadrazam Kâmil Paşa olmak üzere hep istibdat adamlarına bırakılmıştı. Cemiyet yalnız uzaktan müdahale ile iktifa ediyordu. Halbuki bu müdahale, Kâmil Paşa'nın İttihat ve Terakki kulüplerini kapatmak için vilayetlere emir göndermesine bile mani oluyordu.

Samsun'dan gelen bir mektupta bu vaziyete dair veri–len tafsilâtta deniliyordu ki:

"Samsun, Trabzon ve civarlarına diğer vilayetler ahalisinden polis, komiser tayini lazım gelirken hürriyet ilan edildikten sonra işten el çektirilen Mutasarrıf Cemal Paşa'nın rüşvet vasıtası olan komiserin yerine mülga Zaptiye Nezareti Muavini ve hafiyelik mucitlerinden Ahmet Efendi, Samsun Komiserliği'ne tayin ettirildi. Bereket versin ki Vilayet onu kabul etmedi. Halbuki şimdi ondan daha ahlaksız olan Çarşamba Komiseri Çerkes M. tayin ediliyor. Trabzon'dan ahali tarafından kovulan Hüseyin Ruhi, Hafiye Nazır Vekili Ziver Bey'in himayesinden emin olduğu için İstanbul'a gitti. Bu adam da herhalde bir yere tayin edilecektir. Hala mı eski istibdat, halâ mı iltimas ve himaye eseri görmeğe devam edeceğiz?

İttihat ve Terakki Cemiyeti Vehip Bey'i Erzurum'da Ermenilerle Görüşmeye Memur Etmesi ve "Ağabey" Hamdi Baba'nın Mektubu

İttihat ve Terakki Cemiyeti bu gibi fenalıkların önüne geçmek için memleketin muhtelif yerlerine mümessiller göndermişti. Bu mümessiller gece, gündüz çalışmaktan geri durmuyorlardı. Meselâ Selânik'te kurulan ilk Osmanlı Hürriyet Cemiyeti mümessillerinden İsmail Mahir Efendi, Ankara'ya gönderilmişti ve orada cemiyet teşkilatıyla meşgul bulunuyordu. Erkânıharp Binbaşılarından Vehip Bey, Erzurum'da idi. Oradan yazdığı bir mektubunda işlerin iyi gittiğinden bahisle uzun senelerden beri Dördüncü Ordu'da bulunan Mülazim–i evvel Halit Efendi'nin üçüncü orduya naklini rica ediyordu. Vehip Bey Erzurum'da Ermenilerle de müzakereye memur edilmişti. Fakat kiminle müzakere edeceğini bilmediği için bunu Selânik merkezinden sormuştu. Selânik merkezi de İstanbul'daki Heyet–i Mebuse'ye:

"Erzurum'da Daşnaksütyunlardan kimlerle görüşebileceğinin orada bulunan Erkân–ı Harp Binbaşısı Vehip Bey'e telgrafla bildirilmesi" mealinde bir telgraf çekerek işi İstanbul'a havale etmişti.

Bundan bu hâdiseler esnasında, Meşrutiyet'in ilanı günün-

den sonra geçen haftalar zarfında isimleri zikrolunan zatlar içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski hadimlerine hemen hiç tesadüf edilmiyor gibi birşeydi. Halbuki bu eski hâdimler arasında öyleleri vardı ki Paris merkeziyle, Ahmet Rıza Bey'le on, onbeş seneden beri muhabere etmişler ve hürriyet fikrini en tehlikeli devirlerde, Abdülhamid idaresinin en ziyade zulüm yaptığı senelerde hiç korkmadan memlekette tamime çalışmışlardı. Bunların başında sonraları Hamdi Baba namını alan Hamdi Bey vardı. Paris merkeziyle yaptığı muhaberelerde "Âğabey imzasını kullanan bu Hamdi Bey, gümrükte memur idi. Meşrutiyet' ilan edildikten sonra 1 Eylül'de Doktor Bahaddin Şakir Bey vasıtasıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezine gönderdiği bir mektubunda diyordu ki:

"Ben Silistreli İbrahim Paşa'nın oğluyum. 1293 senesinde biraderim Aliş Paşa Meclis–i Mebusan'a aza olup geldiği tarihte beraberinde İstanbul'a geldim. Meclis–i Mebusan tatil edildikten sonra bervech–i mahirane ile hergün tazyiki çoğaltılan istibdatın yükü altında vatanımı sahili Meşrutiyet'e çıkaracak bir fırka–i mümtaze, bir kurtuluş yolu taharrisini, tesisini kendime meslek olarak kabul ettim ki bu meslekte bugüne kadar cüz'i bir inhirafım vukubulmamıştır.

Geçen otuz şu kadar senelik ömür içinde fakr ve yokluk yeisâver bir sebatla pay–ı hayatımı takipte ısrar ettiği için, şu vatana düşündüğüm kadar çok ve büyük, ümidim gibi, hayalim gibi parlak bir hizmetimin husulünü menetti, kâh arkadaşlarımın vefatları gibi elim vakalar, kâh en muhtaç bulunduğum zamanda parasızlık... Hülâsa daima, daima bir hail beni nailiyetten uzak bulundurdu. Ama enzar her mersidemi örten dümuu mesar içinde gördüğüm ve hayatıma gaye ve netice olarak bildiğim lütf–u Meşrutiyet ve şimdiye kadar gerek Bursa'da, gerek İstanbul'da bulunduğum zamanlarda tesadüf ettiğim gayet namuskâr arkadaşlarımın hâlâ devam eden nimeti itimatları hiç hiçbir mükafata hacet bırakmayacak bir mahiyet–i haiz bulunmuş ve müsaadesiz bir zeminde kâfi bir mükâfat olmuştur. Elhamdülillah.

Benim hayatımın en faal geçen devri şu son onbeş senesidir. Bu zamanda İstanbul'da en ziyade emin olduğum arkadaşlar

arasında, hiçbir kimsenin delâlet ve müzaheretine mazhar olamayarak bir cemiyet vücude getirmiş ve bunu efrad–ı ahaliye bir şema–i hürriyet verebilecek bir tarzda mütemadi bir sâyi ile idarede sebat ve arkadaşlarımın yardımlarıyla muhafaza etmiştim. Bu cemiyet az zamanda hayli tevessü etti ve ara sıra Hükümetin artan şiddeti ve kudret–i nakdiyeden mahrumiyetim sebepleriyle kâh mütedenni, kah parlak bir surette neşr–i efkâr eyleyerek ta Ahmet Rıza Bey'in son iki sene zarfındaki icraat ve teşkilâtının bidayetine kadar kemal–i namusla devam ettik.

Bu esnada takip ettiğim hattı hareket, halkı Meşrutiyet'e imale edecek telkinat–ı hafiyye icrası esasına müsteniit idi.

İki sene evvel Doktor Bahaddin Bey, tarafından yazılan bir mektupta Paris'te tesis edilen Terakki ve İttihat Cemiyeti'yle birleşmek vesaire gibi bazı maksatlar münderiç olduğundan bu teklif o zaman kabul edilmiş ve bilâhare Doktor Baha Bey, gizlice İstanbul'a geldiği zaman vukubulan mülakatımızda Ahmet Rıza Bey'in efkârını biz de takdir ve terviç ederek ittihada katiyyen karar verip bu suretle senelerce devam eden mesainin artık bir zemin terakkiye gireceğini görerek İttihat ve Terakki Cemiyeti İstanbul şubesini tesis ettik.

Eğer biz bundan iki sene evvel Ahmet Rıza Bey namına bir söz vermemiş olsaydık, İlân–ı Meşrutiyet'le maksadı cemiyet bence hasıl olduğu ve gaye ve takip edilecek meslek tebeddül ettiği cihetle arkadaşlarımızla veda eder, işe nihayet vermiş olurduk.

Bugüne kadar bir fırka halinde sebat ve devam, bir nevi teşebbüs maksadından ziyade Ahmet Rıza Bey'in İstanbul'a vürudundan ibaret bulunuyordu. Fakat kendilerinin meşkûk olan avdetleri daha ziyade devamı müteassir kıldığından cemiyet–i mukaddeseye hizmet arzu ve şerefinde bulunanların isimlerini mübeyyin defterini Mehmet Bey'e tevdian cemiyeti muhteremeye tevdi ediyorum.

Rüfekadan bazıları, alelhusus ben, artık vücudun zafı ve ihtiyacata aile tedariki ile ancak uğraşabilecek kadar zayıf ve hermedide olduğumdan bundan sonra böyle işlerle iştigalden beni ve rüfeka–yi hemalimi millet ve muhterem cemiyet af ve tekaüt eder. Zaten Meşrutiyet' ilan edilmiş ati–i vatanı düşünecek öyle

genç ve faal arkadaşlar yetişmiştir ki vatan bu hizmette bizim vücudumuzdan istiğna edebilir.

Bizim cemiyet için Paris'ten gönderilen ve Rouet ile Hacı Bayar'ın nezareti altına konulan mühür elyevm oradadır. Bu mühür ancak üç kere tarafımızdan kullanılmıştır.

Bunun iki defası beyannamenin ve bir defası da Babıâli'den elde edilmesi arzu edildiği zaman yazılan mektupta kullanılmıştı. Bundan maada tarafımızdan istimal edilmedi. Bunu cemiyet erkânından bazıları bilirler.

Badema muhtefi olacağım köşede istikbal–i milletin selametine gönlümün günden güne tezayüt eden bütün zaf–ı piranesiyle dualar ederim.

Hamdi baba bu mektubunu cemiyet merkezine göndermekle beraber malûm olduğu veçhile cemiyetten çekilmemiş, sonuna kadar İttihat ve Terakki'ye sadık kalmıştı.

Bir Abdülhamid Hafiyesinin Sonradan Ateşli Bir İttihatçı Olması

Hamdi Bey gibi cemiyetin eski hâdimleri, Meşrutiyet'in ilan edilmesini kendileri için yeni bir menfaat fırsatı bilmekten çok uzak oldukları halde, 23 Temmuz 1908 tarihine kadar bütün manasıyla Abdulhamid'e hizmet etmiş olan açık gözlüler şimdi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yanaşmak ve yeni devirde de kendilerine menfaat temin etmek için var kuvvetleriyle çalışıyorlardı. Bunların içinde Abdulhamid'e jurnal vermiş olanlar bile vardı. Bu tiynetteki insanların cemiyete yanaşmak için neler yaptıklarını ve nasıl göze girmeğe çalıştıklarını göstermek için mülga teftiş ve muayene encümeni azasından Nadir Fevzi Efendi'nin Selanik Merkez–i Umumisine gönderdiği bir arizasından bahsedeceğiz. Nadir Fevzi Efendi, Meşrutiyet'in İlanı'na kadar ne Meşrutiyet'le, ne de hürriyetle alâkadar olduğu halde evvela Selânik Merkezi'ne hürriyetin ne demek olduğunu anlatıyor ve diyor ki,

Ey milletin velileri hamiyetli erler,

Hayırlı cemiyetinizin dilpezir muvaffakiyetini kalbimin bütün samimiyetiyle tebrike müsareat ederim. Milleti esaret ve

zulmetten azat ediniz. Şimdi hürriyet ve adaletin dilâra zamanına vasıl olduk. Henüz adalet sahibiyiz, kanun nazarında müsaviyiz, vatandaşız.

"Hür bendeliğin, abidliğin kulluğun, köleliğin tam zıttıdır. Hürriyet, azatlık demek olduğundan kimse esir olamaz.

Ben–i beşer hür olarak doğmuştur. İnsanların hilkat ve tabiatlerinde hürriyet yazılıdır. Onun için hürriyetle temaslarını tamamiyle kesmek caiz değildir. Zaten hürriyet mahvedilemez.

Hürriyet, diğerlerinin hukukuna tecavüz ve taarruz etmemek şartıyla serbest yaşamak demektir. Hürriyet'in hududu taarruzdan salim olmak gerektir.

Hürriyet, sair hayvanlar gibi başı boş gezmek ve her arzusunu yerine getirmek değildir. Çünkü insanlarca bunu yapmak vahşet ve denaet demek olur.

Hürriyet öyle metin bir kuvvettir ki onun hududunu tecavüz eden millet efradını insanlığa uymayan her türlü muamelat ve harekât ve ef'alden men'e kadirdir.

Hürriyet, bütün kudret ve mekneti, şevket ve saadeti mutazammın olmakla beraber umumi muaşereti de tekeffül eder.

Hürriyet, adalete şâmildir. Hürriyet bulunmayan yerde adaletin güleryüz göstermesine imkân yoktur.

Hürriyet ben–i beşer nevinin tabii hakları cümlesindendir. Onun için kendisi de bir hak teşkil eder. İnsanların tabii haklarından olan bu hakka hürriyet hakları namı verilir. Hürriyet hakları, ben–i beşer için müdafaasına en ziyade dikkat olunacak haklardandır. Dünyada insanların selameti ve saadeti hürriyet haklarının muhafazasıyla kaimdir. Hürriyet hakları her türlü istibdatın ve zulüm mainlerinden salim olmalıdır. Hürriyet haklarına nail olmak, bizim için saadete mazhar olmak demektir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Abdülhamid devrinin bir müstebidi bir tarafından hürriyetin hakkında yukarıdaki dersi aldıktan sonra o adamın aşağıdaki meddahlığını da okuyup öğreniyordu.

"Allah'a çok şükür biz bu nimete bu saadete Rumeli kahramanlarının zekâ, deha ve irfanları sây–ü ictihat, sebat ve gayretleri cesaret ve izanları sayesinde nail olduk. Allah'a çok şükür olsun ki beni Berkofçe'de âbav–ü ecdadımı da Koçana'da dünyaya getirdi. Ulviyet fikirleriyle yoğrulmuş olan bu temiz vatan

toprağında vücudumu halketti."

Methiyeyi takip eden bu mukaddemede yazıldığı gibi Rumeli'nde doğmuş olmak velev ki istibdat hadimlerinden bile bulunulmuş olsa, Rumeli kahramanlarıyla bir olmak, onlara hemen iltihak etmek için sanki kâfi ve vafi idi. Nadir Fevzi Efendi kendisini cemiyete daha ziyade yaklaştırmak için bakınız daha neler yazıyordu:

"Rumeli ahalisi Mabeyin halkı nezdinde zelil idi. Onun için Rumeli halkından kimse Mabeyine kabul olunmazdı. Yarı kabul edilenler bile terakki ve tefeyyüzden mahrum bırakılırlardı. Terakki kapısı bunlar için daima kapalıydı. O güzel vatanın yetiştirdiği yeni adamlar o mekruh güruhun kahrı ve istibdatı altında ezilirlerdi.

–"Nerelisin?"

–Rumeli'li!...

–"Hah Ali Suavi yadigârlarından!!!"

Mazlum Rumeli ahalisi bu sözlerle o melunların düşmanlığına çarpılıyorlardı."

Nadir Fevzi Efendi Rumeliler hakkında bu psikolojik rolü de oynadıktan sonra sözü nihayet kendisine intikal ettirerek diyordu ki:

Bunların bir numunesi bu aciz muharrirdir. Ben Berkofçe'de namlı ulemadan Müftü Hoca Hafız İbrahim Zühtü Efendi'den Arap ilimlerini tahsil ettikten sonra, tahsilimi ikmal için İstanbul'a geldim. Fatih'te Ahmet Muid Efendi Medresesi'nde ve ondan sonra Abdülhalim Medreselerinde oturarak Tırnovalı Hacı Mahmut Efendi ile İngiliz Kerim ve Kasapzade meşhur Mustafa ve Laz Hüsnü Efendilerden sabah ve akşam dersleri aldım. Ondan sonra Muallim Mektebi'ne imtihanla girdim ve bu feyiz ocağından da şehadetname alarak çıktım. Muallim–i evvel olarak Şehirköyü'ne gittim.

Fakat iki ay sonra Sırplılarla tekrar harbe başlandı. Son muharebelerin hepsinde hazır bulundum. Ahali hicret etti. Ben mahza harbe iştirak için şehir köyünde kaldım. Sırplar Niş'i ve Palanka'yı istila ettiklerinden ve Ruslar, Sofya civarına sokulduklarından muhasarada kalmamak için verilen emir üzerine gece yarısı dize kadar kar içinde ve şiddetli rüzgarlarla herşeyi

bırakarak sırtımda bir asker abasıyla Sofya'ya, Radomir'e, Cuma'ya Nevrekop'a, Drama'ya ve Kavala'ya uğrayarak aç ve biilâç sefil bir halde karlı Balkanları aşarak, ovaları aşarak ve üzerimize düşman tarafından atılan namütenahi kurşunların arasından geçerek İstanbul'a avdet ettim. Balibaba Boğazı'nda amcam, Dupniça'da esir düşen dayım ve teyzelerim de Sofya'da ahırlar içinde şehit edildiler.

Berkofçe'deki mallarım ve eşyam, evim, çiftliğim, bağ, bahçe, koru ve çayırlarım Bulgarların eline geçtiği gibi Şehirköyü'nde olan külliyetli ve kıymetli kitaplarımla eşyam Sırplar tarafından zaptolundu. Duçar olduğum bu felaket maarif uğrunadır(!)"

Hoca Nadir Fevzi Efendi, bunları anlattıktan malik olunabilecek ne kadar menkul ve gayr–i menkul mal ve mülk varsa onları maarif uğruna (!) nasıl kaybettiğini birer birer sayıp döktükten sonra şecaatini ileri sürerek diyordu ki:

"Mahşer gününden nişan veren o karışıklıkta hazır bulunduğumu tefekkür buyurmanızı rica ederim. Muazzez vatan hem kalemle, hem lisanla, hem kılıçla, hem tüfekle hizmet ettim.

Şehirköyü'nde Sırplarla dolu bir köye yalnız bir topçu neferiyle hücum ettik, köyü kurtardık. Üzerimize atılan kurşunların haddi, hesabı var mıydı? O gün bir neferle bir çit arkasında karlar arasında düşmana göğüs gererek gösterdiğim cesareti, sebatı ve hamiyeti acaba bu zavallı vatan unutacak mıdır? Vatan uğruna malımı, kitaplarımı, bütün mamülkümü feda eylediğim gibi canımı da vermek için şanlı muharebelere iştirak ettim. Şehirköyü'nde evvela iki tabur asker olduğu halde otuz bin kişiye yakın hücum eden Sırpların tecavüzlerine karşı çelikten bir set çeken kimlerdi? Asker, ahali, millet!!! Bir avuç hamiyetli halk!!!

İstanbul'a geldikten sonra Ali Suavi vakası zuhur etti. Şehirköyü'nde çekilen zahmetlere ve muharebede gösterilen şecaatlere mükâfat olarak Yemen'de Hüdeyde Rüştiye Mektebi muallimliğine tayin edildim. İki seneden fazla bir zaman da cehennemden nişan veren o sıcak memlekette Arap evlatlarının terbiyesi ve tahsili ile meşgul oldum. İzin alarak İstanbul'a geldim. Yemen'e giden muallim–i evvellere İstanbul rüsû vermek kaideden idi. Bu hakkımı istedim. Bugün yarınla vakit geçirdiler.

Daha doğrusu kendilerine rüşvet vermediğim için hakkımı iptal ettiler.

Bu yeis ve fütur esnasında Hoca Tahsin Efendi'nin Babıâli Caddesi'ndeki rasathanesine giderek kendisinden felsefe ve heyet öğrendiğim gibi bir taraftan da gelenlere meccani ders okuttum. Beylerbeyi ve Eyüp Rüştiye Mektepleri hesap, hendese, coğrafya, defter tutma usulü hocalıklarına tayin edildiğimden o vazifeyi de ifa ediyorum. Bu aralık Hukuk Mektebi açıldı. Oraya devama başladım. Sarığı çıkarıp birinci ticaret mahkemesine azâ mülâzimi oldum.

Hoca Tahsin vefat etti. Adliye Nazırı Cevdet Paşa, beni konağına aldı. Belâgal mübahaselerine karışarak Abdürrahman, Süreyya ve Ahmet Mithat Efendilere, Ekrem Beylere cevap yazıyordum. Bu aralık beni Selânik'teki Mekteb-i Osmaniye Müdürü tayin ettiler: Oraya gideceğim esnada Serfiçe Ticaret Mahkemesi'ne Reis tayin olundum. Riyaseti tercih ederek mektebe gitmedim. Serfiçe'ye giderken Selânik'e uğradım. Selânik'teki maarif erbabı ve Selânik gençleri tarafından gördüğüm iyi kabulü ömrümün sonuna kadar unutamayacağım.

Serfiçe Ticaret Mahkemesi'nin lağvından sonra Karahisar-ı Sahip Ticaret Mahkemesi Riyaseti'ne tayin olundum. Mahkemenin acınacak halini ıslaha kıyam ettim. Halbuki Ermeni vatandaşlarımız aleyhime kıyam ettiler, hakkımda Sait Paşa'ya jurnal verdiler. Hakim olduğum halde bilâmuhakeme, bilâsual azledildim. Reşit Paşa'nın mahdumu Mazhar Paşa'ya misafir oldum. Arasıra Paşa'nın oğulları Veliddin ve Necmeddin Beylere ders verirdim. Maişetimi kalemle tedarike başladım, kitaplar telif ettim, mecmualara makaleler yazdım. Fakat istibdat Hükümeti'nin tazyiki bizi ezmeğe başladı. Kitapçı dükkanlarında hergün toplandığımız Abdulhalim Memduhlar, Mazharlar, Şefikler, Ahmet Rasimler bir araya gelemez olduk. Sefaletimiz artmağa başladı. Gün oldu ki birkaç kişi yarım okka kestane ile hayatımızı muhafaza ettik. Bazı geceler olundu ki sabahı yapmak için köprüden Beşiktaş'a Beşiktaş'tan köprüye gidip gelmek üzere vakit geçirirdim. Koynumda yirmi para bile kalmazdı ki, sabahçılar kahvehanesinde oturup sabahı edeyim.

Nadir Fevzi Efendi bu suretle kendine acındıracak sözlere

geçiyor ve diyordu ki:

"Çektiğim bu sıkıntılar arasında Selanikli Ömer Fikri Efendi'nin tavsiyesi üzerine Baltacı Hacı Mustafa Efendi'nin damadı Hakkı Bey'e ders vermek üzere konağına gittim. (Demek ki o zamanlarda damat olduktan sonra da mektep talebesi gibi hala ders alanlar bulunuyormuş) Hakkı Bey, Veliaht Reşat Efendi'nin iyi dostuydu. Onunla daima muhabere ederdi. Evinde sık sık içtimalar olurdu. Damat Mahmut Paşa merhum da bu cemiyete gelirdi. O sıralarda midemden rahatsız olduğumdan doktorlar midemi sifon vasıtasıyla karbonatlarla yıkıyorlardı. Bu halime Mahmut Paşa, acırdı. Çünkü kendisi de midesinden rahatsızdı.

En nihayet bu konakta jurnal edildik. Beni hacı Mahmut sorguya çekti. Bulgaristan'da "Beyan, namile bir gazete çıkaracağımı, Reşat Efendi'nin taraftarlarından bulunduğumu ve Hakkı Bey'e şeytanet dersi verdiğimi yazmışlar."

Nadir Fevzi Efendi, bundan sonra Abdülhamid'e intisap ediyor. Fakat Mabeyine gidip gelmesini kendi kafasına göre tefsir ederek diyordu ki:

"Sorgu esnasında herşeye açık cevaplar verdim. Gördüğüm zulüm ve gadirden dolayı memleketime gidip "Beyan" namında bir gazete çıkaracağımı ve çiftlik ve emvalimi ve hanelerimi zapteden Bulgarlar aleyhine dava açacağımı ve mektepler tesis edeceğimi icabında avukatlık edeceğimi anlattım."

Burada Nadir Efendi bir müddet evvel geceyi geçirmek için parasızlıktan köprü ile Beşiktaş arasında sabaha kadar mekik dokuduğu halde Bulgaristan'a gitmek ve gazete çıkarmak için lazım olan parayı nereden bulduğunu veya bulacağını anlatmıyordu. Gazete çıkartmak tehdidinin Abdülhamid'e karşı bir şantaj olduğunu da söylemiyor, yalnız diyordu ki:

"Bu cevaplarımı serbest bir surette arzettim. Zat–ı Şahane, İstanbul surları haricine bile çıkmaklığıma razı olmadığını ve yakında büyük bir memuriyete tayin kılınacağımı tebşir ettirdi. Birkaç gün sabır etmekliğimi söylediler. Aradan bir iki gün geçtikten sonra müracaat ettiğim zaman beni tahkikat işlerinde (!) kullanmağa kıyam etti. Vicdanımı beklememek için Mustafa Asım Paşazâde İrfan Bey'le beraber Çatalca'ya kaçtım. Mabeyinden Ali

Said geldi, beni Mabeyine götürdü. Bir yere kaçmamam için beni Serhafiye Ahmed Celâleddin Paşa'nın maiyetine şifre memuru tayin ettiler. Bir müddet sonra eşkıya takibi için bir bölük süvariyle beraber Adapazarı'na gönderdiler. Oradan Çanakkale'ye yolladılar. Ayda yirmi lira muhassasatım varken bir para alamadım.

İstanbul'a avdetimde jurnal edildiğim için beni Fizan'a sürmek istediler. Bir gece evimi abluka altına aldılar. Fakat Allah'ımın inayetiyle bir şey yapamadılar. Ben de bu ahvali, bunların rezaletlerini, her gece Nazif Sürurî'nin evinde olup biten şeyleri yazdım ve şikayet ettim. Maarifte münhal olan Teftiş Encümeni Azalığı'nı istedim (!) ve oraya aza oldum. Bunun üzerine Ahmet Celaleddin Paşa, Hacı Mahmud, Çerkes Mehmet Paşa daima aleyhimde bulundular. Bunlardan bana bir fenalık geleceğini hissettiğimden Nişantaşı'nda Teşvikiye İmamı'ndan bir ilmühaber alarak Galata cihetindeki nüfus idaresinden bir pasaport çıkarttım. Berkofçe'ye gitmek üzere Varna'ya hareket edecek olan vapura bineceğim esnada beni yakaladılar.

Zaptiye Nazırı Nazım Paşa'nın İstanbul'da Mahmutpaşa civarındaki konağına götürdüler, sorguya çektiler, elimden pasaportumu aldılar. Ellerinden yakamı dar kurtardım. Arabri vakasında Arap İzzet Paşa, Şam'la Haleb'i Mısır'a ilhak etmeğe ve bir Arap Hükümeti teşkiline çalışı–yordu. Bu fikrini tevriç için sabık Zaptiye Nazırı Şefik Paşa'nın konağına beraber (!!) gittiğimizde Paşa ile konuşurken anlamıştım. Bu hainane fikrini Cevdet Paşa'ya ifşa eylediğimden dolayı Arap İzzet'le aramızda son derece düşmanlık peyda oldu. Bu hain, bu mürtekip dahi aleyhime ayaklandı. Terfiime mani olmak için Esbak Maarif Nazırı Celâl Paşa'ya beni çekiştirdi. Memuriyetime devam etmemem için Celâl Paşa sahte irade çıkarttı. Mabeyinde bol bol yemekleri, tatlıları yutmağa, buzlu şerbetleri, dondurmalar içip yemeğe alışmış ve Başkatip Tahsin Bey'le İkinci Kâtip İzzettin mektebinde türlü türlü yalana sefahate, irtikaba alışmış olan ve Meşrutiyet devrinde nazır olan zat dahi beni bütün bütün açığa çıkardı."

Nadir Fevzi Efendi arizasında bundan sonra Mabeyin ahvalinden bahsediyor, oradaki haşaratı temizlemek için nasıl

çalıştığını anlatıyor ve diyordu ki:

"Padişah'ı soymuş ve enva–i sefahate alışmış olanları bu hürriyet, adalet devrinde iktidar mevkiine getirmek doğru mudur? Bundan birkaç sene evvel Vanlı Abdurrahman Bey'i sürdürmek için İbriktarbaşı Kâmil, Şifre Kâtibi Hacı Mustafa, Başkatip Tahsin ve Mabeyinci Faik Beylerle Fehim Paşa birleşerek iftirada bulundular. Nihayet onu zincirlere bağlatarak Van'a gönderdiler. Bende bir çaresini bularak telgrafla Erzurum'dan çevirttim. Abdurrahman Bey, Mabeyine geldi. Abdülhamid sarayda adamların ahvalini Abdurrahman Bey'den sordurdu. O da bu yadigarların bütün fenalıklarını anlattı. Evvela Mabeyinci Arif Bey, Ahmet Şevki ve Rıza Paşalar Paris'e kaçtılar. Ondan sonra İbriktar da kaçacaktı. Buna meydan vermemek için Abdülhamid, Abdurrahman Bey'i iki bin kuruş maaşla Sivas'a göndermeğe mecbur oldu. Bu hainler de rahat ettiler. Fakat Abdurrahman, Mabeyn'e getirttiğimden dolayı kıyam ettiler, beni jurnal ettirdiler, mahvıma çalıştılar.

Ben ise Padişah'ın etrafını bu gibi haşarattan temiz–leyerek vatandan zulmünü kaldırmağa çalışıyordum. Padişahın etrafını alıp millete, vatana fenalık eden İzzeti, Tahsin'i, Kâmil'i, Hacı Mustafa'yı, Çerkes Mehmed'i Tatar Şakir'i, Fiili Müdür İzzet'i, Rıfat'ı, bu on habisi Mabeyinden uzaklaştırmak istiyordum. Bunların her bir fenalıklarını Padişah'a bildirdiğimi ve aleyhlerinde bulunduğumu isbata hazırım. Hamdolsun sükut etmedim, hainleri mahv için uğraştım.

Haddim olmayarak ben hem dinsizlik yolunu Hoca Tahsin'den öğrendim, bilirim ve hem medresede dindarlık yolunu bilirim, siyasetten çakarım, Bulgarların, Rumların, Sırpların şerrinden Rumeli'ni kurtarmak için Arnavutluk'a muhtariyet teminine çalışıyorduk. Satranç vari kasabalar teşkil edecektik. Müsavvat, hürriyet ve adalet hakkında mufassal bir kitap yazdım, yanımdadır.

Nadir Fevzi Efendi arizasının sonunda yaptığı hizmetlerden dolayı iyi bir vazifeye kayrılmasının Sadrazam'a yazılmasını rica ettikten sonra diyordu ki:

İstibdat devrinde herkes, hatta İzzet'in ve hempalarının uşaklarına makam verenler bile bir yere giderken faytonla gidip

geliyorlardı. Ben de bir buçuk saatlik memuriyet mahallime yaya gidip geliyorum. Tablakarlara varıncaya kadar konak, debdebe sahibi oldular. Mabeyin halkına mensup olan gürûh bile birer memuriyet kaptı, en adi ummiler bala rütbesi aldılar. Göğüslerini nişanlarla doldurdular. İrat ve akar sahibi oldular.

Nadir Fevzi Efendi'nin, bu arizası Selanik'ten İstanbul'daki Heyet–i Mebuse'ye gönderilmiş ve fakat ariza sahibi cemiyetten yüz bulamamıştı.

Ahmet Rıza Grubu
Acaba Tasviye mi Ediliyordu?

Bu esnada cemiyetin vücude getirmek istediği teşkilatta oldukça büyük karışıklıklar çıkıp duruyordu. Evvelce Paris'te çalışmış olan birçok hamiyetli zatlar Anadolu'nun muhtelif yerlerinde şubeler açmağa teşebbüs ediyorlar, fakat bu şubelerin Selânik merkezi tarafından tanınmadığı görülüyordu. Tabii ki o şubeleri açanlar, kendilerine karşı gösterilen itimatsızlıktan dolayı gücenerek eskiden beri tanıdıkları Ahmet Rıza Bey'e müracaat ediyorlardı. Ahmet Rıza Bey, Eylül iptidasında Paris'ten İstanbul'a gelmişti. Kendisine çekilen böyle bir şikayet telgrafnamesinde deniliyordu ki:

"Siz Paris'te iken istibdat devrinin en ateşli zamanlarında mukaddes cemiyetinizin hadimi biz idik. Her türlü tehlikelere göğüs germiş, her fedakarlığı göze aldırmış, Anadolu'daki şubelerinizin hizmetine koşmuş, mağdur ve mazlum milletin muavenetine çalışmış olanlar gene bizdik. Hürriyet ilan edildiği zaman burada bulunuyorduk. Herkes gibi biz de istibdat ateşini söndürmek için memleketin en fedakâr, en namuslu zatlarından mürekkep olarak bir cemiyet teşkil ettik. Maksadımız, öteden beri bize Paris'ten telkin ettiğiniz adalet fikrini takip idi. Cemiyetimiz iane toplamağa da başlamış ve bankaya teslim etmişti. Halbuki buranın müstebidleri hırsızları, hainleri içinde memurlar korkularından mütegallibe ise ümitsizliklerinden bizim teşebbüsümüzü kendi hesaplarına kaydetmeğe ve meseleye başka bir renk vererek bizi merkeze şikayete başladılar. Biz kendimizi onlara bir türlü anlatamadık. Bugün Selânik'ten bura

mutasarrıflığına gelen bir telgrafnamede cemiyetimizin vücudu reddediliyor.

Böyle bir şey beni müteessir etmez. Çünkü cemiyet teşkili menfaat fikrine müstenit değildir. Biz terakki ve tefeyyüz fikriyle çalışmış olsaydık, istibdat devrinde bir çok fırsatlar elimizde idi. Birer rütbede biz kapardık. Sizin Şûra–yı Ümmet'leriniz, Meşveredleriniz Erzincan'da iken benim adresime gelir ve Anadolu'ya o suretle dağılırdı. Bu fedakârlığımızı bugün ayaklar altına alarak istibdat devrinde çektiğimiz hakaretler az geliyormuş gibi, bugün de mütegallibenin kanlı pençesine teslim edilivermemize teessüf etmekten başka bir şey yapamayız. Şayet Selânik'teki umumi merkez kendi tanıdıklarını kabul ediyorsa, biz de sizin hadiminiz idik, siz bizi, neden tesahüp etmiyorsunuz? Umumi Merkez, neyimizi tahkip edip beğenmedi ki cemiyetimizi lağvettiriyor? Kabahatimiz Anadolu'da bulunmaklığımız mıdır? Biz de Rumeli'nde olsaydık, belki onlardan bir adım daha ileri atardık. Acaba Selânik hürriyeti temin etmekle Anadolu, Irak, Arabistan saadete nail olabildi mi? Evvela buralara gelmeli de ondan sonra bizim burada hakikaten lazım olup olmadığımıza hükmetmeli! Buraya bir heyet gönderilmesi için feryat edip duruyoruz. Fakat hala bir semeresini göremedik. Hakkımın iadesi mukaddes cemiyetinizde beni tanıyanların inayetine tevdi olunur.

İşte Selanik'ten nereye bir heyet gönderilmişse orada kendi başlarına çalışanların hizmetleri boşa gidiyor ve bu yüzden büyük karışıklıklar hasıl oluyordu. Paris'teki harici merkezle Selânik'teki dahili merkez Meşrutiyet'ten evvel birbirlerine sıkı bir surette bağlı olan iki teşkilat değildi. Her iki merkez ayrı ayrı istikametlerde memleket dahilinde çalışıyordu. Her iki tarafın kendi adamları vardı. Meşrutiyet ilan edilince bu hadimlerden Paris'e merbut olanlar ekseriyetle açıkta kalmış ve Selanik'e merbut olanlar ise ön sıraya geçmişti.

İttihat ve Terakki Cemiyeti Bütün Ülkede Otoritesini Güçlendirmeye Çalışıyordu?

Meşrutiyet'i müteakip Selanik tarafından Anadolu'ya gönderilen zevat onun için muvaffakıyetle çalışıyorlardı. Buna misal olarak Erzincan'dan gönderilen bir mektubu aşağıya dercediyoruz. Bu mektupta deniliyordu ki:

"Umumi Merkez Mebusu Vehip Bey'le Trabzon'da teşkilatta bulunarak beraber Erzincan'a geldik. Trabzon iskele olmak münasebetiyle sık sık bir çok kişiler geldiler. Birşeyler yaptık diyerek geri döndüler. Gittikleri yerleri tanımayan adamları göndermek iyi neticeler vermiyor. Teşkilat umumun efkarına muvaffak olamıyor. Trabzon'da yalnız bir iki kişi müstesna olmak üzere, Vehip Bey'den evvel üç kişi tarafından yapılan teşkilat işleri ancak Vehip Bey'in gelmesiyle birleştirebildi.

Burası öyle ümit ederim ki fevkalade olacaktır. Mutasarrıfı, Müftü'yü bizzat ben tahlif ettirdim. Bu tahlif işlerini, Paris'ten vaktiyle yazdığınız talimat dairesinde yaptım. Kırmızı elbiseler giydik, maskeler takındık, bu vaziyet birçok kimseleri ağlatacak kadar tesir yaptı müracaat eden pek çoktur. Bunların ahvalini tahkik etmek için biraz nazlanıyoruz.

Vehip Bey, Kiği tarikiyle iki gün evvel buradan hareket etti. Manastır'dan gelen ve evrak vesaireyi hamil olan Topçu Mülazimi Fedai Salim Efendi, Ermeni fedailerinden Aşok Efendi, Serfiçe İdadi Mektebi Müdürü ve Erzurum Müftüsü'nün biraderi Saip Efendi de Erzurum'a gittiler.

Karahisar'da redif livası olan ve Doktor Bahaddin Şakir Bey'in Erzincan'da bulunduğu esnada bura Merkez Kumandanlığı'nı yapan Hayreddin Paşa, Karahisar ahalisi tarafından kaldırılmıştır. İstibdat devrinin en insafsızlarından olan bu adamın burada bulunması Meşrutiyet idaresinin tahammülü haricinde olduğundan kendisine kırksekiz saate kadar buradan ayrılması lazım geldiği bildirilecektir. Zaten tekaütlüğü de gelmiştir. Doktor Bahaddin Şakir Bey, Erzincan'dan kaçtıktan sonra Hayreddin Paşa bize hep ahret sualleri sormuştu.

Bir de burada Erzurum isyanında yardımı dokunan ülemadan Hacı Şevket Efendi'ye eziyet yapan Rahmi Efendi vardır.

Bu adamın Merkez–i Umumi vasıtasıyla başka yere nakli muvafık olacaktır. Münhal olan Erzincan Mutasarrıflığı, Sivas Vilâyeti dahilinde Merzifon Kaymakamı Necmi Bey'in tayini pek muvafık olacaktır. Kendisinin pek doğru ve çalışkan bir zat olduğunu tahkik ettim.

Vehip Bey, Erzincan'ı umumi merkezle muhabereye mezun tuttu. Kendisini Merkez–i Umumi tarafından Haleb'e gitmeğe memur oldu. Vehip Bey, oraları biraz tanıdığı için onun intihabı münasip oldu.

Geceleri saat sekize kadar uykusuz, gündüz de tahlik ile ayakları birbirine dolaşacak kadar yorgundur."

İttihat ve Terakki bir taraftan memleketin her tarafında bu suretle şubelerini tesise çalışırken diğer taraftan da istibdat enkazını temizlemeğe başlamıştı. Seyyiati ahvali ve iktidarsızlığı görülmüş olan valilerin bir listesini yaparak İstanbul'a yollamıştı. Bu listede isimleri yazılı olan valiler azledilerek yerlerine muktedirleri tayin olunacaktı. Bu lis–teye yalnız Manastır Valisi Hıfzı Paşa'nın işmi konulmamıştı. Çünkü Hıfzı Paşa, kendiliğinden istifa edeceğini bir vasıta bulup söylemişti. Halbuki aradan haftalar geçtiği halde Hıfzı Paşa istifa etmemişti. Bunun üzerine Manastır Valisi de azlolunacak valiler sırasına geçirilmişti.

Mekke Emirliği Meselesi ve Metropolit Hristostomos Meselesi

Bu aralık Mekke Emirliği'ne de birisinin tayini lazım geliyordu. Bunun için bir çok Şeriflerin isimleri sayılıyordu. Selânik'teki umumi merkez Şerif Abdullah Paşa'nın veraseti dolayısıyla emirliğe tayini muvafık olduğunu yazıyor ve diyordu ki:

"Evvela emarete Şerif Abdullah Paşa'nın tayini terviç edilmeli, şayet rahatsızlığı yüzünden kabul etmezse o halde ikinci derecede veraset hakkına haiz olan Şeriflerden Şerif Hüseyin ve Haydar Beyler hakkında tahkikat yapılması ve bunlardan hangisinin meslek ve meşrep, nüfuz ve hamiyet noktalarından mukaddes maksatlarımızla tercihi lazım gelirse ona göre tayin ettirilmelidir..."

Şerif Hüseyin'in sonra Mekke Emiri olduğu ve umumi harpte

Osmanlı Devleti aleyhine kıyam ettiği ve nihayet Hicaz Kralı olduğu malumdur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başına dert açan adamlardan birisi de Drama ve havalisi Metropolidi Hristostomos idi. Bu adam hakkında Meşrutiyet'i müteakip cemiyete verilen bir raporda deniliyordu ki:

"Hristostomos Yunan, Rum emellerinin Rumeli'nde tevessüüne yalnız iştirak etmek ve mefsedet çıkarmak suretiyle değil, hemen bilfiil şekavet etmek suretiyle de gayret ederdi. Onun yüzünden Abdülhamid devrinde umumi memurlar büyük müşkülata maruz kalırlardı.

Bununla beraber, Rum eşkiyasına bilfiil iştirak ettiği kat'i vesikalarla sabit olduğundan kendisi memlekette oturmak üzere Drama'yı terke mecbur edilmişti. Fakat Meşrutiyet ilan edilince siyasi cürümler erbabının mazhar olduğu umumi aftan o da istifade etti v e gene Drama'ya geri döndü. Hristostomos gideliden beri Drama'daki Rumlar tam bir sükûnet içinde yaşıyorlardı. Halbuki o geri geldikten sonra ahval gene rengini değiştirdi. Ondan beklenilen bütün mazarratlar atiyi tehlikeye düşürecek kadar kendisini göstermeğe başladı. Metropolit kiliselerde ahaliye şimdiye kadar Rumların bir tabanca taşıyorlarsa bundan sonra iki tabanca taşımaları lazım geleceğini, Osmanlı Devleti'ni teşkil eden milletler içinde Rumların yemeğe konulan tuz kadar elzem olduklarını, tuzsuz taamın lezzeti olmayacağı gibi bu memlekete şeref veren yalnız Rus Milleti olduğunu ve bundan bir müddet sonra Rumeli'nde yalnız Rum lisanı kullanılacağını, Bulgarlara kat'iyen mektep açtırılmayacağını söylemekten çekinmiyor.

Metropolit'in söylediği muzır sözler yalnız kilise dahiline münhasır kalmıyor, yukarıda yazıldığı gibi bir şaki olarak fiilen ittihadı ve umumi inzibatı bozmağa da cesaret ediyor. Metropolid, şimdi bir haftadan beri civar köylerde bulunmaktadır. Oralarda hep fesat çıkarmakla meşguldür. Oralardan gelen haberlere bakılacak olursa Metropolid yanında on beş, yirmi kadar müsellâh adam olduğu halde yüzlerce silah attırmış ve ertesi günü Drama'dan suret–i mahsusada getirttiği Rum mızıkası ile Eğridre Köyü'ne nümayiş yaparak girmek istemiş ise de bunu

haber alan Bulgarlar, şayet Eğridir'e girecek olursa bunun elim bir hadise zuhuruna sebep olacağını kendisine haber vermiştir. Bunun üzerine Metropolid nümayişten vazgeçmiştir."

İttihat ve Terakki Cemiyeti Selânik Merkez–i Umumisi Drama'dan gelen bu raporu alınca onu bermutat İstanbul Heyet–i Mebusesi'ne göndermekle kanaat etmiş ve rapora rapten yazdığı bir mektubunda demişti ki:

"Drama'dan Rum Metropoliti hakkında gelen ve hakkıyla nazar–ı dikkate alınmağa lâyık olan varaka leffen tarafımıza gönderildi. Münderecatı mütalea olundu din ve mezhep farkı gözetilmeksizin şu felaketzede muazzez vatanımızın da tesis etmek istediğimiz mukaddes ittihat emeliyle kuvvetlenmenin bir kısım vatandaşlarımız tarafından hakkıyla takdir edilemediği anlaşılacağı gibi münevver fikirli olmak lazım gelen ruhani heyetlerin maatteessüf şu muazzez emelden nasıl ayrılmakta oldukları da meydana çıkıyor. Bu gibi hareketler yalnız Drama'da değil, diğer bazı kazaların ruhani reislerinde de görülüyor. Bunların âdeta bir membadan çıkmış talimat altında hareket ettikleri hissi uyanıyor. Onun için İstanbul'daki arkadaşlarımızın münasip bir surette Rum Patrikhanesi'ne müracaatla lazım gelen ve selahiyettar olan zevatla mülakat ederek vatanımızın saadet ve selametini temin için elbirliğiyle çalışılması icap eden şu zamanda memleketin sükûn ve rahatını bozacak ve kalpleri heyecana düşürecek ahvalden bilhassa ruhani reislerin geri durmalarını ve vatanperverane vazifenin icaplarından kat'iyen ayrılmamalarını temin edecek çarelere başvurmalarını isteyiniz."

Bu mektuptan anlaşılacağı vechile İttihat ve Terakki Cemiyeti yabancı unsurların Osmanlı Devleti'ne bağlı olduklarını, fenalıkların yalnız bazı şahıslar tarafından tertip edildiğini zannediyordu. Bir Metropolit'in küstahça hareketini cezalandırmak için yapılması lazım gelen kanuni yolları tutmayarak bu fenalıkları iyilikle mukabele ederek, ortadan kaldıracağını ümit ediyordu. Abdülhamid devrinde Abdülhamid adamları nasıl bu gibi adamların tahrikatına uzaktan seyirci kaldılarsa Meşrutiyet devrinde dahi ayni suretle hareket ediliyordu. Merkez–i Umumi yapılan hareketlerin bir menbadan alınan talimat dairesinde yapıldığını anlıyordu, fakat onların men'i için doğrudan doğruya

o menbaa İstanbul'daki Rum Patrikhanesi'ne müracaattan bir fayda bekliyordu.

Seçim Meselesi ve Askerlerin Mebus Olma Şartları

Bu zorluklar, karışıklıklar çorap söküğü gibi açılıp gitmekte devam ediyordu. Memleketin her tarafında istibdatla mücadele edilmekte olduğuna dair her gün İstanbul ve Selanik'e mektuplar telgraflar yağıyordu. Bu aralık mebus intihabı derdi de gelip kapıya dayanmıştı. Bu işte bir çok cereyanlara karşı mücadele etmek lazım geliyordu. Cemiyet'in göstereceği namzetler içinde zabitler de vardı. Zabitlerin Mebusan Meclisi'ne seçilmelerini yemin için Selanik Merkez–i Umumisi'nden İstanbul'daki Heyet–i Mebuse'ye yazılan bir mektupda deniliyordu ki;

"Zabitlerin mebus intihap edilmemesi ve daha doğrusu intihap edilen zabitlerin o sıfatı muhafaza edebilmesi için askerlikten istifa eylemesi Kanun–u Esasi ahkâmındandır. Halbuki askeri kanun mucibince zabit otuz sene hizmet etmedikçe istifasını veremez. Şu takdirde Kanun–u Esasi ile askeri kanun bu hususta taarruz ediyor. Böyle bir halde, yani umumi ahkâmın hususi ahkâmdan olan askeri kanun gibi bir kanun münderecatıyla tearizi halinde hususi kanun ahkâmının muteber olması hukukun esaslı kaidelerinden olmasına mebni zabitlerin mebus intihap olunabilmelerini temin için o hususu kanunun mevzubahis maddesindeki hükmün ayrı bir madde ile tadili icap eder. Yani zabitler mebus intihap edildikleri takdirde, yaptıkları askeri hizmet kaç sene olursa olsun, istifa edebilecekleri hakkında hususi bir madde tertip ettirilerek muvakkat kanunlar ve nizamlar tanzimi hakkında mevcut usule tevfikan mezkûr maddenin Şûra–yi Devlet ve Meclis–i Vükelâ'da müzakere olunması ve serian iradei seniyesi alınarak neşri için lazım gelen teşebbüslerin Heyet–i Mebuse'ce yapılmasını rica ederiz.

Bu suretle zabitlerin mebus seçilmeleri için icap eden ilk adım atılmış oluyordu.

Şûrâ–yı Ümmet'te Politika Değişikliği ve Times Gazetesi'nin Enver Bey Hakkında Bir Makalesi

İstanbul'da kendi başına çıkan Şûrâ–yı Ümmet gazetesinin serlevhasını cemiyetin neşr–i efkârına vasıta olup İstanbul Merkezi'ne tabi bulunduğu yazdırılmıştı. Bu suretle uzun senelerden beri Paris'te, Mısır'da Meşrutiyet' uğruna çalışmış olan Şûrâ–yı Ümmet gazetesi, İttihat ve Terakki Fırkası'nı bütün manasıyla bir organı halini almıştı. Fakat gazetenin tahrir heyeti şuradan buradan gönderilen uzun makalelerle doldurulduğu için Doktor Nazım Bey tarafından gönderilen bir mektupta deniliyordu ki:

"Şûrâ–yı Ümmet ceride–i feridesine neşrine başlanıldığından beri ahalinin gazeteye fevkalade bir rağbet göstermekte olduğu malumdur. Fakat şu bulunduğumuz teceddüt devrinde herkes uzun makalelerden ziyade günün hadiselerine, veciz ve kısa havadislere ehemmiyet vermesine nazaran umumun rağbetini arttırmaya vesile olmak üzere İkdam ve Sabah gazetelerinde görüldüğü gibi küçük haberlerin derci de muvafık olacağını zannediyorum.

Küçük havadisler iyiydi ama, Şûrâ–yı Ümmet aradan bir müddet sonra yevmi gazete olmak şeklinden çıkarak ister istemez bir hücum gazetesi olmuştu.

Bu aralık Enver Bey'in Times gazetesinde çıkan ve İngiltere'de, Mısır'da fena tesir bırakan beyanatı tashih olunmuş ve bu maksatla İstanbul Heyet–i Mebusesi'ne aşağıdaki talimatı verilmişti:

"Times gazetesi Enver Bey'e atfen bir makale neşretmişti, bu makale ve mükâlemenin Mısır ahalisi üzerinde fena tesir yapacağı bildirilmesi üzerine cemiyet tarafından Mısır'a bir telgraf çekilerek beyanat tashih edilmişti. Bu telgraf dahi Times gazetesince yanlış telâkki edilmiştir. Cemiyet'in maksadı ne İngiltere'ye, ne de büyük devletlerden birisine tecavüzkâr değildir. Fakat aynı zamanda hakkımızda necip hislerle mütehassis olanları da gücendirmek istemeyiz. Times gazetesinin Enver Bey'e atfen yaptığı neşriyat biraz mübalağalı ve tarafgirâne idi.

Bunları yazmaktan maksadımız Times'in İstanbul muhabirini bularak ve işi tamimi ile idare ederek kendisine cevap vermenizi rica etmektir. Unutulmuş olan bu meselenin gazetelerle yeniden ortaya çıkmasının şu sırada zamanı olmadığı da ve münasip bir lisanla kendisine bildirilmelidir."

Belediye Seçimleri ve Rumlar

Eylül nihayetinde İstanbul'daki belediye intihabında Rumların ekseriyet teşkil etmelerinden dolayı İttihat ve Terakki Erkânı, derinden derine düşünmeğe başlamışlardı. İçlerinden bazıları bu gibi işlerin yumruksuz yürüyemeyeceğine kanaat getirerek diyordu ki:

"Rumların mebus intihaplarında da bizi aldatacaklarından, nüfuslarına nisbetle büyük bir ekseriyet teşkil edeceklerinden korkuyorum. Bu fenalığa meydan vermemek için şimdiden yeni tedbir düşündüğümüzü ümit ederim. Bu dünyada doğruluk yalnız bize mi kaldı? Yerine göre –sızıltıya meydan vermemek şartıyla– yumruk kuvvetiylé de istediğimiz mebusu çıkarmaya çalışmalıyız. Herhalde bir taraftan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup olmak, diğer taraftan mutlak Müslümanlardan bulunmak üzere Mebusan Meclisi'nde büyük bir ekseriyet teşkili en mühim işimiz olsa gerek.

Makedonya'da vuku bulacak intihabatta ekseriyetin Bulgar veya Rum tarafından olmasını temin için birçok Bulgar tebaası Bulgarların ve Yunan tebaası Rumların dahile akın ettiklerin ve hiçbir kimse tarafından mümanaat görmeden tahrikât yapmakta olduklarını işitiyoruz.

Bu işlere bakmak, kabahati meydana çıkaranları huduttan dışarı çıkarmak tabii Hükümet'in vazifesidir. Hükümet bu hususta pek derin düşünmüyorsa, onu ikaz etmek cemiyetin borcu değil midir?

Bunu yapmak cemiyetin vazifesi idi ama cemiyet memleket dahilindeki müstebit mütegallibe ile bile başa çıkamıyordu.

Ömer Lütfi Bey Meselesi

Antalya ve civarında Ömer Lütfi Efendi isminde birisi, orasını kasıp kavuruyordu. Onun yaptığı fenalıkları Selânik'te İttihat ve Terakki merkezine bildiren bir zat diyordu ki:

"Antalya'daki vukuatı size bildirecek olan bu arizam Antalya Postahanesi'ne teslim edilirse onun mutlaka Ömer Lütfi Efendi'ye verileceği şüphesiz olduğundan ister istemez yolcu vasıtasiyle İzmir Postahanesi'ne teslim ettirmeğe mecbur oldum.

Bu ilk ifadeden anlaşılacağı veçhile Ömer Lütfi Efendi denilen zat Meşrutiyet'in İlanı'ndan beri iki ay geçtiği halde Antalya'da o kadar vaziyete hakim bulunuyor ki postaya tevdi olunan şüpheli evrak bile hala kendisine teslim ediliyor. Ariza sahibi bunu anlattıktan sonra diyordu ki:

"Ömer Lütfi Efendi şimdi Ticaret Odası Reisliği'ni de ele aldı. Sermayesiz bir takım insanları kendi hesabına tüccar diye rüsumat aşar ve orman işlerinde kullanıyor, devlet ve milletin malını yağma ediyor. Ormanlarımız onun yüzünden tahrip ediliyor. Kendisinin belediye riyasetinden azli üzerine Mutasarrıf aleyhine aldığı tertibat akıllara hayret verecek derecededir. Ömer Lütfi Efendi, bir takım kayıkçı ve hamal güruhundan kırk elli kişinin imzasıyla bir çok iftiralar tasni ettirdi. Ahali ve memurlar onun istibdatından korktuklarından emrine tabi oldular. Telgrafhane memurları da, Ömer Lütfi Efendi'nin talimatıyla güya dört bin kişinin telgrafhaneyi abluka ettiğinden ve mahbus bulunduklarından bahisle vilayete şiddetli bir telgraf çektiler. Vali Bey, Antalya'da hakikaten bir ihtilâl çıkacağını zannederek derhal keyfiyeti İstanbul'da Sadaret'e ve Dahiliye Nezareti'ne bildirdi ve Mutasarrıfı beyhude azlettirdi.

Bunun üzerine Ömer Lütfi Efendi, cahil halkın eline bayraklar verdi, önlerine bir mızıka koydu. Bu suretle teşkil ettiği kafile ile Mutasarrıf Bey'in evinin önüne gitti. Mutasarrıf Bey'e karşı edebsizce sözler söyletti, onu tahkir ettirdi. Çarşıda, pazarda Mutasarrıf azledildi diye şenlikler yaptırdı. Ayrıca Mutasarrıf aleyhine cinayet davası açtırdı.

Bütün bunlar, Ömer Lütfi Efendi'nin civar ormanlardan izinsiz olarak kestirdiği ağaçlar hakkında verilen raporların

Mutasarrıf Bey tarafından tahkikata havale edilmesinden ileri geldi. Ömer Lütfi Efendi mahkumiyetten kurtulmak ve kendi fırıldağını çevirmek için Mutasarrıf Bey'i azlettirmeğe bu desiseler sayesinden muvaffak oldu. Bundan başka Mutasarrıf Vekâleti'ne mülkiye işlerinden kat'iyyen haberi olmayan Halim Paşa'yı gene o telgrafnamelerle tayin ettirdi.

Bu vaziyet karşısında ve Ömer Lütfi Efendi'nin bu muvaffakiyetleri görüldükten sonra ahali ve memurları tabiatiyle bir kat daha onun emrine tabi olmağa mecbur kaldılar. Şimdi Ömer Lütfi Efendi istediği gibi hareket etmekte istediği adamları dilediği memuriyetlere kaydırmaktadır. Bütün bu haller, gerek yerlilerin, gerekse ecnebilerin ve konsolosların malumudur. Ömer Lütfi Efendi kendi namına cemiyetler teşkil ediyor. Onun intihap işlerine fesat sokacağına hiç şüphe yoktur. Çünkü Antalya'da hiçbir fert kalmamıştır ki Ömer Lütfi Efendi'nin emrine itaat etmesin.

Devlet hazinesi Ömer Lütfi Efendi yüzünden binlerce lira zarar etmektedir. Bu paralar da hep onun cebine girmektedir. Cebren temin ettiği nüfuzdan ve parası sayesinde bu adam herşeyi yapmağa muktedir olduğundan ya onu buradan kaldırınız veyahut bir müfettiş göndererek işlere baktırınız. Müfettiş gelirse, Ömer Lütfi Efendi hakkında şikayet etmeyecek hiçbir fert yoktur. Müfettiş kıyafetini değiştirerek ve kendisini hiç belli etmeyerek gelmesinde çok fayda vardır. Şayet hiçbir icraat görülmezse Tekke Sancağı Derebeyi Tekkelioğlu zamanında olduğu gibi Ömer Lütfi Efendi'ye teslim edilmiş olacaktır. Madem ki Meşrutiyet ilan edildi o halde Antalya'dan da istibdadı kaldırmanız lazımdır."

Sivas'ta Çerkes Emir Paşa Meselesi

Antalya'da tek bir kişi böyle rezaletler yapmağa muvaffak olurken Sivas'ı da gene Çerkes Emir Paşa namında birisi alt üst ediyordu. Bu Çerkes Emir Paşa kendisine İttihat ve Terakki Mümessili süsünü vermiş, birkaç yüz kişiyi başına toplamış, hükümete müdahale etmiş ve gece Vali'nin Konağı önünde bağırmak ve silah atmak gibi taşkınlıklar yapmıştı. İzmir merkezini

idare eden Doktor Nazım Bey'den aldığı bir itimatname ile Sivas'a giden ve orada Aziziye Kaymakamı Muammer Bey'le birlikte İttihat ve Terakki Teşkilatı'nı yapan Kanun Mülazımı Kürt İsmail Bey bu taşkınlıkların önüne geçmeğe ve Emir Paşa'yı itaate mecbur etmeğe muvaffak olmuştu. Bu Kürt İsmail Bey, Doktor Nazım Bey'in İzmir'de Meşrutiyet'ten evvel yaptığı İttihat ve Terakki Teşkilatı'na mensup bulunuyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin daha Meşrutiyet'in ilk aylarından karşılaştığı bu mülûkatı anlatmaktaki maksadımız, o mürtecilerin ve müstebidlerin ileri de cemiyete daima muhalefet eden mühim bir unsur haline aldığını, Cemiyeti mütemadiyen uğraştırdığını ve İttihat ve Terakki'nin zayıf düşmesine ve ilk hamlede memlekette esaslı bir surette tutunmağı muvaffak olmadığını göstermektedir.

İngilizler Ortadoğu'da Arapları Yanlarına Çekmeyi Başarmıştı

Irak, Suriye gibi ecnebi nüfusu altında kalmış olan mıntıkalarda ise Cemiyet, hiçbir suretle tutunamayacak gibi görünüyordu. Hususiyle Irak'ta İngilizlerin yapmış oldukları propaganda orada Türk Devleti'ne karşı büsbütün yabancı etmişti. Meşrutiyet ilan edildikten sonra evvela Bağdat'ta Terakki ve İttihat Cemiyeti ile hiç münasebetleri olmayan bazı kimseler türemiş, bunlar tarafından cemiyet teşkil edilmiş ve kanun ve nizama uymayan hareketlere başvurulmuştu. Yapılan korkutma ve tazyik o kadar ileri gitmişti ki Bağdat'taki bazı eşraf ve tüccar oradan kaçmağa mecbur olmuştu.

Ondan sonra hükümet memurlarının büyük bir kısmı müstebid olduğundan memurlar herkese eski devrin geri geleceğini hiç korkmadan anlatmağa başlamışlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yanaşmak isteyen birçok kimseler bu yüzden cemiyetten uzaklaşmaya mecbur olmuşlardı. İşler bu suretle devam ederse neticenin ne kadar ağır olacağı malumdu. O esnada Bağdat Valisi olan Nazım Paşa'nın mebus intihabını sallamak için türlü türlü tedbirler aldığı bildiriliyordu.

Hükümet memurları yalnız eski devrin geri döneceğini ilan

etmekle de kalmıyorlardı. Onlar İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni gözden düşürmek için cemiyet azasının dinsiz olduklarını da halk arasında neşretmeğe çalışıyorlardı. Müteassıp halk bu yalanlara inanmağa çok meyyaldi.

Bu vaziyet karşısında Irak'ta küçük bir karışıklık çıksa idi orada derhal müstakil bir hükümet kurulacağına şüphe yoktu. Iraklıların bir çoğu, yapılan İngiliz propagandasından dolayı derhal İngiliz bayrağını çekmeğe hazırdı.

İngiltere'nin kurduğu siyaset, her sene Irak'a döktüğü milyonlar, silahlar, hediyeler, ahaliyi kandırmak için elinden geldiği kadar sarfettiği gayret Irak'ı o hale getirmişti. Abdülhamid idaresi devleti o halde terketip gitmişti ki, memleketin uzak mıntıkalarında Arap kabilelerine Osmanlı Devleti'ni tanıyıp tanımadığı sorulduğu zaman öyle bir devlet tanımadıkları cevabını veriyorlar, halbuki İngiliz Devleti'ni tanıyıp tanımadıkları sorulunca tanıdıklarını söylüyorlardı. Şayet içlerinde Osmanlı Hükümeti'ni tanıyanlar varsa, bunlar da o devleti zalim, müstebit, her türlü fenalıktan çekinmeyen bir devlet diye biliyorlardı. İngiltere ise onların nazarında adil, cömert, büyük bir devletti.

Bu zihniyet Bağdat'tan Musul ve Kerkük taraflarına kadar yayılıyordu. Her gün Abdülhamid idaresinin geri gelmesini bekleyen iş başına yeni geçen adamların dinsiz olduklarını zanneden, üstelik de nüfuzu altında bulunan devletin büyük bir kısmını zayıf İttihat ve Terakki nasıl yola getirebilirdi? İttihat ve Terakki herhalde zayıftı. Çünkü zayıf olmasaydı, bütün bu saydığımız, döktüğümüz hadiselere dair o taraflardan yalnız o taraflardan değil, memleketin her noktasından gelen raporlarda şikayetler ve istimdatlara karşı şiddetli tedbirler alır istibdat ejderinin başı olan Abdülhamid'i ortadan kaldırır, memleketi bir müddet demir el ile idare eder, müstebitlerin bütün ümitlerini kırar ve bu sayede 31 Mart Vakası'nın hazırlanmasına mani olurdu.

Bulgarlar Çatalca ve Civarında Rahat Durmuyorlardı

Halbuki cemiyet değil uzaklarda, İstanbul'un burnunun dibinde olan Çatalca civarında bile yabancı unsurları itaat altına almağa muvaffık olamıyordu. Olmak istemiyor değildi. Abdülhamid idaresi devam ettiği için bir iş göremiyordu. Terkos Gölü ile Belgrat arasında Mahmutpaşa Çiftliği diye tanınan yerin baltalık kısmına civarda bulunan Bulgar köylüleri tecavüz ederek kat'iyata başlamışlardı. Çatalca Mutasarrıflığı tarafından gönderilen jandarmalara Bulgarlar: "Bu baltalık bizimdi. Damat Mahmut Paşa ile davalı idik. Eski idarenin haksızlığı olarak davayı kaybetmiştik. Biz ölmeden bir daha buradan çıkmayız" demişlerdi. Bunun üzerine Dahiliye Nezareti'yle muhabere edilmiş, köylülerden birkaç tanesi Müstantikliğe verilmişti. Halbuki Türk tabiiyetinde olan ve Türkiye'de yaşayan bu Bulgarlar, istintak esnasında: "Biz Sefaret'e yazacağız (Bulgar eksarlığına) oradan haber gelmeden ormandan çıkmayız!" diye bağırmışlardı. Onların bu suretle bağırmaları o devrin müstantiğini korkutmak ve Bulgarları gene serbest bırakmak için kafi gelmişti.

Bunun üzerine Bulgarlar tahribata devam etmişlerdi. Dahiliye Nezareti bir kaç jandarma ile bu işi kökünden halledebilecek iken meseleyi uzun muhaberelerle uzatıyor ve tahribatın derecesini bildirmesini Çatalca Mutasarrıflığı'ndan soruyordu. Bir taraftan bu muhabere cereyan ederken diğer taraftan ormanın sahibi olduğunu iddia eden bir Rum, civardan Arnavut toplamağa ve bunların yardımıyla Bulgarları ormandan kovmağa çalışıyordu.

İhmal Edilen Bir Mesele: Orduya Tayinler

Selanik Merkez-i Umumisi en mühim bir ihmali "efrad-ı cemiyetten Harbiye Nazırı Rıza Paşa Hazretleri'ne aşağıdaki surette anlatıyordu:

"İstibdat devrinde birçok rezaletler, danaetler irtikâp ederek nice hanumanlar söndürülmüş, nice canlar yakmış olan birtakım

alçak paşalarla beylerin İstanbul'da herhangi bir edepsizliğe kalkışmamaları için haklarında ileride tart muameleleri yapılmak üzere muhtelif ordu açıklarına gönderilmelerinin kararlaştırıldığı haber verilmişti. Bunlar arasında Topkapı Sarayı Muhafızı M. Merkez Kumandanlığı'ndan bol bol mevcut olan Paşalardan M.A. Paşalar gibi birtakım sefillerin Üçüncü Ordu'da Fırka Kumandanlıklarına ve Kabasakal Mehmet ve Kenan gibi alçakların da Altıncı Ordu'ya ve Kastamonu'ya tayin edildikleri gazetelerde görülüyor. Üçüncü Ordu'ya tayin edilenler birer birer geliyorlar. Bu alçakların hürriyet istihsal edildikten sonra dört ay geçtiği halde hala muhterem ordumuzun şerefli üniformasını taşımakta olmaları bütün zabitlerimizi müteessir etmekte iken bir de böyle rezil mahiyetsiz, alçak adamların fiilen iş başına geçirilmesi bu teessürü heyecan derecesinde artırıyor.

İstanbul'daki birçok paşalardan beylerden muktedirleri ordularda iş görebilirler, istenilen yerler tayin oluna–bilirlerse de hafiyelik, alçaklık, hırsızlık etmiş her türlü askeri ve insani meziyetlerden tamamen mahrum olduklarına umumen kanaat getirilmiş olan rezillerin vakit kaybetmeden tardolunarak harice gönderilmeleri mümkün iken bunda her nasılsa mahzur görülmesi kat'iyen kabul edilemez. Harbiye Nezareti bu icraatta devam edecek olursa bütün ordularımızdaki zabitlerin istifa edeceklerine emin olabilirsiniz.

Burada alçakça hafiyelik etmiş ve bunun için cemiyetçe idamlarına karar verilerek yaralanmış olan Kaymakam. N, Alay Müfettişi M., ve emekli eşhasım hala milletin hazinesinden para alıp durmaları ve İzmir'de üniforma sökülerek alenen tardolunduğu ve İstanbul'a geldiği gün rezilâne tahkir edildiği malum olan Kaymakam E'nin rütbesi iade olunarak Dördüncü Ordu'ya tayin edilmesi bütün zabitlerde Harbiye Nezareti'ne karşı fena bir zan uyandırmaktadır. Onun için ordunun selâmeti namına hafiyelerle erazilden olan paşaların ve beylerin tabii kanuna temas ettirilmek ve divan–ı harp kararına bağlanmak şartıyla matruden ve iktidarsızların da tekaütleri yapılmak üzere açıkta olarak Üçüncü Ordu'ya gönderilmesi ve bunların resmi elbise dahi giymelerinin emrolunması rica olunur."

Bu tahrirata Harbiye Nazırı Rıza Paşa'dan aşağıdaki cevap

alınmıştır:

"Kongre kararıyla İstanbul'dan defedilmeleri lazım gelenlerin ordu açıklarına, namiyle vilayetlere gönde–rilmelerinden başka ne Harbiye Nezareti'nce, ne arkadaşlarca bir çare bulunamadı. Onun için bu yol tutuldu. Bunun üzerine bazıları tekaütlüklerini isteyerek kaldılar. Geç kalanlar da ordulara gönderiliyor. Ancak hafiyelik ve irtişa ile şöhret kazanmış birçok adamlar bulunduğundan bunlar hakkında Harbiye Nezareti'yle yapılan istişare neticesinde gerek bunlar, gerek arkadaşlarımdan çabuk ve kıdemsiz terfi edenler için bir defter yapılması kararlaştırıldı. Bu defterlere yazılacakların gayet gizli bir surette Merkez–i Umumi tarafından bir tamim ile bildirilmesi lazımdır. Kabasakal ve Kenan Paşalar mevkufturlar ve öyle kalacaklardır."

Doktor Bahaddin Şakir Bey ve Mevlanazâde Rıfat Arasında Tartışma ve Cemiyetin Tutumu

Bu aralık İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin azası ve en ziyade Doktor Bahaddin Şakir Bey, İstanbul'da türeyen muhalif gazetelerin hücumuna maruz kalıyorlardı. Bu hücumlar en ziyade Mevlanazâde Rıfat Bey tarafından yapılıyordu. Ona çok kızan Doktor Bahaddin Şakir Bey, Merkez–i Umumi'ye yazdığı bir mektubunda diyordu ki:

"Kalbim, hissiyatım ve iktidarım derecesindeki meraim birçok zamanlardan beri beraber çalıştığım hürriyet silah arkadaşlarımca malumdur. Sırf hizmet emeliyle çalışan ve bu sebeple taarruzlara hedef olan bazı arkadaşlarım gibi ben de cemiyetin can düşmanı birtakım denilerin kin ve garazına bir mecra oluyorum. Bundan dolayı zerre kadar fütür getirecek, zaf–ı kalp eshabından değilim. Cemiyet'in manevi himayesinden, arkadaşlarımın teveccüh ve muhabbetinden başka bir kuvvete ihtiyacım yoktur.

Mevlanazâde'nin verdiği konferansta ve hususiyle gazetesinde yazdığı fıkralar benim kadar sizleri de müteessir etmiştir. Merkum hakkında mahkemeye müracaat vesaire gibi kanuni veya şahsi ne gibi bir muamelede bulunmaklığıma

müsaade olunacağını bidirmenizi rica ederim."

Merkez–i Umumi, Mevlanazâde Rıfat Bey'i susturmak için Doktor Bahaddin Şakir Bey'e her türlü selahiyeti vereceği yerde bu mektubu yazdığı derkenarında diyordu ki.

"Bunlara cevap vermek tenezzüldür. Hükümetten nazar–ı dikkati celbedildi ve tetkikat yapılıyor. Bera–yı malumat İstanbul heyetine."

Demek ki, Mevlanazâde ve onun gibileri istedikleri gibi sövüp saymakta devam edecekler, ve cemiyeti her gün biraz daha halk nazarında düşüreceklerdi.

O günlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne kızanlardan birisi de, Meşrutiyet'i müteakip İstanbul'da çok çalışmış olan Avukat Baha Bey'di. Avukat Baha Bey Merkez–i Umumiye gönderdiği bir mektubunda diyordu ki:

"Ekseriyeti 10 Temmuz'dan sonra Cemiyet'e girmiş, bir kısmı da marifetimle Cemiyet'e sokulmuş zevattan müteşekkil İstanbul Heyet–i Merkeziyesi mukaddes cemiyeti bedbinane emellerine, niyetlerine nefsani garezlerine alet edinmek derecelerine vardıklarından bu babdaki şikayetleri arza lüzum görüyorum.

Heyet–i Merkeziye'den Refik Bey'e gönderilen mektupta dessas, hilekâr, olduğum, dolandırıcılık ile iştibar ettiğim cihetle cemiyetten tardım esbab–ı mucibesiyle tarafınıza bildirilmiş, binaenaleyh benim gibi bir kimsenin kendilerinden uzaklaştırılmaklığım lüzumu ileri sürülmüştür.

1–Dessas, hilekar, dolandırıcı bir kimse bundan üç sene evvel cemiyete idhal edilmez.

2–Kendisine İstanbul'da bir Heyet–i Merkeziye teşkili teklif edilmez.

3–Selanik Heyet–i Merkeziyesi'ne çağrılarak kendisine talimat verilmez,

4–İzmir'e gönderilerek o zaman Yakup Ağa olup şimdi, Doktor Nazım Bey ile İzmir merkezini teşkil vazifesi yükletilemez.

5–Çanakkale'de cemiyet efradıyla görüşmekliğim için mezuniyet verilmez.

6–Selanik'ten İstanbul'a gelen bütün muhabereler namına gönderilmez

7–Avrupa devletlerine taahhütlü olarak gönderilecek memorandumlar namına irsal kılınmaz.

8–Cemiyetin mührü kendisine teslim olunmaz.

9–Vükelâ'ya dağıtılacak tehditnameler yed–i meharetine tevdi kılınmaz.

10;Dağıtılması lazım gelen beyannameler eline teslim edilmez.

Acizane zannıma kalırsa Baha'nın hizmetleri takdir edilmiştir. Tarihte buna adil bir şahit olacaktır.

Gelelim esas meseleye: Cemiyet H.Bey'i namzetleri sırasında gösterdi. Bizim Üsküdar kulübüne teklif edildi. Hatta bu meselenin halline Cavit Bey memur edildi. Biz. H.Bey'in kusurlarını saydık. Kulüp de kendisini kabul etmedi. Diğer kulüpler de reddettiler. O sırada "Yeni gazete, H.Bey'e döşendikçe döşendi. Nihayet H.Bey büsbütün düştü. Onun kusurlarından bahsetmemiz memleketin menfaatleri içindi. Bendeniz Refik Bey'in tavsiyesi üzerine namzetliğimi koymuştum. Şimdi çekildiğimi Refik Bey size telgrafla bildirdi. Ertesi sabah Enver ve Talat Beyler bizim Üsküdar kulübüne geldiler. Onlar gelmeden evvel müntehib–i sanilere İttihat ve Terakki namzetlerini kabul etmelerini bildirdim. Talat Bey'e de namzetlikten çekildiğimi ve keyfiyeti müntehibi sanilere bildireceğimi söyledim. İşte o gün H.Bey'in muvaffak olmadığı anlaşılınca Heyet–i Merkeziye'deki H.Bey taraftarları bu muvaffakiyetsizliğini sırf bana isnat ederek o gün merkezin kararını Refik Bey'e bildirdiler.

Halbuki Heyet–i Merkeziye kendilerine tevzi edilen nizamnameyi bir kere okumuş olsalardı, azadan, hususiyle benim gibi müessis azadan birine bin kabahat isnat etmeden evvel tutulması lazım gelen yolu öğrenmiş olurlardı. Halbuki gözlerine nizamnameyi bile gösterme–yerek tarafımıza ağızlarına gelen isnadatı yazmışlardır. Onun için adalet namına, Cemiyet'in, kongre ile kat'iyet kesbeden nizamnamesi namına, evvela İstanbul Heyet–i Merkeziyesi'ne nizamnameye harfi harfine riayet etmelerini, nizamnameye mugayir hiçbir teşebbüste bulunmamalarını kat'iyen bildiriniz, Sonra da, nizamnameye riayet etmeden sırf garez üzerine hayatını, malını, canını istibdat devrinde, Sultan Hamid'in binlerce hafiyeleri arasında Cemiyet'e vakfeden bir

emekdar hakkında dolandırıcılıkla müştehir tabirini kullandıklarından dolayı İstanbul Heyet–i Merkeziyesi aleyhine ait olduğu mahkemede dava ikame etmekliğime müsaade buyrulmasını ısrar ile talep ederim.

Avukat Baha Bey'in bu istidası da Selanik'teki Merkez–i Umumi tarafından şu sırada münasebetsiz ahval hudusuna meydan verilmemek ve metalibine karşı münasip bir surette idare–i kelam olunmak üzere, derkenariyle İstanbul Heyet–i Merkeziyesi'ne gönderilmişti. Bu yarım kararlardan da Selânik Heyet–i Merkeziyesi'nin İstanbul'daki vaziyeti lâyıkıyle takdir edemediği anlaşılıyordu.

Avukat Baha Bey'in Eleştirisi

Cemiyetin, İstanbulluların ruhunu kavramağa muvaffak olamadığı, İttihat ve Terakki'nin o devirdeki faal azasından ve bugün de mevki sahibi olan bir zat umumi merkeze verdiği çok dikkate şayan bir raporunda aşağıdaki surette anlatıyordu. Meşrutiyet'in ilanından aşağı yukarı bir sene sonra yazılan bu raporda deniliyordu ki:

"Cemiyetin bilhassa İstanbul'da günden güne tedenni etmesi sebeplerinden başlıcası merkez heyetin ve klüblerin fena tedbir almalarından ve idaresizliklerinden başka İstanbul halkının ekserisini her manasıyla fesad–ı ahlak ile perverde olmasıdır.

Onun için, Meşrutiyet'in başlangıcında umumi cereyana ve galeyana kapılarak ve daha doğrusu cemiyette pek büyük kuvvet ve iktidar tevehhüm ederek adeta korku ile rica arasında muhib ve sadık görünen bu halk, o vehmin ortadan kalkmasıyla hiçbir icab ve sebep olmadan cemiyete düşman kesildiler. Bu fesad ile tezvir erbabı, cahil ve gafil olan avam halkı kendi tezvirlerine bağlayıverdiler. Melanet ve mefsedet için iki mühim emel noktası bulundu ki bunların birisi taassub fikirleri ve diğeri de İslâm olmayan unsurların milli ve cinsi ihtiraslarıdır.

Mebusan Meclisi intihabatından evvel ve hususiyle intihab zamanlarında alay alay merkez heyetini ziyarete koşan halk, nereye ve niçin geldiğini bilmiyordu. Onları idare eden kuvvet, üç beş zatın şahsında ve bunlar da cemiyetin manevi nüfuzu altında

idiler.

Cemiyet, İstanbul halkının aç ve sefil kısmını defaten itma ve ihya edemez, eski devirde mukbil ve muhterem iken sonradan kat'i mahrumiyete düşmüş olan diğer bir kısmı da eskisi gibi mes'ud ve memnun eyleyemezdi. Onun için, cemiyetin aldığı tedbirler yanlış olmasa idi, bile netice gene aynı olacaktı. Çünkü şurasını unutmamalı ki, İstanbul ne hürriyet fikrine göre Rumeli'ye ve ne tevekkül ve kanaatce Anadolu'ya benzemeyip eski devirden memnun olanı çok, memuru çok, sefili ve serserisi çok, o halde ahlakı en ziyade ifsad edilmiş halkın merkezidir.

Böyle bir halkı ıslah etmek ve o sayede cemiyeti yükselterek umumi menfaatler temin eylemek, manevi kuvvetlerle yapılması kabil olmayan bir iştir.

Askeri ve mülki mekteplerle idadi mektepleri talebesini Cemiyet'e almağa gayret etmelidir. Bunların pek gençlerine, yani henüz itimada şayan olmayanların mühim maddelerin açılması muvafık görülmesze idare heyetleri o ciheti lazım olduğu gibi idare etmekle beraber, istikbalin ümidi olan mekteplilere münazere ve müşavere usullerini talim eylemeli, klüplerin yaşlı ve muhterem azası bir baba gibi onların bütün harekat ve sekanatına müşfik bir rehber ve müstakbelde meslek ve maişetlerini temin için onlara yardım etmelidir. Mekteplilerin halleri, vakitleri müsait olmayanlarından hiçbir para alınmamalı, belki onların muavenete muhtaç olanlarının kitap ve elbise gibi levazımı, bikes ve kudretsiz olanların harçlıkları mümkün olduğu kadar verilecek zaruretten ve dolayısıyla her türlü fenalıklardan kurtarılmalıdır.

Şahsiyat ile uğraşmayıp ancak umumi menfaatlere yaramak klüplerin başlıca vazifeleridir. Fakat şahsiyat ve dedikodu ile uğraşmak işsizlikten ileri geldiğinden kulüplerin resmi bir daire şeklinde olması, müzakereler haricinde tabii bu gibi hallerin vukuuna meydan verir. Klüplerde gazeteler bulundurmak kütüphaneler tesis etmek faydalı ise de hiç durmadan ciddi şeylerle iştigal etmekte usanç verir. Onun için klüplerde umumi içtimalardan başka günlere mahsus olmak üzere jimnastik, maç ve silah talimleri yapmak, bilardo bulundurmak, asla kumar olmamak üzere oyunlara müsaade etmek ve hatta isteyenlerin

musiki ile bile meşgul olmalarına ses çıkarmamak iyi olur."

Raporda bundan sonra meccanen hasta baktırmaktan, cemiyetin ulema ile sıkı bir rabıta tesis etmesi lüzumundan bohsolunuyor ve sonra deniliyordu ki:

"Polis, jandarma ve küçük zabitlerin cemiyete alınması, merkez heyetinden klüplere bildirilmişti. Gerçi Cemiyet'e doğrudan doğruya taalluku yoksa da memleketin hayatı namına mühim olan bir meseleyi ve vesile ile bildirmeği vecibe bilirim:

Malumdur ki, son defa Rumeli'den getirilen jandarmalar şimdi pek çalışkan ve vazifeşinas iseler de Avcı Taburları'na edilen fevkalede itimadın 31 Mart hadisesindeki esefli neticesi gibi jandarmadan da emin olmamakla kendimi mazur görürüm. Hususiyle bunlara İstanbul'dan alınacak efrad da katılırsa, neticeyi iyi düşünmek lazım gelir. Rumeli veya Anadolu köylerinden alınan efrat, İstanbul efradıyla kıyas edilemez. Taşra halkı saf ve ahlak fesadından bir dereceye kadar uzaktır. İstanbulumuzdan alınacak polis ve jandarma ise şimdiye kadar mütehassis bir meslek sahibi olamamış, hülasa maruf tabiriyle yerli çapkınlarından olacağı cihetle bunlar öyle mekteple falan görünüşte ıslahları mümkün gibi görüyorlarsa da tıynetleri pek kolay değişmeyeceğinden onların taşra polis ve jandarmalarını da ifaat etmelerinden korkarım.

Hele bunların vazife haricinde bile avam halkı ile sıkı fıkı ihtilat etmelerine en büyük mahzurlardan sayarım. Bir polis veya jandarma mahalle kahvesinde muhtar ve aktar gibi cahil ve ümmi kimselerle düşüp kalkarsa fikri ve medeni terbiyesi ilerleyemez ve belki bir senelik mektep tahsili az zamanda heba olur.

Onun için mezuniyet zamanlarında onların halk ile bir mahalde ve kahvehanelerde oturmalarını kat'iyen menetmelidir. Fakat bunun için de hükümet fedakarlığı göze aldırarak İstanbul'un muhtelif merkezlerinde onlara mahsus vesair halkın bile gıptasını celp edecek mükemmel kıraathaneler açmalı, gazeteler getirmeli, bilardolar koymalı ve oraya hariçten kimseyi kabul etmemelidir. Çünkü İstanbul, fesat ve şıkak membaıdır. Ezcümle 31 Mart Vakası'ndan evvel askerin bir kısmı devriye esnasında gerek halk, gerek eski devrin melânet bakiyesi olan polisler

tarafından ifsad edilmişlerdi.

Âlî bir heyet teşkili teklifine gelince, arzettiğim gibi merkezi bir heyet teşekkül ederse ayrıca bir âlî heyete pek te lüzum kalmaz. Fakat isimleri malum ve cemiyete mensup olan o yüksek zatların muavin ve müşavir bir heyet sıfatıyla merkez heyeti azası arasında bulunmaları maslahata muvafık ve iyi olur.

Gizli bir cemiyet zabıtası teşkili de pek münasiptir. Cemiyet zabıtasından maksat komite halinde gizli bir kısım ise, bunun nasıl teşkil edileceği ve vazifelerinin neden ibaret olacağı tafsilatiyle bilinmedikçe mütalea yürütmek kabil değildir. Bu ciheti uzun uzadıya müzakere edilmek lazım gelir. Bununla beraber komite teşkilatına fikrimce pek taraftarım.

Ahrar Fırkası'nın veyahut o kabil fırkaların meydana gelmeleriyle beraber, faaliyet göstermeğe başlamaları bugün ve ilerisi için pek tabii olup ancak iz'an ve irfan seviyesi malum olan bu halk üzerinde onların hasıl edecekleri tesiri cemiyetin ortadan kaldıramamaktaki mazereti şayan–ı kabul olamaz. Tagallüp çaresi ne ise düşünüp yapmalı, ancak cemiyet müsavvat ve adelet esaslarından hiçbir suretle ayrılmamalıdır. Her fert ataleti bırakarak üzerine aldığı ve haline münasip gördüğü hamiyet ve fedakarlık vazifesini yapmalıdır.

Bir de unutmamalıyız ki Ahrar Fırkası'nın en ziyade temayül ve istinat ettiği gayrimüslim unsurlar olmasına nazaran bilhassa son hadiseler dolayısıyla fırsattan istifadelerini genişletmeli ve gerek Rum gerekse Ermeni cemiyet ve komitelerinin iştirak ve ittihadı temin etmeleri müsteb'ad değildir.

Rumeli'de, cemiyetin unsurları birleştirmek maksadıyla yaptığı son teşebbüsleri burada tatbik etmek elzemdir. Hususiyle Ermeni komitelerinin İstanbul'daki efradı binlerce nüfusa baliğ olduğu işitilmesine ve böyle mühim ve müsellah bir kuvvetle muhalifimiz olan bir fırkanın birleşmesi pek ziyade düşünülecek bir şey olmasına binaen asla vakit kaçırmadan bu komitelerle cebri ve hakiki ittihadda bulunmak hayat ve menfaatimiz iktizasındandır.

Cemiyete en namuskâr zatların alınması meşrut ve muvafık ise de cemiyetin hal ve mevkii pek ziyade değişmiş ve şimdi büyük lekeliler kısmen imha edilerek kalan kesan da görünüşte

beraatlerini ispat etmiş olduklarından vücutlarının kaldırılması kâbil olamayan ve milletçe büyük tanınıp, bu haysiyetle münaferet ve muhalefetlerinden mazarrat memul bulunan müellife–i klüp kabilinden kesanın diğer fırkalara girmelerini menetmek ve şer ve mazarratlarını kaldırmak için onların da cemiyete idhali münasip olur fikrindeyim.

Cemiyetin meth ve sitayişi vadisinde gazetelerle neşriyatta bulunmak eski devir mahsusatından olan bir hal olup ortada fiilen mergup ve nafi eserler bulunmadıkça bu kabil haller direndiş ve dakik düşünenlerin nefret ve istihzasını ve muhaliflerin de gayz ve hasetlerini celp ederek cemiyete hücum etmek için vesile olmaktan başka bir işe yaramaz. Onun için gerek cemiyetin malumatı altında, gerekse malumatı olmaksızın gazetelerle tefahür için yapılan neşriyat katiyen menedilmelidir. Bundan böyle bütün icraatın ve malumatın mahviyet dairesinde geçmesinin temini de elzemdir.

Arzettiğim gibi Cemiyet'in İstanbul'da mektep ve gece dersleri açması mühim semereler veremez. Fakat taşraya ve bilhassa Anadolu ile Rumeli'nin maarifsiz kalan yerlerine muallimler gönderilerek bunlar vasıtasıyla hem vatan evladını okutmak ve hem ahali ile sıkı münasebetlerde bulunarak Meşrutiyet' fikri ve onun altında gizlice cemiyet emellerinin neşrolunmasını temin etmek ehim ve elzemdir. Nitekim Rumeli'de ve Anadolu'nun bazı yerlerinde Bulgar, Rum ve Ermeni mekteplerinde muallimlik edenlerin hemen umumi mühim mekteplerden çıkmış iktidar ve gayret erbabıdır ki, az menfaatle büyük fedakarlıklar yapmayı üzerlerine almışlardır Hiç olmaz gene yüksek mekteplerden ve değilse, idadilerden mezun ve cemiyete mensup olup henüz devlet memuriyetinde bulunmayan natuk, muktedir ve nüfuz etmeğe kadir, fedakar ve hamiyetli kardeşler şiddetle arayıp bularak bu gibi vazifeleri onlara verelim. Onlara iki sene kadar muvakkat bir müddet için bulunacağı o vazife mukabili maişetine kafi gelecek bir para temin eyleyelim. Bence pek mühim ve herşeye müneccah olan bu fikir kabule şayan görülürse teferruatı hakkında müzakere etmek kolaydır."

İttihat ve Terakki'nin Kayıtsızlığına Eleştiriler Devam Ediyor

Bu raporda İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni yükseltmek için verilen fikirlerin tatbik edilemediği veyahut tatbikine imkan hasıl olamadığı malumdur. Cemiyet Meşrutiyet'ten evvelki kuvvet ve kudretini günden güne kaybediyordu. Cemiyet erkanı buna kızıyorlardı. Çünkü onlar gene eski vatan gayretiyle ve hamiyet hissiyle çalışmakta devam ediyorlardı ve yürütmek istedikleri cemiyet maksatlarının neden ilerleyemediğini anlayamıyorlardı. Halbuki bunu kendilerine anlatmak isteyen kimseler az değildi. Bir zat Kastamonu'dan Mebusan Meclisi Reisi Ahmet Rıza Bey'e yazdığı bir mektupta diyordu ki:

"Bundan altı ay evvel Kastamonu'dan heves ederek İstanbul'a gittim. Lakin keşki gitmese idim! Bizim hafiye olarak tanıdığımız zatların hepsi cemiyete intisap etmişler, birer makam yakalamışlar. Nerede namussuz, utanmaz, ahlaksız adam varsa bir nutuk irat etmek sayesinde bir makamı elde etmeğe muvaffak olmuş!. İltimas gene eskisi gibi devam ediyor. Etek öpülmeyince memuriyet almak kabil değil. Nefyedilenlerin içerisinde hafiyelik ederek nefyolunmuşlar ve daha birçok ahlaksızlıklarından dolayı teb'it edilmişler var ki yaptıkları dalkavukluklar sayesinde mühim memuriyetlere geçmişler! Eyvah siz Meşrutiyet Efendilerine ki bunlardan iş bekliyorsunuz. Bunlar hala aldıkları bol paralarla Beyoğlu birahanelerinde keyif sürüyorlar. Sonra da Meşrutiyet uğrunda can verenler, mal verenler menfalarda birçok seneler zulüm içinde kalanların çocukları ve kendileri ki cemiyetin mümessillerinden idiler, bu biçareler gene sokaklarda sürünüyorlar.

İnsaf Beyefendi, bu zatlar evvel ve ahır millete hizmet için meydana atıldılar. Gerek Cemiyet, gerekse siz ve mebuslar bunları atayacaktınız. Onları iş başına geçirmeğe çalışacaktınız. Çünkü millete ancak o gibileri hizmet edebilirler. Yoksa Abdülhamid devrinden kalma ve üç kelime söyleyerek şarlatanlık yapanlardan bu hükümet iş beklerse yazıktır. Bir fincan kahveden vazgeçtik, fakat hiç olmazsa onların hatırlarını almak için kendilerine bir kere teşekkür edilseydi o da kafiydi."

Cemiyetin eski müntesiplerinin nasıl ihmal edildiği ve onların yerine kimlerin iş başına getirildiği bu mektuptan pek güzel anlaşılıyor. Bu vaziyet karşısında cemiyetin günden güne sükut etmesine hayret etmemek lazım gelirdi.

Bu vaziyeti kurtarmak için altı yedi kişi bir araya gelerek bir cemiyeti teşebbüse tesis eylemişlerdi. Bu cemiyet muhtelif İttihat ve Terakki klüplerine müracaatla umumi içtimalarda tehyiç edici nutuklar söyleyerek klüp azasının merkez heyeti aleyhine sevkedilmesine çalışıyordu. Bu cemiyet hakkında merkeze yazılan bir raporda deniliyordu ki:

"Vakia Heyet–i Merkeziye'yi layuhti bilmeği hiçbir kimse hatırına getiremez. Onun da müaheze edilecek hataları olabilir. İhvanımızın bu hatalar: usulü dairesinde tashihe teşebbüs etmesi hamiyet muktezasıdır. Ancak en ziyade sükune ve ittihada muhtaç olduğumuz şu sırada ihvan arasında ihtilaf çıkarmağa ve ihtilafları şiddetlendirmeğe sebebiyet vermek düşünülecek bir meseledir. Bunu cemiyetin menfaati namına tehlikeli görürüm.

Bugün cihanın nazarları, bize matuf. Herşeyi yeni idarenin müessislerinden bekliyor. Bizzat efradı arasında ihtilaf çıkarsa buna çok teessüf etmek lazım gelir. İsmini öğrenemediğim bir klüpçe, tensikat için Hareket Ordusu Kumandanlığı'na müracaat yolunda bir karar verildiğini işittim. İhtimal ki bu doğru değildir, öyle olmasını temenni ederim. Fakat herhalde onun meşbu bulmasının halk üzerinde fena bir tesir hasıl edeceği şüphesizdir.

Bir şey daha nazar–ı dikkati celbediyor. Cemiyetin kanunlarını kat'i biliyoruz. Bu kanunların cemiyet efradı tarafından düşünülmeden çekinmesi ve buna karşı Cemiyet'in sükût ile mukabele eylemesi gariptir, sanırım. Şimdiye kadar bizi mahveden, kanunlarımızın fenalığı değil,muamelâtımızda kanunları çiğnememizdir. Mevcudiyetimizi temin için cemiyet zabıtasına daha ziyade ehemmiyet vermeliyiz. Vakit geçirmeden bir telif komisyonu teşkil edilerek, ihvan arasında mevcut olan su–i tefehhümleri muvakkat bir zaman için olsun, ortadan kaldırmağa çalışmalıyız. Hataların nereden çıktığını araştırmalıyız.

Cemiyetin buradaki en mühim hatası bu gibi inkılâblardan beklenilen mantikî neticeyi hasıl edecek olan kat'î tedbirler alınmasına nasılsa lüzum görmemesidir. Memleketimizde şiddetli ve

şüphesiz gayr–i kanuni bir tathir ve tasfiyeye lüzum görüldüğü bir sırada Cemiyet'in tereddüt ve mülayimeti 31 Mart Hadisesi'ni yadigâr bıraktı. Umumi muamelâtta gösterilen mülâyemet, insaniyete muvafık olsa da içtimai hikmete menafi idi. Eğer Cemiyet ilk muvaffakiyet anlarında hükümetin idaresini tamamen eline almış olsaydı, şüphesiz ki, bugün bu yolda karşılaştığı müşkülâtı atlatmak için uğraşmağa mecbur olmayacak, milletin mukadderatı elinde bulunacaktı. O zaman kuvvetin kendisine bir hak olarak bahşettiği bu muvaffakiyeti bugün tedbirlerle pek müşkülatla elde etmeye çalışmayacaktı.

Şimdiki halde kuvvetli bulunmağa muhtacız. Bunu da şüphesiz Mebusan Meclisi'ndeki fırkamız temin edecek. Fakat bugün maatessüf görüyoruz ki fırkamız ferden tefevvük ve ekseriyeti haiz olduğu halde Meclis'te muvaffakiyet temin edecek bir vaziyette bulunamıyor. Cemiyetimizin mevkiini temin etmek kuvvetimizin menbaını teşkil eden fırkamızın ittihadiyle, kuvvetleşmesiyle mümkündür.

31 Mart Vak'ası'ndan Dolayı İttihat ve Terakki'nin Kendini Sorgulaması ve Bahaddin Şakir Bey'in Konu İle İlgili Bir Mektubu

Diğer taraftan 31 Mart İrtica Vakası'nın zuhuru, sırf Cemiyet'in kusurundan ileri gelmedi. Bazı vakaların tesiriyle âdeta bir emrivaki karşısında bulunuyorduk. Cemiyet'in buradaki yegâne hatası, mevkiini lüzumundan fazla güvenerek her türlü vakalara karşı hazırlıklı bulunmaması idi. Biz komite olmak itibariyle her ihtimale karşı hazır bulunmalı idik. Muayyen bir program dahilinde hatt–ı hareketimiz muayyen olmalıydı. Halbuki vaka günü, cemiyet efradı yekdiğerinden bihaber, vasıtasız, faydasız bir kuvvet halinde müteferrik ve perişan idi. İstanbul'daki cemiyet efradının bazıları tarafından haksız olarak korkaklıkla tefsir edilmek istenilen bu tenîkârane hareketleri, şüphesi Hareket Ordusu'nun muvaffakiyetini ve icraatını kolaylaştırmış oldu. Bu programsız kuvvetin ufak bir ihtiyatsızlığı ihtimal ki memleketimizde ikinci İran vekayii ihdas edebilirdi.

Bu hataların tekerrür etmemesi için iptida her ihtimale karşı

efradımıza bir hatt–ı hareket tayin etmeliyiz. Her zaman için üçüncü bir inkılâp hareketine hazır bulunmalıyız. Cemiyet efradı aralarında her türlü rabıtadan mahrum birer müteferrik unsur gibidir. Cemiyet müntesipleri birbirlerini tanımalı, yahut tehlike zamanlarında yekdiğerini tanıyarak muayyen bir program dahilinde hareket edebilmek için birleşebilmelidir."

Bu fikirler 31 Mart Vakası'nda yapılan fena tecrübe–lerden dolayı ileri sürülüyordu. Çünkü yalnız cemiyet efradı değil, cemiyet erkânı bile hadise esnasında birbirlerinin nerede olduklarını ve nereye saklandıklarını bilmiyorlardı. Bunu bilmedikleri gibi hadisenin mahiyetinden de haberdar değildiler. Doktor Bahaddin Şakir Bey'in o günlerde gizlendiği yerden arkadaşlarına gönderdiği aşağıdaki mektup bunu isbata kâfidir.

"Kardeşler,

Sizin bulunduğunuz yeri bulmakla meşgulüm. İzinizi haber alarak şu mektubu yazıyorum. Ne yapılacağına dair sizden malûmat isterim. Size mi iltihak edeceğim, yoksa ne yapacağım, bildiriniz.

Mahmut Muhtar Paşa'nın Pire'ye gittiğini doğru olarak haber aldım. Selanik'e gitmesi için Pire'deki bir vasıta ile kendisine şimdi bir mektup yazdım.

Asâr–ı Tevfik Zırhlısının Kumandanı, Sarayı bombardıman etmek istediğinden dolayı, Sultanın penceresi önünde asılmıştır. Hocalara, askerlere para dağıtıldı. Selânik'ten ve Yanya'dan protesto telgrafları gelmiştir.

Mesele kat'i bir irticadır. Cemiyet–i İlmiye sarayla beraber, Saray'ın emrine tâbi olarak hareket ediyor. Murad'ın, Cemil Molla'nın vesairlerin bunda medhalleri muhakkaktır.

Talat ve Nâzım ile vaka günü akşamı Şehzadebaşı'nda birleşecektik. Halbuki nereye gittiklerini haber vermeksizin evden çıkıp gitmişler. Rica ederim beni tecürrüt etmiş bir halde bırakmayarak süratle cevap veriniz.

Bulgaristan hakkında aldığım havadisler fenadır. Baki vatanın selâmeti, kardeşler."

Velhasıl İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendisine verilen raporlarda yazılı olduğu gibi hükûmet işlerine demir ellerle sarılmayıp uzaktan seyirci kalmakla kanaat etmesinden dolayı, çok

yanlış hareket etmiş olduğu gün geçtikçe daha ziyade hissediliyordu.

Ankara ve Tokat'taki Gelişmeler Cemiyeti Zor Durumda Bırakıyordu

Valilerin bir çoğu doğrudan doğruya İttihat ve Terakki'ye düşmandılar. Meselâ Ankara'ya tayin edilen Nazım Bey hakkında gelen bir raporda deniliyordu ki:

"Birkaç gün evvel Ankaralılardan mürekkep bir heyet memleketin menafiine taalluk eden birkaç maddelik bir istida ile Vali'ye müracaat ettiler. Vali onlara:

"Bu arzûhali evvela Cemiyet'e götürdünüz de sonra mı bana getiriyorsunuz? Yoksa bundan Cemiyet'in haberi olmadı mı?

Sualiyle karşılaştılar. Müstediler, istidadın mündericatı hakkında cemiyete malumat verilmediğini söyleyince Vali:

–Hah şöyle eğer Cemiyet'e gitmiş olsaydınız, size pek fena hakaret edecektim. Çünkü ben burada baferman–ı alişan bir Vali bulunurken beni bırakıp ta İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne gitmek yakışmaz! Cevabını verdi.

Hazım Bey, iki aydan beri Ankara'ya geldiği halde henüz işe başlamamış gibidir. Mevsukan işitildiğine göre Vali, istibdat idaresinin geri gelmesi her zaman mümkün, dahili muamelelerde icraat göstermeyip beklemek lazım geldiği kanaatinde imiş."

Valilerden bazıları böyle düşünürlerse taassubun en menfur, unsurları olan cahil hocalar neler yapmazlardı? Bunların vilayetlerdeki tesir ve nüfuzları, vaziyeti bilmeyen halkı aldatmak hususundaki maharetleri cemiyet için en büyük tehlikeyi teşkil ediyordu. Tokat'ta vukua gelen bir hadise bu tehlikeyi pek güzel gösteriyordu. Oradaki İttihat ve Terakki Cemiyeti Şubesi tarafından Umumi Merkeze yazılan bir raporda deniliyordu ki:

"İstibdat taraftarlarından olmakla şöhret kazanan Tokat Mutasarrıfı Celal Bey, Kanun–u Esasi'nin ilanını bir hafta gizledikten sonra yapılan tazyik üzerine ilana mecbur kalmıştı. Şimdi ister istemez Meşrutiyet taraftarı görünmek istiyorsa da, inzibat işlerinde gösterdiği lakayidlik geçen gün bir ihtilal çıkmasına sebep oluyordu.

Şimdi Tokat'ta; Sivaslı Hoca Mehmet Efendi isminde birisi peyda oldu. Mutasarrıfın emellerini terviç eden fesat ahlaklı bazı memleket eşrafı ki her işlerini fakir ahaliye cebren ve meccanen gördürmekle müstebit Hükümetin zulmü sayesinde servet yapmağa muvaffak olmuşlardır. Şimdi bu Hoca Mahmut Efendi'yle beraber hareket ediyorlar. Hoca, camilerde vesair yerlerde hürriyetin şeriate mugayir oluduğunu, geçen karışıklıklarda Müslümanların analarını, babalarını öldüren, Ermenilerle kardeşlik yapılamayacağını ve hele Hristiyanlarla müsavvavatın şeran caiz olmadığını vazetti.

Pek çoğu hürriyetin, Meşrutiyet idaresinin neden ibaret olduğunu henüz anlamayan ve maariften pek mahrum bulunan cahil halkta bu yüzden şimdiki idare aleyhine cereyanlar hasıl oldu. Hoca Mehmet Efendi, Meşrutiyet idaresini tesise muvaffak olan Genç Osmanlıların dinsiz olduklarını, onun için şer'i şerife mugayir ahval ve efale meydan vereceklerini ve hepsinin sünnetsiz olduklarını anlattı ve bu suretle efkâr–ı galeyana getirdi.

Tokat'ta, bir tiyatro oynatılacaktı. Bunun için hükümetten müsaade alınmıştı. Tiyatronun ilanı sokağa yapıştırılırken, Hoca Mehmet Efendi ilanı asmakla meşgul olan şahsı dövdü ve ilanı yırttı. Ondan sonra Ermenilere hitap ederek:

–"Ermeniler, siz de benimle beraber tiyatroya mani olmazsanız emrimde beş yüz kişi var, başınıza balta olurum!" diye bağırdı. Onun bu hareketine mani olmak isteyen polisi dahi dövdü.

Hoca'nın bu hareketine mani olmak için hükümet tarafından hiçbir şey yapılmadı. Hatta Mutasarrıf Bey, ertesi günü tiyatroyu menetti. Bundan yüz bulan Hoca Mehmet Efendi, Müftü'yü sokaklarda tahkir etmiş, umumi galeyanı artırmak için kasabanın kalabalık yerlerinde bağırıp çağırmış. İstanbul'a gönderilen mebuslara ehliyeti olmadığını söyleyerek öteden beri zulümkârlıkla yolunu temin eden ümmî Mehmet Bey, isminde birisine rey verilmesini istemiştir. İntihap olunan mebuslara karşı ağıza alınmayacak laflar söylemiş onun çıkardığı bu gürültü üzerine bine yakın insan toplanmış ve bunlar muhtelif fikirlerde oldukları için bir kıtal çıkmasına az kalmıştır. Böyle olduğu halde ne zabıta, ne hükümet memurları buna mani olmağa çalışmamışlardı. Yapılan

ihbar üzerine polis ve jandarmadan bazıları cemiyetin muavenetiyle cüretkâr Hoca'yı, Ermeni gazinosunda tuttukları sırada Hoca elindeki asasıyla polisin başını tehlikeli surette yaralamıştır. Hoca zorla yakalanarak götürülürken "ne duruyorsunuz?" diye bağırmış ve herkesi hükümete karşı kıyama teşvik etmiştir. Bundan başka yolda götürülürken de, Mehmet Bey, Mehmet Bey beni kurtar! diye feryat edip durmuştur.

Bunun üzerine eski hafiyelerden ve istibdat komiser ve polislerinden bazıları koşarak Hoca'yı kurtarmışlardır ve onu yakalayan polisi de tahkir etmişlerdir. Fakat hocayı neticede hapse koymak mecburiyeti hasıl olmuştur. Ertesi günü Müdde–i Umumi Muavini, Hoca hakkında yalnız zabıtaya muhalefet maddesinden dolayı dava açmış ve kendisinin de dahil olduğu bir fesat komitesini adliyece yapılacak tahkikata karşı gizlemiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından yapılan ihzarat, Mutasarrıf tarafından katiyen nazar–ı itibara alınmamıştır."

Şûrâ–yı Ümmet Gazetesi'nin Kapatılması ve Ali Kemal'in Ortaya Çıkması

Bu hadiseler, İttihat ve Terakki'nin, Meşrutiyet'in ilanından sonra memlekette tutunmak için icap eden tedbirleri almayı ihmal etmiş olduğunu göstermeğe kafidir. Vilayetler, Cemiyet'e karşı bu suretle hareket ederken İstanbul efkâr–ı da gittikçe daha ziyade cemiyet aleyhine dönü–yordu. Cemiyetin naşir–i efkârı olan Şûrâ–yı Ümmet gazetesi hükümet tarafından kapatılıyordu. Ne mal olduğu ta Cemiyet'in ilk tesis zamanlarından bilinen Ali Kemal en menfur bir tarzda Cemiyet'e hücum etmek cesaretini gösterebiliyordu. Ali Kemal'in kim ve ne tiynette bir adam olduğunu Türk efkâr–ı umumiyesi o zamanlarda tabii bilemiyordu. Gazetesindeki hücumlarından dolayı Dr.Bahaeddin Şakir Bey'le Ali Kemal arasında dava çıkınca Ali Kemal hakkında Baha Bey'in söylediği sözler Türk efkârında hayretle karşılanmıştı. Hatta bazı İttihat ve Terakki klüplerinden İstanbul Heyet–i Merkeziyesi'ne gönderilen mektuplarda deniliyordu ki:

"Sırf vatanın menafiini muhafaza ve temin için Ali Kemal Bey'le aralarında çıkan davanın ikinci muhakemesinde teşhir

eylediği muhim hakikatler ile merkumu kendi taraftarları da dahil olduğu halde Osmanlı milletine tanıttırmasından dolayı Bahaddin Şakir Bey kardeşimize klübümüz namına bilhassa teşekkür eder ve ifade kudretinden, fikir metanetinden dolayı kendisini tebrik ederiz..

Diğer bir mektupta Doktor Bahaddin Bey'e şunları yazılıyordu:

"Sizi bahusus Ali Kemal gibi milletin bir kısmının teveccühlerine mazhar olan engerek yılanlarının mülevves mahiyetini bütün pislikleriyle meydana koyan seni, bütün milletle beraber tebrik eder ve minnettarlık hislerimizi arz ederiz.

Gelişmelerden İttihatçı Liderler Rahatsızlıklarını Beyan Ediyordu

Doktor Bahaddin Şakir Bey, hücum etmeğe ve hücuma uğramağa o kadar kapılmıştı ki, Şûrâ–yı Ümmet gazetesi buradan manasıyla bir tecavüz gazetesi şeklini almıştı. Hatta Edirne Heyet–i Merkeziyesi Selanik'teki umumi merkeze bu yüzden şu mektubu yazmağa mecbur olmuştu.

"Bir müddetten beri Şûrâ–yı Ümmet sütunlarında birtakım eşhas aleyhine tecavüzler, birtakım gazetelere de Şûrâ–yı Ümmet'e mukabeleler görülmektedir. Bu tecavüz ve mukabelelerde "garazkârana" "kelp avavası" vesair gibi söylenmesi hayayı mucip olacak birtakım sözlere tesadüf edilmektedir. Bu sözlere maateessüf evvela Cemiyet'in neşir vasıtası olan Şûrâ–yı Ümmet'te göze çarpmaktadır. Bu vaziyet karşısında Şûrâ–yı Ümmet namındaki gazeteyi cemiyet efradına ahaliye, ecnebilere karşı benimsemek buraca hakikaten nüfuz ve itibarımızın düşmesine esas olacak mahiyettedir. Hal böyle devam ederse pek az zaman sonra, esas kuvvet ve Cemiyet'in ruhu olan itibar ve itimadı sarsmamak için heyetimizce Şûrâ–yı Ümmet'in cemiyet naşir–i efkârı olmadığını resmen ilâna mecburiyet hasıl olacaktır.

Cemiyetimizin organlarının ıslahı hakkındaki talimatımızın geçen umumi kongrede nasıl telâkki olunduğuna dair mebusumuza vaki olan istihzâmıza mebusumuz: Kongre'ce resmi neşir vasıtası olarak yalnız İttihat ve Terakki gazetesinin kabul

edildiği, cevabını vermişti. Şu halde kongre kararının icrasında gösterilen teehhürün zararlarını çekiyoruz demektir. Bu talebimize en büyük süratle cevap verilmesini rica ederiz."

Vilayetlerin Meşrutiyet aleyhtarlığı, gazetelerin birbirlerine girerek efkâr–ı umumiyesi şaşırtmaları yetmiyormuş gibi toplanan ilk Mebusan Meclisi de az zamanda karma karışık olmuştu. 23 Kanun–ı evvel 1326 tarihinde Selanik'te Doktor Nazım Bey tarafından Doktor Bahaddin Şakir Bey'e gönderilen bir mektupta deniliyordu ki:

"Donanmamız bugünlerde Selanik tarafında gönderilse fena olmayacak. Rumlar, Bulgarlarla birleştiler. Mart'a doğru Hükümet'e Osmanlılığa büyük bir darbe vurmak için hazırlanıyorlar. Fakat İstanbul ahalisi bilhassa hamiyetli mebus efendiler, zannederim ki Bulgarlarla Rumların gayret sarfetmelerine hacet bırakmayacaklardır.

Allah aşkına Baha, söyle bu muhit daima fena iş görmekle mi mütelezziz oluyor? Bu muhit, insaf ve hamiyet denilen evsaftan daima mahrum mu kalacaktır? Lütfi Fikri'nin, Rıza Tevfik'in adalet namına yedikleri herzeler biz taşra ahalisini yavaş yavaş Mebusan Meclisi'nden soğutacaktır. Burada halk Meclis–i Mebusan'ı muzır görmeğe başladı. Şahsi mülkü birbirinden ayırmakta müşkilat çeken bu zavallı ahali, bu hal devam ederse Meşrutiyet'ten nefret etmeğe başlayacaktır. Sabah gazetesindeki Ahmet Rasim'in, Mahmut Sadık'ın mesleklerini beğenmiyorum. Bunlar belki idrak etmeyerek Ali Kemal vazifesini ifa ediyorlar. Diran Kelekyan; zeki ve munsıf bir zattır. Zaten yazıları da bunu gösteriyor. Onun delaletiyle Mihran'ın nazar–ı dikkatini celbet. Demek ki, Rumelililer gene tüfeklerini, çarıklarını, torbalarını hazırlasınlar. Korkma Baha, yalnız Selanik vilayeti otuz bin kahraman gene bir hafta zarfında İstanbul'a göndermeğe muktedirdir. İhtimal ki bu milletin hür ve mesut olması için biraz daha kan almak farzdır. Şarklıyız, kadere boyun eğeriz. Gözlerinden öperim kardeşim."

Doktor Nazım Bey'in bu yeniden kan almak farzı hakkındaki kehaneti pek boşa çıkmamıştı. Yalnız o kan alma İstanbul'u tedip etmek Selanik'ten yapılan yeni bir akın halinde kendisini göstermemiş. İstanbul'daki karışıklıklar ve fırka mücadeleleri yüzünden

teessüs edebilen Balkan İttihadı yeniden Türklerin kanını almış ve bununla da kalmayarak memleketin mühim bir parçasını beraberinde koparıp göndermişti.

Mutaassıp Çevrelerin İttihat ve Terakki Mensuplarının Bir Kısmını Dinsizlikle Suçlamaları

İnsan o seneler zarfında olup biten şeyleri hazırladıkça "bu neden böyle olmuş? Öyle olmalıydı!..." diye kendi kendine köpürüyor. Nereye baksanız orada bir mücadele, bir müsaraadan başka bir şey görülmüyordu. Kimse kimseyi çekemiyor, bu da yetişmiyormuş gibi cehaletten doğan koyu ve hiç manası olmayan bir taassup her tarafa gittikçe daha ziyade kök salıyordu. Kendilerine ininiz denildiği için bu taassubu kırmağa cesaret edemeyen İttihat ve Terakki erkânı, dindar görünmek maksadıyla bilâkis kuvvetinin bir kısmını taassuba istinat ettiriyordu. O zamanki tassup zihniyetine bir misal olmak üzere Meşihat'a gönderilen bir istid'ayı aynen aşağıya dercediyoruz. Bu istidayı okuyanlar o devirdeki koyu ve kara taassup istidadından kurtulmuş olduklarına bin defa şükredeceklerdir. "Mütemadiyen İslâm ahali ile ağlayarak aşağıdaki meselenin halline, cezasına tavassut ve müracaat eden mühim bir dini cemiyet" imzasıyla "Huzur–u Ali–i Hazreti Meşihatpenahiye" gönderilen bu istidada deniliyordu ki:

"Esefli olan aşağıdaki maruzatımızı başından sonuna kadar mütalaa buyurmanızı rica ederiz.

Bir zamanlar istibdat devrinin Osmanlılar ve hele İslâmlar üzerinde yaptığı zulümleri izah ve bununla beraber dökülen kanlı yaşları, edilen feryatları tarif etmek kabil değildir.

Nihayet Meşrutiyet ve hürriyet devri geldi, her biçareyi sevindirdi ve maziyi mümkün olduğu kadar unutturmağa vesile oldu. Fakat devletin ve milletin fazla meşguliyeti esnasında terbiyesiz mürebbiyelerle sütü bozuk süt analarla ve terbiyeden aciz o şefkatsiz ana baba ile büyütüldüğü Hariciye'deki T.Bey'in kızı Paris'e kaçtı. İslâm dinini yerinden sarsacak olan aşağıdaki maddeler birkaç günden beri isimleri gazetelerde yazılan reziller

tarafından mukaddes dinimize karşı bir taarruz olarak gösterildiği halde bunlar sükutla geçiştiriliyor. Bu sükûtu onlar bir kabul, bir tasdik manasına alarak istedikleri gibi cahil ve fâsit olan kalemlerini, ifadelerini neticeyi takdir etmeyen veya etmek istemeyen bazı gazete muharrirlerine veriyorlar. Bunların ortaya attıkları fikirler şu üç madde üzerine istinat ediyor.

1–İslâmiyet tesettürden maksat, erkeklerin kadınlarına olan emniyetsizliklerinden ibarettir. Tesettüre riayet etmeyen diğer komşularımız acaba fuhşiyat ile mi melfufturlar?

2–Birkaç kadın almak ne oluyor? Bir erkek birkaç kadın alıyor, hatta gayri meşru münasebetlerde bulunuyor da fena bir nam ile yadedilmiyor. Halbuki bir kadın böyle bir şey yapsa fahişe diye ismi çıkıyor, neden?

3–Kadınlar, İslâmiyette erkeklerin bütün ev işleriyle meşgul birisidir. Devlet hizmetinde onların da iş görmeleri muvafık bulunmuyor. Niçin?

Ey din–i mübinimizin allâmesi! Ey bütün Müslümanların hâmisi! Bu üç maddeden cesaret alarak cahilane fikirleriyle dinlerini ecnebilere karşı küçük düşüren, Türklüğü hamakat diye telakki ettiren bu gibi deni kadınlara şer'an bir cevap verilmeyecek mi? Recmedilmeğe lâyık olan bu gibilerin vücutları ortadan kaldırılmayacak ve İslâmiyetin bunlara bahşeylediği pek vasi ve namuskârane hürriyeti inkâr eden o dilleri kesilmeyecek mi?

Her ne kadar Kanun–u Esasi'miz hakkiyle şer' i bir hürriyet değilse de milliyetimizin esasını payidar eden ve her bir umurumuzu hakkiyle sevk ve idare eden o mukaddes dinimize karşı böyle taarruz eden birkaç mütalaasız, malûmatsız, şarlatan, açık meşrep kadınların taarruzuna imkân olduğu kadar taraf–ı meşihatpenahilerinden şer'an bir ceza, velev ibret–i engiz bir mücazat tertip olunsa, sizleri ey muhterem dini mübin üstadı, sizleri hangi kanun, hangi millet protesto edecektir?

Sairlerine ibret olmak üzere husulünü istediğimiz bu ceza, emin olunuz ki o alafranga şapka tarzındaki hotozları, korseli çarşafları, çıplak kolları, evlerdeki terbiyesiz mürebbiyeleri, hasılı şeriate mugayir olan ve şehveti calip bulunan herşeyi kendiliğinden meneyliyecektir.

Bu mütearrız alçak kadınların ifadelerini gazetelerden

bazıları iftihar ederek yazıyorlar. Bunlar ecnebileri tebaayi ve hatta mekteplerde bulunan ve dünyayı konyayı anlayamamış o genç şehvetperest, aşıkperver kızlarımızı kuşkulandırmaz mı? Bu itirazlar ecnebileri ve ruhani reislerini birtakım fena fikirlere düşürmez mi? Demezler mi ki:

"İslâm kadınları dinlerinden hoşnut değil, Hristiyan olmak istiyorlar."

Eyvahlar olsun, olsun ki 1300 yıldan beri bir bani–i İslâmiyet ve bir şerefi refahiyet olan mukaddes mezhebimize karşı milliyetini bilmeyen bizlerden birtakım nâehil rezileler –şüphesiz ki kocaları ve ailesi de müşterek– envai hakaretlerde bulunsunlar da İslâmiyet'in ülema–i benamı âdi nasihatlerle vakit geçirsinler, öyle mi? Bu şer–i şerife muvafık mıdır? Allah aşkına lütfen söyleyiniz efendim. Fatih dersiamlarından talebelerinden vesair bazıları bu gibi itirazların gazetelerde yazılmamasını iltizam eyledikleri halde hala bazı gazetelerin böyle makaleleri yazmaları hangi kanun, hangi şer–i şerifte yazılı bulunuyor? Milletin ve memleketin menafiine hadim olacak gazetelerin sütunları bu gibi itirazlar la mı dolacak?

Evet kadınlardan bahsedilsin, dinlerin müsait olduğu terakkiyi elde etmeleri için lazım olan vasıtalara dair makaleler yazılsın. Buna itiraz etmek kabil değildir. Fakat garibi şurası ki kulağımıza hiç inanamayacağımız bir haber fısıldandı. Bu haberi bize getirmek iddiasını şiddetle reddettik. Fakat o zat inat ve ısrarla diyordu ki:

–"Şeyhülislâm Efendi Hazretleri'nin devlethanele–rinde Fransız ve emsali mürebbiyeler vardır. Acaba buların Şeyhülislâm Efendi Hazretleri'nin devlethanelerinde mevcudiyeti, İslâmiyet ahlâkının Fransa'dan alındığına mı delalet eder?

Her ne kadar bu sözleri red ve cerhe kalkıştıksa da aff–ı âli–i ruhimanenize binaen diyebiliriz ki bu haber birkaç mevsuk yerden daha teyit edildi. Bizim buna inancımız pek te muhtemel değilse de bu mühim keyfiyet sizlere aittir.

Velhasıl sizlerden istirham eyleriz ki bütün mütedeyyin İslâmları teessüfe düşüren ve zahiren birtakımlarınca pek adi görünen bu mesele şer–i şerif üzere iyi bir suretle bitirilsin. Bitirilsin de birkaç günden beri gözyaşları döken ve anlar anla-

maz Hristiyanların dillerine düşen o sözlerin sahibeleri ortadan kaldırılsın. Masum ve mahzun İslâm ahali de mesrur olsun!"

İşte İttihat ve Terakki bu kadar koyu taassup cerayanlarıyla karşılaşmağa mecbur oluyor, maattessüf cereyanlara karşı gelmek için ciddi bir tedbir almağa cesaret edemiyor ve az çok o cereyana istinat etmekle kuvvet alacağı zannında bulunuyordu.

Merkeze Gönderilen Raporlarda Pan–Helenizm Cereyanlarından Nasıl Bahsediliyordu?

İttihat ve Terakki'nin dertleri yalnız bu taassuptan, çirkin fırka mücadelelerinden, şahsi menfaatlerin çarpışmasından hasıl olan manasız gürültülerden ibaret değildir. İstibdat devrinde yalnız Abdülhamid'e karşı hareket ediyor gibi görünen Hristiyan unsurların Meşrutiyet'ten sonra Osmanlı Devleti'ne karşı kıyama hazırlanmaları da başlı başına zorlu bir dert olarak kendisini gösteriyordu. Ermeniler tarafından alınan tertibat, İstanbul'a uzak olan Şark Vilayetlerinden gelip geçtiği için o kadar hissolunmuyorsa da Garbi Anadolu'da ve Adalarda yaşayan Rumların hazırlıkları, İttihat ve Terakki erkanını çok endişeye düşürüyordu. Bununla beraber bu endişe o tahrikâtı kökünden kazımak için tedbir aldırtacak kadar kuvvetli görünmüyordu. Görünseydi Rumların aldıkları tertibata dair cemiyetin büsbütün başka bir tarzda hareket eylemesi lazım gelirdi. İzmir havalisinde ve İzmir'e civar olan Midilli vesaire gibi adalarda gelip geçen hadiselere dair Selanik'teki umumi merkeze gönderilen bir raporda deniliyordu ki:

"Meşrutiyet'in ilanından evvel Rumlar arasında Pan–Helenizm hissiyatı şiddetle ve fakat bir dereceye kadar gizli olarak hüküm sürmekte iken Meşrutiyet'in ilanını ve Hükümetin iktidarsızlık ve zaaf eseri göstermesini müteakip Rumlardaki bu eski his olanca kuvvetiyle teeyyün etmeğe başladı. Bir fırsat çıkarsa hissiyatın resmen ilanı için şimdiden tertibat alınmaktadır.

Yunan tabiiyetinde olanlar veyahut bu iddiada bulunanlar birçok cemiyetler teşkil etmekte ve akdolunan mitinglerde ale-

nen ve üstü örtülü surette ustaca, parolalı nutuklar irat edilmekte ve maneviyatın kuvvetlendirilmesi için her ne yapmak lazımsa düşünülmektedir.

Rumlar, hemen her tarafta külliyetli miktarda tabanca ve fişek almaktadırlar. Adaların muhtelif yerlerine de memnu silahlar çıkarıldığı söylenmektedir. Bu vaziyet karşısında Hükümetin zaafını ortadan kaldırmak lazım gelirken bilakis hükümet icraatı gittikçe daha ziyade sönmektedir. Her tarafta idare–i maslahat emrinden başka bir şey görülmemektedir.

Güya tensikına başlanılan zabitanın artık çocuk oyuncağı olmaktan başka bir meziyeti kalmamıştır. Birçok yerlerde birçok zabtiye mevcut olduğu halde mevcudiyetleri tamamiyle kaybolmuş ve başlanılan tensikat ta pek gülünç bir şekil almıştır. Zabtiyenin idaresi, Çinlileri bile güldürecek bir halde olan bir yüzbaşıya kalmıştır. Hapisten kurtulan şakiler gene eşkıyalığa başlamışlardır. Bunlar Hristiyanlar tarafından himaye görmektedirler.

Hasılı polis ve zabıta mevcut olmaktan sarfınazar, Hükümetin şan ve haysiyeti büsbütün tehlikeye düşürülmekte ve memleketin selamet ve emniyeti türlü türlü tezviratla ve müretteb hareketlerle tamamiyle zail olmaktadır.

Rumlar, bazı yerlerde jimnastik klüpleri tesis ediyorlar. Fakat maksat jimnastik yapmak değildir. Bu klüplere mensup aza, önlerinde mızıka olduğu halde askeri yürüyüşler yapıyor. Bazan şuradan buradan verilen işaretler üzerine her yerden birden dehşetli silahlar atılıyor. Bunların hepsi kıyam için askeri talimler yapmak ve hazırlanmaktan başka bir şey değildir. Bu talimler bazan geceler de yapılıyor. O zaman Rumlar ellerinde meşaleler olduğu halde Yunan Konsoloshanesi'nin önüne gidiyorlar. Zito Kral Yorgi, Zito Yunan askeri diye bağırıyorlar, içlerinden bazıları da Rumca nutuklar irat ediyorlar.

Küçük bir muharebeyi andıran bu silah atma müsa–bakası esnasında hiçbir polisin veya zabtiyenin meydana çıktığı görülmüyor. Anlaşılan hükümet bu gibi harekâtı pek tabii şeylerden saymaktadır.

Bazan bu talimler şehirlerin haricinde yapılıyor, vapurlar tutularak uzaklara gidiliyor ve orada Yunan zabitlerinden olduk-

ları söylenen kimselerin kumandası altında harp oyunları tertip ediliyor.

İş bu talimlerle kalmıyor. Geçenlerde Rumlar bazı rivayetler çıkardılar. Türklerin, Rumları keseceklerini ilan ettiler. Bu bahane ile Rumların korkuya düştüklerini söyleyerek tekrar çok miktarda silahlar satın aldılar.

Şimdi Rum kiliselerine arabalar dolusu gra tüfeği getirilerek on ikişer mecidiyeye Rumlara satılmaktadır. Bundan başka her Rum'a tamamiyle külliyetli tabanca ve fişekte satıldığı söylenmektedir. Rumların tamamiyle müsellah oldukları köylerde İslâmlara, sizi artık keseceğiz sözünü tekrar eylemelerinden anlaşılıyor. Köylerdeki İslâmların bundan dolayı çok heyecanda olduklarını yazmağa hacet yoktur."

Cemiyet Meclis'e Seçilen Mebusların Niteliklerini Beğenmiyordu

İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu raporlarda gösterilen tehlikeleri görebilecek bir halde değildi. Çünkü istibdat devrinin bırakıp gittiği çürük devlet binası içine yerleşmeğe çalışan cemiyet o binanın mütemadiyen sarsılmasından dolayı mütemadiyen başı dönüyordu ve bu baş dönmesi ona birçok tehlikeleri göstermiyordu. Gösterseydi hiç olmazsa Mebusan Meclis'ine, Meşrutiyet'ten sonra yapılan ilk intihapta seçme insanların alınmasına gayret ederdi. Seçilen memurlar içinde öyleleri vardı ki bunların nasıl olup ta kendilerini intihap ettirebildiklerini insan hayret etmekten başka bir şey yapamazdı. Mesela bunların arasında Rasih Hoca vardı. Bu hoca hakkında cemiyetin Eskişehir şubesi tarafından, Bursa Heyet–i Merkeziyes'ine gönderilen bir raporda deniliyordu ki:

"Servet ve yesarını, mali kuvvet ve iktidarını zulüm ve itisaf vasıtası, tagallüp ve istibdat aleti sayarak istibdat devrinde birçok mezalim yapıp yalnız memleketini değil, hatta Eskişehir ahalisini mutazarrır eden zulüm ve tagallüp başlarından Kütahyalı Hocazade Rasih Efendi, bu kere Kütahya Sancağı namına yapılan intihabatta üçüncü derece ekseriyetle mebus seçilmiştir. Bu zalim ve müthiş müstebidin menhus istibdat devrinde kanlı elleri,

zehirli tırnaklarıyla yapmadığı fenalık kalmamıştı. Hatta hukuk–u umumiyeye taalluk eden bir çeşme meselesinden dolayı altı ay hapse mahkûm olduğu halde ilâm hükmünü, zalimlerin emellerini ve maksatlarını terviç eden Mabeyine müracaatla çıkarttığı irade ile feshe muktedir olmuştu. Bu suretle de hangi kapının bendelerinden olduğunu pek belli bir surette isbat eylemişti. Bu adam geçenlerde Bursa Cemiyet–i Merkeziyesi'nden, tahakkuk eden seyyietinden dolayı Cemiyet azalığından resmen çıkarılmıştı. Yüksek insani faziletlere sahip olan zevattan teşekkül etmesi lazım gelen Mebusan Meclisi azaları arasında bu gibi rezillerin vücudu hamiyetperver mebuslarımızın yüksek maksatlarını ihlal edeceğinden merkumun mebusluktan azline ve tardına ait süratli tedbirlerin alınmasını rica ederiz."

Bu mektup Bursa Heyet–i Merkeziyesi tarafından "Rasih Efendi'nin devr–i sabık şerirlerine istinaden zulüm ve itisafı son dereceye getirmiş olduğu mütevatir olduğundan hakkında sadır olan mahkumiyet cezası vesile ittihaz edilerek mebusluktan ıskatı için lazım gelen tedbirlere tevessül olunmak üzere Merkez–i Umumiye, derkanarıyla Selanik'e gönderilmişti. Bu derkenar, Merkez–i Umumi'de "Bursa Heyet–i Merkeziyesi'nden gelen şu tahriratın mütacasiyle –madem ki intihap edilmiştir– Meclis–i Mebusan'da icabına bakılmak üzere İstanbul Heyet–i Merkeziyesi'ne" diye bir derkenar daha ilave ederek İstanbul'a göndermişti.

Arap İzzet Paşa'nın 31 Mart Vak'ası'ndaki Rolü ve Kendini Temize Çıkarmak İstemesi

Bir taraftan Mebusan Meclisi, ne idükleri belirsiz insanlarla dolarken diğer taraftan istibdatın ileri gelen şahsiyetleri de memleket ahvalini gerek dahilden, gerekse, ha–riçten karıştırmağa başlıyorlardı. Abdülhamid'in adamları birer birer memleketten kaçmışlardı. Onların rahat oturmayacaklarına şüphe yoktu. Kendilerini İstanbul'a getirmek için aleyhlerine açılan davanın zannedildiği kadar kıymet ve ehemmiyeti olamazdı. Cemiyet bunlardan bazılarına müracaatla çaldıkları paralardan bir kısmını iane alarak memlekete vermeğe davet olunmuşlardı.

Bunların içinde Arap İzzet'te bulunuyordu. Fakat Abdülhamid'in on üç sene İkinci Kâtipliği'ni yapan, memleketi kas kas kavuran, birçok paralar çalan bu adam İttihat ve Terakki erkânından birisine yazdığı bir mektubunda parasızlığından, hastalığından, hamiyet ve namusundan ve memlekete yaptığı hizmetlerden (!) bahsederek diyordu ki:

"Abdurrahman bendeleri yüksek insaniyetinizin ulûviyetini tebliğe tebşir etti. Temiz kalbinizin ve iyi niyetinizin derecelerini ilk defa şerefi mülakatı aliyelerinde istişar ve takdir ile vatanperverane muvaffakiyetinizi Cenab–ı Hak'tan temenni eylemiştim. Şimdi tekrar şükran vacibesini eda ediyorum.

Hicaz Demiryolu için alınan çimentolardan dolayı iki bin altının Londra'da tarafınızdan duyurulmuş olduğunu Abdurrahman bendeniz tarafından bana bildirdi. Bu mübarek hattın inşaatında ve mübayaatında nasıl müstakimane hareket ettiğim aktar–ı alemce malum olduğundan zat–ı âlilerine karşı öyle bir iftira söylemeğe cüret edenin uydurma yalanını cerh ve tekzip etmek zahmetine değmezse bu gibi iftiraların mahiyetleri hakkında zat–ı devletlerince umumi bir fikir hasıl olmak için müsaade buyrulursa, bazı şeyler arzedeyim.

Evvela Hicaz hattının inşasında İngiltere'den çimento satın alındığı kat'iyen hatırıma gelmiyor. Belki Fransa'da ve galiba Romanya'da da bulunan fabrikalardan satın alınmıştır. Ondan sonra bu mübayaat sairleri gibi aleni münakaşa yapıldı. Bu babtaki malumatın kaffesi nafına muhasebecisi Reşat Bey marifetiyle toplandı ve bildirildi. Şayet Reşat Bey'den izahat alırsanız pek muvafık olur. Reşat Bey olsun, komisyon heyeti olsun bu iftirayı teyid eden bir söz söylerlerse bu gibi iftiraların cümlesini kabul ederim. Fakat ne yapalım talih böyle imiş.

Muhterem İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hayırlı ve vatani teşebbüslerine iane de bulunmak her İslâm vicdanı için mecbur olmalıdır. Bendeniz ise şifahen de arzettiğim vechile hamdolsun esaslı bir Müslüman'ım. Onun için kendimi dinen bu borç ile mükellef bilirim. Fakat evvel ve ahır arzettiğim veçhile istidadın adil ve insaf ile telakki olunması şiyme–i insaniyet ve mürüvvettendir.

Bendeniz on ay zarfında büyük büyük felaketlere uğradım.

Param, eşyam ve mücevheratımla beraber Yenimahalle'deki evim yandı. Ne kadar mutazarrır olduğumu alem bilir. Ondan sonra mecburen Avrupa'ya geldiğim zaman satın aldığım vapurların parasından dolayı ne kadar mutazarrır olduğum cümlenin malûmudur. Nihayet, karma karışık bir halde yaşayan bendeleri ve ailem efradı Avrupa'da, İskenderiye'de, ötede beride ne gibi masraflara muhtaç olduğumuz da küçük bir hesapla kolayca anlaşılabilir. Taflisalatı tasdi–i mucip olacak daha bir çok zararlara uğradığıma emin olabilirsiniz. Onun için elimde, avucumda bir akça nakdim kalmadığına cenabı hakka yemin ederim.

Bununla beraber Avrupa'ya gönderilecek talebenin tahsil masraflarına ve zat–ı samilerinin inşa edeceği mektebe muavenet etmekle iftihar ederim. Bunun için yapılacak masraflardan bir hisse ayrılırsa gerek İstanbul'da ve gerek Suriye'de bulunan varidatımın lüzum–u miktar senelerinin emre muharrer senetlerini ve inşaatı bitmek üzere olan Halil Paşa Hanı, varidatının bir senelik senetlerini arzu buyrulacak bankaya ciro etmeğe ve bir de zatı devletlerinin inşa buyuracakları mektep binası için de Yenimahalle'de yanan evimin arsasıyla mehterik olmayan hamam ve mutfak vesaire dairelerini de ifrağ eylemeğe hazır ve müftehirim.

İstanbul'a geri dönmek mecburiyetine gelince, şifahen dahi arzeylediğim veçhile mübtela olduğum bir iki müziç hastalık için yaptırılması lazım gelen ameliyattan dolayı Londra'nın en meşhur tabiplerine ve cerrahlarına müracaat ettim.

Bunlar kalbimdeki asapta görülen zaaf kuvvete mübeddel olmadıkça, yani kalbim kloforma mukavemet edebilecek bir hale gelmedikçe ameliyatın caiz olmadığını müttefikan söylediler. Bunu da sürekli ve muntazam bir tedaviye muhtaç olduğumu müttefikan beyan ettiler. Şimdi onlar tarafından her gün her hafta muayene ediliyorum. Bu sebepten dolayı muazzez vatana kavuşmak lezzetini geri bıraktığıma maatteessüf mecbur olacağım.

Bu âcizi çakerleri def'i kabil olmayan kaderin hükmüne umurunu teslim ederek ölümü ve hayatı asla nazar–ı ehemmiyete almamağı itiyat etmiş olduğumdan, aleyhimde açılacak olan dava başladığı takdirde kendimi bizzat müdafaa etmek üzere sıh-

hat ve afiyetimi düşünmeyerek her ve baâbad deyip İstanbul'a geri dönmeğe gayret edeceğim. Fakat doktorlar kat'i surette menecek olurlarsa, aile nazarında manen mes'ul olmamak için on üç seneden beri tuttuğum meslekten çıkan müdafaanamemi mahkemeye göndermek mecburiyetinde kalacağım.

Herhalde muhterem Cemiyet'in hayırlı vatanî teşebbüslerine ruhen ve cismen iştirak edeceğimi Cenab–ı Hakk'a tekrar kasem ile temin eylerim."

Arap İzzet tarafından yazılan bu mektubun gülünç taraflarını izah etmeğe hacet yoktur. Onun parasız olduğunu yazması, paralarını iadeye mecbur olmamak için uydurduğu bir yalandı. Fakat para da vermeyeceğini söylemiyor, bir miktar yardıma hazır olduğunu bildiriyor ve kendisine karşı açılacak muhakemenin neticesinden bu suretle kurtulacağını zannediyordu. İstanbul'a gelmek istememesi de şüphesiz hastalıkdan dolayı değil, korktuğundan ve bir daha yakayı kurtaramayacağına emin olduğundan ileri geliyordu. Bir de Arap İzzet'in Abdülhamid Saltanat'ında devam ettikçe onun ve etrafındakilerin istibdat idaresini tekrar tesis edeceklerine muhakkak nazariyle baktığı ve onun için eski devrin geri gelmesine kadar hariçte yaşamağı muvafık bulduğu hatıra gelebilir. Nitekim yukarıda yazdığımız mektubu gönderdikten iki ay sonra 31 Mart Vakası, zuhur edivermişti.

Bu vakada Arap İzzet gibilerinin mühim rol oynadıkları sonradan sabit olmuştu. Arap İzzet hâdise esnasında Londra'da bulunuyordu. Asi askerleri susturmak ve ihtilâli bastırmak için Hareket Ordusu Selânik'ten İstanbul'a yollanacağı zaman İstanbul'daki diplomasi mahafilinde mühim bir şayia çıkarılmıştı.Bu şayiaya nazaran İngiltere Devleti, Abdülhamid'in tahtına ibka olunmasını istiyordu. İngiliz gazeteleri meşrutiyetten evvel Abdülhamid'i "kanlı köpek" diye tavsif ederlerken başta Times olduğu halde birçok İngiliz gazeteleri şimdi Genç Türklere ve Hareket Ordusu'na hücum ediyorlar ve ordunun, İstanbul üzerine yürümesinin büyük bir cürüm olduğunu yazıyorlardı. Hatta İstanbul'daki İngiliz Sefiri namına Selânik'te İttihat ve Terakki erkânına müracaat eden orada İngiliz Başkonsolosu Merkez–i Umumi'yi korkutmak için Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesi

Türkiye'nin tam bir izmihlâlini intaç edeceğini resmen bildiriyordu.

İngiliz politikası, Abdülhamid'in Padişah olarak kalmasında o kadar inat ve ısrar ediyordu ki, Abdülha–mid'in hal'edildiği İstanbul'daki ecnebi sefirler tarafından hükümetlerine bildirildiği gün İngiliz Sefiri Sir Gerald Lowsber'in İzmir'deki İngiliz Başkonsolosu'na gönderdiği bir telgrafname Konsoloshane binası kapısına asılmış bulunuyordu. Bu telgrafnamede Sefir, Abdülhamid'in tahtında kalmasının temin olunduğunu resmen Konsolos–hanelerine bildiriyordu. İngiliz politikasının hangi sebeplerden dolayı böyle hareket hattı takip ettiği anlaşılamamıştı. Bunun Arap İzzet'in uzun zamandan beri Londra'da oturmasıyla alâkadar olduğunu zannedersek yazmağa hacet yoktur.

31 Mart Vak'ası'ndan bahseden bir raporunda o zaman ki Alman Sefiri Baron Maraşal Abdülhamid'in tekrar istibdadı tesis etmek için İngilizlere birtakım vaatler yaptığını ve bu vaatleri yaparken de bütün mazisini unuttuğunu kaydetmektedir. İngilizler bir taraftan Abdülhamid'i avuçlarının içine almağa çalışmakla beraber, diğer taraftan Kanun–u Esasi'ye muhalif hareketinden dolayı Şubat'ta azledilen Sadrazam Kamil Paşa'yı, İngiliz taraftarı olmak dolayısıyla tekrar iktidar mevkiine geçirmek için de Abdülhamid'in tahtta kalmasını istiyorlardı.

31 Mart Vak'ası'ndan Sonra İttihad–ı Muhammedî Cemiyeti'nin Karşı Propoganda Çabası

Abdülhamid'in, Kamil Paşa'nın Arap İzzet'in ve İngilizlerin istedikleri olamadı. İstanbul'a giren Hareket Ordusu, beş saat devam eden şiddetli bir müsademeyi müteakip İstanbul'u eline geçirdi. Abdülhamid'i hallettirdi ve Sultan Reşad'ın Padişahlığını ilan eyledi.

Bütün bu 31 Mart Vakası etrafında dönen hadiseler esnasında garip bir siyasi tahavvül husule gelmişti. Abdülhamid'e düşman olan İngilizler, Abdülhamid dostu gelmişken Abdülhamid'e dost olan Almanlar da Abdülhamid'e düşman olmuşlardı. Bu da

İstanbul'daki Alman Sefiri Baron Marşal'ın vaziyeti iyi takdir etmesinden ileri geliyordu. Sefir, çoktan beri Abdülhamid'ten ümidini kesmişti. 31 Mart Vakası'nda asi askerlerin idaresiz, itaatsiz ve zaptüraptsız bir halde dolaşmalarını gören Alman Sefiri, onların yakın âkıbetlerini tayin etmekte güçlük çekmemiş ve Alman Başvekili Bülow, Türkiye sularına harp gemileri gönderilmesi için Almanya İmparatoru'nu iknaya çalışırken Baron Marşal, buna hiç lüzum olmadığına dair mütemadiyen Alman hariciyesine raporlar göndermişti.

31 Mart hadisesi hariçten bu tesirler hasıl ederken memleket dahilindeki istibdat ve hürriyet taraftarları onu kendi kafalarına göre tefsire kalkışmışlardı. Bunların mahiyetini anlatmak için o hadise üzerine Rusya hududuna yakın bir mahalden Doktor Bahaddin Şakir Bey'e gönde–rilmiş olan bir mektup neşrediyoruz. Müstebidlerin, hürriyetperverlerin, okumuşların ve cahillerin böyle bir hadise–yi nasıl telakki ettiklerini pek güzel tasvir eden bu mektupta deniliyordu ki:

"İstanbul'daki müessif vakalardan Rusya tarikiyle haberdar olduk. Pek ziyade merak ettik. Birtakım cahiller "eyvah hürriyet elden gitti" diyerek mahsun oldular. Fakat ben "korkmayınız, sonu hayırlıdır, yarın öbür gün ne güzel haberler alacağız, görürsünüz!" dedim. Herkes bir dereceye kadar müteselli oldu.

Fakat bir gün sonra Batum'dan hain, müstebit Hacı Ali Paşa geldi. Yanında bir Rus gazetesiyle istibdat taraftarı olan bir Akvam Gazetesi getirdi. Bunları kahvede açıp okumağa başladı ve "işte, dedi, gazeteler yazıyor, Sultan Hamid yine kuvvet buldu. Ahmet Rıza'yı ve mebuslardan otuz kadarını öldürdüler. Ve diğerleri deliklere gizlendiler. Nüfuz Padişahın eline geçti."

Bu haberi duyan duymayana haber verdi. Herkes müteessir oldu. Ben ise herkese:

–"Korkmayınız, kat'iyen bir şey yoktur. Hacı Ali Paşa, müstebittir. İlaveli söylüyor, İnşallah muzafferiyet bizdedir!" diye teselli vermekte devam ediyordum. Nihayet bana da gazeteler geldi. Ahaliyi kahveye çağırarak haberleri okudum. Abdülhamid'in muhasarada olduğunu, Selanik'e nefyedileceğini bildirdim. Umumi ahali bu haberleri alkışladı. Aradan iki saat geçtikten sonra deli Hüseyinoğlu Ahmet ile mücadeleye giriştik. Ben

söyledim, o söyledi. Herkes bize bakıyordu. Düşmanlarımız cemiyete karşı tecavüzkârane lisan kullanmağa başladılar. Abdülhamid gibi adam olmaz, onun bize yaptığı hizmetler çoktur. Abdülhamid'e karşı hiç kimse bir şey yapamaz dediler.

Ben onların bu sözlerine çok kızdım. Ağzıma geleni söyledim, söylemedik laf bırakmadım. "Siz hürriyete layık değilsiniz siz Acemistan'a gidiniz. Siz İttihad–ı Muhammedî Cemiyeti'ndensiniz, anlaşıldı... dedim. Burada cemiyet aleyhinde bulunanların hepsi İttihad–ı Muhammedî Cemiyeti'ne mensupturlar. Bunlardan başka birtakım cahil rezil hocalar var ki bunlar da kahvelerde söylemediklerini bırakmıyorlar. Şerait meselesini açtılar. Eski kafalı adamlar başta, beyaz sarık gördüler mi, onlar ne söylerse inanırlar. Bu hocalardan birisi diyordu ki:

"İslâmla Hristiyan arasında müsavat olur mu?

Bu hocanın Fatih medresesinde tahsil eden bir oğlu var. İsmi Hafız Halim Efendi'dir. Hoca oğlundan gelme bir mektup çıkarıp okudu. Ben de yavaş yavaş yanına giderek dinledim. Bu mektupta deniliyordu ki:

"Bir zabit, askere hitaben bir nutuk söyledi. Ey Arkadaşlar, dedi. Yarın, İttihat ve Terakki Cemiyeti bütün hocaları, mollaları süngüden geçirecek. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ve Mebusan Meclisi'nin maksadı namazı ortadan kaldırmak, herkesi cünub gezdirmek, tahareti menetmek, kadınlardan tesettürü kaldırmaktır. Bundan sonra Müslümanların taharet için hamama gitmelerine de müsaade olunmayacaktır."

Ben bunları işitince fena halde kızdım. "Efendi, Efendi, dedim. Bu gibi mektupları okuyup halk arasında fesat sokanların derhal hapse tıkılmaları için İstanbul'dan telgraf geldi." Bunu söyleyince hoca derhal mektubu cebine koydu ve kalkıp gitti. Allah böyle mutaassıp hocaları kahretsin.

Hareket Ordusu, İstanbul'da harb ederken belediye civarında yaralanan Abdülhamid'in zabitlerinden birisi yaralı olduğu halde kaçıp buralara kadar gelmişti. O da fesat çıkarmak üzere iken kaçtığı için yakalanıp Trabzon'a gönderildi. Abdülhamid'in hal'i haberi buraya gelir gelmez bütün Lazistan ahalisi son derecede memnun oldu. Herhangi bir köyde işe yarar tüfek varsa silahlar atıldı. Üç gün üç gece şenlik yapıldı. Yaşasın şanlı ordu-

muz, batsın istibdat ve taassup.

Rusya' nın Osmanlı Devleti Üzerindeki Emelleri ve Balkan İttifakı Projesi

Abdülhamid'in sukutundan sonra geçen aylar zarfında İstanbul'da esaslı siyasi tahavvüller olmuştu. Hüseyin Avni Paşa'nın Sadaret'e geçmesi üzerine İngiliz politikası taraftarlığı bırakılarak Alman politikasına doğru bir meyl görünmeğe başlanmıştı. Rusların Boğazların açılması meselesini tekrar ortaya atmaları ve istiklalini ilan eden Bulgaristan'ın tarafını şiddetle iltizam etmeleri, Rus himayesinde bir Balkan ittifakı vücuda getirmeğe çalışmaları ve İngiltere'nin de bu emellere mütemayii görünmesi bu tahavvüle sebep oluyordu. Rusya Hariciye Nazırı İsvolski, daha Kanunuevvel 1908'deki bir nutkunda milli ve iktisadi inkişaflarını korumak için Türkiye'de dahil olduğu halde, Bulgar, Sırp ve Karadağ'ın birleşmeleri lüzumundan bahsetmişti. Bu fikri ileri götürmek için Rusya, ihtiyarladığı için büyük bir faaliyet gösteremeyen İstanbul'daki Sefiri Zinoviyef'i değiştirerek, onun yerine Çarikof'u göndermişti. Çarikof'un Rusya Hariciye Nezareti'nden aldığı emir Türkiye'yi de ihtiva edecek olan Balkan ittihadının husulüne bütün kuvvetiyle çalışmaktı. Bu suretle Rusya Almanlığın Şarka doğru nüfuzuna mani olmak istiyordu. Bu suretle eski panislavizm gayesi yeniden canlandırılmış oluyordu.

Fakat, bu Balkan ittihadı fikrinin ardında Hünkar İskelesi Muahedesi gizliydi. Türkiye'nin Balkan İttihadına girmesi, Türkiye'nin korunması için değil, bütün Balkanlarla beraber Türkiye'nin dahi Rus nüfuzu altına girmesi için isteniliyordu. Islav devletler, iktisadi menfaatler bekledikleri için, Rusların bu fikrine yanaşır gibi görünüyorlardı. Bu esnada Rus propagandası Türkiye'de ve bilhassa İstanbul'da bu emeli husule getirmek için müthiş vasıtalara müracaatla beraber çalışıyordu. Bir taraftan Petersburg ve Paris gazeteleri, Alman tehlikesinin Türkiye için ne büyük bir felaket olduğunu kıyamet koparark neşr ve ilan ederlerken, Meşrutiyet'i müteakip İstanbul'da türeyen, İttihat ve Terakki'nin başına dertler açan ve karanlık fikirli fırkalara hizmet

eden gazeteler de Petersburg ve Paris'teki refiklerine yardım ediyorlardı.

Sefir Çarikof ile tercümanı ve katibi maruf Mandelstan'ı İstanbul'da müthiş bir faaliyet gösteriyorlar, Parlamento'daki muhalif mebuslarla sıkıdan sıkıya temas ediyorlar ve bol bol para sarfından çekinmeyerek Balkan ittifakının husule gelmesine müstenit olan Rus projesi için taraftar kazanmağa çalışıyorlardı.

Bu faaliyetin bir tesiri olarak bazı Türk ricali, Rus dostluğu hakkında şurada burada beyanatta bulunmağa başlamışlardı. Fakat Rus Sefareti'nin İstanbul muhitine akıttığı paraları, hazmedebilecek çok kimseler bulunmadığından o beyanat birkaç kişi tarafından izhar edilmiş arzuya münhasır kalıyordu. Rusların, Boğazlar hakkında ne niyet ve emel takip ettikleri herkesçe malum olduğundan onların tarafından teklif edilen ittifak Osmanlı ricalinin ekseriyetinde memnuniyet değil, kaygı ve endişe uyandırıyordu. Bu aralık 1909 senesi Teşrin–i evvel'inde Racconigi'de akdolunan Rus–İtalyan İtilafnamesi bir hakikat olarak dünyaya ilan edilir edilmez, İttihat ve Terakki, Rusların emellerinin bütün çıplaklığıyla anlamakta güçlük çekmemişti. Çünkü itilafname mucibince bir taraftan Rusya Trablusgarb'ın kapılarını İtalya'ya açık bulunduruyor ve diğer taraftan da İtalya, Boğazlar Meselesinde Rusya'ya serbesti veriyordu. Bu suretle Türk–Rus dostluğuna taraftar olanların arzu ve niyetleri tamamiyle suya düşmüştü.

31 Mart Vak'ası'ndan Sonra İngilizlerin Politika Değişikliği

Türk–İngiliz dostluğuna gelince bu da Kâmil Paşa'nın sukutiyle soğuyu vermişti. Esasen İngiliz diplomatlarının ve bilhassa İstanbul'daki İngiliz Sefiri'nin Kamil Paşa ile olan dostluklarını lüzumundan fazla meydana vurmaları Kamil Paşa'nın aleyhine olmak üzere gittikçe şüpheyi davet ediyordu. Kamil Paşa'nın sukut etmesi İngiliz politikasının bir hezimeti suretinde telakki edildi. Çünkü İngiliz politikasını munhasıran Kamil Paşa temsil ediyordu. Bir de İngilizleri 31 Mart Hadisesi'ni müteakip Abdülhamid'in tarafını iltizam etmeleri İttihat ve Terakki erkanını

İngilizlerden tamamiyle uzaklaştırmıştı. İngilizlere karşı hasıl olan şüphe o kadar ileri vardırılmıştı, 31 Mart Hadisesi'ne iştirak eden asilerin üzerinde bulunan paraların İngiliz Hükümeti tarafından verildiği bile iddia olunmuştu. Çünkü deniliyordu ki, Hindistan'da vesair müstemlekelerinde İslâm tebaaya malik olan İngiliz, Abdülhamid'i Halife olarak nüfuzu altında bulundurmak istiyor.

İttihat ve Terakki, İngilizler hakkında böyle düşünürken diplomatları da Genç Türkleri başka bir surette tahlile diyorlardı. İngilizler, Genç Türkler hakkındaki düşüncelerinde yanıldıklarını söylüyorlardı. Meşrutiyet'in ilanını takip eden günlerde İngilizler, İttihat ve Terakki ricali tarafından neşredilen hürriyet beyannamelerine, demokrasi fikirlerine hayran kalmışlardı. İttihat ve Terakki bütün kelimelerinin Osmanlı unsurlarına şamil olduğunu hepsinin ittihadına, hepsinin terakkisine birden çalışacağını, Genç Türklerin, Nasyonalizm ve Pan–İslâmizm fikirlerinden azade olduklarını zannetmişlerdi. Mısır'da ve Hindistan'da milyonlarca İslâm tebaaya malik olduklarından, Abdülhamid tarafından takip edilen, Pan–İslâmizm fikrinin ortadan kalkmış olmasına sevinmişlerdi. Halbuki İttihat ve Terakki'nin Abdülhamid'ten ziyade ve İslâm ittihadı taraftarı olduğu ve üstelik bir de fazla milliyetperverlik gördüğü görülünce İngilizler güya çok fena bir inkisar–ı hayale uğramışlardı. Böyle bir iddianın doğru olduğunu kabul etmek için İngilizlerin, Meşrutiyet'i müteakip Türkiye'yi taksim etmek fikrinden tamamiyle vazgeçmiş olduklarına inanmak lazımdır!

Fakat her ne hal ise Türk–İngiliz dostluğu, 31 Mart hadiselerini müteakip suya düştükten sonra İngiliz politikası da, İttihat ve Terakki'nin başına bela kesilmişti. İngilizler siyasi maksatlardan ziyade Türkiye'de iktisadi gayeler takip ediyor gibi görünüyorlardı. Halbuki bu iktisadi gayeler de Türkiye'de İngiliz politikasına karşı hissedilen itimatsızlığı gittikçe artırıyordu. İngiliz inşaat–ı bahriye tezgahları hiçbir kar getirmeyen Marmara havzasında vapur işletme imtiyazını alıyorlar, bu imtiyazları Suriye ve Kızıldeniz sularına kadar uzatıyorlar, Makedonya'ya Arnavutluk'a ve Irak'a giden deniz yollarını ellerine geçirmeğe çalışıyorlardı. Bu yollar Osmanlı Devleti'nde isyan çıkabilecek

olan sahalara giden askeri nakliyata mahsus yollardı. Aynı zamanlara İngilizler, Fırat ve Dicle nehirlerinde de vapur işletme imtiyazının kendilerine verilmesine tehditler yaparak istiyorlardı. Esasen bütün İngiliz projeleri Irak'ta temerküz ediyordu. Ortaya Mühendis Wilcooks çıkarak, birtakım yanlış tetkik edilmiş hatlar inşası ve Irak'ın irva ve iskasını üzerine almak istiyordu. Irak'a Hindistan'dan muhacir getirilmesi arzu olunuyordu.

"İngilizler tarafından sarfedilen bu mesai herşeyden evvel Almanların Bağdat hattı imtiyazına karşı alınmak istenilen tedbirlerden ibaretti. Fakat Türkiye ricali, bu noktayı ikinci derecede telakki ederek İngilizlerin evvelce Mısır'da, Aden'de ve Kuveyt'te takip ettikleri gayeleri şimdi Irak'ta da tatbike kalkıştıklarını kabul ediyorlardı. Doğru veya yanlış olan bu telakki yüzünden gazeteler şiddetli neşriyat yapıyorlar. Fırat ve Dicle vapurlarında ılışan İngiliz gemicilerinin Arap kabilelerini isyana teşvik ettiklerini ilan ediyorlar ve İstanbul Meclis–i Mebusan'ın da bazı mebuslar hep İngilizlerin fasit niyetlerine karşı kıyamet koparıyorlardı. Fırat ve Dicle imtiyazları hakkında Babıali tarafından mutedil bir lisanda hazırlanan cevap bu kıyameti teskin etmeğe kafi değildi. Bununla beraber İngiliz dostluğu zail olduğu halde İstanbul'daki İngiliz nüfuzu azalmamıştı. Umumi harpten sonra neşredilen diplomasi vesikalarından birinde bu hususun korkudan ileri geldiği iddia olunarak deniliyordu ki:"Türkiye bugün İngilizlerden korktuğu kadar Rusya'dan bile hiçbir zaman korkmamıştı."

Bu korku, Fransa ve Rusya Devletlerinin, yüksek vaatlere rağmen, ciddi ihtilaflarda Babıali'ye müzaheret etmelerinden dolayı artıyordu. Mesela Girit meselesi bu hususta acı tecrübeler vermişti. Babıali'nin şiddetli protestoları büyük devletlerin hiçbirisi tarafından nazar–ı dikkate alınmamıştı. Bilakis devletler Meşrutiyet'in ilanından tam bir sene sonra, Girit'teki askerlerini çekeceklerini resmen ilan etmişlerdi. 1909 senesi nihayetine Türk–Yunan ziddiyeti çok gerginleştiği zaman; Fransa, Başvekili Clemancau'nun Yunan taraftarlığından mahirane bir surette sıyrılarak İstanbul'da yine Türk dostu olarak meydana çıkmasına muvaffak olmuştu. Onun için İttihat ve Terakki'nin bütün düşmanlığı İngiltere'ye dönmüş oluyordu.

II.Meşrutiyet'in İlanı'nın Birinci Yılının Dış Politika Açısından Bilançosu ve Alman Dostluğu'nun Pekiştirilmesi

Meşrutiyet'in ilk birinci senesinin bilançosu çıkarıldığı takdirde, Bosna–Hersek'in ilhakı, Bulgaristan'ın istiklali ve Girit'in Yunanistan'a verilmesi gibi İttihat ve Terakki'yi çok küçük düşüren üç hadisenin o bilançoyu doldurduğu görülür. Bundan başka Avrupa'nın, liberal Avrupa'nın dahi, Abdülhamid devrinde olduğu gibi Türkiye'nin dahili işlerine karışmakta devam ettikleri de anlaşılır. Meşrutiyet'in ilanına rağmen Rusya yine Türkiye'yi yutmak isteyen bir Rusya kalmış, Fransa'ya Girit meselesinde olduğu gibi, itimat edilemeyeceği anlaşılmış ve İngiltere de genç Türklüğe ihanet eylemişti. Bidayette dost gibi görünen bu üç devletin Meşrutiyet erkanını derin bir inkisarı hayale uğratması üzerine İttihat ve Terakki ricali bu üç devletin teşkil ettiği gruba hasım olan tarafa başvurmağa mecbur kalmıştı. Bu taraf ise Almanya ve Avusturya idi. İlticada boş bir iltica idi, çünkü Meşrutiyet'e ilk darbeyi vuran Avusturya olmuştu. Almanya ise Avusturya'ya sımsıkı bağlıydı.

Bununla beraber İttihat ve Terakki, Bosna–Hersek hadisesinden dolayı Türkiye ile Avusturya arasına girmiş olan soğukluğu ortadan kaldırmak için elinden geldiği kadar çalışıyordu. Bu aralık, yeni Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Türkiye ile Avusturya arasındaki münasebetlerin yalnız iyi değil, aynı zamanda fevkalade olduğunu ilan ediyordu. İş yalnız bu gibi beyanata da inhisar etmiyor ve Türkiye ile Avusturya arasında bir ittifak vücuda getirilmesine de çalışılıyordu. Bu maksatla Berlin Sefirimiz Osman Nizami Paşa, Avusturya Hariciye Nazırı Baron Ereutal'a müracaatla iki devlet arasında bir itilaf akdini teklif etmişti. Babıali daha evvel Romanya ile de bir ittifak akdi için Bükreş'e müracaat etmiş olduğundan bu yeni itilafa Romanya'nın da sokulması teklif olunmuştu. Bu itilafı tasvip edenlerin birisi de Avusturya'nın İstanbul Sefiri Pallaviçini idi. Bu diplomat daha Bosna meselesinde demişti ki: "Türkiye'nin kuvvetlenmesi bize karşı yeni bir rakip doğurabilir, fakat bu rakip kıymetli bir müt-

tefik de olabilir."

Fakat Türkiye tarafından yapılan bu teklif Viyana'da büyük bir ihtiyatla karşılanmıştı. Çünkü Avusturya Hariciye Nazırı, bu meselenin İstanbul'da ifşa edilmesinden ve böyle olduğu takdirde Londra ve Petersburg'ta müşkilat çıkarılmasından korkuyordu. Bununla beraber Ereutal, her iki memleket harici siyasetinin müşterek menafi takip edildiğine müdrik olmasını istediğini ve fakat Türkiye'nin merkezi Avrupa devletlerine iltihakı anının başka bir zamana taliki muvafık olacağını zannettiğini, söylemişti.

Almanya'nın İstanbul Sefiri Baron Marşal ile bu hususta fikri sorulan Von Der Golç Paşa dahi aşağı yukarı aynı fikirde bulunmuşlardı. Türk ordusundaki ıslahatın henüz yapılmamış olmasından ve devletin vaziyeti karışık bulunmasından dolayı askeri ve diplomasi nokta–i nazarlardan düşünen bu zevat, Türkiye'nin henüz ittifaka girecek kadar olgun olmadığını söylemişlerdi. Avusturyalıların ittifakı başka bir zamana talik etmelerine İtalya'nın Trablusgarp üzerindeki emellerinin henüz tahakkuk etmemiş olması ve İtalya'nın Avusturya ve Almanya ile ittifakı meselesini teşkil etmesine sebep oluyordu. Diplomatlar, yalnız ipin koparılmamasını Türkiye'nin avutulmasını ve münasip bir zamanda bu ittifak teklifinden istifade olunmasını istiyorlardı. Bu münasip zamanın umumi harp patlak verince hulul etmiş olacağı tabii o zaman düşünülemezdi.

Umumi harpten evvel Avrupa'daki büyük devletler arasında cereyan eden diplomasi muhaberatına dair o devletler tarafından neşrolunan resmi vesikalardan iktibas ettiğimiz bu hakikatlerde en ziyade nazar–ı dikkati celbeden şey, İttifaka dair Türkiye tarafından yapılan teklif hakkında Berlin'e gönderilen ve İmparator Wilhelm'e gönderilen raporlara, İmparator'un yazdığı derkenarlardır. Bu derkenarlara bakılacak olursa Türkiye'nin Avusturya ve Almanya ile bir arada hareket etmek istemesinden dolayı Almanya İmparatoru çok memnun görünüyor ve diyordu ki:

"Biz bu işin arkasındayız!" siyasi ittifaklar değil, askeri İttifaklar yapılmalıdır. Çünkü devlet adamlarına inanılmaz ama, Türk zabitlerine inanılır."

Almanya İmparatoru'nun bu fikrinden doğan netice aradan birkaç sene geçtikten sonra General Liman Von Sanders Paşa'nın riyasetinde bir Alman askeri heyetinin gönderilmesi olmuştu. Fakat ondan evvel de Mayıs 1909'da Babıâli'de toplanan Vükela Heyeti, Türk Ordusu'nun ıslahıyla meşgul olmak üzere Von Der Golç Paşa'nın senede dört ay Türkiye'de bulunmasına müsaade etmesi için Alman İmparatoru'ndan müsaade istenilmesine karar ve–rilmişti. Golç Paşa bu müracaatı samimiyetle kabul etmişti. Yalnız Berlin'de bazı yüksek hariciye memurları onun Türkiye'ye gönderilmesini pek muvafık bulmuyorlardı. Alman Başvekili Prens Bülow, Golç Paşa'nın Türkiye'ye gönderilmesinden hasıl olacak faydaları şu suretle izah ediyordu: "Kendisini küçük düşürmemelidir, fakat Türkleri bizim için askeri, siyasi ve iktisadi nokta–i nazarlardan yükseltmelidir, kazanmalıdır ve bize bağlamalıdır!"

Bunun üzerine Golç Paşa Temmuz 1909'da gelererek üç dört hafta ve sene nihayetinde de tekrar gelerek üç dört ay İstanbul'da kalmıştı. Onun Türkiye ile Almanya arasındaki dostluğu takviyeye yardım ettiğine şüphe yoktur. Türk–Alman münasebatı, umumi harp başlangıcında silah arkadaşlığıyla neticeleninceye kadar o devirden itibaren ikinci ve yeni bir safhaya girmiş oluyordu. Bu münasebetler hem siyasi, hem de iktisadi idi. Esasen Abdülhamit devrinde ve meşrutiyet zamanında Türkiye'yi alakadar eden iktisadi meselelere daima siyasette de karışırdı. Avrupa büyük siyasetinin gölgeleri hep İstanbul'da görülürdü. Fakat bu gölge, artık daha ziyade kararmağa başlamıştı. Siyasi hadiselerin ehemmiyeti gittikçe artmıştı. Çünkü milletler arasındaki zıddiyetler daha ziyade şiddetlenmişti. Bu ahvali yakından takip edenler müthiş bir felaketin çıkmak üzere olduğunu evvelinden haber vermekte tereddüt etmiyorlardı.

Meşrutiyeti müteakip memleketimizde gelip geçen hadiselerin her birisi bütün Avrupa'yı alakadar eden bir mesele şeklinde telakki olunuyordu. Hatta bu hadiseler cihan siyasetine bir taraftan tesir yapıyor ve diğer taraftan da cihan siyaseti bizdeki hadiseler üzerinde müessir olu–yordu. Babıâli eskiden beri Avrupa devlet gruplarını biribirlerine karşı oynamakla, o gruplar arasındaki zıt menfaatleri biribirlerine çarpıştırmakla geçinirdi.

Meşrutiyet'ten sonra devletimizi alakadar eden meseleler bir kat daha vahimleştiğinden bu siyasete eskisinden daha fazla riayet etmek lazım geliyordu. İttihat ve Terakki erkânı, İtilaf Devletlerinden ümitlerini kestikten sonra sıkıştıkça Almanya'ya başvurmaktan başka çare kalmadığı kanaatini hasıl etmişlerdi. Halbuki Alman diplomatları, Babıali'nin sıkıntılı zamanlarındaki müracaatında kendileri için iktisadi bir menfaat temini mümkün olan meseleleri ciddiyetle telakki ediyorlar, yoksa atlatılması kabil olmayan müziç bir iş muamelesine tabi tutuyorlardı. Türk–Alman münasebatı ikinci devreye girdikten sonra, Almanlar Türkiye'ye ait meselelere daha ziyade ehemmiyet vermeği kararlaştırmışlardı.

Fakat bu ehemmiyet vermenin çizilmiş hududu vardı. O hududu Almanlar aşmıyordu. Mesela Girit meselesinde hâmi devletlerin hareketlerini İstanbul'daki Alman sefiri şiddetle tenkit ediyordu, fakat bu tenkit hami devletlerin Babıâli'ye karşı yaptıkları tazyiki akim bıraktıracak kadar şiddetli olmuyordu. Yalnız bir defasında İngiltere Devleti, Girit meselesini bir tazyik vasıtası olarak kullanıp Türkiye'den iktisadi imtiyazlar koparmağa çalıştığı zaman, Almanya Hariciye Nezareti Girit'e ait statünün yalnız dört hami devlet arasında değil, Berlin Muahedesi'ni imzalayan devletlerin muvaffakatıyla tadil olunabileceğini söylemeye İstanbul'daki sefirini mezun kılmıştı. Hiç şüphe yoktu ki bu beyanatta Türkiye'yi himayeden ziyade Türkiye'nin âtisi hakkında İngiltere'nin daima Almanya ile anlaşmağa mecbur olduğunu İngilizlere anlatmak için yapılmıştı. Ortada mevzu–u bahs olan Türkiye'ye yardım değil, İngiliz hücumlarına karşı Alman müttefiklerinin müdafaasıydı. Bu maksatla Almanya'nın İstanbul Sefiri Baron Marşal Babıâli ricalini Türkiye'nin maruz kalacağı tehlikeler hakkında tenvir etmekten geri durmuyordu. Bu "tenvir"de tabii Almanya lehine ve İngiltere aleyhine oluyordu. Bağdat hattı meselesinde İngiltere ile Almanya arasına çıkan ve uzun sene–lerce müzakerelere zemin teşkil eden ihtilaf ta Alman sefirinin Babıâli'de yaptığı ikazlar, dahil bulunuyordu.

Büyük Devletlerin Bağdat Demiryolları Hattı Üzerinde Oynadıkları Oyunlar

İngiltere, Bağdat hattının inşasını menetmek için her türlü çareye başvurmaktan geri durmuyordu. Mesela Osmanlı Devleti müthiş bir malı müzayaka etmekte olduğundan, Mayıs 1909'da büyük devletlere müracaatla gümrük varidatının yüzde dört zam ile yüzde onbirden onbeşe çıkarılmasına müsaade olunmasını rica etmişti. Babıâli'nin bu talebi, Fransa ve Rusya tarafından kabul olunduğu halde, İngiltere Hükümeti kabul etmek için bir takım şartlar koşmuştu. Bu şartların başlıcaları şunlardı: "Gümrük resminin artmasından hasıl olacak fazla varidat Abdülhamit devrinde akdolunan mukavelelerle Bağdat hattı kasdediliyordu. İngilizler, İngiliz ticaretinden hasıl olacak kâr ile bir demiryolu inşa edilmesini ve bu demiryolunun da İngiltere'ye rakip olan Almanya'nın eline geçmesini istemiyorlardı. İngiltere, koştuğu bu şartı takviye etmek için de sefiri Sir Gerard Gowtlen vasıtasıyla Sadrazam'a İngilizler tarafından yeni bir hat yapılmasını teklif etmişti. Bu hat hükümet tarafından hiçbir teminat verilmesine lüzum olmadan Dicle Ovası'nı takip ederek Basra Körfezi'nden Bağdad'a kadar gidecekti. Fakat imtiyaz sahipleri hattı ileride Marmara denizine kadar uzatmak hakkına malik olacaklardı.

İngilizlerin bu talepleri, Babıali'yi müşkül bir mevkide bırakmıştı. İttihat ve Terakki erkânı, harici siyaset–le doğrudan doğruya alakâdar olmadığı için vaziyeti layıkıyla kavrayamıyordu. İngiltere Hariciye Nazırı Sir Edward Grey, gümrük varidatı artmayacak olursa Bağdat hattının da inşa olunmayacağını iyi hesap etmişti. Çünkü Osmanlı Hükümeti'nin parası olmazsa Almanlara kilometre garantisini temin edemezdi. Kilometre garantisi olmadan da şimendifer yapılamazdı. Babıâli iki cami arasında kalan bir binamaza benzemişti. Bir taraftan Almanlara verdiği imtiyaza ve imzaladığı mukaveleye riayete mecburdu diğer taraftan İngilizlerin teklifi bilhassa Mebusan Meclisi'nde bir meyil uyandırıyordu. Çünkü, İngilizler hattı garantisiz inşa edeceklerini söylüyorlardı. Fakat böyle olduğu halde İngilizlerin teklifini kabul etmeye imkan yoktu. Çünkü Irak üzerindeki İngiliz

emelleri herkesçe malumdu. Bununla beraber İngiliz teklifini büsbütün reddetmeğe imkan yoktu. Sadrazam, hat imtiyazı meselesinin gümrük resmi artırılıncaya kadar geri bırakılması için İngiliz Sefiri nezdinde beyhude teşebbüslerde bulunduktan sonra nihayet bir hal çaresini bulduğunu zannetmişti. Bu çare, İngilizlere Bağdat hattının Cenup kısmına yüzde 50 nisbetinde iştirak teklifi yapmaktı. Bu hususta kendisine yardım edilmesi için Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa, Alman Sefiri Baron Marşal'a müracaat etmişti.

Fakat Hüseyin Hilmi Paşa'nın bu müracaatı uzun ve Osmanlı Devleti için yeniden tehlikeler doğuran neticeler hasıl etmişti. Çünkü İngilizlerin yüzde elli nisbetinde hattın inşasına iştirak etmeleri fikri ortaya çıkınca Berlin'de İngilizlerle Almanlar arasında uzun müzakereler başlamıştı. Bu müzakerelerde İngilizler Bağdat ile Basra Körfezi arasındaki kısmın, tamamiyle İngilizler tarafından ve İngiliz malzemesiyle inşaasına ısrarla istiyorlardı. Almanlar buna yanaşmayınca ortaya derhal başka tavizler meselesi çıkıyordu. İngilizler, taleplerinden vazgeçmek ve Almanlara karşı müsaadekârane davranmak için Irak kıtasının İngilizler tarafından işgal olunmasına Almanların muvafakatini istiyorlardı. Şayet Almanlar, Irak'taki İngiliz menafiini tasdik ederlerse İngilizlerin de Almanlara Bağdat meselesinde yardım edeceklerini söylüyorlardı.

Bu aralık Paris ve Petersburg dahi işe karışıyor ve Almanlarla İngilizlerin kendi kendilerine anlaşmaya kalkışmalarına itiraz ediyordu. Ruslar ve Fransızlar, Bağdat hattı meselesinin Avrupa'yı alakadar eden bir iş olduğunu ve kendilerinin muvaffakati olmadan o işin halledilemeyeceğini hatırlatıyorlardı. Onların muvaffakati de gene Osmanlı Devleti'nin sırtına yükletilecek bir takım metalipten ibaretti. Devletler, Türkiye'nin gümrük resmine yüzde üç zammı ile vaki olan bir müracaatı üzerine bu suretle birbirlerine girivermişlerdi. Onların anlaşamamaları yüzünden Türkiye mali müzayika içinde çırpınıp duruyordu. Esasen anlaşmaları da o mali müzayikayı kaldıracak mahiyette değildi. Çünkü gümrük varidatının fazlası Bağdat hattının kilometre garantisine yatırılacaktı ve daha mühim olan cihet bu anlaşma, Irak'ın İngiltere tarafından zaptına Almanya'nın muvaffakat eylemesini

ve aynı zamanda Fransa'ya ve Rusya'ya da vaatler yapılmasını intaç eyleyecekti.

Görülüyor ki, dahilde fırkalar Hristiyan unsurlarla çarpışan İttihat ve Terakki hariçte de herhangi bir meselede kolunu bile kaldırmağa imkan ve ihtimal göremiyordu. Cemiyet, yalnız Hüseyin Hilmi Paşa'yı tazyik ile iktifa edi–yordu. Halbuki bu tazyikten bir fayda hasıl olmasına imkan yoktu. Çünkü Hüseyin Hilmi Paşa, İngilizlerin teklifinde ne gibi maksatlar gizlendiğini anlayamıyordu. Anlayamadığı için o İngiliz teklifi aleyhinde bulunacağı yerde İngilizleri memnun etmeğe çalışıyordu. İngilizler tarafından Irak'ta istenilen imtiyazlar oradaki Araplarda büyük bir galeyan uyandırdığı ve galeyanın İngiltere aleyhine olduğuna şüphe bile etmemek lazım geldiği halde, İttihat ve Terakki dolayısıyla Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi, bu galeyandan istifade ederek Türk–Arap Anlaşması için hiçbir teşebbüste bulunmuyordu. İngilizlerin o esnada takip ettikleri ve senelerden beri husulüne çalıştıkları gaye, Türklerle Araplar arasına nifak sokmak idi. Irak'ta İngiliz imtiyazının mevzubahis olduğu bir zamanda Arapların bu imtiyazlar aleyhine kıyam etmelerinden istifade etmemek büyük bir hata idi.

Fakat Hüseyin Hilmi Paşa, o esnada mali işlerde tamamiyle Maliye Nazırı Cavit Bey'in nüfuz ve tesiri altında bulunduğundan ve Cavit Bey de Bağdat meselesini Almanya ile müzakereye memur edilen İngilizlerin önde gelen maliyecilerinden Ernest Cossel ile gayet samimi münasebetler tesis etmiş olduğundan İngiliz arzularına lüzumundan fazla mümaşaat ediliyordu. Hatta Cavit Bey ile Sir Ernest Cossel arasındaki münasebetlerin Meşrutiyet idaresinin tamamiyet–i mülkiyesi, ile kabili telif olmadığını söyleyen diplomasi mahafili İstanbul'da az değildi. Bu münasebetlerden dolayı Hüseyin Hilmi Paşa gerek şahsen tesir icra etmek, gerekse en şiddetli teşvik vasıtalarına müracaat eylemek sayesinde Mebusan Meclisi'nde İngiliz arzularına muvafık bir ekseriyet teminine muvafık olmuştu. Artık Fırat ve Dicle İngilizlere vapur işletme imtiyazı verilmek için lazım olan mukavele akdedilmek üzere bulunuyordu.

Bu vaziyet karşısında Almanya'nın İngiltere'ye karşı fazla inat ve zarar göstermesine hacet kalmıyordu. İngilizlere verilen

bu imtiyazın büyük bir hata olduğu Almanya'nın İstanbul Sefiri Baron Marşal tarafından Berlin Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir rapordan aşikar bir surette anlaşılmaktadır. Almanya Hariciye Nezareti tarafından neşredilen resmi vesikalar arasında bulunan bu raporda Sefir diyordu ki:

"Bizim için Türkiye hakkında İngiltere ile anlaşmamıza artık bir mani kalmamıştır. Çünkü yeni Türkiye vapur işletme inhisarını İngilizlere vermek suretiyle Irak'ı İngilizlere teslim etmiş oluyor. Çünkü bu imtiyazdan siyasi bir hakimiyet doğacağına şüphe yoktur. Biz Almanlara gelince, bizler Türkiye'den ziyade Türk olamayız. Türkiye tarafından feda edilen, Türk menafiini müdafaa edemeyiz.

"Vaziyet bu merkezde iken 1910 senesi Kanun–u evvel sonlarına doğru Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifası ve onun yerine Hakkı Paşa'nın geçmesi üzerine Bağdat Hattı meselesi yeni bir şekil almıştı. Çünkü Hüseyin Hilmi Paşa, İngiltere taraftarı görünürken yani Sadrazam Hakkı Paşa, Almanya tarafını iltizam etmeğe başlamıştı. Hakkı Paşa, eskiden beri Alman Sefiri Baron Marşal ile dost idi. Onun için İngilizlerin Irak'ta iktisadi menfaatler istemelerindeki maksadın hakikatte siyasi olduğunu biliyordu. Baron Marşal'ın o günlerde Berlin'e gönderdiği raporlara bakılacak olursa; Selefinin Liuç ve Vilkoks imtiyazları gibi mirasları bırakıp gitmesinden dolayı Hakkı Paşa'nın müteaddit mülakatlar esnasında Alman Sefiri'ne şikayetler sardettiği anlaşılıyor. Hakkı Paşa, Irak'ta İngilizlerin hakim oldukları bir hatta tahammül edemeyeceğini söylüyordu. Bu meselede nihayet İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gözleri açılmıştı. Gerek cemiyet, gerekse Hakkı Paşa, Bağdat hattının şimdilik yalnız Bağdad'a kadar inşa edilmesini, Basra'ya kadar inmesinden sarf–ı nazar edilerek, İngiliz metalibinin atlatılmasını ve hat bir kere Bağdat'a kadar inşa edilecek olursa İngilizlere karşı daha kuvvetli bir surette hareket edilebileceğini ve o zaman hattın Türk Hükümeti tarafından inşa olunabileceğini ileri sürüyorlardı.

Vaziyet bu suretle değişince Almanya dahi tavır ve hareketini değiştirmiş ve İngilizlerin lehine, Alman menafiinden vazgeçilmesi muvafık olamayacağını söylemeğe başlamıştı. Almanların maksadı, Almanya için fazla menafi temin etmek

üzere İngilizlere doğrudan doğruya anlaşmaktı. Fakat Babıâli'nin muvafakati olmaksızın bir iş yapılamayacağı için Alman–İngiliz Anlaşması'na da imkan göremiyorlardı. Sadrazam Hakkı Paşa:

–"Bağdat ile Basra Körfezi arasında yapılacak kısım hattını, İngilizlere vermekten ise bunu bizzat hükümetin yapması bin defa muraccahtır" diyip duruyordu.

Halbuki İngilizler, buna o kadar ehemmiyet vermi–yorlardı. Çünkü Almanya'nın buna muvaffakat etmeyeceğini zannediyorlar ve diyorlardı ki: "Sadrazam şayet Almanların tazminat almadan Bağdat hattı imtiyazının on kısmından vazgeçeceklerini zannediyorsa mecnunlar sınıfında yaşıyor gibi görünüyor demektir." İngilizler, Bağdat ve Basra kısmını inşa ettirmemek için aynı zamanda Fransızları da teşvik ederek Bağdat'tan Humus'a kadar yeni bir hat imtiyazını ortaya attırıyorlardı.

Maamafih, İngilizlerin ve Fransızların elinde Babıâliye karşı kullanılmak için daima iki silah bulunuyordu. Bunlardan birisi; İngilizlerin gümrük resminin tezyidine muvafakat etmemeleri, diğeri de; Fransızların Türkiye tarafından akdedilmek istenilen istikraza siyasi tavizler mukabilinde razı olmaları idi.

Cavid Bey Avrupa'da Borç Para Peşinde

Yeni Meşrutiyet Hükümeti'nin çok paraya ihtiyacı vardı. Maliye Nazırı Cavit Bey, bu parayı zengin olan garp devletlerinden tedarik eyleyebileceğini ümit ediyordu. Londra piyasası bermutat muvafakat cevabını vermiyordu. Paris piyasası ise uzun ve müşkül müzakerelerden sonra Türkiye'ye 125 milyon frank verebilecek bir mali grubu meydana çıkarabilmişti. 1910 senesi Ağustos ortasında istikraz mukavelesi hazırlanmıştı. Fakat onda şu şart koşulmuştu ki, şayet Fransa hükümeti istikraz tahvillerinin Paris borsasına kabulüne muvafakat etmezse, para verilmeyecekti.

Bu şarttan maksat, Fransız hükümetinin para verirken Türkiye'den siyasi imtiyazlar koparması idi. Bu aralık bilhassa Petersburg Hükümeti, Fransa'ya müracaatla Türkiye'ye para verilirken Türk teslihatının tahdidi için lazım gelen şartların teminini müttefiki olan Fransa'dan istemişti. Rusya hükümeti gelecek

harbi gözönüne getire-rek Paris'e karşı diyordu ki: "Türkler, İran ve Kafkasya hudutlarınca askerlikçe ne kadar kuvvetlenirse Rusya'nın garp hudutlarındaki kuvvetleri de o nisbetle zayıflamış olur."

Bunun üzerine Fransa Hariciye Nazırı Pison, istikrazın kabulünü siyasi imtiyazlar verilmesini muallâkta bırakacağını Rusya'ya vadetmişti. Paris'teki Rus maslahatgüzarı tarafından Rusya Hariciye Nazırı İsvolski'ye gönderilen bir raporda "İstenecek imtiyazların itilafı meselesi teş-kil eden üç devlet için müsavi derecede müsait olduğu yazılı bulunuyordu. İstenilen bu imtiyazlar mucibince Türk siyaseti, Alman siyasetinden ayrılacaktı. Berlin ile İstanbul arasında mevcut olan ve askeri muallimlere, cephane teslimatına ve demiryolları inşasına taalluk eden münasebetler kesilecekti. Bundan başka bütün Türk maliyesi, bütçesinin idaresi Osmanlı Bankası'na devrolunacaktı. Ordu ve bahriye için yapılacak sarfiyatı ihtiva etmek üzere bütün Türk sarfiyatının Fransızlar tarafından kontrolü demek olan bu şartın müzakere bile edilemeyeceği Babıâli tarafından bildirilmişti. Bunun üzerine Eylül 1910'da istikraz müzakereleri durdurulmuştu. Fransızlar zafere delâlet eden bir kanaatla: "Berlin para veremez, Londra ise vermek istemez!" diyerek çok memnun görünüyorlardı. Bir aralık Londra bankerleri, Türkiye'ye para vermek için teşebbüslerde bulunmuşlarsa da Fransızlar derhal İngiltere Hariciye Nezareti vasıtasıyla müracaatta bulunarak bu teşebbüsleri söndürmeye muvaffak olmuşlardı.

Türk-Fransız istikraz müzakeresi kesilmekle beraber Berlin'deki mali mahafil yine endişeye düşmekten kurtulamıyorlardı. Çünkü Fransız istikrazı herhangi bir şekilde akdedilecek olursa bunun Bağdat hattının elden gitmesi demek olacağını biliyorlardı. Onun için Deutche Bank hususi surette Babıâli'ye müracaatla Alman maliyesinin yardımını arzetmişti. Bununla beraber Alman maliyesi Fransızların yerine geçerek Türkiye'ye para vermekten henüz uzak bulunuyorlardı. Çünkü vaziyeti henüz çok bulanık görüyorlardı. Her ne kadar İstanbul'daki Alman Sefiri Baron Marşal, Alman haysiyetinin korunması için böyle bir istikrazın akti lazım geldiğini Berlin'e yazdığı raporlarında bildiriyorsa da Hariciye Nezareti'ni işgal eden Kiderlen-Wachte yalnız haysiyet ve

şeref kurtarmak için, İstanbul'da Almanlar lehine bir heyecan uyandırmak için para veremeyeceğini ileri sürerek Alman Sefiri'nin müracaatlarını akim bıraktırıyordu.

Fakat Fransızlar, Almanların para vermelerine mani olmak için Babıâli'ye müracaatla eski şartlarından vazgeçtiklerini ve bazı varidat karşılık gösterilmek üzere istikrazın aktına razı olacaklarını bildirdikleri zaman vaziyet değişmişti. Çünkü Fransızların istedikleri bazı Türk varidatı, Bağdat hattının inşası için karşılık gösterilen varidattan başka bir şey değildi. Her ne kadar Maliye Nazırı Cavit Bey, Bağdat hattı imtiyazını mahvedecek bir müzakere–reye girmeyeceğini söylemişse de İstanbul'daki Alman Sefiri, şayet Berlin istikraza razı olmazsa, Babıali'nin Fransız teklifine yanaşmağa mecbur olacağını biliyordu.

Bu aralık Alman maliyecilerinden Helferich de, derhal İstanbul'a koşarak vaziyeti İskandil etmiş ve yaptığı tetkikat üzerine Berlin'e gönderdiği raporunda demişti ki: "Maatteessüf Fransızların müracaatını ciddi telakki etmek lazım gelir. Fransızların maksadı Bağdat hattı imtiyazını abluka altına almaktır. İstikrazın derhal kabulü icap eder. Yoksa Maliye Nazırı Cavit Bey, istifaya mecbur olacak ve yeni maliye nazırı bizim protestolarımıza rağmen muhtelif varidat denilen paralar, karşılık gösterilerek Fransızlarla istikraz mukavelesini akdedecektir."

Bu rapor üzerine artık Berlin Maliye mehafiili itirazlarından ve tereddütlerinden vazgeçmiş ve 9 Teşrin–i Sani 1910 tarihinde onbir milyon Türk lirası bir Türk–Alman istikraz mukavelesi akdolunmuştu.

Bu istikraz işinin muvaffakiyetle neticelenmesi, İttihat ve Terakki'yi büsbütün Almanların kucağına atmıştı. Hatta o zamanlar da Almanlarda hasıl olan kanaate bakılacak olursa, Türkiye'deki Alman nüfuzu Abdülhamit devrinden daha ziyade artmıştı. Fakat aynı nisbette Rusların endişeleri ve tereddütleri de artmış oluyordu. Çünkü İstanbul'da Alman nüfuzunun artması Rusya'nın hiç işine gelmiyordu. Bu nüfuzun tesirleri derhal kendisini göstermeğe başlamıştı. Mesela Hükümet, Kadıköy rıhtımının inşaasını derhal tatil ettirmişti. Çünkü o rıhtım, yanındaki Anadolu demiryolları şirketinin rıhtımına rekabet edebilirdi. Ondan sonra, İstanbul tramvaylarının elektrikle işletilmesi

işlerinin Alman şirketlerine devrolunmasına muvafakat edilmişti. Matbuat, İttihat ve Terakki mehafilli ve halk hep Alman dostluğundan bahsediyordu.

Almanya'nın Osmanlı Bahriyesi'ni Güçlendirme Çabaları ve Bağdat Demiryolları Hattının Son Hali

İş böyle ufak tefek siparişlere münhasır kalmamıştı. Yeni Türk–Alman dostluğu Almanların "Weissemburg" ve "Kurfürst Friedrich Wilhelm" namındaki eski Alman harp gemileri de hükümet tarafından satın alınarak "Barbaros Hayreddin" ve "Turgut Reis" namlarıyla Osmanlı Bahriyesi'ne geçmesine sebep olmuştu. Bu gemiler köhne olduğu halde İstanbul, onların Almanlar tarafından Türkiye'ye satılmasından dolayı çok memnun görünüyordu. Çünkü o günlerde Yunanlılar dahi İtalya'dan bir kruvazör satın almağa muvaffak olmuşlardı.

Bundan başka Osmanlı Hükümeti, Almanya'ya birçok silah ve cephane siparişleri vermişti. Bu siparişler hakkında cereyan eden müzakereleri o zaman Almanya Sefareti Ataşemiliteri olan Binbaşı Streppel idare ediyordu. Türk Ordusu kuvvetlendikçe Rusya'nın hiddeti de gittikçe artıyordu. Çünkü Rusya, Karadeniz'deki hakimiyetinin elinden gitmesine karşı tedbirler almağa mecbur kalıyordu. Gene Türk–Alman dostluğu yüzünden Osmanlı Bahriyesi'ne de İngiliz muallimlerine karşı hoşnutsuzluk artmağa başlamıştı. Bahriye Nazırı, İngiliz amiralinden memnun olmadığını ve Türk zabitlerinin bir kısmını olsun Almanya'da tahsil ettirmek istediğini açıktan açığa ileri sürüyordu.

Bu aralık Bağdat hattı inşaatının da süratle ileri götürülmesi arzusu uyanmıştı. Bu işin pürüzlü tarafları halledilmiş ve Türkiye ile Almanya arasında 21 Mart 1911'de imzalanan yeni mukavelelerde hattın son kısmı olan Bağdat–Basra parçasının Türkiye tarafından inşası kararlaştırılmıştır. Bu parçanın Türkiye tarafından inşasına mukabil tavizat olarak Almanya'ya Osmaniye'den İskenderun'a kadar bir şube hattı ve İskenderun'da liman inşası imtiyazı verilmişti.

Türk, Alman ve Avusturya İttifakı'nın Oluşumunun Temeli Daha 1911'lerde Atılmıştı

1911 senesi başlangıcında Avrupa'nın Meşrutiyet Türkiyesi'ne karşı vaziyeti şu idi; İngilizler, Fransızlar, Ruslar, Türkiye'den uzak kalmışlar, buna mukabil Almanya nüfuz kazanmıştı. İran hakkında bu anlaşmayı Türkiye'ye de teşmil edecekleri ve Boğazlar hakkında asırlardan beri Rusya ile İngiltere arasında mevcut olan zıddiyetin ortadan kalkmak üzere bulunduğu söyleniyordu. İttihat ve Terakki de bunu böyle görerek Almanlar ve Avusturyalılarla bir ittifakı müselles akdini teklif ediyordu. Halbuki Almanya, Türkiye askerlikçe kuvvetlenmedikçe müttefik bir teşekküle giremeyeceğini düşünerek bu ittifakı atiye ait bir mesele gibi telakki ediyorlar ve fakat o fikir üzerinde yürüyorlardı. Alman Sefiri Berlin Nezareti'ne gönderdiği bir raporunda diyordu ki. "vaziyetteki tehlikeyi gören Türkler zamanı gelince ittifak–ı müsellesin yardımına iltica edeceklerdir. O zaman bu müracaatçıları Alman–Avusturya sistemine ithal etmek lazımdır ki Türkler İngiltere'ye iltica etmesinler ve bu suretle Almanlığa candan düşman olan İslavlığa teslim olmasınlar Almanlar, Sefir Baron Marşal'ın Temmuz 1914'te hasıl olan vaziyeti bu raporla evvelinden görmüş olduğunu iddia ederler.

Fakat Meşrutiyet idaresinin rahat ve huzur içinde iş görmesi mukadder değildi. Çünkü istikraz akdedildikten mali vaziyet bir dereceye kadar yoluna konulduktan az sonra Trablusgarp harbi patlak vermişti. 1911 senesi sonbaharında Türk–İtalyan ihtilafı şiddetlenmişti. İtalya'nın Trablusgarp hakkındaki emellerini İttihat ve Terakki ricalinin çoktan beri bilmesi lazımdır.Çünkü cemiyet daha Paris'te iken ve Trablusgarp'ta ve Bingazi'de bulunan cemiyet efradıyla muhabere ederken İtalyanların o havalide neler yaptıklarına dair mütemadiyen raporlar alırdı.

Trablusgarp Savaşı

1911 Sonbaharında, İtalyan emelleri büsbütün meydana çıkınca İstanbul Hükümeti İtalyanlarla anlaşmak ister gibi hareket ederek vakit kazanacağını ve Trablusgarb'ın müdafaasını

hazırlamağa çalışacağı yerde gazetelerde Türk ricalinin meydan okuyucu sözler söyleyecekleri ve "Trablus'un her bir karışını bütün kuvvetimizle müdafaa edeceğiz!" gibi beyanatla vaziyeti büsbütün gerginleştirdikleri görülüyordu.

Onun için Eylül ayı, hep harp hazırlıkları gürültüsüyle geçmişti. Bunun üzerine İtalya Hükümeti, 28 Eylül'de Babıâli'ye 22 saat mühletli bir nota vererek Trablusgarb'ın ve Bingazi'nin İtalya tarafından işgaline, mümanaat edilmemesini istemişti. Babıâli'nin nezaketle reddettiği cevabi notası üzerine 29 Eylül'de İtalya Türkiye'ye karşı ilan-ı harp etmişti.

Bosna-Hersek'in ilhakından, Bulgaristan'ın istiklalinden, Girit meselesinden sonra Trablus Harbi iki senelik Meşrutiyet idaresine dördüncü darbeyi vurmuş oluyordu. İlk harp günlerinde İstanbul'da müthiş bir zihin karışıklığı, kararsızlık, azami bedbinlik hüküm sürüyordu. Hariçten bir yardım gelmesine imkan yoktu. İtalya, bu maceraya İngiltere'nin teşvikiyle atılmıştı. Almanya, ittifakı müsellese dahil olan İtalya'ya karşı hiçbirşey yapamazdı. Bosna-Hersek buhranında Avusturya yüzünden olduğu gibi, Trablus meselesinde de İtalya yüzünden Türkiye'deki mevki ve nüfuzunu tekrar kaybetmişti. Osmanlı Devleti'nin hali o günlerde pek yamandı. Memleketin muhtelif kısımları isyan halinde gibi birşeydi. Yemen'de asi Araplara muhabereler bütün şiddetiyle devam ediyordu. Kürdistan ve Suriye ahvali çok bozuktu. Hususiyle Balkanlar çok galeyanda, orada her an ihtilal, harp çıkabilirdi. İtalyanların Kızıldeniz'de de harp açmalarından ve Yemen'deki Türk askerleriyle irtibatı kesmelerinden korkuluyordu. 1500 kilometre uzunluğunda olan Trablus sahilinde 12 tabur ve birkaç eski topla müdafaasına imkan olmadığı görülüyordu.

Bu buhranlı vaziyet tabii Osmanlı Devleti'nin dahili meselelerine tesir etmişti. Meşrutiyet idaresi bu dördüncü darbeyi de yedikten sonra İttihat ve Terakki'nin nüfuzu pek ziyade sarsılmıştı. Harbin ilan edildiği gün, Hakkı Paşa Kabinesi istifa etmiş ve yerine Sait Paşa geçmişti. Şimdi gerek Sait Paşa, gerekse Hariciye Nazırı Asım Bey, İtalyanlarla pek seri bir surette anlaşmağa taraftar bulunuyorlardı. İkisi de harbe devam etmek mes'uliyetini üzerlerine almak istemiyorlardı. Trablus'u ve

Bingazi'nin elden gittiğini kanaat getirerek Padişah'ın hukuk–u hükümranisi baki kalmak şartıyla İtalyanlarla anlaşmağa taraftar görünüyorlardı.

Aradan üç dört gün geçtikten sonra 1 Teşrin–i evvel'de Almanya İmparatoru'nun tavassut edeceğine dair bir şayia çıkmıştı. Bu tavassutu, Sadrazam Sait Paşa, memnuniyetle karşılamıştı. Bu tavassut, Almanya'nın İstanbul'daki nüfuzunu bir dereceye kadar olsun tekrar kazana–bilmesi için Almanya tarafından teklif olunmuştu. Halbuki Rus ve Fransız diplomatları derhal bu işe parmaklarını sokmuşlardı. Çünkü tavassut işini yalnız Almanlara bırakarak Almanya'nın İstanbul'da tekrar nüfuz kazandıklarını istemiyorlardı. Alman Sefiri bu aralık tavassut için 4 maddelik bir eshası hazırlayarak Sadrazam'a vermişti. Bu dört maddede deniliyordu ki;

1–Trablus'un İtalya tarafından işgaline Türkiye'nin razı olması,

2– Türkiye'nin Trablus üzerindeki hukuk–u hükümranisinin itibarı olarak tanınması,

3–İtalya tarafından Türkiye'ye tazminat verilmesi,

4–İktisadi sahalarda ve kapitülasyonlar meselesinde İtalya'nın Türkiye'ye karşı müsaadekârane hareket etmesi.

Almanya bu esas üzerine bir anlaşma temin ederek Türk–İtalyan ihtilafının büyümesine mani olmak istiyordu. Bunda da en ziyade Alman menafiine gözetiyordu. Çünkü Trablus Harbi'nin Türkiye'ye büyük zararlar vermesini Alman menafine zıt buluyordu. Türkiye'den iktisaden istifade etmek için Türkiye'nin tam ve mümkün mertebe kuvvetli kalmasını istiyordu. Onun için idi ki, ilan–ı harpten bir hafta sonra Heyet–i Vekile bütün İtalyanların Türkiye'den tardedilmelerine karar verdiği halde İstanbul'daki Alman Sefiri'nin müdahalesi ve ricası üzerine bu kararın tatbikinden muvakkat bir zaman için vazgeçilmişti.

Bu esnada eski Sadrazam Kamil Paşa boş durmuyordu. Mebusan Meclisi'nde gittikçe artan muhalefet kuvvetli, Kamil Paşa'ya istinat ediyordu. Kamil Paşa, bu kuvvete dayanarak İtalya'ya karşı sonuna kadar muharebeye devam edilmesi için propaganda yapıyordu. Herhalde Kamil Paşa, bu muharebeden kat'i bir netice çıkmayacağını biliyordu. Fakat onun maksadı,

harbin biran evvel bitmesini isteyen Sait Paşa kabinesine karşı muhalif vaziyette bulunmak ve bu kabineyi düşürmek idi. Düşünce, yine kendisi iktidar mevkiine geçecek ve İttihat ve Terakki'yi büsbütün ortadan kaldıracaktı.

Fakat Kamil Paşa'nın harbe devam için propaganda yapmasına hiç hacet yoktu. Çünkü İtalya'da şiddetli bir galeyan hasıl olmuştu. Osmanlı Devleti'nin mukavemet edemeyeceğini anlayan İtalyan efkar–ı umumiyesi Trablus'un bilakaydüşart ilhakını, Türkiye'yi hiç tazminat verilmemesini ve zımni bile olsa Türk hukuk–u hükümranisinin kabul edilmemesini şiddetle talep ediyordu. Evvela Türkiye'ye karşı bazı haklar tanımağa mütemayil görünen İtalya Hariciye Nazır San Culyano, bu tazyik karşısında fikrini değiştirerek daha radikal bir siyaset takip etmeğe başlamış, Trablus'un bilakaydüşart ilhakı lazım geldiğini ve ilhak işinin cerrahi bir ameliyat gibi yapılacağını söylemişti.

İtalyanların bu ısrarları karşısında, tabii her türlü tavassut teşebbüsü geri kalmıştı. Kendisine tavassut için müracaat eden bazı sefirlere Hariciye Nazırı Asım Bey bile bu şartlar altında sulh yapmaktan ise çoluğu çocuğu evde bırakarak bizzat harbe iştirak ederim" cevabını vermişti. İtalyanların memleketten tardı yeniden mevzubahis olmağa başlamış ve harbe devam arzuları günden güne daha ziyade şiddet kesbetmişti.

Bu esnada İngiliz politikasının gayet mahirane bir oyunu oynanıyordu. İtalyan harbi çıkıncaya kadar her taraftan İtalyanların muhakkak suretle İngilizler tarafından Trablus'u işgale sevkedildikleri söylenmişti. Herhalde Hakkı Paşa, Sadaret'ten çekildiği zaman kendisinde bu kanaat vardı. Halbuki Türkiye–İtalya harbi patlak verdikten sonra İngiliz siyasetinde büyük bir değişiklik husule gelmişti. Roma'daki İngiliz diplomasisi garip denilecek kadar bitaraflık gösteriyordu. İstanbul ise; İngilizler ve İngiliz dostu geçinen Türkler, Kamil Paşa için çok hararetli bir propaganda yapıyorlardı. Kamil Paşa'nın da bu propaganda esnasında harbe devam taraftarı görünmesi çok garipti. Hatta İngilizler o kadar ileri gidiyorlardı ki İngiliz Sefiri Lorythe. "şayet Türkler harbe devam edecek olurlarsa Trablus üzerindeki hukuk–u hükümranilerini kurtarmak ümitleri çok kuvvetlidir" diyordu.

İttihat ve Terakki mahafilinde, İngilizler tarafından yapılan bu telkinlerin manası layıkıyla anlaşılamıyordu. Deniliyordu ki "İngilizler bize sonuna kadar harbe devam etmemizi tavsiye ediyorlar, fakat buna mukabil yalnız Türk hukuk–u hükümranisinin muhafaza olunabileceğini ileri sürüyorlar." Böyle bir kazancın boş bir ünvandan ibaret olduğunu söylemeğe hacet yoktu. İngiliz sefareti Baştercümanı Fizmaurice de Babıâli'ye giderek Sadaret Kalemi Mahsus Müdürü'nü görüyor ve "Hala İtalyanları tard etmediniz mi, hala Alman tesiri altında mı bulunuyorsunuz?" gibi sözlerle kendi hesabına tahrikât yapmaktan geri kalmıyordu.

Bu tahrikat tesirsiz kalmıyordu. İstanbul efkarında bir galeyen hasıl olmağa başlamıştı. Birçok yerlerden Hakkı Paşa'nın mahkemeye verilmesi hakkında sadalar yükseliyordu. Mesele Hakkı Paşa'nın suçlu veya suçsuz olduğundan değildi. Hakkı Paşa, Alman politikasına taraftar olduğu için Alman politikası bastırılmak ve yerine İngiliz politikası geçirilmek isteniliyordu. Bütün hadiseler İngiliz diplomasisi ile Kamil Paşa'nın bu işte ittifak ettiklerine delalet eyliyordu. Şayet tavassut teşebbüslerinden bir netice hasıl olmaz ve harp devam ederse son dakikada İngiliz diplomasisi ortaya çıkacak, Türkiye'ye mümkün mertebe müsait şartlar sulhü temin edecek ve İtalyanları Trablus'a sevke sebep olduktan sonra neticede yine Türk dostu olarak işin içinden çıkacaktı. İngilizlerin takip ettikleri bu gayet mahirane siyaset yüzünden Türkiye için bir tarata İngiltere, Fransa, Avusturya ve diğer taraftan Almanya ile Avusturya olmak üzere Avrupa devletleri birbirlerine girmişlerdi. İtalya'yı ittifak–ı müsellesten ayırmak için onu Trablusgarb'a yollayan İngiltere ile müttefikleri şimdi mesele bir emrivaki olduktan sonra gene Türkiye'ye dost görünerek Bağdat meselesinde Almanya'yı mağlup etmeye çalışıyorlardı. 17 Teşrin–i evvel'de İstanbul'daki Alman Sefiri Baron Marşal tarafından Almanya Hariciye Nezareti'ne gönderilen bir notada deniliyordu ki:

"İngilizlerin İstanbul'da senelerden beri el altından bize karşı yaptıkları mücadele Trablus meselesinden dolayı şimdiye kadar görülmemiş derecede şiddet kesbetmiştir."

Baron Marşal iki gün sonra da şu raporu gönderiyordu:

Bu defa mesele Bosna–Hersek hadisesi gibi bir iki ay zarfın-

da atlatılabileceğimiz geçici bir devir değildir. Bilakis tesirlerini bir çok seneler hissedeceğimiz kat'i bir muharebedir. Şayet İtalya'nın iki müttefiki (Almanya ve Avusturya) Roma'da Türkiye için kabule şayan sulh şartları temin edemezlerse ve İngiltere'nin tavassutu devam eylerse, o zaman İngiltere İstanbul'da kendisine öyle bir mevki temin edecektir ki Bağdat hattının inşası bile bu yüzden tehlikeye düşecektir.

Gariptir ki, İngilizler Londra'da bulunan Alman ve Avusturya sefirlerini de kandırmağa muvaffak oluyorlardı. Mesela Londra'daki Alman Sefiri Wangenheim'dan sonra bir müddet İstanbul'da sefirlik yapan Kont Metternich, Hükümeti'ne gönderdiği bir raporunda diyordu ki:

Her ne kadar Türkiye'yi İtalya'ya karşı biraz himaye etmek milyonlarca İslamı kazanmak için cazip görünüyorsa da, İngiltere, Trablusgarp Muharebesi meselesinde tam bir bitaraflık muhafaza etmek azmindedir."

Avusturya Londra Sefiri Kont Mensdedorf ile Rusya'nın Londra Sefiri Kont Benkendorf ta, İngiliz gazetelerinde ve İngiliz efkâr-ı umumiyesinde İtalya'ya karşı bir husumet görülmesine rağmen İngiltere Hariciye Nezareti'nin daha ziyade İtalya'ya mütemayil olduğunu hükümetlerine bildiriyorlardı. İtalya'nın Londra Sefiri Marki İmperiali ise İngiltere'nin tavır ve hareketinden çok memnun olduğunu yazıyordu.

Görülüyor ki, İngiltere İstanbul'a karşı başka bir vaziyet, harice karşı ise büsbütün başka bir vaziyet takınıyordu. Bunu takdir edebilecek bir kimse bulunmadığı için İstanbul'da İngilizlerin tavassut tekliflerine dostane bir teşebbüs nazariyle bakılıyordu. Halbuki maksat, Kamil Paşa'yı tekrar iktidar mevkiine getirmek ve Osmanlı Devleti üzerine gene İngiliz emellerini hakim kılmaktı. Bir de İngilizlerin bir İslam devletine karşı hareket ettiğini bütün İslamlara karşı örtmek ve Türkiye'ye güya düşman değil, dost görünmekti.

Bu vaziyet karşısında bütün ümitlerin İngiltere'ye bağlanması kadar tabi bir şey olamazdı. Türk ricali, İttihat ve Terakki erkanı ve Mebusan Meclisi'nde bir çok mebuslar hep aynı hisse kapılmışlardı. Ancak Kamil Paşa, iktidar mevkiine geçerse işlerin düzeleceği zannediliyordu. Tabii Sadrazam Sait Paşa'nın mevkii

tamamiyle sarsılmıştı. Fakat bu işte Sait Paşa, Kamil Paşa'dan daha kurnazca hareket etmiş ve 18 Teşrin–i Evvel'de Mebusan Meclisi'nin gizli bir içtimaında mebuslara aşağıdaki beyanatta bulunarak Kamil Paşa'nın Sadaret gemisinin yelkenlerini şişiren rüzgarı durdurmağa ve dümeni elden bırakmamağa muvaffak olmuştu. Sait Paşa, bu gizli içtimada demişti ki:

"Geçirdiğimiz bu vahim zamanlarda size hakikati tamamiyle anlatıyorum. Bizim için bir İtalyan harbi değil, bütün Şark Meselesi mevzubahistir. Türkiye'nin taksimi için kuvvetli bir cereyan vardır. Hakkı Paşa idaresi birçok şeyleri ihmal etmiştir. Fakat fenalığın menbaı daha derinlerdedir. Biz şimdiye kadar tecerrüt ettik. Bunanla beraber bazı devletlere mütamayil olduğumuzu gösteren bir siyaset takip eyledik. Şayet mütemayil olduğumuz devletlerle bir mukavele akdetmek için lazım olan esasları bulamazsak, o devletleri rakip olan diğer tarafı iltizam eylememiz icap eder. Şimdiye kadar takip ettiğimiz siyaset yüzünden bir grup devletleri soğuttuk. Onun içindir ki hiçbir devlet, bizi bugünkü mevkiimizden kurtarmak için yardım etmiyor. Ben, bugün ne bu, ne şu; devletler grubuna taraftarım. Yalnız, gördüğüm bir şey varsa o da Osmanlı Devleti'nin derhal bir himayeye muhtaç olduğudur. Bu himaye umumi tehlikenin zuhurunu geriye bırakmalı ve münhasıran şimdiki harp ile iştigal etmelidir. Ben, Allah'ın inayetiyle vatanı kurtaracağımızı zannediyorum, şu şartla ki, bana karşı umumi bir itimat gösterilsin, Türkiye yabancı bir devletin velayeti altına girmeden ancak bu sayede o muazzam himayeye mazhar olabilir. Bahsetmek istediğim muazzam kuvvet itilafı müsellestir. Bizden daha bazı coğrafi, ticari ve siyasi fedakarlıklar isteyecektir. Biz bu fedakarlıkları yapmalıyız."

Sait Paşa'nın Mebusan Meclisi'nde söylediği bu sözlerden bir Türk–İngiliz anlaşması manası çıkıyordu. Sadrazam Sait Paşa, memlekette İngilizler lehine şiddetli bir cereyan hasıl olduğunu anlayınca, hemen o cereyanın başına geçer gibi görünerek mevkiini kurtarmağa muvaffak olmuştu. Çünkü söylediği sözlerin tesiri altında kalan mebuslar, ona büyük bir ekseriyetle itimat meyan etmişlerdi.

Sait Paşa, tehlikeyi bu suretle atlatmağa muvaffak olduktan

sonra İstanbul'daki sefirleri oynatmağa başlamıştı. Bir kere Alman Sefiri ile vukubulan mülakatında Sefir, kendisine kuvvetleri birbirine uygun olmayan İngiltere ile Türkiye arasında akdedilecek bir ittifakın zayıf taraf için tehlikeli olacağını söylemesi üzerine Sait Paşa böyle bir ittifakın mevzubahis olamayacağı cevabını vermişti. Baron Marşal bu cevaba memnun olarak oynadığı taktik rolden dolayı kendisini tebrik etmişti. Hariciye Nazırı Asım Bey dahi İngiltere ile Türkiye arasında bir ittifak akti için bir tasavvur mevcut olmadığını Alman Sefiri'ne anlatmıştı.

Her ne kadar Sefir Baron Marşal bu sözlere inanıyorsa da Berlin'e yazdığı bir raporunda Sait Paşa'nın İngiliz yardımından ümitler beklediğini hissettiğini de ilave ediyordu. Bu raporda aynen şunları söylüyordu:

"İngiltere'nin yardım edebileceğine ve etmek istediğine burada o kadar intizar ediliyor ki, Sait Paşa'nın hareketini yalnız taktik bir manevra gibi telakki etmek hata olurdu."

Gene sefirin böyle bir raporuna nazaran; Sait Paşa'nın kendisine, her ne kadar İngilizler tavassut etmek istiyorlarsa da biz bir Alman tavassutunu tercih ederiz sözlerini söylemişti.

"Fakat İtalya, diğer devletlerin tavassut etmelerine imkan bırakmamak için 5 Teşrin–i sani 1911'de Trabulgarp ve Bingazi'nin bilakaydüşart İtalya'ya ilhak edildiğini resmen ilan eylemişti. Bu suretle her türlü tavassut ihtimali ortadan kalkmış oluyordu. İtalya'nın yaptığı bu teşebbüs Avrupa'da fena bir tesir hasıl etmekle beraber, iş o fena tesiri hasıl etmekten başka bir netice vermiyordu. Türkiye'de ise; İtalyanların bu hareketi harbe devam arzusunu azami derecede şiddetlendirmişti. Artık sulh ihtiyacı ve sulh yapılması fikri büsbütün ortadan kalkmıştı. Mebusan Meclisi'ndeki, Arap mebuslar bir karar vererek "Şayet Trablusgarp feda edilecek olursa Arapların Osmanlı Padişahlarının hakimiyeti altında yaşamak için hiçbir alakaları kalmayacağını, ilan etmişlerdi. İtalyanlar tarafından koşulan şartların Babıâli tarafından kabulüne hiç imkan yoktu. Çünkü İtalyanlar, silahların bırakılmasını, Türk askerlerinin Trablus'tan çekilmesini istiyorlardı ki bu şartlar kabul edildiği takdirde Türkiye ile müttefikan hareket eden Sünusilerin, asi olarak

İtalyanlara terkolunmaları lazım geliyordu.

İtalyanlar bir taraftan Trablus'un ilhakını ilan ederlerken diğer taraftan orada bir karış bile ilerlemeğe muvaffak olamıyorlardı. Parlak şenliklerle teyit ettikleri ilk muvaffakiyetlerinden sonra, bütün askeri harekat durmuştu. İtalyan askerlerinin memleket dahiline doğru yapmak istedikleri ileri hareketler büyük mağlubiyetlerle neticelenmişti. Avrupa diplomatlarından birisi bu aralık diyordu ki: "Türkler kendilerinde mevcut olan büyük yaratma kabiliyetini inkişaf ettirebilmek için vakit kazandılar" hakikaten yapılan büyük fedakarlıklar neticesinde az zaman zarfında Trablus'ta bir Türk Ordusu yaratıldı. İtalyanların depo ettikleri askeri tenezzüh çetin bir harp şeklini aldı. Alman Sefiri vaziyeti hakkında Berlin Hariciye Nezareti'ne gönderdiği bir raporunda diyordu ki:

"Türkler, gene sabrederek beklemek usulünü takibe başladılar. Bu hususta Türkler, tasavvur edilemeyecek kadar tehlikeli bir rakip kabul edilebilirler."

"Babıâli'nin Trablusgarb'ın ve Bingazi'nin ilhakını tasdik etmesi İtalyanlar, Avrupa'da bir karışıklık çıkararak Türk askeri kuvveti harap oluncaya kadar ve Türkiye böyle bir vaziyet karşısında mevcudiyetini muhafazaya mecbur kalıncaya kadar bekleyebilirler."

İtalyanlar, Trablus'ta çok fakir İtalyan kuvvetleriyle çarpışan fedakâr Türk zabitleri ve askerleri tarafından gösterilen mukavemetin kırılamayacağını anladıklarından muharebeyi Türkiye'nin kara sularına sirayet ettirmek isti-yorlarsa da, Avrupa Devletleri'nin şiddetli itirazları yüzünden buna muvaffak olamıyorlardı. Mesela Arnavutluk sahillerini topa tutmak isteseler Avusturyalılar, Boğazlara hücum etmek isteseler Ruslar kıyamet koparıyorlardı. Hususiyle Boğazlar Meselesi'nde Ruslar yalnız kalmıyorlardı. Bütün devletler o işte alakadar görünüyorlardı.

Boğazlar Meselesi

İttihat ve Terakki yalnız Trablusgarp Harbi'ni düşünmüyordu. Boğazlar Meselesi ve Rusların Boğazlar hakkında takip ettik-

leri emeller de başlı başına ayrı bir dert teşkil ediyordu. Daha Trablus'ta çarpışmalar başlamadan evvel Ruslar, asırlardan beri takip ettikleri Uzak Şark politikasını ve Akdeniz'e inmek gayesini ateşlendirmeye başlamışlardı. Rus harp gemilerinin Boğazlardan serbest bir surette geçmelerini istiyorlardı. Rusya Hariciye Nazırı iken Rusya'nın Paris Sefirliği'ne tayin edilen İsvolski, Trablus hadisesi üzerinde Boğazlar Meselesi'ni ortaya atmıştı. Çünkü memleketimizin maruz kaldığı büyük tehlike esnasında Boğazlar Meselesi'nin artık kolaylıkla halledilebileceğini zannediyordu. İsvolski'nin diplomatik muhaberatına dair 1926'da neşredilen bir esere nazaran Rusya'nın Paris Sefiri diyordu ki: Türk–İtalyan ihtilâfının daha ziyade şiddetlenmesi ihtimali vardır. Biz bu vaziyet karşısında yalnız Balkan Yarımadası'nda sulhün ve intizamın muhafazasına çalışmalıyız. Aynı zamanda gelecek hadiselerden bilistifade kendimiz azami faideler temine gayret etmeliyiz."

İsvolski, Rusya Hariciye Nazırı Vekili olan Neratof'a 26 Eylül'de bir mektup göndererek bu fikrini ona bildirmiş, İtalya ile Rusya arasında akdedilen, İtalya'nın Trablus'u almasına mukabil, Rusya'nın da Boğazlar Meselesini halletmesinden bahis olan ve Racconigi mülakatında kararlaştırılan gizli mukaveleyi hatırlatmış, İtalya'nın Boğazlar Meselesi'nde Rusya'ya karşı üzerine aldığı taahhütlere kati bir şekil verilmesini istemişti. İsvolski, aynı zamanda Paris'teki İtalyan Sefiri Tittoni ile de temasa gelerek Boğazlar Meselesi'ni onunla müzakereye başlamıştı. Nihayet 11 Teşrin–i evvel'de Boğazlar Meselesi Fransız Hükümetine de açılmıştı. O zamanki Hariciye Nazırı De Selves, kat'i olmamakla beraber Rusya Sefiri'ne memnuniyet verici bir cevap vermişti. Rusya'nın Londra Sefiri olan Benkendorf da İngiliz Hariciye Nazırı'yla temas etmiş fakat Sir Grey, Fransızlardan daha ihtiyatlı bir cevap vermişti. Sir Grey Boğazlar Meselesine dair Rusya tarafından Babıaliye verilecek bir notayı İstanbul'da himaye etmeye hazır olduğunu, fakat Rusya tarafından çok ileriye giden talepler ortaya atılacak olursa bunların bir karar verilmeden evvel tetkiki lazım geleceğini söylemişti. Rus Sefiri Benkendorf, Petersburg'a gönderdiği raporunda bu cevaptan bahsederken itilaf–ı müsellesin nihayet İngiltere'yi Rusya'nın emellerine hizmet etmeğe mecbur edeceğini yazıyordu. Filhakika İngilizlerin

müterreddit görünmeleri, o esnada İngiltere ile Rusya arasında İran hakkında mevcut olan bazı ihtilafların halledilememesinden ileri geliyordu. O ihtilaflar ortadan kalktıktan sonra boğazların da, Rusların isteklerine göre halledileceğine şüphe yoktu.

Diplomatlar kendi aralarında bu suretle anlaştıktan sonra Rusya'nın İstanbul Sefiri Çarikof, büyük teşebbüsünü icraya koyulmuştu. Petersburg hükümeti namına hareket eden Sefir Çarikof, gözleri önünde tecessüm eden gaye, bir zamanlar Hünkar İskelesi Muahedesi'yle ihdas edilmiş olan vaziyetin yeniden yaratılması, yani Osmanlı Devleti'nin, Rus Himayesi altına alınmasıydı. O devre ait neşrolunan vesikalara bakılacak olursa, Çarikof bu gayeye vasıl olmak için her türlü vasıtaya başvurmaktan çekinmiyor, bütün zeka ve dirayetini bu işe hasrediyor, hatta ekseriye amirlerinin Petersburg Hariciye Nazırı'nın emirleri ve kararları hilafına hareket etmekten bile çekinmiyordu. Bir müddet sonra Boğazlar Meselesi, Çarikof'un bu çabalaması neti–cesinde, büsbütün yeni bir şekilde ortaya çıkmıştı. Çarikof'un çizdiği planda bir Balkan ittifakı vücuda getirilmesi ve bu ittifaka Rusya tarafından gösterilen bir lütuf olmak üzere Türkiye'nin de bu ittifaka girmesine müsaade (!) olunması yazılı bulunuyordu.

O esnada bu projenin samimiyetine (!) inanacak tek bir Türk siyasisi bile yoktu. Babıâli ricali Çarikof'a verdikleri cevapta, şayet Rusya, Türkiye'ye yardım etmek istiyorsa, bunu Trablus'ta Türk hukuk–u hükümranisinin muhafazasını kabul ettirmek suretiyle yapsın!" diyorlardı. Hatta Babıâli, bu arzusunu Londra vasıtasıyla de Ruslara bildirmişti.

Bu müracaattan hasıl olan netice şu idi ki; Petresburg, Babıâli'nin Ruslardan İtalya'ya karşı taleplerde bulunmasına sebebiyet vermemek ve Boğazlar Meselesi'nde red cevabı almamak için Boğazlar hakkındaki teşebbüsün şimdilik tehirini muvafık görmüştü.

Bunun üzerine İstanbul'daki siyasi diplomasi mahafilde, bir müddet bir sükunet hasıl olmuştu. İttihat ve Terakki ricali ve Babıali erkanı bu sükuneti iyiliğe halletmiş olacaklardır ki Karadeniz sahilindeki sarayına gelen Rusya Çarı'nı selamlamak üzere oraya bir heyet göndermişlerdi. Bu heyetin oraya

gitmesiyle Rusya'nın, Boğazlar hakkındaki emellerinden vazgeçeceğini kabul etmek çocukluk olurdu. Esasen Boğazlar Meselesi'nin bu sayfiye yerinde mevzubahis edileceği zan ve tahmin olunuyordu. Fakat heyet buraya gittiğinde meseleye pek az temas edildiğini görünce hayretler içinde kaldı. Temas edilmemesini sebebi malumdu. Boğazlar hakkında Babıali'den imtiyazlar koparmak için Rusya, İtalya'ya karşı bir harekette bulunmak istemiyordu.

Ancak aradan birkaç hafta geçtikten ve Sefir Çarikof ile Petersburg arasında cereyan eden müzakereler neticelendikten sonra, ahval ve şerait müsait göründüğü takdirde Babıali nezdinde Boğazlar Meselesi'ni takip etmesi için Sefir'e talimat gönderilmişti. Fakat bu talimata bakılacak olursa, Sefir Çarikof Rusya hükümeti namına değil, kendi nam ve hesabına teşebbüste bulanacaktı ki şayet iş muvaffakiyetsizlikle neticelenecek olursa mağlubiyet Rusya Hükümeti'ne değil, Sefir Çarikof'a ait bulunsun.

Rusya Sefiri Boğazlar Meselesi'ni ortaya atmak için müsait ahval ve şeraiti bulmak hususunda çok beklemedi. Çünkü Teşrin–i sani ortasında İtalya harp sahasını Şarki Akdeniz'e ve Boğazlara doğru uzatacağını bildirdi. Bunun üzerine tarafımızdan Boğazların kapatılması için lazım gelen tedbirler alınmağa başladı. Bizim Boğazları kapatacağımız anlaşılır anlaşılmaz, Rusya bütün alakadar devletleri toplayarak Roma hükümeti nezdinde müşterek bir teşebbüste bulundu. Aynı zamanda Rusya Sefiri Çarikof'ta bir zamandan beri kesilmiş gibi görünen Boğazlar Meselesi müzakeresini, Babıali ile tekrar konuşmağa başladı. Sefir tarafından 27 Teşrinisani'de Hariciye Nazırı Asim Bey'e ve–rilen bir notada Rus harp gemilerinin Boğazlardan serbest bir surette geçmelerine Osmanlı Devleti tarafından müsaade edilmesine mukabil, aşağıdaki tavizlerin verileceği yazılı bulunuyordu.

1–1909 senesinde akdedilen Karadeniz mukavelesinden vazgeçmek,

2– Bir Balkan ittifakı vücuda getirmek için çalışmak.

3–Boğazlara bir düşman tarafından hücum olursa Rusya tarafından yardım edilmek.

Rus Sefiri Çarikof, 6 Kanun–ı evvel'de 6 maddelik bir nota ile Babıali'ye müracaatla Boğazlar Meselesi için derhal müzakereye girişmeyi istemişti. Hükümet, bu vaziyet karşısında kat'i bir karar vermek mecburiyetinde bulunuyordu. Ortada artık mevzubahs olan Boğazlar Meselesi değil, Avrupa'da birbirine karşı gittikçe büyük bir rakip kesilen devletler grubundan birisinin tarafını iltizam etmek meselesi vardı. Bir tarafta itilafi müselles, diğer tarafta da merkezi Avrupa devletleri, Almanya ve Avusturya bulunu–yordu.

Alman siyasi ricali Boğazlar Meselesi'ne hususi bir ehemmiyet veriyorlardı. Almanlar bu hususta İngilizlerle anlaşmanın mümkün olamayacağını anladıklarından gene Rusya'ya meyletmeğe başlamışlardı. Rusya Hariciye Nazırı Sazanof, Berlin'i ziyaret etmişti. Postdam'da İmparator'un huzurunda yapılan müzakerelerde biraz Boğazlar Meselesi de konuşulmuştu. Almanların maksadı Türkiye'nin zararına Rusya'ya bazı imtiyazlar bahşederek Rusları, Almanya tarafına çevirmekti. Bu maksatla yapılan müzakereler oldukça ilerliyordu. Alman Hariciye Nazırı'nın adamlarından birisi Alman Sefiri Baron Marşal ile anlaşmak üzere İstanbul'a gelmişti. Halbuki Alman Sefiri, sonradan neşr–olunan diplomasi raporlarına bakılacak olursa, Almanya ile Rusya arasında böyle bir anlaşmaya şiddetle aleyhtar bulunuyordu.

Almanya, bu aralık Rusların Boğazlar hakkındaki arzularını kabul etmek için Avusturya'nın muvafakatini şart koşmuştu. Halbuki Avusturya Hariciye Nazırı Ereusal, buna razı olmuyordu ve Avusturya–Macaristan'ın vaziyeti buna kabule müsait olmadığını söylüyordu. Çünkü İstanbul'daki Avusturya Sefiri Pallaviçini Viyana'ya gönderdiği raporlarında diyordu ki:

"Statükonun Rusya tarafından istenildiği şekilde değiştirilmesi, Avusturya–Macaristan'ın mevcudiyetini azami derecede tehlikeye sokar. Rusya, Avusturya'ya başka şeylerden tavizat verse bile Boğazların açılmasından dolayı Avusturya için hasıl olacak zarar hiçbir suretle tazmin edilemez. Bir kere Boğazlar açılırsa o zaman Rusya, bütün deniz kuvvetini Karadeniz'de birleştirecektir. Bu yüzden yalnız İstanbul'da değil, Balkanlar'da fevkalade bir nüfuz kazanmış olacaktır. Akdeniz'de yeni bir

kuvvet doğacaktır. Adriyatik'teki deniz kuvvetlerinin muvazenesi de bozulacaktır: Onun için Rusya'nın arzuları yerine getirildiği takdirde Avusturya'nın Ortadoğu politikası tamamiyle mağlup olacaktır. Şu halde İstanbul'daki mevkilerini ve nüfuzlarını muhafaza etmek isteyen devletler, mevcut muahedelerin bozulmaması için bütün kuvvetleriyle çalışmağa ve bu taleplerini kabul etmeyen Türkiye'ye yardım eylemeğe mecburdurlar.

Fakat Babıali, hakikat halde mukavemet ediyor muydu? Sadrazam Sait Paşa ile nazırlardan bazıları Rus taleplerini terviç eder gibi görünüyorlardı. Yalnız Hariciye Nazırı Asım Bey, şayet arkadaşları Rus teklifini kabul ederlerse, istifa edip çekileceğinden bahsediyordu. Avusturya Sefiri Pallaviçini'nin raporlarına bakılacak olursa Asım Bey, Boğazlara ait mukaveleleri muhafazası için Almanya, Avusturya ve Romanya ile Türkiye arasında gizli bir mukavele akdedilmesini Avusturya sefirine'ne teklif ediyordu. Avusturya Sefiri böyle bir ittifakın Avusturya için tehlikeli olduğunu itiraf etmekle beraber faydaları olduğunu da söylüyor, fayda olarak ta Rus projelerinin suya düşmesini, Balkan Devletleri tarafından Avusturya'ya karşı yapılacak bir hücumda Türkiye'nin ve Romanya'nın Avusturya'ya yardım etmesini Balkanlar'da yapılacak şimendifer inşaatında Türkiye'nin Avusturya'ya karşı daha müsaadekârane davranmasını ve Arnavutluk Meselesi'nin Avusturya lehine halledilmesini sayıyordu.

Avusturya Sefiri'nin bu tarzdaki notalarının tesiri altında kalan Avusturya Hariciye Nazırı, Türkiye'nin tam olarak muhafazasında Avusturya'nın büyük bir Türk dostu olduğunu göstermek istemişti. Tabii bu dostluk siyasi icabattan doğan bir dostluktu ve bu itibarla onun büyük bir kıymeti yoktu. Yalnız dikkate şayan olan bir cihet varsa o da Türk dostluğunun Almanya'dan Avusturya'ya intikal eylemiş olmasıydı. Rusya'yı kazanmak ve bir Alman–Fransız harbinde Rusya'nın tarafsızlığını temin etmek isteyen Almanya, bu gaye uğruna Türkiye'yi feda etmek isterken Boğazların açılmasını menfaatlerine uygun bulmayan Avusturya, birden bire Türk dostu oluyordu. Esasen Bosna ilhakından beri Türkiye'deki nüfuzunu kaybeden Avusturya, tekrar Babıâli'nin muhabbetini kazanmak için mütemadiyen

çalışıyordu. Trablus Muharebesi'nden beri İstanbul'da Almanya'ya karşı yine bir itimatsızlık hasıl olalıdan beri Babıali daha ziyade Avusturya'dan fikir almaya başlamıştı. Mesela Hariciye Nazırı Asım Bey, Rusların Boğazlar hakkındaki notalarından Avusturya'yı daha evvel haberdar etmiş ve Alman Sefiri'ne meseleyi ondan üç gün sonra açmıştı. Alman Sefiri Baron Marşal'in Boğazlar Meselesi'ne dair vuku bulan mülakati hakkında Berlin'e yazdığı rapora bakılacak olursa Hariciye Nazırımız:

Bize karşı büyük darbeyi vuranlar! Sözü ile Baron Marşalı Kanun–ı evel 1911'de karşılamış Çarikof'un teşebbüsü hakkında "Büyük bir heyecan içinde izahat vermiş, Rusya tarafından istenilen şeylerin daire–i şumulünü çizmiş ve bunların "Türk devletinin Rus himayesi altına girmesi demek olacağını" söylemiş, Rusların, İngilizlerle anlaştıktan sonra böyle bir teşebbüste bulunmuş olmaları lazım geleceğini ve şayet böyle bir anlaşma varsa bunun itilaf–ı müselles tarafından Berlin'e ve Viyana'ya karşı vurulmuş bir darbe demek olacağını anlatmıştır. Alman sefiri, Asım Bey'in bu sözlerini dinlemiş, o fikirlere tamamiyle iştirak etmekle beraber onlara karşı bir vaziyet almaktan çekinerek yalnız dinlemekle kanaat eylemiştir. Baron Marşal Boğazlar Meselesi'ne dair gönderdiği raporunda diyordu ki:

"Türkiye Trablusgarbı ve Bingazi'yi kaybetse bile genç muazzam bir devlet kalabilir. Halbuki Rus harp gemilerinin Boğazlardan serbest bir surette geçtikleri andan itibaren Osmanlı Devleti'nin istiklali tamamiyle suya düşmüş olur. Evvelce söylediğimi burada tekrar ediyorum: Rus zırhlıları, Boğazlar içinden geçtikleri gün, Rusya İstanbul'a hakimdir. Padişah ondan sonra yavaş yavaş Buhara emirinin derecesine kadar sükut eder. Ecnebilerin menfaatlerini korumak için sefirlere artık hacet bile kalmaz, konsoloslar kafi gelir. Türkiye'nin Avrupa kıtasındaki arazisi Rusya'nın keyfine bağlanır. Çünkü Türklerin askeri nakliyatı Rus donanmasının hakim olduğu sulardan geçecek olursa Türk seferberliği de hiç hükmüne iner. Ruslar, Boğazlara hakim oldukları takdirde bundan Bağdat hattı da mutazarrır olur, çünkü o hattın başlangıcı Osmanlı payitahtının karşısında bulunuyor...

Görülüyor ki Almanların Bağdat hattı siyaseti ve

Avusturyalıların Balkanlarda takip ettikleri politika Rusya'nın Boğazlar hakkındaki emellerine nail olmasına bir dereceye kadar set çekiyordu. Arada yalnız bir İngiltere kalıyordu. Bunu da Türk siyasi ricali gerekse Alman ve Avusturya kendi aralarında hallediyorlardı. 1907'deki İngiliz–Rus mukavelesinde gizli bir madde mevcut olduğuna herkes kanaat getiriyordu. İran'ın taksiminden başka Türkiye'nin dahi nüfuz mıntıkalarına taksiminden bahis olan gizli maddeye istinaden Rusya'nın Boğazlar Meselesi'ni Rusya lehine halletmek için mutlaka İngilizlerden müsaade almış olması lazım geleceğini katiyyen bili–yor gibiydi. Alman Sefiri Berlin Hariciyesi'ne gönderdiği raporunda yine diyordu ki:

"İngiltere'nin Basra Körfezi'nden itibaren Irak'ın içeri taraflarına kadar o kadar büyük menfaatleri vardır ki, İngilizlerin bu havaliye sahip olmalarına mukabil, Rusların Boğazlardan serbest bir surette gelip geçmeleri onlara pek ucuz görünür. Bağdat hattının, Rus–İngiliz nokta–i nazarına göre de basit bir surette halli de bundan ibarettir. Çünkü Rusya, anahtarlardan birisini ve İngiltere'de ikincisini eline geçirmiş olacaktır.

Alman sefiri'nin gönderdiği bu rapor üzerine Alman Hükümeti, mutlaka Türkiye'nin zararına Ruslarla anlaşmaktan vazgeçmiş olacak ki, Sefir'e 3 Kanun–ı evvel'de gönderdiği talimatta demişti ki:

"Türkiye'nin mutlaka kabul etmesi lazım gelmeyen ve devletlerin muvafakatine muhtaç bulunan Rus teklifinden dolayı o kadar heyecana kapılmasın. Alman Hariciyesi'nin anlayamadığını Asım Bey'e anlatınız. Ruslardan maksatları hakkında fazla izahat istemesini ve bu suretle Rusların daha ziyade açılmalarını temin eylemesi kendisine tavsiye ediniz... Rusların pek ziyade dikkat nazarını celbeden bu tavrı hareketlerine Almanya'nın önayak olması için hiçbir münasebet yoktur."

Almanya'nın verdiği bu yeni karar üzerine İstanbul'da yeniden bir İslavlık ve Cermenlik mücadelesi bütün şiddetiyle baş göstermişti. Fakat Osmanlı Devleti için yapılan bu mücadelede Osmanlı ricali başlıca rolleri oynamaları lazım gelirken, seyirci kalıyorlardı. Çünkü onların elinde hiçbir kuvvet ve nüfuz yoktu. Olsa olsa arada sırada bir devletin Türkiye'deki menfaatlerini

diğer devletin menfaatlerine karşı harekete getirmekten ibaret bir siyaset rolü oynanıveriyordu. Osmanlı ricali tarafından, birbirine zıt olan muhtelif menfaatlerin birbirlerine çarpışmasından Osmanlı Devleti için faydalı bir netice hasıl olması bekleniyordu.

Fakat Umumi harp esnasında ve harbi müteakip Avrupa devletleri tarafından neşredilen diplomasi ve siyasi raporlar tetkik edilecek olursa muhakkak olarak şu netice çıkıyordu ki Rusya ve İngiltere Suriye havalisini Fransa'ya vermek suretiyle Türkiye'yi taksime çalıştıkları halde Türkiye'de iktisadi gayeler takip eden ve Bağdat hattına pürüzsüz bir şekilde sahip olmak isteyen Almanya ile Balkanlardaki devletlerin büyümesinden ve Rus nüfuzu altına geçerek büyük bir tehlike olmasından korkan Avusturya , Türkiye'nin tam olarak katılmasını, Türkiye'nin güzel gözleri için değil, fakat kendi menfaatleri için kati ve ciddi bir surette istiyorlardı.

Hatta Almanya bunun için başka teşebbüslerde bulunmağa çalışıyor. Türkiye'yi kuvvetlendirmek maksadıyla asker muallimler göndermeğe kalkışıyordu. Alman Sefiri'nin İstanbul'dan gönderdiği bütün raporlarında ordusu ve bahriyesi çok kuvvetli olan Türkiye'de Almanya'nın daha ziyade iktisadi menfaatleri olabileceği ileri sürülüyordu. Fakat bir Alman politikasını takip edenler İstanbul'daki Alman Sefiri ile bizzat Almanya İmparatoru'ydu. Yoksa Hariciye Nazırı olan Kiderlen, mutlaka Türkiye aleyhine Ruslarla anlaşmağa taraftar bulunuyordu. Hatta Alman Hariciye Nazırı'yla Baron Marşal'in arası bu yüzden o kadar açılmıştı ki, Baron Marşal İstanbul'daki vaziyet hakkındaki notalarını doğrudan doğruya Başvekil Betman–Holvez'e göndermeğe mecbur kalmıştı. Başvekil, o zaman bu raporları imparatora göstermeğe mecbur oluyordu. İmparator sefirinin fikirlerini tasvip ettikçe Hariciye Nazırı fena halde kızıyordu.

Boğazlar Meselesi bu suretle devletlerin ayakları altında bir futbol topu gibi bir kaleden öbür kaleye atılmakta ve her iki taraftan biri fazla gol yapmağa çalışmakta iken birden bire sönüverdi. Rusya, Babıâli nezdindeki teşebbüslerine ve müzakerelerine devam etmedi. Bunun sebebi Almanya ile Avusturya'nın Bulgarlar hakkında münkait Babıâli'ye söylemiş olmaları değildi. Meselenin suya düşmesine İngiltere sebep olmuştu. Bu da

İngiltere'nin Boğazları Ruslara açmak istememesinden ileri gelmiyordu. İran'da bazı hadiseler zuhur etmişti. Bunun üzerine Rus askerleri Tahran üzerine doğru yürümeğe başlamışlardı. Bundan dolayı İran hakkında Rusya ile İngiltere'nin arası açılmıştı. Bir taraftan böyle bir ihtilaf çıkmış iken diğer taraftan Boğazlar Meselesini de itilaf–ı müsellese yüklemenin pek ağır basacağı anlaşılınca Rusya'nın Londra Sefiri tarafından Petersburg'a yapılan tavsiye üzerine Rusya Boğazlar Meselesi'yle uğraşmaktan vazgeçmişti. Hatta bu işte kendi başına hareket etmesi ve Petersburg Hükümeti'ni işe karıştırmaması kendisine verilen ilk talimatta tavsiye olunan İstanbul'daki Rus Sefiri Çarikof geri çağrılmıştı.

Boğazlar Meselesi'nin ortaya atılması o kadar heyecan uyandırmıştı ki Trablus Muharebesi bile heyecan içinde ehemmiyetini kaybetmişti. Trablus'ta büyük fedakarlık göstererek çarpışan kuvvetlerimizin karşısında İtalyanlar hiçbir muvaffakiyet elde edemiyorlar ve sahil mıntıkasından bir adım bile ilerleyemiyorlardı. Fakat buna rağmen "Kılıçlarının hakkı" olarak Trablus'un ve Bingazi'nin kayıtsız ve şartsız İtalya'ya iltihakını istiyorlardı.

Bu aralık Rusya Hariciye Nazırı Sazanof yeni bir tavassut teklifiyle ortaya çıkmıştı. Bu tavassut mucubince her iki taraf bir mütareke akdedecek ve bu mütareke esnasında askerlerini geri çekecekti. Bu suretle İtalyanlar ortada bir sulh muahedesi olmadan Trablus'a sahip olacaklar, yanız oradaki Arablarla çarpışmağa mecbur kalacaklar, Osmanlı Devleti de muahede imzalayarak resmen bir vilayetini terketmek zilletinden kurtulacaktı.

Fakat Rusların bu teklifi İstanbul'daki sefirler tarafından kabul olunmamıştı. Bir de orada harbeden ve memleketin büyük bir kısmını henüz ellerinde tutan askerlerimizin hiç mağlup olmadıkları halde çekilip gitmelerini ve kendileriyle beraber mücadeleye iştirak eden Arapları, İtalyanlara karşı yalnız bırakmalarını kimse isteyemezdi. Sazanof tarafından yukarıda yapılan bu teklife en ziyade itiraz eden yine Alman Sefiri Baron Marşal'dı.

Rusya, Almanların Rus emellerine karşı müşkilat çıkarmakta

olduklarını görünce ve Türkiye'nin Rus himayesi altına alınması kolay kolay mümkün olamayacağını anlayınca Türkiye'nin en zayıf ve buhranlı bir zamanında Balkan ittifakını vücuda getirdiler. Bu ittifak sayesinde Avusturya ve Almanya'ya karşı vurmak istedikleri darbeyi vurmağa muvaffak oldular. İttihat ve Terakki, bu işler olup biterken işten çekilmiş bulunuyordu. O ancak ikinci Balkan Muharebesi esnasında tekrar iktidar mevkiine geçmeğe muvaffak olmuş ve Edirne'nin istirdadiyle mevkiini kuvvetlendirmişti.

Ondan sonra bütün İttihat ve Terakki siyaseti, Almanya'ya istinat etmeğe başlamıştı. Çünkü Trablus Harbi'nde Boğazlar Meselesi'ni halletmeğe çalışan Rusya'nın, Balkan hezimetlerinden sonra Boğazların açılmasında bundan sonra daha ziyade ısrar edeceğine şüphe yoktu. Hususiyle İngiltere dahi, Irak Meselesi'nin İngiltere lehine halline muvafakat edilmesine mukabil Boğazların açılmasına razı olacağını Rusya'ya vaadettikten sonra bu sefer Rusların daha fazla tazyikat yaparak emellerine nail olmalarından çok korkuluyordu. Umumi Harp'ten sonra neşredilen diplomasi vesikaları da bunun böyle olduğunu teyit etmişti. Bu vaziyet karşısında Rusya'ya mukavemet edecek olan bir devlet varsa o da Almanya ve onunla beraber Avusturya idi.

Meşrutiyetten sonra İstanbul'a gelen ve Türk Ordusu'nun ıslahiyle meşgul olan Golç Paşa, Balkan Muharebesi'nin neticesi üzerine Alman Erkân–ı Harbiyesi nazarında çok gözden düşmüştü. Onun için ordumuzla meşgul olmak üzere Liman Von Sanders Paşa'nın riyaseti altında İstanbul'a bir askeri heyet gönderildi. Bu heyetin gelmesi ve Liman Von Sanders Paşa'nın İstanbul Ordusu Kumandanlığı'na tayini Rusları fena halde kuşkulandırdı. Yeniden kıyametler koptu. Ruslar, Türk Ordusu'nun yeniden kuvvetlendiğini görünce Boğazlar Meselesi'nin çözümlenmesinin tekrar gözden geçileceğini anladılar. Yine Osmanlı Devleti'nin nam ve hesabına ve zararına devletler birbirlerine girdiler.

Avrupa'daki siyasi işler bu vaziyette iken Umumi Harp patlak verdi. Bilhassa son üç dört sene zarfındaki siyasi vaziyeti nazar–ı dikkate alan İttihat ve Terakki ricali Osmanlı Devleti için kurtuluş yolunun Almanya ile beraber hareket etmekte olacağına

kanaat getirdi. Baron Marşal, İstanbul'dan Londra'ya tayin edilmesi üzerine İstanbul'a gönderilen yeni Sefir Wangenheim tarafından yapılan ittifak teklifi kabul olundu. Türkiye bu ittifak yüzünden umumi harbe sürüklendi. İttihat ve Terakki'nin bütün ümidi bu harbin bitmesine bağlanmış oldu. Harp Almanya'nın ve Avusturya'nın mağlubiyetiyle neticelenince, İttihat ve Terakki de mağlup oldu ve çekildi. Fakat Türk milleti bu mağlubiyete boyun eğmedi. Daha muktedir eller, daha büyük mefkureler taşıyan bir deha onu çok yükseltti.

SÖZLÜK

A

Âbav–ü ecdad : Ata, ced
Afv–ı şahane : Padişah afvı
Ağleb–i ihtimal : Büyük bir ihtimalle
Akarat : Gelirler
Ariz–ü amik : Enine boyuna, uzun uzadıya
Arz–ı ubudiyet : Bağlılığını bildirme
Asar–ı atike : Eski eserler,(eserde bu ifade ile Abdülhamid'in Bombalaması hadisesini anlatır.)
Asar–ı tereffü : Kıymetli eserler
Ati : Gelecek, istikbal
Atiye–ihsaniye : Bağış

B

Ba–ferman–ı alişan : Yüce buyrukla
Bahr–i Faris : Basra Körfezi
Ba–İrâde–i Seniye : Padişah buyruğuyla
Barikâ–i hakikat : Hakikat ışıltısı
Barika–i saadet : Mutluluk ışığı
Benât : Kızlar, bebekler
Bera–yı seyahat : Gezi amacıyla
Beşuşane : Güler yüzlülükle
Beyân–ı teessüf : Üzüntü verici beyan
Bilafark–ı cins : Etnik ve mezhep ayırmaksızın
Bilakayd–ü şart : Kayıtsız şartsız
Bilatefrik : Ayırt etmeksizin
Bina–yı hayal : Ütopya

C

Cem–i gafir : Kuvvet toplama
Cerâim–i siyasiye : Siyasi suçlar

Ceride–i feridesi : Tek yayın organı
Ceza–yı nakdiye Para cezası
Ceza–yı seza : Layık olduğu ceza
Cism–i nâtüvan : Zayıf
Crise d'Orient Doğu krizi, doğu problemi
Cülûs–ı hürriyet : Hürriyetin doğuşu
Cünha Ufak cürüm, küçük suç

Ç

Çaker : Kul

D

Daire–i şümul : İçine alma, kaplama, ait olma
Daraban–ı kabiliyesi : Vurma yeteneği
Darb–ı mesel : Atasözü
Denaât : Alçaklıklar
Denaetkârane : Alçakça
Dest–i tekrîm : Hürmetli el
Devâir–i ecnebiye : Yabancı daireler (Konsolosluklar vs)
Devr–i menhusa :Uğursuz dönem
Dilpezir :Gönlün kabul edeceği, makbul
Dimağ–ı inkişaf : Aklın gelişmesi
Dübbüekber :Büyük ayı yıldız kümesi
Dübbüsağır : Küçük ayı yıldız kümesi
Düvel–i muazzam : Büyük devletler

E

Eczâ–i külli : Genel kısımlar
Ef'al–i deniyaneleri : Alçakça davranışlar
Ekseriyet–i ârâ : Oyların çokluğu, hiç olmazsa yarıdan fazlası
Elsine–i samiye : Sami dilleri
Emraz–ı dahiliye : İç hastalıklar
Endahte : Atılmış, bir tarafa bırakılmış
Erkân–ı Harp Reisi : Yüksek rütbeli subaylar reisi
Esâmi–i matlube : İstenilen isimler
Esef–i badî Üzüntü verici

Eser–ı cemiyet : Cemiyetin eseri
Esnâ–yı istintak : Sorgu zamanı
Esrâr Sırlar
Evca' : Ağrılar sancılar
Ezvak–ı hayvaniyesi : Hayvani zevkleri

F

Fal–i hayr İyi hal, iyi alamet
Faş : Meydana çıkma, açığa vurma
Fetha–i ateşfeşanı : Ateş saçan, yanardağ ağzı
Füyûzat : Çokluk, verimlilik, ilim, irfan

G

Garibnüvaz : Garip, biçare olanlara ikram eden,
garipsever
Gûna–gûn : Türlü türlü

H

Hakan–ı mahlû' : Tahtan indirilmiş padişah
Halife–i rûy–ı zemin : Yeryüzünün Halifesi
Hazine–i hassa : Padişah hazinesi
Heyet–i tahlifiye : And içme törenini düzenleyen heyet
Hezâr–ı teessüf : Binlerce teessüf
Hükümet–i Meşrûta : Meşrutiyet hükümeti

İ

İblis–i la'în : Lanetlenmiş şeytan
İhtiyar–ı sükût : Susmayı tercih etme
İhtizar : Can çekişme,sakınma korunma
İktiran : Yaklaşma, yanına gelme
İnfisâl : Ayrılma, yerini bırakıp gitme,
azledilme
İnkısam : Bölümlere ayırma
İnkısar Kırıklık
İntişâr : Neşrolunma, yayılma, dağılma
İrade–i Şahane : Yüce buyruk
İrtikab : İşlemek

İrtişâ : Rüşvet alma, rüşvetçilik
İsticvâb : Sorgu, sorup cevap alma
İstihsal : Hasıl etme, meydana getirme, üretme
İstirdad : Geri alma
İş–ü işret : İçki hayatı
İş–ü nûş : Cümbüş, sefahat
İtilaf–ı Müselles : Üçlü anlaşma
İzdiyâd–ı şan : Şanının artması, çoğalması

K

Kabil–i inkısam : Bölünebilir
Kabil–i telif : Uzlaşılabilir
Kabil–i tevfik : Uydurulabilir
Kehkeşan : Saman uğrusu, saman yolu
Kesan : Kişiler
Keyfiyet : Hal, durum
Kısm–ı azam : Büyük bölümü
Kilukali : Dedikodu
Kuvve–i zabıta : Kolluk güçleri
Küfran–ı nimet : Nankörlük
Kürre–i musattaha : Yeryüzünün her tarafı
Küşâd : Açma

L

Lahutilik : İlahi
Latif : Güzel hoş
Layetegayyer : Değişmez, bozulmaz
Levs–i haset : Kıskançlık
Levs–i riya : İki yüzlülük, pislik, murdarlık
Levs–i teneffü : Faydalanma, yararlanmalar

M

Mabeyn–i Hümayun : Padişahın sarayda özelliği olan erkekleri kabul
Mafevkalbeşer : İnsanüstü
Mahafil : Oturulacak, görüşülecek yerler, toplantı yerleri

Mahirane — Ustaca
Mahz–ı hak : Tam hak
Manzur–u şahane — Hükümdarın dikkatini çekme
Marûz–u bende–i kemter: Bu aciz kulunuz dileği
Meclis–i Müessisan — Kurucu meclis
Medâr–ı iftihar — Övünme sebebi, övünme vesilesi
Meham–ı Umumun : Halk yararına
Menafi : Menfaatler
Menâfi–i bediheleri : Açık menfaatler
Merbutiyet : Bağlılık
Meriyyet — Hükmü yürürlükte olma, gözle görülür olma
Mesâk — Sevk edilecek yer
Meş'um : Kötü
Meşveret : Danışma
Mevâni–i meşrua : Meşru, geçerli manialar, engeller
Mevsukan — Belgeli olarak
Mingayr–i haddin : Haddim olmayarak, edeb dışı olmak
Mir–i müşarünileyh : Adı geçen kişi
Muaheze : Alay etme
Muattal : Tatil edilmiş
Muhaceret : Göç etme
Muhtariyet : Özerklik
Muhterik : Yanmış
Mukaleme — Sözleşme
Mukteza : Lazım gelmiş, kanun icabına göre
Murakabe : Takib
Musavver : Tasarlanmış, düşünülmüş tasvirli
Mübahase : Söz konusu olma
Müdavele–i efkâr : Bir mesele üzerine konuşma
Müdde–i umumi : Savcı
Müesses : Kurulu
Müfsit : Bozan, fesad
Müfteriyat–ı kâyibe : Başkasının üzerine atılan suçlar, yalanlar
Münderiç — İçeren
Münkatî : Kesilen, kesilmiş, aralıklı, arkası

gelmeyen
Mürettiplik : Dizgi yapmak, düzenlemek
Müstebâd : İhtimal verilmeyen
Müstebid–i azam : Büyük istibdadcı, baskıcı
Müstebit : Baskıcı
Müsteciren : Kira
Müşareket–i samimiye : İçten paylaşma, samimi ortaklık
Müteârrız : Taarruz eden, saldıran, sataşan
Mütegallibe : Despot,derebey
Mütehassis : Duygulu
Müteheyyiç : Heyecana gelen, coşan
Mütemayil : Meyleden
Müteseffih : Çürümüş, bozulmuş, kokmuş
Müttehiden : Beraber olarak
Müzmahil : Bozulma, mahvolma

N

Nakise : Eksiklik, kusur, kabahat
Nakz : Bozma, çözme, bir sözleşmeyi yok sayma
Nakz–ü ahd : Sözünden dönme
Nam–ı mahud : Bilinen namıyla
Nam–ı meşumu : Kötü şöhretli
Nam–ı müste'ar : Bilinen diğer adıyla
Naşir–i efkâr : Fikirler yayıcısı
Nazâr–ı teemmül : Düşünce Bakışı
Nefrin : Lanet okuma, sövüp sayma
Nefs–i kaza : Kaza merkezi
Neşr–ü tervic : Yayınlama ve itibarını artırma
Nevmid : Ümitsizlik

P

Payitaht : Başkent
Pençe–i zulüm : Zulüm altında

R

Riya–ı füruşan : İki yüzlü, riyakâr

Rumuzuledep — Edep işaretleri
Rüsûmat — Vergiler

S

Saffet–i kalp — Kalp temizliği
Sakitane : Sessizce
Saltanat–ı seniyye : Yüce saltanat
Say–ü gayret : Gayret gösterme
Sây–ü içtihat : Hüküm vermeye çabalamak
Seyyiat : Kötülükler
Sirkât : Hırsızlık, çalma, çalınma
Suitelakkiye : Kötü düşünce
Sürûr : Sevinç neşe

Ş

Şen'i mahlukattan : Kötü yaratıklar
Şeyhülharem :Halife tarafından mekkeye vazifeli olarak gönderilen memur
Şiyme–i insaniyet : İnsani huylar

T

Taaccüb : Şaşakalma
Taahhüdat–ı namuskârane: Namuslulukla yapacağını taahhüt etme.
Tadîl–i hareket : Hareket tarzını değiştirme
Taharriyat : Araştırmalar aramalar
Tahassungah : Saklanacak yer
Tahassür : Hasret çekme
Tahattür : Hatırlatma, hatıra getirme
Tahayyülat : Hayal etme
Tahtelhıfz : Muhafaza altında
Takaddüm : Öne alma, önde gelme
Tarih–i nisvan : İnsanlık Tarihi
Tazyikat : Baskı
Teâmül–i azimeti : Bir işin oluşu, olagele, alışılagelen
Tebeddül : Değişme
Tebeddül–i saltanat : Saltanat değişikliği

Tebeyyün : Belli olma, anlaşılma
Tecessüs : Cususluk
Teehhür : Sonraya, geriye kalma, gecikme
Tekâsül : Üşenme, tembellik
Tekeffül : Kefil olma
Tekmil : Bütün
Tel'in : Lanet okuma, lanetleme
Temdîd : Uzatma, sürdürme
Tenevvü–ü tenkit : Binbir türlü eleştiri
Tenzifat : Temizlik
Terviç : Revaçta olma
Teslihat : Silahlandırma
Teşmi–i lüzum : Hayatiyet olgusu
Teyid–i müveddet : Sevginin kuvvetlenmesi, sevginin desteklenmesi

U

Ulema–ı benâm : Ünlü bilginler
Ulviyet–i tab' : Yüce yaratılışlı
Usul–ü cari : Geçerli usul, yol
Ümera : Emirler
Üsat : Asiler

V

Vesâtet : Araya girme, vasıta olma

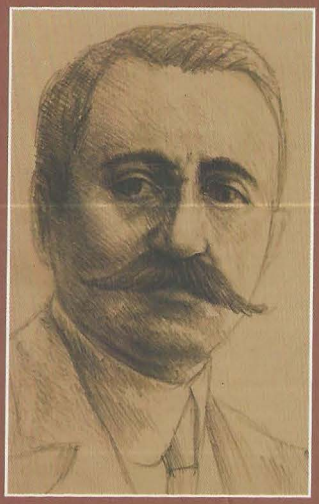
Y

Yeisaver : Ümitsizlik veren

Z

Za'f–ü kesel : Tembelliğe meyilli
Zaleme : Zalimler, zulmedenler
Zillullah–ı fi'l–arz : Allah'ın yeryüzündeki gölgesi
Zülamıleyl : Gece karanlığı

BAHAEDDİN ŞAKİR BEY'İN BIRAKTIĞI VESİKALARA GÖRE

İttihat ve Terakki

Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşum süreci, Osmanlı Devleti'nin son elli yılında yaşanılan devlet ve toplum tecrübeleriyle büyük bir etkileşim göstermiştir. II. Meşrutiyet döneminde ictimaî alanda olduğu kadar ülkenin iktisadî, fikrî ve idarî alanlarında da ciddi hamleler yaşanmıştır. Bu süreç Yeni Osmanlı'larla başlayıp İttihat ve Terakki Partisi'nin ülke idaresinde söz sahibi olmasıyla devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde bu yeni dönemin aydınlatılmasına birinci el kaynaklar(arşiv) kadar, bu dönemde yaşamış, devlet idaresinde görev almış, savaş tecrübeleri edinmiş devlet adamlarımızın hatıraları, notları ve bıraktıkları belgeler de tarihin seyrine ışık tutacak nitelikte son derece önem arzetmektedir.

Elinizdeki, *"Bahaeddin Şakir Bey'in Bıraktığı Vesikalara Göre İttihat ve Terakki"* isimli çalışmamız, bu dönemle ilgili oldukça zengin bir belge ve içeriğe sahiptir. Bu bağlamda, yalnızca tarihçiler için değil, tarihe ilgi duyan ve sosyal bilimlerle ilgilenenlerin dikkatine mazhar olacağı kanaatindeyiz.

133 38 8376 6
70 46